De Stem. Jaargang 19

bron
De Stem. Jaargang 19. Van Loghum Slaterus, Arnhem 1939

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_ste001193901_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

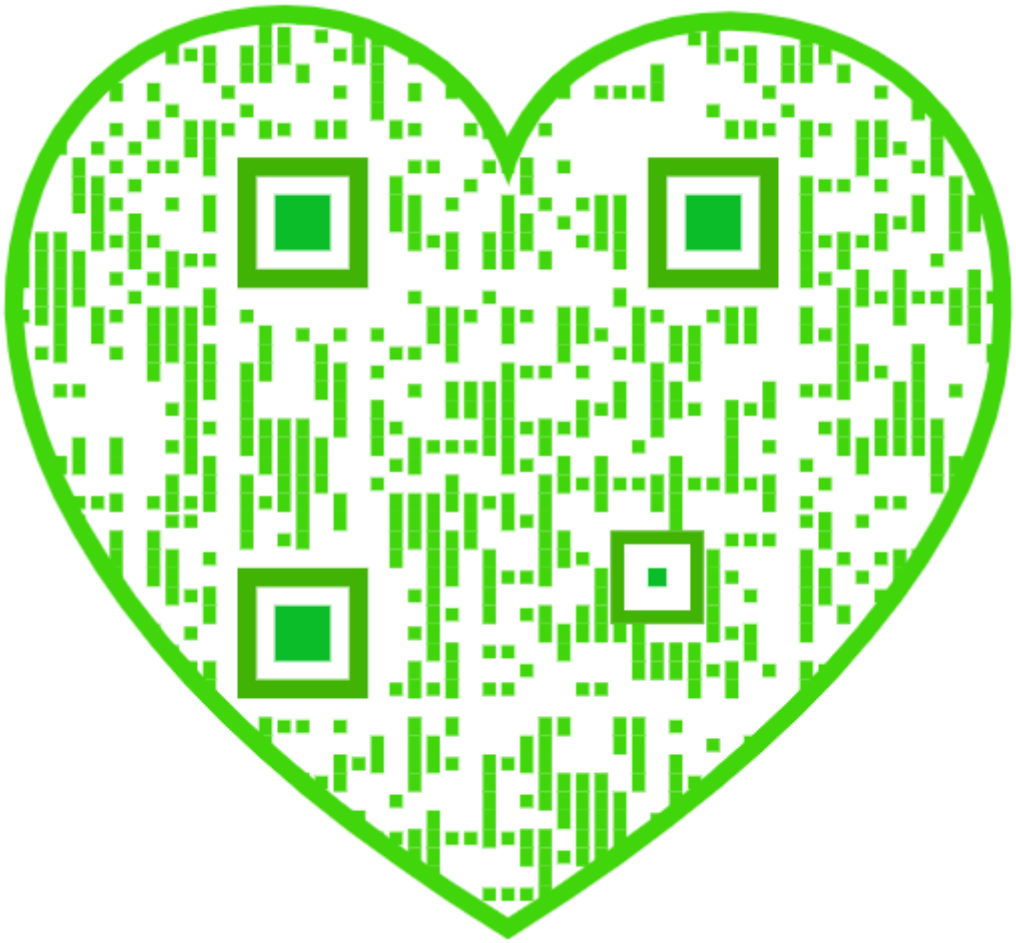

[Deel 1]

Inhoud

I Alfabetisch volgens de schrijversnamen

		Blz.
ARONDÉUS, W.R.N.	Roland Holst	276
BARUCH, J.Z.	Het anti-semitisme in Italië	184
BEEK, W. VAN	Johannes Vermeer, zijn persoonlijkheid en zijn werk	578
BIERENS DE HAAN, J.D.	Verzen	128
BLANKENSTEIN, Dr. M. VAN	De crisis van het autoritarisme	52
	In staat van beleg	622
	Verspilde geloofwaardigheid	441
	Volkenbondsdepressie	173
BOM, EMMANUEL DE	Mijn vriendje de jonge Jood Ben	133
BOURBON, LOUIS DE	De Ballade van het heil	478
CHURCH, RICHARD	Smartvol herdenken	520
COHEN, L. ALI	Juffrouw Jaantje	285
COSTER, DIRK	Klein Journaal	12, 118, 225, 359, 481
DEKKER, MAURITS	Abel ontmoet de vrijheid	451
DONKER, ANTHONIE	De dichter	6
	De jongste generatie en de werkelijkheid	467, 594
	Op de Bres	4, 329
GEEST, K. VAN DER	Lof der administratie	63
GENDEREN STORT, REINIER VAN	Quatrijnen	165
GEUNS, J.J. VAN	Edmond Rostand	476
GRAUMANN, HEINZ	Judith	16
HOEKSTRA, H.G.	De man met de roos	168
	Verzen	396

KADT, J. DE	De gang der geschiedenis	250, 362
LOESER, NORBERT	Wagner en Verdi	555
LOUW, W.E.G.	Drie tijdverzen	239
	Verzen	574
MOLENAAR, JOHAN DE	Najaar	242
NAEFF, TOP	Verzen	237
OLDENBURG ERMKE, VAN	Burgerschemer	122
	De revolutie van Modeste Petrowitsch	618
OOSTEN, A.J.D. VAN	De dood van Paula Tisseron	508
OTTEN, JO	Conjunctuur en lot	243
RAAPHORST, RIET	Verzen	69
RAVESTEYN, Dr. W. VAN	Het einde van de Spaansche vrijheid?	291
	De internationale spanningen van het oogenblik	498, 604
	In memoriam J. Saks (P. Wiedijk)	71

REDACTIE	Op de Bres	553
RÉVÉSZ-ALEXANDER, Dr. M.	Paul Cézanne	486
ROMEIN-VERSCHOOR, ANNIE	Eva's tweede appel	332
SCHAAF, NINE VAN DER	Verzen	170
SONNENBORN, J.C.	De dans van Sjiwa	270
TIELROOY, JOHANNES	Bijdrage tot de kennisse Greshoffs	400
VESTDIJK, S.	Ontmoetingen in het Vondelpark	233
WALSCHAP, GERARD	Unum necessarium	113
WELDERS, J.	Op de Bres	1
WEIJAND, J.	Wat weten schrijvers van de muziek? Tolstoï	146

Critisch Bulletin

AUGUSTIN, ELISABETH	324
BIERENS DE HAAN, J.D.	421
BLIJSTRA, R.	112, 432, 439, 535
BOELEN-RANNEFT, N.	524
BOUMAN, P.J.	316, 415, 551
BOVENKERK, H.	435
BROUWER, J.	101, 528
BRUGMANS, H.	98
DONKER, ANTHONIE	110, 193, 297, 409, 521, 548
EGGINK, CLARA	202
GEERS, G.J.	104, 317
HACKEL, ALFRED	106, 427, 539
HELMAN, ALBERT	611
HEUSDEN, E.G. VAN	429
HOUWAARD, C.	216
HUBER NOODT, U.	220, 545
KELK, C.J.	204, 309, 546, 631

KOOL, HALBO C. 304, 605
KRANENDONK, A.G. VAN 630
LEEUWEN, W.L.M.E. VAN 93, 607
LEROUX, KAREL 614
LOON, H. VAN 100, 215, 425, 628
LOUW, W.E.G. 433, 533
MARSMAN, H. 426, 618
MOERKERKEN, P.H. VAN 222
NIJHOFF, M. 88, 302, 414
OTTEN, J.F. 201, 623
PAAP, WOUTER 107, 213
PANHUIJSEN, JOS. 321
PEREGRINUS ALTER 619
PRAAG, SIEGFR. E. VAN 312, 542, 601
REVIS, M. 109, 439
ROMEIN, JAN 208
ROMEIN-VERSCHOOR, A. 205, 609
SCHAIK-WILLING, J.G. VAN 416
SCHOTMAN, JOH. W. 82, 111

STROMAN, B.	418
THEUNISZ, JOHAN	91
TIELROOY, J.	319, 624
UDO, P.S.E.	197
VETH, CORNELIS	90, 530
VOORDE, URBAIN VAN DE	94
WAALS, LAURENS VAN DER	327

II Alfabetisch naar de titels

Abel ontmoet de vrijheid door MAURITS DEKKER	451
Het anti-semitisme in Italië door J.Z. BARUCH	184
De ballade van het heil door LOUIS DE BOURBON	478
Burgerschemer door VAN OLDENBURG ERMKE	122
Bijdrage tot de kennisse Greshoffs door J. TIELROOY	400
Conjunctuur en lot door JO OTTEN	243
De crisis van het autoritarisme door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN	52
De dans van Sjiwa door J.C. SONNEBORN	270
De dichter door ANTHONIE DONKER	6
De dood van Paula Tisseron door A.J.D. VAN OOSTEN	508
Drie tijdverzen door W.E.G. LOUW	239
Edmond Rostand door J.J. VAN GEUNS	476
Het einde van de Spaansche vrijheid? door Dr. W. VAN RAVESTEYN	291
Eva's tweede appel door A. ROMEIN-VERSCHOOR	332
De gang der geschiedenis door J. DE KADT	250, 362

In memoriam J. Saks (P. Wiedijk) door Dr. W. VAN RAVESTEYN 71

In staat van beleg door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 622

De internationale spanningen van het oogenblik door Dr. W. VAN RAVESTEYN 498, 604

Johannes Vermeer door WILLEM VAN BEEK 578

De jongste generatie en de werkelijkheid door ANTHONIE DONKER 467, 594

Judith door HEINZ GRAUMANN 16

Juffrouw Jaantje door L. ALI COHEN 285

Klein Journaal door DIRK COSTER 12, 118, 225, 359, 481, 589

Lof der administratie door K. VAN DER GEEST 63

De man met de roos door H.G. HOEKSTRA 168

Mijn vriendje de jonge Jood Ben door EMMANUEL DE BOM 133

Najaar door JOHAN DE MOLENAAR 242

Ontmoetingen in het Vondelpark door S. VESTDIJK 233

Op de Bres door ANTHONIE DONKER 4, 329

Op de Bres door REDACTIE 553

Op de Bres door J. WELDERS 1

Paul Cézanne door Dr. M. RÉVÉSZ-ALEXANDER 486

Quatrijnen door REINIER VAN GENDEREN STORT 165

De revolutie van Modeste Petrowitsch door VAN OLDENBURG ERMKE 618

R.N. Roland Holst door W. ARONDÉUS 276

Smartvol herdenken door RICHARD CHURCH 520

Verspilde geloofwaardigheid door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 441

Unum necessarium door GERARD WALSCHAP 113

Verzen door J.D. BIERENS DE HAAN 128

Verzen door H.G. HOEKSTRA 396

Verzen door W.E.G. LOUW 574

Verzen door TOP NAEFF 237

Verzen door RIET RAAPHORST 69

Verzen door NINE VAN DER SCHAAF 170

Volkenbondsdepressie door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 173

Wagner en Verdi door NORBERT LOESER 555

Wat weten schrijvers van de muziek? Tolstoï door J. WEIJAND 146

Critisch Bulletin

Alverdez, Das Zwiegesicht door Laurens van der Waals 327

Asch, Schalom. Gesang des Tales door Siegfr. E. van Praag 601

Azpilikoeta, Dr. De. Le problème basque door G.J. Geers 324

Baud, Alla. Java en poèmes door J. Tielrooy 319

Berberowa, Nina. Tschaikowsky door Alfred Hackel 539

Boer, Jo. Catherina en de Magnolia's door C.J. Kelk 309

Braak, Menno ter. In gesprek met de vorigen door M. Nijhoff 302

Brugmans, Dr. H. Diderot door Jan Romein 208

Bruning, H. Verworpen Christendom door J. Brouwer 528

Carco, Francis. Montmartre à vingt ans door Siegfr. E. van Praag 542

Coolen, Antoon. Herberg in 't misverstand door Johan Theunisz 91

Cordes, Ernest. Peking, de stad van den verlaten troon door R. Blijstra 432

Corsari, Willy. Schip zonder haven door Karel Leroux 614

Crow, Carl. Vierhonderd millioen klanten door R. Blijstra 432

David-Neel, A. Pelgrims, rovers en demonen door R. Blijstra 432

Demedts, André. Afrekening door Urbain van de Voorde 94

Dorna, Mary. Onmaatschappelijke voorkeur door J.G. van Schaik-Willing 416

Drinker-Bowen, C. von. Geliebte Freundin door Alfred Hackel 539

Eerbeek, J.K. van. De Doeve door Halbo C. Kool 72

Eyk, Henr. van. Als de wereld donker is door Clara Eggink 202

Faragó, László. Palestina op de tweesprong door Siegfr. E. van Praag 601

Green, Julien. Journal (1928-1934) door H. van Loon 425

Grierson, Sir Herbert. Sir Walter Scott door A.G. van Kranendonk 630

Haantjes, Dr. J. Kroniek van Zuid-Afrika door W.E.G. Louw 433

Hoornweg, Henk, Warenhuis door M. Revis 439

Hornborg, Harald. Prediker in de eenzaamheid door C.J. Kelk 546

Houwink, Roel. Een man zonder karakter door C.J. Kelk 204

Houwink, Roel (e.a.). Menschen in de schaduw door A. Romein-Verschoor 205

Huizinga, J. Erasmus door Anthonie Donker 156

In Memoriam J. Heuff van Houweningen door Anthonie Donker 110

De jonge generatie door Anthonie Donker 297, 409

Kadt, J. de. Georges Sorel door P.J. Bouman 316

Karel Çapek † door Joh. W. Schotman 111

Keun, I. Kind aller Länder door Peregrinus Alter 619

Knittel, John. El Hakim door E.G. van Heusden 429

Kolb, Annette. Festspieltage in Salzburg und Abschied von Oesterreich door Wouter Paap 107

Kohn-Bramstedt, E. Aristocracy and the Middleclasses in Germany (1830-1900) door P.J. Bouman 551

Kranendonk, A.G. van. Shakespeare en zijn tijd door M. Nijhoff 88

Lasker-Schüler, E. Das Hebräerland door Siegfr. E. van Praag 601

Last, Jef. De laatste waarheid door J. Brouwer 21

Loon, Dr. H.W. van. De mensch en zijn kunst door R. Blijstra 535

Made, J.A. van der. De Pelgrimsreize door Halbo C. Kool 304

Mann, Erika. 10 Millionen Kinder door Peregrinus Alter 619

Mann, Thomas. Schopenhauer door H. Marsman 618

Maurois, André. Conseils à un jeun Français door R. Blijstra 439

Mens, Jan. Mensen zonder geld door Halbo C. Kool 605

Marsman, H. Verzameld werk door Anthonie Donker 193

Mereschkowski, Franciscus van Assisi door Alfred Hackel 106

Mierlo S.J., Dr. J. van. Geestelijke epiek der Middeleeuwen door Anthonie Donker 521

Neumann, Alfred. Die Goldquelle door U. Huber Noodt 220

Nicolas, Edm. De president door Albert Helman 611

Otten, Jo. Kidnapping in Colorado door Halbo C. Kool 304

Passos, John dos. Journeys between wars door C. Houwaard 216

Pearl Buck, Winnares van den Nobelprijs door Johan W. Schotman 82

Perron, E. du. Multatuli; De muze van Jan Compagnie door A. Romein-Verschoor 609

Rachmanowa, A. Die Tragödie einer Liebe door Alfred Hackel 427

Revis, M. Zaharoff door J.F. Otten 201

Roest Crollius, B. Ik wil van iemand houden door R. Blijstra 112

Romains, Jules, Cela dépend de vous door H. van Loon 628

Romains, Jules. Les hommes de bonne volonté XV en XVI door J. Tielrooy 624

Romein, Jan en Annie. Erflaters van onze beschaving door P.J. Bouman 415

Rijnsdorp, C. Eldert Holier door B. Stroman 418

Saint Exupéry, A. de. Terre des hommes door J.F. Otten 623

Scharten-Antink, C. en M. De groote Zorzi door Corn. Veth 530

Schelde, Lode v.d. De Populieren fluisteren door Halbo C. Kool 304

Sinclair, Upton. Het gezond verstand ben ik door M. Revis 109

Smijers, Prof. dr. A. Algemeene muziekgeschiedenis door Wouter Paap 213

Suarez, Georges. Briand (1904-1914) 215, 628

Ter gedachtenis van R.N. Roland Holst door P.H. van Moerkerken 222

Timmermans, Felix. Ik zag Cecilia komen door W.L.M.E. van Leeuwen 93

Troyat, Henri. L'Araigne door H. van Loon 100

Uit het werk van Frank van der Goes door H. Bovenkerk 123

Vasto, Lanza del. Judas door J.D. Bierens de Haan 421

Veraart, Prof. dr. J.A. Joden van Nederland door H. Brugmans 98

Verschaeve, Cyriel. Voortrekker-pad door W.E.G. Louw 533

Verwey, Albert. Oorspronkelijk dichterwerk door Anthonie Donker 193

Vestdijk, S. De nadagen van Pilatus door P.S.E. Udo 197

Vilaplana, Antonio Ruiz. Ik verklaar onder eede door G.J. Geers 104

Vries, Anne de. Hilde door W.L.M.E. van Leeuwen 607

Vries, Theun de. Rad der Fortuin door Corn. Veth 90

Wagner, R. Die Hauptschriften door H. Marsman 426

Weisenborn, G. Dokter in den Gran Chaco door E.G. van Heusden 429

Werumeus Buning, J.W.F., 100 avonturen met den pollepel door M. Nijhoff 414

Weyrauch, Wollgang. Strudel und Quell door Laurens van der Waals 327

William Butler Yeats door Jos. Panhuijsen 321

Wolf, Dr. H., De ziel van het Oosten en de geest van het Westen door Siegfr. E. van Praag 312

Zwedens litteratuur na 1920 door N. Boelen-Ranneft 524

Zuckmayer, Carl. Pro Domo door U. Huber Noodt 545

Op de bres

I
Op de bres voor Europa

Het wordt tijd, dat Europa zich gaat bezinnen op den toestand waarin het verkeert; dat het eindelijk zijn verantwoordelijkheid gaat beseffen en den moed voor die verantwoordelijkheid toont te bezitten. Want de vrede moge een kostelijk goed zijn, de gerechtigheid is het niet minder, en de vrede, zoo hij voor den prijs der gerechtigheid moet worden gekocht, is onwaardig en verachtelijk. Het is deze waarheid, die Europa in dit tragische moment van zijn geschiedenis schijnt te vergeten of voor welke het zijn gezicht verhult. Het deinst terug, waar stand houden geboden is.

De gevaren, die ons werelddeel thans bedreigen, liggen op tweeërlei gebied: politiek en cultureel.

Politiek gezien, is Europa een gemeenschap van staten, waarvan het evenwicht sinds 1648, toen de Europeesche statengemeenschap voor het eerst haar politieke verwerkelijking vond, door het beginsel van het machtsevenwicht werd gehandhaafd. Dat dit beginsel die moeilijke taak kon vervullen, was te danken aan den vasten wil der staten of statengroepen om een belangrijke inbreuk op het evenwicht zoo noodig met geweld van wapenen te keeren. Dit sloot - en sluit - het voeren van een vredespolitiek natuurlijk niet uit. Maar achter die politiek stond als ultima ratio steeds de gewapende macht, zonder welke immers een buitenlandsche staatkunde, althans van groote mogendheden, niet mogelijk is. Toen - als nu - gold, dat wie zich tot schaap maakt, door de wolven wordt opgevreten. Als laatste voorbeeld van een strijd om het evenwicht in het Europeesche statensysteem kan de elfjarige coalitie-oorlog (1803-1814) tegen Napoleon worden genoemd, die eindigde met de vernietiging van de Napoleontische macht en het vestigen van een nieuw Europeesch evenwicht. De methode was misschien

niet elegant, maar zij was doeltreffend en zij heeft eeuwenlang de voortschrijding en ontwikkeling der Europeesche beschaving in humanistischen geest althans mogelijk gemaakt. De Volkenbond beteekent, van dit standpunt uit bezien, de schepping van een nieuwe methode. Het beginsel van het evenwicht wordt vervangen door het beginsel van de samenwerking, de vooronderstelling van den oorlog door die van den vrede. Dat de Volkenbond helaas in zijn taak heeft gefaald, is het gevolg van de wanverhouding welke bestond tusschen den geest waaruit hij werd geboren - de vredesverdragen van 1919 - en het beginsel waaruit hij alleen kon leven. Doordat de mediocriteiten, aan wie Godbetert Europa's lot sinds den vrede was toevertrouwd, buiten machte zijn geweest die noodlottige tegenstelling op te heffen, is de Volkenbond roemloos verschrompeld en werd ons werelddeel voor zijn bestaan weer teruggedreven op het beginsel van het machtsevenwicht. Dit beginsel heeft evenwel geen enkele politieke beteekenis, wanneer het niet steunt op den vasten wil der volken om het zoo noodig met geweld van wapenen te doen eerbiedigen. Ontbreekt die wil, stelt men de rust en de materieele welvaart boven het politieke levensbeginsel waarnaar Europa zich na den ondergang van den Volkenbond heeft te richten, dan zal de overweldiging door een machtsusurpator niet kunnen worden voorkomen en zal de Europeesche statengemeenschap plaats maken voor een gemeenschap van heloten onder het bevel van een militairen dictator. De Europeesche cultuur, aldus verlaten en verraden door hen die haar moesten verdedigen, is daarmee dan te gronde gericht; christelijk geloof, vrijheid en humanisme zijn dan verdwenen.

Wij raken hier aan het tweede gevaar, dat Europa bedreigt. Niet alleen, immers, is Europa reeds hard op weg een horde van heloten te worden - de helotengeest heeft zich reeds meester gemaakt van een goed deel der volken en hun leiders, - doch het noodlot van dezen tijd is, dat de militaire dictator, anders dan Napoleon en het Frankrijk van de Revolutie, de afzichtelijke trekken vertoont van het nationaal-socialisme, de barbaarsche mentaliteit die, naar de befaamde uiting, reeds als zij het woord cultuur hoort, instinc-

tief naar de revolver grijpt. Het is deze ontstellende situatie: dat de geestelijke macht, die Europa's evenwicht te eigen bate schendt en verstoort, tevens de macht is der barbaarschheid, welke aan dezen tijd de signatuur verleent van den ondergang. Of moet men het geen ondergang noemen, wanneer de waarden, àlle waarden die Europa en zijn cultuur hebben gevormd: het Christendom, de idee der gerechtigheid, de vrijheid van overtuiging en de eerbied voor de menschelijke persoonlijkheid, dag aan dag worden vernederd en vertrapt? Is het soms geen versombering der cultuur, wanneer de verwildering in toon en zeden den edelen vlam der menschelijke rede dooft? Reeds is de figuur van den Christus vervangen door die van den politieken Leider, en de eerbied voor de persoonlijkheid door de tyrannie van den staat. Aardsche macht is het credo, waarvoor wij ons allen hebben te buigen, en de mensch, het vrije schepsel Gods, ligt geketend in een ontluisterde wereld. De ras- en geloofsvervolgingen, zooals ons werelddeel in zijn bewogen geschiedenis in deze afzichtelijkheid nog niet heeft gekend en die ons de keel toeknijpen van leed, zijn slechts een symptoom van de verwildering, die Europa voor tientallen van millioenen tot een hel heeft gemaakt; de wreedheid, de minachting voor recht en rede, de duldelooze willekeur en, last not least, de schaamtelooze taal die in de pers der barbaren wordt gebruikt, zijn de door bederf aangetaste vruchten van denzelfden boom. Zoozeer, zelfs, is de atmosfeer vergiftigd, dat het prijzen van ideeën en idealen, die op zichzelf eerbiedwaardig zijn, als: de nationale idee, de strijd tegen een poover en doodend rationalisme, de zin voor het gevaar en de vermetelheid tot het avontuur, ons bijna onmogelijk is geworden, wijl zij tot onherkennens toe zijn vervormd en misbruikt.

Hoe kunnen wij dien aanslag op de Europeesche beschaving afweren? Door het besef weer in ons op te roepen of te versterken, dat wij voor die beschaving verantwoordelijk zijn tegenover hen die ons haar hebben nagelaten, en tegenover hen aan wie wij haar moeten overdragen. Daarvoor is noodig ten eerste een geestelijke zindelijkheid, die ons de aanraking met de barbaarschheid doet schuwen en ons immuun maakt voor haar besmetting. Ten tweede het geloof in ons zelf, zoo-

dat wij voor het gevaar niet terugdeinzen en de risico's van den strijd op ons durven nemen. En ten derde de groote liefde voor ons aller moeder, Europa, voor wie wij toch ons leven wel veil mogen bieden.

Slechts wanneer die geestelijke krachten, dat geloof, die liefde en die innerlijke reinheid leven in ons, is de mogelijkheid van een verbetering gegeven, de mogelijkheid ook om het monster van den oorlog te bannen door onzen blik. De mogelijkheid, n i e t de zekerheid. Aangenomen, dat de volken van Europa nog genoeg kracht hebben om die zedelijke machten ten leven te wekken, aangenomen ook, dat de politieke leiders in staat zijn de superieure politiek te voeren die den vrede dient zonder de beschaving te offeren, dan nòg kan de tegenpartij den demon van den oorlog ontketenen door, steunend op haar macht, alle menschelijkheid te beleedigen en te vertrappen. In dat geval zullen wij, indien wij de idee Europa niet willen verraden, de wapenen moeten opnemen. Zetten wij dan niet de cultuur van Europa op het spel? Zeker, maar met het doel haar te redden, zooals wij, naar het woord van den Bijbel, ook geroepen kunnen zijn het leven in te zetten om het leven te redden. Want wat baten ons alle schatten van den vrede, wanneer wij schade lijden aan onze ziel?

Wij staan in een smartelijk tijdsgewricht van Europa's geschiedenis, en wij weten niet wat de nacht, die zich over ons werelddeel heeft uitgebreid, voor ons nog verborgen houdt: barbaarschheid of beschaving, dood of leven, tyrannie of vrijheid. En misschien is er slechts één gedachte, die ons in dezen tijd kan ophouden: dat het beter is te sterven met de gerechtigheid en de menschelijke waardigheid dan te leven zonder haar.

J. WELDERS

II

Het anti-semitisme is een geestesziekte, die, zelf eeuwen oud, in Duitschland waar latente oude haarden steeds gevaar opleverden, k u n s t m a t i g weer is opgewekt en door den economisch verzwakten toestand des lands zich in virulente uitzaaiingen verbreiden kon. Dit anti-semitisme wordt als binnenlandsche oorlogstechniek gehanteerd en staat op het peil van den bacillenoorlog.

Het anti-semitisme is een van de gevaarlijkste volksvergiftigingen. De Nederlandsche traditie van gewetensvrijheid en verdraagzaamheid, die door de eeuwen de kracht van een karaktertrek des volks heeft gekregen, vormt een krachtig voorbehoed- en afweermiddel tegen deze ziekte. Doch de toenemende massaverwildering en ontbinding van moraliteit, door economische verzwakking nog in de hand gewerkt, heeft deze ziekteverschijnselen ook reeds hier en daar in kleine deelen van ons volk laten invreten, waar de moreele weerstand niet op het peil der zuivere Nederlandsche beginselen is. Krachtige voorbehoed- en desinfectie maatregelen zijn hiertegen noodzakelijk, door gestadige betrouwbare volksvoorlichting en versterkte heropvoeding in Nederlandschen geest, vooral van de jeugd wier oogen geopend moeten worden en blijven voor mensch- en volkonteerende leugen- en haatcampagnes tegen landgenooten en medeburgers. Wie eigen zwakheid op den medemensch wreekt, onteert zich onherroepelijk.

Getrouw aan ons beginsel van asielrecht dat het Nederlandsche volk vermaard heeft gemaakt en een groot moreel prestige in de wereld door de eeuwen deed verwerven, dienen wij ook thans ondanks de materieele moeilijkheden de reddende hand toe te steken voor de dringendste tijdelijke hulp aan hen, die aan een wreedaardig georganiseerde verdelging, moorddadiger dan dooden ineens, blootstaan. Daarom, weerstaat en helpt. Nederland, houd stand!

Vergeet het niet, dat wij een staatsactie tot menschenverdoeming vlak naast ons in de 20ste eeuw beleven, en dat geen woord te veel staat in deze verzen van den grooten Joodsch-Duitschen dichter Karl Wolfskehl uit den ballingenbundel ‘Die Stimme Spricht’:

> Von je vertrieben, immer vom Sturm erfaßt -
> War denn auf Erden schwerere Lebenslast?
> Hat je ein Joch Nacken schwieliger gebogen?
> Dunkler Führung Pflug Furchen tiefer gezogen?
> War irgend Tod und Grauen je so nah?
> Und dennoch sind wir da!

ANTHONIE DONKER

De dichter
Door Anthonie Donker
Rede uitgesproken voor de A.V.R.O. op 25 Dec. 1938

Over de plaats die de poëzie in de wereld inneemt spreek ik hier vanmorgen, en wat ik daarover heb te zeggen en te getuigen, vormt een onderdeel in het samenhangend verband der verschillende andere plaats- en waardebepalingen, die andere sprekers u eveneens in het kort en met de kracht der overtuiging wenschen te geven van enkele der voornaamste levensgebieden, der werkingen die daarvan uitgaan en der belangen die zich daarheen richten.

Laat ik voor het goed begrip vooropstellen, dat ik aan het woord poëzie, aan de dichtkunst allereerst de ruimste beteekenis wil hechten, dus in het algemeen denk aan de kunst van den dichter, aan den kunstenaar die in welken vorm der taal dan ook, door de kracht der verbeelding en door zijn macht, een toovermacht als het ware, over de taal, levensbeelden schept, en wel levensbeelden die met zulk een buitengewone intensiteit van geest- en zielskracht geladen zijn, dat wij den doordringenden en vasthoudenden indruk er van schoonheid noemen. In de tweede plaats denk ik dan vooral aan den schepper van gedichten, die deze eigenaardige en wonderbaarlijke macht over de taal in de sterkste mate bezit en bij machte is om de expressiviteit der taal, de innerlijke levensintensiteit er van in den meest geconcentreerden vorm ten hoogste op te voeren. Door hem verandert de taal van een geestelijk ruilmiddel in een sterke en haast onverwoestbare beeldenwereld, zij is niet langer een ontastbaar gebruiksartikel, niet meer een onstoffelijk verkeersmiddel alleen, maar hoe tegenstrijdig het ook mag klinken stroomend leven in een vasten vorm, gevormd beeld waarin het leven blijft doorstralen en doorgloeien.

Men kan zich bewust zijn van de groote plaats die de poëzie

in eigen leven inneemt en toch beseffen, dat die plaats in de wereld, in het leven, in de maatschappij onevenredig kleiner is. En beseft men dit eenmaal, wat dan? Het betreuren, trachten er verandering in te brengen? Door er van te getuigen? Het getuigenis dat ik hier voor u afleg, heeft een andere bedoeling. Ik ben mij bewust dat de poëzie in de wereld maar een kleine plaats inneemt, en ik zou het zelfs niet anders wenschen. Ik zal u aanstonds zeggen, waarom. Ik zou er geen vrede mee hebben, wanneer zij in een hoek gedrongen was, wanneer zij in de wereld gaandeweg meer verdrukt en verdrongen dreigde te worden. Maar haar plaats in de wereld is altijd even groot en altijd even klein. De belangstelling voor de poëzie, die men zich inderdaad grooter zou kunnen wenschen, zooals men in het algemeen den menschen meer zielskracht, meer innerlijk leven, meer levensgloed kan toewenschen dan het dagelijksch leven der meerderheid te zien geeft, - de belangstelling voor de poëzie kan grooter en kleiner worden, de poëzie zelf echter, haar ontstaan en haar bestaan, wordt door geen omstandigheden van buiten af ooit bedreigd. Niemand, geen machthebber ter wereld kan haar onderdrukken, niets kan haar tegengaan, ook al werd haar uiting of verbreiding belemmerd of belet. De poëzie, de dichtkunst zou slechts dan bedreigd worden, wanneer de verbeelding zelf den mensch begaf. Als dat het geval was, zouden wij echter de menschheid geen langer bestaan behoeven toe te wenschen. En overigens, is de poëzie buiten het bereik der omstandigheden, omdat het juist haar wezen en haar werking is de levensomstandigheden van hun tijdelijk karakter te ontdoen, van het bijkomstige en persoonlijk bezwarende te ontheffen en ze in een beeld veranderd niet langer als particuliere en toevallige levensomstandigheden maar als levenskenteekenen te doen zien. Het zoogenaamd ‘verhevene’ van de kunst, waarvan men meestal geen duidelijke voorstelling heeft, is juist dit ontheffend karakter er van. Men heeft dat verheffende dikwijls verward met de stijgkracht van het goede, doch de stijgkracht der kunst, waarin vermoedelijk ook een ethisch element meewerkt, is in wezen verbeeldingskracht. Zij is een wijze van zingeving aan de levensverschijnselen welke bovenal door gestaltevorming, door beeldwording tot stand komt. Zij heft in het beeld het

tijdelijk verschijnsel op en maakt het tot een tijdeloos levensteeken, dat nog weer eeuwen later herkend kan worden en op telkens nieuwe of steeds herhaalde levensomstandigheden toepasselijk blijkt. Dat de poëzie een kleine plaats in de wereld inneemt, is dan ook, zooals ik zeide, niet te betreuren, omdat zij dit doet op dezelfde wijze als de top maar een kleine plaats van een berg inneemt. Zij zou geen top meer zijn, als zij gemakkelijker te bereiken was. Zij is afgelegen, eenzaam en moeilijk toegankelijk. Haar toegankelijker te maken, zou haar tegelijk van haar karakter berooven. Wij hoeven geen Helicontoerisme te wenschen. Met een bergbaantje met gemakkelijk zitje naar het fraaie uitzicht op den Zangberg zou deze de Zangberg niet meer zijn. Evenals er in een menschenleven maar weinige waarlijk belangrijke woorden gesproken worden, die niet zonder vele nuttelooze woorden eindelijk uit de diepste levenservaring geboren worden, evenzoo zijn er maar uiterst weinige woorden, die de kracht hebben zelfs langer dan een menschenleven te duren en deze woorden, die de taal zijn der poëzie, zijn - hoe zou het anders kunnen - slechts moeilijk te verstaan.

Na wat ik gezegd heb over de ondergeschiktheid der omstandigheden aan de verbeelding, zal het u duidelijk zijn dat ik voor de poëzie geen bedreiging zie in welken staat van zaken ter wereld ook; ook niet daarin dat wij het gevoel hebben een slechten tijd te beleven, waarbij men trouwens niet vergete, dat elke tijd wel haast altijd de slechtste geheeten zal hebben, omdat men immers alleen aan zijn eigen tijd lijdt. Ook al wordt de persoonlijke onafhankelijkheid en de bezinning op eigen levensdoel door nieuwe staatsstelsels tegengegaan, al wordt de onteigening der persoonlijkheid door collectieve doelstelling van een éénvormig volksgeheel aan de jeugd van aldus geregeerde landen voorgehouden als ideaal en plicht, al verwerpt het totemisme en totalisme van een nieuwe ras- en volksmythe de persoonlijke zelfverwezenlijking, en al is de technocratie van de productie op de politiek overgebracht in den vorm van een gerationaliseerd staats-mechanisme, dat ter bevrediging van de irrationeele behoeften in den mensch tegelijk tot object van een eeredienst aan ras en natie gemaakt is, den geest en de ziel kunnen wel wegen aangewezen maar niet voorgeschreven worden. Albert

Verwey schreef in De Dichter en het derde rijk, dat de geest nooit ingelijfd kan worden, omdat hij geen lijf heeft maar juist géést is. Want het rijk van den geest is niet plaatselijk en niet tijdelijk, en de poëzie behoort tot het rijk van den geest. Wij vergeten intusschen niet, dat ook nieuwe soorten van bezielingen, ook de vrijwillige bezieling van een persoonlijk beleden gemeenschapsidee de drijfkracht der verbeelding kan zijn, en de figuur denkbaar is van een dichter die de dichter van zijn volk is, al heeft geen nieuwe staatsidee dien nog voortgebracht. Van eeuwen her echter kennen wij en tot eeuwen na dezen verwachten wij den dichter, die verbeeldt en vereeuwigt wat des menschen is in een onuitputtelijk veelvoud van mogelijkheden, veelvoudig en veelvormig als het door geen enkel schema totaal te omvatten leven zelf. Van ouds geldt het: den keizer wat des keizers is en den staat was des staats, maar den mensch ook wat des menschen is. Het gebied van de ziel strekt zich veel verder uit in lengte en breedte en diepte en in welke dimensie nog meer, dan de organisatie van een staatsbedrijf en de expansie van een volkscomplex in zijn noodwendige beperktheid ooit reiken kan. Meermalen heeft in den loop der eeuwen een dichter zoo onmetelijk veel van 's menschen wezen en 's menschen lot op aarde in zichzelven doorleefd en doorzien, dat zich in zijn persoonlijkheid en in zijn scheppingen een zelfopenbaring van veel omvattende menschelijkheid onthulde. Dat geldt van Homerus, van Dante, van Shakespeare, van Goethe. Het is in dezen zin, dat men niet van dichters des volks spreekt maar, omgekeerd en met ontzag, bij voorbeeld van het volk der dichters. En meer dan dat nog: want hier geldt tevens wat Boutens bij het derde eeuwfeest van Rembrandt schreef:

> Niet tot een enkel volk hebt Gij gesproken,
> Uw klaarverstaanbaar woord vertroost hen allen; -
> De grooten die niet binnen grenzen wonen,
> Hebben de wereld tot hun vaderland.

Als vanzelf voegen zich daar Albert Verwey's woorden bij:

> Volk en menschheid, wie ze scheiden,
> Scheiden van zichzelf zichzelve.

Geen technocratie, geen autocratie, geen richtingswijziging in belangstelling en doelstelling bij de meerderheid, die altijd volgde en nooit voorging, kan de ook van zulke klemmend georganiseerde omstandigheden niet afhankelijke verbeelding wet en richting voorschrijven. Men spreekt van den nood der tijden. Deze was en is nog in vele opzichten een nood uit ongeorganiseerde omstandigheden, hij is en wordt in vele gevallen tegenwoordig het tegendeel hiervan, een nood uit georganiseerde omstandigheden; verkort voorgesteld: materieele nood in geestelijken nood omgezet. Wij hebben hier de vraag niet te beantwoorden wat erger is. Wij vragen in welke mate het een en het ander een levensgevaar is voor de poëzie. De nood, waarvan men heeft gezegd dat hij leert bidden, leert het dichten niet af, dat evenzeer een streven naar eeuwigheid, een gebed in beelden is. Honger, gebrek, lijfsgevaar, het snoert den mond en verlamt den geest, maar geen menschelijke nood, geen menschenlot dat niet vroeg of laat tot beeld werd, en als beeld een sterker en duurzamer gedenkteeken dan welke oogenblikkelijke noodkreet of tijdelijke aanklacht ook. Geestelijke nood, die uit overmacht ontstaat, uit een klemmende combinatie van georganiseerde ideeën en instincten, kan als de les der geschiedenis ook voor de nieuwe vormen van overmacht opgaat en twijfel daaraan zou twijfel zijn aan de onverwoestbaarheid van de menschelijke persoonlijkheid, - geestelijke nood heeft altijd de behoefte aan getuigenis en uitbeelding van den benarden innerlijken staat versterkt: psalmen, martelaarsliederen, ballingschaps- en sociale opstandigheidsuitingen van alle tijden bewijzen het. In onze eigen taal zijn er die bewijzen van Maerlants Wapene Martijn-klacht tot Anna Bijns' waarheids-refrein (Die de waerheit wilt seggen, die moet lijden noot), van het Wilhelmus tot Vondels Geuzevesper, en in Gorters en Henriette Roland Holsts vurige sociale gebeden uit dezen tijd. In het beeld wordt de geest altijd opnieuw meester over de omstandigheden.

Ik sprak van het verheffende, of liever omdat het minder verwarrend is van het ontheffende karakter der dichtkunst. De verbeelding van den dichter ontheft het menschelijk lot aan de neerdrukkende zwaartekracht der tijdelijke omstandigheden: het beeld stijgt boven den tijd. Het wonderlijk

voorrecht van den dichter is dat deze levensoverwinning bevochten wordt in een spel der verbeelding.

Dat onderscheidt het dichtwerk van de levensles, van de predicatie, van de wijsgeerige verhandeling. De dichterlijke verbeelding speelt het spel van den ernst. En de ernst van dit spel is zoo groot, dat het kunstwerk, het verbeeldingswerk van den dichter de tijden blijkt te kunnen trotseeren. Zooals het kind buiten den tijd leeft in zijn spel, spelend met zijn voorloopige levensgegevens, zoo vindt de dichter dat spel terug maar nu met de uitkomst zijner levenservaringen, en niet als het kind in het oogenblik maar in het tijdelooze. Als een kind kan hij alles vergeten in dat spel, als kinderen ons alles doen vergeten in dat spel. En waarschijnlijk juist doordat hij alles vergeten kon in zijn beeld, kan hij daar alles van zijn leven zoo in betrekken, dat het niet meer voor hem alleen geldt, maar voor anderen, voor later, voorgoed. Het is als Albert Verwey den dichter liet zeggen in De Wever:

Mijn wanden hangen vol tapijten
Door mij geweven,
Kleuren en draden die nooit slijten
En eeuwig leven.

De zon, de maan en al de sterren,
Bergen en zeeën,
Wouden en weien en den verren
Nevel beneeën.

De hellingen waarop verlichte
Steden zich spreien,
Stroomen waarover de opgerichte
Mastschepen glijen.

Menschen en dieren, planten, steenen,
Tallooze dingen
Al wat doet lachen, wat doet weenen,
Droomen of zingen.

Vol is mijn huis ermee: mijn dagen
Zijn zóó niet eenzaam
Of al uw klacht, al uw behagen
Is mij gemeenzaam.

Klein journaal
Door Dirk Coster

Dit gelezen in het Nationale Dagblad over de aankomst der vluchtende Joodsche kinderen:

> ...Maar inplaats daarvan daalde langzaam een ondragelijk geparfumeerd Jodenjog uit een tweede klas wagon, schreed langzaam op het stationsbuffet toe en liet met blijkbare minachting zijn snuffel over appelen en bananen dwalen. De voorraad was blijkbaar niet goed genoeg en met een verveeld gelaat en in een wolk van weeë geuren klom deze sympathieke reiziger naar zijn plaats terug, enz.

En zoo voorts. Natuurlijk zaten andere ‘goedgekleede’ Joodsche kinderen met rietjes limonade over onze Arische stationstafeltjes te spuiten en spugen, enz. En dat gaat iedere dag zoo door. Joodsche kinderen, Joodsche kinderen. Ohne Ende. Val aan de kinderen, belaster ze, trap ze neer, bespuw ze, volksche Hollandsche helden, trouwe edelborsten. Op tegen de kinderen, houzee, houzee!

Wat is kunst?

In de gebundelde uitgave van een aantal artikelen van Ter Braak vond ik een stuk, waar ik bij stilstaan bleef, omdat het tot nadenken noopt. Het gaat over Rembrandt, maar tevens onderneemt Ter Braak het aan Rembrandt te definieeren wat kunst eigenlijk is. Het schilderij dat hij bespreekt, leent zich daar bij uitstek toe. Saul en David. Sauls grondelooze droefenis, die dan de voor de hand liggende vraag oproept: waarom doet ons, geschilderd door Rembrandt, dit beeld van droefenis aan met als iets dat op geluk lijkt? Ter Braak schijnt hier nog een speciale onderscheiding te maken tusschen de uitwerking van schilder- en andere kunsten. Dit lijkt me gezocht. Dat de uitwerking der kunsten vrijwel

eender is, blijkt toch hieruit dat men Saul geschilderd door Rembrandt dadelijk vervangen kan door de brand van Moscou, beschreven door Tolstoy of de Borodina. Ter Braaks definitie nu van de met blijdschap verwante aandoening die de schoone beschrijving of schildering van gruwelijke dingen ons geeft, - is: de schoone schijn wint het bij den toehoorder of toeschouwer van de feitelijke tragiek. B.v.:

> Neem dat doek gedurende een kwartier in u op en zeg mij met de hand op het hart, wat in u de overhand krijgt de melancholie, het 'tragische van de situatie, of de vreugde om het feit, dat melancholie en tragiek hier overwonnen zijn in het meesterschap van den kunstenaar, d.w.z. in de volmaakte illusie van den schoonen schijn.

Of elders:

> Wat de toeschouwer geniet, is de overwinning van den schoonen schijn op de hardheid van het leven.

Dit bevredigt mij toch niet. Maakt men zich op deze manier niet te snel af van een vraag die - dit dadelijk toegegeven - feitelijk onbeantwoordbaar blijft? - Ik twijfel zelfs, of hier niet een enorme conventionaliteit als versche waar wordt opgedischt. Goed beschouwd dus: wij zien het gruwelijke, - en ook zelfs nog wanneer het herinneringen wekt aan de rampzaligste oogenblikken van ons leven, zelfs dan nog doet dit afgebeelde ons met iets van geluk aan (neem het ergste: de marteldood van Matho b.v. in Salambo). En dat enkel door de 'schoone schijn', elders zegt Ter Braak: door het werkmanschap waarmee het is gedaan. Zou dit alles zijn in kunst? Maar dan zou er al dadelijk geen verschil meer zijn tusschen een schoon-beschreven gruwel en een schoon-beschreven idylle. Alles de schoone schijn en het geslaagde werkmanschap.

Zeker: het werkmanschap is een element. Een enorm belangrijk element zelfs. Vreugde aan dit werkmanschap is een der voorafgaande voorwaarden voor het genot der kunst. - Maar er moet toch nog een ander element zijn dat deze vreugde-aan-tragiek bepaalt.

Om daarachter te komen moet men zich strikt afvragen:

waarom sluit zich een kunstenaar op in de stilte van een cel, atelier of om in moderner stijl te spreken, de doorroesde anonymiteit van een café die een andere wijze van stilte is? Antwoord: Hij wil wat maken. Hij gebruikt daarvoor zijn verworven werkmanschap en geniet daarvan. Maar dit werkmanschap is dan een medium dat hij noodig heeft voor een doel. Dat doel is: leven te doen verrijzen, en dan: daar zelf middenin te zijn. Dat lijkt mij zeker: hij wil daar middenin zijn, en ontslagen en ver van zijn bepaalde persoonlijkheid. Maar is het dan een pleziertje, stukgeschoten ergens op een veld bij de Borodina te liggen? Hier begint het te wringen. En toch is daar geen twijfel aan. Hij is in wat hij schildert of beschrijft. In het geval van de Borodina: hij ligt daar, de ingewanden door een bom verscheurd.[1)] Waarom hij daar liggen wil, ik geloof dat het 't verlangen is, dit alles (en al het andere) vol te beleven. Wij beleven feitelijk niet wat wij beleven, - wij beleven het slechts bij fragmenten. Zoo gezien is voor den kunstenaar het werkmanschap slechts een medium. Hij heeft dat noodig - en absoluut noodig - om dat somnabulisme te bereiken dat hem volledig doet leven in het andere. Hierbij kan van schoone schijn weinig sprake zijn. Mij lijkt, als het voorgaande op eenige juistheid bogen kan, dat het veeleer in de omgekeerde richting gezocht moet worden: hij zoekt een meer volledige werkelijkheid. Het gestumper dat hij noodgedwongen zijn leven noemen moet, compenseert hij met behulp van dit werkmanschap.

Bepaald bezwaar heb ik tegen het slotvuurpijltje:

> Voor alles is Rembrandt in de bedwongen weelde van den tulband op het hoofd van Saul, wiens waanzin ons dank zij Rembrandt, tot een genieting wordt voor het oog.

Omdat het een vuurpijltje is, bestemd om te doen schrikken. Het werkmanschap van Rembrandt maakte deze tulband, terloops en gauw en knap. Als accessoir. Behoorend bij dat wat ver en vreemd en broeiend-schoon was. Meer niet. Het hoorde er eenvoudig bij.

1) Ik doel op een der beroemdste episoden uit Oorlog en Vrede: het vallen van Prins André.

Nationalistische inspiratie.

Een der onbedrieglijkste voorteekenen dat het nationalisme toch gedoemd is onder te gaan in een grooter geheel, heeft mij altijd geleken, dat het aan geen groote gedichten meer het aanzijn geeft. Waar zijn ze, de nationale hymnen die het hart aangrijpen? en die nu ontstaan? Zelfs een zoo groot dichter en barre vaderlander als Bloem wiens conversatie en politiek proza een gestadige bajonetaanval is op alle vermeende vijanden des vaderlands, heeft nooit ook maar één dragelijke vaderlandsche strophe geschreven. Als hij dicht doet hij dat over koude of warme herfstwinden, hemelsch heimwee en de poëtische rest. En we moeten aannemen dat hij in zijn poëzie uitspreekt, wat hem het innigst, wat hem eigenlijk aangaat. Het vaderlandsche als staatkundig bewustzijn gezien, schijnt er ook bij hem wat buitenop te zitten. Zoo is het overal. De Europeesche dichter dicht over vrouw, vriend en God, en ja, de natuur van zijn land. Nimmer meer over zijn nationaliteit, zijn land als staatkundige constructie. Men moet aannemen dat hij dit land desniettemin liefheeft. Maar zijn ziel schijnt zich aan grenzen toch liever niet meer te willen binden.

Judith
Novelle van Heinz Graumann

Het was de 14e December 1805, na een zitting van het Staatskabinet in het slot van Schönbrunn. Binnen enkele uren had Napoleon tweemaal met de ongelukkige Haugwitz, gemachtigde van Pruisen, onderhandeld over oorlog of een bondgenootschap, dat naar de mening van de moedeloze graaf na de katastrofe van Austerlitz en de aftocht van de Russen, Pruisen alleen nog prestige en pardon scheen te verzekeren. De graaf was juist het bordes afgedaald om naar Wenen terug te rijden en daar de beslissende depêches voor Berlijn op te stellen. Met een korte hoofdknik zond Napoleon de heren Maret, zijn staats-sekretaris, Duroc, grootmaarschalk van het paleis, Meneval, de dienstdoende sekretaris en zijn generaals en adjudanten heen en verliet de met spiegels getooide salon, om in een van de eetzalen vlug wat te eten, toen zijn zwager Joachim Murat hem volgde en al na een paar stappen naast hem lopend zeide: ‘Nog een kleinigheid, sire. Er is een dame, die onophoudelik aan mijn hoofd maalt om aan u te worden voorgesteld.’

Napoleon hief, snel voortlopend, afwerend zijn hand op en keek niet eens op. Maar Murat greep glimlachend naar Napoleons arm, bleef staan en voegde er vrolik aan toe: ‘Een goeie gelegenheid, sire, om de Weners in het hart te zien. Ik geloof niet, dat ik mij vergis: zij is zo verliefd, dat het u niet zou hoeven te berouwen, en zij is vervloekt mooi.’

Wanneer Murat zo iets zei, kon men zich er op verlaten. Hij had er bijna nog meer verstand van dan van zijn vermetele ruiteraanvallen, die hem al zijn hoge posten en titels hadden bezorgd, en hij was diviziegeneraal, groot-admiraal, groot-officier in het legioen van eer, rijksmaarschalk, goeverneur van de Cisalpijnse republiek en prins van het Franse rijk. Maar hij was ook een forse man van aantrekkelik uiterlijk,

niet ouder dan 36 jaar, trots en belust op avonturen, waarbij het hem helemaal niet hinderde, dat hij de man was van Caroline, Napoleons mooie zuster.

De keizer had zich niet lang laten tegenhouden, bleef ernstig, in gedachten. Desondanks vroeg hij een ogenblik later: 'Hoe heet zij? Wie is zij?'

'Mouhaha Brouhaha of zo iets. Die namen oostelik van de Donau!' zei Murat verachtelik en haalde zijn schouders op, die al door de enorme epauletten er uit zagen, of zij in voortdurende trots opgetrokken waren. 'Maar zij liet doorschemeren, dat zij er geen prijs op stelde, aan u te worden voorgesteld in de glans van haar deftige naam. Ook dat schijnt voor haar gevoelens te spreken. U zult verder geen gezeur hebben.' Hij vertelde, hoe en in welke Weense kringen hij haar al meermalen ontmoet had, en hoe terloops en toch met alle nadruk zij iedere keer haar verzoek had gedaan.

'En mooi?' vroeg Napoleon.

'Bevallig, zwart, levendig, verrukkelik gracieus, een heerlik tedere teint, een onregelmatig, maar zeer pikant gezichtje en zeldzaam kleine handen en voeten.'

'En jij, Murat?' vroeg de keizer slepend, hief zijn hoofd op en glimlachte die dag voor de eerste keer.

De knappe Murat deed een stap achteruit, zodat de spoor aan zijn hoge rijlaars rinkelde, en trok zijn lippen op. 'Het is heus geen onbaatzuchtigheid, sire, wanneer ik mij liever aan hen houd, die mijzelf bedoelen. Ik ben niet bang, dat ik daarom gebrek moet lijden.'

Napoleon knikte snel, wierp een blik op hem, een bijna nijdige blik op zijn welgemaakte gestalte, maar glimlachte meteen weer waarderend. 'God weet, neen,' mompelde hij.

Deze opmerking van zijn grote zwager scheen Murat te ontgaan. Hij was een hoveling geworden. Zwijgend dankte hij voor de allergenadigste vleierij en toen Napoleon, al weer in de plannen en taken, die zijn schitterende overwinning hem had opgelegd, verzinkend, er nog kort bij voegde: 'Goed dan, stuur ze maar bij mij,' deed hij snel zijn voorstellen. De volgende dag, tegen elf uur in de avond, zou zij haast niet storen. En het zou mogelijk het minst opvallend zijn, haar aan het westelik zijportaal door een van zijn kamerdienaars in ontvangst te nemen.

Het was overigens geen wonder, dat Napoleon deze ‘afspraak’ dadelik weer vergeten had.

Toen zij Murats briefje met de aankondiging van het nachtelik avontuur benevens enkele gelukwensende woorden van aanbeveling in handen had, stond zij op van haar toilettafel, waar zij aan wollen goed voor de keizerlik oostenrijkse officieren, onderofficieren en manschappen had zitten breien, liep naar een mahoniehouten kommode, trok de onderste lade open, woelde onder de vele al gereed gekomen sokken, die zij helaas niet bijtijds meer ter beschikking van het weggetrokken leger had kunnen stellen, en trok er een klein, elegant gedraaid pistool uit. Zij laadde het met drie patronen en verstopte het toen weer zorgvuldig onder de sokken.

Het pistool had aan haar twee jaren geleden gestorven man toebehoord, een heer van oude hongaarse adel, die om gezondheidsredenen het leger had verlaten en bij de keizerlike rekenkamer een minder inspannende, maar alleszins geziene betrekking had aanvaard. Desondanks was hij maar enkele jaren na deze verwisseling op zijn 51e jaar gestorven. Zijn weduwe was nu vijf en twintig jaren oud.

Evenals vele Weensen was zij niet uit Wenen afkomstig, zij was een Pruisische geweest, maar voelde zich sinds lang in de geliefde keizerstad thuis. Hoewel zij eigenlik van burgerlike stand was, verkeerde zij bijna uitsluitend in adellike kringen en haar haat tegen Napoleon gold niet in de laatste plaats de parvenu, de zoon en erfgenaam van de bloedige revolutie, die de vorsten van hun tronen stiet, de volkeren onderwierp en met de brandfakkel van zijn mateloze eerzucht de door God gewilde orde in deze wereld vernielde.

Hoe de gloed van haar haat, waarin zij zelfs de meest verklaarde patriotten onder haar vriendinnen en bekenden ver overtrof, zulk een macht over haar kon verkrijgen, is een raadsel bij deze algemeen om haar lieftalligheid en vrolikheid beminde, veel in gezelschappen verkerende jonge vrouw, tenzij men de schuld geeft juist aan dit aangename, tot niets verplichtende en haar innerlik volkomen eenzaam latende leven, dat haar hart niet kon vullen, nadat zij door goddelike beschikking van een huwelik bevrijd was, dat haar eveneens ondanks alle goede wil maar weinig in beslag genomen had.

Er waren er velen, die hun wrevel, hun vrees en zorg om de steeds dreigender op Europa aanvallende veroveraar in hartige woorden lucht gaven. Zijzelf behoorde niet tot dezen, al liet zij ook geen gelegenheid voorbijgaan om zich te onderrichten, naar de politieke debatten van de heren te luisteren en bestudeerde zij zelfs tot verontwaardiging van haar goede vriendinnen historiese werken. Oostenrijkse legers waren verslagen, grote delen van Duitsland en geheel Italië waren verloren. Sukses op sukses had de griezelige Korsikaan behaald. Bij iedere nieuwe Jobstijding schokten de hoofden van de goede Weners verschrikt op, keek men elkander bedroefd aan, mompelde men grimmige verwensingen; men beschuldigde nu eens de Pruisen en Zuidduitse staten, dan weer de Russen en Engelsen, men las de nieuwe verordeningen van de oostenrijkse regering, de dekreten van de troepenkommandanten, de oproep van de beminde majesteit, reeds half getroost en gaarne in geestdrift ontvlamd: een nieuwe oorlog! Goed, men was een grote natie met een eerbiedwaardig heersershuis, men zou zich de kultuur niet laten ontnemen, men zou religie en goede zeden weten te verdedigen, al moest ook kunst en gezelschapsleven er een poosje onder lijden. Er openbaarde zich veel edele gezindheid, ook zij sloot zich stellig niet uit, maar zij kwam ook in niets naar voren (behalve dan in haar zo nauwgezet beoefende politieke studies), ja, wanneer zij 's avonds in haar behaaglik ingerichte woning terugkeerde, glimlachte zij verachtelik. In de grond permitteerde zij de anderen hun vaderlandse geestdrift niet, en wanneer zij in liefde aan Wenen dacht, schaamde zij zich tegelijkertijd. Er was strijd om het opperbevel, dat aartshertog Carl niet kreeg. Het herfstweer was troosteloos. Kou, veel nevel, en de regen stroomde onophoudelik. Toen kwam de schande van Ulm: generaal Mack met een sterke troep gevangen. En daarna Austerlitz. Er was een kwaad wonder geschied, dat de aterling tegenover zo veelvoudige overmacht overwinnaar was gebleven. En hoe had hij overwonnen! Wenen, de keizerlike stad, lag weerloos prijsgegeven. Treurig, ja deemoedig wachtte men de intocht van de ‘horden’. Toen had zij haar besluit genomen.

De forse Murat was aan het hoofd van zijn troepen binnen gemarcheerd. Was het niet een wenk van het lot, dat zij

door een bij een bevriende familie ingekwartierde hoge franse officier met de maarschalk, die Napoleons zwager was, had kunnen kennismaken? Hoe anders de Fransen te naderen, dan door hen als Fransen te nemen? (En de Weners? Stond het daar werkelik veel anders mee? Neen, zij wilde niet aan zekere gebeurtenissen denken.) Holofernes, de woeste stier, was door die voortreffelike vrouw geveld.

Als goede katholieke had zij geen bijbel in huis. Maar zij bezat het zeer stichtelike werk van een goede vriend, de prior uit Lilienfeld, die in een opgewekt-vrome stijl ook de vreselike gebeurtenis voor de muren van Bethulia met alle ingetogenheid had naverteld. Vaak had zij deze geschiedenis gelezen. Het boek lag steeds op haar naaitafeltje. Het viel vanzelf bij dit hoofdstuk open, zo vaak zij er in bladerde. ‘De daad van Judith’ luidde de titel.

Haar teleurstelling, toen zij in een zwarte sluier vermomd in haar rijtuig precies om elf uur 's avonds voor het Westportaal van het slot Schönbrunn wachtte, de regen op het rijtuig trommelde en de schildwachten haar onverbiddelik terugwezen, eerst onverschillig en toen met ironiese troostwoorden en meer of minder galante grappen, haar woede en teleurstelling waren zo groot, dat zij in de eerste opwelling besloten was, nooit meer iets met het ‘monster’ te doen te hebben, met een man, die haar zo zwaar beledigd had. Dat was haar nog niet overkomen, zo smadelik en zonder het minste woord van verontschuldiging in de steek te worden gelaten. Het was altijd met tedere wellevendheid toegegaan, zo vaak zij van haar vrijheid, verheugd en liefderijk schenkend, gebruik had gemaakt. Alleen zo'n sansculotte en kurige despoot, dacht zij boos, kon zich dat veroorloven. En daarbij vergat zij bijna, welke een bloedig spel het rendez-vous had moeten dienen, waarvoor de Korsikaan dank zij zijn door hem zelf graag vermelde ster bewaard gebleven was. Zij voelde niets dan de vernedering, die haar vrouweneer overkomen was, en huilde, weer thuis, toornige tranen.

Maar eindelijk kwam er een gedachte in haar op, die haar een weinig kalmeerde en haar weer een beetje moed gaf.

Ten slotte had Napoleon haar nooit gezien, wist verder niets van haar, en dus had zij zichzelf niets te verwijten, dat hij zich zo gedroeg en zijn oorlogs- en regeringsaangelegenheden belangrijker vond. Eerst nu werd zij zich er goed van bewust, dat zij elkander niet kenden en in welke hachelike situaties zij zich begeven wilde. Zulke avonturen waren niet naar haar aard, al deed zij overigens in vrolike ijver om zichzelf en anderen genot te schenken, in niets voor haar vriendinnen en kennissen onder. Maar dat had zij nu ter wille van het grote doel op zich genomen, voor Wenen, voor de vrijheid, voor haar grote, edele vaderland, dat er toch altijd nog was, al wisten zo velen het nauweliks meer, die niet eens trots waren op dit laatste toevluchtsoord van de kultuur.

Zij zuchtte een beetje, toen zij in haar gedachten zo ver gekomen was, maar toen beet zij de stralend witte parels van haar tanden op elkander en sloot grimmig de fijne lippen er over. Nu zou zij hem dus in de toekomst nog beter kunnen haten, nadat hij haar ook nog deze belediging had aangedaan. Het sprak eigenlik van zelf, dat zo'n wereldhistoriese daad niet met de eerste slag gelukte. Hoe, mocht zij wanhopen, zoals al de anderen, die niets konden dan jammeren? Waartoe had men haar dan nodig, wanneer zij niet sterker was? Ah, al erg genoeg, dat er geen andere uitweg meer was, dat zij zich er toe moest lenen, natuur en eer aan deze verschrikkelike man op te offeren!

Zo stond zij daar nu midden in haar kamer, met neerhangende armen en diep gebogen hoofd, de blauwe ogen dromerig half gesloten, berustend, bereid: zij was het offer, dat gebracht moest worden. Zij was erg ontroerd en een zacht medelijden met zichzelf streek liefkozend over haar rug. Welke duistere macht dreef haar tot deze daad, had haar uit haar stille, intieme leven gerukt? Wat moest er van haar worden - daarna? Maar zij moest het doen. Nu richtte zij zich weer op, haalde diep adem en liep een paar maal driftig door de kamer. Daarna snelde zij naar haar schrijftafel en schreef - in zeer vloeiend frans - aan Murat het volgende briefje. ‘Beste maarschalk,’ schreef zij. ‘Het is stellig niet uw schuld, dat ik vandaag bijna een uur tevergeefs voor het Westportaal heb gestaan.’ Daaraan twijfelde zij ook geen ogenblik. Maar zelfs wanneer zij van een andere mening zou zijn geweest,

zou zij hem moeilik verwijten kunnen maken, zolang zij zijn hulp nodig had. ‘Het moeten stellig zeer belangrijke staatszaken zijn geweest, die Zijne Majesteit noopten, zeer onfrans tegen de wetten der galanterie te zondigen. Diezelfde wetten raden mij, het bedroevende voorval gauw te vergeten. Laten wij aannemen, dat het niets dan een vergissing was, waaraan het ongeduld van mijn hart schuld droeg. Wanneer hebben vrouwen ooit acht gegeven op de datum, zelfs al leven zij midden in de historie? Goed, laten wij aannemen, dat ik niet vandaag, maar eerst morgen om 11 uur voor de bedoelde poort moest staan. Wilt u de goedheid hebben, mij bijtijds met een regeltje te bevestigen, dat ik mij ditmaal beslist niet vergis? U hebt mij al zoveel vriendelike goedheid betoond, geachte maarschalk, dat ik het waag, u nog eens met een verzoek lastig te vallen. Want zo iedereen weet, dat u Napoleons zwaard bent, dan komt het mij meer toe te weten, dat u tevens zijn welwillend oor bent. Moge de weg van het oor naar zijn hart vrij en kort zijn. Daarop berust, naar ik meen, niet alleen mijn, maar Frankrijks gehele geluk. Uwe u hartelik genegen...’ Zij ondertekende snel.

Goddank, hij is ijdel, zuchtte zij, terwijl zij haar diplomatieke kunststuk opvouwde, om het in de envelop te doen en deze dicht te lakken.

's Nachts nog stuurde zij haar dienstmeisje met de brief naar de kommandantuur. Eerst de volgende middag ontving zij antwoord. Een onbezorgd vrolik antwoord, dat de anatomiese vleierij op pikante wijze voortzette en teruggaf en ook een woord van verontschuldiging niet liet ontbreken. En het antwoord was positief. Napoleon ging akkoord met het nieuwe voorstel.

Zo kwam het, dat de keizer zijn paleisprefekt De Saint-Didier streng gebood, niet weer te vergeten, wat hij zelf vergeten had, en deze de beide sekretarissen Meneval en Fain verzocht, na elf uur generlei ‘overbodig’ bezoek meer toe te laten, aan de hofmeester Dunan opdroeg, de beide vertrekken, die de keizer tot privé gebruik dienden, van alle passende gemakken, zowel als van wijn, een paar koude schotels, vruchten en lekkernijen te voorzien en de gardes, die van acht tot middernacht de wacht hadden, op 't hart te drukken, bij de komst van een dame in een zwarte sluier voor het West-

portaal de grootste diskretie en beleefdheid in acht te nemen. Er werden nauwkeurige bevelen gegeven, langs welke trappen, gangen en zalen de dame zonder veel gevraag en opzien naar de vertrekken van de keizer gebracht moest worden, aan wie onverwijld melding moest worden gemaakt van haar aankomst. Zo kwam het, dat de maar tien minuten te laat arriverende dame ditmaal dadelik uit het rijtuig werd geholpen en zij haastig, want het regende weer, naar de kleine hal achter het Westportaal werd gebracht, waar twee lakeien haar ontvingen en haar, zonder dat zij een wens behoefde uit te spreken, met eerbiedig zwijgen beduidden, hen te volgen, wat zij na een nauweliks merkbaar hoofdknikje ook deed. Zo kwam het, dat niemand het pistool ontdekte, dat zij onder haar linker borst, vlak boven haar wild kloppend hart, met een roze zijden lint onder haar japon gebonden had.

De kamer, die Napoleon voor zijn privé gebruik had bestemd, was niet groot. Ze werd rijkelik verlicht door twee wandluchters, die zich in de spiegel met gouden lijst boven de schoorsteen spiegelden. Het haardvuur verspreidde een aangename warmte. Zijden behangsels, waarop papegaaien in een struikgewas van pastelkleurige bloemen fladderden, bedekten de vakken tussen de lambrizering. Het hout was ivoorwit en de gouden sierstrepen, die ook over de gesloten blinden liepen, hadden een aangenaam doffe tint. De deur van de zijkamer stond open. Het was de slaapkamer. Zij zag het bed: onder een kolossale baldakijn van zeegroen fluweel, waarboven een gekroonde adelaar uitstak. Daar, dacht zij. Haar hart hamerde. Daar hadden de monarchen gerust, keizer Frans, die nu waarschijnlik in Ollmütz of in Hongarije was, Leopold en de grote Maria Theresia! Zij was zo ontroerd door deze gedachten, dat al het andere daarbij voor haar wegzonk. Zij voelde het als een ontwijding, dat zij hier zat, op de ongemakkelike stoel, die zijn gouden poten, als leeuwenklauwen gesneden, diep in het zachte tapijt groef. Maar zij moest lang wachten, en zo hadden haar gedachten tijd, terug te keren naar haar taak. Ja, het was haar, alsof deze haar hier eerst volkomen duidelik geworden was. Het was absoluut onverdraaglik, dat Napoleon nu hier in en uit liep. ‘Onverdraaglik’, mompelde zij, terwijl zij verheugd

bemerkte, dat zij de schroom verloor, die zij toch nog niet geheel had kunnen afleggen. Tegenover deze heilige muren was hij niets anders dan zij zelf, een gewone sterveling. En wat voor een mens! Al het leed, dat hij over de volkeren gebracht had, al de stromen bloed, die reeds vergoten waren! Dat alles door deze man, die niets rechtvaardigde dan zijn wreed geluk, zijn gewelddadigheid, zijn goddeloze eerzucht! Neen, zij wilde zich noch door zijn geluk, noch door zijn aangematigde keizerstitel laten intimideren. Zij wilde het nu ook niet meer zwijgend door de vingers zien, dat hij haar gisteren had laten zitten als een onbeduidend meisje. Hij zou leren, hoe men zich moet gedragen. Dat was zij aan zichzelf verplicht!

Maar minuut na minuut ging voorbij, zij zat daar maar te wachten, terwijl zij wist, dat de keizer ondertussen over de vrede onderhandelde, met de ongelukkige parlementairs zijn kat- en muisspel speelde en blijkbaar geen eind kon vinden, zo'n plezier had hij er in. Een nieuwe golf van verbittering en verontwaardiging sprong in haar op, waarin zelfs de toorn over haar belediging van gisteren verdronk.

Daar zij niet voortdurend niets kon doen, stond zij vastberaden op en doofde de kaarsen in de ene wandluchter uit. De kamer zonk in een mild, warm aandoend schemerlicht, dat heel geschikt was voor de stemming, die zij voor haar plannen nodig had. Op zichzelf beschouwd, had zij voor de indruk van haar verschijning zulke hulpmiddelen geenszins nodig. Haar uiterlik was hoogst aantrekkelik, Murat had absoluut niet teveel gezegd, ja, zijn noodgedrongen militair karige gevens behoeven dringend aanvulling, om het liefelik geheim van haar indruk op het spoor te komen.

Want de bekoring van haar verschijning berustte minder op de gewone voortreffelikheden, die hij niet ten onrechte vermeld had, dan op de verrassende kontrasten, die zij tot elkander vormden, en die zich toch door hun frisse vastheid tot een natuurlik, bloeiend geheel verenigden en zich met onbekommerde vrijgevigheid ten toon stelden. Haar korte, kunstig verwarde krulhaar was buitengewoon zwart, en toch waren haar ogen zo blauw, dat zij het hele gezicht licht maakten. Zij hield ze een beetje te wijd geopend, wat ze een tegelijk angstige en grappige uitdrukking gaf, en ze glinsterden, alsof

zij juist had gehuild. (Weliswaar had zij thuis een beetje belladonna genomen.) De huid van handen en borst was teer en zeer wit, maar op haar wangen lag de rozige frisheid van een landmeisje. Haar mond was vol en als 't ware onvoltooid als bij een kind, en toch lag er in de mondhoeken een rijp, lokkend lachje, dat niet voorbij gezien kon worden. Ondanks haar bevallige gestalte lag er iets onstuimigs, ja bepaald robuusts in haar bewegingen. Zij nam grote stappen, als een spaanse danseres, ook haar armen zwaaiden energiek en zelfs wanneer zij rustig stond, maakte het vaak de indruk, alsof zij juist uit een geweldige werveling tot stilstand was gekomen, nog wankelend door de hevige vaart.

Haar japon was zorgvuldig en gelukkig gekozen. De taille zat naar de mode dicht onder de oksels en de kleine, zeer hoog zwevende boezem, en was bovendien nog met een brede geplisseerde ruche afgezet, zodat in geen geval iets van het pistool ontdekt kon worden. De ragdunne wijde rok deinde over een zalmkleurig onderkleed, welks kleur haar schouders nog bleker en tederder liet schijnen, want het poeder, waarmede zij niet zuinig was geweest, zou niet eeuwig blijven zitten, - dat nam zij in elk geval aan. Niet minder omzichtig en met goede smaak was haar ondergoed gekozen, waarover niet verder moet worden geschreven. Er was een geritsel van zijde, wanneer zij zich bewoog. Maar bij alle zorgvuldige voorbereiding liep zij zo natuurlik als een jong meisje, dat over verlaten velden gaat.

Opeens stond hij daar, de ene hand in het witte vest. De andere, linker, fladderde een paar maal heen en weer, toen de jonge vrouw groetend opstond, en trok zich meteen weer achter zijn rug terug. Hij droeg, zoals gewoonlik te velde, de eenvoudige groene jas van zijn Gardejagers, met twee miniatuur ridderorden in zijn knoopsgat. Een rijkelik afgedragen, niet eens helemaal schone jas, en zonderling genoeg was het eerste, wat zij aan hem opmerkte, een grote vlek op zijn vest, ter hoogte van zijn borst.

Zij was vlug weer op haar stoel gaan zitten. Nog altijd bekeek hij haar met nuchtere opmerkzaamheid, zonder dat er iets op het bleke masker van zijn gezicht te lezen was.

‘U draagt geen sieraden. Is dat gewoonte in Wenen?’ vroeg

hij. Hij sprak zacht, met een hoge, melodieus klinkende stem.

‘Gewoonte? Neen,’ zeide zij verward en ergerde zich over haar verwarring, zodat zij nog verwarder werd. ‘Maar het schijnt mij toe, dat niet bij iedere japon sieraden passen...’

‘Een mooie japon,’ viel hij haar onhandig in de rede en wendde toen zijn blik af, om over iets na te denken. ‘Overigens hebt u gelijk, men moet niet meer wapenen gebruiken, dan nodig zijn. Ik doe net zo.’

Zij sprong op, haar ogen waren nog groter geworden en keken hem verschrikt aan. Wapenen? Had hij haar in de eerste sekonde al doorzien? Had zij zich al verraden? Maar waarmee dan? Hoe dan? Het kon alleen, dat iemand hem gewaarschuwd had. Maar geen levende ziel wist van haar plan af... Neen, hij vermoedde niets, om Godswil kalm nu, dacht zij gejaagd, anders maak ik mij nog werkelik verdacht. Men moet niet meer wapenen gebruiken dan nodig zijn? Natuurlik, sieraden en edelstenen zijn niets anders dan wapenen, wapenen van de koketterie...

‘Ik dank u, sire,’ zeide zij en keek naar haar handen, die zij in haar schoot gevouwen had. ‘U bent heel vriendelik, wanneer ik u goed begrepen heb. - Ik moet om verontschuldiging vragen, ik ken maar slecht frans.’

‘O, dat hoeft ons niet verder te hinderen,’ antwoordde hij en glimlachte een ogenblik om haar uitspraak, welker schoolmeisjesachtige onbeholpenheid zij nog wat overdreven had.

‘Wij zijn niet bij elkaar gekomen om te babbelen!’

Waarlik, er was niet veel te merken van franse galanterie. Zij sprong opnieuw op en beet de tanden op elkaar. Wat een monster! dacht zij. Ik ben gekomen, om de wereld van hem te bevrijden. Nu zal het niet lang meer duren... Wat is zijn gezicht grauw en opgeblazen. En wat trekt hij voortdurend met zijn rechterschouder en knijpt hij daarbij zijn mondhoek samen. Hij heeft een buik. En die vlek op zijn vest... Ik moet mij offeren!

Maar waarom sprak hij niet? Waarom stond hij haar weer aan te staren? Dacht hij dan, dat hij met geen enkele vorm en regel van fatsoen rekening hoefde te houden? Waarvoor hield hij haar? Ah, hij zou gauw begrijpen, wie zij was. Zij was niet van plan, zich langer te laten beledigen. En dus keek zij

hem vast met haar blauwe, zij het ook nog angstig open gesperde ogen in het gezicht. ‘Uwe Majesteit heeft mij laten wachten,’ zeide zij zacht. ‘Ik weet wel, dat de zaken voorgaan. Als ik ongelegen mocht zijn gekomen...’

Weer viel hij haar in de rede. Neen, dat was niet het geval. Hij verontschuldigde zich zelfs voor zijn te-laat-komen en ook meteen, dat zij gisteren tevergeefs hierheen gekomen was. Dat was erg onhandig van zijn bedienden geweest. Hij ging naast haar zitten aan de kleine marmeren tafel met de vergulde poten, die met hun vele versiering voor haar flikkerende blikken schenen te trillen.

‘Bent u getrouwd? Hebt u kinderen, madame?’

Zij schudde kort haar hoofd. ‘Ik ben weduwe,’ zeide zij.

‘Oh,’ zei hij medelijdend. ‘Het is bitter voor een vrouw, alleen te zijn.’

Zij dankte hem voor zijn begrip en verzocht toen, dit thema te mogen verlaten.

‘Wees maar niet bang,’ zei hij glimlachend, ‘ik laat u niet nagaan, hoewel ik zou kunnen wedden, dat de naam, die u aan de maarschalk hebt opgegeven, vals is. Toch zou het goed zijn, wanneer u alleen stond. Ik heb geen waardering voor de lichtzinnige vrouwen, die hun plichten vergeten.’ Hij kneep zijn linker mondhoek alweer samen. ‘In Parijs lopen veel van zulke vrouwen rond. Zij denken dat zij, omdat er in hun salons een paar kletsers en mooie robes zitten, en omdat zij een paar boeken gelezen hebben, geen degelike echtgenoten en goede moeders meer behoeven te zijn. Maar zij zijn in het beste geval vervelende blauwkousen, die een echte man ontvlucht als de pest. - En in Wenen? Het schijnt hier beter daarmede te staan.’

Kon hij dan helemaal niets zeggen, zonder haar zijn wantrouwen en zijn minachting te tonen? Zag hij niet, dat hij met een dame te doen had? En zelfs wanneer hij nu eenmaal van haar hoge bedoelingen niets weten kon, moest hij het beslist als zo verwerpelik beschouwen, wat zij deed? Wanneer zij hem nu eens werkelik liefhad? Dat kwam toch voor, dat een vrouw verliefd werd op een man, die zij nooit in levenden lijve gezien had, maar wiens naam en daden op aller lippen zijn, dat zij steeds meer van hem vervuld is, zich steeds hartstochteliker tot hem voelt aangetrokken, hoe vaker

zijn naam klinkt en er van zijn verwonderlike daden, verwenst en geprezen, sprake is; zij het ook vervuld en aangedreven door haar eigen gloeiende fantazie, door het stralende beeld, dat zij zich zelf bij deze naam geschapen heeft. Maar wat wist die man daar van de vrouwen? Hoe kon hij iets weten, waar hij hen zo behandelde? Zij moesten hem toekomstige rekruten baren en hem en zijn soldaten een paar aangename uren bereiden, indien er juist tijd genoeg voor was. Barbaar, Attila! dacht zij verontwaardigd en niet zonder voldoening, want waarlik, zij had zich niet in hem vergist, ieder woord, dat zij moest aanhoren, iedere trilling in zijn stenen trotse gezicht gaf haar meer recht tot haar heilige toorn en tot haar grote taak. Hij verachtte de mensen, waarmede hij naar zijn luimen speelde, hoe had hij de vrouwen moeten uitzonderen? Daar zat de tiran. Haar zaak was duidelik!

Intussen duurde het zwijgen tussen hen beiden nu al een flinke poos en al scheen Napoleon, in zijn gedachten verzonken, het ook niet te bemerken, zij zelf voelde zich er hevig bedrukt en aangespoord door, alsof hij haar gedachten ten slotte toch nog zou raden, wanneer zij nog langer zweeg, terwijl zijn wantrouwen met iedere zwijgende sekonde moest stijgen. Hij had haar iets gevraagd. Zij moest eindelik antwoorden. Zo dwong hij haar! Zo deed hij nu de hele wereld geweld aan, eenvoudig al doordat hij er was. Wat had hij gevraagd? Ja, hij wilde inlichtingen hebben over Weenen, of men daar meer overeenstemde met zijn lansknechtsinzichten. Nu, dan kon zij hem ten minste vertellen, wat zij dacht. Men kon het haar niet kwalik nemen, wanneer zij van Wenen niets liet zeggen.

‘Wat Wenen betreft,’ zeide zij eindelik en richtte zich stijf op, ‘ik heb nergens gehoord, dat onze dames hun gezelschapsplichten niet met hun familieplichten zouden weten te verenigen. Zij houden van hun kinderen, zoals overal, maar zij zijn niet minder trots op hun Haydn, Beethoven en Clementi, die in hun salons musiceren, en op de vrolike gratie van hun feesten.’

Maar Napoleon luisterde niet naar haar trotse verklaring, en nu bleek ook, waarmede hij bezig was geweest. Het was, alsof het hem werkelik nog gelukt was, ten minste een stuk van

haar onstuimige gedachten te raden. ‘Is het waar, dat u mij liefhebt, madame?’ vroeg hij. ‘En mij nog nooit had gezien?’

Zij moest een ogenblik de ogen sluiten, eer zij adem kon halen. ‘Op afbeeldingen heb ik u vaak...’ fluisterde zij. Zou zij nu niet eenvoudig uitschreeuwen, dat zij hem haatte, dat zij hem haatte, dat zij hem verafschuwde als niemand en niets anders op de wereld? Wat verlangde hij van haar? Een liefdesverklaring? ‘Sire,’ mompelde zij met inspanning, ‘er zijn sommige dingen, die een vrouw lichter vallen dan woorden.’

‘Maar het interesseert mij zeer,’ zei hij, zonder verder acht op haar te slaan. ‘Ik wil u openhartig bekennen, dat ik tot dusver niet geloofd heb, dat er zo iets bestaat. De mensen vergissen zich licht, maken zich iets wijs of zijn - vergeef mij - zijn gek. Zo beminnen zij en zo haten zij. Ja, met de haat is het precies hetzelfde. Kunt u zich voorstellen, dat iemand mij heeft willen vermoorden, die mij in 't geheel niet kende, die ik nooit ontmoet heb, die alleen maar iets over mij heeft horen verluiden, wat zo onder jonge mensen gekletst wordt? Dat is gebeurd. Pas twee dagen geleden. De jonge man heette Stapps of zo iets.’ Hij moest uitvoerig van het geval vertellen, dat hem blijkbaar diep getroffen had.

Het betrof een jonge man, die pas 18 jaar oud was, zoon van een protestantse dominé uit Naumburg. Vlak voor de parade op de binnenplaats van het paleis was hij door generaal Rapp ontdekt en gearresteerd. Behalve het lange mes, waarmede hij de moord had willen begaan, droeg hij alleen nog het portret van een jong meisje, waarmede hij verloofd was, bij zich. Ook zij scheen de keizer niet minder te haten dan hij, en wanneer zij nu moest vernemen, dat zijn plan mislukt was, dan zou zij erg bedroefd daarom zijn, ja, daarom alleen, onverschillig, wat er met haar verloofde gebeurde. Dat had hij zelf tegen de keizer gezegd, want Napoleon had hem bij zich laten komen en door een dokter laten onderzoeken, hij was er van overtuigd, dat de jonge man koorts had of eenvoudig waanzinnig was. Want hij had geen enkele lastgever. Niets dan zijn haat, zijn doldriftige overtuiging, dat er voor Duitsland nooit vrede zou zijn, zolang Napoleon leefde, had hem er toe aangedreven. En daarom verwierp hij alle genade. Hij

was gelukkig, voor zijn vaderland te kunnen sterven. Wanneer men hem in vrijheid stelde, zou hij opnieuw trachten, hem te doden. Zonder enige grootspraak, op een bescheiden toon, had hij deze verschrikkelike woorden gesproken. In zijn koude vastberadenheid, in zijn grenzeloze haat boven alle menselike vrees verheven, voor geen natuurlike aandoening meer toegankelik...

Napoleon zweeg en schudde afkeurend zijn hoofd.

'En waar is hij nu?' vroeg zij met een beklemde stem.

De keizer streek met een vegende handbeweging over de marmeren plaat en stiet, beledigd over zoveel zinneloze razernij, verachtelik de lucht door zijn neus. 'Men heeft hem natuurlik moeten doodschieten.'

Zij kreunde zachtjes. Zwijgend, met dappere zelfbeheersing, had zij geluisterd. Maar deze laatste bepaald onmenselike onverschilligheid greep haar aan, zij bibberde van onzetting en gloeide tegelijk van wanhopige verontwaardiging, al kon zij er nu ook zeker van zijn, dat hij niets vermoedde. Ja, het hinderde haar nu zelfs, dat hij niets vermoedde. Zij voelde de brandende lust, zich te verweren, hem te tergen, zij moest hem tonen, dat zij zich niet liet intimideren door zijn droevige verhalen. 'Ik bewonder hem!' stiet zij uit. 'Ik zou willen, dat ik het ook kon. Een patriot...'

'Een dwaas,' verbeterde Napoleon met kalme nadruk.

'Krijgt Pruisen ook maar één bekwame staatsman er door, dat ik er niet meer ben?'

'Maar het zal bewaard blijven voor Italië's lot en dat van zo vele andere landen!' Dat moest zij hem altans zeggen. Was zij niet op de hoogte van de politiek? Zij was niet zoals de kinderachtige vrouwen, voor wie deze ernstige problemen helemaal niet aanwezig zijn, zij had ze vlijtig en hartstochtelik bestudeerd.

Maar Napoleon scheen het helemaal te vergeten, dat hij met een vrouw sprak, zo van-zelf-sprekend ging hij op haar woorden in. 'Wacht u toch af,' zei hij scherp. 'Zijn de Fransen niet heel tevreden met mij? Zonder dat ik Fransman ben? Ik zal heel Europa in orde brengen. Waarom houden jullie niet liever van Europa dan van jullie poppestaten, die alleen maar door het een of andere dwaze toeval ontstaan zijn en nu hulpeloos verstrooid op de kaart staan. Dat is niets dan ge-

dachteloosheid. Of is Europa jullie te groot? Nu, ik zal jullie die liefde wel inplanten.'

'En u, sire, houdt u er van?'

Maar hij had al genoeg van het plotseling zo heftig en luid geworden gesprek, hij maakte een afwijzend gebaar, kneep opnieuw een beetje spottend zijn linker mondhoek samen en ook zij bezon zich weer. 'Uwe Majesteit moet mij mijn onbetamelikheid vergeven. Het was een ongelukkige geschiedenis, die u vertelde voor een Pruisische.

'Nu, waarschijnlik wel voor iedere vrouw. I k was de zondaar.' Hij stond op, keek weer een ogenblik aandachtig naar haar en glimlachte tevreden. 'In ieder geval hebt u veel begrip voor de onstuimige jonge man getoond, madame. Dus mag ik ook veel van uw gevoelens verwachten.' Hij ging naar de zijkamer en stak een kaars aan.

Zij zat op de uiterste rand, geheel aan het ondereind van het keizerlike paradebed, ver van de kaars op het nachttafeltje, die Napoleon aangestoken had. Het nachttafeltje fonkelde met zijn gepolijste houtvlakken en zijn beslag van goudbrons, terwijl zij zelf slechts als een zacht glanzende vlek voor haar zware schaduw, die de rood-fluwelen wand achter haar opving, te zien was.

Op het nachttafeltje stond een bord met vruchten: een als goud glanzende peer en een paar pruimen. Ook dat was het werk van Napoleon, die eindelik besloten had, zich attenter en gastvrijer te tonen. Weliswaar had hij, terwijl hij tamelik rusteloos en verstrooid tussen de beide kamers heen en weer liep, zich uitsluitend zelf aan de vruchten gehouden, zodat hij het bord zelfs al eens bijgevuld had, toen hij het bemerkte. Koppig was hij op zijn oorspronkelike vraag teruggekomen, wat hem gelegenheid gaf, zich naar zijn gewoonte in markante zinnen over zijn onderwerp uit te laten. Dat de liefde ineens komt, zoals La Bruyère beweerde, verklaarde hij voor onjuist. 'Alles in de natuur heeft zijn verloop en verschillende stadia van ontwikkeling.' Blijkbaar viel het hem moeilik, tot het natuurlike af te dalen, had hij daarom zulk een soort van inleiding nodig en zo hielp hij zich met zijn uitspraken over zijn twijfel heen.

Daar hij geen ernstig antwoord op zijn woorden verlangde,

kon zij zich met grote koncentratie in haar taak verdiepen. Zij was nu van zins, geen tijd meer te verliezen. Dit besluit maakte haar weliswaar niet zo kalm, als zij gehoopt had, maar de daad nog eindeloos uit te stellen, zou zulk een marteling voor haar zenuwen zijn, dat zij zich er niet meer tegen opgewassen voelde. En waartoe ook? Wanneer zij haar pijn kon bekorten, wanneer zij zich het uiterste besparen kon, zou het toch zinloos zijn, zich al te precies aan het bijbelse voorbeeld te houden. Gebeurde niet alles als er op berekend, haar bij te staan? Zij had zich op zijn uitnodiging dadelik terug getrokken en 'het zich gemakkelik gemaakt', zodat zij nu slechts in haar japon behoefde te grijpen, waar in de zorgvuldig los bevestigde strik het pistool hing. En zoals hij nu heen en weer liep tussen de kamers, regelmatig als de slinger van een klok, in de andere kamer verdween en weer opdook, leek dat niet op een toneelrepetitie, waarbij men de moeilike scène steeds weer herhaalt, om iedere greep, iedere beweging, precies te kunnen berekenen? Ja, ik heb gewoonweg het idee, op het toneel in het Burgtheater te zijn, zeide zij in zichzelf, of in het Theater an der Wien... Zij zat heel stil, zo licht en losjes mogelik, met haar hand onder haar borst aan het pistool, zag hem opnieuw binnenkomen, hoorde hem naar het nachttafeltje lopen, spreken, weer een vrucht nemen, koortsachtig berekende zij de afstand, zijn passen, zijn houding. Plotseling stond er iemand in de deur. Zij slaakte een gil. Het was mijnheer Meneval, de eerste partikuliere sekretaris. Verlegen keek hij een andere kant uit en maakte tegelijk een buiging, een papier in zijn hand houdend. De magere silhouet met de afvallende schouders en dunne benen vulde de deur nauweliks voor de helft. Napoleon lachte. 'Heeft hij u laten schrikken, madame?' riep hij vermaakt. 'Ja, die heeft weinig begrip voor onze idylle. Maar wij mogen het hem niet kwalik nemen, ik ben hier om zo te zeggen te velde.' Hij nam de brief van hem aan en trok zich, nadat hij er nauweliks een blik op geworpen had, achter de sekretaris in de andere kamer terug.

Zij zat verstijfd, zij hijgde niet eens meer. Waarvoor zij de gestalte, die daar plotseling, dreigend als een diender, in de warrelige nevel van haar gedachten was verschenen, had gehouden, vroeg zij zich niet af, maar een grenzeloze moede-

loosheid greep haar aan. Zij had gefaald. Bij het eerste kleine incident was zij bezweken. 't Scheelde maar een haar, of zij had het wapen laten vallen... Was zij er dan niet op bedacht geweest, dat zij hier nooit werkelik alleen met hem was? Dat het slot vol mensen was, vol beambten, lakeien, officieren en soldaten? Ja, dat zij hier als 't ware in de val zat, wat er ook gebeurde? Dat er eigenlik helemaal geen hoop voor haar bestond, wanneer het schot eenmaal gevallen was, deze kamer weer levend te verlaten en over al de gangen, zalen, trappen en binnenplaatsen weer naar buiten te komen?

Maar deze volkomen reddeloosheid, die zij nu stil, met ingehouden adem, in heel z'n nuchtere onverbiddelikheid besefte, vervulde haar met een woedende wanhoop, met een verbeten wil om zich te wreken voor dit onafwendbaar eind. Wanneer het dan nu afgelopen moest zijn met haar leven, met haar mooie leven (Ach, het was toch vaak mooi geweest! En zij was nog zo jong, zo jong!), dan moest hij mee, weg uit deze wereld, waarin hij zo veel ongeluk gebracht had. O, zij zou er wel voor zorgen, dat het haar niet mislukte, zoals aan die jonge man, die arme drommel, die stellig schaamte en spijt zouden verteerd hebben, als men hem niet had doodgeschoten. Nu, dat bedreigde haar tenminste niet, halverwege te blijven steken. Een schot is een schot, definitief en dreunend. Of zij trof of niet, zij had haar werk dan gedaan, haar leven was voltooid, zij was aan het doel. Wat had zij er goed aan gedaan, dat zij het pistool had gekozen en geen mes, zoals die ongelukkige jongen! Weliswaar had zij er nooit aan gedacht, met een mes te doden. En hoe had zij daarmee ook moeten toesteken, met haar kleine hand midden in het levende vlees en tussen krakende beenderen? Toch was zij nu heel tevreden over haar keus, en ook dat sterkte haar zeer. Zij was verloren, nu goed, dan zou het ook niet goedkoop worden, dan zou zij bewijzen, dat haar leven niet helemaal zinloos was geweest. Zij richtte zich trots op. Waartoe zij zich nu ook nog moest lenen, wat inderdaad nauweliks meer vermeden kon worden, wanneer zij er zeker van wilde zijn, tot een schot te komen - zij verborg het pistool snel onder het onderste hoofdkussen -, dat betekende nu niets meer tegenover het offer, dat zij op zich nam, dat had nu ook zijn laatste dubbelzinnigheid verloren, overschitterd door het

heldhaftige einde, dat zij tegemoet ging en dat zij voor de mensheid op zich nam.

Zo helder en onverschrokken had zij de komende situatie nog niet gezien. Nu zat zij daar bijna plechtig en dacht, hoeveel haar al gelukt was, dat zij zo onopgemerkt en welgewapend hier midden in het slot bij de keizer zat, terwijl buiten de wachtposten voor alle deuren stonden, de baardige onderofficieren met barse blikken rondspeurden, overal de bedienden rondliepen, zonder iets te vermoeden en weldra te vergeefs.

Intussen was het in de andere kamer erg levendig geworden. Er waren daar nog meer andere heren binnen gekomen, met wie de keizer heftig beraadslaagde. Namen als Talleyrand, Graaf Stadion, von Haugwitz klonken, geldsommen werden genoemd, er was meermalen sprake van Hannover, Tirol, Oostenrijk en telkens weer van Pruisen, maar het was de wachtende vrouw op het keizersbed onmogelik, zich op deze woorden te koncentreren, hoewel zij tegen zichzelf zeide, dat daar ongetwijfeld een beraadslaging van grote draagwijdte over de vredesonderhandelingen plaats vond, en zij zich zeer verdienstelik zou maken door nog bijtijds de zo belangrijke beslissingen verder te geven. Maar haar gedachten dwaalden telkens weer af en gingen uit naar de daad, die zij zich had opgelegd, zodat zij iedere keer ontstelde, wanneer in de andere kamer Napoleon weer het woord nam, want de keizer schreeuwde nu. Schel en toornig flitsten zijn korte antwoorden op. En zelfs toen hij scheen te dikteren, klonk zijn stem scherp en dreigend, alsof hij zijn toehoorders definitief tot zwijgen wilde dwingen. Het waren enigerlei aanbiedingen, maar hij zei ze als bevelen, onverbiddelik en onherroepelik. De tegenwerpingen der anderen, die zijn zinnen onderbraken, werden dan ook steeds zeldzamer en ten slotte was alleen hij nog maar te horen. Dit scheen hem zelf te bevredigen. zijn woorden vloeiden nu milder en zonder nadrukkelike pauzen gemakkelik en rustig voort. Of was hij alweer alleen met de sekretaris? Zij moest het wel aannemen, en dat het nog maar een brief naar Parijs was, die hij dikteerde, aan Foucher, de onvermijdelike kunner. Nu scheen hij ook hiermede gereed. Hij zweeg. Nog eenmaal sprak hij en voegde er een groet aan Josephine aan toe. ‘Groet mijn vrouw,’ zei hij.

Het klonk bijna hartelik. Kort daarop opende hij de deur en kwam weer binnen.

Hij zag er erg veranderd uit. De lijnen, die van zijn neusvleugels liepen, waren zware runen. Zijn kin zag er aan beide kanten uit, alsof er aan geknaagd was, en dikke wallen hingen onder zijn ogen. Hij was toch nog altijd erg opgewonden. Hij was woedend, ondanks zijn vriendelike woorden zo even, en het deed hem blijkbaar goed, zich te laten gaan.

'U hebt het goed, madame, u hoeft u niet met politiek te bemoeien,' zei hij bitter. 'U hebt het beter dan ik.' Hij wierp de deur dicht en liep toen zwijgend verder, tot hij schouderophalend bij de tegenoverliggende muur bleef staan en zich omkeerde, zijn handen op zijn rug houdend. 'Vrede! Ja, ja, zij kunnen alleen maar steeds vrede roepen!' ging hij minachtend voort. 'Zo'n erbarmelike, roemloze vrede zou een misdaad zijn aan iedere droppel bloed, die mijn dappere kerels vergoten hebben. Ik zeg u, dat er niets jammerlikers bestaat dan dat Parijs. Ik zou willen, dat ik Lyon tot hoofdstad kon maken, om dat gespuis maar niet meer te hoeven zien.' Hij liet zich op een stoel vallen en keek moede en treurig voor zich uit.

Zij keek hem verrast en argwanend aan. Had hij werkelik zulke ongunstige berichten uit Frankrijk ontvangen? Was er inderdaad iets waars in de geruchten, die al een hele poos van onlusten in Parijs en Marseille en zelfs van een landing van de Engelsen hadden willen weten? Maar waarom zei hij haar dat? Wilde hij toch nog haar gevoelens peilen? Of was hem er aan gelegen, dat ook zij deze geruchten, die de arme generaal Mack al zo smadelik in zijn berekeningen hadden bedrogen, hielp verspreiden? - Mijn God, moet ik mij dan ook nog met deze dingen bemoeien? dacht zij zuchtend, hoewel zij tegelijk erg trots was op deze nieuwe taak, zich ook in de hoge diplomatie met de keizer te meten.

'Ik begrijp inderdaad niet veel van politiek,' begon zij voorzichtig. 'Men zou eigenlik met de Parijzenaars kunnen meevoelen, wanneer zij vrede wensen. De hele wereld verlangt naar vrede. Is het niet mooi, dat de volkeren eindelik eens hetzelfde willen?'

En de keizer ging werkelik op haar woorden in, antwoordde

eenvoudig en openhartig, waaraan hij op dit ogenblik behoefte had. Of zij misschien ook geloofde, dat hij van de oorlog hield? Wat een belachelike vergissing! Nooit was hij een oorlog begonnen, waartoe men hem niet gedwongen had, nooit! En hij trok altijd slechts met een bezwaard hart te velde, want om recht en bestuur te regelen, zoals hij in Frankrijk gedaan had, daarvoor had hij de vrede bitter nodig, en de kunsten en wetenschappen helpen, mensen vormen, hun wegen en mooie steden en een gezonder leven verschaffen, hoe zou hij dat alles volbrengen, wanneer hij tegelijk ook nog plannen voor veldslagen moest beramen? Wie had als hij bewezen, wat een zegen de vrede voor Europa kon zijn? Maar de Parijzenaars jammerden slechts, omdat de staatspapieren een beetje gedaald waren en de zaken niet helemaal zo vlot gingen als vroeger.

Hij was klaar met zijn woorden en zij knikte beleefd en dankbaar voor zijn ernstige uitvoerigheid. Moest zij het goede ogenblik niet benutten? Moest zij niet zien, of zij toch nog niet iets voor Pruisen en Oostenrijk kon gedaan krijgen? Als zij zich daarmede eens de daad kon besparen? Haar zware werk? Dat toch in ieder geval veel verwarring, veel benardheid kon aanrichten, zolang Napoleons legers midden in het land stonden? Zij wierp het door lokken omwaaide hoofd achterover en keek met flikkerende ogen naar het plafond.

‘Laat het u niet grieven, sire,’ begon zij onderzoekend. ‘De kleinen zullen altijd alleen kleine motieven hebben, wij behoorden blij te zijn, wanneer het eens voorkomt, dat zij hetzelfde willen als de groten.’ Zij wierp hem een onderzoekende blik toe en ging snel voort. ‘En de groten zullen stellig niet zo bekrompen zijn, om een paar francs meer of minder belasting, om de een of andere onnozele paragraaf over een stuk land het algemene schone doel in gevaar te brengen.’

Maar zo eenvoudig ging het niet. Nog altijd zat Napoleon somber naar de grond te kijken. Nu zuchtte hij zelfs. ‘Een volk van mopperaars en samenzweerders,’ mompelde hij.

‘Uw Frans kan zijn halve land er bij inschieten, hij hoeft zich maar op straat te vertonen en het volk is verblijd door zijn aanwezigheid en jubelt hem nog onder tranen toe. Maar in Frankrijk moet iedere regering iedere week door een nieuwe daad bewijzen, dat ze het nog niet verdient, naar de duivel

gejaagd te worden. De roem van mijn veldslagen heeft mij op de troon geheven. Maar wat moet ik doen, om de onverzadeliken met steeds groter overwinningen de mond te stoppen? De onruststokers van rechts en links zijn al bezig, de massa opnieuw ontevreden te maken, houden hen hun kleine offers en armzalige lasten voor, reeds jammeren zij om de kolonies, die zij nooit gewild hebben en om de verloren vloot, die ìk pas voor hen geschapen heb. Neen, wanneer deze vrede geen nieuwe schitterende overwinning wordt, dan zijn de dagen van het keizerrijk geteld...'

Hij brak af, keek om zich heen, tot hij de vrouw op het pronkbed ontdekt had en glimlachte verlegen. 'Nu weet u het dus. Men maakt het mij niet gemakkelik, vrede te sluiten.' Maar zij scheen zijn verbazingwekkende bekentenis in het geheel niet opgemerkt te hebben, zij wist alleen, dat zij haar diplomatieke arbeid nog niet voltooid had, en dat hij in een gunstig weke en meegaande stemming was. Dus begon zij zonder veel omhaal voor de verdrukte duitse staten te pleiten en betuigde, hoeveel dankbare liefde hij zich met één slag kon verwerven, wanneer hij zich nu als overwinnaar grootmoedig toonde, hoeveel steun en veiligheid dit ook voor zijn verdere politiek moest betekenen en hoeveel zegen voor geheel Europa, dat hem toch zo na aan het hart lag.

Napoleon keek geërgerd op. 'Dank u,' zei hij kort, 'ik weet er alleen genoeg van, madame.'

Zij wilde het niet bestrijden. Maar in elk geval ging het hier om gevoelens, en dus trof het heel gelukkig, dat hij ook haar, een vrouw onder al die mannen hier, hoorde. Zij stond zelfs op, om hem met een vertrouwend lachje te naderen, en legde een hand op zijn schouder.

Hij keek naar haar op en greep haar hand. 'U bent zelfs een mooie vrouw, madame. Denk niet, dat ik het vergeten heb. Ik zou een dwaas zijn, u nog verder met deze onaangename geschiedenissen lastig te vallen.'

'U geeft mij weinig moed, wanneer u mijn eerste verzoek al dadelik afwijst.' Zij trachtte, onder de halfgesloten oogleden, lief en verleidelik te glimlachen. Het stond haar als een masker, waar haar bezorgde ongeduld met meisjesachtige gratie onder uit keek.

'Neen,' lachte hij, terwijl hij van het bekoorlike schouwspel

van haar wanhopige inspanning genoot. ‘Zolang ik u zie, zal ik moeilik deze kamer voor mijn werkkabinet houden.’

‘Maar de zorg om vreemde, onschuldige volkeren uw toorn op de hals te laden, valt u gemakkeliker!’ Het was vergeefs. Zij gaf het op. Haar blauwe ogen flikkerden toornig, zij waren nu weer heel groot en haar wangen gloeiden.

‘Ah!’ riep hij waarderend. ‘Wat jammer, dat men u niet in de plaats van die arme Haugwitz gestuurd heeft. U zou het stellig beter gedaan hebben.’ En tegelijk trok hij haar tegen zich aan en legde zijn arm om haar middel. Zij voelde zich zo ellendig en vernederd, dat zij bijna op haar knieën was gezonken. Uit alle macht rukte zij zich los en vluchtte achter de tafel. Daar stond zij, twee schreden van hem verwijderd, ontsteld, met haar hand stijf voor haar gezicht, alsof zij zich gebrand had. ‘Pardon,’ fluisterde zij, naar de een of andere verklaring zoekend, nog altijd radeloos. Maar nu had zij iets gevonden: ‘Daarop was ik niet meer voorbereid, sire, na de hartelike groeten, waarmede u de keizerin bedacht... U dikteerde zo luid, dat ik het moest horen.’

Napoleon werd weer ernstig en zweeg een poosje, eer hij antwoord gaf. ‘Bent u jaloers, madame? - mijn vrouw mag haar gebreken hebben, zoals iedere vrouw, maar zij heeft naast mij gestaan, sinds ik als jong generaal naar Parijs kwam, een half leven.’

‘En vanavond? Alleen omdat zij niet hier is?’

‘Neen, madame, zo moogt u niet over ons samenzijn spreken, als u ons beiden niet wilt pijn doen. De keizerin zou zeker hier zijn, wanneer ik daarnaar verlangde; zij heeft mij vroeger steeds op mijn veldtochten begeleid.’ Hij streek nerveus de lok van zijn voorhoofd en liet toen zijn vingers stijf op zijn ogen liggen. ‘Wees daarom gerust, er gebeurt niets lichtzinnigs. Ik wil haar in 't geheel niet meer liefhebben.’ Weer zweeg hij een ogenblik, terwijl zij, nog verschrikt, maar al met een geheel nieuwe belangstelling, naar hem keek. ‘En wanneer ik dit kan denken,’ ging hij voort, ‘bedoel ik, dat ik haar al niet meer liefheb. Al niet meer zo liefheb,’ verbeterde hij zichzelf en nam zijn hand weer van zijn ogen.

Zij luisterde niet zonder bevrediging, want nu waren zij op een gebied gekomen, waar zij zich beter thuis voelde. Stond het werkelik zo slecht met hem en Josephine? Men had el-

kander in de salons wel al allerlei over haar niet altijd erg waardig gedrag verteld, over haar genotzucht en oppervlakkigheid en zelfs over een ongegeneerde zwakheid voor zekere jonge officieren. O, wat de grote wereld betrof, was men ook in Wenen op de hoogte. En nu zou de keizer zich dat zo aangetrokken hebben? Dat zou in ieder geval een nieuwtje, een sensatie zijn, wanneer zij haar vriendinnen daarvan vertelde. En dus was hij ernstig van plan, zich met haar zelf te helpen!

'Sire, er wordt veel gebabbeld in de wereld,' zeide zij damesachtig vriendelik, op hem neerziend. 'Wie zal zich daarom bekommeren?'

'Is het alleen maar achterklap?' was zijn wedervraag. 'Maar hoe het ook zij: ik moet een besluit nemen. Men moet altijd besluiten nemen.' Hij leunde achterover en kruiste zijn armen over zijn borst. 'Ik heb Frankrijk niet uit de chaos getrokken, dat het er na mijn dood weer in wegzinken zal. Waarom heb ik dat alles geschapen? Een keizerin, die haar land de nodige dynastie niet kan schenken, is een ongeluk en een onzinnigheid. Zij is tien jaar ouder dan ik. Ik kan niet meer hopen, dat de natuur haar nu genadiger is dan tot dusver. Zij heeft stellig geen schuld, maar het lot vraagt niet naar schuld en onschuld.'

'En zult u nu geheel van haar scheiden?' vroeg zij zacht.

Napoleon antwoorde niet.

'En dan?'

De keizer haalde zijn schouders op. 'Dat komt wel.' Hij haalde een tabaksdoos te voorschijn, nam een paar maal haastig een snuifje en legde ze op het nachttafeltje. 'Ik ben soldaat. Een soldaat vraagt niet naar morgen, tenminste wat zijn persoon betreft. Wij kunnen dat toch niet ontgaan.' Hij greep al weer naar de doos. 'En schikt alles zich niet als vanzelf? Bent u niet gekomen, madame? Moet ik dat nog toeval noemen? Ik geloof nauweliks, dat ik op een andere tijd uw schoonheid zo snel zou hebben ontdekt.'

'Nu ben ik bang, sire, dat u teveel verwacht van mijn bezoek.'

'Dat zullen wij zien,' glimlachte hij, greep weer naar haar en trok haar naar zich toe. Hij moest zich tamelik inspannen, zo zwaar en stijf had zij zich dadelik gemaakt.

‘Men zou medelijden met haar kunnen krijgen,’ fluisterde zij. Maar zij dacht nauweliks aan Josephine, zij voelde alleen, dat nu het ogenblik van de beslissing steeds nader kwam, onafwendbaar, dat het er al bijna was. Met de ontzetting groeide haar verbittering weer tegen hem, die haar tot dit alles dwong en zelfs zijn genoegens voor zijn onverzadelike eerzucht spande. En hij geneerde zich niet eens, het openlik te zeggen! ‘Luister, sire,’ siste zij koppig, ‘u overschat mijn gevoelens. Het is niet waar, dat ik u liefheb!’

Hij stond op, zonder haar los te laten en keek glimlachend naar haar opwinding. ‘Had ik het u niet dadelik gezegd? Maar heb geen gewetensbezwaren. Ik ben geen biechtvader en u bent toch bekoorlik. Ik zal alle moeite doen, u niets schuldig te blijven.’ Hij was nu vlak bij haar gezicht. Zij voelde de warme adem bij zijn woorden tegen haar wang, zij rook de snuiftabak, die hij nog zoëven gebruikt had, zij boog zich wanhopig achterover. ‘Doe geen moeite!’ siste zij woedend. ‘Spaar u de teleurstelling! Men weet, dat het niet aan de keizerin lag, wanneer de Fransen nog altijd op hun kroonprins wachten!’

Er was iets volkomen onverwachts op deze woorden gevolgd, een uitbarsting van woede en wildheid, waar zij eerst met verwonderde nieuwsgierigheid, maar weldra met heel andere gevoelens naar keek, - maar dan al niet meer enkel keek. Napoleon was als door de bliksem getroffen teruggedeinsd. Zij was weer vrij en kon haar pijnlike bovenarmen wrijven, waarop zij nog de druk van zijn lompe tederheid voelde. Hij stond daar half in elkaar gezakt, dodelik bleek, de ogen diep neergeslagen, zijn neusvleugels trilden.

Het volgend ogenblik rende hij wild door de kamer, heen en weer, tweemaal, driemaal, steeds langs het pronkbed. Daar vloog ook het nachttafeltje al na een woedende schop krakend tegen de grond. Scherven kletterden, vruchten rolden de hoek in alsof zij vluchtten. De kaars was uitgegaan. Het lawaai leek een teken voor een volkomen oproer. ‘Zij liegt!’ riep hij in de duisternis, ‘ik laat mij niet belasteren! Ik heb twee kinderen, ik kan het bewijzen!’ Hij liet de zware leunstoel los, waartegen hij opgelopen was en stiet deze met een trap weg. Zij hoorde, hoe hij met zijn vuisten om zich heen

sloeg, tegen de muur, toen rukte hij de deur open, rende de andere kamer in en ook van daar kwam nu gekletter en lawaai.

Mechanies tastte zij langs de grond, tot zij de kaars weer gevonden had, stak deze aan en zette ze op een stoel.

Plotseling stond hij weer in de deur. Zijn gezicht was nauweliks te herkennen, zo vertrokken was het, de mond alleen nog een harde, smalle streep boven de kin, een verschrikkelike, een moorddadige kin. Zij ontdekte deze kin. Ja, hij is een moordenaar, niets dan een moordenaar, dacht zij, maar zij dacht het vreemd kalm, bijna met voldoening, dat hij niet meer de tengere, er ziekelik en verbitterd uitziende man was, die hij haar daarstraks nog geleken had, maar een man, strijdbaar, gevaarlik, die met het recht van zijn kracht geluk en smarten brengt, naar het hem lust.

Met elastiese, geluidloze schreden kwam hij naar haar toe en pakte haar afwerend uitgestoken handen. Nu schudde hij haar, en heen en weer getrokken wankelde zij heen en weer, het hoofd opzij gebogen. Het pistool viel haar in, en het stelde haar zeer gerust, dat zij het onder het hoofdkussen wist. De gedachte aan het wapen wekte haar een weinig uit haar berustende bedwelming. Zij was hier om haar werk te verrichten en nu gebeurde het, zoals eens Judith het geleden had...

‘Men heeft mij al vaker medegedeeld, dat zij zulke dingen achter mijn rug verbreidt,’ bromde hij, zichtbaar moeite doende om zijn kalmte te herwinnen. ‘Dat is haar soort van politiek om zich op de troon te houden. De stumper!’ Hij lachte medelijdend. ‘Maar vindt u dat juist, dat een vrouw zich zo tegenover haar man gedraagt? Ik vind, dat zij daarmede haar eigen vonnis uitspreekt. Goed dan, het is afgedaan.’ Hij legde zijn arm om haar schouder - zij was niet groter dan hij, wat hij bizonder prettig vond - en nam haar een paar passen met zich mee door de kamer. ‘Hebt u nog geen lust, moe te zijn en wat uit te rusten?’ vroeg hij toen, daar zij nog altijd afwezig in zich verzonken scheen. Hij was er erg trots op, dat hij zich zelf weer zo in bedwang had, hoewel de kamer natuurlik voor en na zijn tafreel van vernieling bood. Maar misschien wilde hij haar juist van deze aanblik wegleiden. Het was van hem te verwachten, dat hij haar

daarmede meende te kunnen dwingen, het voorval, waarin zijn verwonde hart al te duidelik zichtbaar geworden was, eenvoudig te vergeten.

'Laten wij er dus niet meer over praten,' ging hij energiek voort. 'Het was niet erg verstandig van mij, met vrouwen over vrouwen te spreken. En intussen verloopt onze mooie tijd.' Hij drukte haar neer op de rand van het bed. Zij bleef gehoorzaam zitten en bewoog zich niet. 'Onze mooie tijd,' herhaalde hij. Hij vroeg haar of hij een kamerdienaar wilde roepen, om haar behulpzaam te zijn. Zij weerde het met een hoofdschudden af. 'Nu, zoals u beveelt. Dan zal ik nog een keer ginds een beetje hout op het vuur leggen.' Hij nam haar hand, drukte die aan zijn lippen en eer zij het had kunnen verhinderen, had hij haar ook op haar mond gekust en was weg.

Zij had bedongen, dat het donker was, hoewel zij zelf zoeven de kaars weer had aangestoken. Zelfs de deur naar de andere kamer had hij tot op een smalle lichtkier moeten sluiten. 'Net als uw generaals,' had hij niet kunnen nalaten te zeggen, 'altijd een stap vooruit en een halve terug'. Maar toen had hij er snel aan toegevoegd: 'Neen, u hebt groot gelijk. Als het donker is, weten wij beter, wat nodig is en de stem van ons hart wordt heerlik duidelik.' En om haar een attentie te bewijzen, begon hij zelfs een Duitse dichter te citeren, Goethe, uit 'Het lijden van Werther', dat hij in zijn reisbibliotheek steeds met zich mee voerde.

Hij lag nu naast haar, op zijn zijde, met zijn hoofd op zijn rechterhand geleund, alsof hij haar nog in het donker kon zien, en luisterde naar zichzelf, terwijl zijn linkerhand strelend over haar heup gleed. Het deed haar goed, dat hij zich zo vol respekt en ervaring gedroeg. Zij was er verbaasd over, met welk een élan en natuurlikheid hij zich veranderd had. Zij kon tegen hem aanleunen.

Toch vergat zij haar voornemen daarbij geen ogenblik. Integendeel, zij had nu een heerlike zekerheid verworven, zij wist nu, dat het haar gelukken zou, op een of ander ogenblik in de opbruisende roes, in de storm van het laaiende gevoel; dan, eer de slaap de in de kussens terugzinkende minnaars ontving, zou het gebeuren.

Zij voelde de druk van het wapen door het zachte kussen tegen haar schouderblad. Er was maar een kleine wending nodig, en zij hield het in haar hand, alles was gedaan. Tevreden en bepaald dankbaar stelde zij vast, dat hij nu alle waakzame tegenstand had opgegeven en alleen nog maar met hoopvolle ijver de arbeid van hun gemeenschappelike vreugden deelde. Zeker, dan mocht zij niet achterblijven. Daarin tenminste wilde zij hem niet teleurstellen. Vol trots zag zij, hoe goed dit haar gelukte, en zij was tevreden over zichzelf. Maar verdiende hij het ook niet werkelik? Wist hij het niet heerlik te waarderen, verstond hij zelf zijn deel niet schitterend? Wat een verrassing voor haar! Was zij niet ervan overtuigd geweest, dat hij falen zou, zodra hij het masker moest laten vallen, dat hij zich uit de buit van een halve wereld gegoten had? Maar nu toonde hij zich een rijk en prachtig begaafd mens, sterk en teder en levend, een echte, die absoluut niet achter zijn eerzuchtige daden verdween, een man, een minnaar en - geliefde. Het was goed, hem ontmoet te hebben.

Het was angstig stil in de donkere kamer en onder het door adelaars gekroonde fluwelen baldakijn geworden. Beiden lagen onbeweeglik naast elkander, zeer gescheiden nu, als de stijf liggende stenen figuren op de grafzerken.

Napoleon sliep. Maar het geleek meer een onmacht dan een slaap. Het gewone offer, waarmede hij voor het oproer van zijn al te gevoelige zenuwen moest betalen. Dus had hij haar toch bedrogen, hardnekkige toneelspeler van zijn leven. Hij lag geduldig, om met ijzeren energie de nieuw ontstaande krachten te verzamelen. Niets gespannens en krampachtigs verried hem en de geweldige inspanning in zijn binnenste. (Eén enkele vrouw alleen wist daar van, Josephine, waarom hij aan haar dan ook met de keten van een gezamenlik geheim hing en, zelfs wanneer het hem nu gelukte, zich van haar los te rukken, nooit waarlik vrij van haar zou komen.) Ontspannen en rustig glansde zijn bleke gezicht uit de donkerheid op. Hij scheen een slapende, niets dan een slapende man, verzadigd, droomloos uitgestrekt, tot het leven weldra opnieuw bereid.

Ook in haar binnenste woedde een zware strijd, terwijl zij zwijgend en verdrietig naar het plafond staarde. Zij deed zich

zelf verschrikkelike verwijten, dat zij het juiste, het enig mogelike ogenblik had laten voorbijgaan, in de roes van het eigen gevoel meegesleurd, zonder haar werk te doen. En nu, waarom deed zij het tenminste nu niet, nu hij weerloos slapend daar lag? Had zij niet juist op dit ogenblik gehoopt, daarop eerst haar gehele plan opgebouwd? Was het niet, op dit ogenblik, waarop Holofernes uitgeput en slaperig over zijn legerstede hing, dat Judith het zwaard op zijn nek liet vallen? Maar het was haar, alsof zij zich aan haar hoge doel vergreep, wanneer zij zo lafhartig de weerloos aan haar overgeleverde keizer afmaakte. Zij wilde het stellig doen en haar gelofte vervullen, o, hij zou haar niet ontgaan, maar niet zo, niet zo tegen alle natuur in, zij moest liever nu wachten, tot hij weer fris en op krachten was, en dan, wanneer haar gevoel haar wederom meesleurde en overstroomde, dan zou het gebeuren. Dan was er genoeg geleefd, dan mochten zij komen aanstormen op het schot, op het tweede schot, waarmede zij zich zelf...

Maar welke overbodige redenen lag zij daar bij elkaar te verzinnen? Wat kon zij zich dan verwijten? Hoe had zij het moeten doen, zolang Napoleon op het pistool lag? Want zij waren intussen van plaats verwisseld, zij lag nu links en hij lag daar zwaar en rustig op het wapen. Had zij het dan niet al de hele tijd geweten? Door wroeging verteerd en diep beschaamd lag zij daar. Zij durfde hem niet eens te wekken, om hem niet toch nog argwaan te laten krijgen. Wachten, er bleef niets anders over.

Eindelik richtte hij zich weer op, zwijgend en alweer verwonderlik elasties. Met gedempte stem vroeg hij, of zij sliep. Toen zij met een paar klanken antwoordde, liet hij zich behaaglik weer in de kussens glijden.

Er ontstond een onbestemd gesprek. Beiden beijverden zij zich, op een vertrouwlike babbeltoon onbelangrijke, vriendelike dingen te zeggen, die beantwoordden aan de situatie, en die hen bevredigd, vrolik en ondernemingslustig zouden tonen. Napoleon scheen zich inderdaad geheel hersteld te hebben. Hij was geestig en grappig en zij luisterde met genoegen, al loerde zij ook tegelijk er op, dat de weg naar het pistool eindelik weer vrij zou worden.

‘Ziet u,’ zeide zij, ‘daarom alleen al moest er geen oorlog

meer zijn: de mensen worden pas weer mensen, wanneer zij niet meer in de uniform steken.'

'Zij worden het pas zonder kleren,' antwoordde hij vrolik.

'Of hebt u een uniform aangehad, madame!'

Zij moest lachen, maar brak snel weer af. De vlek op zijn vest, die het eerste was, wat zij, met zo veel afschuw en ontzetting, bij hem had ontdekt, was haar ingevallen. Zij moest het hem vertellen.

'Ja, het is moeilik, een schoon vest te hebben,' gaf hij toe. Het moest ironies klinken, maar het gelukte hem niet goed, en hij zuchtte. 'Het komt vervloekt zelden voor, dat een vrouw mij bevalt,' bekende hij openhartig. 'God weet, u bent een ongewone vrouw. Ik ben blij, u ontmoet te hebben.' Hij tastte naar haar hand en trok haar naar zich toe.

'Bent u ook gewond?' vroeg zij toen.

Hij wees het haar. Zij kon het voelen, een diep litteken met harde kanten op de knie. In de Italiaanse veldtocht had hij die wond gekregen. De dokters zouden het been doodleuk geamputeerd hebben, wanneer hij zich niet hevig er tegen had verzet. 'En denk u eens in: een keizer op één been!'

'Zeker, dat zou werkelik een vreemd gezicht zijn geweest.'

Zij lagen weer een poosje zwijgend. Plotseling zei hij: 'Luister eens, lieve. U verlangt er immers erg naar, dat het vrede wordt? Welnu, ik kan u verraden, dat het bondgenootschap met Pruisen gesloten is. De vrede met Oostenrijk is een kwestie van uren. Laten wij hopen, dat Europa rust krijgt. Heb ik mij eigenlik niet erg gehaast? Drie maanden heeft de hele veldtocht geduurd.'

Zij stemde het verward toe.

'En nu geen woord meer er over.' Hij kuste haar hand weer. Zij trachtte desondanks haastig na te denken, konscientieus al de politieke kennis, die zij zich zo ijverig eigen had gemaakt, te raadplegen. Dat hij haar een genoegen wilde doen met zijn mededeling, was zeker, en het maakte haar zelfs een ogenblik trots, dat zij als één der eersten er van hoorde en dat de keizer zelf het haar gezegd had. En het zou vrede zijn, eindelik weer vrede, voor een lange, eindeloze tijd, de keizer hoopte het zelf. Was daarmede niet alles opgelost en in orde? - Maar het bondgenootschap? Had men het haar niet uitgelegd? Dat kon niets anders beduiden, dan dat het hem nu

werkelik gelukt was, de laatste tegenstander in Duitsland aan zijn keten te smeden, om hem voortaan geheel naar luim en eigen voordeel te kommanderen, zoals hij het al met Baden, Beieren en Wurtemberg deed, die voor hem moesten vechten en betalen. Ah, nu had hij zijn derde overwinning behaald, de roem die hij nodig had! Europa was veroverd!

Neen, zij moest het toch nu doen. Lang genoeg had zij het uitgesteld. Met deze vrede zou Duitslands lot definitief bezegeld zijn, zolang een man als Napoleon er over beval. Hoe kon zij ooit zijn onverzadelike eerzucht vergeten, zijn brute machtsbegeerte, waardoor hij allen de baas was? Ach, hoe kon een mens, een hartelik, charmant mens, zo rijk aan innerlik, een dichter bijna in zijn tedere toverkracht, zo blind tegen het geluk der anderen woeden? Had zij ooit een minnaar gehad zoals hij? Wilde hij misschien alleen maar al deze macht, omdat hij door allen bemind wilde worden? Maar werd haar ongeluk daardoor geringer? Welk een angstwekkende mateloosheid, die zoveel vreugden en smarten schiep! En welk een moeilik, rusteloos leven was hem zelf daarbij opgelegd! Zo was hij onder de mensen gezonden tot het één of andere duistere doel, een gesel Gods, om de anderen uit hun voldane en slappe behaaglikheid te rukken, ter beproeving, opdat zij weer hun wil zouden vinden en hun moed zouden kunnen bewijzen. Ja, zo zou het wel zijn, en zij moest nu dus tonen, dat zij sterk en vastberaden was, en zij voelde zich niet minder een werktuig der geschiedenis en van het geheim dan hemzelf.

Terwijl zij deze grote gedachten dacht, ging hun gesprek stil en vreedzaam, als iets bijkomstigs, verder, als 't ware alsof het niet wilde storen, want nu lagen zij weer dicht bij elkander, vertrouwelik en zonder nieuwsgierigheid tans als beproefde kameraden, en dat haar boezem zich tegen zijn schouder aan drukte, dat zijn kuit zwaar op haar scheenbeen rustte, dat was het eigenlike thema, dat tussen hen verhandeld werd.

‘Wil je nu toch niet een vrucht of wat gebak eten?’ vroeg hij.

‘Wat? - Ach neen, dank je wel,’ antwoordde zij met een zachte, zingende stem. Daarna was er weer een ogenblik stilte.

‘Het is nu veel lichter dan daarstraks,’ stelde hij vast.

‘Ja, ik zie je nu ook goed. Misschien zijn het de sterren of de

maan, het gordijn is dun. Gaat het je ook zo, dat je nu aan de sterren moet denken? Het is als een geruis buiten in de wereld, maar men hoort het anders niet.'

'Je hebt twee kuiltjes. - Neen, het zijn er vier... twee in je gezicht.'

'Ik heb ook op mijn knieën kuiltjes.'

'Dat is nu jouw soort van sieraden. Herinner je je? Het was mij dadelik opgevallen, dat je broche noch ketting draagt.'

Zij herinnerde het zich goed, zeide zij.

Zo spraken zij met elkander. Zij was nu in een stemming van zacht smartelike weemoed vol zoete tederheid geraakt. Het pistool lag allang weer binnen haar greep, geborgen onder haar hoofdkussen. Zij had hartelik medelijden met hem. De argeloze! Alles, wat zij nog kon doen, was, dit laatste uur naar haar beste krachten mooi voor hem te maken. Hoe verrukkelik was zij! En onvermoeibaar en geheel er bij! Zo vierde zij het afscheid van haar leven, eer alles voor altijd voorbij was. Want was ook voor haar zelf niet het laatste uur gekomen? En zou zij het zich niet gunnen? Haar zwanenzang. Het pronkbed van de Habsburgse majesteiten - ging het door haar hoofd - was een doodscel geworden, terwijl buiten de beul al gereed stond, om er een eind aan te maken en de boosdoeners, die hier binnengeslopen waren, uit te wissen. Zij echter wisten niets meer van gevaar en dood, zoals het heroïes ongelukkige minnende paar in de opera. Hoe vaak had zij zulke tafrelen op de Weense tonelen, omruist door het snikkend jubelend gedreun van het orkest, bijgewoond. Zo moesten zij nu alles uit de kleine wereld van de aardse nood, de haat en de politiek vergeten en zongen in een zalige extaze hun slotduet, de reine juichkreet van hun harten, uitgeheven boven het lot. Hun blijde ogen straalden dankbaar lachend in de duisternis, verheugd over de zoete kracht van de almachtige natuur, die zich aan hen, alle grenzen overstromend, openbaarde. Wat hinderde het, dat er nu werkelik niet veel poeder meer op haar borst en op haar schouders lag. Zij gloeiden beiden, zij merkten het niet. Haar kunstig verwarde lokken krulden zich nu geheel zonder kunst verward en wild tussen zijn vingers. Zij merkten het niet. Het haardvuur in de andere kamer en de kaarsen waren uitgedoofd. Zij merkten het niet.

Toen zij hem wekte, stond de jonge dag al achter het gordijn en vulde de kamer met een eerste schuw schemerlicht. Zij was al aangekleed, zelfs haar mantel, die nog een weinig vochtig was van gisteren, had zij al omgeslagen. Hij sprong op, en zo op de ellebogen leunend omarmde zij hem met onstuimige tederheid en kuste hem hartstochtelik, zodat hij verblijd opnieuw zijn ogen sloot. Maar zij liet hem snel weer los en richtte zich op. Zij had nu grote haast om weg te gaan. Zij bond haar zwarte sluier om, nam haar retikule en zette ook de nog omgeworpen liggende meubels op hun plaats. Alles in haast en in grote verlegenheid.

Nu vroeg hij haar, wanneer zij terugkwam, morgenavond of wanneer in de eerstvolgende dagen? Zij antwoordde daarop niet en schudde slechts met een smartelik lachje haar hoofd. Hij wilde weten, wat het haar kon beletten, hij smeekte haar, hij bezwoer haar, terug te komen, hij sprong zelfs ten slotte uit het bed, om haar vast te houden, tot zij haar onbegrijpelike weigering opgaf. Maar zij had plotseling tranen in haar ogen. ‘Het is nog heel vroeg,’ zeide zij met bevende lippen en met zoveel inspanning, dat haar stem heel diep en klankloos klonk. ‘U moest nog een paar uren slapen, sire,’ fluisterde zij smekend. Toen gaf hij het op, bleef stil liggen en volgde haar alleen met zijn blikken, tot zij achter de deur van de andere kamer verdwenen was.

Een ogenblik was hij bijna beledigd geweest, want hij geloofde zulk een terughoudendheid werkelik niet verdiend te hebben, maar hij verwierp zelf snel zijn verdenking en dacht met een warm hart aan de tedere, meisjesachtige blos, die hij nog op haar wangen gezien had. Wat een raadselachtige vrouw! En zij had het toch beter geweten: zij had hem werkelik bemind. Zo was zij tot hem gekomen uit het onbekende en nu weer verdwenen. Als een groet van zijn ster, een geschenk van de hemel, dat hij, zonder veel te vragen, moest aanvaarden. Ja, hij had er goed aan gedaan, niet verder bij haar aan te dringen, hij rekende het zich als een grote verdienste aan, dat hij haar had laten gaan, taktvol en met een fijn gehoor voor zijn lot, dat hem van Josephine wilde losmaken. Wat was zij bekoorlik geweest! Als in een droom was zij hem verschenen. Hij dacht vol dank aan haar, - tot hij deze nacht vergat...

Want er was nu veel te doen. De vrede was helaas niet van lange duur, de vrede, die haar, ondanks alle bedenkingen door vlijtig verworven kennis, zo liefelik in de oren had geklonken, dat het haar toch een weinig er mee zal hebben verzoend, haar daad niet geheel te hebben volbracht. Het was verder geen wonder, wanneer Napoleon geen minuut meer had, om aan die vredig schone nacht te denken. Koningen werden onttroond, andere benoemd, de Rijnbond gesticht, landen verdeeld, steden geannexeerd en weggeschonken, het oude Duitse Rijk werd definitief opgelost, om Hannover geïntrigeerd, met Engeland onderhandeld... Er bleef Pruisen al niets over dan het ultimatum. De oorlog was er weer. De slag bij Saalfeld werd geleverd, bij Jena en Auerstädt. Reeds was de keizer in Berlijn. Reeds hield bijna geen vesting meer tegen hem stand. De slagen bij Pruisies-Eylau, bij Friedland werden volvoerd. Koningsbergen, al het land tot aan de Njemen werd door zijn troepen bezet. Nu kon men weer aan vrede denken. Tilsit. Wat een bekoorlike, koninklike vrouw, die daar smekend voor hem stond! Had men hem al niet eens zo gesmeekt? Neen, hij onderhandelde niet met vrouwen. Hij had andere dingen te doen, dan zich te herinneren.

Dadelik al de volgende dag was destijds het wapen door Napoleons kamerdienaar, de Mameluk Rustam-Rustam, toen hij het keizerlike bed in orde bracht, onder het hoofdkussen gevonden. Hij was eerst erg verrast, want zijn heer had het nog nooit nodig gevonden, zich op deze wijze zelf te beschermen. Maar natuurlik zag hij toen, dat dit sierlik met ivoor en paarlemoer versierde kavalierspistool geen legerwapen was. Hij schrok niet weinig over de zonde uit nalatigheid, waaraan hij en de manschappen van de nachtwacht van gisteren zich hadden schuldig gemaakt, want het was gemakkelik te raden, wie alleen het wapen hier binnengesleept kon hebben, dat toen om onvoorziene redenen was blijven liggen. Hij grijnsde en streek met de rug van zijn hand over zijn kolossale diep-zwarte snor. Toen stak hij het wapen snel bij zich, om het te laten verdwijnen. En hij was zo voorzichtig, dat hij het niet eens durfde te verkopen. Nog in de komende nacht begroef hij het in het park van Schönbrunn achter de

grote broeikas, die keizer Frans eerst kort geleden voor zijn zeldzame exotiese planten had laten bouwen.

Maar nooit gaat in ons verloren, wat een dag, een uur ons bracht en hoe dieper het wegzinkt onder het verglijden van de golven, waarop het schip van onze dagen in wind en weer voortgaat, des te vaster rust het daar beneden en doet het zijn werk.

Het is niet de bedoeling, in te grijpen in de bevoegdheid der heren van het histories onderzoek, die moeten uitmaken, wat er is geweest en in de boeken van de geschiedenis moet komen, maar het is vreemd genoeg, en ook Napoleon zelf viel het op toen hij, jaren later, op Sint Helena in het loof van zijn herinneringen woelde: Waarom had hij destijds Oostenrijk niet helemaal vernietigd, waartoe hij na Austerlitz en het bondgenootschap met Pruisen toch alle macht in handen had? In plaats van het juist maar zo veel te kastijden, dat het, wakker geschud, zijn oude kracht terugvond en zo het ijzeren middelpunt werd, waar omheen zich de volkeren schaarden in de opstand van Europa, die hem vernietigen zou? Waarom die zonderlinge toegevendheid en dat mededogen, die zo in 't geheel niet beantwoordden aan zijn aard, zijn principes? Het was maar enkele dagen na die bewuste nacht, dat deze milde vrede, die men nu de vrede van Pressburg noemt, ondertekend werd, op de tweede Kerstdag in het slot van Schönbrunn.

Hij zelf wist er geen antwoord op, en in overeenstemming met zijn droevige toestand, kon hij er slechts een verder bewijs voor zijn edelmoedig hart en ter rechtvaardiging van zijn stoutmoedig streven uit afleiden. En toch zou het zoet geluk van die nacht nog eenmaal voor een paar ogenblikken voor zijn geest herrijzen.

Ook dit geschiedde op Sint Helena, waar de eenzame banneling niets te doen bleef, dan in eindeloze herhaling over de steile adelaarsvlucht te peinzen. Hij sprak er zelfs over tegen zijn tafelgenoot, generaal baron Gourgaud, die hem in dankbare trouw naar het trieste eiland was gevolgd, omdat hij hem eens als jong ordonnans-officier bij Brienne het leven had kunnen redden.

Zo vinden wij het dan in Gourgauds ‘Dagboek’ getrouwelik

opgetekend. Napoleon had hem verzocht, te blijven dineren. De wakkere generaal zat tegenover hem aan de kleine tafel in het kleine vertrek en nam slechts nu en dan een hap, maar luisterde aandachtig, want de keizer was erg spraakzaam en dronk ook veel, hoewel de wijn erg zuur was. Napoleon telde de schaarse liefdesavonturen op, die zijn rusteloos leven hem vergund had. Daarbij kwam hij toen ook op die nacht in het slot te Schönbrunn, waaraan zijn zwager Murat hem geholpen had.

'Toen het dag werd, wekte zij mij en ik heb haar sindsdien niet teruggezien. Ik ben nooit te weten gekomen, wie zij geweest is. Wel zei mij in 1809 de chef van de Weense politie, dat het een zekere Judith geweest was.'

'Judith?' vroeg de generaal verbijsterd. 'Wat een fatale naam!'

Napoleons nu opgeblazen, grauw gezicht hing strak en levenloos, maar er begon een lachje te schitteren in zijn blik, die ver in het ledig gericht bleef. 'Ik was toen jong en gezond...' mompelde hij.

'Nu ja,' verbeterde de generaal zijn ongepaste inval, 'de tijden zijn allang voorbij, dat men mannen als Holofernes het hoofd afsloeg.'

Napoleon knikte bitter voor zich heen: 'Ik vrees, dat er nu ook geen Holofernes meer bestaat.'

'Maar misschien nog een zoon van hem,' wierp Gourgaud tegen en trachtte vriendelik, door een vrolike houding een kalmerende stemming te verwekken. 'Men zou misschien eens navraag kunnen doen.'

'Neen, wij moeten het liever laten rusten,' weerde Napoleon af en verviel weer in zwijgen. Zijn gezicht klaarde langzaam op, werd zacht en tevredener, er gleden veel vriendelike lijnen over zijn voorhoofd, zij liepen uit de hoeken van zijn ogen, die onder de half neergeslagen leden droomden. Wat een goede droom moest het zijn, dat zelfs zijn mond, die bittere, smartelik gesloten mond openbloeide en teder glimlachte. Maar eindelik kwam hij weer tot zichzelf, richtte zich een beetje rechter en zei gelaten: 'Zo is het, een vrouw moet mooi en beminnelik zijn om mij te kunnen bevallen.'

De crisis van het autoritarisme
Door Dr. M. van Blankenstein

Europa gaat diep gebukt onder de crisis van het autoritarisme. Ten onrechte spreekt men, inplaats van dit te constateeren, van een crisis der democratie. De democratie is alleen in zooverre schuld aan de stuiptrekkingen van ons werelddeel, als mislukte experimenten met democratische regeeringsstelsels tot de hoofdoorzaken behooren van de politieke en menschelijke verwildering, die thans Midden- en Oost Europa teistert. Men heeft uit onwetendheid gezondigd tegen een waarheid, die zich nu aan ons opdringt. Volken, die zich zooeven van een autoritair stelsel hadden bevrijd of door anderen daaruit bevrijd waren, namen een democratisch regime aan, waarop zij innerlijk niet waren voorbereid. Een Engelsch gezegde beweert, dat vier generaties noodig zijn voor de vorming van een gentleman, naar de Britsche opvatting van dit begrip. Wat wij nu in ons werelddeel waarnemen, schijnt ons te leeren, dat tenminste evenveel generaties noodig zijn voor de vorming van een democratisch volk.

O, zeker, ook in de democratische landen heeft de democratie haar crisissen. Die zijn er altijd. De instellingen van den democratischen regeeringsvorm komen onvermijdelijk bij de ontwikkeling ten achter. Dat kan niet anders, ja, het is noodzakelijk. Het is het lot van iederen levenden staatsvorm, en in het bijzonder der democratie, oneindig verschillend van karakter als zij is, in de verschillende landen, en in die landen weer in de verschillende tijden. De zuivere democratie, de regeering door het volk, bestaat in geen enkel land, en is slechts een theoretische mogelijkheid. Men heeft reeds van het oude Engeland, en met betrekkelijk recht, gesproken als van een democratisch land. En toch was het bestuur oligarchisch en aristocratisch, de samenleving

vol schreeuwende, sociale ongerechtigheid. Hetzelfde geldt, mutatis mutandis, van Nederland. Van het oude is altijd allerlei blijven hangen, in sommige landen zelfs zeer veel. Wel is de macht van het volk vergroot, is men wat nader gekomen tot het ideaal der ware democratie. Deze ware democratie heeft echter een zekere gelijkenis met de zon, waarnaar Icarus zijn vlucht richtte: Wie haar te dicht nadert komt ten val. De democratie moet een, voor ieder volk en ieder tijdvak verschillende betrekkelijkheid blijven.

De mensch is behoudend in zijn staatsvormen. Dat is een gezond instinct, verwant met het instinct van zelfbehoud zoowel als met de wetten der traagheid. Hij verdraagt slecht overplanting van het eene stelsel in het andere. Het tragisch lot van Midden Europa is daarvoor een treffend bewijs. Tegelijkertijd echter streeft hij naar aanpassing, waarbij zij, die nieuwe macht en nieuwe capaciteiten, en daardoor nieuwe rechten verkregen hebben, de drijvende kracht vormen. Maar zelfs de meest vooruitstrevenden zijn veelal huiverig ervoor, oude vormen prijs te geven. En dit weer terecht. Wij hebben nog geen veilige vervanging gevonden voor ons parlementarisme, ofschoon het toch vreemd is dat een stelsel, berekend op een tweepartijen systeem in perioden van een exclusief kiesrecht, de aangewezen regeeringstechniek zou zijn in een tijdperk met ontelbare nieuwe problemen en voor een, op grond van algemeen kiesrecht en evenredige vertegenwoordiging samengestelde wetgevende vergadering. Dat hierdoor crisissen ontstaan is onvermijdelijk. Zij worden uiterlijk verergerd door de omstandigheid, dat sociale en oeconomische problemen van drukkenden aard, welke deze tijd ons voorzet, al te lichtvaardig aan het regeeringsstelsel worden toegeschreven. Er is over de moeilijkheden van hetgeen men democratie pleegt te noemen veel te zeggen. Maar van een crisis der democratie kan men niet op dezelfde wijze spreken als men van een crisis van het autoritarisme spreekt.

Voor ik dit nader toelicht, moet ik op een algemeen verschijnsel wijzen. Alle landen waar thans een meer of minder totalitair regime heerscht, met uitzondering van Italië, zijn uit autoritair geregeerde landen voortgekomen. De Baltische

staten, Polen en Tsjechoslowakije dat, als ‘laatste bolwerk der democratie’ in die wereld, ten val is gekomen, zij zijn alle gesneden uit de drie groote lichamen van het Duitsche keizerrijk, van Rusland en van Oostenrijk-Hongarije. Al die volken zijn steeds van bovenaf geregeerd. Wat Italië betreft, daar ontbrak de traditie en de overtuiging der democratie. Het parlement stond er steeds laag in aanzien, en had ook weinig invloed. Het volk was steeds bedild door overheerschers. De generaties, die de vrijheid hadden leeren kennen en gebruiken, ontbraken nog. De Italiaansche Kamer had een slechten roep; zij heette een haard van corruptie. Ook in de Balkanlanden, zoo kort geleden van de Turksche heerschappij bevrijd, was het niet anders gesteld. Zelfs de dynastieën konden er nog niet op stabiliteit rekenen.

Waar de democratie slechts uiterlijke vorm was, toont zij nu verschijnselen van ernstige ziekte of is zij in haar tegendeel verkeerd. Waar zij echter voor 1914 reeds solide gevestigd was, is zij ook nu nog onaangetast. Frankrijk vormt onder de democratische landen een bijzonder verschijnsel. Het is tot de Fransche revolutie, wat de lagere volksklassen betreft, een weinig democratisch land geweest, veel minder dan b.v. Engeland of de Vereenigde Provinciën, al ontbraken vormen van vertegenwoordiging ook daar niet. Na de revolutie is Napoleon gekomen, en na hem weer de restauratie. Vervolgens heeft Napoleon III op zijn wijze het rijk geregeerd. De republiek van na 1871 was een monarchistische republiek. Het valt den Franschen arbeider en kleinen ambtenaar ook nu nog moeilijk, op de democratische constructie des lands te vertrouwen. Zij schrijven een politieke staking uit, als zij zich niet over gebrek aan parlementaire macht hebben te beklagen. Zij staken, met illegale bezetting der fabrieken, als hun eigen leiders de macht in Frankrijk in handen hebben. Zij beschouwen die macht meer als een middel om hun bijzondere doeleinden te bevorderen, dan om het geheel te dienen. Ondanks deze afwijkingen, en ondanks onverkwikkelijke verschijnselen in zijn parlementaire zeden, moet men Frankrijk toch een democratie noemen. Het is zelfs een land met bijzonder rijke democratische tradities in zijn geestelijke ontwikkeling.

Heel anders staat het met Oost- en Midden Europa. Zooals gezegd, daar ontbrak de democratische traditie. Maar de oude, autoritaire regeeringen waren verdwenen. Zij hadden de beproeving van den oorlog niet doorstaan. Dit is een der opmerkelijke leeringen geweest, die wij aan den oorlog kunnen ontleenen: Alle democratieën hebben in hun ouden vorm de oorlogsperiode overleefd. Toch hebben vele democratieën het zeer hard te verduren gehad. Wij denken aan België, dat het bewind van de overweldigers gedurende ruim vier jaren heeft moeten dragen; wij denken aan Frankrijk, dat zoo hevig geteisterd is, en naar verhouding veel meer menschenlevens verloren heeft dan een der andere, deelnemende landen. Maar Duitschland, het belegerde, het uitgehongerde, doch innerlijk niet geraakte, door de verwoestingen van den strijd niet geteisterde rijk, heeft zijn keizerlijk regime zien ineenstorten, zoo snel dat niet velen aan deze mogelijkheid hebben gedacht, weinige dagen voor zij intrad. Oostenrijk viel geheel uiteen. Hongarije beleefde eenige omwentelingen na elkaar, Turkije onderging een politieke, sociale en godsdienstige revolutie, die misschien zonder voorbeeld is. Rusland had gevochten aan de zijde, die de overwinning zou behalen. Maar daar het de meest volstrekte autocratie was onder de, aan den oorlog deelnemende landen, bezweek het ook het allereerst. Bulgarije daarentegen, met zijn constitutioneel bewind, kwam zonder revolutie de crisis van de nederlaag te boven. Het was gebleken, dat slechts volken, die meenden, zelf invloed te hebben bezeten op de hoogste beslissingen, die voor hen genomen moesten worden, voldoende vertrouwen bezaten in hun leiders om hen, door alle beproevingen heen, te blijven volgen. De oorlog had Europa geleerd, dat het autoritaire bewind den staten slechts schijnbare kracht verleende, en dat alleen democratisch geregeerde landen in staat waren, de allergrootste offers van hun volken te vergen. De triomf van het democratische stelsel werd na den oorlog door niemand in Europa, tenzij door de communistische grootmachtigen in Rusland, in twijfel getrokken.

Heel Midden Europa werd dus democratisch opgebouwd. Men overwoog geen andere mogelijkheid. Dit nu is op een volslagen mislukking uitgeloopen. Het democratisch kleed

paste die volken volstrekt niet. Weldra leek het in verschillende landen nog slechts een maskeradedracht. Die volken waren steeds van bovenaf geregeerd. Hun was ingepompt, dat het verstand van den onderdaan beperkt, en de wijsheid van de regeerenden onbegrensd is. Zij wenschten niet anders dan te luisteren en bevolen te worden. Het denken van den burger is een land dat democratisch van traditie is, waar de vrijheidsliefde een trek is van het volkskarakter, is fundamenteel verschillend van het denken van hen, die steeds hebben gehoorzaamd, en nooit het gevoel hebben gehad voor zich zelf verantwoordelijk te zijn. Een Duitscher of een Rus kan zich zoomin in weinige tientallen van jaren aan democratisch denken en handelen wennen, als een Brit of een Zwitser of een Nederlander zich innerlijk aan de willekeur van een autoritair bewind zouden kunnen onderwerpen. Eén ervaring is mij altijd bijgebleven. Ik heb haar, als een uiterlijke leering aanvaard, zonder haar ooit met mijn gevoel te hebben kunnen peilen. Het was weinige dagen na de revolutie te Berlijn. Ik stond op het voorbalkon van een tram, die door de Potsdamerstrasse reed. Ik was daar de eenige passagier, en daar iedereen in die dagen vol was van de groote gebeurtenissen, maakte de conducteur met mij een praatje. ‘Dit kan nooit goed gaan,’ zoo zeide de man. ‘Ik zelf ben altijd sociaal-democraat geweest, en ik ben het nog. Maar dit weet ik: Wij Duitschers kunnen alleen met den stok geregeerd worden.’

Deze woorden zullen menigen lezer niet vreemd in de ooren klinken. Wij allen hebben ze wel eens van Duitschers, of van anderen over de Duitschers, gehoord. Maar kunnen wij Nederlanders bij deze gedachte en dit gevoel? Zijn het woorden, die ooit over de lippen van een Nederlander kunnen komen, betreffende zijn eigen volk, ook al is hij geen sociaal-democraat, ja, zelfs in theorie niet democratisch gezind? Ons heele wezen komt in opstand tegen de gedachte, met den stok te worden geregeerd. Het is een volmaakt van de onze verschillende gevoels- en gedachtenwereld, die in die woorden tot uiting kwam.

In Duitschland nu stichtte men, zooals in andere Midden Europeesche landen, als consequentie van de omwenteling, en op grond van de jongste ervaringen, een democratisch

bewind. Er was daarbij veel schijn, en weinig werkelijkheid. De rechtsprekende macht bleef gedrenkt met de oude denkbeelden. In het leger was het weinig anders. De machten uit het verleden, de Oost Duitsche jonkers in het bijzonder, zagen zich voor een oogenblik teruggedrongen, maar hadden geen reden te wanhopen aan de herovering van hun gezag. Dicht onder de oppervlakte was het oude Duitschland overal te vinden. Dit echter was niet de hoofdzaak. Deze toestand had overwonnen kunnen worden. Was het in Frankrijk veel anders, in het eerste decennium van de Derde Republiek, na 1871? Gevaarlijker voor de democratie was de vorm, die men haar gegeven had, toen men haar invoerde. Het is een eigenschap van den Duitscher, dat hij hetgeen hij doet, grondig tracht te doen. Ieder werktuig, iedere machine zoekt hij te volmaken. Hij tracht steeds te bewijzen dat vreemde bedenksels eerst goed tot hun recht komen als hij ze in handen gekregen heeft. Daarin acht hij zich uitverkoren. Schaft hij zich een nieuw regime aan, in navolging van anderen, dan moet dit bij hem iets veel beters, veel volmaakters zijn dan in de andere landen, die het toepasten. Zoo is het nu met het fascisme, en zoo ging het ook met de invoering van het democratische parlementarisme. De nieuwste snufjes werden daarbij aanvaard, het stelsel werd ontdaan van alle inconsequenties. De evenredige vertegenwoordiging schiep weldra de onvermijdelijke versnippering, maakte iedere regeering tot een compromis, waardoor het regeeren te lastiger werd naarmate de omstandigheden moeilijker werden. Maar er was erger. Het nieuwe Duitsche parlementarisme belemmerde de uitoefening van regeeringsrechten, rechten die in de democratie allerminst gemist kunnen worden. De rijkskanselier kon niet een rede van eenige politieke beteekenis houden, zonder dat zijn uitspraken te voren aan de parlementsfracties der regeeringspartijen, of op zijn minst aan de leiders daarvan, waren voorgelegd. Wetsontwerpen werden opgesteld in samenwerking met, en onder toezicht van de partijen der parlementaire meerderheid. Het parlement controleerde niet in openbare discussie, dat deden kleine groepen uit de regeeringspartijen in de binnenkamer. Dit was in waarheid een karikatuur van het parlementarisme. Wat in den Rijksdag kwam was te voren reeds aangenomen. De regee-

ringsmachine werkte daardoor ook uitermate bezwaarlijk. Het is een der, naar het schijnt onvermijdelijke zwakheden der democratie, dat zij ruimte biedt voor veel partijgehaspel en voor veel gekonkel in de partijen. Dit kan gemakkelijk zelfs in corruptie ontaarden. De geschiedenis leert voor het overige, dat de autoritaire stelsels meestal meer nog lijden onder gekuip rondom het gezag, en onder allerlei vormen van bederf en zelfbevoordeeling. Het nieuwe Duitschland is daarvan een sterk sprekend voorbeeld. Zoo open en bloot als de eigenbaat daar is opgetreden, ware het in een democratie niet denkbaar. Daar bleken tallooze arme partijgenooten, zoodra zij aan de macht waren, onmiddellijk groote villa's te kunnen koopen en bewonen, daar kon een Hermann Göring, bekend om zijn eeuwig geldgebrek, zich onmiddellijk groote landgoederen aanschaffen, paleizen laten bouwen, vorstelijke weelde zich veroorloven, daar bleken onwetende nationaal-socialisten onmiddellijk rijp voor hoogbetaalde directeurs-posten, en daar konden partijgrootheden zich, met een schijnbetaling, meester maken van de aan de Joden ontnomen, begeerenswaardige zaken.

Het Duitsche parlementarisme bleek weldra een zeer onhandelbaar instrument. Het kreeg in het bijzonder te lijden onder een eigenaardigheid, die in tal van landen een, door versplintering ontstaan gebrek der democratie is: Den grootsten invloed bezat niet een meerderheid van afgevaardigden, maar een groep op de wip, die ten allen tijde de meerderheid tot een minderheid maken kon. Landen met oude democratie kunnen dezen toestand, zij het met eenig bezwaar, nog verwerken. Dat kan echter niet een land, dat zonder ervaring is in constitutioneel parlementarisme, dat wonderen ervan verwacht en niet voorbereid is op haar zwakheden, en waar de partijen nog niet geleerd hebben hoe misbruik van parlementaire machtsposities zich wreekt. De Duitsche democratie had ook met tal van moeilijkheden te worstelen, die wij niet kennen: Een weerbarstig rechtswezen, een neiging van een gedeelte der bevolking om zich in wederrechtelijke toepassing van oude gebruiken te schikken, en een overdreven voorstelling van de uitgestrektheid der verworven rechten en voorrechten bij een ander deel der bevolking, die vaak tot anarchie leidde. In Duitschland was door de revolu-

tie feitelijk niets omvergeworpen behalve de keizerlijke troon en de tronen der kleine vorsten. Inplaats van het, slechts zeer ten deele gehandhaafde gezag der militairen was een terreur gekomen van geheime en niet-geheime paramilitaire organisaties. Er was veel stille sympathie voor die organisaties.

Het Duitsche volk had, toen het vol geestdrift de republiek en de vormen der democratie aanvaardde, veel daarvan verwacht. Inplaats daarvan ontdekte het vooral de misbruiken, en veel kronkelige eigenaardigheden. De geloovige democraten van links zagen dat allerlei verbeteringen, welke zij hadden verwacht, uitbleven. Waar zij overwinnaars hadden geheeten, bleken zij weldra machteloozen of overwonnenen. En de afkeerigen van rechts konden de vele rampen des lands op den breeden rug van het nieuwe regime schuiven. De ellende in het land bleef groot, door de houding van de geallieerden, en ten deele ook door eigen schuld. Het was een gewone vergelijking: Hoe goed men het onder het keizerrijk had gehad en hoe slecht het nu was onder de republiek. Men hield zich niet bezig met de vergelijking, hoe Wilhelm II het Rijk had in ontvangst genomen, en hoe hij het op 9 November 1918 had afgeleverd. De nieuwe politieke instellingen en gebruiken waren aan alles schuld.

Kort duurde de democratische periode. Haar einde werd naar buiten aangekondigd door de verkiezing van maarschalk Hindenburg tot president der republiek in 1925. Dat was een votum van wantrouwen voor het nieuwe regime. Het bankroet der democratische republiek werd door de democratische partijen zelf erkend, toen zij in 1932 niets anders er op wisten, dan nu zelf maarschalk Hindenburg candidaat te stellen.

Het parlementaire stelsel groef zijn eigen graf, of, om het nauwkeuriger nog te formuleeren, het draaide zijn eigen strop. Dat geschiedde onder rijkskanselier Brüning. Men voerde het stelsel der volmachten in voor den rijkskanselier, dat hem in staat stelde verordeningen uit te vaardigen zonder goedkeuring van het parlement. Die goedkeuring moest achteraf nog, binnen een zekeren tijd, gevraagd worden. Hierin openbaarde zich een van de ernstigste zwakheden der practijk van modern parlementarisme. Bepaalde partijen, in het bijzonder de sociaal-democraten, schoven daarmede de

verantwoordelijkheid van zich af voor maatregelen, die zij niet durfden goedkeuren, maar waarvan zij de onvermijdelijkheid toch erkenden. Zij lieten zich, na zelf de mogelijkheid daartoe geschapen te hebben, die maatregelen 'opdringen'. Zij wisten, dat zij de regeering niet meer konden omverwerpen, zonder daarmede een veel ongewenschter bewind aan de macht te helpen. Het goedkeuren achteraf was gemakkelijker. Men het het steeds met veel vertoon van onwil gepaard gaan. Wij zien nu in Frankrijk een daarmede overeenkomstig tafereel.

Intusschen werd, op het hoogtepunt der wereldmalaise, de toestand in het Duitsche Rijk onhoudbaar. Het nieuwe regime, in werkelijkheid reeds politiek bankroet, was in de oogen van het Duitsche volk voor alles verantwoordelijk, voor de gevolgen van den oorlog, voor de gevolgen van Versailles, voor de gevolgen van de internationale inzinking. Het heeft niet meer het moreele gezag tot het weerstaan der beschuldigingen. Het volk is bereid, ieder te volgen, die redding belooft.

Er komt een semi-autoritair bewind, van von Papen eerst, daarna van von Schleicher. Het regeeren is gemakkelijk voor deze beide machthebbers, door de volmachten. Von Papen verliest het pleit door onbekwaamheid, von Schleicher door paleisintriges. Hoelang hij het zonder deze intriges had kunnen uithouden, is bezwaarlijk te gissen.

Nu komt Hitler aan het bewind, door Hindenburg daartoe uitgenoodigd. Zijn bewind ware niet mogelijk geweest, zonder het stelsel der volmachten. Want Hindenburg heeft den eed afgelegd op de grondwet. En dien wil hij houden. Het middel der volmachten kan nu worden gebruikt tot het 'grondwettig' invoeren der dictatuur. Ongedwongen gaat dat niet. Maar Hindenburg meent, het te kunnen verantwoorden. Daarmede was het democratische experiment in Duitschland niet enkel mislukt; de democratie had zeer positief haar tegendeel in het leven geroepen.

De lotgevallen van de parlementaire democratie in Duitschland heb ik uitvoerig geschetst, omdat zij zoo duidelijk bewijzen, hoe teleurstelling daarmede de dictatuur kunnen te voorschijn roepen. Het is niet enkel deze teleurstelling, die

dit effect heeft. Polen is een voorbeeld, hoe een volk eenvoudig onbekwaam kan zijn, de democratie te hanteeren. Daar trekt Pilsudski in 1926 reeds de dictatuur naar zich toe. Hij - socialist sedert zijn jeugd! - voelt zich daartoe genoopt, omdat de Poolsche landdag nog steeds de Poolsche landdag blijkt te zijn, zooals deze van ouds spreekwoordelijke faam bezat.

Nu het experiment met de democratie mislukt was, zat men met een afschuwelijk probleem. Het oude gezag, waaronder de betrokken volken hadden geleefd, bestond niet meer, was ook niet meer te herstellen. Waar de mogelijkheid daartoe nog had bestaan, zooals in Oostenrijk en misschien ook in Hongarije, waren het buren, die dit verhinderden. Men zocht een nieuwe leid-ster, en zag geen andere dan die van Moskou en van Rome. Men had een keus, en die keuze kon niet twijfelachtig zijn. Finland, waar de volle zwaarte der Russische overheersching slechts kort op had gedrukt, kwam tot staan op den rand van den afgrona en bleef democratie. Italië werd, in meerdere of in mindere mate, het voorbeeld. Weinige landen waren er, die de gevaarlijke zwakke kanten van dit voorbeeld niet beseften. Buiten Duitschland werd het nergens geheel gevolgd. Toen Duitschland nationaal-socialistisch geworden was, diende ook dit weer met allerlei nieuwigheden tot voorbeeld of aansporing. De loop van zaken werd in de meeste aangetaste landen bepaald door traditioneele krachten van dynastieken en militairen aard, of door het toeval van persoonlijkheden. In geen enkel land echter was een volstrekt vertrouwen bij het volk in de nieuwe proefneming, tenzij in Duitschland en Italië, waar dit vertrouwen in den allerjongsten tijd, onder het dreigen van ernstig oorlogsgevaar, onder den druk van toenemende ontberingen en vermoeidheid, en onder den afkeerwekkenden indruk van verschijnselen van uiterste verwildering, toch hevig geschokt blijkt. De landen, waar het democratisch experiment mislukt is, bevinden zich in een toestand van crisis, en geen stelsel, dat de verwachting wekt van duurzaamheid of van geschiktheid voor de betrokken landen, is nog te voorschijn gekomen. Het autoritarisme is ontworteld en tast krampachtig naar nieuwe stabiele vormen, die zich

echter nog nergens afteekenen, omdat overal vulcanische bewegelijkheid is.

Wij kunnen constateeren: Geen land van democratische tradities is door deze krampen aangetast. De tragische crisis van Europa is de crisis van het autoritarisme, die door het geweld van haar trekkingen de omliggende landen in hun veiligheid bedreigt. Maar tevens moeten wij erkennen: In geen land zonder democratische tradities heeft, onder de beproevingen, de democratie kunnen standhouden. De menschheid kan niet anders dan geduld oefenen, niet gedurende reeksen van jaren, maar gedurende reeksen van generaties.

Lof der administratie
Door K. van der Geest

De controleur krabde met zijn nagel over het roode potlood.

- Dus U heeft gestempeld van 10 Januari tot 3 Maart?

- Tot één Maart, zei Appie.

- Oh, ja... tot één Maart. En toen is U aan 't werk gekomen bij Herder en van der Heiden? Wat verdiende U daar?

- Vier-en-twintig gulden per week, zei Appie weer.

- Vier-en-twintig gulden per week. Daar heeft U dus gewerkt van drie Maart tot negen-en-twintig Mei?

- Vanaf één Maart!

- Oh, ja... vanaf één Maart...

De vrouw in de bedstee dacht: - Waarom zegt hij telkens drie Maart?

Ze had pijn in de zij en pijn in den rug, een gemeene, knagende pijn; ze zou zich willen bewegen - ze zou een oogenblik overeind willen zitten, maar dan werd die pijn nog erger. Daarom probeerde ze te bedenken waarom de controleur van Openbaar Armenzorg ieder keer zei: vanaf drie Maart inplaats van vanaf één Maart. Door de vensterruiten, die vuil geworden waren, viel het laatste beetje licht van dien korten winterdag.

- Dus dan heeft U daar gewerkt: in Maart vier weken... in April... nou ja, laten we zeggen: twaalf weken, tegen vier-en-twintig gulden... dat wordt twaalf maal vier-en twintig...

- Twee maal twaalf in het kwadraat, viel Appie in. Hij was op de ambachtschool geweest, en daar had hij zulke dingen geleerd. Toen zei hij plotseling:

- Ik heb daar een driehonderd gulden verdiend, ja!

Het kwam er niets op aan wat hij op de ambachtschool, of waar dan ook, geleerd had; hij moest nu zien dat hij voor zijn zieke vrouw hulp in de huishouding kreeg. Daarom was hij met een briefje van den dokter naar O.A. gegaan. En hij had gewacht, van dag tot dag. Hijzèlf had voor de kin-

deren gezorgd, elken dag haastig naar het stempelhok en weer daar vandaan naar huis om wat eten klaar te maken tegen den tijd dat ze uit school kwamen. En hijzèlf had de boel wat schoon en heel gehouden.

- Maar je vrouw moet verpleegd worden, en dat kun jij niet zelf doen, had de dokter gezegd. Ik zal je een briefje geven! Hij had het briefje naar het bureau voor Openb. Armenzorg gebracht. Hij had gewacht, van dag tot dag; maar er kwam geen hulp voor zijn vrouw. Eindelijk was die controleur gekomen; die zat daar en krabde met zijn nagel over zijn roode potlood en vroeg dingen, die hij al wel wist - dingen, die Appie allemaal al had moeten opgeven toen hij steun aanvroeg, en die hij nog eens had moeten opgeven eer hij die steun kréég.

- En van Mei af hebt U weer gestempeld?

- Ik heb half Juli pas steun gekregen, bromde Appie, norsch. Hij maakte zich kwaad - ook al omdat hij pas half Juli weer steun had gekregen.

- Half Juli... wat krijgt U? Dertien gulden vijftig...

De controleur had gekeken in de papieren, waar op moest staan, dat Appie slechts dertien gulden kreeg en niet meer. Toch vroeg hij:

- Dertien gulden vijftig?

- Waarom vraagt hij dat nu? dacht de vrouw weer.

Ze had zich met moeite op haar zij gekeerd, en keek de kamer in. De controleur had een dik rood gezicht.

- Hij vraagt het alleen maar om een mensch in de war te brengen, viel haar in - Ze vragen altijd zulke dingen om een mensch in de war te brengen.

Dat had ze wel al kunnen weten; ze vroegen altijd zulke dingen, en als er dan iets van wat men zei niet klopte met iets van wat men een vorige keer gezegd had - en als ze het maar eenigszins konden doen - hielden ze de steun in.

- U hebt verkeerde opgaven verstrekt!

Appie zat te kijken naar een stuk kantkoek, dat op een hoekje van de tafel lag. Het was een verdroogd stukje kantkoek; He kinderen hadden het van de bakkersvrouw gekregen toen ze dien morgen brood haalden.

- Waarom eten ze dat ook niet op, dacht hij, wrevelig.

Hij keek, even wrevelig, naar de bedstee.

De vrouw keek hem aan; toen zag zij het stuk kantkoek ook liggen: op een hoekje van de tafel.

Daar zou hij straks om beginnen te schelden, tegen haar -

- Die kinderen van jóu...

Altijd als hij kwaad op hen was, zei hij: - Die kinderen van jóu! - ...waarom vréten ze het niet op? Ze gooien het maar neer, en waar ze het neergooien daar blijft het liggen! Zoo'n vent kan wel denken dat het bij ons nog opgeschept is!

Buiten denderde een vrachtauto voorbij.

De vrouw voelde zich heel moe; ze zou willen slapen, maar ze kon niet slapen voor die controleur weg was. Ze spande zich in om te hooren wat hij nog zou zeggen.

Appie schreeuwde, veel te hard: - Ja! Ja! Ik heb een kleine driehonderd gulden verdiend, en daar heb ik een maand of vijf van moeten leven. Denk je dat het teveel is? En ik krijg dertien gulden steun! Dertien gulden! met mijn zieke vrouw en drie kinderen!

- Hij moest zich niet zoo opwinden, dacht de vrouw.

De controleur legde het roode potlood neer, naast zijn papieren, en keek hem aan.

- Ja, ziet U eens: ik kom alleen maar om inlichtingen, en die kunt U me geven of U kunt ze me niet geven, net zooals U wilt. Maar dat geschreeuw is nergens goed voor.

- Nee, dat is nergens goed voor, dacht de vrouw ook.

De pijn in haar rug was weer veel erger geworden.

- ...en ik moet zelfde huishouding doen.... denk je, dat een man zoo kan huishouden als een vrouw? eindigde Appie, zachter.

- U krijgt ook nog iets van de kerk, nietwaar?

Achter den controleur, tegen den wand, hing een tekst: een ruikertje bloemen in den hoek; een paar witte schapen en een herder in een lang wit kleed:

- De Heer is mijn Herder, stond er op.

Daar waren de kinderen eens mee thuis gekomen van de zondagschool; de vrouw had hem opgehangen.

Ze was altijd trouw naar de kerk gegaan - ze had altijd gedaan wat haar thuis, vroeger, was geleerd; alleen was ze met Appie getrouwd - en hij wilde van de kerk en van God niets weten; hij wilde er geen praat over hooren en hij wilde er zelf niet over praten.

- Ja... ik krijg een liter melk en twee eieren per dag van de kerk!

De controleur vouwde zijn papieren op en borg ze weg in een map.

- En nu moet U dus hulp hebben voor de verpleging van uw vrouw... U doet zelf de huishouding?

Appie drukte zijn handen, die hij tot vuisten gebald had, diep in zakken.

- Ik heb toch een briefje van den dokter ingeleverd.

- Ja, ja... dat weet ik. Dus U kunt Uw vrouw niet verplegen? En zou U daarvoor... zou Uw kerkgenootschap niet genegen zijn U daarin tegemoet te komen?

- Ik heb bij Armenzorg een briefje ingeleverd van den dokter, maakte Appie aan alles een eind. - En ik verwacht een verpleegster van Armenzorg!

De controleur stond langzaam op; hij stond met zijn kop voor de wandtekst, zoodat de vrouw in haar bedstee die niet meer kon zien.

Maar omdat ze die nu toch al gezien had, en omdat de pijn in haar rug en in haar zij haast niet meer uit te houden was, bewoog ze haar lippen; ze wilde bidden tot den Heer, die haar Herder was... maar ze kón niet bidden. Hiermee had God niets te maken.

Ze begon te huilen, zachtjes. Echter niet zoo zachtjes of Appie hoorde het wel. En de controleur hoorde het wel.

Appie kwam hij haar staan:

- Wat is het dan, ouwe? Weer pijn...?

Ze zei: - Ja...

De controleur ging stil weg...

Dien volgenden dag wachtten ze en den daarop volgenden dag. De armen-dokter gaf Appie nog eens een briefje, en Appie bracht dat briefje ook weer naar Armenzorg; hij stond uren te wachten in de lange rij, voor de deur daar. De kinderen kregen geen eten toen ze uit school thuis kwamen; de vrouw lag alleen... Tegen den middag dommelde ze in en dan droomde ze, van vroeger thuis, waar alles goed was geweest, en ze droomde van een controleur, die telkens maar weer kwam, telkens maar weer, en die telkens maar weer hetzelfde vroeg, en grijnsde bij wat hij vroeg, alsof hij dacht:

- De een of andere keer zul je je wel verspreken!

Hij had niet het gezicht van den controleur, die gisteren of eergisteren was geweest; hij had het gezicht van iemand die ze vroeger, thuis, gekend had.

De kinderen maakten haar wakker toen ze thuiskwamen.

- Is vader er niet?

- Nee, zei ze. - Ga maar zoolang buiten spelen...

Ze was er aan gewend geraakt dat te zeggen - ze had het zoovaak moeten zeggen, als ze thuis kwamen voor ze het beetje eten klaar had, of, op dagen dat de steun gehaald moest worden, omdat er nog geen eten in huis was.

En zij waren er aan gewoon geraakt haar dat te hóóren zeggen; ze gingen.

Ze dommelde weer in, en opeens herinnerde ze zich het gezicht van den controleur; het was het gezicht van de ouderling, die toen ze met Appie zou trouwen, haar had gewaarschuwd:

- Denk er wèl om wat je doet, Janske! Het mag een beste kerel zijn - hij kan goed zijn voor zijn werk - maar het is een, die om God noch Zijn gebod iets geeft! Denk daaraan...

- Hij is toch altijd goed voor me geweest, bèst, en voor de kinderen ook, zei ze nu.

De controleur, met het gezicht van den ouderling, grijnsde... Het was nog midden op den dag - Appie stond nog te wachten voor het bureau van Openbaar Armenzorg, dat om één uur 's middags gesloten werd! - maar in de kamer waar de vrouw lag scheen het donker te worden als de nacht.. De kinderen, buiten, sjouwden achter groentekarren aan en riepen om een appel of een peer of een worteltje.

- Wat wórdt het donker, zei ze, net zooals haar moeder dat vroeger kon zeggen, bij de winterdag als er sneeuwbuien dreigden.

Ze zag alleen de witte schapen en den herder in zijn lange, witte kleed op het wandtekstje. En ze begon weer te huilen...

- Het is allemaal zoo'n ellende... je kunt haast niet gelooven, dat het waar is...

- Het is waar, zei Hij. - Kom!

Ze kwam.

Achter haar grijnsde de controleur met het gezicht van den ouderling, die dacht dat hij wel beter wist.

Dien avond kwam er nog eens weer een controleur van Armenzorg. Appie zat in zijn stoel achter de kachel, die hij uit had laten gaan; in hun bedjes, waar ze geen dekens genoeg hadden, lagen de kinderen; ze hadden zich in slaap geschreid.

- Ja, van der Weide, U is vandaag weer met een briefje op het bureau gekomen? Maar ik word nog eens gestuurd om te vragen of U ook met Uw kerkgenootschap overlegd hebt... Appie gaf hem geen antwoord; hij verwonderde zich er alleen maar over dat hij niet opstond, en de man sloeg of schopte of hem gooide met wat hij maar het eerst vond om mee te gooien...

- U begrijpt wel, dat er nog wel wat onkosten aan verbonden zijn...

Toen antwoordde hij:

- het hoeft niet meer...

De controleur begreep hem niet.

- Ja, kijk eens. Het gaat er natuurlijk niet om dat wij... dat men van Armenzorg geen hulp wil verleenen. Als het noodzakelijk is - en als U niet op een andere manier geholpen kunt worden! - krijgt U natuurlijk een verpleegster toegewezen.

- Het hoeft niet meer..., zei Appie nog eens.

Hij bewoog zelfs zijn hoofd niet toen hij het zei.

En toen begreep de controleur hem...

- Ja... dan...

Zijn stem trilde, en hij ging, net zoo stil als hij een paar dagen tevoren ook gegaan was.

Verzen
Door Riet Raaphorst

Ik zag een huis aan de achterkant
En ik wist niet dat 't zo triest was.
Er hingen wat kleren aan een lijn
Er groeide wat grauw en dood gras.

Aan de voorkant bloeiden de gevels geel
Met glanzende rode kozijnen
Maar de achterkant was zo oud en moe
Met z'n arme verzakte lijnen.

Ik zag een huis aan de achterkant
En ik wist niet dat 't zo triest was
Ik zou wel iets goeds willen zeggen aan
Dat huis en aan dat dor gras.

Vrouw, kent gij wel het groot geluk
Om grote lakens op te hangen in de zon
De wind te vatten in zo'n blinkend stuk
Zoveel het lentewind maar vatten kon?

Kent gij wel het groot en wijd geluk
Om grote lakens op te hangen in de storm
En woest te vatten in zo'n koel wit stuk
Zoveel het storm en wind bevatten kon?

Om hoofd en handen van je gaan alleen
De wilde ganzen met hun ver geschreeuw
En om je lakens vliegen stormen heen
En in je handen vliegt het als een meeuw

Vrouw, kent gij wel het groot en wild geluk
Dat ik U zo dikwijls heb benijd
Want in mijn handen hield ik nooit zo'n blinkend stuk
En om je witte lakens heb ik eens geschreid.

In memoriam J. Saks (P. Wiedijk)
Door W. van Ravesteijn

Wat zou deze man een naam hebben verworven, indien hij, in een andere natie geboren, zich van een andere taal hadde bediend - de Fransche b.v. - en een noodlottige kwaal, de in de 19e eeuw nog zoo frequente tuberculose, hem zijn leven lang niet tot lichamelijk on- of ten minste nimmer volledig wèl-zijn hadde gedoemd. Dat hij een eenzame werd is, mag men aannemen, aan dit laatste vooral te wijten geweest. Zeker niet aan aanleg. Allen, die hem goed hebben gekend, weten van zijn gezelligheidszin. En aan ‘sociaal’ gevoel in den ruimeren zin des woords heeft het hem zeker niet ontbroken. Daar legt zijn heele arbeid getuigenis van af. Te wijten of te danken? De eenzaamheid, mits zij niet tot vereenzaming wordt, biedt den kunstenaar, den geleerde of schrijver compensaties en voordeelen, die hem anders allicht zouden ontgaan. Is zij niet de moeder van die concentratie, die zelfbezinning, zonder welke moeilijk iets groots wordt bereikt en dieper wordt gegraven? Aan eenzaamheid heeft het den man wiens nagedachtenis en werk ik ook op deze plaats gaarne zou eeren - zij 't niet zoò breed en uitvoerig als behoorde te geschieden - niet ontbroken. Tot vereenzaming is hij gelukkig nimmer gekomen, zelfs niet in de latere jaren zijns levens, toen hij, reeds lang partijloos, vrijwel onbekend was geworden in de breedere kringen van de groote strooming, waar hij sinds zijn jongelingsjaren deel van was gaan uitmaken. Steeds bleef hij, zij 't voor weinigen, een vriend niet alleen, maar een meester, tegen wien zij, jongeren of gelijken van leeftijd, met eerbied en liefde opzagen. Maar hoeveel dieper, wijder zou zijn invloed zijn geworden en gebleven indien hij in een grooter land hadde geleefd en zelfs, indien de omstandigheden, d.w.z. de gang der geschiedenis in het eigen kleine, maar geestelijk toch wel intensief levende land hem gunstiger ware geweest. In het eerste geval zou hij, met zijn

talent, scherpte van geest en stilistisch vermogen, zeker tot een, zooal niet door het grote publiek, dan toch door heel de geestelijke élite erkende meester zijn geworden, ondanks zijn eenzaamheid. Een vergelijkbare figuur in een der groote taalgebieden te noemen laat ik na. Er is trouwens in dezen ras-echten Hollander - dat was hij nu eens echt, o bloed- en bodemdwazen: een autochthone Noord-Hollandsche boer - iets, dat zich aan een vergelijking met Franschen, Engelschen of Duitschers onttrekt. En misschien gaat het zoomin aan, hem te vergelijken met groote buitenlanders als die andere Hollander, Douwes Dekker, dien Wiedijk in zijn laatste werk zoo minutieus heeft nagespeurd en met wien hij overigens zoo weinig gemeen had. Hoe dit zij, dat de Nederlandsche taal èn de Nederlandsche 'geschiedenis' der laatste 40 jaar meer dan zijn eenzaamheid Wiedijk's grootere vermaardheid in den weg hebben gestaan, is, meen ik, voor geen tegenspraak vatbaar. Wat het eerste betreft, hij schreef van den aanvang af een proza, dat nu eenmaal een zekere inspanning des geestes verlangde om genoten te worden. Ik wil niet zeggen, dat het buitensporig moeilijk was: auteurs in onze eigen taal zoowel als in de wereldliteratuur hebben ons voor zwaarder taken gezet, wilden wij tot hun kern doordringen en hen waarlijk savoureeren. Maar dat het vlot, eenvoudig, populair, voor Jan en Alleman genietbaar was, 40 jaar geleden, toen hij zoo ongeveer begon en men aan moeilijker kost nog meer gewoon was - men sla er de eerste jaargangen van Tak's K r o n i e k maar op na, die in de jaren '90 het peil aangaf van de geestelijke élite ten onzent - zoomin als 25 jaar terug, vlak voor den Oorlog, dan wel in onze dagen, zal niemand beweren. Soms zelfs - dit zij toegegeven - werd het, zooal niet moeilijk leesbaar, dan toch meer inspanning vereischend dan men van den gemiddelden, zelfs goedwillenden lezer verlangen kan. Dit zou echter, in een grooter land, geen beletsel zijn geweest voor grooter vermaardheid. Integendeel. Het wordt daar, onder zekere omstandigheden, allicht tot een bron ervan. Is niet, om een poëtische parallel te noemen, een zeer 'moeielijk' dichter als Mallarmé zooal niet populair dan toch wereldvermaard geworden? Dit overkomt onzen dichters, zelfs den grootsten niet. En voor onze prozaïsten is het evenmin weggelegd, tenzij zij als Couperus, door zekere

eigenaardigheden, bijna on-Hollandsch zijn. Maar aan Saks' - dezen nom de plume heeft hij, voor zoover mij bekend is, van den aanvang af aangenomen, als expressie van zijn uiterlijk misschien? - grootere vermaardheid - zelfs in het eigen land - heeft in de eerste plaats nog iets anders in den weg gestaan. Iets, wat wij èn als een algemeen èn als een bizonder fatum mogen beschouwen. Het bizondere, nauw verweven trouwens met het algemeene, was dit, dat hij, van aanleg in de eerste plaats, dunkt mij, literator, schrijver, geboren essayist en literatuur-liefhebber, zijn literaire loopbaan begon als politicus, econoom, als socialist en, onder de socialisten, als 'marxist', ja, wat meer zegt als speciaal Marx-kenner. Men mag nu wel zeggen de eenige, en in ieder geval de beste uit die verre dagen (ik spreek over de jaren '90, toen de S.D.A.P. pas was opgericht en hij in de redactie trad van haar 'wetenschappelijk' maandblad: De Nieuwe Tijd). Door de 'omstandigheden', den loop der geschiedenis trad in het begin van zijn literaire carrière, de econoom, de 'Marxist', de politicus, de geestelijke leider eener richting in de nog jonge sociaaldemocratie, dus op den voorgrond, de literator op den achtergrond. Wie Saks lazen, lazen hem niet om zijn stijl, - althans niet in de eerste plaats, al apprecieerden de jongeren, vooral voor zoover zij zelf van beroep of door studie 'literatoren' waren, dien nog zoozeer - maar om den inhoud van hetgeen hij te zeggen had, om de onverbiddelijke scherpte, waarmee hij een bepaalde politieke lijn doortrok, om het sarcasme, waarmee hij zijn tegenstanders in de partij te 'grazen' nam. Wil men een goed voorbeeld van wat ik bedoel, men leze het, toen in partijkringen vermaarde artikel van 1902: Naar Rechts of naar Links? Overwegingen inzake de schoolkwestie[1)], dat een wending in de geschiedenis der S.D.A.P. markeert en daarmee - maar dit staat op een ander blaadje - misschien wel in die van ons land. Wie het stuk thans herleest - vooral wanneer hij een 'buitenstaander' is, iemand voor wien de kwestie, er in behandeld, nooit 'actueel' is geweest, nooit eene, die hem persoonlijk warm heeft gemaakt, - zal waarschijnlijk in de eerste plaats getroffen worden door den voortreffelijken vorm, door bouw, stijl, kracht van betoog, dialectische schranderheid.

1) In Socialistische Opstellen (I). R'dam, Brusse, 1918, blz. 11.

Een meesterstuk van politieke polemiek, zal hij zeggen, ook al laat de ‘kwestie’ hem koud en acht hij haar volkomen ‘uit den tijd’ (iets, wat, tusschen haakjes gezegd, natuurlijk niet juist hoeft te zijn). Maar voor de tijdgenooten was het stuk in de eerste plaats waardevol om zijn inhoud, om zijn polemisch ‘gehalte’. Zij bewonderden het of verwierpen het, naarmate zij het er mee eens waren of het verkeerd achtten, zooals de meerderheid der S.D.A.P. bleek te oordeelen. Maar die lezers waren... partijgenooten, waren, in hoofdzaak althans, leden van de, toen nog snel in omvang en geestelijke kracht groeiende, maar toch slechts een fractie der natie en van het lezend publiek omvattende sociaaldemocratie. Niet eens van de geheele arbeidersbeweging. Want, in de kringen van het toen nog sterke syndicalisme of anarchisme bekommerde men zich b.v. om den Homerischen strijd, die toen reeds in den boezem der nog zoo jonge S.D.A.P. begon over de taktiek en de leer, een strijd, die 7 jaar later voorgoed beslist werd (te Deventer), volstrekt niet. Zoo werd de schrijver Saks dus al vroeg een partijschrijver niet alleen, maar in die partij ook de verdediger van een richting, een opvatting, die in de minderheid was en bleef, maar die bovendien hoe langer hoe meer terrein verloor en na enkele jaren er geheel werd ‘uitgedrongen’. Wiedijk zelf heeft dat - hoe kon het anders? - scherp gezien. Spottend noemde hij een en andermaal de Nederlandsche ‘Marxisten’ ‘pechvogels bij uitnemendheid’[1]. Dat waren zij ook, man voor man en vrouw voor vrouw, mag men haast zeggen. Maar op Wiedijk zelf past de qualificatie om zoo te zeggen in dubbele mate. Hij was, door zijn aanleg en de omstandigheden, een der hoofdaanvoerders, de scherpzinnigste theoreticus geworden van een ‘richting’, die steeds meer aan invloed verloor, eerst in de S.D.A.P. en, mede daardoor, sinds Deventer, in het geestelijke leven der natie. Indien hier opzet ware geweest, zou men hebben kunnen zeggen: de literator Wiedijk had op het verkeerde paard gewed, een knol, die in de Nederlandsche com-

1) In het artikel: Weekblad-Marxisme, b.v. Socialistische Opstellen (I), blz. 178, waar hij het ‘een lapsus van de politieke afdeeling der voorzienigheid’ noemt, dat hij dat zondagskind - bedoeld wordt Prof. W.A. Bonger - een dozijn jaren geleden bracht in den intiemen kring dezer pechvogels bij uitnemendheid.

petitie zonder kans was. Wij zeggen liever: zijn noodlot of de praedestinatie veroordeelde hem jaren lang tot het strooien van parels, die zooal niet voor de varkens bestemd of geworpen, dan toch grootendeels in het gras of in de modder terecht kwamen. Ja, vele paarlen, paarlen van geest, geestigheid, vlijmscherpe ironie en... eruditie, ze liggen daar verspreid in die vele opstellen, eerst en meestal verschenen in 'De Nieuwe Tijd', het tijdschrift, waarvan hij met F. van der Goes, Herman Gorter, Henriette Roland Holst - en, min of meer als een vreemde eend in de bijt en die het er ook niet lang uithield, Herman Heijermans Jr. - van het begin der eeuw tot 1913 de redactie uitmaakte, al spoedig als secretaris, en waaraan hij daarna bleef medewerken. Daar, en gedurende den Oorlog in de Nieuwe Groene. Stukken voor een deel althans gebundeld in de twee deelen Socialistische Opstellen, die in 1918 en 1923 het licht zagen. Maar hoe klein was de schare reeds toen, die van hun glans genoot! Hoezeer moest men, om veel ervan ten volle te genieten, in den harem zijn opgevoed en er alle gangen en paden kennen! Waarlijk: voor een ietwat grooter publiek was dit alles reeds niet geschreven, toen het verscheen, en men vraagt zich, de bundels doorbladerend en er als oud huis- en strijdgenoot van genietend, af, of hedendaagsche, vooral jongere lezers, er ondanks den glans, nog veel aan zouden vinden, indien zij ze ter hand namen, wat, vrees ik, niet 't geval meer zal zijn. Wie - ik vraag het u! - bekommert zich hier te lande nu nog om 'de scheiding der Marxisten', het 'geval-Leeuwenburg' (deze Leeuwenburg was, moet u weten, een ietwat haastig gebakerde onderwijzer-propagandist in de S.D.A.P. van ± 1909, een man, die zijn tijd wat vooruit was en reeds toen de partij wenschte, zooals ze 10 jaar later werd), 'anti-ministerialistische kritiek', 'Weekblad-Marxisme' (ra, ra, wat is dat?), 'ministerialistische motieven' en dergelijke? Of om: 'Herboren Revolutionarisme', dat een groot deel van den tweeden bundel beslaat en voornamelijk polemieken bevat tegen de S.D.P., later Communistische Partij, waar Wiedijk een blauwen Maandag, na Deventer, lid van geweest was en welks program hij, met S. de Wolff, den nog levenden marxist der huidige S.D.A.P., had samengesteld? Dit alles is dermate reeds 'geschiedenis' geworden, dat het, op den lan-

gen duur hopen wij, de historici van ‘onzen’ tijd ten minste zal gaan interesseeren. Van den lezer echter, wien het om literaire kunst te doen is, wordt hier te veel gevergd. Het tijdelijke en ephemere overweegt er te zeer. Maar reeds in deze bundels kan de hedendaagsche lezer, indien hij ten minste niet te eenzijdig ‘literair’ is aangelegd, doch ook nog over een ietwat wijderen kring zijn belangstelling uitstrekt, bv. over de literaire en maatschappelijke geschiedenis der 19e eeuw, een paar stukken aantreden, die hem, vergis ik me niet, ook nu nog kunnen boeien. In ieder geval treft men hier al eenige bewijzen, hoe jammer het in zekeren zin mag heeten, dat de stylist Wiedijk zooveel tijd en moeite heeft besteed aan onderwerpen en gevallen, nu reeds zoo dood als een pier. Tot deze reken ik, in den eersten bundel, de studie over Mr. H.P.G. Quack, die er de pièce de résistance van uitmaakt, in den tweeden de opstellen als: De Pionieren van Bussum, een Fopschel en De Wiegen. Het eerste, de vrij groote studie, bijna 100 bladzijden, over den bankdirecteur, die de schrijver was van De Socialisten, is niets minder dan een meesterstuk, naar vorm en inhoud. Met geen geringer term mag men het qualificeeren. Ik ken niets in onze literatuur en weinig in de buitenlandsche, dat dit, in zijn genre, als essay over een historische persoonlijkheid, die een veelzijdige rol als econoom, als schrijver, als hoogleeraar gespeeld heeft, evenaart. Hier heeft men een literair portret ‘in de lijst van den tijd’, dat slechts met meesterwerken van schilderkunst, ten onzent zoo talrijk, kan worden vergeleken. Hier ontplooit Wiedijk, bevrijd van den dwang om te polemiseeren en te vechten, voor 't eerst de volle mate van zijn groot talent om een mensch en een tijdvak samen te vatten tot één geheel. Dit opstel verscheen in het toen pas opgerichte wetenschappelijke maandschrift der S.D.A.P., gesticht gedurende den Oorlog, toen de partijverhoudingen nog scherper zich hadden toegespitst en de S.D.A.P., als onvermomde hervormingspartij, de ‘marxistische’ Nieuwe Tijd niet langer als maandschrift kon gebruiken. Het is er, voor zoover ik me herinner, het eenige in gebleven, want reeds het volgende jaar werd de deur van deze spreekzaal voor Wiedijk, die zich opnieuw aan scherpe kritiek op de S.D.A.P. had bezondigd, weer dicht gedaan. Voortaan was hem de gelegenheid om

politieke of economische onderwerpen te behandelen - de ‘Nieuwe Groene’ hield het ook niet lang uit - meer nog dan te voren versperd. Ook het groote opstel over Quack handelde nog over het socialisme, zij 't dan ook over een schrijver, die het zelf niet was. Wel kon Saks, die na den Oorlog zich weer nader voelde tot de ‘Tribunisten’, wier excessen hij gedurende de worsteling had bestreden, en tot de pas gestichte Derde Internationale, waar zij sinds 1919 deel van uitmaakten, zich nog een en andermaal van hun organen bedienen - De Tribune, de Nieuwe Tijd en haar opvolgster de ‘Communistische Gids’ - en heeft hij daar ook nog eenige malen over politieke of aan het politieke verwante onderwerpen geschreven - slechts één stuk van dien aard is in den Tweeden Bundel opgenomen, een open brief aan F. v. der Goes - maar van dien tijd af wendde zijn aandacht zich toch in de eerste plaats tot meer literaire onderwerpen. Vergis ik me niet, dan vond hij toen pas het werk, dat volkomen met zijn aanleg strookte en kwam hij zoo tot zijn rijpsten en meest blijvenden arbeid. Maar men begrijpt, wanneer men deze wordingsgeschiedenis overdenkt, hoezeer deze voor de aandacht van het groote publiek en zelfs van de literatuur-liefhebbers en schrijvers een handicap moest zijn. Saks' publiek was tot dan toe d.w.z. tot het einde van den Oorlog, een socialistisch, ja een marxistisch geweest. Het ‘marxisme’ beleefde hier te lande, tegen het einde van de worsteling en gedurende enkele korte jaren - precies gesproken tot 1922, toen de conjunctuur omsloeg - een nieuwen opbloei, maar in een andere gedaante, als communisme, dat, politiek en geestelijk, reeds toen nauwelijks meer relatie had met de massa der socialistische beweging. In het licht der geschiedenis is deze opbloei niet veel meer geweest dan een laatste opflikkering, een na-bloei vóór algeheel verval intrad. Het ‘marxisme’ als invloedrijke factor in het geestesleven der natie doofde na 1922 langzaam maar zeker uit, en zou eerst jaren later, in een geheel andere gedaante, maar nog meer als ‘vreemde plant’, weer opbloeien. Wiedijk echter nam in deze geheele, snel wisselende situatie nog een aparte positie in. Hij was en bleef ‘marxist’, ja, hij is het gebleven tot zijn laatsten ademtocht, de beste kenner van Marx misschien, dien wij hier nog hebben gehad. Maar hij was en bleef mede

volkomen onafhankelijk, volkomen zichzelf. Hij liet zich, na zijn bittere ervaringen, die hem eerst uit de ‘oude beweging’ - waar hij zoo uitnemende herinneringen over heeft geschreven - die van de jaren '80 en begin '90, hadden verwijderd, daarna uit de ‘groote’ partij, de S.D.A.P., en vervolgens weer in conflict hadden gebracht met de leiders der kleine zuivere, de S.D.P., die hem al spoedig niet zuiver genoeg bleek, bij geen partij meer inlijven, voor geen partijkar meer spannen. Reeds, toen de S.D.A.P. amper haar eerste lustrum vierde, had hij tot besluit van een fellen en meedoogenloozen aanval op Van der Goes, in dien tijd nog iets als de officieele theoreticus van de Partij en pas benoemd tot privaat-docent in de marxistische economie aan de Amsterdamsche Universiteit, alsmede tegen Dr. A. Pannekoek, die Van der Goes te hulp was gesneld, aan willen toonen ‘hoe licht personencultus en kliekgeest zich kunnen invreten zelfs in een jong lichaam als dat onzer partij’[1]. Dit was van toen af zijn devies gebleven. Beide, personencultus en kliekgeest, die bijna onafscheidelijke begeleiders van elk partij-leven, bleven voor hem voorwerpen van afschuw, afgoden, waaraan hij weigerde te offeren. Die afschuw was als de keerzijde van zijn diepen rechtvaardigheidszin, zijn zin voor intellectueele reinheid, die het hem, op zijn eenzamen post, mogelijk maakte niemand te ontzien, wanneer hij tot de overtuiging was gekomen, dat er, geestelijk gesproken, geknoeid werd. ‘Ik keer terug’ - had hij zijn eerste polemiek besloten tegen een vriend - dat was Van der Goes immers en hij is het, vergis ik me niet, tot zijn dood gebleven - een met groote verantwoordelijkheid bekleeden partijgenoot, een polemiek, die hem, ontwijfelbaar, gesmart moet hebben - ‘ik keer terug naar mijn hoogen observatiepost, om in de beeldspraak der steltloopers te blijven, mijn eenzaam ooievaarsnest, waar ik, verrijkt met zeer bijzondere kennis uit de wereld der “werkelijke beweging”, mij zal beijveren op de voor onvruchtbaar gehouden eieren mijner zeer overschatte belezenheid te broeden.’ Dat eenzame ooievaarsnest was en bleef in de volgende

1) N a s p e l in De Kroniek 1900, blz. 11, inderdaad het naspel op een zijnerzijds in dat weekblad van 12 November '99 begonnen aanval: V e r g i s s i n g e n , gericht tegen Van der Goes' onbekendheid met Marx' werkelijke opvattingen over het loon.

30 jaar zijn toevluchtsoord, waarheen hij steeds weer terugkeerde wanneer het noodig was in de socialistische beweging ‘schoonmaak’ te houden, den vuilen rommel te redderen. En dezelfde drift tot reinheid schiep, toen de politiek op den achtergrond trad, zijn meer speciaal letterkundig werk. Twee grootere werken zijn daaraan te danken. Zij zullen, meen ik, naast de boven genoemde studies over Quack en enkele andere, op den duur zijn meest blijvende en waardevolste kunnen blijken, ten minste voor een grooter, bij de literatuur geïnteresseerd publiek. De eerste zuiver literaire studie is die over ‘Busken Huet en Potgieter’, die in 1927 het licht zag. Zij geeft, evenals die over Douwes Dekker, die pas kon verschijnen, toen hij 70 jaar oud was geworden en waaraan hij 't langste heeft gewerkt, behalve uitmuntende karakteristieken van de schrijvers in kwestie, niet veel minder dan een vizie op onze 19e-eeuwsche beschaving, zooals er nog geen andere bestaat. De studie over Busken Huet en Potgieter is, werd reeds gezegd, opnieuw een gevolg van Wiedijk's zin voor recht en reinheid. Zij is opgezet in polemischen vorm tegen de wijze, waarop twee Leidsche hoogleeraren, Colenbrander en Verwey, de nagedachtenis van een man kleineerden, die voor Wiedijk een evenzeer miskende als bewonderde figuur was. Met bewonderenswaardige conciesheid, nietsontziende scherpte en groote belezenheid wordt den hoogleeraren aangetoond, hoe en waarom zij Huet, in tegenstelling tot Potgieter, moesten miskennen en hebben miskend. En deze kleine studie - niet meer dan een goede 100 bladzijden - werpt weer, evenals die over Quack, een zoo fel licht op de 2e helft der 19e eeuw in ons land, als slechts een door langdurige marxistische scholing gewende geest kon geven, voor wien het denken in tegenstellingen, de dialectiek, maar de echte, d.w.z. die nooit de werkelijkheid loslaat en haar volkomen beheerscht, een tweede natuur was geworden. In die goede 100 bladzijden vindt gij, in den schitterendsten vorm, èn literair èn historisch meer essentiëels over den tijd van Huet en Potgieter dan in tal van dikke handboeken bij elkaar. Het zij, om een denkbeeld van de wijze te geven, waarop Wiedijk ook hier weer een figuur weet samen te vatten - tevens als proeve van zijn stijl, waar het gebrek aan plaatsruimte me helaas verbiedt daarover uit te weiden - geoor-

loofd, hier althans met een enkel citaat te komen. In het slotgedeelte voert Wiedijk Huet ten tooneele tusschen zijn beide professorale critici: ‘Ziehier een man, een onbemiddeld man die als predikant begonnen is een gevaarlijke rondborstigheid te betrachten, waar anderen zwegen en de kat uit den boom keken, die daarna als politikus opnieuw de gevaarlijks te partij heeft gekozen, die als literator zijn geheele leven lang door het publiceeren van harde maar heilzame waarheden tegenwerking heeft getrotseerd en rijkelijk ondervonden, en, omdat deze kranige kerel in zijn zorg “voor lieve vrouw en kind” - misschien - een enkele maal over de schreef is gegaan, omdat tijdens den harden strijd voor het eigen zoowel als voor een waardiger bestaan der natie, in het staal van dit sterke karakter enkele scharten zijn geslagen, heeft onze officieele kritiek voor dezen voortrekker geen vriendelijker gezicht over dan het zeer bedenkelijke van den eenen en het streng afkeurende van den anderen professor!’ Wat Wiedijk hier in Huet bewonderend prees, het kenmerkte hem zelf: een sterk karakter, dat zijn geheele leven lang met gevaarlijke rondborstigheid harde en heilzame waarheden publiceerde. Zijn laatste werk, de studiën over Multatuli alleen reeds behoorden hem, die ze geschreven heeft, op het niet uitgebreide lijstje onzer groote prozaïsten een plaats te verschaffen, indien er op dit terrein, gelijk op andere, rechtvaardigheid en geen kliekgeest heerschende was. Zij zouden een uitvoerige bespreking en ontleding verdienen. Zij zijn een schitterend voorbeeld van ‘marxistische’ literatuurkritiek beter dan iets, wat er hier te lande onder deze vlag is verschenen. Maar dit ‘marxisme’ dringt zich hier nergens meer op dan in de socialistische studies. Het is, organisch om zoo te zeggen, samengegroeid met des schrijvers geest en stijl. Een groot s c h r i j v e r - daarop valt, dunkt me, thans reeds de nadruk, is van ons heengegaan in die dagen, toen het lot van Europa weer in de weegschaal scheen te zweven.

Critisch bulletin

Vrijgeleide en talisman aan den criticus bij den nieuwen jaargang
Uit: De Deensche wijsgeer, Van Holberg (Vertaling van 1754)

‘Niets is verwonderlyker, dan dat een mensch wil, dat zich een ander naar zynen smaak zal schikken; en echter is niets algemener. Want men hoort dagelyks de ene nabuur des anders levenswyze critiseeren, ofschoon men niet eigentlyk zeggen kan, welke de beste is, want een ieder volgt zijne inclinatie. Het spreekwoord zegt: Een ieder heeft zynen smaak. En hy, die naar zyn eigen genoegen leeft, leeft altoos wel, ofschoon hy in het oog van zynen nabuur een elendig leven schynt te leiden. Daarom zegt men: Sequere naturam, dat is volgt uwe natuur en inclinatie, zo zyt gy het gelukkigst. Wanneer iemand over de levenswyze van enen anderen, over zyne soberheid in spys en drank, zyn eenzaam leven, studiën en wat diergelijken meer is, oordeelt, is het even, als wilde hy zeggen: Schikt uwe maag naar de myne, ofschoon zy gantsch anders gestelt is; eet en drink, waarin gy zelfs genen natuurlyken smaak vind; doch waartoe ik en andere lieden trek hebben enz. Zulks is niet anders, dan ene tyranny, en maakt den enen mensch tot des anders cipier; want iemand datgene te benemen, waarin hy behagen schept, is even zo veel, als hem van zyne vryheid te beroven en in enen dienstbaren staat stellen. Zy, die een 's anders smaak en genoegen naar de hunne willen schikken, gedragen zich daarin als een kind, 't geen enen vogel heeft, waartegen het zegt: Gy arme vogel zult by my in myn bed slapen, en zo goed hebben als ik zelfs; waarna hy den zelven op zyne borst legt, doch de vogel 's morgens dood, en door den adem en de hette van den slapenden verstikt is; waar tegen hy geen schade bekomen zoude hebben, zo hy op de aarde in de koude lucht gelegen had. Hoe slegt de predikatien gegront zyn der genen, die den smaak van anderen menschen naar hunnen eigen dragen willen, ziet men dikwerf aan hun eigen voorbeeld. Want in 't geen iemand in zyne jeugd behagen schept, vind hy in zynen ouderdom enen walg; zulks hem even het zelve onaangenaam word, 't geen hy te voren beminde; invoegen, dat wanneer men hem tot zyne vorige wellusten zoude willen dwingen, even zo veel zoude zyn, als hem van de jegenwoordige te beroven. Want men zegt, andere tyden andere liefde; andere zinnen, andere lusten. Ik had te voren behagen in danssen, spelen, gezelschappen, en andere dingen, waarin ik thans genen

smaak vinde. Wilde men my deswegens berispen, zoude zulks even zo veel zyn, als wilde men my berispen, dat ik ouder geworden ben. Dit stellen zich nochtans weinigen voor ogen, weshalven men dagelyks den enen mensch tegen des anderen levenswyze hoort declameeren, en dat men anderen uit vriendschap en liefde aanmoedigt, zich naar zyn eigen voorbeeld goed te doen, 't geen dikwils niets anders is, als hun van alles te beroven, waarin zy smaak vinden. Dat is gelyk de Fransche dichter zegt: A force de m'aimer tu me rends misérable.

Titius beklaagt Sejus als enen bedelaar, vermits hy te voet gaat, terwyl hy gelegenheid heeft, zich te laten dragen en ryden, en Sejus beklaagt in tegendeel Titius als enen jichtigen, nadien hy zich laat dragen, en echter goeden benen heeft. Ik myns deels beklage noch den enen noch den anderen: den enen niet, dewyl het hem behaagt, zich te laten dragen, noch den anderen, nadien hy genoegen vind, zyne benen te gebruiken. Ik beklage nooit de Russische vrouwen, die door hare mannen geslagen worden, maar achte haar veeleer gelukkig, nadien zy smaak in die confituren vinden. Lusten hebben verscheide werkingen en smaken, gelyk de medicynen in het lighaam. De een heeft smaak in zuur, de ander in zoet: de een heeft gevallen in Harmonie, de ander in Dissonance. Een Polak kan genen haring eten, die niet zeer rood op de graat, en een Engelschman geen vleesch, 't geen niet half rauw is. Enigen vinden meer behagen in het borrekikken der vorschen, als het gezang der nachtegalen, en een zeker Scythisch generaal vond meer aangenaamheid in het hinneken van een paard als in pauken en trompetten. Wanneer iemand verkrygt, dat waartoe hy belust is, verkrygt hy ook het beste. Want alles wat naar iemands imaginatie kwaad is, is wezentlyk kwaad, en ene ingebeelde krankheid ene wezentlyke krankheid, gelyk ene ingebeelde voortreffelykheid ene wezentlyke voortreffelykheid is.'

Pearl Buck winnares van den Nobelprijs

Pearl Buck heeft den Nobelprijs voor literatuur verworven. Volgens velen terecht, anderen hebben zich erover verwonderd: het schijnt, dat in onze tegenwoordige wereld niets gebeuren kan, of het wekt vreugde bij een helft der tijdgenooten, wrevel bij de andere helft. De politieke tegenstellingen hebben zich tot in het diepste cultuurleven ingevreten, er is letterlijk geen enkel gebied, of het is door deze splijtzwam aangetast. Jules Romains had gelijk, toen hij in Praag de opmerking maakte, dat wij wel beweren kunnen, ons ver te willen houden van alle politiek, maar dat deze politiek zich thans op het terrein der wezenlijkste cultureele waarden heeft begeven en onze diepst menschelijke grondslagen heeft aangetast. Tegen-

over de wereld van het geweld mòet de wereld van den geest zich wel teweer stellen, kàn zij niet afzijdig blijven. Zij moet zich en haar levensinzicht belijden, dat is haar taak en haar bestaansrecht.

In dit licht bezien, komt het mij niet zeer steekhoudend voor, wanneer men in het werk van Pearl Buck een strekking zoekt, die zou moeten verklaren, dat op haar de keus is gevallen. Wie dit beweert, doet haar in twee opzichten onrecht. Allereerst, omdat haar werk, zuiver artistiek beschouwd, belangrijk is en zeer groote hoedanigheden vertoont, maar bovendien, omdat de geest, die haar boeken ademt, niet tendentieus is, niet sectarisch, en in geen enkel opzicht eenzijdig, maar niet anders vertegenwoordigt dan de geesteshouding van den evenwichtigen, krachtig levenden, vrijen, onafhankelijken mensch, in staat tot een grootsche visie op het leven, warmvoelend, maar geenszins sentimenteel, eerlijk, en tegenover alle kleinheid, die belaagt en insinueert, onverschrokken. Een universeel, grootvoelend mensch, zooals er gelukkig nog enkelen zijn, wordt door de benepen, verpolitiekte geesten onzer dagen reeds onmiddellijk ingedeeld in een groep. Hij moge wars zijn van de eene drijverij, hij moge staan buiten alle beperkte gezindten, en een afkeer hebben van de andere fanatieke hetze - in de oogen van de kortzichtige kudde is hij daarmee al bij voorbaat veroordeeld: een vrijbuiter, een ketter, een afvallige, en - het is aan de orde van den dag! - de neutrale, boven alle geschillen staande mensch wordt ingedeeld bij een groep, omdat men tegenwoordig, naar het schijnt, alleen het recht heeft te leven en te werken, als men tot de een of andere horde behoort.

Men zal echter niet kunnen ontkennen, dat, waar het hier den Nobelprijs betrof, wel zelden een oeuvre méér beantwoordde aan de bedoeling van den stichter. Het instellen van den Nobelprijs was een zedelijk goedmaken van een duivelsche uitvinding, en het was wel degelijk Nobel's opzet, den prijs toe te kennen aan dien schrijver van beteekenis, die de gedachte van den goedwil tusschen menschen en volkeren in zijn werken belichaamde.

Wij kunnen dan vaststellen, dat Pearl Buck met ongemeenen zedelijken moed, met bijna mannelijke vasthoudendheid en kracht, het tegenover de kortzichtige ficties van zendelingen en een groot publiek van leeken, die over den Chinees de zonderlingste opvattingen hadden, heeft opgenomen, en ons den Chineeschen mensch openbaarde als een wezen van vleesch en bloed, dat, zij het anders, toch dacht met òns brein, voelde met òns hart, leed en duldde met ònze pijn, kortom: mèt en naast en samen met ons... mènsch was. Wanneer zij daarmee, zoekende het diepere en waarachtige, het zuiver mènschelijke, den waan van het rassenverschil moest terugbrengen tot een theoretische absurditeit tegenover de echtheid van het

menschelijk leven zelf, dan was dit voor haar geen 'partij kiezen', niet z i j is 'politiek' geworden, maar de krankzinnig geworden wereld heeft van de meest vanzelf-sprekende dingen absurde politiek gemáákt.

Ik was nog maar net terug uit China, waar ik zes jaren te midden van deze zelfde Chineesche boeren en dorpelingen had geleefd, toen ik 'The Good Earth'[1] in handen kreeg. Dit boek bracht mij in opwinding: immers het deed voelen en begrijpen, wat ik zelf zoo diep ervaren had: dat het waanzin is, menschen 'vreemd' te vinden, of 'minder' of 'anders', omdat ze een andere huidskleur, een andere religie, een andere cultuur hebben. Met deze zoo lang voor onbegrijpelijk gehouden menschen had ik zelf te diep en te vaak contact gehad, om niet te begrijpen, dat méér mij scheidde van den Hollandschen landman dan van den Chineeschen intellectueel, en dat het alleen maar een kwestie van geestelijke moeite is: men moet zijn eigen vooropgezette meeninkjes en geloofjes weten af te schudden, om den ander als mensch tot mensch, op voet van gelijkheid, van diepe gelijkheid, te kunnen vinden. Maar niet alleen daarom ontroerde mij dit boek. Ik was verbaasd, bijna ontsteld, over een zoo diep zich inleven in de Chineesche psyche: dit boek was vanuit de Chineesche ziel zelf geschreven. Eerst dacht ik: het is het werk van een Chineesche vrouw; daarna ontdekte ik, dat zij een Amerikaansche was. Ik kon het bijna niet gelooven. Maar toen ik haar levensgeschiedenis las, begreep ik, hòe zij dit heeft kunnen doen. Alles in haar boek was waar, zonder verfraaiing, het waren de zuivere, nuchtere feiten. Het was China zooals het is. Maar dit was het wonder: terwijl Pearl Buck China gaf, onverbloemd, onverwesterd, geheel zooals het was, bracht dit boek den lezer voorbij de huid, voorbij de zeden en gewoonten, voorbij de uiterlijke verschillen, recht naar al wat er in het Chineesche hart leefde. Laat mij nadrukkelijk zeggen, dat dit geniaal kunstenaarschap is. Honderden jaren zijn boeken over China verschenen, menschen, die er hun geheele leven sleten, schreven e r o v e r, maar nimmer tevoren had een zoo eenvoudig, gewoon literair boek zoo diep gereikt, zoo sterk het innerlijk van den Chinees ons geopenbaard. Alleen dit reeds wees op grootheid.

Maar niet alleen de geesteshouding van de schrijfster geeft haar recht op onderscheiding. Het werk zelf is goed, in vele opzichten voortreffelijk. En de waarde van dit sterke, recht op de dingen afgaande en gedragen proza, deze vitale en heldere stijl, die zich, alweer op bijna mannelijke wijze, slechts bezighoudt met het belangrijke en alle details verwaarloost, voor zoover ze niet volstrekt noodzakelijk zijn voor den opbouw van het verhaal, staat boven allen

1) Methuen & Co. Ltd. London.

twijfel. Maar zij wordt nog verhoogd, wanneer men zich er rekenschap van geeft, hoe dit talent is gegroeid, met welk een noeste volharding, met welk een taaie onverzettelijkheid deze vrouw zichzelf heeft gevormd en geschoold.

Wij kunnen voorbijgaan aan haar moedig standhouden tegen de aantijgingen van den kant der zending. Pearl Buck had het bestaan, de bekrompen, bijgeloovige, domme en neuswijze lieden, die naar China kwamen zonder eenig begrip van het land en de menschen, waar zij heengingen, zonder de minste eerbied voor de geestelijke waarden, in het Chineesche volk aanwezig, om er een bigot en bekrompen, bijgeloovig Christendom te prediken, openlijk aan te vallen en haar grootsche gedachte van universeele liefde als de eenige waarlijk zuivere opvatting van het Christendom daar tegenover te stellen. De toorn der fundamentalisten stortte zich over haar uit. Zij gaf niet toe, zij hield stand, en ze behaalde de overwinning. Eerst later trad zij uit de zending.[1)]

Men moet de lezing van haar boeken eigenlijk beginnen met haar eerste werkje: 'Eastwind - Westwind'[2)]. In een lateren verhalenbundel kan men vinden, hoe dit eerste boek tot stand kwam, hoe zij geen uitgever vinden kon, hoe het twee verhalen waren, die ze geheel moest omwerken, omdat ze hen, naar Chineesche stijl, geheel in cliché-zinnen had geschreven, en hoe dit boek haar reeds bekend maakte. Daarna moet men 'The First Wife and Other Stories'[2)] ter hand nemen. Allereerst om de belangwekkende biografische bijzonderheden, die men er in vindt; maar ook, om de voortreffelijke novellen, die het bevat. 'The First Wife' heeft als schets ongetwijfeld het ontstaan van 'Eastwind - Westwind' beïnvloed, of andersom; het is meesterlijk van compositie, aangrijpend en geen oogenblik sentimenteel, ofschoon het gegeven er toe zou kunnen leiden; de kracht van dit heldere, sobere proza houdt het scherp omlijnd in de verbeelding, zelfs lang nadat men het gelezen heeft. Uitmuntend is ook 'The Frill', dat ik dezer dagen in een Nederlandsch tijdschriftje zeer goed vertaald vond. Vele schetsen zijn duidelijk voorstudies voor 'The Good Earth'. Dan volgend: 'The Young Revolutionist'; het prachtige 'The Mother' - dat ik een van haar beste boeken vind - en, als vervolg van 'The Good Earth': 'Sons' (De Zonen van Wang Loeng) en 'A House Divided'. Deze boeken zijn, zuiver letterkundig gesproken, van zeer goed gehalte, zij het ook niet altijd op eenzelfde niveau; maar als grootsche synthese van het Chineesche leven in al zijn geledingen en lagen, zijn ze buitengemeen goed geslaagd en onovertroffen.

Over 'Sons' heeft een onzer Nederlandsche schrijfsters (was het

1) Zie haar rede: Is there a case for foreign missions?
2) Alle boeken van Pearl Buck zijn verschenen bij Methuen & Co. Ltd. London.
2) Alle boeken van Pearl Buck zijn verschenen bij Methuen & Co. Ltd. London.

niet Marie Schmitz-Verhoeven?) in de N.R. Crt. een uitermate waardeerend feuilleton geschreven, waarmee ik het volkomen eens ben.

Maar dan komt er een merkwaardige keer in den arbeid van Pearl Buck. Welbewust wendt ze zich af van het Chineesche volk, er liggen haar dingen op het hart, die ze eerst van zich af moet schrijven: haar ouders waren zendelingen, en haar strijd tegen de orthodoxe zending is dan ook niet zonder innerlijk conflict verloopen. Zij teekent hen in twee boeken: in 'The Exile' haar moeder, in 'Fighting Angel' haar vader, om straks in een roman: 'The Proud Heart' een soort psychologische autobiografie te geven: de strijd van haar eigen ziel, haar eigen kunstdrang en taai doorzettingsvermogen naar het vervullen van haar geniaal kunstenaarschap.

Tusschen deze laatste werken door verricht ze een belangrijken arbeid: ze vertaalt in het Engelsch onder den titel 'All Men Are Brothers' de 'Sje Nai An', een beroemde Chineesche schelmenroman, ook wel bekend onder den naam: 'De Geschiedenis van den Waterkant' die - via het Duitsch vertaald - kort geleden voor een klein deel in het Nederlandsch is verschenen als: 'De roovers van het Liang Sjan Moer'.

Men kan het jammer vinden, dat Pearl Buck de stof, die haar grooten roem bezorgde, in het laatste boek: 'The Proud Heart', heeft losgelaten; het is echter een vergissing te meenen, dat dit en de beide andere latere werken van minder gehalte zouden zijn dan de China-cyclus. Integendeel: haar talent heeft zich in deze boeken verruimd en verstevigd, haar stijl is vaster en welhaast strenger. Vooral in 'Fighting Angel', de geschiedenis van een fanatieken, maar volkomen onzelfzuchtigen zendeling, een modernen heilige, eenzijdig en absurd, maar door en door menschelijk en tragisch, is haar werktrant bijna geworden tot een sculptured uitbeitelen van haar figuren. 'The Exile' en 'Fighting Angel' staan naast elkaar als een paar scherp omlijnde gestalten, in de literatuur welhaast iets unieks, geciseleerd in raak, gevoelig proza, zakelijk hard en toch soms van een groote teederheid, maar onverbiddelijk waar. Zij heeft in deze gestalten niet alleen haar eigen ouders geteekend, maar in hen en met hen vele zendelingen van hun soort. Het is aan den eenen kant een daad van piëteit, verklaarbaar omdat zij in haar onherroepelijke levensgang als kunstenares veel verloochenen moest, wat haar ouders hoog hielden, - tevens is het een rechtvaardiging op hooger plan. Ze peilt hun leven en hun tragiek even diep als ze eens de levens en de tragiek van een Wang Loen, een O-Lan doorgrondde en doorvoelde. Maar ook hier staat ze onafhankelijk, vrij, geestelijk koel al is het met heftig bewogen hart. Dit is in Pearl Buck misschien wel het meest karakteristieke: deze welhaast onbarm-

hartige eerlijkheid, deze onbefloerste visie, dit scherp, raak, feilloos zien en zonder omwegen durven zeggen, maar in deze rondborstige en onverbloemde visie zichzelf toch weer uitleven met zooveel erbarmen en zooveel zuivere liefde, dat men de figuren en de woorden, die ze spreken, en de dingen, die ze doen, niet meer uit de gedachten kan uitbannen.

In 'The Proud Heart' beschrijft zij een beeldhouwster, een jonge vrouw, die haar leven verdeeld ziet tusschen haar kunst en haar kinderen, haar huwelijken. Wel zelden heb ik in een zoo sober verhaal een zoo voortreffelijke psychologie van den kunstenaar gelezen, het probleem in het kunstenaarsleven zoo scherp, zuiver en diep gesteld gezien. Maar ook hier geen subtiliteit, geen verzoetelijking, ook hier datzelfde directe, haast harde, zakelijke, dat recht op de dingen afgaat, dezelfde eenvoud. Wij begrijpen deze eigenaardigheid in het werk van Pearl Buck beter, als we Fighting Angel gelezen hebben.

Psychologisch is 'The Proud Heart' bijna een sleutelroman voor de persoonlijkheid van de schrijfster. Als ze de door haar gebeeldhouwde figuren beziet, weet Susanne: '...dat zij ze uit haar eigen leven gemaakt heeft.' En iets verder: 'omdat ik alles, wat ik maak, uit mijn eigen leven moet maken. Het is het eenige materiaal, dat ik heb.' Kenmerkend is ook deze uiting: '...het is de aarde, waaruit het leven voortkomt.' Evenals er in Pearl Buck iets robuusts is, is er ook in Susanne iets mannelijks. Misschien zijn er ook in de meer persoonlijke momenten wel evenwijdige lijnen te trekken. Dat dit boek voor de schrijfster noodig was, dat ze hierin zichzelf moest hervinden, zichzelf zuiver moest stellen en zich rekenschap had te geven van het aandeel van de kunst aan haar leven in verhouding tot alle meer persoonlijke elementen, spreekt voor mij vanzelf. Stylistisch is ze in dit boek geheel zichzelf gebleven, alleen heeft het voor den lezer minder beteekenis door het onderwerp dat ze er in behandelt. Er zijn immers duizend-en-een romans over het kunstenaarsleven, over roeping en huwelijk en kinderen; dikwijls waren het betere boeken, vaak belangrijker als roman. Maar over China is nooit zóó geschreven als door deze merkwaardige vrouw, de Amerikaansche met de Chineesche ziel, en het zal dan ook om haar Chineesch oeuvre zijn, dat zij in de harten van haar ontelbare lezers voor immer zal blijven voortleven. Zoo er ooit ter wereld een woord van waarachtige menschelijkheid en diepe menschenliefde is gesproken buiten de Vier Evangeliën om, dan is het wel in het werk van Pearl Buck. Het is goed, dat in deze tijden in gedachten te houden.

Laat mij ten slotte nog iets over de vertalingen zeggen. 'The good Earth' vond, evenals 'The Mother', een voortreffelijke vertaalster in Bep Zody; ongelukkig genoeg bedierf de uitgever (Literbo) dezaak,

door het boek ‘Op Eigen Grond’ te noemen, wat door de film later is goedgemaakt. Lena Dammigh vertaalde ‘Sons’ (De Zonen van Wang Loeng); een goed stuk vertaalwerk, waarbij alleen jammer is, dat zij zich niet op de hoogte heeft gesteld van de juiste transscriptie der Chinecsche namen. Mevr. Maschmeyer-Buckens, anders een goed vertaalster, slaagde maar matig met ‘Het Verdeelde Huis’. Zij wist de sobere, geserreerde stijl van de schrijfster niet vast te houden, waardoor het proza verwaterde en vervloeide. Ook ‘Oostenwind - Westenwind’ werd door Bep Zody vertaald, en door mij van een inleidend woord voorzien; het is uitmuntend weergegeven. A. Edwards leverde een goede en verzorgde vertaling van ‘The Exile’. Ook ‘Fighting Angel’ is in het Nederlandsch overgezet geworden, ik heb deze vertaling echter nog niet in handen gehad en kan er dus niet over oordeelen. Naar ik meen staat ‘The First Wife and Other Stories’ op het punt in het Nederlandsch te verschijnen. ‘The Proud Heart’ kwam uit als: ‘Het Trotsche Hart’ en werd overgezet door Mevr. Musaph-Blijdenstein; hiervan zag ik alleen de vertaling, die mij zoo op het oog goed toeschijnt, al weet de vertaalster het onderscheid tusschen a l s en d a n niet. Het zou te wenschen zijn, dat de N.V. Literbo er eens toe overging, aan de achterzijde van het titelblad de oorspronkelijke titel te vermelden, het is maar een kleine moeite en een beleefdheid tegenover schrijfster en recensent.

JOHAN W. SCHOTMAN

Bezoek aan Shakespeare
A.G. van Kranendonk, Shakespeare en zijn tijd Em. Querido, Amsterdam; f 4.25, f 5.25

Shakespeare is een wonder evenals de Egyptische pyramide of de Fransche Kathedraal. Het tergende van het wonder-Shakespeare echter is, dat hij u met verbijsterende gulheid al de sleutels tot zijn geheim in handen geeft en niettemin onontraadselbaar blijft. Van zijn vader, zijn moeder, zijn vrouw, zijn dochter, van al zijn collega-tooneelschrijvers, die hem, zooals Busken Huet zegt, omstuwen gelijk Napoleon omstuwd werd door de van hem hun roem ontleenende maarschalken, weet men voldoende om althans een beeld te krijgen, een omtrek te onderscheiden, maar hijzelf, Shakespeare, blijft een puzzle, een ondefinieerbare verdwijnende gestalte achter de honderden en honderden personnages, die hij stuk voor stuk een stem gaf en daarmede de levensadem inblies. Men kan uit gemeentehuis- en schouwburgarchieven, uit dagboeken, pamfletten en anekdotes van tijdgenooten een chronologische volgorde van zijn tooneelstukken ten naaste bij vaststellen; men kan uit die wetenschap gevolgtrekkingen maken en een karakterontwikkeling aanwijzen,

waarin de historie-stukken, blijspelen, tragedies en sprookjesachtige fantasieën elkander zoo natuurlijk aflossen als lente, zomer, herfst en winter; men kan volmaakt op de hoogte zijn van zestiende-eeuwsche theatertoestanden, van den zoo merkwaardig wisselenden 'tijdgeest' onder Elisabeth en Jacobus, van zijn artistieke carrière en zijn gelijktijdige landaankoopen te Stratford; niets helpt; na alles gerangschikt en bestudeerd, bestudeerd en gerangschikt te hebben, blijft het wonder een wonder. Drie eeuwen van spitsvondige tekstkritiek en toegewijde emendatie zijn nog altijd niet voldoende gebleken, om van den berg van schoonheid, die hij met ongehoorde nonchalance achter zich liet toen hij te Stratford ging tuinieren, een definitieve uitgaaf te maken. Nog altijd zijn détail-studies, zooals die van Van Dam over 'Honderd regels van Shakespeare', verschenen in het laatste Jaarboek der Maatschappij, evenzeer welkom, als het lijvige boek van Van Kranendonk, dat den 'belangstellenden leek' als een gids bij de hand neemt en rondleidt door de gangen van het geheimzinnige monument.

Er zijn deskundigen geweest die hun geduld verloren en tot beeldenstorm hun toevlucht zijn gaan nemen. - 'Wat het meest tot de kennis van Shakespeare in den weg staat,' zoo ongeveer professor Dover Wilson, - 'is de afschuwelijke buste te Stratford, met zijn burgerlijke glimlach van zelfvoldaanheid'. Weg met dat beeld! 'Wie een indruk van Shakespeare's uiterlijk wil krijgen,' stelt hij voor, - 'kan beter zich in een portret van Shelley of Keats gaan verdiepen, dan in de stompzinnige trekken van dit geärriveerde slagersjongensgezicht.' - Tot deze desperado's behoort Van Kranendonk niet. Hij behoort tot het genre der 'onvermoeibare idealisten', hetgeen zeker voor een gids, en voor diens publiek, groote voordeelen heeft. Hij geeft een nauwgezette historie van Shakespeare's tijd, hij geeft een zeer beeldende en boeiende beschrijving van het stadsleven van Shakespeare's Londen, - men wandelt door de straten als men die bladzijden leest, - hij geeft voorts een résumé van de beroemde stukken, waarbij hij telkens stilstaat bij zekere passage's die biografisch of psychologisch belang kunnen hebben, hij stelt u op de hoogte van de tekstkritiek en hare methoden om een 'vroege' regel van een 'late' te onderscheiden, hij onderricht u 'en passant' nog over Marlowe, Jonson, Burbage, Greene, tot in bijzonderheden, - kortom, hij geeft een handboek met oriënteerende beschouwingen gelijk naar mijn weten in Nederland nog niet bestond. Men kan natuurlijk niet alles vergen. Ik hoor in de titel 'Shakespeare en zijn tijd' zooiets als 'Paris et ses environs'. Maar er is heel wat voor noodig om een Baedecker te schrijven. Een Shakespeare-Baedecker geleverd te hebben is geen geringe verdienste.

Ik behoor, op mijn manier, ook tot een genre Shakespeare-bezoekers. Ik heb een hobby. Blijkbaar behoort zooiets tot het karakter. Ook te Chartres loop ik de beelden voorbij en ga in de kerk naar de glazen kijken. Als dan de gids met het gezelschap mij achterhaalt, bevredigt mij nooit zijn beschouwing bij de glazen. Wat de glazen te Chartres zijn, zijn de sonnetten in Shakespeare. De 'Sonnets' zijn Shakespeare's 'Saison en Enfer'. Als men dit niet letterlijk opvat, als men onder de Italiaansche manier en Renaissance-gemaniereerdheid niet de hevigste explosies verneemt, waartoe, na Rimbaud, ooit een menschelijk hart bestand is gebleken, dan sluit men zich moedwillig den toegang af, dan geeft men er blijkbaar de voorkeur aan, het diepste geheim omsluierd te laten. Als ooit een mensch is gestorven, eer de kunstenaar in hem leefde, dan Rimbaud in de 'Saison en Enfer' en Shakespeare in de 'Sonnets'. De één ging naar Abessynië en handelde in geweren, de ander schreef Hamlets en King Lears. Beiden lieten geen woord meer los, noch over zichzelf, noch over God of de wereld, noch over goed en kwaad of al die gevoelens en begrippen, de rede ontsnappend, welke tastbaar te maken, volgens veler meening, juist het doel van poëzie is. Geen zucht, geen credo. Beiden kochten geboortegrond, en, wat Rimbaud niet gegund werd, Shakespeare stierf verborgen achter het maatschappelijk masker dat te Stratford glimlacht.

> 'Bleste be the man that spares thes stones,
> And curst be he that moves my bones.'

M. NIJHOFF

Het rad der fortuin
Theun de Vries, Het rad der fortuin Van Loghum Slaterus N.V., Arnhem; f 3.90, f 4.90

De roman 'Het Rad der Fortuin', door Theun de Vries is een familieroman, en wel die van een Friesche boerenfamilie. Zola, Galsworthy, Thomas Mann en bij ons Herman Robbers, - om er maar enkele te noemen, hebben familieromans geschreven. Men zou aan de Rougon-Macquart-serie van Zola ook als een soort algemeenen titel den naam Het Rad der Fortuin kunnen geven, en misschien ook wel aan alle andere, want het leven is nu eenmaal zoo, dat nauwelijks een paar geslachten komen en gaan, zonder dat de wentelingen van dat rad zijn op te merken.

Het is een familie, die bestaat uit de nakomelingschap van twee broers, waarvan de een, boer gebleven, met een echt-degelijke boerin met oorijzers als vrouw, twee zoons heeft, die in maatschappelijk opzicht nog stijgen, de ander, die een heftigen aard heeft en de gevolgen van een jeugdige zonde nooit te boven is gekomen,

sterft als melkrijder, door een ongeluk, en laat een vrouw na die niet deugt, en een zoon, die braaf en degelijk is, maar dien wij het niet verder zien brengen dan tot boerenknecht. Het is deze man, die aan het land, den grond, het bedrijf der vaderen trouw blijft, de beide andere Wiarda's verlaten Friesland voor andere gewesten, den akker voor de groote stad, den stand van boer voor dien van heer. Tragisch verloopt het leven van den eerste, den trots van het gezin, die, predikant geworden, zijn jonge vrouw verliest en zijn geloof. Bij het lezen van het relaas, hoe het den ander, die slaagt in al zijn ondernemingen, verging, komt de titel van ik weet niet welk, ouderwetsch verhaal mij te binnen ‘Een voorspoedig, ook een gelukkig man?’ Aan het slot blijkt deze geslaagde handelsman Herre Wiarda toch een zeker heimwee te hebben naar het leven op de Friesche boerehofstede, waarheen hij niet meer kan terugkeeren.

Het verhaal van deze familie in haar vertakkingen is goed geschreven, ook de buitenwereld heeft er een aandeel aan, meestal slechts in den vorm van een invloed op hun gedachtenleven: het socialisme, de vrouwenbeweging, de Transvaalsche oorlog, en later de nadering van den wereldoorlog. De loopbaan van Herre, den koopman, wordt afgeteekend door het verval van het kleine bedrijf en de opkomst van de trust. Het rad der fortuin manifesteert zich ook in de omstandigheid, dat een der zoons van dezen zeer nuchteren zakenman een sterken muzikalen aanleg toont...

Het is, zooals ik reeds zeide, een goed geschreven boek, logisch en helder ook van compositie. Het is, zonder bepaald naargeestig te zijn, een eenigszins troosteloos boek. Twee bladzijden voor het einde lezen wij weliswaar, dat Ekke Wiarda, de boereknecht, bij zich zelf zegt: ‘o het leven kon slechter zijn.’ Op de laatste bladzijde schijnt hij daarvan niet meer zoo zeker. De tegenhanger van zijn voorspoedigen, maar onvoldanen neef is hij toch niet geheel en al... Ik ben niet zoo dwaas om optimisme te verlangen, maar ik had het verhaal sterker gevonden als die uitlating over het leven de laatste zin was geweest. Meer, alsof de schrijver, na al zijn voortreffelijke beschrijving van het land en het werk, van de oer-instincten dezer menschen en den invloed der beschaving, iets positievers te zeggen had.

CORNELIS VETH

Het beproefde recept
Antoon Coolen, Herberg in 't misverstand Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam; f 3.40, f 4.50

Ook met zijn nieuwste boek blijft Antoon Coolen getrouw aan het hem zo geliefde en bekende milieu: het Brabantse platteland, en tevens aan het procédé, dat hem zo gemakkelijk afgaat en men zo

goed van hem kent: het boek vol typen. Hier staan ze gegroepeerd om het natuurlijke middelpunt van elk Brabants dorp: de herberg. Men kan in het werk van Coolen telkens weer dezelfde verschijnselen opmerken: een vlottende schrijftrant, die in de loop van de jaren steeds vlotter is geworden, een oppervlakkige, in elk geval sterk op uiterlijkheden gerichte beschrijvingskunst, een breder uitgroeiende gezichtskring, als gevolg van een knapper beheersen van het metier. Maar de tekorten van het talent kwamen ook steeds duidelijker aan het licht. Want die voortreffelijke kennis van het onderwerp, en het gemakkelijke succes, bijna automatisch op het verschijnen van zijn boeken volgend, doet hem uit gemakzucht telkens tot dit milieu terugkeren. De typen worden langzamerhand bijna tot caricaturen (ik denk hier aan den postbode!) en zo krijgen zij het aanzijn van gestalten uit Dickens of Van Lennep. Het gemak, waarmee Coolen de pen hanteert, werkt de slordigheid in de hand; het beheersen van het handwerk wordt tot manier.

Zo ver is het nog niet in deze 'Herberg', maar met wat nadenken begrijpt men gemakkelijk, hoe het talent van Coolen zich zal ontwikkelen, indien hij niet radicaal zichzelf poogt te herzien en zijn talent, zijn kunnen, zijn voortreffelijke vermogens wendt naar andere mensen, andere problemen en een andere samenleving, dan het Brabantse platteland hem bieden kan. Men moet helaas constateren, dat het talent van Coolen zich in de loop van de jaren maar weinig verdiepte en eigenlijk toch weinig elastisch was, hoe gemakkelijk het zich ook ging bewegen in het bekende kringetje.

Ondanks de boven geuite bezwaren is het mij een vreugde te kunnen wijzen op uitstekende bladzijden, voortreffelijke passages (de verkoping!) en, wanneer het oppervlak van de vlotte verteltrant verlaten wordt, waarlijk levende gestalten. Maar daarvan is er maar weinig in dit boek, te weinig. Ik acht het aan twijfel onderhevig, of zo weinig inhoud zo veel volume rechtvaardigt.

Slechts beperking kan Coolen redden van een grote lezerskring op kosten van een artistieke ondergang. Een ander milieu, een dieper tasten na een rustig bezinnen, een minder vlotte, maar meer besloten schrijftrant lijkt mij de aangewezen weg. Hem blijve de eenvoud, de sobere menselijkheid, de ongetroebelde visie! Want deze zijn de meest waardevolle zijden van zijn talent!

Maar dan moeten lezers en uitgever niet elk jaar een nieuwe roman verlangen.

JOHAN THEUNISZ

De Kosmos-eerstelingen-prijs 1938 is toegekend aan Jan Mens voor zijn roman 'Mensen zonder geld'.

‘Wie het geluk van het leven niet krijgt, zoekt het in zijne droomen’ Felix Timmermans! ‘Ik zag Cecilia komen’ P.N. van Kampen en Zoon N.V., Amsterdam; f 1.40, f 1.90

Een klein, ontroerend boekje van Timmermans, dit, ‘Ik zag Cecilia komen’; ongetwijfeld op het sentimenteele af (en daar is een ieder, schijnt het, in het openbaar kopschuw voor), maar niettemin nog nèt zuiver. Timmermans had van het begin van zijn schrijvers-loopbaan af verschillende kanten in zich: het uitbundige, dat wel sterk sprak in zijn ‘Pallieter’ (al was ook daarin het innige van de liefde aanwezig en het droomerig-teere van zijn visie op b.v. de breekbare stilte van een sneeuwlandschap... welke stilte Pallieter dan echter nogal onaangenaam verbrak...); daarnaast het zoet-sentimenteele in zijn ‘Anna Marie’; het niet steeds zeer verheven humoristische in meerdere zijner kleine verhalen (waaronder men echter ook enkele met werkelijk waardevolle humor aantreft); het eenvoudigernstige in zijn prachtige ‘Boerenpsalm’; en ook nog die merkwaardige tot de dood neigende duistere kant van zijn wezen, welke na ‘Schemeringen van den Dood’ eigenlijk niet meer naar voren is gekomen.

In ‘Ik zag Cecilia komen’ vinden we bij den thans ruim vijftigjarige elementen terug van zijn eersteling: ‘Schemeringen van den Dood’, doch ontdaan van alle griezeligheden, en gelouterd door meer dan 25 jaar levens. Herfst, ziekte, nacht, dood... alles attributen van de romantische levensvorm; mèt daarbij teederheid, zuivere liefde, en vooral het verlangen liever de idee (of de illusie) zuiver te behouden in het hart, zij het ook door afstand-doen of verlies door den dood, dan de droom in het lèven te verliezen.

Het boekje geeft niets anders dan de ontmoeting van een herstellend jongmensch met een meisje, Cecilia, dat opgegroeid is ver van de menschen als eenig overgeblevene van zeven kinderen. Haar vader, de schoolmeester op het dorp, minnaar van bloemen en verzen, schrijft zijn lofliederen aan God, ondanks de vele verliezen die hij in zijn gezin leed; Cecilia, de klare ongerepte, leest ze zachtkens den jongen man voor. Hun ontmoeting, hun onmiddellijk ontstane teedere liefde, haar ziek worden, zijn strijd (hij staat op het punt te trouwen met Roelinde), haar dood... het is alles in weinige woorden verteld; over het geheel meer lyrisch dan episch. Het boekje heeft niets moderns; eerder Feith dan Vestdijk; eerder lijkt het op een zwakke Van Schendel (uit vroeger jaren) (maar veel impressionistischer) dan op Walschap. Modern zijn wellicht alleen enkele beelden en woorden, waarin wel even aan Moens' poëzie gedacht kan worden.

De compositie van het boekje is vooral daarom niet sterk, meen ik, omdat Cecilia's dood, veroorzaakt door een korte gezamenlijke wandeling in een regenbui, de definitieve verandering in het leven van den jongen man bewerkt. Dit is dezelfde eigenaardige zwakheid, welke 'De Pastoor uit Den Bloeyenden Wijngaerdt' in plaats van tragisch melodramatisch maakt. Het zijn weinig diepe menschen die het geloof pas vinden als zij b.v. een familielid verliezen of hun been breken, en de ernst des levens eveneens pas definitief aanvaarden wanneer zij dergelijke ondervindingen opdoen. Men zal wellicht deze beoordeeling-van-levens in dit verband van weinig beteekenis achten, aangezien het gaat om een litterair-kritische, en niet om een ethische waardebepaling van'Cecilia'; maar de hoofdpersoon in Timmermans boekje maakt aanvankelijk een andere indruk dan verantwoord is door het slot van het verhaal.

Goed is daarentegen de verstilling in stijl en sensatie bij den jongen man na de eerste ontmoeting met het meisje; er komt ernst en soberheid in zijn gevoelens en in zijn woorden, welke de lezer dan geheel verantwoord acht. En men verwacht dan méér, dan het verhaal tenslotte geeft; de afwikkeling van de opzet is wat gemakkelijk, zoowel voor Timmermans als voor den jongeling.

Wellicht is dit een eerste stap van Timmermans op de weg naar een nieuwe periode in zijn leven. Verinnerlijkte, herfstige weemoed.

W.L.M.E. VAN LEEUWEN

Onreëel realisme
André Demedts, Afrekening Nijgh en Van Ditmar, N.V. Rotterdam; f 2.50, f 3.50

Er zijn boeken, waarop men dadelijk, in den een of anderen zin - gunstig of ongunstig - reageert. Er zijn andere die geen vat op u krijgen, op uw geest noch op uw gemoed. Niet dat men ze goed noch slecht, dus middelmatig vindt, is de oorzaak van dit gemis van reactie. Want ook een middelmatig werk kan zekere gevoelens in u wakker maken of op de een of andere wijze vat krijgen op uw geest. De oorzaak van die onafwijsbare onverschilligheid is dan ook minder van aesthetischen dan van menschelijken aard, - al spelen soms beide factoren er wel een rol in.

Zoo ongeveer was het met mij gesteld na de lectuur van André Demedts nieuwen roman 'Afrekening'. Dit boek, het moge nu meer kwaliteiten dan gebreken (of omgekeerd) hebben, liet mij volmaakt koud. En dit kwam noch door zijn vorm noch door zijn inhoud. Veeleer is het genre daaraan schuld; het genre: de familieroman. Grenzenlooze verveling! O, niet Demedts heeft schuld. Zijn

werk is zeker evengoed en beter dan het gemiddelde van wat op dit gebied verschijnt. Is dan overproductie de oorzaak van die fatale verzadiging die ons belet te reageeren? Nauwelijks, want van die productie, ze zij nu normaal of te intens, neem ik al heel weinig tot mij. Het is veeleer de aard zelf van dit soort literatuur, de wetten, de vereischten, de procédé's die voorzitten aan zijn ontstaan, al het onverhelpbaar kunstmatige waaraan een roman over het algemeen zijn ontstaan te danken heeft, tenzij dan dat men met een waarlijk buitengewonen roman te doen had. Maar is dit laatste niet het geval, gaat het om een werk dat op zichzelf niets speciaal verrassends aan zich heeft, dan is het mij wel zeer moeilijk geworden zoowel zijn kwaliteiten te loven als zijn tekortkomingen te laten uitschijnen... A quoi bon? Al deze werken der verbeelding, deze gefingeerde menschen en toestanden, deze uitgedachte ontwikkeling van zielsprocessen en conflicten, is dit alles wel van wezenlijk belang? Het schrijven van een realistischen roman (en tot dit soort behoort 'Afrekening' doodgewoon) is ten slotte wel een hachelijk ondernemen. Aan verbeeldingskracht vergt hij niet bijster veel; hij brengt ons niet, als het romantisch verhaal, in een bovenwerkelijke wereld die kan verblinden, betooveren, en ons in hijgende spanning onze alledaagsche miseries doen vergeten. Hij wil ons de werkelijkheid toonen, met of zonder eenigen ethischen inslag, die werkelijkheid, die we zelf alle dagen beleven, maar die, helaas, meestal op een veel verschrikkelijker wijze werkelijk is dan de ons door de romanschrijvers getoonde realiteit. Niet dat deze terugschrikken voor de laatste tragediën van het leven: heel een deel der hedendaagsche romanliteratuur bewijst het tegendeel: men denke b.v. maar eens aan Céline. De kwestie is, dat de kunst zich nooit geheel in de plaats kan stellen van het leven en dat de nooden en ellenden, die men zelf aan den lijve (en aan de ziel) gevoelt, steeds oneindig praegnanter zijn dan de somberste 'realiteiten' der kunst. Trouwens, ik acht het volkomen uitgesloten, dat men zonder de minste restrictie zekere eigen belevenissen aan het papier zou kunnen toevertrouwen - zelfs getransponeerd. In eens menschen leven komen er nu eenmaal dingen voor die men niet zegt, - nooit. Een soort praelogische pudeur brengt een zekere mate van machteloosheid teweeg die hier vanzelf grenzen stelt. En nochtans zijn die verzwegen feiten soms het essentieele van de ervaring van heel een leven. Slechts de lyricus wellicht spreekt ze uit - maar dan volkomen gesublimeerd. Waar de romancier uit eigen ervaring schrijft laat hij - dit lijdt voor mij geen twijfel - het allereigenste van zijn persoonlijke belevenissen buiten kwestie, ofwel hij vervormt het zoodanig dat er van de oorspronkelijke acuïteit niet veel meer overblijft. Behandelt hij echter in hoofdzaak andermans wederwaardigheden, dan heeft hij die le-

venselementen maar uit de tweede hand en hebben zij dus nog meer van hun ontroeringsvermogen verloren. En, ik herhaal, geen kunst kan dit geheel verhelpen, - indien althans deze kunst angstvallig alles uit den weg gaat dat met ‘realisme’ in botsing zou kunnen komen. Hetzelfde geldt voor de meeste psychologische romans, die doorgaans, hoeveel eerbied men vaak ook hebben kan voor de scherpzinnigheid en de menschenkennis van den schrijver, toch steeds iets missen, dat men de ‘proef op de som’ zou kunnen noemen: niets waarborgt er ons de absolute levenswaarheid van. Het meest onaantastbaar als kunstwerk blijven die werken der verbeelding, die geen vooropgezette realistische pretenties hebben en waarin de auteur een eigen kijk geeft op leven en menschen, dien men aanvaarden of verwerpen kan, al naar gelang van eigen overtuiging. Want dan reageert men tenminste. Het is, als gezegd, dit gemis van reactie dat mij het stelling nemen tegenover een werk als ‘Afrekening’ zoo moeilijk maakt. Wij slagen er niet in veel belang te stellen in de levensomstandigheden en wederwaardigheden van deze kleinsteedsche rechtersfamilie. Wij vernemen al dadelijk dat de oudste zoon, een oud-strijder, gewikkeld is in een anarchistisch complot, dat, zooals al deze dingen, natuurlijk ten doel heeft een nieuwe, rechtvaardige maatschappij op het puin van de oude te grondvesten. Het gerecht komt echter de zaak op het spoor. Moeder en zusters van den delinquent maken een geweldig misbaar. Zijn vader - de vrederechter - en zijn verloofde verstaan hem weliswaar beter, maar trachten hem toch van zijn compromitteerende anarchistische vrienden af te brengen. Het gevolg is, dat Daniël uitwijkt naar Amerika en jarenlang niets meer van zich laat hooren. Ten eerste is mij niets bekend van revolutionnaire complotten in dit land, complotten waarvan leden het hazenpad zouden hebben moeten kiezen, zoodat het uitgangspunt van dezen realistischen roman al weinig overtuigend lijkt. Wat ervan zij, de goede vrederechter, die nooit iemand veroordeelt, omdat hij de menschen goed acht van natuur (wat hem den spotnaam van ‘Roesoo’ heeft bezorgd), wacht te vergeefs jarenlang op den terugkeer van zijn oudsten zoon en komt op den duur op tragische wijze aan zijn dood. Intusschen is Daniël's verloofde met een ander gehuwd, terwijl een zijner zusters, die niet zonder temperament blijkt te zijn, het in het klein plattelandsplaatsje niet kan uithouden, naar Antwerpen een zaak gaat openen en er een ongeregeld leven lijdt. Zijn jongere broeder Willy, een kind nog toen hij vertrok, is nu volwassen en heeft een verhouding met de verwaarloosde jonge vrouw van een zijner vrienden. De moeder, die steeds haar man het leven heeft verzuurd, vervalt in kwezelarij en brengt haar tijd door met zoogenaamd liefdadige werken. Zoo is de toestand, als Daniël opeens terugkeert, rijk, naar men

zegt. Hij is vierkant en gedecideerd, bijna cynisch. Wat is hij van plan uit te voeren in zijn vaderland? Wij hooren daar voorloopig weinig over, maar het eerste dat hij doet is zijn jongen broeder in het ongeluk storten. Hij moeit zich, om bestwil, dat spreekt, met diens hartsaangelegenheden, bewerkt dat zijn geliefde met hem breekt, wat het noodlottig gevolg heeft dat de geheel overstuursch geworden Willy een paar dagen nadien door den trein wordt overreden... Ongeluk of zelfmoord? De auteur laat het, à l'instar van Walschap als het over dergelijke gevallen gaat, in het vage. Daniël verdwijnt daarna opnieuw uit de circulatie. Eenige jaren nadien duikt hij op in de Vlaamsche boschstreek, vestigt daar een modelfabriek, heeft aanvankelijk den argwaan der dorpelingen te overwinnen, maar slaagt er toch in welvaart in het oude, verachterde dorp te brengen, hij doet verder goed waar hij kan, maar heeft ook te worstelen tegen de, met den grooteren welstand gepaard gaande, losbandigheid die zich van enkele zijner werklieden meester maakt en wordt ten slotte door een afgedankten arbeider vermoord.

Zeer verrassend, zooals men ziet, is de inhoud van dit verhaal niet. Die Daniël is ook een soort ‘mensch van goeden wil’, veel minder onwaarschijnlijk dan Walschap's onmogelijke Thijs Glorieus, maar voor wien de auteur ons toch volstrekt niet weet te winnen. Hij blijft nogal vaag, zooals trouwens al de personages van dezen roman, behalve dan ‘Roesoo’, die ons menschelijk soms wel nader treedt. Waar Demedts' vrouwen geen schimmen zijn, zijn het karikaturen, zooals de moeder Josephine en de meid van den pastoor. Alles te zamen nogal onderhoudend geschreven, wat traag van tempo weliswaar, maar toch beter gebouwd dan Demedts' vorige roman en aldus, technisch, zeker een vooruitgang. Maar, - en dit is de vraag die ik in verband met mijn inleidende beschouwingen wel moet stellen - is dit alles inderdaad van wezenlijk belang? Beantwoordt dit realisme wel aan eenige levenswaarheid en -werkelijkheid? Krijgen we hier oprecht de gewaarwording, spijt het tragisch einde van niet minder dan drie der leden van deze familie, van een onafwijsbaar menschelijk lot en noodlot? Ik moet bekennen, dat ik deze gewaarwording geen moment heb gehad. Dit realisme draagt te veel het kenmerk der fictie en deze fictie is te zwak van verbeelding. Wat verklaart waarom deze roman mij emotief noch intellectueel sterk heeft toegesproken.

Terloops gezegd: taal en stijl zijn niet altijd vlekkeloos: ‘het is een s t o r m (....) die door zijn hersens d w a r r e l t’. - ‘Hij heeft misschien gehoopt, dat zij nu z o u b e g o n n e n t e w e e n e n z i j n’. - Hij heeft ons allen ineen vernederende h o u d i n g gebracht’, enz.

U. VAN DE VOORDE

Prof. Veraart over de Joden... en vele andere vraagstukken
Prof. dr. J.A. Veraart, Joden van Nederland Hilversum, Paul Brand; f 1.50

Wie meent, dat de titel van dit boek ook de inhoud dekt, zal bedrogen uitkomen. Men zal goed doen, Prof. Veraarts beschouwingen ernstig te lezen, want er staan ontstellend rake formules in. Maar ik schat, dat niet meer dan plusminus dertig bladzijden rechtstreeks over de Joden gaan. Men vindt hier allerlei. Wanneer ik het, als veel jongere, zo zeggen durf: rijp en groen. Over het historisch materialisme, over kapitalisme en 'solidarisme', over de Franse Revolutie en de Katholieke Kerk, over de beide vleugels van het liberalisme in Nederland (de verdraagzame en de klasse-hoogmoedige), over Struycken en de coalitie, over de Pyrrhus-overwinning der Colijnse 'democratie' in 1937, over werkloosheid en bedrijfsorganisatie. Dat dit alles ook met de Joden te maken heeft (meer of minder direct of indirect) is zeker, want alles houdt tenslotte met alles verband. Doch dat de relatie hier daar wel bizonder vervaagd is, kan evenmin worden ontkend.

Geen weloverwogen ontleding dus van het onderwerp, op de omslag aangegeven. Een strijdschrift, waarvan de forse betoogtrant slechts wordt gehinderd door de voortdurende citaten uit eigen werk, voornamelijk ontleend aan het te weinig meetellende maandblad 'Roeping'. Maar als zodanig toch van grote waarde. Laten wij enkele van de grondgedachten nader onder het oog zien.

Het boek begint met een afdoend godsdienstig getuigenis: katholicisme en anti-semitisme zijn onverenigbaar. 'God heeft tot Abraham gesproken'; 'het heil komt uit de Joden': daarmee is, bovennatuurlijk gezien, voor den gelovigen zoon der Kerk, het zogenaamde 'Jodenvraagstuk' uit. Althans: het behoorde uit te zijn, want door niets wordt de innerlijke zwakte van Rome duidelijker gedemonstreerd, dan door het feit, dat de schitterende pauselijke veroordelingen van Jodenhaat en rassenwaan toch eigenlijk practisch... archiefstukken blijven. 'Paus en Kerk moeten hun handen zegenend en beschermend uitstrekken naar het Jodendom', schrijft Prof. Veraart (blz. 20). Waar is de niet-katholiek, die hier niet de schouders ophaalt, en bitter zegt: 'Ach, ja?'...

Dan volgt een reeks van hoofdstukken, waarin de staatkundige en maatschappelijke crisis van deze tijd breedvoerig wordt ontleed, en gesteld onder de norm van de katholieke democratie. Hieraan wordt dan, in verband met de titel van het boek, telkens een passage toegevoegd, om aan te tonen, hoe onschuldig de Joden zijn aan de dwaasheden en vergrijpen van het 'Nationaal-Kapitalisme': in de

meeste gevallen onttrekt men zich niet aan de gedachte, dat deze gevolgtrekking meer is toegevoegd par acquit de conscience, van wege de uitgevers-opdracht, dan omdat het betoog nu juist dáárop moest uitlopen.

Wij hebben dus zeer wel oog voor de fouten van Veraarts boek - als boek. Wij willen er nog aan toevoegen, dat zijn methode, om bladzijden lang zichzelf te verdedigen vermoeiend werkt, terwijl hier bovendien een gebrek aan tijd of een gebrek aan compositorisch vermogen schijnt tot uiting te komen. En toch...

Toch hindert het ons, dat Prof. Veraart aan zijn talloze conservatieve tegenstanders zo vele, gemakkelijk te hanteren wapenen in de hand heeft gegeven. Zij zullen nu van zijn redeneringen afkomen, met een spottend: 'Nu ja, Veraart, een zó zelfvervuld man, die in de Kamer mislukte...!' En dan is hij daarmee 'geklasseerd'...

Dat hindert ons, omdat de schrijver van dit wonderlijke boekje over ons parlementarisme een aantal dingen zegt, zó scherp en juist, dat wij ze ter ernstige overweging zouden willen aanbevelen aan ieder verantwoordelijk politicus.

Veraart betoogt namelijk, waarom, sinds 1913, de Nederlandse democratie bezig is te lijden aan steeds gevaarlijker bloedarmoede. Sedert Troelstra de opname van socialisten in een vooruitstrevende regering-Bos afwees, scheen ons politieke leven voor zijn leiding aangewezen te zijn op vertegenwoordigers van een 'christelijke coalitie', die in het verleden, tegenover een onverdraagzaam liberalisme, haar grote zedelijke kwaliteiten had bezeten, maar waarvan de zakelijke grondslag thans geheel verdwenen is. Tijdens de oorlog wist een krachtig politiek kabinet de doem van dit onvruchtbare coalitie-dogma te breken, doch 'het beleid van Cort van der Linden is de zwanenzang der Nederlandse Democratie' (blz. 71). Een onreële tegenstelling blijft de politiek bezwaren met schijn-principiële slagwoorden, waarachter een ontstellende onmacht-in-het-concrete probeert schuil te gaan. Banaal conservatisme tooit zich met de versleten koningsmantel van grote levensbeginselen, die in de zakelijke staatkunde van vandaag nauwelijks richting kunnen geven. Wat overblijft, wanneer de theologische nevel optrekt, is een versteend parlementarisme, dat slechts weinige jongeren vermag te boeien.

De oplossing hiervoor? 'Niet regerings- en oppositiepartijen van a priori gevormde coalities; maar regerings- en oppositiepartijen op grond van de tegenstelling over belangrijke, actuele vraagstukken' (blz. 79).

Dat alles is niet nieuw. Troelstra heeft in zijn 'Politiek Testament' niets anders betoogd. Maar het is van betekenis, dat ook een 'man van rechts' (om die term te gebruiken) het attentiesein met zoveel

hartstocht hijst: ‘Past op! De Nederlandse politiek stikt in het a p r i o r i!’

De gedachte, die wij hierboven met onze eigen woorden hebben uiteengezet, is voor Nederland één der actueelste en gewichtigste. Op onderdelen moge men Veraart bekritiseren, doch de grote lijn blijft volledig juist. Het is voor onze democratie een vraag van zijn of nietzijn, de totaal onwezenlijke ‘antithese’ van ‘christelijk’ en ‘paganistisch’ te doorbreken, ten einde aldus zichzelf en de tegenstanders op zakelijke feiten en verdiensten te kunnen toetsen. Alleen door het trekken van deze consequentie geraakt de Nederlandse politiek weer vlot: het is verheugend, dat een tijdschrift als het jonge ‘Gemenebest’ hiertoe zijn krachten wil geven... maar het is broodnoodzakelijk ook!

Ziedaar de overpeinzingen, die het boek van Prof. Veraart bij ons opwekt. Ze leiden ons ver weg van het eigenlijke onderwerp: Joden van Nederland. Maar wij zijn er dankbaar voor, dat wij over deze staatkundige essentialia aan het denken zijn gebracht. Moge het velen gaan gelijk ons! Men late zich niet van de wijs brengen door onsamenhangende bouw en oppervlakkigheden hier en daar: de kern is waard, dat wij de bolster doorbreken!

H. BRUGMANS

De prix-goncourt
Henri Troyat, l'Araigne Roman, Plon, Parijs

De titel is ontleend aan Marguerite de Navarre: ‘gardez-vous de faire comme l'araigne qui convertit toutes les bonnes viandes en venin.’ De spin heet Gérard Fonsèque, een oud geborene, verstrikt in wat de leek zich verontschuldigt verdrongen complexen te noemen. Een onmachtige, op wiens psychologie de letterkunde zich acharneert. Een van een groep, die zich daardoor onderscheidt, dat de bruggen, die de gelijksoortige enkelingen tot een groep kunnen binden, verbroken zijn.

Gérard heeft een moeder en drie zusters. Geestelijk spel met Nietzsche en anderen dient hem om zijn sarrenden weerzin tegen de dagelijksche omgeving te stijven en te rechtvaardigen. Hij kan niet verkroppen, dat hun ziels- en lichaamsleven gezond is en ze huwen. Hij stoot die zusters af om hen bij zich te houden en vindt iets als bevrediging in deze zelfkwelling. Het schaarsche bloed, hem toebedeeld, verwordt tot gal en dit venijn kruipt waar het niet gaan kan. Hij stookt in het geniep en verlustigt zich daarin zelfs niet van harte. Ten slotte grijpt hij naar den supremen vorm van afdreiging, zelfmoord, maar de macabere comedie van voorgewenden dood kant

zich tegen hem: de mise en scène verkeert in een drama, dat zijn dorre knoeien eindelijk neerslaat.

Deze in-beeld-brenging van een klinisch geval is met den Goncourtprijs bekroond. Met de geringste meerderheid heeft de jury zich hiermee vereenigd. In deze kringen groeit het verzet tegen wat velen hier als ontaarde kunst zien en schuwen. Het talent van Troyat heeft het eindelijk gewonnen. Dit talent is er een van meedoogenloos peilen, van onbarmhartig wegscheuren van alles, wat in zelfbedrog de wonden van lichaam en geest overpleistert, van het kervende operatiemes. Troyat was twintig, toen zijn eerste roman verscheen. Van stonde af toonde hij zich een chirurg met vaste hand. Deze geboren Rus had op school het Fransch in de perfectie geleerd. Een barre schranderheid, die niet alleen niet zwicht, die in de lijn van La Rochefoucauld uit grimmige vrees voor door eigen te-kort geroepen schoonen schijn elke waan bestrijdt door in tegengestelde richting tot het uiterste te gaan, heeft gesteund door een gave techniek dit boek geschreven. De waardeering voor de scherpte van het inzicht, voor het vakmanschap verdoezelt niet, wat hier ten gevolge van een te-veel ontbreekt. Troyat heeft dit geval bij wijze van een tooneelstuk opgezet en zich laten ontwikkelen. Het raderwerk van Gérard verkreeg iets mechanisch', dat het voor het tooneel voorbestemt. Scherp en naakt is de dialoog. Doordat Troyat alles weghoudt, wat de evolutie zou stremmen, daar van het eerste woord af alles op de fatale ontknooping gespannen werd, is het den lezer onmogelijk zich hiervan te laten doordringen. Hij beziet wat er gebeurt als een entomoloog zijn vlinders.

Zich nauw aan de werkelijkheid houdend, moest Troyat meenen dit boek met waarheid te laden. In dit opzicht heeft hij misgegrepen. Het dwingende van wat onontkoombaar zich voltrekt werd verdrongen doordat de schrijver deze dingen niet in vrijheid zwevend concreet maakt. Veeleer is het een aanklacht tegen het leven zelf, door de oogen van Fonsèque gezien. Deze kleineert het, moet het lasteren, omdat het hem anders zou verbrijzelen en hij op de been wenscht te blijven om zich het wrange genoegen niet te laten ontgaan, zich te voeden met het vergif, dat hij door den omgang met zijn omgeving afscheidt.

Uit het feit, dat hij thans bezig is aan een werk over Dostojefski mag worden afgeleid, dat hij zijn eigen tekort beseft.

H. VAN LOON

Last over Spanje
Jef Last, De Spaansche tragedie Uitgeverij Contact, A'dam; f 2.90

De lezer is met dit boek van Jef Last een beetje verlegen. Het is een

slordig samengesteld allegaartje, dat met elkaar in tegenspraak is. De omslag en de middenmoot zijn in wezen en opzet een verheerlijking van het gewapend verzet tegen den Spaanschen militairen opstand, en het internationale fascisme. De inleiding en het slot verwerpen zoowel het beginsel van het gewapend verzet als de verheerlijking ervan.

Toen Jef Last naar Spanje ging was hij zoomin naïef als onervaren. Hij was in Rusland geweest, en hij erkent nu zelf dat hij daar gezien had dat het Stalinistische communisme het tweelingbroertje van het nationaal-socialisme was. Jef Last wist dat de internationale politiek van Rusland opportunistisch was, en in volslagen tegenstelling tot de vormelijk beleden politieke of sociale beginselen van het communisme. Jef Last wist dat in Rusland zoomin vrijheid van geweten als burgerlijke vrijheid was. Bovendien wist hij de oorzaken daarvan. Afgezien van dit alles wist Jef Last bovendien nog dat Rusland de Spaansche aangelegenheid opportunistisch zou behandelen, geheel binnen het kader van zijn eigen buitenlandsche en binnenlandsche politiek, en met groote welwillendheid jegens zijn bondgenoot Frankrijk en het gecourtiseerde Engeland.

Niettemin, Jef Last ging naar Spanje, toen de Russische kranten het Spaansche geval nog als een onbelangrijk binnenlandsch conflict behandelden. Jef Last was niet zoo naïef als die arme Spaansche arbeiders, boeren en intellectueelen, die hulp van de democratische landen verwachtten, en over een nieuwe regeling van de maatschappij droomden. Jef Last wist beter, hij wist toen al heel goed dat in de tegenwoordige politieke constellatie van de democratische landen geen hulp te verwachten was, en dat de socialisten, die zich in Italië, Oostenrijk en Duitschland rustig van hun plaats hadden laten dringen, niet in staat en niet van zins waren ook slechts één dag van proteststaking af te kondigen.

Niettemin, Jef Last ging naar Spanje. Hij wist dat Franco helpers en lastgevers achter zich had. Hij wist dat de regeering hulp zou moeten koopen. Van wie en tegen welken prijs?

Jef Last wist dat. Hij wist dat Rusland, het Stalinistische Rusland, slechts bij mondjesmaat wapens en voedsel zou leveren, en hij wist tegen welken prijs. Jef Last wist beter dan de rechtsche pers wat het eigenlijke Russische gevaar in Spanje beteekende. Rusland wenschte g e e n socialen ommekeer in Spanje. Rusland wenschte, het koste wat het koste, het behoud van den toestand van begin 1936, liever nog van 1935, zeker niet van 1934 (Asturië). Ik schreef dit reeds in September 1936, en Jef Last, die Rusland beter kent dan ik, wist dit beter dan ik.

Niettemin, Jef Last ging naar Spanje. Er gebeurde wat gebeuren moest. Op grond van zijn geconditioneerde hulp kreeg Rusland

belangrijken invloed. Die werd in twee richtingen gebruikt: het neerslaan van de libertaire en sociaal-revolutionnaire arbeidersbeweging, en het organiseeren van een leger. Vóór dat de Spaansche regeering weer voldoende effectieve macht kreeg door eigen organisatie, administratie en industrie, gebeurde er, onder communistische leiding, met behulp van de Gepoe, dingen waarover Jef Last zich ergert. Waarom? Hij heeft het recht niet zich daarover te ergeren. Dat recht heeft hij verspeeld, omdat hij zich willens en wetens geleend heeft tot de Stalinistische tactiek.

Toen Jef Last inzag (waardoor?) dat hij zich tegenover den gang van zaken moest stellen, had hij dit in Spanje moeten doen. In zijn rede in Juli 1937 te Madrid, gehouden n a de discussies over Gide, had hij v o l k o m e n zijn eigen standpunt moeten verdedigen. Een man, die zijn leven aan het front waagt, kan zijn leven ook op een congres wagen. Overigens - het zij bescheiden gezegd - als ik, die door de communisten met argwanende oogen werd gevolgd, in het openbaar, op het zelfde congres, de vrijheid van het geweten verdedigde en het recht van de persoonlijkheid opeischte, kon Jef Last dit ook. Jef Last hield echter de lezing die men in dit boek (blz. 136-141) kan lezen, en hij beriep zich waarachtig... op den grooten leider Stalin! Geen woord over de, in zulke aangrijpende omstandigheden, tijdens een zwaar bombardement gehouden, discussies over Gide, die hij nu openbaar maakt. Geen woord over de Stalinistische terreur.

Ik weet bij ervaring dat Jef Last een dapper man is. Wij zijn tezamen in ernstig levensgevaar geweest, meer dan eens, en ik heb hem voortdurend rustig gezien, zonder aandacht te geven aan het onmiddellijke, ernstige gevaar. Waarom heeft Jef Last dan n i e t in Spanje geprotesteerd, en wel b u i t e n Spanje? In Spanje waren duizenden die dezelfde gevoelens van verontwaardiging hadden over de methoden van de communisten, en velen zijn daarvoor gevangen gezet of gevonnisd. Wat heeft Jef Last weerhouden om in Spanje zijn standpunt te verdedigen? En waarom schreef hij in Spanje dingen die met zijn inzicht en geweten in strijd zijn? (zie Critisch Bulletin 1938, Februari).

Dit boek is slordig samengesteld. Het voorbericht en de epiloog bevatten zijn, helder uiteengezet, nieuw inzicht. Het middenstuk is gevormd door saamgeraapte brokstukken uit vroegere brieven, met enkele nieuwe stukken, die buiten de Spaansche sfeer geschreven, onwaarachtig aandoen (bijv. De zwarte vogel, Hollandsche sentimentaliteit geprojecteerd in een Spaanschen jongen). Storend zijn de vele fouten in het Spaansch. Naïef is de mededeeling over de Jezuïeten op blz. 24. Hieruit blijkt dat het voorbericht ongeveer

Januari 1938 is geschreven. Het boek is in Augustus verschenen, en toen wist ieder wat vroeger enkelen wisten, dat het bericht over de Jezuïeten een van de vele Spaansche canards was. Een man als Jef Last had die geruchten niet behoeven te gelooven. Op blz. 199 staat een Erratum, dat niet een herstel van fouten is, maar zelf een zeer misleidende vergissing, verschrijving of drukfout. Een nader ingekomen bericht meldt dat 'loyaal' voor 'legaal' staat. Een ernstige slordigheid is het slot van dit moreel, intellectueel en litterair onbevredigende boek, dat een grondige verhandeling van Jef Last over zijn Spaansche ervaringen noodzakelijk maakt.

J. BROUWER

Getuigenis onder eede over Spanje
Antonio Ruiz Vilaplana, Ik verklaar onder eede, vert. door dr. J. Brouwer Brusse N.V., Rotterdam; f 1.50

Ruiz Vilaplana was griffier van de rechtbank te Burgos sedert Nov. 1935 en heeft in de latere hoofdstad van het Franco-Spanje zijn ambt tot 30 Juni 1937 waargenomen. Hij kon dus zijn boek (de Sp. titel is 'Doy fe') met recht den ondertitel geven 'Een jaar werkzaamheid in het nationalistische Spanje'. De auteur maakt door zijn boek den indruk van een heel gewoon gestudeerd Spanjaard, goed Katholiek maar wat afkeerig van de holle pompositeit der liturgie en daarom liever Mis-hoorend in het Karthuizerklooster van Miraflores; zijn ideeën zijn heel gematigd liberaal, zijn hart was goed en menschelijk; een jaar lang ziet hij allerlei gruwelen en onrecht, vernedering van het civiele door de domme militaire dictatuur, maar hij zou onder dit alles waarschijnlijk gelaten en zelfs afgestompt zijn geworden, had niet de invasie der Duitschers en Italianen en hun met den dag brutaler en minachtender optreden zijn trots van Spanjaard te cynisch gewond. 't Lijkt een braaf mensch, zonder de sluwheid en de achterdocht die vele Spanjaarden van zijn groep en van de meeste groepen plegen te kenmerken, iemand met gevoel voor de armsten van zijn volk, met een echt-Spaanschen afkeer van het militairisme, een fatsoenlijk, wat naïef man, zooals de Republiek er, als reactie op vroegere perioden, heel wat in dienst heeft gehad. Tot haar voorloopigen ondergang misschien, want, gezien het gehalte van haar tegenstanders, hadden wat meer uitgeslapen dienaren met minder vertrouwen in hun medemensen de afschuwelijke ellende van deze 2 jaren gemakkelijk kunnen vermijden: met 5000 arrestaties en even zoovele ontslagen was de rebellie verhinderd, die aanvankelijk slechts een lang-voorbereid complot van militairen en monarchisten (Calvo Sotelo) was,

dat alleen in den smaak viel van de echte reactionnaire elementen van Kerk en grootgrondbezit, gelijk Vilaplana in Hfdst. I en II wel laat zien. Er volgen dan hoofdstukken over de terreur en de fusilleeringen - vooral ter 'maatschappelijke zuivering' - waarmee de auteur, als rechterlijk ambtenaar, wel voortdurend moest in aanraking komen: een typisch voorbeeld van de daarbij een rol spelende brute sociale wraakzucht is de moord op José Antonio, den dichter-musicus (Hfdst. X). Iets minder anecdotisch maar toch ook echt direct-beleefd is het 2de deel van het boek o.a. over Franco, die den auteur een middelmatig mannetje lijkt, wat trouwens de dictator Primo de Rivera (1923-1930) ook was en wat dictators van dezen tijd meestal zullen zijn, omdat juist daardoor de gemiddelde burger zich met hem kan identificeeren. Het hoofdstuk over Queipo de Llano, die 'baas' is over Zuid-Spanje, lijkt mij een natuurgetrouw beeld te geven van dezen oubollig-plebejischen Andaloeziër zonder geweten. Ook over de geestelijkheid en de militairen handelen rake hoofdstukken. Bij Hfdst. XIX (Het volk) moet ik nog even stilstaan: de schrijver merkt daar op dat de mislukking van den militairen opstand Spanje kunstmatig in 2 gebieden heeft verdeeld, het z.g. witte en het z.g. roode Spanje, die louter een product zijn van de guerrilla-tactiek: 'daar waar de botsing ontstond of de loopgraaf werd gegraven, daar werd ook de grens tusschen de beide gebieden getrokken.' Hij wijst dan op de terreur en de pers als de 2 machten die in het 'witte Spanje' de bevolking onder den duim houden. De pers moet de militaire dictatuur door leugens en laster staande houden: in de eerste plaats door eindelooze, eentonige verhalen van moorden en folteringen, b.v. die van Benavente, den beroemden dramaturg, die nog steeds in Valencia de republiek verdedigt, die van Ricardo Zamora, den bekenden voetballer, die nu in een Fransche club speelt en die van den bisschop van Valladolid, die echter 20 dagen na de zielemis, voor hem opgedragen, in een officieele auto uit het 'roode' Baskenland kwam aanrijden en alle folteringen en overlast ontkende, wat hem den bijnaam van 'rooden bisschop' bezorgde. Een ander middel om angst en haat te wekken zijn de 'roode lijsten', die bij arrestaties van linksche elementen z.g. op dezen gevonden worden: ten eerste worden daardoor deze arrestaties c.q. executies gerechtvaardigd en ten tweede wordt de woede gewekt van degenen die op die lijst staan. En niemand vond het blijkbaar verwonderlijk dat die 'rooden' die van Februari tot Juli 1936 dan toch meester van de situatie waren geweest, pas n a dien 16den Juli hun bloeddorstige plannen hadden gemaakt.

Zij die nog neiging hebben om het Franco-Spanje te idealiseeren, mogen dit boek wel nauwgezet lezen: het zal hen weer wat dichter

bij de waarheid brengen. Ofschoon blindheid een kwaal is die men niet geneest door te zeggen: ‘zie eens dit en zie eens dat.’ In ieder geval is dit een boek zoo eerlijk als 't maar geschreven kan worden door een echten Spanjaard die als zoovelen binnen en buiten Spanje meenen ‘in politicis’ indifferent te zijn geweest.

De Hollandsche vertaling van Dr. Brouwer leest prettig en is door den uitgever royaal verzorgd.

G.J. GEERS

Perezjkowskij's Franciscus
Dimitri Mereschkowski, Franciscus von Assisi Petropolis Verlag, Berlijn, 1938

Merezjkowskij is ook voor den Westeuropeaan een vertrouwde naam. De meeste van zijn tallooze romans en bundels essays zijn in vele Europeesche talen overgezet. In den laatsten tijd heeft de oude schrijver, die te Parijs woont, zijn aandacht op de hagiographie gevestigd en een reeks levens van Heiligen uitgegeven. Naast Paulus en Augustinus heeft hij nu ook den arme van Assisi tot onderwerp van zijn uitbeelding gekozen. Er is wel ternauwernood een historische persoon, die zulk een veelvormige literatuur heeft doen ontstaan als de Poverello van Assisi. Nog in den laatsten tijd hebben twee vooraanstaande Italiaansche schrijvers degelijke werken over Franciscus uitgegeven, die in de kleinste bijzonderheden treden: ‘Vita di San Francesco’ van Luigi Salvatorelli (Bari 1926), en ‘Il Francescanesimo’ van Augustino Gemelli O.F.M. (in het Duitsch: das Franciskanertum, Hegner Verlag, Leipzig) bewijzen, dat over deze bijzondere verschijning nog steeds nieuwe bladzijden kunnen worden opengelegd en dat het onderwerp op zichzelf onuitputtelijk is, niettegenstaande de werken van Sabatier, Thode, Gebhard, Léon, Masseron, P. Gratien, Karsawin, E. Gilson (om slechts de meest bekende uitbeeldingen van Franciscus te noemen).

De beschrijving van Merezjkowskij brengt geen uitgebreider kennis omtrent den Heilige uit Assisi, maar zij kan door de manier van uitbeelden een niet al te veeleischenden lezer boeien en stichten. Dit boek is nu juist niet voor den vakman bestemd, aan wien alle feiten, die Merezjkowskij aanhaalt, reeds bekend zijn en die zeker belangrijke critische bedenkingen tegen den een of anderen zin zou maken, vooral voor zoover het over de historische opvatting van Merezjkowskij gaat. Het schijnt ook, dat het den schrijver minder om de uitkomsten van het onderzoek omtrent Franciscus dan wel om een voorstelling volgens de bronnen van de vita van Franciscus te doen was. Ongetwijfeld bestond bij Merezjkowskij de eerlijke wil om de werkelijkheid over den Heilige bloot te leggen, deze van alle historisch vuil te zuiveren en aan den modernen mensch

een biografie van Franciscus te geven, die in het licht van de ‘Apokalyps van onzen tijd’ (Rosanow) gezien, de menschen tot bezinning moet roepen. Merezjkowskij wilde Franciscus als een mensch van vleesch en bloed, niet als een schoone kunstfiguur scheppen, dit doel heeft hij door dichterlijk en denkend opsieren bereikt. Zoodoende is een gemoderniseerde, vereenvoudigde vita van Franciscus ontstaan, die onderrichtend, opvoedend en tegelijk waarheid en verdichting dooreenmengend, bijna romantisch voorkomt, maar die gevaar loopt zich in het onbestemd dolende, fraai vernuftig-sentimenteele te verliezen.

Merezjkowskij wil de eeuwige kern van de boodschap van den Poverello, den naar de toekomst wijzenden zin van zijn levenswerk uit het aardsch-historische omhulsel bevrijden en ons den ‘echten’ en eeuwigen Franciscus geven.

Uitgaande van de ervaring van het Bolsjewisme - het communisme is voor Merezjkowskij de duivelsstaat, de wereldlijke tegenpool van het Franciskaansche ideaal, van den Godsstaat - teekent Merezjkowskij een beeld van het tijdperk, dat door twee figuren wordt beheerscht: door den heiligen Franciscus en door den Calabrischen monnik Joachim del Fiore, den verkondiger van het ‘eeuwige Evangelie’ en van het tijdsgewricht van den geest. Het tijdsgewricht van den geest, dat na het tijdsgewricht van het Oude Testament of van den Vader en na dat van het Nieuwe Testament of van den Zoon als een bevrijding en verbroedering van de geheele menschheid in den geest zal aanbreken, deze profetie van Joachim del Fiore is de lievelingsidee van Merezjkowskij van oudsher geweest, die hij in al zijn werken in den een of anderen vorm tot uitdrukking bracht. In hoever men den profeet van Calabrië als voorlooper en baanbreker van Franciscus kan beschouwen, en in hoever Merezjkowskij door het tegenover elkaar stellen van deze twee grooten van geest ons Franciscus nader heeft gebracht, blijve hier onbesproken. Op de vereerders van Merezjkowskij zal dit boek zeker zijn uitwerking niet missen. Maar toch lijkt het ons, dat Merezjkowskij met deze uitbeelding van Franciscus niet zoozeer historische als wel subjectief-wereldbeschouwende doeleinden heeft nagestreefd. Van dit standpunt bekeken, kan het verschijnen van dit gloedvolle soms al te zalvende werk gerechtvaardigd worden.

ALFRED HACKEL

De zwanenzang van het oude Salzburg
Annette Kolb, Festspieltage in Salzburg und abschied von Oesterreich
Allert de Lange, Amsterdam, 1938

In het smaakvol uitgegeven boekje ‘Festspieltage in Salzburg’ van

Annette Kolb, dat met een verlengstuk (‘Abschied von Oesterreich’) in herdruk is verschenen, werd het eigenaardig gebruik gevolgd, om boven iedere pagina een slagwoord te plaatsen, dat zoo ten naaste bij den inhoud van de desbetreffende pagina aangeeft. Zulk een aanduiding is zelden raak en wanneer men de herkomst van deze titeltjes nagaat, ziet men dat deze tot een vrij komische willekeur aanleiding geven. Maar in deze reportage van Annette Kolb hinderen zij in het geheel niet. Zij verhoogen veeleer het flitsende, levendige aspect van dit kostelijke boekje, waarin de zonnige sfeer van de Festspiel-stad glinsterend en volmaakt weerspiegeld is. Wie verwachten zou, dat de voortreffelijke Mozart-biografe Annette Kolb de muzikale evenementen van Salzburg in gedegen essay-vorm zou bespreken, komt bedrogen uit. Bij geen enkel onderwerp staat zij stil. Zij babbelt en snapt er op luchtige wijze op los, in een pittig en schuimend proza, zij springt van de hak op de tak, volop in vacantie-stemming, maar haar opmerkingen zijn dikwijls zoo geestig, treffend en diep, dat men dit boekje een tweeledige verdienste moet toekennen: als improvisatie, maar ook als document.

Men moet dit boekje dicht in de buurt bewaren van Richard Beer-Hofmann's ‘Gedenkrede auf Wolfgang Amadeus Mozart’, waarin het musisch karakter van Salzburg zoo poëtisch is geteekend en ten opzichte waarvan Annette Kolb's intelligent geschriftje een onmisbaar pendant vormt. Het is een verheugend verschijnsel, dat dit boekje, waarin een allengs zeldzamer wordend humaan-Europeesch-cultuur-beleven aan het woord komt, om een herdruk vroeg. Maar het is pijnlijk, dat deze herdruk vergezeld moest gaan van een afscheid van Oostenrijk.

‘Versunkenes, nicht untergegangenes Oesterreich Adalbert Stifters, Hugo von Hofmannsthals...’ Zoo besluit Annette Kolb het laatste hoofdstuk, waarin zij nog éénmaal het Oostenrijk van vóór den Anschluss oproept in al zijn mildheid en bekoorlijkheid. Het ligt niet in den aard van deze schrijfster, haar Salzburger mijmeringen te besluiten met een straffe philippica. Maar wij, die evenals Annette Kolb eenige jaren achtereen den Oostenrijkschen zomer hebben genoten, die Salzburg hebben gezien en beleefd, zooals Annette Kolb deze meest muzikale aller steden zag en beleefde: terwijl zij doortrokken was door den gloed van Toscanini's onaantastbaar kunstenaarschap en den glans droeg van Bruno Walter's zoo diep met Mozart's kunst verwante genius, - wij begrijpen, waarom zij heeft afscheid genomen van dit land en van deze stad, waarvan de zinrijke Barok-gevels thans schuil gaan achter de triomfante hakenkruis-vlaggen. De stijl van Annette Kolb is tot het einde toe tintelend gebleven; haar weemoed kent geen neerslachtigheid.

WOUTER PAAP

l'Auto c'est moi!
Upton Sinclair, ‘Het gezond verstand ben ik’, De geschiedenis van Ford, autokoning, idealist en werkgever, vertaald door Wilhelmina F.H. ter Brugge Brusse N.V., Rotterdam; f 2.90, f 3.90

Upton Sinclair heeft over het leven van Ford een leesbaar boek geschreven, dat ons echter aan het eind even wijs laat als aan het begin. De oorzaak daarvan is gelegen in het feit, dat hier niet een man der wetenschap, noch een romanschrijver, maar een pamflettist aan het woord is. De eerste is het te doen om de werkelijkheid, dan wel de waarheid, den ander om actie, om werfkracht, om een bepaald resultaat. Er is in den grond van de zaak niet eens zoo veel verschil tusschen den socialist Sinclair en de in zijn millioenen verstrikten Ford. Beiden zijn monomanen, beheerscht door één gedachte, Sinclair door zijn opvatting over de maatschappij der toekomst, Ford door die van de automobiel. De een tracht politieke drogredenen ingang te doen vinden, de ander economische. Het blijmoedig optimisme van Sinclair, wat zijn gemeenschaps-idealen betreft, wedijvert met dat van Ford, die in den verkoop van automobielen de alpha en omega van alle levensgeluk ziet. Simplistisch als echte Amerikanen zijn beiden in hooge mate. ‘Betaal toch hooger loonen, dan kan het publiek meer koopen, en de crisis is uit de wereld!’ zegt Ford. En hoort Sinclair over het nationaal-socialisme:

‘Zij deden nu hun werk in elk land van de wereld; zij vermoordden den Roemeenschen premier en den Oostenrijkschen kanselier, den koning van Joegoslavië en een minister van Frankrijk; zij hadden honderden van hun politieke tegenstanders in Centraal-Europa en zelfs in Frankrijk ontvoerd en vermoord...’

Eenvoudiger kan het niet. Waarom toch niet ieder deze waarheden voetstoots tot de zijne maakt! Maar het gezond verstand geeft noch den een noch den ander gelijk.

Vandaar, dat Sinclair met zijn boek even ver van de schoonheid blijft als een revue van waarachtig theater. Hij geeft wel veel feiten, veel lezenswaardigs over Ford's leven, zijn streven, zijn fabrieken (de titel van het boek is een denkbeeldige slagzin, door Sinclair op Ford toepasselijk verklaard) maar alles blijft een beetje onwezenlijk, een beetje te veel propaganda en te weinig vleesch en bloed, en zelfs de werkloosheid, en de strijd om het recht van vakvereeniging blijven te veel drukletters, program; een sociaal drama wordt het niet.

M. Revis

Herzien. Herdenken
In memoriam J. Heuff van Houweninge

Met Johan Heuff, die in Parijs plotseling op 16 Dec. jl. is gestorven, is ons een jong schrijver ontvallen die bezield was door een heftigen drang naar waarachtigheid. Heuff kende de grenzen van zijn talent, hij was even critisch als bescheiden, en woekerde met de gaven die hij bezat. Slechts de twee eerste resultaten van die worsteling, de beide kleine boeken over de speelzalen aan de Rivièra, 'Droesem' en 'Zoo piepen de jongen', zijn ons nagelaten, als wij zijn eersteling, het merkwaardige boek dat hij onder schuilnaam schreef, niet meerekenen. Daarin herkennen wij de sterke eigenschappen van zijn talent, een scherpe menschenkennis die zich door geen schijn verblinden liet en die hij in de korte, concentreerende formules zijner karakterteekeningen soms als met bliksemlicht onthulde, en een levendigen verhaaltrant, die verwikkelingen uitspon en intrigues ontwarde, en daarbij weer niet zoozeer op fantasie bouwde, maar afging op zijn met diezelfde menschenkennis scherp gadegeslagen waarnemingen van milieus en gebeurtenissen. Op den man af als hij de dingen placht te verhalen, kostte het hem moeite zijn uitbeelding, die juist in het constateeren haar kracht vond, toe te lichten en uit te werken, en het is dat afkortende in zijn werk dat men als een tekortkoming gevoeld heeft, maar waardoor men ook de bijzondere eigenschappen ervan over het hoofd dreigde te zien. Een grenzenloos medelijden met de menschelijke gebrekkigheid deed hem die twee schrille levensbeelden schrijven van een hulpeloos en ontwricht kluitje mondaine schipbreukelingen aan de Côte d'Azur. Met beurtelings schrijnende en schampere deernis mat hij die menschelijke restanten af aan wat hij onweerstaanbaar als de goddelijke strekking der ziel voelde. Die ethische drijfveer tot zijn werk hield hij artistiek in bedwang met de zakelijkheid zijner noteering. Wie die twee grondtrekken van zijn werk in het oog houdt, hoort er de hijgende klacht over den mensch in die eruit opstijgt en die hem aan zijn laatste boek de woorden van Huxley als geleide deed meegeven: 'Filling the mind with so much earthy rubbish, that God has no room to enter it, that is the sin against the Holy Ghost.' Midden in zijn werkplannen voor een nieuw, grooter opgezet boek is hij weggerukt. Voor wie hem gekend hebben leeft hij behalve in zijn boeken voort als een onvergetelijk vriend, een rusteloos brandende menschenziel, die iets had van een uit den hemel gevallen gloeienden zwerfsteen, een om zijn prachtige, verschroeide menschelijkheid waarlijk zeldzame mensch.

ANTHONIE DONKER

Karel Çapek †

Het is laat in den nacht, een laatste brokje muziek uit den aether wordt in dezen Kerstnacht opgevangen. En dan ineens komt de ontstellende mededeeling, dat de Tsjechische schrijver Karel Çapek na een korte ziekte op 48-jarigen leeftijd is overleden. Het is een tijding, die in vele harten, overal ter wereld, droefheid zal brengen. Karel Çapek was de voorman en aanvoerder der Tsjechische letterkundigen, hij was op alle P.E.N. Congressen een graag geziene en beminde figuur. Beminnelijk mensch, eenvoudig en uiterst vitaal, vol levendige belangstelling voor het leven rondom en met een krachtige, warme overtuiging was hij herhaaldelijk de woordvoerder van de letterkundigen van zijn land, dat altijd zooveel openlijke waardeering had voor zaken van schoonheid en geest. Hij was een geestig en beweeglijk intellect, dat al spelend de kern der dingen kon benaderen. Zijn humor wist door de oppervlakte heen te breken, éven maar, om dan weer op iets anders aan te wieken. 'Het jaar van den tuinman', het aardige boekje 'Over Holland', maar vooral 'Seltsames England', dat telkens diep de roos treft, geven, evenals zijn 'Daschenka, of het leven van een jongen hond' en 'Hoe een tooneelstuk ontstaat', kostelijke staaltjes van zijn zin voor het komische en zijn snel en diep raken van den kern der dingen.

Maar zijn overtuiging is wel het nadrukkelijkst tot uiting gekomen in zijn romans, o.a. 'De oorlog met de Salamanders'[1)] en zijn tooneelwerk[2)]. Bijtend scherp en sarkastisch behandelde hij daarin politieke en sociologische problemen. Hij zou 'de Tjechische Wells' genoemd kunnen worden, is zeer waarschijnlijk door diens fantastische scheppingen geïnspireerd geworden. Een krachtig pleidooi voor den vrede was het ook hier te lande door Cor v.d. Lugt-Melsert opgevoerde tooneelstuk 'De Witte Ziekte'. Çapek was een overtuigd humanist, een van die mannen, die het hoofd koel wisten te houden en trouw bleven aan de ideeën van den grooten Masaryk. Voor hem moeten de gebeurtenissen van dit jaar een grooten slag zijn geweest; misschien hebben zij wel bijgedragen tot zijn dood. Nog in Juni van dit jaar was hij actief, jeugdig, vol sprankelend vuur; alles hoopte toen op de eenig juiste oplossing van de politieke spanning. Zijn heengaan is een zware slag voor de Tsjechische letterkunde.

Maar ook wij zullen hem èn als mensch, èn als schrijver van beteekenis, erg missen!

JOHAN W. SCHOTMAN

1) Andere romans: 'Het absolutum of d e Godsfabriek', 'Uit het leven der Insekten'.
2) o.m. R.U.R., 'De Zaak macropoulos.'

Periscoop

B. Roest Crollius, Ik wil van iemand houden W.L. & J. Brusse N.V., Rotterdam; f 2.90, f 3.90.

We kunnen zeggen, dat de schrijver de ontwikkeling van een jong meisje in de puberteitsjaren delicaat behandeld heeft, we kunnen ook zeggen, dat hij er zich met een Jantje van Leiden heeft afgemaakt; het hangt er alleen maar van af, van welken kant men de zaak wil bekijken. In zulk een geval tracht de criticus na te gaan met welke pretenties het werk geschreven is. Ik kan me vergissen, maar het komt me voor, dat die pretentie niet zoo bijzonder groot is, ondanks de hier en daar wel wat overbodige stippeltjes en den eenigszins opgeschroefden stijl. Dit boek hangt tusschen literatuur en kitsch, te goed voor het laatste, te weinig zeggend voor het eerste. Roest Crollius heeft, naar ik mij weet te herinneren, eens andere verwachtingen gewekt, maar dat kan hij ten slotte niet helpen. We zijn allemaal op één of andere manier begonnen met deze of gene verwachtingen te wekken, ze worden wel eens grooter en ze worden wel eens kleiner. Ditmaal zijn ze kleiner geworden, zullen we maar zeggen.

R. BLIJSTRA

Verklaring

Ondergeteekenden verklaren, naar aanleiding van een tusschen hen gerezen geschil over een door den tweeden ondergeteekende in het Critisch Bulletin van Oct. 1938 gebruikte zinswending, dat zij, na elkaars standpunten te hebben gehoord, overtuigd zijn elkaar ten onrechte van kwade trouw te hebben verdacht en dat zij de scherpe woorden betreuren, die bij een daarover gevoerde discussie zijn gevallen.

MENNO TER BRAAK
N.A. DONKERSLOOT
J. GRESHOFF

Erratum

Bij vergissing is een onjuistheid in het artikel van Dr. U. Huber Noodt, in het jl. Dec. nr., over Josine Reulings Senta Meloni, lerares solozang, blijven staan. ‘Terug naar het eiland’ is natuurlijk niet haar eersteling geweest; wij vermelden nogeens de deels vroeger hier besproken boeken: ‘Sara Vierhout’, ‘Siempie’, ‘Het Kind met de spriethaven’ en ‘Intermezzo met ernst’.

Unum necessarium
Door Gerard Walschap

‘Mme Ebsen pensait tristement combien les différences de religion importent peu, puisque les hommes se servent indifféremment de toutes pour des oeuvres méchantes et injustes,’ schrijft Alphonse Daudet in ‘L'Evangéliste’. Mme Ebsen zal hierbij aan de godsdienstoorlogen en de geloofsvervolgingen hebben gedacht, doch slechts wanneer wij hier het woord godsdienst in de ruimste onrechtstreeksche beteekenis opvatten, nl. als verzamelwoord voor alle groepsidealen, beseffen wij ten volle den tragischen, afschuwwekkenden zin van haar boutade.

Evenals de kruisvaarders, die hun doel onderweg vergaten of niet konden bereiken, maar toch degelijk moordden en brandden en wereldwijzer terugkeerden dan zij vertrokken waren, rukten de in 732 door Karel Martel te Poitiers tot staan gebrachte Islamieten voor hun godsdienst op, precies zooals de Turken, wier dynamisme op de muren van Weenen eindelijk te pletter liep in 1529. Maar al dit moorden en verwoesten, hoe onlogisch in schijn, was logisch. Als het ware leven van den mensch dat zijner eeuwige ziel is en zijn waar geluk in het hiernamaals ligt, is het heelemaal niets ergs hem aan een spies te rijgen, d.i. hem op kunstmatige wijze te brengen waar hij zijn moet en voor eeuwig gelukkig zal wezen. Onlogisch daarentegen stormden de troepen der Fransche revolutie over de nabuurstaten. Van de vrijheid, gelijkheid, broederlijkheid die zij brachten, konden de lijken die zij over Europa zaaiden niet meer genieten, tenzij in de oogen van aanhangers des ouden Chineeschen wijsgeers Yang Tschu: ‘Dat waardoor alle menschen verschillen is het leven, dat waardoor allen gelijk zijn is de dood. In het leven kent men wijzen en dwazen, rijken en armen: daarin ligt het verschil. In den dood blijft alleen het verbleekend gebeente, vergankelijkheid en vernietiging: daarin ligt de gelijkheid.’

De geschiedenis der menschheid behelst wel niets onmenschelijkers dan het verhaal der kolonisatie van kleurlingengebied door de Europeanen in naam der christelijke beschaving. Deze was wederom volkomen logisch. De honderdduizenden negers etcaetera die men moest neerschieten, ophangen, doodmartelen enzoovoort, lieten hun leven opdat aan hunne broeders de eeuwige waarheid zou kunnen verkondigd worden, waarheid die zeker een hooger goed was dan die honderdduizenden levens. De civilisatoren schonken de overlevende naastbestaanden der slachtoffers verder syphilis, tering, alcohol die zij nog niet bezaten, doch deze tijdelijke en lichamelijke kwalen wegen niet op tegen het eeuwig geluk dat den christen hiernamaals ten deel valt. De civilisatoren schaften de slavernij af en dit weegt op tegen het feit dat zij ze inhun eigen werelddeel, in Rusland, tot in 1862 lieten voortbestaan en dat zij het langst heeft voortbestaan dank aan de Zuid-Amerikaansche kolonisten. In ruil voor de oude slavernij, die met de zeden en gebruiken sinds eeuwen vergroeid was, brachten zij de industrieele slavernij, waarmee de kleurling niet vergroeien kon. In de oude slavernij diende deze neger echter kleurlingen en in de industrieele den blanke, d.i. de beschaving, den vooruitgang. Hij werd voor dezen dienst vergoed met spiegeltjes en katoenen kleeren die hij niet noodig had, hij mocht foto-apparaten, stoommachienen en auto's aanschouwen, zoodat hij besefte niet beschaafd te zijn vermits hij dit alles niet kon maken.

De laatste bladzijde misschien van het gruwelboek der kolonisatie schreef Benito Mussolini. Deze pagina behelst dan ook een ontzettende climax, waardig aan het geheel. De Spaansche koningen, die de eerste conquistadores uitzonden, geloofden vermoedelijk vast in het verheven doel. Sindsdien hebben de opdrachtgevers der roovers en schenders mettertijd geleidelijk minder in die verhevenheid geloofd. Mussolini besluit de rij als degene die er zeer zeker heelemaal niet in gelooft. Alle tegenstellingen zijn er. Een der onbekwaamste volkeren van Europa viel een der oudste en meest beschaafde volkeren van Afrika aan. De verovering werd uitgevoerd beestachtiger dan ooit. Direct kregen de negers de lucht der christene beschaving in te ademen, zoodat zij stikten of hunne longen uitspuwden. Zoon Mussolini vertel-

de in een boek hoe hij zich hierbij persoonlijk onderscheiden heeft en hoe verrukkelijk het was het manna der christelijke beschaving onder den vorm van bommen te laten neerregenen over open markten, waar negerinnen, met hare wichtjes op den rug, wat kokosnoten trachtten te verkoopen. Maarschalk de Bono onthulde in zijn memoires met welk cynisme van het eerste grensincident af alles geënsceneerd en omlogen werd. Dit was niets ongewoons, maar voor het eerst werd er zoo brutaal voor uitgekomen. Aan de rooftochten der oude veroveraars viel persoonlijke dapperheid te bewonderen; naast de dwingelandij van Engeland en Frankrijk schitterde hun diplomatische tactiek in het zich te vriend maken der overwonnenen. Aan de verovering van Ethiopië was alles eerloos.

Volgens den ex-keizer te Doorn en den Mussolini van vóór enkele jaren, zullen de door Europa in de vorige eeuwen uitgezogen rassen, aangevoerd door Japan, eenmaal opstaan en, na ons economisch gewurgd te hebben, ons manu militare onderjukken. Deze profetieën zijn juist waard wat de profeten waard zijn. Prognosen van lieden die meer weten en minder hard schreeuwen verdienen meer confiëntie; wijs echter is het, door de profeten gewaarschuwd, zich op de diverse mogelijkheden voor te bereiden en het komende af te wachten.

De thesis van ex-keizer en duce is een van die mogelijkheden. Gaat zij in vervulling, dan zal ook dat alweer, van het Oosten uit gezien, een logische heilige oorlog zijn. De ministeries van propaganda zullen de millioenen rijstboeren, die niet van hun grond weg te krijgen zijn, omdat Europa hun niets kan schelen en de Slanke, hoe verachtelijk ook, hun persoonlijk niets misdaan heeft, de religieuze en cultureele fetichen voor houden: de gele vloedgolven zullen geestdriftig over Europa rollen. Namens de christelijke beschaving hebben wij de morgenlanden vernederd en uitgebuit; namens Shintoisme, Confucianisme, de superioriteit van het gele ras enzoovoort, zullen zij het ons betaald zetten.

Veel meer dan de europeesche munten zijn de europeesche idealen gedevalueerd. Het humanisme waande de waarden uit te schakelen, waaraan de mensch leven en goed van den naaste slachtofferde met de oogen beaat ten hemel. Perio-

disch echter stellen we vast dat er geen spraak van is. Moord, roof en tyrannie worden met onverminderden lust beoefend in opdracht onzer mindere goden. Zonder het plezier den verslagene naar den hemel te sturen, blijft de moord even heilig. Zonder de voldoening de eeuwige ziel van hem die uit onzen weg moet, te redden, blijft het stelen van zijn tijdelijke goederen even rechtvaardig. Wisten wij al lang dat er 'geen volk is dat zijn godsdienst minder beoefent dan het europeesche', zooals G. Lowes-Dickinson zegt in 'Brieven van een Chinees', we moeten stilaan erkennen onze humaniteitsidee op dezelfde wijze te schande te hebben gemaakt. We gedragen ons als het minst humane ras ter wereld.

Verontrust door het vorderen van wetenschap en kunst terwijl de zeden achteruit gingen, schreef Rousseau: 'Indien een vreemdeling uit verre gewesten zich een begrip vormde van Europa's zeden naar den stand onzer wetenschap, de volmaaktheid onzer kunst, de hoflijkheid onzer tooneelspelen, de hoofschheid onzer manieren, onze vriendelijke woorden, onze ononderbroken betuigingen van welwillendheid, en gansch dien drukken wedijver van lieden van elken ouderdom en stand, die zich van den morgen tot den avond schijnen te beijveren elkaar aangenaam te zijn, deze vreemde zou van onze zeden juist het tegenovergestelde denken van wat zij zijn.' Zooals bij geheime wet de hoogmoedige vernederd wordt, de puritein onkuisch en de bekeerder twijfelaar, schijnt het ras met de menigvuldigste en hoogste idealen het misdadigste ras te moeten zijn. Het vreedzaamste, evenwichtigste volk ter wereld, het chineesche, heeft de eenvoudigste, minst verheven ideologie.

Niets laat verhopen dat wij tot inkeer zullen komen. Het is dus waarschijnlijk dat wij in naam der humanistische cultuur de menschheid, die wij mishandeld hebben, eenmaal zoo volslagen te gronde richten als dit mogelijk is. Alles hangt er van af of de kleurlingen, die ons wraakgierig uit alle werelddeelen beloeren, het zoo ver zullen laten komen omdat zij niet eerder op ons kunnen los slaan. Geen schijn van hoop dat wij eenmaal onze idealen, humanistische en andere, waaraan wij allen en alles ten offer brengen, zullen laten varen om ons berouwvol te bezinnen op het eenige ideaal, de mensch, de eenige waarde, het leven. Wij zullen blijven tyran-

niseeren in naam der vrijheid, verontrechten in naam der gelijkheid, oorlogen in naam van den vrede, levens vernietigend voor ideeën, eenlingen vertrappend voor groepjes, groepjes verdelgend voor groepen en dit alles immer wrekend en herstellend door hetzelfde te doen. Zooals niemand als piloot met een vliegtuig mag opstijgen, die geen vliegeniersbrevet heeft behaald, zou het volk van Europa al zijn idealen moeten laten rusten en de illusie van zijn activiteit laten varen, tot het zijn unum necessarium innerlijk heeft verworven d.i.: eerbied boven alles voor den mensch en het leven. Maar hoe zou de europeesche gemeenschap zoo diep in zichzelf kunnen keeren, het gelooft niet in Lao-tse's woord: ‘De wereld veroveren willen door handelen, ik heb het beleefd dat het mislukt.’

Voorloopig beslist Europa nog over het lot van dat groote rijk, de wereld, en het voelt niets voor den goeden raad van denzelfden Lao-tse: ‘Een groot rijk moet men regeeren, zachtjes zooals men kleine vischjes braadt.’

Klein journaal
Door Dirk Coster

Prof. R.N. Roland Holst †

Den 1sten Januari des ochtends brachten de kranten de voor duizenden in Nederland schokkende tijding, dat R.N. Roland Holst vrijwel plotseling in den middag van Oudejaarsdag overleden was. En één der eerste dagen van het jaar, toen de wegtrekkende barre winter nog even een vleug van sneeuw over boomen en velden wierp, als een wit kleed voor hem uitgespreid en dadelijk weer weggenomen, ging zijn baar de stijgende, kronkelende weg naar Westervelds hooggelegen Crematorium, na Leopold, Havelaar... Redevoeringen werden niet gehouden, behalve dan dat eene korte woord van Professor Huizinga, dat zuiver veler gevoel te vertolken vermocht, en dat de aristocratische afstand nam, die Roland Holst voor alles zelf gewenscht zou hebben, een korte rede die men bij groote bewogenheid klassiek zou kunnen noemen door beheersching en ingetogenheid.

Dat Roland Holst te vroeg of te laat geboren was, dat zag men hem dadelijk aan. In de verleelijkte beschaving van vóór den oorlog vooral deed zijn verschijning aan als die van een verbaasde Helleen, verdwaald temidden van een potsierlijke maskerade met pothoeden en draaisnorren en ronde ruggen. En zoo hij een zeer belangrijk kunstenaar was - een der eersten die de naïeve en slordige begeestering van onze Nieuwe Gidstijd tot meer bezinning en tot de maatschappij terugbracht - ook van zijn leven maakte hij een kunstwerk, iets dat schoon was en vooral menschelijk schoon. Maatvol, mild en harmonisch, vol begrijpen van al het menschelijke, al was er zekere gedemptheid noodig, om een zoo onaantastbare harmonie te handhaven. Le don de plaire was hem zoo eigen als leven. Niemand meer dan Roland Holst was er toe voorbestemd, zelfvoldaan door het leven te gaan, met zooveel

begavingen, lichamelijk en naar de ziel, sportief en geestelijk. Dat men hem deze zelfvoldaanheid wel eens toeschreef, terloops, het vond zijn oorsprong in een kleine geheime naijver, die ‘de dandy’ naast veel bewondering steeds in zijn omgeving en zelfs bij zijn vrienden ontmoet. Want deze zelfvoldaanheid was in den grond in Roland Holst juist n i e t aanwezig. Veeleer een zekere deemoed tegenover andere levensverschijnselen, een over zichzelf uitzien, zooals ook de verlichte aristocraat der 18de eeuw over zichzelf uitzag, en de rijke jongeling der Evangeliën die tot Christus zeide: Meester, zeg mij wat ik doen moet... Deze eigenaardige deemoed van Roland Holst bepaalde zijn houding tot het Socialisme, als het misschien minder harmonische, maar méér bewogene en noodzakelijke, al zal hij het dan altijd gezien hebben als de noodzakelijke doorgangsphase naar een parkschoone wereld waar welgebouwde menschen een volbloeid en harmonisch leven leiden.

Alle kranten hebben over de beteekenis van Roland Holst uitvoerig geschreven, zijn beteekenis als schrijver, sierkunstenaar, leeraar der jongeren. Daarover is veel te zeggen nog, maar later. Eén nécrologie echter, van een anonym blijvende ‘vriend’, is weinig opgemerkt, in de Haagsche Post. Deze is een zoo treffend en scherp portret, dat ik er iets van herdrukken laat:

In de oorlogsjaren en kort daarna heb ik hem menigmaal in het Gooische Laren zien wandelen met zijn vrouw, de dichteres - toen was zij nog lid van de communistische partij en ging in zekere pers door voor ‘een pétroleuse’. Soms had hij haar dan afgehaald aan het kale tramstation, ja hij moest er haar zelfs wel u i t de tram halen, want, met een oudmodisch en versleten hoedje op 't hoofd, was ze daar dan verloren geraakt in tijdschriftjes met actueele vraagstukken van tactiek e.d. en zag niets en niemand. Die twee menschen, de ‘schilder’ en de ‘dichteres’, scheelden onderling veel en hoorden toch zoo geheel bij elkander: de wel eenvoudig gekleede, maar voor het elegante compromis geboren landjonker met zijn soms aan Goethe herinnerend profiel en postuur, en die - men zou wel denken alle aesthetica met voeten tredende, wilskrachtig voor zich uitkijkende, schrale, donkere vrouwen-

figuur. Ja, zij behoorden zeer innig bij elkander. Hij scheen haar aardsche bloeiende tuin te zijn, terwijl zij voor zichzelf en anderen een bovenaardschen menschentuin in een hard gedachtenleven opspoorde. Naast de 'calvinistisch-strenge' Henriëtte Roland Holst-Van der Schalk leek Richard Holst de beminnelijke wereldling, die geen grooter levensdoel kende dan aan het ongestoorde voortbestaan van de sterk gespannen dichteres en hagepreekster, die zijn vrouw was, al zijn rijk geschakeerde, mannelijke en bijna moederlijke zorg te besteden...

Maar, zie... hij was nog iemand anders! Dat andere ging toen voor de menigte veelal schuil. Pas in de laatste twintig jaar van zijn leven werd zijn eigen beteekenis meer algemeen bekend.

Dat was het nu juist: evenals Henriëtte Roland Holst zocht deze schilder tenslotte naar een andere, een meer harmonische samenleving. Maar hij deed dit, los van alle dagelijksche politiek. Hij deed het bijna speelsch zou men zeggen, op zijn charmeerende, grand-seigneurachtige manier, causeerend en ironiseerend, in woord en geschrift. Zoo ge nooit met hem hebt gepraat, hebt ge dan tenminste zijn 'Bramenzoeker' gelezen? Zelden schreef men in Holland zoo luchtig, behaagziek en diepzinnig tegelijkertijd als hij voor zijn pleizier met de pen deed, gelijk met een etsnaald. Niemand kon als Roland Holst een congres leiden, zoo wijs en vol warmte. Roland Holst een schilder? Ja, een schilder wàs de versierder van zooveel beurzen en vereenigingsgebouwen en de glazenier van zooveel kerken en kantoren. Een monumentaal kunstenaar was hij, maar hij was ook iets anders: hij was op zeer hoog niveau een van onze rijkst genuanceerde cultuurdragers. Zijn onverwachte dood is een N e d e r l a n d s c h verlies.

Napoleon en de Joden

Men kan den Führer en den Duce zeker geen grooter plezier doen, dan in hun nabijheid den grooten naam Napoleon Bonaparte uit te spreken. De Duce heeft zelfs een filmstuk geschreven over zijn voorganger, en een serviele Duitsche acteur heeft toen een Napoleon 'geschapen', die eigenlijk de Duce was, die een lawaai maakte om de kommetjes op de kast te

doen beven en den grooten Latijn in zijn diepe eenzame graf onrustig te maken.

Ik zou niet graag aan deze oppervlakkige vergelijking mededoen, tenzij om te bewijzen dat Napoleon in alles de preciese tegenvoeter van den Duce en den Führer was. Maar wat ik wel kan, is een klein napoleontisch bouquetje plukken - simpele veldbloemetjes des geestes - en die per procuratie aan die vier voeten eerbiediglijk nederleggen. Zoo een en ander wat Napoleon over de Joden zeide:

‘Ons doel is, het geloof der Joden met hun plichten als Franschen te vereenigen, en hun daardoor tot nuttige burgers te maken.

De Joden voelen zich broeders van de inwoners van alle landen, waar men hen niet alleen verdraagt, maar ook bescherming verleent, en waar zij van alle rechten kunnen genieten, die aan het burgerlijke en politieke leven verbonden zijn.

Zij moeten hun Jeruzalem in Frankrijk leeren vinden.

Dat men alle volken als broedervolken moet beschouwen, onverschillig welke godsdienst zij ook belijden, mits zij geen afgodendienaars zijn en de Joden temidden van hen dezelfde rechten genieten als zij zelve.

1806

Burgerschemer
Door Van Oldenburg Ermke

gedachten in de kamer van 'n honderdjarige

Men moet het licht niet onder de korenmaat, maar men moet ook de schaduw niet op den kandelaar plaatsen. En dit is het wonder van de ‘Camera Obscura’, dat men schaduwen leven ziet en de schemering ons verschijnt, als 'n lichtend visioen.

Bekennen we het eerlijk, dat we meer sympathie gevoelen voor den klassieken vrek van Molière en P.C. Hooft, voor den gierigaard, die zijn goudstukken bij kaarslicht beschouwde, dan voor den modernen kapitalist, die op klaarlichten dag z'n bank bezoekt en z'n safe in 't licht van honderden kaarsen.

De vrek had fantasie, de kapitalist enkel maar geld.

Dit wordt geschreven ter verdediging van 'n boek, dat niet veel licht verdraagt, maar dat in de schemering niets van z'n oude bekoorlijkheid blijkt te hebben ingeboet.

Het is geen schande, mooi te zijn bij kaarslicht. - Pleit het ten nadeele van Mozart's genie, dat men z'n strijkkwartetten niet zou kunnen waardeeren in 't R.A.I.-gebouw of zijn ‘Kleine Nachtmusik’ op het Rembrandtplein? -

‘De schaduwen en schimmen van Nadenken, Herinnering en Verbeelding vallen in de ziel als in eene Camera Obscura’.

Hildebrand leefde in een tijd, dat het zooveel stiller was, de ziel zooveel meer van 'n Camera Obscura had, - nog waren de luiken niet opengestooten, nog had Freud de dakpannen niet gelicht! - het leven zooveel meer stof tot nadenken, herinneren en verbeelden bood, er zooveel minder kranten waren om voor ons te denken, populaire geschiedbeschrijvingen om voor ons te herinneren, toen er nog geen bioscopen waren om voor ons te ver-beelden.

Hij leefde in den avond van 'n goeden, van d e n goeden,

ouden tijd, in de gulden schemering van tondeldoos, olielamp en gouwenaar.

Geen Götterdämmerung, maar b u r g e r s c h e m e r ...

'n Ooglijdster vroeg me, haar voor te lezen.

't Was in 't hartje van den zomer.

En middag aan middag bracht ik door in de donker gemaakte ziekenkamer.

'k Las haar uit de Camera voor ‘Hoe warm het was en hoe ver’, de aankomst van Hildebrand in de stad van Pieter Stastok, de ontvangst te zijnen huize en het avondje aldaar. En nog nooit was de Camera zoo levend voor me geweest, als in deze donkere kamer, waar ik las bij zonlicht, dat niet sterker dan 'n kaarsevlam door 'n spleet tusschen de gordijnen scheen.

Die schemerige, verre tijd herleefde in de schemering. Was langs de in de zomermiddaghitte verlaten straat de wagen van tweeën niet nèt voorbij gegaan?

De rol van Hildebrand in de Camera Obscura...

Men heeft den goeden jongen pedant genoemd, hem de ijdelheid verweten van hen, die den held uithangen in andermans leven.

Maar kan er in die beminnelijke schetsen wel sprake zijn van heldhaftigheid of zelfs maar van 'n schijn daarvan, wordt eenieder, die in dien gulden schemertijd voor held poseert, niet onmiddellijk door z'n vadermoorders verraden?

Niemand verzuimt de gelegenheid, als die hem geboden wordt, om mede vereeuwigd te worden op 't familieportret, dat de apotheose en in zekeren zin de bevestiging vormt van de gouden bruiloft zijner grootouders. En wie zal 't eenigszins triomfantelijk gebaar misverstaan, waarmee de linkerhand tusschen de vestopening glipt en de rechter rust op den versierden ‘grootvadersstoel’? En wie zich ergeren aan 't argeloos glimlachje, waarmee een jong gelaat acte de présence geeft op een reeds op het moment der vervaardiging stokoud, historisch portret?

De aanwezigheid van Hildebrand himself in de schetsen en groepen zijner ‘Camera’ bevestigt er niet enkel de geschied-

kundige echtheid van, maar verheft ze ook uit de doodsche sluimersfeer van 't museum tot levende werkelijkheid.

‘De mooie rol’ van den ‘ijselijk verlegen’ auteur is, als de handteekening op 't bankbiljet. Waar die ontbreekt, kan men nog slechts spreken van 'n handige reproductie, van geslepen namaak.

En toen ‘de schaduwen en schimmen’ op het met treinsnelheid naderen van 'n nieuwen tijd vluchtten in de beslotenheid van hofje en museum, gelukte het zelfs Beets niet meer om binnen hun voorgoed gesloten toovercirkel door te dringen. De ‘Camera Obscura’ bleef voortaan voor Beets zèlf 'n gesloten boek.

‘Dat echter,’ zoo schrijft hij in zijn Voorbericht bij den Zesden Druk, ‘het boek, zooals het is, in meer dan één opzicht de sporen draagt van den jeugdigen leeftijd waarop het is tezamengesteld, ziet de Schrijver nu beter dan menig ander, en hij weet de zoo ongemeene gunst, welke het bij zijne landgenooten steeds gevonden heeft, aan niets anders toe te schrijven dan daaraan, dat het zijner onbekommerde jeugd, hij weet zelf niet hoe, over het algemeen eenigszins gelukt moet wezen, met waarheid te schetsen, zoodat in zijne kleine tafereelen de Mensch den Mensch, en de Nederlander zijn Vaderland gevonden heeft; terwijl de herkenning niet al te pijnlijk was gemaakt door een jong gemoed dat, van boosaardigheid vrij, zijn vaderland en de menschheid liefhad. En, ook na vijfentwintig jaren, is dat gemoed niet veranderd.’

Het gemoed moge dan al niet veranderd zijn, de Schrijver is het wel.

Beets heeft Hildebrand overleefd.

Hildebrand is, compleet met vadermoorders en bakkebaarden, achtergebleven op 't familieportret, in de betooverde kamer van zijn ‘Camera’, omgeven door den tijdeloozen schemer van 'n avond, die steeds wederkeert, zoolang er nog één Nederlander zijn Hildebrand leest.

En Beets raakt steeds verder van hem af. Het ‘Hildebrand’, waarmee hij ‘Gerrit Witse’ teekent, heeft reeds veel van 'n vàlsche handteekening.

Dat verhaal, waaraan, omdat het niet van harte begónnen is, het eind ontbreekt, hoort er al niet meer bij, is al niet

meer van Hildebrand, maar enkel en alleen van Beets, die Hildebrand weliswaar bijzonder goed gekend heeft, echter niet langer het recht bezit om te beweren, dat hij Hildebrand i s . ‘Gerrit Witse’ is ‘overbelicht’. De held van dit verhaal heeft geen plaats onder de dierbare schimmen van de ‘Camera’. - Het is natuurlijk slechts verbeelding van ons, dat hij de bittere lucht van benzine meedraagt in zijn kleeren, maar onmogelijk is het niet om ons hem op 'n motorfiets voor te stellen. Al zou het ons spijten voor Klaartje Donze! -

Het verging Beets met zijn Hildebrand, als Goethe met diens ‘Werther’.

Na ‘die Leiden des jungen Werthers’ geleden te hebben, kon Goethe niet langer de Goethe blijven, die hij was, toen hij zijn ‘Werther’ schreef. En er kwam 'n oogenblik, dat Beets niet langer d i e Beets was, die eens H i l d e b r a n d was.

> ‘Zum Bleiben ich, zum Scheiden Du erkoren,
> Gingst Du voran und hast nicht viel verloren,’

dichtte Goethe in zijn ‘Einleitung der neuen Ausgabe’ van 1834. En hij had de scheiding met Werther consequent doorgevoerd door hem 'n pistool in de hand te drukken, al liet hij hem later nog wel hier en daar clandestien 'n briefje inlasschen!

Dit is het verschil:

Goethe, met 'n traan in 't oog zich buigend over de nalatenschap van zijn romantisch sentimenteelen Werther;

Beets, in toog en bef tot op hoogen leeftijd de illusie koesterend, nog steeds den oolijken en wel heel erg zelfbewusten student Hildebrand te zijn!

Burgerschemer...

Herfst in Holland's tuin...

Nog rijdt de gele diligence over D - van C - tot E - vice versa. Nog sloffen er op 't geluid van de bel door de lange gang van oude, deftige huizen bejaarde keukenmeiden, die eerst den aardappel, waaraan zij bezig waren, hadden moeten afschillen, daarna den bak van haar schoot en haar beide voeten van haar stoof zetten, ‘om vervolgens haar roode

muilen aan te trekken, haar neus met het buitenste van haar hand af te vegen, haar eva in de schuinte op te slaan, en den langen weg te aanvaarden, die van de keukendeur tot bij den barometer twintig, en van den barometer tot de mat, zes stappen' vergt. Nog wordt er bij bakker De Groot en bij andere bakkers koek verguld en verstouten tot blozens toe verlegen studenten zich, pot te spelen. Nog rijden de sjees van den dokter en het wagentje van den grutter door den Haarlemmerhout.

Maar reeds ligt er staal langs de Haarlemmer trekvaart en waait er rook van treinen door de op 'n kiertje geopende raampjes van de roef. Reeds dreigt de verontwaardiging van Potgieter den milden humor van Hildebrand te vervangen. - Had de geduchte dichter-makelaar niet al in 1837 aan Hildebrand verweten, dat er iets, wat hij geschreven had, 'tegen het gezond verstand' was? -

De bekoring van de 'Camera Obscura' schuilt in de weerlooze broosheid der figuren, in de argelooze onnoozelheid van 'n Pieter Stastok, om wien men lacht, maar dien men niet uitlacht, en in het niet minder argeloos zelfbewustzijn van Hildebrand.

Alles van de 'Camera' is 'passé', maar dit is het wonder van de 'Camera', dat het allemaal weer terug komt.

Deze Hollanders bestaan niet meer, maar dit Holland bestaat nog!

Zoolang er nog één Hollander leeft, die 'n stil plekje vindt om zijn 'Camera' te lezen...

Overdrijving?

In 'The great Journey' van Sheriff, op het hoogtepunt van dit zeer sterke spel, stopt 'n bejaarde sergeant nog één pijp Engelsche tabak en nog één keer leest hij in Caroll's wonderlijk nonsensboek, 'Alice in Wonderland', alvorens met z'n mannen de loopgraaf te verlaten en 'n welhaast zekeren dood tegemoet te gaan.

Hij leest hardop.

En de heerlijke wartaal van dokter Caroll roept in één bliksemsnel moment heel Engeland op, als door 'n wondere bezweringsformule. -

Iemand vroeg me:
‘Zeg, ik lees de “Camera”! Vin-je dat gek?’
Is het gek om te bladeren in 'n oud familie-album?
Maar doe het niet op klaarlichten dag.
Vergeelde papieren vragen om kaarslicht en schemering.

't Is geen grootsch verleden, dat in dat schemerlicht herleeft, maar het is óns verleden.
En zou dit boek eens voorgoed gesloten blijven en nog slechts, als curiosum, 'n plaatsje behouden in bloemlezing en litteratuurgeschiedenis, dan mag Holland groeien tot de afmetingen van 'n natie-aan-de-spits-der-volkeren, maar, - de Hemel beware ons ervoor, dat we ooit zoover komen, de portretten onzer grootouders naar den zolder te doen brengen! - dan is het H o l l a n d niet meer.
Eens las 'n grooter Nederland zijn ‘Vos Reinaerde’.
Dat 'n kleiner Nederland toch nooit z'n ‘Camera’ vergete!

Verzen
Door J.D. Bierens de Haan

Dolend lied

Scimus quod omnis creatura ingemiscit.
(Rom. VIII, 22.)

Wie heeft verstaan wat drijft àchter 't geluid
van wind en stormen zwalpend over de aarde?
Nu zwijgt de wind; een vogel zingt zich uit.
'k Zie wilde bloemen wassen in mijn gaarde -
Weet gij wat haast van uur en tijd beduidt?

'k Hoor stemmen vluchten, en het firmament,
zoo straks door zon bestraald, dekt zich met wolken,
die drijven naar een landstreek onbekend.
De wat'ren jachten met hun wentelkolken...
O immer onbevredigd element!

Spreek zacht, want heden is de morgenstond
vol schijnbre rust en onontwaakte stilte.
Opeens, hoort gij dit lied dat ongegrond
heft aan te zingen, en het klieft de mildte
van dit verholen uur - uit welken mond?

Wat zingt die stem en haar verbaasd gezang
dat stijgt en - zwijgt? Daar komen menschenschreden
langs dezen landweg. 'k Luister naar hun gang
terwijl zij ijlings naar welk doelwit treden?
(Wat duren opgelette dingen lang!)

Eens zat ik neer in hooge kathedraal,
leeg van geluid en menschen, en het donker
zonk neer bezwijmend in die zuilenzaal.
Op eenmaal uit een hoog gewelf weerklonk er
een orgelklank en zong zijn wondertaal.

Toen zweeg 't geluid, en in dit zwijgen werd
de ziel die 't hoorde in landen weggedreven
ver als een wereld door de nacht be-sterd,
bleef over diepten en afgronden zweven,
tot ze uitgeput zonk in die sterrenvert'. -

Wie heeft gehoord het binnen-in-geluid
in 't klokkeluien, en het lang uithalen
van een violoncel, die kloeg zich uit
tot de' einder van verlaten nevenzalen?
Wie weet wat deze galm beduidt?

Waaròm dreven die wolken ver van huis?
Wat joeg ze voort? Wat zegt het heimlijk klagen
en de gedempte roep van windgesuis
in populieren? Vragen, aldoor vragen!
Wat wentelt in het golfgedruis?

Ik zag het licht neerstralen op het veld;
zeg welke Drift achter dit licht verbleven
onzichtbaar in dit zichtbre nedersnelt
om in ondenkbre verten uit te streven -
een drift die niet met snelheidsmaten telt? -

't Is al Versmachting. Niets is nog bevrijd
van dezen dorst om, ingaand in zichzelven
te ontkomen aan de zwalping van den tijd;
eer bleekt de heete zon aan haar gewelven! -

U zij o God dit dolend lied gewijd.

Onsaamhangende gepeinzen bij het haardvuur

Zijn de blinden toegesloten?
Luister dan naar 't oud verhaal
dat mijns harten huisgenooten
kennen, elk in de eigen taal.
Doof de lichten, zit hier neder bij het haardvuur in de zaal.

Zie de vlammen laaie' ontstoken
uit het glanzend beukenhout,
Steigrend en weer weggedoken
in hun asch, en eensklaps boud
zegevierend in een vuurge en wilde wervling opgestouwd.

Toen de Demiurg zijn aarde
zonnen en planeten schiep
dreef zijn vuurziel door de gaarde
van het vormloos werelddiep,
tot zijn woord uit warrigen chaos vorm na vorm tot aanzijn riep.

Is het vuur in de geschapen
werelden tot vorm gestold,
't wacht als in een wakend slapen
of de vorm als was versmolt,
en in blinkende gedaanten de oude vlam zijn vaan ontrolt.

Wie heeft ooit het vuur bedwongen
als het door de wereld laait,
met verdeelde flikkertongen
als een wilde stormwind waait,
en doorheen ontzette volken zijn gescherpte zeisen zwaait?

Hoed u 't inlijk vuur te dooven
dat voor kilte uw hart bewaart,
godsdrift neergestort van boven
die vervoerings vreugden baart,
met zijn lichten en gedichten door de menschenzielen vaart.

't Vuur ontsteekt in ziel en zinnen
hoop en wanhoop, liefde en haat,
krijgerslust en wereldminne
waar zijn schicht naar binnen slaat.
Geen geluk zal 't lot verwinnen, dat niet uit de vlam ontstaat.

Maar zal 't brandend wereldleven
nooit verkillen in zijn gloed?
moet niet alwat hoogstijgt sneven
na zijn allerlaatsten groet?
is de vuurvlam uitgezonderd van wat elk ervaren moet?

Eens gaat ook het vuur ten onder
in zijn eigen duisternis
als de stof van 't vlammenwonder
mettertijd geslonken is
en de gloed is uitgeschenen met zijn laatste heugenis.

'k Voel de nacht, die haar spelonken
over mijn gedachten spant,
waar de slaap ligt neergezonken
die het denken overmant,
en - wij zitten nog te zamen waar het mindrend haardvuur brandt.

'k Geef mij over nu aan 't zwijgen
wijl slechts 't einduur van de nacht
ons nog blijft terwijl het eigen
hart op rust na peinzen wacht,
en door prille vogelstemmen de' eerste roep wordt uitgebracht -

Ach, 'k verdoolde in mijn bespieglen
over 't vuur dat voor mij blinkt,
nu de vlammen zachter wieglen
en gestaag de houtmijt slinkt,
en - ik zou 't verhaal vermelden dat in mijn geheugen klinkt.

Het verhaal is uitgebleven.
Was het al te droef wellicht
om te worden weergegeven
in een simpel menschendicht? -
Open de gesloten blinden, want ik zie het morgenlicht!

Mijn vriendje de jonge Jood Ben
Door Emmanuel de Bom

Ik weet niet, of het voorbestemdheid zou moeten heeten; of er eenige geheime macht achter steekt, die me dreef om zóó en niet anders te voelen en te reageeren; of er onderbewustzijn of keurverwantschap mede gemoeid is; of er bij geval (en dit is zeker aller-onwaarschijnlijkst, vermits bevoegde ras-specialisten mij onbetwist tot het merk 'Noordsch of Teutoonsche ras (Homo europaeus)' hebben gerekend) van dieper-liggende, zich in den nacht der tijden verliezende oorsprongen sprake kan zijn... Dit ééne is zeker: ik heb mijn leven lang, en ondanks af en toe een vleugje cerebrale reticenties, instinctief, dus: zonder dat ik daar door redeneering toe gekomen was, een uitgesproken sympathie gevoeld voor enkele onder mijn medemenschen, die dan toevallig Joden waren.

Ik heb, haast doorloopend, en door een toevallige lotsbeschikking, waar ik geen verklaring voor weet, vriendelijk kontakt, ja bijzondere genegenheid en waardeering, tot zelfs zeer hartelijke vriendschap, stevige gevoelsgemeenschap en aard-verbondenheid gekend met kinderen van het Oude Volk, met Joden.

Ik ben Vlaming en geboren katholiek.

Op de lagere school begon dat reeds in me te groeien: uit dien tijd herinner ik immers nog in de klas druilerige zomernamiddagen, dat we ons in Bijbelsche lezingen verdiepten, en ik tot in 't diepst van mijn wezen ontroerd was bijv. door de edele vriendschap van David en Jonathan. Vriendschap was voor mij trouwens altoos een der subliemste uitingen van de menschelijke gevoeligheid. Ik denk... aan Castor en Pollux, aan Orestes en Pylades, aan zoo menig ander klassiek voorbeeld nog, waar die superieure, belanglooze, ja bovenaardsche, van alle baatzucht gespeende neiging roemruchtig uit is gebleken. En figuren als de dichters

Flaubert en Louis Bouilhet zijn me, buiten de literatuur om, niet alreeds dáárdoor, zoo aan 't hart gegroeid, omdat zij toonbeelden geweest zijn van dit klassieke mannelijk-reine en over alles uitstralende sentiment, dat in ‘de vriendschap’ schittert met onverdoflijken glans?

Hoe hebben ook de beide ‘Geisteshelden’ Goethe en Schiller in hun ideëele vriendschap me een gevoel van verheven, harmonische schoonheid en evenwicht geschonken!

Albert Verwey gewaagt van ‘de liefde, die vriendschap heet’, een heerlijk woord. Hoe zeldzaam is ze, die liefde, en, als ge ze ontmoet, wat een ontzag en wat een bewonderend beschouwen verdient ze!

Ik keer dus terug tot mijn jeugd-vriendschap, één die, ik durf het bevestigen, mijn jongens-gemoed van omtrent twaalf tot vijftien à zestien jaar vervuld heeft met alles wat een jong hart kan voelen, een hart dat open staat voor ieder zuiver gloeiend avontuur, en dat het leven wil vieren als een groot en nobel geschenk.

Hij heette, die jonge vriend van me uit den knapentijd - ik wil zelfs zijn naam niet verzwijgen - niet meer of niet minder dan: Ben van Gelder. Ben; Benjamin; de lieveling, de jongste zoon van den aartsvader Jacob.

Ben was van mijn leeftijd, misschien scheelden we niet meer dan een maand of vier, die hij jonger was. Die vier maanden schonken me 't voorrecht in sommige omstandigheden te mogen doorgaan voor ‘den rijkere aan ervaring’, voor den ‘dieperen menschenkenner’, voor het ‘ijzeren karakter en den bezonken wijsgeer’, in één woord voor een wezen van hoogere orde, waartegenover Ben zich, tot mijn niet geringe verbazing en zelfs tot mijn deemoed, gevoelde als een zwakkere, een willooze, een meisjes-achtige dweper, een ongeneeslijk aan zijn vage droomen en duistere drangen overgeleverde. Zoo iets te ervaren, zulk een attest te mogen ontvangen, zou in staat zijn vroegtijdige laatdunkendheid en zelf-overtilling bij iemand te verwekken. Mijn critische zin-in-den-dop verzette zich echter tegen dat overspannen huldebetoon; ik vermocht niet het te accepteeren; ik kende mijn tekortkomingen en wist mijn gemis aan wereldwijsheid en aan de hooggeprezen ondervinding oftewel experientie. En wat dien ijzeren wil betreft, goden, hoort mij aan! Vast

staat alleen, dat Ben mij ‘mocht’, dat hij met geen andere schoolmakkers op zulk een voet van intimiteit verkeerde, en dat ik hem daar niets in toegaf: hij vervulde mijn bestaan van twaalfjarigen groeizamen knaap; door zijn wezen, zijn persoonlijkheid bekoorde hij mij: zoowel door zijn aard, zijn ietwat Orientaalsch-romantischen, dwepend-droomerigen aard, die door zijn zwarte oogen als 't ware soms een onbegrijpelijk melancholische kwijning, iets verlangerigs, iets smachtends jaagde, dat mij aandeed min of meer als bijv. een wondergedichtje van Heinrich Heine: een onvatbaar fluïde van jeugd en droom en vaag begeeren.

Wij gingen beiden op de middelbare school, zaten in de laagste klas der middelbare afdeeling: dus die, waar men belandde na 't afloopen der lagere school. En, dat toenmaals alles (met als gedeeltelijke uitzondering, den leergang van ‘langue flamande’) daar in 't Fransch gebeurde, zal niemand verwonderen, die iets afweet van toestanden uit het vierde kwart der 19e eeuw in ons beminde vaderland.

Merkwaardig was onze verhouding: ze ontstond met totale, absolute ontkenning en verloochening van al de andere scholieren en klasgenooten. Die vonden zelfs in die ego-centrische, centrifugale twee-eenheid van ‘ces deux là qui se suffisent’, van beide alleenloopers, iets waar ze smalend en ietwat geblesseerd naar opkeken. Een onzer liefste leeraars, een die een fijnbesnaard gemoed had, bekeek ons door zijn glinsterende pince-nez-glazen, en stelde met zekere sereene philosofie vast, dat wij ‘les deux inséparables’ waren...

Het was dan ook een absolute, zelfzuchtige, tyrannieke vriendschap, waar geen derde bij gevraagd of gewenscht was. Onze liefste kindergeheimen, ons verdriet om onoverkomelijke rampen, onze weelde om kleine genoegens of om hoog opgevijzelde en eindeloos bedroomde kalverliefdes: dat alles werd, geregeld, door de onafscheidbare kameraden in hun wederzijdsche boezems uitgestort. Het was aandoenlijk, en het viel ook wel op. Maar wie stoorde zich aan die gedaantelooze menigte daarbuiten, aan die vage vormelooze massa?

Een typisch ding wás, dat ik - zonder dat ik er iets van begreep, hoe dat zóó kon - toevallig de eerste was in ettelijke vakken (mathesis uitgezonderd), en dat Ben schitterde

en uitblonk op... ‘le banc des moules’. Ook wegens bijziendheid moest ik aan een der lessenaars vóóraan zitten, waardoor ik den meester op 't katheder wel zeer in 't oog viel en ook meest altijd het eerst op zijn strik- en andere vragen te antwoorden had. Ben prijkte achteraan in de klas, naast eenige onverbeterlijke lammenadige luiaards en achterblijvers, die meer babbelden dan dat zij zich in de schoonheden der Fransche spraakkunst, bijv. in de ‘temps primitifs’, de onregelmatige werkwoorden en derg., zouden verdiept hebben.

Ik schaamde me er voor, maar God betere 't, de gunst van den leeraar had me uitgelezen om allerlei eere-bedieningen waar te nemen. Zoo mocht ik de les openen met een ijverig ‘Notre Père, qui êtes aux cieux...’ en had tevens tot taak al de straffen gaandeweg in een speciaal cahier op te schrijven, waaraan de baldadigste onder mijn jonge tijdgenooten, wien aldaar aller wetenschappen essentie moest ingepompt worden, zich hadden blootgesteld door hun wangedrag of hun voorbeeldeloos gemis van ijver. Er was niets dat me pijnlijker viel, ja me als iets tegennatuurlijks tegen de borst stuitte, nl. wanneer ik een straf te noteeren had op het debet van mijn vriend Ben. Het ging doorgaans om vergrijpen van onbeteekenenden aard: als praten, ‘bavarder’, van elkaar afschrijven, of elkaar bij een ondervraging opstoken of inblazen... Hoe 't zij, dat ik geroepen was tot de beulstaak om mijn geliefde zusterziel te beladen met de foltering der honderdmaal te vermenigvuldigen ‘temps primitifs’ of de laatste bladzij van ‘Een onweer op de heide’ door Hendrik Conscience: dat was me een kwelling, waar ik me alleen af en toe door brutale en moedwillige weglating of door plots opgekomen geestes-afwezigheid of geheugen-zwakte kon uit redden. Voor hèm beging ik ‘schriftvervalsching in de boekhouding’ en dat ik herhaaldelijk zijn pensum meegeschreven heb wil ik niet eens tegenspreken.

Was ik, in 't oog des meesters, die mij voor een heilig boontje hield, een ‘fort en thème’, een ‘as’ in zake ‘application et bonne conduite’, Ben had andere eigenschappen, en allereerst: hij speelde, naar mijn meening verrukkelijk, viool. In de muziekschool volgde hij reeds de hoogste klas van Meneer Antoine en thuis kreeg hij particuliere lessen: hij moest een

virtuoos worden, waartoe hij trouwens geen aanleg miste, als solist op concerten en in orkesten uitblinken. Zijn ‘Cavatine’ van Raff, de concerto's van Vieuxtemps, de Bériot, Max Bruch... hoe vaak heb ik er, smeltend van verteedering en bewondering naar zitten luisteren, wereld-vergeten!

Ben was wat je zoo noemt een mooie jongen. Een teint als melk en bloed. Ravenzwarte, met blauwigen glans soms overgoten, weelderig krullende haren. En groote zwarte karbonkels van oogen, als zoete chocola-pralines zwemmend in een meertje van fondants! Meisjes-achtig schoon was hij zelfs, en toch weer behept met een besliste en onovertroffen jongensbranie, een bralle onverschrokkenheid van een die zich bewust was dat hij niet min was, integendeel, heel wat boven al die ‘schoenmakers-gasten’ verheven, een meerderwaardigheidscomplex, dat hem boven iedere verongelijking of vernedering zegevierend deed uitzwieren! Hij sprak - met beter accent dan de leeraar - Duitsch, want zij hadden thuis een Duitsche schikse, terwijl wij nog aan de eerste beginselen laboreerden. Bovendien leerde hij meteen thuis nog Engelsch - het kwam er vooral op aan zich met vreemde talen uit den slag te trekken, - wat nog niet eens op ons program stond. En dan kreeg hij, van een gebaarden rebbe met haarvlechten als kurkentrekkers en een pluizig-fluweelen hoogehoed, aparte les in 't Hebreeuwsch, in Bijbel en in Talmoed.

Als hij zijn Bar-Mitswo vierde - zijn vormsel of bevestiging - was hij met opperste elegantie aangedaan, in een zwart kostuum met spannende broek en blinkende lage schoenen met zilveren gesp. Zijn eerste lange broek was 't, die hem subliem stond: ze viel met breeden val keurig-uit op zijn glimmend schoeisel; dan had hij nog een wonderlijk zwart vilten hoedje met smalle boorden, met een zijden lint waaraan een kleine zwarte, fijn-geplooide kokarde, in één woord: bij ons katholieken in ceremonieelen dos vond hij nauwelijks zijns gelijke, en het was begrijpelijk, dat het traditioneele portret, hetwelk in vergroot formaat in een zeer drukke straat nabij 't station vóór 't raam van den photograaf geëxposeerd lag, een zeker opzien baarde, als fijn en aanvallig jongske dat hij was, de roem van Israël te wege! Want zijn viooltje hield hij immers daarbij ook naïeve-

lijk in zijn hand, zoodat men dadelijk zag, dat dit een artistiek jongske was.

Wij waren dus geweldige vrienden. Zoo'n stel vrienden komt ge niet meer tegen. We vergenoegden ons niet, met luchtig praten of samen ons in eindelooze gesprekken verdiepende, te loopen over de speelplaats of, na de school, langs de straat. We ‘schreven’ elkaar ieder dag. Daar was ik mee begonnen, en dat had hèm zeer aangestaan. Eerst schreef ik hem regelmatig mijn persoonlijke impressies over... 't weer, mijn ernstige bespiegelingen over den regenval in onze gewesten, en de vooruitzichten van den dag van morgen! Ik onthield hem niets. Dat breidde zich gaandeweg uit tot meer geestelijke bekommernissen; ieder gebeurtenis, thuis, op straat, op school, gaf aanleiding tot een meditatie, die den vriend onder oogen moest komen. Af en toe kwam er een solemneele bevestiging van de eeuwige, onsterfelijke vriendschap, en een soms zelfs wat ijverzuchtige aanmerking over een of andere tekortkoming, als scholier dan, en soms ook om onvoldoende besef van de plichten die zulk een monumentale vriendschap als de onze hem oplegde. Hij schreef ook, en niet altijd zonder spelfouten, wat mij zelfs een bekoorlijkheid te meer toescheen.

Maar, liefst van alles, zwierven wij, op vrije dagen, als ons beider families 's avonds naar 't concert in den Dierentuin gingen, langs half verlichte belommerde zijlaantjes en dweepten zonder eind over alles - maar vooral over... onze verre liefderomans.

Ben verweefde zijn muzikale droomen met een ongeneeslijke passie voor een vermoedelijk niet meer dan elfjarige sylphide, met slanke leest, blonde harengolf tot tegen haar smalle enkels, die hij zóó, als droom-prinsesje, had zien rijden langs de laantjes in de Zoölogie, gezeten op een koffie-met-melk-kleurig vospaardje, een poney met langen gelen staart, ofwel op een hakkenei of schimmel, waar ze lenig op troonde, met een sierlijke gracie onvergelijkelijk. Het gevolg was, dat hij doodelijk verliefd was, zoo moorddadig verliefd, dat deze Romeo van niets anders droomde dan van deze Julia bij de eerste gunstige gelegenheid te schaken, haar te ontvoeren, om te zamen, verborgen op een onbewoond eiland ergens, gelukkige dagen te gaan slijten, tot het berei-

ken van een gezegenden ouderdom, omringd door een uitvoerige smala van min of meer ondeugende telgen!

Over dit en soortgelijke thema's - mijn passies hielden gelijken tred met de zijne, maar waren misschien minder romantisch, schoon even sentimenteel - dweepten wij in 't oneindige, gezeten op een bank, beschenen door een melkblank maantje, in de nabijheid van het berenhok, terwijl achter onzen rug, zeer prozaïsch, zeehonden en zeeleeuwen met hun gebraak de luchten scheurden.

In de klas drukten wij elkaar bij ieder gelegenheid de hand: als Ben naar zijn mosselbank trok (met een valsch air van: 't kan me wat schelen!), gluurde ik naar hem met deernis om zijn ‘outcast state’, eigenlijk vol rouw en schaamte vanwege de blakende gunst waar ik, ondanks mezelf, door een mij over 't paard tillend leeraar 't slachtoffer van was. Aan mijn lessenaar voorbijgaand, wist hij dat mijn hand reeds naar hem toegestoken zou zijn, en met zijn fluweel-zwarte oogen keek hij zijn boezemvriend diep nadrukkelijk en ernstig in de oogen. Het was een oogenblik van verheven genot: we beleden, boven alle contigenties van vriend of vijand, de oppermacht onzer broederlijke vriendschap! Tristan en Kurwenal hielden niet méér van elkaar.

Over de straat slenterend op weg naar school of na afloop van de lessen liepen wij gearmd en lazen samen de 26 kleine deeltjes van een historischen avonturen-roman van Alexandre Dumas père: ‘la Comtesse de Charny’. Dat ging zoo gezapig door, zonder verpinken, 26 deeltjes lang. Dáár heb ik voor 't eerst (en nooit boeiender!) van de Fransche revolutie gehoord: o Marie Antoinette, o Barnave, o Mirabeau! en die geweldige redevoeringen! Later vulde Erckmann-Chatrian mijn historische kennis daarover aan. De Wandelende Jood van Eugène Sue verontrustte den godsdienstig-opgebrachten knaap, die ik was, om de anticlericale tendenz die er wat dik op lag. Een geheime angst voor die geheimzinnige secte der vrijmetselaars had me te pakken. De Jezuïet Rodin joeg me trouwens het kippenvel op de huid. Uit les Mystères de Paris herinner ik me zeker teeder zwak meisje, een proletarisch arm schaap, luisterend naar den melodischen naam van la Goualeuse en er kwam daar nog in een onwezenlijk-mooie Javaansche prins, die niets minder dan Djalmar was

genaamd. O eerste lecturen, les Trois mousquetaires, Vingt ans après, le Vicomte de Bragelonne: zullen we ooit nog zóó in boeken-helden kunnen opgaan, als in d'Artagnan, Porthos en Aramis? ‘C'est toute ma jeunesse qu'on enterre’, jankt een der figuren uit Henry Murger's Vie de Bohême. Maar wie zou 't willen gemist hebben?

Soms rezen er donkere wolken aan den gezichtseinder. Dan waren 't vlagen van diepe neerslachtigheid om trouwloosheid, ongevoeligheid of onverschilligheid. Dan werd er gecorrespondeerd. Aan de gasbuis van den lantaarn tegen zijn huis werd een briefje gepost, dat hij daar vinden moest, en waar dringend antwoord op werd geëischt. Zijn antwoorden stonden vol adorabele fouten; hij had een broertje dood aan d t 's in den derden persoon enkelvoud van den tegenwoordigen tijd der aantoonende wijs. Jaren vóór dat ooit iemand van Kollewijn had hoor en spreken, gebruikte hij een vereenvoudigde spelling van eigen makelij. Zoo min letters als mogelijk: lopen, bomen, enz. En hij schreef zooals hij thuis hoorde spreken: ‘het is mijn onverschillig’.

Als ik een poos met vacantie was met mijn moeder, werd het me na een dag of tien te bar, het heimwee had me te pakken, en met de diligentie (ja, zóó lang is 't geleden!) trok ik, door een kouden smoor, langs de Kempische heirbaan terug stedewaarts, op den bok gezeten naast den voerman. En ik weet nog, hoe heerlijk de eerste zon kwam priemen door den ochtendnevel: verkleumd keek ik naar 't ontwakende landschap, de hoeven voorbij, waar bandhonden ons nablaften. Die heerlijke morgenstond en die koude handen vergeet ik niet, zoomin als de blauw-lakensche koetsiers-magenta met enorme parelmoeren knoppen, zijn klakkende zweep en zijn posthoren...

Dan was het weerzien van mijn beminden kameraad zoet. Mijn kroniek over 't weêr was religieus bijgehouden, trouwens. En hij kreeg erbij de eerste impressies in proza van een jong studentje in mensch-kunde, naar de wijze van Multatuli.

Ik ben dan vaak door Ben's moeder genood geworden om bij hen aan huis te komen. Nooit vergeet ik mijn ontreddering, toen me daar aan tafel een gerecht werd voorgezet dat me onbekend was, en dat ik hield voor iets speciaal-Joodsch,

dat me zeer kwalijk zou opbreken. 't Zweet barstte er me van uit, als ik bedacht, dat ik dat bordje niet vol mocht laten teruggaan. Wat ik voor een onder rabbinaal toezicht, alleen voor Hebreeuwsche magen bestemd olla podrida hield, was eenvoudig: spinazie.

Met Ben en zijn zustertjes - de oudste Rachel was een ondeugend nest, die me tergde door met veel lof te praten over een mij zeer onsympathiek medeleerling, die volgens haar, als opperste deugd, beschikte over een volmaakte rij tanden - mochten we Zondag's namiddags mee naar 't openluchtconcert in het Stadspark. Daar zaten we, onder 't geleide van den nobelgebaarden patriarch, die Ben's grootvader was, braafjes naast elkaar op ijzeren stoelen die uitéén-ploften en waar je niet op slingeren kon. Onderwijl speelde de harmonie een ‘Transcription sur Aïda, de Verdi’, of: ‘sur les Huguenots, de Meyerbeer’. We luisterden bij voorkeur naar het schrille piccolo-fluitje, dat ‘le Roitelet’ fijfelde: een halsbrekerig kunststukje, waar we met gespannen adem naar luisterden, en, als 't uit was, ons handjes haast kapot op elkaar om kletsten!

Die grootvader van Gelder was een Rembrandtieke verschijning: zijn prachtige, keizerlijke haviksneus boogde in zuivere lijning vooruit in een lange uitgestreken goudgeel gelaat, waar de eenigszins donker berande amandelvormige oogen in leefden met een exotischen, als profetischen glans. Zijn schoone blanke, ietwat gelende baard golfde tot op zijn borst, als het schuim van een waterval, of een mooi geborduurde franje. Hij kon u aankijken met een raadselachtigen vreemden blik, hij deed u aan een der figuren uit Duizend en één Nacht denken, den ouden Arabischen verhaler... Deze goede ouderling kon met het jongste broertje van Ben, den kleinen Mayer, tusschen zijn beide knieën hangend, gemoedelijk innig praten, terwijl zijn twee aandoenlijk-magere handen, geel en verschrompeld, het kinderhoofdje liefdevol omvingen: ik dacht aan Abraham en Isaak. En ik wist van toen af, dat de Joden dit héële mooie hebben: de zin voor 't huiselijke, de liefde voor het eigen volk, het patriarchale... Die grootvader vertelde, dat hij in 't jaar '30 mee had moeten optrekken tegen de Belgen. Waarop ik wist te repliceeren met de mededeeling, dat mijn grootvader dien ‘oorlog’ had

meegemaakt tegen de Hollanders. We zochten te vergeefs naar eenig overblijfsel van een ouden wrok. En toch leek het me, dat ik er fier op was, een grootvader bezeten te hebben, die in een oorlog had meegevochten!

Mijn vriendschap voor Ben werd in dat Jodenhuisgezin blijkbaar zeer gewaardeerd, te meer daar mijn reputatie van bravigheid en van gehoorzaam leerling me met een soort aureool omhulde. Ben had me afgeschilderd als het toonbeeld van de klas, maar dat hij de behoefte zou gevoeld hebben om me te bevrijden vanwege die lauweren, daar heb ik nooit iets van gemerkt. Hij voelde zich knus op zijn mosselbank.

Eens hebben we leelijk herrie gehad samen. Het was dan ook tragisch. Ik had met een zweem van zorg zijn geliefkoosde lectuur nagegaan: wat moest dààruit groeien, peinsde ik zoo; die jongen, peinsde ik, loopt nog in zijn verderf: ik ga hem Conscience laten lezen. En ik bracht voor hem mee: ‘De Kwaal des Tijds’ en ‘Het IJzeren Graf’. Ik had daarbij een geheime, en, ik beken het, tamelijk geniepige bedoeling.

Nu we dan toch zoo'n paar uitstekende vrienden waren, en ik me 't leven zonder hem nauwelijks kon indenken, ware 't dan niet verkieslijk, dat hij zich maar ineens... bekeerde, zijn Jood-zijn opgaf, en een braaf Roomsch-katholiek jongetje werd? Zie eens, wat een geluk dat zou zijn. Niets meer dat ons zou scheiden, dezelfde gedachten, dezelfde betrachtingen, gelijke kansen om later in een zelfden Hemel te komen, waar we broederlijk rijstepap en suikerboonen zouden deelen, al luisterend naar goddelijke muziek van violen en orgelspel. Ziet ge ons daar arm in arm wandelen door de zonnige dreven der hemelsche paleizen met hun lusttuinen waar zilveren fonteinen spuiten en één gezang is van swatelende vogeltjes onder 't heilig loof der boomgaarden? Conscience, laat hij dát maar eens lezen, in plaats van dien goddeloozen Eugène Sue: daar liep zijn zieltje erg gevaar - al moet ik zeggen, dat die histories van Sue toch maar allemachtig boeiend waren en een soort van gouden nevel in u achterlieten: heel die romantiek van helden en deugnieten in een lucht doorstoofd van vreemde geuren en angstig-melodramatische narigheid.

Maar daar had de aan proselytisme zich wagende jonge Christen het leelijk verkorven. 't Waren dolken die hem uit de oogen van Ben toesprongen: hij keek hem smadelijk aan, verachtend, en liep weg. En eindelijk kwam een laconisch briefje op een smeekende vraag van hem:

- Dat ge zoo'n leelijke Jezwiet waart, dát had ik nooit gedacht...'

Een Jezuïet, heere God, waar haalt het jong het vandaan? Wat is dat een Jezuïet? Het moet iets afzichtelijks, iets afgrijselijks zijn. Iets om van te rillen, als van een ratelslang, of een hyena, of iets vies als een inktvisch, die u in zijn vangarmen wurgt en plettert! God, neen, een Jezuïet, dát was hij niet. En hij wou toch niets kwaads, hij wilde enkel dat Ben met hem, ook hiernamaals, zijn vriend zou zijn, met hem 't eeuwige heil proeven en genieten, in 't kort: hij wilde hem nóóit missen, ook dààr niet, bij Ons Lieven Heer, als ze eenmaal samen dààr terechtkwamen. Was het denkbaar, dat hun wegen dààr gingen uiteenloopen? Onzin. Maar als 't iets slecht was, dat Ben meende dat in zijn bedoeling had gelegen, och dan liever maar alles bij 't oude. Laat hij dan maar Jood blijven. Joden kunnen overigens ook goede menschen zijn. Er z i j n er zeker, dát lijdt geen twijfel. En de van Gelders zijn allen beste menschen. Ben's vader met zijn bakkebaarden, zijn pofferswangen, en zijn dikke wenkbrauwen, lijkt op Keizer Franz-Josef. Hij is diamantkliever, of zoo iets. Hij verdient prachtig zijn brood. Ze wonen in een huis niet ver van 't Park, en ze maken er veel muziek 's avonds, vooral Zondags. En Ben's moeder is een matrone, die verbazend mooi moet geweest zijn, nog is, wel wat erg dik mettertijd geworden, maar wat een ivorig, glad en blank en Oostersch-zacht uitgestreken gelaat met die gitzwarte lokken. Dat zijn goede menschen, en ze mogen gerust blijven wat ze zijn. Vragen ze óns om Jood te worden?

De twee knapen hadden elkaar weer spoedig teruggevonden: want Ben had begrepen, dat als ik hem volstrekt zalig wilde maken, ik daardoor geenszins bedoeld had hem eenige part te spelen of hem los te scheuren van de zijnen. Daar werd dus niet meer over gesproken, en - de jeugd droomde en dweepte verder. Ik had veel Conscience gelezen, en Ben was doordrenkt van melodramatiek en valsche romantiek. Zoo

geloofden wij volop aan ‘'t wonderbare’, aan dingen die geheel onverwacht op u toekomen, en liefst u overstelpen met een nooit vermoed geluk.

Zoo was ik me stilaan gaan inbeelden, dat ik eigenlijk niet... de zoon van mijn ouders was; dat ik feitelijk - heelemaal zeker was 't wel niet, maar waarom zou 't niet kunnen? - dat ik feitelijk maar in ‘bruikleen’ was bij die ouders van me. Een of ander Zigeuner had me op een schoonen Maandag daar op den drempel van ons vaderhuis gedeponeerd. En moeder had me in haar goedheid dan maar met de rest van de bent in één moeite grootgebracht. Ik was nu als kind van den huize geworden. Ik had niets te kort, en, rechtuit, ik hield van mijn ‘zoogenaamde’ vader en moeder, van mijn zusters en broers: dáár niet van. Maar 't zou dan toch eens uitkomen, wat wààr was: namelijk, dat ik een broer van Ben eigenlijk was.

Ziehier wat er zou gebeuren. Iets zou opeens uw leven omwentelen, alles keeren en omgooien. Gij zijt feitelijk een te vinden gelegde prins, let wel op. En Ben is er óók zoo een. Wie weet komt, op een of anderen dag, niet een rijke graaf of baron op u af, thuis, om u op te eischen van uw ouders, die ten slotte erkennen, dat ge maar een aangenomen kind zijt, dat ze liefhebben, ongetwijfeld, maar dat van hooger kom-af moet zijn, al weten ze 't niet zeker. Vast staat, dat de graaf u meeneemt naar zijn feeërieke kasteel, met grooten lusttuin, watervallen, vijver, donkere lanen, dichte bosschen, met vogelhuis, een hoveniersкluisje tusschen 't groen, en konijntjes in den maneschijn dansend. Zwanen drijven op 't water, de nachtegalen gorgelen in de Lente de parelendste zangen. En in de verte hoort ge aldoor 't gesuis van zachtruischende wateren... 's Avonds, in den zomer, als ge in den schemerlichten tuin op de graszode uitgestrekt ligt, met de andere kinderen van 't Kasteel moegespeeld zijt van ‘Kille man dee dee dee! 'k Zal e-w-e satijnen kleêken koopen...’

Dan zaagt ge, hoe de vensters van 't Kasteel, één voor één verlicht werden, hoe grootsch in de groeiende duisternis praalt de prachtige bouw, en hoe 't daarbinnen feest werd. Schoone heeren en madammen, - de eersten met veel sierlijke buigingen voor de tweeden - kwamen af, door de knechten aangemeld, die diep en plechtig bogen... En als de

deuren opensloegen, straalde het licht in een breede gulp buiten tot op de zode, waar gij laagt te droomen onder een reusachtigen boom. Muziek weerklonk, en gij zaagt, tegen de geelrood-verlichte vensters, koppels dansers voorbijzweven... Had men u vergeten? Ge laagt daar zoo heerlijk en tuurde naar den hemel vol sterren, met dat diep nachteblauw... en alles was weg, in een droom van verlangeloos geluk...

Hoor, de meid komt uit het poortje ginder, in haar witten voorschoot, ze zoekt met de hand plat boven de oogen, omdat ze dat zoo gewoon is, en ze merkt u niet.

'Kareltje!'

En ik schiet uit mijn droom - maar kan niet spreken.

En ik zie moeder, die aan mijn bedje zit, en mij lachende beschouwt.

'Kareltje, waar zijde-gij toch? waarvan droomde?'

't Was niet waar dus... maar een droom... en vragend bekeek ik moeder.

'Waar de graaf en de gravin? En Ben, was die ook geen zoontje van 't Kasteel?'

En ik kon maar niet gelooven, dat ik dat ándere Kareltje was... niet dat van 't Kasteel, dat op het grasplein lag te droomen al kijkend naar de dansende paren achter die verlichte ramen... niet 'de broer' van zijn vriendje Ben, het Jodenkind, het heerlijk ventje van de mosselbank, die zoo prachtig op zijn viool krast... alleen maar het Kareltje, dat den naam heeft van 'zoo braaf te zijn, en zoo leerzaam, op school' - een doodgewoon ventje, dat nog véél moet leeren en ondervinden, eer het een vent zal zijn.

En wat zou er nu van Ben, zijn boezemvriend uit dien goddelijken jongenstijd, geworden zijn?

Ik kan 't niet gelooven... van die balletjuffrouw.... en dat miserabel huwelijk... en dat droevig, droevig eind in Amerika, in New York of in San Francisco...

Wat weten schrijvers van de muziek? Tolstoï
Door J. Weyand

Voor mij een der aardigste episoden uit ‘Jeugd en Jongelingsjaren’ van Tolstoï is die, waar hij ter gelegenheid van zijn grootmoeders geboortedag een gedicht tracht te maken. Als vanzelf vond hij de eerste rijmende regels; maar toen hij meende even gemakkelijk de overige te zullen vinden, bleek het hem alras, dat dit niet meeviel; uren en uren bracht hij daarmee zoek, en na zich lang afgepijnd te hebben, kwam de elfjarige verzenmaker met zijn eerste rijmproduct klaar, doch dan moesten de laatste twee verzen luiden aldus:

> Wij trachten u een troost te zijn
> en minnen u als moederkijn.

Er was niets anders op te vinden; hoe hij ook peinsde; en het klonk ook eigenlijk prachtig. Vele keeren las hij nu zijn voortbrengsel luidop en genoot daarbij van zijn eigen klinkklank. Edoch... langzamerhand kwam er toch eenige bedenking bij hem op tegen hetgeen hij daar zoo kunstig saamgeflanst had. Beminde hij werkelijk zijn grootmoeder als zijn eigen moeder...?

Toen hij den volgenden morgen zijn gedicht voor de jarige moest gaan opzeggen en het haar aanbieden, parelde het angstzweet hem op het aangezicht over de onwaarheden, welke hij daar ging debiteeren, en hij verwachtte minstens van zijn vader een draai om de ooren te zullen krijgen voor zijn gebrek aan rechtgeaarde kinderliefde. Tot zijn verbazing echter vond het auditorium zijn schepping ‘charmant’, en men proclameerde hem tot toekomstig poëet, een tweede Poesjkin, enz. Volgens zijn eigen getuigenis, was hij daarin ook zelf gaan gelooven.

Die twijfel van den elfjarige was misschien niet zoo iets bizon-

ders; bij velen van zijn leeftijd zou die eveneens gerezen zijn. De verbazing echter, dat leugens zooveel succes hadden, als ze maar mooi klonken, was een zaadje, dat juist in zijn binnenste gelegenheid vond te ontkiemen, eer dan bij anderen; opschoot tot een boom, waarvan de vruchten later de wereld zooveel opzien zouden baren.

Bij elke feestelijke of ceremonieele gelegenheid, in zijn Jeugd en Jongelingsjaren beschreven, ontmoeten we hem als een schuchteren onhandigen jongeman, die met wanhopige inspanning steeds maar tracht om, naar hij zelf het uitdrukt, comme il faut te zijn, elegant Fransch te spreken, gracieus danseur te worden, weemoedig heldhaftig interessant te schijnen, als helden uit Graaf de Monte Christo, en daar niet in slagende, soms zijn toevlucht neemt tot originaliteit, door slordige kleeding en haardracht. En zijn pogingen, die van een niet voor den salon geborene, van een natuurelement te midden eener gecultiveerde doch eer onnatuurlijke klasse der toenmalige upper ten, zal nog jaren voortgezet worden eer hij zijn illusies van salonheld opgeeft en zichzelf gaat vinden. Wanneer hij tenslotte op de hoogte aangekomen is, vanwaar hij den wijden uitblik heeft gekregen over, naar wat hij meende, de geheele moderne beschaafde wereld en zich de macht van zijn groot schrijverstalent is bewust geworden, vond hij het oogenblik gekomen om als een echt beeldstormer te werk te gaan en nagenoeg alle goden, die hij voor valsch hield, in het pantheon der moderne tijden van hun voetstuk te werpen. En hoe dit geschiedt? Romain Rolland schrijft daarover o.m....: ‘Wat heeft hij kunnen zien van de schilderkunst? Wat heeft hij kunnen hooren van de Europeesche muziek, deze landedelman, die drievierde van zijn tijd heeft doorgebracht in zijn dorp, die eerst in Europa is gekomen sinds 1860; - en wat heeft hij er dan gezien, behalve de scholen, die hem belang inboezemden? - Wat de schilderkunst betreft, spreekt hij slechts van hooren zeggen, door elkaar heen citeerend de décadenten, Puvis, Manet, Monet, Boecklin, Stuck, Klinger, terwijl hij in allen ernst Jules Breton bewondert en L'Hermite om reden van hun edele gevoelens en daarbij Michel Angelo veracht, en tusschen de schilders van de ziel slechts eenmaal Rembrandt vermeldt. - Wat de muziek aangaat, deze voelt hij beter aan, maar hij

kent haar ternauwernood: het blijft bij de indrukken zijner kindsheid, en hij houdt zich aan die reeds klassiek waren omstreeks 1840, en heeft niets leeren kennen sindsdien (behalve Tsjaïkowsky, wiens muziek hem deed weenen). Hij stopt in één zak Brahms en Richard Strauss, leest Beethoven de les, en om Wagner te beoordeelen dunkt het hem voldoende een enkele voorstelling van Siegfried bijgewoond te hebben, waarbij hij binnenkwam na het voorspel en vertrok midden in het tweede acte... 'Zijn koppige zelfverzekerdheid groeit nog met de jaren. Hij komt zelfs zoover, dat hij een boek gaat schrijven om te bewijzen, dat Shakespeare "geen artist was".'

Verder vernemen we nog: 'Uitgezonderd de beroemde aria van Bach voor viool, de Nocturne in Es van Chopin, en een dozijn stukken, zelfs niet eens in hun geheel, gekozen uit de werken van Haydn, Mozart, Schubert, Beethoven en Chopin..., heel de rest moet verworpen worden en veracht, als een kunst, die de menschen van elkander scheidt.

Of dit:

'Ik ga u bewijzen dat Shakespeare slechts kan beschouwd worden als een schrijver van den vierden rang. En, als schilder van karakters, is hij nul.'

Na zijn reis door Europa, waar hij o.a. kennis maakte met den filosoof Feuerbach, die grooten invloed op hem gehad heeft, gaat hij met jeugdig vuur zich wijden aan zijn paedagogisch systeem, opent een school voor boerenkinderen te Jasnaja Poljana, en in 1862 verschijnt van zijn hand een wijdloopig geschrift: 'Over het Volksonderwijs'. Om zijn nieuwe denkbeelden te verbreiden en begrijpend, dat hij daarbij met de jeugd beginnen moest, ging hij, mede om een einde te maken aan het analphabetisme onder het arme volk, op zijn wijze het onderricht aanpakken, en wilde in de jeugd de kiemen leggen, die hij eens bij de volwassenen hoopte te zien uitgroeien tot een nieuwe hoogere natuurlijker wereldbeschouwing, op de zuivere leer van Christus gebaseerd, van een Christus, gelijk hij dien zag, geheel afwijkend van de, naar hij beweerde, afgodendienst van alle bestaande Christelijke geloofsbelijdenissen; tegelijk diametraal staande tegenover de uitwassen van het Rationalisme; als b.v. het Socialisme,

het Liberalisme mitsgaders alle ismen, voortgekomen uit een zelfgenoegzame materialistische denkwijze. Een oorlogsverklaring kortom aan de geheele negentiende-eeuwsche cultuur: een nieuwe Rousseau, wiens vurige aanhanger hij zeer lang geweest is. Het spreekt vanzelf, dat een temperament als het zijne, dat stelling nam tegenover de geheele moderne maatschappij, het evenzoo deed tegenover het grootste deel van de kunstuitingen uit diezelfde samenleving geboren, want, is zij er niet organisch mee verbonden? Zoo entameert Tolstoï, behalve de Wetenschap ook de Kunst, de teekenkunst en de toonkunst. In hetzelfde werk, Over het Volksonderwijs, (uit de revue van Jasnaja Poljana) zegt hij, November 1862 (De schoone Kunsten): 'Het leerprogramma der Volksscholen laat geen anderen zang toe dan het kerkgezang en gedoogt slechts de kerktoonaarden, d.w.z., dat de kinderen beschouwd worden als kleine orgelpijpen, en men ontwikkelt den smaak voor elegantie door de balalaïka, de harmonica, soms door een grof liedje[1)], waarvan de onderwijzer niet houdt en niet noodig vindt het te leiden.

"Een van beiden, of de kunst over het algemeen is schadelijk en onnuttig, iets dat zoo vreemd niet is als het op het eerste gezicht lijkt, of elkeen, zonder onderscheid van klasse of beroep, heeft recht op deze Kunst en ook het recht er zich geheel aan te geven, om reden dat de Kunst geen middelmatigheid duldt."

"Niet hierin ligt de waanzin, zij ligt in het feit vragen te stellen als deze: hebben de volkskinderen het recht zich bezig te houden met de schoone kunsten? Dit te vragen staat gelijk met: hebben de volkskinderen recht op het eten van vleesch? d.w.z. hebben zij het recht hun menschelijke behoeften te bevredigen? Evenwel, hierom gaat het niet. De vraag is deze: dat vleesch, dat wij hun voorzetten of dat wij hun verbieden, is het schadelijk of niet"

Evenmin als wij, die het volk zekere kennis voorzetten, welke wij bezitten en daarbij waarnemen den slechten invloed daarvan op het volk, niet mogen concludeeren, dat het volk

1) Dat zijn natuurlijk de onuitsprekelijk zuivere, ontroerende volkswijzen geweest, waarin de primitieve Russische volksziel zich uitsprak; de folklore, waarmee de muziek van een Moussorgsky, Liadof en andere Russische toondichters als 't ware doordrenkt is.

slecht is, evenmin concludeer ik, dat het volk slecht is wijl het niet bereid is deze kennis te aanvaarden en er zich in te verheugen gelijk wijzelf het doen, maar ik besluit er uit dat deze kennis niet goed is, niet normaal, en dat het noodzakelijk is, om met de hulp van het volk een andere kennis te gaan beoefenen, die geschikt is voor ons allen, voor de hoogere maatschappij als voor de volksklasse[1], alle lagen der bevolking. Ik besluit er alleen uit dat deze kennis en deze kunsten leven te midden van ons en ons niet schadelijk toeschijnen, maar dat zij niet kunnen leven temidden van het volk; hun schadelijk kunnen toeschijnen, omdat zij geen algemeene noodzakelijkheid vormen. Wij vinden er slechts behagen in wijl wij bedorven zijn; wij vinden er slechts behagen in door dezelfde oorzaak als waardoor zij, die vijf uren per dag in hun fabrieken of verpeste magazijnen doorbrengen, niet onwel worden door die zelfde lucht, welke een gezond mensch, die daarbinnen treedt, doodt. Men zal mij voorwerpen: Wie heeft beweerd, dat de Kennis en Kunst der ontwikkelde klasse valsch zijn? Waaruit concludeert gij, dat zij valsch zijn, als het volk ze niet accepteert? Al deze vragen worden zeer eenvoudig opgelost: Wij zijn met duizenden, zij met millioenen.'

Zoo gaat Tolstoï nog eenige bladzijden voort, met beweringen en bewijzen van dezelfde soort. Hij bekent o.m. ook, dat de Venus van Milo hem met een rechtmatige walging vervult, en het kwartet uit Beethovens laatste periode hem slechts een onaangenaam geruisch toeschijnt, dat alleen interesseert, doordat de eene speler op een groote, de andere op een kleine viool speelt. Zelfs de grootste namen vinden geen genade in zijn oogen. Zijn eenige verklaring voor het feit, dat niemand, zelfs de grootste geesten niet, de valschheid van al deze kunsten en wetenschappen ingezien hebben, is, dat wij bedorven zijn. De zoogenaamde ontwikkelde klasse is bedorven en vraagt naar een kunst, die in harmonie is met hun leeg onnatuurlijk gevernist leven van nietsdoen en genotzoeken. Door de verslapping van de natuurlijke ontvankelijkheid dezer klasse, vragen zij steeds naar sterker prikkels, evenals zij, wier smaak door gastmalen en genietingen is bedorven, specerijen behoeven om tijdelijk opgewekt te wor-

1) Wij zijn hier met Tolstoï nog in 1862.

den. Het volk is niet bedorven; zij wijzen deze producten van onnatuur en ontzenuwing af: daarbij: ‘zij zijn met millioenen, wij met duizenden’.

In dit werk ‘De revue van Jasnaja Poljana’, dient zich reeds forsch aan, wat zich in zijn werk: ‘Wat is Kunst?’ in geheel zijn afbraakwoede zal vertoonen. Er liggen tusschen eerstgenoemd geschrift en het tweede (verschenen in 1897) vijfendertig jaren, en men ziet, dat de grondtoon van zijn denkbeelden omtrent de Kunst zich niet belangrijk gewijzigd heeft. De Kreutzersonate (1889) vertoont den profeet op een tijdstip, dat hij de roekelooste consequenties uit zijn ideeën getrokken heeft, waarover later.

Wat beteekenen al die uitbarstingen van haat en die grijnzende ironie tegen het kunstleven van dien tijd, tegen de kunstvoortbrengsels ook van voorgaande eeuwen anders dan de wil van een titanenziel, om geheel de, naar hij meende, oude valsche vermoeide beschaving (Homerus en wat anderen uitgezonderd) van het aanschijn der aarde te doen verdwijnen, en een nieuwe aera op te roepen, gevestigd op God en op de Evangeliën? Niet op die van Marx, Engels, Bebel en Lasalle, geen anarchisme noch nihilisme; geen katholieke kerk, welke hij de voortzetting van het Romeinsch Cesarendom achtte en evenmin de Grieksch Orthodoxe Kerk, doch alleen op de leer van Christus, belichaamd in de Bergrede: Zalig zijn de zachtmoedigen, want zij zullen het aardrijk beërven. En daar zag hij een kunst, die een geest ademde, geheel tegengesteld aan dit ideaal; de vaak geniaal maar perverse kunst van de opera, met den aanhang van dien, een hypernerveuze muziek, schrilheid en gecompliceerdheid van klanken, bewonderd door een naar sensatie dorstende, ontzenuwde, van alle eenvoud en waarheid gespeende, upper ten; daartegenover zag hij den boer op het land en de proletariërs der groote steden, ‘en zij zijn met millioenen en wij zijn met duizenden’, en nu predikt hij, dat de kunsten en de wetenschappen van de ontwikkelde klasse valsch zijn, omdat het volk ze niet aanvaardt. Als résumé van zijn denken en waarnemingen, verschijnt na een aantal meesterwerken, waaronder ‘Oorlog en Vrede’ het (we mogen het gerust zeggen) betreurenswaardige boek ‘Wat is Kunst?’ En zijn knots beukt op paleizen en tempels, zoowel op de nieuwe als

op de oude. Baudelaire, Verlaine, Zola, Wilde, Brahms, Strauss, Beethoven, Schumann, mitsgaders de geheele impressionistische schildersschool hebben zijn grimmige aanvallen te doorstaan (in vele gevallen met succes, Goddank). En hier komen we eindelijk aan zijn boutades, zijn giftige schimpscheuten op Beethoven en in het bizonder op alles wat hem nagevolgd heeft 'en de zaak verergerd'. Beethoven is de Luther der toonkunst. Brahms, Berlioz, problemen, welk ieder reeds opgelost weet, zij zijn verdoemd. Doch daar is het natuurphenomeen Wagner. Hij woont een voorstelling bij van Siegfried te Petersburg (van God weet welke kwaliteit), en zijn verbazing stijgt ten top. 'Ik ben iets te laat gekomen; maar men heeft mij verzekerd, dat het korte voorspel, dat het stuk voorafging, van weinig gewicht was, en dat ik er niet veel aan gemist had. Voortdurend zag ik een acteur op het tooneel, gezeten in een décor, dat een hol moest voorstellen en dat, gelijk immer het geval is, er te minder de illusie van had, naar gelang het met meer handigheid samengesteld was. De acteur was gekleed in een vleeschkleurige spanbroek van tricot, een mantel van dierenhuid, een pruik en een valschen baard, en met zijn blanke handen, die den komediant verraadden, smeedde hij een onwaarschijnlijk zwaard, met behulp van een onmogelijken hamer, en op een manier gelijk nooit iemand een hamer hanteerde; en te zelver tijd zijn mond openend op een niet vreemder manier, zong hij iets onverstaanbaars. Het geheele orkest, onder de hand, beijverde zich de bizarre tonen te begeleiden, die uit zijn keel voortkwamen. Het tekstboekje beleerde mij, dat deze acteur een machtigen dwerg had voor te stellen, die in een hol leefde en een zwaard smeedde voor Siegfried, het kind, dat hij had grootgebracht. En werkelijk, ik had al vermoed, dat hij een dwerg moest voorstellen, want hij was er steeds op bedacht om, terwijl hij liep, de knieën te buigen, teneinde zich klein te maken. De dwerg dan, terwijl hij voortdurend den mond opende op dezelfde bizarre wijze, zette voortdurend zijn gezang of geschreeuw voort. De muziek, intusschen, volgde een ongewonen weg: men kreeg den indruk dat zij steeds maar begon en niet voortging, noch eindigde. Het tekstboekje vertelde me, dat de dwerg zichzelf de geschiedenis vertelde van een ring, dien een reus zich had

toegeëigend en dat de dwerg wenschte dezen in bezit te krijgen met de hulp van Siegfried: ziedaar waarom hij het zwaard smeedde.

Nadat deze alleenspraak zeer lang had geduurd, hoorde ik in het orkest andere melodieën, geheel verschillend van de eerste en van dien aard, dat ze mij eveneens den indruk gaven steeds te beginnen en niet te eindigen. En waarlijk, een andere acteur liet niet op zich wachten met zijn verschijning, hij droeg een hoorn over den schouder, en was vergezeld van een man, die op handen en voeten liep, en vermomd was als beer. Deze wierp zich op den dwerg, die wegvluchtte, terwijl hij steeds maar zijn knieën kromde. De acteur, die den hoorn droeg, had den held van het drama te verbeelden, Siegfried. De tonen, die uit het orkest opklonken vóór zijn entrée, waren bestemd om zijn karakter voor te stellen. Men noemt ze het leit-motiv van Siegfried. Deze tonen keeren steeds weder, telkens als Siegfried verschijnt. Er is dus een vaste combinatie van melodieën, of leit-motive, voor elken persoon; en telkens, als de persoon, dien hij voorstelt ten tooneele verschijnt, herhaalt het orkest zijn leit-motiv. Al de voorwerpen hebben eveneens een leit-motiv. Men heeft het motiv van den ring, het motiv van den helm, het motiv van het vuur, van de lans, van het zwaard, van het water, enz.; en het orkest herhaalt deze motive naar gelang er sprake is van deze verschillende voorwerpen. Maar ik kom terug op het verhaal van de voorstelling. De persoon met den hoorn opent den mond op een even onnatuurlijke wijze als de dwerg; met een zangstem gaat hij langen tijd voort woorden uit te schreeuwen; en de dwerg, Mime, antwoordt hem op dezelfde manier. De zin van dit gesprek kan niet verstaan worden dan door middel van het tekstboekje; men komt te weten, dat Siegfried opgevoed is door den dwerg, hetgeen ten gevolge heeft, dat hij hem verafschuwt, en hem voortdurend zoekt te dooden. De dwerg heeft een zwaard gesmeed voor Siegfried[1)], maar deze is er niet tevreden mee. De conversatie duurt een goed half uur, en beslaat tien bladzijden van het tekstboekje. Dit deelt ons verder mee, dat de moeder van Siegfried hem ter wereld heeft gebracht in een bosch; dat zijn vader een zwaard had,

1) Gelijk velen zullen weten, het zwaard zijns vaders, Siegmund, in zijn tweegevecht met Hunding door Wodan in twee stukken geslagen.

hetzelfde, waarvan Mime de beide stukken aaneen tracht te smeden, en dat Mime den jongen man wil beletten buiten het bosch te gaan. Ik voeg er aan toe, dat gedurende deze conversatie, zoodra er maar even sprake is van den vader, het zwaard, enz., de muziek niet nalaat het leit-motiv te doen hooren van deze personen of van deze dingen.

‘Eindelijk wordt het gesprek gestaakt; men hoort een geheel andere muziek, - het leit-motiv van den god Wodan; en een reiziger verschijnt. De reiziger is de god Wodan. Ook hij draagt een pruik en een spanbroek; de god, in een hoog opgerichte belachelijke houding, met een lans in de hand, begint een heele historie te vertellen, welke Mime al door en door kent, doch welke de auteur noodzakelijk oordeelde zijn toehoorders te doen kennen. Ook deze historie vertelt hij niet eenvoudigweg, maar in den vorm van raadsels welke hij zichzelf opgeeft, terwijl hij zich verbindt zijn hoofd te offeren indien hij ze niet mocht kunnen oplossen. En telkens als hij met zijn lans op den grond stampt, ziet men er vuur uit te voorschijn komen en hoort men in het orkest de leit-motive van de lans en van het vuur, bovendien wordt het gesprek door een muziek begeleid, waarin kunstig de leit-motive van de personen verwerkt zijn, waarover men spreekt.

Deze raadsels hebben slechts ten doel ons te onderrichten omtrent de reuzen, de goden en omtrent hetgeen er gebeurd is in de voorafgaande stukken. Om de uiteenzetting volledig te maken, geeft Wodan op zijn beurt drie raadsels op, waarna hij vertrekt, en Siegfried terugkeert, om zich met Mime te onderhouden gedurende dertien bladzijden van het tekstboekje. Men hoort gedurende al dezen tijd geen enkele melodie, welke geheel ontwikkeld wordt, men hoort niets dan een voortdurend weefsel van Leit-motive van personen en van de dingen waarover gesproken wordt. Mime zegt, dat hij Siegfried wil leeren wat vrees is, en Siegfried antwoordt, dat hij geen vrees kent. Eindelijk, als de dertien bladzijden voorbij zijn, grijpt Siegfried een van de stukken van het zoogenaamde gebroken zwaard, legt het op iets, dat een aambeeld moet voorstellen, en gaat aan 't smeden, al maar zingend:

‘Héahij, hoho! Hoho, hoho, hoho, hoho! Hoheo, haho, hahéo, hoho! En dit is dan het slot van het eerste bedrijf.

‘Dit alles vond ik zóó ergerlijk, dat ik moeite had op mijn

plaats te blijven, en zoodra het bedrijf geëindigd was, wilde ik dan ook weggaan. Maar de vrienden, die mij begeleidden, vroegen mij te blijven. Ze zeiden mij, dat ik het stuk onmogelijk beoordeelen kon naar het eerste bedrijf, en het tweede mij ongetwijfeld beter zou bevallen... De scene stelt een bosch voor en op den achtergrond ontdekt men een hol. Bij den ingang ervan zit een nieuwe acteur in tricot en hij heeft een tweeden dwerg te verbeelden. De god Wodan komt op, is steeds met zijn lans en in het reizigerscostuum. Wederom laat het orkest een motief hooren, unisono, ditmaal, in een zoo laag mogelijke ligging. Dit bas-motief is dat van den draak. Wodan doet den draak ontwaken; dezelfde bastonen herhalen zich nog dieper. De draak begint met te zeggen, dat hij wil slapen; maar hij besluit vervolgens, zich te vertoonen voor den ingang van zijn hol. Deze draak wordt door twee mannen voorgesteld. Hij is gekleed in een groene geschubde huid; aan den eenen kant beweegt hij een slangenstaart heen en weer, aan den anderen den muil van een krokodil, waaruit men vlammen ziet verschijnen. En deze draak - dien men ongetwijfeld schrikwekkend heeft willen maken, en die inderdaad kinderen van vijf jaar zou kunnen verschrikken - heeft, om te spreken, een stem van verschrikkelijke diepte. Dit alles is zoo idioot, zoo gelijkend op wat men in kermistenten vertoont, dat men zich afvraagt, hoe het mogelijk is, dat personen van boven de vijftig jaar met grooten ernst dit alles kunnen aanzien, en intusschen wonen duizenden, zoogenaamd ontwikkelde personen deze voorstelling bij, en zien en hooren dit alles met een eerbiedige aandacht, en zijn er verrukt van.

Men ziet Siegfried opnieuw verschijnen met zijn hoorn, eveneens Mime. Het orkest laat natuurlijk hun leit-motive hooren en zij zetten zich tot een discussie over de vraag of Siegfried al of niet weet wat vrees is. Daarna gaat Mime heen, en er begint een scène, die voor buitengewoon poëtisch moet doorgaan. Siegfried, nog steeds in tricot, vlijt zich neer in een houding, die ons zeer mooi moet toeschijnen; en afwisselend spreekt hij tot zichzelf of zwijgt hij. Hij droomt, luistert naar het gezang der vogels en wil hen imiteeren. Hij snijdt tot dit doel met zijn zwaard een riet af, en maakt zich een fluit. De morgen wordt helderder, de vogels zingen: Siegfried poogt

hun gezang na te bootsen. En het orkest imiteert het vogelgezang, zonder evenwel te verzuimen de leit-motive te laten hooren van de zaken en personen, waarover gesproken is. En Siegfried, die er niet in slaagt behoorlijk op zijn fluit tespelen, besluit dan maar op zijn hoorn te blazen.

'Geheel deze scène is onuitstaanbaar. Van muziek, d.w.z. van een kunst, welke ons het gevoel van den toondichter doet meevoelen, is niet het minste spoor te ontdekken. En ik voeg er bij, dat ik me nimmer zoo iets anti-muzikaals had kunnen voorstellen. Het is alsof men steeds in een vage verwachting is muziek te zullen hooren en die weldra weer gevolgd ziet door een teleurstelling. Honderden malen hoort men iets muzikaals aanvangen, maar deze momenten zijn zoo kort, zoo belemmerd door harmonische en klankkleurcomplicaties, zoo overladen met effecten en contrasten, zoo duister, en zoo snel afgebroken, en hetgeen op het tooneel gebeurt is zoo onecht en onwaarschijnlijk, dat men moeite heeft zelfs maar een embryo van muziek te bespeuren en er door aangedaan te worden. En bovenal is van het begin tot het einde de bedoeling van den auteur zoo sterk merkbaar, dat men noch Siegfried, noch de vogels hoort, doch slechts een Duitscher met bekrompen denkbeelden, een Duitscher, ontbloot van smaak en stijl en die, nadat hij zich een grove conceptie heeft gevormd van de poëzie, poogt op ons zijn conceptie over te brengen met de grofste en primitiefste middelen.

'Men weet met welk een gevoel van wantrouwen en onwil wij immer vervuld worden in de tegenwoordigheid van een werk, waarin vooraf en te duidelijk de bedoeling van den auteur bepaald wordt. Reeds de waarschuwing van den verteller: "wees er op voorbereid, dat u zult moeten lachen, of weenen!" is reeds voldoende om ons te verzekeren, dat wij noch lachen, noch weenen zullen. Maar wanneer wij zien, dat een auteur ons gebiedt, aangedaan te worden door iets, dat in 't geheel niet aandoenlijk is, doch eer dwaas en stootend, en wanneer wij bovendien zien, dat deze auteur in de volle overtuiging is ons voor zich te hebben gewonnen, dan krijgen wij het pijnlijk gevoel, dat een oude vrouw ons inboezemt, die in een baljapon gekleed, met ons coquetteert. Van dien aard was de indruk, welken ik kreeg gedurende deze scène, terwijl ik om mij heen een menigte zag van drieduizend

personen, die niet alleen de voorstelling bijwoonden zonder zich te beklagen over deze ongerijmdheden, doch het als hun plicht beschouwden er verrukt van te zijn.

Ik getroostte mij evenwel de volgende scène te hooren, waarin het monster verschijnt, met de begeleiding van zijn basnoten, doorwerkt met het leit-motiv van Siegfried; maar na het gevecht met het monster, zijn geloei, de vlammen en het sabelgezwaai, enz., was het mij onmogelijk langer te blijven; ik vluchtte uit het theater met een gevoel van afkeer, dat ik tot op heden nog niet kan vergeten.'

Iemand, die zooiets zijn wereld tegenwerpt, kan het hoogstwaarschijnlijk niet eens zijn met Carlyle: 'de algemeene geschiedenis is naar ik meen, de geschiedenis der Groote Mannen, die hier gewerkt hebben. Zij waren de leiders der menschen, deze grooten, de boetseerders, de modellen en in ruime beteekenis de scheppers van hetgeen de groote menigte heeft weten te bereiken.' Alles ook, wat wij aan kunstschoonheid rijk zijn, is een geschenk uit hun handen. En wat betreft Wagner; het uiten van het kunstgevoel eischt immer andere, meer geschakeerde middelen, wijl de kunst, de scheppende zoowel als de reproduceerende, des te geschakeerder zal kunnen worden, evenals de maatschappij en het zieleleven van de enkeling het geworden is. Of de kunstenaars van dezen tijd al of niet van grooter waarde zijn dan die van 't verleden, is hier de vraag niet, doch de gevoelens en de middelen deze te uiten, zijn zooveel menigvuldiger geworden dan de vroegere, waardoor de nieuwe scheppers niet meer met dezelfde eenvoudige middelen kunnen werken als hun voorgangers. Hoeveel ruimer blik heeft hieromtrent de componist Gambara van Balzac[1)], waar de laatste hem laat zeggen: 'de muziek is geheel een wetenschap en een kunst. Om de muziek, die van natuurlijken en van bovennatuurlijken oorsprong is, steeds maar volmaakter te kunnen vertolken, den zang der engelen met hooger schoonheid te doen voorvoelen door de menschenkinderen', droomt hij van een geheel nieuwe theorie en over instrumenten, waarbij vergeleken die van zijn tijd (1830) gebrekkig zijn.

De gedachten dier genieën weer te geven; wat een gezwoeg kost het de hedendaagsche orkesten; welk orkest kan zich

1) Gambara, roman van Honoré de Balzac.

roemen de titanengedachte der Negende volmaakt te hebben kunnen weêrgeven? Zoodat de hoorders dezelfde vizioenen van een schoone gouden wereld voor oogen krijgen als de schepper ze ontving tijdens zijn rondwandeling op de aarde? En nu juist deze 9e heeft om zijn 'verwardheid en volumineus geweld' de gramschap van Tolstoï opgewekt. Met Beethoven is het bederf begonnen; is de quintessence van heel zijn betoog over de muziek. En toch... en toch... Hoe kwam hij soms zelf in de ban van den grooten toovenaar.

'Waarom tusschen zoovele verdorven componisten,' vraagt M. Camille Bellaigue, 'juist gekozen den zuiversten van alle, Beethoven? - Omdat hij de machtigste is. Tolstoï had hem lief, en heeft hem altijd bemind. Zijn verste jeugdherinneringen waren met de Sonate Pathétique verbonden; en als Nekhludof, aan het slot van Opstanding het andante van de Vijfde hoort spelen, heeft hij moeite zijn tranen te bedwingen "hij werd verteederd". - Evenwel, men heeft gezien met welk een vijandschap Tolstoï zich uit in "Wat is kunst?" betreffend de ziekelijke werken van den dooven Beethoven'; en reeds in 1876 had de verwoedheid met welke 'hij er van genoot Beethoven af te breken en twijfel op te roepen omtrent zijn genie, Tsjaïkowsky tegen hem in 't harnas gejaagd, en de bewondering verkoeld, welke hij voor Tolstoï had. 'De Kreutzersonate' laat ons den grond zien van deze verwoede onrechtvaardigheid. 'Wat verwijt Tolstoï aan Beethoven? Zijn macht. Hij is als Goethe; toen deze de Vijfde hoorde, er door onderstboven was en zich met hevigheid verzette tegen den overheerschenden meester, die hem onderwierp aan zijn wil'. In de Kreutzersonate ergens, is hij van meening, dat de muziek een staatszaak zou moeten wezen als in China. Men zou niet mogen toestaan, dat de eerste de beste over een macht beschikt, even verschrikkelijk als het hypnotisme[1].

Leven we in een wereld van onnatuur en bederf...? Wie zal het beweren, wie tegenspreken...? Maar is niet juist in de fenomenen Beethoven, Brahms en nog velen die Tolstoï vervloekt, een herinnering te vernemen aan het Gouden tijdperk,

1) In enkele landen is thans zijn wil werkelijkheid geworden, zou ik denken.

een herinnering en een belofte van zijn wederkomst; van dat aardsche doch gelijk bovenaardsche paradijs der eerste menschen; toen de menschen nog met God (of met Goden) verkeerden; dat paradijs, dat elk kind nog navoelt, en waarin de kindsheid der menschen geleefd heeft? Is het u bij het aanhooren van de aangrijpendste passages dier meesters niet of ge van iets verneemt, dat ge lang, heel lang voor uw geboorte gekend hebt? Jaren heeft de stem die we uit de eeuwigheid meebrachten niet in u geklonken, tot zwijgen gebracht om wille van de hardere stem der routine, noodzakelijk in de struggle for life. Wij mogen dan tevreden zijn met dien ruil, doch zíj hielden die bovenaardsche herinnering vast en verklankten haar voor geheel de jachtende wereld, om ons op onze ijlende vaart langs de wegen der cultuur een oogenblik tot staan en tot nadenken te brengen over hetgeen we op dien tocht verloren hadden.

Hoe studeerde Tolstoï muziek? Hij vertelt het zelf in ‘Jeugd en Jongelingsjaren’ (Hoofdstuk XXX. Mijn bezigheden).

‘Op een dag in het voorjaar hadden wij bezoek van een jongeman, die zich dicht bij de piano zette, op slinksche wijs het gesprek op de muziek wist te brengen en verklaarde zelf piano te kunnen spelen. Enfin, hij speelde een drietal walsen, en terwijl hij speelde werd hij aandachtig beschouwd door de jonge meisjes (zusters van Tolstoï). Dit was de eenige maal dat deze jongeling op bezoek kwam, maar zijn spel, zijn houding voor het klavier, de manier waarop hij zijn lokken schudde en bovenal het grijpen der octaven met de linkerhand, het snel wegtrekken daarna van pink en duim op octaafsafstand, vervolgens weer het naderen en het opnieuw snel wegtrekken, behaagde mij zeer. Zijn gracieuse bewegingen, zijn losse houding, het schudden van zijn lokken en de aandacht, die de dames wijders voor zijn talent hadden, brachten mij op het denkbeeld piano te gaan leeren. Dank zij dit denkbeeld, overtuigd van mijn talent en mijn gevoel voor de muziek, zette ik mij tot studeeren. Wat dit betreft, heb ik gehandeld als duizenden lieden, mannelijke als vrouwelijke, die studeeren zonder een goeden leeraar, zonder werkelijke roeping en zonder het juiste begrip van wat kunst is. Voor mij was de muziek of veeleer de piano een middel

om jonge dames te charmeeren met mijn sentimentaliteit. Met behulp van Katenka (zijn zuster) leerde ik de noten en nadat ik mijn dikke vingers wat soepel gemaakt had (waaraan ik twee maanden zoo'n ijver besteedde, dat ik zelfs onder de maaltijden en in mijn bed, op mijn knieën en op het kussen mijn stijve vingers oefende) begon ik weldra en met gevoel (volgens Katenka) stukjes te spelen, maar geheel en al zonder maat.

'De keus der stukken is bekend - walsen, galops, romances, arrangementen, enz. - en dit alles van die charmante componisten, welke elk redelijk mensch, die muziek uitzoekt, bij zijn muziekhandelaar terzij zou leggen en zeggen: "ziedaar, wat men niet spelen moet, want niets slechter, smakeloozer en onbenulliger is er ooit op muziekpapier neergeschreven." - en het is waarschijnlijk, dat gij ze op de piano van elke Russische jongedame zult vinden. Het is waar, wij hadden ook de ongelukkige sonates pathétiques en die in Bes van Beethoven - steeds geradbraakt door jongedames en welke Lubotchka (een andere zuster) speelde als herinnering aan Mama, en nog andere schoone zaken, welke de leeraar haar had gegeven, doch er waren ook werken bij van den professor zelf, absurde marschen en galoppen, welke Lubotchka evenzeer speelde. Ik en Katenka hielden niet van ernstige muziek, en wij prefereerden bovenal Le Fou et le rossignol, dat Katenka op zulk een radde manier speelde, dat men haar vingers niet meer onderscheiden kon, maar...' vervolgt hij, 'alras zag ik, dat Liszt en Kalkbrenner mijn krachten te boven gingen en ik begreep dat het onmogelijk was Katenka nog te achterhalen. Daar ik mij inbeeldde, dat de klassieke muziek gemakkelijker was, en ook om een beetje origineel te zijn, besliste ik plotseling, dat ik de geleerde (sic) Duitsche muziek liefhad, en ik was in verrukking als Lubotschka de Sonate Pathétique speelde, hoewel, om de waarheid te zeggen, deze sonate mij sinds lang in de hoogste mate verveelde. Bij al deze gekke streken en al die onechtheid, gelijk ik mij thans herinner, stak evenwel iets als talent, omdat vaak de muziek zulk een indruk op mij maakte, dat ik tot tranen toe bewogen werd, en ik ook zonder muziek voor mij, een stuk, dat mij beviel, kon naspelen op de piano, zoodat, wanneer iemand in dien tijd mij de muziek had leeren beschouwen als een

doel, als een onafhankelijk genoegen, en niet als een middel om jonge dames te charmeeren door mijn vaardigheid en de sentimentaliteit van mijn spel, ik misschien een goed musicus geworden zou zijn.'

Uit deze bekentenissen zien wij, dat Tolstoï, als een echt kunstenaar veelzijdig begaafd, een in en in muzikaal gemoed had. En uit bijna al zijn werken is op te maken, dat hij zich immer intensief met de kunst der tonen bezig hield. Ook zijn moeder schijnt (naar Tolstoï's memoires te oordeelen) een hoogst begaafd amatrice pianiste geweest te zijn. Leerlinge van den beroemden Field, speelde zij immer nog diens destijds beroemde concerto's. Wat dus de oorzaak is dat haar zoon's muzikale opvoeding zoo verwaarloosd was, blijft een raadsel. Het schijnt, dat in die dagen hoofdzakelijk het vrouwelijk geslacht in die kringen met muziek opgevoed werd om in de salons de jongemannen te betooveren, in geval andere middelen faalden, of om, als zij eenmaal huisvrouw geworden waren, de huiselijke conversatie wat aan te vullen. Het blijkt evenwel uit alles, dat de groote Rus, hoe universeel zijn geest ook mocht wezen, niet direct competent was, met gezag te oordeelen over de muziekkunst van zijn tijd en er zijn verdoemenis over uit te spreken, gelijk hij gedaan heeft. De vereerders, die zijn boek 'Wat is Kunst?' gelezen hebben, zullen dan ook met pijnlijke verbazing het hoofd geschud hebben over zooveel dilettantische aanmatiging.

Wat zijn oordeel over Wagner betreft, nog enkele woorden. Zij, die Wagners grootheìd als voorgoed onaantastbaar beschouwen, moeten eraan herinnerd worden, dat men Tolstoï niet te hard mag vallen om zijn bliksemflitsen naar den reus van Bayreuth. Tsjaikowsky, die zich van Tolstoï afkeert om diens dilettantenkritiek op Beethoven, uitte zich ook niet op een geheel welwillende manier over Wagner. Hij noemde hem na een voorstelling van een der Ring-avonden een oceaan van muziek, maar hij uitte een zucht van verlichting toen hij het theater verlaten had. En Schumann, de groote Schumann, in zijn kritiek op een opvoering van Tannhaüser, wat schrijft hij?: 'Ware hij een even melodische musicus als een geestrijke, hij zou de man van zijn tijd wezen'. Toen Wagner in de opera Iphigenia van Gluck (onder zijn leiding opgevoerd) enkele maten ingelascht had, om reden van tech-

nisch belang, schreef Schumann, dat dit eigenlijk niet geoorloofd was. Gluck zou met Wagners opera's omgekeerd handelen en er uit weglaten. En Rubinstein in zijn ‘Gesprekken met Gravin...’, ‘Wagner is hoogst intressant, doch evenmin als Berlioz is hij diep of hoog in specifiek muzikaal opzicht. Buitendien is hij mij in zijn kunstprincipes zóó antipathiek, dat mijn meening over hem u slechts ergeren kan.’ Men leze ook ‘Der Fall Wagner’ van Nietzsche. Dat waren dan nog de groote bevoegden uit Wagners tijd. Niet te vergeten ook onzen goeden Verhulst, die zijn ooren dichtstopte toen hij toevallig in den schouwburg onder v.d. Linden de Lohengrin hoorde repeteeren.

Het tendenzwerk, dat het meeste opzien baarde, als 't ware Tolstoï contra Beethoven, en heel de muzikale wereld met medelijden over zooveel starre verblindheid deed glimlachen, was, na ‘Wat is Kunst?’, ‘De Kreutzersonate’. Hier is de moderne Savonarola aan 't woord. Met een verwoedheid, die niets of niemand ontziet, gaat hij tandenknarsend tekeer tegen onze zoogenaamde beschaafde wereld met zijn vermolmde instellingen, zijn tradities, zijn huwelijk, zijn ‘poëtische’ verlovingen, met nasleep van ‘burgerlijk gemaskeerde ellende’, engeperfectionneerde en gesanctionneerde wellust.’ In zijn overspanning ziet hij als een losgelaten beeldstormer niet meer waar hij slaat en beukt op edel en onedel, en juist de edele geest van Beethoven heeft het hem gedaan, met een van zijn verhevenste scheppingen: de Kreutzersonate - een titel evenwel, die Tolstoï ongerechtvaardigd gebruikt voor dit boekje, wijl de muziek, en al zeker die van Beethoven, hier een zeer bijkomstige plaats inneemt. Men leest en leest immer voort en op den titel afgaande, vraagt men zich intusschen steeds met verwondering af, wanneer nu eindelijk Beethoven en zijn sonate ter sprake zullen komen. Totdat men nabij het einde verneemt, dat hier een onbeduidende maar desniettemin gevaarlijke charmeur met een gehuwde vrouw in haar tweede jeugd musiceert, en door haar echtgenoot verdacht wordt van verraderlijke aanvallen op zijn huwelijkseer, en dit wel door middel van de macht der tonen. Waarom Tolstoï hiertoe nu juist het opus Kreutzersonate gekozen heeft, ligt volkomen in het duister; want mij dunkt, voor zulk een doel zijn nog wel geschiktere nummers voorhanden, dan

die van Beethoven. Men behoeft maar de etablissementen binnen te gaan, waar nietsnutte tea'ende vrouwen, bedwelmd als 't ware, de erotische melodieën inzwelgen, en de gloeiende blikken te observeeren, die de spelers, diep over hun fiedel gebogen, van onder hun halfgesloten zware oogleden uitzenden naar hun prooi, om te weten, waar en hoe de muziekduivel regeert. Hier evenwel, in dit kleine boekje, dat geheel gedragen wordt door een crescendo tot een haat-explosie, is de titel van een zoo edel muziekstuk te eenen male misplaatst, en kan slechts verwarring stichten in de breinen van hoogethische fanatiekelingen. Niet onmogelijk, dat dit werkje niet geheel onschuldig is aan de opkomst destijds van de Rein Leven-bewegingen, sindsdien nagenoeg verdwenen. Doch, tot hier over de Kreutzersonate van Tolstoï. Zijn genie heeft gelukkig andere werken nagelaten.

Even kom ik terug op het geschrift ‘Wat is Kunst?’ n.l. op de definitie, welke hij geeft van wat kunst is. Deze is heel kort en eenvoudig. De kunst is het vermogen zijn gevoel te kunnen weergeven in klanken, in woorden, in kleuren of in gebaren. Welke is de hoogste kunst? Niet die, welke slechts door een zekere kaste kan verstaan worden, want instede de menschen nader tot elkander te brengen, verdeelt zij hen in afzonderlijke groepen. De kunst echter, die door alle natuurlijke menschen begrepen kan worden, deze brengt hen tot elkander, vormt eenheid. De allerhoogste kunst is die, welke alle menschen tot elkander brengt, en deze allen tot God; en onder de groote scheppers van deze allerhoogste kunst rekent hij o.a. Dickens en Dostojewsky en Mrs Beecher Stowe, ‘de groote Christenen’.

Vanwaar zijn tegenzin jegens Beethoven?

Tolstoï was hypergevoelig voor muziek, doch hij was ook een reus van zelfstandigheid en beginselvastheid. Hij wenschte over eigen ziel en gemoed te heerschen en er niets in toe te laten, dat hem schadelijk leek of hem op zijn fundamenten kon doen wankelen. En zoo machtig hij geweest mocht zijn met den invloed van zijn groote persoonlijkheid, daar was nog een andere Titaan, een Germaan, een doove man met sombere woeste oogen, met 'n straf samengeknepen mond, met een gevoel dat generaties met zich mee weet te sleepen. En hij weet, dat hij met al zijn zedelijke kracht, met heel zijn

afmeting niet bestand is tegen dezen Germaan, met zijn muziek der wereldruimten en waarin gepredikt werd over De Rechten van den Mensch, en waarmee (uit den aard dezer kunst) suggestiever uitgedrukt was dan hij zelf het ooit wist te zeggen, het hoogere wezen van den mensch, zijn mystieke afkomst en bestemming. Het is de naijver van den eenen groote jegens den anderen.

Tolstoï wilde de menschheid het nieuwe godsrijk doen ingaan. Waardoor hadden de eerste menschen hun geluk verloren? Door te eten van den Boom der Kennis, des Goeds en des Kwaads, daarmede verliezend hun paradisische kinderlijke onschuld. Daarvandaan Tolstoï's vloek over alle onnuttige, d.w.z. experimenteele wetenschap, die niet dient de waarachtige behoefte der menschen, doch ontstaan is uit een heillooze nieuwsgierigheid; een wetenschap om de wetenschap. Niet alleen: weg met deze wetenschap; maar ook: weg met alle kunst om de kunst! die niet natuurlijk is, die niet als vanzelf ontsprongen is uit de ziel der menschheid, gelijk het volkslied, de psalmen en de verhalen uit den Bijbel; dat van Jozef en van Job, o.m. Door de geperverteerde wetenschap en de geperverteerde kunst, wordt de menschelijke ziel van zijn aardsch paradijs verwijderd gehouden, en Christus, de groote Vernieuwer had den eenigen waren weg gewezen tot redding. Indien de nieuwe mensch zijn heilstaat eens zou herwinnen, moest de Bergrede den achtergrond vormen dezer nieuwe wereld: ‘Zalig zijn de zachtmoedigen, want zij zullen het aardrijk beërven’.

Staat op den achtergrond van Beethoven's ideaal Christus? of staat er het Hellenendom; Prometheus, die het licht aan den Olympus ontroofde? Zijn Missa Solemnis, zijn Negende; is dat doorchristelijkt in dien zin als Tolstoï dit bedoelde, of is daarin een Michelangelieke, bijna nieuw-heidensche pracht en luister?

Als we het probleem Tolstoï en de muziek nog eens uit dit oogpunt beschouwden...?

Quatrijnen
Door Reinier van Genderen Stort

De Rede uit zich door het Woord
En beide waarden zijn gesmoord
In deze wereld, vol bederf,
Waar Jezus zelden werd gehoord.

De rede bloesemt in het hart
En het verstand, dat alles tart,
Het voert ons nimmer tot geluk,
Het maakt ons enkel koud en hard.

Alleen het hart doet ons gelooven
En stijgt de vreugden verre te boven
Van het verstand en van de drift,
Die beide schenken ende rooven.

Wanneer de mensch zich overgeeft,
Nadat hij lang geleden heeft,
Ontvangt hij, arme, de genade
Van U, o God, die neemt en geeft.

Maar de genade, is het niet,
Wat zelden gloort in ons verschiet?
Het blijft den meesten vreemd en verre,
Zoodat hun leven ijdel vliedt.

Gelijk de dief, die in den nacht
Den mensch besluipt, zoo onverwacht
Komt ook de engel der genade
Tot hem, die naar den hemel smacht.

Zijn niet als broze vensters onze oogen,
Op wier bezit het ijdel is te bogen?
Gericht op tranendal en schimmenrijk,
Zien zij alleen den schijn met heel zijn logen.

Rijk is aan euvelen de stof
En welke dichter zingt haar lof?
Zie naar het ongeschapen licht,
Dan schijnen zon en sterren dof.

Dat ik het leven zou beminnen?
Ziehier de vrucht van leed en zinnen:
Ik ben verzoend, maar ook gewis,
Dat zijn verlies mij zal doen winnen.

De man met de roos
Door H.G. Hoekstra

Hij kwam door de straat, daar stond ik
in vacantietenue op een hoek,
zonder doel, maar ook zoo wel op zoek,
wie leeft zoekt elk oogenblik.

Het liep tegen 't middaguur,
hij was in een zomerpak,
waar een roos naast een vulpen stak;
gewoonte is een tweede natuur.

Zijn gezicht was te rose en te lang.
Een lidteeken liep van zijn oor
tot nabij zijn mondhoek door,
zijn gang was de waggelgang

van een al wat oud waterhoen.
De platvoeten schuin schoof hij voort,
hij leek wat gejaagd, wat verstoord:
een leelijk, dik man uit zijn doen.

Een man als men meerderen ziet,
een ridder der droeve figuur,
een schuifelende caricatuur
van een man - die het daar niet bij liet.

Want hij hield een boeket in de hand,
en ik volgde, hem volgend, mijn wensch.
Een mensch is somtijds voor een mensch,
die passeert méér dan enkel passant.

Ik wandelde hem na en sloeg
de straat, die hij insloeg in.
Wat had deze man in den zin,
wat had hij, wat ik voor de boeg?

Ik wandelde hem na en plots
begon het en was al gedaan;
een deur die werd opengedaan,
een vrouw die keek blij en trots

naar den leelijken man voor de deur,
in zijn slechtgemaakt zomerpak,
waar een roos naast een vulpen stak,
naar zijn hoofd met de lidteekenscheur.

Ze kuste zijn lang, rood gelaat
terloops, en ze nam het boeket,
dat haast viel, ze greep het nog net.
En toen wierp ze nog één blik op straat.

Ziedaar, zei die, dit is mijn man,
als vazen breekt schoonheid stuk,
slechts liefde is een duurzaam geluk.
En dit is mijn deel ervan.

Ik had dit natuurlijk al lang
moeten weten, dat uiterlijk mooi
het wezen niet is, enkel tooi;
dat een man met een eendengang

en ook anderszins caricatuur,
er niet mee veroordeeld werd
dat hij zoo een leelijkerd
en lomp was, en warm overstuur.

Een herder, die achter uit 't huis
als een dolleman langs hem schoot,
trok hen mee, de huisdeur sloot
achter den dikken man thuis.

Die deur is wel dichtgedaan,
maar mij achtervolgde haar blik
nog straten ver, zooals ik
het dien man van haar had gedaan.

Verzen
Door Nine van der Schaaf

Nimmer kan weten geluk zijn

Nog bezit ik u, herinnering, en vaak
Zie ik uw gestalten glansloos en vaak
Drommen de nevels om u eer nog
Uw sprank vernieuwde mijn trage zinnen.

Nu peins ik, herinnering, hoe wij tezaam,
Mijn bewustzijn en uw reeks ik-gestalten,
Gaan naar onze oorsprong en in deze glijding
Is deze laatste die 'k nu ken degeen
Die zich moet richten naar raadslige einder,

En van al degenen die ik geweest ben
En nu ben weet ik: het sterven is goed,
Het leven niet met dit woord of welk ander omsloten
Weer te geven. Maar 't sterven van al onze ikheid
Is goed: met dit woord loven wij u, godheid!

Want in het eindige aanbidden wij u, oneindige,
Zeggen wel: wie zijt gij? - uw schepping aan mij
Was heel onvoldoende, - was het opdat
Ik zou roemen de gave pracht van uw vele
Natuurlijkheden: uw luchten, uw bloemen, de vorm
En de vaart van schepsels, wolken, de niet in pijn
Levende? - niet met dit bewustzijn van schaamt' en derving?

Nimmer kan weten geluk zijn en de gaaf
Van dat bruisende en dat stille besef
- Niet weten doch gelukkig zijn - wordt door een God
In de zee van het leven geworpen, het is zwaarder
En lichter dan dat altijd golvend-bewegende water.

En hoezeer wij heerlijk weten ons hart
Trefpunt van 't kostbare zijn in vreugde,
Is nochtans in haar tovrige' onzichtbare pijlen
Ons vreemde kracht van de strijdende godheid,
Sneller dan 't woord, zoveel machtiger dan het gemompel
Onzer bezinning in overrompelend leed, mededogen.

Het meisje

Geen duivel vormde u, lief en broos gebaar van leven;
Tallozen liefden en grepen vreugde' en in den tros
Van wielende jeugd zag 'k een in reine luchtigheid
Neuriënd rijdend meisje naast een knaap,
Zij wist zichzelf niet, haar gestalte niet,
Die als een vederlichte geest van blijheid
Voorbijtrok naar het veld; zij wist een nieuw bezit,
En zangrig sprak de naam van hem die mocht geleiden,
In nieuwe en jonge trots haar hoorde en verrast,
Vragend het oog, lachend de mond, zijn naieve weten
En zijn uitbottende verwondering beleed aan haar.

De duivel vormde u niet, u vormde' een God,
Voor koning noodlot enkel broosheid; als diens toren
Zich richt slaan de onschuldigen in hun vogelvlucht
Aan hem te pletter, hij staat vast en sterk
En scherven leven storten vormloos neer;
- Onkenbre God in het gerucht van reine vreugde,
In 't beeld van een verruklijk luchtig glijden,
Is niet uw schoonheid teken en uw broosheid 't merk
Van op de aarde uw onkenbre strijd?

Het tehuis

Het ruim van de hemel is open, waartoe geloven
In de geslotenheid? - is nu het leven in nevels? - Niet
Voorbij is de tijd dat een dag ons gewerd in vol licht,
Want eeuwig is dat geschapene. Een geest leidde die zei:
Doen! en een blijder gerucht van de geest: zijn!
In het rumoer vormde zich ons moedloos gemor:
Wij kunnen niet standhouden! En altijd weder,
Na sloven en slopen: wij kunnen niet standhouden!

Als wij verzoend zijn met de donkere krijger, dood,
Is het mooglijk te zien een glimp van de godheid,
En de aanraak van dat hogere bekoort
Als een hoge nieuwe liefde ziel en zinnen,
De gedachte des doods is als zachtspreidende nacht,
Wij als kinderen in een donker huis, zwijgende;
In onze handen geklemd het schriftuur,
Waarin getekend werd 't lijden der mensen,
Dat wij griften met hartstocht van onze geest,
Dat wij niet loslaten, doch de dood neemt het eindelijk
Van ons, en, glimlachende, is dan anders geworden.

Het tehuis is nabijgelegen in dromen,
Zijn lieve nabijheid in droom is getuignis
Van zijn onmeetlijke verte die al rek'nen
Vergeefs maakt. Een stem in de droom zeide:
Er is niet volkomenheid van de vorm, er is
Volkomenheid van de vrede! En dat tehuis
Is in vorm slechts de sprook van een aards land.

Volkenbondsdepressie
Door Dr. M. van Blankenstein

De Volkenbond is als lichaam tot handhaving van het internationale recht en tot redding van den vrede machteloos geworden. Een instituut, dat voor deze doeleinden was gesticht, kon niet meer tieren in de wereld, waarin wij op het oogenblik leven. Het is echter niet waarschijnlijk, dat het tientallen van jaren zoo blijven zal. De psyche van geen enkel volk kan op den duur de spanningen verdragen, waartoe de totalitaire staten, door hun dictators, met aandraaiing van alle veeren, opgewonden zijn. De teekenen van vermoeidheid zijn legio. Deze staten ondergaan een roofbouw op de geestelijke, moreele en vooral ook op de oeconomische krachten des volks. Al het kunstmatige van dezen aard, dat de wereld gekend heeft, is op den duur bezweken. En wij wagen het, niet als twijfelachtig te beschouwen, dat ook deze stelsels na niet te langen tijd zullen ondergaan. Een angstige vraag echter is hoeveel van onze beschaving, en hoeveel van ons bezit aan voortbrengselen van oude kunst en cultuur, in dezen ondergang zullen worden meegesleept.

Ook de Volkenbond is in gevaar. De haat der totalitairen is in het bijzonder op deze stichting gericht. Hij is voor hen gevaarlijk geweest, en hij zou het altijd nog opnieuw kunnen worden. Want de Volkenbond is een vreemd lichaam, vol verrassingen. Hij heeft volmaakt gefaald, toen de Japansche agressie in Mandsjoerije gestuit moest worden. Het nuttelooze van de ‘collectieve veiligheid’ leek toen proefondervindelijk bewezen. Toen echter Italië, in 1935, zijn verovering van Abessinië ondernam, stond het plotseling tegenover een solidariteit van de Volkenbondsleden, waarvoor het zou hebben moeten capituleeren als niet Laval, de Fransche ministerpresident, gedreven door een berekening die voor Frankrijk een misrekening blijken zou, de toepassing van de beslissende oliesanctie had verhinderd. Maarschalk de Bono

heeft in zijn befaamd boek erkend, dat Italië dezen maatregel nooit zou hebben kunnen weerstaan. De strijd tegen den overweldiger werd nu, door het beleid - men mag zeggen: het verraad - van Frankrijk verloren. Maar er was gestreden, en velen der vijftig deelnemers hadden zich ernstige opofferingen daarvoor getroost. Er waren eronder, van wie men dit geenszins had verwacht. De solidariteit van Genève was geen hersenschim gebleken. En nog eens zou men den invloed daarvan bespeuren ter conferentie van Nyon, in 1937, toen alle, in het Middellandsche Zee-gebied gelegen staten zich eensgezind betoonden tegenover de Spaansche en Italiaansche duikbootpiraten, die dat groote vaarwater onveilig maakten. Die eensgezindheid, welke nog eens alle verwachtingen overtrof, zou bezwaarlijk zijn bereikt, als niet te voren tijdens de Assemblée te Genève de onder handelingen waren gevoerd. Het was de sfeer van den Volkenbond, die alle betrokken staten rijp gemaakt had voor het zwaarwichtige besluit.

Mussolini deed, nadat de Volkenbond Italië den oeconomischen oorlog had verklaard, nog twee jaar zijn best om zich te Genève te handhaven. Hij toonde zeer veel geduld om de voldoening te verkrijgen, die men hem toen onmogelijk verleenen kon. Hij handelde zoo niet uit gehechtheid aan den Volkenbond, maar in het besef van het gevaar dat dit lichaam, zelfs in ontredderden staat, voor zijn toekomstige veroveringsplannen nog zou kunnen opleveren.

De haat en de vrees der dictators vervolgen nu den Volkenbond. Waar Duitschland en Italië druk kunnen uitoefenen, trachten zij de regeeringen te bewegen, Genève vaarwel te zeggen. Het moet worden uitgehold, tot het vanzelf ineenzakt, of tot een bondgenootschap zonder moreel gezag ineengeslonken is. Zoolang dat niet is geschied, zullen de dictators zich niet veilig voelen in hun ondernemingen. Genève vormt nog steeds een band die meer omvat dan eenige groepeering van staten in de wereld. Er gaat een moreele invloed van uit, waaraan zelfs Polen en Zuid-Slaviërs zich niet kunnen onttrekken, als zij aan de Volkenbondsberaadslagingen deelnemen. Daar bestaat een persoonlijk contact, dat de Engelsche en Fransche diplomatie haar strijd tegen het opdringen der mogendheden van de spil vergemakkelijkt. Het persoon-

lijk contact is een machtig element geworden in de wereldpolitiek, een element dat ook de dictators weten te waardeeren. Het lidmaatschap van den Volkenbond bevordert dit contact.

Het bestaan van den Volkenbond kan te allen tijde nog het middel zijn voor Engeland, om zijn openbare meening voor het verleenen van steun aan een aangevallen land rijp te maken. Het begrip 'collectieve veiligheid' heeft op het Britsche volk nog altijd suggestieven invloed. Als de regeering oproept tot trouw aan dit plechtig aanvaarde beginsel zal de Engelsche burger niet licht zijn instemming weigeren. Te Genève bestaat nog de mogelijkheid, de groote aangelegenheden der internationale politiek, en bovenal het grievende onrecht dat in de wereld geschiedt, met zekere openhartigheid te bespreken. Daar kunnen Spanjaarden en Chineezen hun belangen nog bepleiten, daar kunnen de Spanjaarden de groote mogendheden hun vreesachtig zich schikken in de verloochening der non-interventie door Italianen en Duitschers verwijten, onder omstandigheden, die deze mogendheden tot toehooren dwingen. Wellicht zullen wij weldra nog anderen zich daar hooren beklagen. De wereld luistert er mede, en geen beroep vindt meer weerklank dan een beroep in de raadszaal van den Volkenbond. Wij kunnen de protesten ijdel noemen, en diep ontevreden zijn met het effect van deze klachten en aanklachten; wij echter zien deze dingen anders dan degenen, tegen wie ze zijn gericht. Wij zouden resultaat wenschen; die anderen echter zijn reeds bevreesd voor de zuiver moreele uitwerking. Men lette slechts op de prikkelbaarheid, die zij toonen tegenover de critiek der internationale pers. Het is deze critiek, die Hitler tot onbeheerschte redevoeringen en ruige dreigementen verlokt. Het is om deze critiek te onderdrukken, dat Duitschland in verschillende landen regeeringsmaatregelen tracht uit te lokken of af te dwingen. Maar de agressieve mogendheden zijn niet enkel overgevoelig voor onaangename opmerkingen; zij duchten in het bijzonder de openhartige discussies te Genève om de mogelijkheid van politiek effect. Zij weten, dat geen ander katheder ter wereld een klankbord bezit als het Geneefsche spreekgestoelte. Daar luistert de wereld toe. Daar zijn de belaagden in het voordeel.

Er zou geen gevaar voor den Volkenbond bestaan, als de totalitaire staten hem niet met hun haat vervolgden. Nooit zou hij op grond van zijn politieke machteloosheid uiteenvallen. Daarvoor is hij te nuttig voor vele practische doeleinden. De Volkenbond zou de tegenwoordige omstandigheden nog veiliger kunnen overleven dan de Internationale Postunie den wereldoorlog te boven is gekomen. De Volkenbond is niet uitgedacht als een organisatie gelijk de Postunie, zij het dan van veel veelzijdiger karakter. Wilson heeft de uitroeiing van den oorlog, de verzekering van den vrede voor alle tijden tot ideaal gehad, toen hij zijn grootsch plan ontwikkelde. De Volkenbond echter is zijn eigen leven gaan leven, reeds in zijn ontstaan. Hij is een knooppunt van internationale samenwerking geworden, een centrum voor onpolitiek, practisch overleg. Hij moge politiek totnogtoe hebben teleurgesteld, in zijn practische functies heeft hij de stoutste verwachtingen overtroffen. Dat geeft hem op zich zelf niet enkel een recht van bestaan, maar zelfs groote levenskracht onder alle beproevingen.

De Volkenbond werd tot een internationaal bureau van statistiek, dat, wat middelen, mogelijkheden en universeele deskundigheid van personeel betreft, in geen afzonderlijk land kan geëvenaard worden. Hij werd tot een ‘clearing house’ van weten, ervaringen en gegevens op velerlei gebied. Hij schiep de mogelijkheid tot het ontwerpen van internationale acties, tot het sluiten van internationale accoorden, die te voren, door de gebreken van de internationale samenwerking, niet tot stand hadden kunnen komen. Conferenties tot bestrijding van den handel in blanke slavinnen of in verdoovende middelen waren er vroeger vele gehouden. Bevredigende resultaten echter had men nooit bereikt. Het stelsel der conferenties leende zich niet daartoe. Een conferentie kan gelukken of mislukken. Na een mislukking is er voor geruimen tijd geen kans meer op samenwerking. Nieuwe pogingen moeten van voren af ondernomen worden. Slaagt een conferentie, dan komt een overeenkomst tot stand, die eerst door een volgende conferentie herzien kan worden. Te Genève stichtte men voor allerlei doeleinden, ook voor de beide genoemde, afdeelingen of commissies, die feitelijk een permanente conferentie vormden. Leerzaam is als voorbeeld

de behandeling van de opiumkwestie. De moeilijkheden, die men overwinnen moest, waren zeer groot. Onoverkomelijk leek de kloof tusschen theoretisch radicalisme en de nuchtere bescheidenheid van de mannen die de practijk van het vraagstuk kenden. Jaren heeft het geduurd voor voldoende overeenstemming was tot stand gebracht. Iedere conferentie van het vroegere type zou, door dergelijke geschillen, reeds lang uit elkaar gespat zijn. Gedurende jaren ware er dan niets meer geschied. Kwam een nieuwe conferentie, dat was zij met de oude kwade kansen belast. Te Genève echter vond geen enkele conferentie een einde. Jaar op jaar kwamen dezelfde deskundigen bijeen. Zij kenden elkaars opvattingen, veel herhaling van gepraat was overbodig geworden. Men had elkaars meeningen rijpelijk kunnen overwegen en toetsen. Tusschen de deelnemers ontstonden persoonlijke betrekkingen die gedachtenwisseling ook in de periode tusschen de bijeenkomsten mogelijk maakten. De ambtenaren van het Volkenbondssecretariaat onderzochten de geschilpunten, verzamelden gegevens uit de practijk erover. Men kwam nader en nader tot elkaar. Voor verschillende deelnemers was het vraagstuk niet meer een studieobject in verband met een bepaalde opdracht maar een levenstaak geworden, die zij tot een goed einde wenschten te brengen. Dit werd het stelsel van den Volkenbond op velerlei gebied. Het abrupte, dat vroegere conferenties kenmerkte, verviel. Men kon werken zonder overhaasting. Al konden ongeduldige toeschouwers daarmede spotten, men wist altijd, dat er op den duur een resultaat zou worden bereikt, waaraan men verbeterend en aanpassend verder kon werken, omdat de behandeling permanent was. De voortdurende uitwisseling van deskundigheid kweekte een internationale deskundigheid aan, gelijk te voren niet bestaan had. Het personeel van den Volkenbond, dat het bureau van iedere conferentie gestadig diende, ontwikkelde zich tot een onpartijdige instantie tusschen de nationale standpunten en de nationale gevoeligheden. Het kreeg steeds meer gezag, en het ging steeds beter de kunst verstaan, te overreden en te bemiddelen, zonder dat dit den indruk maakte van opdringen of leiden.

Zoo werd op velerlei gebied gewerkt. Het secretariaat werd een conglomeraat van internationale departementen, waar

ambtenaren werden aangekweekt, wier taak het was, op hun eigen gebied, de heele wereld te overzien.

Nooit te voren hadden er instanties bestaan wier arbeidsveld zoo universeel was. Vrij kon men in alle landen ter wereld gegevens vragen, en nergens werden zij geweigerd. Weldra stroomde het materiaal de bureaux binnen, dat door een toenemend aantal van voortreffelijke arbeidskrachten bewerkt werd. De oeconomen hadden nooit zoo snel over zoo volledige gegevens beschikt als Genève hun ter beschikking kon stellen.

Het arbeidsbureau en de geregelde arbeidconferenties schiepen nieuwe mogelijkheden van sociale solidariteit en dus van socialen vooruitgang. Wij hebben deze voordeelen voor een groot gedeelte teloor zien gaan in de stuipachtige ontwikkeling der internationale oeconomische en sociale betrekkingen, welke de noodlottige werelddepressie teweeg bracht. Wij hebben echter een stelsel in werking gezien, waarvan wij weten dat de wereld er vroeg of laat toe moet terugkeeren, wil men ooit weer welvaart en nationale rust in de landen zien herleven.

De financieele sectie van den Volkenbond bleek reeds onmiddellijk veel meer dan een nuttig bureau voor het verzamelen van statistieken en het uitwerken van belangrijke studiën. Het moest al vroeg in actie treden ter organisatie van de redding van Oostenrijk uit een financieele ellende, waarin het volk lichamelijk dreigde ten onder te gaan. Oostenrijk werd gered, en daarna moesten ook Hongarije en Bulgarije financieel op het droge geholpen worden. Door de contrôle van den Volkenbond was het mogelijk de noodige gelden, en de, ter verkrijging daarvan onmisbare borgstelling voor die gelden van verschillende regeeringen te vinden. Iedere andere vreemde contrôle dan die van den Volkenbond ware voor de trotsche Hongaren en Bulgaren onaanvaardbaar geweest.

Een zegenrijk instituut bleek bovenal de hygiènische sectie van den Volkenbond. Zij was ook al niet enkel een wetenschappelijk coördineerend, registreerend, verzamelend lichaam. Zij kreeg naast deze taak de positie van een vaste brandweer, die ten allen tijde gereed staat om uit te rukken. Deze sectie werd een voortreffelijke aanvulling van het inter-

nationale Roode Kruis. Het Roode Kruis heeft een bepaalde taak, die in onze wereld, helaas, verre van overbodig is geworden. Het kan echter niet prompt, en met ruime middelen, bij iedere ramp welke eenig volk treft, te hulp snellen. Het verschil in taak tusschen Roode Kruis en Volkenbond ziet men nu in China, waar deze laatste zich geheel wijdt aan het verzachten van het lijden der burgerbevolking. Bij epidemieën, hongersnood, overstrooming of aardbeving placht vroeger veel tijd verloren te gaan, voordat de internationale weldadigheid georganiseerd was en over voldoende middelen beschikte om de geteisterde bevolking te hulp te komen. Deze hulpverleening was gewoonlijk nog zeer beperkt, en kon in den beginne ernstige feilen vertoonen, doordat de organisatoren te weinig bekend waren met de bijzondere omstandigheden van het land. Nu staat de Volkenbond, met een groepje van universeele deskundigen, steeds gereed. Zoodra, gelijk nu in China het geval was, hulp van grooten omvang dringend noodig wordt, kan, nog vóór de vrijwillige brandweer der internationale weldadigheid in actie kan treden, de organisatie van den Volkenbond uitrukken. Steeds zijn er de middelen, die haar tot onverwijld handelen in staat stellen. Zij kan de regeeringen om financieelen steun vragen, die te gereeder verleend wordt, omdat de regeeringen weten, dat de gelden aan bevoegde handen worden toevertrouwd. De mannen, die de acties leiden, zijn gespecialiseerd in deze dingen en beschikken over de middelen om precies te weten wat de bijzondere belangen en behoeften zijn van het betrokken land. De hygiènische sectie te Genève is ook de vraagbaak voor particuliere acties, die haar hulpverleening wenschen aan te vullen.

Uit een van de grootste mislukkingen van Genève is het nut van de permanente organisatie van den Volkenbond misschien het treffendst aan te toonen. De ontwapeningsconferentie is tot een aanfluiting geworden omdat zij te laat was belegd. Zij werd nog lang gerekt, toen het pleit reeds verloren was, en daardoor werd haar falen slechts te smadelijker. Maar eindelijk werd zij dan te ruste gelegd; niet gesloten.

Als nu af en toe een stem opgaat om haar in dit tijdsge-

wricht tot nieuw leven te doen ontwaken, doet dit ons schrijnend aan. Wij vragen ons af, of het naïveteit dan wel huichelarij is, die dit middel aanbeveelt, op dit oogenblik, tot het afwenden van onheil. Maar eens zal men toch ertoe moeten overgaan. De wedloop in bewapening, het elkaar opdrijven der naties, de ondragelijke spanningen tusschen de mogendheden, kunnen niet eeuwig duren. Men mag altijd nog hopen, dat dit geschiedt zonder dat een algemeene ramp, de verplettering van een der partijen, eraan is voorafgegaan. Komt het gelukkige oogenblik, dan ligt alles nog gereed voor een doeltreffende behandeling van het Vraagstuk. Men kan het werk voortzetten waar het is afgebroken. Er is een staf van deskundigen inzake ontwapening, die zijn voortgegaan de kwestie van alle kanten, en in het licht van nieuwe ervaringen, te bezien. Geen voorbereiding van een conferentie is noodig. Men kiest een nieuwen voorzitter, daar de oude overleden is; men vormt een nieuw bureau. Volkenbonds-conferenties zijn oneindig.

Hier heb ik den Volkenbond geschetst in zijn functies, die niet tot machteloosheid zijn gedoemd, of die een reserve vormen voor de menschheid, ondanks alle politieke teleurstellingen, die de wereld, door eigen schuld, in Genève ervaren heeft. Deze functies zijn belangrijk genoeg, om het voortbestaan van den Volkenbond te verzekeren in den tijd, waarin hij de gemeenschap der volken niet nog belangrijker diensten bewijzen kan. Wie tracht, dit voortbestaan te ondermijnen, wordt door slecht geweten gedreven.

Deze functie hebben politiek de waarde, dat zij de geregelde bijeenkomsten te Genève, buiten alle politiek om, rechtvaardigen. De Assemblée van 1938 was de eerste jaarvergadering, waarin de groote politieke problemen van het oogenblik niet hun brandpunt vonden. Men was bijeen, geheel terzijde van de, waarlijk wereldschokkende, internationale gebeurtenissen. Maar er was desniettemin werk te over voor de delegaties, en dit werk was ten deele nog nuttig, ja, constructief. Hierop kan de Volkenbond voortbestaan, tot het onvermijdelijk oogenblik van zijn politieke herrijzenis is aangebroken.

Buiten Duitschland, en zekere Zuid-Amerikaansche staten

heeft geen land Genève met overtuiging verlaten. Japan ging schoorvoetend weg, en hief geen enkele betrekking op, die het, na zijn vrijwel gedwongen uittreden, kon laten voortduren. Eerst in September 1938, na een nieuwe veroordeeling, heeft het de overgebleven betrekkingen afgebroken. Over Italië heb ik reeds gesproken. Men kan opmerken hoe moeilijk het Berlijn en Italië valt, de landen, die in hun invloedssfeer gekomen zijn te bewegen, den band met Genève te verbreken. Men denke aan Polen, Tsjechoslowakije, Hongarije, Zuid-Slavië en wijlen Oostenrijk.

De staatslieden van Europa kennen te wel de waarde van de geregelde ontmoetingen, waartoe de Volkenbond zoo ongedwongen gelegenheid geeft. Dit stelsel, te Genève en door Genève ontstaan, is van onberekenbare beteekenis voor den vrede. Als het diepgaande, vitale geschil over Tjechoslowakije te München met een Hitler en een Mussolini te regelen was, hoezeer had dan een bijeenkomst van mannen van zoo oprechte vredelievendheid als Bethmann-Hollweg, Grey en de Fransche regeerders van dien tijd, het geschil tusschen Weenen en Belgrado moeten kunnen bijleggen. Als Hitler en Mussolini dankbaar zijn voor het resultaat van München, dan hebben zij hun dank tot Genève te richten. Vroeger, vóór de scholing der staatslieden door Volkenbond en Haagsche Hof - de beide groote middelen tegen het gevaarlijk gif van het ‘prestige’ - zou het nationale waardigheidsgevoel nooit reizen als die van Chamberlain hebben gedoogd. Men voerde oorlogen op grond van overwegingen van prestige, die veel minder zwaarwichtig waren dan de overwegingen, die aan dergelijke reizen in den weg zouden hebben gestaan.

Het instituut van Genève is, in 1923, niet de oorzaak, maar wel het instrument geweest, waardoor Mussolini vreedzaam verwijderd kon worden van Corfu, dat hij, tot een begin van zijn expansief streven, de Grieken afgenomen had. Het heeft een oorlog tusschen Griekenland en Bulgarije, die reeds begonnen was, in den kiem gesmoord. Het heeft, na den moord te Marseille op koning Alexander van Zuid-Slavië, onder benauwende omstandigheden, een oorlog tusschen Hongarije en Zuid-Slavië weten te voorkomen. Het heeft Mandsjoerije niet tegen Japansche overweldiging, en Abessinië niet tegen

Italiaansche verovering kunnen beschermen. In de Tsjechische aangelegenheid is zijn hulp niet eens meer ingeroepen. Maar zonder de te Genève gevormde traditie ware München niet mogelijk geweest. Wie München verwerpt, moet toch overwegen, welke vreeselijke dingen toen zijn afgewend, en kan zijn hoop vestigen op de mogelijkheid, dat zonder deze vreeselijkheden boontje toch om zijn loontje kan komen, en men de hoop op de zegepraal van vrede en recht, en op bevrijding van de barbarij, niet hoeft op te geven.

De Volkenbond is een machteloos lichaam geworden. Hij is verlamd in zijn vermogen tot het handhaven van den vrede, en ook zijn dagelijksche, nuttige functies kan hij minder goed vervullen door de aderlatingen, die hij heeft ondergaan. De verlamming ligt niet aan den Volkenbond, maar aan de wereld. De Volkenbond is nooit iets anders geweest dan een instrument, en een instrument, dat niet gebruikt wordt, is een dood ding. Het bestaat echter voort, en kan bij een volgende gelegenheid wèl ter hand worden genomen en zijn werk doen, als het tenminste door verwaarloozing niet al te zeer is ontredderd.

Na de droevige ervaringen met de collectieve veiligheid hebben tal van landen, ook het onze, hun verplichtingen ten opzichte van de gemeenschappelijke veiligheid opgezegd. Het is een droeve noodzakelijkheid geweest. Nu leven de kleine staten van Europa weer in de schaduw van de groote mogendheden, gedwongen de aalmoes van bescherming te vragen of te aanvaarden, als zij door een machtigen staat zouden worden aangevallen. Dit noemt men fiere zelfstandigheidspolitiek. Zoolang zij de verplichting tot wederzijdschen bijstand van de Volkenbondsleden bereid waren te vervullen, was hulp in eigen nood niet een gunst maar een recht. Het dient echter erkend, dat sedert het verraad van Laval de verplichting tot wederzijdschen bijstand voor zwakke staten tot een gevaar was geworden. Nadat Frankrijk zijn bondgenoot Tsjechoslowakije aan zijn lot overgelaten heeft, is vrees voor overgroot risico nog te meer gerechtvaardigd.

Frankrijk en Engeland hebben geweigerd, de collectieve veiligheid formeel te verloochenen. Men heeft te Genève over de afschaffing of verzachting van de bepalingen, die

deze regelen, gesproken. Het resultaat is geweest, dat men de dingen heeft gelaten zooals zij waren. Het is goed, dat dit is geschied. Zij bestaan nu, in genarcotiseerden toestand voort. Als de Volkenbond eens gerestaureerd wordt, zal men ze, als een Doornroosje slapende, aantreffen. Men zal dan met hun bestaan moeten rekening houden. Zij zullen den grondslag vormen van nieuwe bepalingen. Zij waren een groote stap vooruit in de wereldgeschiedenis, een stap te groot voor de wereld om te kunnen bijhouden. Waren zij verdwenen, dan zou het experiment, dat zij vormden, niet licht worden herhaald. Voorzichtiger zou men beginnen. En toch moet het naar de collectieve veiligheid, wil de wereld ooit in vrede leven. Op de edele geaardheid van de massa kan men niet rekenen. Er moeten wetten zijn en een straffende, of in ieder geval dreigende, gerechtigheid. Wij hebben die nog noodig in onze burgerlijke maatschappij, waar het recht reeds zooveel eeuwen aanvaard is en overgegaan in de gevoelens van het individu. Hoeveel te meer zijn zij dan noodig in de gemeenschap der volken, waarin op het oogenblik de wet van het oerwoud heerscht, gelijk zij daar heerschte voor de Volkenbond werd opgericht.

Wat veroverd is, zij het bij verrassing, mag niet worden prijs gegeven, ook al is het voor het oogenblik niet bruikbaar. Men berge het liever op, en beware het voor betere tijden, die weldra kunnen aanbreken.

Het anti-semitisme in Italië
Door J.Z. Baruch

De bekende Duitse schrijver Emil Ludwig heeft enige jaren geleden een boek gepubliceerd, ‘Gespräche mit Mussolini’, waaruit wij met betrekking tot de opvattingen van den Duce over ‘ras’ en anti-semitisme, enige regels zullen citeren. Op de vraag van Emil Ludwig naar de betekenis van het ras, antwoordde Mussolini:

‘Het Ras? Er bestaat geen enkel zuiver ras; ook het Hebreeuwse ras is niet zuiver. Juist uit de vermenging van de rassen wordt vaak de kracht en de schoonheid van een natie geboren. Ras? Dit is een kwestie van gevoel, niet van werkelijkheid. 95 procent er van is gevoel. Ik zal nooit gelooven aan de mogelijkheid, om op biologische gronden de meerdere of mindere zuiverheid van een ras aan te tonen... ...De nationale trots behoeft geen rasdelirium.’

Op een vraag naar het anti-semitisme in Italië, merkt Mussolini op:

‘In Italië bestaat geen anti-semitisme. De Italiaanse Joden hebben zich altijd als goede burgers gedragen, en waren steeds goede soldaten. Zij bezetten hoge posten aan de universiteiten, in het leger en in de banken. Een groot aantal van hen is generaal.’

Vervolgens vroeg de Duce den Duitsen schrijver:

‘Hoe verklaart u het anti-semitisme in Duitsland?’

Ludwig antwoordde: ‘Als het in Duitsland mis gaat, is het altijd de schuld van de Joden.’

‘De zondebok’, besloot Mussolini.

Als men nu nog weet, dat in hetzelfde jaar waarin bovenstaand gesprek plaats vond, in 1932, in de Popolo d'Italia, van 29 Mei 1932, een anoniem commentaar op de frequentie van de gemengde huwelijken in Italië verscheen, dat echter aan Mussolini zelf werd toegeschreven, waarin o.a. gezegd werd:

‘De statistische gegevens zijn van het grootste belang, daar zij aantonen en verklaren, waarom een anti-semitische beweging in Italië practisch niet bestaat. De frequentie der gemengde huwelijken moet door weldenkende Italianen met voldoening begroet worden, daar zij het bewijs is van de volkomen gelijkheid in burgerlijk, staatkundig en vooral moreel opzicht, die bestaat tussen alle Italianen, wat ook hun afstamming in het ver verleden moge zijn’, dan is het wel duidelijk, dat achter deze omzwaai en bekering tot de rassenleer en het anti-semitisme, belangrijke politieke factoren schuilen.

Alvorens echter op de diepere oorzaken van het Italiaanse anti-semitisme in te gaan, willen we hier in het kort iets vertellen van de geschiedenis der Joden in Italië.

Reeds in 139 v.d.g.j. hadden Joodse kooplieden, komende uit Palestina, zich in de grootste stad van die tijd, Rome gevestigd. Onder het bewind van Ceasar ging het hun goed, evenals onder latere Romeinse heersers als Augustus of Trajanus. Evenals de andere inwoners van Rome, verging het hun slecht onder de heerschappij van de tyrannieke Caligula en Nero.

Het fanatisme, waarmee de eerste aanhangers van het Christendom hun godsdienst beleden, duldde niet, dat anderen op hun wijze zalig wilden worden. In de zesde eeuw begon echter een betere tijd voor de Joden in Italië aan te breken, en verkregen zij het recht op een eigen rechtspraak in civiele zaken. Het Lateraanse concilie bepaalt in 1215, dat de Joden voortaan op hun kleding een opzichtig onderscheidingsteken moeten dragen. Het dragen van deze zg. Jodenlap werd later in andere landen voor de Joden eveneens verplicht gesteld.

Als een nieuw benoemde paus zijn eerste, plechtige intocht in de stad Rome hield, moesten de rabbijnen en Joodse kerkbestuurders hem bij de Engelenburcht opwachten. De Thora (Pentateuch) werd den paus overhandigd, die er een vluchtige blik inwierp. Als hij het heilige boek weer teruggaf, zei de paus in het Latijn: ‘Wij bevestigen de wet, maar uw uitleg verdoemen wij’.

In de 14e en 15e eeuw vinden we talrijke Joden als bankiers of geldschieters, de enige beroepen, die zij konden uitoefenen,

daar ander werk hen verboden was, in Venetië, Milaan, Florence, en ook in de kerkelijke staat, waar zij de vaak in geldverlegenheid verkerende pausen grote geldsommen leenden.

Daarom werden zij somtijds ook door de pausen beschermd, zoo door Innocentius III, die hun onschendbaarheid voor persoon en goed garandeerde. Een andere paus, Clemens VIII, onderdrukte hen echter zeer, waarop de gezamenlijke Joden van de Levant, die veel handel met de kerkelijke staat dreven, een middel toepasten, dat Clemens zijn onderdrukkingspolitiek deed herzien, nl. de boycot van de handel met de kerkelijke staat.

Toen in 1492 de Joden van het Iberische schiereiland verdreven werden, gingen velen der ballingen naar Italië, waar zij met hun reeds daar wonende geloofsbroeders een dragelijk leven konden leiden, tot de tijd van de Contra-Reformatie. Dan worden zij, in 1569, uit het gebied van de kerkelijke staat, met uitzondering van Rome en Ancone, verdreven, en vinden zij slechts in enkele streken van Italië een toevlucht, o.a. in het gebied van de Medici's, de bekende Maecenassen, die hen in Toscane, in Livorno, een veilig tehuis aanboden. De emancipatie.

In het koninkrijk Sardinië verkregen de Joden de emancipatie in 1848. Andere Italiaanse staten volgden, zodat toen ook in Rome de emancipatie voor de Joden, na de intocht van het Italiaanse leger, in 1870, werd afgekondigd, zij voor de wet gelijkgesteld waren met de Italiaanse niet-Joden.

De Italiaanse Joden zijn na de emancipatie sterk geassimileerd, daarvan getuigen de talrijke gemengde huwelijken. Van de 100 Israëlietische vrouwen huwden 27,52 procent met katholieke mannen, 0,77 procent met mannen van andere Christelijke godsdiensten, en 0,39 procent met mannen niet tot een of ander kerkgenootschap behorende. Katholieke gebruiken, als het op Allerzielen op de graven van gestorven verwanten branden van lampjes, zijn door hen overgenomen, evenals het on-Joodse gebruik van het afbeelden, hetzij als fotografie, hetzij als beeldhouwwerk, van gestorvenen op hun grafsteen.

In de officiële ‘Encyclopedia Italiana’ wordt de toestand van de Joden in Italië, althans vóór het afkondigen van de

‘bepalingen ter bescherming van het Italiaanse ras’, aldus weergegeven:

‘De verbreiding van het anti-semitisme onder ons, Italianen, gaat tegen onze nationale traditie in, welke - in tegenstelling tot de Duitse - de opneming van de Joden in de gemeenschap begunstigt. In Italië ontbreken de sociale en economische voorwaarden, die het anti-semitisme in andere landen weliswaar niet rechtvaardigen, maar toch gedeeltelijk verklaren. Gering in aantal, zijn de Italiaanse Joden bijna allen sinds eeuwen in Italië woonachtig, en volkomen veritaliaanst. Joden en Christenen leven, een veeljarige traditie getrouw, vreedzaam naast elkaar’.

Dezelfde ‘Encyclopedia Italia’ merkte over ‘razza’ het volgende op:

‘Er bestaan geen rassen, er bestaat slechts een Italiaans volk of een Italiaanse natie. Er bestaat geen Arisch ras, en het is een dwaling, aan het bestaan er van te geloven’.

Wellicht, dat nu ook de ‘Encyclopedia Italiana’ evenals de oude jaargangen van de ‘Popolo d'Italia’ uit de leesbibliotheken wordt verwijderd.

Italië behoort tot die landen waar procentueel weinig Joden wonen. Onlangs is er een officiële statistiek verschenen, waarin hun aantal op een bevolking van 43.000.000 als 44.000 staat aangegeven. Er zijn echter nog ongeveer 17 à 18.000 buitenlandse Joden, die de laatste jaren uit Duitsland Polen, Hongarije en Oostenrijk in Italië hun toevlucht meenden gevonden te hebben. De pers geeft hogere tendentieuzere cijfers. Nog geen Jood is er op 1000 inwoners. Men treft ze in enkele steden o.a. Rome met 12.500, Milaan 7500, Triëst 5700, Turijn 5200, Florence 3300, Fiume 2600, Venetië 2500 en Livorno met slechts 1800. Het overige zeer kleine gedeelte houdt zich op in dorpen.

Het sterftecijfer overtreft dat der geboorte. Dit vindt ook zijn oorzaak in de gemengde huwelijken. 28% der Jodinnen trouwen met Christenen. Doordat de vroegere Oostenrijksche steden, w.o. Triëst en Fiume geannexeerd zijn, is de Joodse bevolking van 35.500 in 1870 tot 44.000 gestegen. De buitenlandse Joden bevinden zich grotendeels in Milaan, Florence, Rome en Triëst.

De Joden in het sociale leven

Het sociale leven der Italiaanse Joden vertoont een geheel ander aspect dan in de andere landen. De Joden bekleden hoofdzakelijk functies bij de administratie en het officierencorps. Dit ziet men nog sterker dan vroeger onder het fascistische regime. Kort geleden bezat Italië nog 12 generaals, w.o. twee bevelhebbers. Van invloed in het bankwezen en in de handel is geen sprake. Milaan maakt daarop een uitzondering. Zelden treft men Joodse bezoekers aan op de beurs. Ook zijn grote Joodse warenhuizen sporadisch voorkomende verschijnselen.

De Joden in Rome vormen de armste laag der bevolking, zijn dicht bijelkaar blijven wonen in de armenwijken, ook nadat de ghetto's er niet meer waren. Wanneer men in Rome is, ziet men precies zoals men het in oude reisbeschrijvingen kan lezen, Joodse vrouwen voor de deur van hun krotten zitten, aan het lompen sorteren. Men kan zich dan ook, met een beetje fantasie, een levendige voorstelling maken van hun vroeger bestaan, toen zij nog gedwongen waren in Ghetto's bij elkaar te wonen.

Op Woensdag vindt de beroemde rommelmarkt te Rome plaats, en men treft daar veel Joden aan. Vroeger werd de markt, als de Grote Verzoendag op Woensdag viel, verdaagd tot de komende week. Thans is dit alles anders geworden. In de overige handel speurt men niets van hoge Joodse feestdagen.

Er is echter ook een Joodse aristocratie, w.o. 75 adellijke families, die nog getrouw volgens de tradities leven. Een tak van de familie Otolenghi (Minister van Oorlog) is indertijd tot de gravenstand verheven. Van graaf Volpi, den in de laatste tijd bekend geworden econoom, is bekend, dat hij geen Ariër is.

Het verschil van de Joden in Italië met de Joden in andere landen kenmerkt zich ook, doordat de Joden in Italië heel andere beroepen prefereren. Artsen zijn er zeer weinig. Dit is enigszins gewijzigd door een toename van Joodse artsen uit Duitsland. Ongeveer 100 artsen en tandartsen hadden vergunning hun beroep uit te oefenen. Hun wachtkamers waren juist vol van niet-Joodse Italianen.

De diepere oorzaken van het Italiaanse antisemitisme

Het fascistische regime heeft zich in den aanvang van zijn bestaan niet ongunstig tegenover de Joden gedragen. Ook de Italiaanse bevolking zelf is van nature niet antisemitisch; sommige leiders van het Italiaanse fascisme hebben echter sinds lang antisemitische propaganda gevoerd, welke door Mussolini stilzwijgend werd toegelaten. Zo werd door Farinacci, den oud-secretaris van de fascistische partij, in zijn blad 'Regime Fascista' een felle campagne tegen de Joden gevoerd. Opmerkelijk is, dat de Italiaanse antisemitische journalisten veel relatiën onderhouden met de Duitse kolonie in Rome.

De antisemieten in Italië beschuldigen de joden er van, dat zij in de kaart spelen van het Engelse imperialisme. Vooral de Zionistische Joden zouden een anti-italiaanse politiek voeren. De buitenlandse politiek van Italië is, vooral sedert de verovering van Abessynië, een Middellandse-zee politiek geworden. Het ideaal van 'Mare Nostrum' zweeft de Italiaanse fascisten, en vooral Mussolini, steeds voor ogen. Daarom kunnen zij geen machtige staat rond de Middellandse zee dulden. Een Joods Palestina zou een gevaarlijke mededinger in de Middellandse zee kunnen worden.

Door de verovering van Abbessynië, heeft Italië een nieuwe bevolkingsaanwas van o.a. talrijke Arabieren gekregen. Het is daardoor gedwongen goede betrekkingen met de Arabische staten te onderhouden. Mussolini heeft zich in Lybië tot 'beschermer van de Islam' geproclameerd. Men hoopt nu door de anti-Joodse en anti-Zionistische politiek de Arabieren voor zich te winnen.

De uitgewezen Duitse Joden, die in Italië een toevlucht kwamen zoeken, werden door hun geloofsgenoten gastvrij ontvangen, en vonden bij hen een open oor voor hun grieven tegen de Duitse regering. Dit wekte natuurlijk veel misnoegen op bij de Italiaanse fascisten, die hun bondgenoot Duitsland niet wensten te laten critiseren. De eerste antisemitische maatregelen werden dan ook tegen Duitse Joden genomen. Door het uitvinden van het 'Italiaanse' ras, wenste Mussolini tevens een discriminatie te maken tussen de beschaafde

Italianen, en de ‘onbeschaafde’ Abessynen. Er bestaan dan ook strenge wetten tegen rasvermenging van Italianen en inboorlingen van de koloniën. De ondergang van het vroegere Romeinse keizerrijk wordt ook aan rasvermenging toegeschreven, en de tegenwoordige Italiaanse machthebbers willen het huidige Italiaanse Imperium het lot van zijn voorganger niet doen delen.

De Italiaanse ‘geleerden’ hebben op 14 Juli j.l. geproclameerd, dat het Italiaanse volk tot het Italiaanse ras behoort, dat zich door de eeuwen heeft zuiver weten te houden en dat van Arische oorsprong is. Het Arische ras zou volgens hen verdeeld moeten worden in Noordse en Middellandsezee Ariërs. De echte Arische beschaving zou vooral rond de Middellandse zee tot bloei zijn gekomen, hetgeen natuurlijk minder vleiend voor de Noordse Duitse Ariërs is. Bovendien zou het Italiaanse volk weinig verwantschap met het Franse, echter zeer veel met het Duitse en Engelse volk vertonen.

Resumerende zou men kunnen zeggen, dat het Italiaanse anti-semitisme, hierin verschillend van het Duitse, dat meer op sentimenten, dan op verstandelijke overwegingen is gebaseerd, een doelbewuste factor is in de anti-Engelse en pro-Arabische politiek.

Het Italiaanse anti-semitisme heeft tweeërlei reactie verwekt in de eerste plaats bij vele, buiten Italië wonende, echter tot de Italiaanse staatsgemeenschap behorende Joden, in de Levant en in Egypte, en in de tweede plaats bij de Italiaanse Katholieken, die verwachten, dat het fascisme, zich evenals in Duitsland, na de Joden, tegen de Kerk zou richten.

Wat het aantal Italiaanse Joden buiten Italië betreft, valt op te merken, dat ruim 5000 Egyptische Joden een Italiaanse pas bezitten, terwijl in Saloniki meer dan 20.000 Joden Italiaanse staatsburgers zouden zijn. Deze Joden vormden tot nu toe een zeker steunpunt voor de Italiaanse politiek in de landen, waar zij woonden. Deze Joden, die een uitgebreide handel op Italië voerden, trachten nu hun Italiaanse staatsburgerschap te verwisselen voor dat van het land hunner inwoning, terwijl zij tevens hun handel op Italië zoo veel mogelijk beperken. De ‘Lloyd Triestino’ had de laatste jaren welhaast het monopolie van het vervoer van Europese

emigranten en toeristen naar Palestina. Velen prefereren tegenwoordig echter andere scheepvaartlijnen, als die van Constanza, of Franse lijnen.

Hoewel de Italiaanse rasverkondigers uitdrukkelijk hebben vastgesteld, dat het rassenvraagstuk uitsluitend van biologisch, en niet van het standpunt der philosophie, of dat der godsdienst moet worden bezien, voelt het Vaticaan zich door de rassenpolitiek toch verontrust. Het Duitse voorbeeld van het lot der Katholieke Kerk, doet de paus immers vrezen, dat in Italië, na de Joden, de Katholieke Kerk, het voorwerp van haat van het fascisme zal worden. In een absolutistische staat immers, worden geen organisaties naast de officieele toegelaten. Slechts de geest van de heersende partij mag de kinderen worden bijgebracht, en opvoeding in Katholieke scholen en jeugdorganisaties moet vervallen voor de opvoeding in de officiële staatsorganisaties.

De tegenstelling tussen het Italiaanse fascisme en de Katholieke Kerk is daarom, anders dan in Duitsland, niet reeds eerder tot een conflict gekomen, doordat een vijandige kerk in Italië, die het gehele volk zou omvatten, gevaarlijk voor het fascisme zou kunnen worden. Wijselijk heeft Mussolini daarom een conflict vermeden.

De paus voelt echter, dat het fascisme in Italië zich, evenals in Duitsland, in anti-godsdienstige en daardoor anti-Katholieke richting gaat ontwikkelen. Het fascisme eist alles voor zich op, en duldt niets naast de staat en de staatsorganisaties. Daarom reageerde de paus direct op de proclamatie betreffende het Italiaanse ras, met het uitspreken van een rede tot de jongelieden van de congegratie voor de Propaganda des Geloofs, waarin hij o.a. het volgende zei:

‘De Latijnen spraken niet over ras of over iets, dat daar op lijkt. Onze oude Italianen hadden schonere, sympathiekere woorden: gens italica, italica sirps, Japaeti gens. Zulke woorden klinken beschaafder en minder barbaars. Men kan zich helaas afvragen, waarom Italië zich gedrongen voelt Duitsland na te volgen.’

Tevens merkte de paus op: ‘Katholiek wil zeggen, universeel, niet rassistisch en niet nationalistisch, in de separatistische betekenis dier woorden. Wij willen niemand buiten de mensenfamilie sluiten. De rassenleer en het Nationalisme

worden, als men ze te ver drijft, tot slagbomen tussen mensen, tussen groepen, tussen volken.'

Tot slot zei de paus: 'Let wel op, ik raad u aan, van de katholieke actie de handen af te houden, ik raad het u aan, ik smeek u er om voor uw eigen bestwil, want wie aan de Katholieke actie raakt, raakt aan den Paus en wie aan den Paus raakt, schiet het leven er bij in. Qui mange du pape, en meurt.'

Mussolini heeft de handschoen, die de paus hem in deze rede heeft toegeworpen, opgenomen. In een toespraak, enige dagen na de waarschuwing van den paus door Mussolini uitgesproken, verklaarde hij, dat de fascistische rassenleer tot het einde toe zou worden uitgevoerd, en dat het fascisme zich door niets of niemand zou laten tegenhouden.

De rassenleer, nu ook door het Italiaanse fascisme gepredikt, brengt het dus in scherpe tegenstelling tot de Katholieke Kerk.

Critisch bulletin

Twee monumentale uitgaven
Albert Verwey, Oorspronkelijk dichtwerk (2 dln.) A'dam, Em. Querido; v.h. C.A. Mees, Santpoort; f9.75, f 12.75
H. Marsman, Verzameld werk (3 dln.) A'dam, Em. Querido; De Gemeenschap, Bilthoven; f 6.50, f 9.50

Een Nederlandsch dichter zeide mij eens, in arren moede, dat wij maar Duitschers moesten worden, een uitspraak die mij maandenlang gehinderd heeft. De oorzaak zijner mismoedige woorden was een door jaren gegroeide wrevel of ontmoediging over den te kleinen weerklank dien de Nederlandsche dichter in zijn volk kan vinden; deze moge al naar verhouding niet kleiner zijn dan bij andere volkeren, en de poëzie, dit moeilijkste spel dat immers een spel met het leven zelf is, nergens populair zijn, omdat het voor een spel zich tezeer met moeilijke, teêre en serieuze, ontziene en ontzag vergende levenswaarden ophoudt, dus voor een spel te zwaar is, en van den ernst des levens uit beoordeeld weer tezeer spel, voor het hoogernstige leven dus weer te speelsch, en in die dubbele tegenstrijdigheid aldus onbehaaglijk en onbegrijpelijk, een spelen met vuur, zooals fakirs doen, - het overal bestaande misverstand of onverstand der menigte wordt de dichter, die maar een klein taalgebied bespelen kan, des te pijnlijker of duidelijker gewaar. Het was diezelfde gewaarwording, die Marsman eens in een kort gedicht een noodkreet over het gemis aan klankbord in zijn volk deed slaken. Het gevoel van maar ternauwernood gehoord te worden, en het gerechtvaardigd besef van den dichter, dat hij, al blijft hij altijd de eenzame harpspeler in de schaduwnis, toch in veel grooter verten gehoord zou worden als hij uit een ander volk geboortig was en, bij andere stemmen vergeleken, een even groot gehoor verdiende of diende te vinden, heeft menig ander Nederlandsch dichter gekend, zonder het zoo op de spits gedreven te formuleeren als de hierboven ongenoemde, wiens goed vaderlanderschap overigens buiten verdenking staat. Om verantwoording gevraagd, herriep of herzag hij zijn uitspraak later in zooverre, dat het nu te laat was, immers het Duitsche volk te verschillend van het onze geworden en het Nederlandsche tezeer eigen van aard, maar dat wij Duitschers hadden moeten worden toen dezen het zelf nog worden moesten, en dus een andere loop der geschiedenis gewenscht ware geweest, waarbij geen Nederland ontstaan en dus die cultuurwinst niet gekend en evenmin betreurd zou zijn, terwijl hij bovendien, maar dat scheen nog méér

gedachten- en woordenspel dan het vorige, een gunstige werking van de bijmenging dezer lage landen-bevolking in den germaanschen brouwketel had willen verwachten, misschien juist het ontbrekende ingrediënt dat de alles doordringende, koppige pruisische gisting had moeten betoomen en den smaak van het brouwsel aangenaam wijzigen?

Hoe het zij - wij zijn er, sinds eeuwen; en zijn eerder dan de Duitschers tot eigen aard, karakter en staatsvorm gerijpt en hebben ons, in geschriften en gedichten, daartoe bekend. Eigener, eigen-aardiger Nederlandsch dan de beide dichters, wier werk hier verzameld voor ons ligt, kan men niet licht zijn. En beiden zijn, de moeilijke omstandigheid van een klein taalgebied ten spijt, toch in staat geweest voor een deel van hun volk, een élite of kern, een onmiskenbaar leiderschap te vervullen. De oudste in een rijk en lang leven waarin hij de poëzie, en met en door deze den geest, de her-vorming van het leven tot persoonlijk geestelijk bezit, verdedigd en gediend heeft, daarbij wat Willem Kloos enkel aesthetisch en poëtisch aanvankelijk gestimuleerd had, bezonnen critisch en historisch gefundeerd voortzettend en in een voor meer dan één levensgebied invloedrijk leiderschap ten volle ontplooiend in even eigen als nationalen vorm, een Nederland in den besten en volsten zin van het woord, en tot in zijn laatste dagen een waarachtig en onverzwakt dichter; de jongere door een voor ons land ongekend élan van zijn eerste optreden af tot dezen dag toe een niet zoozeer geestelijk leiding gevend dan wel primair, elementair voorbeeld van sterken, geen inzinking of inkrimping duldenden levenswil, die zoowel poëtisch en vitaal ongehoord fascineerend en stimuleerend op de jongere generatie werkte en werkt. Twee zulke qualitatief groote invloeden, van dichterschap uitgaande, zijn dan toch in het kleine taalgebied mogelijk geweest, en het tastbaar bewijs ervan ligt voor ons, deze twee monumentale uitgaven die dank zij den indruk die zulk dichtwerk blijkbaar toch heeft kunnen maken en wederom het kleine taalgebied ten spijt, tot stand konden komen. Dat een regeeringssubsidie de uitgave van Verwey's verzameld dichtwerk mede heeft mogelijk gemaakt, is verheugend en moge een teeken zijn van een toenemende erkenning door het landsbestuur van 's volks beste geestelijk bezit, waarvoor de officieele vertegenwoordigers des volks veelal in aandacht te kort geschoten zijn.

Waardeering verdient ook het idealisme der uitgeefsters, die in gevallen als deze niet de volle zekerheid konden bezitten dat de uitgaven zakelijk even verantwoord waren als ideëel, maar die het ideëele motief den doorslag dorsten laten geven! Wij wenschen van harte, dat dit geestelijk voorschot door de Nederlandsche lezers voldoende gewaardeerd zal worden, een waardeering die het met het

zakelijk rendement dezer uitgaven bewijze! Groote erkentelijkheid gevoelen wij voor Prof. van Eyck, die met overgroote bescheidenheid en moeilijk af te meten werkkracht de zorgvuldige tekstuitgave van Verwey's gedichten met even groote liefde als kundigheid heeft verzorgd.

Over het verzamelen van zijn werk, deels geschift en gewijzigd, in drie deelen, poëzie, proza en critisch proza, door Marsman kan men zich verbazen omdat het ongebruikelijk is dit te doen bij leven en welzijn, nog vóór het vierde kruisje is geteekend. Men héeft er zich dan ook wel over verbaasd. Maar ofschoon men even hieraan moet wennen, lijkt mij dit vervroegd verzamelen toch vrij wat eer te verdedigen dan het meer en meer gebruikelijke vervroegd jubileeren (wordt 's menschen leeftijd niet langer? Waarom dan tien jaren vroeger dan men gewend was, de leeftijdslauwer verspild? Het versneld levenstempo zou hiervoor alleen een argument zijn bij verhaast zelfverbruik en vervroegd verval). Jubilea worden ondergaan, maar bij het verzamelen van zijn werk is een schrijver actief. Dat werk nu duidelijk gerangschikt bijeen te hebben, is een groot voordeel voor den lezer dien het gehéél interesseert (en bij elk schrijver van belang, is het gehéél zeker even interessant als elk werkstuk afzonderlijk). Slechts één, niet te onderschatten bezwaar tegen dit vroegtijdig verzamelen blijft dan van kracht: is zulk een definitieve afsluiting van een levensperiode mogelijk zonder dat het levensmoment te grooten invloed op de keuze en wijze van einduitkomst heeft en dus een te actueele inbreuk op het toch altijd min of meer onvoltooid verleden maakt? Later pleegt die kans kleiner te zijn. Wat Marsman op dit oogenblik afgekeurd of weggelaten heeft, kan op zijn gezag nog niet van zijn oeuvre afgeschreven worden. Wat hij, in zijn proza met name, veranderd en bekort heeft (op deze en andere kwesties der uitgave kan hier nu niet dieper ingegaan worden), kan nog evengoed voor variant of visie anno 1938 gehouden moeten worden als voor definitieve vormgeving doorgaan. En wie weet, heeft zich deze Van Gogh in zijn voortvarendheid niet ook een oor afgesneden of vingerkootje afgeknepen? Maar hoe het zij, het verzameld geheel zelf, en de rangschikking en opvatting ervan die Marsman ons op dit oogenblik geeft, zijn interessant genoeg en het voordeel van het, hoe dan ook actueel en subjectief, gearrangeerd overzicht weegt m.i. op tegen de feitelijke of veronderstelde nadeelen.

Over zoo veelomvattend en zoo veelzijdig werk, als elk van deze beide uitgaven bevat, kan alleen een uitvoerige studie een eenigermate afdoend oordeel en karakteristiek geven. Wij verwijzen daarom vooralsnog naar de verspreide en bij benadering samenvattende karakteristieken, eerder door ons van het werk van Verwey (de in de

latere jaren geschreven typeeringen doen hem zoo niet geheelomvattend dan toch wel principieel recht wedervaren, de oudere verwaarlooze men liever) en van Marsman gegeven. Hier zij intusschen, afgezien van de bijzondere karakteristiek van elk, op een, bij alle verschil merkwaardige overeenkomst gewezen, waar in den regel geen acht op geslagen wordt en die karakteristiek is voor de Nederlandsche litteratuur in haar geheel. Beiden zijn door en door Nederlandsch, men kan zich hun persoonlijkheden in geen ander volk zóó voorstellen (dat gaat trouwens bij nauwlettend gadeslaan van het werk van bijna elken anderen schrijver op). Hollandsch (Van Duinkerken vergeve deze veralgemeening, die hij als een beperking ziet) zijn zij, recht en slecht Hollandsch, recht in hun onbewimpeldheid en soberheid, de onmiddellijkheid waarmee zij elk op hun toon recht op den man af het hunne zeggen, liefst in weinig woorden, zonder pathos, in een diepen doorklinkenden toon, zonder stemverheffing, met weinig ornamentiek, beeldspraak alleen toepassend wanneer ze klemmend is en essentieel, geen van beiden zingend, veeleer het woord nemend maar in een tegelijk beheerscht en bewogen rhythme, zeer ernstig, en elk op zijn wijze bondig, ja kort aangebonden, slecht (dat is al te recht Hollandsch) in het soms al te voortkabbelend beschouwelijke of beredeneerde bij Verwey (wien het anders aan ware beeld- en vormkracht allerminst ontbroken heeft) en in het al te ongegêneerd-onbehouwene, matroosachtige in vooral Marsmans vroegeren critischen toon, zonder zin voor intonatie waardoor ook de critiek een aan de kunst verwant s p e l van onderzoek, karakteristiek, tact en definitie kan zijn.

Er is, bij alle nuanceering en variatie, een groep elementen, die tezamen een karakteristiek kleinst gemeene veelvoud der Nederlandsche lyriek vormen, en deze kan men in de poëzie van Verwey en Marsman beiden duidelijk onderkennen. Deze lyriek is in den regel vooral sober, geeft meer blijk van zwijgzaamheid, van ingehoudenheid en beheersching dan van lust tot pathos en ontboezeming, en bevat meer beheerschte taalkracht dan overvloedige taalweelde.

De sobere, beheerschte natuur van zgn. ‘nuchtere’ (een typeering die men slechts met voorbehoud hier toepassen kan) volkeren als het Nederlandsche en het Engelsche, over wier schijnbaar daarmee tegenstrijdige lyrische productiviteit men zich onwillekeurig, maar ten onrechte, pleegt te verbazen, schijnt een gelukkige dispositie juist voor de lyrische uiting met zich te brengen, bevorderlijk, daar het immers een moeilijke zaak is met de intiemste bevindingen in de openbaarheid te treden en de emotie tot spel te bedwingen.

Het is niet alleen dat sobere en beheerschte, dat kenmerkend blijkt voor een belangrijk deel der Nederlandsche lyriek en haar, zelfs tot in zoo onderling verschillende uitingswijzen als van een Verwey en

een Marsman teekent, er is nog een ander geprononceerd kenmerk, dat is de merkwaardige, klare en onbegoochelde zin voor werkelijkheid die zelfs aan onze meest romantische dichters eigen is (Leopold, Werumeus Buning, Nijhoff, Slauerhoff, Gorter), de zin voor realisme die men elders niet in die mate of zeker niet op die wijze aantreft en die onze voornaamste lyrici als onmiskenbaar Nederlandsch typeert. Een onproblematisch realisme is van ouds het kenmerk der gemiddelde vaderlandsche letterkunde geweest, en niet haar sterkste, wel haar breedste zijde. Dien zin voor realisme nu heeft de Nederlandsche aard aan zijn lyrici meegegeven, en met de stijgkracht der verbeelding en de icarische vlucht der romantische bezieling gaat hier een a.h.w. beveiligende band met de werkelijkheid samen, die in die stijgkracht als bij een ballon captif tegelijk een vaste richting en naar de aarde terugwerkende spanning teweegbrengt. Het merkwaardige verschijnsel doet zich voor, dat het vaderlandsche realisme (plattegrond onzer letterkunde, al te vaak) gunstig ingewerkt heeft op de, verticale, lyriek en er een onmisbaar element voor vormt. Het zou met tal van voorbeelden te verduidelijken zijn. Het springt ook hier in het oog, nu toevalligerwijs de gelegenheid tot vergelijking op een meer algemeen plan zich voordoet van het werk dezer twee zoo verschillende dichters en vitalisten (één geestelijk, één elementair). Het bevestigt, zoo gezien, eens te meer hoe onherroepelijk en onverwoestbaar ons geestelijk bezit is en de wijze waarop dat in dit volk in beeld gebracht pleegt te worden. Op deze algemeene overeenkomst zij hier ditmaal, ten overstaan van twee zoo bij uitstek Nederlandsche uitgaven eens gewezen, waar voorts in het bijzonder nog zooveel persoonlijke kenmerken van aan te wijzen zullen zijn.

ANTHONIE DONKER

Hoofdfiguren die het niet zijn
S. Vestdijk, De nadagen van Pilatus Nijgh en Van Ditmar, Rotterdam; f 3.75, f 4.90

Deze nieuwe historische roman lokt uit tot een vergelijking met den vorigen van denzelfden auteur: ‘Het vijfde Zegel’. Beide behandelen ‘Christelijke’ problemen; in beide is tot hoofdfiguur een personage met klinkenden naam gekozen, over wiens levensloop dan echter weinig feitelijks bekend is; beide, tenslotte, laten op beslissende wijze een vorstelijke persoon ingrijpen, zoo niet in de handeling, dan toch in het psychologisch beloop: wat Philips de Tweede was voor El Greco is, keizer Tiberius voor Pilatus. Wel is waar sterft Tiberius aan het einde van het tweede hoofdstuk, maar zijn neef Caligula zet zijn rol op waardige (s.v.v.) wijze voort, ook tegenover den gewezen stadhouder, die, door niets zoozeer geïmponeerd als door keizerlijke

macht, door persoonlijke ervaringen bovendien aan Tiberius gebonden, volkomen machteloos blijkt te staan tegenover den opvolger, een dégénéré van het ergste soort. Maar hier houdt alle overeenkomst ook op: waar El Greco zich onder den koninklijken invloed louterde, daar gaat Pilatus botweg te gronde, zonder eenig begrip voor de situatie, hetgeen niet alleen verantwoord is door het verschil tusschen geniaal kunstenaar en middelmatig bewindvoerder, maar ook tusschen de uitstralingen van een in den grond welwillend man als de Spaansche koning en die der giftigste onder de Romeinsche Caesaren. Eigenlijk kan men zich dan ook geen twee boeken denken die zoo weinig met elkaar gemeen hebben. De behandeling is verschillend, de compositie, ja, zelfs de stijl. Iedere vergelijking, die tenslotte altijd mogelijk is, en in dit geval ter oriënteering ook wel van nut, behoudt daarom iets kunstmatigs.

Voor ons lijdt het geen twijfel, of de Pilatus-roman is als literair werkstuk te verkiezen boven den Greco-roman, en dit niet door de veel en veel soepeler schriftuur, zelfs niet zoozeer door de vrijwel totale afwezigheid van een geleerdheidsvertoon inzake dogmatiek en stijl, dat 'Het vijfde Zegel' ontsierde, zonder dat men ontkennen kon, dat de auteur, met één hand in het wespennest van een inquisitoriaal pseudo-proces, moeilijk anders kon doen dan de andere in de bijenkorf der Heilige Roomsche Kerk te steken, - maar uitsluitend door een betere uitwerking van het psychologisch conflict. In beide boeken heeft men een driehoeksverhouding. Waar deze echter in 'Het vijfde Zegel' volkomen onbenut blijft, hetgeen, eerder misschien nog dan de tentoongespreide eruditie, tot het lichtelijk-irriteerende 'statische' karakter van het boek bijdraagt, daar beheerscht in 'De Nadagen van Pilatus' de driehoek het geheele verhaal, terwijl het 'statische' zich hoogstens bepaalt tot één van de hoekpunten, n.l. de Pilatusfiguur, die meer en meer uitgeschakeld wordt ten gunste van de tegenspelers Caligula en Maria van Magdala. Gedeeltelijk geschiedt dit laatste door de omstandigheden, voor een ander gedeelte door een half pathologische inertie, een gemoedsverlamming, bepaald door zijn verhouding tot den keizer en door zijn klimmend schuldbesef in verband met het Christus-proces, waarbij zijn rol eveneens een overwegend passieve was, berustend op gemakzucht en onverschilligheid. Van den auteur lijkt het een malicieuze inval om voor de vrouwelijke hoofdfiguur, met haar mystieke liefde voor Christus en, nauwelijks in tegenspraak daarmee, haar lichamelijke bereidwilligheid, eerst tegenover Pilatus, - wat zijn ondergang worden zal, - daarna tegenover Caligula, dit laatste overigens uit berekening, juist Maria Magdalena te kiezen. Men zou zeggen: het had wel wat minder gekund. Natuurlijk niet a priori historisch onaannemelijk, - over deze vrouw is vrijwel niets be-

kend, en zelfs haar oppositie tegen de jongeren lijkt te verdedigen, wanneer men haar zoo ziet: zeer intelligent, zeer positief, tegelijk nuchter en geëxalteerd, en met een eigengereide en nogal 'origineele' moraal, die met een uitgesproken anti-metaphysische, als het ware 'Ariaansch'-kettersche wereldbeschouwing samenhangt, - maar wat opzichtig is de keuze. Wanneer men Pilatus dan wil laten 'straffen' door middel van de liefde voor een vrouw die Christus liefhad, had men ook een anonyma kunnen nemen. Maar hoe dit zij, hier zijn tenminste psychologische spanningen, daar waar in den Spaanschen roman de driehoek Greco-Esquerrer-Gerónima, actueel-politiek gesproken, vereenvoudigd werd tot de as Greco-Esquerrer, met een toegevoegde Gerónima, die alleen maar mooi was. Van deze drie hoofdfiguren nu is Caligula stellig het best geslaagd. Hij beheerscht, comediant die hij is, volledig het 'spel' van den roman; hij intrigeert, acteert, en oreert, - dit alles lang niet onvermakelijk, al is hij dan ook een monster, een uit de historie opgediept neefje van Meneer Visser, van wien trouwens alleen in Holland de humoristische kanten over het hoofd gezien konden worden. Een sadist, stellig, - maar eensdeels heeft ook hij, als 'dégénéré supérieur', wat men hoogere geestelijke belangen zou kunnen noemen, namelijk zijn drang tot zelfvergoddelijking en de slechts ten deele als burlesk bedoelde identificatie met den Gekruisigde, anderdeels aanschouwt men hem in deze levensperiode nog op zijn gunstigst, want pas aan het eind van het boek wordt de epilepticus ongeneeslijk krankzinnig en tot den Caligula der historie (dit 'uitstel' is op zichzelf historisch). Wat voor Pilatus, zijn slachtoffer, de 'nadagen' zijn, dat worden voor hem tot 'voordagen', en daar op den duur Caligula veel meer als hoofdfiguur imponeert dan Pilatus, zou men desgewenscht den titel in dien zin kunnen varieeren. Is dit een zwakheid van het boek? De compositie!! Gaat het aan, zijn hoofdfiguur dermate als een konijn door een slang te laten biologeeren, dat hij meer en meer tot een apathisch toeschouwerschap vervalt? Maar welbeschouwd staat nergens geschreven, dat een hoofdfiguur, die behalve als centrum van een roman, ook als menschelijk wezen met zijn onberekenbare reacties optreedt, dìt niet mag en dàt moet; en het valt niet te ontkennen, dat de consequentie in het karakter van den 'loggen, dikken procurator', den man, die 'niets begrijpt', inderdaad deze is, dat hij ten laatste ook niets meer d o e t . Pilatus, reeds in den Bijbel, is typisch een z i t t e n d e figuur, en dit wreekt zich hier, zoo niet op den roman, dan toch op hemzelf. Neen, de intrinsieke zwakheid van de Pilatus-gestalte, en in nog aanzienlijker mate van die van Maria, moet veeleer gezocht worden in de merkwaardige, en toch ook weer begrijpelijke onthouding, die de auteur zich oplegde met betrekking tot den man, om wien ten-

slotte de heele roman, en zeker het leven van Pilatus en Maria, in hun onderlinge verhouding, draait, n.l. Christus. Vooral van Maria was tenslotte geen bevredigend psychologisch beeld te geven, zonder dat men weet w i e d e z e m a n w a s. Vestdijk nu - was het preutschheid? was het onmacht? was het uit overwegingen van literaire economie? - doet niet anders dan de Christusfiguur b e k e n d v e r o n d e r s t e l l e n, min of meer volgens de traditie, en teekent daarbij enkele reacties en reminiscenties op, van Pilatus deels oneerbiedige, voor een ander deel toch weer van ontzag getuigend, - zijn toespraak tot de eerste Christenen, op bevel van den politieprefect, die aanvankelijk in potsenmakerij dreigt te verloopen, maakt juist op het stuk van de persoonlijke herinnering een zekeren indruk, - van Maria, bijna geheel indirect verteld of sterk 'rhetorisch' omgevormd, getuigend van een schier absolute vereering, die wel van háár uit, maar niet van het 'object' uit aannemelijk is gemaakt. Of was hier gemakzucht in het spel, dezelfde gemakzucht die Pilatus ervan weerhield het p r o c e s van Christus onder de oogen te zien, en die hier den auteur Vestdijk ervan weerhoudt Christus onder de oogen te zien? Wij zijn geen vriend van dergelijke parallellen, maar deze nemen wij voorloopig niet terug.

Eenmaal gegeven deze handicap, - een hoofdfiguur die nauwelijks uitgebeeld wordt, nog een hoofdfiguur die min of meer wordt uitgeschakeld, en een derde, werkelijke hoofdfiguur die niet buiten op het boek staat, - mag men zeggen, dat de auteur het er zeer behoorlijk heeft afgebracht. In den Greco-roman bespeurde men nog te vaak een plichtmatig gezwoeg; maar dit relaas schreef hij klaarblijkelijk met genoegen, en hij gaf den keizer wat des keizers is, met behulp van Suetonius ongetwijfeld, maar ook met veel zelfstandige inventie. De Romeinsche samenleving, de diverse, gelukkig niet overtalrijke bijfiguren, het milieu der eerste Christenen, het is alles stilistisch niet zoo erg brilliant, - wellicht als reactie op Couperus en Querido, - maar toch fantasievol, daarbij sober, en, voor zoover wij dat weten kunnen, correct geteekend. Trouwens, de stijl neemt hier en daar toch nog bepaald poëtische allures aan, zoo in de beschrijving van de zwemmers op pag. 219. De Christenen lijken een beetje erg zielig, maar waarschijnlijk waren zij dat, en de beide voormannen, Asyncritus en Gorion, zoo ook Harpocras, vallen hier toch weer buiten. Nog minder dan in 'Het vijfde Zegel' mag men van een historische maskerade spreken: dat Vestdijk costuums en wapens 'bekend veronderstelt', verdient dit keer slechts lof; persoonlijk apprecieerden wij b.v. het trekje, dat de toga's pas beschreven worden, wanneer deze, als gedemodeerd, ook de menschen zèlf moeten opvallen! Enkele anachronismen in de woordkeus - 'hengelcollege' en 'aftelversje' zijn op het kantje af, zij het ook zakelijk

allicht niet onjuist - zijn vergeeflijker dan de dwaze wijze waarop van een Romeinsch ballet een soort P e l l é a s e t M é l i s a n d e -opvoering is gemaakt, wat de muzikale begeleiding betreft (‘leege quinten’ en dgl.; in werkelijkheid speelden de Romeinsche orkesten waarschijnlijk alleen unisono!). En, nu wij toch aan détailkritiek toe zijn: wanneer legt Vestdijk eens die vervelende gewoonte af om te pas en te onpas tusschenzinnen te gebruiken, met strepen of haken?

P.S.E. UDO

Zaharoff
M. Revis, Zaharoff De Gemeenschap, Bilthoven; f 1.90, f 2.50

Dit boek is een aanklacht tegen de internationale wapenindustrie: de figuur van den kanonnenkoning Zaharoff, multi-millionnair, speelbankbezitter en oorlogsaanstoker, diende Revis om zijn afkeer voor een bedrijf, dat uit den dood millioenen klopt, duidelijk, aan het eind van het boek zelfs pathetisch te uiten. Basil Zaharoff, de man met de geheimzinnige afkomst, de azende roofvogel, de leider van ontelbare, duistere manipulaties is in Revis' werk de personificatie van het kwade. Hij is de gier, die zich spijst aan menschenlijken, de demon met de koude, allesdoordringende oogen. ‘Deze oogen verraden het karakter van een mensch, die het leven speelt als een acteur zijn rol, die hartelijkheid kan voorwenden, bedeesdheid, verontwaardiging of ironie al naar het voordeel dat daarvan afhangt; iemand met de innemendheid van een vleiende kat en de hardheid van een moordenaar’.

Wij zijn niet in staat te beoordeelen in hoeverre het door Revis geschetste beeld van Zaharoff aan den man van vleesch en bloed, die eens zoo heeft geheeten, beantwoordt. Waarschijnlijk echter lijkt het ons, dat Revis zijn man - pour besoin de la cause - zeer eenzijdig heeft beschouwd. Wij willen gaarne aannemen, dat Zaharoff een koud, gewetenloos mensch was, maar ook de meest onmenschelijke figuur heeft vaak kleine, menschelijke zwakten. Revis' Zaharoff is alleen een demon, een vampier, die het bloed van de menschheid zuigt.

Grootendeels in het donker verliep het leven van den schatrijken man, die met evenveel coulance aan vriend en vijand oorlogstuig verschafte. Twee partijen tegelijk bedienen was zijn geliefkoosde bezigheid: ieders geld was even goed. Zóó leverde hij vernietigingswerktuigen aan heel Europa, aan heel de wereld bijna. Zóó verzamelde hij de millioenen, waarvan hij er - o ironie - nu en dan eenige voor liefdadige doeleinden afstond. Hij werd daarom zelfs in Engeland geadeld. Wij krijgen den indruk, dat over het leven van Basil Zaharoff eigenlijk zeer weinig bekend is. Slechts enkele

van de door Revis vermelde feiten staan onomstootelijk vast, gelijk de auteur zelf toegeeft. Het meerendeel echter berust op gissingen en circuleerende verhalen. Zaharoff hield ervan dergelijke verhalen in het leven te houden of zelf te verzinnen. Hij was de geboren mystificator: met de waarheid stond hij dan ook op uiterst slechten voet. Hij schuwde het licht; de coulissen van het diplomatieke en economische leven waren zijn geliefde operatieterrein.

Revis is er in geslaagd een boeiend, bijna dramatisch beeld van het internationale wapenbedrijf te geven. Schneider Creusot, Vickers, Krupp enz. verschijnen als onheilbrengende, infectueuze organismen, wier actie medehelpt den oorlog te ontketenen. De onderlinge betrekkingen, afspraken, concurrentie-tegenstellingen enz. tusschen de genoemde organisaties heeft Revis op waarlijk meesterlijke wijze geschilderd.

Aan het einde van zijn boek laat de auteur een schaduw uit het graf van den Onbekenden Soldaat te Parijs verrijzen. Het is de gedaante van een soldaat, die even wankelt en zich daarna op weg begeeft. Hij loopt langs de hel verlichte boulevards; niemand ziet hem. Hij komt buiten de stad en marcheert wel dertig kilometer. Tenslotte staat hij voor een zwaar hek, het hek van het slot Balineourt, eigendom van Zaharoff. De grijze wapenkoning ligt in zijn bed en wacht op den slaap. De slaap wil niet komen, maar een grijze gedaante met helm, kapotjas en beenwindselen verschijnt plotseling voor de ruiten van het vertrek. Een vreemd gelaat met ingevallen wangen en baardstoppels staart hem aan. Is het een zinsbegoocheling? Neen, neen, roept de auteur uit, die zich hier linea recta tot den beschuldigde, i.c. Zaharoff wendt. De soldaat bestaat: ‘Millioenen vrouwen waren present, als deze soldaat, met haar ellenden, en ook zij hebben gevraagd: waarom...? Haar verlies was uw winst, Zaharoff. Gij hebt daarmede uw balans in evenwicht gebracht, en in de fabrieken van Vickers werd meer geplet dan alleen staal...’ Zoo eindigt het boek in een pathetische aanklacht tegen een bedrijf, oud als de menschheid, verwerpelijk en onteerend, maar in al zijn afschuwelijkheid onvermijdelijk zoolang de menschen oorlog zullen voeren.

J.F. OTTEN

De verrassing in de kerstpudding
Henriëtte van Eyk, Als de wereld donker is... N.V. Querido's Uitgeversmaatschappij, Amsterdam; f 1.75, f 2.50

Wanneer wij zoo maar zouden zeggen, dat de bundel ‘Als de wereld donker is...’ uit een half dozijn kerstsprookjes bestond, dan zouden wij velen op een dwaalspoor brengen. Want bij het woord kerstsprookjes denkt menigeen onmiddellijk aan de min of meer ge-

voelige, soms zelfs sentimenteele geschiedenissen waarvan de geillustreerde tijdschriften omstreeks Kerstmis zoo overdadig voorzien zijn. Of men denkt aan een ernstiger soort kerstvertellingen zooals Coolen b.v. ze geschreven heeft. Tot geen van deze beide genres behooren de vertelsels van Henriëtte van Eyk. En toch, er is niet aan te ontkomen, het zijn kerstsprookjes. Alle sprookjesattributen zijn in ruime mate aanwezig. Daar zijn wonderen in overvloed, de verdrukte, brave en miskende menschen worden beloond en de kwade geesten bestraft. Tusschen twee haakjes, met die bestraffingen loopt het overigens zoo'n vaart niet. Ook spreken, zooals dat in sprookjes betaamt, alle mogelijke wezens, die wij in het dagelijksch leven geen stem toekennen, terdege hun woordje mee. Gedierten en voorwerpen als houtwormen, ratten, vlammen, kerstboomengeltjes, kreeften, forellen en plumpuddingen zeggen te pas en te onpas hun zegje.

Maar nu het verschil. Want dat is er. Bij de, laten wij het nu zoo maar eens noemen, normale sprookjes van de goede soort zijn wij gewend dat die verteld worden door een serieus mensch, met ervaring, met geest, met fantasie, maar heel serieus. Men denke nu niet, dat ik wil gaan beweren dat Henriëtte van Eyk niet over ervaring, geest en fantasie zou beschikken. Integendeel, ik ben er van overtuigd, dat zij die drie eigenschappen in ruime mate bezit. Maar bij het lezen van deze sprookjes heb ik onherroepelijk de indruk gekregen, dat zij verteld werden door een ondeugenden maar goedhartigen kabouter. Deze kabouter steekt letterlijk met alles den draak. Met Sint Nicolaas, met den Kerstman, met arme menschen, met rijke menschen, met hun gevoelens en met hun daden. En ondanks al die spotternij blijft het eigenlijke wezen der sprookjes behouden zooals ik reeds zei, het goede wordt beloond, het kwade bestraft of bekeerd en de wijze lessen zijn vele. De wonderen gebeuren, al is het dan ook een curieus soort van wonderen met een zeer reëelen ondergrond - men leze maar van de bekeerde buurt in ‘Feest’ of van de verrassing in de plumpudding in ‘Het Wonder’ - maar zij gebeuren toch maar. En als zij niet gebeuren, dan is het de menschen hun eigen schuld. Wat doen die sinterklazen in ‘December-requisieten’ ook uit een averechts gevoel van barmhartigheid zoo ver over hun tijd te blijven en hoe komt het spookmeisje Elisabeth uit ‘Baron Balthasar vraagt een spook’ er bij zich in dezen nuchteren tijd te midden van de kerstmisvierende menigte te begeven en kolonels in hun boordje te kriebelen. Dat doet een waardig spook gewoonweg niet. Zoodoende moet toch alles misloopen. Het eerste vereischte voor een goede gang van zaken in het leven is toch, dat men overal en te allen tijde zijn plicht op de juiste wijze en op het juiste uur vervult!

Maar het wonderlijkste wonder veroorzaakt toch wel de ‘Kersthaas’, een haas ‘mager van de idealen’ die tot straf eenzaam in de etalage van den poelier achterblijft. Als er echter in de heele stad geen haas meer te krijgen is, wordt hij de onschuldige oorzaak van een hausse in kersthazen. Een handig mannetje verkoopt hem bij opbod en de financieele gevolgen zijn al spoedig niet meer te overzien. Maar met al die transacties wordt de magere haas zelf vergeten; een arm bloemenvrouwtje vindt hem in de goot - dat is háár wonder - en zij en haar buren eten hem smakelijk op.

Moet ik na alles wat ik hier verteld heb nog gaan zeggen, dat Henriëtte van Eyk een sprookjesvertelster bij uitnemendheid is? Zeker, er zijn sprookjes en sprookjes. Maar ik vind deze kostelijk.

C. EGGINK

Stokstijve wereld
Roel Houwink, een man zonder karakter... Uitgeversmaatschappij Holland, Amsterdam; f 2.90, f 3.75

Houwink heeft een poging gewaagd om in een roman een psychologisch proces uit te beelden, dat zich voltrekt in een zekeren Herman Maas.

Het verloop is in het kort ongeveer aldus: Herman Maas, afdeelingchef op een groot Rotterdamsch kantoor, is getrouwd met Marianne. Marianne en hij hebben nimmer het stadium kunnen bereiken, waarin het huwelijk door wederzijdsche innigheid en verdieping inderdaad tot ‘een heiligen band’ wordt. Een der oorzaken daarvan is de ‘psychische geremdheid’, waaraan Herman lijdt. Hij kan zich niet geven. Het grootste deel van zijn innerlijke leven houdt hij voor haar verborgen. Maar in een koortsdroom, tijdens een zware kou, ervaart hij de mogelijkheid van een ander soort verbondenheid dan de hunne; zijn verlangen daarnaar concretiseert zich in het beeld van Lucie, een gewezen typistetje van zijn kantoor. Toevallig komt deze Lucie hem op een avond, als hij alleen thuis is, opzoeken om hem hulp, en zelfs pardoes daarop geld, te vragen. Marianne ontdekt Herman's relatie met Lucie, krijgt argwaan en verbreekt voorloopig den toch reeds verslapten huwelijksband door het huis te verlaten. Zij gaat bij een doktersgezin in Arnhem wonen en laat niets of weinig van zich hooren.

De vereenzaamde Herman, intusschen, heeft het moeilijk genoeg om zich tegen de intrigeerende nieuwsgierigheid van zijn collega's en naaste buren te beschermen. De verhouding met Lucie krijgt bovendien een ‘gevaarlijk’ tintje, des te gevaarlijker, omdat zij betrokken blijkt te zijn in een chantage-affaire, onder pressie van een haar overheerschenden broer. Het feit, dat zij zich zelve van het leven be-

rooft, tijdens haar omgang met Herman, bewijst althans, dat haar gevoelens ten opzichte van hem oprecht zijn geweest. En hij heeft bij haar de moederlijkheid gevonden, die hij overal tevergeefs in het leven zoekt.

Haar dood geeft hem vanzelfsprekend een geduchten schok, vooral daar die samenvalt met den dood van Van Mandel, een ouderen man, voor wien Herman een vereerende vriendschap koestert en tegenover wien, alleen, hij het gewaagd heeft zijn hart uit te storten. Inmiddels komen er brieven van Marianne, waarin zij zinspeelt op een mogelijke hereeniging. Langzamerhand breekt een zomersche lente door. Op een avond in het Park kijkt Herman in de oogen van een verliederlijkten dronkaard en ontdekt er de 'goedheid en liefde van Christus' in. Door al die invloeden gezamenlijk breekt het complex, dat hem van den medemensch isoleerde. Hij voelt zich tegen Marianne's verzoeningspogingen opgewassen. Een gesprek met een begrijpenden predikant bekroont het werk. Met Marianne spreekt hij af een week vacantie 'aan de rand der Veluwe' door te brengen. Daar vinden de echtelieden elkaar opnieuw, als man en vrouw, maar ook als broeder en zuster in het geloof. Zij trekken weer in hun huis terug, maar nu in een gansch andere verhouding tot elkander. Een enkele vage zinspeling verraadt, dat hun opzettelijk kinderloos huwelijk nu ook gezegend zal worden.

Voor een geheel ander denkend mensch is het element des geloofs in de oplossing niet alleen onbevredigend, maar zelfs onbegrijpelijk. Houwink spreekt hier, in algemeen menschelijken zin, eenvoudig een onverstaanbare taal. Hij schreef niet voor mij en niet voor velen onzer, hij schreef voor een bepaalden kring, voor den kring der rechtzinnig Protestanten (als ik het wel heb). Licht men het element 'de liefde en goedheid van Christus in dronkemansoogen' er uit, dan wordt de psychologische ontwikkelingsgang reeds verklaarbaarder. Het is heel wel mogelijk, dat een droge stokvisch van een man als Herman Maas door het middelmatige belevenisje van deze 'afdwaling' wat rijper en vollediger mensch wordt en voor zijn vrouw, die vitaler schijnt te zijn, een tikje meer genietbaar. In elk geval is het proces zelf met striktheid en nauwkeurigheid genoteerd en verantwoord.

Dan blijft tenslotte: de uiterlijke verwerkelijking. Deze doet mij sterk denken aan dien kleinen bundel 'Novellen' van Houwink, die ongeveer vijftien jaar geleden verscheen. Hij trachtte daarin te experimenteeren met zijn proza. Die neiging tot experimenteeren is nu verdwenen. Eerder bedient hij zich nu van een schrijftaal, die ik het best karakteriseer door er een staaltje van te geven. Iets heel eenvoudigs. Maas gebruikt met zijn vrouw het middagmaal (pag. 6-7):

'Daarna deelde ik haar mijn ongesteldheid mede en begaf mij naar

onze slaapkamer, waar ik mij met moeite van mijn van zweet doordrenkte kleeren ontdeed en mij te bed legde.

'Nadat zij de vaat gewasschen had, kwam Marianne naast mij zitten en vroeg mij of zij den dokter halen zou. Ik schudde ontkennend het hoofd.'

Dit boek doet mij aan die vroegere novellen denken, vooral, omdat ook hierin de figuren zoo stijf als een plank, eenzaam en gesloten zijn, omdat zij zich ook hierin bewegen tusschen voorwerpen, in kamers, op straten en langs wegen, alsof de wereld nu eenmaal uit vaststaande normen en vormen bestond, alsof het niet een der aandriften van een schrijver zou zijn, die wereld, die vormen en normen opnieuw voor ons te ontdekken, in nooit geziene kleuren, in nimmer bewust geworden bewegingen.

Hier is alles dood, morsdood, vóór het op het papier komt. Hier is niets gezien, genoten of doorvoeld. Hier is de doodskou en het dorre geratel van marionetten. Alleen de theoretische conflicten, die zich ontwikkelen, kunnen misschien een oogenblik boeien. Maar het blijft die soort droog knappende hersengymnastiek, waaraan het hart met zijn warmte, zijn vlammen, zijn rhythme en zijn kracht, nimmer, maar dan ook nimmer deel neemt.

C.J. KELK

Qui s'excuse....
Menschen in de schaduw. Medewerkers: H.Th. de Booy, dr. J.A.H.J.S. Bruins Slot, prof. dr. C. Gerritson, A.M.W.J.P. Hammacher, dr. K. Heeroma, ds. W.A. Hoek, A. van Hoogstraten-Schoch, arts A. Hijmans, Wouter Paap, mr. N. Stufkens. Inleiding door mr. Roel Houwink. 's Gravenhage, D.A. Daamen's Uitg. Maatsch. N.V., z.j.

Over de gedachten, die dit verzamelwerk bijeen houden, valt moeilijk te spreken zonder den lezer eerst een kort overzicht van de inhoud te geven. Het bevat: een vlot journalistiek praatje van den secretaris der N. en Z. Holl. Reddingsmaatschappij over Kerels van de Kust met een illustratie die niet bij de tekst aansluit; een opstel van dr. Bruins Slot over den 19e-eeuwsen 'Christen-Staatsman' en Indischen specialist Keuchenius; vandr. Gerritson over den invoerder van het cultuurstelsel en den schepper der Maatschappij van Weldadigheid Johannes van den Bosch, die hij als 'physiocraat' schetst; van den kunstcriticus Hammacher over den laat-19e-eeuwsen schilder Willem Witsen, den vriend van de tachtigers; van dr. K. Heeroma over den predikant-letterkundige ds. G.F. Haspels; van ds. W.A. Hoek over J.W. Swaan, een Achterhoeks predikant; van mevr. v. Hoogstraten-Schoch over freule Teding van Berkhout, die

het initiatief nam tot de verzorging van epileptici op protestants-christelijke grondslag in Nederland; van dr. A. Hijmans over dr. Suffridus Renicus Hermanides, arts te Geldermalsen, mede-oprichter van de Vrije Universiteit en werker op medisch-sociaal gebied; van Wouter Paap over den musicus-romanschrijver Carl Smulders en van mr. N. Stufkens over het leven van den 'zendeling-werkman' Bink op Nieuw-Guinea.

Waar elke auteur zich een hem-dierbare figuur ter behandeling koos, zijn al deze schetsen met grote toewijding, maar niet met gelijk talent, beeldend vermogend en critisch oordeel geschreven. Dat was te verwachten en het lijkt ons dan ook overbodig in het korte bestek van deze aankondiging van elke bijdrage te gaan betogen in hoeverre we er een geslaagd karakterbeeld of een gemengd bericht in zien en de zinnetjes naar voren te halen, waaruit een tekort aan objectiviteit spreekt, ja, hier en daar ook een zelfgenoegzaam en oppervlakkig oordeel over dat wat buiten de eigen overtuigingskring ligt.

We vermelden ze slechts in verband met enige opmerkingen die wij willen maken over deze uitgave in het algemeen en over de inleiding van mr. R. Houwink, die daarin een soort verantwoording van die uitgave aflegt. Hij heeft daarvoor meer dan acht bladzijden nodig, wat op zichzelf te denken geeft. Nu zou men hem gemakkelijk een driemaal zo lange inleiding hebben kunnen vergeven, wanneer bij de lectuur zou blijken, dat hij deze gelegenheid eenvoudig aangegrepen had om een lezenswaard betoog te schrijven over een onderwerp, dat ten naaste bij met deze uitgave samenhing. Maar ik meen er uitdrukkelijk tegen te moeten opkomen, dat hier tot schade van onze literaire normen een op ander gebied meer en meer gebruikelijke methode wordt toegepast, de methode n.l. om een zondebok de woestijn in te sturen... om van eigen zonde de aandacht af te leiden. Zeker, die zonde is niet zo verschrikkelijk. Het zwaartepunt van het literair initiatief heeft zich de laatste jaren aanmerkelijk verschoven van den auteur naar den uitgever en in zoverre de laatste in hoofdzaak het risico van de uitgave draagt, is dat z a k e l i j k verklaarbaar. Er is een hausse in de historische belangstelling en dus zetten tal van uitgevers populair-historische uitgaven op stapel. Ook een uitgever van protestants-christelijke lectuur begint een dergelijke onderneming: een verzamelwerk van korte biografieën door verschillende schrijvers en aangezien hij graag door zijn 'eigen', maar nog liever ook door een ruimer publiek gelezen wil worden, is het resultaat een boek voor een algemeen publiek bestemd - nergens althans vinden we iets van een opdracht aan het christelijk huisgezin of iets dergelijks -, dat de misleidende indruk maakt alsof belangrijke en waardeerlijke mensen in Nederland overwegend tot de

gereformeerde confessie behoren. Dit werk nu dat in zijn volkomen heterogene en onorganische samenstelling geen ander karakter vertoont dan dat van de uitgevers-speculatie, en a l s z o d a n i g geen rechtvaardiging behoeft, want wie zal een koopman verbieden zich op de markt in te stellen, vindt een inleider bereid tot een zwaarwichtig-bespiegelende literaire rechtvaardiging van zijn inhoud door... zich tegen andere uitgevers-speculaties te keren en van zijn niet passende titel met een aantal spitsvondigheden. 'Menschen in de schaduw'? Joh. v.d. Bosch, plattelandsdokterszoon zonder scholing, die gouverneur-generaal, graaf en rechterhand van Willem I werd? Mr. Keuchenius, op zijn 29e jaar Raadsheer in het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië, later Kamerlid en minister? De schilder Willem Witsen, wien niemand in onze cultuurgeschiedenis zijn voorname plaats in de kring der tachtigers ontzegd heeft? Haspels, die naar Nederlandse traditie als predikant-literator zeker meer waardering heeft gevonden dan waar hij als literator aanspraak op kon maken? Noch op hen, noch op de overige in dit boek behandelde personen is o.i. van toepassing wat R. Houwink in zijn inleiding schrijft over: 'menschen, die in verhouding tot de werkelijke beteekenis van hun persoonlijkheid niet of nauwelijks door "de wereld" zijn opgemerkt of in herinnering gehouden'. En wanneer prof. Gerritson den inleider nog te hulp komt, door ons te verzekeren, dat heus 'Over de schitterende officieele persoonlijkheid van Van den Bosch de zwarte schaduw van het liberale oordeel over het cultuurstelsel' is gevallen, maakt hij het al niet beter.

Men kan zich afvragen of dit een noodzakelijk boek is en ook of er alleen noodzakelijke boeken moeten verschijnen. Maar zeker noodzakelijk voor de literaire critiek in een tijd van verwarde gevoelens en overtuigingen als de onze is het om de eis te stellen, dat een boek zich voordoet als wat het is en dat geen zwaarwichtige inleiding die doelstelling camoufleert in plaats van hem te verhelderen.

A. ROMEIN-VERSCHOOR

De achttiende eeuw en wij
Dr. H. Brugmans, Diderot (1713-1784) 152 p.p. Amsterdam, Holkema & Warendorf

Er bestaan in de tegenwoordige wereld naast de vele onverkwikkelijke ook nog een aantal verschijnselen van opwekkender aard. Eén daarvan zie ik in wat men de renaissance van de 18e eeuw zou kunnen noemen. In de modern-marxistische school, die zich in intellectuele en universitaire kringen, vooral in Frankrijk, Engeland en de Verenigde Staten op een groot en groeiend aantal aanhangers beroepen en beroemen kan, is die receptie der 18e eeuw zelfs een be-

wust programpunt. Daarnaast kan men o.a. wijzen op die zeer merkwaardige kentering van de natuurrecht-gedachte, die als zodanig weliswaar veel ouder is dan de 18e eeuw, maar die in de 18e eeuw toch zeer bijzondere triomfen gevierd heeft. We zien die herleving zowel bij de katholieke, neo-thomistische juristen als ook bij die wereldlijke rechtsschool, die haar oorsprong heeft in François Gény's oorlogsverklaring aan het 'rechtsfetisjisme', waaruit een algemeen streven ontstaan is om de nog levende elementen uit de oude natuurrechtleer te redden.

Wij menen de oorzaak dier renaissance van de 18e eeuw te mogen zoeken in een overeenkomst in denkvorm tussen die eeuw en de onze. De grondslagen van beider denken zijn het t o t a l i t a i r e en het r e l a t i v e r e n d e er van, of wil men één woord: het dialektische. En men zal wel niet ver mis zijn, wanneer men die grondslagen in beide gevallen terugvoert op het verwarde van de tijd, dat de aandacht van het speciale aftrekt en richt op het geheel (totalitair), terwijl het denken tegelijkertijd in en door die verwarring zich genoopt ziet de betrekkelijkheid van de delen in het geheel te erkennen (relativisme). Het beste bewijs, hoe diep deze wijze van denken in onze tijd verworteld is, is misschien nog wel dit, dat het fascisme, ofschoon, voorzover het denken is, als reactie op deze tijdgeest ontstaan, nochtans zekere elementen van dit totalitaire en relativerende denken erkent en hanteert.

Het is hier de plaats niet om in den brede aan te tonen, hoe die zelfde elementen nu ook voor het 18e-eeuwse denken beslissend geweest zijn - en vermoedelijk uit dezelfde oorzaken. Wel mogen we, wanneer we deze stelling een ogenblik als juist aanvaarden, op grond van het bovenstaande een sterke toename van de literatuur over de 18e eeuw en de 18e-eeuwse denkers verwachten. En die zien we dan ook inderdaad.

Wanneer we ons tot Diderot bepalen, dan komen we al spoedig een aantal uitspraken tegen, die dat bevestigen. H. Brousson schreef in 1932 in de 'Nouvelles littéraires' van 9 April een artikel onder de veelzeggende titel 'Diderot, homme du jour' en daarin schreef hij 'il est actuel'. Jean Thomas schreef in hetzelfde jaar een boek over hem: 'l'Humanisme de Diderot' en daarin op blz. 11: 'Aujourd'hui il est à la mode. Son nom revient à tout moment sous la plume des chroniqueurs, des critiques d'art ou de romans. Sa biographie est dans toutes les mains, sa correspondance inédite est annoncée comme une "nouveauté" sensationelle. Les philosophes eux-mêmes lui donnent une petite place dans leurs études'. En dat dit niet overdreven was, bewijst de literatuurlijst achterin, waar we sinds 1922, dus in tien jaar tijds, niet minder dan 15 aan Diderot gewijde werken vinden opgesomd.

En die lijst is in elk geval niet compleet. In 1924 verscheen het werk van den Rus Luppol, dat niet vermeld wordt. En dat ook na '32 die stroom niet is opgedroogd, bewijst o.a. ditzelfde Russische werk, dat in 1936 in Franse vertaling verschenen en hier te lande besproken is door Ter Braak in 'Groot-Nederland', Dec. no. van dat jaar. Dat bewijst ook het boek van Dr. Brugmans, dat we hier aankondigen en dat o.a. de aanleiding voor mij geweest is om op die eigenaardige overeenkomst in denkvorm tussen de 18e eeuw en de onze, waarvan boven sprake was, nader in te gaan.

Of er misschien ook 'fouten' in dit boek staan, of misschien, wanneer de chronologie van Diderots werken hechter gefundeerd zal zijn dan zij nu nog is, het een en ander hergroepeerd zal moeten worden, of het wellicht niet, hier en daar, toch nog dieper gefundeerd had kunnen worden, zullen specialisten moeten uitmaken. Ik verklaar mij daartoe gaarne volledig onbevoegd. Maar wat ik wel weet, is dat, gegeven het bij uitstek moeilijke en 'onpopulaire' onderwerp, Dr. Brugmans er in geslaagd is, een boek te schrijven, dat de belangstellende (en niet alleen de befaamde belangstellende leek, maar ook de belangstellende cultuurhistoricus, -filosoof, -phycholoog, -socioloog, of hoe men dat wezen maar noemen wil) met vrucht zal lezen. En ik kan dat weten, omdat ik uit ervaring spreek. Dat wil uiteraard niet zeggen, dat ik er helemaal geen kritiek op heb. Zij laat zich samenvatten in wat ik een zekere slordigheid zou willen noemen, die zich misschien laat verklaren uit schr's betrekkelijke jeugd, misschien ook uit de mij overigens niet bekende bijzondere omstandigheden, waaronder het boek ontstaan is, en waaronder tegenwoordig helaas nu eenmaal bijna alle boeken ontstaan, overbelast met werk als wij allen zijn, opgejaagd door uitgevers en afgeleid door de ontreddering van de wereld om ons heen. Want hoezeer ook ik tot de verklaarde aanhangers van dat totalitaire en relativerende denken behoor, de gevaren ervan ontveins ik mij niet. We zien nu eenmaal het algemene en betrekkelijke van alles en hoeveel voordelen dat moge bieden, de grote moeilijkheid daarbij is uiteraard om het détail niet te verwaarlozen, dubbel moeilijk onder de boven geschetste omstandigheden, die echter niet te elimineren zijn, omdat zij tegelijk oorzaak en gevolg van deze onze denkvorm en er daarom onafscheidelijk van zijn.

Maar aangezien dit boek een herdruk - waarbij dan de schr. ook gelegenheid moge vinden er een nu smartelijk gemiste inhoudsopgaaf en register aan toe te voegen! - dubbel en dwars verdient, wil ik hier een aantal dier 'slordigheden' opsommen, op gevaar af van voor het vervolg als 'deurwaarder' - zo heet dat immers sinds Du Perrons hartstochtelijke Multatuli-verdediging? - te boek te staan.

p. 9: ‘Colbert... stichtte een aantal overzeese Compagnieën, doch het resultaat bleef vrijwel p a s s i e f’. Bedoeld is wel: negatief.

p. 11: ‘Eens zou deze revolutionnaire bourgeoisie g e d a a n m a k e n m e t de politieke en sociale vormen van het oude koningschap’, is geen Nederlands.

p. 12: ‘Hij was een man, die bijna alles wist en méér dan alles begreep.’ Met zulke overdrijving belastert men zijn held.

p. 12: ‘[Diderot] de grondlegger van het dialectisch materialisme’. Hier verraadt de schr. een gebrek aan kennis van de voorgeschiedenis van zijn onderwerp. Over de ‘stamboom’ van het dialectisch materialisme, zoals o.a. ik die gegeven heb in de Encyclopedie van Winkler Prins IV, materialisme, dialectisch, valt misschien te twisten, maar ik had zeker gelijk, daar niet pas bij Diderot te beginnen.

p. 22: ‘Men kan Diderots consequente materialisme al weer niet verklaren met een beroep op zijn afkomst uit de meest linksstaande groep der toenmalige Franse samenleving.’ Misschien niet, maar Brugmans tegenwerpingen, dat Denis, zijn broer, kanunnik is gebleven, dat een ander atheïst, D'Holbach, een Duitse baron was, snijden toch geen hout. Het gaat hier immers om een verklaring van een sociologisch en niet een psychologisch verschijnsel, d.w.z. de verklaringswijze gaat alleen op en pretendeert alleen op te gaan ‘in het groot’, voor de groep, niet ‘in het klein’, voor den enkeling.

p. 23: ‘dat hij er eens de fundamenten... mee zal weten te ontbinden’. Laten fundamenten zich ontbinden en dat nog wel ‘meedogenloos en weergaloos’?

p. 29: ‘Wat hier wordt overboord gezet, is... heel de traditie van het Middeleeuwse, scholastische denken’. Zelfde opmerking als bij p. 12, 2: het middeleeuwse, scholastische denken was allang overboord gezet; wat hier overboord wordt gezet is het gebondenrenaissancistische denken.

p. 31: ‘On veut que Dieu fasse brûler l e m é c h a n t’. De vertaling, in de noot, wekt de indruk alsof: méchant = onschuldige, wat toch wel niet de bedoeling is.

p. 96: ‘Zoals men in de natuurwetenschappen een bijproduct verwaarloost’. Is bedoeld: in de industrie?

p. 103: ‘Gaarne zouden wij hebben gehoord, wat nu precies de f o r c e i n t i m e der moleculen is’. Dit lijkt mij een lekenvraag, waarop zelfs de moderne fysica geen antwoord kan geven (zie prof. Kramers ‘Wat is materie?’). Men kan het uitblijven van een antwoord bij Diderot dus kwalijk aanvoeren als bewijs, dat ‘zijn redenering hier verward wordt’.

p. 113: ‘Zo eindigt Diderots stelsel in een vraagteken’. Ja wel, maar niet alleen dit. Ik meen, dat Brugmans hier verder had kunnen komen, wanneer hij tevens opgemerkt had, dat Diderot hier de

vinger op een der moeilijkste problemen van ons verstaan legt: op de inadaequaatheid van de menselijke taal.

p. 114: ‘de ne pas se surfaire la vie’: ‘de waarde van het leven niet te overschatten’? Brugmans kent natuurlijk beter Frans dan ik, maar mij lijkt in alle bescheidenheid de bedoeling van Diderot juister weergegeven met: van het leven niet méér te vragen dan het geven kan’; het is misschien niet meer dan een nuance-verschil, maar in zover, meen ik, toch wezenlijk, omdat in mijn vertaling de juist hoge waarde, die de 18e eeuw in het algemeen en Diderot in het bijzonder aan het leven toekende, bewaard is gebleven.

p. 116: Bij de bespreking der ‘morale naturelle’ van Diderot had dunkt mij noch een verwijzing naar Kants normatieve ethiek noch anderzijds een naar de natuurrecht-opvattingen mogen ontbreken. Juist dit punt was als aangewezen geweest, om die typische positie van Diderot en de 18e eeuw te laten zien: sterk gebonden aan de traditie, maar door hun revolutionnair elan van kleinburgers tegelijk die traditie vernieuwend. Het is een van de plaatsen, waarop ik zoeven doelde, toen ik het vermoeden uitsprak, dat het boek hier-en-daar dieper gefundeerd had kunnen worden. Bij Rousseau b.v. hebben we, anders weer, maar in wezen toch dezelfde tussenpositie tussen verleden en toekomst, of concreter: tussen natuurrecht en Kant.

p. 121 (noot): ‘Ik ben geneigd te denken, dat al wat wij hebben gezien, gekend en gehoord... in ons bestaat, zonder dat wij het weten’. Of we op grond hiervan zover mogen gaan, met Brugmans, te zeggen ‘de Freudiaanse voorstelling van een on- of onderbewuste herinnering naast de bewuste, was bij Diderot aanwezig’, waag ik toch te betwijfelen. Ik kan het niet bewijzen, maar ik veronderstel, dat die voorstelling op zichzelf veel algemener is en in ieder geval begint het specifiek-Freudiaanse toch pas bij de conceptie, dat deze onbewuste herinneringen 1° van zeer speciale aard zijn en 2° zeer bepaalde ravages in het bewustzijn kunnen aanbrengen.

p. 123: ‘bij de grote voorlopers der Verlichting: bij Rabelais en Montaigne’. Dit etiket lijkt mij niet onbedenkelijk. Indien men het begrip ‘verlichting’ wil handhaven, rekke men het niet tot zulke typische renaissancisten uit.

p. 132: Bij de voortreffelijke slot-passage van dit hoofdstuk mis ik het citaat uit een brief aan S. Volland: ‘Le spectacle de l'injustice me transporte quelquefois d'une telle indignation que j'en perds le jugement et que, dans ce délire, je tuerais, j'anéantirais (gec. bij Thomas, ‘L'humanisme de Diderot’ p. 58). Ik mis haar te smartelijker, omdat zij zo goed als uitgangspunt had kunnen dienen voor die schijnbaar zo wonderlijke, maar van dit citaat uit toch weer zo begrijpelijke ‘inbraak’ van het romantische in het rationalistische, waar, bij mijn weten, nog geen cultuurhistoricus een aannemelijke

verklaring voor gegeven heeft en die ook Brugmans, daarom wel, buiten beschouwing heeft gelaten.

Deze losse aantekeningen willen, zoals gezegd, niet meer zijn dan enkele vingerwijzingen voor den auteur bij een herdruk, die hij al of niet opvolgen kan. Ik geef ze, zoals dat bij een promotie heet, 'slechts als blijk van mijn oprechte belangstelling in dit bekwame werkstuk'. Want ik beschouw dit werk - mijn aanmerkingen mogen dit niet verdoezelen! - niet alleen als een welkome bijdrage ter verheldering van het 18e-eeuwse, maar tegelijk als een tot het denken van onze eigen tijd, dat ik in de aanhef van deze bespreking immers als daarmee ten nauwste verwant gesteld heb.

J. ROMEIN

Smijers' muziekgeschiedenis
Algemeene muziekgeschiedenis, geïllustreerd overzicht der Europeesche muziek van de oudheid tot heden, onder redactie van prof. dr. A. Smijers Uitg. Mij. W. de Haan N.V. Utrecht; f 7.90

Wanneer men deze Algemeene Muziekgeschiedenis beoordeelt, kan men zich op verschillend standpunt stellen: men kan zich verplaatsen in de verwachtingen, welke de vakmusicus omtrent deze uitgave koestert, men kan het boek toetsen aan de behoeften van den muziekstudent, en men kan bovendien nagaan, in hoeverre het aan de verlangens van den geïnteresseerden leek tegemoet komt. Volgens het voorwoord van Prof. Smijers is deze Muziekgeschiedenis immers zoowel voor vakmusici en muziekstudeerenden als voor ontwikkelde leeken geschreven. Zulk een opzet is altijd uitermate riskant. Wie een historisch onderwerp zóó te behandelen weet, dat zoowel de ingewijde in het vak als de weetgierige buitenstaander er volkomen door bevredigd wordt, moet een superieure beheersching van de stof kunnen paren aan een eenvoudige en klare betoogtrant, waarin allerlei termen en begrippen welke voor den vakman 'gesneden koek' zijn, ten behoeve van den leek zoo bondig en bovendien zoo onopvallend verklaard worden, dat de vakman op zijn beurt aan deze elementaire behandeling geen aanstoot behoeft te nemen. Naar dezen middenweg hebben de medewerkers aan deze Algemeene Muziekgeschiedenis blijkbaar niet gezocht. Zij zijn vrijwel alle op hun musicologisch standpunt blijven staan en daarom mag het wel onderstreept worden, dat dit boek inderdaad, zooals het voorwoord zegt, voor den o n t w i k k e l d e n leek geschreven is. Hij wiens muzikale eruditie niet ver rijkt, mag naast dit boek wel een lexicon leggen. Dit behoeft natuurlijk geen bezwaar te zijn, maar wèl vind ik het een bezwaar, dat juist die perioden, welke den leek het sterkst plegen te interesseeren, soms zoo weinig animeerend, ik

zou bijna zeggen: zoo ongeïnteresseerd behandeld zijn. Ik heb hier voornamelijk het hoofdstuk 'Van Beethoven tot Wagner' van Prof. Dr. F. v.d. Mueren op het oog. Daar ons concertleven - men mag dit juist of fout vinden, doch dit doet hier niet ter zake - grootendeels op deze periode drijft, gaat de belangstelling van den leek hier uiteraard het sterkst naar uit, en het is daarom dubbel te betreuren dat de medewerker, wien dit toch aantrekkelijk onderwerp werd toevertrouwd, zich zoo slordig en lusteloos en met zulk een grif gebruik van gemeenplaatsen van deze taak gekweten heeft. Ook de andere Vlaming, die aan deze uitgave heeft medegewerkt: Dr. R. Lenaerts ('Van Monteverdi tot Bach') heeft zijn taak met een al te kennelijke plichtmatigheid verricht. Men versta mij wel: ik eisch van een dergelijk werk niet, dat het 'smeuig' is geschreven. Aan oppervlakkig popularisme heeft de muziek-publiciteit in ons land al genoeg te lijden, helaas. Doch het gaat hier tenslotte toch over m u z i e k , over een ding van vreugde zou Diepenbrock zeggen, en dan verlangt men in een geschrift, dat niet in de eerste plaats een streng-musicologische strekking heeft, toch wel iets méér dan een dorre opsommingen van feiten en een traag relaas! Vooral wanneer het een periode betreft, welke aanspraak mag maken op de belangstelling en de liefde van den leek. Aan dit bezwaar zijn Dr. E. Bruning ('Oudheid en Gregoriaansch') en Prof. Ch. v.d. Borren ('Van Hucbald tot Dufay') evenmin ontsnapt, doch deze perioden dragen uiteraard een meer wetenschappelijk cachet en het opstel van V. d. Borren heeft in ieder geval de verdienste, dat het o.m. een leesbare compilatie geeft van F. Ludwig's knappe, doch onleesbare studie over een belangrijk deel van dit onderwerp.

Wanneer ik de overige hoofdstukken van het standpunt van den ontwikkelden leek beschouw (een vaktechnische bespreking is hier immers minder op haar plaats), kan ik tot een warme aanbeveling overgaan. Prof. A. Smijers behandelde de periode van Ockeghem tot Sweelinck in een klaren en rustigen stijl, welke dit grootsche tijdperk in al zijn glans voor ons plaatst. Eduard Reeser beijverde zich om de figuren, die in de periode tusschen Bach en Beethoven te zeer op den achtergrond gebleven zijn, te rehabiliteeren en hij deed dit op aantrekkelijke wijze, aan de hand van vele muziekvoorbeelden. J. Daniskas geeft een intelligent beeld van het tijdperk van Wagner tot de Modernen. Hij is wel eens al te uitvoerig en het feit, dat Diepenbrock haastig wordt afgedaan, nadat figuren als Mahler, Strauss en Reger in den breede zijn behandeld, is in een Nederlandsch werk m.i. moeilijk te verontschuldigen. Pijper's hoofdstuk 'Van Debussy tot Heden', geeft in kort bestek diens bekende, soms aanvechtbare, doch altijd belangwekkende visie op de con-

temporaine stroomingen. Dat deze muziekgeschiedenis, waaraan schrijvers van zoo uiteenloopenden aard en ambitie medewerkten, van een eenigszins ongelijk gehalte moest worden, was te voorzien. Doch de weegschaal slaat ongetwijfeld door naar die zijde, waar de muzikale waarden liggen opgetast. En het doet mij genoegen, dat de bijdragen van Prof. Smijers en zijn leerlingen hierbij den doorslag gegeven hebben. Want op den Utrechtschen hoogleeraar en zijn jonge school is onze hoop voor de toekomst van de Nederlandsche musicologie grootendeels gevestigd.

WOUTER PAAP

Het leven van een staatsman
Georges Suarez, Briand (1904-1914) Plon, Parijs

Het tweede deel van deze uitvoerige levensbeschrijving, die er in het geheel vier zal omvatten, ligt er nu. De schrijver is ermee tot den oorlog genaderd. Deze tien jaren geven een beeld van snelle opkomst, een schielijk gegroeide plant, die de tijdgenooten eer met bloemen- dan vruchtenweelde verblindde en die zooals weinigen den langen winter van den oorlog doorkwam zonder zich in een broeikas te behoeven af te zonderen.

Het is een gewoonte, die jaren als zorgeloos te kenschetsen. Wie toen leefden zouden een thans onbestaanbaar geluk gekend hebben. Zij behoefden zich niet elken ochtend op hun courant te storten om zich te vergewissen of niet in den nacht een oorlog uitgebroken was. De kroniek had toen den tijd zich met de escapaden van bizarre individuën bezig te houden. Briand zelf kwam door de poort van de scheiding tusschen kerk en staat in de hooge politiek. Op dat punt evenals op alle andere nam hij een bemiddelende positie in. Toen al had hij zich tot taak gesteld schokbreker te zijn. De slagen deren deze nuttige instrumenten niet. In het bewustzijn van Briand moeten de voldoeningen de ontgoochelingen overtroffen hebben, al mag men zeggen, dat zijn politiek bankroet heeft gemaakt. Aan het einde van zijn leven kan hij dit niet zich zelf geweten hebben. De gang van zaken in Duitschland moet hem veeleer het ongelijk van hen hebben ingeprent, die hem dwarsboomden en daarmee koren droegen op de molen, van wie er nu aan het roer zijn.

Het illusionnaire in zijn gedragslijn komt bij Suarez onvoldoende uit. Het kon niet anders, sinds hij zich tot taak stelde een lofredenaar van den staatsman te worden. Op deze voorwaarde moeten de nakomelingen hem diens papieren ter beschikking hebben gesteld. Een pleidooi is dit boek aldus geworden, waarmee de beteekenis van den gevierde wordt verkleind. Maar als een werk van historische waarde

wordt het niet in de eerste plaats gelezen. Het is een ‘documentaire’ vol menschdijke trekken.

Suarez volgt dat grillige, zij het door enkele eenvoudige gedachten of gevoelens beheerschte leven zooals een secretaris vol begrip dit zou doen. Hij houdt bij en teekent of raapt op wat de ‘patroon’ achteloos laat slingeren. Suarez doet het levendig en met warmte. De figuur Briand leent zich tot zulk een behandeling. Van geleerdheid moest hij niets hebben. Er was het persoonlijke contact, het sprankelende gesprek, de anecdote, de glimlachende skepsis, de onverstoorbaarheid, al kon hij van zich afbijten, de hartelijkheid en de sterke overtuiging, dat alles beter is dan opnieuw oorlog. Deze richtlijnen waren vaag, maar schiepen een klimaat. Dit relaas van vóór '14 bewijst de waarde van het atmospheer scheppen toen van iemand, die in dit opzicht verwantschap met een kunstenaar van den tweeden rang had. Een monster van buigzaamheid, zooals Barrès hem noemde, die hem ‘wel mocht’, ondanks alles wat hen scheidde. Een man, voor wien de salon van mevrouw de Caillavet en de omgang met Anatole France de vestibule waren van het wereldsche verkeer, waarin hij, tegelijk jacobijn en aristocraat, gebrand op gelijkheid, maar moeilijk in het erkennen van gelijken, democraat en autoritair, sociaal vooruitstrevend en anti-socialist, atheïst en vol van een revolutionnaire mystiek, patriot en internationaal gericht, zich gelijk overal met gemak bewoog. Hij ‘was pas waarlijk gelukkig, als een vrouw hem aan het koord hield en zijn gewaarwordingen vernieuwde op den klank van haar geheime gevoels-trillingen. Het “lyrisme amoureux” was noodig voor de beheersching van zijn geestelijke mechanisme. Hij putte er zekerheden uit, die de vlietende werkelijkheden hem onthielden.’

H. VAN LOON

Odyssee van een romanschrijver
John dos Passos, Journeys between wars London, Constable, 1938, 12s. 6d.

Wanneer men verre reizen doet... Dos Passos heeft verre reizen gedaan en hij weet daar heel wat over te verhalen, en op een manier die onze aandacht gevangen houdt. Maar de auteur van Manhattan Transfer en van de trilogie U.S.A. doet het nu eenmaal graag allemaal een beetje anders dan anderen en men moet ook hier eerst weer even wennen aan zijn bizarre beelden en woordklonteringen en verdere manierismen. Daarbij schijnt zijn vermogen tot het in zich opnemen van indrukken vrijwel onbegrensd en zijn hartstocht om alles wat zijn gretige zintuigen waarnemen direct op het papier te smijten al evenzoo, zijn schrijversbezetenheid staat hem niet toe eenig detail te vergeten, en alle geluiden, alle kleuren en geuren

worden met een ware beschrijvingswoede als het ware tegelijk geregistreerd. Dat alles stelt het uithoudingsvermogen van den lezer meermalen op een zware proef, maar hij doet toch beter het niet op te geven, want deze overlading en dit koortsachtig tempo - waarvan men trouwens in de vele anecdoten, gesprekken en reportages weldoende adempauzes krijgt - zijn de keerzijden van een vitaliteit, die alles even intens beleeft en weergeeft, en in dit vermoeiende Engelsch is niettemin het eigene, de sfeer en de stemming van de bezochte, zoozeer in karakter verschillende landen en volken suggestief gegrepen.

Dat de literaire vrijbuiter Dos Passos ook overigens niet maar zoo een gewoon reisverhaal zou schrijven was te verwachten, en zijn boek is dan ook en passant een overzicht in vogelvlucht van twintig bewogen jaren wereldgebeurtenissen. En hij bepaalt zich niet tot de contemporaine geschiedenis, hij mag graag een beetje mijmeren over het verleden of een parallel trekken tusschen gisteren en vandaag. Reeds op bladzijde 15, tweede hoofdstuk van het eerste deel, dat The Discovery of Rosinante is getiteld, ontmoet hij in Castilië Don Quichot en Sancho Panza in levenden lijve. Dos Passos heeft vooral voor Spanje, of liever voor de vele Spanje's die er zijn, de juiste ‘feeling’, in Andalusië herkent en bewondert hij l o f l a m e n c o, nader aangeduid als ‘something that is neither work nor getting ready to work’, en in Madrid t i e n e e l s e n t i d o d e l o c a s t i z o, heeft hij gevoel voor... Het zou pagina's vragen om uit te leggen wat de Madrilenen nu precies verstaan onder l o c a s t i z o, en het zou onder alle omstandigheden een onbevredigende uitlegging blijven van wat nu eenmaal niet met andere woorden gezegd kan worden, maar Dos Passos vat het begrip niet onverdienstelijk samen in den titel van het betreffende hfdst.: ‘Wat de Agora was voor de Atheners’. Tusschen l o f l a m e n c o en l o c a s t i z o vliegen wij even over naar het Mexico der vele revoluties, waarvan wordt gezegd, en aannemelijk gemaakt, dat de geest van den grooten rebel Zapata er nog immer de gemoederen niet tot rust laat komen, en dan duikt de wereldreiziger plotseling weer op in Parijs. Het is Maart 1937, een paar dagen na de bloedige botsingen te Clichy tusschen vuurkruisers en aanhangers van het volksfront. Onze Odysseus spreekt met vertegenwoordigers van beide zijden en hij heeft o.a. een interview met Léon Blum, toen nog minister-president. Hier is een close-up: ‘De heer Blum... begon te spreken op den toon van een dokter, niet bepaald overheerschend, maar zeer beslist. Hij is een helder en schrander spreker, altijd een slag voor met een nieuwe wending als je lippen het woord Spanje willen vormen. Wanneer je hem weer verlaat aanvaard je voorloopig zijn diagnose, maar als je dan voorbij het groepje vaalkleurige ambtenaren van den geheimen dienst, dat

op de kleine steenen binnenplaats van het ouderwetsche heerenhuis staat te wachten, bent gegaan en weer op straat staat in de door het jonge groen van de boomen schijnende lentezon, begin je je de vragen te herinneren, die onuitgesproken zijn gebleven, als de symptomen waarover je vergat den dokter te raadplegen.' Maar om Blum op volle kracht in actie te zien moet men hem meemaken in de Kamer. 'Na het souper is het tooneel gereed voor Blum's rede ter verdediging van zijn politiek. De rede is helder, zakelijk en blijkbaar openhartig; de heer Blum heeft ongetwijfeld meer hersens dan zijn collega's. Maar zijn spreken wordt voor mij een beetje bedorven door den huilerigen apologetischen toon van zijn stem. Hij heeft de eigenaardige gewoonte onder het spreken zijn handen tot vuisten te ballen en weer open te spreiden, om ze dan bij elkaar te brengen alsof hij zich zelf de hand wilde drukken, maar in plaats daarvan sluit en ontsluit iedere hand zich afzonderlijk. In de rede zelf zijn echter momenten van onverwachte waardigheid en kracht. Je herinnert je dat menschen van alle partijen je hebben gezegd dat de heer Blum geen Ramsay MacDonald is.' Maar het is voorjaar en er is nog een ander Parijs dan het Parijs van den partijstrijd. 'Parijs in de lente is prettig als een song in een musical comedy, als je je vrij kunt maken van zulke corveeën als het interviewen van politici of het wachten in hun naargeestige antichambres, waar de meubelen en de vloerkleeden en de bleeke lakeien met hun niet erg schoone frontjes en witte dassen en hun slecht geschuierde livreien den indruk maken of ze nooit zijn vervangen sedert de dagen van den Zonnekoning. De kastanjes loopen uit. Nu en dan breekt de zon door. In het wijde stuk lucht boven de Place de la Concorde stapelen zich rose wolken op, breken in regenbuitjes en drijven dan weer weg... De stad geeft je het gevoel van iets veiligs en permanents in een veranderende wereld van geweld. Het is bijna het middeleeuwsche gevoel als van een stad binnen haar wallen. Het gevoel of deze steenen spreken van de excentriciteiten van generaties van Parijzenaars. In de tuinen van de Tuilerieën wandelde een vrouw, zij leek het type van de bedaagde concierge, met een vos aan een touw. Een oude geelharige hond draafde er naast om andere honden weg te jagen. In de Samaritaine verkoopen ze boa's per meter. In een der étalages stond met groote letters LES VAMPIRES SONT ARRIVES. "Vleermuizen zijn lieve diertjes om te vertroetelen", zei een dame met wie wij lunchten, "zij vouwen zich net op als paraplu'tjes. C'est tellement gentil".'

Van zulke impressies, snapshots en instantanées is het boek vol, al zijn zij niet allemaal even liefelijk. In Tiflis bijvoorbeeld (het is 1921) '...sterven twintig menschen per dag aan cholera, veertig per dag aan typhus, ongerekend de velen die sterven waar niemand hen

vindt.' Niettemin is er een groot internationaal proletarisch poëzie feest, en Dos Passos gaat er heen, maar voor hij zich goed rekenschap kan geven van wat er eigenlijk met hem gebeurt zit hij op een podium tegenover een duizendkoppig publiek, dat ook den sympathiseerenden grooten Amerikanski Poait zijn werk wil hooren reciteeren. Het eenige dat het slachtoffer zich in zijn verwarring kon herinneren was een nursery rhyme uit zijn jeugd, dat hij er hortend en stootend uitbracht, maar ook deze revolutionnaire uitbarsting werd met daverend applaus begroet, evenals al de andere voorgedragen verzen in het Armenisch, Georgisch, Turksch, Perzisch, Russisch, Duitsch en wat al meer, die natuurlijk door geen tien menschen in de zaal allemaal konden worden verstaan, en in een opgetogen stemming van kameraadschap en verbroedering ging men weer uiteen. Maar op weg naar zijn bed komt de bezoeker voorbij het gebouw van de Tsjeka en de idylle valt kapot als hij slapeloos moet denken aan de arme duivels die 'onder de wielen zijn geraakt van de zegekar der revolutie, zooals er altijd menschen onder de wielen raken bij iedere beweging vooruit of achteruit van den stoomwals der menschheid. De gevangenis is de hoeksteen der vrijheid, dacht de Eastbound American voor hij in slaap viel.' Er is in de sectie Russian Visa meer over Tsjeka, Geepeeoe en andere terreur, en het is geen prettige lectuur. Vooral in Moskou vindt de westerling een sfeer van koppige vastberadenheid, van tot barstens toe geladen spanning als van een land in oorlog, en een steil dogmatische rechtlijnigheid van doctrine, die geen soepelheid en geen nuances kent en alles wat maar even van de 'generale lijn' afwijkt genadeloos vernietigt. Dos Passos' sympathieën gaan naar links en hij weet bovendien ook in de Sovjet Unie aan de grimmigste zaken nog wel den komischen of absurden kant te ontdekken, maar als hij eindelijk weer in den trein naar het westen op het sein van vertrek zit te wachten, is het met een gevoel van nog niet heelemaal gerust gestelde opluchting. 'Het is als het wachten op de liftkooi, die je weer naar boven zal brengen uit een mijn, als het verlaten van een cementfabriek, als het omhoog klimmen langs de smerige ladder uit de machinekamer van een stoomboot, of je eindelijk weg zult kunnen komen van de dreunende rotarypersen van een krant naar de rumoerige straat waar het leven weer ongeorganiseerd bruist.'

Het laatste deel van het boek, Introduction to Civil War, is in hoofdzaak een goede reportage van den Spaanschen burgeroorlog, zooals er in de afgeloopen twee jaar tallooze zijn verschenen. Maar wie eenmaal door Spanje is gefascineerd zal niet spoedig te veel over dit merkwaardige land kunnen lezen, omdat een scherpzinnig opmerker altijd weer nieuwe aspecten aan het Spaansche probleem zal kunnen ontdekken. En Dos Passos, ik zei het reeds, heeft liefde en be-

grip voor Spanje, hij toont inzicht zoowel in de politieke en economische als in de psychologische zijden van de zoo uiterst ingewikkelde situatie en weet de diepere oorzaken van het huidige conflict op plausibele wijze aan te duiden.

Het meest zuiver reisverhaal is misschien nog de sectie Oriënt Express, het relaas van een tocht door in den regel minder gefrequenteerde streken als Georgië, Azerbeidsjan, Armenië, Perzië, Irak of de Arabische woestijn. Hier leeren wij ook het meest den r e i z i g e r Dos Passos kennen, en hij blijkt een sympathieke globetrotter te zijn, een die zich weet aan te passen en wien de ongemakken van een reis in onherbergzame gebieden, de primitieve vervoermiddelen, het slechte voedsel, ongedierte en in het algemeen het gebrek aan 'accommodatie', het intense plezier dat hij aan het reizen beleeft niet kunnen vergallen. Er is nog een prettig aandoende jongensachtigheid aan dezen ultramoderneling, die toch eigenlijk bij nadere kennismaking heelemaal niet zoo erg 'highbrow' en zoo 'sophisticated' blijkt als het on-eenvoudige pretentieuze apparaat van zijn romantechniek zou doen vermoeden, en hij heeft een nonchalante devil-may-care gemakkelijkheid, die hem tot een goeden kameraad maakt voor den toevalligen reisgenoot. En als hij over zich zelf en zijn ervaringen schrijft gaat hij niet eerst voor den spiegel staan om te zien of zijn gezicht wel in den vereischten intelligenten ik-ben-heelemaal-niet-ijdel plooi is getrokken. Het zijn deze eigenschappen die van dit reisverhaal, n'en déplaise den literairen uitslag, ook een goeden kameraad maken voor den minder bevoorrechten lezer, die niet zelf de wereld kan gaan verkennen.

C. HOUWAARD

Oud kwaad

Alfred Neumann Die goldquelle. Roman Amsterdam. Allert de Lange; f 2.75, f 3.50

In een straat van een Zuidduitsche stad, een soort Karlsruhe, liggen twee gele huizen tegenover elkaar: een bank, Volkskredit Vio, en een kroeg, waar de klanten tot speculeeren worden aangezet door een zetbaas der directie. De roodharige Franziska Vio, ondersteund door haar gluiperigen boekhouder Leitschuh, manipuleert het geld op verdachte wijze. De regeering is echter op de hoogte en de minister van binnenlandsche zaken waarschuwt de argelooze landbevolking. Franziska was echter tevoren gehuwd geweest met een tenor, die, door een ongelukkigen samenloop van omstandigheden, de tegenwoordige vrouw van den minister in zijn macht heeft en met succes chantage pleegt. Adelina, indertijd door Franziska voor ondergang behoed, maakt nu, buiten weten van haar veel ouderen man, groote schulden bij haar singuliere vriendin. Als de storm los-

breekt, poogt men van alle zijden persoonlijke nadeelen te verhoeden en gewin te oogsten in een warnet van afdreiging, leugen, intrige en bedrog. De minister, graaf Bonde, geraakt gedurende de twee dagen, die Neumann ons met van uur tot uur stijgende spanning beschrijft, geheel onder de bekoring der korrupte bankierster. Hij kan evenwel zijn ondergang niet vermijden en slaat de hand aan zichzelf, nadat Adelina laf naar Parijs is gevlucht (en daar later opnieuw huwt). Franziska zal, na enkele jaren tuchthuis, in 't cabaret van den tenor in schrijnende ‘songs’ het lied van haar eigen leed zingen. Vanouds heeft Neumann zich tot het daemonische in sommige menschen, in den mensch aangetrokken gevoeld. Oogstte hij destijds niet zijn grootsten roem met ‘Der Teufel’, hallucineerend beeld van het hof van den elfden Lodewijk, waarbij echter de Fransche geschiedenis slechts een achtergrond bleef? Hier is Franziska de duivelin: ‘Zij had geluk bij menschen en oefende het uit, met warm bloed, maar wel niet met een warm hart en de aanhankelijkheid of beter gezegd: de gehoorzaamheid, die zij verwierf, was haar voldoende; zij zelf klampte zich niet vast. Wien zij van zich afschudde of, in zeldzame gevallen, wie zich van haar losmaakte, dien behield zij niet eens meer in gedachten - dien vergat zij.’ Zakenvrouw, begaafd tooneelspeelster, dame van de wereld als het zijn moet, ‘vamp’ als nauwelijks een filmster, weet zij den rechtschapen aristocraat met onverbiddelijke zekerheid en steeds wassende snelheid den afgrond in te sleuren. Steun tegen wil en dank biedt Adelina haar daarbij, dom, zwak, sensueel, stellig nog verachtelijker dan haar vriendin in de benepen hulpeloosheid van verwend kindvrouwtje. En daarnaast de mannen: de hooghartige Excellentie, al even krachteloos achter zijn hautain masker (is hij niet als ontleend aan zoovele ‘Haagsche’ romans van een vorige generatie?), zijn aarzelende ambtenaren, de weerzinwekkende procureur-generaal Süsskind - wiens korte rol aan het slot teveel een charge is en wiens gestalte buiten het gematigd-realistisch kader van den roman geraakt -, om den tenor, den procuratiehouder, den Oostenrijkschen ronselaar, den butler en al het andere kanalje maar stilzwijgend voorbij te gaan.

Hierboven schreven wij het woord ‘rol’. Want de rappe hoofdstukken van het niet zeer lijvig verhaal vormen elk voor zich al een beredeneerd tafereel van een tooneelspel; iedere repliek is zorgvuldig en schrander van diepgaande psychologische commentaar voorzien. Maar de regie-aanwijzingen zijn er steeds: de meubels, de kleeding, de verlichting. Er is de spanning van het telkens opspattend conflictencomplex, de weergalooze ontlading van daad en woord en gebaar door daad, woord en gebaar zelf. De effecten, die op open doekjes wachten, ontbreken niet. Zoo wordt het een kwelling, de lectuur te moeten afbreken: ademloos volgen wij den strijd dezer

naturen, in elk waarvan goed en kwaad bekwaam tot een menschelijk geheel zijn vermengd Geen schakel ontbreekt in het geraffineerd samenstel van noodzaak, schurkachtigheid en toeval: onvermurwbaar weven de Nornen het snelle fatum dezer kleine menschen, in welke de wanhoop het titanisch element doet aanzwellen, tevergeefs nochtans, want daar baat geen verzet.

De onmiskenbare stijl- en woordkunst van het uitnemend gecomponeerd verhaal worden bedongen door de zorgvuldige zielkundige analyse van ieder detail. De bedachtzame sfeer van voor den oorlog leeft er alom en verleent het bewogen verhaal niettemin een stille melancholie om een vervloden levensvorm.

U. HUBER NOODT

Herzien herdenken
Ter gedachtenis van R.N. Roland Holst

Er waren trouwe vrienden of vereerde kunstenaars, over wier sterven men niet verwonderd was, daar een langdurige ziekte, een steeds wankele gezondheid of een zeer hooge ouderdom ons op de fatale tijding voorbereid hield, al gaf die toch een schok om het gemis voor-goed.

Maar het bericht dat Rik Roland Holst zich nooit meer aan ons zou vertoonen of doen hooren, veroorzaakte, behalve de ontsteltenis, ook een verwondering, daar niemand op dit plotseling heengaan bedacht was. Hoe kon het mogelijk zijn dat hij, die - al had hij een paar weken tevoren zijn zeventigsten verjaardag gevierd - er toch zoo onverwoestbaar sterk uitzag, nu zonder een waarschuwing van gesukkel of kwalen, zijn verwanten en vrienden opeens verliet! Ieder had vermoed, vooral wanneer men enkele dagen voor de korte ongesteldheid in gezellig gesprek met hem samen mocht zijn, dat hij menigen jongere zou overleven en nog vele schoone werkopdrachten zou kunnen volvoeren. Bij hem dacht men alleen aan leven en levenskracht, niet aan dood.

Het vaak-geciteerde woord van Plautus, dat hij dien de goden liefhebben jong sterft, beteekent nog niet dat wie bij den aanvang van den ouderdom moet heengaan geen lieveling der goden zou zijn. Want Roland Holst was dit laatste ongetwijfeld; hij was uiterlijk en innerlijk in velerlei opzichten bevoorrecht.

Een zwaren strijd om het bestaan heeft hij niet gekend; integendeel, eerder heeft hij het gemis van dien strijd, misschien meermalen, gevoeld. Wij spraken eens over een oud-leerling die, reizend door Zuid-Europa, met teekenen en journalistieke correspondentie zijn kost moest verdienen en zich er kranig doorheen sloeg; hij zei toen, in gedachten voor zich heen starend: ‘Je zou eigenlijk ook zoo'n gesjochte jongen hebben willen zijn!’... Ongetwijfeld waren er dan

onbekende krachten in hem tot ontwikkeling gekomen; maar hij had niet zooveel kunnen doen om de moeilijkheden van anderen te verzachten en nooit kunnen toonen dat energie niet den prikkel noodig heeft van tot arbeid dwingende levensomstandigheden. Hij heeft trouwens genoeg andere zorgen en bekommernissen gekend... Innerlijk waren hem vele begaafdheden geschonken. Hij sprak de moderne talen met vlot gemak; moeilijke problemen doorzag hij snel; zijn eruditie, die volstrekt geen hooggeleerdheid was, bestreek met enthousiaste belangstelling de meest verscheidene gebieden. Evenals Der Kinderen betreurde hij wel eens het gemis van een klassieke scholing. De sport interesseerde hem en in de cricket-wereld waren hij en zijn vriend Herman Gorter in vroegere jaren bekende figuren. Zijn observatie-vermogen was snel en omvattend; met de onmiddellijk-juiste beeldende woorden kon hij het waargenomene laten verschijnen voor de oogen van zijn toehoorder, zooals hij ook een met bewondering gelezen verhaal of roman - en zijn belezenheid was groot - zóó boeiend navertelde, dat men het werk leerde kennen in zijn schoonheden, kracht en zwakte.

De herinnering aan het beeldende bezat hij zeer sterk, in tegenstelling tot het mechanische geheugen voor namen en getallen. Als schilder kwam hem die visueele herinnering goed van pas; voor zijn kleinere of grootere composities gebruikte hij geen modellen meer, maar werkte met den rijken voorraad zijner jarenlange ervaring en grondige studie naar de natuur. Zoo achtte hij dan ook de oefening van het beeldende geheugen, dus van het teekenen uit het hoofd, voor de leerlingen der Rijksakademie van het grootste belang en bracht hij bij zijn optreden als hoogleeraar-directeur deze oefeningen als leervak op het programma.

De snelle indringende observatie, verbonden met het terstond tot zijn beschikking hebben van den herinneringsschat dier waarnemingen en indrukken, gaven niet alleen aan de gesprekken en lessen van Roland Holst, maar ook aan zijn brieven en beschouwende artikelen den levenden gloed en het meesleepende rhythme. Want onder die vele aangeboren begaafdheden schittert, naast den schildersdrang, vooral zijn ongewoon talent als schrijver. Zijn gevoel voor compositie, bij al zijn werk van beeldend kunstenaar bewust aanwezig in het geometrisch schema dat den bindenden grondslag vormde voor het vrijere spel der lijnen en den zang der kleuren, wees vanzelf den weg bij den opbouw zijner schrifturen. Zelfs het kortste artikeltje dat Holst schreef, zat stevig in-elkaar, was nooit een losse aaneen-rijging van invallen of boutades.

Romans, verhalen, gedichten, hij zou ze misschien geschreven hebben, wanneer hij niet zijn groote gebrandschilderde ramen, zijn tallooze grafische werken had kunnen maken. Nu is zijn eenige louter-

litteraire nalatenschap gebleven in het dichterlijk proza van de ‘Overpeinzingen van een bramenzoeker’. De overige geschriften, grootendeels te vinden in de twee bundels ‘Over kunst en kunstenaars’, zijn van beschouwenden, critischen en polemischen aard.

De Overpeinzingen alleen reeds geven Rik Holst recht op een plaats in de litteratuur-historie. De qualiteit van dit niet-omvangrijke boekje is die van een hoogen en fijnen geest. Wie Holst enkel zou kennen als den intelligenten voorzitter van een kunstenaarscongres, veel jaren geleden, of uit een der commissies waarin hij de leiding had, of als directeur van de eenige instelling voor hooger kunstonderwijs, waarbij hij met artiesten van zeer verschillende geaardheid moest omgaan en vaak lastige finantiëele problemen had op te lossen; wie hem ook maar alleen zou kennen als den machtigen schepper der Utrechtsche Dom-ramen; die zou een heel bijzonder gedeelte zijner, bij al het bewuste streven, zoo spontane en impulsieve persoonlijkheid nooit hebben gezien.

Dat is de dichter, de mijmeraar over het leven, de stelsellooze wijsgeer, de landman op zijn stille hofstede van de Buissche Heide bij Zundert. De bezoeker die hem daar zag en hoorde spreken over de boomen en de veldbloemen, over droogte en regenval, over de lotgevallen van een boerengezin, over de stroopers, de vogels en het wild, die zag en hoorde daar den ‘Bramenzoeker’, oppervlakkig beschouwd 'n gansch ander mensch dan de organisator, devanambacht en strenge normen vervulde monumentaal-kunstenaar. Want toch vormden die verschillende wezens in hem een harmonische eenheid. Uit zijn betoogende opstellen blijkt dit onmiddellijk. De fantazie van den dichter geeft er soms een luchtigen toon aan, luchtig en vol rijke verbeeldingen, en evenwel met diep-ernstigen zin, zooals in de ‘Avonturen met Ariël’. Soms, wanneer hij domheid, wanbegrip, smakeloosheid te lijf gaat, is zijn spot zeer scherp. Helder, in logischen bouw voortgaande van alinea op alinea, rijk aan historische vergezichten, ontwikkelen zich zijn beschouwingen in die leerzame en vaak strijdlustige oraties, die hij in de aula der Rijksakademie en elders hield. De gang zijner volzinnen is altijd zuiver, melodisch en klankrijk, zooals maar weinige pennevoerders van beroep ze weten te schrijven. Mochten al die bladzijden door de jongere kunstenaars, en ook door de oudere, eens aandachtig gelezen of herlezen worden! Een door scheppingsdrift voortgestuwd en tegelijk zich weer stil bezinnend kunstenaar was Roland Holst. In vredige bezinning is hij heengegaan uit dit leven, waarin hij eene, die hij boven allen en alles liefhad en vereerde en altijd met zijn zorgvolle aandacht omgaf, achterliet. Vredig en schoon als zijn berusting was zijn uitvaart onder de oude duinboomen van Westerveld, op een dag toen alles stil en wit was van sneeuw.

P.H. VAN MOERKERKEN

Klein journaal
Door Dirk Coster

Naar de nieuwe Vrede

Voor de meesten onzer is de wereld in een vrij wanhopig dilemma bevangen. Het is: òf oorlog, en welk één, - òf zich verloren geven. Oorlog om dat te redden wat het leven waard maakt om te leven, of geen oorlog, om dan ook aan het einde, na wat angstig genoten uitstel, met zekerheid en smadelijker nog ten onder te gaan. Want het is een algemeen verbreide overtuiging, dat de totalitaire staten nooit zullen ophouden in hun agressie, hun 'wilde jacht', niet eer voor Europa een slavenstal of een wemelende termitenterp geworden zal zijn. Het is de keuze tusschen twee verschrikkingen. Dit vooruitzicht heeft zoo goed als alle vroegere pacifisten tot oorlogsbereidheid bekeerd. Binnen enkele jaren! Men kan het zich bijna niet indenken, na de wereldoorlog! Het lijkt een booze droom, maar één waaruit geen ontwaken is. Een feit is dat de oorlog zijn ouden somberen zin hernomen heeft: verdediging van kind en vrouw en bed en huis, verdediging van het meest elementaire recht om te leven en te denken. Daar blijven maar weinigen pacifist bij! Alleen nog maar de mystici van het 'niet-weerstaan'.

Maar is dit een juiste redeneering? Is dit algemeen aangenomen entweder-oder: oorlog of overgave, het j u i s t e ? N e e n , zegt plotseling een zeer gezaghebbende stem. En deze stem is als een leekje licht in een benauwende duisternis. Het is die van een man van de practijk: die van Hendrik de Man, groot geleerde op concrete gebieden, een der vernieuwers der socialistische gedachte, maar ook oud frontsoldaat en oud-minister van België. Ik leg hierop den nadruk. Want op dit gebied is scherpzinnigheid alleen, die licht tot de paradox verleidt, niet maatgevend. Alleen scherpzinnigheid gepaard met staatkundige ervaring is hier een garantie

dat het menschelijk-mogelijke en bereikbare in het oog gehouden wordt.

Neen, zegt Hendrik de Man, dit entweder-oder is n i e t o n o n t k o o m b a a r. En ook de agressie van de nieuwe rijken, de anti-democratische, is aan zekere onoverschrijdbare grenzen[1)] gebonden. Hij zou willen, dat de moreele en materieele krachten, die thans aan 'het oorlogsgezinde pacifisme' gegeven worden, vrijkwamen tot een groot offensief voor, wat hij noemt: de nieuwe vrede, een vrede welke weliswaar offers eischen zou, maar die toch nooit de grootte van den oorlog of die van de Münchener overrompeling zouden nabijkomen. In een reeks artikelen, oorspronkelijk in l'Oeuvre verschenen, thans ook als een afzonderlijke brochure te Brussel verschenen, 'Een Offensief voor de Vrede', brengt hij zijn gedachten op het forum. Het is zeer zeker een zaak van publiek belang, deze gedachten te helpen verspreiden, door ze in hun essentie samen te vatten.

Deze wanhopige bereidheid van den pacifistischen en democratischen mensch, thans den oorlog terwille van vrijheid en beschaving als onvermijdelijk te aanvaarden, noemt De Man een gevaar op zichzelf. Niet de helft van die wanhoopskracht zou noodig zijn, om een nieuwe vrede te aanvaarden, gebaseerd op een dappere, besliste en nieuwe rangschikking van Europa, een rangschikking, die elk land, welk zijn politiek régime ook zij, ademvrijheid garandeert. Hij verwijt deze wanhopige pacifisten dan ook feitelijk een gemis aan verbeelding ten opzichte van den oorlog. Want zij die den oorlog voor de vrijheid willen, verwikkelen zich in een tegenspraak. Want 'de oorlog doodt de vrijheid', altijd en overal.

> De oorlog lost niets op. Er bestaat evenmin een 'goede' oorlog tusschen de volken als een 'goede' moord tusschen particulieren. De gevolgen van den oorlog zijn altijd slechter dan welk euvel, dat hij heeft willen voorkomen. Hij laat nooit iets anders na zich dan overwonnen volken, zelfs in het zegevierende kamp.
> En de oorlog is altijd verloren voor de vrijheid. Want hij vereischt vanaf den aanvang zulk een concentratie van den

1) Men zou misschien beter kunnen zeggen: grenzen die alleen door den waanzin zouden overschreden kunnen worden.

> wil op één enkel doel, dat hij automatisch bij alle volken een totalitair en autoritair regime verwezenlijkt in de meest volledige beteekenis van deze twee termen. Zelfs indien de moderne oorlog niet letterlijk zou uitloopen op den zelfmoord van Europa, dan zou hij althans uitloopen op den zelfmoord van de vrijheid. Men bemerkt dit reeds in de democratische landen: naarmate het spook van den oorlog naderbij komt, vernietigt niet alleen de zware bewapening door haar economische en financieele gevolgen elken maatschappelijken vooruitgang, doch het psychologische klimaat, dat zij met zich brengt, heeft tot gevolg geleidelijk het verschil tusschen de tot op heden democratische landen en de autoritaire Staten te verminderen...
>
> Degenen die dus in den huidigen toestand geen andere uitkomst zien dan een politiek van militair blok tegen militair blok, dan een bewapening, die zulke groote opofferingen vergt van de volken in afwachting van ze naar de slachting te zenden, vinden aan het einde van hun streven, of zij het willen of niet, de vernietiging èn van den vrede dien zij willen verdedigen èn van de vrijheid die zij willen redden.

Hendrik de Man wijst ook op de dieper prangende werkelijkheid, de economische, die onder de ideologie: democratie en fascisme schuilgaat, nl. die der ‘verzadigde imperialismen’ contra ‘het blok van hongerige imperialismen’. Deze tegenstelling zou voor alles opgeheven moeten worden.

Hoe ziet De Man nu de mogelijkheid van een nieuwe en dappere vrede, dapper dan door zelfoverwinning bij sommige machtige Staten, die toch ondanks hun macht voor deze oorlog terughuiveren met een ‘how horrible’.

Allereerst: geen herhaling der vroegere methode: starre weigering iets te wijzigen eerst, dan voor geweld in paniek terugwijken en alles toegeven. Onder geen beding meer terugwijken voor dwang. Maar vervolgens ook de lessen van Versailles en van de gefaalde Volkenbond aanvaard volgens deze richtlijnen:

1. De vervanging van de verdragen van 1919 door nieuwe, vrijelijk aangenomen accoorden;

2. de geleidelijke en gelijktijdige ontwapening;
3. de algemeene verzaking aan de militaire accoorden;
4. de volledige reorganisatie van den Volkenbond op deze basis;
5. de geleidelijke ontmanteling der economische grenzen;
6. de algemeene herziening van het stelsel der koloniale bezittingen met het oog op de doelmatige verdeeling van de grondstoffen en 'de open deur' voor den internationalen handel en de nederzettingen;
7. de definitieve afschaffing van al de internationale schulden;
8. de opheffing van alle hinderpalen van het internationale verkeer van kapitalen en personen.

> Wat de methode betreft, zie ik er slechts ééne, die goede resultaten kan opleveren, te weten, het ondergeschikt maken van elke nieuwe eisch van de totalitaire Staten aan een Algemeene Vredesconferentie, die *alle* Staten vereenigt voor het volledig onderzoek van *alle* problemen.

Natuurlijk komt hier dadelijk de vraag op: is dit niet een idealistische utopie. Zullen de leiders der totalitaire staten zich ooit in een parlement der Europeesche staten laten roepen, al is het dan om te vragen, resp. te eischen? Waar hun methode van dreigen tot zoo wonderbaarlijke resultaten leidde, en zij landen veroverden met de mond? En zullen zij ooit de verdragen houden die zij sloten, de beloften die zij uitspraken? Waar het verleden het omgekeerde bewijst? Dit is feitelijk de vraag waar het om gaat. Hier is De Mans essentieel antwoord op deze kernvraag:

> Om de argumenten te weerleggen van degenen die besluiten tot de onmogelijkheid van de deelneming der totalitaire regeeringen aan een Algemeene Conferentie, laat ons voor het oogenblik hun verklaringen buiten beschouwing laten om ons te beperken tot de fundamenteele en onbetwistbare belangen dezer regeeringen.
> Laat ons dus tegenover elkaar plaatsen, eenerzijds, de politieke en economische resultaten die zij hebben bekomen sedert twintig jaar, en hoofdzakelijk sedert zij hun huidige

militaire macht hebben bereikt; anderzijds, het feit dat de voortzetting van hun bewapening ook hen bedreigt met een geleidelijke, en weldra gevaarlijke, daling van het levenspeil hunner bevolking. Men zal er uit besluiten dat geen enkel materieel voordeel, hetwelk Duitschland en Italië nog kunnen hopen te bereiken onder den druk van hun militair apparaat, opweegt tegen het nadeel voortvloeiende uit den huidigen bewapeningswedloop.
In feite hebben de totalitaire Staten er hetzelfde belang bij als de andere vrede te maken: vooreerst, om den oorlog te vermijden die alle volken verafschuwen; vervolgens, om de bestendige economische crisis te vermijden die voortvloeit uit het huidige bewapeningstempo; tenslotte, om den greep van de autarkie, die hun wordt opgelegd door het ontketend economisch nationalisme, een weinig te kunnen losschroeven.
Bijgevolg schijnt het me toe, dat de meest ernstige hinderpaal, die het idee van de Algemeene Vredesconferentie nu ontmoet, niet ligt in de vraag hoe de groote Staten ze zullen ontvangen, maar veeleer in de vraag hoe men ze hun kan voorstellen.
Om voldoende klaarblijkelijke redenen zijn noch de 'overwinnaars' noch de 'overwonnenen' van München goed geplaatst om er op doelmatige wijze het initiatief voor te nemen. Het best geplaatst zijn, natuurlijk, de kleine Staten, voornamelijk deze van de 'Oslo'-groep. Van hen kan, met de meeste kans op slagen, de oproep uitgaan, de roemrijke oproep, die zooveel roemrijker is dan gelijk welke oproep tot de wapens.

Tot zoover Hendrik de Man. Het is niet te ontkennen, dat dit eenvoudige stuk het probleem met een verrassende klaarheid stelt. De Man heeft voor zijn gedachten het forum gezocht. Is het om door deze omweg der publieke opinie, de regeerders voor zijn plan te winnen, vooral die der kleine staten, van welke het initiatief tot deze 'Europeesche samenkomst' zou moeten uitgaan? Daarom houden wij voorloopig vele vragen terug, die toch onwillekeurig opkomen. Daarom bepalen we ons tot een samenvatting van De Mans project, dat een er-

kenning en genezing beoogt, van ‘twintig jaar zwakheid’ (en besluiteloosheid), moreele zwakheid die nu door materieele bewapeningen niet meer ongedaan gemaakt kan worden.

Een lief vers...

Dat heb ik ontmoet, in ‘Werk’. Het is een lief vers, ondanks de verzwakkende 3 laatste regels van de tweede strophe. Ik schrijf het hier over:

Fanfare-corps

De lucht scheen blinkend door de blaaren
bleek en volmaakt als glas geslepen.
Met vaste manlijke gebaren
werden de horens aangegrepen,
en luidkeels, zonder eenig schroomen
spoot de muziek tusschen de boomen;
heldhaftig, trots. Een onverbloemde
voor elk verstaanbare muziek,
die aan het ademloos publiek
ieder gevoel met name noemde.

En even plots werd dit geklater
gedempt, twee koopren kelen weenden...
- over het donkergroene water
gleden twee smalle witte eenden
geluidloos als een droombeeld voort -
De horens, smeekend en gesmoord
schenen hen dringend iets te vragen,
hen volgend met haast menschlijk klagen.

Een warm en onverwacht verdriet,
eerbied voor de gewoonste dingen,
neiging om hardop mee te zingen,
en dan te huilen om dit lied,
ontstond in mijn verwend gemoed.
Ik voelde me bedroefd en goed.

M. VASALIS

(Uit ‘Werk’)

Wat me hier treft, is een nieuwe wijze van behandelen, - die tenslotte een hervinden is van oude wijzen; zelfs hebben de laatste regels der eerste strophe een gelijkenis met de heldere en snelle neerval-van-klank in de ‘Vergeten Liedjes’ van Boutens. Een hervonden helderheid van gevoel en taal. Men staat hier in dit vers niet stil bij de snuiten der spelende muzikanten, bij hun bruutheid of misère, en er hangen geen werkloozen omheen: zooals dit in het huidige levensvers hoort. Zoomaar wat heldere muziek aan een lentegracht, en wat er dan voor dwaasheid en heimwee in een mensch gaat roeren. Wat wat men noemt: een klassiek woord voor klassieke gevoelens! En nog een wonder! Geen een strophe, niet één regel die men tweemaal lezen moet om te weten wat er eigenlijk bedoeld wordt. De laatste generatie onzer dichters houdt er een soort van duisterheid op na, die angst voor het gewone en voor elkaar is, gecompliceerd door de gemakzucht: het staat er ten naaste bij wat wij bedoelen, en zoek 't verder dan maar uit. Zelfs de voortreflijke Hoornik doet met deze gemakzuchtige mode mee; vele strophen in zijn Geboorte zijn rebussen van taal. Onnoodige rebussen wel te verstaan.

Inderdaad: een weldadig gewoon vers, verwant aan dat prachtige vers van Hoekstra in de vorige Stem-aflevering, dat op dezelfde wijze warm en helder was. Ik wil er wel meer zoo lezen.

Het z.g. ‘bedrog’ van den Heer Mens, winnaar van de K.E.P.

> Het volgende ‘ingezonden stuk’ werd door de Hoofdredactie van ‘de Groene’ g e w e i g e r d . Ik neem het thans in dit ‘Klein Journaal’ op.

‘Mijne Heeren, wilt u mij vergunnen naar aanleiding van het protest van den Heer E. v. Daele, in uw nummer van 28 Januari ll., tegen de bekroning van het boek van J. Mens, ‘Mensen zonder geld’, door de jury van de Kosmos Eerstelingen Prijs (K.E.P.), alvast een persoonlijk woord van repliek te publiceeren? De uitspraak van de geheele jury over deze kwestie, of namelijk de bekroonde debutant al-

reeds een boek heeft uitgegeven, dat ‘een roman’ te achten is, kan uiteraard eerst later komen, daar het desbetreffende boekje ‘Rafels’ (en niet ‘Flarden’ gelijk de Heer v. Daele het noemt) daarvoor moet worden rondgezonden en gelezen en besproken. En enkele indrukken, die door het stukje van Ernst van Daele werden gewekt, behoeven niet te blijven voortbestaan.

Zoo b.v. heeft de Heer J. Mens mij wel degelijk, toen hem de bekroning werd medegedeeld, gesproken over het bestaan van dit boekje. De beschuldiging tegen den Heer Mens, het bestaan van dit boekje m e t o p z e t te hebben verheimelijkt, kan dus vervallen.

De Heer Mens noemde het ‘een bundel schetsen’. Ik heb later dit boekje gelezen. En ik stel er prijs op alvast even persoonlijk te verklaren, dat volgens mij deze kenschetsing van den Heer J. Mens de juiste is. Dit boekje heeft in wezen met een roman niets te maken. Het zijn schetsen van diverse milieu's van werkloozen die alle trouwens afzonderlijke titels dragen, en die door een uiterst dun draadje onderling verbonden zijn. De omvang van het geheele boekje is niet grooter dan die van een degelijke brochure. Kan men zooiets ‘een roman’ noemen? Zelfs nog als het een doorloopend verhaal zou zijn, kan het nooit anders genoemd worden dan ‘een novelle’.

Op deze manier zou het de jury onmogelijk gemaakt worden, ooit een verdienstelijk werk als ‘eersteling’ te erkennen. U dankend voor de plaatsruimte,

Hoogachtend
DIRK COSTER
(Voorzitter der jury van de K.E.P.)

Ontmoetingen in het Vondelpark
Door S. Vestdijk

I

Een klein kind bij zijn moeder
Is een makkelijke treeplank:
Zoodra het teruglacht klimt men
Langs kuiltjes in wangen en armpjes
Op de torsende dijen en verder en dieper.
Maar wordt men oud,
Dan is men alles vergeten:
Men blijft gelijkvloers
En glimlacht tegen twee kinderen.

II

Wanneer men alleen op een bank zit,
Dan van alle blikken vlug afglijden,
Bekwaam als een insect
Dat zich niet vangen laat.
Soms blijft men wel in webben hangen:
Een groot, grauw oogenpaar.

III

Aan 't draaien van je hoofd,
Aan je spiedenden blik
Kan ik zien wie voorbijgaan
En al haar bekoorlijkheden,
O onfeilbare seismograaf
Naast me op de bank!
Daartoe moet men glad kunnen wentelen:

Je bewegelijkheid wordt dan ook
Door kaalhoofdigheid ondersteund.
Maar hoe kaal moet je van binnen wel zijn,
Dat je die oude vrouw niet registreerde
Die daar liep voor het laatst in de zon,
Dat je haar je versten uitslag niet wijdde,
Haar, die toch storender, machtiger, vernietigender was
Dan de slankste heupen.

IV

Juist, dat is 't woord:
‘Broekenman,’
't Bezwerende woord voor kinderen,
Niet om ze te roepen of te vangen,
Maar om ze te verdragen:
Ze schreeuwen niet meer,
Ze loopen stil, met slappe knietjes,
Als dwergen ver beneden ons,
Zoodra men dit oude woord zacht uitspreekt.

V

't Groen is warm, maakt loom.
Er is te veel groen.
Men droomt van gele boomen, blauwe boomen,
Begroet de vale vesten der werkeloozen,
Omhelst een bruine beuk
En snikt het uit
Bij de groote, bonte paddenstoelen
Rondom 't melkhuis.

VI

Kleine, eendaagsche musschen,
Uit 't niets te voorschijn gehuppeld,
En altijd aanwezig,
Alsof het niets is aanwezig te zijn,
Rond als je vader, bruin als je moeder:
Een kiezelsteen en een half verdord blad.

VII

De vogelman pas is de goede meester,
Die een juiste verdeeling betracht:
Korsten aan de versten om 't uit te vechten,
Aan de dichtbijen en slimmen
Voor 't pikken der kruimpjes,
Alsof ze met een zacht puntig krijtje
Op het bord al mogen schrijven.
En komt de schoolopziener,
Dan zullen zij hem niet beschamen
Met het fladderend voorbeeld
Uit hun rijen beurt'lings omhoog.

VIII

De rozen zijn verwelkt,
En glad omharkt de perken.
Zijn haar is dat van een kellner,
Maar de wangen door buiten al bruin.
Een dikke, onvriendelijke vrouw
Waarborgt veel twisten over de koffie
Achter de toonbank bij 't glazenspoelen,
Over de centenbakken en de dubbeltjesbakken.

Zijn radio schreeuwt.
Er zijn geen kinderen.
Wel drie merkwaardig valsche honden.
Ook niet voor niets.

Maar in de rozen bloeit nog de tijd
Dat zijn zwaartepunt niet was verschoven
Naar een donkere, twistzieke huiskamer,
Dat hij, jongeling licht en bleek,
Tusschen tafeltjes balanceerde
Die niet van hemzelf waren.

IX

Steentjes, bladeren, kleine kinderen,
Kopjes, schoteltjes, schommel en wip:

Wat al monaden!
Daar treedt hij binnen,
Geleund op zijn stok,
Glimlachend en stipt.
Hij zet zich naast me en noemt me zijn naam:
‘Leibniz.’ -
En dan de verwarring waarin ik me uitsloof
Om een drank uit zijn tijd te bedenken,
Een mengsel, dat, aan geen zede onderhevig,
Eeuwig, eeuwig is aan te bieden.

Verzen
Door Top Naeff

Het uitverkoren hart

Als ik u in de lokkende oogen zie,
Geluk-van-'t-oogenblik, dan haat ik u,
En van uw stem, die fluistert: neem mij nu...
Vrees ik, als van Dood's pijp, de melodie.

Ik wil mijn hoofd niet buigen aan uw borst,
Daarbinnen brandt een vuur van sintels ijs,
Al bersten mij de lippen van den dorst,
Uw wijn is wrang, en bitter uwe spijs.

De dichters zingen van der uren uur:
Pluk dan de bloem die aan uw voeten geurt!
Maar wie beschrijft de pijn, koorts wreeden duur,
Wanneer de knop onrijp ligt afgescheurd...

Wend van mij af uw lachend aangezicht,
Waan, ik doorschouw u, en ik weet mijn tijd
Om weer te keeren in het kloosterlicht
Van mijn harts uitverkoren eeuwigheid.

In memoriam

Dan, op een dag, als raak'lings ons ontvalt,
Soms in een enkel mensch, wat aan ons leven
Heeft wet en zin en veel geluk gegeven,
En de aarde voor ons tot een graf versmalt,
Niets meer verwachting wekt, en niets kan schaden,
En slechts een spel te spelen overblijft,
Een maskerspel, waarbij het hart verstijft
En oud wordt achter lachende façaden...
Viel, vrome zielen, van uw zekerheid
Dan maar één vonk in wie niet kan gelooven
In uw genade en 't paradijs hier-boven,
Chimère, waar verlatenheid om schreit.
De geest is moe van altijd af te dalen
Naar gindsche stilte, diep en aarde-zwart,
Laat het gelogen zijn, geloof, o hart,
Aan 't wonder eens uw dooden te achterhalen.

Drie tydverse
Door W.E.G. Louw

I
1902-1937

Na die verre Suide het ek afgekyk,
onder die Kruisster, na 'n goue land:
'n hemel waar bedags die son nie wyk,
'n see wat sing om steile krans en strand.

Op daardie berge is daar vrees en skroom,
op daardie vlaktes nie 'n enkel waan,
daar kan die hart by vure en sterre droom
en in die nag die Stem van God verstaan.

O Heer, wat uitgebrei het oor dié velde
U grote erns en eenvoudigheid,
erbarm U, gedenk ons en vergelde
die smaad van daardie wreed-verlore stryd:

beskaam die trou nie wat U Naam bely,
maak daardie volk weer sterk en groot en vry!

II
Aan die leiers van die verlede

O sterke name: Kruger, Steyn, De Wet,
verbond van hegaaneengeslote krag,
één hoë stem wat roep dwarsdeur die nag
dat hierdie knegskap ook 'n einde het!

Ons hoor dit skaars: die volk is geil en vet,
brooddronk en dwaas... Die stryd verflou, die wag
met neergevalle wapens, stryk die vlag...
Die vyand roof en buit wat niemand red.

O ongeskonde harte, diep en trou
in daad, in diens en offervaardigheid,
eenvoudig, vurig, wat die koers kon hou,

verlaat ons nie, dat die gespuis en grou,
ontdaan van alle wet en waardigheid,
nie breek waar jul gedroom het en gebou...

III
Aan die afvallige volk

Toe het Jesurum vet geword en agteropgeskop.
Deut. 32:15.

Omdat ons blind en dronk van eiewaan,
eersugtig, nydig, klein van hart en hand,
die ware God verlaat, sal hierdie land
en hierdie nasie seker nie bly staan;

ons het die dure erfenis afgeslaan
van vrome voorgeslagte, en die pand
van hulle trou en trots soos korrels sand,
gedagteloos, ons vingers deur laat gaan...

Sy Woord, Sy suiwer wet en streng gebod
sal teen die volk getuig wat Hom versaak:
die huurling, huigelaar, die suiplap, sot,

die hoer in hoë huis, in kerk of krot,
dié sal Hy trap in Sy parskuip van wraak,
want straffeloos word nooit Sy Naam bespot!

Najaar
Door Johan de Molenaar

De herfst komt vroeg met storm en regen.
- Eén luistert aan 't beslagen raam,
ziet tuinen, huizen, vol verzwegen
verdriet of vreugde, met geen naam
te noemen,
en weet zichzelve buiten deze
dingen te staan, een eenzaam man,
niet langer hunkrend naar hun wezen,
wijl 't armoe is, die niemand kan
verbloemen.

Het jaar verspilt zijn laatste krachten
ten aanschouwe van hem aan 't raam,
die zich moe afwendt, schrijft: een trachten
om toch de dingen bij hun naam
te noemen.
Zijn woord klinkt droever dan van wie ook;
elk vers onder zijn hand wordt treur-
zang. Maar, o wonder, als van wierook
omwolkt en ijler soms dan geur
van bloemen.

Aan J.C. BLOEM

Conjunctuur en lot
Door Jo Otten
Uit den roman in voorbereiding ‘Drijvend Casino’

‘Weer honderd dollar naar de haaien’, zegt Claudius Topolansky geërgerd, terwijl hij als teeken van protest een sigaret opsteekt en de rook Stephen Woolf in het gezicht blaast.

‘Doe als ik,’ spot Stephen. ‘Zie je mij ooit één dollar wagen?’

‘Neen, maar voor jou is het spel geen strijd op leven en dood, geen worsteling met een onzichtbare macht.’

‘Welke macht, beste Claudius?’

‘Het Noodlot.’

Zij staan over de reeling gebogen. Er zijn veel sterren, vlak ligt de zee, ginds drijven de lichten van Santa Monica.

‘'t Is hier beter dan in die benauwde speelzaal,’ zegt Stephen. ‘Ik zou toch eens eindelijk ophouden met dat vervloekte spel. Hoe kun je ooit rust hebben wanneer je weet, dat je iederen dag hetzelfde risico loopt? Verliezen, iets winnen, opnieuw verliezen...’

‘Ik heb nooit rust. In mijn hoofd draait het roulette-wiel: perpetuum mobile. Als een witte muis in doodsnood rent het ivoren balletje onophoudelijk over de gladde baan. Er is geen ontwijken mogelijk: gereed zijn de genummerde vallen. Het is maar de vraag voor welke val de muis is bestemd, zijzelf weet het niet, de toeschouwers evenmin. Maar wij willen toch, dat zij in een zeer bepaalde val zal loopen, of tenminste in een val, wier nummer in ons speelveld ligt. Wij trachten de rennende muis met onze oogen te bezweren, haar hypnotisch te dwingen te struikelen op de gewenschte plaats, maar met een laatste inspanning van al haar krachten rent zij door. Opeens is er versagen, struikelen, maar de wand van een van de vallen werpt haar weer de baan in. Vooruit, vooruit, muis, laat mij niet verliezen... De zenuwen

trillen, fluïdale flitsen flikkeren tusschen muis en oog. Dáárheen, muis dáárheen, weet je dan niet, dat ik “en plein” op veertien heb gezet? Maar de noodlotsmuis houdt geen rekening met onze wenschen, zij rent volgens onbekende bestemming. Weer struikelt zij, weer wordt zij teruggeworpen in de baan, maar de kracht was minder, het einde nadert, uitgeput laat de moede muis zich door de dichtst nabijzijnde val grijpen. 't Is natuurlijk val-veertien niet; weer heeft de muis ons bedrogen. En toch hadden wij alle hoop op haar gezet... en wederom, altijd weer, stellen wij in haar vertrouwen. Iederen dag rent de muis in de circusbaan en iederen dag geloof ik, dat zij eindelijk naar mij zal luisteren. Luister, lieve muis, luister, maar zij luistert niet... Tegen het Noodlot kan niemand vechten. Toch zijn er dagen, dat de muis een beetje luisteren wil. De Schikgodinnen, die zóóveel draden spinnen, hebben aan een van zijn pooten een onzichtbaar draadje vastgebonden. Je ziet het draadje niet, maar aan een weerstrevende beweging van een achterpoot bemerk je dat de muis ditmaal ànders gehoorzamen moet. Reeds bij het binnenkomen van de zaal zag je dat de croupier, die altijd ongeluk brengt, vrij van dienst heeft. Er staan ook nieuwe bloemen in de vazen, de spiegels weerkaatsen het licht in vertrouwde hoeken. Er zijn geen onheilspellende flitsen, geen vrouwen die storen met blik of gebaar: het Noodlot is mij gunstig gezind. Maar op een anderen dag is er alleen maar druk: zware, onzichtbare lasten drukken op hoofd en schouders, als een stuk graniet hangt het hart in de borst. 't Is beter om de groote zaal niet binnen te gaan, de lusters branden zoo vreemd, de spiegels vervormen ieder voorwerp. Onraadzaam is het om het lichaam aan het gladde vlak bloot te geven: een gek met vertrokken gelaatstrekken staart uit den spiegel. 't Is beter een behoedzamen boog om de speeltafels te maken en ergens onopgemerkt in een stoel te zitten. Laat de muis maar voor anderen loopen; 't Noodlot is vandaag niet gunstig. Laat ik vanavond alleen een whisky drinken en tijdig naar bed gaan... Dan komt de hoogmoed. Waarom zou ik mij laten uitschakelen, waarom moet ik als een nutteloos vod terzijde worden geschoven, waarom wordt mijn wil genegeerd? Waarom moet ik mij laten dwingen door het absurde lot, waarom mij de wet laten voorschrijven?

Ik wíl niet gedwongen worden; ik wil zèlf dwingen, zelf de muis volgens mijn wenschen laten loopen. Ik wil spelen en geen macht zal het mij beletten. Weer, voor de honderdste, voor de tienduizendste maal, zal ik trachten het Noodlot te dwingen. Ik ga naar de bekende tafel; weer rent de witte muis over de gladde houten baan, maar het goede draadje zit niet aan zijn poot... De Schikgodinnen hebben geen medelij; onherroepelijk rent de muis naar de verkeerde val. Verloren, wéér verloren en wéér een nieuwe opzet, weer een nieuwe, onheilspellende ren. 't Is vandaag niet goed, de verkeerde croupiers zitten aan tafel, de edelsteen aan den arm van mijn buurvrouw schittert zoo vreemd, de lusters zwaaien boven mijn hoofd, de spiegels beginnen te wankelen, het plafond dreigt ineen te storten. Ophouden, zegt telkens een innerlijke stem... gehoorzamen is niet mogelijk. Toch weer geld inwisselen en met nieuwe, gekleurde schijven naar de groene renbaan gaan. Zeker weten dat het Noodlot mij steeds wreeder zal straffen en toch de donkere machten trotseeren, toch de witte muis laten loopen... 't Is dwaasheid met het Noodlot te vechten; toch tracht de mensch het telkens weer...'

'Je weet eenvoudig niet gebruik te maken van de conjunctuur, beste Claudius. Vooropgesteld, dat je van het spel niet volledig afstand kunt doen - hetgeen natuurlijk het beste zou zijn - mis je de zelfbeheersching om een bepaalde conjunctureele situatie voordeelig te gebruiken.'

'Je spreekt in raadselen, waarde philosoof.'

'Ik zal je probeeren uit te leggen wat ik bedoel. Wij beiden, Claudius, gelooven in een noodlot; wie zou er niet in gelooven? Bij jou echter vertoont dat noodlot een min of meer ouderwetschen vorm. Je ziet het als een uiterlijke macht, die volgens eigen goeddunken in de levensgebeurtenissen der stervelingen ingrijpt. Tegen die macht - je spreekt zelfs als een oude Griek van de Schikgodinnen - staan wij machteloos; aan het noodlot kan niemand zich onttrekken. Ik nu zie de fataliteit als iets innerlijks, iets dat besloten ligt in de psychophysieke structuur van een mensch. Er is geen uiterlijke macht, die den menschen haar wil oplegt; de macht, die ik bedoel, ligt in het individu besloten. Dat is de opvatting van het innerlijk noodlot, een noodlot, dat voor ieder

anders is. Dat noodlot, bepaald door ons psychophysieke wezen in bewusten en onbewusten zin, laat ieders witte muis loopen. Maar die muis, beste Claudius, is niet het balletje van de roulette, die muis is ons eigen ik. Het is ons karakter, onze eigenschappen in den meest uitgebreiden zin des woords, die ons noodlot bepalen. En naarmate die eigenschappen geprononceerder naar buiten treden, is iemands noodlot voor de wereld duidelijker. Nietzsche wees er terecht op, dat ieder mensch zijn eigen "typisches Erlebnis" heeft. Inderdaad zijn er in ieder leven typische gebeurtenissen, wier oorzaak niet gezocht moet worden in uiterlijke omstandigheden, maar in het eigen ik. In dat licht moeten wij ook den "Wiederholungszwang" van Freud zien, in casu de neiging van den mensch om bepaalde gebeurtenissen op dezelfde wijze te herhalen. Dat is begrijpelijk: er zijn een zeker aantal psychophysieke determinanten, die slechts een bepaald aantal combinaties mogelijk maken. Die combinaties, die het individu telkens weer repeteert, karakteriseeren zijn noodlot. Ieder mensch schept zich een eigen ruimte, waarin zijn eigenschappen het best tot ontplooiing kunnen komen. Het is dan ook niet juist te beweren, dat door uiterlijke omstandigheden een leven in een bepaalde richting wordt gedreven. De mensch zoekt zijn eigen omstandigheden en die omstandigheden vertoonen altijd groote onderlinge overeenkomst. Zijn plaats en sfeer in de wereld wordt door het individu zelf bepaald: dit is zijn innerlijk noodlot.'

'Je wilt zeggen dat ieder mensch een eigen melodie heeft, een melodie, waarin zich bepaalde tonen regelmatig herhalen.'

'Dat is een zeer gelukkig beeld... het innerlijk noodlot is niet anders dan een melodie. Altijd weer is de mensch gedwongen die melodie te spelen; andere melodieën liggen buiten zijn bereik. Hij moet daarom niet trachten van zijn melodie los te raken; wie zijn melodie verliest, is verloren. Een mensch moet kunnen berusten in het feit, dat zijn melodie zich altijd weer herhaalt. Hij moet leeren inzien, dat opstand niet baat, dat hij nooit los kan komen van het eigen ik. Ieder menschelijk wezen heeft een innerlijk plan, dat volgens noodwendig bepaalde genzen moet worden verwezenlijkt. In de verwerkelijking van dat plan ligt het doel van ons leven.'

‘Jouw visie van het noodlot lijkt me aantrekkelijk en vol zin, Stephen, maar wat heeft dat alles te maken met de conjunctuur, waarover je sprak?’

‘Het zal je niet onbekend zijn, dat in de economie veelvuldig met het begrip conjunctuur wordt gewerkt. Gelijk je weet verstaat men daaronder het complex van periodiek optredende golfbewegingen, waardoor het economisch leven wordt gekenmerkt. De genoemde periodieke bewegingen kunnen worden voorgesteld in een golflijn, waarvan ieder punt den algemeenen economischen toestand op een bepaald oogenblik representeert. De golfbeweging van de economie is ons allen min of meer vertrouwd; wij kennen de periode van opgang met haar toenemende productie en haar groeiend optimisme. Wij kennen de hausse, waarin de optimistische mentaliteit haar hoogtepunt bereikt, maar waarin tevens de eerste teekenen van verval zichtbaar worden. Die teekenen zijn de voorboden van de naderende crisis, die onvermijdelijk volgt op een periode van snellen opgang. De crisis is het dieptepunt van de economische golfbeweging; zij kenmerkt zich door overproductie, pessimisme en verminderde activiteit. In den crisistijd echter groeien de kiemen van een nieuwe hausse; in diezelfde crisis worden de grondslagen van een nieuwe conjunctuur gelegd. Zoo is het te begrijpen, dat men spreekt van gunstige, minder gunstige en ongunstige conjunctuur. Sommige economisten hebben voor de ontwikkeling der conjunctuur een bijzonder fijnen neus; aan tallooze teekens voorspellen zij de komende golfbeweging...’

‘Ik zie nog steeds niet wat die conjunctuur met jouw innerlijk noodlot heeft te maken...’

‘Heb even geduld en luister. Ik sprak van de economische conjunctuur, een begrip dat, gelijk gezegd, iedereen min of meer vertrouwd is. Niets echter belet ons het conjunctuur-begrip in meer algemeenen zin te gebruiken. Golfbewegingen toch zijn bekende, biologische verschijnselen; wij allen kennen min of meer onze psychophysieke conjunctuur. Wij kennen de periode der depressie, waarin alle psychische en physieke krachten schijnen weggeëbd. Dat is de toestand der stagnatie, waarin de wereld zwart en onherbergzaam lijkt. Reeds echter begint nieuw leven te kiemen en langzaam

wordt de wereld weer gekleurd. Er komt eenig licht in de duisternis, de levenslijn gaat zich weer naar boven bewegen; nieuwe geestelijke en lichamelijke krachten breken zich baan. Er is een groei, een groei naar breeder en voller leven, een groei naar het licht. Maar als de zon eindelijk is bereikt, worden wij door haar stralen verzengd: uit het hoogtepunt van onze grafische lijn storten wij neer op den grond. Een golfbeweging heeft zich in haar periodiciteit voltrokken; wij kunnen weer opnieuw beginnen. Je zult nu misschien hebben begrepen, beste Claudius, dat die golven in ons leven de golven van ons innerlijk noodlot zijn. Gelijk in de economie bepaalde verschijnselen zich noodwendig herhalen, herhalen wij onze "typische Erlebnisse".

Gedreven door den "Wiederholungszwang" reproduceeren wij in korte of lange tijdsruimten onze eigen conjunctuur. Indien het gelukt ons met die conjunctuur vertrouwd te maken, wanneer wij haar leeren beschouwen als een intieme vriendin, dan groeit de mensch samen met zijn noodlot. Dan kent hij de periodieke golfbewegingen, die zich in één uur, één dag of meerdere jaren kunnen voltrekken. Dan kent hij ook de teekenen van komende stagnatie en depressie, maar tevens de teekenen van opbloei van geest en lichaam. Hij herkent de kiemen van een hoogere potentie, hij voorvoelt de zon in de duisternis. Zulk een mensch zal die teekenen gebruiken om zijn innerlijk plan in de grootst mogelijke harmonie te verwezenlijken. Hij weet immers door de teekenen van zijn lot wanneer het onwenschelijk is veel daden te wagen. Hij weet, dat het niet wenschelijk is in stille meren veel bewegingen te maken; aan de heerschende eb past hij zich aan. Eensklaps echter gaat hij, na slechts voor hem kenbare teekenen te hebben waargenomen, tot daden over. Dan worden in een kleine tijdsruimte zóóveel gebeurtenissen samengeperst, dat de buitenstaander zich verwondert. Want die buitenstaander weet niet, dat een mensch op zoo'n moment zijn hoogconjunctuur in daden en gedachten uitleeft.'

'Ik begrijp nu wat je hebt willen zeggen toen je verband legde tusschen de voor mijn spel gunstige en ongunstige teekenen en mijn conjunctuur. Ik begrijp nu ook dat in jouw visie de door mij waargenomen uiterlijke teekenen van goed en kwaad niet anders dan projecties van mijn psychischen en

physieken toestand zijn. Ook besef ik, dat jij het moet afkeuren, dat ik van mijn eigen conjunctuur niet beter profijt weet te trekken.'

'Inderdaad: als de teekenen slecht zijn, als zij "disharmonisch zijn geaspecteerd," is het beter je met de witte muis niet te bemoeien. Neem een boek, drink een whisky in de bar, maar blijf uit de buurt van de groene tafel.'

'Dat alles is heel fraai, Stephen, maar als mijn innerlijk noodlot nu eens was, dat ik ondanks die slechte teekenen tóch handelen moet, dat ik de witte muis niet alleen kàn laten loopen, dat ik ondanks alle onheilspellende voorgevoelens tóch spelen, tóch verliezen moet? Als mijn "typisches Erlebnis" nu eens de onmogelijkheid was om van de slechte conjunctuur geen gebruik te maken, als ik toch altijd weer dezelfde geste, denzelfden inzet herhalen moet? Want dàt moet ik, Stephen, ik moet spelen tegen God en Duivel in; het is mijn noodlot in alles een hoogere macht buiten mij te zien. Hoe staat mijn eigen lot tegenover die andere macht of is die macht alleen een projectie van mijzelf... Ik weet het niet, ik weet alleen dat ik spelen moet, spelen totdat ik mijn laatste cent zal hebben verloren.'

''t Is treurig, Claudius.'

''t Is treurig, Stephen. Vind je overigens ook niet dat het koud begint te worden?'

'Je wilt zeker naar de speelzaal terug?'

'Om je de waarheid te zeggen, ja. Kun je me misschien vijftig dollar leenen? Ik kan morgen eerst naar de bank in Los Angeles.'

'Dan wacht je maar tot morgen, de muis loopt niet weg. Wees wijs en ga naar bed.'

'Iemand zal me het geld wel leenen.'

De gang der geschiedenis
Arnold J. Toynbee's onderzoek en zijn betekenis voor de huidige crisis
Door J. de Kadt

I

Er is een groeiende belangstelling voor de geschiedenis, of, om juist te zijn, voor die kanten der geschiedenis die op de een of andere wijze verband schijnen te houden met de politieke, de culturele en de economische moeilijkheden die ons aller deel zijn en die nog wel geruime tijd ons deel zullen blijven. Zeker, in zulke omstandigheden zoeken tallozen naar reddingen en wegen die met de historie slechts die formele verbinding hebben, die alle maatschappelijke krachten er nu eenmaal mee hebben, doch die overigens eerder als onhistorisch, en naar gelang van smaak boven- of beneden-historisch gekenmerkt zouden moeten worden, en die vaak bewust anti-historisch zijn. Doch naast de velen die in onze tijd uiterst gevoelig zijn geworden voor allerlei mythen, voor brute machtswoorden en machtsdaden, of voor de een of andere vorm van de vlucht uit de wereld en in verfijnde of vergroofde hocus-pocus, zijn er gelukkig toch ook niet zo heel weinigen bij wie de overtuiging is ontstaan, of is versterkt, dat in de irrationalistische orkanen die over de aarde jagen, juist meer dan ooit het streven naar inzicht geboden is. Erkennend dat dit inzicht steeds tekort schiet, dat alle verklaringen onvolledig blijven, is juist daarom een maximum inspanning nodig, mag geen enkele poging om tot begrip te komen van de situatie waarin we ons bevinden onbeproefd worden gelaten, omdat de uiterste inspanning juist wellicht nog voldoende zal zijn om de een of andere oplossing te vinden, die niet al te zeer beneden het minimum zal blijven dat voor behoud en groei der maatschappij nodig is.

Zó zoekend, is de kans vrij groot dat men op een of ander mo-

ment raad komt vragen bij de historie. Niet direct, want het prestige der historie is niet bijzonder groot, in een tijd die haar hart verpand heeft aan de techniek en die, als ze over 'wetenschappelijk' spreekt, daarmee bijna vanzelfsprekend de natuurwetenschappen bedoelt. Maar van die natuurwetenschappen een antwoord te verwachten op vragen die de maatschappij betreffen, dat is een geesteshouding die op den duur niet te handhaven is, en dus komt de wending naar die gebieden die tussen de 'zuivere' wetenschap en het maatschappelijk gebeuren liggen. Van daar uit dringt men dan door naar de maatschappij: individuele psychologie wordt met meer of minder talent tot uitgangspunt gemaakt voor sociale psychologie; theoretische economie probeert practische economie te worden, verbindt zich met andere organisatiewetenschappen en tracht, de nadruk leggend op het economische, de maatschappij te organiseren. Daarbij bemerkt men dan weer direct dat de maatschappij nog iets anders en iets meer is dan een economische organisatie, men ervaart de realiteit van het culturele leven, men luistert naar wat de denkers over cultuur, naar wat kunstenaars, dichters, schrijvers, cultuurfilosofen verkondigen. En bijna altijd keert men onbevredigd van dit luisteren of dit onderhoud terug, omdat men moest bemerken dat deze cultuurmensen slechts zelden maatschappelijke mensen zijn en evenzeer in één bepaalde sfeer gevangen zitten als de lieden der zuivere wetenschap of der zuivere practijk.

Zou dan de maatschappij-wetenschap bij uitstek, de sociologie, het nagestreefde inzicht kunnen geven? Voorzover die sociologie werkelijk die naam verdient, voor zover ze dus geen formalisme is, dat er enkel naar streeft de verschijnselen te catalogiseren, is men hier inderdaad op vastere bodem en bemerkt men dat die sociologen, die hun wetenschap beschouwen als een voorbereiding tot het handelen, evenals de, ook schaarse, politici die hun handelen als toegepaste sociologie zien, in staat zijn om de vraagstukken die aan de orde zijn, met inzicht, met ernst en met vastberadenheid te behandelen. Maar toch mist men ook dan nog vaak, èn bij den socioloog, èn bij den politicus, het inzicht in de historische plaats van hun sociologische synthese of van hun politieke actie; men bemerkt het gevaar van het verabsoluteren van inzichten die

slechts tijdelijke en betrekkelijke waarde hebben. En men zoekt dan weer naar een historicus, maar een van een zelden voorkomend type, een voor wie de historie werkelijk het geheel van menselijk voelen en denken en handelen omvat. Men wil luisteren naar een geschiedfilosoof, die zich van de filosofen onderscheidt, doordat hij de opeenvolging van maatschappelijke realiteiten tracht te begrijpen en dus niet het gebeuren in gedachten-constructies tracht te wringen; en die zich van sociologen en politici onderscheidt, doordat hij zich niet beperkt tot één of meer verschijnselen, tot één of meer perioden, doch die al het voorafgaande onderzoekt om te kunnen antwoorden op de vraag: hoe is onze positie en wat zijn onze mogelijkheden?

Zo komt dan de geschiedfilosoof of de maatschappij-filosoof tot een betekenis die boven die van z'n vakgeleerdheid uitgaat. Naar zijn uitspraken wordt geluisterd door allen die zich tot de ‘ontwikkelden’ rekenen, door allen wie het maatschappelijk-cultureel leven na aan het hart ligt. En langs de bekende wegen van vereenvoudiging en propaganda, dringen zijn opvattingen tot diep in de massa door en worden zo tot maatschappelijke krachten.

Het grote voorbeeld van den geschiedfilosoof-socioloog wiens invloed van wereldhistorische betekenis is geweest, is natuurlijk Marx, al zullen velen behoefte voelen om er steeds op te wijzen dat achter Marx een ander geschiedfilosoof: Hegel, staat. Doch al heeft dan ook niemand na Marx een invloed uitgeoefend die met de zijne te vergelijken valt, erkend moet toch worden, dat b.v. de betekenis van een socioloog als Max Weber voor het moderne geestelijk leven zeer groot is geweest. En na de oorlog hebben we het merkwaardig verschijnsel gezien van een geschiedfilosofie, die brede kringen pakte en beangstigde en verwarde, die van Oswald Spengler. Dat Spengler tot degenen behoort die de wegen gebaand hebben waarlangs de Nazi-horden konden oprukken, is bekend genoeg, zoals ook de betekenis van een andere school van geschiedfilosofen (die van Gobineau - H. St. Chamberlain) voor de vorming van de ‘wereldbeschouwing’ der Nazi's bekend is. Overigens is de aard van die wereldbeschouwing openhartig genoeg aangegeven door de vooraanstaande ‘filosoof’ der beweging, wiens hoofdwerk immers

'De mythe van de 20ste eeuw' heet. Men kan in twijfel trekken of de hartstochtelijke gevoelsuitstortingen van Rosenberg veel met de 20ste eeuw te maken hebben en zelfs of ze de mythe van onze tijd zijn - een m y t h e zijn ze in elk geval, en al degenen die weigeren deze mythe te aanvaarden, hebben de verplichting tegenover deze en andere mythen, een inzicht te stellen, dat werkelijk van de twintigste eeuw is.

Een inzicht en geen mythe, want het erge is niet dat een inzicht, zonder dat wij er ons van bewust zijn, allerlei irrationele elementen bevat - alleen een volmaakte kennis aller dingen zou dat kunnen voorkomen - noch dat een inzicht op den duur aanvaard wordt door velen voor wie het geen inzicht doch een mythe is - ook dat is in een maatschappij als de onze en met een mensenslag zoals het thans is, vrijwel onvermijdelijk -; het erge is dat men opzettelijk, van de aanvang af, niet naar inzicht, doch naar mythe streeft. En het belangrijke is, dat het naoorlogse Europa óók het streven naar inzicht kent, een streven dat natuurlijk uit vele richtingen kan komen, maar dat, meen ik, de meeste kans heeft van werkelijke waarde te zijn, als het van den geschiedfilosoof uitgaat. De belangstelling voor zulke pogingen groeit gelukkig; en het is niet nodig dit uitvoerig te bewijzen, daar wij immers in ons land, naast het grote interesse voor het werk van Ortega y Gasset, en de aandacht voor de geschiedfilosofie van Jan Romein (Het onvoltooid verleden), het overweldigende succes gezien hebben van Huizinga's 'In de schaduwen van morgen'.

Wat ons hier interesseert, is niet de waarde van Huizinga's boek, doch het verlangen dat blijkbaar aanwezig was naar boeken van dat genre, waarvan men een, op kennis der historische realiteit gefundeerd, inzicht verwacht.

Het moet dus mogelijk zijn, dat een groot historicus, die in staat is het geheel der geschiedenis te overzien, die tegelijkertijd realistisch, socioloog en wijsgerig beschouwer is, een filosofie der geschiedenis zou kunnen geven, die méér is dan een knap stuk vakwerk, die ons laat zien wat de gang der geschiedenis is, om ons zo een inzicht te geven in onze situatie en onze taak.

Of het monumentale werk van Arnold J. Toynbee, dat zich eenvoudigweg als 'A Study of History' aandient, aan al deze

eisen voldoet, willen we hieronder nagaan, doch niet zonder vooraf te hebben uitgesproken, dat deze grootse poging tot culturele bezinning, zelfs als ze niet mocht voldoen aan de buitensporige eisen die we, gezien de toestand waarin we ons bevinden, gedwongen zijn te stellen, toch in ieder geval haar waarde zal blijken te hebben, als stimulans, als pioniersarbeid, als bewijs van wat mogelijk is, indien men niet streeft naar het scheppen, doch naar het doorgronden van mythen, niet streeft naar vertroebeling, doch naar klaarheid.

II

De eigenschappen die nodig zijn voor het ondernemen van een geweldige taak zoals die hierboven bedoeld werd, vindt men in de persoon van Arnold Joseph Toynbee op bijna volledige wijze verenigd.

De naam van den schrijver wekt herinneringen op aan Arnold Toynbee, den econoom, historicus en socialen hervormer, die in z'n korte leven (1852-1883) naam maakte door z'n lezingen en opstellen, verenigd in de bekende bundel ‘Industrial Revolution in England’, doch die, meer nog dan door zijn geschriften, indruk maakte door zijn persoonlijkheid en z'n streven naar sociale rechtvaardigheid. Z'n bewonderaars hebben z'n naam verbonden aan instellingen voor volksontwikkeling, die niet alleen in Engeland, maar b.v. ook in ons land, een zekere betekenis hebben gehad. Uit deze Toynbee-familie, behorend tot wat de Engelsen noemen de hogere middenstand, gekenmerkt door een sterk sociaal gevoel en een grote eruditie, komt ook de in 1889 geboren Arnold Joseph[1)], wiens officiële titel ‘Director of Studies in the Royal Institute of International Affairs’ al direct laat zien dat deze historicus waarlijk niet alleen een man van het verleden is, doch in even sterke mate de internationale aangelegenheden van onze dagen bestudeert. Zij die op de hoogte willen blijven van de wereldpolitiek, kennen de publicatie die onder de titel ‘A Survey of International Affairs’, sedert 1920 een overzicht geeft van de krachten die in onze wereld werken, een publicatie die onder leiding van Toynbee staat en waarvan de belangrijkste gedeelten ook door hem per-

1) Joseph, wellicht naar Joseph Toynbee, die in z'n tijd (1815-1866) een beroemd oorarts was.

soonlijk geschreven zijn. De bedoeling van deze publicaties is niet alleen om alle belangstellenden diepgaande kennis te verschaffen omtrent de internationale toestanden, maar ook om de Britse politici en regeerders, èn feiten èn een diep gefundeerd oordeel van onafhankelijke persoonlijkheden te geven. Geen goedpraten van de officiële Britse politiek, doch een critische beschouwing dier politiek van uit een hoger, internationaal standpunt, vindt men in deze overzichten die uitgaan van een lichaam dat er telkens weer de nadruk op legt dat het géén regeringsinstelling is, doch een onafhankelijk organisme.

Doch al is Toynbee dan een onafhankelijk beschouwer der wereldpolitiek, dat wil niet zeggen dat hij niet zou weten hoe de politiek gemaakt wordt en hoe het er in de kringen der regeerders uitziet. Van 1912 tot 1915 was hij in Engelse regeringsdienst werkzaam en van 1915 tot 1919 was hij aan het Departement van Buitenlandse Zaken verbonden, aan de afdeling 'Internationale Politiek'. In 1918 maakte hij deel uit van de Britse Delegatie in Parijs, als lid van de sectie voor het Midden-Oosten, en in die dagen kwam hij, als kenner van het Turkse vraagstuk, herhaaldelijk in botsing met de Britse regeerders. Men mag aannemen dat hij daarom de regeringsdienst verliet, om van 1919 tot 1924 als Hoogleraar in de Byzantijnse en Nieuw-Griekse taal, literatuur en geschiedenis, en later als professor in de Internationale Geschiedenis aan de Londense Universiteit te doceren. Sedert 1925 is hij, zoals reeds gezegd, wetenschappelijk leider van het Instituut voor Internationale Aangelegenheden. Publicaties over 'Nationality and War', 'The New Europe' (een herdruk van artikelen verschenen in het toen radicaal-liberale Londense weekblad 'The Nation'), verschenen in 1915, 'The Western Question in Greece and Turkey' in 1922, 'Greek Historical Thought', en 'Greek Civilization and Character' in 1924. 'The World after the Peace Conference' in 1925. Samen met K.P. Kirkwood schreef hij in 'The Nations of the Modern World'-serie een boek over Turkije, dat in 1926 verscheen, terwijl een reis naar China hem het materiaal verschafte voor het in 1931 verschenen 'A Journey to China'.

In 1934 zijn dan (bij de Oxford University Press en Humphrey Milford, Londen) de eerste drie delen van het grote

werk verschenen, dat het resultaat is van al de ervaring, al de kennis en al de overdenkingen van een man die, in de kracht van zijn leven, een zeldzame vereniging is van Engelse werkelijkheidszin, internationale ruimheid, klassieke en moderne eruditie, sociale gezindheid en voornaamheid van gevoel en van inzicht.

Hier is werkelijk, om dat veel misbruikte woord nog eens naar voren te halen, een poging tot synthese, en een poging die een redelijke kans van slagen heeft, omdat Toynbee de gave der analyse, de nodige critische zin, bezit, omdat hij niet alleen een man van de studeerkamer, doch ook een man van practijk en ervaring is, omdat hij heden en verleden kent, omdat noch de nuchterheid, noch het poëtische schouwen hem vreemd zijn.

Nog slechts drie delen zijn verschenen van een werk dat volgens de opzet dertien delen zal omvatten, en toch kunnen wij reeds zeggen dat, ook als het Toynbee niet gegeven mocht zijn deze grote studie te voltooien, reeds voldoende duidelijk is geworden van zijn bedoelingen, van zijn kijk op de historische ontwikkeling, om zijn werk van het allergrootste belang te doen zijn, voor allen die in onze tijden naar inzicht en naar een leidraad voor het handelen verlangen.

III

Een werk in dertien delen dat in drie afdelingen (I t/m III; IV t/m VIII; IX t/m XIII) zal verschijnen, en waarvan de eerste afdeling ongeveer 1500 blz. telt, zou nog ternauwernood te beoordelen zijn, indien we niet wisten hoe de auteur zich de bouw van het gehele werk denkt, en indien niet het eerste deel een algemene inleiding gaf, die ons omtrent de bedoelingen van den schrijver inlicht.

Reeds de titels der delen wijzen in een bepaalde richting, geven een bedoeling, een geestesgesteldheid aan. Op deel I Inleiding, volgen dan II De geboorten van beschavingen; en III De groei van beschavingen.

De tweede afdeling omvat: IV De instortingen van beschavingen; V De ontbindingen van beschavingen; VI Universele Staten; VII Universele Kerken en VIII Heroïsche Tijdperken.

De derde afdeling tenslotte is als volgt geconcipieerd: IX Contacten tussen beschavingen in de ruimte; X Contacten tussen beschavingen in de tijd; XI Rhythmen in de geschiedenissen van beschavingen; XII De vooruitzichten van de Westerse beschaving; en als laatste deel XIII De inspiraties van historici.

Het is uit deze opsomming reeds duidelijk dat Toynbee met zekere ‘eenheden’ werkt, die hij ‘beschavingen’ noemt, en het ligt voor de hand hierin een overeenkomst te zien met Spengler, wiens ‘culturen’ eveneens de grondeenheden voor diens geschiedfilosofie vormen. Maar terwijl de eenheden van Spengler een mystiek en absoluut karakter hebben, niet meer ontleedbaar zijn en eeuwig van elkaar vervreemd blijven, in hun eigen landschappen groeien, bloeien en vergaan, alsof het even zovele bomen waren, die nooit iets van elkaar kunnen weten en geen enkele gemeenschap met elkaar kunnen hebben, terwijl dus de geschiedbeschouwing van Spengler, die zichzelf ‘organisch’ noemt, in werkelijkheid op z'n best ‘plantaardig’ is, niet eens aan het dierlijke organisme, laat staan aan het menselijke toekomt, en dus ternauwernood een bijdrage kan geven tot inzicht in het raadsel van de maatschappij of de maatschappijen, behoeft men bij den Britsen geschiedfilosoof zulke ‘Überschwenglichkeiten’ niet te vrezen. Voor Toynbee zijn de beschavingen of de maatschappijen, zoals we zullen zien, werk-eenheden, die ons niet door de metaphysica, doch door de concrete historische ontwikkeling gegeven zijn.

Hij begint z'n ‘Inleiding’ met een hoofdstuk over ‘de betrekkelijkheid der historische gedachte’, een hoofdstuk dat als motto de bekende uitspraak van Xenophanes draagt, over de Ethiopiërs die zich hun goden met stompe neuzen en bruine huid en de Thraciërs die ze met blauwe ogen en blanke huid voorstellen. Zo worden ook de geschiedbeschouwingen altijd beheerst door de heersende strekkingen van tijd en plaats.

Bij ons in het Westen hebben we, tot voor kort, geleefd onder het industrieel systeem der economie en het democratisch-parlementair systeem der politiek van nationale staten. De verdeling van arbeid, het specialistendom hebben een tijdlang oppermachtig geheerst en we beleefden een soort van

industrialisatie der historische gedachte, we brachten alleen materiaal-verzamelingen tot stand en keken neer op mensen die samenvattingen durfden geven.

In zekere zin zijn we de slaven van ons materiaal geworden, we schrijven het meest over de onderwerpen waaromtrent het meeste materiaal bestaat en vervallen in de waan dat datgene waarover het meest geschreven wordt, ook het belangrijkst is. Zo wordt b.v. over het Egypte der Ptolomaeën veel meer gepubliceerd dan over het rijk der Seleuciden met z'n vermenging van Syrische en Helleense beschaving, bakermat van Mithraïsme, Christendom, Manicheïsme en Islam, dat oneindig veel belangrijker is. Maar in Egypte zijn, dank zij het klimaat, veel meer papyrus-documenten bewaard gebleven en dus schrijven we bij voorkeur over Egypte.

Er is echter nog een andere grote tekortkoming. We hebben de gewoonte aangenomen over levende dingen te schrijven alsof ze levenloos waren en we beschouwen dat als het summum van zakelijkheid en wetenschappelijkheid. Dat is een reactie op romantische en rethorische geschiedschrijverij, maar in onze angst voor pathetische misleidingen, vervallen we in onpathetische drogredenen, des te meer, omdat, zoals Turgot reeds lang vóór Bergson heeft opgemerkt, ons intellect speciaal voor actie op de buitenwereld en niet in de eerste plaats voor inzicht gemaakt schijnt.

Bovendien, hoe zien wij de dingen? We hebben een kijk die bepaald is door een nationalisme, dat een overblijfsel is van stamgeest, en een Christendom dat universeel is, zodat als resultaat een 'nationale geest' is ontstaan, die ons de hele wereld laat beschouwen als een vergroting van de nationale eenheid waarin wij leven. Zo construeert men wereldgeschiedenissen als een doorlopend en samenhangend geheel, dat noodzakelijkerwijze moest leiden tot het ontstaan en de heerschappij der Westerse wereld.

De vraag is nu: is een universeel standpunt in de geschiedbeschouwing mogelijk?

Is b.v. Engeland of Groot-Britannië een uitgangspunt en een geheel? Neen, het hangt altijd en overal samen met de rest van de wereld en speciaal met de Westerse beschaving. Noch het parlementarisme, noch b.v. de 'industriële revolutie' zijn specifiek Engels.

We moeten dus in grotere eenheden, in maatschappijen of beschavingen denken.

Dat lijkt ons vaak alleen mogelijk voor het verleden, doch niet meer voor heden en toekomst, omdat onze, Westerse, beschaving wereldomvattend schijnt te zijn. Doch dat is een schijn. Wel hebben we, op heden, politieke aanraking met de gehele wereld, terwijl dat ook economisch het geval is, doch cultureel bestaat dat contact niet. Enige eeuwen geleden was onze economische en politieke invloedssfeer véél kleiner, onze culturele sfeer was ongeveer gelijk, zegt Toynbee - een stelling die niet onaangevochten kan blijven en waarop we nog terugkomen. De oudste kern van onze beschaving is het 'Frankenland' rondom de as Rome-Parijs-Londen; en nog heten wij, Westerlingen, in de wereld van de Islam 'Franken'.

Onze Westerse beschaving dan, is in samenhang met de Westelijk-Christelijke Kerk ontstaan. Die Kerk zelf ontstond, als Kerk[1)], in een andere beschaving, in de Helleense, als schepping van het interne proletariaat dier beschaving. Maar aan de rand dier beschaving leefden de Barbaren, die Toynbee het externe proletariaat dier beschaving noemt. Binnenlands en buitenlands proletariaat, slaven die tot Christenen geworden waren en barbaren die binnenvallen en onder de invloed der Christelijke Kerk komen, hebben de Helleense beschaving ten val gebracht en een andere mogelijk gemaakt. Een beschaving, zo zegt Toynbee, de eigen opvatting onderscheidend van die van Spengler, komt uit een andere beschaving voort, als een kind uit ouders. Zoals een kind biologisch, sociaal, cultureel, veel van z'n ouders erft en overneemt, en toch een afzonderlijk individu is, zo is ook een nieuwe beschaving in tal van opzichten een product van de vroegere en toch een nieuw individu.

Wij hebben dus beschavingen of maatschappijen, wier onderdelen de staten en andere politieke gemeenschappen zijn. Geen enkele maatschappij omvat de gehele mensheid in de tijd, en (tot dusver) in de ruimte.

Men mag dit alles als 'hypothesen' beschouwen, doch zonder hypothesen is geen wetenschap mogelijk, zouden wij stikken in het materiaal. Later zal wel blijken of deze hypothesen bruikbaar of schadelijk zijn.

1) Als religie ontstaat ze in de Syrische beschaving.

IV

De ondergang van beschavingen en het ontstaan van nieuwe die verwant zijn aan de vorige, hebben wij voldoende kunnen bestuderen om deze ontwikkelingsgang te kunnen schetsen. In een beschaving ontstaat, na een tijd van beroeringen, een 'Universele Staat' die de gehele beschaving omvat en zich ook nog buiten die beschaving uitbreidt. Die Universele Staat is reeds een ziekteverschijnsel, dat nog ernstiger en duidelijker wordt, doordat in die Universele Staat een 'Intern Proletariaat' gaat groeien. Dit Intern Proletariaat schept een Universele Kerk. Samen met het Externe Proletariaat (de Barbaren) vernietigt het Intern Proletariaat de Universele Staat. De nieuwe meesters[1)] nemen, via de Universele Kerk, de cultuur van de vroegere beschaving over, doch veranderen en vernieuwen deze. De universele kerk is dus de eigenlijke bakermat van de nieuwe cultuur. De universele staat is het resultaat van de heerschappij ener minderheid. De betekenis die Toynbee hecht aan het culturele element in de maatschappijen, aan de Universele Kerken, maakt het duidelijk waarom hij in laatste instantie liever spreekt over 'beschavingen' dan over maatschappijen. Tussen een vroegere beschaving en de nieuwe, is gewoonlijk een periode van 'opvolgerstaten' (b.v. de rijken der Gothen, Vandalen, Franken) die het verband met het vroegere bewijzen. Wat hier nog alles erg schematisch en apodictisch klinkt, zal in de loop van Toynbee's betoog levender en gecompliceerder worden. We hebben tot dusver nog slechts met twee beschavingen, de W e s t e r s - C h r i s t e l i j k e en de H e l l e e n s e (Grieks-Romeinse), in Toynbee's inleiding kennisgemaakt, maar hij komt dan tot een opsomming van al de beschavingen, vergane en nog bestaande, waarvan wij kennisdragen.

We ontmoeten dus nu de O r t h o d o x - C h r i s t e l i j k e beschaving, ook verwant met de Helleense, doch uitgegaan van een andere basis (Constantinopel-Caesara, door Anatolië) en die in twee delen onderscheiden moet worden, het o u d e r e : Byzantium-Balkan-Klein-Azië, en het n i e u w e r e : Rusland.

1) Het is mogelijk dat de heerschappij in handen komt van het intern proletariaat, maar vaak krijgen we overheersing door het extern proletariaat.

Dan is er de Iranisch-Islamitische beschaving, wier Universele staat het Kalifaat der Abbasiden was en wier Universele kerk de Islam is. Ook deze is in tweeën gevallen door het schisma van Sunniten en Sjiiten, zodat we de eigenlijke A r a b i s c h e I s l a m en de I r a n i s c h e maatschappij hebben. Doch deze twee maatschappijen hebben weer hun oorsprong in een oudere beschaving: de S y r i s c h e . De omvang van de eigenlijke Syrische maatschappij valt samen met het rijk der Perzen in de tijd van Cyrus. Alexander verovert dat rijk, dat daarna uiteen valt, ten dele door de Romeinen veroverd wordt, ten dele in onafhankelijke staten blijft voortbestaan, totdat tenslotte de Arabieren, na de verzwakking van Rome, het oude Syrische rijk herstellen. De Islam is in deze maatschappij geboren, en zij behoort tot deze maatschappij. Ook het Christendom is er geboren, maar zijn rol als Universele Kerk heeft het in andere maatschappijen gespeeld, al is dan ook de kiem van de scheppende kracht van het Christendom, niet van Helleense, doch van Syrische oorsprong. Doch grote instellingen als universele kerken zijn nooit van ‘zuiver ras’ in geestelijke zin, evenmin als een fysieke gemeenschap, een staat, ooit van een zuiver fysiek ras is.

Doch laat ons de opsomming voortzetten: We kennen de I n d i s c h e maatschappij, die ouder is dan de H i n d o e -beschaving, die thans in Brits-Indië overheerst. Zo kennen we ook in China de oudste, C h i n e s e maatschappij, die later tot Ver-Oosterse beschaving wordt, waarin we twee delen moeten onderscheiden, de eigenlijk V e r - O o s t e r s e en de J a p a n s - K o r e a a n s e . De Indische maatschappij is misschien verwant aan de S u m e r i s c h e , die naar verschillende richtingen uitstraalde en wier godsdienst door de B a b y l o n i s c h e maatschappij werd overgenomen, terwijl ook de H i t t i t i s c h e maatschappij aan de Sumerische verwant is. Tot de vergane beschavingen behoren de M i n o ï s c h e , die met de latere Helleense verwant is, terwijl verder de beschavingen van de M a y a ' s , die van Y u c a t e c en M e x i c o in Midden-Amerika met elkaar verbonden zijn. Tenslotte kennen wij nog twee beschavingen die, voor zover wij weten, volkomen autonoom zijn: de A n d e s -beschaving in Zuid-Amerika en de oudste aller beschavingen, de E g y p t i s c h e .

We kennen dus 2 beschavingen zonder relaties (Egypte,

Andes), 4 omtrent wier voorgangers we niets weten (Chinees, Minoïsch, Sumerisch en Maya), 4 die verbonden zijn met vroegere beschavingen, zonder dat we dit volkomen zeker kunnen vaststellen (Indisch, Hittitisch, Syrisch, Helleens), 5 die door een vreemde kerk met een oudere beschaving verbonden zijn (Westerse, Orthodoxe buiten Rusland, Orthodoxe in Rusland, Verre Oosterse in China, Verre Oosterse in Japan-Korea), 3 die door een eigen kerk met een oudere verbonden zijn (Iranisch, Arabisch, Hindoe) en een 3-tal die zo met een buur-maatschappij verbonden zijn (Babylon met Sumerië, Yucatec en Mexico met de Maya-beschaving) dat het de vraag is of we ze als afzonderlijke beschavingen mogen beschouwen. In het totaal zijn er dus in de loop der wereldgeschiedenis 21 beschavingen geweest, waarvan er nog 8 (Westerse, 2 Orthodoxe, 2 Islam, 2 Verre Oosten, Hindoe) in leven zijn.

V

We hebben een min of meer uitgebreide kennis van de menselijke ontwikkeling gedurende ongeveer zesduizend jaar, in welke tijd vermoedelijk 21 beschavingen ontstaan en een 13-tal weer vergaan zijn.

Vóór we nu uit deze kennis àl te stoute conclusies trekken, in de geest van Spengler, is het goed ons te herinneren dat de ouderdom van de aarde, volgens de tegenwoordige opvattingen, zo ongeveer 2000 millioen jaar is, en dat er een 300 millioen jaar 'leven' op aarde is. De mens echter is vermoedelijk niet ouder dan 300.000 jaar, en de beschavingen ongeveer 6000. Aan de andere kant meent men, dat die aarde nog wel 500 tot 1000 millioen jaar voor menselijke wezens bewoonbaar zal blijven, en het is dus zeer wel mogelijk dat (als er in 6000 jaar 21 beschavingen ontstonden) in een periode die vele tientallen duizenden malen 6000 jaren zal omvatten, nog ontelbare beschavingen zullen opkomen en ondergaan. Alle opmerkingen over de onveranderlijkheid van de menselijke natuur, zijn te bezien in het licht van de 6000 jaar waaromtrent we iets weten, van de honderdduizenden mensheidsjaren waarover we niets weten, van de millioenen jaren die wellicht nog zullen komen. We kennen geen enkele beschaving die ouder is dan 3 'generaties', d.w.z. we kennen de be-

schaving die er aan voorafging (voor ons b.v. de Helleense) en de beschaving die dáár weer aan voorafging (misschien de Minoïsche) en daar houdt onze kennis op. Zelfs als we de theorie der 'diffusionisten' (Elliot Smith, Perry) zouden aanvaarden, die alle beschavingen in Egypte doen ontspringen - doch Toynbee is een verklaard tegenstander van deze theorie - dan nog zouden we slechts 4 cultuur-generaties kennen, terwijl er nog duizenden mogelijk zijn. We kunnen dus alle beschavingen als vrijwel gelijktijdig beschouwen, in het licht van de mogelijkheden der mensheid. We kunnen ze zien als pogingen om een geweldige berg te beklimmen, pogingen waarbij sommige klimmers in afgronden zijn gestort, anderen uitgeput en verstijfd tegen de rotswand liggen uitgestrekt, weer anderen de tocht voortzetten, niemand nog verder is dan het allereerste begin. Zal een van de thans klimmenden de top bereiken? We weten het niet, maar er is evenmin reden om het aan te nemen, als om het onmogelijk te verklaren. Evenmin als het onmogelijk is dat over een paar minuten - een paar eeuwen - of een paar seconden, een nieuwe bergbestijger zich zal opmaken voor de tocht en al de anderen zal inhalen en voorbijsnellen.

In die zin is het mogelijk en nodig in 'beschavingen' te denken. Wij zijn dat ontwend, spreken over de eenheid der beschaving, omdat we nog slechts één beschaving als volwaardig erkennen: de Westerse. Gibbon en Voltaire, Volney en Turgot waren nog vrij van die Westerse verwatenheid, en De Gobineau, van wiens rassentheorie Toynbee, zoals ons direct zal blijken, een onverzoenlijk tegenstander is, had tenminste nog begrip voor het bijzondere van de tien beschavingen, die hij wist te onderscheiden. In de middeleeuwen zag men hier in West-Europa één der drie wijzen die Jezus aanbaden, als een neger. In de 18de eeuw was de neger alleen maar slaaf, doch men had nog eerbied voor China en zijn beschaving. Thans heeft men zelfs geen eerbied meer voor Hellas, men heeft alle begrip voor beschavingen verloren. Niettemin, ze zijn er nog: we zien hoe uit het Verre Oosten, uit Japan en China, hoe uit Rusland en Indië, uit de wereld van de Islam, oude of nieuwe krachten opkomen en het is dus nodig, weer te leren in beschavingen te denken.

De vraag is slechts: zijn beschavingen vergelijkbaar? Alle

levensverschijnselen en zeker alle maatschappelijke verschijnselen kunnen statistisch en grafisch weergegeven worden, dat weten zelfs de zakenlieden. En wat men in het zakenleven, in de economie onderzoekt, dat zijn uitingen van beschavingen. Wat de historicus kan doen dat is: het onderzoeken en vergelijken van uitingen der beschavingen, zowel de cultuur als de techniek, de economie als de politiek, de instellingen als de gewoonten - dat alles tezamen vormt de beschaving.

VI

Beschavingen ontstaan uit primitieve maatschappijen, die in het verleden met duizenden de aarde overdekt moeten hebben en waarvan er zelfs nu nog een 650-tal aanwezig zijn. Ook primitieve maatschappijen hebben instellingen en arbeidsverdeling en ze hebben dus het recht op de naam ‘maatschappij’. Ze onderscheiden zich van ‘beschavingen’ doordat de nabootsing, die overal de kleur van het maatschappelijk leven bepaalt, bij de primitieven geheel gericht is op de ‘ouden’. Zo blijft de maatschappij statisch, de gewoonte heerst en blijft heersen totdat na korter of langer tijd het maatschappijtje ten onder gaat. Alleen als de nabootsing uitgaat naar ‘scheppende persoonlijkheden’ wordt, om met Bagehot te spreken, de korst der gewoonte gebroken, komt er verandering, worden de opvattingen beheerst door de pioniers, is alles naar de toekomst gericht, dynamisch. Primitieve maatschappijen zijn statisch, en toch moeten ze eens dynamisch geweest zijn, want ook zij hebben hun scheppende tijdperken gehad, waarin ze zich van ondermensen tot mensen ontwikkeld hebben, hun technieken en inzichten hebben gevormd. Alleen, na die aanvankelijke inspanning, zijn hun krachten uitgeput en ze zijn niet meer in staat geweest de weg van ‘primitief’ naar ‘beschaafd’ af te leggen. We zullen zien welke samenloop van omstandigheden nodig is, opdat de ‘mutatie’ van primitief naar beschaafd slaagt.

Geen enkele maatschappij, geen enkele beschaving, is doorlopend dynamisch. Scheppende minderheden zijn dynamisch, heersende minderheden zijn weer statisch, het zich tegen die heersende minderheden verzettende proletariaat is dan weer dynamisch: het rhythme der ontwikkeling gaat, zo-

als de Chinese denkers reeds wisten, van Yin (statisch) naar Yang (dynamisch), dat dan weer statisch wordt, om weer dynamisch te worden, doch dit rhythme is geen dialectisch proces, dat onafgebroken doorgaat, het is ook geen proces dat door één factor (b.v. de economische) bepaald wordt, het is een mogelijkheid die alleen aanwezig is in de zeer zeldzame gevallen dat een aantal factoren samenwerken. Lucht en petroleumgas kunnen geen machine doen lopen, doch gemengd en in een verbrandingskamer van bepaalde stevigheid etc. etc. maken ze explosies, die een machine voorwaarts drijven, terwijl de lucht buiten en de benzine in het reservoir onveranderd blijven. Maar wat in een machine betrekkelijk eenvoudig is, zal in de maatschappij veel gecompliceerder zijn, en termen als Yin en Yang, rust en beweging, samentrekking en expansie, of de organische en critische perioden van St. Simon (of de dialectische ontwikkeling van Hegel en Marx voegen wij er aan toe) verklaren opzichzelf niets. We moeten nagaan welke factoren aanwezig moeten zijn om een beschaving te doen ontstaan.

VII

Tegenwoordig zijn twee opvattingen in omloop over beslissende invloeden voor het ontstaan en de ontwikkeling van beschavingen, die afgewezen moeten worden, voor men tot juiste inzichten kan komen: de rassentheorie en de theorie van de natuuromgeving.

De rassentheorie gaat uit van de, niet bewezen, stelling dat lichamelijke eigenschappen en psychische eigenschappen parallel lopen. Dit opzichzelf zou al voldoende moeten zijn om de rassentheorieën tot niet meer dan een onderwerp voor studie te maken.

Onze moderne rassenopvattingen zijn een typisch voorbeeld van de invloed onzer maatschappelijke posities op onze historische inzichten - ze zijn een gevolg van de Westerse expansie. De blanken hebben overal de gekleurde volken onderworpen, ze hebben overal misbruik gemaakt van hun macht, ze leven in voortdurende vrees dat de rollen omgekeerd zullen worden. Bij de kolonisten, vooral de Engelse, is het moderne rassengevoel ontstaan, als een voortzetting van de oud-testamentische traditie van een ‘uitverkoren volk’,

waarbij echter opgemerkt moet worden dat het Oude Testament en de Joden de verschillen niet leggen in ‘bloed’ of ‘kleur’, doch in het geloof, in de houding tegenover God. Het kenteken van de Joden, de besnijding, is kunstmatig, maatschappelijk, het heeft met ‘ras’ niets te maken. Zo verdeelden ook de Westerse Middeleeuwen de mensen niet naar rassen, maar in Christenen en Heidenen. En de tegenwoordige Fransen verdelen de mensen in ‘beschaafde’ en ‘onbeschaafde’, terwijl de Moslims ‘gelovigen’ en ‘ongelovigen’ kennen.

Wat echter bij de kolonisten nog een mengsel van gevoel-religie en practijk was, werd bij De Gobineau en z'n opvolgers een ‘wetenschap’ die begaafde en minder begaafde en zelfs volkomen minderwaardige rassen onderscheidde, en waaruit de leer van de superieure Noordse, blanke, blauwogige, blondharige mens ontstond.

Dat de kleur overigens niets anders bewijst dan de afkeer van het ongewone, is duidelijk. Eigenlijk moest de Noordse mens den Albino vereren, die een nog volmaakter gebleekt type is. Voor Negers, Arabieren, Japanners etc. zijn wij, West-Europeanen, een soort Albino's. Te midden van de Negers werd Livingstone wee van z'n eigen witte huid, voelde hij zich als een misvormde. Met trots noemen de Arabieren zich het ‘donkere volk’, en kijken neer op het ‘rossige volk’, zoals de Indianen verachtelijk spreken van ‘bleekgezichten’ en de Japanners van de ‘roodharige, vis-ogige duivels’. De Japanners vinden vooral lichaamsbeharing zeer vies, verdelen de mensen in ‘gladden’ en ‘behaarden’, vinden dat de behaarden het dichtst bij de apen staan en dat de Noordse mens een gebleekte proto-Australiër of proto-Negroïd is.

Indien men echter nagaat hoe het met de begaafdheid van de verschillende rassen zit, dan merkt men dat de blanke Polynesiërs hebben meegewerkt aan het ontstaan van één beschaving, de bruine rassen hebben aan twee, de gele aan 3, de roodhuiden aan 4, de noordse rassen ook aan 4, het alpine ras aan 9 en de middellandse-zee rassen aan 10 beschavingen meegewerkt. De Negers alleen hebben geen enkele beschaving voortgebracht of er aan meegewerkt[1)]. Betekent dat nu dat ze minder begaafd zijn dan de andere rassen? In het licht

1) Misschien met uitzondering van de Egyptische.

van de historie betekent het alleen dat ze een onderdeel van een seconde achter zijn, direct nadat het startschot voor een Marathon-loop gevallen is. Wie kan, als hij een filmopname van het begin van zo'n wedloop ziet, voorspellen wie het eerst zal aankomen? Vast staat wel dat de Negers alles zelf hebben moeten doen en moeten vinden en dat zij primitieve maatschappijen geschapen hebben die in niets onderdoen voor de primitieve maatschappijen der Noordse rassen. Hun overgang naar de beschaving is door invloeden van buiten verhinderd. Maar wie kan vaststellen dat ze in de toekomst niet aan het maken van beschavingen zullen meewerken. Ondanks alles doen ze het reeds, in Amerika en Afrika.

Men moet niet vergeten dat de Schotse Hooglanders in 1745 nog Barbaren waren en dat in 1933 een Schotse Hooglander (MacDonald) Premier van Groot-Brittannië werd. Men moet ook niet vergeten, als men de lof van het blanke ras wil zingen, dat er blanke barbaren zijn, die alle pogingen tot beschaving hebben weerstaan, in N.W.-Afrika en in de Sahara, in Koerdistan, op de grens van Afghanistan en Indië, in Albanië, in Japan en niet te vergeten in de Kaukasus, waar het prachtigste blanke type voorkomt, dat z'n naam aan het hele ‘ras’ gegeven heeft, en dat geen enkele bijdrage tot de beschaving geleverd heeft. Al deze barbaren vertonen geen rasverschil met de makers van de Helleense of de Westerse beschaving - wel echter een beschavingsverschil. En al deze barbaren zijn van het ‘zuiverste’ ras.

Het zuiverste Alpineras vindt men b.v. in Frankrijk in de Cevennen, in Piëmont in Italië en in Slowakije. Het is duidelijk dat een Franse boer van de Cevennen, een Alpine Cevenol dus, geen enkel gemeenschapsgevoel heeft met een Alpine Piëmontees, of een Alpine Slovaak, maar wel met een Noordse Fransman van Pas-de-Calais (die thuis misschien nog Vlaams spreekt) met wie hij taal, staat, beschavingstrap gemeen heeft. Als we de beschavingen onderzoeken, zien we dat er 10 zijn die door één ras tot stand zijn, wanneer men tenminste alle roodhuiden, alle gelen etc. als één ras beschouwt; 9 zijn door 2 rassen, en 2 door 3 rassen gemaakt. Waarbij er tenslotte op gewezen moet worden dat ook de ‘rassen’ ontstaan zijn, dat zij geen oorzaak zijn, doch een gevolg.

Men moet dus de rassentheorie verwerpen.

VIII

De theorie van de ‘omgeving’ is moreel minder verwerpelijk dan de rassentheorie, maar ook zij is intellectueel onhoudbaar. Uit rivierdalen en steppen, plateau's en eilanden kan men het ontstaan of niet-ontstaan van beschavingen niet verklaren. Neem b.v. de steppen: zowel de Eurasische als de Afrasische steppen hebben nomaden-maatschappijen met veeteelt voortgebracht. Maar in de prairieën van Noord-Amerika, in de Llano's van Venezuela, in de Pampas van Argentinië, in de grasvlakten van Queensland en N.Z. Wales, zijn géén oorspronkelijke nomaden-maatschappijen ontstaan, ofschoon ze er mogelijk waren, zoals later bleek, toen cow-boys, gaucho's, cattlemen er nomaden-maatschappijtjes schiepen. Dat er geen paarden waren zegt weinig, want alleen de Eurasische steppe heeft oorspronkelijk paarden; in de Afrasische steppen waren reeds nomaden, toen later de paarden (b.v. de Arabische) werden ingevoerd.

Men heeft de theorie van de rivierdalen: in het dal van de Nijl en van de Euphraat-Tigris is een beschaving ontstaan. Maar voor de Indus gaat die theorie niet op, daar is de beschaving door kolonisten ingevoerd, aan de Ganges is er in 't geheel geen ontstaan, bij de Hoangho ontstaat ze aan de bovenloop in een heuvelland dat nog geen rivierdal toelaat, aan de Jangtsekiang wordt ze gebracht, aan de Mississippi, Rio Grande, Colorado, Murray, Darling, Niger, Congo etc. etc. ontstaat niets. We kennen een plateau-beschaving in de Andes, maar het Afrikaanse hoogland bij de Congo, dat van hetzelfde type is, zag nooit een beschaving.

In de Middellandsche Zee ontstond een archipelbeschaving rondom Kreta, maar de Japanse archipel ontwikkelde geen typische zee-beschaving als de Minoïsche. En de Maleise of de Cubaanse archipel die van hetzelfde type zijn? Aan de bovenloop van de Hoangho ontstond in het woeste heuvelland een beschaving, maar aan de bovenloop van de Donau die gelijksoortig is, ontstaat niets. We kennen beschavingen die in het tropisch oerwoud ontstonden: de Maya-beschaving, maar de Amazone-wouden, de Afrikaanse wouden, Cambodja etc. zagen niets.

De Russische beschaving is er een van rivieren en wouden in

een koud klimaat, dat veel overeenkomst heeft met Canada. Doch Canada brengt geen beschaving voort. En ofschoon West-Europa en Noord-Oost-Amerika fysiek veel overeenkomst vertonen, schiep het ene gebied wel, het andere geen beschaving.

Nu kan men zeggen dat de 'omgeving' ook gevormd wordt door andere beschavingen. Maar hoe komt het dat de Mexicaanse cultuur geen invloed uitoefende op de Noord-Amerikaanse vlakten, en waarom gaat de invloed der Maya-cultuur wèl naar het Noorden (Mexico), doch niet naar het Zuiden (Guatemala)? Hoe komt het dat de Sumerische cultuur invloed uitoefent op Anatolië en daar de beschaving der Hittiten doet ontstaan, terwijl het dichterbijgelegen Iran géén Sumerische invloeden ondergaat?

Slechts één ding leert ons de vergelijking der beschavingen: in a l l e omgevingen k u n n e n beschavingen ontstaan, maar de omgeving geeft slechts m o g e l i j k h e d e n, géén n o o d z a k e l i j k h e d e n: d e m e n s moet het doen.

De omgeving daagt den mens uit, en de mens geeft een antwoord op deze uitdaging, uit deze werking van uitdaging en aanvaarding ontstaan beschavingen - of ze komen niet tot stand: er zijn beschavingen die in de kiem sterven, er zijn beschavingen die ontstaan en dan gestuit worden, slechts heel enkele worstelen zich door alle hindernissen heen.

(wordt vervolgd)

De dans van Sjiwa
Door J.C. Sonneborn

Bij het Nataradja-beeld in het Museum voor Aziatische Kunst te Amsterdam.[1)]

De weiden droomen en op alle heuvelkammen
Ruischen de boomen in den avond-zonneglans.
Jonge gelieven gaan, samen innig omvangen,
Zalig zwijgend omhoog tot waar de toppen vlammen...
En Sjiwa danst, hij danst den eeuwigduurgen dans.

In killen najaarsdamp vallen de doode blaren
En felle, hagelharde regen striemt door gansch 't
Versomberd bosch. Twee menschen gaan er saam den zwaren
Gang naar een kindergraf. Argloos gelukkig waren
Zij zeven jaar... vergaan, vergaan... Maar Sjiwa danst.

Hij danst, hij danst, hij danst... al-schepper, al-ontbinder,
Rekent slechts bij der eeuwigheid kosmische maat;
Hij geeft, hij rooft, hij is de al-voeder, de al-verslinder,
Niets heeft zijn voorkeur en geen ding is hem tot hinder,
't Is alles hem gelijk, bloei, sterven, vrucht en zaad.

* * *

Gelijk er stadig wijder-uit deinende kringen
Rimplen op zeer stil water waar een steen in viel,
Gelijk de dirigentenstok heel 't koor doet zingen,
Verwekt alom zijn rhythme weerslag, golvingen
Van leven zendt hij uit in 't eindloos al-gewiel.

Zooals 't reveille honderdduizenden slaapdronken
Soldaten òptrompettert waar de slag ontbrandt,
Blijft er niets antwoordloos in lethargie verzonken,

1) Men zie de verklaring van Dr. Ananda Coomaraswami in zijn ‘Dance of Çiva, fourteen Indian essays’.

t.o. 270

Alles trilt mee, tot in de diepte van spelonken,
Met Sjiwa's kleine trom, die hij schudt in zijn hand.

Waar eerst de amorphe chaos was, werd hij de ontginner,
En de zandlooper-vorm'ge trom blijft van zijn teelt
Voorwaarde en attribuut, onmisbre levenswinner,
(Want iedre vorm heeft oorzaak in een tril-beginner);
Het rollende geroffel verwekt alle beeld.

* * *

Weergaloos schoon is hij en het subliem bewegen
Van zijn volmaakte handen, de athleten-pracht
Zijns lichaams. Droppels, door den damp naar 't licht gezegen,
Zijn de kleinoodiën, aan zijn rijke kleed geregen,
De sterren, Sjiwa's edelsteenen in den nacht.

Saamvatting, ondoorgrondelijk, aller problemen
Voor menschelijk verstand, is zijn fier godsgelaat;
Zelfschouwend onbewogen, maar somtijds met zweemen
Van opperste verrukking om een zaal'g vernemen
Van eigen diep mysterie, dat geen sterv'ling raadt.

Zijn rhythme is in den zwaren maatgang van aeonen,
Dreunend door alle hoeken van het wijd Heelal;
In der atomen duizelvaart van electronen,
In 't jagend bloed van wie zijn hartstocht niet kan toomen,
In 't zachte zuchten van wie aanstonds sterven zal.

* * *

Hij wendt een voet, en nieuwe generaties komen,
Hij strekt een arm, en naamloos zijn zij heengegaan
In de vergetelheid. Hij weet zoomin van schromen,
Zoomin laat hij den voortgang van zijn doem betoomen,
Als een typhoon die buldert over d'oceaan.

Bijwijlen schrijft een van zijn macht'ge manualen
Een ramp van werelden in de heelal-kroniek;
Dan dooven zonnestelsels en interastrale
Botsingen donderen door de kosmische zalen...
Nieuw leven baart het puin bij sferendans-muziek.

Hij heft het hoofd: een hoogepriester wordt geboren
Die toont, hoe hoog een mensch kan gaan, - een kunstenaar
Die droomen in de zielen plant... Hoop komt er gloren
Boven den horizont, vrede en heil beschoren
Waant zich naieve menschheid en ziet geen gevaar.

Maar Sjiwa buigt den romp; dan sterven ongetelden
Kermend in prikkeldraad en slijk en plassen bloed,
Verscheurd, verstikt in gas op infernale velden,
En wie niet sterven zijn de gruwelijkst gekwelden...
De winst valt toe aan wroetend ondergrondsch gebroed.

En als hij dieper bukt: dan schreeuwen groote volken,
Ontzind door hun niet langer meer te dragen leed,
Om dictatuur, schenden den vrijen mensch; met dolken
Viert moord-veem hoogtij... Meegesleurd in baaierdkolken
Levert zich de eenling aan de massa, die hem vreet.

Sjiwa danst voort. Hij weet: ook dàt zal niet beklijven,
Na 't koken van den banjir zal opnieuw de stroom
Binnen de bedding keeren. Het geweld moog' drijven
Naar martelkamp al wie niet zwichten, hij zal blijven
Glimlachende curator over al wat koom'.

Wat schaadt het, of een tropisch weelde-woud verzindert?
Snel rijst weer nieuw gewas na d'eersten regenval;
Gereinigd is de bodem, 't ongediert verminderd.
Als laaiend licht van zonne-zomer hier en ginder 't
Microben-kwaad verdelgt, zoo zuivert hij het Al.
* * *
Brandende Kosmos die, naar vaste perioden
Van Brahma's etmalen, verdonkert en weer glimpt,
Is Sjiwa's vlammenboog met de gruwzame nooden
Van oorzaak en gevolg en 't zwavel-gele en roode
Schavotvuur, waarin elk bewuste zijn verkrimpt.

Doch ziet: wien Maya's schellen van de oogen glijden
Is in den boog ook de Al-geest immanent,
Die stralend alle stof doordringt; nimmer te scheiden
Zijn Sjiwa en de stralenkrans... Ter wederszijden
Waai'ren zijn lokken vlammend door het firmament.

Zooals in ijlen nevel wijde kimme-gording
Hemel en aard vermengelt in karmijnen band,
Is hij de Tijd, alle verandring, eeuwge wording,
En 't Tijdelooze; door hun vaste samen-ord'ning
Houdt zijn werkdadigheid den Kosmos gaaf in stand.
* * *
Witgloeiend op het aambeeld in de donkre smidse
Wordt gewelddadig de oude tot een nieuwen vorm,
Wordt rond tot recht en bol tot plat gemaakt met bitse
Voorhamer-slagen; duizend felle vonken flitsen...
Maar ijzer blijft het ijzer ondanks mokerstorm.

Sjiwa wil 't nieuwe, maar het matriaal blijft eeuwig,
Niets kan verandren dan de vormen en uit puin
Alleen van andre kunnen nieuwe ontstaan. - Vrijgevig
Schenkt hij het bloeiend leven, plukt en kust... en wrevlig
Ontbladert hij de bloemen van zijn wondertuin.

Al bouwend moet hij steeds te-mortel 't andre breken;
Hij kàn niet anders, òf, toen de oerstof wetten zoog
Vóór 't Al-begin, op ganschlijk onafwijsbaar teeken,
Had Brahma ander woord, ondenkbaar, moeten spreken -
IJdel waar' thans de droom van heil dat nooit bedroog.

En kònden wolf en lam te-zaam vredig verkeeren,
De leeuw als 't rund stroo eten[1] ...smadelijk verstikt
Wierd beider wezen en gestalte door 't ontberen
Van 't alles modeleerend innerlijk begeeren -
Beding voor schoonheid is het tragische conflict.
* * *
Hij is het raadsel-beeld van alle tegendeelen
En lost ze op in telkens andre harmonie
Van hel en hemel, geest en stof, het Eene en 't vele,
Van Tijd en Eeuwig Heden, wil en lot, van heelen
En breken, goed en kwaad, geboorte en agonie.

In hem is het geheim van wezen en verschijning,
Hij is de Ontkenning zelf van Richting en Bestel;

1) Jesaja XI, 6 en 7.

Zijn grandiooze doelloosheid duldt geen vertwijning
Van 't Al-bestaan met strevingen, geen wensch-omlijning...
De weerld en heel zijn dans zijn hem niets dan een spel.

Wie naar een doel streeft, is gedoemd tot bittren loonstrijd
Tegen Natuur en Lot; met bloed en zweet bedekt
Baant zwoegend hij zijn pad naar kleine eigen schoonheid,
Ver van den weg die Sjiwa's majesteit ten toon spreidt...
In 't niet zinkt menschen-denkkracht bij diens intellect.

Hij is de leven-wekker, maar de grimge vijand
Van 's levens blijden lust, die immer blijven wil
En eigen risico verkiest van rots en drijfzand,
Liever dan met de horde gaan, aan vreemden leiband,
Naar 't offerblok van onberekenbare gril.

En meer dan voor zichzelf vreest elk den overweld'ger
Voor 't welzijn van zijn kind; wat veilig is en goed
Wil duurzaam men voor 't kind. Maar Sjiwa, de verdelger,
Baarlijke hoon van menschlijke gehechtheid, zwelger
In moord, woedt onaandoenlijk door ons diepst gemoed.

Dan vloekt men hem en waant, hem tot den dood te haten...
Maar blauw en goud daagt altijd weer een nieuwe lent';
Al schrijnt herinnering gestaag het incarnate
Wondzeer, tòch golft het bloed in aadren en haarvaten
Op het al-rhythme mede van begin tot end.

Al wat ontluikt zingt in een wereld-wijd verblijden
Het lied des levens en een argeloos 'I k b è n !'
Juicht op. - Nog machtiger is het geluk dan 't lijden.
Genoeg haat niemand Sjiwa om te wenschen: glijde
Mijn kind in 't Niet, opdat het nooit de ontgoochling ken'.

Hij danst, hij danst, - een zefierzucht op stillen vijver,
Noodweer in zwarten nacht, een donderende storm...
Hij telt geen menschenvreugd of -pijn en niet hun nijver
Gestreef, hij is verpleger en een slavendrijver;
Om 't even blijft het hem, de mensch is hem een worm.
* * *

Nochtans, zijn hand heeft eenmaal vonken van 't rood-randig
Onbluschbaar geestesvuur onachtzaam uitgesproeid
Op 't menschdom, en bevruchtings pijn drong tot het zandig
Domein van 't onbewuste. Wetend en opstandig
Werd toen 't geslacht, van zucht tot zelf-bestaan doorgloeid.

* * *

Rennend door 't bosch met voer voor 't broed voldoet onwetend
Het moederdier aan Sjiwa's wet: behoud der soort;
Zij dartelt met haar jongen en, den angst vergetend
Om eigen lijf, bevecht zij onder woeste kreten 't
Aansluipend roofbeest, tot zij in haar bloed versmoort.

* * *

Op Sjiwa's grond was ook de mensch niet meer dan pachter
En hij betaalde bloed'gen woeker - maar de vaan
Der Vrijheid wappert uit, hij blijft getrouwe wachter
Der zijnen... Als een dief bij nacht komt tòch de slachter.
Wie 't diepste liefheeft wordt met leed het zwaarst belaân.

Hij heeft geploegd, geëgd, gezaaid, de pacht gekweten,
Den grond bij stukjes losgekocht zoover dat gaat,
Rampspoed verduurd en dan zijn tranenbrood gegeten,
Gewied, geen rust gekend, den sikkel heel den heeten
Oogstzomerdag zweetend gezwaaid van vroeg tot laat.

In zwaren kamp uit de Natuur omhoog geworsteld
Van niets dan soort tot individualiteit,
Weet hij ten slot zijn waarde in eigen wil geworteld
En dat, schoon Sjiwa's spel hem vroeg of laat vermorzelt,
Elk vredig sterven kan, die voor de vrijheid strijdt.

R.N. Roland Holst
Door W. Arondéus

De dood heeft een vreemde macht over ons oordeel en over onze bewondering alsof hij beide, nadat het slot is omgedraaid, achterlaat in een geheel veranderde ruimte. En veel wat men de levende niet vergeven kon, wordt om de doode anders: iets in ons verweer werd een bewijsgrond ontnomen, iets in ons oordeel is geen oordeel meer maar tot een vraag aan onszelve geworden - plotseling is om dit alles een stilte gekomen.

Er is een kunstenaarschap dat, reeds bij het leven van den kunstenaar, zóó door deze stilte in bezit genomen werd, dat de mensch die hij is daarin al meer en meer voor ons terugblijft en wegglijdt, zich al meer en meer en steeds dieper in zijn roeping verliest als water in water, en eindelijk het antwoord der wereld niet meer hoort en ook niet meer hooren wil aan zijn overzijde der werkelijkheid. Het kunstenaarschap van Matthijs Maris, van Leopold, van allen die als Karthuizers der kunst misschien te diep ervaren hebben hoe de werkelijkheid van het kleine, luide alledag maar een vaal compromis blijft tusschen begeeren en bereiken: het is maar beter niets te bereiken en niets te begeeren, maar beter stil te zijn en alles los te laten, alles wat tot het bedrog der werkelijkheid behoort... En wat kwam het er op aan? De werken bleven en waren meer en grooter dan de mensch.

Maar er is ook een kunstenaarschap waarin, vóór alles, de gretige mensch luid boven den arbeid uitklinkt, een kunstenaarschap dat eerst om de wille van den kunstenaar levend wordt als het bloed en het vleesch zijner daden, om dit, scheppende, zelve tot een schepping te maken. Een schepping die zóó voluit het leven om te leven, het werk om de werking, de daad om de triomf behoort, dat talent en roeping, taak en arbeid niet anders dan maar de toevallige banieren schijnen waarmee de sterke en gretige mensch zich een zegetocht naar

zichzelve volbrengt. Voor zulk een banieren-drager is de waarde van zijn werk zijn eigen weerspiegeling daarin, hij is de bloei van zichzelve, en wat hem zijn roeping rechtvaardigd is niet de stilte voorbij maar het antwoord midden-in de wereld, de levende mensch tusschen levende menschen. Zijn kracht is het Heden, al schijnen zijn daden naar het Morgen gericht; en de ware, de hoogste vorm van zijn kunstenaarschap is niet het naar-binnen diepst doorleefde maar het naar-buiten meest representatieve.

Door de kracht en de geestdrift van zulk een kunstenaarschap is R.N. Roland Holst de groote representant, de onbetwistbaar krachtigste figuur der Hollandsche, monumentale schilderkunst geworden, sterk en paraat. Allen die na hem kwamen hebben ergens in hun monumentale arbeid (ook zij die zich van dit monumentale het verst en het luidst verwijderden) een afdruk van de kracht dezer figuur bekomen, en ergens een gedachte, een vorm overgehouden uit zijn verschijning en zijn invloed. En dit misschien niet zoozeer door de eigenlijke schilders-arbeid van den schilder Roland Holst, door het schilderkunstig bereikte en het op zichzelf schoone dezer arbeid, dan wel door de - zooals de aard van zulk een strijdvaardig en het banier toegewend kunstenaarschap dwingt te zijn - de bijna strategische (want dit woord benadert het meest de geestelijke waakzaamheid waarin Roland Holst leefde) ja, de strategische verantwoording der monumentale waarden, van hun plaats in Holland en hun taak in de schilderkunst. Dáárin was Roland Holst de grootste zijner talentvoller maar eenzijdiger tijdgenooten. En hij kon dit zijn doordien in hem drie - en voor een schilder zeldzame - eigenschappen op een gelukkige, een bijna lyrische wijze tezamen kwamen: een heldere hanteering van het woord, een veelzijdig in-vorm zijnde intelligentie, en een door geen armoe of alledags-zorgen verminkt, licht en, ik zou haast willen zeggen, sierlijk idealisme, waarin de weemoed nooit tot vertwijfeling, en de teleurstelling nooit tot martelende verbittering werd; een idealisme dat het goed had in de wereld en daarom, ongestoord en onbezwaard, voornaam van levenshouding kon blijven.

Tusschen de groote, monumentaal gerichte schilders zijner tijd, zijner geestelijke generatie: Derkinderen, Toorop, Ko-

nijnenburg, is Roland Holst, als schilder, stellig de mindere gebleven. Van elk hunner had hij een deel, maar van geen hunner de uiteindelijke, schilderkunstige grootheid. Maar in de greep van zijn veelzijdige en lyrische intelligentie werd deze verdeeldheid, dit eclectisme, tot een onmiskenbaar eigen vorm, zóó opnieuw persoonlijk, zóó vitaal en veroverend, dat eerst dáárdoor de monumentale gedachte een overwinning kon worden in de kunst van ons land en in de arbeid der jongeren. Wat in al zijn voorgangers en tijdgenooten, groot maar ongebonden, rijk maar eenzaam aan monumentale waarden verspreid lag, bracht Roland Holst tezamen, bond het, vormde het, gaf het wet en structuur en schiep daarmee als het ware de scholastiek van het nieuwe, monumentale schilderen. En ook dit op een gelukkige wijze, zooals alle dingen zich in zijn leven op een gelukkige wijze tezamen voegden om hem, naar Van Deyssel in zijn Gedenkschriften schreef, te maken tot 'de meest benijdbare Nederlander met zijn schitterende geluks-geslaagdheden'.

Dit 'gelukkige' vormde hem en vormde ook zijn werk. Want wat hij over Puvis de Chavannes schreef - en dat wel als een zelf-bekentenis te lezen is - kan ook over zijn eigen arbeid geschreven worden:

'Zoo Puvis de Chavannes niet het geluk had gehad een gefortuneerd man te zijn, dan zou het met goed recht betwijfeld kunnen worden of hij ooit in staat zou zijn geweest de werken te maken die hij heeft nagelaten.'

Geestelijke arbeid heeft ergens noodwendig een materieele grens: het halt van den nood en den honger. Waar het vechten om te eten begint, begint iets anders, iets dat op den duur alle kunst, alle geestelijke arbeid, alle roepings-vastberadenheid aantast en eindelijk tot een moedeloos compromis maakt tusschen hart en brood. De dwang van zulk een compromis heeft Roland Holst nooit gekend, ook hem liet het geluk alle kansen, alle vrijheid open 'zichzelf te zijn en te blijven'. Alles waardoor andere kunstenaars het zoo vaak verloren, alles wat hun arbeid kleiner maakte dan hun roeping, ontijdig brak of niet ontbloeien liet, alles wat de menschen gemeen en het leven bitter maakt: pijn en ziekte, armoe en vernedering, miskenning en ongeluk, dit alles is aan dezen geluks-mensch in zijn blijde aestheten-wereld licht en onbekommerd voorbij-

gegaan. Maar het ging ook - en hoe kan het anders - ook de diepere bezetenheid, de menschelijke drift zijner arbeid voorbij. ‘Immer währender Beifall macht stumpf; nur die Unterbrechung schafft dem leerlaufenden Rhythmus neue Spannung und schöpferische Elastizität. Nur das Unglück gibt Tiefblick und Weitblick in die Wirklichkeit der Welt.’ (Stefan Zweig.)

Is het daarom dat deze arbeid toch meer tot het bekorende dan het groote schijnt te behooren? Is het daarom dat wij, zijn jongeren, die in een andere wereld staan, een wereld waarin nog maar zoo weinig licht en spelend voorbijgaat, waarin een zijn diepere taak verantwoord kunstenaarschap niet meer blij en mooi k a n zijn, niet meer m a g zijn, is het daarom dat wij het geluk dezer bekoring in Roland Holst wel benijden maar niet meer, voluit, bewonderen kunnen? En ook niet meer, voluit, gelooven kunnen? Iets in de schilder-arbeid van Roland Holst laat ons nooit den literairen theoreticus vergeten, iets in zijn geestdrift over gemeenschapskunst nooit den aesthetischen individualist, iets in zijn vaag socialisme nooit den gefortuneerden man van goeden huize. Zooals zijn arbeiders-figuren nooit heelemaal den arbeid behooren (komen zij niet méér uit de gedichten zijner vrouw dan uit de fabriek of het stempellokaal?), zooals zijn kerkramen nooit heelemaal de kerk behooren (weten zijn Apostelen niet méér van kunsthistorie dan van Gethsémane?), zoo behoort, lijkt het vaak, hijzelve nooit heelemaal zijn dienende taak - misschien omdat een veroveraar niets kan dienen dan zichzelve? Iets, ergens, een laatste overgave wil hier niet en gebeurt hier niet, iets ontbreekt en blijft ontbreken, iets dat met geen talent, geen literatuur en geen noblesse te redden is, iets dat misschien alléén uit de diepte en de vertwijfeling, uit de armoe en de verlatenheid omhoog komt en groot maakt?

Of ligt de oorzaak verder? Voorbij het persoonlijke, voorbij alle kleine menschen-ervaringen van geluk en armoe, van talent en toewijding - omdat het groote getij der cultuur tegen bleef, onherroepelijk tegen bleef in het raadsel van de eb en vloed der beschavingen? Is de monumentale kunst zelve loos geworden, geen levende waarheid, geen levende noodzaak (en wat is gemeenschapskunst daar zonder?) meer in een wereld waar de vloed tegen andere oevers stijgt? Is die

nieuwe en zoo groot verdedigde gemeenschapskunst maar een te laat geboren droom van aestheten gebleven, op zijn best, en in enkelen, een eerlijke nederlaag; op zijn minst, en in velen, een soort picturale guerilla-oorlog om het succes, de krant, het geld? En zijn alle woorden, alle theorieën alleen maar het bedwelmen van de leegte waarin het tragisch ebben ons achterliet? Is het dat?

Ook de beeldende kunst, de beeldende gedachte heeft, zooals al het steeds-scheppende, geen eeuwige waarheden; elk van haar verschijningen is in de vogelvlucht der eeuwen slechts een tijdelijk evenwicht tusschen komen en gaan van overtuigingen - die in den nieuwen morgen voor altijd voorbij zijn. Ook de groote monumentale kunst der Middeleeuwen, de groote gemeenschapskunst van het naamloos Wij, was als beeldende waarheid voor altijd voorbij toen de morgen der Renaissance kwam. De beeldende gedachte had zich losgemaakt van het monumentale, los van de gemeenschap en het naamloos Wij; zij was, in een nieuwe, groote waarheid, tot de souverein vrije kunst van het schilderij geworden, haar ritueel hiërarchische structuur tot losgebloeide lyriek, haar donker Wij tot een roemruchtig Ik. Maar ook hier drong weer, na de agonie van twee eeuwen, een nieuwe morgen triomfeerend op.

In zijn voordracht ‘De ontwikkeling en verwezenlijking der architecturale gedachte in Holland’ zeide Roland Holst: ‘Ik zal het altijd als een geluk van mijn leven beschouwen dat ik die evolutie, al was ik toen nog zéér jong, heb bijgewoond, dat ik de spanning der ideeën-kentering heb meegeleefd, en de groote idealen van dien tijd heb gedeeld.’

Deze ideeënkentering - Holland opgestooten in de vaart der volkeren - was de doorbraak van een onstuimig en weer bezield individualisme, de bevrijding van het blijde, onbekommerd gretige Ik uit de lodderijn-sleur en aansprekers-cultuur die het lijk der Renaissance in Holland als een zatte rouw achter horren nagelaten had. Een bevrijding die, sociaal en aesthetisch, een oud woord weer jong maakte: de gemeenschap! En het botte uit en bloeide, dit gemakkelijk legendewoord van elk jonge overtuiging, en de kunstenaars, door begeerte aangeraakt, geloofden in hun legende-geluk maar al te

gretig: morgen zal het heerschen op aard! En zoo ontstond dit voor ons wonderlijk legendarische: zij, wier sociale begeerten naar een gloed-nieuwe toekomst waren gericht, keerden zich in hun aesthetische verlangens naar het voor-altijd-voorbij, naar de voorgoed verloren schoonheid eener sinds eeuwen vervreemde gemeenschaps-idee, het onbereikbaar geworden naamloos Wij der Middeleeuwen, en kwamen, langs het Prae-Raphaëlisme en de Renaissance-haat van William Morris, langs het Fransche symbolisme en het Duitsche marxisme, langs veel geluk en veel jeugd, chassé croisé, in een soort historische paradox terecht: zij zochten een toekomst te veroveren uit het verleden, en een gemeenschapskunst uit de souvereiniteit van het Ik - en bleven individualisten die niets vonden dan zichzelve.

Want dit chassé croisé van elkaar verstorende verlangens - waarvan de schilder-monnik Dom Willebrord Verkade in zijn herinneringen opmerkt dat het ‘meer ten goede gekomen is aan de kunstnijverheid dan aan de schilderkunst’ - heeft de nieuwe monumentale kunst, die toen ontstond, nooit kunnen overwinnen, en zij is daardoor in waarheid ook nooit werkelijk monumentaal geworden.

De levend monumentale kunst is een dienende kunst, zij behoort niet zichzelve. Zooals de muur de ruimte dient waarom hij gebouwd werd, en, dienend, d e g e e s t d e r r u i m t e levend maakt (want dit is het wezen der architectuur) zoo dient de monumentale kunst de geest eener gemeenschap om, dienende, zelve te leven. Haar oorsprong is niet de aesthetische emotie maar de sociale noodzaak, haar geboorterecht is niet in de schoonheid maar in de ethiek uitgeschreven, en haar stem niet die van het Ik maar van het Wij. Zij is eigenlijk heelemaal geen kunst, zooals zij het ook in de Middeleeuwen niet was - want Middeleeuwsche kunst bestaat eerst sinds de XIXde eeuw - doch een ritueel beschermd ambacht van ingewijden uit het Wij.

Maar de geestdriftige ontdekking der nieuwe monumentale waarden was, in Roland Holst en al zijn tijdgenooten, een kunst-ontdekking, was vóór alles kunst, door-en-door kunst. Al wilde zij graag anders zijn en al geloofde zij ook graag anders te zijn dan een lyrisch overspel van het picturale Ik met de figuratie van een gemeenschaps-idee, zij bleef niettemin

een aesthetische kunstrichting-op-muren, in dienende beteekenis evenzeer ‘doelloos’ als andere kunstrichtingen en evenzeer sociaal zwevende. Zij werd niet doorvloeid van de stem der menigte, zij bleef - naar Poussin's definitie ‘Het doel der schilderkunst is de genieting’ - het Ik-genot van enkelen, en kon ook niet anders zijn want er was geen gemeenschap, geen ritueel ambacht en geen sociale noodzaak om haar op te vangen - precies zooals deze er ook heden niet zijn; en niets opgevangen wordt, in wat zich heden monumentaal noemt, dan de vele modes der vrije kunst: schilderij-kunst-op-muren met, in de lommerd van het verleden, veel te hoog beleende archaïsmen... Er was toenmaals alleen een groep jonge, zichzelf en elkaar geestdriftig geloovende kunstenaars die, als nomaden der aesthetiek, op het kompas van een droom uitgetrokken waren naar het Beloofde Land. Maar de wateren wilden voor hun doortocht niet wijken, het getij bleef tegen, onherroepelijk tegen.

‘Wij jongeren van toen wisten wel dat het geen eindpunt was, maar wij meenden toch, dat wij van dit hoogtepunt af ongedroomde hoogten konden bereiken.

Hoe anders denken wij daarover thans, nu onze haren beginnen te grijzen. Wat ons toen een overwinning geleek, was, dit zien wij nu in, slechts een heerlijk ontwaken, de eigenlijke arbeid en de eigenlijke strijd zouden thans pas beginnen.’ (Voordracht te Parijs.)

Maar zooals deze droom van een nieuwe monumentale kunst, tusschen het te verre verleden en een te ijle toekomst, nooit thuis werd in het Heden dat zij als eenige taak te beelden had (levende monumentaliteit heeft geen toekomst, zij is; toekomstig is alleen de aesthetische erkenning ervan) en door het chassé croisé nooit tot monumentale eendracht kwam; zooals haar arbeiders-figuratie nooit echte arbeiders, haar Apostelen nooit echte Apostelen werden, zoo werden ook haar ‘schrift-teekens’ nooit één taal. De schrift-teekens der gegemeenschaps-idee, in elke monumentale stijl anders van vorm en inhoud, in elke monumentale cultuur van eenzelfde verschijning: het ornament en het symbool, die beide, van elkaar doorvloeid, de taal van den stijl scheppen. ‘Eine Nachahmung ist schön, ein Ornament ist bedeutend. Darin liegt der Unterschied von Richtung und Ausdehnung...’ (Speng-

ler.) Doch deze jonge, monumentaal beminde maar aesthetisch verwekte kunst had geen symbolen (waar ook vandaan, aesthetiek schept geen symbolen) en had ook geen ornament dat 'bedeutend', inplaats van doelloos versierend, kon zijn. Het bleef in Derkinderen, Thorn Prikker en Roland Holst; de van hun tijd het meest ambachtelijk-monumentaal gerichte schilders en daarom ook het meest zich die ornamentale noodzaak bewust; een bedacht, onwennig element, een phrase in het versierende, waarbinnen de figuratie, anatomisch ingevuld, steeds te wachten scheen op de roep van een andere, tweede Pygmalion om levend, om van een anatomische allegorie tot waarachtig symbool te worden. Vooral in de groote glas-in-lood ramen van Roland Holst, in de Utrechtsche Dom en het Amsterdamsche Raadhuis, werkt dit phraseerend ornamentale der figuratie, deze onmacht der verzoening tusschen 'Richtung und Ausdehnung', bij alle voornaamheid van een schoon en ambachtelijk meesterschap, als een rhetoriek van de lijn, en maakt koel. Juist - en het was misschien méér de onmacht van zijn tijd dan van zijn talent - hoe grooter van monumentale taak, hoe dwingender van monumentale bouw het werkstuk was dat in Roland Holst den scheppenden kunstenaar, en daardoor een boven alle denken, een boven alle literaire bezinning uitgeheven bezetenheid eischte, hoe grooter ook dit bedachte, dit n i e t z i n g e n d ornamentale naar voren komt. Juist de grootheid dezer werken toont hun begrenzing: zij representeeren meer het monumentale dan dat zij het monumentale zelve zijn. Doch in zijn andere arbeid, in de lichte, spelend schoone arbeid zijner portretten, zijner kleine litho's, in het proza van zijn 'Bramenzoeker', al deze gaven, aandachtige dingen waarin zijn hart en zijn hand, als het ware bevrijd van den waakzamen plicht tot representeeren, los kon zijn en stil kon zijn, daarin is Roland Holst een blij en gelukkig kunstenaar geweest, benijdbaar om zijn geluk, benijdbaar om zijn blijheid en te vereeren om zijn aesthetisch edel meesterschap. Juist deze arbeid, méér dan zijn groote, representative werken, wekt een gevoel dat niet beter weer te geven is dan met de woorden die hijzelve schreef over Jan Toorop: 'Maar dat een zoo compleet en een zóó rijk begaafd kunstenaar als Jan Toorop, die niet één gave, noodig voor het volledig bereiken,

ontbeerde, dat hij, die zeker tot het hoogst denkbare in staat ware geweest, dat hij juist dit ééne, dat niet van hem zelf afhankelijk was, het o v e r - w i c h t dat de tijd alleen vermag te geven, moest missen, dat is meer dan spijtig: het doet bijna als een onrecht aan.'

En dit is ook de balans van z i j n dood!

Er is, schreef ik hierboven, een kunstenaarschap dat, al dieper naar-binnen gekeerd, de wereld en de menschen verlaten heeft om niets te zijn dan een doortocht der stilte. En daarnaast het andere kunstenaarschap: voluit het banier en den strijd, de daad en het leven toegewend. Twee verschijningen, beide soms groot en vruchtbaar, beide soms groot en een gevaar. In Matthijs Maris, den bijna symbolisch eenzamen, maar wellicht grootsten schilder van het XIXde eeuwsche Holland, verdrong de droom alle werkelijkheid, de stilte alle leven: een gesluierd fluisteren dat zich al verder en ijler verloor in materie die geen materie, vorm die geen vorm, kleur die geen kleur meer overliet; een langzaam dicht-beademde spiegel, waarin de dingen al minder weerkaatsten tot eindelijk alle diepte zweeg.

In Roland Holst het andere: een blank en glanzend spiegelvlak waarin de wereld helder weerkaatste, een uit het blijde leven geleende diepte waarin het alle dagen vol en feestelijk bewoog van een mensch die groot-uit schrijven kon: '...maar welaan, de zee blijft toch de heerlijke zee, het varen blijft toch altijd een lust, en het is goed werk met een moedig hart te tornen tegen wind en golven, koersend naar kusten die wellicht onbereikbaar zijn.'

Dat het voor ons, in o n z e wereld en steeds nabij de schipbreuk, wel schijnen moet of Roland Holst deze kust niet bereikt heeft, dat wij uit zijn geloof in de toekomst der monumentale schilderkunst alleen maar de twijfel, uit zijn idealisme alleen maar de aarzeling overhielden - heeft misschien het groote getij van den tijd ook ons schip daarmee in de branding der dwalingen gevoerd?

Juffrouw Jaantje
Door L. Ali Cohen

Voor A.J. Beversluis

Nu ik mijzelf hernomen heb, zooals Ton zou zeggen (mijn beste oude Ton, die eindelijk weer eens met verlof uit Indië over is), zie ik ineens veel uit mijn jeugd in een frisch licht dichtbij.

Het is waar: troebele avonturen - al geven zij fantastische kleuren aan een arm, saai leven - laten meestal een smaak na van asch...

Waarom komt het inzicht zoo laat?

Maar een onbewust verlangen naar zuiverheid brengt dan toch redding en leidt de verdiepte aandacht naar 'vroeger', dat bijna vergeten was...

Ik behoor niet tot degenen die vluchten in hun verleden, die den kindertijd idealiseeren en bang zijn voor vandaag, maar ik erken de macht - èn de zachtheid - van veel herinneringen, die altijd dierbaar blijven in het leven.

Op zoek naar enkele oude brieven vond ik een verkleurd portret. - Het was van onze trouwe juffrouw Jaantje - die zoo leelijk en zoo lief was. - En onmiddellijk herkende ik de sfeer, die altijd om haar placht te zijn, een reine rust, die niets gemeen had met de werkelijkheid van het leven, maar die voortkwam uit haar eenvoudige godvruchtige ziel.

Eigenaardig genoeg duikt zoo dikwijls de herinnering aan haar bij mij op als ik na een periode van lust en ellende de crisis van de wereld en in mijzelf met een matte melancholie beschouw zonder nog de houding van humor - ondanks alles - te hebben gevonden... Onverwachts wenkt haar heugenis en werkt vaak als een correctie...

Ik herinner mij dat mijn vrouw en ik met enkele briljante vrienden op een Kerstavond in Parijs naar de Opera waren geweest en daarna naar de Madeleine gingen om de mis bij

te wonen (de dames verhulden haar décolleté onder kostelijke sjaals) - vervolgens zouden wij gelijk gebruikelijk feestelijk gaan soupeeren - toen opeens, door welke niet te achterhalen associatie dan ook, of misschien wel door de vage gelijkenis met een voorbij flitsende vrouwenfiguur op straat, Juffrouw Jaantje duidelijk voor mij verrees uit de achtergronden van mijn jonge jongensjaren.

En dadelijk realiseerde ik toen in de fractie van een seconde dat zij zeker dit mondain gedoe, deze saus van zwoele religiositeit en snobistische aesthetiek verafschuwd zou hebben uit den diepsten grond van haar eenvoudig zuiver hart...

Daarna was mijn stemming niet meer op het vereischte peil, mijn vrouw was lichtelijk verbaasd en vroeg of ik hoofdpijn had, maar zij lette toen gelukkig verder niet op mij.

Op dit moment, nu ik haar arm portretje heb gevonden, en ik in een wel heel andere stemming ben dan zooveel jaar geleden met Kerstmis in Parijs, werkt haar wezen weer als een verwarming. - In mijn apathie na een pas bevochten overwinning op mijzelf zie ik haar strakke verschijning naast mij staan, licht verwijtend om het goede dat ik heb verzaakt, om het gebod, dat ik heb overtreden.

Bij het familie-verhoor voor de Rechtbank na de echtscheiding - toen voorzien moest worden in de voogdij over ons kind - kwam de gedachte aan mijn eigen jeugd en aan Juffrouw Jaantje plotseling in mij op en maakte mij diep rampzalig, omdat ik nu onherroepelijk wist hoeveel ik verloren had...

En toch was zij zoo simpel, zoo dierbaar-eenvoudig en ik begrijp nog niet den invloed van haar fluïdum. - Want er was geen enkel sentimenteel aanknoopingspunt - wij vereerden haar niet en lachten zelfs veel om haar hoekig gezicht (als uit hout gesneden) en om haar ouderwetsche kleeren, en toch deden wij dadelijk wat zij wilde.

Het was een belooning als zij voor ons slapen-gaan vertelde van haar dorp aan de rivier, van den veerman en den gierigen boer, van den bakker die in de kerk op zijn eigen wijs de psalmen zong en van gevaarlijke tochten in de grienden.

In dien tijd waren wij eigenlijk het Indiaantje-spelen al ontgroeid, maar ik koesterde heimelijk mijn vereering voor Winnetou, en wie kon ik daarvan beter deelgenoot maken

dan Juffrouw Jaantje... Zij lachte wel, maar begreep of deed tenminste alsof, en toch leidde zij langzaam mijn aandacht naar diepere dingen die ik al vroeg ging aanvoelen: de gebondenheid van ons menschen, onze zonden en ons lot.

Zij was uit een andere wereld, en dat wist ik en bewonderde het zonder te weten waarom. Zij wilde liever niet dat wij op Zondag ganzebordden, en zelve zou zij dien dag nimmer fietsen of trammen. Dit alles was ongewoon voor mij maar werd waarschijnlijk juist daarom belangrijk... het werkte door, ik begon te vragen naar haar redenen, naar haar kerkgangen, en zij antwoordde gereserveerd maar positief, haar wijsheid puttend uit de Openbaring en die beschouwende met een voor haar bescheiden persoonlijkheid uitzonderlijken gloed, die mij verlangen deed naar het onbekende vuur waarin iedere onzuiverheid wel moest verbranden...

Zij scheen mijn jonge vragen soms wel wat lastig te vinden. Wat ik nieuwsgierig maar argeloos vroeg moet voor haar geklonken hebben als een informatie naar het heilige. Ik voelde - zonder dat toen natuurlijk te begrijpen - dat zij iets in zich zelve overwon als zij mij antwoord gaf met haar stellige alt-stem, antwoord dat, hoe vreemd ook, mij altijd bevredigde.

Er was een wonderlijk contrast tusschen de oude woorden, die uit zoo verre tijden en landen kwamen, en haar bijna onnoozelen eenvoud.

Ik begon al iets van de wereld te weten en begreep wel dat Juffrouw Jaantje niet tot het kamp der overwinnaars in dit leven behoorde, en dat haar plaats in de schaduw was, ver van alle luister.

Maar als ik alleen was en bang - niet meer voor onweer of donkerte, maar reeds in een vaag voorgevoel voor het leven zelf - gaf toch de gedachte aan haar sereniteit mij moed en kracht ‘om mijn kruis te dragen’. Hoe zalig-ver was toen nog de ontzettende beteekenis van die woorden...

Niemand volgde zoo aandachtig als ik haar gebed aan tafel. Zij bad lang, niet zoet en innig maar pijnlijk-streng en werkelijk alsof zij bijna worstelend iets afsmeekte en een conclusie meedroeg.

Nooit dorst ik haar naar den inhoud van haar gebed te vragen tot zij zelve het mij zei, en toen was het mysterie ver-

dwenen en overwoog ik parmantig den zin van deze formuleering iederen dag driemaal. Meer eerbied had ik voor haar lezen in den kleinen Bijbel (zelf heb ik later nooit een ‘mooiere’ willen hebben), en telkens was het een somber feest als zij op mijn lang aandringen mij alleen vertelde van wat zij gelezen had.

Het waren merkwaardig genoeg de Profeten, die het in mijn kinderlijk voorstellingsvermogen wonnen van de Koningen, en waarom speciaal Jesaja mij trof heb ik nimmer kunnen nagaan.

Als het gebeurde dat ik mocht kiezen - en dat kwam wel eens voor als belooning voor ik weet niet meer wat - dan fluisterde ik warm en eerbiedig ‘Jesaja... en mijn meerderheidsgevoel omdat ik toch al aardig fransch sprak en Juffrouw Jaantje tenslotte van een dorpje kwam was heelemaal verdwenen.

Het was alsof een donkere wolk neerdaalde en een stem, die ik niet kende, daaruit verkondigde: Want Hij zeide: Zij zijn immers Mijn volk, kinderen, die niet liegen zullen? Alzoo is Hij hun geworden tot eenen Heiland...

En een huivering om de taal, die ik nog niet proeven kon en om de gedachten die mij natuurlijk toch ontgingen, kwam over mij als ik nadrukkelijk zeggen hoorde: Doch wij allen zijn als een onreine, en al onze gerechtigheden zijn als een verwerpelijk kleed; en wij allen vallen af als een blad, en onze misdaden voeren ons henen, weg als een wind...

Hoe langer hoe meer hechtte ik mij aan Juffrouw Jaantje, maar niet om haar goede zorgen, die ik mij overigens maar al te gemakkelijk liet aanleunen... Het waren de diepten achter de dingen van het dagelijksche doen en laten, de verborgen bindingen met een ander bestaan, waarvan zij alleen wist, die mijn ontwakend zieleleven boeiden en veroverden. Geduldig, bijna koppig-sluw trachtte ik zooveel mogelijk met haar alleen te zijn, vooral 's avonds als na het vlot afgedane huiswerk het heerlijk uur vóór het slapen-gaan speling en spanning toeliet. En zonder vast verband, onbekommerd om logica en redelijkheid, wijdde Juffrouw Jaantje mij in, haar loodzware en sombere overtuigingen vertolkend in haar tweede taal - die van de Schrift - in het besef van de zonde. Als een landschap dat donker wordt door een onweerslucht

versomberde dan dikwijls mijn gedachtenleven, maar ik voelde dit telkens als iets plechtigs, verhevens - zonder drang tot kinderachtig huilen. Het was eerder een geheimzinnige donkere wereld, die de anderen niet zagen, die macht over mij kreeg en, terwijl ik dat toen nog niet besefte (niet beseffen kon), mij reeds verscheurde en mij al vroeg dualiseerde. Menschelijk geteekend te zijn - dat fascineerde mij. 't Verloren en schuldig staan in dit leven, dat bij het eerste begin al zijn heil verspeeld had, bracht mijn kindergedachten in een vreemde vervoering, die aan de uitverkiezing niet tornen dorst.

Zoo jongleerde mijn zieltje met te zware gewichten, die mij nochtans niet verpletterden maar wegen bleven tot in lengte van jaren.

Wanneer 's avonds onbekommerd het gezin in de warme kamer om de tafel met boeken zat in de zuivere sfeer van geest en werkelijkheid, broedde mijn fantasie over pas vernomen teksten, die wijde verschieten openden vol duistere kleuren en nu verdwenen vormen, die statige muzieken tooverden uit vaak onbegrijpelijke woord-accoorden... en mijn oogen sloeg ik neer onder den vragenden blik van mijn Moeder.

Het waren de eerste meditaties, nog vóór het lichamelijk rijpen, en mijn vage, dweepzieke zucht naar onvindbare beteekenissen kende toen slechts dit wonderlijk houvast: Juffrouw Jaantje.

Als zij, steeds bezorgd, mijn winterjasje dichtknoopte of mij na schooltijd dadelijk mijn natte schoenen liet uittrekken, schatte ik haar gering... Maar zij glansde voor mij in de verbeeldingen, die haar steil geloof optrok.

Jaren schakelen aan elkaar, vloeien in elkander over en aan de meeste is weinig heugenis...

Droomen zijn vaak dieper dan wat iederen dag beleefd wordt en zelfs hun bedrog werkt meer uit dan de sleetsche werkelijkheid.

Gestalten, die door den kindertijd dwaalden, zijn wel geleiders voor vele, vele jaren later als ineens een onnaspeurbaar contact wordt gelegd in oogenblikken wanneer de ziel alleen is.

Zoo was weer Juffrouw Jaantje, die al lang door haren Heer is opgeroepen, levend voor mijn geest getreden...

En ik herinner mij dat zij Jesaja bracht na mijn held Winnetou, na den tijd toen wij woest ronddansten onder de kreten van het krijgslied:

riedemiet bom bom
riedemiet cochon
transsiedemiedemiedemiede mek mek mek...
balai balai balai!!

Het einde van de Spaansche vrijheid?
Door W. van Ravesteyn

Nagenoeg 120 jaar geleden dichtte Percy Bysshe Shelley - tijdgenoot van Beethoven, die de Fransche Revolutie in muziek uitdrukte, zooals de Engelsche dichter in poëzie - een van zijn sublieme ‘Oden’, ‘eer de Spanjaarden hun vrijheid hadden herkregen’, zooals de titel luidt. Een gedicht, in zijn werken te vinden tusschen een van zijn onsterfelijkste, De Ode aan den Westenwind en die aan de Vrijheid en aan Napels, en dat Shelley's smart weergeeft over de in den Spaanschen vrijheidsstrijd reeds gevallenen, maar tevens een oproep is tot voortzetting van de schijnbaar hopelooze worsteling. Reeds het volgend jaar (1820) kon hij de groote Ode aan de Vrijheid openen met een juichkreet:

> A glorious people vibrated again.
> The lightning of the nations: Liberty
> From heart to heart, from tower to tower, o'er Spain,
> Scattering contagious fire into the sky,
> Gleamed. My soul spurned the chains of its dismay...

De Spaansche Revolutie - de liberale beweging van Riego - was begonnen, of liever opnieuw uitgebroken. Is zij thans, na meer dan een eeuw, nu Barcelona gevallen is, honderdduizenden gewapenden en ongewapenden de vlucht hebben moeten nemen over de grenzen van Frankrijk, en nu Centraal-Spanje in de hopelooze positie van een allerzijds omsingelde vesting verkeert, welker val of capitulatie nog slechts een kwestie van weken schijnt, is zij thans in haar eindstadium getreden? Is deze eindelooze revolutie op het punt afgesloten te worden?

Bij den aanvang van den Krimoorlog - die eerst een groote Europeesche oorlog scheen te worden - schreef Friedrich Engels, Marx' alter ego en onvergelijkelijke vriend, een artikel in de ‘New-York Tribune’ over de toekomst van Euro-

peesch Turkije, waarin o.a. deze passage over de Europeesche Revolutie voorkomt:

'Wie... door de studie der geschiedenis de eeuwige wisseling in de menschelijke lotgevallen heeft leeren bewonderen, waarin niets bestendig is dan de onbestendigheid, niets onveranderlijk dan de verandering; wie den ijzeren gang der historie heeft gevolgd, welker raderen meedoogenloos over de puinhoopen van groote rijken heenrollen, geheele generaties zonder erbarmen verpletterend; wie met één woord de oogen open heeft voor het feit, dat geen demagogische oproep en geen oproerige proclamatie zoo revolutionneerend werken kan als de eenvoudige naakte feiten der menschelijke geschiedenis; wie het ontzaglijk revolutionnaire karakter van het huidige tijdvak vermag te begrijpen, waarin stoom en wind, electriciteit en drukinkt, artillerie en goudontdekkingen te zamen verbonden in één jaar meer veranderingen en revoluties te weeg brengen dan vroeger een geheele eeuw voortbracht, die zal er zeker ook niet voor terugdeinzen, zich deze historische vraag te stellen, alleen maar wijl haar volledige oplossing een Europeeschen oorlog ten gevolge zou kunnen hebben. De regeeringen met hun oud-modische diplomatie echter zullen de moeilijkheid nooit oplossen. Gelijk de oplossing van zooveel andere problemen blijft ook die van het Turksche vraagstuk de Europeesche Revolutie voorbehouden. In deze bewering ligt geen aanmatiging. Sinds 1789 omvat de Revolutie steeds wijdere gebieden, worden haar grenzen steeds verder gelegd. Haar laatste grenspalen heetten Warschau, Debreczin, Bukarest; de uiterste punten der eerstkomende Revolutie moeten Petersburg en Konstantinopel zijn.'

De profetie van Marx-Engels is uitgekomen, weten wij, zij 't later, veel later dan zij beiden, toen nog jonge mannen, op dat tijdstip dachten. De Europeesche Revolutie stond in 1904-'05 reeds in het hart van het Tsaristische Rijk, dat voor de Dioscurn nog de anti-revolutionnaire kolos, bolwerk van de Europeesche reactie in 't algemeen was. Tien jaar later brak de Wereldoorlog uit, door den ouderen Engels sinds de jaren '80, na Marx' dood, gevreesd als een ramp, waardoor de opmarsch der Europeesche arbeiders decenniën zou worden vertraagd, precies in tegenstelling met wat de

jonge man - tijdens den Krim-oorlog - nog hoopte. De toekomst van het Ottomaansche Rijk - in 1908 klopte de Revolutie aan de poorten van het oude Stamboul - werd, voor zoover zijn Europeesche deel betreft, opgelost door de Balkan-oorlogen, die den Wereldoorlog inleidden, en wat het Aziatische deel aangaat, door de wereldworsteling en de vredesverdragen, die haar beëindigden.

Het ongelukkige Spanje echter, het Westelijkste van de drie groote schiereilanden, die Zuid-Europa vormen, bleek minder gelukkig dan het voormalige Turkije. Dit moge, èn in zijn Europeesch èn in zijn Aziatisch deel, een betrekkelijk evenwicht hebben gevonden, met Spanje is het juist andersom gegaan. Neutraal in den Wereldoorlog, heeft het, toen deze was afgeloopen, een nieuwe baan van convulsies betreden, in 1931 eerst recht begonnen met het aftreden van den laatsten koning, en nu reeds bijna 8 jaar van een heftigheid, slechts met de ergste tijdvakken uit zijn vroegere geschiedenis te vergelijken. Een heftigheid, gevolg van het feit dat Spanje opnieuw tegelijk twistappel en arena is geworden in den strijd tusschen de groote Europeesche mogendheden.

Marx - ditmaal is hij het zelf geweest, zonder eenigen twijfel - begon een van de schitterende artikelen over het revolutionnaire Spanje, waarnaar ik reeds eenmaal mocht verwijzen[1)], in de 'New-York Tribune' van 9 Sept. 1854 met deze passage[2)]:

'De Revolutie in Spanje heeft nu reeds zoozeer een karakter van duurzaamheid aangenomen, dat, zoo meldt onze Londensche correspondent, de bezittende en conservatieve elementen beginnen te emigreeren en zich in Frankrijk in veiligheid brengen. Dat verrast ons geenszins. Spanje heeft zich nooit de moderne Fransche manier eigen gemaakt, die 1848 zoo algemeen en vogue was, een revolutie in drie dagen te beginnen en te beëindigen. Spanje's pogingen in deze richting zijn meer omvattend en duren langer. Drie jaren schijnen de kortste tijdruimte te zijn, waartoe het zich beperkt, en zijn revolutionnaire cyclus strekt zich soms over 9 jaar uit. Zoo duurde zijn eerste revolutie in deze eeuw van 1808 tot 1814,

1) In het opstel: De Spaansche Tragedie, in De Stem van 1937, blz. 76.
2) Gesammelte Schriften von K. Marx und Friedrich Engels 1852-1862, Stuttgart, 1917, II, blz. 411.

de tweede van 1820-1823, en de derde van 1834-1843. Hoe lang de huidige duren en hoe zij eindigen zal, dat vermag zelfs de meest ervaren politicus onmogelijk te voorspellen.'

Toen Marx deze woorden schreef, was Spanje juist zijn vijfde revolutionnaire convulsie-periode binnengetreden, nadat het 10 jaar 'onder de brutale dictatuur van Narvaez en het drukkende juk van de gunstelingen der koningin (Isabella) had gezucht', zooals Marx het in een vorig opstel reeds had uitgedrukt. Op deze zijn er, in den loop der 19e eeuw, nog ettelijke gevolgd. De jongste, die wij beleven, gaat den negenjarigen cyclus weldra voltooien. Gelooft iemand, dat de overwinning van Franco met behulp van Italiaansche hulptroepen en oorlogsmateriaal en Duitschen steun van experts en deskundigen, eerst over een groot deel van Spanje, weldra, indien de Republiek ook in Madrid en Valencia moest bezwijken, over het geheel, de aera der revoluties voor Spanje zou afsluiten? Hij die dit doet, moet aan de geschiedenis van Spanje in de laatste 120 jaar even weinig waarde hechten als aan de daaraan voorafgaande, welker tragisch karakter ik elders heb pogen samen te vatten[1)]. Ik eindigde dat opstel met de, ik moet thans, helaas, wel zeggen voorspellende woorden: 'In den huidigen burgeroorlog gaat het, door de lafheid der Europeesche democratieën, voorgoed ten onder in een vreeselijken doodstrijd.' Het onderwerp in dezen zin was het 'echte' Spanje der 16e en 17e eeuw, zooals men het bij zijn beste beschrijvers kan aantreffen, het Spanje, dat de wereld een onvergelijkelijke literatuur, een onvergelijkelijke kunst en een onvergelijkelijke van het Europeesche burgerlijke leven afwijkende cultuur heeft geschonken, die ondanks burgeroorlogen en revoluties in de 19e en de eerste decenniën der 20e eeuw is voort blijven bestaan. Dat oude, echte Spanje is nu - wij mogen het in 1939 met zekerheid zeggen - waarlijk gestorven. Het is gedood, uiteengereten, in flarden geschoten, bedolven onder de modernste vernielingswerktuigen, bommen, die heele huizenblokken met den grond gelijk maken en kathedralen tot puin vergruizelen, geworpen door den bloeddorstigen vertegenwoordiger van datzelfde oude

1) In het opstel: De Iberische geschiedenis en de Spaansche burgeroorlog in Leven en Werken, October 1937.

Spanje, dat, met zijn generaals, zijn grootgrondbezitters, zijn caciques en zijn hooge prelaten, nog weer eens de overwinning heeft behaald op het jonge, het vooruitstrevende, het nieuwe Spanje, dat het oer-oude cultuurland eindelijk aan het moderne Europa wilde aanpassen. Een paradox? Ja, maar slechts schijnbaar. Indien Franco, zijn mede-generaals en de vertegenwoordigers van het vergane Spanje, dat onder moest gaan, in 1936 niet de hulp der fascistische groote mogendheden hadden ontvangen, indien de Britsche heerschende klassen deze lieden niet de hand boven 't hoofd hadden gehouden, indien de Fransche geld- en grondbourgeoisie niet uit klasse-solidariteit aan hun zijde had gestaan, zouden zij na eenige jaren burgeroorlog door de Republiek zijn overwonnen. Het ‘wonder van Madrid’ (November 1936) waarborgde dat. Dan zou de Republiek, voor 't eerst steunende op de werkelijk gezonde en nieuwe elementen van het Spaansche volk - de ‘magere mannen’, die men bij Bates b.v. zoo prachtig geschilderd vindt - met de eigen krachten van Spanje, en voortbouwende op de reeds gelegde grondslagen, ook voor de eerste maal hebben kunnen trachten een nieuw Spanje te gaan bouwen. De burgeroorlog zooals hij nu gevoerd is, met de gruwelijke verwoestingen van menschenlevens en de onherstelbare wonden, die hij heeft geslagen, heeft dit onmogelijk gemaakt. Hetzij de Republiek na nog eenige maanden van strijd geheel wordt overwonnen, hetzij de republikeinen in Centraal-Spanje kapituleeren en althans het veege lijf redden voor Franco's executie-pelotons, het groote feit blijft, dat Spanje ditmaal niet door Spanjaarden is bedwongen, maar evenals onder Sertorius door vreemde machten. En het feit blijft, dat Mussolini's Italië, dat een imperialistisch Italië is, stukken van Spanje als troeven en pionnen zal trachten te behouden, zoolang het niet door een inwendige revolutie of een nederlaag in elkaar is gestort. In die omstandigheden kan er van iets als een evenwicht in Spanje, ook na Franco's definitieve overwinning, geen sprake zijn. De Revolutie moge ook daar een diepe eclips doormaken. Jaren lang moge ook over Spanje een vaal kleed van terreur en zwijgen worden gespreid, dit kan niet verhinderen, dat na zooveel jaren de revolutionnaire ontwikkeling zich opnieuw zal doorzetten. Onze tijd vertoont, in reusachtige ver-

houdingen, verhoudingen, slechts te meten aan de vreeselijke technische krachten, waarover hij beschikt, vergeleken met de zwakke, die het begin der 19e eeuw nog kende, toch onmiskenbare overeenkomsten met het tijdvak der Restauratie, dat in Europa voorgoed zich doorzet met den val van het Napoleontische Rijk.

Wie Shelley's kreten tegen de toenmalige Europeesche reactie en de tirannen van zijn tijd goed tot zich laat doordringen, beluistert daarin overeenkomstige kwellingen als de onze. Alleen is alles veel rauwer, geweldiger, doodelijker, ook vuiler geworden. En de tijd vindt geen kunstenaars meer, in de verte met een Shelley of een Beethoven te vergelijken, om haar smarten te uiten. Maar dat Spanje, welks revolutionnaire schokken nu 120 jaar hebben geduurd, tot rust zou komen omdat de Engelsche City en de Fransche beurs het zouden willen, wie, die iets van den gang der geschiedenis begrepen heeft, gelooft het?

Critisch bulletin

De jonge generatie
I
Werk, letterkundig maandschrift, onder leiding van Johan Daisne, Ed. Hoornik, Jan Schepens, A.V.D. Veen (Uitgeversmij. A. Manteau, Brussel, H.P. Leopold N.V., Den Haag; f 7.50 per Jrg.)

Na 1930 ongeveer is geleidelijk bij de dichters en schrijvers, die eigenlijk zelfs nu nog als de jonge generatie beschouwd worden en die omstreeks 1900 geboren zijn, de gedachte gaan postvatten dat er geen jongste generatie na hen volgde. Die indruk kwam niet voort uit de omstandigheid, dat er door jongeren niet gedicht en geschreven werd: de algemeene tijdschriften en de kleine voor poëzie bewezen het tegendeel, ook bloemlezingen meest uit christelijken of socialistischen kring bevatten vele nieuwe namen. Maar dat alles nam den indruk niet weg, dat er onder die velen toch bijna geen enkele persoonlijkheid zich scherp en oorspronkelijk afteekende, zooals dat eertijds bijv. met A. Roland Holst en Bloem, later met Nijhoff, en weer met Slauerhoff en Marsman aanstonds het geval was geweest. Versterkt werd die indruk doordat er geen consolidatie van de jonge talenten tot stand kwam, wat trouwens een symptoom van gebrek aan sterke persoonlijkheden kon zijn, voorzoover tenminste niet het ontbreken van een gemeenschappelijk bezieling en overtuiging daar oorzaak van was, maar meestal was toch een gemeenschappelijke artistieke bezieling voor schrijvers al genoeg reden tot consolidatie: gemeenschappelijke overtuigingen hadden ook de dichters van De Vrije Bladen ternauwernood, ook die van De Nieuwe Gids niet, al hadden die dan meer dan lateren een krachtig gemeenschappelijk negatief motief tot samenwerking.

Zoo waren er, op het kortst uitgedrukt, gedichten maar geen dichters (het proza, precieser de roman, bleef ook voor de generatie van 1900 een probleem), ondanks een plotselinge romanfrequentie na 1930 waarbij veel opmerkelijks was maar niets dat de poëzie evenaarde of overtrof. Nog iets kwam er bij dit alles: de markantste figuren die in de laatste tien jaren naar voren kwamen, bleken door leeftijd of soms door mentaliteit eigenlijk bij de schrijvers van Marsmans generatie te behooren: dat geldt van Mok, Van Hattum, Den Brabander, ja eigenlijk in zekeren zin ook van een jongere als

Hoornik, evenals een veel vroeger bekend geworden jongere als Halbo Kool of Van Oosten bij deze generatie aansluit. Het betrekkelijk gemeenschappelijk kenmerk van dezen is een a.h.w. verharde romantiek, met de 'werkelijkheid' als alle romantiek niet te verzoenen maar veel meer rekening houdend met of rekenschap gevend van die 'werkelijkheid' dan de ten opzichte hiervan aanmerkelijk meer centrifugale romantiek van 'Voorbij de wegen' of 'Het verlangen' of zelfs 'Paradise regained'. Een geheel nieuwe houding of neiging of overtuiging, die generatiescheppend werken kon, kwam echter niet scherp uit (het cynisme dat korten tijd opgeld deed, bleek niet echt genoeg). En intusschen hadden 'De Vrije Bladen', als cahiers, een vasten vorm gekregen en waren wel een interessante uitgave gebleven (bijzonder nuttig bij de moeilijker geworden kansen tot debuteeren in gewone bundeluitgaven) maar het voor een tijdschrift der jongeren typeerende kenmerk van beweeglijkheid, experimenteeren, van gisting en gissing, van erts of werk verloren zij erdoor.

Reden tot klagen is er om dit alles niet, men kan alleen constateeren, op zijn hoogst betreuren. Maar waarom onrustig worden, als men weet, dat groote dingen zeldzaamheden moeten blijven, om groote dingen te zijn? De geschiedenis heeft geen haast en haar eigen tempo. De ongerustheid of het ongeduld, die soms over dit uitblijven tot uiting kwamen, hebben daarom zin noch nut, en buitendien vergete men niet, dat er in de laatste acht, negen jaren veel opmerkelijks en goeds van jongere dichters is verschenen, een goede bloemlezing van deze uitgebreide en tamelijk onoverzichtelijke stof zal het mettertijd dienen te bewijzen. Het goede vers komt, verspreid in tijdschriften en bundels, gemiddeld denkelijk zelfs meer voor dan omstreeks 1919 of 1909. De achteruitgang ligt niet daarin maar in het minder belangrijke der talrijke kleine bundels: het debuut van de jongere dichters is minder gebeurtenis dan de verschijning van Persephone en andere gedichten, van Boutens Verzen, van Sonnetten en Verzen in terzinen, van Experimenten, De Wandelaar of Archipel is geweest. Over het geheel lijkt het debuut ook later te vallen dan vroeger dikwijls het geval was, en het verrassende der debuten vermindert ook, doordat dikwijls pas na enkele kleine bundels, die in portefeuille hadden kunnen blijven, de gestalte der dichters duidelijker wordt. De oorzaken dezer veranderingen zijn niet duidelijk aan te wijzen, maar voor verklaring komt vooral in aanmerking, dat deze jongste generatie minder nog dan de vorige bezit om op voort te bouwen. De breede lagen in ons land zijn wel nog altijd ternauwernood beroerd of verontrust, maar de sensibele enkeling is meer dan ooit van vrijwel alle zekerheden verlaten. Zij die tijdens den oorlog opgroeiden, verloren hun

zekerheden en het maakte hen voorgoed als gespleten, zij hielden er de flarden hunner droomen uit over, de herinnering aan een wereld die aan vaste punten gehecht was en nog niet geheel en al op drift raakte. Zij die na den oorlog bewust werden, begonnen met niets, zelfs niet met verlies. De generatie van Marsman kreeg haar verlies te verwerken, dat veronderstelt nog een besef van bezit, vandaar dat zij ging herijken, herzien, heroveren, en nieuw bezit zelfs wilde forceeren: het expressionisme was zulk een experimenteele expansie in de kunst, het vitalisme in het leven zelf, in beide gevallen ontbrak een duidelijke doelstelling. De jongste generatie echter had niets te verwerken, zij had niets, zij moest maar wachten of liever zien en zorgen dat zij iets kreeg, zij had niets om mee te werken dan het werk zelf. Aldus opgroeiend onder de ongunstigste dus misschien de gunstigste omstandigheden voor de begaafden en sterken, heeft zij echter begrijpelijkerwijs een langzamer tempo van bewustzijns-, beginsel- en persoonlijkheidsvorming, haar vorming is vertraagd door de maatschappelijke en geestelijke verwarring en gisting, haar 'trainingstijd' langer. Ik geloof dat deze factor van meer gewicht is voor de verklaring van het lang uitblijven eener jongste generatie dan welke andere ook, die zich zou willen beroepen op verandering in richting van belangstelling (sport, techniek, politiek: practisch vitalisme) of verminderde geestkracht en begaafdheid. Dat degenen die zich pas later bij de generatie van 1900 voegden, ook met moeilijker omstandigheden te kampen hadden, wijst in dezelfde richting.

Het nieuwe litteraire tijdschrift der jongste generade is een duidelijker consolidatie dan andere, de laatste jaren hiertoe ondernomen pogingen. Het spreekt overtuigend door talent en bewustzijnskracht. De naam Werk is sympathiek en typeerend (dat men in al die jaren Erts, Balans en Kristal daar niet op gekomen is, is opvallend en in zekeren zin ook typeerend). De twee eerste afleveringen bevatten, natuurlijk, bijdragen van ongelijke waarde, en, alweer natuurlijk, is er geen scherp afgeteekend groepsverband, behalve dan dat hier ongetwijfeld de besten bijeen zijn, die, of zij nu ouder of jonger zijn, op het oogenblik nieuw dichterschap manifesteeren. Er is geen reden voor een keuring door detailcritiek, er is reden om te constateeren, dat deze dichters nu aan het woord zijn of komen. De markantste figuren zijn Mok (zelf tot de generatie van 1900 behoorend), Hoornik (die er, maar met meer sociaal besef en gevoel, bij aansluit), en de beide verrassingen, de jonge dichteres Vasalis (van wie reeds eer prachtige gedichten verschenen) en de tot nu geheel onbekende L.Th. Lehmann. Er zijn nog verscheidene talenten meer te noemen, die men, als eerst sinds enkele jaren bekend geworden, geneigd is in het kader dezer consolidatie te zien, onge-

rekend of hun medewerkerschap hier reeds blijkt: Hoekstra, Van der Steen, Franquinet, de Vlaming Decorte, de niet genoemden vergeven mij als ik hun onrecht doen, de genoemden zijn zeker de eenigen niet!

Van Hoornik is er hier een gedicht dat hem goed typeert: een krantenbericht over een verdronken kind wordt een requiem, actualiteit reikt naar eeuwigheid, incident wordt menschenlot. Het is een goed gedicht, en men zou zich voluit daarover verheugen, wanneer het niet bijna een zeer goed gedicht was; ook dat typeert Hoornik, het is of hij het licht te vroeg opgeeft, en zoo wordt zijn gedicht dan wel iets bijzonders maar het heeft qualiteiten die méér doen eischen, want men krijgt den indruk, dat het bijna een gebeurtenis in de poëzie had kunnen zijn, zooals Maria Lécina, zooals Penthesileia, zooals Pierrot aan de lantaarn, zooals Cheops, Beatrijs, Okeanos, Persephone. Dit gebrek, dat pas door de goede eigenschappen gevoeld wordt, hebben ook zijn Geboorte en Mattheus. Aan Hoorniks dichterschap valt niet te twijfelen, slechts ontbreekt hem het geduld van het werkmanschap. Mok, het laatste jaar vooral meer naar voren gekomen door gedichten van grootere, epische draagkracht, is met enkele voor hem karakteristieke verzen vertegenwoordigd, als altijd in een gamma tusschen somber en bitter, mediteerend over de 'condition humaine', het trieste lot der onvolmaakte menschenwereld, uit telkens een andere navrante nuance afgeleid, en in de beste momenten verdiept als tot stemmen aan den klaagmuur.

Ook Vasalis wordt, evenals Hoornik en Mok, meer door een idee en een levensgevoel beheerscht dan door het spel der verbeelding en den drang daartoe, die bijv. Nijhoff zoozeer kenmerkt en zij het minder speelsch ook Marsman en die bijv. bij Slauerhoff of J.I. de Haan vrijwel geheel ontbreekt. Het is bij haar schrik of verslagenheid om het rusteloos tijdsphenomeen en verlangen naar stilstand, stilte, eeuwigheid, onvergankelijkheid, dat alles geuit in een zeldzaam oorspronkelijken suggestieven vorm (een hoogtepunt onder deze bijzondere bijdragen het gedicht 'De Krekels'). Dan is er de jonge dichter Lehmann, met ongelijke, onevenwichtige maar overrompelend oorspronkelijke verzen. Er verschijnt zooveel dat kleurloos en vaag wegglijdt uit het geheugen, maar hier krijgen woorden lichaam en beweging, het zijn verzen uit den heksenketel der verbeelding, uit het vagevuur der poëzie. De sensatie van poëzie is in deze verzen zoo sterk en onmiskenbaar als maar zelden bij een debuut het geval is (Lovers lane, Het vierkant van mijn kist, De jonggehuwden). Laat La plongeuse maar aan Marsmans Salto mortale herinneren, suggestief blijft het toch.

La plongeuse

Penthesileia sprekend tot haar volk?
In blauw kuras een marmerlijf bedwongen,
De amazonehelm is strak en wit.
De meeuw der blanke armen meet de einder,
't Is of zij offert maar aan welke god?
Want aan haar lichaamsnaald ontleent 't heelal
Een nieuw en duizlend evenwicht,
Granaat!
De meeuwen breken op hun spiegelbeeld.
Verbijt het roest dat naar uw tanden slaat.

Het is werk kokend van talent. Ook bij andere poëziebijdragen is er allerlei bijzonders, of in elk geval vol flitsen. Het proza, verhalend of essayistisch, is niet op hetzelfde peil, ook in sterkere mate experimenteel, maar niettemin zijn ook daar opmerkelijke bijdragen bij (o.a. van v.d. Wall), een visioen echter als van A. v.d. Veen, een zelfanalyse als van Schepens zijn te particulier van taal en inhoud om als publicatie zin te hebben. Werk is dadelijk een belangrijk begin gebleken, zoovele bijzondere poëziebijdragen tegelijk gepubliceerd als hier maken het tot iets bij het gemiddelde der tijdschriftpublicaties zeer opvallends. Het zal moeilijk zijn dit peil te handhaven, maar de redactie die geen eenheid van richting kan en wil nastreven of voorgeven, staat er voor borg, eenheid van peil te beoogen: ‘ons eenige criterium is kwaliteit’. Intusschen, treft toch ook een betrekkelijke eenheid van geestesgesteldheid in het werk dezer jonge generatie (daarin trouwens komt zij vrij dicht bij die van 1900, waar onder de indrukken na den oorlog ook de veertigtot vijftigjarigen dichter bij zijn komen te staan; bij de jongste generatie echter is het romantiek-gehalte het kleinste.) Men kan deze aanduiden als onverholen, onverbloemde levensindruk, maar toch geen naakte bekentenis alleen, gistend zoo niet van droom en verwachting dan toch van verbeelding. Dat, vereenigd met talent, doet op een nieuwe phase der Nederlandsche poëzie hopen.

A. DONKER

Uit de werkplaats

Bij van Loghum Slaterus N.V. zal het licht zien, een werk onder redactie van Dr. W. Banning en Dr. J.D. Bierens de Haan, getiteld ‘Europeesche Geest’, met medewerking van Prof. Dr. J.N. Bakhuizen van den Brink, Prof. Dr. J. Lindeboom, Prof. Dr. H.J. Pos, Prof. Dr. Ferd. Sassen en Prof. Dr. H. Wagenvoort.

l'Homme pour l'homme
Menno ter Braak, In gesprek met de vorigen Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam 1938; f 1.90, f 2.90

Menno ter Braak is een sieraad onzer hedendaagsche letterkunde. Zonder iemand te kort te willen doen, beweer ik dat er in onze dagbladpers nergens letterkundige verschijnselen als zoodanig serieuzer worden besproken dan in zijn kroniek in ‘Het Vaderland’. Men vindt elders misschien raker en treffender opinies; men vindt uiteenzettingen, waarbij scherper of overvloediger dan bij Ter Braak geschiedt, van historie, analyse, levensinzicht, of van andere hulpwijsheid gebruik gemaakt wordt; maar door niemand, naar ik meen, wordt aan literatuur meer belang toegekend dan door Ter Braak, die aan een boek den eisch stelt dat zich daar een mensch als mensch in uitspreekt. En wat is een mensch? Een individu. Hoezeer het ook den schijn mag hebben dat hij een product is van zijn ras of klasse: dit is slechts zijn natuur; en hij bezit juist zijn minder gebonden geest om deze natuur te overwinnen, of liever, om op hooger plan herboren te worden, als een bloem uit zijn wortel. Een mensch heeft den plicht, den duren plicht, als Münchhausen deed, om zichzelf bij de haren het moeras uit te trekken. Het is een ‘sine qua non’. Er hangen geen boomtakken meer boven het moeras om steun aan te vinden. Zoowel de ceder ‘geloof’ als de eik ‘moraal’ zijn reeds een eeuw geleden geveld door de klievende bijl van het ‘l'art pour l'art’ principe. Ook de reddingsboei ‘schoonheid’ en het platform ‘gemeenschap’, omstreeks '80 den drenkelingen toegeworpen en te hunner behoeve speciaal geconstrueerd, bieden thans geen houvast meer, want zij zijn tijdens den oorlog aan splinters geschoten en het zijn juist de vermolmde restanten die eerst recht aan het moeras het aspect van een moeras verleenen. Er zit niets anders op dan òf het heele moeras te dempen - maar alle pogingen werden gesaboteerd - òf toch weer met de eigen haren een redding te beproeven. Een wanhopig ‘l'homme pour l'homme’ is aan de orde gekomen, ditmaal geen leus meer, geen dogma's bestrijdend met andere dogma's, maar een oog in oog van ‘ik’ tegen ‘ik’, kracht zoekend van binnen door het tenietdoen van elke andere illusie dan de individueele wedergeboorte op het plan van den geest. Men ziet aan schrijvers, zoo hemelsbreed verschillend als Joyce of Proust, als Elsschot of Céline, dat de eenige vorm der moderne roman de autobiografie is, en aan André Gide en Du Perron, dat het meditatieve dagboekblad de nieuwe vorm gaat worden van het essay.

Ter Braak vervult hierbij een merkwaardige functie. Hij is pure

zelfstrijd, hij is nauwelijks belichaamde paradox. Hij schuift als een doorzichtige cultuur-pion van wit, waar hij zwart is, naar zwart, waar hij wit is, over het schaakbord des levens. Hij is artiest als burger, hij is burger als artiest, tegenstellingen door hemzelf kunstmatig weer in het leven geroepen. Hij pleitte voor schoonheid in de film, en in de poëzie voor het gewone woord. Hij heeft, in een historisch proefschrift, zich toetsend aan Lamprecht, zijn diepste en origineelste werk geleverd, en bestrijdt thans, in zijn kunstrubriek, al wat in kunst niet meer dan kunst is. Hij heeft altijd gelijk, want hij sprak altijd zichzelf het eerste tegen. Men weet zeker, als hij 'afscheid van domineesland' neemt, dat hij reeds de wereld om en daar weer terug is, en dat, als hij een roman gaat schrijven, het boek geen hoofdpersoon, of een verdubbelde, heeft. Hij is het tegendeel van een cameleon, hij kleurt in contrasteerende richting. Maar Fortuna heeft nog steeds de kansen verhoogd voor wie op 'noir' blijft spelen als 'rouge' uitkwam. Herinnert gij u 'Alice in wonderland'? Herinnert gij u den glimlach zonder kat? Kunt u zich een wandelende Lamp indenken, op zoek naar menschen, maar deze Lamp zonder Diogenes? Aan een dergelijk, terwille van zijn hartstochtelijke begeerte om menschen te ontmoeten, van zijn eigen gestalte geïsoleerd schijnsel, doen mij de oriënteerende studies van Ter Braak vaak denken. Het is de concreetheid die hem aantrekt in de ontmoete figuren. Zijn metaphysica is kortweg aldus samen te vatten: niet het antwoord, maar de belichaming der vraag is van dieper belang. De schrijverspersoonlijkheid veraanschouwelijkt een probleem, dat bij ieder woord dat hij schrijft reeds weer gevaar loopt abstract te worden.

'In gesprek met de vorigen', Ter Braak's zevende boek gebundelde essays, bestaat uit een achttiental 'zwijgende dialogen' met geestelijke voorouders, van Erasmus tot Van Schendel, van Macchiavelli tot Jan Romein. En elke figuur, Huygens of Gorter, Couperus of Thomas Mann, stelt een probleem en lost het op door het tegenwoordig te stellen. 'Stille tournooien' zou Verwey gezegd hebben, meer gedreven door wil dan - zooals Ter Braak - door sympathie. De essays zijn stuk voor stuk het geheele boek waard. Als toegift een zelfstudie over 'Ter Braak', den dubbelganger 'Ter Braak', zijn eigen 'vorige' - men kan niet zijn wie men is en wie men was tegelijk - en tenslotte een zeer lezenswaardige 'brief aan J.G. over het Individualisme', bij wijze van moraal, of slotvignet. Het is kortzichtig, zoo ongeveer Ter Braak, van individualisme en collectivisme tegenstellingen te maken. De individualist kan alleen aan doelgerichte massa-acties niet meedoen, althans voor langeren tijd, omdat hij zich zonder idealisme bewust is, dat hij tot 'allerlei massa's' behoort. 'Eigenlijk', aldus Ter Braak,

‘is dus de individualist principieeler collectivist dan de collectivist zelf.’

Wie den zin van deze woorden begrijpt, kent Menno ter Braak.

M. NIJHOFF

De scala tussen prozaische lyriek en lyrisch proza

J.K. van Eerbeek, De doeve D.A. Daamen's Uitgmij. N.V., z.j.; f 2.25, f 2.90

J.A. van der Made, De pelgrimsreize Van Holkema en Warendorf N. V; f 2.90, f 3.90

Jo Otten, Kidnapping in Colorado A.A.M. Stols, z.j.; f 1.90, f 2.50

Lode van der Schelde, De populieren fluisteren Zuid-Hollandse Uitgevers Mij., z.j.; f 3.75, f 4.90

Het woord proza is, zelfs als men daarmee uitsluitend belletristisch proza bedoelt, een verzamelnaam voor zo uiteenlopende verschijnselen, dat een lezer zich afvraagt, of deze soortaanduiding eigenlijk wel op wezenlijke eigenschappen berust en niet alleen op uiterlijke vormen. Want juist hier, op het front der vormelijkheid, zijn de scheidingslijnen tussen de poëzie en het proza wel eens vager geweest dan thans en dus meent men wellicht - te lichtvaardig, ongetwijfeld - weer een degelijk houvast te hebben, maar zodra men gaat luisteren naar de toonsoort, m.i. de meest betrouwbare maatstaf, komt het vraagstuk gans anders te liggen en herkent men zowel bij menigen ‘dichter’ de sprekende stem als de zingende stem van dezen en genen prozaïst. Ook al heeft het voor een goed verstaan in het onderlinge verkeer zijn waarde, zich desondanks te bepalen tot de formele onderscheidingen, men mag de essentiële niet uit het oog verliezen op straffe van ontsporingen bij de formulering van het oordeel over één werk afzonderlijk of over een aantal werken onderling, omdat de toehoorder op het concert andere en anderssoortige nuances beluistert, vertrouwd is met een andere terminologie dan zijn collega bij de lezing.

Gaat men de boven deze critiek opgesomde boeken rangschikken naar hun wezenlijk prozaïsche kwaliteiten, hun afstand van de lyriek, dan komt Van Eerbeek met ‘De Doeve’ vooraan te staan. Achter hem duikt Van der Schelde met ‘De populieren fluisteren’ op. Vervolgens is Jo Otten aan de beurt met ‘Kidnapping in Colorado’ en dan sluit de rij met ‘De pelgrimsreize’ van Van der Made. Ik onderstreep: dit is een indeling naar soortelijke eigenschappen en pretendeert geenszins een rangschikking van kunstwerken op hun absolute, zo men wil relatieve waarden te zijn. Let men uitsluitend

op de kwaliteiten van het kunstwerk, zonder de schoolmeesterachtige onderverdeling naar soorten in het geding te brengen, dan zou de uitslag een geheel andere wezen: de uitersten zouden elkander raken en voorop komen te staan, niet ver van Otten, maar heel ver van Van der Schelde. Doch dit voorlopig enkel als waarschuwende inlas, om vooralsnog terug te keren tot het vraagstuk van het proza in onze tijd.

Waarom is van dit viertal Van Eerbeek ontegenzeggelijk als schrijver het meest onvervalst prozaïsch? Omdat hij zichzelf in dit werk volledig heeft uitgeschakeld? Omdat niet het woord, doch uitsluitend de handeling zijn figuren zou onthullen? Omdat het leven hier in zijn alledaagse pakje verschijnt en nergens zou worden verbijzonderd? Het lijken op het eerste oog drie aannemelijke argumenten, maar wie ze op de keper beschouwt, schudt aanstonds ontkennend het hoofd. Schakelt Vondel in zijn treurspelen - om maar een voorbeeld te noemen - zich niet volledig uit? Schijnt Slauerhoff niet veelal het onthullende woord opzettelijk te vermijden ten bate van het onthullende gebaar? En de boertige liederen van Breeroo - zijn er alledaagser woorden en anecdotes denkbaar? Het drietal argumenten blijkt onhoudbaar te zijn; zij waren misleidend, omdat zij een eind in de goede richting gingen, want het is enkel de uitsluitende aandacht voor het verhaal, dat alleen maar verhaal is en nergens onmiddellijke ontroering van den schrijver wordt, waardoor Van Eerbeek prozaïst bij uitstek blijft. Er bestaat ook ander werk van hem, waarin de schrijver zich wel eens meer met den held en minder met het boek identificeert dan ditmaal het geval is met den jongen uit het kleinsteedse achterbuurtje. Deze jongen zelf schijnt er trouwens meer te zijn als bindmiddel tussen een reeks humoristische verhalen dan om zijns zelfs wil. Of Van Eerbeek door op deze wijze dubbele afstand te bewaren, tussen zijn stof en zijn gevoelens, opzettelijk heeft willen waken tegen de zangerigheid, die hem in zijn andere werk niet altijd vreemd is gebleven, zal wel niet meer zijn uit te maken, doch het resultaat is er in ieder geval om aan te tonen, dat een toegewijde bestudering en indirecte verwoording van zeer eenvoudige gegevens goede kansen bieden om het proza in de hem eigen banen te leiden. Dit te hebben aangetoond, is geen geringe verdienste.

Er is nog een andere opmerking te maken bij dit boek. Van Eerbeek was een Calvinist. Dat bleek ook steeds weer uit zijn boeken, doch wel eens opvallender dan uit dit. Hij hoorde thuis in de ‘groep’ der jongere Protestanten, maar hij heeft zich in dat huis minder en minder laten opsluiten. Naarmate een kunstenaar zich weet te bevrijden van het sectarisme - wat iets heel anders is dan het verzaken zijner beginselen - wint hij aan waarde, voor buiten- zowel als voor

binnenwacht naar mijn vaste overtuiging. Ook ter staving hiervan zou ik ‘De Doeve’ als een gelukkig voorbeeld willen aanhalen. Deze ‘Kleinmalerei’ past evengoed in de gereformeerde huiskamer als waar anders ook, en juist dat het ook elders thuishoort, maakt het niet alleen tot een aanwinst voor onze Nederlandse letterkunde, maar tevens tot een pleitgrond voor de erkenning, waarop de protestantse auteurs binnen dat verband rechten kunnen doen gelden. Het doorbreekt de ‘protestantse letterkunde’ naar buiten, in de openbaarheid.

Meer nog dan het feit, dat vele jonge prozaïsten als dichters hebben gedebuteerd, bewijst de moeizame strijd tegen de zangstem, welke zelfs gevestigde romanciers kennelijk hebben te leveren, hoe het nog altijd jonge proza, ondanks zijn overvloedige aanmaak, onafgebroken voor zijn bestaan heeft te vechten, voor zijn verwerkelijking. Op verschillende wijzen handhaaft de poëzie zich in het proza. Zij kan, dank zij de stem van den schrijver, onophoudelijk doorklinken in de ‘roman’. Ik denk aan Marsman. Zij kan ook intermitterend aanwezig zijn. ‘Stiefmoeder Aarde’ van Theun de Vries is daarvan een typische vertegenwoordigster: beurtelings zijn er de kroniekschrijver der Wiarda's en de poëet van ‘Westerse nachten’ aan het woord. Maar er is ook een slag prozaïsche lyriek, die elk woord kleverig maakt en waaraan in het bijzonder de streekromans laboreren. Nog steeds is de ‘Pallieter’ van Timmermans hiervan het weergaloze voorbeeld. Lode van der Schelde is niet zijn beste leerling, n'en déplaise het snorkerige prospectus door zijn uitgeefster over dit romandebuut verspreid.

Het heeft zin, daarbij een oogwenk stil te staan, omdat het marktgeschreeuw voor de panacee à raison van een dubbeltje verkeerde methoden introduceert bij de lezerskring. Ik citeer: ‘Daarom mogen wij de eerste grote, oorspronkelijk Nederlandse roman in de Cultuurserie, die de magische titel heeft van: “De populieren fluisteren”, een ontdekking noemen! De auteur, Lode van der Schelde, die uit het Zuiden van ons land stamt, schreef een groots debuutboek en de uitgevers gingen op zoek naar een bandmateriaal, dat U nog nooit zult hebben gezien, een synthetisch perkament van een zeldzame distinctie...’ En zoals het met grote woorden is begonnen, gaat het met grote woorden verder tot en met: ‘...èn qua compositie èn qua uiterlijke vorm het boekengeschenk... bij uitnemendheid, dat men zich niet zal willen laten ontgaan!’ Men kan het wellicht een schrijver niet euvel duiden, wanneer zijn uitgeefster meent haar gebrek aan goede smaak, haar wansmaak, met nadruk te moeten demonstreren. Maar als men het spreekwoord, dat goede wijn geen krans behoeft, ook in omgekeerde zin mag lezen, vangt men de lectuur van een zo brallend aangekondigd boek ietwat huiverig aan.

En dan blijkt het in Vlasland, waar ‘de populieren fluisteren’ ook niet je dàt te zijn. Instede van rustig op de ‘Schuttershof” naar die populieren te mogen luisteren, bemerkt de lezer, dat hij in de kroeg zit en daar sterke verhalen te horen krijgt. Geen détail van de dorpsroddels wordt hem gespaard. En dat alles gaat maar voort in het sappige stijltje van de beproefde couleur locale. Nou-nou - verzucht de lezer, wanneer hij zo driehonderd pagina's lang heeft moeten luisteren - nou-nou, 't zijn me de toestanden wel! En hij neemt er nog eentje om de ijselijke nasmaak weg te spoelen. Het is me dan ook geen kleinigheid: als kroon op de ongerechtigheden van een gans dorp, moord met voorbedachten rade benevens lijkroof, allebeide liefst nog in het Kapelleke van Onze Lieve-Vrouwke der Stilte! Schande is het! Dat zeg ik, het most niet magge! Een Christenmens kan er gewoonweg niet meer van slapen... Maar sappig verteld is het, zo echt ‘leutig’, je hoort ze kletsen, daar in Vlasland... Van Vlasland naar Colorado is een hele afstand. Je krijgt weer frisse lucht in de longen. Niet dat het leven daarginder zo zoetsappig is. O, heden nee. Maar den Braven Hendrik, die soms zo verschrikkelijk stout kan zijn, raakten wij gelukkig kwijt, mèt de dorpsroddelarij. En ‘Kidnapping in Colorado’ moge al beter klinken voor een filmtitel dan die sinds eeuwen fluisterende populieren, wij hebben ditmaal gelukkig niet van doen met een superproductie in synthetisch perkament, doch met een goed verhaal, eenvoudig maar smaakvol uitgegeven. Het gaat over een neger, door een blanke vrouw als amant gebruikt en na bewezen diensten weggetrapt. Afgeranseld en uitgestoten, verzeilt hij onder de kidnappers, maar een veertienjarig slachtoffertje steelt zijn hart - onvergefelijke fout voor een echten kidnapper. Wanneer het losgeld niet tijdig binnenkomt en de bende besluit, haar te doden, keert hij de voorgeschreven rollen om en redt, door haar te redden, ook zijn eigen leven. Het is een spannende intrige, verwerkt in een goed gecomponeerd verhaal. Het is geen groot noch groots werk, maar de verteller kent zijn krachten. Het is standaard-proza van de goede soort.

Dankt de zangerigheid uit Vlasland haar bestaan aan de afwijkende tongval der bevolking, Otten behoort tot die prozaïsten, wier poëtische eruditie, ook al schreven zij geen vers, hun dwars zit bij het schrijven van een stijl, die in niets aan den dichter doet denken. Maar anderzijds beschermt deze poëtische traditie hen ook voor een proza, waarin de lyriek broksgewijze te vinden is of waarover zij als een sausje is uitgegoten. Zij leerde hun een beheersing, die het proza zelfstandig nog niet heeft kunnen vinden. De ouderwetse uitweidingen hebben zij afgeschaft, maar hun rhythme schijnt dikwijls weer meer aan een metrum verwant te zijn dan bij hun grote voorgangers een tijdlang het geval is geweest. In onze dagen en in ons land is

Arthur van Schendel de grootste onder hen. Zij schrijven als heren, die weten hoe het hoort, zulks in tegenstelling tot de prozaïsche nieuwlichters, die verwoed ploeteren in het zweet huns aanschijns, misschien vruchteloos, maar misschien ook nieuwe grond ontginnende.

Dat denkt men soms bij de lectuur van Van der Made. Zeker, hij is wel het minst van allen vrij te pleiten van zangerigheid, maar hij verhaalt en schrijft voortreffelijk. Evenals zijn romandebuut - 'Tweehonderd gulden voor Darja Wledinskaja' - beweegt ook dit boek zich op de 'confins de la vie', naar de prachtige formulering van Apollinaire. Maar de 'zelfkant der beschaving' heeft hij kennelijk minder nodig terwille van het epateren dan om het leven in zijn naaktheid te betrappen. Een 53-jarige plattelandsdokter verlaat zijn rustige milieu, dat voor hem zinneloos is geworden. Hij ontmoet een jong meisje, aangetast door een ongeneeslijke ziekte. Hij wordt de zon van haar bestaan, maar de ziekte verhindert hem, zich geheel aan haar te geven. Het is moeilijk, een melaatse oprecht te kussen! Als zij, na deze bittere ervaring, sterft, is ook zijn leven ten einde, zoal niet lichamelijk dan toch geestelijk. En waar hij al heul en troost moge zoeken, hij vindt die niet.

Het boek van Van der Made maakt de opzettelijke scheiding, die men gewend is te trekken tussen poëzie en proza, tot een schoolmeesterachtige. Dat is alleen te doen door iemand, die rijk is aan talent, want indelingen zijn nimmer méér dan werkschema's, waaraan men zich houden kan, maar die slechts grove onderscheidingen dekken. Zodra het vraagstuk zich verdiept tot de kwestie, wat wel en wat geen kunstwerk is - het enige wezenlijke vraagstuk - vallen zij als van nul en gener waarde weg. Welnu, het werk van Van der Made dwingt de vraag zo te stellen. Hij is vaak nog een slachtoffer van zijn eigen lyriek, maar de stem van den schrijver is overtuigend. Hij zal die moeten oefenen, zuiveren, doch de zuiverheid is latent aanwezig. Anders kon zij niet zo overtuigend klinken. Zou het onjuist zijn, Van Eerbeek aan Van der Made als voorbeeld te stellen? Ik geloof het niet. Ook Van Eerbeek vertoonde soms een hang naar het exotische, omdat hij zichzelf nog niet geheel gevonden had en toch vertellen moest. Ook Van der Made heeft het zijne te vertellen, doch hij heeft dat nog niet weerspiegeld gevonden in het hem dagelijks omringende leven. Dat is ook ongetwijfeld één der moeilijkste opgaven voor wie zich niet zou kunnen verzoenen met een huiskamer-realisme. Maar is het derhalve ook niet des te verleidelijker? Het is merkwaardig, wanneer men de vier boeken nog eens naast elkander legt, om te zien, hoe twee der schrijvers hun stof in het binnenland vonden, de twee anderen moesten op reis gaan. Deze - laten wij zeggen, ethnographische - scheidingslijn kruist loodrecht

de andere, die wij in het begin van dit opstel trokken. Let men uitsluitend op de kwaliteit, dan komt er weer een gans andere groepering voor den dag. Eén maatstaf slechts is juist, kan juist zijn. De laatste!

HALBO C. KOOL

Schilderwerk geschreven
Jo Boer, Catherina en de magnolia's. Een roman uit Italië Nijgh en Van Ditmar N.V., Rotterdam; f 2.90, f 3.90

Het is natuurlijk heel wel mogelijk, dat ik mij grondig vergis, maar mutatis mutandis stel ik mij den gang van zaken aldus voor. Jo Boer is een schilderes, zij bezoekt Italië, zij werkt er onder de verrukking der prachtige kleuren van hemel en zee, van vruchten en bloemen, wijnstokken en gaarden. Gaandeweg leert zij ook de menschen nader kennen, hun liefde tot de eigen grond, beloftevolle bodem van hun welzijn en levensgeluk, en hun verborgen hartstocht, die de trekken op hun gezichten trotsch maken en fel. Het is haar niet langer voldoende die trekken te zien en te noteeren, zij wil ook tot het innerlijk gaan, dat zich op die gezichten veruiterlijkt. Schilderen is haar nu niet langer genoeg. Zij zoekt het in de meer verinnerlijkte kunst van het woord. Zij schrijft den roman van Teresa, de grootgrondbezitster, die als arme meid van gemengd Italiaansch en Slavisch bloed op de hoeve kwam, en de vrouw werd van een bejaarden man, en drie zonen won, Salvatore, Guiseppe en Bernardo. Weldra is zij weduwe en zij heerscht over de hoeve als een man. Maar tevens door haar geld en haar hardvochtigheid jegens schuldenaren over een groot deel van de omringende kleine boeren.

'Dit stuk wereld, met zijn donkere, ernstige dieren, zijn geurend fruit, zijn zwaren wijn, zijn rijpende schooven, zijn lachende kinderen en zijn wijdgespannen hemel behoorde aan haar en vormde een geheel, een koepel, die zich over haar sloot.'

Teresa beschouwt ook haar kinderen als haar eigendom. In haar bezitshonger begeert zij het naburig bosch te verwerven, dat aan een oud adellijk decadent geslacht toebehoort. Dit te verkrijgen wordt het doel van haar leven. Om aan het noodige geld te komen, besluit zij haar oudsten zoon, den volgzamen, teeder besnaarden Salvatore, uit te huwelijken, den zoon van wien zij het meest houdt, omdat hij alleen aan haar soms iets van mannelijke teederheid schenkt, aan zijn moeder, die immers in haar kort huwelijksleven met den grijsaard nimmer een echte liefde heeft gekend. Zij kiest een rijke erfdochter voor hem uit, de vrome Clarissa. Clarissa is in een klooster opgevoed en had gehoopt te mogen blijven in de rozenrijke gaarde van de 'Mystieke Roos'.

‘De ramen van de vierkante witte cellen kijken uit op den tuin. Het eerste, wat de zusters 's morgens zien, wanneer zij haar dagtaak beginnen, zijn die geurende, zachtbladige bloemen, het symbool van het reine lichaam van haar Heiland. De leerlingen en novicen, die er opgeleid worden, worden er zonder dwang gevormd tot droomerige, wereldvreemde vrouwen.’

Salvatore schikt zich in de keuze, maar vraagt eerst nog een reis te mogen maken. Op dien reis krijgt hij in Napels een schoon visschersmeisje lief, Catherina. Hij blijft lang van huis, trouwt Catherina en brengt haar eindelijk berouwvol bij zijn moeder. Een andere teleurstelling heeft Teresa inmiddels te verwerken gekregen. Haar tweede zoon, Guiseppe is gedwongen geweest een dienstmaagd te trouwen, de onaantrekkelijke sloofster Margherita, die hem een dochter schenkt.

Nu blijft er tenslotte slechts de jongste, Bernardo, over om de hartewensch van Teresa te helpen verwezenlijken. Zonder eenige illusie trouwt hij de stijve, bloedelooze Clarissa. Toch geschiedt deze eenige, echte bruiloft op de hoeve met groote feestelijkheden.

‘Het was negen uur in den morgen, toen de wagens met hun klingelende, bepluimde paarden wegreden onder de geurende sinaasappelboomen, waarvan de bruid de bloesems in het haar droeg. Ondanks al die kleuren, ondanks de muziek en de bloemen, die den heelen weg tot een rose lint hadden omgetooverd, was de bruid geen vroolijke, lachende bruid.’

Bernardo is op en top een man. Salvatore bemerkt spoedig genoeg, dat zijn eigen teederheden door Catherina worden versmaad en dat de oerkrachtige gestalte van Bernardo, zijn verterende hartstocht voor de vrouw zijns broeders, een gevaar dreigen te worden voor de vrede van het huis.

De vrome Clarissa, intusschen, heeft een knecht mee op de hoeve gebracht, Dragomir, een man uit de Balkan, met een indrukwekkende zwarte baard. Teresa neemt hem in haar dienst over. In dezen Dragomir gaat zij zich een nieuwe illusie scheppen. Tijdens een vreeselijke droogte is de geheele streek verarmd. Er is een brand geweest, die de hoeve bedreigde en die de zwangere Margherita het leven kostte. Alleen bracht zij nog eerst een mismaakt kind ter wereld, Giorgio, gehaat en verafschuwd door Guiseppe, zijn vader. Maar dank zij deze rampspoed, wordt de vurige wensch van Teresa eindelijk vervuld. Het bosch van de adellijke buren is, na vele vergeefsche pogingen, het hare geworden. Haar rustelooze activiteit weet geen uitweg meer. Er worden haar kleinkinderen geboren. Guiseppe heeft van Margherita, behalve Giorgio, twee dochtertjes, Bernardo en Clarissa hebben een zoon, Francesco, die door de moeder wordt voorbestemd tot vromen dienst van den Heiligen Franciscus. Teresa

ziet de hartstocht groeien tusschen Bernardo en de nog steeds kinderlooze Catherina. Deze vuurt haar eigen verlangen naar uiteindelijke bevrediging aan. Maar tijdens een groot, landelijk feest blijkt Dragomir niet bij machte haar verlangen te vervullen. Hij heeft een vrouw en een dochter, die in andere werelden leven. Na het feest verlaat hij de hoeve om elders werk te zoeken en laat Teresa eenzaam, en nu voorgoed als een oude vrouw, achter.

Maar inmiddels is de tijd rijp voor de tragedie. Catherina wordt zwanger en krijgt een kind, tot groote vreugde van Salvatore. Met cynische openhartigheid erkent Bernardo dit kind als het zijne. De zachtmoedige Salvatore kan den slag niet dragen, hij volgt zijn broer in de schuur en doorsteekt hem. Bernardo is dood, Salvatore opgesloten, Catherina leidt het leven van een levend doode, geschuwd en gemeden op de hoeve. De omringende bevolking, te lang door Teresa gesard en hardvochtig behandeld, komt tegen haar overheersching in opstand. Een kleine aanleiding is voldoende. Alle meiden en knechts verlaten de hoeve. Niemand wil meer bij haar dienen, haar druiven blijven ongeoogst.

'Een donkere geur van te rijpe druiven hing over de landen en het woonhuis. Tusschen de grijsbestofte bladeren op de wijnvelden hingen de trossen, gebarsten en druipend van in de zon gistend sap. Maar de lucht trilde niet van de daverende mannenstemmen, zingend de vurige liederen van de wijnoogst; alleen de vogels tsjilpten hoog en schel en vierden feest met het honingzoete vruchtvleesch.' Weinig hoop schijnt er in de toekomst te bestaan voor de hoeve. Salvatore is in de cel gestorven, er is maar één mannelijke erfgenaam, Francesco, al is Guiseppe voor de tweede maal getrouwd en de mismaakte Giorgio na een mysterieuze innerlijke genezing tot een geleerde uitgegroeid. Dan evenwel komt plotseling Dragomir terug met helpers en herstelt de orde, zoodat Teresa sterven kan in de overtuiging, dat de hoeve voor haar nageslacht gered is.

Jo Boer heeft dit verhaal vooral visueel behandeld. Het is alsof zij haar schilderijen bevolkt heeft met figuren. De dramatische gebeurtenissen voltrekken zich als verschuivingen veeleer dan als snelle wendingen. Men zou kunnen zeggen, dat de handeling eer statisch is dan dynamisch. Meer het gebaar telt dan de daad. De gestalte, het innerlijk belichamend, dringt zich bij allen sterk op den voorgrond. Mij dunkt, het zijn typische schilderseigenschappen, waaraan wij dit voor een debuut al bizonder rijpe en evenwichtige boek te danken hebben. Die rijping en dat evenwicht zou Jo Boer dan, indien mijn hypothese voor een deel waarheid bevatte, reeds in ander soort werk hebben moeten verwerven.

Kortgeleden merkte ik, naar aanleiding van een verhaal 'De Nacht van Bethlehem' uit den bundel 'Uitgestelde Vlucht' van Jaenne

van Schaik-Willing, het volgende op: ‘Het is alsof een oud schilderij levend wordt en in haar onderdeelen wordt ontleed.’ Het tegengestelde, als het ware, laat zich m.i. van Jo Boer's ‘Catherina en de Magnolia's’ zeggen: het is alsof zich uit woord- en zinsgeheelen een schilderij vormt of, zoo men wil, een reeks schilderijen, die behalve het drama van menschelijke liefde, warmte, haat, kilheid en dood, in de allervoornaamste plaats de kleuren en geuren weergeven van schoone landstreken, van wijnbergen en olijfgaarden, van sinaasappeltuinen en dennenbosschen, van blauwe hemels en wolken en water, in alle jaargetijden, bij dag en bij nacht.

Ik wil hiermede niets afdingen op de ontwijfelbaar allerverdienstelijkste kwaliteiten van dit eerste werk van Jo Boer. Ik wil hiermede slechts trachten de beperking aan te geven, die zich, thans nog, ten aanzien van haar litteraire product voordoet, en die nog duidelijker wordt, wanneer men het vergelijkt met het werk van een rasschrijfster. Deze kleurige verrassing althans bereidde zij ons. Het is volstrekt niet onmogelijk, dat een volgend werk alle beweringen en profetieën te schande maakt.

C.J. KELK

Oostersche fascinatie
Dr. Herman Wolf, De ziel van het oosten en de geest van het westen. (Beschouwingen over Chineesche en Indische wijsbegeerte en hun beteekenis voor het westen) H.J.W. Becht, Amsterdam, z.j.; f 7.90

‘Uiterst kenschetsend voor deze merkwaardige situatie lijkt mij het feit, dat bij zeer vele Westersche intellectueelen een Boeddhabeeld in hun kamers is te zien, terwijl bij vele ontwikkelde jonge Chineezen een portret van Marx, Lenin of Stalin te vinden is.’ Dit schrijft Herman Wolf in zijn inleidende beschouwing. Het is een van die eenvoudige opmerkingen, waarin een heel cultuurbeeld zich spiegelt. Ik heb zelf ook die behoefte gevoeld naar de wijsheid van het oude Oosten, zonder dat ik in een milieu verkeer waar dit gebruikelijk is, zonder dat mijn studie oriëntalistisch was. Het bewijst dat Wolf iets constateert dat meer dan mode en meer dan snobisme is, de wil van den tijd, die ons hoofd draait, onze oogen richting geeft, zoodat we zien en beschouwen, wat er van ons verlangd wordt dat we zien en beschouwen. Omdat we behoefte hebben aan het Oosten en niet allen oriëntalisten zijn, heeft Wolf er een heel goed werk mee gedaan ons dit boek te brengen. Dit goede boek. Wolf laat soms de wijzen uit het Oosten zelf spreken, dan weer geeft hij geleerden uit het Westen, oriëntalisten, ethnologen en psychologen het woord, dan weer verklaart en spreekt hij zelf. Het is zijn kunst dat het boek een éénheid is geworden van een sluitend en fraai gekleurd mozaiek.

Er is slechts het laatste hoofdstuk over de hades-voorstellingen der primitieven, der Grieken en vooral der oud-Egyptenaren dat buiten de schoone mozaiek-eenheid van dit werk valt, omdat ethnologie en mythologie in dit hoofdstuk de plaats innemen van de Oostersche wijsheid waaraan dit boek gewijd is. Ik hoop dat Wolf nog eens aan deze mythologieën, interessant voor de verbeelding, maar nog niet voor het begrip en de meditatie, een ander werk zal wijden, en het domein van een Levy-Brühl zal scheiden van dat wat de oude romanticus Schuré (die men weer herdrukt) zoo gelukkig 'les grands initiés' noemde. Wat ik zoo bijzonder in Wolfs werk waardeer is dat zijn boek er niet alleen één is over het Oosten en zijn wijsheid, maar vàn het Oosten en vàn wijsheid. Men leest het om zelf wat tot rust en inzicht te komen, en ik schroom niet te verklaren dat er bladzijden in voorkomen die een zachte balsem zijn voor wonde plekken in onze ziel, voor ons verstand dat te kort komt als we er alleen aan denken onze verbeeldingsbehoefte te bevredigen en voor die verbeelding en ons gevoel, die nood lijden als we alleen maar behoedzaam met ons verstand omgaan.

Een bevrediging der ziel zooals ze ons zelden gewordt, krijgen we als we de uitspraak van Yajnavalkya, den Indischen wijze, lezen, waarin hij ons 'het absolute' benoemt: 'Die in de aarde wonend van de aarde verschillend is, die de aarde niet kent, maar wiens lichaam de aarde is en die de aarde inwendig bestuurt, dat is uw ziel, de inwendige bestuurder, de onsterfelijke.' Misschien kan men in het Westen nog meer rondom het metaphysische raadsel bedenken! Maar zijn deze philosophieën dan meer, dan wat men in de poëzie rhetorische 'développements' noemt? Ik geloof dat de waarheid niet lichter, vooral niet zachter en kiescher te benaderen valt. Het Oosten heeft ook in ethischen zin prachtig gesproken. Deze ethiek komt wel op het zelfde neer van wat Jodendom en Christendom leeren, maar ze wordt in zulk een anderen gemoedstoestand uitgesproken. Jodendom, Christendom, ook Islam, lijken vóórtgedreven godsdiensten. Ze zijn dicht bij de menschen omdat ze de hartstocht in hun hart hebben. Wat Indië en China leeren is dicht bij de menschen omdat ze niet deel nemen aan het hartstochtelijk gebeuren op aarde. Zij zijn eigenlijk altijd 'Sabbathlijk', dat is bezield door rust. Dat vertelt Wolf over de ethiek van het Taoïsme: 'De ethiek van het Taoïsme, in het bijzonder van Laotse, kan men aldus omschrijven:

'Tao is een kracht van volmaakte goedheid, die de schepselen met steeds nieuwe gaven uitrust en zich zelve nimmer op den voorgrond dringt. De mensch, die in Tao leeft en wandelt, doet het zelfde: hij tracht zijn medemenschen steeds goed te doen en houdt zich achteraf; hij vraagt niet als hij iets goeds doet, of de menschen dit goede

dat hun wordt aangedaan, ook wel verdienen; hij is goed voor den goede, maar ook goed voor den niet-goede; het onrecht dat hem wordt aangedaan vergeldt hij met recht. Allen waarmee hij heeft te maken, beschouwt hij als kinderen; ze zien tegen hem op als tegen een vader. Tê beteekent iets goeds volbrengen en zich dan terugtrekken; alles wat goed en zegenrijk is, moet stil en zonder geruisch worden volbracht'.

Onze wereld is wel een wereld van Goliath geworden, die prat gaat op grootte, macht en kracht, zich op de eigen armen slaat en hoonend lacht om David, den jongen herdersknaap. Ik voel dat als moreel verkeerd - maar het is vooral dwaas, het is onreligieus en komt ook niet overeen met de glijdende natuur. De Chineezen, die men nu den strijd opdringt, formuleerden een zachtere en diepere meening, dan deze die men nu het Westen wil verkondigen: 'De flinke mensch wil een beslissing en niets meer; hij waagt geen verovering met geweld tot stand te brengen; hij wenscht een beslissing zonder er prat op te gaan, zonder zich er op te beroemen, zonder trotsch te zijn, een beslissing, omdat het niet anders kàn, een beslissing zonder geweld te gebruiken.

Wanneer de schepselen sterk zijn geworden, dan worden ze oud, want dit gaat tegen Tao in en dàt, wat tegen Tao ingaat, nadert het einde.'

Men zou kunnen zeggen: maar vindt men dan in de religies, de wijsbegeerte, de schoone letteren van het Westen ook niet zulke mooie, en deze benaderende uitspraken! Natuurlijk. Wolf verzuimt niet op de overeenkomst tusschen Westersche ethici en mystici en deze uit het Oosten te wijzen. (Herakleitos, Meister Eckehard.) Maar het lijkt toch dat dergelijke wijsheid in het Oosten meer doorgedrongen is dan in het Westen, dat het leven, ondanks ook heel vele misstanden, zich er daar toch meer op richt. En vooral, zulke wijsheid is als wijsheid in het Oosten minder bestreden dan in het Westen. O, het Westen is zoo overvloedig en overdadig aan inzicht en aan wijze woorden. Maar ze heffen elkaar op. Wie te volgen: Nietzsche of Pascal, Jezus of een Modernen Leider? Dan neemt het Westen de wijsheid maar voor wijsheid en leeft op de meest practische wijze, volgens de tegenwoordig veel redeneering en tact eischende noodzaak van het individueele zelfbehoud.

Wolfs boek vangt aan met een kort overzicht van de geschiedenis van het Oriëntalisme in West-Europa. Eigenlijk is dat ook een geschiedenis die door twee behoeften geleid werd: behoefte om eindelijk exact te weten; heimwee naar dit Oosten. Het Oriëntalisme is als zoodanig zeer wel met de 16e-eeuwsche renaissance te vergelijken: het heeft zijn humanistische en zijn renaissance kant. Het oriëntalisme had geleerden als Bopp en Max Müller; een Schopen-

hauer schonk het troost en hernieuwing. Dit doet het ons nog. Om rust, om zachte onpersoonlijke liefde gaan we er naar toe. Het eischt ook veel van den enkeling, maar het jaagt hem innerlijk niet op, het zweept hem niet voort, het heeft de 'sansara', de wentelgang der geslachten leeren kennen, maar ook als vloek laten zien. De wijsheid van het Oosten lijkt niet zoozeer op ons angstige, onrustige innerlijk, als wat het Westen, tot onze religies toe, ons leeren. Daarom zijn er Westerlingen die graag naar een Boeddhabeeld staren. Wij lijden het meest door ons 'ik', en de Oostersche leeren zijn on- en nog meer antipersonalistisch, ze wikkelen ons los uit de slecht aangelegde knellende windsels van onze wonde persoonlijkheid en het lukt ons af en toe, een oepanishad, of de Bhagavatgitta lezende, te vergeten dat we 'ik' zijn en slechts met dat 'ik', dat paard-op-hol onder ons, kunnen voortrennen.

En misschien benadert het Oosten ook een deel van de waarheid die we nog niet kenden. Herman Wolf die zoozeer naar het parapsychologisch onderzoek is gegaan, zal zeker een belangrijk spoor ontdekt hebben in enkele woorden die Jung gezegd heeft naar aanleiding van het oud-Chineesche boek de 'Yi-King'. 'De wetenschap van de Yi-King berust n.l. niet op het causaliteitsbeginsel, maar op een principe, dat tot dusver naamloos was - omdat het bij ons niet voorkomt - en wat ik bij wijze van proef als het 'synchronistisch principe' betiteld heb. Mijn bemoeiingen met de psychologie der onbewuste processen noopten mij al jaren geleden, om te zien naar een ander verklaringsbeginsel dan het causaliteitsprincipe, omdat dit laatste voor het begrijpen van zekere merkwaardige verschijnselen ontoereikend was. Ik vond namelijk in de eerste plaats, dat er psychologische parallelverschijnselen zijn, die causaal gesproken in geen geval betrekking op elkaar kunnen hebben, doch wier gebeuren vanuit een ander standpunt wèl in onderling verband staat. Die betrekking nu leek mij in het feit der relatieve gelijktijdigheid wezenlijk te zijn uitgedrukt; vandaar de uitdrukking 'synchronistisch'.

Dit is wel een richtingwijzer die groote diensten kan bewijzen en ons in ieder geval doet gevoelen dat de geschiedenis zoowel van een mensch, als van de menschheid, als van heel de kosmos, nog mysterieuzer is, als de opzichzelf reeds niet meer grijpbare resultante van miljoenen elkaar netvormig rakende causaliteitsverhoudingen.

Ik hoop dat ik, Wolfs boek glosseerend, en dit met vreugde doende, de inspireerende waarde van dit werk, dat er een van voortreffelijke bemiddeling is, uit ernst, eruditie en diepe bemiddelingsbehoefte geboren, heb kunnen voelbaar maken.

SIEGFRIED E. VAN PRAAG

Niet-Marxistisch socialisme
J. de Kadt, Georges sorel, Het einde van een mythe Uitgeverij Contact, Amsterdam; f 1.50 geb.

Sorel is in ons land een weinig bekende figuur gebleven. Zijn prikkelende, paradoxale manier van schrijven trok de Nederlandse lezers niet aan; de socialist, die in de partijprogramma's van de S.D.A.P. het begin en einde van alle wijsheid zag, moet een betoog van Sorel wel als volslagen wartaal hebben opgevat.

De geschiedenis van de laatste tientallen jaren heeft een zware slag toegebracht aan alle socialistische dogmatiek. Het is onder de huidige omstandigheden alleszins verheugend, dat de heer De Kadt zo'n verdienstelijk boek heeft gewijd aan den schrijver, wiens werk zoveel na-oorlogsproblemen praeludeerde.

Sorel (1847-1922) was niet de ‘theoreticus der reactie’, evenmin ‘de schepper van het moderne syndicalisme’ of ‘de voorloper van het fascisme.’ Hij was een cultuurphilosoof, die het socialisme met geheel andere maatstaven beoordeelde dan gewoonlijk geschiedt. Sorel zag in het socialisme een s t r i j d voor een betere moraal. Geen actie voor materiële lotsverbetering, maar de wil om vormen van samenleving te bereiken, welke de spanning van een cultuurideaal inhielden. Met Marx was hij het eens, dat voor een dergelijke samenleving de eerbied voor den arbeider als producent primair moest zijn. Voor het overige legde Sorel op het begrip ‘strijd’ een geheel ander accent dan Marx. De Duitse theoreticus was in wezen een optimist, die niet twijfelde aan de culturele reconstructie, die op de geslaagde arbeidersrevolutie (na de ondermijning van het kapitalisme) zou ontstaan. Sorel, met zijn verering voor bepaalde burgerlijke deugden, oordeelde daarentegen: ‘Een revolutie zou misdadig zijn als ze het beetje moraal dat nog bestaat in gevaar bracht’ (1898). Dit gevaar leek hem niet denkbeeldig, wanneer men bedacht hoe de arbeiders in hun klassenstrijd langzamerhand vele burgerlijke deugden hadden verloren, doch vele burgerlijke gebreken, vooral een zeker vulgair materialisme, hadden opgenomen.

Met nadruk wijst De Kadt er op, dat Sorel alle socialistische problematiek toetste aan het decadentieprobleem. Socialistische strijd had voor hem slechts zin, voorzover hij een verheffende invloed (in de morele betekenis van het woord) had. De schrijver had m.i. goed gedaan ook Spengler in zijn beschouwingen te betrekken. Spenglers woorden in diens Preussentum und Sozialismus, blz. 10, geven, dunkt me, goed weer wat Sorel kan hebben bedoeld: ‘In der Bebel-partei war etwas Soldatisches gewesen, das sie vor dem Sozialismus aller andern Länder auszeichnete, klirrender Schritt der Arbeiter-

bataillone, ruhige Entschlossenheit, Disziplin, der Mut, für etwas Jenseitiges zu sterben. Seit die intelligenteren Führer von gestern sich dem Feinde von gestern, der vormärzlichen Spiessbürgerlichkeit in die Arme geworfen hatten, aus Angst vor dem Erfolg einer Sache, die sie seit 40 Jahren vertraten, aus Angst vor der Verantwortung, vor dem Augenblick, wo sie Wirklichkeiten nicht mehr angreifen, sondern schaffen sollten, erlosch die Seele der Partei.' Sorel verheerlijkte het geweld niet. Hij zag er slechts onder bepaalde omstandigheden een criterium voor zedelijke wil in. Dat men hem niet altijd heeft begrepen, behoeft ons niet te verbazen. Zijn Réflèxions sur la violence bleef een te aphoristisch betoog om er grote lijnen in te kunnen ontwaren. Het boek van De Kadt is een geslaagde poging de veelzijdigheid van Sorel's denken in een helder licht te plaatsen. In enkele opzichten laat het den lezer onbevredigd. Het zou ons bijvoorbeeld interesseren wat meer te vernemen over de invloed van den wereldoorlog op Sorel's denkbeelden. In hoeverre waren de gebeurtenissen van 1918-1922 voor den Fransen philosoof een aanleiding om bepaalde theorieën te herzien?

Op détails zal ik nu maar niet ingaan. Meent de heer De Kadt werkelijk dat Cournot de grootste Franse denker van de 19de eeuw was? Julien Benda's Trahison des clercs kunnen wij niet vertalen door het 'verraad der klerken'. Zulke kleine vlekjes doen echter geen afbreuk aan onze waardering voor deze uitstekende studie over Sorel.

P.J. BOUMAN

Franco en de Basken
Dr. De Azpilikoeta, Le problème Basque Grasset, Paris 1938

Quid est veritas? Zou de Romein Pilatus zich indertijd even moe en moedeloos gevoeld hebben als wij nu bij het lezen van dit boek? Niet moe van het zoeken naar de waarheid, want dit vermoeit ons niet zoolang we leven en geen levende lijken zijn, maar wel van het aanschouwen van den strijd over de waarheid waarin anderen gewikkeld zijn. Hier gaat het tusschen den innig-Katholieken president van het overweldigde Baskenland, José Antonio Aguirre, en zijn Baskenvolk aan den eenen kant, en den aartsbisschop van Toledo en primaat van Spanje, Mgr. Gomá, en de partij van generaal Franco aan den anderen kant. In dit boek worden n.l. letterlijk afgedrukt 1°. de radio-rede van President Aguirre van 22-XII-1936; 2°. de open brief van Mgr. Gomá als antwoord daarop, maar in den vorm van een herderlijk schrijven aan zijn geloovigen in het diocees van Toledo; 3°. de particuliere

brief van Mgr. Gomá aan Aguirre ter begeleiding van 2 exemplaren van het vorige stuk d.d. 13-I-1937; 4°. de brief van Aguirre aan Mgr. Gomá d.d. 9 Maart 1937.

Het Baskische volk dat door zijn geheel on-Indogermaansche taal en zijn eigen physiek en psychisch karakter, door het ontbreken van een agrarisch vraagstuk, van een beschamend analfabetisme en diepe sociale ellende een aparte plaats in Spanje innam en tot 1839 dan ook steunend op zijn f u e r o s (privileges) een zekere vrijheid in den Spaanschen staat genoten had, heeft meer dan een halve eeuw gestreefd naar herwinning daarvan. De monarchie en de dictatuur (tot 1930) gingen daar steeds heftiger en dommer tegen in: onderwijs in eigen taal werd verboden, jongelui die demonstreerden voor een eigen Baskische universiteit werden getracteerd op de in Spanje beruchte c o n d u c c i o n p o r c a r r e t e r a (het te voet transporteeren over groote afstanden geëscorteerd door guardia civil die zelf niet verder dan de volgende post loopt). Geen wonder deze angst en haat van onbekwame en corrupte centrale regeeringen tegenover deze 2 millioen lieden, wier vloot ⅔ van de heele Spaansche uitmaakte en wier industrie en bankwezen werkelijk met de buitenlandsche konden vergeleken worden.

Toen in 1931 Spanje een Republiek werd, begon een felle strijd van de Basken voor hun autonomie: de rechtschen en een deel van de linkschen verzetten zich in de Spaansche Cortes, maar een plebisciet van 5-XI-'33 en de verkiezingen voor de Cortes die gewonnen werden door de Baskische Nationalistische Partij in heel Baskenland inclusief Navarre en Alava, spraken zich uit voor eigen bestuur. Hetzelfde gebeurde in Februari 1936, toen deze partij ook de monarchisten en de niet-confessioneele anti-monarchisten versloeg. De Cortes van 1933, waarin de partij van Gil Robles de meerderheid had, was nog hevig gekant tegen het Baskisch Statuut; vooral de monarchist Calvo Sotelo die het complot van Juli '36 voorbereidde, was een verwoed tegenstander, ook onder de nieuwe regeering van republikeinsche concentratie. De militaire rebellen van 18 Juli vielen dan ook onmiddellijk Baskenland binnen en gingen te keer tegen alles wat nationaal-Baskische ideeën aanhing. Maar in de Cortes-zitting van 1 Oct. 1936 werd het Statuut van de Baskische autonomie aangenomen. Daar protesteerde Aguirre, toen afgevaardigde, tegen de opstandige beweging die gericht was tegen de wettige regeering en tegen de wil van het volk. Hij stelde zich als katholiek naast deze liberale regeering 1°. omdat Christus geboden heeft niet met bajonetten, bommen en springstoffen, maar met liefde de geesten en harten te veroveren; 2°. omdat hij wat de sociale aspiraties betreft niet bang was voor dat wat beantwoordt aan de plicht der rechtvaardigheid en aan de noodzakelijkheid.

Maar tegelijk veroordeelde hij met de meeste kracht alle brandstichting van kerken en alle executies van personen alleen wegens hun karakter of hun ideeën.

Hoe is het nu mogelijk dat een zoo eerlijk en moedig katholiek als Aguirre en zijn in groote meerderheid fervent-katholieke Basken niet inzien dat een Christelijk ideaal gediend wordt door duizenden Marokkaansche Mohammedanen op de Roomsche Basken af te jagen, door tientallen van hun ijverigste priesters te fusilleeren en honderden hunner te verbannen, terwijl aartsbisschop Gomá deze feiten wel onder dit licht kan zien? Ik voor mij zie de verklaring van dezen strijd tusschen katholieken daarin, dat de eene partij de belangen van het g e l o o f vooropstelt, terwijl de laatste de belangen en de machtspositie van de K e r k beoogt.

't Is mij onmogelijk alle onderdeelen van deze polemiek en de interessante toelichtingen van Azpilikoeta hier aan te stippen. Zij die den moed hebben deze moeilijke en voor Spanje en de wereld zoo belangrijke kwesties te doordenken, zij de lezing van dit boek bijzonder aanbevolen.

G.J. GEERS

Fransche gedichten over Java
Alla Baud, Java en poèmes; deel I, 1935; deel II, 1938 Parijs, Messein

Een tamelijk curieus samentreffen van op zichzelf niet zoo bijzonder curieuze omstandigheden geeft mij aanleiding, een oogenblik belangstelling te vragen voor de schrijfster Alla Baud. Geboortig uit den Kaukasus, heeft zij als echtgenoote van een regeeringsambtenaar op Java gewoond. Zij geeft voorts op, 'haar hart aan Polen en haar logica aan Frankrijk te hebben gewijd.' In de taal van Frankrijk, en in versvorm, heeft ze over Java geschreven.

Haar Fransch, op enkele kleinigheden na even correct als dat van een geletterd Franschman, is bovendien geschakeerd en welluidend. Zij schrijft 'vers libres', dus regels van ongelijke en vrij gekozen lengte, waarvan een groot deel het nadeel heeft uiterst kort te zijn (één, twee of drie syllaben) en daardoor tot obsedeerens toe aan het begin van Victor Hugo's 'Les Djinns' te herinneren. Vergelijk:

Murs, ville
Et port,
Asile
De mort,

van Hugo, met:

O Terre
de Java,

nourricière
et fertile
île
de maternité
grave
et suave, etc.,

van Alla Baud. Victor Hugo had een duidelijke reden om zijn gedicht aldus aan te vangen; de redenen van mevr. Baud liggen minder voor de hand. Men zou haar zinnen, ook die welke in langere versregels verdeeld zijn, in heel veel gevallen geen schade toebrengen door ze op de wijze van proza te drukken, behalve natuurlijk wanneer de regels rijmen; maar dat komt niet zoo veel voor. Daarmee zeg ik niet dat ze alle poëtische waarde missen, want ook literair proza kan zulk een waarde hebben.

Haar beide bundels zijn een evocatie van Java's natuur met haar bosschen, stroomen, bergen, luchten, bloemen, dieren, van zijn menschen met hun steden, monumenten, kunstprestaties. In den eersten bundel soms wat mager, wordt deze evocatie later meer gedetailleerd en meer aanschouwelijk. Ik heb veel van het beschrevene herkend en bevonden dat het juist was weergegeven. De geest die dit alles beschouwt, het gemoed dat het aangevoeld heeft, kenmerken zich door zekeren hang naar het oneindige, door een lichten weemoed, door besef van eenzaamheid te midden der menschen. Dat komt meer voor, en het is hier maar zwak verwoord. Meer opvallend en sterker is dit:

Je suis
(.....)
une épine
ensanglantée,
sans parfum,
mourant
de mon propre
venin...
Seigneur,
(.....)
arrache l'épine,
enlève le venin.

Deze uiting, die op onvrede met zichzelf schijnt te wijzen, is een eigenaardige noot in het geheel.

Het werk van mevr. Baud wordt in Frankrijk, met name in den kring om het tijdschrift ‘La Proue’ (medewerkers o.a. Vildrac en Varlet), blijkbaar gewaardeerd; en dat is, ondanks den zwakken

vorm en de vrij vaag blijvende persoonlijkheid, tot zekere hoogte ook wel te begrijpen: het brengt beelden uit een weinig bekende en belangwekkende wereld. Maar geheel bevredigd zullen veeleischenden in zake literatuur nog niet zijn. Het kunstenaarschap van mevr. Baud moet nog groeien.

J. TIELROOY

Herzien. Herdenken
William Butler Yeats

13 Juni 1865
28 Januari 1939

Men hoeft slechts de uitmuntende verzameling vertalingen uit het Gaelic van Cross en Slover te lezen, oude Iersche prozaverhalen, doorschoten van poëzie, of zelfs maar een bundel vertaalde gedichten als The Fountain of Magic van Frank 'O Connor, om een idee te krijgen wat deze literatuur kon beteekenen voor een jong dichter met een genialen aanleg. William Butler Yeats was van zijn jeugd af met deze oude literatuur en met de Iersche folklore bekend, hij had bovendien een mystisch aangelegde natuur, en een hevige afkeer van het Engelsche rationalisme en materialisme, hij was een man, die aan feeën geloofde, niet als wonderlijke verbeeldingen van symbolische beteekenis, maar als bestaande, zeer werkelijke wezens. In de verhalen van de Tuatha de Danann, de Fir Bolg, in de verhalen van Cu Chulainn, van Emer, van Finn en Oisin vond hij een wereldverbeelding vreemd aan de levensbeschouwing van zijn eigen tijd, maar daarom hem dierbaarder, reeds in zijn jeugd, zooals men in zijn Autobiographies lezen kan, zocht hij het geheim, niet de ontraadseling daarvan in de formule der wetenschap, maar de onthulling daarvan in het visoen, reeds in zijn jeugd werd hij gewaar wat hij de ‘trembling of the veil’ heeft genoemd.

Hoe verdroomd daarom sommige zijner vroegste gedichten ook zijn mogen, hoezeer nog omsluierd, hij was daarom nog geen droomer, wat hij meende te zien, hoe vaag nog, was voor hem een realiteit, die de aanvaarde realiteit van de meeste menschen waaronder hij leefde, te boven ging, niet omdat hij ze verder zocht, maar omdat ze inderdaad werkelijker was. In die oude literatuur vond hij behalve deze alomtegenwoordigheid van het geheim van een vervormde, maar nog altijd in groote trekken herkenbare mythe, een hooge opvatting van het dichterschap, en een vereering voor het grootsche, het heroïsche. Dit geheim, die opvatting en die vereering hebben hem beheerscht zijn leven lang, ook toen de zoogenaamde Keltische Renaissance reeds voorbij was en hij persoonlijker wegen ging, ook toen een andere eigenaardigheid, die men ook in deze oude literatuur kon ontdekken, een inzicht in de tragiek

van het leven hem met het ouder worden steeds schrikwekkender helder werd.

'De moderne poëzie,' schreef hij eens, 'wordt het moe steeds weer dezelfde personen en verhalen en metaphoren te gebruiken, die tot ons gekomen zijn door Griekenland en Rome, of van Wales en Brittanië door de Middeleeuwen, zij heeft nieuw leven gevonden in de Noorsche en Germaansche legenden. De Iersche legenden in de oude eigen literatuur zijn talrijker en even schoon, en zij bezitten onder de groote Europeesche legenden de schoonheid en de wonderlijkheid van dingen, die geheel nieuw zijn... Zij verheugen ons door hun geheimzinnigheid als ornamenten vol lijnenspel, te dicht dooreengestrengeld om ons te vermoeien met een ontwarbaar geheim, ons verheugen met hun geheimzinnigheid, en als ornamenten vol zijn van vreemde dieren en boomen en bloemen, die eens symbolen waren van groote godsdiensten, en zich nu met elkander vermengen en veranderen in nieuwe gedaanten en vormen, zoo zijn deze legenden vol van oude geloofsgedachten en verhalen, zich met elkander vermengend en van vorm veranderend in een vervoerenden droom.'

Zijn eerste gedichten uit The Wanderings of Oisinn and other poems en The Rose zou men niet beter kunnen kenschetsen dan door deze karakteristiek van de keltische renaissance. Zij bevatten prachtige kleine liefdesgedichten en volksche balladen, maar in hun geheel bewegen zij zich in deze wonderlijke sfeer, die aan het meest alledaagsche, juist aan het meest alledaagsche, een hoogeren zin en bekoring geeft, en de schoone droefheid van vergane glorie. Ierland was een arm, een ellendig land en deze ellende wist een dichter als Yeats te behoeden voor het gevaar, waardoor het poëtisch werk van een A.E. werd aangetast, het gevaar zich te verliezen in symbool en droom. Daaruit ontstonden de eerste tragische tooneelspelen van Yeats The Countless Cathleen, en het opstandige stuk Kathleen ni Houlihan, dat geen Iersch publiek kon aanhooren en zien zonder te beven van vreugd en trots, van verbittering en opstandigheid. Dat was in de jaren van 1898 tot een eind in de twintigste eeuw, toen het Irish Literary Theatre en de Irish National Dramatic Society gesticht werd, die in 1904 een vaste plaats om te spelen kreeg in het Abbey Theatre. Dat was in den tijd toen Maud Gonne voor Kathleen ni Houlihan speelde, de verpersoonlijking van Ierland, eerst een oude vrouw met een lijzige stem, meer zingend dan sprekend van wat Ierland eens was, maar op het eind van het stuk wordt zij gezien als een jonge vrouw, 'en zij liep als een koningin'.

Voor deze heroïsche verbeeldster van Ierland schreef Yeats in zijn bundel The Wind among the Reeds liefdespoëzie, die tot de

schoonste behoort, die ooit geschreven werd, naar aanleiding van haar schreef hij veel, veel later over ‘de dwaasheid, die een man bedrijft of ondergaat als hij een trotsche vrouw liefheeft, die hem niet zielsverwant is’.

Men kan deze uitspraak vinden in een zijner allerlaatste bundels The Winding Stair and other Poems. Bitterheid is Yeats in zijn leven niet bespaard gebleven, niet in den strijd voor een hernieuwing der Iersch-Engelsche letteren en tooneel, niet in den politieken strijd voor de vrijmaking van Ierland, waaraan hij deelnam, niet in zijn persoonlijk leven. Hij was van 1922 tot 1928 senator van den Ierschen Vrijstaat, maar herhaaldelijk heeft hij in zijn werk, ook in zijn verzen, zijn afkeer van politiek uitgesproken. De bitterheid echter, die vooral in zijn latere verzen en tooneelspelen, in zijn bekende maskerspelen bijvoorbeeld, geuit werd, kwam toch vooral voort uit zijn groeiend wereld-inzicht, dat zonder twijfel van een grootsche schoonheid, maar van een sombere schoonheid is. Met de jaren voegden zich bij de eerste indrukken, gewonnen uit de oude Iersche literatuur, tal van andere, soms zeer esoterische motieven. In al zijn verzen kan men dat groeiend besef van leven en wereldgeschiedenis weervinden, tot in de oogenschijnlijk meest gewone, lichtelijk ironische, als bijvoorbeeld The Cat and the Moon, toe. Het duidelijkst sprak hij deze opvattingen uit in zijn prozawerk A Vision, dat in 1937 zijn definitieven vorm kreeg. Het is een wonderlijk boek, het is zelfs een gevaarlijk boek en als een uitleg van het bestaan onaanvaardbaar, maar er gaat een groote, zij het donkere bekoring van uit. De grondslag er voor werd gekregen door de vrouw van Yeats door middel van automatisch schrift en door mondelinge uitspraken in droomtoestand. Het grootste gedeelte handelt over de phasen van de maan, die door een cirkel verbonden tezamen het Groote Wiel vormen. Acht en twintig zijn de phasen van de maan, van de eerste phase, de volkomen objectiviteit, tot de vijftiende phase, de volkomen subjectiviteit, en dan weer terug tot de eerste phase. Dit Groote Wiel is niet alleen symbolisch voor het leven van den enkeling, het is dat ook voor het leven van alle menschen, en voor de wereldgeschiedenis. Behalve de eerste en de vijftiende beantwoordt iedere phase aan een bepaald menschentype, aan een bepaalde periode in een enkel menschenleven en aan een bepaalde periode in Het Groote Jaar der Wereldgeschiedenis, zooals Yeats dit met een term, aan de Oudheid ontleend, noemde. Binnen ieder dezer phasen speelt zich een strijd af, die tevens een trachten naar eenheid is, een strijd tusschen het overgeleverde, het gekende, en het kennende, de Body of Fate en de Creative Mind, tusschen het nastrevende, de Will, en hetgeen nagestreefd wordt, de Mask, het masker. In deze ver-

bijsterende dooreenwerveling van Wielen en in dezen voortdurenden strijd en trachten naar eenheid heeft Yeats werkelijk, zij het op analytische wijze, een visie gegeven op de wereld, zooals hij ze zag, hij geeft een zeer persoonlijke, al te persoonlijke, maar volledige typologie van het menschdom, en een indrukwekkende morphologie, of, zoo men wil, philosophie der geschiedenis. Wie in zeer korten vorm, in verzen, zich een idee wil vormen van dit 'visioen' zou het gedicht The Phases of the Moon kunnen lezen uit den bundel The Wild Swans of Coole.

Als men eenigermate is doorgedrongen tot den zin van A Vision zal men veel in het werk van Yeats verklaard vinden, men zal ook de eigenaardige dualiteit begrijpen, die men in dit werk aantreft, de groote vrijheid, die voortkomt uit het ontwikkelen en overwinnen van het overgeleverde in het scheppen van den geest en uit het overwinnen van tegenstrevingen in het nastreven van een ideaal, en het fatalisme, dat ontspruit aan de opvatting van het Groote Wiel dat onverbiddelijk door de acht en twintig phasen der maan heen wentelt. Dit fatalisme wordt in de latere verzen van Yeats het meest overheerschend. Een oud man herhaalt daar telkens opnieuw in velerlei vormen en onder steeds wisselende aspecten de klacht, die eens in de oude Iersche literatuur een vrouw uitsprak over het wegebben van het leven en de ellende van den dooden hartstocht in het gedicht The Old Woman of Beare. Het verschrikkelijke van het Groote Wiel is, dat er geen ontkomen aan schijnt te zijn, dat er nergens een hoop gevonden wordt op een wezenlijke verlossing, dat er geen plaats is voor het Koninkrijk der Hemelen.

Veel schoonheid heeft Yeats de menschen, die nog verzen lezen, geschonken, maar het is een sombere schoonheid inderdaad. Hoe persoonlijk zijn vers ook is, hij was een van de weinigen, die weten, dat poëzie meer dient te geven dan een uitstorting van persoonlijke gevoelens, dat zij, in de mate, dat het den dichter gegeven is, een poëtische verklaring en doorlichting van het bestaan moeten zijn. Hij is zonder twijfel een van de grootste dichters van zijn tijd, en ik geloof, dat men zijn werk reeds nu voldoende beoordeelen kan, om eenvoudig te zeggen, dat hij een van de grootste dichters is.

JOS. PANHUIJSEN

Augusta de Wit

Met diepe smart hebben wij de tijding vernomen dat weer één van de oude garde is heengegaan, en wel één van de beste en beminnenswaardigste.

In 't algemeen heeft de Nederlandsche schrijvende vrouw geen al te goede faam. Men verwijt haar dat zij te veel in haar eigen

huiselijken kring blijft, dat zij niet in staat is de dingen van een afstand, groot te zien. Hoe dan ook, Augusta de Wit was een schrijfster die men zulks niet kon verwijten. Zij zàg de dingen groot en van een afstand; wanneer zij bij een bijzonderheid stil bleef staan, dan was het haar zeker niet om de uitbeelding van bijkomstige détails te doen, maar om de kleine dingen te doen zien waarin de groote eeuwige dingen zich weerspiegelen.

Waarlijk niet eenzijdig was haar kunst. Zij schilderde niet slechts met woorden, zooals velen van haar tijdgenooten, haar proza straalde ook de bekoring uit van melodie en rhythme, dit proza was soms meer muziek en dans dan schilderij, en juist dan benaderde zij het ideaal van een kunst die wij niet slechts visueel kunnen genieten en begrijpen, maar die de veelvuldigheid van het leven zelf aan ons schenkt. Het liedachtige van het overoude volksepos school in haar epiek. Vooral in haar Indische verhalen, zooals in de kleine novelle 'De Javaan' of in het meesleepende 'De Wake bij de Brug.'

Er is vaak op de belangrijke rol gewezen die jeugdindrukken hebben gespeeld bij de ontwikkeling van kunstenaars. Augusta de Wit mocht de eerste jaren van haar leven in Indië doorbrengen. In haar geheele oeuvre doet zich de invloed daarvan gelden. De vruchtbaarheid, de oneindige schoonheid van Insulinde heeft haar in haar jonge jaren dermate overweldigd en verrukt, dat haar ziel voor haar heele verdere leven van deze exotische schoonheid doordrenkt werd. Men behoeft, om haar verrukking uit haar eigen mond te vernemen, slechts de weinige regels te lezen die zij, reeds zoo vele jaren geleden, in 'Natuur en Menschen in Indië' schreef: 'Neen, ik geloof niet dat het ergens op deze schoone wereld schooner is dan hier op Java! Zooveel schoons heb ik toch al gezien; maar zoo veel en zoo velerlei allerschoonst als nù, hier, nooit nog, nergens.'

Hoeveel neemt zij waar, teekent zij op zelfs tijdens het voorbijglijden op de boot, in weinige uren: 'In die haast twintig uur, en op dien afstand van het uiterste Westen tot den Oosthoek van Java, zag ik, altijd door, ontelbaar, in de bontste verscheidenheid, en onophoudelijk veranderend, alle schoonheden van hemel, licht, atmosfeer, van velden en tintelende heuvels, stroomende wateren, bergen blauw tegen de blauwe lucht, een vlakte wijd uitgegoten als de zee zelve; van jaargetij en klimaat, anders in de vlakte, anders in de hoogte, stroomend van regen hier, dor en heet nog elders; en van menschelijk werk en bedrijf ook, dat, het schoonst van alles, met al die schoone verandering van uur en grond en seizoen mede veranderde.'

Waardevoller nog voor ons werden haar Indische verhalen door-

dat deze vrouw in staat was het leven en de natuur in Indië te beschrijven en uit te beelden zooals dit leven en deze natuur door de Inlanders werden geleefd en begrepen. Zelfs een Multatuli drong niet zoo diep door tot de Indische ziel, kon zich niet volkomen met haar vereenzelvigen.

Als een ware en betrouwbare vertolkster van Indië mogen wij Augusta de Wit beschouwen. Weliswaar was zij ook een Westersche. Zij kende en waardeerde de Europeesche opvattingen van wetenschap, godsdienst en kunst, de voortbrengselen op het gebied van de techniek, het Europeesche standpunt ten opzichte van hygiëne en opvoeding. Zij liet zich echter nooit er toe verleiden de schoonheid en harmonie van het Oostersche landschap, van het leven van den Oosterling door deze kennis en waardeering te laten vertroebelen. Zij kende niet de aanmatiging van het blanke ras tegenover het bruine, integendeel: waar zij het Indische volk in verdrukking zag, poogde zij het recht te doen wedervaren. Het meest duidelijk blijkt dat wel uit haar ruiterlijke verdediging van den als verrader beschouwden Goesti Djilantik, stedehouder van Karang Assam. Uit eerlijke overtuiging, even fel en onbevreesd als een Multatuli, schreef zij het neer: ‘En als eens de geschiedenis hem herdenkt, zal zij hun eenparig oordeel moeten bekrachtigen en getuigen, dat Goesti Djilantik, door welke beweegredenen ook geleid, beiden, Nederland en Bali, het verlies van honderden menschenlevens heeft bespaard en dat het voor een niet gering deel zijn verdienste is, zoo het Balische volk gereedelijk en met goeden wil den weg is opgegaan, waarlangs het komen zal tot de zeer te wenschen ontwikkeling van zijn stoffelijke, verstandelijke en zedelijke krachten.’

Haar sociale gevoel was, zooals bij Gorter, bij Henriëtte Roland-Holst, ver verwijderd van alle partijbeuzelarij. Het kwam voort uit den rechtvaardigheidszin, uit de alomvattende liefde van een warm en waarlijk menschelijk voelend hart. En het uitte zich niet in zalvende woorden, maar het verleende aan haar kunst die ethische waarden die de grootste kunstscheppingen van alle tijden en volkeren kenmerken. Reeds in haar vroegste oeuvre - dat nog ongelijkmatig van stijl en dictie, nog onevenwichtig in zijn vorm en structuur is - bespeuren wij de warme menschelijke sociale gevoelens van Augusta de Wit. Het begrip trouw bijvoorbeeld in ‘De Vader’.

Later vindt zij, evenals B. Traven in zijn ‘Die Brücke im Dschungel’ in het beeld van de brug (‘De Wake bij de Brug’) het symbool voor de broederlijke verbondenheid en de verbroedering van alle menschen.

Juist de romanticus - en voor een groot gedeelte mag men

Augusta de Wit's kunst wel romantisch noemen - laat zich gaarne op den stroom van zijn fantasie voortdrijven, zonder zich om ethische gevoelens en sociale kritiek te bekommeren. Augusta de Wit blijft ook in haar romantisch getinte verhalen humaan. Naast haar heidensche natuur-mystiek vinden wij steeds weer de elementen van een soort oerchristendom, van een vrij ondogmatisch geloof. Dezelfde elementen vinden wij vereenigd bij den Zuidduitscher Friedrich Schnack, wiens episch werk ook in ander opzicht menige overeenkomst met het hare vertoont.

Schoonheid en warme menschelijke liefde leven in de boeken van Augusta de Wit voort als een kostbare nalatenschap voor ons allen. Ook voor haar zelf kunnen nu de profetische woorden gelden die zij eens schreef om Multatuli te huldigen en recht te doen wedervaren: ‘En het uur komt, dat strijders geen strijders meer zijn, maar menschen alleen die zachtheid behoeven aan hun hart: dan gaan zij de bloemen zoeken! O! wat dank dan, voor de kleinste die zij vinden, wat liefde en eer voor de hartebloem Poëzie. Die vijanden waren, plukken haar voor elkander, tezamen verheugen zij zich. Als de wreede oorlog uit is, en broederlijke werkers zijn allen geworden; als geen scheiding van trots en van wrok meer is tusschen den blanken mensch en den bruinen mensch, Westerling en Oosterling; dan zal de schoonheid van den eene zijn broedergave aan den andere zijn, welkom en lief; dan zullen velen die nu zijn naam niet kennen zelfs, uit een vreugdevol hart dank brengen aan den dichter van Saïdjah en Adinda.’

ELISABETH AUGUSTIN

Periscoop

Paul Alverdez, Das zwiegesicht Albert Langen - Georg Müller, München

Wolfgang Weyrauch, Strudel und quell Rowohlt, Berlijn

Twee weinig omvangrijke werkjes gelijk er tegenwoordig in Duitschland, dat ons zelden meer met werk van langen adem verwent, veelvuldig verschijnen. Ook de inhoud is nogal benepen. Het zijn geen geschreven vergezichten en geen herschapen visioenen. Eerder twee reeksen met ijver en zorg geteekende prentjes voor het naar gevoeligheid hunkerende publiek.

Paul Alverdez is een schrijver die in het Duitschland van heden nog al aanzien schijnt te genieten. En, ja, een verteller is hij ook wel, d.w.z. hij heeft den verteltoon en den verteltrant te pakken. Daarom is het dubbel jammer dat hij zoo weinig origineels te verhalen heeft. Hier wordt een ouderwetsche verzameling plaatjes uit het leven van een onbelangrijke en onvoldane doktersvrouw, moeder van twee kinderen, voor u opengeslagen. Onder een van die

prentjes zou men kunnen schrijven; 'Tot ontrouw bereid'. Maar de man dien zij bemint (of moeten wij zeggen: meent te beminnen?) is niets minder dan een beroemd oorlogsheld. Misschien is het daaraan te wijten dat hij in het gewone leven en in de liefde eigenlijk zoo weinig dapper is! De auteur weet echter een edeler oplossing - die hij evenwel niet aanvaardbaar weet te maken. Hij wil ons wijsmaken dat het soldateske kameraadschap is, ook de echtgenoot streed in den oorlog, welke hem ten slotte weerhoudt. Maar hoe dit ook moge zijn: op het beslissende oogenblik verdwijnt de gevaarlijke man en de dame vindt onder een regen van tranen den veiligen weg naar echtgenoot en kinderen terug.

Men ziet: het gegeven voor een burgermans verhaaltje. Maar zelfs daartoe is het nauwelijks uitgegroeid. Wat zwierige lijntjes hier, wat genuanceerde kleur daar, kortom gemakkelijke en getemperde romantiek. Bepaald hinderlijk is het trachten naar een zekere teerheid van atmosfeer, naar fijngevoeligheid, naar dichterlijkheid. Onder de vele goede eigenschappen van den gemiddelden Duitscher komt fijngevoeligheid nu eenmaal zelden voor. Probeert hij die te bereiken dan wordt ze altijd te dik, sentimenteel, zij kookt over de ijle grenzen heen en bijna altijd is zij geschift. Doch zoover brengt de schrijver het hier niet eens. Daarvoor zijn in zijn geschrift én het 'Deutschtum' én het 'gevoel' te slap, te aangelengd.

Een tikje steviger, maar daarmede is ook alles gezegd, is het werkje van Weyrauch. Ook het onderwerp is iets interessanter. Het behandelt de geschiedenis van een paar piepjonge menschen uit den arbeidersstand. Het gaat hun aanvankelijk niet te best. Een wijle bedreigt hen zelfs de ondergang. Haast vanzelf, zonder eigenlijk actief mede te werken, komen zij dat alles te boven. Door den vloed van het leven worden zij in hun onnoozelheid op het vaste strand geworpen.

Van dit in wezen niet onaardige gegeven wordt niet veel gemaakt. Ook hier een album met brave plaatjes. De ontroering welke Alverdez met antiekerige prentjes tracht te bereiken zoekt Weyrauch te verwerkelijken met iets dat op het eerste gezicht wat moderner lijkt. Hij grijpt wel terug, maar niet zoo heel ver. Zijn kleine afbeeldingen zijn een ietwat verwarde imitatie van houtsneden uit den tijd van het expressionisme. Heel gematigd en heel omslachtig. Alleen maar uiterlijkheid. Een heel enkel fragmentje doet wel eens iets, doch gewoonlijk sneed de guts er net naast of er overheen. Deze beide werkjes zouden een bespreking nauwelijks waard zijn geweest, wanneer ze niet eenigermate als 'verschijnsel' te beschouwen zijn. Als zoodanig zijn zij beide typeerend en dus, zonder dat de auteurs daar ook maar eenige schuld aan hebben, niet onvermakelijk.

LAURENS VAN DER WAALS

Op de bres
Door de redactie
Herbewapening en werkloosheid S.O.S.

In groote woorden ligt een groot gevaar. Van moreele herbewapening is men gaan spreken o m d a t h e t g e w e t e n s p r a k. Er werd, hier en daar en telkens meer, in de wereld scherper en pijnlijker beseft dat een zoo jammerlijk ontredderde samenleving als waarvan wij thans deel uitmaken, den dwingenden eisch stelt tot herziening en vernieuwing van verantwoordelijkheidsbesef. Daarop te blijven hameren is een noodzakelijkheid, en daarvoor een suggestieve term te gebruiken, is psychologisch verdedigbaar. Maar er is een groot gevaar, dat het geweten straks bij velen niet meer of gaandeweg minder spreekt, o m d a t men het zoo druk over moreele herbewapening heeft en daar het geweten mee sust. Het gevaar is groot, dat men weldra met de leus tevreden is, omdat men een beetje aan 'moreele herbewapening' 'doet'. Want het gaat hier niet om mooie woorden; het woord, van buiten overgewaaid, is niet eens erg mooi, en het veronderstelt dat we al eens moreel bewapend waren. Maar wie heeft zoo weinig zelfcritiek, dat hij dat zou durven beweren! Het woord, waarmee men zich dreigt te gaan sussen en dekken, dient, àls het wat beteekenen wil, uitsluitend te zeggen, dat wij ons opnieuw of voor het eerst de v e r a n t w o o r d e l i j k h e i d v a n a l l e n v o o r a l l e n bewust dienen te worden. Met minder gaat het niet. Daarom is het heelemaal niet aangenaam of streelend voor het geweten, dat men aan 'moreele herbewapening' doet, maar het dient een ieder aanhoudend voor den eisch te stellen, zich in te spannen dat deze maatschappij minder miserabel wordt dan zij is door den wil tot medewerking daaraan met inbegrip van offers op elk terrein. De eisch valt om te zetten in duizend eischen van de practijk, waar ieder het zijne in kan en in moet bij-

dragen. Het gaat er niet om als padvinders elken dag een goede daad gedaan te hebben, een herbewapeningsmomentje in het onveranderde doodgewone etmaal te hebben ingelascht. Men denkt al gauw dat men tot de tanden herbewapend is, als men op leven en dood truitjes breit voor de 'misdeelden' zonder zich in de oorzaken van die misdeeldheid te verdiepen en zich daartegen in te spannen! Het gaat er niet om nood te lenigen met een beetje goede wil, maar nood te keeren en noodtoestanden te veranderen door inspanning van wil en inzicht in hun gehéél voor herstel van maatschappij en verbetering van gezindheid. Het gaat om de vernieuwing der maatschappij, en de gezindheid, het verantwoordelijkheidsbesef die daartoe noodig zijn, om de alles behalve aangename veranderingen die daartoe noodzakelijk zijn te aanvaarden in een gemeenschappelijken arbeidswil tot verbetering op alle terreinen van het maatschappelijke leven. Medewerking, samenwerking, kernvorming, plichtsintensiveering, daadwerkelijke offerwilligheid, herziening van vooroordeelen en gemakzucht, dat is het hardste noodig. Geen halve goede daden. De werkloosheid die diep in ons volksleven de vreeselijkste gapingen van grauwe leegheid geslagen heeft (een afgrond voor den staat!) stelt ieders verantwoordelijkheidsbesef voor den eisch tot inspanning aan haar bestrijding en terzijdestelling van alle oneenigheid die het tot stand komen van groote werken in den weg staat. Mr. Ir. Haveman schreef onlangs in Het Gemeenebest:

'Tot nu toe bestreed ons volk het kankergezwel in zijn lichaam, de werkloosheid, niet met een totale inzet van alle krachten. Men deed wel wat, doch het werd niet goed gedaan. Door het opportunisme bij de bestrijding, door gebrek aan uiteindelijke doelstelling, door het wachten op betere tijden, door versplintering van krachten en door het toepassen van lapmiddelen gingen kostbare jaren voorbij waarin alle werkende groepen hun bevoorrechte positie poogden te handhaven.

De werkloosheid te niet te doen zonder het brengen van offers is niet mogelijk. Daar het bestaan der werkloosheid op de verantwoordelijkheid van het gehele volk drukt, zullen allen in rechtvaardige mate in het offer hebben te delen en

dit gaarne doen, indien de vernietiging van het kwaad op korte termijn als collectieve daad gesteld wordt. Aan middelen en plannen ontbreekt het waarlijk niet.'

Men prate niet teveel over 'herbewapening' maar hamere op ieders v e r a n t w o o r d e l i j k h e i d : en beginne aan de organisatie van eensgezindheid en den arbeid aan concrete projecten! Die zijn er, maar kunnen alleen werkelijkheid worden als een dwars door partijen en klassen georganiseerde eensgezindheid de moeilijkheden ervan overwint. Er ga geen dag verloren!

ANTHONIE DONKER

Eva's tweede appel[1)]
Door Annie Romein-Verschoor

over Elizabeth Wolff-Bekker

De Vlissinger koopmansdochter Elizabeth Bekker zal de enige vrouw in deze reeks van zes en dertig ‘erflaters’ zijn. Het zegt waarschijnlijk minder omtrent haar dan omtrent de maatschappelijke rol van de vrouw in het algemeen, dat de vrouw, die dit portret schrijft, zich hier voor het eerst tot een verantwoording van haar keuze geroepen voelt. Verantwoording tegenover twee vragen: 1e gaat het aan deze vive dominese tot de vormende krachten van onze Nederlandse beschaving te rekenen en 2e hebben de zes eeuwen, die we hier overzien geen belangrijker vrouwenfiguren opgeleverd? Wat de eerste vraag betreft, daarop moet deze schets zelf het antwoord geven, zo het niet al voldoende is, dat de schrijfster van Saartje Burgerhart, door haar tijdgenoten ‘verslonden’, met geen enkele 18e eeuwse en zeer weinige 19e eeuwse Nederlandse auteurs de eer deelt van nu nog buiten verband met de hoofd-acte-studie te worden gelezen. De tweede vraag, die ons de beslissing over een absolute superioriteit voorlegt, zouden we liever uit de weg gaan: er zijn zeker vrouwen geweest, die door haar tijdgenoten eenstemmiger bewonderd zijn: we denken b.v. aan Anna Maria van Schuurman, maar wie maar even in haar pedante geschriften bladert, begrijpt, dat de bewondering hier de rariteit gold en dat de haar gebrachte hulde een miskenning inhield van honderden oorspronkelijke geesten, die haar vernuft besteedden aan was en inmaak, haar smaak aan het plooien van een muts, haar humor aan de zachtmoedige omgang met een zelfingenomen man, haar geduld en toewijding aan de zorg voor kinderen en zieken.

1) Uit het in de loop van dit jaar te verschijnen 3de dl. van Erflaters van onze Beschaving, Nederlandse Gestalten uit zes eeuwen door Jan en Annie Romein bij Em. Querido's U.M. te Amsterdam.

En waar toch ook de was, de inmaak, de opschik en de opvoeding tot onze beschaving behoren, zou hier alle gelegenheid zijn om ‘erezuilen op te richten’, als aan al deze vrouwen niet één essentiële trek van den erflater ontbroken had: het zelfbesef van de maatschappelijke persoonlijkheid. Naast een wazige Hadewych, en een krabbel van Anna Bijns, naast een vergeeld daguerro-type van Truitje Bosboom en een strijdlustige groep-foto - met forse handtekeningen - van het eerste bestuur van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht, zouden we in onze galerij het portret van de Onbekende Nederlandse Vrouw moeten hangen. Wij geven de voorkeur aan ‘de befaamde juffrouw Wolff’ in de hoop te kunnen aantonen hoe vrouwelijk en hoe Nederlands ze was en hoe groot daardoor niet alleen haar representatieve waarde, maar ook haar invloed.

Elizabeth Bekker werd op 24 Juli 1738 te Vlissingen geboren uit een geslacht van ‘schrandere, eerlijke, rijke kooplieden’, dat wanneer haar eigen genealogische nasporingen juist zijn, zich in de veertiende eeuw al onderscheidde door vroomheid, milddadigheid en aanzien, blijkend uit ‘de huiselijke omgang der kerkelijken’. In haar onvoltooide ‘Geschrift eener bejaarde vrouw’ haalt zij ten bewijze daarvan de volgende aantekening van deze oudste voorvader aan: Item, die Heer Abt van Middelburg heft bi mi logiert, wi hielden het noenmaal in de groene kamere. Item, de Heer Prior collationeerde bi mi met veel waardschap. Item, de Heer Pastoir is mit mi naar minen boogaart geganen. Dair vierden wi het hoogwairde feest der allerheiligste Jonkvrouwe Marie (bid voir ons, o gij moeder Gods) staatelijken, ende met deft. In de agternoene hebben wi zedelijken gedobbeld, die abt van Middelburg trok de pot.’

Twee eeuwen later behoort de familie weer op andere wijze tot de vooraanstaande, blijkens een aantekening in een ‘bijbel van deux aas’, dat ‘Jasper Simons werd in den spijker (pakhuis) van Lijsbeth, onze nichte, al heimeliken gedoopt’. Zo er in deze genealogie tussen 1350 en 1550 en tussen 1550 en 1700 al hier en daar een schakeltje los mag zijn, we weten er in ieder geval uit, dat de nakomelinge voor zich een traditie van vrolijk Christendom en recht op heterodoxie opeiste en, uit wat zij verder omtrent haar onmiddellijke

voorouders meedeelt, dat zij behoorden tot die brede laag van welgestelde, beschaafde en degelijk levende burgers, ten dele, als de Bekkers van hervormde, maar vaak ook doperse, remonstrantse of roomse confessie, steeds scherper van de regenten-stand gescheiden en mede daardoor het eerst toegankelijk voor de ideeën van verdraagzaamheid en democratie der grote 18e-eeuwse denkers.

De kleine Betje was een zwak nakomertje, dat niemand aanvankelijk voor een blijvertje hield, maar door haar moeder met grote zorg opgekweekt, ontwikkelde ze zich tot een klein, overgevoelig, spontaan en kwikzilverachtig wezentje. Betje werd zij genoemd en als Betje Wolff-Bekker zou zij een bekend dichteres, moraliste, polemiste en romanschrijfster worden. Het heeft zin bij die naam even te blijven stilstaan, zowel om het wanbegrip, dat er aan vastgeknoopt zit, als om het begrip, dat er zich aan laat vastknopen. Want er is minder historische instelling voor nodig om christenvervolging of inquisitie te begrijpen dan om zich te onttrekken aan het wanbegrip dat namen als Betje, Jansje, Coosje en Aagje aan prenterige kleinburgerlijkheid verbindt, aan een groter wanbegrip nog van de ontgoochelde 20e-eeuwer, die altijd weer geneigd is het 18e-eeuwse geestesleven als een spel te zien, hier met zoete verkleinwoordjes, lachjes en traantjes en blozende vruchtenfestoenen opgesierd, daar weer gedramatiseerd met pastorale onweersbuien, naïeve beeldenstormerij en poëtisch gebral. Van verder achter ons liggende tijden weten we dat hun taal interpretatie vereist om begrepen te worden, de 18e eeuw doen we gemakkelijk onrecht door haar niet te beoordelen naar haar vernieuwingen en doeleinden, maar naar haar door latere generaties uitgehold gebaar en woordgebruik.

Betje werd ze genoemd, niet omdat haar ouders burgermensjes waren, maar omdat in haar tijd de Cornelia's en Maria's alleen in doop- en trouwacten als zodanig voorkwamen, maar over-huis Keetje en Mietje heetten.

Betje - naast dwaling suggereert die naam ook begrip. Want zo ze zich al op haar geschriften deftig Elizabeth Wolff geb. Bekker noemt, haar bekend worden als Betje Wolff, later met haar vriendin en medewerkster samen als Betje en Aagje doet ons weten, die hier voor het eerst niet een de mannen konstig

napratend fenomeen, maar een vrouw zo als zij reilde en zeilde in het openbaar debat meesprak.

Had Betje Wolff in onze tijd geleefd, we zouden ons kunnen voorstellen hoe ze van haar kinderbrieven en -versjes gemakkelijk naar een bundeltje zeer openhartige lyriek en vandaar naar een al te vrouwelijke en al te autobiografische uitbeelding van haar liefde voor Mattheus Gargon zou zijn voortgegleden. Maar het kind dat in 1747 zo een allerliefst spontaan briefje aan haar vader schreef over onze goede Fy, die zulke lekkere oublietjes bakte en over de zilverde hen, die twaalf kuikentjes had, zal de lange omweg via De Kracht der Deugd in Tegenheden en veel pastorale en klassiekerige rijmelarij moeten afleggen voor ze haar Saartje Burgerhart, Alida Leevend en tante Martha bereikt.

Haar moeder, die naar het getuigenis van de dochter een hartelijke en ruimdenkende vrouw moet zijn geweest, zal bij de verstandig-vrijzinnige opvoeding, die zij haar meisjes gaf, zich geen ander doel gesteld hebben dan van de dochters van een Vlissings notabel vrouwen en moeders van Vlissingse notabelen te maken en de al te vlugge geest van Betje naar haar zwakke krachten en tere zenuwen in te tomen. Maar de moeder stierf al toen zij dertien jaar was en het door de goedhartige vader half verwaarloosde en half verwende ‘kleintje’, van de met zorg gekozen kleine plichten ontslagen, kon zich ongebreideld aan haar lees-, leer- en dicht-lust overgeven. Zestien jaar oud laat ze zich als een echte aankomende s a v a n t e met Pope's ‘Essay on Man’ in de hand portretteren, ze vindt al te bereidwillige waardering voor haar vlotverheven rijmelarijen bij haar stadgenoten-dichtgenootschappers en a d o r a t i o n m u t u e l l e bij een Middelburgse geleerde en geletterde vrouw, mevrouw Haverkamp, een pedante, rijmende ‘philosophe’, die er zich op beroemde haar gehele huishouding te bestieren naar de beginselen van de ‘Zedekunde’ van den Duitsen modewijsgeer Christiaan Wolff en aan de achttienjarige ‘geestrijke juffrouw Elisabeth Bekker’ een van haar dichtstukken opdraagt. De enige critiek, waarop ze stuit: van haar bekrompen en femelenden broer Laurens, wijst ze - natuurlijk - hooghartig af.

Men zou zich echter deerlijk vergissen, wanneer men in deze geestrijke juffrouw een blauwkous vermoedde: even vrij in

haar omgang als in haar studie - de 18e eeuw was geen 19e! - en zonder ander toezicht dan dat van haar vier jaar oudere zuster Chrisje, kon zij, geestig, coquet en pretlievend, in de Vlissinger beau monde en op haar vader's buiten, een rol spelen die zij zelf later als volgt omschrijft: ‘Mijn zuster is een beauté, dog, haal mij den drommel! ik kaapte alles voor haar neus weg, wat het hart had op “Altijd wel” te komen en smaak had.’ Door een van deze vrolijke speelgenoten, den zoon van den predikant Gargon, liet zij zich in een onberaden ogenblik overhalen tot een stap, die over haar hele verdere leven beslissen zou en die wij alleen kennen uit toespelingen in haar later werk en brieven en uit een notitie in de ‘Extracta Actorum’ van de Vlissingse kerkeraad van 9 September 1755, volgens welke de vaandrig Matthijs Gargon ‘onder censure’ werd genomen ‘wegens weggaan met Elisabeth Bekker, die ook wegens deze ongehoorzaamheid aan en het verlaten van haar vader gecensureerd is, en zijn beider namen op het klappertje geplaatst’.

Er blijft, ondanks een paar openhartige uitspraken van Betje zelf in haar latere brieven, veel onverklaarbaars in deze episode. Beide delinquenten behoorden tot gezeten Vlisingse families. Was er dan iets dat een regelmatiger verbintenis in de weg stond? Was het zo maar een dolle streek van twee al te romantische gelieven? Maar dan had het voor de hand gelegen de situatie te redden door het avontuur zo spoedig mogelijk door een bruiloft te laten volgen. Of hebben we hier het prototype van de overrompeling van een zieltje zonder zorg door een gevaarlijke lichtmis, zoals Betje die tot tweemaal toe in haar romans heeft verhaald? Daartegen pleiten enige van de hierboven genoemde openhartige uitspraken. In een brief van 1770 schreef zij: ‘Met een hart gescheurd tot aan den wortel toe, en wiens wonde na tien jaar treurens, nog niet nalaat somtijds eens te bloeden, heb ik de verrukkingen eener jeugdige liefde betaalt’, en iets verder: ‘Eén ding is jammer, dat ik mijn wensch niet heb; de geleerde waereld zoude nooit met mijn Poëtische fratsen zijn opgescheept geworden. Ik zou niets Gods ter waereld gedaan hebben dan mijn lieven jongen beminnen & nagt & dag mijn harsens hebben gebroken, om tog zijn heele hart te houden, want ik zou er geen klein stipje van hebben kunnen missen,

als een kleine speldeknop groot.' Daarbij past niet de figuur van den gewetenlozen aanrander, maar van een door dwang of intrigue verloren geliefde. Uit de 'tien jaren treurens', waar Betje in 1770 van spreekt, mag men bovendien afleiden dat de breuk voor haar niet bij het 'schandaal' van 1755, maar in 1760 lag.

Het waren wel niet alleen de lasterpraatjes der Vlissingse 'fijnen' met broer Laurens aan het hoofd over 'de juffer die zulk een kwaden uitstap gedaan had', die haar in een ernstige toestand van lichamelijke en zenuwzwakte brachten en tot een krampachtige beoefening van een 'philosophie' op Pope's thema: 'Whatever is, is right'. In October 1759 hakte ze resoluut de knoop door: de 52-jarige Adriaan Wolff, een geleerd en geletterd weduwnaar en predikant in de Beemster, met wien Betje in correspondentie was geraakt over 'taal- en dichtkunde' was blijkbaar gerechtigd tot de goede verwachtingen, waarmee hij de lange reis naar Vlissingen tot nadere kennismaking ondernam: nog op de dag van zijn aankomst werd de verloving beklonken en een maand later zat Betje als dominésjuffrouw in de Beemster. 'Mijn fortuin is echter sober uitgevallen, zult ge zeggen: een oude boeren-dominé!', schreef ze in de eerder aangehaalde brief. 'Gij hebt gelijk, dog wagt, tot dat ik mes mémoires eens in 't licht geef, om te oordeelen of ik wel een zot stukje begon, toen ik twintig jaar oud, mijne familie tot één toe en ma très chère Patrie a dieu zeide om in het stijve Noord-Holland met een oud statig man te hokken. Ik heb mogelijk meer recht op den schoonen titel van N... chère philosophe te... dan gij denkt. Indien de Philosophie ook bestaat in te triompheeren over de sterkste & vurigste hartstocht waarvoor 't aandoenlijk hart vatbaar is, uit een loffelijk principe, dan usurpeer ik dien titel niet.'

In de loop van het jaar 1760 is de vaandrig Matthijs Gargon in dienst der O.I.C. naar Java vertrokken.

Betje's huwelijk was een al te philosophische stap om in de onphilosophische dagelijkse omgang niet tot bittere teleurstelling voor beide partijen te leiden. Prikkelbare zelfstandigheidsdrang tegenover bezadigde autoriteit, zorgeloze en hunkerende behaagzucht tegenover al te begrijpelijke jalouzie voerden een lange en vooral van de kant van de jonge vrouw soms felle en weinig zachtzinnige strijd, tot ze in de

laatste jaren van hun huwelijk toonden practische ernst te kunnen maken met het door beiden vurig beleden evangelie der verdraagzaamheid in een verhouding van elkaar respecterende huisgenoten, die niet meer dan vriendschap verbond, zoals Betje met grote openhartigheid in haar brieven vertelde: ‘En dewijl hij mij maar voor de Pronk houd, kan hij niet om mij verlegen zijn.’ Een wezenlijk element in die verzoening heeft zeker de loyaliteit gevormd, waarmee ds Wolff openlijk zijn vrouw's partij koos tegen de kwaadaardige aanvallen, die zij als schrijfster vooral van de kant der ‘fijnen’ te verduren had.

Want van het ogenblik af, dat zij in de Beemster haar intrede doet, stond het voor Betje vast, dat zij voor al wat ze menselijks moest ontberen vergoeding zou vinden in de ontwikkeling van haar talenten: een zolderkamer in de pastorie richtte zij dadelijk als haar ‘celletje’ in ‘en ik schreef of 's Lands welvaart er van afhing’. Of zij inderdaad f a u t e d e m i e u x schrijfster is geworden, zooals ze - we haalden het al aan - later betoogd heeft? Een vraag, waarop niet meer dan een benaderend antwoord mogelijk is en dan nog slechts, wanneer we ons er rekenschap van geven wat voor Betje Wolff en haar tijdgenoten het begrip dichterschap beduidde: een liefhebberij, een edele liefhebberij, die waar ze zich een zedelijk en belerend doel stelde veel nut kon stichten, maar die noodzakelijk moest worden achtergesteld bij de plichten, die de redelijke mens zich als handwerker, koopman, staatsdienaar of huisvrouw zag opgelegd. En zien we, hoe gering het aantal vrouwen, die zich met wetenschap en kunst bezig houden, in de 18e eeuw nog is, dan is er meer reden de verklaring daarvan in deze verhouding van plicht tegenover liefhebberij te zoeken dan in een bijna geheel ontbreken van talenten onder de vrouwen. Voor Betje Wolff - het tegendeel zou een fenomeen geweest zijn in haar tijd - lag roeping en bedrijf van de vrouw in gezin en huishouding en ze zag zichzelf dan ook allerminst als een feministisch voorbeeld, maar als een uitzondering: een kinderloze dominés-vrouw, die er niet over dacht zich als een s a v a n t e aan haar huiselijke en pastorale plichten te onttrekken, maar die genoeg organisatie-vermogen en takt bezat om daar in de kortst mogelijke tijd mee klaar te komen. Niemand kan zeggen of diezelfde talenten

aan Betje Gargon-Bekker en eventueel zelfs aan de moeder van enige kleine Gargonnetjes niet de gelegenheid zouden hebben verschaft om af en toe nog eens een lief vers of geestige karakterschets te schrijven, maar de hartstocht, de kribbige eerzucht en strijdvaardigheid vooral, waarmee ze in de eerste decenniën van haar schrijfstersloopbaan de pen voert, laten duidelijk zien in hoeverre hier de 'liefhebberij' de smartelijk gemiste 'plicht' moest goedmaken. Minder gedreven door de behoefte iets te zeggen dan iets te zijn (het begaafde jonge vrouwtje van ds. Wolff inplaats van de gecensureerde Betje Bekker, die 'een yder met den vinger aenwijst' zoals broer Laurens hartelijk schreef) zal ze daarbij gezien de geest der eeuw voorlopig meer het grote voorbeeld dan de oorspronkelijkheid nastreven. Haar eerste, drie jaar na haar huwelijk verschenen werk: 'Bespiegelingen over het Genoegen' (1763) staat dan ook, helaas, dichter bij de 'verheven' poëzij van Lucretia Wilhelmina van Merken, galmender nagedachtenisse, dan bij de momentopnamen van de zilverhen en buurmans poes. Hetzelfde geldt van een aantal volgende dichtwerken als ''s Lands Vreugdegroet aan Zijne Doorluchtigste Hoogheid Willem den Vijfden, Prinse van Oranje en Nassau, enz. enz., toegewijd ter heuchelijke gelegenheid van Zs. Hs. zestiende jaardach' (1764), 'Eenzame Nachtgedachten over den Slaap en den Dood' (1765), 'Bespiegelingen over den Staat der Rechtheid, den Val en den Gevallen Mensch' (1765), 'Een Nieuw Scheepslied gemaakt ter eere Zijner Doorluchtige Hoogheid onzer dierbare erfstadhouder, Willem den Vijfden, bij gelegenheid van Hoogst-deszelfs Installatie als Heer van Vlissingen' (1766).

Toen zij het laatste in 1785 in een bundel Mengelpoezy liet herdrukken, vond zij, bekeerd van haar hoge verwachtingen omtrent Willem V, het nodig er aan toe te voegen: 'Dit Scheepslied is gemaakt in 't jaar 1766 (lees 1766); 't is niet ondienstig hier het jaartal uitdrukkelijk bij te voegen en den lezer te herinneren, dat gissen geen wiskunst is'. En van het voorlaatste schreef zij in 1884: 'Hoe gaarne ontknarpte ik den uitgeveren één stuk! en wel die misselijke olipodrigo, die ik voor twintig jaar goed vond Staat der Rechtheid te noemen. Dat ellendig ding ligt mij als lood op het hart', en elders: ''t Is een bedroefd ding dat wij gedurende de eerste

twintig jaren onzes kunstleevens niet, als minderjarigen, staan onder de nutte voogdije van het een of ander magtig stemmig en magtig naauwziend mensch.' Het moet gezegd, dat Betje ondanks een gepast gevoel van eigenwaarde zich ook in die eerste twintig jaren geenszins afkerig getoond heeft van zo'n voogdij, al werd zij daarin minstens zo sterk door haar hartstocht voor de vriendschap als voor de kunst gedreven. Haar eerste vaderlijke vriend vond zij enige jaren na haar huwelijk in den bekenden Amsterdamsen advocaat Herman Noordkerk, een beminlijken, algemeen ontwikkelden en ruim denkenden oude-vrijer, die wel als het prototype van Abraham Blankaart uit 'Saartje Burgerhart' beschouwd wordt. Betje beleefde in die tijd een scherp conflict met haar man naar aanleiding van diens autoritair ingrijpen in een wat geëxalteerde vriendschap van zijn vrouw met een jeugdig dichteresje uit Hoorn, op verzoek van familieleden van de jongejuffer, die danig veel kwaad over de onrechtzinnige dominese wisten te vertellen. De strijd liep zo hoog, dat Betje zich in een opgewonden brief tot den beroemden advocaat wendde met de vraag welke mate van zelfstandigheid haar als getrouwde vrouw toekwam.

'Daar vuile Laster ende Logen mij verzelden, Vlood ik tot Noordkerk en die Noordkerk werd mijn Vrind', schreef ze in een Lijkzang, bij zijn dood in 1771. De bezadigde advocaat liet haar eens bij zich komen en uitrazen en suste tot haar eigen heil haar dolle drift. Van die tijd af tot Noordkerk's dood gingen bestendig de brieven en het boekenkoffertje heen en weer over het IJ.

Een tweede vriend, die zij omstreeks 1766 leerde kennen en die meer nog aanspraak mag maken op de eer haar litteraire 'voogd' te zijn geweest, was de Haarlemse Doopsgezinde predikant en redacteur-oprichter der 'Vaderlandse Letteroefeningen' Cornelis Loosjes. Wat er aan getuigenissen van deze vriendschap overbleef: één brief in Bijbelstijl en de 'Brief aan Vredemond', opgenomen in de 'Lier-, Veld- en Mengel-zangen' van 1772 spreekt meer nog dan van literaire en geleerde uitwisseling van gedachten van een echt-18e-eeuwse dweperige en sentimentele vriendschap, die steeds meer haar grenzen verliest, naarmate ze nadrukkelijker de 'lage driften' afwijst en de 'Reden' boven de 'Lust'

stelt. Betje heeft - het pleit voor haar eerlijke spontaneïteit en het heeft haar menig traantje gekost - zich nooit naar het ‘hoed u voor de schijn’ willen richten, maar het is wel niet verwonderlijk, dat den braven ds. Wolff, zelf toch ook voor zijn omgeving een geleerde van naam, de angel der jalouzie in het hart stak, wanneer hij las van ‘den Vredemond mijner Poësi, aan wiens Onderwijs ik mijn geheel Geleerd wezen ('t zij dan klein of groot) schuldig ben’ of van den ‘vriend, die al mijn zielsgeheimen weet’ of wanneer hij de Haarlemse menisten-leraar, bij zijn familie bekend als een droog, dor en lastig man, hoort weeklagen: ‘Lief schepsel, zag ik u nog eens zo gelukkig als mijn hart u wenscht’.

Toch zijn het noch de geleerde lessen van Loosjes geweest, noch de zorg waarmee hij de verzen van haar dichtwerk in vier zangen ‘Walcheren’ (1769) ‘beschaafde’ tot ze zo ‘glad’ waren als zijn klassicistische smaak dat wenste, die Betje op de weg van haar eigenlijke talenten hebben gebracht. Noch was het de inspiratie van hun tedere betrekkingen, noch van die andere ‘hartsvriendschap’ met Gerrit van der Jacht van Zaandam, alias ‘Ernst’, ‘de jonge zanger, wiens hair bruin ende gekruld is, als het haar Abzalons des zoons Davids, die door Joab gedood werd, ende wiens gedaante schoon is als het licht des daags’, gelijk Betje in haar zendbrief schreef en bij wiens plotseling verschijnen ter pastorie ‘de jalouzie, die 't harte verteert, ende t' huis afbreekt met haare handen, stond op, ende vertrok niet voor dat de jonge zanger was heengegaan.’

Wilden haar beste kwaliteiten tot hun recht komen: haar levendige, springerige geest, die telkens contact maakt, haar weinig verheven maar scherp ironisch en spotziek vernuft, haar liefde voor de natuur en vooral voor het natuurlijke en haar spontaan verzet tegen alles wat klein en vals was, dan moest ze heenbreken door die dam van laat-klassicistische traditie, die de letterkunde tot ‘digtkonst’ en die ‘digtkonst’ tot het handwerk van in de mythologie geconfijte ‘puikpoëten’ had gemaakt. Ze moest allereerst haar eigen taal durven spreken, en dat was niet de taal der poëzie, alle lof van ds. Loosjes ten spijt. Dat was ook niet de gemoedelijke rijmelarij van haar ‘Brief aan Ernst’, al vloeide die even gemakkelijk als de adem van haar lippen en was deze spreekvorm

der dichtgenootschappers haar zo vertrouwd, dat ze onmiddellijk na het sterven van haar man en verlangend naar haar hartsvriendin Aagje naar de pen greep.

> ‘Ach Deken! Deken ach! Mijn waarde Wolff! mijn man,
> In 't holst des nachts... 'k Zit voor zijn ledikant te lezen;
> Hij spreekt met mij, hij sterft, valt in mijn arm, ik kan
> Niet schrijven. Hemel, moest ik juist allenig weezen!’

En Aagje, in 't minst niet beduusd, antwoordt onmiddellijk voor ze naar de Beemster snelt:

> ‘Wat's dit... Mijn God! uw man... reeds dood...
> Wat zegt uw brief?
> Ik beef... dat's onverwacht... O wisselloop der dingen!’

Betje's taal was het proza en eventueel als concessie aan de tijdgeest het berijmde proza, in de eerste plaats, omdat ze maar een uiterst middelmatig of misschien helemaal geen dichteres was, maar ook de grote ‘verheven’ voorbeelden van haar jonge jaren, de dames Van Merken en De Neufville hebben in de ogen van het nageslacht weinig dichterlijks, wat haar niet weerhouden heeft ons louter ‘verzenboeken’ na te laten. Betje's taal werd het proza omdat dat, veel losser van vorm-tradities, haar de beste kans bood om als vrouw, als intelligente, critische, geestige en gevoelige vrouw ronduit te spreken. Theoretisch heeft zij het gezag van het klassicisme en zijn wetgever Boileau nooit aangetast en wat er van de ideeën van de opkomende romantiek, b.v. in Van Goens' vertaling van Mendelssohn's ‘Verhandeling over het verhevene en het naïve in de schone kunsten en wetenschappen’ (1769), naar hier overwoei, heeft zij nooit als een nieuw evangelie aanvaard. Het is op zijn minst twijfelachtig of ze zich bewust was van een principiële omzwaai, toen ze in haar ‘Gedachten over de Dichtkunde’ (achterin de ‘Bespiegelingen over de Staat der Rechtheid’) cordaat verklaarde: ‘Slaafsch te volgen in het spoor van anderen behaagt mij niet’, nadat ze twee jaar eerder als haar hoogste doel gesteld had De Neufville en Van Merken ‘van verre na te treden’. Zij was geen theoretische en beschouwelijke geest, al schreef ze ‘bespiegelingen’ en noemde ze zich graag ‘philosophe’.

Haar philosophie was meer levenshouding en ‘wellevenskunst’ dan stelselmatige levens- en wereldbeschouwing. En men kon - zeker in haar tijd - van een vrouw, bij uitzondering in de republiek der letteren toegelaten, moeilijk het aplomb verwachten om als wetgeefster op te treden en haar natuurlijke uitingsvorm tot een nieuwe aesthetica te verheffen. Dus eerbiedigde zij de verstarde wetten van vorm en stijl, pikte hier en daar uit haar overrijke lectuur of uit de lucht die nieuwe ideeën op, waar haar natuur zich spontaan aan verwant voelde en... ging op haar eigen stijlloze wijze haar gang op het terrein, waar die wetten, juist door hun verstarring, hun gezag verloren hadden: in de moralisatie, waar die los kwam van het verhevene, dat het wettig domein der poëzij was en vooral in de polemiek.

In Juli 1767 begon haar medewerking aan het spectatoriaal tijdschrift ‘De Grijzaard’, waaraan zij onder het pseudoniem Silviana een reeks bijdragen leverde, gezond-verstandige moralisaties over het dagelijks leven, over huwelijk en opvoeding, over schijnheiligheid, laster en onnatuur, met hier en daar al een karikatuur of karakter-schets in wat op den duur haar eigen trant zou blijken. Het is duidelijk, dat er voor Betje Bekker, aan wier ‘zedeloosheid’ alle fijnen van Vlissingen hun vrome hart hadden opgehaald, een zekere voldoening in school hier als gewaardeerd moraliste gehoor te vinden. Maar daarmee was haar wrok over de haar aangedane smaad, haar berouw om het onberaden huwelijk, waar die smaad haar toe gebracht had, niet verzoend. Ze stortte zich in een vinnige polemiek tegen de starre rechtzinnigheid, tegen de onverdraagzaamheid, tegen schijnheiligen en fijnen en haar ergernis werd de rijkste bron van haar oorspronkelijkheid. Tegenover de uiteraard manlijke geest van Dordt, tegenover de opgeblazenheid en quasi-waardigheid plaatste ze met de scherpe intuïtie van het gekwetst gevoel háár stijlmiddelen van realistische ironie, de speldeprikken der niet te imponeren nuchterheid van één die de spelregels der waardigheid niet kende.

Haar eerste principiële geschrift tegen de orthodoxie was de inleiding bij een vertaling van het ‘Leven van Jezus’ van den Schotsen predikant William Craig. Het boek wekte grote beroering zowel onder de voorstanders, die de voorrede, waar

in zij openlijk opkwam voor een ondogmatisch geloof, hartelijk toejuichten als onder de rechtgelovige tegenstanders, die piëtisme en ‘werkheiligheid’ snoven en zelfs een poging deden de kerkelijke autoriteiten, die ook al getalmd hadden met de approbatie op de ‘Staat der Rechtheid’ te bewegen ‘de prijscourant van haar geloof op te maken’, zoals Betje zelf zegt. De orthodoxie had alle reden om zich schrap te zetten in deze tijd. Niet alleen vanuit de Engelse geesteswereld werden de dogma's van Erfzonde en Praedestinatie bedreigd door de begrippen van verdraagzaamheid en mensenwaarde. In Betje's omvangrijke lectuur, zoals we die uit haar brieven en geschriften kennen, spiegelt zich de belangstelling, waarmee hier te lande, zowel in de kringen van onrechtzinnige dissenters, als ook onder de ontwikkelde aanhangers der staatskerk, het rijke Europese gedachtenleven dier dagen werd meegeleefd. In 1762 verscheen Rousseau's ‘Contrat Social’. Betje niet minder dan ds Wolff rekenden zich tot de ‘aanbidders’ van ‘den grooten, den goeden, den uitmuntenden Rousseau’ wiens ‘beeltenis in medaillon tusschen de twee grootste onzer Vaderlanders de Groot en Erasmus’ op haar ‘Boekekamer’ hing. Voltaire, wiens ‘Traité sur la Tolérance’ in 1764 uitkwam, vereerde zij in de eerste plaats om zijn drama's en zijn ‘Henriade’ als ‘de grootste dichter van Europa’, als strijder tegen de inquisitie kan zij hem alleen maar met vele van haar landgenoten toegejuicht hebben, maar de ironische twijfel van zijn ‘Pucelle d'Orleans’, ‘het vileinste door hem tegen den Godsdienst geschreven’, ging de in wezen gematigde philosophe te ver: wat zij ‘zijn slegt hart, zijne grove, vuile spotternijen’ noemt kan zij hem niet vergeven: ‘de Vrouwen moesten zich, dunkt mij, schaamen met veele zijner werken familiair te zijn’. In zijn verrukkelijke ‘Candide’ kan zij niet anders zien dan een bespotting der Voorzienigheid.

Ook Lessing, die andere grote kampioen der verdraagzaamheid, heeft zij niet ten volle kunnen waarderen; met de stroom van de tijd mee legde ze zich pas in haar laatste Beemster jaren op het Duits toe en leerde toen ook zijn werk kennen, maar de ‘Nathan’, die haar toch uit het hart gegrepen moet zijn, noemt zij nergens en de goddeloze beginselen van zijn ‘Wolfenbütler Fragmente’ dienen in Willem Leevend, den

ongelovigen en dus loszinnigen Jambres als tekst van zijn de jeugd bedervende lessen.

Want als vele, ook ruimdenkende gelovigen onttrok ze zich niet aan het wanbegrip van een samenhang tussen ongeloof en zedelijk verval. Alleen ten aanzien van haar afgod Rousseau is ze bereid, waar ze hem in 't godsdienstige ‘bitterlijk ziet dolen’, in theorie toe te geven: ‘dog dwaling en deugd zijn bij mij zeer bestaanbaar met elkander’. In haar latere romans echter achtte zij het kennelijk haar plicht als moraliste den gelovige steeds het eerstgeboorterecht der deugd te verlenen.

Maar voorlopig had Betje meer met het geloof dan met het ongeloof te stellen. De voorrede bij ‘Het Leven van Jezus’ was aanleiding, dat zij zijdelings betrokken werd bij de in een reeks vinnige pamfletten uitgevochten ‘Socratische Oorlog’ over de al of niet mogelijke zaligheid van den al of niet deugdzamen Socrates. Betje leest al die plechtige, waardige, bliksem-zwaaiende mannentaal en haar vingers gaan jeuken om eens op haar wijze met haar oude vijanden af te rekenen. De Amsterdamse hoogleraar Petrus Burman verzamelde op zijn buiten Santhorst bij De Deyl, het z.g. Santhorster kuddeke, dat zich ‘de Paters van het dichtlievend kloosterken der Vrijheid en Tolerantie’ noemde, waar de tafelgenoten op de ‘vijfvoudige conditie van Vaderland, Vrijheid, Vreede, Vriendschap en Verdraegsaemheyt’ dronken en klinkende lofredes afstaken op ‘Bataafse helden’ als Brederode, Oldenbarnevelt en De Witt. Het spreekt vanzelf dat strijdvaardige advocaten der Vaderlandse Kerk als Paulus Dortsma (de Dordtse predikant Barueth) op deze uitdagingen het antwoord in de vorm van een kwaadaardig pamflet, niet schuldig bleven. Betje, die al lang popelde om al deze opgeblazenheid eens met de spot die ze verdiende af te doen, greep nu naar de pen en schreef haar: ‘Overanderlijke Santhortsche Geloofsbelijdenis in rijm gebracht door eene zuster van de Santhortsche gemeente,’ Ter Drukkerij van haare Koninlijke Majesteit Reden (1772), een paraphrase op de vijf V's met wat speelse schimpscheuten op de belagers van vrijheid en tolerantie, ‘de speeling van een bij uitstek weeligen en poëtischen geest’, schreef ds Wolff, die zich in een ‘Verdediging en Ontschuldiging van het dichtstukje de Santhorstsche

Geloofsbelijdenis' loyaal aan de zijde van zijn vrouw schaarde. Want - hoe had ze ook enig gevoel voor humor juist bij deze tegenstanders kunnen verwachten - nu keerde de pamfletten-stroom zich tegen het godslasterlijk en heiligschennend geschrift van de ontaarde dominese, waaruit men, grootste gruwel, een aanval op de stadhouders construeerde. Ook toen monopoliseerde de reactie graag het Oranje-huis en Willem V maakte haar dat niet moeilijk. Maar, tragi-comische complicatie voor de voortvarende dichteres: prof. Burman, die een lief Latijns vers over de vrijheid schreef, maar verder geen held was en zich niet graag van het Hof vervreemde, liet weten 'dat ik met de fameuse juffr. Wolff... nooit eenige familiaire omgang gehad heb of verlange te hebben' en dat hij van de uitgave van het 'onbeschaemt gedicht' in 't minst geen voorkennis had gehad. Betje trok er zich niet veel van aan, de tegenstand, die ze wekte, wel verre van haar af te schrikken, had genoeg weerwerk in haar gewekt om op eigen gelegenheid verder te gaan. Nog in hetzelfde jaar 1772 verscheen: 'De Menuet en de Domineespruik', een satyre op het schandaal ergens in Groningen losgebroken over een ouderling, die op de bruiloft van zijn dochter een paar passen had meegedanst, gevolgd door een 'Vergeefse Raad' aan haar Muze om deze strijd tegen de redeloosheid op te geven en de 'Zedenzang aan de Menschenliefde bij het verbranden des Amsterdamschen Schouwburgs'. Meer nog dan de eerstgenoemde, die als 'laffe, ongezouten, doch kwaadaardige paskwillen' werden aangemerkt, moest de brave 'Zedenzang' het in al en niet berijmde pamfletten en particuliere brieven ontgelden en wel omdat Betje daarin verzet aantekende tegen het dierbaar bijgeloof, dat hier een straffe Gods op zulk een ijdel vermaak als het toneelspel meende te zien. 'De vijand is op marsch en trekt als een leger van sprinkhanen op mij af' schreef Betje, die met haar vele lezers (de 'Zedenzang' was voor het eind van het jaar aan de 4e druk toe) meer en meer schik in het geval kreeg, hoe het popperige dominesvrouwtje van de Beemster, dat op rijtoeren door de dames om beurten op schoot werd genomen, werd aangeblaft als 'een vuile schandvlek der gereformeerde Kerk, ja een 'boschwolvinne', wier 'scheurzieke tanden de weerlooze schaar niet angstig genoeg schuwen kon'.

De telkens herhaalde coquetterietjes over haar min persoontje accentueren de voldoening, die dit indruk maken haar gaf. Zij kan er niet genoeg van krijgen en gaat in de volgende jaren enthousiast voort haar vijanden te bestoken, zo met de 'Datheniana', het hekeldicht 'Aen mijn Geest' van 1774, waarin ze in de vorm van een gesprek met haar muze de hele strijd nog weer eens oprakelde, 'De Bekkeriaansche Doling proefondervindelijk weerlegd' (1775), een ironisch betoog, dat Balthazar Bekker zich vergiste, toen hij het duivels geloof bestreed, want alleen van de duivel kon de inspiratie van haar vijanden komen, en de 'Brieven van Constantia Paulina van Dortsma' (1776).

De vele herdrukken van haar werk, het oplopen der prijzen van zeldzame exemplaren bewezen, dat zij, alle tegen haar gerichte kwaadaardige libellen ten spijt, de stroom mee had en veel instemming en bewondering vond. In 1784 werd tot *f* 100. - betaald 'voor een zoogenaamd compleet exemplaar' van haar werk. Nog nooit had een vrouw in Nederland zo'n rol in het openbare leven gespeeld als Betje Wolff, 'de roem haarer Sex', zoals ze zich in de Utrechtse trekschuit hoorde betitelen door een onbekende, die meende haar het nieuwtje van haar ontijdige dood te kunnen berichten. Het werd half een rage en half een uitgeversspeculatie om allerlei geestige en vermeend-geestige schrifturen voor haar werk te laten doorgaan. 'Meermaal', schreef Aagje Deken later 'misleidde men het publicq door het bedriegelijk stellen van tytels die het in de gedagten bragt, dat deeze beuzelingetjes door Mejuffrouw Wolff waren opgesteld, totdat men door die te leezen het bedrog bemerkte; kort gezegd alles, ik zeg niet, wat raar en geestig is, maar welk bij het gros zo genaamd w o r d t , eigent men aan mijne vriendin toe'. Maar bij dat alles deed Betje de bittere ervaring op van meer geestige schrijvers, die met hun geest een zaak, die hun ter harte gaat, verdedigen, dat n.l. de geestigheid meer aftrek vindt dan de zaak die ze dient en dat men haar spotzucht en ijdelheid prikkelde - om haar voor pias te zien spelen. Al dit, op hoe zelfbewuste toon ook, uitrazen van haar ergernis en verontwaardiging gaven haar niet het innerlijk evenwicht waarnaar ze haakte. Innerlijke onzekerheid spreekt uit de graagte, waarmee ze de kleine attentie, van mensen van aanzien en gezag

ontvangen, in haar brieven uit deze tijd releveert, uit haar correspondentie ook met Lucretia Wilhelmina van Winter, geb. van Merken, maar daar ligt tevens iets van haar geleidelijke overwinning van die onzekerheid in besloten. In Mei 1774 schrijft ‘uwe ootmoedigste Dienaresse E. Wolff geb. Bekker’ een brief overvloeiend van eerbied en ‘uitmuntende hoogachting’ aan de Amsterdamse dichteres ter begeleiding van een exemplaar van haar hekeldicht ‘Aan mijn Geest’. Tot overmaat van nederigheid verschuilt ze zich achter een aanzienlijk vriend, den Wel Ed. Groot Achtbaren Heer de Moor van Immerzeel, burgemeester van Gouda, die het initiatief voor deze toezending zou hebben genomen en zo vriendelijk was haar briefje voor haar te ‘beschaven’. Maar Lucretia, rijk en deftige Amsterdamse koopmansvrouw en dichteres, door haar geletterde tijdgenoten in één adem met Homerus en Virgilius genoemd, mist alle kwaliteiten om het huldebetoon van de fameuse en roerige plattelandsdominés-juffrouw te waarderen en schrijft een kwijnend-pedant en tussen de regels hooghartig afwijzend briefje terug. Nog twee maal, in December 1775 en in Januari 1777 stuurde Betje een van haar nieuw uitgekomen werken met een begeleidende brief aan Lucretia en deze hield zich stipt aan haar verzoek: ‘zo gij eenige consideratie voor mij hebt, antwoord mij tog geen een letter. Gij doet mij er geen plaisir mee.’ Maar men moet wel geloven dat mevrouw Lucretia, die anders voor een paar honderd verzen niet uit de weg ging met de mond vol tanden stond tegenover deze onbevangen vermenging van oprechte, ja bijna geëxalteerde bewondering voor de dichteres en nuchter ontluisterende ironie tegenover de aanmatigend minzame dame: ‘Andren zij het een raadsel, als zij hooren: “ik ben verlegen; ik weet niet hoe uw brief te antwoorden”. Wat domme menschen & dat noch geleerde Lui! Wel ik bevat het zeer duidelijk! Gij hebt geen klein geld: alle uwe idees zijn ryers en ducaten; dat wist ik wel, mevrouw; gij kunt des met mij geene comerce drijven; (ik wel met u)... Welfoei Mevrouw! ik ben evenwel je evenmensch, hoop ik, & mij zo liefdeloos te behandelen... Ik moest misschien u niet gezegd hebben, hoe ds. Wolff & zijn vrouw over u denken. Maar mijn Hemel, als een mensch ook zo veele jaren zweeg, is het te vergen! ik weet wat mij dat eerbiedig

zwijgen gekost heeft, wat ik er aan geleden heb en hoe dikwijls ik in de Remonstrantsche Kerk geweest ben om de eere te hebben van u te zien.'

In de zomer van 1776 ontving Betje een brief, die meer indruk op haar maakte dan de ongeschrevene van Lucretia Wilhelmina. Hij was van de Amsterdamse dichteres Aagje Deken, van afkomst een Amstelveense boeredochter, die nadat haar ouders onder een reeks van rampen bezweken waren, was opgevoed in het weeshuis der Rijnsburgsche Collegianten, de Oranjeappel, op de Keizersgracht. Naar de - overigens niet onredelijke - regels van 'het huis' was Aagje bij haar uittreden tot 'dienstbaarheid' bestemd. Of nu haar zelfbesef als eigenerfde boeredochter of haar begaafdheid haar daarbij in de weg stonden dan wel dat de voor die tijd moderne wezenverzorging in De Oranjeappel haar minder geschikt maakte voor de eisen, die men toen aan een dienstbode stelde, dan 'zulke, die niets weten van de waardij en rechten der menschen', zoals ze zelf later schreef: in ieder geval zij verdroeg die 'dienstbaarheid' alleen als huisgenote-verzorgster-vriendin van de ziekelijke dichteres Maria Bosch, met wie ze samen een bundeltje poëzij uitgaf. Na Maria's dood en een aantal mislukkingen in andere betrekkingen vond ze een bescheiden bestaan in 'het verzorgen van coffij, thee en andere noodwendigheeden aan goede vrienden'.

Deze Aagje nu schreef Betje een brief om zich te rechtvaardigen tegenover de beschuldiging als zou ze van haar 'wel eens een woordje kwaad gekaveld' hebben, maar tevens om haar in de zachtzinnige mennisten-stijl der collegianten te doen weten 'hoe swaar uw Eeuwig belang mij op de ziele weegd: Indien gij maar half wist hoeveel mijn ziel om u geleden heeft en nog lijd, omdat gij met een goed hart zo veel zotheeden begaat die mijn verstand wel afkeurd dog denwelke mijn hart in u althoos verschoonde... hoe veel traannen, geen kwaadaartige nog geveinsde, maar liefdenrijke opregte traan, ik om u gestort heb... hoezeer ik overthuigd ben van de moeejelijkheid om een weg te verlaten, waarop men jaaren lang, zelfs met toejuichging gewandeld heeft, - en wat het kost... voor de gansche waereld zich als schuldig te verklaaren.'

Wie mocht menen, dat vrouwenvriendschap alleen in de

vorm van een soort gezellige afgunst bestaanbaar is, leze deze brief en het antwoord, dat Betje er na een slapeloze nacht op gaf. Dat antwoord was niet mak, al begon het met het voornemen ‘met de bedaarde bescheidenheid der ongemaakte deugd’ die ‘hoonende brief’ te weerleggen. Zij toont het vrome zusje aan, hoe zij in haar vrees voor het menselijk opzicht schijn en wezen verward heeft en het ‘men noemt geen koe bont...’ der braven heeft toegepast: ‘Waarom hebt gij uwe zuchten tot God voor mij opgezonden; waarom lijdt uw hart om mij; waarom stort gij traanen? o waren dit de tedere vrugten uwer medelijdende ziel, om de Godloosheden die men mij aandoet. Maar neen, gij hebt gezucht, geweend, geleden om mijn zedeloos caracter. Maar hoe kan ik u dan zo dierbaar zijn, als ik “zulk een ondeugend mensch” ben?’ Er zijn in deze brief twee merkwaardige punten: 1e. Betje's volkomen beheersing van zichzelf en haar stijlmiddelen, waardoor ze haar zachtmoedige aanvalster zo weet te overtuigen, dat ze zelf verlegen is met haar ‘al te ootmoedige’ verontschuldigingen; 2e. de scherpe mensenkennis, waarmee ze in deze uiterst nadelige situatie de vrouw tegenover haar weet te waarderen. In deze zelfde brief schrijft zij letterlijk: ‘Hoe gelukkig zou ik mij agten, indien ik een Juffr. Deken tot mijn gezelschap had, hoe gaarne zou ik alles met haar delen wat de milde God mij gegeven heeft! hoe aangenaam zou het voor mij zijn mijn stille uren, hier op deeze allerbest geschikste Boekekamer met haar door te brengen!... Ik wanhoop er niet aan; er is niets onmogelijks in dat ik u zo dierbaar worde als u immer iemand was!’

Zouden we, wanneer we een dergelijke profetie in een 18e-eeuwse roman-in-brieven tegen kwamen niet een ironische opmerking hebben gemaakt over al te simpele psychologie? Toch was het niet minder dan een psychologische profetie. Wanneer nog geen jaar later ds. Wolff sterft, is de vriendschap der twee vrouwen al zo hecht, dat voor beiden een verder samenwonen en werken de aangewezen weg is. Ze vestigden zich eerst in een huurhuis te De Rijp, maar toen ze tengevolge van de drassige omgeving daar herhaaldelijk door derdedaagse koorts bezocht werden en een erfenis Aagje in de gelegenheid stelde het buitentje Lommerlust bij Beverwijk te kopen, verhuisden ze daarheen.

Na 1777 kennen we Betje Wolff alleen nog als schrijfster van een paar onbelangrijke rijmbrieven, als vertaalster en organisch deel van de twee-eenheid Betje en Aagje, waaraan wij de eerste Nederlandse roman in moderne zin te danken hebben. Wanneer we hier voor zover mogelijk getracht hebben de levensgeschiedenis van Betje Wolff alleen te geven, dan was dat natuurlijk omdat wij in haar wel de drijvende kracht van die twee-eenheid menen te mogen zien, ook zonder daarvan het mathematisch bewijs te kunnen leveren. Want de vriendinnen zijn nooit verder gekomen dan het plan om bij gelegenheid eens op te tekenen, wat van de één, wat van de ander was. Het is n.l. opmerkelijk, dat bij een dergelijke literaire samenwerking de lezers de onderlinge rolverdeling een veel belangrijker kwestie vinden dan de schrijvers zelf. Opmerkelijk, maar niet onbegrijpelijk, ook zonder dat men een wederzijdse verootmoediging in liefde of vriendschap van de beide auteurs veronderstelt. Want het gaat hier niet om inschikkelijkheid en zelfverloochening, maar om een grote gemeenzaamheid van inzicht en smaak: het is veel moeilijker het werk van een ander te adopteren dan afstand te doen van het stukje ijdelheid, dat in het literaire eigendom steekt. In de betrekkelijk zeldzame gevallen, die er van bekend zijn, was een gemeenschappelijke jeugd of een huwelijk de basis van die gemeenzaamheid, maar hier gaat het om twee vrouwen, die het vormende deel van haar leven al achter de rug en die bovendien het voor die tijd niet gering te achten bezwaar van een aanmerkelijk standsverschil te overbruggen hadden: ‘dewijl zij door de voorzienigheid niet in dien rang geplaatst is, waarin ik mij bevinde, buiten mijn toedoen, dunkt mij, dat het zo zagt, zo vriendelijk zoude zijn zulk een mensch te gemoet te gaan’, schreef Betje vóór de eerste verzoenende ontmoeting. Het is waar, ze had al eerder getoond te beseffen dat zulke verschillen tegenover spontane gevoelens moesten wegvallen, toen ze, tegen heel de Beemster beau monde in, de vrouwe van Foreest in bescherming nam, die, weduwe en moeder van acht kinderen, met een katholieken boerenzoon hertrouwde. Deze beide vrouwen moeten in elkaar nog iets meer gevonden hebben dan de vergoeding voor het gemis der vereenzaamden alleen. Voor Aagje, wier schrandere geest boven haar geestelijk rantsoen van ‘zedelijke

theologie', wier collegiants-individualistisch zelfbewustzijn boven haar koffie-en-thee-handeltje uitging, opende Betje de deur naar de cultuur, op Betje onder wier vinnigste polemiek de onzekerheid van haar geknakt zelfgevoel bleef sidderen, moet het rustig zelfbewustzijn van deze in eenzaamheid en dienstbaarheid opgegroeide vrouw, die even gemakkelijk ongelijk kon bekennen als terechtwijzen, een diepe en zegenrijke invloed hebben gehad.

De eerste vrucht van haar samenwerking - afgezien van een reeks gebundelde 'Brieven over verscheidene onderwerpen', is voor ons wel het minst toegankelijke deel van beider werk geworden, maar daarom juist als tijdsverschijnsel wel belangrijk: de drie deeltjes: 'Economische (d.i. huishoudelijke) Liedjes' van 1781, die voor 1792 zeven herdrukken beleefden. Vanwaar die populariteit van 'gedichten' (zijzelf spreken van het Rijmwerk, dat zij 'in vredesnaam ter liefde van ons Vaderland' ondernemen), gedichten, die ons nu volkomen ongenietbaar voorkomen?

Betje en Aagje behoorden tot de burgerij, die zij, ook in haar romans, uitsluitend vertegenwoordigen. Al wat zij als redelijke denkbeelden aanhingen, vond oorsprong en weerklank in die burgerij. Houden ze zich zowel in haar werk als in haar brieven bezig met wat daar boven of beneden staat, dan is dat kennelijk voor haar het andere. En naarmate de belangen der burgerij duidelijker uitdrukking vinden in de partij der Patriotten, worden zij als vanzelf van gematigde Orangisten tot gematigde Keezen. Tot de redelijke denkbeelden behoorde in de eerste plaats het begrip der mensenwaarde, de christelijke gedachte der gelijkheid tegenover God in het aardse geprojecteerd. In deze gelijkheidseis moet men echter, wel te verstaan, noch een herleven van Wederdoperse idealen noch een vooruitlopen op socialistische voorstellingen zien, al zouden de laatste er de voortschrijdende consequentie van zijn. In de patriotse sfeer werd de mensenwaarde aangetast, wanneer de mens tot een ding verlaagd werd: in 1790 vertaalde Betje het werk van den Fransen predikant Frossand over: 'De zaak der Negerslaven en der Inwooneren van Guinea', maar verder liet het ideaal zich alleen verwezenlijken op grond der erkenning van een 'noodzakelijkheid der zeer onderscheiden staaten, rangen en uitdeeling van goede-

ren' en niets was, juist voor de betrokkenen zelf, noodlottiger dan zich tegen die natuurlijke bedeling te keren: 'Hij, die dankbaar is, is blij.'

Naast de verplichting van meer ontwikkelde en gegoede burgers om den minderen man een menswaardig bestaan te verzekeren, zag Betje daarom, zoals zij al eerder in een artikel over 'Het Lezen der Dienstboden' betoogd had, de plicht hem van speciaal voor hem geschreven lectuur te voorzien, die hem niet uit zijn milieu rukte. Waar nu de beide vriendinnen, zelf zanglustig van aard, zagen, dat er naast de geimporteerde Franse en Italiaanse salon-liederen, voor het volk alleen de keus bestond tussen het geestelijk lied en wat zij 'de moordenaartjes' noemen, meenden ze zelf haar opdracht te moeten vervullen en de 'ambagtsluidjes' gelukkig te maken met een bundel liederen met aangegeven zangwijsjes, zoals: 'De dankbare Dienstmeid', 'De oude Keukenmeid', 'De vergenoegde Tuinman', 'De verblijde Vader', 'Het Vischwijf', 'De zorgvuldige Moeder', enz. enz.

Of inderdaad door vatenwassende dienstmeisjes en kloppende schoenlappers deze liedjes op de wijze van 'Prins Robbert was een gentleman' of 'Je vais te voir, charmante Lise' zijn uitgegalmd, vertelt de historie niet, maar wel schreven de dichteressen zelf in een voorbericht: 'meermaal zijn wij vereert geworden met een Liedje uit deeze verzameling gezangen door een fraaije stemme en gespeelt door tedere, voor het Clawier gevormde vingertjes'.

Het vermogen van de burgerij om zich in het gelukkig lot van de schamele medemens te verplaatsen bleek overigens niet onbeperkt: 'Twaalf leerredenen en eenige Gebeden ten behoeve van den gemeenen man' van 1782 vonden weinig aftrek en werden geheel overschaduwd door de in hetzelfde jaar verschenen eerste Nederlandse roman 'De Historie van Sara Burgerhart'. In de ontstaansgeschiedenis van de moderne roman heeft de vrouw een belangrijke rol gespeeld. Franse en Engelse schrijfsters kwamen in de 2e helft van de 17e eeuw al het eerst met vrije, aan geen heersende stijl gebonden prozaverhalen uit haar eigen omgeving voor den dag en wanneer al de Engelse schrijver Richardson uit het midden van de 18e met recht als de grondlegger van de burgerlijke roman geldt, het honigzoet pharizeïsme van den braven

boekdrukker, die de afgod van zijn eeuw werd, was voor het nageslacht allang ongenietbaar geworden, toen de zuivere onbevangenheid van een Jane Austen, de gezonde mensenkennis van een Wolff en Deken nog weinig van hun frisheid verloren hadden.

De voornaamste personen uit ‘Saartje Burgerhart’ en de twee jaar later verschenen ‘Historie van den Heer Willem Leevend’ behoren tot de betrekkelijk schaarse figuren uit onze nationale voorstellingswereld. Bij Saartje Burgerhart kwam de vrouw in onze beschavingsgeschiedenis voor het eerst in het voordeel, waar ze tot nu toe altijd gehandicapt was geweest doordat ze - wilde ze gehoor vinden - moest meespreken in een stijl, die zij zelf niet had helpen vormen, stijl niet alleen in de zin van schrijftrant, maar de vormenstijl van heel het openbare leven. Tot op dat ogenblik was de literatuur - afgezien van de lyriek - van uit dat openbare leven gezien: de literaire figuren zijn goden, koningen, helden, schurken en duivels. Het plechtig maskerspel van het klassicistische drama met name was zo door en door onvrouwelijk, dat geen vrouw zich zelfs maar aan de namaak ervan gewaagd heeft. Wanneer Richardson het eindelijk waagt de burger tot held te maken, och arme, wat een brave statigheid van een burgerheer wordt zijn Grandison dan! En nu komen deze twee vrouwen en overzien het levenstoneel eens van uit de coulissen. ‘Nu ja, hij dient mij niet vergeefsch’, schrijft Alida Leevend van haar waardigen echtgenoot, ‘alle daag doe ik zijn stropje om en den rok aan; och ja, met mijn eigen handen. Ik maas nu zelf wel eens een steek in een zijden kous, zonder hem te prikken, zonder ooit meer zijn bovenkous aan zijn onderkous vast te hechten. Zo net als een Bruigom dril ik hem op; en dan zeg ik met Nebuckadnezar (wat naam is dat!) Is dat niet het groote Babilon 't welk ik gebouwd heb ter ere mijner Heerlijkheid!’ O, zeker, er schuilt hier een gevaar, niet alleen voor de reputatie aan de Beurs van Alida's echtgenoot. Dit onbevangen ontluisteren van de stijl, dit huis-, tuin- en keuken-realisme, is het niet uitgelopen op... de damesroman? En toch: het is als een tweede appel van de boom der kennisse, geen pralende paradijsappel, maar een glimmend-rood sterappeltje en ook het inzicht dat we met deze zondeval verwierven willen en kunnen we niet meer

missen. Want is het niet altijd weer in literatuur en leven deze ontluisterende onbevangenheid, die ons de ware verhevenheid leert onderscheiden van de holle opgeblazenheid? Verouderd zijn de romans van Wolff en Deken voor ons vooral in hun ethiek, met name in hun sociale ethiek, aangezien die geheel en al door de geest der 18e-eeuwse burgerij bepaald was, een geest, die met overtuiging voor vrijheid, verdraagzaamheid en ontwikkeling opkwam, maar die het verder voortschrijden van de machten, die hij zelf had opgeroepen, kon kennen noch erkennen. Maar hun historische waarde heeft daar bij gewonnen. De patriotten hebben over het algemeen een 'slechte pers' in onze geschiedschrijving. Dat ligt ten dele aan de tendentieuse voorstellingen van een eng nationalistische geschiedschrijving, die geen begrip had voor een patriottisme, dat zich verbroederde met de Franse overheersers. Maar ook hieraan: het patriottendom was de eerste politieke beweging zonder kerkelijke inslag en die het dan ook zonder de oude zware galm der kerkelijke leuzen stelde, waarvan men al lang afgeleerd had de consequente toepassing te eisen, die aanhangers en tegenstanders van de nieuwe leuzen van vrijheid en gelijkheid verwachten en waarvoor ze, gelijk gezegd, weldra terug zouden schrikken, zoals vorige geslachten voor de maatschappelijke consequenties van het christendom teruggeschrikt waren. Daardoor kregen de patriottenleuzen gezien in het licht van de maatschappijgeschiedenis der 19e en 20e eeuw licht een wat holle klank, was men geneigd er met ironische verkleinwoordjes over te gaan spreken en vertonen oprechte bewonderaars van Wolff en Deken, zoals mej. Naber in haar overigens uitstekend boek over de beide vriendinnen, de neiging haar zoveel mogelijk van die compromittante beweging los te maken. Volkomen ten onrechte naar het ons voorkomt. Zij waren in haar hele ontwikkeling, in haar werk en leven 'hoe Lams Menist in het politieke' ook typische representanten van de 18e-eeuwse vooruitstrevende burgerij, die zich politiek organiseerde en voor zijn rechten streed in de patriotten-beweging. De grote gedachten van de 18e eeuw: de verwerping van dogmatisch en autoriteits-geloof, de gedachte van verdraagzaamheid en mensenwaarde en van de principiële opvoedbaarheid van de mens, gedachten die men niet naïevelijk als 'de' vooruitgang

hoeft aan te merken, om te beseffen welke onafzienbare velden van menselijke ontwikkeling ze openlegden, hebben zij enthousiast aanvaard en uitgedragen. Geen beter bewijs van haar overtuiging, dat deze gedachten onverbrekelijk samenhingen met de politieke actie der patriotten is haar uitwijken naar Frankrijk in 1787, allerminst noodzakelijk door een politieke rol, die zij niet gespeeld hadden, maar de noodzakelijke consequentie van het inzicht, dat het verbond van Oranje en de Oligarchie, steunend op de Pruisische reactie, zich niet slechts tegen een politieke groepering had gekeerd, maar tegen de Vooruitgang zelf. Typische vertegenwoordigsters van de 18e-eeuwse burgerij waren zij, inzoverre ze zich, slechts geleidelijk en door de feiten wijs gemaakt, van den stadhouder los maakten, in zoverre ze de gedachten van haar grote tijdgenoten, van Rousseau, Voltaire, Lessing, die over de eigen eeuw heen keken, nooit zonder voorbehoud aanvaardden, omdat haar beperkte en beperkende huisvrouwennuchterheid eerder de voor de burgerij gevaarlijke consequenties zag dan de enthousiaste zangers van het 'Ça ira'. Zo konden zij, gedragen door de grote denkbeelden van haar tijd, door de optimistische gedachte van de opvoedbaarheid van de mens vooral, haar romans schrijven, die, toegegeven, nergens in een grootse verbeelding menselijke gestalte aan zo een denkbeeld gaven of het dramatische conflict van mens en idee, maar wel in een onbevangen realisme de schamele mens zoals hij reilde en zeilde aan een practische interpretatie dier idealen toetsten, een bonte optocht van tijdsgestalten: de vaderlandse koopman, de predikant, de huisvrouw, het menisten-zusje en de fijne broeder, de salet-juffer en de 'petimaître', de student en het meisje-van-buiten, een 'Canterbury-tales', een Tapijt van Bayeux van de Hollandse 18e-eeuwse burgerij. Haar eerste roman was dadelijk haar meesterwerk. Dat zijn meer eerste romans, gewoonlijk uit hoofde van een beperkt-autobiografische begaafdheid van den auteur. Hier lag het anders, al zijn er in de avonturen van Saartje zeker jeugdherinneringen van Betje Wolff verwerkt. Maar de aard van dit werk is vreemd aan de climax: die ontbreekt in de verhalen evenzeer als in de ontwikkeling van de schrijfsters. Men heeft gezegd, dat compositie haar zwakke kant was. Beter zou misschien zijn: dat er aan haar werk zo weinig

te componeren viel, want wat wij de ‘compositie’ van een waarlijk groot kunstwerk noemen is toch eigenlijk niet een kunstig samenvoegen van gegevens, maar het doen uitkomen van de organische bouw van een schepping, die als eenheid ontstaan is. Zo een schepping zijn de romans van Wolff en Deken niet en het getuigt voor haar stijlgevoel, dat zij de resultaten van haar wandelende waarneming in het land der burgers in die los samenhangende reeksen van brieven hebben neergeschreven en niet naar een samenvattende blik gestreefd hebben, waar ze de hoge uitzichttop niet konden beklimmen. Wel verleidde het succes van haar eerste roman haar tot de misvatting, dat men zo een literaire optocht de zes delen van ‘Willem Leevend’ of ‘Cornelia Wildschut’ lang zou kunnen voortzetten, zonder dat het publiek langs de kant iets van zijn geduld begon te verliezen.

Zo lang zij in Nederland waren, hadden de beide vriendinnen op haar buitentje te Beverwijk de politieke strijd met grote belangstelling gevolgd en daar ook in geschrifte van getuigd: ‘Den Edelen Capellen / Hij deed de Drostendiensten / Van slavernij het teeken, / 't Versmaadlijk, drukkend teeken, / van vrije menschen heffen, / Vernietigen, verfoeien’ schreef Betje in ‘De Natuur is mijn zanggodin’. Maar van directe betrekkingen met de leidende patriotse kringen blijkt niets en wanneer zij naar Frankrijk uitwijken, vestigen ze zich ook niet temidden der andere emigranten te Brussel en Noord-Frankrijk, maar te Trévoux in Bourgondië, waar zij de tien jaren van de Franse revolutie en haar eerste uitstraling over Europa doorbrengen in de betrekkelijke rust van geboeide en wat haar vaderland betrof, gespannen afwachtende toeschouwsters. De reeks van liedjes, leerzame geschriften en - wat Betje betreft - vertalingen, die zij met haar laatste roman ‘Cornelia Wildschut’ van hier uit de wereld inzonden, vonden nog wel hun weg naar de vaderlandse persen, maar, blijkens het uitblijven van herdrukken, niet meer naar het hart van een publiek, dat in de vaart der adembenemende gebeurtenissen, een snelle ontwikkeling doormaakte.

De omwenteling van 1795, maar niet minder het bankroet van een familielid, dat haar vermogen in de val meesleepte, dreef de vriendinnen naar Holland terug. Zij vestigden zich in Den Haag, waar ze gesteund door behulpzame vrienden,

kampend tegen ziekte en ouderdom, de een steeds aandoenlijk vervuld van zorg om de ander, met hard werken van de ene dag in de andere kwamen. De overgevoelige Betje door een reeks van pijnlijke kwalen gekweld, gedrukt door de weinige belangstelling, die haar oorspronkelijk werk, dat minder opbracht dan vertalingen, nog vond, kreeg opnieuw ruimschoots kans zich een 'filosofe' te betonen en doorstond de proef met haar ongedoofde glimlach tot de dood haar in November 1804 verloste. Aagje overleefde haar niet meer dan acht dagen.

Men huldigde haar nagedachtenis met lofredes en lierzangen en een, voorlopig niet uitgevoerde, opdracht voor een levensbeschrijving, maar haar werk bleef bij de boekverkopers liggen en als Betje het lamlendige eerste kwart van de 19e eeuw had meegemaakt, zou ze zeker gevraagd hebben of ze met de oude meubeltjes op de rommelzolder der natie waren gezet. Er zijn groter geesten geweest, die zo een tijd lang uit de aandacht van het nageslacht terugweken om dan door een volgende generatie als een nieuw en levend bezit te worden terug gevonden. Van dat formaat is Betje Wolff niet geweest. Haar werk behoort onherroepelijk tot de historie, maar - als wij nog even mogen vasthouden aan een vergelijking die in de geest van haar realisme ligt - het nageslacht heeft tussen veel waardeloze tierlantijnige lichtkronen en buikige ladenkasten op de nationale rommelzolder in Saartje Burgerhart en Willem Leevend een paar sierlijke en degelijke stukken antiek ontdekt, die het voorlopig niet uit het gezicht zal plaatsen. Haar werk behoort tot de historie, maar niet alleen in die zin, dat het verouderd is, maar ook in deze: dat het een wezenlijk en onmisbaar element vertegenwoordigt in onze cultuurgeschiedenis, want zolang de geest van Betje Wolff vaardig blijft om iederen waardigen Adam haar kleine rode appel onder de neus te houden, kan de ernst niet tot huichelarij en half-zachtheid worden en de stijl niet tot rimram verstarren.

Klein journaal
Door Dirk Coster

Al bladerend...

> Indien ik geen liefde had.
> 1 Korinthe 13

Toevallig bleef ik verwijlen bij deze beroemde passage in de brief van Paulus. Gedurende 2000 jaar met wijding eindeloos geciteerd, herhaald, door ieder mensch gekend. Een extatisch woord der liefde. Ook ik heb er altijd eerbied voor gehad.

Maar vreemd, dat me deze passage ineens volstrekt niet meer bevredigt. Er zijn wereldbeheerschende woorden - de Bergrede en ik zou haast zeggen: helaas ook deze extatische uitbarsting over de liefde. Ik gebruik opzettelijk de leelijke, maar meer preciese nieuwe vertaling:

> En nu zal ik u een nog voortreffelijker weg wijzen. Al sprak ik met al de tongetaal van menschen of engelen, dan was ik nog, indien ik geen liefde had, een schetterende trompet of een rinkelende cymbaal. Al bezat ik profetische gave, kende al de geheime heilswaarheden en had alle wetenschap, ja, al had ik zulk een sterk geloof dat ik bergen kon verzetten, - indien ik geen liefde heb, ben ik niets. Zelfs al gaf ik mijn heele vermogen aan aalmoezen weg en leverde mijn lichaam over om verbrand te worden, baat het mij niets.
> De liefde is lankmoedig, enz.

Ik kan hierin niets anders zien dan een vorm van verkrampte rhetoriek. Lugubre, gevaarlijk. Niet om te bedenken welke verlammende uitwerking dit moet gehad hebben in den loop der eeuwen. Men zou het kunnen noemen: het imperialisme van de liefde. Er is iets van een slangenblik in dit proza, een dreigende bezwering: heb lief, of verga. - Want zelfs het natuurlijke menschelijke feit van niet-genoeg-liefhebben wordt met verdoemenis bedreigd. Men moet dit alles precies

omkeeren om een menschelijke waarheid te bereiken. B.v. ‘Ik heb de liefde niet of niet genoeg, ik heb die genade bij mijn geboorte nu eenmaal niet meegekregen, maar uit eerbied voor de liefde doe ik werken van barmhartigheid, onthoud me van daden van liefdeloosheid en wreedheid.’ - Men zou zoo zeggen: zeer zeker een belangrijke prestatie. Maar neen, de geestdrijver die Paulus is, krult zijn lippen van verachting en verdoemt me. Ik tracht zoo goed mogelijk te spreken van dingen die ik schoon vind (‘de taal der tongen’) en die ik wellicht mis doch innig wensch, - maar in Paulus' oogen glinstert het dreigend en hij grauwt me toe: het baat niet. Deze sombere dreigtoon! die zich niet ertoe bepaalt zich te verzetten tegen het positieve kwaad, en de positieve booze wil, maar die ook de goede wil in zijn vervloeking betrekt. Waarom? In naam waarvan wordt de goede wil verdoemd, het eenige wat de mensch ten slotte heeft en waarin hij een weinig vrij is? Ten slotte in naam van Paulus' eigen twijfelingen aan de kracht van zijn eigen liefde. Dat is het sombere geheim van deze Corinthiersbrief. Zijn zelfkwelling, kwelling niet genoeg liefde te hebben en te kunnen geven, heeft Paulus als een verlammende eisch over de menschheid neergelegd. Paulus sprak hier tot zich zelf, schrijft tot zichzelf, zich van pijn innerlijk krommend. Feitelijk moet men hem zoo lezen: soms hoor ik mij gelijk de engelen spreken, maar ik vervloekte, ben gelijk een luidende schel, want ik heb de liefde niet of niet genoeg. En zoo ze mij straks wellicht terwille van het geloof verbranden zullen - het zal misschien vergeefs zijn, want ik zal het misschien sidderend van haat ondergaan.

Hoe heeft Paulus daarmede het werk van zijn zachte klare meester Christus plotseling verduisterd. Van hem af aan begint de groote verwikkeling, en wordt de blijde boodschap een gewetensdrama, met ontveinzing, gewrongenheid en gespletenheid. Paulus' geestelijk nageslacht is duidelijk geteekend: het was de inquisitie, het was Calvijn, het was de Russische pope die Gogol de waanzin in dreef, het was Dostojevsky, eenerzijds de begrijpende, de menschenscheppende, anderzijds de zich zelfkwellende, de verkrampte, uit welke krampen de volslagen irreëele figuur van S t a f r o g i n ontstond, geladen van zijn eigen schrik en zelfaanklacht, -

allen kortom die hun zelfverwijt en de onmogelijke eisch aan zichzelf tot een verlammende eisch aan anderen omsmeedden.

Men zou ook trouwens een boek kunnen schrijven, getiteld: de Geschiedenis van het menschelijk Zelfverwijt in den loop der tijden. Dat dit boek dan ook gedeeltelijk een soort van Godsdienstgeschiedenis zou zijn, kan onvermijdelijk geacht worden.

'Onmogelijke eisch', zeer zeker, want de mensch is niet gehouden meer liefde te geven dan hij kan; dit quantum liefde werd reeds negen maanden voor zijn geboorte bepaald. Hij is echter gehouden eerbied te hebben voor de liefde. En daarin is hij vrij. En meer is voor een goede samenleving niet noodig. Want eerbied voor de liefde beteekent: daadwerkelijke welwillendheid en zich onthouden van daden van wreedheid.

De verwoesting in de karakters door het imperialisme der liefde is onberekenbaar. Een der aanleidingen tot de misdaad is zelfs deze vertwijfeling aan de liefde in zich zelf. Vooral in de Middeleeuwen met hun allerstrengste eisch trad deze vorm van misdadigheid (misdadigheid uit wanhoop) zeer sterk op.

De gang der geschiedenis
Door J. de Kadt

IX

De beschaving als worsteling, uitdaging die aanvaard, beproeving die doorstaan wordt, dat is een van de grondopvattingen van Toynbee, een opvatting die de grote dichters, de makers van het boek Job, Goethe in z'n Faust, hebben aanvaard voor het individu, doch die ook voor de maatschappij geldt. De opvatting kàn niet meer dan een gemeenplaats zijn over ‘het nut der tegenspoeden’, doch evenals ze in de handen van grote dichters de diepste ontroering en bezinning kan geven, zo kan ze ook in de handen van een historicus die haar concreet en levend weet te maken, inderdaad een nieuwe kijk op de historische ontwikkeling geven.

Hoe ziet Toynbee b.v. het ontstaan der Egyptische beschaving? Niet als het betrekken van een bij uitstek gunstig gelegen, vruchtbaar rivierdal, dat de mensen als ‘een geschenk van de Nijl’ aangeboden werd. Integendeel, vóór het ontstaan der Egyptische beschaving was het Nijldal een jungle met bijna ondoordringbare moerassen, vol wilde beesten, niet door mensen bewoond. Noord-Afrika en de Noord-Sahara waren vochtige savannah's, bewoond door jagervolken. Na de IJstijd droogt dit gebied uit. En nu ontstaan allerlei mogelijkheden: de jagers trekken het wild achterna naar het Noorden of Zuiden; ze blijven in het gebied als jagers, onder de miserabelste omstandigheden; ze worden nomaden met kudden vee; en tenslotte, ze dringen de rivierdalen binnen, aanvaarden de strijd met de jungle en worden uiteindelijk landbouwers. Deze opvatting, dat zwervers, ten dele jagers, ten dele nomaden, van de hoogvlakten naar de oevers van de rivier gedrongen zijn, iedere stap met geweldige offers betalend, is geen constructie, doch ze wordt door autoriteiten als Eduard Meyer, V.G. Childe, Newberry, H.G. Lyons gedeeld.

Naast de voorouders van de grondvesters der Egyptische beschaving, woonden stammen van het type der Dinka's en Shilluks, die Zuidwaarts trokken, de tropische zône bereikten, en die tot op heden primitieve zwervers zijn gebleven. Zij ontweken de uitdaging, terwijl de stammen van hetzelfde ras en hetzelfde type die haar aanvaardden, een beschaving maakten. Egypte is niet ‘een geschenk van de Nijl’, zoals Herodotus zegt, doch ‘een geschenk van den mens’, aldus Toynbee.

Op dezelfde wijze onderzoekt hij het ontstaan van andere beschavingen en hij laat zien hoe ze geen van allen te danken zijn aan gunstige omstandigheden, doch integendeel aan een ongunstige omgeving, hetzij van natuurlijke, hetzij van menselijke aard: aan ongunstige omstandigheden die overwonnen werden.

Daar waar de uitdaging niet aanvaard werd, bleef de wildernis, zoals men thans nog zien kan aan de boven-Nijl in de Bahr-al-Jabal streek, of aan de Euphraat beneden Amarah. Daar waar de menselijke inspanning verslapte, keerde het oerwoud terug, zoals in Centraal-Amerika op het terrein der Maya-beschaving, of op Ceylon waar gedurende 15 eeuwen een beschaving van waterreservoirs en irrigatie bestond, of in de Arabische oase-gebieden als Petra en Palmyra. Nu Ibn Saoed, met behulp van de Westerse techniek, poogt deze gebieden weer te doen herleven, kan men eerst goed beseffen hoe geweldig de inspanning moet zijn geweest van de mensen die daar in de oudheid bloeiende beschavingen schiepen.

Zo kan men in Nieuw-Engeland dorpen zien die door de eerste kolonisten zijn gesticht, doch thans weer verlaten en door de natuur heroverd. Maar de worsteling nodig om het dorpje te stichten, staalde de mannen, die daarna het ‘Westen’ veroverden. Ook de Romeinen, stichters van een wereldrijk, begonnen met het vruchtbaar maken van de Campagna, een gebied dat zo moeilijk te bedwingen was dat het, toen het door verwaarlozing weer tot een verlaten vlakte geworden was, van de tijden van Livius tot ± 1920 als een woestenij heeft gelegen. In de strijd tegen de Campagna verwierven de Romeinen hun beschaving.

De Romeinen begrepen dit in de tijd van hun opgang, ze plaatsten hun troepen nooit in een aangename omgeving,

doch steeds aan de bedreigde grenzen. Niet Capua, dat in een heerlijke omgeving lag, is heerseresse over Italië geworden, doch Rome. Ook in het rijk van Cyrus bleven de eigenlijke Perzen op hun rotsplateau of in garnizoenen. Het Perzische plateau was dan ook niet zo gemakkelijk te veroveren als het Perzische rijk, en het verzette zich tegen de Romeinen, werd later de kern van het rijk der Sassaniden, speelde een grote rol in het rijk der Kaliefen en werd tenslotte tot het tegenwoordige Iran. Daar waar de natuur alles schenkt, zoals in Nyasaland, blijven de mensen voortvegeteren. Primitieve volken blijven wat ze zijn, tot ze in aanraking komen met een uitdaging, dan stichten ze een beschaving - of sterven.

Men kan, de redenering voortzettend en de feiten onderzoekend, tot geen andere conclusie komen dan dat barre landen een stimulus zijn voor de beschaving, en dat, van landen die in elkaars buurt liggen, de minst aangename en vruchtbare het 't verst brengen. Niet het vruchtbare Beotië, maar het magere Attica werd ‘het Hellas van Hellas’, Athene werd door de onvruchtbaarheid van Attica tot handel en zeevaart gedwongen. Zo werd ook Chalcidice dat, in natuurlijk opzicht, veel op Beotië leek, doch gebrek aan land had, terwijl Beotië land in overvloed had, tot het stichten van koloniën gedwongen, waarbij het Macedonië en Latium beschaafde, terwijl Beotië het domste gebied van Griekenland werd. Zo zien we, om nog een enkel voorbeeld te nemen uit de talrijke die Toynbee geeft, in Palestina, hoe de oorspronkelijke bewoners van het land, door Filistijnen en Hebreërs, verdreven worden naar een klein stukje barre rotskust tussen de Libanon en de zee. De Filistijnen, afstammelingen van de Minoïsche zeevaarders, nemen de vruchtbaarste vlakten in bezit, worden landbouwers zonder enige betekenis voor de beschaving. De oorspronkelijke bewoners leren van de Filistijnen de zeevaart, doch zij ontwikkelen deze, worden tot Pheniciërs, grotere zeevaarders dan de Minoïsche zeelieden en als zodanig van de grootste betekenis voor de cultuur. De Hebreën, die het onvruchtbare heuvelland van Juda en Ephraïm bezetten (en niet die Hebreën die op de vruchtbare weiden van Transjordanië bleven) hebben de wereld het monotheïsme gegeven en zij zijn van de drie Palestijnse volken het belangrijkst geworden voor de wereldcultuur.

X

Beproevingen van allerlei aard werken stimulerend op de beschavingsmogelijkheden. De moeilijkheden verbonden aan het ontginnen van nieuwe bodem, zijn een zodanige stimulans dat we als algemene regel zien: een nieuwe beschaving ontstaat in een nieuw gebied of in een minder belangrijk gedeelte van het oude gebied. Zo vinden we de Helleense beschaving, die met de Minoïsche verbonden is, juist het minst op Kreta en op de Cycladen, de kern der Minoïsche beschaving, doch in de rest van de Griekse gebieden. Zo ontstaat de Hindoe-beschaving niet in het Indus-gebied doch in Zuid-Indië, de Verre-Oosterse beschavingen (verbonden met de Chinese die het Hoangho- en later het Jangtsekiang-gebied beheerste) ontstaan niet in die gebieden doch in Zuid-China (Kanton) en in Japan.

Wel de sterkste stimulans van dit type is de overzeese kolonisatie, ook en vooral omdat door de scheepsverbanden waarin kolonisatie plaats vindt, het oude stamverband gebroken wordt, gemakkelijk stam- en rasvermenging plaats vindt en inplaats van het ‘bloed’, de gekozen leiders als de voornaamste band tussen de kolonisten gelden. Dat Carthago zooveel belangrijker werd dan Tyrus, Syracuse van veel meer betekenis dan Corinthe, dat de onbetekenende Etrusken uit de Levant, als kolonisten in Italië de beschaving in Latium (Rome) brachten, zijn evenzoveel bewijzen hiervoor, als het feit dat het Griekse epos ontstond bij de kolonisten van Jonië, het Teutoonse in Engeland (Beowulf), het Scandinaafse op IJsland. Dat de Griekse stadsstaat bij de kolonisten van Jonië, Dorië en Aeolië ontstond, uit een nabootsing van de scheepsgemeenschap, en eerst later in het moederland ingevoerd werd, is een ander belangrijk voorbeeld.

Een andere stimulans is het stoten op sterke militaire tegenstanders die het opkomende volk een ernstige nederlaag toebrengen waardoor het bijna vernietigd wordt. Zo'n nederlaag dwingt tot reorganisatie van de ganse maatschappij, tot vernieuwing op bijna alle gebieden. In de geschiedenis van de Romeinen (nederlaag tegen de Galliërs, Hannibal-oorlog) in die der Osmanen (nederlaag tegen Timoer) van Pruisen (Jena) en in tal van andere gevallen vindt men deze stimu-

lerende werking, waarvan het klassieke voorbeeld de reactie van Hellas op de Perzische bedreiging is, die tot de bloei van Hellas, maar vooral van Attica dat het meest geleden had, tweemaal verwoest werd, leidt.

Maar niet alleen de plotselinge nederlaag, ook en meer nog het leven onder voortdurende druk, werkt stimulerend. De betekenis van bedreigde grensgebieden (‘marken’) voor de beschaving is overweldigend groot. Bijna altijd komt de beschaving uit de marken van een maatschappij en niet uit het veilige binnenland, zoals Toynbee met een overvloed van voorbeelden aantoont. Reeds in Egypte zien we hoe Opper-Egypte als mark tegen de Nubische barbaren en de Delta als mark tegen N.W. Afrika en Z.W. Azië, de twee kernen vormen voor de twee rijken die 20 à 30 onafhankelijke staten in zich verenigen, terwijl later het éne rijk Ramses als hoofdstad krijgt, van waaruit de verdediging van Egypte tegen de Hittitische volksverhuizing geleid wordt.

Zo ziet Toynbee de verovering van China door de Mandsjoes als een Chinese burgeroorlog, waarin de reeds gesinifieerde Mandsjoes van uit hun gebied, dat de Noordelijke mark van China is, de rest van het rijk aan zich onderwerpen. Zo ligt het zwaartepunt van Rusland eerst aan de boven-Dnjepr en de opper-Wolga tegen de Finse druk, dan aan de beneden-Dnjepr tegen de Mongoolse druk. Als in de 17e eeuw de druk uit het Westen (Polen, Zweden) hevig wordt, komt het zwaartepunt dáár te liggen (St. Petersburg), terwijl in 1918 als de druk nog groter wordt, Moscou als bedreigde mark het centrum der revolutie en de nieuwe hoofdstad wordt. De betekenis van de door Karel de Grote gestichte marken, van Oostenrijk als mark tegen de Ottomanen, is bekend genoeg. Maar ook Parijs is als mark tegen de Noormannen - evenals Londen - van overheersende betekenis geworden. Verdwijnt de druk, dan zien we het verval van de mark intreden, indien intussen geen andere druk is ontstaan of een geheel nieuwe situatie geschapen. Spanje en Oostenrijk na het verdwijnen van de Moorse en de Turkse druk, zijn voorbeelden van dit verval.

In het algemeen is het verkeren in een uitzonderingspositie als deze ongunstig is, steeds een aansporing om zich ‘schrap te zetten’, verachte minderheden, non-conformisten, slaven,

leden van verachte kasten, ontwikkelen veelal in de beroepen of posities die ze nog mogen of kunnen bezetten, zoveel energie dat ze weer tot een macht worden, terwijl ze ook dezelfde beperkingen vertonen. De Katholieke Levantijnen die in Turkije in een Ghetto moesten leven, de Svoboda-protestanten in Rusland, de Hollanders op Decima, vertonen dezelfde karaktertrekken als de Joden uit de Ghetto's, en ook dezelfde eenzijdige ontwikkeling en begaafdheid. Waar de Joden als partners beschouwd werden, zoals in het oude Turkije, ontwikkelen ze een materiële macht en een cultureel zelfbewustzijn. ‘Joodse ethos is noch aan ras noch aan religie verbonden, doch is een psychische variante die afhankelijk is van het gedrag der niet-Joden.’ Hetzelfde ziet men b.v. bij de Quakers in Engeland, die vroeger, in een uitzonderingspositie geplaatst, zich afzijdig hielden van het openbare leven en zich concentreerden op handel, industrie, culturele bezigheden, doch die later, toen de uitzonderingsbepalingen wegvielen, hun afzondering meer en meer opgaven.

We zien hier reeds dat een stimulans zeer gemakkelijk tot eenzijdigheid, tot overspanning van bepaalde trekken, tot pathologische eigenschappen kan leiden. Het meest bekende verschijnsel op dit gebied dat veelvuldig in marken aangetroffen wordt, is het militairisme. De wet van uitdaging en aanvaarding, van aanval en verweer, gaat dan ook niet absoluut op. Een grotere druk geeft niet altijd een grotere energie, men kan er ook onder bezwijken. De wet gaat alleen op voor gemiddelden.

XI

Er zijn tal van voorbeelden van natuurlijke omstandigheden die te zwaar waren voor de mensen. Zo was b.v. het Noord-Europese woud te zwaar voor de primitieve mens, die daarom in de duinranden ging leven of de bevroren toendra's opging (Lappen). Zo kwamen ook de Indianen niet klaar met de Mississippi-wouden of de Galliërs met de Lombardische wouden, maar de Europese kolonisten in Amerika en de Romeinen in Lombardije wisten deze hindernissen te nemen. Zo is het ook waarschijnlijk dat de verovering van de Egyptische jungle eerst mogelijk werd toen de uitdroging van Noord-Afrika reeds geruimen tijd bezig was. Enige eeuwen voordien

zou het voor de primitieve stammen onmogelijk geweest zijn, enige eeuwen later zouden de omwoners te gedegenereerd of te zeer aan hun nieuwe omgeving aangepast zijn geweest om nog een poging tot verovering van het Nijldal te wagen. Hindernissen zijn dus nooit absoluut, doch alleen historisch, te zien.

Een voorbeeld van een mislukt verweer tegen een druk door mensen op mensen uitgeoefend, levert de geschiedenis der Kelten. Zij beantwoordden de aanval door de Helleense beschaving op hen gedaan, overstroomden Italië, bezetten Rome, vielen Griekenland en Klein-Azië binnen, veroverden Frankrijk, Engeland, Spanje, doch werden door de Romeinen uit Italië, door de Antigoniden uit Griekenland, door de Iberiërs uit Spanje teruggedreven, en in Klein-Azië (Galatië) omsingeld. Toen poogden ze nog eens, als bondgenoten van Hannibal, Rome te vernietigen, doch toen deze poging mislukt was, was hun lot bezegeld. Caesar verovert Gallië en Brittannië, hun laatste gebieden. Terwijl de Kelten deze strijd om tot een eigen maatschappij te komen, voeren, beginnen ze, ondanks hun technische achterlijkheid, reeds een eigen beschaving te ontwikkelen. Doch voor die beschaving tot stand gekomen is, worden ze onderworpen en gehelleniseerd. Ziehier een beschaving die in de kiem gesmoord is door een te sterke druk der menselijke omgeving.

De Scandinaafse beschaving gaat van Noorwegen naar IJsland in stijgende lijn, doch Groenland blijkt te zwaar te zijn voor de Vikings, en ofschoon ze Amerika ontdekken, zijn ze reeds te uitgeput om hiervan nog gebruik te maken. Op de plaats waar de Noormannen faalden, komen 6 eeuwen later de Engelsen en stichten Massachusetts, dat een leidende staat in de Unie geworden is. Maine echter, dat ten Noorden hiervan ligt, is nooit van veel betekenis geworden, het was te onherbergzaam. Het veel gunstigere gebied ten Zuiden van Massachusetts, ‘Dixie’, is wel van belang geworden, doch het heeft nooit de leidende rol van Massachusetts gespeeld. Er is dus een ‘gulden middenweg’, niet het onherbergzame, niet het paradijsachtige, maar het moeilijke gebied heeft de grootste kansen. Zo is b.v. ook Pruisen een gemiddelde tussen het mooie land (Rijnland) en het barre land (Polen-Rusland). De Schotten, die uit arme districten naar Ierland uitweken,

werden daar Ulsterlieden die streden en zich vermengden met de Ieren, en in Ulster een veel hoger beschavings- en welvaartspeil bereikten dan de gewone Schotten. Van Ulster gingen later veel landverhuizers naar Amerika, waar ze Appalachia probeerden te koloniseren. De worsteling met het gebergte en met de Indianen was echter te zwaar. De Appalachians zijn barbaren geworden, met ontelbare familieveten. Ze hebben hun contact met de zee verloren, werden analfabeten, die niet alleen ver beneden de Ulsterlieden, doch ook beneden de andere Schotten terugvielen - degeneratie doordat de worsteling te zwaar was. De gulden middenweg was hier Ulster; niet Schotland en niet Appalachia.

Zo kan de verwoesting door de oorlog leiden tot grotere bloei (Athene na Perzische oorlogen, het herstel en de vernieuwing op een hoger peil van Noord-Frankrijk na 1918) maar ook tot vernietiging van de boerenstand, ophouden van de hogere vorm van landbouw (verwoesting van Z.-Italië door Hannibal).

Daar waar een worsteling ontstaat tussen een gevestigde beschaving en een zich vormende beschaving, is de kans natuurlijk zeer groot dat de druk te sterk is voor de volken die van barbaarsheid naar beschaving overgaan, zoals we reeds bij de Kelten zagen. Een zelfde lot heeft de, zich in Ierland vormende, hoogst merkwaardige Christelijke beschaving ondergaan in haar strijd tegen het Westerse Christendom. Dit Ierse- of Ver-Westerste-Christendom was geestelijk reeds tegen Rome opgewassen, maar het bezweek onder het geweld der Engelse koningen, die met Noorse hulptroepen Ierland veroverden. Ook het Orthodoxe Christendom van Klein-Azië en de Balkan, kon zich niet handhaven tegenover de Islam, terwijl de Nestorianen er bijna in slaagden een Ver-Oostelijkt-Christendom te scheppen in het gebied van de Oxus-Jaxartes, doch tenslotte moesten ze zich aan de Arabieren onderwerpen, omdat ze ook van uit het Oosten bedreigd werden door de Turgesjen. Uit vrees voor deze barbaren aanvaardden zij het oppergezag der tolerante Arabieren, doch hun kansen op een eigen beschaving waren daarmee vernietigd. Een andere grootse poging tot het scheppen van een eigen, Heidense, beschaving, door de Scandinaviërs, heeft aanvankelijk een kans op succes als de Noormannen opdringen,

in een linie die van Amerika tot Rusland in de breedte gaat en tot de lijn Londen-Parijs-Constantinopel in de diepte, doch meer nog dan het gewapend verzet is het hier de penetratie der hogere Christelijk-Helleense beschaving die te sterk bleek te zijn; de Noormannen werden handelaars en Christenen en in 1000 gaat zelfs IJsland tot het Christendom over. De zich vormende cultuur der Vikings had veel overeenkomst met die der Achaeërs, maar ze faalde omdat de Westerse beschaving verhoudingsgewijs sterker was dan de Minoïsche.

Alleen als er een gulden middenweg, een gemiddelde tussen het ontbreken van tegenstand en een te grote tegenstand aanwezig is, hebben we de juiste stimulans voor de groei van beschavingen. Dan ‘groeit’ de beschaving. Maar hoe?

XII

Er is geen sprake van dat een beschaving, die eenmaal ontstaan is, vanzelf verder groeit. We kennen tal van gevallen van beschavingen die na de geboorte tot stilstand gebracht zijn, onvolgroeide beschavingen, in tegenstelling tot de 21 volgroeide, waarmee we reeds kennis maakten.

De onvolgroeide beschavingen komen tot stilstand, hetzij in strijd met de natuur (Polynesiërs, Eskimo's, Nomaden), hetzij in strijd met de menselijke omgeving (Spartanen, Osmanli).

Al deze gestuite beschavingen hebben dit met elkaar gemeen dat ze een ‘tour de force’ geprobeerd hebben, waarbij ze vastgelopen zijn.

De Polynesiërs konden juist de Oceaan oversteken, maar nooit met de zekerheid die een regelmatig verkeer mogelijk maakte. Een ontzettende inspanning was nodig voor iedere tocht, zodat ze tenslotte, toen ze paradijsachtige eilanden ontdekten, daar bleven zitten, hun zeevaartkunde verloren en verstarden. De Eskimo's zijn naar het Noorden getrokken, omdat ze zo jacht konden maken, zowel op land- als op zeedieren. Ze hebben een zekere beschaving ontwikkeld. Kajak, harpoen, hondenslee, sneeuwschoen, winterhuis, sneeuwhuis, getuigen van hun oorspronkelijke geest. Maar de tyrannie van het klimaat belette een verdere ontwikkeling.

De Nomaden zijn die groepen die zich met behulp van de

veeteelt op de steppen wagen en de landbouw hebben losgelaten. Aanvankelijk ziet dat er uit als een voorsprong op de vastzittende mens, maar ze worden slaven van de steppe waarin ze de eeuwige cirkelgang van zomerweiden naar winterweiden blijven herhalen. Slechts in twee gevallen komen ze uit de steppe: als het klimaat opdroging van de steppen veroorzaakt en hen dwingt landbouwstreken binnen te vallen; als de landbouwgebieden aan de grens der steppen door verwarring een vacuüm vormen, waarin zij binnengezogen worden. De aanvallen der Nomaden zijn hevig en dramatisch; maar er zijn ook tegenaanvallen, die minder dramatisch, doch dodelijk, zijn: het langzaam vooruitschuiven van de grenzen der landbouw; daardoor zijn de nomaden tussen Rusland en China doodgedrukt; in de Afrasische steppe geschiedt het door de moderne techniek - nergens heeft de nomadenbeschaving zich kunnen handhaven of ontwikkelen.

Een mislukking van geheel andere aard is die der Osmanen, die een poging doen om de Orthodox-Christelijke en andere niet-Mohammedaanse groepen in het Turkse rijk te beheersen door ‘menselijke waakhonden’. Oorspronkelijk nomaden, veehouders, pogen de Turken hun rijk als een grote kudde te beheren en ze kweken daartoe, uit slaven, de Janissaren, die niet alleen soldaten, maar ook bestuurders moeten leveren. De slavenhuishouding van de Padisjah telt op het hoogtepunt 86.000 mensen. De ondergang van dit systeem begint, als men de aanvankelijke strenge selectie niet meer handhaaft. Inplaats van steeds verse slaven, mogen de kinderen van Janissaren tot ‘waakhond’ worden opgeleid; later neemt men Mohammedanen uit het rijk zelf. De troep wordt groter maar slechter: een wanordelijke luie bende zonder militaire waarde, gevaarlijk voor de sultans, die uiteindelijk gedwongen worden de Janissaren af te maken. De poging om als Turkse minderheid de Mohammedaans-Christelijke meerderheid (de slaventroep met vrouwen en kinderen telt tenslotte ± 200.000 mensen; de feodale Turkse adel 400.000; de totale bevolking 30 millioen; de verhouding is dus 1:50, als men adel en Janissaren samentelt, ze is 1:150 als men alleen de Janissaren rekent) te overheersen, een poging die een nog grotere tour de force werd, omdat de Sultan ook de

Turkse adel geen macht wilde geven en dus vrijwel geheel op z'n Janissaren aangewezen was, deze poging dus, is mislukt. Het Turkse rijk is zeer lang een ontzettend sterke militaire mogendheid geweest, maar een eigen beschaving heeft het nooit kunnen scheppen.

Een soortgelijk geval was Sparta, dat in Hellas lag, maar niet van Hellas was, omdat het systeem van de mythische Lycurgus, de cultuur, de intellectuele opvoeding verwaarloosde, waarmee Sparta zijn eerstgeboorterecht als Helleense staat verkocht. De Spartanen veroverden Messenië, een volk van ongeveer gelijke kracht. Om dit volk er onder te houden, moest de hele Spartaanse maatschappij gemilitariseerd worden; het hele leven komt in dienst van de onderdrukkingsstaat. Het gevolg was dat de Spartanen, toen ze Athene verslagen hadden en wereldpolitiek moesten gaan voeren, niet in staat waren tot civiele bestuurskunst; ze waren slechts soldaten, buiten hun milieu snel gecorrumpeerd. Hierbij komt de grote mannensterfte in de oorlogen, het gebrek aan aanvulling etc. Op den duur verschrompelt Sparta, is het nog slechts een archaïsme in Griekenland, terwijl het gedurende z'n gehele bestaan niets heeft bijgedragen tot de Helleense cultuur.

Al deze gevallen zijn gevallen van aanpassing aan één bepaalde toestand, aan één bepaald milieu, waardoor geweld wordt aangedaan aan de voornaamste eigenschap van de menselijke geest: het bijna alzijdig a a n p a s s i n g s v e r m o g e n . Een volkomen aanpassing aan een beperkte omgeving maakt aanpassingen aan andere omgevingen onmogelijk: Eskimo's, Nomaden, Osmanen, Spartanen houden op ‘mensen’ te zijn - ze zijn versteend. Ze hebben een statisch evenwichts-ideaal. Er is een overeenkomst tussen deze gestolde beschavingen, de insectenmaatschappijen en de meeste utopieën (Plato's Republiek vertoont dezelfde angst voor ‘gevaarlijke ideeën’ als de Spartanen en Osmanen, of als de Stalinisten, Nazi's, Fascisten en Japanners). De mensen van de gestolde beschavingen zijn verstard in automatismen. Er is dus wel degelijk een probleem van de voortgezette groei der beschavingen.

XIII

Voor Toynbee is het oude Prometheus-verhaal een van de hoogste uitingen van dichterlijk inzicht in de gang der beschaving. Zeus is een ‘die-hard barbarian’ maar met voldoende inzicht om te begrijpen dat hij Prometheus niet missen kan, omdat deze het bewegend beginsel is. Ontbreekt dit dan komt de verstarring. Inspanning leidt altijd tot onvoorziene gevolgen, iedere overwinning van een tegenstand stelt weer bloot aan nieuwe tegenstanders, die opnieuw moeten worden overwonnen. Ieder succes roept een grotere worsteling op, er is geen blijvend evenwicht, geen volmaakt evenwicht, behalve de dood. Zo gaat de ontwikkeling verder. In het psychische bestaat geen ‘richting’ en geen ‘doel’. Naderhand kan men altijd met teleologische of deterministische uitleggerij komen, maar in werkelijkheid zijn er alleen ‘mogelijkheden’, die al dan niet tot werkelijkheid zijn geworden en zullen worden.

Wat zijn nu de criteria voor de groei van een beschaving? In het algemeen beweert men dat geografische uitbreiding van een beschaving een aanwijzing is voor haar beheersing van de menselijke omgeving. Maar is ze evenredig met groei in wijsheid en inzicht? Geografische expansie is veeleer evenredig met sociale vertraging en verzwakking. Ook gesmoorde en gestolde beschavingen (Polynesiërs; Ottomanen en Scandinaviërs) hebben een aanzienlijke uitbreiding gehad zonder ooit volgroeid te zijn. De Italiaanse renaissance van de 14e en 15e eeuw is schitterend, ofschoon haar gebied beperkt is; ze breidt zich uit naar Engeland, waar ze in de 16e en 17e eeuw al veel minder groots is; in de 17e en 18e eeuw laat Frankrijk en in de 18e en 19e eeuw Duitsland met z'n ‘Aufklärung’ een afgesleten beeld van de grote renaissance zien.

De kracht van de Helleense beschaving was het grootst in de Perzische oorlogen, d.w.z. toen de uitbreiding van de Helleense beschaving tijdelijk tot staan was gebracht. De ontbinding komt in de tijd van Alexander de Grote en Rome, de tijd van de grootste geografische expansie. Ook de Syrische beschaving heeft haar hoogtepunt (de Joodse profeten) in een tijd van bedrangenis. Haar grootste geografische uitbreiding is het Perzische rijk, dat geen geestelijk hoogtepunt vormt.

Doch als later de druk van Hellas en Rome begint, ontstaan de Psalmen, het Nieuwe Testament, nieuwe hoogtepunten. Er zijn echter ook gevallen van uitbreiding zonder dat ontbinding optreedt; b.v. de eerste Helleense koloniale expansie, of de expansie der West-Europese beschaving naar het Oosten (Pruisen, Hongarije) of die van de Orthodoxe beschaving naar de Kaukasus.

Geografische expansie wordt vergemakkelijkt door de ontbinding van een beschaving. Als deze zich ontbindt in economische, technische, politieke, culturele elementen, kan één of meer dezer elementen door een andere beschaving worden overgenomen, zonder dat de overnemer het gevoel heeft de andere beschaving over te nemen. Hij neemt een geweer uit Engeland, maar niet de Constitutie, of een geweer en de constitutie, maar niet de diepere maatschappelijke gewoonten die zorgen dat de constitutie en de geweren geen ongelukken veroorzaken. Zolang een beschaving nog in kracht is, treedt ze op als een geheel, is ze harmonisch.

Als kenmerken van ontbinding kan men zien het streven naar het kolossale: de Pyramiden zijn de eerste ondergangsverschijnselen der Egyptische beschaving. Men vergelijke de Griekse kunst met de Hellenistische of de Romeinse. Ondergang is gekenmerkt door het besteden van geweldige hoeveelheden vitale energie voor het materiële, als een soort minderwaardigheidscomplex ontstaan door het gevoel van een geestelijk tekort.

XIV

Is de opvatting dan juist, dat een toenemende beheersing der fysieke omgeving, een groei der techniek, het kenmerk is van sociale vooruitgang. De Westerse opvatting is zo: we zijn van het stenen tijdperk tot het machinetijdperk geklommen.

Toynbee heeft vele bezwaren tegen deze opvatting. Ze is in de eerste plaats een te typisch product van onze eigen beschaving en onze eigen tijd. Bovendien kennen we uit het verleden voornamelijk instrumenten, geen psychische toestanden die nu eenmaal niet bewaard kunnen blijven. Instellingen en gevoelens uit praehistorische tijden zijn belangrijker dan de techniek, maar ze zijn niet tastbaar, en we richten ons dus in de geschiedschrijving naar het voorhanden materiaal. Dat de

technische opvatting gemakkelijk leidt tot de opvatting van groei in één onafgebroken lijn en van de beschaving als één samenhangend proces, is een ander bezwaar. Bovendien, is werkelijk de Mayabeschaving, die alleen stenen werktuigen kende, de laagste, en de onze de hoogste. Ook volgens onze opvattingen staat de Maya-beschaving hoger dan de bronsbeschaving in Peru. Men mag nooit vergeten dat in de techniek de eerste stap het moeilijkst is: boog en pijl zijn een grotere intellectuele triomf dan de 'Dikke Bertha'. Het vuur, het wiel, het temmen van dieren, het kweken van planten, het verwerven van een gearticuleerde stem, zijn technische prestaties die nog nooit overtroffen zijn.

Alle gestolde en gesmoorde beschavingen hebben een hoge techniek ontwikkeld; de Polynesiërs als zeevaarders, de Eskimo's als vissers, de Nomaden als paardentemmers, de Spartanen als soldaten, zijn technische hoogtepunten. De palaeolithische techniek was grof, maar we vinden prachtige tekeningen uit die periode; de neolithische techniek staat hoger, maar de kunst ontbreekt. De Minoïsche beschaving die niet verder kwam dan het brons, doch die uiterst verfijnd was, werd verslagen door Dorische barbaren, die in het bezit van ijzeren wapens waren - welke ze zèlf niet bedacht, doch aan de Hittiten ontleend hadden - doch die barbaren bleven. Verbeteringen in de militaire techniek vinden b.v. meestal plaats in tijden van verwarring en culturele stilstand, maar hetzelfde geldt ook voor de vredeskunst bij uitnemendheid: de landbouw. De eerste grote landbouwverandering, de aanbouw van export-vruchten in Athene, had goede uitwerkingen, maar de tweede was de plantage-landbouw, die de slavernij van een huiselijke tot een maatschappelijke toestand uitbreidde, de vrije boeren vernietigde en de ondergang van het Romeinse rijk veroorzaakte. Zo heeft de industriële revolutie ons een grote-stads-proletariaat gegeven dat, naar de mening van Toynbee, een parasitair karakter heeft en afbreuk doet aan de maatschappelijke kracht.

De grootste verandering in de beschaving vindt plaats in het midden van het palaeolithisch tijdperk: de ondermens (Neanderthal) maakt plaats voor de Homo Sapiens - technisch is er echter geen enkele wijziging of vooruitgang. De diepe culturele val die op de ondergang van de Helleense be-

schaving volgde, is onbetwistbaar - toch worden de ijzertechniek, het Latijnse alfabet en de Griekse meetkunde overgenomen.

De technische vooruitgang vertoont op den duur een toenemende vereenvoudiging: van paard naar stoomtrein is een ingewikkelder toestand, maar van trein naar auto is weer eenvoudiger; van koerier naar draadtelegraaf is ingewikkelder, maar van daar naar draadloos is weer eenvoudiger; het Chinees schrift is ontzettend ingewikkeld, het oudere Egyptisch-Sumerisch was eenvoudiger, het Latijnse schrift is nog eenvoudiger; een zelfde beeld geeft de taalontwikkeling: vergelijk klassiek Sanskriet met Engels. In de natuurwetenschappen zien we een vereenvoudiging van Ptolomaeus naar Copernicus en Einstein, die Tijd, Ruimte, Zwaartekracht, Straling en Magnetisme in één systeem brengt. Eigenlijk is het geen vereenvoudiging, maar een verfijning, vergeestelijking. Het is het gevoel dat Laotse, Elia en Socrates hadden: alles is Geest en God is in het zwijgen.

De groei van een beschaving gaat, van oppervlakkige uiterlijke aanraking, naar het centrum en het innerlijke van een maatschappij. B.v. de gevechten tegen de Noormannen leiden tot het feodaal stelsel, en uit de spanningen van het feodale stelsel komt een nieuwe verhouding van Staat tot individu. In Hellas leidt de druk der Perzen (en Carthagers) tot het Atheense Maritimisme en tot de tyrannie in Syracuse; de oorlogen van Rome met het buitenland leiden tot burgeroorlogen en slavenopstanden.

De Westerse beschaving werd het laatst bedreigd (van buiten af) door de Turken in 1683, nadien heeft ze anderen bedreigd. Het Bolsjewisme is geen bedreiging doch een teken van de verwestering van Rusland, en Gandhi is, tegen wil en dank, leider van de verwestering van Indië: de industrie gaat ondanks zijn spinrad verder, en partijen en congressen doen hun intrede in de Hindoe-beschaving. Zo krijgen we, veel meer dan een strijd tussen twee beschavingen, een strijd binnen onze eigen beschaving. Het bolsjewisme, het fascisme, het koloniale probleem, zijn uitingen van een strijd in onze beschaving zèlf.

De strijd tussen de mens en z'n fysieke omgeving in de industrie (brengen van grondstoffen naar fabriekscentra) wordt

tot een strijd tussen mens en mens (concurrentie, strijd om de markt, strijd tussen grondstofbezitters en industriëlen, tussen kapitaal en arbeid, consumenten en producenten).

We hebben het transport zo verbeterd, dat we de afstand vernietigd hebben, maar nu zitten we met verkeersproblemen. Zo zijn ook de Democratie en Industrialisme tot ‘verkeersproblemen’ onzer beschaving geworden. Kunnen we orde brengen of krijgen we catastrofen?

De gang der Egyptische beschaving laat ons zien hoe de aanval op de Nijl-jungle discipline nodig maakte. Uit die discipline ontstond een maatschappelijke orde en deze maakte de Pyramiden mogelijk - tegelijkertijd tekenen van hoge discipline en van slavernij en willekeur: hoogtepunten en tekenen van verstarring, aankondigingen van de ondergang. De overwinnaars van de jungle, zijn zelf grotendeels overwonnen door een minderheid. Die minderheid dacht niet meer aan verbetering van het lot der massa, ze gaat heersen inplaats van leiden. De boeren worden tot agrarisch proletariaat, de heersers verliezen initiatief en originaliteit: de maatschappij verstijft.

Groei is een serie van worstelingen die van uiterlijk naar innerlijk gaan. De beschaving wordt tot eigen omgeving, eigen uitdager, eigen veld van actie - zelfbezinning en zelfbestemming zijn het einde.

XV

Wat is de relatie tussen de groei van een beschaving en de individuen, tussen maatschappij en individu in 't algemeen? Is het individu de grondvorm, of is de maatschappij het? Zijn maatschappijen organismen met een eigen leven en ontwikkeling, zoals Spencer en Spengler beweren?

Dit is niet vol te houden zonder verwarring te stichten. Natuurlijk is een absoluut individu onmogelijk; reeds de Grieken stelden het voor als een Cycloop, d.w.z. als een monster. De mensenmaatschappij is een relatie tussen menselijke wezens die tevens sociale dieren zijn. Die relatie is onmogelijk zonder instellingen, sociale mechanismen. Maatschappijen zijn instellingen van de hoogste orde - zij omvatten, zonder door andere omvat te worden. Men moet zowel de mens als de maatschappij als ‘krachtvelden’ zien. Ieder veld omvat

door zijn relaties eigenlijk het heelal, maar practisch heeft ieder veld een beperkte werking.

Een maatschappij is een verbinding tussen individuen wier velden van actie samenvallen, zodat een gemeenschappelijk veld ontstaat. Dit gemeenschappelijk veld is de maatschappij: een veld van actie, doch geen bron van actie. De bron, is het individu. De maatschappij speelt geen actieve rol, doch wordt veroorzaakt. Menselijke individuen en niet menselijke maatschappijen ‘maken’ de mensen-geschiedenis, zegt Toynbee, die er op wijst, dat zulke uiteenlopende persoonlijkheden als Walter Bagehot, Eduard Meyer, Albert Schweitzer, Smuts en Bergson deze mening delen.

Iedere grote persoonlijkheid is een nieuw ‘soort’, niet biologisch in de gewone zin (met een extra oog), maar geestelijk. Er is geen onbewuste factor in de geschiedenis, er zijn geen onderaardse gedachten-stromingen, er zijn massa's mensen die door andere mensen bewogen worden en het zijn altijd weer bijzondere persoonlijkheden die de vicieuze cirkel doorbreken, aldus Bergson in z'n ‘Les deux sources de la morale etc.’. ‘Persoonlijkheid is een nieuwe factor in het heelal - nog slechts duizenden jaren oud, terwijl de natuur met millioenen jaren werkt,’ zegt Smuts.

‘Persoonlijkheid’ staat tot ‘gewone mens’ als ‘beschaving’ tot ‘primitieve maatschappij’, zo formuleert Toynbee, die gelooft dat de groei van ondermens naar mens óók een strijd van individuen tegen hun ondermenselijke omgeving geweest is, en dat de strijd van horde naar primitieve maatschappij er ook weer een van persoonlijkheden tegen hun horde-menselijke omgeving zal zijn geweest.

De scheppende persoonlijkheid werkt op z'n medemensen in, want leven is actie; en een persoonlijkheid kan zich dus slechts uiten in daden, bedreven in zijn veld van actie, maar daar dit veld in de maatschappij ligt, komt hij in botsing met de maatschappij. Slaagt de nieuwe persoonlijkheid (een ‘mutatie’) er niet in z'n wil door te zetten, dan gaat hij ten onder. Slaagt hij, dan moet de maatschappij zich aanpassen. Er is dus altijd een sociaal conflict, dat slechts vermeden zou kunnen worden als a l l e individuen tegelijkertijd dezelfde mutatie, dezelfde geniale inval hadden. Maar dat gebeurt niet. Op z'n best hebben enkele individuen, ongeveer gelijk-

tijdig, ongeveer dezelfde ‘inval’, zoals we bij uitvindingen, wetenschappelijke ontdekkingen, godsdienstvormingen enz. zien. Steeds is het een minderheid die zich bewust wordt van nieuwe dingen, mensen die zich voor iets kunnen geven en voor verre en grootse doeleinden kunnen leven, zoals Wells het zegt.

Ook bij ons staat de massa op een laag peil, op het peil van de ‘gele pers’, en ze heeft de ontwikkeling van Industrie en Democratie niet kunnen bijhouden - vandaar onze crisis. Dit behoeft ons niet tot wanhoop te brengen, want ook het Engelse parlementarisme heeft van 1688 tot 1832 tot de heerschappij van een oligarchie geleid en toch is tenslotte het kiesrecht door de massa verworven, de oligarchie werd gebroken; zo zal ook de heerschappij van de ‘gele pers’, van de demagogie, gebroken worden.

In iedere beschaving, zelfs in haar bloeitijd, verkeert de overgrote massa in dezelfde statische toestand als de leden van de primitieve maatschappij; slechts de scheppende minderheid is anders. ‘De boer is ook heden nog een heiden en een wilde met een dun laagje beschaving,’ zegt Frazer.

Om van primitief naar beschaafd te komen, zijn twee dingen nodig: bijzondere mannen en een massa die zich wil aanpassen. Dit laatste is het moeilijkst te bereiken; het kan gebeuren door opvoeding (dresseren, drillen) of door mystiek. Opvoeding is het gewone, in verband met de ‘nabootsing’ als elementaire eigenschap. Een middelmatig leraar kan de gedachten van grote mannen aan z'n leerlingen meedelen, en zo zelfs bij een bijzonder begaafde leerling een geest doen ontstaan, die noch de leraar, noch de man wiens gedachten hij vertolkte, ooit had. Nabootsing is als het maken van vuur door het wrijven van droog hout - zo krijgt de massa opvattingen die ze uit zichzelf nooit gekregen zou hebben. Maar nabootsing kan dus ook gevaarlijk zijn en tot ondergang leiden.

XVI

De inwerking van persoonlijkheden op hun omgeving is eerst dan mogelijk, als de persoonlijkheid zich eerst tijdelijk uit de omgeving heeft teruggetrokken om, hetzij in de eenzaamheid, hetzij in een andere omgeving, zichzelf te vormen, om

dan als een gerijpt en vernieuwd mens terug te keren in z'n vroegere omgeving. Deze beweging van ‘withdrawal-and-return’, van zich terugtrekken en wederkeren, van ‘reculer pour mieux sauter’ vinden we overal. Alle godsdienststichters, profeten, kerkbouwers, hervormers, stichters van rijken, maar ook grote denkers, historici etc. etc. maken een dergelijke periode door, die in de mythologie en de poëzie uitgebeeld wordt als het motief van het zaad dat sterft om weer op te komen, als het motief van de vondeling, die na een hard lot een koninkrijk verovert (Oedipus, Perseus, Romulus, Cyrus, Mozes, Zeus in de geestelijke betekenis), of van de held die vernederd wordt en werken moet volbrengen (Herakles, Jason). Ook in het Evangelie wordt het leven van Jezus zo beschreven (koninklijke afkomst, stal, timmermansomgeving enz.), terwijl de wederkomst des Heren de diepste betekenis van ‘withdrawal and return’ weergeeft.

Maar ook de geschiedenis, de werkelijkheid, is vol van dit motief. Men denke aan Paulus die eerst z'n Damascus moest beleven, daarna enige jaren in Arabië leefde, om terugkerend het Paulinisch Christendom te verkondigen, of aan Benedictus die z'n omgeving ontvluchtte en als kluizenaar leefde, vóór hij terugkeerde als kloosterstichter. En dezelfde gang vindt men b.v. bij Gregorius de Grote, Ignatius Loyola, Boeddha, David, Solon, Philopoemen, Caesar, Leo de Syriër, Mohammed, Peter de Grote, Lenin etc., wier biografieën Toynbee vergelijkt. Iets dergelijks vindt men bij vele grote historici die als practici begonnen, wier carrière gebroken werd en die, na vergeefs getracht te hebben hun tijdgenoten direct te beïnvloeden, door hun geschriften een veel grotere invloed gaan uitoefenen op tijdgenoot en nageslacht. Voorbeelden zijn o.m. Thucydides, Xenophon, Josephus, Macchiavelli, Polybius, Ibn Chaldoen, doch ook kleinere historici als Ollivier en Clarendon. En ook bij andere grote figuren als Confucius, Dante, Kant vindt men dit motief, dat men b.v. ook bij Marx en Freud, bij Bolland en Nietzsche, bij Balzac en Multatuli zou kunnen aanwijzen, al bespreekt Toynbee deze figuren niet.

Deze afscheiding van de wereld, om sterker te kunnen terugkeren, is niet alleen bij individuen aanwezig maar ook bij groepen. Men vindt haar als natuurlijk verschijnsel bij de

jongens in hun puberteitsjaren, een verschijnsel waarmee reeds de primitieve maatschappij rekening houdt, terwijl b.v. ook de Engelse ‘public schools’ hun succes te danken hebben aan de mogelijkheden die ze in dit opzicht geven.

Minderheden die in een uitzonderingspositie verkeren, vertonen hetzelfde verschijnsel van zich afzonderen en later versterkt terug te keren. Een bekend voorbeeld is dat van de Engelse Noncomformisten, die zich in de periode van 1663-1673 uit het openbare leven terugtrekken in het zakenleven en die ± 1828 terugkeren als de makers van de industriële revolutie, die de Reform Bill van de Engelse heersende klasse weten af te dwingen. Soms is er geen terugkeer in letterlijke zin, zoals b.v. bij de Joden in de Diaspora, die niet als groep terugkeren, maar wel als cultuur-ferment. Andere vormen zijn de kloosterorden, het celibaat - zich terugtrekken van het wereldse leven om daardoor de wereld des te beter te kunnen beïnvloeden.

Ook staten geven vaak voorbeelden van ‘withdrawal and return’. In de ‘malthusiaanse’ crisis van het Hellenisme, speelt Athene gedurende twee eeuwen na de invoering van de democratie geen rol, het is een vreedzame teruggetrokken staat, die als het ware de democratie in stilte verwerkt en ontwikkelt, om dan aan de spits van Griekenland te treden in de Perzische crisis, en in de strijd te blijven tot aan de verovering door Macedonië, waarna het nog de culturele strijd blijft voortzetten.

Pogingen om zich terug te trekken vinden we ook in het latere Griekenland, waar Achaeïsche en Aetolische bonden proberen federaties van stadsstaten te vormen, sterk genoeg om zich door de omringende reuzen te doen respecteren. Maar deze poging mislukt, er is geen ‘return’.

Een merkwaardig voorbeeld is Italië aan de vooravond van de Renaissance. De toestand is vergelijkbaar met de Malthusiaanse- (overbevolkings-) crisis van het Hellenisme. Het verschil is, dat de stadsstaat toen in Hellas bestond en bleef bestaan. In het Westen ontstonden stadsstaten in een feodale wereld (Italië, Vlaanderen, Zwitserland, Zwabische bond, Rijnbond, Hansa). Er waren nu twee mogelijkheden: 1. de stadsstaten komen tot eenheid en worden mogendheden even groot als de feodale; 2. de feodale staten vallen uiteen in tal-

rijke stadsstaten. Alleen in deze omstandigheden konden de stadsstaten zich handhaven. Het komen tot eenheid mislukt door de onderlinge oorlogen der Italiaanse steden (Venetië-Genua), zodat de feodalen de kans krijgen de Italiaanse methoden op administratief, economisch en militair gebied te leren en daarmee in eigen land de stadsbonden te vernietigen (Bourgondiërs in Vlaanderen; de Duitse vorsten in Zwaben en Rijnland; Polen, Lithauen en Scandinavië tegen de Hansa) om vervolgens in Italië te interveniëren. Non-interventie, withdrawal, was het eerste doel der Italianen. Omdat dit mislukte, kon de return niet tot stand komen, en kon Italië niet de plaats in Europa innemen die het door zijn betekenis op cultureel en economisch gebied behoorde te hebben. Italië, het beschaafdste land van het toenmalige Europa, moest het onderspit delven tegen de barbaren. Er kwam slechts een gedeeltelijke 'withdrawal' tot stand, maar deze was voldoende om de bloei en de 'return' der Renaissance te geven.

XVII

Ofschoon scheppende individuen de oorsprong zijn en scheppende minderheden eerst daarna komen, moeten we toch voortdurend met groepen werken, omdat de individuen vaak niet bekend zijn (wie vond de Griekse stadsstaat uit; wie gaf de stoot tot vernieuwing in Italië of in Engeland?) en we moeten dus nagaan hoe de werking van 'withdrawal and return' zich door minderheden in de geschiedenis openbaart. In de eerste plaats moet de minderheid zich afscheiden, wat gedwongen kan gebeuren (Noncomformisten in Engeland) of bewust (Geuzen in Holland) of alleen in de vorm van afzijdigheid (Athene).

Er komt dan een faze van betrekkelijke isolatie en scheppend werk. Deze faze kan men in twee perioden verdelen: een scheppende faze van poëzie en romantiek, van gevoels- en verstandsfermentatie, en een constructieve faze, van proza, feiten, systemen en gezond verstand. Het onderscheid tussen de twee perioden wordt in Italië aangegeven door de namen Dante en Boccaccio, in Engeland door Milton en Dryden. De eerste faze in Athene is die van Solon tot de Peloponesische oorlog, de tweede van het eind dier oorlog tot aan het

Diadochen-tijdperk. In Italië ziet men het eerste tijdperk als dat van de Toscaanse, het tweede als dat van de Venetiaanse school.

Voor Engeland is de scheppende faze die van Elizabeth tot de Restauratie, terwijl de constructieve faze van de ‘Glorious Revolution’ via Gibbon's ‘Decline and Fall’, de stoommachine, de Reform Bill, Darwin's ‘Origin of the Species’, tot aan de instelling van de Dominion Status in 1867 loopt. Deze constructieve faze dient als voorbereiding tot de derde faze, waarin de minderheid weer in verbinding treedt met de algemeenheid. Slaagt de minderheid er niet in de meerderheid mee te slepen, dan is er mislukking en ondergang. Slaagt ze er wèl in, dan neemt de nabootsing der meerderheid soms de vorm van een revolutie aan; altijd is er spanning en conflict. Soms worden de profeten, voorlopers en minderheden gedood; soms slaagt men slechts door middel van een tussenpersoon of een tussen-oplossing (Mozes-Jozua; Jezus-Paulus; Italiaanse Renaissance-Franse encyclopaedisten; Engels parlementarisme-Franse democratie). Altijd is men genoodzaakt tot interpretatie, propaganda, vulgariseren en systematiseren. De geest leeft, de letter is dood - maar duidelijk en stevig. De Britse parlementaire instellingen zijn de bron van alle andere, maar buiten het Britse rijk heeft men de U.S.A., Frankrijk of België nagebootst, want daar zijn geschreven grondwetten. De Engelse is ongeschreven omdat ze oorspronkelijk is en leeft; maar omdat men iets stevigs moet hebben, neemt men de Franse of Amerikaanse Constituties tot voorbeeld en krijgt zo copieën van copieën (grondwet van Weimar).

Gelukt de bekering der meerderheid echter, dan krijgen we in het derde stadium: vrede, kalmte, welbehagen. Dit is het tijdperk van harmonie, eenheid der gemeenschap, optimisme, tevredenheid verbonden met hoop. Het sociale systeem is tot rijpheid gekomen, nu kunnen we de balans opmaken: ideaal en realiteit vallen samen. De rest is proloog of epiloog. Terwille van deze perioden van harmonie lezen we het boek der historie.

In de Westerse Middeleeuwen is de tijd van Dominicus, Franciscus van Assisië, Frederik II en de Heilige Lodewijk zo'n periode van harmonie... maar reeds op dat moment

wordt de Christenheid aangevallen door Frederik II, en verdedigd door de Paus en de Italiaanse steden. En in die steden groeit reeds de nieuwe cultuur die het middeleeuwse Christendom zou vernietigen. De ogenblikken van harmonie moeten vluchtig zijn, want de heiligen kunnen de massa niet heilig maken, alleen zichzelf en een minderheid. Alleen een maatschappij van heiligen zou in blijvende harmonie kunnen zijn. Doch in werkelijkheid is er nabootsing en dril van de massa en dus ontstaat een kortsluiting. Het doel is niet bereikt. Men moet verder. Dit is het werkelijke proces der evolutie, zoals b.v. ook J.B.S. Haldane het ziet. Tegenover één ontwikkelde vorm staan dozijnen gedegenereerde. Men ziet dit niet, omdat de gedegenereerden verdwijnen, terwijl de geslaagden talrijke variaties geven. Zo nu en dan is er een voorwaarts gaan en daardoor krijgen we de indruk van vooruitgang. Maar als we een bepaald peil van evolutie nemen, zien we één of twee opgaande lijnen en dozijnen neergaande. Dit geldt ook voor beschavingen. Als ze stil blijven staan, gaan ze dood, want de nabootsing is oppervlakkig en komt neer op een verlaging der minderheid, niet op een verhoging der meerderheid. Het 'Verweile doch! Du bist so schön' is een overgave aan Mephisto.

XVIII

Als we het beeld van de 'gang der mensheid' nemen, dan is 'withdrawal' het oplichten van een been, terwijl het andere op de grond blijft; 'return' is het voorwaarts neerzetten van het opgeheven been, 'nabootsing' het bijtrekken van het achtergebleven been. Evenwicht, het naast elkaar zijn der benen - wie zo blijft staan, komt niet verder. De maatschappij is echter geen gewoon lichaam. Om verder te gaan, moet een nieuw been, een nieuwe minderheid, gevormd worden. De oude minderheid van de vorige vooruitgang, is zelden in staat bij de volgende als zodanig op te treden.

Vaak begint een nieuwe beweging, terwijl de oude nog niet voltooid is. Het feodalisme is nog bezig zich in tal van landen te ontwikkelen, als in Noord-Italië en Vlaanderen reeds een industriële-handels-maatschappij ontstaat. Hetzelfde zien we in de 17e en 18e eeuw. In Engeland ontwikkelen zich industrialisme en democratie, in andere landen industrialisme

en despotisme, alle twee afgeleid van de Italiaanse ontwikkeling. Die ‘gelijktijdigheid’ maakt het moeilijk een naam te vinden voor een periode. Moeten we haar noemen naar de oude minderheid die bezig is met een ‘return’, of naar de nieuwe die reeds met een ‘withdrawal’ begonnen is. Moeten we de tegenwoordige periode de ‘Engelse’ noemen naar de democratisch-industriële minderheid die met ‘haar return’ bezig is, of ‘bolsjewistisch-fascistisch’ naar de autoritaire minderheden die thans aan een ‘withdrawal’ bezig zijn. Slaagt de return van de ‘democraten’ dan krijgen we een harmonische periode, mislukt ze, dan krijgen we een bolsjewo-fascistische overheersing en het begin van een autoritair-collectivistische periode. Zou de ‘return’ slagen, dan is de democratische harmonie toch vermoedelijk slechts tijdelijk, en in die harmonische beschaving zal zich dan wel weer een nieuwe minderheid ontwikkelen. Voor een probleem is opgelost, heeft het weer andere doen ontstaan.

De geschiedenis der mensheid heeft een lange golf van statisch karakter gekend in de primitieve periode, nu leven we in de lange golf der beschaving, welke golf dynamisch is. Maar in die lange dynamische golf zijn weer kortere golven van statische en dynamische aard in de beschavingen zelf. Dat is het rythme der geschiedenis.

Groei ontstaat dus als antwoord op een uitdaging. Doch daar vele soorten van antwoorden mogelijk zijn, daar vele vormen van druk en beproeving bestaan, zijn er ook vele soorten van groei, waardoor differentiatie ontstaat, zowel tussen de verschillende beschavingen, als in iedere beschaving zelf.

Daardoor ontstaat een andere kijk op de dingen, een andere vaardigheid, een ander ethos, zowel voor iedere beschaving, als voor delen van beschavingen. In de kunst zien we de stijl ontstaan. De Helleense stijl scheidt zich af van de Minoïsche en verdwijnt in het Orthodox-Christendom. Of de Chinese stijl maakt plaats voor de Ver-Oosterse die een Indo-Helleense inspiratie heeft. Spengler heeft gelijk als hij dit ‘stijl’-begrip uitbreidt tot de gehele cultuur, wetenschappen, politiek, economie, filosofie. Maar Spengler ziet de culturen als constanten, terwijl ze wordende dingen zijn, die elkaar beinvloeden. Het feit dat men beschavingen kan vergelijken - en Spengler doet niets anders dan dit - bewijst dat ze

exemplaren van één soort zijn, terwijl Spengler ze behandelt alsof ze ieder van een apart soort waren, een soort dat dan tevens uit één exemplaar zou bestaan, wat in strijd is met alle ervaringen omtrent groei en evolutie.

Wel is het juist dat een beschaving een bepaalde habitus verwerft. De Helleense is overwegend aesthetisch, de Indische religieus, de Westerse technisch. Reeds de Galliërs vonden landbouwwerktuigen uit; en Gallië, randgebied der Helleense, werd de kern der Westerse beschaving. Reeds tijdens de Kruistochten vond Anna Commena, de Byzantijnse, dat de Westerlingen 'technische barbaren' waren, Roger Bacon in de 13e eeuw is reeds een 'mechanicus'. Maar men moet deze dingen niet te absoluut nemen. De Westerlingen uit de tijd van Koning-Stadhouder Willem III, vonden Peter de Grote, met zijn technische belangstelling, een barbaar.

Er is differentiatie, maar geen wezenlijk onderscheid. We moeten de beschavingen zien als pogingen van een en hetzelfde mensensoort, dat reagerend op de meest uiteenlopende omstandigheden, niet alleen naar behoud, maar ook naar vervolmaking streeft. Uit het onbekende komt dat streven op, en naar het onbekende gaat het, en Toynbee meent dat dit het eenvoudigst en verhevenst is uitgedrukt in het Koran-woord waarmee hij z'n derde deel sluit: 'Alles komt van God en gaat tot God'.

XIX

Wat van Max Weber gezegd is, geldt evenzeer voor Toynbee: geen overzicht van z'n werk kan een juist denkbeeld geven van het belangrijkste element ervan: het onschematische, het aan de levende werkelijkheid ontleende, het subtiele en psychologische van onderzoekingen, die, als ze in hoofdtrekken worden weergegeven, onmiddellijk hun starre en dogmatische kanten laten zien. Toynbee geeft geen 'methode' en zij die zijn inzichten methodisch gaan toepassen, zullen bijna onvermijdelijk in het caricaturale vervallen. Inplaats van een methode geeft hij aanwijzingen voor het concentreren der opmerkzaamheid op bepaalde verschijnselen. Die aanwijzingen zullen, naarmate z'n werk de voltooiing nadert, nog talrijker worden. Eerst het laatste deel van z'n werk belooft een vergelijkende analyse en waardering der geschiedenis-theo-

rieën te geven, en daarmee ook de compleetste uitdrukking van Toynbee's eigen ‘theorie’. Eerst het voorlaatste deel zal ons uitvoerig inlichten over de vooruitzichten der Westerse beschaving, de zaak die ons in deze jaren onophoudelijk bezig houdt, die voor ons een kwestie van leven en dood geworden is.

Is dus een definitief oordeel over Toynbee's werk thans onmogelijk, de aandacht moest er op gevestigd worden om twee redenen.

In de eerste plaats zou het jammer, maar ook schande zijn, indien men hier in Nederland Toynbee verwaarloosde, z'n werk niet ging lezen en het niet als een element in onze pogingen om tot inzicht te komen, leerde zien en leerde gebruiken. Het zal nooit de populariteit krijgen van die simplistische schema's die alles tot één oorsprong herleiden en die, de geschiedenis uit één of uit een klein aantal factoren verklarend, in werkelijkheid slechts uitdrukking geven aan de eenzijdige belangstelling van de opstellers en de gebruikers dier schema's. Het is dus een kwestie van algemene beschaving en van een beschaafde kijk op de geschiedenis of men belangstelling voor Toynbee aan den dag zal leggen.

Maar naast de algemene belangstelling voor de toekomst onzer beschaving, naast het filosoferen en speculeren, het onderzoeken en het uitspreken van vermoedens en mogelijkheden, zoals tenslotte alleen iemand die in 't geheel niet geïnteresseerd is bij onze beschaving en die haar toch volkomen zou kennen, begrijpen, aanvoelen - een onmogelijk iemand dus - het zou kunnen doen, staat de directe belangstelling in onze toekomst, zoals die aanwezig is bij allen die in onze beschaving leven en die niet te oppervlakkig zijn om iets van de ernst der tijden te beseffen. Voor ons is natuurlijk geen ‘objectieve’ waardering in deze zaak mogelijk. Maar wel kunnen we ons inspannen om te bereiken dat ons inzicht zoveel mogelijk ‘inzicht’ en zo weinig mogelijk vooroordeel en angst is. Wel kunnen wij pogen de nationale en Europese bekrompenheden tot een minimum terug te brengen, om, denkend in beschavingen, in continenten en in tijdperken, tot een zo wijs en zo energiek mogelijk handelen te komen op de plaats en in de tijd waar wij ons nu eenmaal bevinden. Als wij dat pogen, dan kan Toynbee ons helpen om de juiste vra-

gen te stellen die voor onze toekomst van belang zijn, om vele schijnproblemen te ontgaan, om werkelijk belangrijke kwesties van tumultueuze bijzaken te onderscheiden en om hier en daar een oplossing te vinden, of een aanwijzing voor de mogelijkheden die er zijn, voor de richting waarin wij onze actie zouden kunnen sturen.

Toynbee kan dit doen omdat hij de geschiedenis als een complex van mogelijkheden ziet, en niet als een van te voren gedetermineerd geheel. Wie een deterministische geschiedopvatting heeft, kan alleen tot handelen komen als hij zichzelf wijs maakt dat de gang der geschiedenis overeenkomt met zijn hartewensen, dat God of de Ontwikkeling het zó hebben ingericht dat de gelovigen (Islam, Calvinisme) of de uitverkorenen (het Noordse ras, de proletarische klasse) gedragen door de stroom van het gebeuren, in de veilige haven zullen landen. Al kan een dergelijk geloof gepaard gaan met een grote mate van scherpzinnigheid bij de leidende minderheden der gelovigen (Mohammed, Calvijn, Cromwell, Marx, Lenin), van een eigenlijk inzicht kan toch niet worden gesproken, op z'n best van een vruchtbare inconsekwentie. En bij de massa's, die door deze minderheden beïnvloed worden, vinden we alleen fanatisme, dommekracht, die soms tot successen kan leiden als die kracht zich in de richting van mogelijkheden beweegt, maar die op den duur toch altijd wordt tot een ‘tour de force’, die uitloopt op verstarring of op een catastrofe.

Eerst als men, met Toynbee, beseft dat de geschiedenis noch absolute wetmatigheid noch absolute vrijheid kent, doch slechts mogelijkheden en grotere of kleinere waarschijnlijkheden (die wellicht statistisch aangegeven zouden kunnen worden, als niet onze kennis der historie en dus ook onze historische statistiek nog in de kinderschoenen stonden) komt de baan vrij voor een werkelijk onderzoek en een werkelijk inzicht. En eerst als men met Toynbee het accent legt op de mens en zijn overwegende invloed op het gebeuren, als men beseft welke rol minderheden en persoonlijkheden spelen, komt de baan vrij voor een bewust beïnvloeden der ontwikkeling en voor een handelen dat met inzicht verbonden is.

XX

Welke vragen voelt men, na het lezen van Toynbee, bij zich opkomen in verband met de toekomst der Westerse beschaving? De opvatting van Spengler, van een onvermijdelijk, een trouwens reeds begonnen, ondergang van het Avondland, zal men als te dogmatisch, als een onbewezen en onbewijsbare schematische constructie terzijde stellen. Dat beschavingen ondergegaan zijn, is een feit, maar er is geen enkel bewijs voor het moeten ondergaan van een bepaalde beschaving, zolang de aarde voor mensen bewoonbaar blijft. Er is niet zoiets als een gemiddelde levensduur van een beschaving, er is slechts de vraag of ze de problemen waarvoor ze gesteld wordt, kan oplossen, dan wel of de 'uitdagingen', de moeilijkheden, onoverkomelijk blijken te zijn. En dit is weer een kwestie van energie en geestelijke lenigheid. Alles wat Toynbee zegt over ondergang van beschavingen of over het overgaan van de ene beschaving in de andere, is trouwens slechts gebaseerd op de betrekkelijk korte ervaring van 6000 jaar, waarvan nog een groot gedeelte bijna in duisternis gehuld is, een ander gedeelte door zware schaduwen overdekt of slechts flauw verlicht is, en slechts een paar honderd jaar beter bekend zijn. Men zal dus goed doen de opvattingen van Toynbee als hypothesen te beschouwen en ze geen absolute geldigheid toe te kennen.

Is het juist dat de culturele sfeer van onze beschaving ongeveer dezelfde gebleven is als enige eeuwen geleden, zoals Toynbee aan het begin van z'n boek zegt? Nemen we twee eeuwen, dus ± 1730, toen in Groot-Brittannië zelf, de Schotse Hooglanders nog tot de 'blanke barbaren' behoorden, zoals Toynbee elders opmerkt. Op de continenten van Noord- en Zuid-Amerika was toen nauwelijks een smal strookje onder Westerse invloed, terwijl die continenten thans (het geldt op heden vooral voor de U.S.A. en Canada, maar Mexico laat zien dat ook verdere mogelijkheden aanwezig zijn, Argentinië en Brazilië volgen in de verte) een van de sterkste krachten der Westerse beschaving vormen. Zuid-Afrika en Australië zijn een ander voorbeeld van de uitbreiding onzer cultuursfeer. Maar er is meer. Toynbee zelf spreekt over de verwestering van Rusland door de Bolsjewiki, van Indië door

Gandhi, men zou er die van China aan toe kunnen voegen. En we hebben hier niet alleen te maken met het overnemen van techniek, van organisatie, van economie en politiek en wetenschap, we hebben hier ook het overnemen van de essentiële cultuur-elementen onzer beschaving, de elementen die wij van het Syrisch-Helleense Christendom hebben ontvangen en die in de loop van onze geschiedenis omgevormd zijn tot een nieuwe cultuur, die Toynbee ‘democratie’ noemt, doch die m.i. juister als ‘liberalisme’ kan worden aangeduid. Natuurlijk is de invloed van dit ‘liberalisme’ slechts beperkt tot de minderheden in die vreemde beschavingen en het is vrijwel zeker dat men overal iets eigens van die Westerse cultuur zal maken. Dat neemt niet weg dat Indië en China tot op heden duidelijk laten zien, hoezeer zij bezig zijn, niet alleen de uiterlijkheden, doch ook de innerlijkheden van onze beschaving te verwerken. Japan, dat de uiterlijkheden met verbazingwekkende snelheid overnam, verzet zich krampachtig tegen de innerlijkheden, zonder iets zelfstandigs er tegen te kunnen vormen. Dat Japanse verzet is op den duur hopeloos, al kan men natuurlijk niet vaststellen welk tijdsbestek het breken van de tegenstand, die het feodale militairisme biedt, zal eisen.

In Rusland heeft het geestelijk verzet tegen de verwestering, die men technisch en uiterlijk aanvaardt, de vorm van ‘Bolsjewisme’ aangenomen, d.w.z. een poging die zo duidelijk het kenmerk van een ‘tour de force’ heeft - met al de afschuwelijke gevolgen van dien - dat de kans van slagen vrijwel uitgesloten is. Wel is het Russische ‘liberalisme’ (dat z'n typische uitdrukking vond in de door intellectuelen geleide massabeweging der boeren, die zich ‘sociaal-revolutionnair’ noemde, en dat men verder in alle burgerlijke en socialistische partijen, tot zelfs diep in de bolsjewistische aantrof) door een nieuwe generatie der Bolsjewiki onder leiding van Stalin (vertegenwoordigers van het ongecultiveerde Rusland) uitgeroeid, maar toch heeft het bolsjewisme geen andere cultuur dan de liberale, waarvan het de consekwenties vreest. Het Orthodoxe Christendom leeft in Rusland alleen nog als totalitaire geest, niet als cultuur, wel als fanatieke overgave aan het een of ander doel. Een dergelijke toestand is niet houdbaar en daarom zal het krampachtig verzet tegen de Wester-

se cultuur tot een catastrofe leiden, waarna Rusland die cultuur zal moeten aanvaarden, al zal ze die een hartstochtelijker karakter geven.

Het andere grote verzet tegen de Europese cultuur vertoont zich in Europa zelf als fascisme en nazisme - een bewuste afwijzing van de 'demo-liberale' cultuur. Ook hier hebben we een typische tour-de-force, aangezien het fascisme z'n gebieden in voortdurende oorlogstoestand houdt. Het is het laatste krampachtige verzet van het militairistische nationalisme tegen het totstandkomen van de Universele Staat, die in wezen pacifistisch is. Voor de toekomst van het fascisme is Italië van geen belang; alleen Duitsland kan een geweldige militaire en nationale staat scheppen en zo de Westerse cultuur vernietigen, maar alleen als het er in slaagt Engeland en Amerika te vernietigen.

Hier nu constateren we dat de Westerse beschaving, voor zover het haar oude centrum (Frankrijk-Engeland) betreft, een vermindering van vitaliteit demonstreert[1)], zodat van deze staten de vorming van de Universele Westerse staat niet zal uitgaan. Reeds de eerste poging om een Universele Staat op de grondslag der Westerse cultuur ('demo-liberalisme') op te bouwen, ging van Amerika (U.S.A.-Wilson) uit. Amerika is het Rome der Westerse beschaving, het heeft een overvloed van energie en het is daarom zo goed als zeker dat het de fascisten verslaan en de Westerse Universele Staat stichten zal.

Doch die Staat zal een Staten-Bond zijn, die open is voor Staten, welke tot een andere dan de Westerse cultuur behoren en die dus de mogelijkheid heeft een wereldstaat te worden waarin de culturen naast elkaar kunnen leven.

We moeten hier aanknopen aan de opmerkingen van Toynbee over 'vergeestelijking' en 'vereenvoudiging', opmerkingen die bewijzen dat Toynbee zelf de mogelijkheid van één beschaving die de gehele aarde omvat, niet uitgesloten acht. De strijd tussen beschavingen zou dan tot een strijd in de alomvattende beschaving worden.

Zie ik het juist, dan zou de Westerse beschaving reeds de mo-

1) Dit werd geschreven vóór de 'vrede van München', die een overduidelijke demonstratie van de verzwakte vitaliteit der Frans-Engelse gebieden was.

gelijkheid hebben die allesomvattende beschaving te worden. Indien zij er in slaagt het fascisme te breken, dan is er nog slechts één ernstige tegenstander van de 'verwestering', n.l. Rusland, en Rusland is reeds te zeer verwesterd om op den duur de tegenwoordige tour de force van een cultureel vacuum te kunnen volhouden. China en Indië zijn vrijwillig aan het verwesteren. Zij zullen, zoals trouwens ook Rusland, wel bijdragen tot de differentiatie binnen onze cultuur, en ook ongetwijfeld tot de conflicten in onze cultuur, doch ze zijn bereid tot het binnentreden van de Westerse beschaving en hare tot Wereldstaat uitgroeiende Universele staat. Dat deze ontwikkeling niet door Japan tegengehouden kan worden, spreekt vanzelf.

Men kan gebieden als Rusland, China, Indië en ook Afrika (behalve de blanke kolonisten) ook zien als het externe proletariaat onzer beschaving, doch men heeft dan tevens een nieuw verschijnsel, n.l. dat de fascistische staten van het Westen zichzelf beschouwen als proletarisch t.o.v. de Frans-Angelsaksische-Scandinaafse kern en massa onzer beschaving. Het fascisme is echter geenszins in staat het externe proletariaat (Rusland-China-Indië) tegen onze beschaving te mobiliseren. Integendeel, de fascisten worden door dat extern proletariaat als veel grotere vijanden beschouwd dan de typisch Westerse landen. Ze hebben tevens door hun tour de force bereikt dat het interne proletariaat der Westerse kernlanden, zich één voelt met de heersende groepen. Dit geeft onze beschaving een zo grote stevigheid, dat de aanvallen der achtergebleven en dus relatief barbaarse, fascistische beschaving, op de onze, geen grote en zelfs geen kleine kans van slagen hebben. Onze beschaving, die in haar vormingsperiode de aanval der Noormannen afsloeg en deze Noormannen in zich opnam, zal nu de aanvallen der fascisten (die zich afstammelingen dier blonde Vikings wanen), met veel meer kans op succes, in nederlagen doen verkeren en de nieuwe Viking-staat (Duitsland) voorgoed tot een deel der Westerse beschaving maken.

We gaan dus naar een Universele staat (die tevens een Wereldstaat zal worden) van onze Westerse beschaving, die een Wereldbeschaving gaat worden. Maar daarmee zijn de problemen allerminst opgelost. Ze zullen zich dan in onze

beschaving zèlf openbaren. Opnieuw zal het vraagstuk van het interne proletariaat der kernlanden naar voren komen, en de nieuwe landen, van Rusland tot China en Indië, van Turkije of de Balkan tot en met Afrika zullen als een extern proletariaat tegenover de West-Europese en Noord-Amerikaanse kernlanden staan. Alleen een Universele Kerk, die vrij is van rassenwaan en van Noordse vooroordelen, zal in staat zijn de problemen van China en Indië en niet te vergeten het Negervraagstuk op te lossen en tevens ook het interne proletariaat der oude gebieden te bevredigen.

Maar ook als dat gelukt, blijft het grote vraagstuk van de verhouding van de grote massa tot de scheppende minderheid. Een vreedzame oplossing van dit vraagstuk brengt het gevaar met zich mee van algemeene vervlakking. Een gewelddadige oplossing leidt tot heerschappij van een minderheid over een intern proletariaat, een heerschappij die niet alleen een voortdurende geweldenarij laat voortbestaan, doch die op den duur ook de minderheid statisch laat worden, de volkskracht doet verdwijnen, de vitaliteit der beschaving vernietigt.

De enige oplossing ligt in een Universele Kerk die, van de minderheid uitgaande, door de meerderheid wordt aanvaard en die beide groepen een taak in de beschaving geeft die, overeenkomend met hun aard, voor beide bevredigend is.

Dit komt dus hierop neer, dat gang der beschaving, de gang der geschiedenis, ons bewust geworden is, en dat wij bewust haar verdere gang willen gaan regelen. Het zich bewust worden van hun taak en positie, door de scheppende minderheden, is (of juister, zou zijn) een nieuw element in de wereldgeschiedenis. Dat een nieuwe Universele Kerk, noch wat haar vorm, noch wat haar inhoud betreft, enige overeenkomst zou vertonen met de kerken der vroegere beschavingen, ligt voor de hand, doch een beschouwing over haar vermoedelijk karakter zou een onderwerp op zichzelf zijn. Haar vorming ligt trouwens nog in een verre toekomst, een toekomst die eerst mogelijk wordt indien de Universele Staat tot stand gekomen is. En de krachten die aan de vorming van die Staat werken, zijn tevens de krachten die de beschaving van die Staat en haar ‘kerk’ zullen bepalen.

De uitdaging die direct tot ons gericht wordt, is bescheidener,

ofschoon groots genoeg. De aanvallen op de Westerse beschaving dwingen ons tot verdediging van die beschaving, maar tot een zodanige verdediging, dat ze het uitgangspunt van een nieuwe aanval, een nieuw élan gaat worden, een élan groot genoeg om de vijanden te vernietigen en een Universele Staat te stichten.

Of deze inzichten tevens de inzichten van Toynbee zijn, is me niet bekend. Ze zijn in ieder geval één van de mogelijkheden die uit zijn onderzoek naar de gang der geschiedenis volgen. Het is een bewijs voor de waarde van zijn onderzoek dat het zulke mogelijkheden laat zien. Het laat ook andere zien, veel somberder, die uitlopen op de ondergang van onze beschaving. Het is niet mogelijk hier al die mogelijkheden te onderzoeken. De hoofdzaak is immers dat wij er ons van bewust zijn, voor een 'challenge', een taak te staan, die ontzettend zwaar is, die al onze krachtsinspanning vraagt, alleen daardoor mogelijk kan worden, en tevens daardoor onze krachten versterkt en vernieuwt, zoals zij de beschaving, die op deze wijze verdedigd wordt, tegelijkertijd vernieuwen zal. Verdediging en vernieuwing der Westerse beschaving, ziehier de taak die, in de gang der geschiedenis, thans aan de orde is. Dat die vernieuwing kan leiden tot een geheel nieuwe beschaving die, uit de onze geboren, zoveel eigens zal hebben dat het onjuist zou zijn haar nog Westers te noemen, is zeer wel mogelijk. Alleen bekrompen Westerlingen zullen dat een schrikbeeld vinden. Doch voor de scheppende minderheden, hier en elders, is juist de gedachte dat wij, onze eigen beschaving verdedigend, bezig zijn haar te boven te komen, en dat wij, voortgaand over bekende wegen, toch in het onbekende zullen uitkomen, een aansporing te meer om alle krachten aan een verdediging te geven, die, als ze alleen op behoud gericht was, slechts een geringe bekoring voor ons zou hebben. Dat de angst voor het nieuwe, de behoefte aan het geslotene en het statische een geweldige kracht is, bewijzen ons bolsjewisme en fascisme. Die kracht echter, is tevens een kracht die de gang der geschiedenis wil doen beëindigen en naar de ondergang, naar de verstarring van alle beschaving leidt. Dat de krachten van het nieuwe, het dynamische en het opene, de scheppende krachten, thans reeds uitgeput zouden zijn, nu de beschaving ternauwernood begonnen is, nu we

nog aan de aanvang van de gang der geschiedenis staan, is niet aan te nemen. Integendeel, het onderzoek van Toynbee leert ons, dat de beschavingen die voor de geweldigste problemen staan, méér kans hebben overwinnend en versterkt uit de worsteling met de moeilijkheden te voorschijn te komen, dan de beschavingen die geen hindernissen meer ontmoeten. Daarom is de kans groot dat de Westerse beschaving niet zal ondergaan vóór zij haar Universele Staat gevormd heeft en vóór zij, door haar Universele Kerk, het uitgangspunt is geworden voor een nieuwe beschaving, wier omtrekken en wier wezen ons nog onbekend zijn.

Verzen
Door H.G. Hoekstra

Het meisje in den trein

De maan danst door het water naast den trein,
in Haarlem bleef zij wachten tot ik kwam,
samen zijn wij op weg naar Amsterdam,
een maan en een man in de maneschijn.

De zondagavond is bijna voorbij,
de winkeliers, de klerken, de soldaten
en ik, we keeren weder naar de straten,
naar 't dagelijksch leven bij Rokin en Y.

Een meisje tilt haar koffertje uit het net,
zij danst voorbij, ik zie haar oogen glanzen.
't Leven is goed, dat met de maan kan dansen.
Ziet, hòe zij op dat leven heeft gewed!

Dit uur

Op andere fronten gingen in dit uur
steden ten onder, landen knechtten landen,
zwaardvechters kampten met den dood op handen,
kind'ren speelden in tuinen met de lente,
goudzoekers zochten goud, begeerig vuur
en gulzig water sloopten wensch en waarde,
d'aarde kreeg versche merken, vrouwen baarden.
Over dit aardspel speelden de elementen.

Hoe is zich 't hart bij thuiskomst dan te moede,
door geen dan de eigen onrust verontrust,
dat slechts bezeten was van de eigen lust,
en dat om één vergat àl 't wereldwoeden.

La Argentina

Wat te zeggen van haar
tegen anderen, later...
Aan wie vraagt wie zij was...?

Wie kan dit gebaar
in woorden verraden...
wie leest een vuur terug uit zijn asch...?

Al wat rest is gestold tot portret,
tot een ranke vrouwenbeeltenis,
tot een dame, die geen voet verzet...
Roerloos... en dìt is dan het gemis.

Wat te zeggen aan wie vraagt, na jaren?
‘Ze was een danseres, ze danste goed’,
o doode woorden nu met haar voorgoed
ontweek het heldere schoonschrift der gebaren.

Het venster

Langsgaande aan het raam
heeft hij omhoog gekeken.
Een shawl. Een blauwe deken
hangt uit. Hoe was haar naam?

Haar rok droeg bonte bloemen,
haar enkels waren smal.
Maar hij weet eens voor al
den naam niet meer te noemen,

van wie hij eens bezat:
't lijf zonder ziel of oogen,
door eender vuur bewogen,
door eender drift omvat.

Bijdrage tot de kennisse Greshoff's
Door Johannes Tielrooy

Georges Duhamel, 'Mémorial de la guerre blanche', Parijs, Mercure de France, 1939, en J. Greshoff, 'Tegen de halven', Holl. Weekblad 18 Febr. 1939.

Het gerucht dat Greshoff tegen bovenvermeld boekje van Duhamel verwekt heeft, moet niet over het hoofd doen zien dat hij de thesen ervan volledig onderschrijft. Ze zijn dan ook de evidentie zelf. Met zijn ergerlijke en soms belachelijke eischen, zegt Duhamel, houdt Duitschland de gansche wereld in een voortdurenden staat van onrust. De listen en de grofheid die het daarbij te baat neemt, kunnen slechts afschuw verwekken. Zijn leiders zijn zelf de slaaf van duistere machten. Hun land is nagenoeg cultuurloos geworden en het is lachwekkend dat zij een nieuwe beschaving bij algemeenen maatregel van bestuur wenschen in te stellen. De Jodenvervolgingen waaraan zij zich schuldig maken, en waaruit zij nog geld willen kloppen ook, zijn een moreel schandaal; erger, zou Talleyrand gezegd hebben: ze zijn een domheid. Dank zij den angst van de anderen hebben de totalitaire staten een tijdlang hun gang kunnen gaan en eenige successen behaald; maar het zou dom en laf zijn, in hun succes een teeken van gelijk te zien en hun aldus weer ruimte voor nieuw succes te verschaffen. Dom zou het zijn omdat de totalitairen altijd opnieuw ontevreden zullen blijken: München beteekent geen pacificatie maar een bedreiging. De wandaden door deze vijanden der menschheid begaan, o.a. ten opzichte van Tsjecho-Slowakije, toonen waartoe zij ook in de toekomst in staat zullen zijn. Daarom moeten de democratische landen zich te weer stellen en wel, wat Frankrijk betreft, door zichzelf te herzien, zich innerlijk te versterken. Het verloren prestige moeten zij herwinnen. Anders zouden zij zelfs bij zich thuis binnenkort niet meer meester over hun eigen gedragingen zijn: hun pers zou van Duitschland uit

algemeene richtsnoeren voorgeschreven krijgen. Engeland, dat nu nog betrekkelijk gelukkig en rustig-zichzelf is, zou op zijn beurt geringeloord worden, en als Frankrijk den lichtvaardigen raad van Jean Giono volgde, d.w.z. weigerde zich te verdedigen bij agressies, zou het, wel verre van de vreugden des vredes te genieten, al spoedig soldaten voor het Duitsche leger te leveren hebben. De ruwe kracht zou triomfeeren, de waarden des geestes zouden vergeten worden. Deze ruwe kracht wordt thans ten bate van geen enkele eerbiedwaardige idee aangewend, zooals tenminste nog het geval was met de kracht van Napoleon, die de beginselen der Revolutie verbreidde. Zij zal het trouwens niet winnen; dictatoriale avonturen als die wij tegenwoordig aanschouwen, hebben in den loop der geschiedenis altijd heel kort geduurd. Zij zal gedwongen worden om in te binden, op voorwaarde althans dat het Westersch humanisme zich waakzaam betoont.

Dat is krachtige taal, en Greshoff had tevreden kunnen zijn. Het heele boekje is geschreven met een zeldzame zeggingskracht, met zacht indringende overreding, met ironie, met ingehouden gloed, waarvan het résumé dat men zoo juist heeft gelezen, slechts bij benadering een idee geeft. Ik zal nog een paar passages citeeren.

Als de heer Hitler, zegt Duhamel op blz. 27, minder luid en minder dikwijls in het openbaar sprak, ‘il entendrait peut-être l'immense rumeur des multitudes humaines qui n'accepteront pas indéfiniment de vivre dans cette angoisse morbide, dans cet état de transe et d'épouvante, et qui commencent, en tous lieux, d'exprimer sourdement leur amertume, leur horreur et leur réprobation’. Beter, sterker, intenser kan men het niet zeggen.

Op blz. 32 leest men de volgende evocatie van zekere redevoeringen: ‘L'observateur impartial écoute cette voix sanglotante et brutale, puis il entend les vociférations, les cris, les huées, les hurlements. L'observateur hoche la tête, arrête l'appareil de radio et pense: ‘Est-il possible que les affaires du monde soient débattues dans ce vacarme inhumain? A quel degré d'aberration vont donc descendre les sociétés civilisées?’ Men kan niet bepaald beweren dat hier voor de bedoelde redevoeringen reclame wordt gemaakt...

Elders (blz. 95) verzekert Duhamel dat de stem, die deze redevoeringen pleegt uit te spreken, niet is de stem van den vrede, en ook niet van de beschaving: ‘c'est la voix de la violence, c'est la voix de l'esprit du mal’. En de spreker zelf, lees ik een bladzijde verder, ‘apparaît désormais comme un homme de génie dans notre confuse époque. Mais ce génie est le génie des ténèbres, c'est la puissance des ténèbres.’ Deze spreker zou dus een genie zijn? Neen, dat zegt Duhamel n i e t. ‘Génie’ beteekent bij hem hier ‘genius’, en wel ‘genius van het kwade’.

‘Cet artiste incertain, mélancolique, peu cultivé’ (blz. 98): ook deze qualificatie van bedoelden spreker, hier opgevoerd als een jong mensch die later ‘le maître d'un énorme empire’ zou worden, is des te vernietigender, daar zijn verheffing wordt toegeschreven aan qualiteiten die hem volstrekt niet bijzonder eeren. Er blijft aldus zoowat niets van hem over. En op de blz. 99 tot 102 wordt ten overvloede uitvoerig betoogd dat deze man, ja misschien een ‘grand Allemand’ kan worden genoemd, maar dat hij geen ‘grand homme’ is. ‘Un homme est grand s'il accomplit des actes à la mesure non de l'Allemagne, mais de l'humanité tout entière... Je prie les hommes qui, chez nous, sont tentés d'admirer le chancelier Adolf Hitler, je les prie d'évoquer pieusement les figures de ceux qu'ils ont coutume de considérer comme de vrais chefs ou de vrais maîtres. Qu'ils comparent et qu'ils jugent.’

Is dit alles niet voldoende? Hier is toch duidelijke blaam en stille maar hevige afkeer, hier is een ingehouden hartstochtelijke veroordeeling van het leelijke en kwade. En Duhamel ziet het leelijke en kwade precies op dezelfde plaats als Greshoff. Waarom is deze niet tevreden?

Greshoff moet iets tegen Duhamel persoonlijk hebben. Hij beweert dat hij hem gewaardeerd heeft ‘voor hij het groene apenpak van Academielid aanschoot’. De distinctie van deze formuleering daargelaten: het gebruik dat Duhamel van zijn académicienschap zal maken, is voorloopig e e n k w e s t i e, die zijn vrienden met groote belangstelling vervult; het zal waarschijnlijk een zeer goed gebruik zijn en de Académie zoowel als de zaak der vrijheid van gedachte, waarvoor Greshoff tegenwoordig zooveel voelt, zullen er wel bij varen.

In den klank van Duhamel's stem ontwaart Greshoff ‘huichelachtig geteem’, ‘wereldschuwe ijdelheid’ en ‘zelfverheffing’. Duhamel staat volgens hem ‘te kloppen op zijn breede mannelijke borst’, hij ‘roemt zijn onafhankelijkheid, zijn roeping, enz.’ Mijn antwoord is dat de klank van Duhamel's stem - dien men overigens in mijn citaten heeft kunnen beluisteren - in dit boekje dezelfde is als overal in zijn werk: die van den ernst, den eenvoud, de evenwichtigheid, de bezorgdheid om het ware. Van geteem geen sprake; slechts een langzaam, omzichtig, zacht-nadrukkelijk betoog. Zelfverheffing en ijdelheid heeft Duhamel niet noodig; zijn bewonderaars verheffen hem genoeg, zijn positie (indien hij zich om zoo iets bekommeren zou) is gevestigd. Niemand die hem ooit heeft gezien, zal het ‘kloppen op zijn borst’ waarschijnlijk achten. Duhamel is altijd bescheiden, altijd ingehouden van beweging, en het vuur brandt bij hem van binnen. En waarom ‘wereldschuw’? Geen die zich zoo gemakkelijk, en eenvoudig tegelijk, in gezelschap beweegt, die ook de niet Fransche wereld zoo goed door eigen aanschouwing kent. ‘Huichelachtig’, tenslotte, komt niet in aanmerking voor discussie. Dit is al te brutaal.

Dat Duhamel zich bereid verklaart, daadwerkelijk ten bate van Frankrijk op te treden, kan Greshoff blijkbaar als het ware physiek niet velen. Hij vindt het ‘schaamteloos’ (nota bene!) van Duhamel, te verklaren ‘dat hij, wanneer de gelegenheid zich voordoet, gereed staat om met eenige andere zielenadellijke buitenstaanders het benarde vaderland te redden’. Laat ons den tekst van Duhamel waarop Greshoff hier doelt, er even naast leggen: ‘Je prends donc la résolution de consacrer toutes mes forces et tout le restant de ma vie à travailler, d'abord, pour le salut de mon pays.’ (blz. 58). De toevoeging van Greshoff over ‘zielenadellijke buitenstaanders’ en zijn gemakkelijke ironie over het ‘benarde’ vaderland zijn, naar men ziet, niets anders dan klakkelooze hatelijkheden. Het is mogelijk dat Duhamel op Greshoff's zenuwen werkt, maar hij slaagt er niet in duidelijk te maken waardoor; en hij moet goedvinden dat wij dit physiologische feit (als het werkelijk een feit is) laten voor wat het zijn mag en Duhamel ook in de toekomst op eigen gelegenheid blijven beoordeelen. Wij weten hoe Duhamel

vroeger was, en wat het beteekent voor hem, een verklaring als de geïncrimineerde af te leggen. De integrale pacifist die Duhamel geweest is, placht Hollanders die hij kort na den oorlog ontmoette, voor te houden dat Nederland het voorbeeld van een consequent pacifisme moest geven door eenzijdig en volledig te ontwapenen. Als tegenwoordig dezelfde Duhamel de Westersche landen aanspoort om desnoods geweld met geweld te keeren, als de wereldburger Duhamel erkent dat ieder land thans verplicht is allereerst zichzelf te redden, als hijzelf op zijn wijze aan die redding deel wil nemen, dan noem ik die evolutie merkwaardig en veelzeggend. Zij toont aan, niet dat Duhamel zichzelf ontrouw zou zijn geworden, maar dat de toestand critiek is. Duhamel bereid tot het bevorderen van wapengeweld? Dit is enkel denkbaar als wapengeweld voor de beveiliging van de hoogste goederen der menschheid absoluut onontbeerlijk is geworden. Van dezelfde kracht is Greshoff's opmerking dat Duhamel evenveel recht op bemoeienis met staatszaken heeft als ‘de banketbakker op den hoek’ - maar niet meer. Dat Duhamel zich in dezen op zijn schrijverschap beroept, vindt Greshoff maar onzin. Trouw aan de methode die ik hier toepas, laat ik Duhamel zelf weer spreken: ‘La plupart d'entre eux (de schrijvers) ont mérité la confiance d'un public nombreux. Ils jouissent d'un crédit fort actif parce qu'il est coloré d'amitié, parfois d'admiration. Ils sont, par carrière, des contemplateurs, des observateurs. Ils ont noué souvent, dans tous les pays du globe, des amitiés chères et instructives. Ils reçoivent chaque jour des messages dont ils peuvent tirer quelque enseignement, quelque illumination. Tout cela leur dicte leur conduite’ (d.i.: in deze bijzondere omstandigheden op te treden ten voordeele van hun land). Dat alles is de eenvoudige waarheid, het is bovendien woord voor woord op Duhamel zelf van toepassing - en Greshoff staat weer eens met zijn ondoordachte praatjes en zijn onberedeneerde phobieën in zijn hemd. Duhamel, zegt hij in dit verband ook nog, ‘begaat de fout, te meenen dan de menschheid meer gediend is met actueele bereddering, dan met meesterwerken, welke aan tijd noch ruimte gebonden zijn.’ Aldus stapelt Greshoff zelf de eene fout op de andere: tegelijk met deze G u e r r e b l a n c h e heeft Duhamel n.l. juist

den meesterlijken roman C é c i l e p a r m i n o u s in het licht gezonden.

Maar Greshoff heeft ook meer concrete grieven. Hij verwijt Duhamel, hun gemeenschappelijke tegenstanders, Hitler, Goebbels, Mussolini, niet zonder meer uit te schelden, maar bij gelegenheid te erkennen dat zij vermoedelijk ook nog wel een enkele positieve eigenschap bezitten. Dit verwijt zou ernstig kunnen zijn. Men behoort tegenover lieden als deze, die men verfoeit en wier invloed men wil bestrijden, niet al te 'beleefd' te zijn: er zijn met hun verdwijning te hooge belangen gemoeid. Men behoort ze te brandmerken en alles na te laten wat op plichtplegingen a a n h u n a d r e s kan gelijken; hun aanhangers behoort men te mijden. Kortom, men moet zich ondubbelzinnig afwijzend tegenover hen g e d r a g e n . Maar iets anders is of men hen niet onpartijdig b e o o r d e e l e n mag.

Dit laatste nu heeft Duhamel willen doen - evenzeer als het eerste. Ook hier zal ik de teksten zelf citeeren of resumeeren. 'Il est même évident', lees ik op blz. 30, 'que, s'il faut en croire ses apologistes, le chancelier Hitler, sobre, chaste, secret, est tout le contraire d'un grossier jouisseur'. Een vrij negatieve lof, nog verzwakt door het beroep op Hitler's verdedigers. Op blz. 35 treft men de passage over Hitler's redevoeringen aan, welke Greshoff's bijzondere verontwaardiging heeft gewekt. 'Hij wordt wild van vervoering', schrijft onze landgenoot, 'als hij het over het openbaar optreden van den leider heeft, wiens redevoeringen niets minder dan "modèles de dialectique" genoemd worden.' Laat ons zien; laat ons dit nu eens bijzonder zorgvuldig met Duhamel's woorden vergelijken: 'M. le Dr Goebbels', schrijft hij, 'est probablement un homme très intelligent. Il m'est arrivé même, rêvant à l'aventure, de lui attribuer la rédaction des grands discours politiques du chancelier Hitler, et c'était une présomption très favorable à M. Goebbels, parce que ces discours m'ont toujours paru des modèles de dialectique. A les lire, je me suis dit qu'un écrivain de grand talent, humain, pénétrant, habile, ayant à traiter le même sujet, ne ferait sûrement pas mieux.' Verderop toont hij dan aan, dat Goebbels' talenten in werkelijkheid nihil zijn; een door den Duitschen minister uitgesproken 'discours', zegt hij, 'm'en-

lève une de mes illusions: il démontre que le Dr Goebbels n'est probablement pas l'homme de talent que j'avais toujours cru qu'il était.' Aldus blijkt dat de formule over Goebbels' intelligentie niets anders was dan een ironisch aanloopje - hetgeen Greshoff, die anders van ironie wel verstand heeft, niet belet, aan Duhamel overschatting van Goebbels' verstandelijke vermogens toe te schrijven. Tevens blijkt dat Duhamel de k w e s t i e (want het is er immers een), wie eigenlijk de opsteller van Hitler's redevoeringen is, in het midden laat: van Hitler zelf zullen ze volgens hem wel niet zijn; daarvoor oordeelt hij, naar men gezien heeft, over Hitler te ongunstig. En waar blijft Greshoff nu met zijn 'wilde vervoering'? Duhamel is hier niet 'wild van vervoering' geweest, maar ironisch, sarkastisch en vernietigend, tenslotte. Dat de redevoeringen zekere kwaliteiten hebben, geeft hij toe; iedereen is het daarover trouwens eens en Greshoff zal het niet kunnen ontkennen; maar deze constateering komt noch Hitler noch Goebbels ten goede.

Evenzoo gaat het met de andere aantijgingen van Greshoff. Als Duhamel ergens (blz. 37) bij wijze van inleiding opmerkt dat 'l'Allemagne est une des patries de la civilisation véritable, enz.', dan toont hij slechts, de eenvoudige waarheid niet vergeten te zijn en te beseffen dat het juist - al weer - een k w e s t i e is, hoe een land als Duitschland tot deze aberratie is gekomen. En als hij terloops beweert (blz. 50) dat Hitler 'est, sans aucun doute, beaucoup moins intelligent que M. Mussolini', dan zegt hij daarmee nog nagenoeg niets ten gunste van den Italiaanschen despoot; dan geeft hij Greshoff volstrekt niet het recht, het voor te stellen alsof hij dien machthebber 'razend intelligent' vindt; dan mist Greshoff iedere redelijke aanleiding om, gelijk hij toch doet, met ophef aan te toonen dat Mussolini vele domheden begaan heeft. Greshoff weet evengoed als ik dat 'intelligentie' in Frankrijk een minimum aanduidt, hetwelk ieder die eenigszins meetelt geacht wordt te bezitten; en als men bovendien dan nog de intelligentie van B alleen noemt om die van A te vernederen, is dat voor B al heel weinig vleiend!

Concludeerende stel ik vast,

1e dat Greshoff bij dezen aanval op Duhamel aan een on-

beheerschten en door de feiten niet gerechtvaardigden afkeer schijnt gehoorzaamd te hebben, aangezien nl.:

tegen het optreden van Duhamel als académicien geen gegronde bezwaren bekend zijn;

de klank van de stem, de bewegingen en de heele houding van Duhamel vastberaden en mannelijk zijn te noemen; zijn besluit, zich in te spannen voor zijn land onzen eerbied verdient;

zijn beroep op zijn schrijverschap alleszins redelijk is, en zijn kunstenaarschap door zijn incidenteele bemoeienis met politiek in het geheel niet heeft geleden -

terwijl Greshoff het tegendeel van dat alles beweert;

2e dat de concessies, die Duhamel aan zijn en Greshoff's tegenstanders schijnt te doen, tendeele op waarheid gegrond zijn en voor een ander deel als ironische aanloopjes voor een veroordeeling geïnterpreteerd moeten worden - terwijl Greshoff ze stuk voor stuk letterlijk opvat, ze aandikt en er grievende verwijten jegens Duhamel op baseert;

3e dat Duhamel, in tegenstelling tot Greshoff's beweringen, wel degelijk met onmiskenbare duidelijkheid en groote beslistheid heeft g e k o z e n .

Dit geruchtmakend artikel is een sprekend voorbeeld van hetgeen Greshoff's artikelen meestal zijn. Het is moeilijk ze ernstig te nemen en onraadzaam zich er door mee te laten sleepen. Men weet, wanneer men ze leest, nooit heelemaal, in hoeverre de schrijver meent wat hij zegt, en men weet te dikwijls heel zeker dat hij vroeger wat anders gemeend, of tenminste gezegd, heeft. De inhoud bestaat te vaak uit thema's waarop Greshoff met zichtbare vreugde muziek maakt, maar die ook anders hadden kunnen zijn. Hij bestaat, deze inhoud, hoofdzakelijk uit voorwendsels om 'm eens flink van katoen te geven en andermans glazen in te gooien. M.a.w., de artikelen van Greshoff zijn bijna altijd stijloefeningen, en anders nagenoeg niet.

Is het nu ‘half’ en ‘beverig’-onmannelijk van mij, te erkennen dat deze zelfde artikelen, waarvoor ik eigenlijk ongeveer niemendal voel, toch wel kwaliteiten hebben? Te erkennen dat ik ze geestig vind, dat ze scherp en duidelijk gesteld zijn en dat ze klinken als klokken? Neen, zulk een

erkenning is niet onmannelijk, ze is heel normaal. Eenvoudig omdat ze nu eenmaal aan de waarheid conform is. Zoo was het ook aan de waarheid conform, toen Duhamel bij gelegenheid over zijn tegenstanders een enkel goed woord zei. De hoofdzaak tast zoo'n erkenning niet aan. Die blijft, dat de tegenstanders van Duhamel verfoeilijk, en dat Greshoff's artikelen dikwijls verwerpelijk zijn.

Critisch bulletin

De jonge generatie
II
Het Gemeenebest, maandblad voor het volksgeheel en tot bevordering v.d. volksgemeenschap. Redactie ds. A.M. Brouwer, dr. H. Brugmans, dr. P. Bouman, mr. dr. W. Verkade E.A. Prijs per jrg. f 6. - H.D. Tjeenk Willink & Zoon N.V., Haarlem

Vernieuwing van volk en maatschappij, die gedachte vereenigt bij overigens gevarieerde gezindheid en levensbeschouwing de groep vooraanstaande Nederlandsche jongeren, die zich in dit tijdschrift aaneengesloten hebben tot samenwerking aan dat doel in den vorm van publicaties eener gemeenschappelijke bezinning. Met minder recht dan bij een formatie van jonge schrijvers als Werk kan men hier van ‘de’ jonge generatie spreken, want vele groepen vallen daarbuiten, de sociaal onbewusten, de groote heffe welke dwars door de verschillende welvaartslagen heen in rijke of arme variaties uit het vormlooze meerderheidstype bestaat, de politiek uiterst radicaal gezinden van rechts en links, de onsociaal bewusten enz. Onder tijdelijke vormen bevat elke generatie weer de altijd terugkeerende soortelijke verschillen van begaafdheid, energie en interesse. Maar de hier genoemde groep is in elk geval representatief voor het in een deel van de jongere generatie levend verantwoordelijkheidsbesef, en dat verantwoordelijkheidsbesef valt vergelijkenderwijs bij deze jongere crisisgeneratie, meer dan bij de generatie wier jeugd in de oorlogsjaren valt, als een geprononceerd kenmerk op. Er is kennelijk sterker dan voor tien jaren onder de volwassen jeugd een drang tot samenwerking en concrete realiseering van herstel- en vernieuwingsstreven, evenals er, om geheel andere geprononceerde verschijnselen te noemen, ook grooter onverschilligheid, moedeloosheid en cynisme waar te nemen valt, en een sterker neiging tot collectief optreden en met uitschakeling van eigen oordeel en onderzoek volgen van pakkende leuzen en beloften.

De behoefte aan, het besef van de noodzaak van intenser samenwerking met name in den vorm van nationale aaneensluiting, al of niet met nationale zelfcritiek of zelfoverschatting gepaard, realistisch of chauvinistisch, daarvan getuigt een groot aantal hedendaagsche verschijnselen, deels het sterkst bij de volwassen en

opgroeiende jeugd waarneembaar: de steeds sterker wordende roep om een positieve bestrijding der werkloosheid door concrete constructieve plannen insteê van door crisismaatregelen, de werkkampen zonder klassesectarisme, met toenadering van studeerende en arbeidende jeugd, vooral ook een beter begrip en verhouding bevorderend tusschen stadsbevolking en boerenstand (een oude, zeer onnatuurlijke gaping in ons volksleven), toenemende samenwerking der jeugdbewegingen van verschillende richting, het oecumenisch streven, de talrijke studentenconferenties over sociale problemen, w.o. vooral de Volkseenheidconferentie een belangrijk evenement is geweest, de Volkshoogeschool te Bakkeveen, het toenemend contact tusschen de politieke partijen, de beweging Eenheid door Democratie, de 'herbewapenings'-bewegingen, de stichting voor Volkskracht, het door onevenredigheid tusschen nationaal en sociaal besef sterk conservatieve Nationaal Jongeren Verbond, en, op primitieve wijze, in beweging en methode naar buitenlandsch voorbeeld inplaats van naar nationale traditie gevormde, demonstratieve, meer bewerende en belovende dan betoogende, en meer alles afkeurend dan duidelijke plannen ter discussie stellende N.S.B.; doch juist deze is een duidelijk en waarschuwend teeken van bestaand onrecht en wanhoop, en door een gemakkelijk toevloed vindend reservoir voor kortaangebondenen en gedesillusionneerden, door hun natuur of omstandigheden tot radicale oppositie gedrevenen, onder welke de geheele scala van wanhoop of dringenden vernieuwingswil tot brutale machtsdrift of rancuneus streberschap voorkomt. Allen die de N.S.B. als onnationaal en voor onze nationale traditie van vrij overleg en verdraagzaamheid gevaarlijk bestrijden, dienen zich steeds tegelijkertijd rekenschap te geven van eigen verantwoordelijkheid ten opzichte der urgente sociale problemen. Kernvorming en krachtconcentratie zijn uiterst dringende eischen.

Het tijdschrift Het Gemeenebest vereenigt het streven van vele kringen tot vernieuwing van gezindheid in historisch-nationalen geest, met dat tot onbevooroordeeld onderzoek der dringende problemen.

De Verantwoording vóór het eerste nummer zegt dan ook, dat het tijdschrift zich richt op het welzijn van het Nederlandsche volk en zijn staatkundige vormgeving. De naam Het Gemeenebest brengt dat tot uitdrukking. 'Uit de verscheidenheid van namen voor onze natie genoot diegene de voorkeur, waaruit zoowel de gedachte der geschiedkundige continuïteit als die der sociale gerechtigheid duidelijk spreekt.'

Een verwante mentaliteit als bij de jonge schrijvers der Werk-groep treffen wij, alle vanzelfsprekende verschillen in aanmerking ge-

nomen, ook hier aan: geen illusies (wat iets anders is dan gedesillusionneerd), onbelemmerde eerlijkheid, niets ontwijkende zakelijkheid. Voor de besten der jonge generatie uit alle kampen kan men deze eigenschappen met vrij veel recht als kenmerken beschouwen. Werk bevat uiteraard de zelfconfrontaties der schrijvers t.o.v. van eigen wereld en de inbreuk of invloed daarop door de buitenwereld. Het Gemeenebest heeft door den aard zijner doelstelling uitdrukdrukking te geven aan het streven tot samenwerking aan een gemeenschapstaak. De redactie van Werk gaf in haar Inleiding ook te kennen, dat, wat de jongeren op het oogenblik gemeen hebben, hun afkeer van groote woorden is en van massaal hoera-geroep. De redactie van Het Gemeenebest kenmerkt zich door dienzelfden werkelijkheids- en waarheidszin, gepaard met een sterk verantwoordelijkheidsbesef. Geen optimisme maar onvervaarde bezinning: het hedendaagsch humanisme is zakelijker geworden, het idealisme nuchterder. Een selectie uit de jonge generatie gaat hier voor in den socialen en nationalen v e r n i e u w i n g s w i l, die elke nationale of sociale formatie van jongeren, hetzij die Nationaal Jongeren Verbond heeten of Bond van Jonge Liberalen, voor alles ongedeeld zal moeten bezielen, om ooit mede tot een krachtige herstelfactor en werkelijk constructief element in onze zeer gebrekkige samenleving te kunnen worden. Zonder het uitgangspunt aan te durven dat de maatschappij slecht functionneert, d.w.z. slecht georganiseerd is, zonder te erkennen dat de samenleving slecht, d.w.z. het tegendeel eener gemeenschap is, is elk nationaal of sociaal streven half en voos. Noodzakelijk is een onbevangen werkelijkheidsbeoordeeling en een historische kijk op de wording der verschillende volksdeelen en hun belangen, waarbij maar al te vaak in intellectueele jongerenkringen, door gebrek aan contact en onvoldoende besef van belangengemeenschap, de arbeidersklasse en de boerenbevolking b u i t e n de aandacht vallen of als tegenspelers en tegenstanders beschouwd blijven. Aan het doorbreken dier hardnekkige mentaliteit mee te werken in den geest van de ondeelbare Nederlandsche belangengemeenschap der volksdeelen (ongerekend onmiskenbare tegenstellingen en soms groote, maar niettemin ondergeschikte tegenstrijdige belangen is deze belangengemeenschap essentieel), dat is het nieuwe streven, dat hier tot uiting komt en de sociale problemen zonder eenzijdig nationalisme in een gezuiverd nationalen zin zoekt te beoordeelen, vrij van exclusieve zelfverheffing maar welbewust van eigen tradities en beginselen, en het besef van nationale eigenwaarde toetsend aan de onontbeerlijke n a t i o n a l e z e l f k e n n i s e n z e l f c r i t i e k.

Principieele en practische vraagstukken worden hier aan de orde gesteld en daarbij blijkt vooral, hoe de medewerkers er man voor

man van doordrongen zijn, hoe urgent de problemen een begin van oplossing eischen, en hoezeer dit van allen eischt juist wat bij den op zichzelf onvermoeiden arbeid der regeering aan de sociale vraagstukken onvoldoende blijkt: een sterk tot het verantwoordelijkheidsbesef en den levensmoed der getroffenen en belanghebbenden sprekenden aanpak, werkobjecten die den nood niet slechts stillen maar den arbeidswil stimuleeren; zonder in de werkelijkheidsverwringing der buitenlandsche reclame te vervallen en de massa's te vleien met lof (die trouwens steeds van verzwaarden belastingdruk vergezeld gaat), is het toch voor alles dringend noodig, dat de oplossingen niet slechts in doffe gelatenheid en onverschilligheid door de tewerkgestelde jeugd worden aanvaard, maar dat er ook attractie van uitgaat, enthousiasme gewekt wordt en besef van eigenwaarde en sociale mondigheid. Steun- en werkverschaffings-maatregelen alleen, met behulp van een kunstmatige geldafvloeiing van welstand naar armoelagen der bevolking laten slechts dubbele ontevredenheid achter en versterken nergens het sociaal en nationaal besef. Juist de psychologische kant der problemen is zoo belangrijk, de wijze van aanpak, de organisatie, het vormen van discipline en het wekken van geestdrift. Belangrijk is dat hier juist de veronachtzaamde kanten der actueele vraagstukken onder het oog gezien en de oplossingen aan grondig onderzoek worden getoetst, in het besef van de allereerste noodzaak van een bewust gemeenschappelijk hervormingsstreven.

Er is nog een belangrijk punt van werkzaamheid, waaraan de redactie haar aandacht moge besteden, en dat waarschijnlijk door haar op zijn volle waarde gekend wordt: er worden tegenwoordig in de geheele wereld bij wijze van georganiseerde politieke paedagogie tal van onjuiste voorstellingen in attractieven vorm in omloop gebracht. Daartegenover is dringend noodig een even zorgvuldig georganiseerde en voorbereide sociale paedagogie en politieke prophylaxe, die haar kracht uitsluitend dient te zoeken in helderheid en zakelijke overtuigingskracht van voorstelling, in onontkoombare kracht van argumentatie. Halfbewustheid, die gemakkelijk door verblindende voorstellingen en leuzen ingepakt kan worden, is alleen door versterking tot bewustheid en zuivering van voorstellingen te redden. Daar ligt een onmetelijke taak voor lichamen als Eenheid door democratie, volksontwikkelingsinstituten, tijdschriften als dit, en bovenal voor het onderwijs. Ontgifting, verhoeding, documentatie, begripsverheldering, het is een dagelijks op alle terreinen van maatschappelijke werkzaamheid noodzakelijke arbeid. Ook de doelmatigheid der formuleeringen voor het gebruik door velen dient nauwkeurig verzorgd te worden, opdat de juiste voorstellingen in den juisten vorm ingang en verbreiding kunnen vinden

in fabriek, kantoor, vereeniging, gezin. Het aankweeken van traditiezin, critischen zin en historisch besef is de aangewezen 'luchtbeschermingsdienst' voor de erfgoederen der vaderlandsche cultuur, waarvan ieder dagelijks en al te dikwijls slechts onbewust profiteert.

Een onderdeel waarop hier met nadruk de aandacht gevestigd wordt en dat de redactie naar wij hopen, als representanten eener nieuwe jeugd, op volle kracht tot zijn recht zal weten te doen komen, is de lichamelijke opvoeding, die hier te lande zoo hopeloos ten achter is en als een hoofdfactor van levensgeluk en homogeen menschzijn totaal miskend wordt.

Wij hebben bij de karakteristiek van het sociale pionierschap onder de jonge generatie aan de hand van dit nieuwe, belangrijke orgaan, tegelijkertijd op enkele dringende belangen gewezen. De verschenen nummers bewijzen, hoe het verantwoordelijkheidsbesef dezer jongeren hen van het belang van concrete oplossingen der talrijke actueele problemen en noodtoestanden doordrongen houdt. Dat waarborgt het streven tot peilhandhaving. Het niveau van voortreffelijke bijdragen als van o.a. Dr. Verkade (Scheidslijnen in het Nederlandsche volk; de aandacht valle ook nog op de vele niet door klassetegenstellingen bepaalde hinderlijke scheidingslijnen der standverschillen, die het leven in ons land zooveel bekrompener en onaangenamer maken dan noodig is) en van Dr. Ir. Haveman over Arbeid, Arbeider en Volksgemeenschap.

Twee belangrijke waarschuwende citaten volgen hier, die het streven dezer jongeren toelichten, die bruggenbouwers willen zijn tusschen 'onvermijdelijk in het verleden ontstane menschenmassa's, welke moeite hebben zich nog één volk te voelen.'

'Wanneer het "denkend deel der natie" de naar gerechtigheid strevende boerenstand met even weinig begrip voor de werkelijke noden tegemoet zou treden, als zij dit de opkomende arbeidersbeweging heeft gedaan, dan zou hier een uitermate gevaarlijke "klassenstrijd" ontstaan.'

'Eerst wanneer de kleine staten geen enkel aangrijpingspunt bieden in bestuursapparaat, economisch of geestelijk leven (of levenloosheid), wanneer niet van ontevredenheid van enige nationale, sociale of religieuse minderheid gebruik gemaakt kan worden en wanneer de hieruit voortvloeiende innerlijke kracht zich ook uit in dienovereenkomstige bewapening, zal er eenige kans zijn op bijstand van derden' (n.a.v. van de les van Tsjecho-Slowakije voor de kleine staten, thans dringender dan ooit).

Het tijdschrift Het Gemeenebest is het bewijs van een vaste kernvorming onder de meest onbevooroordeelden en van verantwoordelijkheid bewusten der jongeren, in wie een op geen enkele wijze te

misleiden of te sussen werkelijkheidszin en vernieuwingswil zonder ophef, vastberaden tot uiting komt.

ANTHONIE DONKER

Culinaire ethiek
J.W.F. Werumeus Buning, 100 avonturen met een pollepel H.J.W. Becht, Amsterdam, z.j.; f 2.50 geb.

Het overkomt mij niet elken dag dat mij de eer te beurt valt een kookboek te bespreken. Ik heb dus eerst hier en daar mijn licht eens opgestoken. 'Wat vind je,' vroeg ik aan een nicht van mij die leerares in dit vak is, - 'wat vind je van de artikelen van Werumeus Buning in De Telegraaf?' - Het zijn namelijk de 'Culinaria' uit De Telegraaf, die gebundeld onder bovenstaande titel in boekvorm zijn verschenen. - Het antwoord van mijn nicht overtrof mijn stoutste verwachting. De recepten waren perfect. Er was, door deze artikelen, een nieuw geluid in de Nederlandsche keuken gekomen. Hier was een kok aan het woord, een kok niet alleen die leerde hoe te koken, maar tevens hoe te leven. Zijn recept voor croquetjes, om een voorbeeld te noemen, was compleet een revolutie; de diepste geheimen van kip en zoutevisch werden hier ontsluierd. Kortom, niets dan lof. Bovendien, welk een stijl! Nu een dichter zoo over kookkunst kan schrijven, dat de leek koken gaat en de deskundige bewondert, zou men kunnen droomen dat er koks opstonden om over dichtkunst zoo aanstekelijk te schrijven! Maar een dichter wordt, schijnt het, eerder kok dan een kok een dichter. Wat is eigenlijk koken? Koken is de kunst om voedsel klaar te maken en op te dienen voor menschelijk gebruik, om natuurlijke producten door hitte of anderszins in een verteerbare en aangename staat te brengen, zoowel tegemoetkomend aan de eisch van de honger als aan de streeling van het verhemelte. Aldus de Britannica, waarin ik u dringend aanraad het hoofdstuk 'cookery' eens door te lezen, al was het alleen om daarna, gewapend als gij dan zijt met allerhande kennis omtrent de principes van het koken, het braden, het bakken, het sudderen, het roosteren en het stoomen, tot het boekje van Werumeus Buning als tot een oase terug te keeren en er uw hart op te halen. Want het is niet alleen, zooals ik op gezag van mijn nicht verzekeren durf, een boekje vol voortreffelijke recepten; het is ook voor de leek, van de a van artisjok tot de z van zuurkool, prikkelende lectuur. Maar ik behoef hier niet attent op te maken. Reeds heb ik ervaren, dat men niet te Maastricht of te Groningen kan gaan eten, of de gastheer roept u bij het station reeds toe: wij eten vanavond à la Werumeus Buning. Het is alsof er in ons land een stille club bestaat, waarvan W.B. de geheime organisator is. En deze club, als ik het wel heb, heeft de volgende statuten:

Wat tot den mensch ingaat maakt den mensch. De geschiedenis der keuken is de keuken der geschiedenis. Bereid uw kalfsoester wel, opdat het Europa welga.

Misschien is de heilsleer W.B. dieper dan deze regels laten doorschemeren. Misschien dat wij inderdaad overnieuw moeten beginnen, maar dan met de a van arbeid en de b van brood, eer wij weer aan de m van muziek en de p van poëzie toe zullen komen.

M. NIJHOFF

Nederlandse gestalten uit de 17de eeuw
Jan en Annie Romein, Erflaters van onze beschaving, deel II. zeventiende eeuw Em. Querido's Uitg. Mij. Amsterdam; f 3.25, f 4.25

De gunstige ontvangst, die de eerste bundel van deze reeks biografieën te beurt viel, zal de beide auteurs een aanmoediging zijn geweest bij het schrijven van dit vervolgdeel. Degenen, die met opmerkingen over ‘populaire lectuur’ (om over andere kwalificaties te zwijgen) de cultuurhistorische essays van Dr. J. en A. Romein trachtten te kleineren, hebben ongelijk. Wij mogen de serie-‘Erflaters’ niet vergelijken met de talrijke wetenschappelijke verhandelingen, die de vrucht zijn van zorgvuldig bronnenonderzoek. De ‘Nederlandse gestalten uit zes eeuwen’, welke de schrijvers ons voor de geest roepen, werden op grond van reeds voorhanden materiaal ook werkelijk tot g e s t a l t e n gemaakt - en dit is geen geringe verdienste.

De opgave van literatuur, die aan het einde van het 4de deel zal verschijnen, kan het grote nut hebben, dat men nog eens duidelijk ziet uit hoeveel verspreid en gedetailleerd materiaal iedere schets ontstond. De schets als zodanig ontleent echter haar waarde aan de forse lijn, aan de soms verrassend-originele omtrekken en de geconcentreerde zekerheid van het geheel.

De studie over Sweelinck, waarmee deze reeks wordt geopend, bleef meer algemeen-cultuurhistorisch dan biografisch, in tegenstelling tot het scherp-psychologische essay over Hugo de Groot. De bladzijden over Jan Pietersz. Coen konden mij minder bekoren. Zij moeten bij vele lezers verwarring hebben gesticht door een al te snelle afwisseling van het relaas der gebeurtenissen en der beschouwingen, die de schrijvers daaraan verbonden. Coen's kolonisatieplannen werden daarbij te vroeg genoemd (blz. 81) en niet voldoende in verband gebracht met zijn latere ervaringen. Ik vraag mij af, of het nodig is tegenover Coen's koopmanschap het alternatief van een vooruitziend ‘idealisme’ te plaatsen (met een lijn doorgetrokken naar de moderne koloniale politiek). Was het niet

veeleer Coen's s t a a t s m a n s inzicht, geheel gericht op een politiek op lange termijn, dat hem in conflict bracht met de aandeelhoudersmentaliteit van de Heren XVII, die steeds direct winst wilden zien? Het feit, dat Coen niet onverschillig was voor persoonlijke financiële voordelen, sluit grote politieke gaven niet uit. Zoals Napoleon generaal en burgerlijk hervormer was, combineerde Coen commerciële met staatkundige scheppingskracht. De documentenverzameling door Prof. Dr. H.T. Colenbrander uitgegeven, laat geen twijfel omtrent de hartstochtelijke constructiviteit van Coen op het gebied van de defensie, de rechtspraak enz. Indien het waar is wat Romein over hem schrijft: 'Het ideaal van den fatsoenlijken vrijburger, die eerzaam en spaarzaam levend in Indië aanzien en fortuin verwerft is zijn persoonlijk ideaal', bleef dit m.i. toch een bijkomstig ideaal.

De portretten van Lodewijk de Geer, Joost van den Vondel en Rembrandt van Rijn zijn goed getekend. Zij komen uitstekend uit tegen hun cultuurhistorische achtergrond. Buitengewoon verdienstelijk lijkt me de levensbeschrijving van De Ruyter; ze doet slechts weinig onder voor het, naar mijn smaak, voortreffelijkste opstel in deze bundel: 'Christiaan Huyghens, De Ontdekker der Waarschijnlijkheid' - een gave, beheerst-geschreven studie, zonder de in details wel eens wat geforceerde oorspronkelijkheid, die enkele schetsen soms enigszins onrustig maakt.

Tenslotte noem ik nog 'Johan de Witt, Ruwaart der Vrijheid' en 'Benedictus Spinoza, De godloze godzoeker', zeker niet de minst merkwaardige in deze reeks gestalten.

P.J. BOUMAN

Bohémien satisfait
Onmaatschappelijke voorkeur, door Mary Dorna J.M. Meulenhoff, A'dam; f 2. -, f 2.75

De lectuur van dit even wrange als humoristische boek deed me denken aan een verjaardagsviering die ik onlangs mocht medemaken: In een kring zat het gezelschap zich te vervelen, eenige verlepte vrouwen, een wat oudere vale man die zijn gegroefde handen tusschen zijn knieën gevouwen hield, een wrevelig meisje, een jongen die achterovergeleund zat op den divan. De conversatie kroop, stokte, kroop opnieuw. Toen kwam de actrice binnen. Ze praatte luid, ze lachte, voordat iemand er op bedacht was beheerschte zij de situatie. Ze gaf een dialoog ten beste, waarom we tranen lachten, tusschen haar plat-Amsterdamsche hospita en een Groningsche domineesdochter, dit alles in sappig dialect. Ze zette de radio aan, ze danste en flirtte. Ze praatte gemeenzaam over lommerdbriefjes en dwangbevelen van de belasting. Alle terug-

houding was zoek en plotseling bevonden wij ons in een wereld die levend en warm was, luidruchtig, hartelijk en komiek. De avond was gered.

Maar toen ik den volgenden morgen ontwaakte, was er, nog vóór ik de oogen geopend had, de herinnering aan iets naars, iets onzuivers, dat ik van me wilde afschudden en langzaam drong het tot me door, dat hetzelfde, wat me gisteren zoo had geamuseerd, nu mijn ongenoegen wekte. Die van ongebonden hartelijkheid en gevoel doordrenkte vis comica, hoe plat, plebejisch en onwaar leek ze mij in den ochtend. Op welk een brutale, onbeschaamde wijze drong zij zich naar voren ten koste van wat meer gesloten en in stilte leefde. Boeiend leken in mijn verbeelding thans de gegroefde handen van dien stillen ouden man, met welk een bedwongen gratie (uitdrukking van welke gedachten?) had de jongeling met die scherpe knieën tegen de kussens gelegen, welke desillusie was oorzaak van den wreveligen mond van dat blonde meisje?

Na de lezing van ‘Onmaatschappelijke Voorkeur’ is het me precies zoo vergaan. Eerst een uitbundig plezier om deze rake typeeringen, dezen humoristischen blik op menschen en toestanden, om de sans gêne waarmee gesold wordt met de futiele schandetjes van het menschenbestaan. Het zou dwaasheid zijn om het talent, waarmee deze schetsen neergesmeten zijn, te miskennen. Wat heb ik dan nog te maar-en? Wat geeft me dien onaangenamen nasmaak, alsof ik me schoon wasschen moet van de wereld, waarin ik toch een poos met zooveel genoegen heb verwijld? Het is in de eerste plaats de arrogante en filistreuse toon (ge leest goed, lezer) de toon van: Heer ik dank u, dat ik niet ben als dezulken, dat ik niet ben als de bourgeois-mevrouwen die hechten aan fatsoen en dat ik lekker mijn neus niet optrek voor dieven en prostituées en er geen been in zie, als het zoo eens valt, mijn geld als schildersmodel te verdienen. Egocentriciteit en de beperkte visie van een bepaalde maatschappelijke kliek is met kunst nimmer te rijmen. Bedenk echter, dat het precies even bekrompen is om met de burgerdames mee te schelden op het uitschot der samenleving als op het andere trottoir te gaan staan en de nette burgers te bespotten. Ik vrees, dat Mary Dorna deze waarheid soms vergeet. Wanneer zij dan al geen bourgeoise satisfaite is, dan vertegenwoordigt zij het van het cabaret overgewaaide literatuur-verschijnsel van de bohémien satisfait, waarvan het timbre veel van haar uitmuntende eigenschappen bederft.

Er is nog iets anders, dat met het vorige door mij geformuleerde bezwaar in zooverre samenhangt, dat dit laatste er gemakkelijk uit kan voortvloeien: Er is niet voldoende afstand tusschen de oorspronkelijke beleving en de schepping. De anecdotes, waaruit deze

verhalen zijn ontstaan, misten den tijd om tot droom te rijpen, maar werden rauw, lillend, gelijk het leven ze had uitgestooten, gesnapt en opgeteekend. Daarom hooren deze verhalen thuis bij de journalistiek, zij het de voortreffelijke. Voor literatuur missen zij, ondanks levendigheid en beeldend vermogen, dien onderklank eener waarheid die van alle tijden is.

J.G. VAN SCHAIK-WILLING

Yana, een protestantsche misvatting
Eldert Holier, door C. Rijnsdorp Bosch en Keuning N.V., Baarn; f 3.90 geb.

Eldert Holier, de stichter, de leider ook van de Yana-beweging, is onder de waarachtig wel toegewijde handen van C. Rijnsdorp eerlijk gezegd zoo'n ‘arme, slappe stumper’ geworden, ‘die zijn erbarmelijkheid zoekt te verontschuldigen met te zeggen “dat men hem had gezegd, dat hij geen vrijen wil bezat”,’ waarover Carry van Bruggen in haar Prometheus spreekt. En daarmee is deze heele ‘roman van het cultuurleven’ geoordeeld. Het eenige waarvoor men wat smartelijke genegenheid overhoudt als men dit lijvige boek na lezing dichtslaat, is de toewijding waarmede er aan gewerkt moet zijn, de goede bedoeling, waaruit zooveel werkkracht werd geput.

Daarnaast - en dat is overheerschend - blijft een vaag besef, dat er een apologetische gedachte schuil gaat achter deze uitstalling van onrijpe cultuurvruchten, die, eenmaal gerijpt, weinig tot nuttigen zouden nooden en als ze dat al zouden, ten hoogste een lichtelijk bedorven maag ten gevolge zouden hebben. Den gezonden mensch ter waarschuwing: van deze vruchten niet meer te eten. Maar geenszins zou men de sensationeele - adjectief van dezen tijd! - ervaring hebben opgedaan, nu eindelijk de ‘verboden vrucht’ te hebben gesmaakt.

Rijnsdorp ducht wel degelijk gevaar van zijn vruchten. Yana wordt vergeleken met wat de Bijbel noemt ‘de wonderen van den antichrist’, niet in het boek, maar in een vouwblaadje van den uitgever. Als Yana waarlijk volgens het inzicht van den auteur identiek is met de ‘wonderen van den antichrist’, dan bewijst Rijnsdorp het Christendom een slechten dienst. Als waarlijk het Christendom bedreigd zou kunnen worden door een zoo slappe antipode als Yana, dan zou datzelfde Christendom in een staat van ouderdomszwakte moeten zijn geraakt, die geen weerstand meer kan bieden aan een kinderachtig cultureel misverstand. Of: als Yana een waarlijk positief en levend Christendom kan ondermijnen, dan is het goed, dat zulk een Christendom verdwijne.

Rijnsdorp kan deze conclusie niet hebben gewild, maar op z'n best blijft men na lezing van dit boek met de wat pijnlijke vraag achter: wat wil deze schrijver? En dan moet men deze vraag beantwoorden met vast te stellen, dat het den auteur blijkbaar allereerst aan apologetische kracht heeft ontbroken en bovenal, dat hij het cultureele leven van zijn tijd misverstaat.

Belangwekkend is het te weten of dit een protestantsch-christelijk misverstand is of een privé-misverstand van C. Rijnsdorp.

Laten we het houden op een misverstand van Rijnsdorp. Dat is al ernstig genoeg, want men mag dezen auteur rekenen tot een van de gezaghebbende mannen uit zijn - protestantsch-christelijken - kring.

Yana is de schepping van Eldert Holier, de uit het lood geslagen artistieke jongeling, die een artistiek religieuze beweging sticht midden in het harde, nuchtere Rotterdam. Yana moge dan niets te maken hebben met wat de Boedisten onder dezen naam aanduiden: den extatischen toestand van overpeinzing, heel en al vreemd is dit begrip er toch ook niet aan. Met den naam Yana wordt de geest van eenheid en bezieling aangeduid (pag. 117). 'Ik zie Yana vooral nog als een bijeenbrengen, een verzamelen van wat gegroeid is', zegt Holier zelf op pagina 54. De gedragingen van de Yana-menschen kennen de extase, maar het is de extase van de Leger-des-Heils-tent, primitief, onbeheerscht, onbegrepen. In al dit getob en gemier van volslagen stuurlooze lieden, die een stuurman hebben, die zijn kompas kwijt is - Holier heeft niet zijn verstand, maar wel in zekeren zin zijn eigen, vrije w i l verloren, aldus het prospectus van den uitgever -, kan men gaan determineeren en dan vindt men vage verwantschap met verscheidene geestelijke stroomingen, die onze tijd kent, meer nog: gekend h e e f t .

Er zijn schemerige parallellen. In de biechtwoede en het openhartigheidsdelirium der Yana-menschen is een overeenkomst denkbaar met de Oxford-beweging en haar ultramontaanschen concurrent den Bond Zonder Naam. Zoo voort fantaseerend herkent men desnoods zoowel den man met singuliere gaven als den 'universeelen' Soefist; den nobelen zoeker, zoo goed als den naïef-verheugden vinder; den Vrijzinnigen Protestant met litterair-wijsgeerige aandoeningen en den Vrij-Katholieken aestheet evenzeer als den dogmatischen atheïst. Er blijken desnoods afdwalingen mogelijk te zijn naar dadaïsme, surrealisme, simultaneïsme, naar een ongebonden madrigaalcultuur, die haar gebondenheid zoekt in volkomen vrije improvisatie. Bleeke herinneringen aan voorbije manifestaties, want dat is het opmerkelijke van deze Yana-lieden, dat in hun beweging alleen maar leeft, wat sedert jaren al weer dankbaar te ruste is gelegd.

Rijnsdorp zoekt, maar hem ontbreekt de behoefte te vinden. Hij immers heeft voor zichzelf al sinds lang gevonden. Maar nu hij zonder noodzaak zoekt, blijkt, dat hij de techniek van het zoeken niet kent. Hij houdt het licht achter zich en nu vreest hij in zijn eigen schaduw het spook der verschrikking. Een monsterachtig groot spook, dat den uitweg, die Rijnsdorp terdege kent, schijnt te willen versperren. Maar zoo zeker is Rijnsdorp van den weg, welken hij gaan moet om aan deze verschrikkingen te ontkomen, dat hij hen, die hij meeneemt op deze, rustig bezien wat malle tocht, niet zegt waar de verlossing te vinden is. Voor wien zich bang laat maken door dit onnoozel schaduwspel eindigt de tocht door dit oord van bloedarme verschrikkingen aldus:

- Je zult me antwoorden, hoor je? beet ze hem toe. Nu eerst zag hij de ontzettende verandering. Haar gezicht was niets dan ogen en die ogen waren niets dan klare haat.

- Je komt zo niet van me af, zeg het me, fluisterde ze schor. Ze had de kracht van een wanhopige. Holier, ondervoed, slap, probeerde tevergeefs van de waterkant vandaan te komen. Worstelend zwaaiden ze heen en weer; Holier stootte een kreet uit, er kwam antwoord van Deutschmann, bijna had hij zich losgerukt.

Er lag een kei los op de kade. Holier struikelde er over, hij viel half over de rand. Fanny smakte op hem neer. Hij hoorde nog Deutschmanns angstgeschreeuw. Toen greep Fanny, ontzind, hem bij de keel; Holier verloor zijn evenwicht en stortte ruggelings met haar te water.'

Zoo vinden, met het boek, de hoofdpersonen hun onbedoeld kluchtig einde. Ze hebben geklaagd, geweend, gestreden. Ze vallen ruggelings in het water, alsof het het einde van een ouderwetsche twee-acter filmklucht betrof. Rijnsdorp blijft aan de kant staan. Hij lacht niet, maar hij steekt geen hand tot redding uit.

Hij heeft de verdoling van deze menschen getoond, maar hij laat na te zeggen wat hen naar zijn overtuiging zou kunnen redden. Wanneer het enkel en alleen om dit handjevol goedmoedig verdwaasden ging, was het alleen maar wreed van dezen auteur, om niet de moeite te nemen hen te redden, maar hij heeft deze groep uit het lood geslagenen kennelijk als een synthese willen voorstellen van onzen tijdgeest. Daarin schuilt de onbegrijpelijke misvatting waarop dit boek is gebouwd. Dat het Christendom wordt bedreigd, zal niemand ontkennen, maar in een tijd waarin Christelijke generaals de satanische gedachte om een Kerst-offensief te beginnen tot uitvoering brengen, is het onverantwoordelijk om een clubje cultuurbeunhazen tot de belagers van het Christendom te verheffen.

De misvatting van Rijnsdorp vindt haar ontstaan in het feit, dat

deze auteur de dingen waarover hij schrijft blijkbaar slechts van hooren zeggen kent. Hij heeft de problemen onder oogen gehad, hij heeft ze echter niet bevochten. Hij heeft er kennis van genomen, maar zonder er zich kennis over verworven te hebben is hij ze gaan verwerken tot Yana. Zoo moge de werkmethode van Eldert Holier en de zijnen geweest zijn; zoo had de werkmethode van Rijnsdorp niet mogen zijn.

Deze wijze van werken komt bovendien ook tot uitdrukking in Rijnsdorp's schrijfwijze. Het boek speelt in Rotterdam, maar Rotterdam blijft een leege klank. Herhaaldelijk gebruikt Rijnsdorp groote namen, maar ze worden zoo moedwillig en onverantwoord genoemd, dat men niet aan den indruk kan ontkomen, dat hiermee alleen een schijn van cultuur gewekt wilde worden.

Voorbeelden:

Goethe had niet met meer eerbied op een berg gestaan, dan deze onbekende over de Rotterdamse drasgrond ging, een nieuw leven inwankelend (pag. 11).

De beperking, die de opgave had meegebracht, en de grote persing die Yana voor hem betekende, bracht een resultaat tot stand, dat aan ieder kunstgevoelige een Breitneriaanse stomp voor de borst gaf (pag. 131).

Neen, hier was een cirkel getrokken, een ronding gelegd, zo teer en prachtig, zo levend als op het ‘Zeegezicht’ van Mondriaan, of van een plas aan 't strand, of van een vrouwenschoot (pag. 159). En de strohoed moest hij dragen van Rembrandts Hovenier (pag. 160).

Een onuitstaanbaar saai-mooi aquarel was het, dat deed snakken naar de voluptueuse en smartelijk-rijpe werkwijze van Vincent (pag. 184).

B. STROMAN

Judas-tragiek
Lanza del vasto, Judas Grasset, Paris, 1938

In 1929 verscheen een Italiaansch drama, Giuda van Federico Valerio Ratti. Del Vasto's Judas noopt als vanzelf tot een vergelijking. Het Italiaansche stuk werd in Nederlandsche vertaling opgevoerd door Leidsche studenten in den Haag, onder regie van Verkade; het zou ook elders ten tooneele gebracht zijn, zoo niet de R.K. clerus voor haar geloovigen het veto had uitgesproken. De Judasfiguur uit het evangelie is een figuur vol problematiek en het is begrijpelijk dat de Italiaansche dramaturg en de Fransche romanschrijver er zich aan hebben gewaagd. Judas is de tegenspeler in eigen kring bij het lijdensdrama, de handlanger der tegenpartij, die

in het Johannes-evangelie kortweg ‘de Joden’ wordt genoemd. Zoo de lijdensgeschiedenis van het theologisch niveau op het psychologische wordt overgebracht, rijst aanstonds de vraag: wat bewoog den tegenspeler Judas Iskarioth tot zijn verraad? Het antwoord dat de Evangelist daarop geeft, is simplistisch: Judas was gierig en kon met zijn verraad geld verdienen. De schilderkunst heeft zich aan deze verklaring gehouden en den discipel afgebeeld met de vingers om de beurs saamgeknepen. Dante legt hem tusschen de tanden van Lucifer, bedoelend dat hij een gemeene verrader is van het hoogste, zonder meer. Maar het Evangelie zelf doet iets anders vermoeden (Matth. 27:3. Toen heeft Judas, die hem verraden had, ziende dat hij veroordeeld was berouw gehad, en hij zeide: ik heb gezondigd verradende onschuldig bloed... en heengaande verworgde hij zichzelf). Ratti heeft in zijn drama Judas tot een t r a g i s c h e figuur gemaakt, een die verre boven zijn omgeving is aangelegd, maar door eigen fatum achtervolgd wordt. In zijn jeugd door eigen vader verstooten, is hij een verbitterde die in vreemde landen zwierf; misdeeld wat uiterlijk schoon aangaat, ironisch, leugenachtig en hoogmoedig, maar tegelijk vol deernis met het verongelijkte en in wiens hart de vraag naar waarheid brandende is. Hij die alles onderzoekt en door een nimmer voldaan waarom? geteisterd wordt, wil weten wat goed is en wat kwaad; en waar de anderen argeloos doen wat hun gezegd wordt of wat vanzelf spreekt, rijst bij hem de vraag. Daar hij zich superieur weet aan de goedmoedigen met wie hij omgaat (slechts voor den discipel Johannes heeft hij een stille vereering) wil hij zich doen gelden. Maria Magdalena bracht hem in den kring van Jezus en hij wordt gefascineerd, maar hij wil doch kan niet meer, uit deze hem steeds bezwarende gebondenheid vrijkomen, en steelt geld dat aan den discipelkring toebehoort, om te worden weggejaagd; maar hij wordt vastgehouden door Jezus, die hem alles vergeeft, en aan wien hij zich gehecht gevoelt, niet uit liefde maar uit een wil om door hem even groot, ja grooter te zijn dan deze. Hij is verzekerd dat Jezus ‘de waarheid’ weet en krachtens dit weten de wondermacht bezit, waarmee hij zijn glorieuze koninkrijk der toekomst zal oprichten. Wanneer Lazarus uit den dood is opgewekt, smeekt hij dezen het geheim te openbaren. Maar Jezus talmt met de vestiging van het heilsrijk. Men is te Jeruzalem en het is Paaschfeest. Nu of nimmer zal het zijn, denkt Judas, en hij wil de groote openbaring afdwingen; hijzelf, Judas, zal de beweger zijn van het toekomstige. Judas gaat Jezus aan de vijanden overleveren om het uur te forceeren. Is hij gevangen genomen, voor Kajafas en Pilatus geleid, naar Golgotha gevoerd, Judas verlaat hem geen oogenblik, terwijl de anderen zich in angst verborgen hebben. Het is vergeefs. Judas ijlt terug, daarheen waar

hij Maria Magdalena en de anderen vindt. Hij wordt gescholden en wil gescholden worden. In zijn wanhoop begrijpt hij: Jezus had noodig een naam die ten eeuwigen dage gevloekt zou zijn, opdat de naam Jezus ten eeuwigen dage zou zijn gezegend. Maria Magdalena heeft zijn oogen voor de waarheid geopend. Nu zal hij zich in den dood storten om den gezegende voor te zijn aan de groote poort. Ratti's drama is grootsch van gedachte, breed gehouden, zonder veel detail, enkelvoudig; de Jezus-figuur komt niet ten tooneele, en Judas wordt begrijpelijk uit zijn eigen problematiek. Een anderen Judas biedt del Vasto den lezer aan, die wel eenige punten van overeenkomst heeft met dien van Ratti, maar niet het tragische medelijden wekt waartoe Ratti ons noopt, behalve in 't einde. Deze Judas is tot na het verraad een mensch van kouden hartstocht, maar op het einde breekt hij en verkeert zijn wezen tot een schrikwekkende waanzinnigheid. De lezer blijft in dit boek toeschouwer zonder medelijden met de hoofdfiguur, van wien hij het jammerlijk uiteinde vermoedt, totdat dit einde daar is. Het talent van karakterontleding en karakterbeschrijving toont hier een uiterste van vermogen, en in een overvloed van varieerende aanduidingen verschijnt telkens weer dezelfde figuur voor het voetlicht. Judas is hier de berekenende, zichzelf metende, zich van zichzelf rekenschap gevende cerebralist, die de situaties weet aan te wenden tot het doel zijner zelfverheerlijking, waarin hij eenmaal hoopt te zegevieren. Hij is eerst volgeling geweest van Johannes den dooper, want hij wil het bizondere, hij die de middelmatigheid van het gewone menschdom minacht. Wanneer de Dooper gesproken heeft van die na hem komt en grooter dan hij zal zijn, hoopt Judas dat hij de bedoelde persoon is. Uit een afgeluisterd gesprek tusschen twee volgelingen begrijpt hij dat een ander is bedoeld, en zegt tot zichzelf: qu'ai-je donc fait à Jean pour mériter une telle offense? En als hij toch ook weer zeker zelfbehagen vindt in deze miskenning, spreekt hij tot zichzelf: je n'aurais pas cru que j'avais une âme si grande, capable d'une si grande douleur. In dergelijke trekken is deze Judas-beschrijving rijk. Zijn mede-discipelen acht hij halve idioten, die ook in maatschappelijke gesteldheid verre zijn minderen zijn. In intellekt en vaardigheid van dispuut en woordvoering is hij de meerdere, en hij ontziet zich nooit hen dit te doen gevoelen. Ayant décoché cette insulte son coeur sursauta de joie malicieuse tandis que son oeil jetait un regard d'indignation. Hij blijft in het gevolg van Jezus omdat hij zich hiertoe vrij voelt en er genoegen in heeft, en het woord van Jezus vraagstukken opwerpt die hem interesseeren. Judas neemt zijn genoegen, waar hij het maar vinden kan. Hij weet dat de anderen hem niet mogen, maar staat er niet geschreven: de verworpene is tot hoeksteen uitgekozen? En Jezus

sprak van het mosterzaad uit welks geringheid het grootste gewas opbloeit: slaat dit niet op hem? Judas is amoralist, gewiekst en van nature spotter, een cynicus die de menschen door heeft, sarkastisch; maar hij wil groot zijn en derhalve de rol spelen van profeet, hoewel aan zijn heele wezen niets is dat op den profeet gelijkt; hij is exceptioneel en verheugt zich daarin. Eenvoudige lieden met zijn vragen in verlegenheid te brengen is hem een genot; dat zij een diepere wijsheid dan hij bezitten, ontgaat hem. Quérulant, cynisch en hooghartig is zijn geheele persoonlijkheid.

De eigenschappen, aan dezen Judas toegekend, zouden een karikaturale figuur kunnen uitbeelden, maar de Schr. heeft met groot talent dezen indruk voorkomen. De karikatuur zou Judas in het onmenschelijke verplaatsen, maar hij blijft menschelijk; het nil humani is ook hier volgehouden. Hij blijft den lezer interesseeren, niet alleen maar verbluffen. Hij is denkbaar, al zouden wij hem uit den weg gaan, maar Jezus verbreekt den band met Judas niet, en dit feit vestigt den indruk dat in hem die zinswending mogelijk is, waardoor hij waarlijk een groot mensch zal wezen. Het geduld van Jezus met dezen mensch deelt zich aan den lezer mee, anders zou hij niet geboeid zijn. De zinswending komt, maar als het te laat is. Judas voelt meer en meer zich in het gezelschap zijner mededisciplen gekompromitteerd en de Jeruzalemsche Overheid, die een scherp oog heeft, is hiervan op de hoogte; hij heeft trouwens met Farizeërs en Schriftgeleerden in den tempelhof geredeneerd en van zijn kunde blijk gegeven; het is voor dezen een raadsel hoe zulk een erudiet in het eenvoudig gezelschap van Jezus' discipelen is beland. Hij zelf voelt zich meer verwant aan de voorname heeren, die in den raad zetelen dan aan zijn genooten van elken dag. Ten slotte meent hij: je n'ai plus rien à apprendre de ce genre de vie. Hij ergert zich dat hij zich niet kan losmaken. De rest gaat vanzelf. Hij wordt door Kaiaphas, den hoogepriester, ontboden, wat zijn eergevoel streelt. Zijn besprekingen met dezen zijn eigenlijk geen verraad, maar eer voelt hij zich nu meester van de situatie, alsof het lot van Jezus in zijn handen is. Als Jezus aan het avondmaal den verrader aanduidt, bewondert Judas zijn eigen kalmte. Maar weldra heeft de p e r i p e t i e plaats, en dan blijkt deze geschiedenis toch ook een tragedie te zijn - maar de tragedie van Lucifer. Te laat roept hij tot de schare, die hij op last van Kaiaphas ket ‘kruis hem’ heeft in den mond gegeven, Jezus' onschuld uit. Nu het te laat is bemerkt hij dat diep in zijn wezen hij hem heeft liefgehad. Le mal est trop pour le repentir, le douleur trop pour les pleurs, l'horreur trop pour le cri. Hij werpt de schuld op het lot: hasard aveugle, si je suis tombé c'est ta faute. Hij is geroepen om te worden verstooten. Wat blijft over dan het Niet? Je crois

en toi, en toi seul, Rien. En hij stort zich in den afgrond. Het einde is van het begin af voorzien. Del Vasto's Judas is een grootsch werk, hoewel anders dan zooals Ratti's werk grootsch is. Del Vasto heeft van den beginne af het Niet voor oogen, waarvan hij in de Judas-figuur eerst de p s y c h o l o g i s c h e uitbeelding geeft, om uiteindelijk dit Niet tot die wereld te maken, waarin wij huiverend de ziel zien nederstorten die daartoe zich in zichzelf heeft voorbereid.

J.D. BIERENS DE HAAN

Het dagboek van een schrijver
Julien Green, Journal (1928-1934) Plon, Parijs

Green is dit dagboek begonnen om helderder in zich zelf te zien. Dat deze behoefte opkwam is hem zelf als een onrustwekkend teeken voorgekomen getuige de tweede opmerking over een bladzijde aan een roman, waar hij aan bezig was: ‘il me semble que dans cette page, j'ai atteint le fond de toute la tristesse qui est en moi, mais n'en parlons pas, et transformons en histoires nos petits ennuis’. Als deze transformatie-arbeid ten volle aan zijn verwachting had beantwoord zou de spanning andere kanalen tot uiting (loozing?) dichtgeknepen hebben. Het verzwakken van de spanning betrof de transformatie in den zin van veredeling. Daarin trad het verschil tusschen uiting (veredeling) en loozing (van afvalproducten) aan den dag. De scheppende arbeid was verbonden aan een wereld aan gene zijde van het bewustzijn, waar de droom van de kindsheid zich bestendigend bedwelmende vormen aangenomen had. Deze wereld haakte zich in zijn besef aan bovenpersoonlijke herinneringen aan Savannah of daaromtrent, waar hij in de jeugd gewoond moet hebben.

In den tijd, waarin dit dagboek ontstond, besloop hem het verlangen die landschappen en menschen terug te zien. De betoovering, die ze in gloed gezet had, brak of liever: de begeerte zich weer door die atmosfeer te laten omvangen rees, toen dat eiland van groot geluk en groote treurigheid vergaan was. De bron, die hem deed schrijven droogde en met de behoefte in zich zelf te zien hield het ware vermogen dit te doen gelijken tred. Dat bracht een hermunting van alle waarden mee en de vrees voor den dood verscheen in ander licht. Het was Green van toen af mogelijk tegenover zijn eigen werken afstand te nemen en zich rekenschap te geven van wat er aan ‘folie’ in schuilt. Dit bracht hem tot de erkenning, dat als hij ze daar niet in gelegd had zij zijn leven kon hebben doorwoekerd.

Zoo hield de weifeling op tusschen dit en het andere bestaan en

Green bleef niet anders over dan dit te registreeren. Dat is een hachelijke taak als gelijk in zijn geval dit gemis niet in andere waarden kan worden omgezet. Toen de innerlijke onrust wegviel, werd hij door uiterlijke rusteloosheid bevangen, die op haar beurt verzandde. Uit dit zand was het hem onmogelijk parels te graven en het is onnoodig de vraag te stellen, of hij al dan niet bij het schrijven aan lezers dacht. Bij het tegentikken geeft dit metaal een helderen klank zooals in de herhaalde bekentenis van onmacht, bij het schrijven te verwezenlijken wat hem voor den geest stond. Maar bij die plaatsen vraagt men zich weer af, in hoever er een kramp van s i n c é r i t é als waarborg tegen zelfbedrog en een openbare zelfkastijding in de verwachting, misschien daarmee een drijfkracht te scheppen, die zich aan andere aanloopen onttrekt, bij in het spel was.

Alles wel gewogen, mag dit op zich zelf onbelangrijke journaal ondanks het verslag van gesprekken met Gide, als zerk op Green's waren schrijversarbeid beschouwd worden.

H. VAN LOON

Wagner als auteur
Richard Wagner: Die hauptschriften, herausgegeben und eingeleitet von Ernst Bücken Kröner Verlag Stuttgart

Behalve de teksten en de muziek van zijn opera's heeft Wagner een groot aantal studies geschreven van zeer uiteenloopenden aard, waaruit men in de 400 bladzijden van dit boek een veelzijdige en representatieve keuze heeft gedaan. Men vindt er Wagner als autobiograaf, als polemist, als essayist over muzikale en dichterlijke problemen - ook in hun onderlinge verhouding uiteraard - en ten slotte vooral als cultuur-politicus.

De beschouwingen zijn geschreven in een rustigen, vasten, ietwat taaien en dikken stijl, en verraden een redelijke kennis van de zaken waarover hij schrijft; soms een goed, ook psychologisch goed, inzicht en een sterken wil om zijn denkbeelden op te leggen aan wien hem leest. Maar bijna nergens vindt men een scherpe, grootsche of boeiende visie, nergens ook iets ter rechtvaardiging van het feit dat Wagner tot de groote europeesche figuren gerekend wordt. Volgens den inleider zijn Wagners geschriften ‘der gewaltigste Appell an das deutsche Kulturgewissen seit Schiller. Mit gleicher leidenschaftdurchglühter Stimme sprach hier einer den seine Zeit nur sehr unvollkommen verstand, weit in die Zukunft seines Volkes hinein.’ Is dat zoo? Kan men dezen man, door hem een oogenblik met den beperkt-nationalistischen maatstaf van zijn inleider te meten, in één adem noemen met Lessing, Herder, Von Humboldt,

Grimm, Lichtenberg, Adam Müller en Paul de Lagarde, om van de corypheeën der duitsche philosofie en dichtkunst te zwijgen? Ik geloof het niet. De wezenlijke beteekenis van dezen, vooral in het slechte, oer-duitschen Duitscher en anti-semiet, ligt vermoedelijk in zijn muziek. Ik ken die te weinig om er een oordeel over uit te spreken. Maar laat ons hopen, dat zij die van zijn theoretische geschriften ver overtreft. Deze laatste zijn, ook waar zij leesbaar bleven, zonder één vonk genie.

H. MARSMAN

Tolstoj's vrouw
Alja Rachmanowa, Die tragödie einer liebe, roman der ehe Leo Tolstojs Otto Müller, Salzburg-Innsbruck-Leipzig

Het huwelijk van Tolstoj als stof voor een roman! De ‘tragedie van een liefde’ als ‘roman van een huwelijk’. De schrijfster - of de uitgever - hebben met deze twee titels een boek over Tolstoj aan de wereld geschonken, dat evenzeer spannend als... bedenkelijk is.

Het huwelijk van Tolstoj heeft tientallen jaren lang de gemoederen en... de pennen in beweging gebracht. Derhalve is een nieuwe bijdrage tot dit oude thema altijd actueel. In den laatsten tijd is in en buiten Sowjetrusland nog bovendien een reeks memoires en boeken verschenen, die dit onderwerp weer in zijn geheele tragische grootheid ontvouwen. Naast het wonderbare herinneringsboek van T. Koesminskaja (in drie deelen) is het vóór alles het zoojuist verschenen dagboek in vier deelen van Sophie Andrejewna zelf, dat voor de kennis van de beide deelgenooten van deze tragedie onontbeerlijk is en zijn de publicaties van het Moscousche ‘Tolstoj-archief,’ het dagboek van de lievelingsdochter van Tolstoj, Alexandra en de briefwisseling van Tolstoj met Tsjertkow, Birjoekow enz. van belang.

Rachmanowa heeft de geweldige massa stof nauwkeurig bestudeerd en zorgvuldig geschift, en heeft met een bijzonder begrijpen en doorvoelen aan de hand van het geschifte materiaal dit huwelijksleven weer opgebouwd en met prijzenswaardige nauwgezetheid geschilderd. Zoodoende is er een boek ontstaan, dat voor het groote publiek is bestemd en dat zoowel spannend als problematiek is. Rachmanowa vervult de taak, die zij zichzelf heeft gesteld, buitengewoon goed, doordat zij de beide partners van dit huwelijksdrama door het aaneenrijen van handig gekozen plaatsen in hun brieven zelf laat spreken. Daardoor ontstaat de indruk van een absolute objectiviteit. En toch zal de kenner juist in de keuze van de aangehaalde brievenplaatsen, in het groepeeren van de feiten en het in

het licht stellen van bepaalde gebeurtenissen een eigenwillige, volstrekt subjectieve werkwijze moeten vaststellen. Daar is op zichzelf niets tegen in te brengen. Iedere geschiedkundige weet uit eigen ervaring hoe ontzaglijk moeilijk, bijna onmogelijk de absolute objectiviteit in de uitbeelding van een historisch verloop is, vooral wanneer het gaat om zoo'n problematieke, ja raadselachtige persoonlijkheid als Leo Tolstoj. Tolstoj was voor zijn tijdgenooten 'het geweten van Rusland', de verkondiger van een even oude als nieuwe waarheid, de grootste schrijver en een revolutionnaire levensvormer. Tegen dezen Tolstoj hebben verschillende soort van menschen zooals Toergenew en Tsjechow, Gorkij en Boenin met eerbied opgezien, dezen Tolstoj hebben duizenden en nog eens duizenden lief gehad en vereerd, hoewel zij zich bewust waren van de tegenstrijdigheden in zijn leven. Deze tegenstrijdigheden worden hier door Rachmanowa zoo sterk op den voorgrond geschoven, dat daardoor de groote schrijver en waarheidzoeker geheel en al in de schaduw wordt geplaatst.

Rachmanowa schrijft geen biografie van Tolstoj, zij schildert alleen zijn huwelijk. Men moest echter op de huwelijken, vooral op die van groote en beroemde menschen, niet een te scherp licht doen vallen, innerlijk winnen doet men hier niets bij. En ten slotte blijft dan de vraag, waarvoor dit alles en het gevoel van een pijnlijke onbescheidenheid.

'Grensmenschen' zooals Tolstoj, zijn voor het huwelijksleven zoo ongeschikt als maar mogelijk is en deze huwelijken een normalen maatstaf aan te leggen, moet tot scheeve waardeoordeelen leiden, vooral wanneer de donkerste hoeken van dit huwelijksleven met schijnwerpers worden afgezocht. In het licht van deze voorstelling blijkt Tolstoj een ongebreidelde, nukkige, door duizend hartstochten opgezweepte man te zijn, die zijn luimen en depressies op zijn fijne en ongelukkige vrouw afreageert. Dit naar voren schuiven van het menschelijke, al te menschelijke, al gebeurt het ook met diepe buigingen voor den auteur Tolstoj, voelt men als onnoodige, somtijds als smakelooze onbescheidenheid. Bedenkelijk komt ons ook soms de methode van Rachmanowa voor om Tolstoj aan te halen, vooral wanneer zij bijvoorbeeld plaatsen uit 'De Kreutzersonate' rechtstreeks op Tolstoj toepast en de levensphilosophie en vrouwenhaat van Pozdnysjew den schrijver (dus Tolstoj) toedicht. Door deze schildering zal het wantrouwen tegenover al het geestelijke, dat heden ten dage zoovele gewone menschen eigen is, slechts worden bevorderd.

Om een mensch als Tolstoj, die eenzaam in de woestenijleegte van zijn tijd staande, zich geroepen voelde geloovig te dienen, die zich zelf smartelijk vervormde, hunkerend naar waarheid, worstelend,

vallend, zich weer oprichtend, om deze als een onmenschelijk, demonisch, onevenwichtig mensch en echtgenoot voor te stellen, wil zeggen Tolstoj met verkeerden maatstaf meten. Want voor het nageslacht blijft Tolstoj ondanks alles en hoezeer men de tekortkomingen en nietigheden van zijn particulier leven als zoodanig heeft erkend, een van de grootste menschen van de 19de eeuw. En het doet iemand toch pijnlijk aan, het kleine en het alleen menschelijke zoo zorgvuldig en handig te vinden uitgebeeld, niettegenstaande het herhaalde voorbehoud voor den genialen auteur groote bewondering te voelen.

Het boek van Rachmanowa is een eerherstel van Sophie Andrejewna, een gedenkteeken van de 'onmetelijke grootheid en liefde' van een verootmoedigde vrouw en moeder. Daarom zal dit bij uitstek vrouwelijke boek bij alle l e z e r e s s e n de diepste deelneming opwekken. Want juist het 'levende leven', dat het wezen van dit bijzondere vrouweleven uitmaakt, wordt door Sophie Andrejewna belichaamd: het vastgeworteld zijn in de natuur, het opgaan in het organische, het statische, het eeuwig aardsche, het godsdienstig, ootmoedig aanvaarden van het smartelijke van het leven.

Het omslag van dit boeiende boek vertoont de beeltenis van een grijsaard met hoog, doorgroefd denkersvoorhoofd, golvenden baard, flikkerende door borstelige wenkbrauwen overschaduwde oogen en met een toornige, verbeten, smartelijk-treurige gezichtsuitdrukking. Dit portret van den ouden Tolstoj is in dit boek verkeerd op zijn plaats. Want niet Leo Tolstoj maar zijn vrouw Sophia Andrejewna is de eigenlijke hoofdpersoon van dit opwindende, problematieke boek.

ALFRED HACKEL

Documentaire en film-romantiek

Günther Weisenborn, Dokter in de Gran Chaco. Vertaling David de Jong jr. Uitgave Contact, A'dam; f 4.50 geb.
John Knittel, El hakim. Vertaling S. van Praag Uitg. 'De Gulden Ster', A'dam; f 3.90, f 4.90

Speculerend op de nog steeds 'willige' koers der doktersromans, heeft men (vertaler of uitgever?) het boek van Weisenborn 'Die Furie' ten onrechte in de vertaling de titel 'Dokter in de Gran Chaco' gegeven.

Want deze avonturen-roman had evengoed door een kruidenier of een meester in de Rechten beleefd kunnen worden. De arts Christiaan Munk ter bestudering der pijn op onschuldige indio's naar

Zuid-Amerika vertrokken, belandt daar, door een toevallige omstandigheid, als oorlogscorrespondent in de strijd om de Gran Chaco. In deze tijd ontwaakt de liefde in hem voor de vrouw van een hogen regeringsambtenaar, en na zijn terugkeer van het front in de 'Groene Hel', waar hij terecht was gekomen bij een 'verloren divisie' onder aanvoering van een rebelse officier, vormt het grootste deel van het boek, de geschiedenis der avontuurlijke verovering en schaking dezer vrouw en de even gevaarvolle vlucht met haar door het gebied der Indio's-opstandelingen, tot hij haar tenslotte bij het bijna bereiken van zijn doel verliest door een auto-ongeval.

Wij kunnen dit boek in twee delen scheiden: de indringende journalistiek over de strijd in het oerwoud, die ons op werkelijk beklemmende wijze gegeven wordt, en de romantische liefdes-geschiedenis.

Wij ondergaan in de eerste honderd van dit 350 bladzijden tellende boek de huivering voor deze streek, waar de dood en de 'Furie Pijn' overal in hinderlaag liggen, in de gierende kogels van den vijand, maar ook duisterder en heimelijker in de giftige planten, dieren, de dorst, de droogte, en de verstolen steek van de muggen, die de tropica in het bloed stoot. Er staan beschrijvingen in dit deel, gespeend van elke zucht tot romantisering, die ons bijblijven door scherpe, meedogenloze beelding, waar ieder woord verantwoord is, en slechts een ingehouden ontroering de schreeuw belet. Ik wijs op die bladzijden, van het reddeloos langzaam verzinken van den vijand-verspieder in het moeras, onder de ogen van Munk, waarbij de verlorene zwijgend en hopeloos met de modder vecht, maar niets uit, om zijn plaats niet te verraden, terwijl aan de andere kant de compagnie van Munk ligt en geen hand tot redding uitsteekt om ook zich zelf niet te verraden. Wij voelen in dat deel de dood en de pijn, die achter alles en iedereen aanzitten, maar ook iedereen gebruikt als werktuig.

Het verdere romantische avontuur brengt ons in een geheel andere omgeving. De blanken, die opgesloten zitten in het grote Hotel van de Hoofdstad, uit angst voor de Indio-generaal Matarazo, die het blanke ras verjagen wil met zijn ruige regimenten indianen. De dikwijls korte en kernachtige beelding zijner sujetten overtuigt ons wel van de snelle psychologische opmerkingsgaven van den schrijver. Bijv. 'Hij was een uitgedroogde Schot met lange tanden en een knokig beenderstelsel. Hij had enige weken geleden besloten het leven licht op te nemen. Sindsdien piekerde hij erover, hoe hij dat voor elkaar moest brengen. Hij werd er zwaarmoedig van, want hij had geen aanleg tot piekeren.' Een zekere paradoxale kwajongensachtige humor is hier niet vreemd. Maar de ingewikkelde

schakings-affaire met de wilde vlucht overtuigt ons minder, en doet ons te veel denken aan de onmisbare liefdesdrama's in de bekende jungle-films. Ondanks enkele goede beschrijvingen (subliem is de ontmoeting van Munk met de revolterende Generaal Matarazo) is de inspirerende spanning vaak aanmerkelijk gezakt; men leze bijv. bldz. 260 de indianendansen, waar wij een kort, fel, kadanserend rhythme, obsederend van verbeelding hadden verwacht, in plaats van deze kleurloze journalistiek. Hoe veel feller en onvergetelijker heeft hij ons een beeld gegeven van het oerwoud en zijn verschrikkingen in het eerste deel.

Vaak, en vooral in de delen, waar hij de ‘elegante wereld’ beschrijft is zijn woordkeus gezocht en niet juist aangevoeld: ‘de whiskey gleed jubelend door mijn keel’ en dergelijke superlatieven meer. Maar den medicus-criticus heeft het een slapeloze nacht gekost, toen hij bij het dramatische slot ontwaarde, dat Dr. Munk zijn minnares vond met een afgesneden hals-slagader, en zij mirabile dictu nog leefde en hij ‘de hals verbond en de aorta afbond’! Voorwaar geen kleinigheid. Om welke duistere reden deze dokter de gehele lichaamsslagader afbindt, en hoe hij dat voor elkander brengt, blijft mij een eeuwig geheim. Of heeft de vertaler hier schuld, die wel meer met de medische nomenclatuur overhoop blijkt te liggen?

Over het boek van John Knittel, El Hakim, de geschiedenis van de Egyptische arts Dr. Ibrahim, wens ik maar liever een sfinx-achtig zwijgen te behouden. Men zegt, dat de wraak der Egyptenaren tot ver over menselijke sferen reikt, en men wordt voorzichtig in deze onrustige tijden. Al heeft de uitgever er een omslag omgedaan ‘citroenich van couleur’, de werkelijke hoedanigheid van deze vrucht is te duidelijk.

E.G. VAN HEUSDEN

Uit de werkplaats

Bij Van Loghum Slaterus N.V. zullen binnnenkort de volgende werken het licht zien: Anti-semitisme en Jodendom onder redactie van Prof. Dr. H.J. Pos, met medewerking van Dr. M. ter Braak, W. Jos. de Gruyter, Dr. P.J. Kruyt, Prof. Dr. J. Lindeboom, Dr. H. van Oyen, Wouter Paap, Dr. J. Presser, Dr. J. van der Spek, Prof. Mr. B.M. Felders en Dr. P.J. Waardenburg.

Een Gedenkboek gewijd aan Bart De Ligt: een levensbeschrijving van de hand van H.J. Mispelblom Beijer zal worden aangevuld door beschrijvingen van de Ligt in de verschillende perioden van zijn leven en op de vele terreinen van zijn werkzaamheid, terwijl het werk besloten wordt door een complete bibliografie.

Reizigers in Azië
Carl Crow, Vier honderd millioen klanten, met 42 teekeningen van G. Sapojnikoff, vertaald door L. de Geus N.V. Em. Querido's Uitgeversmij, Amsterdam; f 3.75, f 4.50
Ernst Cordes, Peking de stad van den verlaten troon, met twaalf illustraties, geautoriseerde vertaling uit het Duitsch van D. Lichtenstein-Hentschel Uitgeversmij. Holland, Amsterdam; f 2.75, f 3.50

Alexandra David-Neel, Pelgrims, rovers en demonen, avonturen en mysterien in Tibet, verlucht met 51 afbeeldingen, geautoriseerde vertaling door dr. Arnold Saalborn H. Meulenhoff, Amsterdam, z.j.; f 3.75, 4.90

Van deze drie 'reisbeschrijvingen' is de eerste nauwelijks als zoodanig te beschouwen, want Carl Crow is een man, die zoo lang in China heeft gewoond, dat hij bijna als 'inboorling' beschouwd kan worden, zij het dan ook dat hij als eigenaar van een reclame-bureau zijn publiek objectief heeft moeten bestudeeren. Het is misschien wel goed voor de waardeering van de Chineezen in Amerika en ook in Europa, dat nu eens een handelsman komt getuigen, dat de Chineezen nog zoo gek niet zijn. Tallooze geleerden, missionnarissen en schrijvers hebben dat al lang voor Crow ontdekt, maar hier spreekt een man, die het groote publiek door en door moet kennen en voor een groot publiek over een groot publiek schrijft. Hij doet het buitengewoon aardig en zelfs voor iemand, die wel eens eerder in een monographie over China gekeken heeft, staan hier dingen in, die door hun rechtstreekschheid indruk maken. Verschillende bekende begrippen en toestanden worden op vlotte en geestige wijze toegelicht en een terrein, dat nog nooit betreden is: de psychologie van den Chinees als kooper, wordt hier voor zoover ik weet voor het eerst ontgonnen. Het is natuurlijk een soort 'reportage', maar dan zonder pretentie iets anders te willen zijn, het is met kennis van zaken geschreven zonder dat de lezer op hinderlijke wijze wordt lastig gevallen door de deskundigheid van den auteur, het is geschreven op de eenige wijze, waarop iemand, die een land goed kent, maar zonder wetenschappelijke bagage of aspiraties, zijn indrukken weer kan geven: alleen zijn persoonlijke ervaring, alleen datgene wat hij zelf gehoord en gezien heeft te boek stellen en zich niet te bekommeren om geleerde 'autoriteiten' en zeker niets te 'leenen' van genoemde ongetwijfeld bekwame mannen, niet alles te bewonderen, wat men behoort te bewonderen, niet alles af te keuren wat men behoort af te keuren.

Dat dit niet zoo gemakkelijk lijkt als het wel schijnt, blijkt uit het

boek van Ernst Cordes, met een aantal prachtige photo's geïllustreerd, doch typisch conventioneel geschreven. We komen Russinnen als barmeisjes tegen (zijn die dames nu langzamerhand niet te oud voor dat beroep geworden?), we drinken thee bij volle maan, we maken uitbundig kennis met pagodes, majolica, marmeren balustrades en zuilengangen. Het merkwaardige is, dat ik er niet aan twijfel of Cordes heeft evenveel gelegenheid gehad Peking goed te bekijken als Crow Sjanghai en ik kan evenmin zeggen, dat hij het niet 'goed' bekeken heeft, hij heeft alleen precies gezien wat anderen voor hem ook al gezien hebben, wellicht wist hij van te voren te goed wat hij moest zien, hoewel ons verzekerd wordt, dat hij een groot deel van zijn leven in China heeft doorgebracht en dus langzamerhand een eigen kijk op het land had kunnen krijgen, zijn gesprekken met verschillende in het boek optredende personen doen fictief aan en geven dan alleen maar een gewoon bewonderenden burgermanskijk op het geval, hoewel hij blijkbaar gewend is in zeer gegoede kringen te verkeeren. De vertaalster kent misschien uitstekend Duitsch, maar Hollandsch moet ze nog leeren. Ik signaleer op één bladzijde (pag. 189): 'I n het volgende oogenblik blaast de wind mij een nieuwe lading stof in het gezicht.' 'Toen ik o v e r zijn eigenaardige liefdesverklaring ongelovig glimlachte.' 'A l s u i t g e p u t haalde hij zijn zakdoek te voorschijn en wreef zenuwachtig zijn neus af...'

Pelgrims, Rovers en Demonen van Mevrouw David-Neel is avontuurlijker dan de beide voorgaande boeken en het meest van de drie een echte reisbeschrijving. Deze stoutmoedige dame is Tibet ingetrokken en zij vertelt op smakelijke wijze over de trucjes, die ze heeft moeten toepassen om voor de oude Tibetaansche moeder van haar aangenomen zoon, die lama is, door te gaan. Haar ironie, die het volk dat zij bezoekt toch geenszins kleineert, is plezierig van toon, maar het interessantste deel van dit boek vormen toch de laatste twee hoofdstukken, waarin de schrijfster, die niet tot de 'touristen' gerekend kan worden, het één en ander over de mystiek van het Tibetaansch Boeddhisme vertelt. Helaas zijn deze hoofdstukken kort en voor een lezer, die belangstelling heeft voor het onderwerp, wordt de stof wel wat encyclopedisch behandeld.

R. BLIJSTRA

Zuid-Afrikaanse kroniek
Kroniek van Zuid-Afrika, verzorgd door dr. J. Haantjes, Elckerlyc-boekjes, no. 5 Baarn, Bosch en Keuning N.V., 1938

Indien deze K r o n i e k v a n Z u i d - A f r i k a een periodieke publicatie wordt, zou men, theoretisch gesproken, aan de hand daarvan

een geregeld overzicht van de ontwikkeling van de Afrikaanse literatuur kunnen krijgen. Maar dan zal er nog veel veranderd moeten worden. Inderdaad is dit eerste nummer niet meer dan een proef-uitgave: hier ontbreken nog zowel eenheid en samenhang als - van Afrikaans standpunt - actualiteit. Dat Dr. Haantjes zich van deze gebreken bewust is, bewijst zijn inleiding. Hij stelt zijn doel echter als volgt: 'Deze kroniek moest het begin kunnen worden van een reeks kronieken, die op geregelde tijden de Nederlanders inlichten willen over de stand van de letterkunde in het stamverwante gebied. Dan zou het een opklimmende reeks moeten zijn; ieder nieuw boekje zou, als vrucht van nauwkeuriger informatie en dieper inzicht, het voorgaande aan betekenis moeten overtreffen'.

Het eerste opstel van Prof. Geyl is algemeen oriënterend over Zuid-Afrika in Diets verband; daarop volgen, uiterst beknopt, een overzicht van het Afrikaanse proza door Dr. P.J. Nienaber, een artikel over de vernieuwing in de Afrikaanse poëzie, een essay over de psalm-berijming van Totius door Dr. J. Haantjes, en, ten slotte, twee losse aanhangsels over boeken en schrijvers die zeer indirect verband houden met de Afrikaanse literatuur.

Gezien de geringe belangstelling voor en nog geringer kennis van het Afrikaanse boek in Nederland, kunnen deze oriënterende opstellen misschien hun nut hebben. Dit nut zal dan in de eerste plaats moeten uitgaan van het informatieve karakter dezer essays, die echter te beknopt en te algemeen zijn om de problemen onzer literatuur òf uitvoerig toe te lichten òf in hun dieper verband met het Afrikaanse leven te peilen. Waarlijk, de tijd is toch voorbij dat men in tien bladzijden het gehele Afrikaanse proza kan behandelen indien men er niet tevreden mee is zich tot banaliteiten te beperken! Het grootste bezwaar dat men echter tegen de opzet van deze kroniek moet inbrengen, is dat er nog te veel en te formeel gepraat wordt over kwesties van stamverwantschap, culturele 'banden' en wederzijdse verplichtingen - zaken die voor een belangrijk deel buiten de literatuur liggen. Nederland zal zich nooit uit plichtsgevoel voor de Afrikaanse literatuur interesseren, evenmin als Zuid-Afrika dat ten opzichte van de Nederlandse zal doen uitsluitend of hoofdzakelijk op grond van stam- en taalverwantschap. Voor zover men in Zuid-Afrika Nederlandse boeken leest, gebeurt dat niet uit formele of sentimentele overwegingen, maar omdat ze ons iets te zeggen hebben: wat de literatuur betreft, uit zuiver literaire overwegingen, en wat vakkundige publicaties betreft, uit wetenschappelijke belangstelling en behoefte. Dit zou men ook in Nederland ten opzichte van het Afrikaanse boek willen zien. Zulke boeken, die den Nederlander iets te zeggen hebben, worden reeds in

Zuid-Afrika geschreven. Dit mag men, geloof ik, in alle bescheidenheid zeggen. Dat deze boeken voor iederen Nederlander met geringe inspanning toegankelijk zijn, is een zeer gelukkige, maar van literair standpunt, bijkomstige omstandigheid. Indien nu deze K r o n i e k op de basis van een volkomen ongedwongen en wederkerige behoefte Nederland zou kunnen inlichten over de vele en fascinerende problemen ener jonge literatuur in opkomst, zal hij een goed werk doen. Maar de Afrikaner zal langzamerhand iedere andere vorm van contact van de hand moeten wijzen.

Ondanks deze bezwaren, moet men de uitgave van deze K r o n i e k waarderen. Er zou iets van kunnen worden en bovendien is het geen dankbare taak te moeten werken in de woestijn van apologetische interesse en vriendelijke welwillendheid waarmee men de Afrikaanse literatuur in Nederland pleegt af te doen.

W.E.G. LOUW

Herzien herdenken
Uit het werk van Frank van der Goes
Uitgegeven door de Commissie tot huldiging van Frank van der Goes op zijn 80sten verjaardag Wereldbibliotheek, Amsterdam 1939. f 3.50 gebonden

Niet zozeer een ‘vergeten’, als wel een totaal onvoldoende gekende figuur in het Nederlands cultuurleven is Frank van der Goes. De redenen voor die onbekendheid liggen ook vrijwel voor de hand. Pro memorie pleegt zijn naam genoemd te worden in onze litteratuur-geschiedschrijving, als mede-oprichter van de ‘Nieuwe Gids’ als medewerker aan de eerste tien jaargangen van dit tijdschrift; maar een figuur als de zijne, die nooit, hoe of waar dan ook, zelfstandig litterair-creatief werk heeft geleverd, komt in de litteratuur toch al erg makkelijk op het derde of vierde plan terecht. ‘Publicist’ wil, in dit land althans, toch eerder zeggen: een meneer die stukjes in ‘de’ krant schrijft en wiens identiteit ons dùs verder niet interesseert, dan dat men hem als achttien-percents-litterator aan zou slaan. En de tweede associatie die zich aan de naam Frank van der Goes kan hechten - die met ongemakkelijke en de gemoedsrust verstorende zaken als ‘politiek’, Marxisme, partijen en zo meer - die is voor de vestiging van een litteraire dan-wel wetenschappelijke reputatie waarlijk niet minder dan funest in deze Lage Landen bij de Zee. Anders dan bv. in Frankrijk, is h i e r het feit dat men, als een Van der Goes, het bestaat zich metterwoon te vestigen op het verdachte territoor van de ‘politiek’, de politiek-mèt-partij-en-al wel te verstaan, al heel kwalijk geschikt om wie-dan-ook de reputatie te bezorgen van te behoren tot degenen, die

hun tijdgenoten op wetenschappelijk, algemeen-cultureel of zelfs litterair gebied iets bijzonders te zeggen hebben; iets waarnaar men kan luisteren zonder zich toch eigenlijk lichtelijk te hoeven te generen.

Daarbij: men mag opmerken, dat juist dèze man zich aan zijn reputatie in dit opzicht al zo weinig mogelijk heeft laten gelegen liggen. Men oordele: ziehier een man die - zelfs nu nog afgezien van zijn aandeel in de eerste tien 'Nieuwe-Gids'-jaargangen - een halve eeuw achtereen, onafgebroken, gepubliceerd heeft; en, wat meer zegt, een schrijver die, waar, wanneer en waarover hij ook het woord nam, er steeds zonder enige moeite in slaagde zijn lezers te overtuigen van zijn volledige bevoegdheid tot spreken inzake het punt dat aan de orde was. Zeer langdurig, zeer veel, en over zeer uiteenliggende onderwerpen heeft deze man geschreven; en daarbij mag van hem getuigd worden, dat hij nooit sprak zonder dat hij inderdaad iets te z e g g e n had. Er mag dus gezegd worden: ziehier een man, die zestig jaar lang op ongekend intensieve wijze deel heeft gehad aan het cultuurleven van de tijd, die dat cultuurleven heeft mee-gemaakt in de meest volstrekte zin. En deze man moest tachtig jaar oud worden, opdat het zover kon komen, dat er een boek verscheen als dat thans voor ons ligt; een bundel 'verzameld werk' waarin een zeer klein, als representatief bedoeld deel van dit levenswerk bijeengegaard is uit de vergeten en verstofte jaargangen van de talloze periodieken waarin het verstrooid ligt. Bijeengegaard door de handen van a n d e r e n overigens. Want voor Van der Goes zelf heeft nu eenmaal zijn leven lang gegolden dat hij het veel te druk pleegt te hebben met zijn v o l g e n d artikel, dan dat er voor het lot van de voorafgaande nog veel aandacht zou kunnen overschieten...

Juist waar de zaken zo liggen heeft, menen wij, de commissie die de huldiging van Van der Goes bij zijn tachtigste verjaardag verzorgde, er goed aan gedaan juist dèze vorm te kiezen. Het boek dat als gevolg van haar bemoeiingen het licht zag, laat met grote nadruk den jubilaris zèlf aan het woord; het bedoelt den lezer een gestalte te leren kennen, die men waarlijk kennen moèt, wil men in het tijdperk onzer cultuur, dat ogenblikkelijk achter ons licht, dat nog geenzins definitief afgesloten heten mag, werkelijk volledig georiënteerd zijn; een gestalte die men nochtans tot nog toe bezwaarlijk leren kennen kòn, tenzij men toevallig deel uitmaakte van het gezelschap, waartoe Van der Goes zich al sinds een lange reeks van jaren vrijwel uitsluitend gericht heeft. Dit boek vertegenwoordigt niets minder dan een stuk Nederlandse cultuurgeschiedenis; het is een dwarsdoorsnede door een halve eeuw nederlands cultuurleven; dat maakt er de grote aantrekkelijkheid van uit. De lezer

vindt hier stukken uit de dagen van de oprichting der Nieuwe Gids, herinneringen aan de strijd die daaraan ogenblikkelijk voorafging; maar ook studies die herinneren aan het andere grote cultuurfeit dat de jaren van 1880-1900 beheerst: de opkomst van de arbeidersbeweging. En in het onvolprezen opstel ‘Socialistische Aesthetiek’, dat zonder enige twijfel moet gerekend worden tot het meest superieure, zowel in zuiver litterair opzicht als naar gedachteninhoud, dat de Nieuwe-Gids-beweging voort heeft gebracht - in deze gedachtenwisseling met Lodewijk van Deyssel over de wederzijdse verhouding van Schoonheid en Maatschappij, is tegelijk, voor één moment althans, de gave synthese van deze beide grote cultuurstromen verwezenlijkt. Niet slechts als stuk litteraire schoonheid, maar ook terwille van de zo stoutmoedige als harmonische gedachtenbouw die hier is opgetrokken, moet men dit stuk lezen om te beseffen: essays als dit, van vorm zo volmaakt, van inhoud zo diepdoordacht en wel-overwogen, die zijn er in onze taal toch waarlijk maar zéér, zéér weinig geschreven.

Het zou ons waarlijk te ver voeren, wanneer wij ook slechts de zeven, acht grotere studiën onder de 22 stukken, die dit boek - in het bestek van ruim 400 pagina's - bevat, stuk voor stuk even van naderbij beschouwden. Daarom nog slechts een vluchtige karakteristiek van de inhoud. Voorop hoort zeker genoemd te worden de omvangrijke, en in economisch-historisch opzicht uiterst instructieve studie over ‘Het Belastingstelsel in de voormalige Republiek’, waarin vooral het voorbeeldig gebruik der bronnen opvalt; hier ziet men den man-van-wetenschap Van der Goes op volle kracht. Vervolgens is er de studie ‘Multatuli over Socialisme’, zowel in litteratuur-historisch als in psychologisch opzicht opmerkelijk; naar het ons voorkomt, zal dit stuk in het vervolg in geen enkele opgave van Multatuli-litteratuur meer mogen ontbreken. Naast den litterator en den historicus zien wij den socioloog, den politicus aan het werk in opstellen als die over het verband tussen ‘Prostitutie en Vrouwenarbeid’, ‘Het Koningschap in Nederland’, ‘De Strijdmiddelen der Arbeidersklasse’. En tenslotte: in de kleine stukjes van enkele bladzijden, vaak over enig onderwerp van den dag, is een journalist aan het woord van een zeer opmerkelijke distinctie, een verrukkelijk beheerste, een uiterst verfijnde humor ook; vooral om deze eigenschappen is men dankbaar voor een tweetal stukjes van recenten datum nog (‘Eduard de Ex-Koning’ van 1936, ‘De Haagse Bruiloft’ van 1937).

Reeds uit deze allesbehalve volledige opsomming kan het voldoende blijken: de aspecten van dit werk zijn vele, en ongetwijfeld zijn

er voor menigeen zeer onverwachte daaronder. Dat geldt stellig ook voor hen, voor wie Van der Goes géén vreemde was. Voor velen van dezen is Van der Goes in de eerste plaats de man van de studeerkamer, voor wiens koel-berekenend en scherp-onderscheidend intellect het Marxisme, zijn levensleer, minstens evenzeer een zaak was van wetenschap als van politiek. Inderdaad: wie deze zijde van zijn persoonlijkheid niet uitdrukkelijk vooropstelde, zou de kennis ervan een slechte dienst bewijzen. Wanneer men daarnaast slechts geen moment wil vergeten, dat deze man zich heel zijn leven lang even onfeilbaar heeft thuisgeweten op het podium der politieke meeting als op de universitaire katheder; dat onmiddellijk náást den theoreticus staat de man, die de zedelijke moed bezat te worden, van de grand-seigneur die hij was naar geboorte en levensstijl, tot de socialistische volksleider - en dat in een tijd dat, stellig in de kringen waaruit hij afkomstig was, de kwalificatie 'socialist' nog ongeveer als 'schoelje' klonk. En anderzijds - ook als, in latere jaren, de overgang naar de nieuwe leer, naar een geheel nieuw leven tevens, reeds lang een voldongen feit is geworden - ook dàn kan ons nog alles wat aan geschrift uit zijn handen komt zonder uitzondering getuigen: in den politicus Van der Goes is de litterator, de Tachtiger, nimmer ondergegaan.

Dit boek geeft een beeld van het werk van een man, wiens geestelijke activiteit zich wel langs zeer vele, wel zéér uiteenloopende lijnen bewogen heeft. Dit boek getuigt ervan. Is het het, ondanks dat, tot een éénheid geworden? Geeft het een beeld van een persoonlijkheid die zich, in zijn veelheid, niettemin als een éénheid laat beschouwen?

Wij geloven: ja. Dit leven en dit werk is er niet één, dat zich in richting- en stijlloos dilettantisme verbrokkeld heeft. Eén element is er, dat door heel dit levenswerk heen aan zichzelf gelijk blijft. 'Le style c'est l'homme'. De woorden schijnen voor Van der Goes geschreven. Het is die zéér eigene, zéér persoonlijke stijl die wij terugvinden in iedere regel, die Van der Goes ooit en ergens geschreven heeft; die wij ontmoeten op iedere bladzij van dit boek. Die stijl, waarvan wij gaan vermoeden, dat z i j wellicht het meest wezensechte element is in dit levenswerk. Het is een stijl, die wij hier niet willen trachten te karakteriseren in haar geacheveerdheid, haar uiterste verzorgdheid, haar voorname allure tevens; de stijl van een, die grand-seigneur zal blijven tot het einde zijner dagen. En deze stijl en deze stylist zijn het, die men in dit waardevolle boek zal kunnen leren kennen; die het maken tot een waardevol bezit.

H. BOVENKERK

Periscoop

De heer J. Henk Hoornweg weet zonder twijfel, wat in een warenhuis omgaat, van de parterre tot aan de bovenste etage, en van de directie tot de leerling-verkoopsters. Ongelukkigerwijs heeft hij zijn kennis gekristalliseerd in een vrij onbeduidend boek (‘Warenhuis’, N.V. Servire, den Haag; f 3.50), behoorend tot het soort leesbibliotheken literatuur van benepen, klein Hollandsch realisme, dat in de leesvoer-behoefte van geheele woonwijken voorziet. Het heeft allemaal zoo de duffe lucht van vuile wasch, er is nergens iets van bevrijding of fantasie. Er wandelt een student door het boek, die de mislukte beschrijving is geworden van een don Juan, en de auteur is niet karig geweest met het weergeven van de gedachte-wisselingen der verkoopers en verkoopsters, die even onnoozel als ordinair zijn. Tegenover deze bezwaren steken die aangaande de taal zelf (cliché's als ‘over de Coolsingel... komt de schemer waren’, of, van een telefoongesprek, dat iemand afluistert: ‘lispelt de stem van een ouder wordende man’) niet eens opvallend erg af; dàt zijn niet de ergste gebreken. Toch zijn er dingen, die er op wijzen, dat de heer Hoornweg beter kan dan in ‘Warenhuis’, zoo de passage over het incident met het kind, dat uit 't raam valt, of de wijze, waarop het doen en laten van directeur Van Mandere wordt beschreven. Hij moet exacter worden, en zijn sujetten geen overtollige kletspraatjes laten houden.

M. REVIS

André Maurois, Conseils à un jeune Français Grasset; Parijs

De titel is eigenlijk wat langer: Conseils à un jeune Français partant pour l'Angleterre suivi d'une lettre à une jeune femme de qualité partant pour Londres au moment de la ‘saison’ et de notes pour un homme d'État Français qui traverse pour la première fois la Manche. Het is een heel klein boekje van nauwelijks 60 pagina's, waarvan een stuk of wat 120 woorden bevatten, doch het grootste deel veel minder. Maurois is de gepatenteerde Anglicist van Frankrijk en als iemand in weinig woorden een snel overzicht kan geven van de karakteristieke verschillen tusschen de Engelschen en de Franschen, dan is hij het. Uiteraard is zoo'n ‘ethnologische’ psychologie nogal oppervlakkig, vooral als ze in zoo'n klein bestek gegeven wordt, maar de enkele anecdotes, die ter illustratie van de door den schrijver ontdekte eigenschappen verteld worden, zijn met zorg uitgekozen en aardig verteld. Het grappige is, dat men als ‘jeune Français’ of als ‘Jeune femme de qualité’ of als ‘homme d'État Français’ misschien nog wel iets zal hebben aan deze nuch-

tere raadgevingen, maar aangezien ik niet No. 1, geenszins No. 2 en evenmin No. 3 ben, blijft die laatste veronderstelling een hoogst speculatieve hypothese.

R. BLIJSTRA

Varium

Nieuwe spelling in Noorwegen.

Met ingang van 1 Jan. '39 is in Noorwegen een nieuwe, zeer radicale spelling, van regeringswege ingesteld, die de schrijftaal niet alleen zeer veel nader tot de spreektaal brengt, maar ook veel woorden uit de Noorse dialecten overneemt en de taal daardoor steeds verder van het Deens verwijdert. Deze spelling is de derde in 33 jaar; de vorige waren van 1905 en 1917.

Het is zonder protest gebeurd. De regering gaat voor met invoering in alle regeringspublicaties; de Universiteit en de liberale dagbladen volgen onmiddellijk en de lagere scholen zullen pas 1 Sept. 1939 volgen.

De uitgevers laten de schrijvers vrij en drukken zó als de manuscripten hen bereiken. Tegenover het verlies van veel schoolboeken die verouderd zullen zijn, staat de winst van de aanschaf der nieuwe.

Van de schrijvers hebben Johan Bojer, Nini Roll Anker en de meeste jongeren er zich enthousiast vóór verklaard. Nini Roll Anker verklaarde aan de pers: ‘Ik ben blij dat de nieuwe spelling gekomen is. Het is goed dat de schrijftaal met de spreektaal zoveel mogelijk overeenkomt.’

Verspilde geloofwaardigheid
Door Dr M. van Blankenstein

Onze tijd is een tijd van ‘efficiency’. Zelfs de trouwbreuk is gerationaliseerd. Verdragen, afspraken, beloften zien wij afleggen zonder de bedoeling ze te houden, enkel om een lastigen of gevaarlijken tegenstander eenigen tijd stil te houden. Wat doet het er toe of de dictators eens een keer op vredelievende wijze spreken, of minder dreigen dan wij van hen gewoon zijn? Wie er beteekenis aan hecht misleidt zich zelf. Beloften en verzekeringen van goede bedoeling, je zelfs verdragen, zijn totnogtoe voor hen slechts middelen geweest om te beter het tegendeel, als verrassing, te kunnen voorbereiden. Eenige dagen voor de bezetting van Albanië liet, volgens de mededeeling van Chamberlain in het Engelsche parlement, Mussolini door zijn ambassadeur de Britsche regeering verzekeren, dat hij de zelfstandigheid van dat landje niet zou aantasten. Als Duitschland of Italië het voornemen zouden koesteren een naburigen staat, die heel goed de onze zou kunnen zijn, binnen te vallen, dan zouden zij tot het oogenblik van den opmarsch ieder een vuigen lasteraar noemen die hun dat plan zou toeschrijven. Zij zouden tot dat oogenblik bereid zijn, de plechtigste verzekeringen te geven omtrent de oprechtheid van hun vriendschap voor het tot eerste slachtoffer uitverkoren volk. Men had, op grond van verzekeringen van Hitler, in de eerste maanden van 1938 geen reden, onmiddellijk gevaar voor een Duitschen inval in Oostenrijk te duchten. In Mei 1938 werd een storm van verontwaardiging in Duitschland aangeblazen, omdat de Engelschen te Berlijn hadden gewaarschuwd, dat zij een aanslag op het gebied van Tsjechoslowakije niet zouden dulden. Dit betoog, zoo heette dat, had op lasterlijke beschuldigingen berust van lieden, die oorlog in den zin hadden. Op dat oogenblik was Engeland door zijn optreden te Berlijn al te zeer gebonden. Het had moeten vechten, als Berlijn de actie had doorgezet. Er moest dus tijd worden gewonnen om Engeland te laten ‘afkoelen’, en die tijd werd ‘nuttig’ besteed aan een grondige, agitatorische voorbereiding van het plan. In September volbracht Hitler, wat hij

eens hartstochtelijk geloochend had voornemens te zijn. Het bleek eerst nog noodig, beperkingen in acht te nemen, die de overeenkomst van München mogelijk maakten. Toen echter die overeenkomst gesloten was, was ook ieder gevaar voor een oorlog over Tsjechoslowakije geweken. Duitschland begon daarop onmiddellijk met de grenzen en souvereine rechten te schenden, die het te München beloofd had zoo noodig te zullen verdedigen. Ten slotte werd heel het land bezet, tegen hartstochtelijke verzekeringen van Hitler in die zelfs sceptische toeschouwers voor oprecht hadden gehouden. Duitschland en Italië gingen ten opzichte van Spanje verplichtingen van non-interventie aan, enkel om de hulp van de landen, die zich geheel of gedeeltelijk aan hun woord zouden houden, te beperken of te voorkomen. Mussolini deed zelfs geen poging om zijn stelselmatige woordbreuk te bemantelen. De Duitschers werkten meer in stilte; zij hadden geen behoefte hun trouweloosheid voor de wereld in het felste licht te plaatsen. Mussolini had die behoefte wel. De wereld is reeds vergeten dat de Italianen, weinige dagen voor zij den oorlog tegen Abessinië begonnen, een arbitrale uitspraak onderteekenden, waartoe hun eigen vertegenwoordigers hadden meegewerkt. Daarmede moest iedere reden tot oorlog uit den weg geruimd zijn...

Hitler's redevoeringen en daden zijn in voortdurende tegenspraak met elkaar geweest. Iedere rechtsverkrachting vond als verrassing plaats, nadat de wereld eerst telkens weer te hooren gekregen had, dat Duitschland al zijn doeleinden met legale middelen zou nastreven, en later dat het slechts ‘volksche’ doeleinden wilde verwezenlijken.

Engeland en Frankrijk, om van andere mogendheden niet te spreken, zijn in het tijdperk dat achter ons ligt, ook al niet te allen tijde onberispelijk geweest in het nakomen van hun verplichtingen. Het wrak, dat van den Volkenbond overgebleven is, is als een monument voor het gebrek aan trouw dezer landen. Parijs en Londen hadden een beslissenden invloed gehad op de formuleering van de verplichtingen die het lidmaatschap meebracht. Zij in de eerste plaats hadden de bepalingen moeten nakomen. In de Mansjoerijsche aangelegenheid schoot Engeland te kort. Nu wij de voornaamste

oorzaken van zijn houding kennen, kunnen wij de houding van Laval in de Abessinische aangelegenheid niet anders meer dan een verraad aan den Volkenbond noemen. Engeland was in Maart 1936 weigerachtig, de ondubbelzinnige verplichtingen, die het te Locarno, onder goedkeuring der heele natie, had aangegaan, na te komen. Frankrijk verloochende te München smadelijk zijn bondgenootschap met Tsjechoslowakije. Een houding als van Engeland inzake het verdrag van Locarno, en van Frankrijk te München, ware in vroegere perioden van die landen niet te verwachten geweest. De houding van Italië in 1914 is er niet mede te vergelijken. Berlijn en Weenen hebben toen geweten dat de wijze, waarop zij buiten voorkennis van Rome te werk gingen, de Italiaansche regeering van haar plichten als lid van het drievoudig verbond ontsloeg. Dat Italië in 1915 aan de zijde van de tegenpartij ging deelnemen aan den oorlog, was niet meer een schending van formeele verplichtingen.

Er heeft zich een nieuwe stijl ontwikkeld in het verloochenen van verdragen of van het geven woord. Men mag echter nog niet zeggen, dat een nieuwe moraal zich heeft gevormd; tenminste niet in de democratische volken.

Braken de westelijke mogendheden hun woord, dan deden zij dat slechts uit vrees of verlegenheid. Engeland vond in 1932 een krachtige houding tegenover Japan te gevaarlijk, beducht als het was dat het met weinig hulp van anderen een oorlog zou moeten voeren in het eenige deel van de wereld waar het toen niet zijn volle maritieme kracht kon ontwikkelen. Laval verried in 1935 den Volkenbond, omdat hij hoopte daardoor te voorkomen dat Italië zich aan de zijde van het zoozeer gevreesde Duitschland zou scharen. Engeland weigerde in Maart 1936 Frankrijk te steunen in een krachtdadig verzet tegen de Duitsche militarisatie van het Rijnland, omdat het toen, inplaats van zich door het gegeven woord te laten leiden, de feitelijke en moreele beteekenis van het gebeurde ging afwegen tegen het risico, dat er tegenover stond. Dat Engeland en Frankrijk, tegen eigen belang in, republikeinsch Spanje de dupe lieten worden van het bedrog dat zij zelf met open oogen gedoogden, was ook weer uit vrees voor de gevolgen van een waardig en krachtig optreden. Moeilijke omstandigheden vonden te Londen en te Parijs

een kortzichtig, en moreel zoowel als militair zwak geslacht. De moraal was er niet veranderd. Men was niet verstoken van schaamte over hetgeen men deed en moest dulden. Men werkte ervoor, om eens weer te kunnen handelen gelijk eer en belang het eischten. Vrees en voorzichtigheid waren machtiger dan het gevoel voor waardigheid. Men kan die houding ook niet enkel veroordeelen. Zwaar was de verantwoordelijkheid tegenover het eigen volk dat aan vreeselijk lijden kon worden blootgesteld, voor een regeering die een oorlog niet uit den weg ging. Ware de houding der Fransche regeering, en vooral van de Fransche vertegenwoordigers te München, niet wat overdreven onwaardig geweest, dan zouden wij kunnen spreken van een heldhaftigheid, die het belang van het volk hooger stelde dan eigen staatsmanseer. Misschien mogen wij dit dilemma Chamberlain ten goede rekenen.

Bij de dictators is het anders. Hun trouweloosheid spruit niet voort uit vrees voor de gevolgen van de vervulling van aangegane verplichtingen; zij is een overrompelingsmethode, een exploitatie van de moraal van anderen. De wereld is zeer vatbaar voor de suggestie van het gegeven woord, vooral als zij, uit vrees of gemakzucht, niets liever wil dan vertrouwen schenken. Men neemt gaarne aan, als het eigen belang dit eischt, dat een dief niet altijd steelt, dat een leugenaar niet altijd liegt. Men is bereid te gelooven, dat anderen in ieder geval niet zullen stelen of geen onwaarheid zullen spreken, tenzij een dringende behoefte hen daartoe noopt. De wereld heeft in de dictators heel lang leiders van misdeelde volken gezien, die met trouweloosheid en misleiding, het wapen der zwakken, streden om onrecht hersteld te krijgen of voor de hunnen een dragelijk levenspeil te veroveren. Wij moeten inzien dat het een hard geval was voor den staatsman die zoo dacht, dit half verdedigbaar geachte streven ten koste van de ergste teisteringen voor eigen volk te bestrijden, niet uit overtuiging maar terwille van een contractueele verplichting. Men kan zekere staatslieden slechts verwijten, dat zij te langen tijd hebben laten voorbijgaan, voor zij beseften dat niet slechts een begrijpelijke behoefte aan herstel van nationale waardigheid en nationale welvaart de dictatoren tot hun stelselmatig misbruik van verzekeringen en beloften dreef,

maar dat deze beweging het onvermijdelijk uitvloeisel was van den aard van hun stelsels.

Het was of men niet wilde zien en hooren. De dictators verwierpen met woorden evenzeer als met daden de oude begrippen van menschelijkheid, vredelievendheid, recht. Zij schonden niet alleen de internationale moraal, bijwijze van tijdelijk, en innerlijk door hen zelf veroordeeld middel ter bereiking van zekere doeleinden; zij toonden demonstratief hun minachting voor de oude opvattingen omtrent goede trouw, trouw aan verplichtingen, omtrent den plicht tot waarheidspreken. Wat bij de westelijke mogendheden nog een reden tot innerlijke beschaamdheid was, wat bij hen als een handeling beschouwd werd die zij zeker niet anders pleegden dan onder den dwang van een harde noodzakelijkheid en met den stillen wensch, niet meer tot een herhaling genoopt te worden, was voor de totalitaire staten, mèt de misleiding, een tactiek, waarop zij zich verhieven en die zij met te meer ijver gingen toepassen naarmate de doeltreffendheid ervan te duidelijker aan den dag kwam. De westelijke mogendheden zondigden uit zwakheid, uit vrees, soms onder den druk van een verantwoordelijkeid die zij nog zwaarder lieten wegen dan de plicht tot trouw aan het gegeven woord; de dictators erkenden niet meer de moreele overwegingen, waardoor de anderen in ieder geval nog werden geplaagd. Die moreele overwegingen waren de dictators welkom, als een oorzaak van zwakte van hun tegenstanders; een zwakte waarvan zij rijkelijk partij trokken. Maar tegelijkertijd verheelden zij niet hun minachting ervoor. De trouweloosheid was tot politiek stelsel verheven, dat tot volkomenheid werd gebracht, en dat de toepassers gerechtvaardigd vonden door de resultaten.

Dit is een stelsel, waaronder de wereld gebukt gaat, en dat dreigt het noodlot te worden van de nu levende generaties. Het nadert zijn crisis, het heeft zijn lijn uitgeloopen. Een roofbouw is het geweest op het vertrouwen en de trouw, die tot de tradities der menschheid behooren. Zooals iedere roofbouw heeft hij tijdelijk rijke resultaten opgeleverd voor hen, die hem bedreven. Maar iedere roofbouw eindigt ook met de uitputting van het geëxploiteerde. Er is geen vertrouwen meer in de woorden van de dictators. Zouden zij zich tot waarheid

en trouw bekeeren, dan zouden de staatslieden der andere mogenheden gedurende langen tijd hen niet kunnen en niet mogen gelooven. Daartoe moest het stelsel onvermijdelijk leiden. Men kan het niet macchiavellistisch noemen, omdat het kenmerk van het cynisme van Macchiavelli ver vooruitziende berekening was, en dat der dictatoren slechts dienen kan tot het snel binnenhalen van zoo groot mogelijken buit. Het kan zijn dat de verwachtingen, die erop zijn gebouwd, van wijder strekking zijn; dat de dictatoren steeds nog hopen, voor het stelsel volmaakt uitgediend heeft, zooveel macht en zooveel bezit in de wereld verworven te hebben dat niemand nog in staat zal zijn hun in den weg te treden. Maar in onze dagen is de tegenkanting reeds zoo sterk en zoo gevaarlijk geworden, dat men hopen mag aan een nieuw keerpunt te staan, voor een kentering van het getij.

Maar wat zal deze kentering de menschheid nog kosten?

Hitler's overweldiging van het Tsjechisch gebied heeft wat nog sliep in de wereld wakker geschud. Hier was geen vergoelijking meer mogelijk voor hen, die in zijn daden totnogtoe slechts een wat ruig streven naar internationale gerechtigheid voor Duitschland hadden willen zien. Alle openhartigheid van Mein Kampf had deze optimisten niet tot waarschuwing kunnen dienen. Zij verwierpen veelal de methoden van Hitler, maar zij waren bereid zijn resultaten te aanvaarden. Zij zagen zoo goed als ieder ander het verbreken van verdragen en beloften. Maar zij geloofden nog steeds, dat dit slechts zou doorgaan, tot de nationale eischen van den groot-Duitscher zouden zijn vervuld.

De overweldiging van Tsjechisch Bohemen en Moravië viel buiten iedere vergoelijkende redeneering. In September had Hitler, in zijn dramatische rede in het Sportpaleis, vóór het hoogtepunt van de crisis nog, op zijn hartstochtelijke wijze verzekerd, dat hij geen Tsjechen wilde binnen het Duitsche Rijk. Dit had oprecht geklonken, en weinigen van de millioenen in de wereld, die hem hoorden spreken, zullen hebben getwijfeld aan de eerlijkheid van deze, zoo aannemelijk klinkende betuiging. Wel was de uitbreiding die hij eigenmachtig aan het accoord van München gegeven had met deze woorden in strijd. Maar het was ook nog weer begrijpelijk

hoe begeerte naar allerlei oeconomische aantrekkelijkheden en rijkdommen juist over de te München aangegeven grens, hem buiten deze perken had gelokt. In Maart echter trad hij op als overmoedig veroveraar van niet-Duitsch gebied, onmiskenbaar met het doel zich een weg te banen naar rijke streken, waarop hij als groot-Duitscher op geen manier nog rechtvaardigbare aanspraken maken kon. Reeds zag men hem begeerige blikken op Roemenië slaan. En bijna onmiddellijk ook stelde hij eischen aan Polen, die weinig goeds voorspelden voor de toekomst van dat land. Het was duidelijk, dat hij snel wilde toetasten, om een zoo groot mogelijken buit te hebben binnengehaald voor voldoende macht tegen hem gemobiliseerd kon worden. Met een verlamd en onderworpen Polen, met een verzwakt en verdeeld Rusland, met de rijkdommen aan olie en graan van oostelijk Midden Europa in zijn macht, zou hij alles kunnen trotseeren wat zich tegen hem vereenigen zou. De Balkanlanden zouden zich dan wel wachten, zich door het Westen tegen hem te laten aanvoeren. Zou het Westen zelf zich nog tegen hem durven verzetten? Zouden Engeland en Frankrijk dan niet bereid zijn hun vrede te koopen met zware offers in koloniaal gebied en misschien zelfs op het vasteland van Europa, omdat een oorlog zeker door hen zou worden verloren?

Hitler had nog een andere reden om zich te haasten. Duitschland had Oostenrijk in korten tijd leeggegeten, en Sudetenland had de ontberingen, waaronder het Duitsche volk gebukt gaat, ook slechts zeer gebrekkig kunnen verlichten. Tsjechië zou al evenmin lang daarvoor kunnen dienen. Dit te minder omdat de goudschat van het land buiten het bereik der Duitschers gebleven was. Het Duitsche volk raakt oververmoeid, en nog moet voortdurend nieuwe inspanning ervan geëischt worden. De moeilijkheden om in de dagelijksche behoeften van voedsel en kleeding te voorzien, nemen met de week toe. De staatsschuld groeit, gelijk nooit in eenig land ter wereld de staatsschuld in vredestijd is toegenomen. De handelsbalans wordt met de maand ongunstiger, ten deele tengevolge van het onvermogen der Duitsche industrie nu nog, gelijk te voren, voor uitvoer te werken, ten deele ook door een stijgenden onwil der buitenwereld, ontbeerlijke Duitsche producten te koopen. Weldra zal in Amerika de oeconomische

represaille van voor Duitschland speciaal verhoogde inkomende rechten in werking treden. De inspanning mag niet te lang meer duren. Wat Hitler nagestreefd heeft met de wapening, waarvoor die inspanning geëischt werd, af te dwingen, moet nu weldra afgedwongen zijn. Anders wordt het te laat.

Maar Engeland is eindelijk met allen ernst in het geweer gekomen. Hun, die in Engelsche regeeringskringen totnogtoe voor vrede en toegeeflijkheid tegenover Duitschland hadden gepleit, was door de inlijving van Tsjechië het zwijgen opgelegd. Chamberlain kon zich niet langer laten dupeeren, zonder volmaakt belachelijk te worden. De oprichting van het Tsjechische protectoraat maakte iedere illusie omtrent het resultaat van München onmogelijk. Chamberlain, die een jaar geleden in vriendenkring de meening placht te verkondigen dat een oorlog met Duitschland op den duur onvermijdelijk blijken zou, en later misschien hoop had gekoesterd te pessimistisch te hebben geoordeeld, zag zijn sombere vermoedens op overtuigende wijze bekrachtigd. Geen voorzichtigheid in het aangaan van verplichtingen op het vasteland kon nu nog voor Brittanje nuttig zijn. Deze zou niet anders meer wezen dan een ten verderve leidende struisvogelpolitiek. Er was nog slechts één middel om het gevaar dat Engeland rechtstreeks dreigde, of middellijk door de verlamming van Frankrijk, af te wenden. En dat was de vorming van een sterke coalitie tegen het geweld. Londen wierp al zijn bezwaren overboord; de bezwaren tegen het aangaan van verplichtingen in oostelijk en Midden Europa, de bezwaren tegen een samenwerking met Rusland. Wie nu wilde kon bindende verzekeringen te Londen krijgen tegen het Duitsche of het Italiaansche gevaar. Londen was bereid met ieder samen te werken, die slechts den status quo in Europa tegen geweld van wapenen wilde helpen verdedigen.

Duitschland gromde nijdig, liet stroomen van smaadwoorden los tegen de Britsche staatslieden, maar werd voorzichtiger. Rome bralde nog verder, dreigde, en vond voedsel voor zijn overmoed in de beslissing in Spanje. Tenslotte bezette het Albanië, in de verwachting de Balkanstaten, en in het bijzonder Griekenland en Turkije, daardoor zoozeer te intimideeren dat zij niet meer met Engeland en Frankrijk in zee zouden durven gaan. Zuid Slavië boog zich, Bulgarije maakte

eischen bekend aan Roemenië en Griekenland als prijs voor een welwillende neutraliteit. Griekenland, Turkije en Roemenië lieten zich niet afschrikken. Engeland werd des te verbetener door de nieuwe wandaad tegen Albanië. Het zag zijn positie versterkt. Italië moest de verrassing beleven dat de latente haat in de mohammedaansche wereld tegen dit land, om de gruweldaden in Libye en Abessinië, op eens als een laaiende vlam uitsloeg. Engeland en Frankrijk namen in de Middellandsche Zee een dreigende houding aan, steunende op een sterke en zeer paraat gemaakte, maritieme overmacht. Amerika koos met de week duidelijker partij. President Roosevelt vond nu met zijn opvatting omtrent zelfs de Vereenigde Staten dreigende gevaren, ingang in kringen waar men totnogtoe stijf isolationistisch was geweest. Hij hield dreigende redevoeringen, liet blijken dat bepaalde, interventionische dagbladartikelen door hem zelf geïnspireerd waren. Zijn boodschap aan Berlijn en Rome versterkte nog zijn positie in de openbare meening van zijn land.

Hij nam een zeer gewichtig besluit: De spanning in Europa had er Amerika toe gebracht, zijn vloot uit den Grooten Oceaan in den Atlantischen Oceaan samen te trekken. Prompt was Japan overmoedig geworden. Berlijn en Rome koesterden nu de hoop, Japan voor een vast bondgenootschap te kunnen winnen. Mocht de Britsch-Fransche zeemacht veel te sterk zijn voor de vloten van de spil, Japan kon dat verhelpen, door een groot gedeelte van die zeemacht naar het Verre Oosten te lokken. Te Tokio waren zekere lieden niet onwillig. En deze lieden zijn onder de tegenwoordige omstandigheden de machtigsten in den lande. Amerika scheen niet te duchten. Met Duitschland en Italië als bondgenooten zou Japan het trage geluk naar zijn hand kunnen zetten. Nu zond president Roosevelt met een plotseling besluit de Amerikaansche vloot naar de Pacific terug. Dit gebaar was duidelijk. Hij vertrouwde voor de verdediging van de oostelijke kusten van het land op de Britsch-Fransche eskaders. Daarvoor zou hij Japan in toom houden. De Japanners zijn altijd overgevoelig voor Amerikaansch dreigement. Op eens was het uit met allen overmoed, met alle verlangen naar een bondgenootschap. Maritiem waren Berlijn en Rome nu aan zich zelf overgelaten tegenover de westelijke zeemogendhe-

den. Te meer reden had Japan om zich heel stil te houden, daar Chamberlain reeds sprak van de mogelijkheid van een Russisch-Britsch defensief verbond in Oost Azië.

Nadien is Mussolini op eens vredelievend geworden. Hij heeft de wereld verrast met een korte rede van voor zijn doen zeer zachtaardig karakter. Nooit heeft hij anders dan vrede gewild. Hoe kan iemand hem van krijgszuchtigheid beschuldigen? Hitler ging rondvraag houden bij de naties, waarvoor Roosevelt van hem een verklaring van non-agressie had verlangd. Had één van hen Roosevelt gemachtigd tot dien eisch? Voelde een van hen zich door Duitschland bedreigd? Hitler kon weten dat alle landen, tot welke hij zijn vraag richtte, ontkennend zouden antwoorden. Zij wapenden alle, met uiterste inspanning van zijn krachten. Tegen Engeland of Frankrijk? Of misschien tegen een invasie van bewoners van Mars, waarvan een radiospel onlangs in Amerika een paniek teweegbracht?

Als Hitler zich nu op die antwoorden beroept, zal hij zijn getrouwen in en buiten Duitschland veel vreugde bereiden. Maar buiten dien kring zal men aan die rondvraag geen grooter waarde toekennen dan aan de plebiscieten, waarvan het regime in Duitschland zich voor allerlei doeleinden pleegt te bedienen. Ook zijn sommige antwoorden niet naar wensch uitgevallen! De spanning zal voortduren en zal niet meer met woorden kunnen worden opgeheven. Geen rede zal een einde kunnen maken aan Engeland's beleid, dat de spil met een onverbreekbaren band moet omgeven. Want de geloofwaardigheid van de woorden der dictators is als een verkwist goed. Immers, de wereld heeft geleerd, dat vriendelijke woorden uit hun mond slechts ten doel hebben, anderen te doen inslapen. Zij weet nu hoe gevaarlijk het is, daaraan vertrouwen te schenken.

Het is een droevige toestand. De volken putten zich uit voor hun bewapening. En er is geen mogelijkheid dit door een accoord te doen eindigen, omdat voor een accoord vertrouwen noodig is, dat tenopzichte van de dictators niet bestaat. Gekomen is wat niet kon uitblijven. En het is te vroeg gekomen voor de berekening der totalitaire staten. Het beklemmende probleem van de naaste toekomst van Europa is er nog te kritieker door geworden.

Abel ontmoet de vrijheid[1)]
Door Maurits Dekker

Klein is deze wereld, maar binnen haar enge grenzen is een even groote veelheid van verschijnselen, als in oneindigheid, die haar omgeeft en waarvan zij deel uitmaakt. Abel kent deze wereld en hij is vertrouwd met haar gestalten en vormen. Er zijn hier drie boven elkander liggende gebieden: een laag duisternis, een laag licht en dan weder een laag duisternis. Aan de zijkanten zijn de afgrenzingen minder scherp. Het lichte middengebied vervloeit hier en gaat onmerkbaar over in het oneindige. Het verschijnsel der vervloeiing, de overgang van bekend naar onbekend, komt overal voor, het is eigen aan ieder stelsel en men vindt het op elk gebied. Iedere beweging vertraagt tot stilstand, alle leven vervloeit tot dood. Het komt er op aan niet te wijken, zich niet weg te laten drukken naar het onbekende, de kern vast te houden. Daarom moet de mensch die niet vervloeien, die zichzelf behouden en niet in het oneindige oplossen wil, zich niet uit het centrum van het middelste vlak verwijderen. Alleen in het midden vindt de mensch zichzelf, het Ik staat altijd in het brandpunt. Nu, meer dan ooit, komt het er voor Abel op aan de grenzen te bepalen en het veld van het eigen Ik af te bakenen. Horizonten zijn vijandig, omdat zij, inplaats van de kern te omsluiten en te begrenzen en het vertrouwde te beschermen, een bedriegelijke, onmerkbare overgang naar onbekende, onveilige gebieden vormen.

Abel's kleine wereld is naar boven en beneden afgesloten, maar zij vervloeit in het platte vlak. Jaren lang reeds heeft hij het voornemen gehad, zich aan weerskanten te beschermen, links en rechts een afsluiting te maken. Hij is er nooit toe gekomen en nu is het te laat. Niet alleen te laat, maar zelfs overbodig, denkt hij met eenige voldoening.

Boven zijn hoofd buigt zich de gemetselde toog, die het kel-

1) Romanfragment.

dergewelf steunt, onder zijn voeten is de tegelvloer, waarop een plank ligt, die hem tegen de uit de grond opstijgende vochtige dampen beschermen moet. Dieper, niet ver onder de roode vloertegels, is het moeras, het water van de zee, dat het land doordrenkt heeft en waarop dit oude huis, deze heele stad drijft. Rondom hem, als een samengekrompen horizont, de peripherie, de troebele zone, waar het bekende in het onbekende over gaat. Het Ik is als een ster, omgeven door een nevelring van vreemde droomen en vage vermoedens. Hij is een bacil onder het objectief van een microscoop, zijn lichaam is een preparaat, in welks centrum zich het Ik bevindt. Ook kleine werelden zijn onmetelijk groot en maken deel uit van de oneindigheid; zóó is een ster niet meer dan een bacil en is een bacil een ster.

Boven zijn hoofd hangt de emaille beker, waaruit blinkend wit licht op zijn werkbank valt. Zoo krachtig is het schijnsel, dat het volume schijnt te hebben en hem tastbaar voorkomt. Hij kan zijn handen in het licht steken, zooals hij deze in water onderdompelen kan. Zonder dit schijnsel bestaat zijn wereld niet, is zij dood. Het licht is een pantser, dat hem beschermt tegen het onbekende. Boven de ijzeren reflector ligt een kussen van duisternis, waarop de steenen van het gewelf rusten. Maar het oude huis met zijn zware muren en dikke balken, drukt niet op het gebied van het licht, waarin zijn handen zich vrij kunnen bewegen.

De muurstut van de toog heeft een buik, die ver in het blad van zijn werkbank naar voren dringt. De steunbeer is een marskramer, die de tafel met instrumenten en gereedschappen als een bak met koopwaar voor zijn lichaam draagt. In een voeg tusschen de steenen steekt een spijker, waaraan zacht slingerend de rechtbeenige passer hangt, welke hij zooeven gebruikt heeft. De blinkende beentjes van de passer maken een pendule-dans, de dans der vervloeiing die onmerkbaar in stilstand overgaat.

Vier en twintig jaar heeft de passer op deze plaats gehangen en het evenwicht, waarin zich de twee metalen beenen bevonden, zou nimmer verstoord geworden zijn, als geen hand hem had aangeraakt. Hij zou roestig en het scharnier zou stroef geworden zijn, als hij hem niet zorgvuldig schoon gehouden en geolied had. Nu glanst de passer, alsof hij ver-

chroomd is en alleen hij kan zien, dat het een oud stuk gereedschap is, omdat hij weet hoe scherp en hoekig vroeger de randen waren, die thans rond afgesleten zijn. Dat hebben zijn vingers gedaan en toch zijn zijn handen zachter dan het harde metaal.

Achter zijn rug zoemt het groote insect, de schildkever, die reeds vier en twintig jaar in een hoek van het gewelf zit. De kever hangt onwrikbaar aan de muur, kan loopen noch vliegen en toch beweegt hij. Onder zijn zwarte schilden draait zoemend het anker, dat de kleine draaibank drijft. Millioenen kilometers heeft deze snel draaiende draadklos in de loop der jaren reeds afgelegd en toch heeft de motor zich nimmer van zijn plaats verwijderd. De schildkever heeft een wereldreis in zijn eigen binnenste gemaakt.

Deze kelder is oud, het oudste deel van het huis. Hij was hier reeds voordat het huis gebouwd werd en moet deel hebben uitgemaakt van de fundeeringen van het Clarissenklooster, dat hier eeuwen geleden gestaan heeft. Achterin de kelder is nog een stuk steenen trap, drie of vier uitgesleten afgebrokkelde treden, die vroeger naar een nog dieper gelegen kelder hebben gevoerd. Thans is het trapgat gevuld met puin en vochtige aarde, waarin grauwe paddestoelen groeien. Het is een kleurloos, onderaardsch tuintje, dat alleen bezocht wordt door slakken en kakkerlakken. In de zijwand, waaraan de motor hangt, bevindt zich een boogvormige nis, ontstaan door het dichtmetselen van een doorgang, die slechts voor de halve dikte van de muur met steenen werd gevuld. De voor deze nis staande draaibank is als een graftombe voor een zijaltaar; het metalen bovenwerk met de glimmende klauwkop en de geribde riemtrommel is het harnas van een dooden ridder. Aan de andere kant van de dichtgemetselde doorgang ligt de kelder van den wijnhandelaar. Tusschen de twee huizen moeten rattengangen zijn, want eens hebben dronken ratten, die wijn uit een lekkend vat gedronken hadden, een leerjongen aangevallen. Onder de kelders door loopt ook een riool, dat met de gracht in verbinding staat. De vloertegels boven dit kanaal zijn verzakt en vormen een ondiepe goot. In het riool huizen waterratten.

Van de eerste dag af heeft Abel een gevoel van afschuw voor deze kelder gehad, dat hij nooit geheel heeft kunnen over-

winnen. Niettemin is deze tegenzin er een der oorzaken van geweest, dat hij van zijn ondergrondsche werkplaats is gaan houden. Want het is juist de onaangename, onveilige sfeer van de kelder, die hem duidelijk doet voelen, hoe goed en beschermd zijn plaats bij de fel verlichte werkbank is. Hij houdt van de kelder, omdat hij niets kan liefhebben, dat hij niet tegelijk haten kan. Hij houdt van zijn werktuigen en gereedschap, niet alleen omdat zij onontbeerlijke hulpmiddelen bij het werk zijn, maar ook omdat zij een eigen leven en wil hebben en hem op moeilijke oogenblikken soms in de steek laten, weerbarstig zijn, uitglijden en het resultaat van uren lang geduldig peuteren verknoeien. Het anders zoo gewillige gereedschap kan hem op die momenten in een toestand van razernij brengen, waarin hij in staat is zoowel de werktuigen als het werkstuk te vernielen. Zooals van de kelder, van zijn werk en zijn gereedschappen, houdt hij ook van zijn vrouw, die hij soms feller haten kan dan eenig ander mensch. Hij die werkelijk lief heeft, is bereid en in staat het voorwerp zijner liefde te vernietigen.

In de loop der jaren is een eindelooze stoet van de fijnste en wonderlijkste instrumenten over het bultige veld van zijn werkbank heengegaan, een leger van werktuigen en apparaten, die hem, door een of andere gelijkenis of overeenkomst, vaak aan oorlogstuig hebben doen denken. Het talrijkst waren de microscopen, eenvoudige, zonder condensor en met een enkel objectief en gecompliceerde met revolvers, meettafels en dubbele tubussen. Dan waren er spectrometers, kleine telescopen en andere optische instrumenten. Ook apparaten met teere, levende organismen, zooals cardiografen, snaargalvanometers, inductoren en gevaarlijke Röntgenkolven. Verder eenvoudige toestellen: steriliseertrommels, bloeddrukmeters, verschillende catheters, keelspiegels, oogspiegels, scharen, messen en tangen. Het wapenpark van een miniatuur-leger is door het licht van zijn lamp heengegaan. De microscopen behoorden bij het luchtafweergeschut, de lange glimmende telescoopkokers waren zwaar-kaliber kanonnen, de steriliseertrommels tanks en de Röntgenkolven zonden doodende stralen uit. Met al deze wapenen kon de mensch zich verdedigen. Abel houdt er van, zich binnen een ring van geladen vuurwapens op te sluiten. Vooral 's avonds, als hij

op bed ligt en niet inslapen kan, komt hij dikwijls op de gedachte, zijn huis in staat van verdediging te brengen. Dan plaatst hij machine-geweren achter de vensterramen, luchtafweergeschut op het dak en legt een stapel handgranaten op het trapportaal neer. Pas nadat hij dit alles in gedachten volbracht heeft, weet hij zich beschermd, komt er een gevoel van rust over hem en slaapt hij in. Ieder mensch heeft behoefte aan een plekje, waar hij zich veilig weet.

Abel is een gelukkig man: hij kent verschillende van deze plekjes. Een daarvan is de lichte werkbank in de donkere kelder. Niet alleen de ruimte, ook de tijd heeft veilige plaatsen. In de tijd voelt de mensch zich beschermd, als er niets is dat hem herinnert aan toekomst en verleden, als hij niet weet, dat hij voortschrijdt naar het einde: als de tijd stil staat. Voor Abel heeft de tijd vier en twintig jaar stil gestaan. Gedurende al die jaren heeft hij geleefd in een tijdloos heden, één dag zonder einde. Toch was er iedere morgen opnieuw weer het begin, het oogenblik waarop hij de trap afging en even de met geuren van metaal en machineolie vermengde kelderlucht waarnam. Ook had iedere dag een einde, het moment waarop hij het laatste stuk gereedschap van de werkbank nam en zijn hand naar de afsluiter ging om het licht uit te draaien. Maar door de jaren heen waren de geuren in de kelder dezelfde gebleven en was er geen verandering gekomen in de handelingen, welke hij 's ochtends en 's avonds verrichtte. Alles was gebleven zooals op de eerste dag, toen hij als jongeman de werkplaats voor de eerste maal betrad. En zoo bleef hij dezelfde Abel, levend op een plaats die tot in iedere kleinigheid aan zichzelf gelijk bleef, werkend in een door duisternis omvangen lichtplek, ademend in een sfeer van moderne techniek, die doortrokken was van de geur der middeleeuwen en de vochtige rottingsdampen der aarde. Aan dit bestaan in het tijdlooze was pas een niet geheel onverwacht, maar daarom niet minder verrassend eind gekomen, toen men hem gezegd had, dat hij ontslagen werd, omdat de zaak opgeheven zou worden. Dadelijk nadat de jonge baas hem dit in de opkamer had medegedeeld, was er iets merkwaardigs met Abel gebeurd. Hij was voorbereid geweest, hij had geweten dat dit oogenblik komen moest en daardoor had meneer Henri's mededeeling hem niet hevig geschokt. Er was

alleen maar opeens een deur open geworpen, waarin hij al lang de sleutel had hooren omdraaien en waarvan hij de kruk had zien bewegen. Terwijl de patroon nog met hem sprak en hem uitlegde waarom hij, nu zijn vader overleden was, genoodzaakt was de zaak te liquideeren, had Abel zichzelf in de glazen deuren van de instrumentenkast gezien. En achter het glas, dwars door zijn spiegelbeeld heen, zag hij de instrumenten. In zijn schedel zat een centrifuug voor urine-onderzoek, in zijn borst een kymograaf en in zijn buik een kleine reflector voor infra-roode bestraling. Hij was een homunculus, die een Röntgenopname van zijn eigen lichaam zag. Het beeld was scherp en duidelijk en het had niets vreemds of verontrustends, omdat hij de samenstellende deelen kende en wist hoe het geheel tot stand kwam. Opeens echter waren er geen instrumenten meer geweest, had hij alleen nog maar zichzelf gezien, maar nu zoo duidelijk, dat het hem voorgekomen was alsof hij zijn beeld in een verzilverde spiegel zag of dat hij zelf in de kast stond op de plaats, waar zich zooeven nog de instrumenten bevonden hadden. Doch de man die daar stond was niet Abel, die zijn ontslag kreeg, maar de jongeman, die vier en twintig jaar geleden in betrekking gekomen was. Meneer Henri's woorden hadden de toestand van rust, die jaren lang geduurd had, verbroken en de tijd weder in beweging gesteld. Opeens stond hij weer aan het begin, omdat hij aan het einde gekomen was. Het had slechts kort geduurd en heel even maar was het kamertje met de instrumenten nieuw voor hem geweest, zooals op die ochtend, toen hij het voor de eerste maal betrad. Toen de oude Abel, het schimmige spiegelbeeld, dat instrumenten in zijn binnenste droeg, terugkeerde, had hij begrepen, dat vier en twintig lange jaren in een enkele seconde voorbij gegaan waren. Het heden had zich afgescheiden van het verleden, de tijd had weder tempo gekregen, de pendule-dans der metalen passerbeenen was ingezet, het voortgaan naar het einde begonnen. Ik ben hier oud geworden, meneer Henri, had hij gezegd en met deze woorden had hij getracht verschillende gevoelens en gedachten tot uitdrukking te brengen. Hij had er mee willen zeggen, dat er nu iets bekends ophield en iets onbekends begon, dat hij bang was voor de toekomst en dat hij zich teleurgesteld gevoelde. Plotseling had hij begrepen, dat men

hem verraden had, dat men, terwijl men hem in de waan liet, dat alles blijven zou zooals het nu eenmaal was, hem opzettelijk onkundig gelaten had van het voorbijgaan van de tijd, om hem nu opeens los te laten en met een toekomst te belasten. Er was een leegte om hem heen ontstaan, hij had de aanwezigheid van onbekende gevaren gevoeld, zooals 's avonds in bed, als hij niet inslapen kon en zich met denkbeeldige vuurwapenen beschermde. Meneer Henri had nog iets gezegd van de onvermijdelijke loop der gebeurtenissen, maar Abel had er niet veel van verstaan, omdat het tikken van de Friesche staartklok, die vlak achter hem hing, hem gehinderd had. Vier en twintig jaar had die klok getikt en hij had het niet gehoord. Ontelbare malen had hij op de met sterren versierde wijzerplaat gekeken hoe laat het was, maar nooit had hij er over nagedacht dat die klok de tijd aanwees en dat iedere dag zijn eigen uren had.

Meneer Henri lijkt op zijn vader, hij ziet er uit als de oude patroon, toen deze nog jong was. Toch zijn er kleine verschillen, die hem tot een geheel ander mensch, die den zoon tot een nabootsing van de vader maken. Zoolang de jonge baas niets zegt, zich niet beweegt en niets doet, kan Abel zich voorstellen dat hij den vader inplaats van den zoon ziet. Doch het onderscheid valt al dadelijk op, als meneer Henri hem aankijkt. Dan ziet hij een bekend gelaat met een onbekende uitdrukking. Het is dan ongeveer zoo, alsof hij na lange jaren iemand ontmoet, wiens veranderd uiterlijk niet meer overeen komt met de voorstelling, welke hij daarvan in zijn herinnering bewaard heeft. Het verschil wordt nog duidelijker en het onderscheid grooter, als meneer Henri praten en bewegen gaat. Het spreken verandert het gelaat, niet alleen omdat de bewegende mond lijnen in de wangen trekt, maar ook omdat een vreemde stem deel van een bekend gezicht wordt. Het is alsof de klank, als een kleurstof die in helder water oplost, zich met het hoofd vermengt, alsof het vleesch doortrokken wordt van een andere substantie. Meneer Henri is niets meer dan een nabootsing van zijn vader, een copie, die alleen maar een oppervlakkige gelijkenis met het oude bekende beeld vertoont. Behalve de kelder, waar alles zooals vroeger gebleven is, heeft heel het huis, na de dood van den ouden patroon, deze gedeeltelijke verandering ondergaan. De win-

kel, de opkamer, de woonvertrekken en de zolder zijn hetzelfde gebleven en toch is alles niet meer zooals het eens was. Er wordt hier anders dan vroeger gepraat, er klinken andere geluiden, er hangen andere geuren. Zelfs het licht is vreemd, omdat mijnheer Henri andere lampen laat branden, waardoor het leven naar andere hoeken verplaatst is. De zware lucht van pijptabak is verdwenen en de zoete geur van sigarettenrook is er voor in de plaats gekomen. Ook bij de slaapkamer en in de keuken ruikt het anders dan vroeger. De nieuwe geuren hebben het huis lichter gemaakt, alsof alles opnieuw geschilderd is. Als Abel naar de zolder moet, waar zich het magazijn bevindt, is het hem alsof hij door een nieuw onbekend gebied heen gaat.

Ook de andere knechten, die onder Abel's leiding staan, zijn ontslagen. Meneer Henri heeft niet afzonderlijk met hen gesproken, maar hen samen bij zich laten komen. Abel is op een bizondere manier en met onderscheiding behandeld, omdat hij het langst in dienst is. De anderen hebben over werkloosheid en over hun zorgen voor de toekomst gesproken, maar Abel heeft aan dit gesprek geen deel genomen. Hij weet niets van werkloosheid, hij is nog nooit zonder werk geweest en daarom maakt hij zich niet bezorgd. Hij weet alleen, dat er thans spoedig een Zaterdag komen zal, waarop hij niet meer naar het kantoortje zal gaan, om zijn loon in ontvangst te nemen. En op die eerste Zaterdag zonder loon, zal een Maandag volgen, waarop hij niet meer aan het werk zal gaan. Daarna komen er nieuwe dagen, die zich ongeteld verliezen in een wazig verschiet, als een beeld, dat door tegenover elkander hangende spiegels steeds bleeker weerkaatst wordt. s Morgens zal de wekker niet rinkelen, omdat hij niet wakker behoeft te worden en in bed kan blijven liggen. Het zullen leege dagen zijn, die geen begin hebben. Een dag zonder werk, is als een open gat in een optocht. Men kan in het gat gaan staan, er doorheen loopen en met zijn armen om zich heen zwaaien, maar er is niets te zien en er valt niets te betasten. Ook door een leege dag loopt men met zwaaiende armen, maar de handen hebben niets om te grijpen. Een vrije dag is vermoeiender dan een werkdag, omdat men dan voortdurend de handen dragen moet, die anders bezig zijn en omdat men dan niet het blauwe werkpak draagt, maar dure

kleeren, die ontzien moeten worden. Op Zondag beweegt men zich anders, minder gemakkelijk en stijver dan door de week. En nu zal er een heele reeks van Zondagen komen. Hoe eindeloos lang deze vrije tijd hem zal vallen, kan hij zich eenigszins voorstellen, als hij er aan denkt, hoe langzaam twee opeenvolgende Kerstdagen voorbij gaan. Tusschen twee van die dagen ligt zijn toekomst, als tusschen twee spiegels, die een leege ruimte weerkaatsen.

Dit is de vrijheid, denkt Abel. Voor hem, op de werkbank, ligt een blinkend-gepolijst vel koperblik. De oppervlakte is zóó zuiver glanzend, dat zij een gaaf beeld weerspiegelt van de lamp, die er recht boven hangt. Het door de plaat teruggekaatste licht, slaat gele kronkellijnen, als een sluier van brokaat, tegen het witte gewelf. Het is als zonlicht, dat door bewegend water wordt weerspiegeld. Zoo moet ook de vrijheid zijn, waarvan de menschen zingen: een wereld vol licht en stroomend water. Zooeven heeft hij zijn vingertop op het midden van de plaat gedrukt en op deze plaats is thans een doffe plek. Het vel koperblik is een ruim veld, de wereld van de vrijheid, die door de zon beschenen wordt. In het midden, op de doffe plek, staat Abel. Hij kan in alle richtingen gaan, nergens is een hindernis, overal is het veld glad en overal schijnt de zon. Buiten de koperen vlakte strekt zich het onbekende uit. Ook daarheen kan zich de man begeven, die niet aan plaats of door tijd gebonden is. De treinen, die elk oogenblik van de stations vertrekken, de groote donkere schepen in de haven en de vliegmachines die ronkend over de stad heen gaan, onderhouden de verbinding met het onbekende. Er gebeurt veel in de wereld waarvan de mensch, die geen vrijheid heeft, niets weet, waarover hij zelfs nooit nadenkt. Deze morgen, nu hij nog niet eens vrij is, doch alleen maar weet dat hij het binnenkort worden zal, komen er reeds allerlei nieuwe gedachten bij hem op. Buiten, achter het lage kelderraam, heeft hij zooeven de claxon van een auto gehoord en nu vraagt hij zich af, waar alle automobielen heen gaan. Zij rijden in alle richtingen, blijven in verre straten staan of verlaten de stad, om het land in te gaan. Eén enkele auto kan men in gedachten volgen, maar men kan dit niet doen met tien of nog meer auto's. En zelfs van de rit die één zoo'n wagen maakt, kan men zich geen voorstelling maken,

als hij onbekende gebieden binnen rijdt. Men weet ergens een huisje, een boerderij, een bruggetje met witte leuningen en verderop een kruispunt met een molen. Doch reeds vraagt men zich af, of die molen zich werkelijk op deze plaats bevindt. Onmiddellijk vervaagt dan het beeld, wordt het troebel en chaotisch, zijn er tallooze molens en boerderijen of er is geen enkele meer. Men moet op een hoog punt, ver boven de aarde staan, om al deze voertuigen te kunnen volgen. Dan wordt het vlak overzichtelijk, verdunnen zich de wegen tot fijne strepen, krimpen de velden ineen tot stukjes van een legspel en dan gaat de wereld er uit zien, als de kaart van een spoorboekje. Zoo keert men terug tot het microscoop, waaronder de aarde als een preparaat ligt. Om vrij te zijn, om te voelen dat men vrij is, moet men niet boven, maar in de wereld zijn en alle kanten kunnen opgaan. Op deze wijze heeft Abel de vrijheid nimmer gekend. Lang geleden, als schooljongen misschien? Hij kan het zich niet herinneren. Toch moeten er oogenblikken geweest zijn, waarop hij de vrijheid dicht genaderd was, zoo dicht, dat hij alleen maar zijn voeten had behoeven te verzetten om er in te komen. Zoo was het wel eens geweest, als op het eind van de les de schoolbel luidde en later nog eens, toen de hoofdonderwijzer de vertrekkende leerlingen toesprak. Dat waren minuten van verwachting geweest, van verlangen naar een toekomst, die vol nieuwe, onbekende mogelijkheden was. Ook gedurende de eerste jaren van zijn omgang met Martha had hij dikwijls deze hunkering naar het onbekende ondervonden. Vrijheid was: het onbereikbare bereikbaar en het onbekende bekend maken. Eens moest hij het verlangen gehad hebben dit te doen, maar dat was lang geleden. Naarmate hij ouder geworden was, had hij zich dieper verborgen in de veilige omslotenheid van het bekende en zich steeds verder afgewend van alles wat hem vreemd was. Het was alsof de jaren zich om hem heen gelegd hadden als telkens nauwer wordende cirkels, de een binnenin de ander, waardoor niet alleen de ruimte die hem overbleef steeds kleiner, maar ook de afstand die hem van de buitenwereld scheidde, grooter geworden was. In de binnenste ring vond hij alles wat hij voor zijn leven noodig had: zijn werk, zijn vrouw, zijn kind en enkele vrienden. Meer begeerde hij niet, deze gebondenheid was

hem lief en voor de vrijheid was hij bang. Zoo was het gebleven tot op de dag, toen meneer Henri hem gezegd had, dat hij ontslagen was. Die dag was deze dag geweest en toch scheen het reeds lang geleden. Deze laatste paar uur schenen langer geduurd te hebben, dan de vier en twintig jaar die daaraan vooraf gegaan waren. Zijn ontslag was onmiddellijk op zijn aanstelling gevolgd; de vader had hem aangenomen en even later had de zoon hem weder ontslagen. Tusschen deze twee gebeurtenissen in, had hij alleen maar even zijn spiegelbeeld in de deur van de instrumentenkast gezien en een klok hooren tikken. En toch was hij in die tijd getrouwd, had hij een dochter gekregen, die thans achttien jaar was, waren ontelbare werkstukken door zijn handen gegaan en was hij oud geworden.

Je verstaat uitstekend je vak en je bent niet dom, had meneer Henri gezegd, je zult dus wel weer spoedig werk vinden.

Dom was hij zeker niet. Een man, die de vernuftige voertuigen vervaardigde en herstelde, waarop de wetenschap de ondoorvorschte gebieden van het wonder binnentrok, mocht geen domoor zijn. Maar of hij spoedig weer aan het werk zou kunnen gaan, hing niet in de eerste plaats van zijn kennis en bekwaamheid af. Op elk gebied was te veel aanbod, op de weinige plaatsen die open kwamen, stelde men jonge menschen aan. Het was twijfelachtig of hij nog behoorde tot degenen, die in aanmerking kwamen. Daarbij kwam nog, dat het instrumentmaken tot de edelbedrijven behoorde, waarin de werkgelegenheid niet groot was. Een goede instrumentmaker moest verschillende ambachten kennen. Hij moest zoowel mechanicien, opticien, electricien, als bankwerker en metaaldraaier zijn. Al deze vakken moest hij zoowel practisch als theoretisch tot op zekere hoogte beheerschen, maar van niet een dezer ambachten behoefde zijn kennis zoo groot te zijn, dat hij het tot in alle onderdeelen kende en afzonderlijk kon uitoefenen. Het was een merkwaardig vak, waaraan zoowel de oudste als de modernste techniek te pas kwam, het vereischte zoowel de fantasie en de hartstocht voor het verrassende experiment van den ouden alchemist, als de nuchtere feitenkennis en het koele inzicht van den modernen ingenieur. Men moest begrijpen voor welk doel de geneeskundigen de instrumenten noodig hadden, welke zij lieten ver-

vaardigen of veranderen en daarom moest men zelf een klein beetje dokter zijn. Maar ook de opdrachten, waarmee natuurkundigen, astronomen of chemici aankwamen, moest men kunnen uitvoeren en ook daarvoor was eenige kennis noodig van het wetenschappelijk werk, dat door deze menschen werd uitgeoefend. Abel had dit alles in de loop der jaren geleerd, eerst van den ouden patroon, daarna van den Duitschen meesterknecht en ten slotte van de klanten en uit zichzelf, toen hij de leiding van de werkplaats gekregen had. Zijn practische kennis had hij aangevuld door lezen, in boeken welke de klanten hem hadden gegeven of die hij zelf op de markt gekocht had. Zoo had hij zich een groote vaardigheid verworven en veel kennis verzameld en thans wist hij zooveel, dat hij vrijwel onbruikbaar geworden was in een wereld, waarin alle arbeid verdeeld is en waar, in het gunstigste geval, alleen maar diepgaande kennis van een klein onderdeel verlangd wordt. Abel was nog in de moleculaire structuur der materie verdiept, toen de wereld al lang aan het electron toe was en de natuurkundigen in hun laboratoria het atoom versplinterden. Diep onder de grond, tusschen de muren van een oud klooster, had hij microscopisch fijne schroefwindingen gesneden, magneetspoeltjes met haar-fijne draad omwonden en zenuwafmattende pincetarbeid verricht. Onderwijl werden buiten fabrieken van staal, glas en beton opgetrokken, waarin men machines plaatste, die schroefjes en spoeltjes bij millioenen fabriceerden, zonder dat een mensch er naar omkeek. De mannen der wetenschap verlieten hun donkere werkplaatsen, verhuisden met hun middel-eeuwsche tooverwinkel van retorten, kolven en reageerbuisjes naar ruime laboratoria, waar dynamo's en motoren zoemden als in electrische centrales en waar het felle licht der quartz- en argonlampen, de onwezenlijke, opaalbleeke straling der oude, met water gevulde ordinalen vervangen had. Naast de laboratoria der professoren, bouwde men lichte werkplaatsen, die voorzien waren van de nieuwste gereedschappen en waarin vaklieden, die men amanuenses noemde, hun intrek namen. Hier herstelde men thans de apparaten en instrumenten, die vroeger in Abel's kelder terecht kwamen. Geleerden, die eens bij zijn werkbank gestaan en hem in de geheimen hunner wetenschap ingewijd hadden, bleven weg en de oude patroon was genoodzaakt

geweest eenige van zijn knechten te ontslaan. Maar ook voor de overgeblevenen was er niet altijd werk geweest; alleen Abel had men onafgebroken aan de gang kunnen houden. Zoo zou men het misschien nog hebben kunnen volhouden, als de baas was blijven leven. De oude zou de strijd niet opgegeven en de moeilijkheden het hoofd geboden hebben. Hij hield nog altijd voldoende klanten over, menschen die iets bizonders gemaakt moesten hebben, dat niet op de serie-prijslijsten der fabrieken voorkwam. Met hun hulp zou hij zijn bescheiden scheepje drijvende hebben kunnen houden. Maar toen de oude patroon dood was en men het glimmendzwarte deksel boven zijn magere werkhanden had vastgeschroefd, was het Abel geweest alsof men het allerlaatste werkstuk voor altijd in de kleine, donkere kist had opgesloten. Toen was meneer Henri gekomen en had op de met afgesleten zeildoek bedekte fauteuil in het kleine kantoortje plaats genomen. Vroeger was die stoel bij de schrijftafel bijna altijd leeg geweest, omdat de vader de meeste tijd in de werkplaats of in de winkel had doorgebracht. Maar nu lagen meneer Henri's blanke, onbeschadigde handen op de witte bladen der boeken en Abel had dadelijk begrepen, dat deze zachte heerenvingers nimmer een vijl of schroevendraaier zouden opnemen. In het oude huis was een boven en beneden ontstaan, twee gebieden, die gescheiden waren door de weg, waarlangs men de kleine doodkist had uitgedragen. Zoo was het enkele maanden gebleven en Abel was alweer gaan hopen, dat de zaken voortgezet zouden worden, toen plotseling het ontslag gekomen was.

De weg van de werkplaats naar huis heeft hij jaren lang twee maal per dag afgelegd. Hij kent de gebouwen, iedere winkel, alle opschriften van lichtbakken en reclameborden. Vandaag schijnt alles nieuw, komt het hem voor alsof hij door een vreemde stad gaat. Gisteren nog liep hij zonder te zien, vandaag wandelt hij en kijkt. Vroeger lag zijn weg opgesloten tusschen de twee eindpunten van werkplaats en woning, thans heeft hij een groot aantal uitgangen naar het onbekende. De wereld, zooals zij thans is, is niet alleen lichter en ruimer dan vroeger, zij is ook kouder en ijler. Langs de geheele weg tocht het, omdat de zijstraten open staan. In deze verruimde wereld treden nieuwe gestalten binnen, die vroe-

ger geen toegang hadden. Herhaaldelijk wordt zijn aandacht getrokken en telkens weer blijft hij staan, zonder zich er om te bekommeren, dat thuis zooals gewoonlijk de tafel gedekt is en dat Martha met eten wacht. Achter een vensterraam ziet hij een berglandschap met sneeuw, waarin houten poppen op ski's staan. Ergens op de wereld ligt thans sneeuw en deze plaats is met de trein te bereiken. De uren van vertrek en aankomst staan op een kaart, die tegen het raam hangt. Hij rekent uit, hoe lang men in de trein zitten moet om in de sneeuw te komen en het verbaast hem, dat de reis zoo kort duurt.

Het is erg vlug, zegt hij tot een lachend houten mannetje op skilatten.

Dan staat hij voor een etalage met prachtig gekleede dames. Zoo vlug is hij uit het sneeuwlandschap bij de mannequins terecht gekomen, dat het hem voorkomt, alsof hij is blijven staan en de huizen snel langs hem heen geschoven zijn. De poppen zien er uit als menschen van een vreemd ras en toch gelijken zij op sommige vrouwen, die hij op straat ziet. Hun starre oogen zijn wijd geopend en de lange wenkbrauwen liggen schuin, als de opgeklapte vleugels van een vogel, tegen het voorhoofd. Onafgebroken verwonderen zij zich over iets. Dergelijke vrouwen bestaan, denkt Abel, maar het is de vraag, of zij kinderen kunnen krijgen. Martha is dikker dan twee van deze poppen en uit haar hoofd kunnen wel drie van deze smalle, bleeke gezichtjes gemaakt worden. Martha heeft een uitgezakte onderkin, diepe rimpels in haar voorhoofd, vanaf haar neus loopen twee schuine gleuven naar haar mondhoeken en naast haar oogen zijn sterren van fijne barstjes. Vroeger was zij anders, was haar gezicht gaver, maar zoo fijn en glad als het gelaat van deze poppen is het nooit geweest. Naast haar onderlip, aan het eind van een gleuf, heeft zij een kleine wrat. Toen hij haar pas kende, heeft hij haar daarop wel eens gezoend, later ergerde de wrat hem, maar nu ziet hij haar niet meer. Tusschen de twee middelste poppen is een strook spiegelglas en daarin ziet Abel zichzelf. Het beeld is wazig, alsof er rook tusschen hem en de spiegel hangt. Zijn gelaat is een vlek, zonder scherpe contouren en hij is in zijn oud pak maar een grauwe verschijning tusschen de mooie, keurig gekleede poppen. Toch kan hij niet zoo oud

en verloopen zijn, als hij er in deze spiegel uitziet. Hij zou de vader of de grootvader van deze dametjes kunnen zijn, een aan lager wal geraakt, verarmd familielid, die zijn verwanten tot schande is. Zoo gaat het dikwijls menschen, die hun leven lang geploeterd hebben, maar die, als zij oud geworden zijn, hun brood niet meer kunnen verdienen. Zij komen hun kinderen tot last en deze schamen zich voor hun arme ouders. Bertha zal zooiets niet doen; zij is een goed kind, dat alles voor Martha en hem over heeft. Toch is het gelukkig, dat hij haar niet noodig heeft, dat hij altijd zelf zijn brood heeft kunnen verdienen. Vier en twintig jaar bij één baas. Dat is bijna lang genoeg voor een medaille. Jammer, dat dat eene jaar er nog niet is bijgekomen. Zijn portret zou in de krant gekomen zijn met zijn naam er onder en hij zou een gouden horloge gekregen hebben. Of gebeurde zooiets pas bij vijftigjarige dienst? Dan kwam hij nu nog zes en twintig jaar te kort. Gelukkig maar: hij is nog jong en heeft nog een geheel leven voor zich.

Abel loopt verder, van etalage tot etalage. De winkels zijn helder verlicht, tegen de gevels en op de daken gloeien de vuurstrepen der neonbuizen. Hij heeft geen haast en kan rustig naar alles kijken. Een man die vrij is, kan zich zooiets veroorloven. En dit is nog maar het begin. Binnenkort kan hij verder van huis gaan en dan zal hij met de tijd geen rekening meer behoeven te houden. Hij zal iedere weg kunnen gaan, die hij verkiest, hij zal nieuwe menschen ontmoeten en vrouwen leeren kennen met smalle, blanke gezichten, die hun wenkbrauwen hoog tegen hun voorhoofd dragen. Als zij zich maar niet voor hem schamen. Waarom zou hij bang zijn voor de toekomst? Hij is nog jong en meneer Henri heeft gezegd, dat hij niet dom is. Werk is er in overvloed en hij behoeft zich geen zorgen te maken. Er zal iets nieuws komen, er gaat iets gebeuren, dat zijn nadering reeds aankondigt door een ijle, scherpe kou, die hij thans door zijn kleeren heen voelt. Dat is de koude van de ruimte, maar Abel vreest de ruimte niet meer, omdat hij weet, dat daar zonder geen vrijheid bestaat. Hij stapt vlugger door. Spoedig raken zijn voeten het asphalt bijna niet meer en soms krijgt hij het gevoel te zweven. Aan het eind van de straat is een groot plein met hooge huizen, op welker daken lichtreclames staan. Heel het plein is omgeven

door een muur van licht, een ring, die uit vakken van verschillende kleur bestaat. Ofschoon hij hier duizend maal voorbij gegaan is, heeft hij nimmer opgemerkt, dat op de daken van alle huizen een reclame staat. Het is alsof een tweede, veel lichtere stad, bovenop de onderste gebouwd is. Drie gebieden zijn hier, zooals in zijn kelder, maar de indeeling is anders. Hier zijn twee banen licht, waartusschen een strook duisternis is opgesloten. Het is goed, dat de duisternis tusschen het licht gevangen zit. Een reclame is grooter dan alle andere. Zij bestaat uit twee, een witte gloed uitstralende zuilen, waartusschen telkens groote roode letters opvlammen. Abel houdt zijn pas in en blijft staan, om het opschrift te lezen. Tusschen de zuilen is het nu donker, maar aanstonds zullen de letters terugkeeren. Dan springen zij reeds uit de zwarte hemel naar voren, stellen zich in het gelid en vormen een woord. En Abel leest: Oude arbeiders gaan voor!

De jongste generatie en de werkelijkheid
Door Anthonie Donker
I

Het is niet gemakkelijk de jongste generatie in de litteratuur te onderscheiden. Zij vormt geen duidelijke groep of blok, met een nieuwe of aparte aesthetische doelstelling (daar is trouwens weinig aanleiding toe na een halve eeuw toegespitste bewustwording van het wezen der litteraire schepping) of met een gemeenschappelijken ideologischen grondslag. Het een noch het ander is echter een noodzakelijke voorwaarde om een groep dichters of schrijvers als bijeenbehoorend te kunnen herkennen. Bijeenhooren veronderstelt niet noodzakelijk een bewuste groeps- of frontvorming, maar kan berusten op gemeenschappelijke kenmerken van geesteshouding, levensstijl, toon, sfeer en problematiek, waardoor men tijdgenooten behalve op zichzelf ook als een geheel kan waarnemen, als poëtisch en als psychologisch tijdsverschijnsel. De moeilijkheid is, dat het poëtisch werk van de thans ongeveer twintig- tot dertigjarigen vrij uitgebreid is (daaraan ontbreekt het niet, al heeft men wel het tegendeel gemeend), tamelijk verspreid, in tal van kleine bundels en verder in de tijdschriften, en dat het behalve door deze bijoorzaken op zichzelf nog geen scherp omlijnd beeld oplevert, waardoor men met zeker recht zou kunnen zeggen: zoo zijn zij, dat is hun ‘richting’, hun houding, hun toon. Bovendien ontbreken, al is er verspreid talent, tot nog toe markante persoonlijkheden, met uitzondering dan van Hoornik en een enkelen andere. Verder heeft men er rekening mee te houden, dat enkele dichters, die men wel eens tot de jongsten rekent, in leeftijd tot de generatie van Marsman behooren (Mok, Den Brabander, Van Hattum) en daar, wat hun werk en geestesgesteldheid betreft, weliswaar minder toe gerekend kunnen worden dan hun eerder bekend

geworden leeftijdgenooten, maar toch ook weer niet typeerend geacht mogen worden voor een nieuwe, verander (en) de mentaliteit, evenmin als sommige iets jongeren (Kool, Hoekstra), wat bijv. met Hoornik wel het geval is. Het nieuwe tijdschrift Werk zal hier meer teekening in kunnen brengen, doordat het een centrum kan gaan vormen; ofschoon men ook daar met bovengenoemde bijzonderheden rekening dient te houden.

Over de oorzaken van het lang uitblijven en lang onduidelijk blijven eener jongste dichtergeneratie hebben wij getracht eenige aanwijzingen te geven (Critisch Bulletin, Maart 1939. De jongste generatie, I). Nog moeilijk aan verschillende nieuwe dichterpersoonlijkheden van representatief belang te toetsen, moet de jongste generatie voorloopig verkend worden aan een aantal verspreid telkens weerkeerende verschijnselen, die men dus als min of meer kenmerkend mag opvatten. Als voornaamste 'kenmerk' treft dan een toenemende aandacht voor, of liever zich meten met de werkelijkheid. Zelf hebben de jongsten, die het gevaar van vervlakking en versnippering, dat de actualiteit en vulgariteit der werkelijkheid voor idee en verbeelding meebrengt, langzamerhand gaan inzien, alreeds gesproken van een nieuw richtdoel buiten die werkelijkheid, dat hun werk meer en meer zou gaan bepalen. Maar vergelijkenderwijs kan men nog altijd zeggen, dat het werkelijkheidsgehalte in hun werk grooter is dan bij de aan hen voorafgaande generaties. Het woord werkelijkheid intusschen is natuurlijk problematisch, ja hypothetisch en willekeurig. Het is een groote eer, die men aan de dagelijksche, ons onmiddellijk omgevende werkelijkheid toekent, wanneer men deze 'de werkelijkheid' noemt, het is, dunkt mij, teveel eer. Maar het aandeel, dat die dagelijksche werkelijkheid aan ons bestaan heeft, is zoo ontzaglijk groot, het beslag dat zij op ons legt, zoo dreigend veeleischend, dikwijls haast volstrekt, en de begrenzingen, waarin zij ons opsluit, zijn zoo talrijk en zoo geducht sterk, dat ook al wie met die werkelijkheid op gespannen voet blijft, toch met de erkenning van dit spraakgebruik haar macht, zij het dan niet haar oppermacht, toegeeft. Bovendien wijst dit spraakgebruik er op, hoezeer de groote massa gewend is om de werelden, waarin zich de dichters, de denkers, de idealisten, de

fantasten aan de werkelijkheid onttrekken of die zij op die werkelijkheid loslaten, als ‘onwerkelijk’ terzijde te stellen, te bespotten of te negeeren. De sterke romanticus ontkomt aan de werkelijkheid, waar en hoe dan ook, desnoods midden er in; maar de kleine rest van romantiek, die er in iederen slaaf der werkelijkheid nog over is, wordt door dezen gevreesd, gebannen of ontvlucht, omdat zij de vele compromissen die een mensch te sluiten heeft belemmert, of zij wordt heimelijk ingeruild tegen verzwegen waakdroomen, of tegen een slecht en goedkoop ersatz van nagebootste of desnoods maar op een filmdoek aangegaapte heldhaftigheid of weelde. Laten wij deze werkelijkheid dus de voorrang die men haar toekent. Voorrangswegen zijn immers ook de onaantrekkelijkste ter wereld. Deze daagsche, ‘gewone’ werkelijkheid bestaat voor de jongste dichtergeneratie in hun werk meer dan voor ouderen, of laat ons zeggen minder jongen, om de anders zoo bruuske overgang voor de generatie ‘Van ouds de jongeren’ wat te vergemakkelijken, die het trouwens zelf niet helpen kan, als ze niet op tijd afgelost is.

De werkelijkheid bestaat voor deze jongste generatie in haar werk als alledaagsche realiteit met alle treffende bijzonderheden en persoonlijk of sociaal schrijnende wederwaardigheden. Maar voorzoover zij niet in het anecdotische blijft steken, hebben deze jongsten met de werkelijkheid te kampen als met een l e v e n s p r o b l e e m , dat tevens tot s a m e n l e v i n g s p r o b l e e m wordt, nog juist te persoonlijk om geheel s o c i a a l p r o b l e e m te worden, als bij Gorter en Henriëtte Roland Holst. Dat levensprobleem voor hen is: hoe houd ik het uit in zoo'n grauwe en gore werkelijkheid, die mij in geestelijk opzicht slechts tegenzin, in elk geval het tegendeel van bezieling inboezemt en in stoffelijk opzicht zoo weinig kansen biedt dat ook daardoor de geestelijke ontplooiing in het gedrang komt. Het samenlevingsprobleem is: in welke verbeeldingswereld ik mij ook aan die werkelijkheid onttrekken wil, het laat mij niet los, dat de maatschappij, de samenleving den menschen niet meer dan zoo'n verstikkend kelderleven biedt, zonder licht, zonder lucht, d.w.z. zonder geluk, bezieling en vrijheid, zonder geestdrift en zonder levensruimte voor de ziel. Eigen nood in dien van den medemensch, de dichter is aldus een projectielantaren, die vele

vormen van menschelijke misère in zijn belichting naar buiten zichtbaar maakt.

In de laatste vijftig jaren is de gewone werkelijkheid in de poëzie gaandeweg, soms met schokken, een belangrijker of op zijn minst omvangrijker plaats gaan innemen. Het gewone leven werd, in bepaalde problematiek en tegenstelling, meer stof der poëzie, en tegelijkertijd, of al eerder, is ook de taal der poëzie dichter bij het gewone leven, bij de omgangstaal komen te staan. Gemakkelijker is het den dichter er daardoor niet op geworden: het 'gewone' leven, de 'gewone' taal geven niet mee, zij zijn niet van zichzelf al een beetje mooi zooals het grootsche onderwerp, het romantische motief en de verheven of gedragen taal. Zulke poëzie is 'gehandicapt' door haar schijnbare gewoonheid, men is gewend aan, gesteld op een zekere ook uiterlijke verhevenheid en daarom is populair geschreven poëzie bij de meeste menschen die van 'mooie gedichten' houden, niet populair. En inderdaad blijft dat soort gedichten (men moet een Slauerhoff, een Nijhoff zijn om ongestraft 'poésie parlante' te kunnen schrijven) al te dikwijls doodgewoon, inplaats van gewoon, d.i. op gewone wijze bijzonder te worden. Elke soort poëzie blijkt haar ongunstige vormen te hebben, die een voorstadium of nageboorte der ware poëzie zijn, en de al te gewone verzen begeleiden de poëzie-in-omgangstaal zooals het schijnmooi der al te verheven gedichten de gestyleerde poëzie te vergezellen pleegt. De taal van de oudere dichters is intusschen in de genoemde ontwikkeling meegegaan (Nijhoff, die trouwens meer voorging dan volgde, maar ook Bloem, Werumeus Buning, ja soms A. Roland Holst, ook De Mérode, en zelfs eenigermate Boutens).

Van generatie tot generatie zou men in de poëzie van dezen tijd den opkomenden vloed, den toenemenden invloed, of inbreuk, van de werkelijkheid op het innerlijk leven der dichters kunnen volgen, een aanslag soms met de romantische krachten der ziel afgeslagen, soms, naarmate het gevoel voor realiteit en sociaal probleem sterker was, in fellen strijd tot een noodverbond met de werkelijkheid verwerkt, waarbij dan deze zelf niet meer verloochend werd, maar een nieuwe bezieling ontsprong aan den strijd tegen den nood dier werkelijkheid, hetzij die enkel persoonlijk of sociaal werd door-

leefd. Men kan het proces met voorbeelden verduidelijken, welke natuurlijk altijd het nadeel van een zekere willekeur houden, maar niettemin toch tot op zekere hoogte voor karakteristiek gehouden mogen worden. Voor Kloos was het leven nog niet anders dan een vreemde, bange droom en zijn eigen leven daarin een schooner, liefelijker droom. De werkelijkheid vervluchtigde in dat nu vermaarde sonnet geheel en overbleef een droom in een droom, a dream within a dream. Hoeveel dichterbij echter is de werkelijkheid al gekomen in daaruit op telkens andere wijze ontvluchtende romantiek der dichters van de zgn. generatie van 1910. De droom begint hier veel meer onder den druk der werkelijkheid, het verlangen naar een grootscher, zuiverder, inniger en vuriger leven zoekt zijn verbeeldingen van een ontgoochelend bestaan uit, dat het hooghartig loslaat of vermetel wegtrapt of wrevelig den rug toekeert of bitter als niet aflatenden tegenstander erkent. De romantiek van Voorbij de wegen, van Het verlangen, van Paradise regained is ten opzichte van de werkelijkheid centrifugaal, strevend naar een ander middelpunt dan het verlorene of prijsgegevene, of nooit aanvaarde. Maar dit zich ontrukken aan de werkelijkheid is nog meer vlucht der verbeelding dan ontvluchten uit de werkelijkheid. Pas later wordt het een strijd op leven en dood, als de ziel het 'verre eiland' niet meer bereiken kan, de kruistocht niet meer waagt, het verlangen de nederlaag ziet lijden tegen de taaie, trage macht der werkelijkheid.

Zulke voorbeelden verduidelijken een ontwikkeling, maar ze vereenvoudigen natuurlijk ook te veel. Wat een ontwikkeling in den tijd kan schijnen, moet men voor een groot deel ook beschouwen als de altijd weerkeerende gang des levens, en als de werkelijkheid een valer bedreiging en somberder macht is geworden in het later werk van Roland Holst, Bloem en Marsman, dan is dat behalve een tijdsverschijnsel nog meer een leeftijdsverschijnsel. Bijna niemand, en zeker geen dichter, begint zoo ontgoocheld, volledig en ineens, als bijv. Marcellus Emants, die nog slechts een leven lang had na te gaan (maar met hoeveel strijd, hoop en wanhoop?), of zijn sombere vooropstelling uitkwam. En verder moet men zich er rekenschap van geven, dat een ontwikkeling als de hier geschetste van de relatie tot de werkelijkheid maar één

bepaalde, beperkte ontwikkeling is en men, ook als men bijzondere aandacht hierop richt, niet de andere ontwikkelingen verwaarloozen mag van soms geheel anderen aard, die voor een juist beeld der poëzie- en geestesgeschiedenis van dezen tijd onmisbaar zijn. Doch het trekken van bovengenoemde lijn wordt niet ongeoorloofd, omdat met Verwey, met Boutens, met Gorter en Henriëtte Roland Holst nog geheel andere, uiterst belangrijke vormen van werkelijkheidsrelatie of, vooral, sublimeering daarvan opgetreden zijn. Maar dat is een ander deel der poëziegeschiedenis dan de hier bedoelde van het romantische verlangen en zijn steeds meer bedreigde strategische positie in de ziel onder den druk der opdringende werkelijkheid, die het onder de vormen van niet te ontwijken nood of niet te ontkomen massa-agitatie (zonder waarachtige en meesleepende bezieling) belaagt.

Dit alles kan allerminst beteekenen, dat het romantische verlangen nu werkelijk uitsterft, want dit kan evenmin uitsterven als het oor, de neus of het hart: verlangen en onmin met de werkelijkheid zijn onuitroeibaar, zoolang de mensch rechtop loopt en daarmee zijn levenlang tracht te kennen te geven (werktuigelijk, of met besef en overtuiging), dat hij naar iets anders streeft dan den grond die op hem wacht; zoolang zijn strijd, leed en verlangen zich afspelen tusschen aarde en hemel en ontstaan door wat hij als het verschil tusschen die beide beschouwt, en zoolang hij meenen zal dat het geluk zich ergens anders bevindt dan waar hij zich bevindt. In alle onvrede met de werkelijkheid gist een element van romantiek, elk conflict ermee, elke confrontatie ermee (die bezwering van conflict is) bevat daar iets van, en ten overvloede blijkt de romantische drift reeds uit den scheppingsdrang zelf van den kunstenaar, die altijd een stuk werkelijkheid van zijn ervaring en omgeving vernieuwen wil. De jongste generatie zou men echter moeten aanduiden als een soort van realistische romantici, hun romantiek is verhard of, minder martiaal, gewoonweg vereelt. Het romantisch verlangen echter is er nog, maar het pessimisme is concreter geworden, geen algemeene donkere levensvisie, maar een meer feitelijk besef van nood en tekort. Altijd als men dieper door durft denken, komt men terecht bij menschelijke onvolmaaktheid en tragiek, d.i. vergeefs bestreden onvol-

maaktheid. Hier echter heeft het pessimisme niet zoozeer een diepe grondoorzaak, doch tal van onmiddellijke aanleidingen. Het is een pessimisme, niet van de eerste orde, als van den Prediker, maar wel uit de eerste hand. Bij Bloem waren het de laagheid en leegheid van het vulgaire leven, bij Roland Holst de ontluistering der groote droomen, bij Marsman de verlamming der groote daden, waarvan hun romantisch pessimisme gewaagde, maar nu zijn het nog meer de tegenslagen, de lotgevallen, de noodtoestanden in het bijzonder, waarvan sprake is. Marsman laat den tijd nog onmiddellijk los om den droom van kruistochten en kathedralen, nadat hij vastgesteld heeft dat de tijden zwart zijn. Hij kan den tijd niet meer negeeren, hij wordt genoodzaakt hem te zien en hij ziet hem op zijn zwartst, maar dadelijk daarop en juist daarom start zijn romantiek. De jongste dichters echter laat de tijd zelf niet meer los, zij zitten zoo vast in zijn greep, dat hun strijd er mee hun poëzie wordt. Zij deinzen niet terug voor het allereerst noodige: eigen plaatsbepaling daarin. En deze levert de harde en openhartige bekentenis op: wij zijn nog nergens. Zij constateeren, dat zij wel sterke behoeften hebben, maar dat verwachtingen hun ontbreken. Dat gebeurt zonder overdrijving, zonder sentimentaliteit, zonder cynisme, zonder die twee vormen van zwakte dus, waarin zich gebrek aan echtheid verraadt. Maar dat constateeren wijst ook op groote behoefte aan verwachtingen, op het gemis ervan, den wil ze te bezitten en er door bezield te kunnen worden. Zij begint echter, deze jongste generatie, als wij, met inbegrip van veel nog onzekers en onduidelijks, al eenigszins generaliseerend over haar mogen spreken, want het zijn nog maar wolkveertjes aan den hemel, die duistere donderkoppen, witte bergreuzen of roode koraaleilanden moeten worden - zij begint met de erkenning hoe het met haar staat. Zij moet vrijwel opnieuw beginnen (als zij den tijd krijgt, eer straks een nieuwe aardschok de menschheid aangrijpt) en zij erkent een leelijke wereld, in haar volle leelijkheid, een ontgoochelende werkelijkheid in haar onontkoombaarheid. Geen grootsche droomen, geen machtige daden. Pas op, zegt zij tot zichzelf, met romantiek en vitalisme. Zoek maar eens in deze verwarde, onsamenhangende werkelijkheid, eer je je te pletter loopt of eer je verdwaalt, naar een

beginpunt. Naar een kleinst gemeene veelvoud van levensdraaglijkheid zoekt zij vooreerst in den onmetelijken chaos, waarin zij uitgestuurd of neergezet is.

Duidelijke voorbeelden van die uiterst sobere en oprechte levenshouding, die men als a r m m a a r e e r l i j k zou kunnen typeeren, zijn een vers als van Han Hoekstra in De Stem van Febr. van dit jaar: een leelijke man in een leelijke stad, een willekeurige voorbijganger, in een slechtgemaakt zomerpak, en met een boeket rozen op weg naar waar hem opengedaan wordt in een leelijke straat, een scène zonder pathos en misschien vulgair, op de keper beschouwd, maar wat geeft het, in de blik van die vrouw:

> Ziedaar, zei die, dit is mijn man,
> als vazen breekt schoonheid stuk,
> slechts liefde is een duurzaam geluk.
> En dit is mijn deel ervan.

Het staat er zoo onopzettelijk, dat het ook niet te nadrukkelijk toegepast hoeft te worden, maar het is als een begin, ergens, hoe dan ook, in het leege, een uitgangspunt, een houvast, een wel voorzichtig en bescheiden maar daarom niet minder zegevierende verovering van de kleinste maar onomstootelijke zekerheid: dit is mijn deel ervan. Zoo begint het, met diezelfde helderheid van een opgaanden morgen over een door oorlogstanks kapotgeploegd land, ook in dat gedicht van Vasalis in het eerste nummer van Werk (Jan. 1939, overgenomen in het Maartnr. van De Stem): een fanfarecorps, dat misschien niet al te muzikaal maar met overtuiging en verve speelt, een voor elk verstaanbare muziek die ieder gevoel met name noemt, een vijver met twee doodstil voortglijdende eenden:

> De horens, smeekend en gesmoord
> schenen hen dringend iets te vragen,
> hen volgend met haast menschlijk klagen.

En daarbij opwellend een warm gevoel, verdriet of liefde of verwachting? eerbied voor de gewoonste dingen, heet het hier. Het lijkt mij kenteekenend, evenals het andere. Geen vooropgezet streven naar een ‘positieve levenshouding’, geen naar idealen hakend expressionisme, geen jagend vita-

lisme, maar vooreerst een, nog lang niet gemakkelijk, erkennen van de minste zekerheid, maar die tenminste zekerheid is. Het komt mij voor dat het wijst op een romantiek, die, als genezen van een zware ziekte, al wat boven haar kracht gaat, wantrouwt, en geen beginpunt buiten of boven de werkelijkheid wil kiezen, maar daarom bij die werkelijkheid begint, met veronderstelling van al haar wanstaltigheid en wanschapenheid, met inbegrip van eigen wanhoop zelfs, maar met den inzet van een oprecht beproeven, en die zoo, een weg volgend die misschien nergens heenleidt, als bij toeval in de eerlijk erkende en gadegeslagen werkelijkheid iets van waarde tegenkomt. En zich met die eerste zekerheid dieper in den doolhof waagt.

Edmond Rostand
Door J.J. van Geuns

Ging ooit een tijd wel zoo gehéél verloren
Als deze toen uw provençaalsch élan
't Fransch taalschoon schittren deed als nooit te voren
En alles neerlag voor uw naam: Rostand?
Het is ons haast niet denkbaar, dat uw leven
Voor kort nog ging langs deze boulevard,
Dat Gij, als wij thans, hier bepeinsde uw streven
Aan 't ronde marmer met een café-noir,
Toentijdsche dandy, opgedraaid de knevel
En altijd een monokel in het oog...
Doch somstijds kwam er voor uw blik een nevel,
Vergat gij 't leven, dat om U bewoog:

Zoo zagen, wie U kenden, vaak U staande
Aan 't raam van uw Parijsch étagehuis
En mijmerend de straten gadeslaande,
Waarvan het duizendvoudige gedruisch
In d' avond zich tot een gezoem verstilde,
Dat naar U opsteeg, zooals gij daar stond
En even in uw ooghoeken iets trilde
En diep in U de teederheid ontstond
Van een Gedicht, gansch anders dan de woorden
Die bij uw intrede in de Académie
Française 't luisterrijk gehoor bekoorden,
Gevierd doch nooit gehéél erkend genie!

En somtijds bij het blaadren in uw boeken
Thans, nu verstomd is het te luid bravo,
Is 't mij of men iets verder nog moet zoeken
Dan Chantecler en zèlfs dan Cyrano
Maar tot uw eersten verzen-bundel keeren:
De Musardises, die ik eenmaal kocht
- Toen ik verplicht was uit Parijs te keeren -
Als reisgezelschap op mijn huiswaartstocht.

Ik las en las, in uw lectuur verloren,
Verzonken in de kussens der coupé,
Zonder het spreken om mij heen te hooren
Of, in de gang, de bel voor 't déjeuner.
Nog vóór ons Neêrland's grenswacht visiteerde
Wist ik volmaaktheid binnen uw bereik
En toen wij daavrend den Moerdijk passeerden,
Waart Gij de koning van mijn dichterrijk!

Toen ging ik in uw leven mij verdiepen
Zooals men zich verdiept in een roman
En leerde de verhalen die er liepen
Om U en het geheel gezin Rostand:
Uw vrouw, de poëtesse Rosemonde
Gérard, uw zoon Maurice, Dichter als Gij:
Sinds hem de woorden vroeg in verzen mondden,
Liet hem de scheppings-demon niet meer vrij.

Uw laatste jaren, toen gij de cameeën
Van uwe verzen sleept ver van Parijs:
Uw witte woning in de Pyreneeën
Vernam Chantecler's eerste, schuchtre wijs...
Negentien-achttien: de eindelijke afbreking
Van 't oorlogswoên, de hoofdstad roept U op:
Een roes van vreugd en zege... een longontsteking...
't Feest overduurt uw laatsten harteklop...

Ging ooit een tijd wel zoo gehéél verloren
Als deze toen uw Provençaalsch élan
't Fransch taalschoon schittren deed als nooit te voren
En alles neerlag voor uw naam: Rostand?
Het is ons haast niet denkbaar, dat uw leven
Voor kort nog ging langs deze boulevard,
Dat Gij, als wij thans, hier bepeinsde uw streven
Aan 't ronde marmer met een café-noir...

De ballade van het heil
Voor Anton van Duinkerken.
Door Louis de Bourbon

Hier zegt men heil, daar zegt men heil,
maar niemand wordt gezond;
het is de nieuwe, vreemde stijl,
genezend met den mond,
doch 't woord leeft amper maar een wijl
en eeuwig leeft de wond.

Er zijn er ziek naar ziel en geest
of met een lichaam vol van pijn,
er zijn er die men nooit geneest,
er zijn er met een kreuplen voet,
er zijn er die bedorven zijn,
er zijn er met een zwart gemoed,
maar Christus is mijn heil.

Ik zag een man die sterven ging
op de kade van Shanghai,
hij stond gebogen en er hing
een zoute geur van visch en hout,
die zoute wind van schuim en zee,
die was den stervende vertrouwd,
maar Christus is mijn heil.

Hij had geen mond meer, geen gezicht,
hij was een groote, open wond,
zijn lichaam was een wrak gesticht
voor alle ziekten van den nacht,
nu vrat de boete aan zijn mond
voor wat begon bij het geslacht,
maar Christus is mijn heil.

Ik zag een vrouw in Singapore,
zij was geboren in Hongkong,
geen mooire vrouw, geen rijkre hoer,
maar geen graf, dieper dan haar ziel,
geen meid, die zoo onstuimig zong,
en geen die zoo verloren viel,
maar Christus is mijn heil.

Ik zag een jongen in Port Said
die had een vreemd beroep,
die had al jaren rondgeleid
de blanken van de verre kust,
hij wist aan ieders blik en roep
op welke zonde hij was belust,
maar Christus is mijn heil.

'k Zag in Bangkok een troepje staan
van bedelaars met leegen maag,
die keken mij zoo hunkrend aan,
en vroegen om wat rijst;
zij hongren morgen als vandaag
tenzij de dood hen zelve spijst,
maar Christus is mijn heil.

Er was een kerel in Saigon,
die stond daar op de brug,
ik zag dat hij in 't water sprong
en hoorde dat hij iets riep,
men zocht, maar vond hem niet terug,
de fleuve Saigon is maatloos diep,
maar Christus is mijn heil.

Ik zag veel zonde en onheil aan,
ontucht en dronkenschap en moord,
ik voelde het wankelen van het bestaan,
ik hoorde hoe de wanhoop steeg,
toen hoorde ik het vooze leiderswoord,
dat wordt gepreekt in straat en steeg,
maar nergens bracht het heil.

Hier zegt men heil, daar zegt men heil,
maar niemand wordt gezond;
het is de nieuwe vreemde stijl,
genezend met den mond,
doch 't woord leeft amper maar een wijl
en eeuwig leeft de wond.

Prince:

Gij hebt gezegd: Ik ben uw heil,
zoolang Ik in uw ziel verwijl
is elke ziekte, elke nood,
slechts loutering en nooit de dood,
want Ik, Ik ben uw heil.

Klein journaal
Door Dirk Coster

Heeft Paulus de goede wil verworpen, ja dan neen?

Mijn aanteekening bij de beroemde 'liefde' passage in de Corinthiërsbrief heeft me een perfide entrefilet bezorgd in 'de Tijd'. Maar behalve het losrukken van een paar woorden die in de verste verte mijn bedoeling niet doen vermoeden, vindt de Redactie de zaak te onbeduidend om er op in te gaan.

Ik niet. En insinuaties zijn in deze geen bewijzen. Deze kwestie is van een groot belang, van dezen dag nog en voor iedereen. Nog altijd schept een te veel aan gewetenskwelling scheefgetrokken levens, een leed dat niet noodig was geleden te worden. Voor mij als niet-Katholiek is Paulus geen 'Sint', geen goddelijk orakel, alleen maar een groote ziel (een ziel vol moeite) en een groot zegger, het woord schrijver zou hier te klein en te modern klinken. Ik heb deze passage met de suave woorden over de liefde herlezen, - ach eigenlijk kent iedereen haar uit het hoofd - ik heb mij rekenschap gegeven van de onmetelijke, fantastische invloed die van deze simpele woorden is uitgegaan, en eigenlijk plotseling werd mij de schrikwekkende ondergrond van deze woorden bewust. Of om het precieser te zeggen, ik werd mij de druk bewust die van deze woorden steeds op mij was uitgegaan. De dreiging die ermede verbonden is, en die zich duidelijk laat onderkennen als een zelfkwelling. Paulus verdoemt de goede wil, is dit juist, of is dit niet juist? Dit zou ik willen weten. En ik zou willen weten of het goed is de goede wil te verdoemen, of het menschenleven erbij gebaat is. Aan een venijnig soort Bondieuserie als antwoord heb ik niets.

En ik zie nog niet in hoe mijn stelling te weerleggen zou zijn. Van beeld tot beeld en van strophe tot strophe heb ik, dien Ik-vorm behoudend, deze passage in mijn commentaar gevolgd. En aangetoond dat Paulus zeker even suave over de

liefde had kunnen spreken, zonder er deze absolute eisch aan vast te ketenen waaraan geen mensch kan voldoen, en die de blijdschap die van Christus was, omslaan deed in Christelijke angst, voor eeuwen helaas. Ik heb erbij gezegd: hier is het wendingspunt, in deze kleine magischwerkende passage, waar het Christendom van opgetogen verwachting tot een gewetenstragedie verwerd. *Die trouwens toch komen moest.* Ook anderen hebben mij hun opmerkingen gemaakt naar aanleiding van deze kwestie. Iemand merkte op: men moet rekenen dat Paulus aan zijn gemeentenaren schreef, eenvoudige menschen vol fouten en verstolen heidendom. - Dit kan zijn, maar dan zou het een historische vergissing geweest zijn, van een relatieve vermaning een absolute eisch te maken, door haar onvervulbaarheid zielen drukkend en elk eerlijk streven naar liefde en goedheid in zijn aanvang remmend. Een ander bemerkte: het is vanzelfsprekend dat hij die liefde huichelt, gelijk een luidende schel is. Natuurlijk is de Fariseër die uit menschelijk opzicht met een koud hart liefde speelt een weerzinwekkend verschijnsel, dat reeds Christus' groote toorn opwekte. Maar deze ‘gewone’ huichelarij wordt hier door Paulus zeker niet bedoeld. Want hij gaat verder, hij gaat tot het schrikwekkend uiterste. ‘Al gaf ik mijn lichaam om te verbranden, én ik had de liefde niet.’ Waar is hier de huichelarij om eer en eigen baat? Waar is hier het menschelijk opzicht? Wat blijft daarvan over in de marteling der vlammen, met wat verkoolde beenderen en vergetelheid daarna? Neen, hier moet iets anders bedoeld zijn. Hier wordt voor mij - tenzij iemand mij dit anders doet zien - niet alleen de gewone goede wil, maar ook het alleruiterste van de goede wil, door Paulus met schrikwekkende precisiteit aangeduid, - verworpen, was verdoemd.

Ik heb getracht, dit in mijn artikel te verklaren als de groote angst in de groote ziel van Paulus, om te weinig liefde in zichzelf. Ik heb gezegd: hijzelf zag zich naar de brandstapel gesleurd, en vreesde tevoren zich sidderend van haat tegen zijn beulen te weten. Is dit vreemd? Veel in Paulus leven maakt dit begrijpelijk. Zijn harde jeugd, zijn neiging daarin tot fanatieke vervolging van menschen. En zoo hij dan een ‘twice-born’ Christen was, een twee maal geborene of herborene, ook in de wedergeboorte neemt men het fatum

van het aangeboren karakter mede. En daarmee is de tweespalt reeds gegeven. - Suave zijn woord dat uit zijn volle hunkering naar de liefde opkomt, maar genadeloos het woord dat hij richt tot zich zelf en de weerbarstigheid zijner felle natuur. Daardoor werd zijn stem de tragische tegenstem van die van Christus.

Wat is nu echter het drukkende in deze passage? Dit eenvoudig: dat de eisch van een machtige ziel aan zich zelf, die bovendien in zijn hunkering naar volmaaktheid het quantum liefde in zich zelf fataal onderschat, voor kleinere zielen te groot is en ze knot door moedeloosheid in hun kleine goede wil. - Christus verpleegde elke kleine vonk van liefde in de ziel, Christus' zeide niet bezorgd te zijn, te verwachten en te hopen. Christus was als de zon en de dauw die kleine schamele plantjes onverwacht nog bloem en blad deed schieten. Paulus vermaande streng, en zijn vermaning geschiedde terwille van de liefde, om tot meer liefde op te zweepen. Maar wat hielp opzweepen? Niet meer liefde en niet meer ziel kan de mensch zich aanschaffen dan hem bij zijn geboorte medegeven werd. En het einde was dikwijls handenwringen.

Onophoudelijk heeft zich deze tragedie in de eeuwen herhaald. Was het dan Paulus niet geweest die haar inzette, het zou een ander geweest zijn. Christus' glimlach kon haar niet afwenden. De drift der instincten, het fatum der erfelijkheid en de hunkering naar liefde moesten botsen. Duidelijker dan elders herhaalde zich deze tragedie van Paulus in twee uitzonderlijk groote geesten: Calvijn en Dostojevsky. Ja, pas Calvijn met zijn sombere voorbestemmings-leer trok de consequentie van deze Corinthiersbrief. Paulus wilde nog opzweepen tot volmaakte liefde, hetgeen onmogelijk is, - Calvijn zag daarvan af, hij sloeg de Gordiaansche knoop, de tweespalt der Christelijke ziel die zich in de Corinthiërsbrief bewust werd, met boersche drift doormidden: er zijn verdoemden en niet-verdoemden, liefderijken en liefdeloozen, *er is reeds over u besloten*, en verder valt er niet te spreken. Hij vertolkte theologisch het psychologische feit, dat eeuwen weer later door Schopenhauer vastgesteld werd; dat een karakter, welke bovenbouw daarover opgericht worde, in

wezen onveranderlijk is. En we zijn weer terug bij Paulus: al gaf ik mijn lijf om te verbranden, dan nog...

Kan hier niets tegengesteld worden? Is dit vonnis door Paulus, Calvijn en Schopenhauer uitgesproken, onherroepelijk. Ik geloof dat de hoop juist schuilt in deze kleine goede wil, door Paulus verworpen, door Calvijn uitgeschakeld, door Schopenhauer ontkend, door Christus daarentegen gekoessterd en aangemoedigd. Wel is de bruiloft van Kana lang voorbij, toen water in wijn veranderbaar scheen, en een kleine wil plotseling tot een groot vermogen scheen te kunnen ontluiken. Toch blijft de hoop bestaan. Daarover een volgende maal.

Thans dit nog: altijd is mij verzekerd, dat de acidea, de noodelooze zwaarmoedigheid, als bijna een zonde door de theologie verworpen werd. Het is juist de acidea, wier aanwezigheid ik in deze Corinthiërbrief trachtte aan te toonen.

Wij zijn niet bang...

Wij mogen dan in een interessante tijd leven, het is ook een kinderachtige tijd. Het geheim van dezen tijd kunnen wij tijdgenooten onmogelijk ontraadselen, maar dat er overal iets infantiels rondzweeft, in de litteratuur, in het maatschappelijk leven enz. - dat is zeker. Het diplomatiek verkeer van nu is vol van deze kinderachtigheid. Pas heeft President Roosevelt met Amerikaansche zakelijkheid enkele dingen bij hun naam genoemd: de bedreiging van en het zich bedreigd-voelen der Europeesche Staten, of Duitschland antwoord daarop met... een enquête. Na de gelukkige overrompeling van Oostenrijk en Tsjecho-Slowakije richt Duitschland zich tot alle buurstaten met de vraag: ‘is het heusch waar wat die meneer uit Amerika zegt, bent u nu heusch bang van ons?’ Hoe doorzichtig is dit alles, welk een jongensachtige berekening: zeggen dat ze bang zijn durven ze niet, dus kunnen we Vrijdag zeggen dat ze geen van allen bang zijn en dat ze het zelf beweerd hebben. En dat die meneer in Amerika gek is, dat hij ze vliegen ziet, enz. waarop de grapjes kunnen volgen over Joden, vrijmetselaars, humanitaire idioten enz.

En de andere landen? Waarom antwoorden ze op zulk een gekke vraag. Waarom hebben ze niet de moed op een gekke vraag óf gek óf niet te antwoorden? Maar ze antwoorden, en aangezien geen staat, al bezit hij één oud kanon en drie veldwachters, zich kan permitteeren ooit bang te zijn, zijn ze inderdaad geen van allen bang. Een normaal mensch van boven de 18 zou zeggen: de opscheppers! Ook wij in Nederland hebben ons gehaast te antwoorden en wij voelen ons natuurlijk, met onze grens vol soldaten en dynamiet onder wegen en bruggen, heelemaal 'niet bedreigd'. Om van bangzijn niet te spreken. Het is een spelletje dat elke volwassen mensch misselijk maakt bij het moeten-aanzien. Dit diplomatiek verkeer is het gedoe van een vervelend soort jongens in de slechtste leeftijd; dreigen, bluffen en overbluffen, en janken als het misloopt.

Was ik de baas geweest, ik zou de volgende briefkaart hebben geschreven: Buurman, Uwe missive ontvangen en in antwoord daarop wete U dat wij ons niet bedreigd voelen om de eenvoudige reden, dat geen Nederlander ooit angst in zijn boezem toelaat. De aanwezigheid van eenige honderdduizenden burgers aan de grens van ons erf is het gevolg van onze bespreking met den Bond voor Lichamelijke Opvoeding, die na de grieprijke winter een verblijf van vele onzer bleekneusjes op onze frissche heidevelden wenschelijk achtte. In dezelfde conferentie is tot de voorbereiding onzer inundatie besloten, daar de gelegenheid tot pootjebaden voor onze Nederlandsche jeugd noodzakelijk uitgebreid moest worden, hetwelk een eisch van levensruimte is. Ik deel U mede, buurman, dat wie het anders gelooft, een oorlogshitser en een vrijmetselaar is. Hopend, buurman, op Uw idiote vragen nu voldoende idioot te hebben geantwoord, en U groetend, met het woord dat U en Uw Kroost zoo voordeelig door het leven hielp: 'Es ist nicht wahr',

Uw buurtje.

Paul Cézanne (1839-1906)
Door Dr M. Révész-Alexander

Eerst werd hij tot de impressionisten gerekend, later tot de post-impressionisten, en zelfs de ‘fauves’ en de kubisten wilden beslag op hem leggen. Maar hij onttrekt zich aan alle ‘ismen’, aan alle sekten en scholen. Wat in zijn tijd slechts enkelen wisten, dat weten wij nu allen: hij is een van de grootste, en stellig een van de meest origineele schilders van de negentiende eeuw geweest. Eigenlijk behoort hij meer tot ons, dan tot zijn eigen generatie, die hij door een innerlijk verzet gedreven overwonnen en overvleugeld heeft. Onwillekeurig rijst een vergelijking met een anderen grooten en origineelen schilder, Vincent van Gogh, in ons op.

Wat verbindt deze twee kunstenaars met elkaar? Hebben zij inderdaad iets gemeenschappelijks in hun kunst of in hun persoonlijkheid? Zeker, zij waren tijdgenooten, ofschoon Cézanne 14 jaar ouder was dan Vincent en bovendien 16 jaar later gestorven is. Maar zij stonden ver van elkaar - weliswaar heeft Vincent eenige schilderijen van Cézanne bij hun gemeenschappelijken vriend en bewonderaar, Dr. Gachet in Auvers sur Oise, gezien en gewaardeerd - toch hebben zij niet den minsten invloed op elkaars kunst uitgeoefend.

Ook hun persoonlijkheid en levensloop schijnen in vele opzichten in tegenstelling tot elkaar te staan. De een: een onrustig zwerver, een hartstochtelijk brandende natuur, vol kinderlijk diepe spontaneïteit en warme menschenliefde. Een kort leven vol ontberingen, extasen en ondragelijke spanningen, midden in zijn ontplooiing tragisch afgebroken. De ander: een stil en zorgeloos burgerlijk bestaan, een leven zonder zichtbare emoties en veranderingen, geheel gevuld door fanatiek en volhardend werken. Een in zich zelf gekeerde geest, die in zelfgekozen, menschenschuwe stilte, met de natuur en met de groote problemen der kunst worstelt.

Een bijna systematische, bewuste denker, wiens kunst langzaam en gestadig groeit, en tot zijn eigen klassieke rijpheid geraakt.

En toch zijn er innerlijke banden, die deze beiden met elkaar verbinden. Er bestaat een soort broederschap in hun kunstenaarslot, en zelfs in hun karakter. Beiden waren zij in hooge mate zelfstandig, en opstandig tegen den geest, en tegen de overheerschende richtingen van hun eigen tijd. Beiden willen bewust een nieuwe kunst opbouwen, die op vastere, diepere grondvesten zal rusten, dan die van hun eeuw. Beiden hebben zij een heilig, onwrikbaar geloof in hun doel, in hun werk, en beiden hebben in zelfvergeten ascese hun leven aan dit werk gewijd.

Evenals Vincent, was ook Cézanne autodidakt, ook hij moest zijn eigen weg vinden, door bitteren strijd, door dwalingen en vertwijfelingen heen. Ook hij kwam in botsing met conventie en burgerlijkheid, met mode-stroomingen en met de wansmaak der massa's, ook hij werd miskend, uitgelachen, voor gek aangezien, geheel en al aan zichzelf overgelaten. Eenzaam ging ook hij zijn eigen weg, en werkte onvermoeid en bezeten, om zijn eigen zienswijze in de realiteit om te zetten.

Zijn uiterlijk leven zegt ons weinig over zijn ware persoonlijkheid, in tegenstelling met Vincent. Uit een rijke bankiers-familie in Aix-en Provence geboren, heeft hij eerst den wensch van zijn vader gevolgd en in de rechten gestudeerd. Met de hulp van zijn moeder zou hij echter toch zijn doel bereiken, naar Parijs gaan, en zich geheel aan de schilderkunst kunnen wijden (1863). Hier komt hij midden in de geestelijke stroomingen van zijn tijd. Als vriend van zijn schoolkameraad Zola, van Pissarro en Guilaumin, werd hij opgenomen in den illustren kring van het ‘Café Guerbois’, Avenue de Clichy, waar Manet, de geestige en elegante Parijzenaar presideerde, Monet, Degas, Renoir het woord voerden, en waar het ook van amateurs en litteratoren wemelde. Daar krijgt de jonge schilder als dagelijksch geestesvoedsel realistische en impressionistische schilderkunst, een fel veristische litteratuur, bittere caricaturen van de curiositeiten der nieuwe parvenu-bourgeoisie, en de onthullingen van haar politieke en maatschappelijke zonden. Niets van dat al kan

in zijn ziel binnendringen. Hij haat het vluchtige, drukke leven in Parijs, hij kan de Credo's van zijn kunstbroeders niet aanvaarden, hij verlangt naar rust en orde, naar de edele lijnen der heuvels, de trotsche oude boomen en gloeiende zonsondergangen van het Zuiden. Hij ontvlucht Parijs en keert naar zijn geboorteland terug. En hij blijft thuis. Nu en dan gaat hij voor een tijdje weer naar Parijs, om eenige beminde meesters in het Louvre te raadplegen, zooals Delacroix en Daumier, Rubens en Tintoretto[1)], dan weer naar Auvers of naar Pontoise, om bij Pissarro, in ander licht en andere omgeving te werken. Maar feitelijk bleef hij tot aan het einde in Aix, in deze zoo vertrouwde natuur, in zijn kleine familie, en een zeer kleinen kring van vrienden. Zijn leven blijft uiterlijk bescheiden en rustig, maar in zijn werk en in zijn ziel des te meer bewogen. En toch, evenmin als zijn persoonlijkheid, is zijn werk revolutionnair, - integendeel. Hij houdt van traditie en orde, hij is een trouw familielid, een goed burger, een goed katholiek. Het is hem een behoefte 's Zondags naar de kerk te gaan, en dan met de eenvoudigste menschen een gezellig praatje te maken. Maar zijn grootste vreugde bleef, om van tijd tot tijd, alleen of met een vriend te gaan zwerven, met rugzak en stok, met palet en verfdoos, om de natuur te beleven en te veroveren. Eerst daar is hij geheel zichzelf, daar is hij thuis en gelukkig. Met de menschen kan hij in het algemeen evenmin overweg als Vincent. Oprecht en soms opbruisend, vaak grof en onbeleefd, tot geen concessies bereid, zonder ijdelheid en conventies, was en bleef hij in de bekrompen provinciale omgeving van zijn stad - een eenzame zonderling.

Zijn schilderijen waren niet alleen onbegrepen, als hijzelf, maar hebben een ware storm van verontwaardiging, woede en haat ontketend. Het is moeilijk heden ten dage te begrijpen, waarom deze schilderijen destijds zoo zenuwprikkelend absurd aandeden, waarom zij den bourgeois zoo boven alle mate épateerden. Ook later nog, toen de impres-

1) Het is interessant, dat, zooals Manet een van de eersten geweest is, die de grootheid van Greco hebben aangevoeld, Cézanne misschien de eerste was in den nieuweren tijd, die Tintoretto ten volle kon begrijpen en bewonderen. Zijn opmerkingen hierover zijn frappant door hun juist en diep inzicht.

sionisten al gearriveerd waren, en toen hij zelf al bij een groep der beste kenners en schilders hoog in aanzien stond, werden zijn werken op de officieele tentoonstellingen nog steeds consequent geweigerd. Zelfs in de 'Salon des Réfusées' kwam het tot een openlijke demonstratie tegen zijn kunst[1]. Het gemeenschappelijk lot van zooveel groote geesten, maar daarom niet minder onbegrijpelijk.

Wat vervulde zijn kunst, wat zag hij in de natuur? Hij was doordrongen van een geloof, dat toen door weinigen werd gedeeld, - dat de kunst niet in de eerste plaats de weerspiegeling van de werkelijkheid moet zijn, en zeker niet natuurnabootsing. Dat noch de wereld der verschijningen, noch de litteraire inhoud zelf iets met kunst te maken heeft. Kunst begint voor hem met het scheppen van vormen, die in zichzelf belangrijk zijn, en van blijvende waarde. Hij wil uitgaan van de natuur, maar hij wil haar verheffen, vereenvoudigen, van het onbelangrijke zuiveren. Maar ook van de betoovering van het steeds wisselende, onbestendige, wil hij haar bevrijden, om haar in de strengere sfeer van den zuiveren vorm te verplaatsen.

Hij wil in de natuur blijven wortelen, maar uit haar elementen een andere natuur opbouwen, vaster, blijvender, eeuwiger dan de indrukken, die zijn uitgangspunt waren. Voor hem is het schilderij in wezen niet anders dan een gebouw, een tapijt, een plastische figuur. Maar hij is door en door schilder, en misschien heeft nooit iemand zoo er naar gestreefd om alles met de kleur uit te drukken, alles door kleurvlakken en kleurharmonieën, contrasten en schakeeringen, reflexen en lichten te laten ontstaan. Zelfs de structuur van het schilderij, zijn innerlijk geraamte, dat bij Cézanne zoo belangrijk is, evenals het ruimtelijk volume van alle lichamen en voorwerpen, wil hij alleen door de kleuren opbouwen.

Zoo ontstaat deze merkwaardige wereld van zijn kunst. Alles wat hij schildert, - stilleven of landschap, figurencompositie of portret, - wordt een in zichzelf rustende, tectonisch opgebouwde eenheid, dat door eigen innerlijke wetten be-

1) Voor het eerst neemt hij in 1874 deel aan een tentoonstelling der impressionisten, maar zonder succes. Van 1895 af verschijnt hij herhaaldelijk in het openbaar, maar pas van 1907 af (een jaar na zijn dood dus) beteekenen de Cézanne-tentoonstellingen overal een openbaar succes.

heerscht wordt, een systeem, een autonome wereld, vol evenwicht en rust. Alles heeft een groote, zeldzaam ernstige waardigheid. Hoe ver staat hij van de luchtige virtuositeit der impressionisten! Ofschoon ook dezen kleur en licht als de belangrijkste elementen van hun kunst beschouwden, en ofschoon Cézanne zelf zijn techniek stellig van de impressionisten geleerd heeft, zegt hij zelf treffend: 'Eens was ik zelf impressionist, maar ik wilde uit het impressionisme iets maken, wat vast en duurzaam is, zooals de kunst in de Musea.' - 'Ik wilde leerlingen hebben, een traditie scheppen, - aanknoopen bij deze groote oude kerels, over de laatste twee eeuwen heen!'

Zijn 'systeem' (zooals hijzelf dat noemde), kunnen wij het best begrijpen in zijn figurencomposities en stillevens. Ook hij zoekt zijn 'motief' in de natuur, evenals de anderen, maar daarvan maakt hij weer composities, zooals dat al sedert lang niemand meer deed, sinds de groote eeuwen der oude kunst. Alles komt weer in logisch verband, in organisch evenwicht, mensch en natuur, de voorwerpen en hun omgeving, alles krijgt volume, eigenruimte, en voegt zich tot een wereld van geheimzinnige noodzakelijkheid samen. Uitgebalanceerd tot in alle onderdeden, rhythmisch in elkaar grijpend, zijn deze schilderijen als een vast weefsel, maar tegelijk zijn zij als levende organismen. Het is maar al te goed te begrijpen, dat hij zijn hoog doel niet in elk schilderij kon bereiken. Hij experimenteerde onvermoeid, vertwijfelde vaak, vernielde ontelbare schetsen, en liet onvoltooide schilderijen liggen. Helaas wierp zich later de, door zuiver zakelijke belangen geïnspireerde belangstelling gretig op alles wat te vinden was, en daarom circuleeren werken van Cézanne, die hij zelf stellig met woede tot den ondergang zou hebben gedoemd. Maar er bleef ook genoeg, waarin hij zijn visie ten volle heeft kunnen realiseeren, en soms zit al in een klein aquarel, in een vluchtige schets, de stoere monumentaliteit van zijn best geslaagde schilderijen.

Het merkwaardigste is, dat deze zoo logisch opgebouwde, zoo statisch gecomponeerde schilderijen toch van een door en door natuurlijk leven vervuld zijn, dat niets gedwongen, gewild of gestileerd aandoet. De stillevens zijn een majestueuze opbouw van voorwerpen, waarbij dezelfde wetten der

compositie gelden als bij de figurengroepen of bij de landschappen. En alles werd vergeestelijkt door de charme van onuitputtelijke kleurharmonieën. In de wereld van Cézanne is niets alledaags en ook niets middelmatig, - er heerscht een feestelijke stemming, een sfeer van het buitengewone. De leuze van de impressionisten was: 'l'art pour l'art', en dat beteekende voor hen, dat het onderwerp, de inhoud in de kunst onverschillig is, dat boom of dier, mensch of appel van gelijke waarde zijn, als onderdeelen van een groot geheel: de wereld der steeds wisselende verschijningen. En het is waar, dat, indien in de kunst mensch en appel geheel dezelfde waarde en beteekenis hebben, dat er dan voor den kunstenaar slechts twee wegen zijn: of hij moet den mensch ontzielen, of den appel bezielen. Of ook de mensch zelf is niets anders dan een onbelangrijk atoom van een groot geheel, ondergedompeld in een zee van kleurige indrukken, of ook de appel werd overgeplaatst in de wereld van de autonome vormen. In deze wereld bestaat dan geen 'nature morte', maar ook geen momentopname van een optische illusie, alles heeft zijn eigen waarde, - de waarde van den kunstvorm.

Een denker, zooals maar weinig schilders waren, filosofeert Cézanne onvermoeid over het oerprobleem: kunst en natuur. Wij bezitten - dank zij de aanteekeningen van sommige vrienden en aanhangers - veel van zijn diepzinnige opmerkingen, die beter inzicht geven in zijn gedachtenwereld. Wij weten, dat voor hem elk schilderij een geheel nieuwe, met de grootste geestelijke inspanning bereikte oplossing van een eeuwig probleem beteekende. Daarom zou hij ook nooit tot een schema of manier, nooit tot herhalingen of tot gladde virtuositeit hebben kunnen komen. Maar juist hieruit begrijpt men ook, waarom zijn werken zoo vaak onhandigheden vertoonen, waarom hij zooveel experimenteerde en waarom hij ons nooit door een brilliant en vanzelfsprekend meesterschap fascineert, zooals velen zijner groote tijdgenooten, als Manet, Degas of Renoir. Ook de blijde, lichte onbevangenheid van vele impressionisten ontbreekt hem. Maar hij bezit en geeft ons veel meer.

Hij zegt: 'Men moet een systeem hebben, dat men door denken, door eerlijke moeite, door leeren verovert, - maar

d a n moet men gaan schilderen, zien, en al het andere vergeten; - zóó alleen komt het systeem terug.'

'Natuur is in de diepte, - niet aan de oppervlakte,' dat is zijn leuze. Is dat niet in wezen hetzelfde als wat Vincent zoo mooi heeft uitgedrukt: 'Men begint ermee, om met moeite de natuur na te bootsen, - tevergeefs! Men eindigt ermee om stil uit zijn palet te scheppen en zoo ontstaat de natuur'.

Cézanne: 'Drie groote dingen vormen den grondslag voor den echten goeden handarbeid: denken over de ideeën, oprecht zijn tegenover zichzelf, en zich onder te schikken aan het natuurvoorwerp.'

In het boek van Joachim Gasquet: C é z a n n e , waarin de meeste zijner gedachten verzameld zijn, leest men een belangrijke belijdenis, een boeiende onthulling van het proces van zijn schepping:

'...ik kom voor mijn motief, ik verlies mijzelf daarin. Ik denk, ik zwerf rond. De zon doordringt mij, als een verre vriend, zij doorwarmt mijn luiheid en maakt deze vruchtbaar. Iets kiemt in mij. Als de nacht komt, voel ik alsof ik nooit zou kunnen schilderen, alsof ik nooit had geschilderd. De nacht moet komen, om mijn oogen van deze aarde los te maken, van dit hoekje van de wereld, waarmee ik zoo samengesmolten ben. Den volgenden dag, op een mooien ochtend, verschijnt langzaam de geologische structuur van het landschap, de groote lagen vormen zicht, ik teeken in mijn geest dit steenen skelet. Ik zie de rotsen onder het water schemeren, ik zie den drukkenden hemel, ik begin mij van het landschap los te maken, en het te zien. Ik maak mij ervan los, terwijl ik in mijn geest de eerste schets van de geologische lijnen ontwerp. Geometrie, de maat van de aarde! Een teedere ontroering stijgt in mij op. Uit de wortels van deze ontroering rijst de kleur op, als een soort bevrijding, verlossing. De kleur! - uitstraling van de ziel, wisselwerking tusschen aarde en hemel, ideaal en werkelijkheid tegelijk. Plotseling treedt een door lucht vervulde, gekleurde logica in plaats van de somber-hardnekkige geometrie. Alles voegt zich in een orde, de boomen, de velden, de huizen. Ik zie in vlekken. De geologische grondslag, de voorbereidende ar-

beid, de wereld van de teekening zakt in elkaar, als door een katastrophe, door een stortvloed weggevaagd, maar dan weer opgestaan. Nu begint een nieuwe, de ware aera. Nu ontgaat mij niets meer, alles is vast en vloeibaar tegelijk, alles is natuurlijk. Nu bestaan alleen maar kleuren, en in hen het licht, dat hen schept, deze opstijging van de aarde tot de zon, deze uitstrooming vanuit de diepten naar de liefde. Het moest een genie zijn, die deze opstijging in een oogenblik van evenwicht vast zou kunnen houden, en daarbij toch de verheffing van dit moment zou kunnen uitdrukken...'

Het was stellig een zeldzaam genot voor iederen Cézanne-liefhebber, op de tentoonstelling: 'Honderd Jaar Fransche Kunst' in het Stedelijk Museum te Amsterdam (in den zomer 1938) de laatste groote zaal te betreden, waarin bijna 40 goed uitgekozen schilderijen van den meester, uit verschillende tijdperken en van verschillende onderwerpen, waren bijeengebracht. Men komt in deze zaal, nadat men reeds de zoo sterk van elkaar afwijkende persoonlijkheden zijner tijdgenoten heeft kunnen bewonderen, hun élan, hun geestigheid, hun blij colorisme. In deze wereld van Cézanne wordt dan plotseling alles stil en innig. Zelfs de kleuren verliezen hun ruikerachtige bontheid, zij zijn diep en sonoor, en door een warme toon met elkaar verbonden. En toch is niemand meer colorist dan Cézanne. Hij bezit een ongeëvenaarde scala, hij kent ook felle kontrasten, harde overgangen, en indrukwekkende crescendo's. Maar bij hem zijn de kleuren zoo innig in elkaar verwerkt, en zoo met elkaar verzoend, als in een oostersch tapijt, of in een oud mozaiek.

Men heeft vaak het gevoel, hoezeer de schilderijen van Cézanne ook verschillend van karakter zijn, dat zij iets gemeenzaams hebben, als leden van een oud nobel geslacht. De kinderen van zijn geest dragen allen een bijna onbestembare familietrek, een gehalte, dat men misschien niet anders kan noemen dan: hooge artistieke moraliteit.

Weliswaar is zijn wereld koeler en minder meesleepend dan de lyrisch-subjectieve kunst van Vincent. Ook de kleuren van dezen gloeienden zonne-aanbidder zijn van een meer glorieuze pracht. Is Vincent als een felle zomerdag of een

hevige storm, dan is Cézanne als de vrede, die na den storm de opklarende luchten vervult met een vrede, waarin het pathos van den storm nog naklinkt.

De bezadigde, volle kleuren, de vibreerende diepte, en de vochtige paarlmoerkleurige atmosfeer van zijn landschappen onthullen ons een souvereine wereld, waarin het ijle, vergeestelijkte element zich met tectonische stevigheid en monumentale kracht heeft verbonden.

Men denke aan de grootsche allure van een schilderij op deze tentoonstelling, den eenzamen, stoeren pijnboom, die scheef, verwrongen door wind en storm, midden in het schilderij staat, onder een warmblauwen hemel. Dramatisch bewogen is het geheel, en tevens van een imposant evenwicht. In zulke schilderijen leeft een geheel nieuwe ‘grandezza’, die de moderne schilderkunst aan het genie van Cézanne te danken heeft. Steeds weer ontmoet men in zijn oeuvre deze nieuwe, soepele majesteit van het natuurlijke, en een nieuwe harmonie, zonder ‘dolcezza’.

Niet minder origineel zijn de portretten, die men vroeger misschien het allerminst heeft gewaardeerd. Eigenlijk heeft hij bijna uitsluitend zichzelf en de menschen van zijn naaste omgeving geschilderd, en deed zulks veeleer voor zichzelf dan voor de anderen. Nog meer dan in de landschappen en stillevens, voelt hij zich bij ieder portret voor het probleem geplaatst, een totaal nieuwe wereld op te bouwen, die hij dan ook op geheel andere manier moet construeeren. Zijn deze portretten hierom zoo verschillend, of omdat Cézanne in zijn verschillende levensperioden zoo geheel andere technische en artistieke methodes heeft toegepast? In ieder geval toonen zijn portretten een rijkdom van vormoplossingen en een diepte van psychologisch inzicht, die alleen de groote portretschilders hebben bezeten.

Onder de vijf beeltenissen, die op deze tentoonstelling te zien waren, stelt de oudste V a l a b r è g u e voor, een jeugdvriend van hem en Zola. Omstreeks 1868 geschilderd, leeft daarin nog de romantische vehementie van zijn eerste periode. Tegen het domineerend zwart van gewaad en haar, staat het lichtende voorhoofd en de overdreven felroode mond in schril kontrast. Alles is impulsief, met dikopgedragen verfmassa's geschilderd. Een portret vol suggestieve kracht, maar

nog ver van de zelfbeheersching en bezonken rust van zijn latere perioden Een geheel andere sfeer omgeeft de kleine kop van C h o c q u e t (een trouwe vriend en verzamelaar van zijn werken) uit 1876. Ook hierin schuilt nog iets van romantiek, maar dat komt vooral door de teedere genegenheid, die wij uit alle penseelstreken moeten lezen, en door het gedempt pathetische van dit bezield gezicht. Hier dringt hij diep door tot in de kleinste vormen, hier bouwt hij het geheel uit ontelbare kleine kleurstrepen en nuances op, hier is alles leven, vibratie, bijna impressionistisch. Maar geen impressionistisch portret bezit het plastisch volume van dezen kop. Geheel en al verschillend van beiden is tenslotte zijn monumentaal zelfportret (niet geheel voltooid) met palet, uit omstreeks 1885-'87, uit zijn rijpsten tijd. Koel en met strenge objectiviteit plaatst hij hier de figuur in de ruimte, als een bouwwerk. Alles is berekend, doordacht, in een bijna geometrische orde, al het persoonlijke is overwonnen. Het uitbalanceeren der massa's, de strakheid der structuur, naast het koele en gedempte kleurengamma, doen bijna aan als de kristalheldere formuleering van een wetenschappelijk systeem. Hier openbaart zich een denkende meester, die ons zegt: ‘men moet kennis bezitten en eenvoudig kunnen zijn!’

Laten wij nu nog eens de vraag stellen: wat verbindt de kunst van Cézanne met die van Vincent? Alles is zoo anders in hun beider sfeer, en toch voelen wij, dat zij elkaar ontmoeten in iets, dat wezenlijker is dan de groote persoonlijke verschillen. Beiden dringen zij diep in de natuur door, langs andere wegen weliswaar, maar dieper dan alle naturalisten van dien tijd. Beiden zijn zij zich bewust, dat zij uit de natuur alleen dat moeten halen, wat hun tot bouwsteen kan dienen in het opbouwen van een wereld, die, eenmaal klaar en in zichzelf besloten, los van de natuur voor ons staat. En dan begint het w e r k als een nieuwe planeet zijn eigen kringloop in de wereld. Dat is zoo eenvoudig, en werd te allen tijde door de kunstenaars, en vaak zelfs door het publiek begrepen. Men wist toch altijd, dat kunst - al schept zij nog zoo veel uit de natuur - haar volle onafhankelijkheid moet bewaren. Als een schepping op zichzelf,

kan zij ook geen dienares van de natuur zijn, zij is immers aan haar gelijkwaardig.

Alleen doordat de mensch schepper is van kunst, kan hij ook de natuur opvatten als schepping van een hoogeren Logos, die door eigen wetten wordt beheerscht. Nooit heeft zich echte kunst ermee tevreden gesteld, de natuur na te bootsen.

Wat Cézanne en Vincent met elkaar verbindt, wat hen buiten en boven hun tijd stelt, wat hun beteekenis voor de toekomst bewaart, dat is dus in de eerste plaats hun nieuw besef van de kunst, het opnieuw veroverd begrip van haar eigen wetten en van haar gezonde verhouding tot de natuur. Immers, deze verhouding van kunst tot natuur wisselt in alle tijdperken en bij de meeste groote kunstenaars, en zal dat ook altijd blijven doen. Nooit kan en mag zij in akademisch strakke regels voor een andere generatie worden vastgelegd. Elke tijd zal steeds opnieuw haar eigen verhouding tot de natuur veroveren en deze dan trouw en eerlijk respecteeren. Anders groeit anarchie en dwaling, een kunstlooze kunstbeoefening.

Vincent en Cézanne zijn kruisvaarders voor deze belijdenis geweest. In een dwalenden tijd hebben zij niet de ephemere, maar de eeuwige waarden der kunst gezocht, en het geloof in deze waarden wakker gehouden. In hun kunst hebben zij ons de nieuwe openbaring van een oude waarheid geschonken. Toch kan hun leer, hun geloof nooit tot akademisch voorschrift, niet eens tot school worden gemaakt. Niet diegenen zijn hun echte volgelingen, die hun bijzonderen aard willen nabootsen, hun ideeën tot manier verstijven, hun willekeur afkijken.

Helaas hebben beiden meer dan genoeg epigonen gehad, maar bij dezen ziet men meestal niets dan het verarmen van hun rijkdom. Bij de geweldenaars, die hun ideeën verder willen ‘ontwikkelen’, niets dan droog dogmatisme. ‘Kegel, kogel en cylinder vormen den grondslag van alle lichamen,’ zei Cézanne. Maar dat beteekende voor hem alleen de innerlijke orde, die hij in alle natuurvormen, als hun skelet, hun fundeering voelde en in zijn kunst zoo overtuigend liet voelen, terwijl voor zijn kubistische volgelingen deze waarheid tot een voorschrift, tot een dogma is geworden, dat

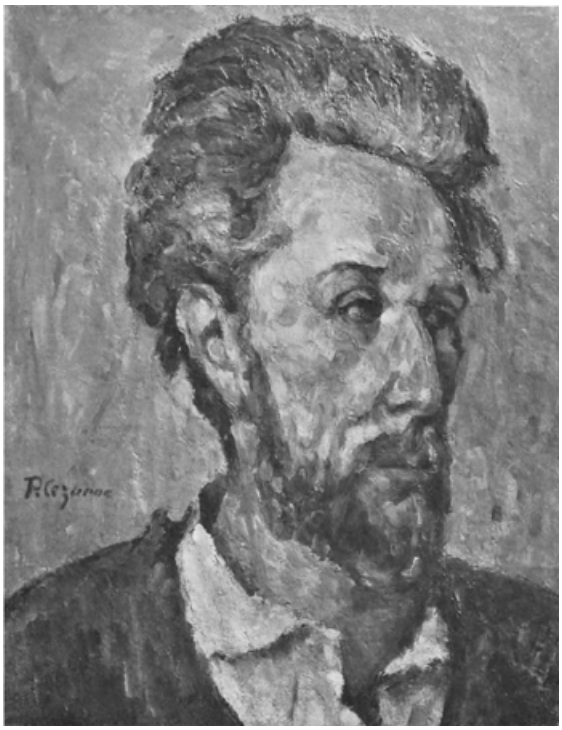

CÉZANNE. PORTRET VAN VICTOR CHOCQUET
(tusschen 1876-77)

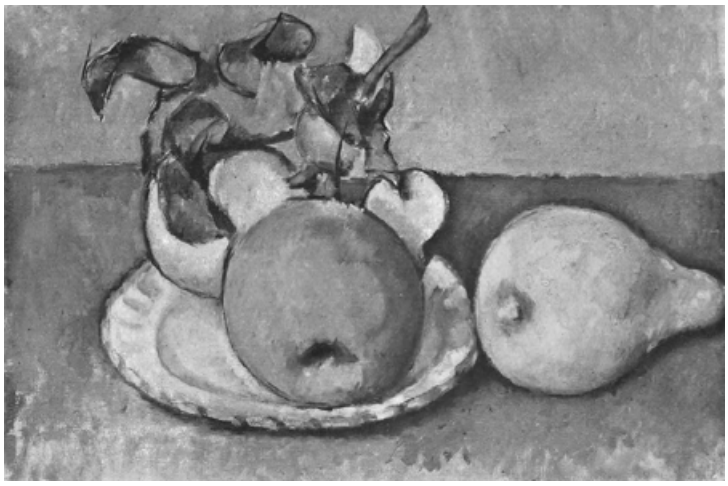

CÉZANNE. STILLEVEN MET APPELEN
(tusschen 1879-82)

vaak ad absurdum werd gevoerd. Evenzoo: wat bij Vincent de ontdekking van een verborgen zieleleven der natuur beteekende, dat alle levende en levenlooze dingen vervult, en de uitdrukking was van zijn scheppend pan-vitalisme en pan-psychisme, dat leidde zijn expressionistische volgelingen tot pure deformatie der natuurvormen en tot een caricatuur der dynamiek van het heelal.

Hoe verward en verwilderd de tegenwoordige wereld, in leven en kunst ook is, hoe weinig nog van de weldadige invloed dezer beide groote figuren op de kunst te bespeuren valt, toch zal dit ongetwijfeld nog eens sterker te voorschijn komen, wanneer de tijden ervoor gerijpt zullen zijn. Iedereen immers, die het wezen en de waarde van datgene beseft, wat men een autonoom en bezield kunstwerk zou kunnen noemen, zal hen begrijpen en vereeren door alle tijden heen. En ieder kunstenaar, die zelf een autonoom en bezield kunstwerk kan scheppen, is hun volgeling in den geest.

De internationale spanningen van het oogenblik[1)]
Door Dr. W. van Ravesteyn

De titel deugt om te beginnen niet. Er is geen sprake van een ‘moment’, maar wel van een tijdvak. U veroorlove mij een kleine historische reminiscens. Van persoonlijken aard, uit mijn communistischen tijd. Ik heb hier bij me een kleine brochure, bevattende een redevoering uit den zomer van 1921. De titel luidt: De Oorlog, die nadert. Zij werd op onderscheiden plaatsen in ons land gehouden, liep o.a. over de kosten van den pasgeëindigden Wereldoorlog en voorspelde met zekerheid een nieuwen, waarvan de teekenen reeds duidelijk zichtbaar heetten. Ik laat den verderen inhoud daar. Zij was, die rede, iets als een schabloon, een type, een leest, waarop vele andere van mij en anderen waren geschoeid. Maar één ding stond vast: wij, communisten van toen, wisten het: wij gingen naar een nieuwen Wereldoorlog. In 1932 had ik oog gekregen voor andere standpunten, kon ik mezelf niet meer als dogmatisch maar eerder sceptisch beschouwen. In 10 jaar was ik ouder en misschien wat wijzer geworden. Optimistischer echter niet. Nog was Hitler niet aan 't bewind. Niets van de verschrikkingen der laatste jaren was nog gebeurd. Toch schreef ik naar aanleiding van het eerste deel van het boek van De Ligt: V r e d e a l s d a a d, in een artikel in de S o c i a l i s t i s c h e G i d s woorden als deze: ‘Voor West-Europa, ons oude, ons nog zoo dierbare en vertrouwde hoekje, de bakermat van de techniek, die het thans met vernietiging bedreigt, geldt in de eerste, eigenlijk eenige plaats, dat wij voor een unieke, een “einmalige”, een nog

1) Nagenoeg ongewijzigde tekst eener voordracht, in Februari j.l. gehouden voor de groepen R'dam en Den Haag van het ‘Comité van Waakzaamheid tegen het Fascisme’. De vele gebeurtenissen, die zich in de sindsdien verloopen weken hebben verdrongen, gaven geen aanleiding tot wijzigingen van beteekenis.

nooit bestaan hebbende situatie ons bevinden. Noch voor den Japanner, noch voor den beschaafden Chinees, Noord- of Zuid-Amerikaan, Zuid-Afrikaan, Australiër, Britsch-Indiër of Indonesiër, en evenmin voor den Sofjet-burger, kan, om d e z e r e d e n , het aspect der huidige wereld even sinister, hopeloos en gruwelijk zijn als voor den nadenkenden West-Europeër.'

De tegenstelling waarvan hier sprake was, blijkt reeds uit het citaat. Het stelde West-Europa tegenover de andere wereld. Een klein schiereiland van Eurasië tegenover 5 werelddeelen. Waarom? Omdat de techniek - in verband met onze bevolkingsdichtheid - juist ons met zulke ongehoorde gevaren bedreigt. Wij hebben, dunkt me, daarin, sedert dien, lesjes gehad. Niet wij alleen. Behalve aan de Westzijde van ons continent, in het ongelukkige Spanje, ook de Chineezen! Hoeveel tienduizenden hunner zijn al in flarden gereten uit de lucht? De toestand is sinds '32 blijkbaar niet beter geworden. En indien men toen mocht spreken over een sinister, hopeloos, gruwelijk aspect voor den nadenkenden West-Europeaan, hoe moet het dan nu wel genoemd worden? Niettemin in die 7 jaar is de toestand er niet helderder op geworden. Meer dan ooit geldt thans: het aspect der huidige wereld en van den toestand, waarin wij verkeeren, hangt af van het beschouwend subject. Laat ik slechts één voorbeeld noemen. Na September '38 - de Tsjechische crisis - is de gedachte bij velen opgekomen: wij zullen g e e n grooten oorlog in Europa meer zien, geen tweeden Wereldoorlog als in '14. Dus: de anti-these van het Marxistische geloofsstuk, dat nog in '21 het mijne was. De recente vertolking van die gedachte - zeer fraaie vertolking - vindt gij bv. in een artikel van den gewezen redacteur van die Weltbühne - 'Marxist' of gewezen Marxist dus mede - Es giebt keinen Krieg mehr, in Schwarzschild's T a g e b u c h van 18 Febr. j.l. En de gronden voor deze meening zijn niet zwak. In hoofdzaak zijn zij: de technische oorlogsontwikkeling bedreigt thans ook de kapitalisten en hun eigendommen. Zij stelt hen bovendien voor een afgrond, waarin alles kan verdwijnen. Dus: zij zullen geen oorlog meer aandurven. Ik zelf - beken ik - neigde tot die meening in October '38 na de vreeselijke spanning en de diepe teleurstelling over den ondergang der Tsjechische

Republiek. Ik heb haar, met zooveel woorden, gehoord van een hooggeplaatsten Nederlandschen militair. Er moet dus iets plausibels in zitten. Wij zullen straks, dunkt me, nog wel eens trachten te bezien: wat. Voorloopig volsta ik met te zeggen: ook onder nauw-verwante geesten heerscht er groote verwarring over de vraag: waar zijn wij? waar gaan wij heen? Hoe snel? Altemaal vragen, die wij ons toch willen en moeten stellen. Hoef ik u de verzekering te geven, dat buiten die kringen van min of meer nauwverwante geesten - zij, die den invloed van het Marxisme hebben ondergaan - de subjectiviteit nog meer hoogtij viert? Het aantal wijzen om de wereld te bezien, is meer dan ooit legio. Ik zal zelfs niet beproeven, u die oneindig verschillende gezichtspunten te laten zien. Maar vergeten wij 't niet: ieder verschillend gezichtspunt brengt ook een andere wijze van zich verhouden, zich gedragen, van h o u d i n g mee. Nu beteekent dit weinig bij den gewonen mensch, bij u en mij. Maar indien de dragers van deze subjectiviteit tot de machtigen behooren? Indien zij Chamberlain, Bonnet, Mussolini of Roosevelt heeten? Van al deze subjectieve standpunten blijft er, dunkt me, één in ieder geval wel de moeite van een bizondere vermelding waard. Het is het - ‘point de vue de Sirius’, door den onsterfelijken Voltaire zoo fraai ontwikkeld, o.a. in Micromégas, dat verhaal van de reis der bewoners van Sirius en Saturnus naar de Aarde. Ik denk aan de conversatie, die deze ontzaglijk groote wezens - voor wie de aardelingen slechts als stof onder hun nagels zijn - ten slotte hebben met een enkelen wijze, een filosoof, onder deze diertjes. Deze zegt immers: Indien men een klein aantal bewoners, die zeer weinig in aanzien zijn, uitzondert, is heel de rest een verzameling gekken, boosaardigen en ongelukkigen. Wij, menschen, hebben meer stof dan wij noodig hebben om veel kwaad te doen, indien het kwade ten minste uit de stof voortkomt, en te veel geest, indien het uit den geest komt. Weet gij wel bv. dat er, op dit oogenblik, waarop ik tot u spreek, een honderdduizend gekken van onze soort, gedekt met hoeden, bezig zijn honderdduizend andere beestjes te dooden, die een tulband tot hoofddeksel hebben, hen te dooden of door hen vermoord te worden, en dat dit, bijna over de geheele aarde, zoo al sinds onheugelijke tijden in zwang is?’ De

Siriër rilde en vroeg, wat dan toch wel het voorwerp mocht zijn van die verschrikkelijke twisten tusschen zoo kleine beestjes. Het gaat - zei de filosoof - om de een of andere aardkluit zoo groot als uw hiel. Niet dat een van die millioenen menschen, die zich laten doodslaan, een recht meent te hebben op die kluit modder. Het gaat er slechts om te weten of hij zal toebehooren aan een zekeren man, dien men Sultan noemt, of aan een anderen, dien men - ik weet niet waarom - Caesar noemt. Enz. enz. Het gezichtspunt, hier ruw geschetst, moge niet practisch zijn, niet tot handelen, doen, daden aansporen. Het is, dunkt me, ook nu, in een tijd, waarbij vergeleken ons de eeuw van Voltaire een zachtmoedige lijkt, versterkend en opbeurend. Soms althans, in sommige momenten. Maar overigens! Welk een variëteit. Nog eens: ik zal niet beproeven ze u op te sommen. Alleen reeds, die min of meer 'marxistisch' heeten of zijn, zijn er diverse. Het Trotskisme bv. lijkt me, van deze alle, thans wel het belangrijkste en meest consequente. Maar enkele, omdat ze belangrijk zijn en veelvuldig worden aangehangen, moet ik toch even beschouwen, omdat ze zoo nauw met ons onderwerp: de spanningen en verwarringen van het tijdvak, samenhangen.

Wel een van de meest kenmerkende en algemeene is dat, wat men, dunkt me, zou kunnen definieeren als dat van de leege frase. Het is, zooals bv. bij bourgeois, die zich tot de zoogen. Oxford-beweging rekenen, een beroep op de 'goedwillendheid': het doen van zijn plicht, 'saamhoorigheid', de eenheid der natie en allerlei fraaie gevoelens. Het is een zich troosten met fraseologieën. En is er ooit een tijd geweest, waarin woorden goedkooper en talrijker waren? Niemand zal zeker zeggen van wel. Het is de typische geesteshouding van den 'bourgeois' in den ongunstigen zin, dien dit woord in de literatuur zoolang had, den bourgeois, die niet meer weet, wat er aan de hand is. Waar dit standpunt onder 'machtigen der aarde' in de burgerlijke wereld veel voorkomt, is het alles behalve onbelangrijk.

Dan is er de houding der 'gewone' menschen, de meerderheid, die de trotsche regenten in de 18e eeuw het gemeen noemden, en die nu met verschillende nuanceering de 'massa' - in een zeker marxistisch jargon een tijd lang verheerlijkt - of 'het volk' wordt genoemd. Deze houding is die

men philosophisch gesproken, die der ‘directheid’ kan noemen. Het is ons aller standpunt om zoo te zeggen, wanneer wij in ons normale doen zijn. Als ik een wandelingetje maak, zie ik, voel ik, denk ik aan de wolken, de boomen, de huizen, den wind. Als een man of vrouw aan het werk is, denkt hij of zij aan zijn en haar werk in hoofdzaak. Er zijn momenten, als hij de krant leest over een bombardement van Barcelona of iets ander gruwelijks - waarin hij tot de indirectheid opstijgt. Er zijn momenten - zoo in September - waarin hij meeleeft met een heele wereld. Maar - hij is volslagen machteloos. Doen kan hij niets. Eens in de 4 of 2 jaar kan hij een rood potlood hanteeren en zijn souvereinen wil uitdrukken. Maar de 4 maal 365 dagen is hij stom en gebonden en slaapt zijn souvereiniteit. In de dictatuurlanden - men weet het - heeft hij zelfs dit genoegen niet. De gewone man en vrouw m.a.w. denkt meestal niet aan de diepere oorzaken van het maatschappelijk gebeuren, heeft er ook niet de kennis voor, en hij is, door de bank, stom en machteloos, zelfs in een ‘democratischen’ staat. Anderen denken, praten, handelen voor hem: de regeerders, de gekozenen, de kranten. In de dictatuur-landen is dat machtig vereenvoudigd: deze drie zijn één geworden; de regeerders alleen denken en handelen. Maar wij moeten een gewichtige categorie van subjecten niet vergeten. Subjecten in den dubbelen zin des woords: waarnemers en handelenden. Dat zijn de misdadigers. De misdadigers, pur et simple. De nette burger en de gewone mensch denkt er gewoonlijk niet zoo aan. Tenzij incidenteel. Maar zij zijn er. Zij zijn zelfs talrijk. Ieder kan ze, weet men, uitmuntend leeren kennen uit de literatuur, de literatuur, die zelfs tot de meest verslondene behoort, den detective-roman. Gij vindt daar het type ten voeten uit! Het is een destructief type. Het zijn lieden, die slechts één grooten hartstocht kennen: zichzelf te bevredigen. Het is een type, dat talrijk is geworden in de moderne wereld, vooral in de na-oorlogsche. De oorzaken? Ach: gij kent ze; ze zijn talrijk. Ik hoef er slechts eenige te noemen: de ineenstorting der oude moralen en geloofsvoorstellingen, een geautoriseerde moord- en vernielingsperiode van 4 jaar en langer; de demoralisatie der jeugd. Ieder kent de oorzaken. Bibliotheken zijn er over volgeschreven. Moet men

zich niet verwonderen, dat, onder de jeugd vooral, de misdadigheid niet veel frequenter is. Dat ze niet frequenter is - onder zoo ongunstige omstandigheden - schijnt me wel eens voor de theorie van de aangeboren goedheid des menschen te spreken. Rousseau toonde al terecht aan, dat de ‘cultuur’ zedebedervend werkt. Wat zou hij na 200 jaar wel van de onze hebben gezegd? Hoe dit zij: een feit is het: de misdadigers zijn talrijk in deze wereld. En hoe nu, indien zij, door den loop van omstandigheden, de macht in een bepaalden Staat in handen krijgen en de beschikking over zijn enorme, welhaast onbeperkte machtsmiddelen?

Want, niet waar... de Staat is, door een ontwikkeling, die begint in ‘onze’ - de Europeesche - Middeleeuwen, steeds sterker geworden. In de 9e, de 10e eeuw bestond hij nog nauwelijks. In de 14e, 15e eeuw was hij nog uiterst zwak in Europa. Op 't einde der 18e eeuw was hij nog uiterst beperkt van macht bv. in Engeland. Men leze Halévy's History of mijnentwege Dickens' Barnaby Rudge. Eerst na de Fransche Revolutie en met het Kapitalisme groeit hij overal reusachtig op. Hoe nu, indien hij in handen valt van misdadigers?

Dat de Staat - de hoog-ontwikkelde, moderne, industrieele, kapitalistische Staat - zooveel sterker is geworden, sterker naar binnen, beschikkend over enorm veel meer dwangmiddelen van elken aard, ziedaar nu eindelijk een feit, waarbij wij, dunkt mij, het rijk der standpunten en houdingen, der standpunten, die legio zijn - ik heb er geen 10 van de 100 genoemd - d.w.z. het rijk der subjectiviteit min of meer verlaten en iets als den vasten grond der objectiviteit onder de voeten krijgen. Dit toch is een feit, waarover geen verschil van meening mogelijk is. Nog in de jaren '60 der vorige eeuw kon men eraan denken, iets als een phalanx te vormen tegen de staatsalmacht, die in toenemende mate de bewegingsvrijheid der individuën belemmert. Gij kunt de bewijzen bv. vinden bij 2 groote sociologen als Troeltsch en Alfred Weber, geciteerd in het eerste deel van mijn ‘Socialisme aan den Vooravond van den Wereldoorlog’. Wie zou aan zooiets thans nog kunnen denken? Van dit geweldige ‘sociale’ of sociologische feit moeten wij, denkt me, ons rekenschap geven, wanneer wij 't over de huidige spannin-

gen hebben. De Staat is een ontzaglijk machtig en veelzijdig organisme geworden, met een enorme bureaucratie. (Hoe zwak was hij en deze bureaucratie, relatief gesproken, bv. nog in 't midden der 19e eeuw: ik denk aan Marx' prachtige artikelen over den Krim-oorlog!) En hij is geworden - de groote kapitalistische Staten zijn geworden, wat onze pacifist-staatsman Van Beuningen reeds in de 17e eeuw noemde: stratokratieën. Van Beuningen schreef in de 2e helft der 17e eeuw: nu heeft een kleine Staat als de Republiek meer bezoldigde Ruiters en Knechten in vredestijd dan voor 150 jaren al de Christenpotentaten tezamen niet konden bekostigen: ende daarnevens gelet werdende op de vont van 't Buspoeder, hoe 't selve van tijd tot tijd ysselijk verslindende is gemaakt, soodat Christi vreederijk een sich onderling verslindende stratokrateia of krijgsregeering geworden is'. Wat zou de brave man zeggen van onzen toestand, zooals die nog onlangs is weergegeven in de 'officieele' cijfers. De cijfers van den 'Volkenbond'. Want, niet waar, als uitmuntend statistisch bureau bestaat de Geneefsche Bond, Wilson's schepping, toch nog! In 1929 gaven de Staten, geregistreerd bij den Volkenbond, per jaar aan bewapening uit 4200 millioen gouddollar. De Groote Mogendheden daarvan 66% of 2800 millioen gouddollar. In 1932 begint de Ontwapeningsconferentie. Zij faalt in 1934. Hoe zij faalt - door de schuld der Groote Mogendheden, Engeland niet 't minst - kunt u bv. bij Brailsford (Bezit of Vrede?) in extenso nalezen. Na de mislukking - en door de komst van het Nazi-regiem in Duitschland - begint de stijging met duizelingwekkende snelheid. In de 10 jaar van 1929-'39 hebben de 7 Groote Mogendheden tezamen minstens 40 milliard gouddollars uitgegeven aan militaire doeleinden. In 1938 is dit cijfer reeds, minimaal, gestegen tot 9400 millioen gouddollars voor alle Staten, een bedrag van 30 milliard Ned. guldens per jaar. Dit is een minimum-berekening. Inderdaad is het meer. En het bedrag stijgt snel. Wij weten: Engeland alleen geeft nu reeds in enkele jaren het onvoorstelbare bedrag van 800 millioen pond uit aan oorlogstoerusting. Wij leven in een wereld van stratokratieën, waar een s t e e d s g r o o t e r d e e l van den maatschappelijken rijkdom besteed wordt aan... verdedigings- d.w.z. vernielingsmiddelen. En welke! Wij

weten het. Ziehier nu, dunkt me, een tweede geweldig feitencomplex, waarover als complex geen meeningsverschil mogelijk is, waar wij het rijk der subjectiviteit hebben verlaten. En evenmin is er verschil mogelijk over de waarheid: wij bewegen ons, als wereld, wat dat betreft, van kwaad tot erger. Als men ten minste deze 'verspilling' - denk eens welk een 'cultuur'-goederen voor 30 milliard per jaar te scheppen waren! - een kwaad wil noemen. Hierover is er, natuurlijk, direct meeningsverschil. Er zijn er velen, machtigen, die in dit alles eerder juist een enorm voordeel zien. En ik vraag u, wat zou uw oordeel zijn, indien gij groot aandeelhouder waart in een fabriek van vliegtuigen, of Duitsch generaal of... Hitler?

Eigenaardig is hierbij: het aanpassingsvermogen van den gemiddelden mensch. Wat in 1913 nog krankzinnig zou zijn voorgekomen, wat in 1925-'26 nog onmogelijk scheen, is nu werkelijkheid geworden: wij leggen ons bij deze feiten neer, en zien geen remedie. Is dit niet reeds een voldoende oorzaak van de spanningen, waarin wij leven?

Een feitencomplex, hiermee nauw samenhangend - en waarover ook geen meeningsverschil mogelijk is, dunkt me, is de internationaliteit der wereldproblemen. Wij leven, wat dit betreft, in een veel nauwer onderling verbonden wereld dan die van vóór '14 bv. En sinds 1933 althans teekent zich, met steeds grooter duidelijkheid, althans één wereldgroepeering af, zooals de tijd vóór '14 die ook kende, maar anders: het 'blok' der Staten, dat zich bij het zoogen. Anti-Komintern-verdrag heeft aangesloten. U weet: dit is een Duitsch uitvindsel. Het omvat sinds eenige jaren Duitschland, Italië, Japan, de drie hongerige, onverzadigde groote wolven. Eenige kleinere satellieten hebben er zich bijgevoegd. De jongste is het thans door de 'Spil' overheerschte Spanje. De 'Driehoek', het nu zooveel machtiger Duitschland met zijn meer dan 80 millioen, Italië, met zijn 40 millioen, dat reeds een Duitsche vazalstaat is geworden, een soort van Duitsche Satrapie, en in Oost-Azië, Japan, op leven en dood worstelende met 300 millioen Chineezen, is zeer blijkbaar een geheel nieuwe combinatie, vergeleken met bv. het Drievoudig Verbond van vóór '14 of de 'Entente Cordiale'. Nieuw? Ja en die toch sterke trekken van overeenkomst ver-

toont met hetgeen wij vóór 1914 zagen. Ook toen waren Duitschland, Italië, de Donau-Monarchie en Japan uit op expansie, imperialistische expansie. Maar het enorme verschil is natuurlijk dit: toen speelden nog geen ideologische, geen kwesties van leer, dogma, propaganda, een rol bij de bepaling van de politiek der Groote Mogendheden. Zij lieten zich nog uitsluitend leiden door wat zij hun belang achtten: d.w.z. het belang der heerschende klassen. Thans is de ideologische factor enorm sterk geworden. Ja: hij heeft in vele opzichten het karakter aangenomen van godsdienstig fanatisme. Hoe dit te verklaren? Een t o t a l e beschouwing van de wereldgeschiedenis der laatste 25 jaar ware daarvoor noodig. En die is zeker nu nog niet mogelijk. Maar men kan toch een paar dingen met zekerheid vooropstellen, waarover ook al weer niet zooveel meeningsverschil mogelijk is. Ten eerste, het in den Wereldoorlog en daarna ontstane Communisme heeft het karakter aangenomen van een wereldreligie, iets als een nieuwen Islam en het is geworden iets als een geweldige nieuwe geestelijke Orde, iets als die der Jezuïeten in de 16e en 17e eeuw. Als zoodanig beteekent het een enorme verscherping van het vrij tam geworden vóóroorlogsche socialisme. Het is een internationale religie, die over een zesde deel der Aarde de onbeperkt heerschende is. Het vormt een latente en zelfs aperte bedreiging voor alle landen, waar nog feodale of semi-feodale toestanden heerschen. Hoewel deze nieuwe religie nu in de Westelijke, democratische Staten (Engeland, Frankrijk, België, ons land, Skandinavië) van Europa en evenmin in de Vereenigde Staten, Canada enz. geen gevaar is voor den Staat en de bezittende klassen, is zij dat in deze semi-feodale Staten wel. Maar... haar indirecte invloed op de bezitters ook in de ‘democratische’ (Westersche) Staten is, ondanks alle tactische maatregelen van de leiding der ‘Komintern’, nog altijd groot. Zoo groot, dat deze voor een belangrijk deel de schijnbaar onbegrijpelijke gebeurtenissen der laatste jaren verklaart. De heftigheid der ideologische tegenstellingen echter, die het karakter dreigt aan te nemen van een godsdienstoorlog, is veroorzaakt door de opkomst van het Duitsche Nazisme of Rassisme. En hier komen wij direct op de hoofdoorzaak van onze spanningen, de reden, waarom zij zooveel

heftiger zijn dan in de jaren vóór den Wereldoorlog. Wat is het karakter van het thans in Duitschland en, nu Italië onder Duitschen invloed is gekomen, steeds meer ook in Italië consequent doorgevoerde systeem? Om dit te begrijpen, moeten wij teruggrijpen tot wat zooeven reeds werd aangeduid - in de verwijzing naar mijn uitspraak van 1932 - als een hoofdkenmerk - zonder eenigen twijfel, dus zonder subjectieve gevoelens, wenschen of inzichten - van onzen tijd: de ontzaglijke macht der techniek op alle gebied. Niet alleen in de wereld der mechanismen, maar ook ter domineering, ter domesticeering van den gemiddelden mensch.

(Slot volgt)

De dood van Paula Tisseron
Door A.J.D. van Oosten

I

De winkelstraat is in volle bedrijvigheid. Het is middag, de straat is ontwaakt. Een winkelstraat leeft eerst ten volle als het avond is; in den morgen slaapt ze nog half. Wat is ook eigenlijk een winkelstraat? Men kan zich afvragen, wat een bloemenweide is. Hoe grooter de bloemenweide, hoe schooner het uitzicht. Hoe grooter de winkelstraat, hoe minder uitzicht. Veel bloemenweiden tezamen vormen het landschap. Veel winkelstraten tezamen een stad. Ziedaar het verschil. Een landschap is een stuk natuur.

Wanneer Paula Tisseron in een bloemenweide zou zijn opgegroeid, kon ze het leven van een fee geleid hebben, misschien wel een sprookjesprinses zijn geworden. Nu echter is zij opgewassen in een winkelstraat en al had ze ook iets van een fee, zij bleef toch maar een winkelmeisje. Vijftien en een half jaar oud, een heerlijke leeftijd - voor een sprookjesprinses. Als winkelmeisje was ze juist midden in den puberteits-leeftijd, hetgeen niet altijd een sprookjestoestand is. Trouwens erger nog: Paula's vader vertoeft in een zenuwinrichting, zooals moeder het met een hart vol smart nog altijd noemen blijft, al is de ware naam krankzinnigengesticht. Van de bloemenweide komt men lang niet zoo spoedig in een dergelijke instelling. Uit de winkelstraat is men er helaas voor men 't weet, zooals Paula's vader, de boekbinder Tisseron. Een kleine zaak in een groote stad, floreeren deed ze niet. Op de bloemenweide is dat allemaal anders, daar floreert alles op tijd, volgens de regelen van de Schepping. God geeft een beetje zon, Hij geeft wat regen, de wind is er verder tot Zijn dienst en de grond is gewillig tot vruchtbaarheid, goede grond, zooals Hij alleen scheppen kon. Verder is het een wonder, dat men niet meer ziet: het bloeit en bloesemt er zoo, dat het soms een wandelaar tenslotte toch

verbaast. Deze zegt dan niet: hier is een wonder, maar: het is hier een goed land. Wat toch nog hetzelfde beteekenen kan. Maar in de winkelstraat doen zon en regen al zeer weinig en de wind is en blijft er een vreemd en grillig element. De gebouwen-complexen zijn aldaar zinneloos; niet door God geschapen. Het leven is er door de menschen gesticht, ontwricht en bedorven. Het is geen stuk natuur, de dingen floreeren er niet meer. Een boekbinderszaak gaat er langzaam, maar secuur kapot. Paula wist dat niet allemaal, maar haar moeder had nog maar juist kans gezien er een leesbibliotheek van te maken. De vrouw en het meisje hielpen de klanten aan lectuur, voor een paar centen elke week een nieuw boek. Soms liep de prijs op, als het boek langer werd gehouden; er was daarboven nog eenige verdienste aan klein goed, inkt en pennen, schoolschriften en notitieboekjes. Maar het bleef een hachelijk bestaan, de crisis brak de laatste jaren langzaam maar zeker heel de stad af, zooals ze ook het boekbinderijtje had afgebroken en nu reeds bezig was aan de leesbibliotheek.

Tisseron had lang gestreden om op de been te blijven, maar toch was hij er nu af, opgeborgen was hij. Malende menschen meent men het best, voor eigen en anderer welzijn, te kunnen opsluiten.

Paula was nog zoo jong, dat ze den vollen omvang van haars vaders en moeders ellendig lot niet overzag, noch den vollen gruwel ervan begreep. Haar schooljaren waren rustig geweest, zij was een bevattelijk kind en alles was toen nog goed gegaan thuis, al voelde zij zich soms wat eenzaam, zoo zonder zusjes of broertjes. Toen viel de slag, juist toen ze van school kwam. Tisseron dronk nooit, maar hij was gaan drinken. Tisseron verwaarloosde zijn werk nooit, maar hij was er toen toe gekomen. Tisseron was altijd goed geweest voor zijn vrouw, maar toen was hij gaan vergeten dat hij een vrouw had. En Tisseron, die steeds erg veel liefde en belangstelling voor Paula gehad had, was toen ook achteloos en onverschillig voor zijn dochtertje geworden. Tisseron verloor grond, hij verloor allen grond; dat was zijn ziekte. De winkelstraat had geen redding voor hem en de stad hielp alleen bij zijn plaatsing, ver-weg in het gesticht. Snel was het daar erger met hem geworden, tot hij verzonk in een toestand

van volslagen onbewustheid, als een mensch, die zijn beteekenis verloren heeft en moet afwachten wat anderen over hem beschikken. Soms sloeg een vlaag van opperste wildheid uit die levenloosheid van den geest omhoog, met den dood bedreigend alle ander leven, tot de groote middelen van bedwang ook deze laatste zucht tot expansie bij den krankzinnige beteugelden.

Paula had troost gevonden in een sterker liefde vàn en vóór haar moeder; meer behoefde zij nog niet als afweermiddel tegen den angst om haar vader, angst die haar soms, zij het zelden, overviel. Dat zij ook een eerste begin van liefde gevoelde in dezen tijd, voor een slanken jongen die avond aan avond boeken kwam ruilen, alsof hij heel de bibliotheek in verloop van enkele maanden wilde verslinden, en die haar fixeerde wanneer zij in het winkeltje hielp, stond daar geheel buiten. Zij was zich de kracht van deze gevoelens zoo weinig bewust, dat zij nauwelijks de aanwezigheid ervan in haar hart ervoer.

Haar moeder had echter den vollen strijd te strijden. Losgelaten door den man, die achttien jaren het leven met haar had gedeeld, voelde zij even ontredderende eenzaamheid als na een sterven om zich heen. Er waren geen groote liefdes-extasen meer in hun leven geweest sedert de eerste acht huwelijksjaren, maar het wezen der saambinding was zelfs in nachten van de somberste slapeloosheid nog een steun en troost voor haar geweest. Dit nu was door zijn ziekte weggenomen, de essentie van haar leven scheen haar ontvloden; de kracht en het geluksmoment der huwelijkszekerheid was gebroken. Zij was alleen. Slechts met een stillen drang tot bescherming van haar kind, dien ouden moederschaps-drang, hield zij zich staande, tegen den slag in; hield zij het zaakje aan de groote winkelstraat gaande, dat was ook alles.

Tisseron werd geleidelijk stiller en rustiger in zijn isolement. Na maanden lieten de psychiaters hem meer vrijheid. Er was een bloemenweide bij het gesticht, een klein veld en het was afgesloten met hoog rasterwerk, maar toch was het een bloemenweide. Hij mocht er wandelen in den namiddag, vergezichten schonk dit hem niet, maar het was heel wat beter dan de afzondering en ook altijd beter dan de herinneringen aan een winkelstraat, die hij in slechte buien had.

Tisseron haat de herinneringen, maar van den bloementuin houdt hij. De glorie van het groene veld met de bonte kleuren imponeert hem. Hij blijft soms een tijdlang bij een hooge, blanke kelk staan en kijkt daarnaar. Dit is de natuur, hier vindt hij nieuwe harmonie. De stilte van de bloemen vloeit over in zijn ziel, zij herstelt de kracht van zijn innigste, heimelijkste verwachtingen: alles zal weer goed met hem zijn! Als door een wonder blijven zijn aanvallen uit. De doktoren houden het voor een gunstig teeken, al begrijpen zij niet door welke gunstige invloeden het werd bewerkt. Zijn vernielzucht is niet weggenomen, zij is bedwongen, maar de doktoren hebben wel eens meer een verkeerden indruk van een patiënt en het loopt dan dikwijls goed af. In elk geval zien zij vrij wat meer licht in de matglazen oogen van Tisseron, dan er een paar maanden geleden in was. Dit hebben de bloemen gedaan. Het licht blijft zacht aangloeien in den winter die volgt, ook als alle bloemen weg zijn. Er ligt nu sneeuw, de stilte is dezelfde gebleven; het licht en de stilte vloeien dagelijks meer in Tisseron's zieken geest over. Als er maar geen winkelstraten waren, die hem bedreigen in zijn droomen, dan zal het allemaal nog wel terechtkomen met hem.

II

Het is nu voorjaar geworden, Paula Tisseron is zestien jaar en zij flirt nu en dan met een jongen, die in haar baan komt, maar het is alles nog onzeker en kinderlijk. Het evenwicht van haar leven is nog tezeer verbroken, bij haar moeder is haar vader niet te vergeten. Zij redt zich echter door het alledaagsche doen van de gewone dingen; het beste medicijn is meestal een eenvoudig medicijn. Er is altijd afwisseling in de gezichten der klanten en allen hebben ze hun verschillend nieuws; er is de afwisseling van elken dag, zelfs in de winkelstraat, voor Paula.

Met de moeder gaat het niet zoo goed; voor haar wisselt er niets meer. Waar alles hetzelfde blijft, gaat een vrouw dood. Dit langzame sterven van de moeder kan nog langen tijd duren, maar zij heeft er het begin reeds van gevoeld. Het is een kilte, die haar zelfs niet verlaat als zij in het leege bed

ligt. Het nieuwe voorjaar is voor haar slechts een herhaling van vorige seizoenen, die minder eenzaam waren; het brengt niets en het schenkt niets.

Het zal ditmaal toch iets brengen. Paschen komt aan, er is een brief van den geneesheer-directeur, dat Tisseron het den laatsten tijd bijzonder goed maakt. Hij wandelt veel in den tuin, hij is een enkele maal onder geleide over straat geweest. Als de familie geen bezwaar heeft en de verbetering aan blijft houden, mag hij met Paschen thuis zijn. Het kan mogelijk de genezing bespoedigen. De vrouw leeft op bij het woord genezing, Paula vindt alles best, al voelt ze een onbegrepen bezwaar. Dan schrijft de moeder dat het goed is, dat Tisseron komt.

Hij heeft het werkelijk den laatsten tijd erg goed gemaakt. De eerste bloemen van April hebben hem het geluksgevoel van den vorigen zomer in herinnering gebracht en geluksgevoelens werken nu eenmaal zeer stimuleerend. De bloementuin wordt weer glorievol, Tisseron ziet het licht door zijn oogen stralen als toen hij nog een kind was. Ook voor de verplegers heeft hij iets van een herborene. Zij denken, dat hij het wel ophaalt, zij hebben wel gekkere dingen gezien; al weten ze ook dat de buien bij hem weggebleven zijn zonder gelijkmatige vermindering, zonder geleidelijk weg te ebben. De doktoren zijn er nu van overtuigd, dat de ommekeer is ingetreden, sedert de eerste, nauw-merkbare verlichting in het bewustzijn van den patiënt. En als om alle bedenking weg te nemen, slaat opeens zulk een sterke verheldering door Tisseron's brein, dat zijn geheugen opnieuw, langzaam maar bestendig scherper, begint te werken. Hij wil naar huis.

Reeds heeft hij tweemaal een wandeling naar het stadspark gemaakt; er was iemand bij hem, dat is de gewoonte in het gesticht. Tisseron voelde de aanwezigheid van dien ander nauwelijks. Het gaat goed met hem. Tegen Paschen neemt de drukte in het gesticht overmatig toe. Er zijn veel verloven, de meeste dokters gaan weg, de directeur gaat naar Het Zuiden. De hoofdverpleger krijgt het lijstje met de patiënten die uit mogen, met of zonder geleide, voor een halven dag of voor drie dagen. Hij moet elk geval op den dag van het vertrek nog weer nagaan met den waarnemenden directeur. Voor Tisseron is er gerekend op geleide naar huis, iets

anders was niet medegedeeld aan de vrouw, zij behoefde hem niet te komen halen aan den trein.

Maar in den nacht voor Paaschzaterdag wordt er een verpleger ziek en de jonge dokter, die dien morgen de verloflijst teekent kan geen mensch meer missen. Hij geeft een telefoontje aan den hoofd verpleger, Tisseron moet maar zonder geleide gaan, hij is zoo goed, hij kan er wel komen. Er blijft een klein misverstand: de dokter denkt er niet aan, dat de familie hem niet opwacht aan den trein; de hoofdverpleger neemt aan, dat de dokter wel bericht aan de familie gezonden zal hebben, nu de man alleen gaat. Hij laat alleen zorgen voor een spoorkaartje, het is uit voorzorg, dat men verpleegden niet met geld op reis laat gaan.

Tisseron gaat op weg alleen; hij schijnt er niets bijzonders in te zien, mogelijk denkt hij dat hij zonder geleide naar huis gaat, omdat de geleider daar toch niet blijven kan. Maar reeds dadelijk buiten het hek, voelt hij weder de onzekerheid, die maandenlang op een afstand van hem is gebleven. Het wordt benauwend snel erger, nu hij voorbijgangers ontmoet, zij letten niet op hem; dit maakt hem schuwer, het prikkelt zijn argwaan. Denken zij soms dat hij is ontvlucht, sparen zij hun huid liever, inplaats van hem na te zitten? Bij het station vertoonen zijn houding en zijn gang weder al de symptomen van onbeheerschtheid, die den geesteskranke kenmerken. Alleen zijn gedachten werken nog automatisch voort op de gegeven suggestie: naar huis te gaan, versterkt door telkens nieuwe geheugenprikkels van de dingen die hij onderweg opmerkt.

Daardoor blijven zijn handelingen normaal. Hij passeert de controle, neemt het kaartje weer aan en bergt het op. Door een deur, die snel open en dicht zwaait, komt hij op 't perron. De grauwe cementbaan doet hem denken aan de vloeren der celgangen in het gesticht. Daar loopen ze rechtuit tusschen twee rijen smalle deuren, hier is de rechte lijn hoekig afgeteekend door de diepe groeven van de spoorbaan, waar de rails koud-glinsterend in zijn neergelaten. Dit is een wetmatigheid, die Tisseron heel en al begint te beheerschen, de wetmatigheid van de celgang. Maar er treedt al dadelijk een storend element in deze vaste orde op: nu hij verder komt is het perron zwart van menschen. Morgen is het Paschen,

de treinen kunnen den stroom met dit lenteweer bijna niet aan. Tisseron spant zich in om te begrijpen, waarom al deze patiënten zoo maar vrij in de celgang mogen loopen, zonder verplegers of geleiders. Dan ziet hij tot zijn ontsteltenis, dat het niet alleen mannen zijn die hier verpleegdworden; een menigte vrouwen bevindt zich temidden van hen. Nu bemerkt hij ook, dat niemand van haar gestichtskleeding draagt, zij hebben lichte, sportieve en feestelijke toiletjes aan; zij zien er geheel uit als gezonde vrouwen en er zijn veel jonge, krachtige figuren bij.

Zijn verwarring neemt toe, hier is niemand onder de hoede van een ander, dat voelt hij goed genoeg en onder den drang tot verzet, die dit alles bij hem oproept, mengt hij zich in de drukte der menschen. Hij is weer volledig in zijn zielskwellingen teruggevallen.

Ook in de winkelstraat is het druk. Rechtlijnig ligt de straat, tusschen twee rijen gevels, een celgang in de vrije maatschappij. Er bloeien geen bloemen, toch is het morgen Paschen. In het bibliotheekje is het druk; nu de menschen twee dagen thuis kunnen zitten, willen zij iets te lezen hebben. Paula is den heelen middag al bezig geweest om de klanten te helpen, moeder maakt het huis in orde, er is vanavond iets bijzonders op tafel. Zij weten niet hoelaat vader aan zal komen, maar het loopt naar vier uur, hij zal er wel gauw zijn.

Tisseron komt ook nog wonderwel den trein uit en de straten door. Er is maar één oogenblik een vertwijfeling in hem geweest: bij het instappen in den sneltrein, toen iedereen opdrong naar de coupé-deuren, naar de celdeuren, alsof het een vlucht was in den grootsten angst. Eerst wilde hij zich niet mee laten duwen, weinig had het gescheeld of een vlaag van woede had hem gegrepen. Maar het was alles te snel gegaan, hij was naar binnen geperst en op een zitbank terechtgekomen; daar zat hij eenigen tijd volkomen verslagen in den hoek rond te kijken. Buiten vlogen de restanten van een buitenwijk voorbij; straten in aanleg en daarachter ontsloot zich het landschap, de bloeiende bloemenweide, met de zachte kleuren der wilde gewassen door het nog schrale gras. Dit kalmeerde den zieken man tot het eind van de reis. Zoolang hem dit maar bijbleef, was hij veilig naar zijn gevoel. Nadat

hij uit den trein gestapt was, brak echter de laatste steun voor zijn geest. Hier loste zich alles op in een uitzichtlooze verwarring, waarbij hij slechts met moeite zijn schreeuwen bedwong. Vrouwen en mannen dooreen haastten zich naar den uitgang en alleen door de automatische beweging van zijn voeten over de cementen perron-vloer kon hij meekomen, naar buiten.

Hier sloeg opeens de drukte der straten zijn voortgang lam. Nu, voor het eerst buiten alle contrôle, een onverschillige passant tusschen honderden anderen, wist hij alles weer verloren. Hij voelde zich verraden en verlaten, zonder zijn bloemen, zonder de celgangen. Er waren alleen verpleegden om hem heen, mannen en vrouwen in de kleeding der vrijen, lotgenooten - maar die zich in één vaste richting begaven, voor hem uit: in de richting van de wilde straten. Vooral de vrouwen waren het, die verontrustend op zijn zinnen werkten; vrouwen had hij niet gezien in meer dan een jaar, zoo dichtbij hem. En met een plotselinge, instinctmatige begeerte naar zijn eigen vrouw, volgde hij opeens de richting, die dit instinct hem wees, door de straten van zijn stad, naar huis.

III

Paula helpt in den winkel, het is een kleine jongen, die door zijn moeder is gestuurd om boeken; zij heeft de titels op een briefje geschreven. Terwijl Paula zoekt in de kasten, want inderhaast zijn niet alle nummers op hun plaats gezet, wordt er gebeld aan de huisbel. Zij kan niet zien, wie het is, er hangen reclame-platen en prentbriefkaarten voor de deurruit, maar het ongewone treft haar direct. Ieder die hier wezen moet, doet eenvoudig de voordeur open.

Tisseron heeft teveel nieuwen angst, om een deur zoo-maar open te doen, het is de angst voor elk eigen initiatief, die moordend wordt voor wie erdoor gegrepen zijn. Daarom belt hij aan. Paula talmt niet lang en opent de deur. Ook de moeder is opmerkzaam geworden door het vreemde geluid van de bel, midden op den dag. Zij komt uit de keuken naar de huiskamer, vanwaar men den winkel kan overzien. Ook het jongetje kijkt om. Met een gesmoorden kreet wijkt het

meisje achteruit; Tisseron is door de geopende deur naar binnen gesneld en heeft haar aangegrepen. Zulk een vrouw is er in zijn huis nooit geweest, het is de kleine Paula niet en een vreemde duldt hij niet naast zijn eigen vrouw. Wanneer zij nu maar niet dien zachten kreet had uitgestooten, was hij haar misschien nog voorbijgeloopen; maar in een ver, onbewust zielsgebied herkende hij den lokroep, den schrikkreet van de vrouw, die mannen buiten hun zinnen kan brengen. Voor de oogen der ontzette moeder stort zich Tisseron op de jonge vrouw, die zijn dochter is; onder haar verweer groeit zijn wildheid en zijn kracht. Nu vliegt zijn vrouw den winkel in, Paula ziet de hulp dagen en scheurt den man de nagels van haar vrije hand door het gelaat. Tisseron voelt een brandende wond springen aan een der neusvleugels, blindelings tast zijn hand rond. Een verdwaasde, een idioot is het, die aangrijpt wat hij vindt; er staat een fietspomp tegen den winkelmuur. Het jongetje ijlt de deur uit en de vrouw vliegt gillend in de kamer terug nu Tisseron zijn wapen heft. Paula probeert haastig op te staan, zij komt op de knieën en brult van pijn. Dat is voldoende om den zinnelooze geheel ten prooi te vallen; met krakende, vreeselijke slagen treft hij het meisje, de zestienjarige die van zijn eigen bloed is, zonder dat hij het meer weet. Zij zinkt achterover, zij beweegt nog even de ledematen. Tisseron geeft haar den genadeslag, in enkele seconden heeft zijn hand dit leven tenietgedaan.

Nu hij ziet, dat het bloed haar langzaam uit neus en ooren sijpelt, vlijmt de schrik door zijn wezen, de schrik van het beest om de wraak die het ducht. Reeds nadert de wraak, Tisseron voelt het. Snel vat hij het lichaam bij de armen en sleept het achter de kleine toonbank; hier, onder de planken met winkelzaken duwt hij het ineen, tot het onzichtbaar is geborgen. Gebukt, bevreesd zich op te richten, blijft hij schuilen achter de toonbank.

Het jongetje is naar huis gevlucht. Het schreeuwt zijn moeder toe, dat de juffrouw van de boeken door een man geslagen wordt. Om geen enkele andere reden zal een vrouw zoo snel een vrouw ter hulp komen. Het is nieuwsgierigheid in den hoogsten graad: hoe die vrouw door een man geslagen wordt. Maar de buurvrouw kon moeilijker dan ooit haar teleurstel-

ling verbergen: er was toen zij binnenkwam in den winkel geen man te zien. Er was niemand te zien.

Dit nu bracht haar op 't laatste oogenblik weer in twijfel. Er moest iets zijn gebeurd, anders toch zou Paula hier nog zijn, of haar moeder. Nogmaals speurde de vrouw naar onraad in den winkel; dit moment werd Tisseron fataal. In zijn barstenden angst stak hij het hoofd op en keek over de toonbank heen; met een bloedend, verwilderd gelaat staarde hij de vrouw aan, die haastig heenliep. Er was onder allen schrik één bijna blijde gedachte in deze vrouw: er is iets gebeurd, er is iets gebeurd! Maar zij verliest haar zinnen niet, in het tempo van haar vlucht voert zij de ingeving uit die zij krijgt onder het loopen: politie opbellen! Er is een telefoon in een naburig huis, met een vluggen waterval van woorden roept zij naar het luisterend oor het alarm. Nu komen de mannen van orde en wet, Tisseron zal niet ontsnappen.

Doch zijn noodlot heeft intusschen over hem beslist. Op het zien van de andere vrouw bij de winkeldeur, is zijn eigen vrouw naar voren geloopen, uit de veilige kamer. Zij zag de bondgenoote, maar liep te laat toe, reeds vluchtte de buurvrouw terug. Toen zag ook zij het hoofd achter de toonbank opsteken en de vreeselijken blik van de oogen. Tisseron rees hooger; was het om zijn vrouw nu aan te grijpen, was het om zich hulpeloos aan haar over te geven in zijn uiterste verbijstering? Zij gilde slechts hevig en lang toen hij naderde en sprong snel, als een kat gejaagd, op de kleine verhooging van de étalage voor het winkelraam. En in de hoogste ontzinning om de verschrikkelijkheid van deze thuiskomst, vloog zij in de vaart van haar sprong, recht door dit raam op straat.

Wat geen alarm ter wereld uit kan werken, bewerkt het verre, zenuwen-scheurende breken van groote stukken glas op de straat. Vele malen verhevigd lijkt een ongeval, wanneer het begeleid wordt door dit krampachtig en sidderend breekgeluid.

Er is daar geen relaas bij noodig; wat de doodelijke slagen van Tisseron's moordtuig niet konden uitrichten, werd verricht door het geraas van de scherven der étalage-ruit: het publiek kwam toeloopen.

Er had nog van alles kunnen gebeuren, vóór de politie ge-

arriveerd was. Tisseron had zijn eigen vrouw nog kunnen vermoorden, hij had nog een voorbijganger kunnen aanvallen. Nu echter vormde het glasgerinkel de finale van zijn vrije macht; het publiek kwam toeloopen. Dat beteekent een interventie, waarvoor de brutaalste booswicht zal wijken. Maar Tisseron kon toch nog een kleinen triomf boeken. Want voor niets zal de overmacht van zulk een publiek opzijde gaan, doch op de waarschuwing dat er een krankzinnige in 't strijdperk is, zal het afstand weten te bewaren. Er is een faam, krachtiger dan zijn strijdlust en Tisseron werd dan ook in den winkel met rust gelaten, al was de belegering ervan in weinige minuten volkomen.

Men droeg daarbij allereerst de vrouw, die ernstig was gewond een naburig huis binnen; haar bewustzijn was geweken in het oogenblik van haren val. Door dezelfde handen, die in een wreede dreiging afwachtend werden gestrekt naar Tisseron, verkreeg zij de overhartelijke verzorging, waarmee het publiek bij elk ongeval graag zijn kinderlijke medelijdendheid betoont.

Het was de beste en laatste zorg, die aan de vrouw kon geschieden; zij ging niet onder aan haar kwetsuren en ook haar zenuwen doorstonden deze uithoudingsproef. Aan Tisseron verloor zij geen man meer en de dood van Paula bleef haar te onwezenlijk, om er toen alles achter den rug was, meer van te gevoelen dan een ongerijmd gemis.

Maar de man; daar trok zich al het gewicht der gebeurtenissen op samen. Nu de politie gekomen was en hij bewakers herkende, liet hij allen weerstand varen; de boeien waren hem een bevrijding uit zijn angst. Weggevoerd werd hij met den grijzen wagen; het volk keek toe, daar ging een gek, die zijn vrouw mishandeld had. Een ontoerekenbare. Zoo ging hij onder den stillen hoon der menigte vandaar. Het was juist op tijd:

Toen de wagen wegreed, vonden twee agenten in de ruïne van den winkelinventaris een spoor, dat tot de opzweepende ontdekking leidde van het meisjeslijk. Een hunner strompelde naar de buitendeur, bleek, houvast aan de stijlen zoekend. Hij zocht met oogen die niets zagen in de verspreide groepen menschen rond en braakte toen zijn laatsten maaltijd uit. Dit was het sein voor een nieuwe, grootere samenscholing,

de menschen gingen naar binnen en zagen den anderen agent gebukt staan achter de toonbank. Het eenige wat hij kon zeggen: Zij is geloof ik dood.

Ware Tisseron niet reeds weggeleid, hij zou niet veel kans meer gehad hebben om levend weg te komen. Publiek dat bang is voor een krankzinnige, neemt zijn woede over en meer dan zijn macht, zoodra het weet dat hij gemoord heeft. Een roep brak over de straat: Hij heeft het meisje doodgeslagen!

Eerst toen verloor ook de buurvrouw alle besef van denken en rede. Wild klonk haar roep: Ik heb het niet geweten - en ik heb er bij gestaan!

Ook haar moest men meenemen naar den Geneeskundigen Dienst, om tot bedaren te komen.

Toen werd voor dien geheelen avond het huis door de politie afgezet. Van verre zag het publiek de autoriteiten arriveeren en het parket; er was een gezoem van stemmen in het huis en in de winkelstraat. Maar op de doodenzaal van het ziekenhuis, waar Paula lag, was het stil als op een bloemenweide. Tisseron ging denzelfden avond in een auto, zwaar geboeid tusschen twee verplegers en onder politie-geleide terug naar het gesticht.

De geneesheer-directeur ontving op zijn tocht door Het Zuiden een telegram, waarin hem verzocht werd zijn reis te onderbreken terwille van een dringende zaak; waarover het curatorium van het gesticht een onderhoud verlangde. Het werd een vreemde Paschen voor hem, evenals voor zijn jongen plaatsvervanger. Deze laatste besloot tot ontlasting van zijn geweten een schoon bloemstuk te zenden voor de lijkbaar van Paula Tisseron.

De ander, de directeur belde den volgenden morgen al zijn relaties op teneinde zijn om gezondheidsredenen verkregen vacantie zoo vruchtbaar mogelijk te kunnen besteden aan de voorbereidselen tot zijn plaatsing elders.

Op Paula's graf staat een klein steen en kruis. Dat is van de twee politie-agenten.

Smartvol herdenken
(Bij den val van Madrid)

Voor Dirk Coster

Aan neergelaten draad vond ik mijn weg
In het Kretensisch labyrinth van 't brein,
Uit dezer wereld zinnelooze jacht
Tot van de dooden het normaal domein.
Verhardde zoo mijn ziel voor de vermoorden nu,
Millioenen die verminkt, China's en Spanje's kindren,
Uiteengereten, vluchtend, stom van schrik
En voor de in den moederschoot geworgde ongeboornen.

Ik wendde m' af van deze werklijkheid
En tuurde in Ariadne's weefgetouw,
Kaart van het Labyrinth, de grauwe
Gewelven van gedachte en tijd,
Waar het Verleden loert als Minotaur,
En schoon was 't wat ik zag:
Een dooden grijsaard, en zijn broeder stervende,
Zacht diens muziek op dat moment gewrocht,
Bevrozen, zwijgend vallend, sneeuwgeluid,
Na 't dalen van den storm dekkend geweken dag
Met witte eeuwigheid, voor altijd neergezegen.

Wat mocht dit zijn, vraagde ik verbaasd,
Daar niemand toch mij mocht vergeven
Waanzinnig vluchten in 't verleden?
Zoo peinsde verantwoordelijkheid,
En stortte neer. Eenzame trugtocht,
Het zoeken van private smart
Langs labyrinthisch breinpad,
Troost daaruit puttend
Voor 't algemeene woeden van het heden?

Maar antwoord is er geen. Neen, geen.
Het zacht verlies: stervende musicus
Houdend de hand eens broeders, mijn hand;
Het zoete leven met een zucht berustend opgegeven.
Dit alles, reeds zoo lang vergeten,
Of weer teruggeroepen als oud lied
Is nu een pijnigende agonie.
Als antwoord heb ik uit 't gezicht verloren
Onze directe smart, al de verloren
Millioenen in dees' Europeeschen nacht
Van tirannie en massa-slachting.

RICHARD CHURCH

(Vertaald door W. van Ravesteyn 28 Mrt. '39)

Critisch bulletin

De eerste bouwsteen
Bibliotheek der Nederlandsche Letteren, samengesteld door de Maatschappij der Ned. Letterkunde te Leiden en de Koninklijke Vlaamsche Akademie te Gent. Geestelijke epiek der middeleeuwen verzorgd door prof. dr. J. van Mierlo S.J. N.V. Uitgeversmij. Elsevier, Amsterdam; f 2.50 geb.

De eerste bouwsteen voor het monumentale werk, dat de Maatschappij der Ned. Letterkunde en de Kon. Vlaamsche Akademie, bij de Uitgeversmij. Elsevier, in samenwerking tot stand gaan brengen, is thans gelegd, door Prof. van Mierlo. In honderd deelen zal voor iedereen het klassieke bezit onzer litteratuur toegankelijk worden gemaakt, dat tot nog toe alleen door bloemlezingen, kleine schooluitgaven, wetenschappelijke studieuitgaven of groote verzamelde werken bereikt kon worden. Door zulk een werk kan zeer veel, dat vrijwel onbekend of te weinig bekend is, nader tot de Nederlandsche lezers worden gebracht, en dat waar hij gewoonlijk maar een vage of verkeerde voorstelling van heeft, zal hem vertrouwd kunnen worden. Door zulk een uitgave wordt het mogelijk, dat het aantal waarachtige liefhebbers der eigen letteren, dat in potentie véél grooter is dan in werkelijkheid, sterk uitgebreid kan worden. Men legt er zich altijd te vroeg bij neer, dat weinigen onze oudere litteratuur kennen en waardeeren; een onderwijs, met geestdrift en inzicht gegeven, en uitgaven die de onnoodige moeilijkheden wegnemen, moeten er buiten twijfel in kunnen slagen belangstelling en genegenheid wakker te roepen voor wat immers werkelijk als menschelijke uiting leeft. Het komt maar aan op de juiste wijze waarop het den lezer of hoorder voorgesteld en voorgedragen wordt, maar als het daar niet aan ontbreekt, zal de levenskracht en -warmte van dat oude werk haar uitwerking niet missen. Onverschillig zal het niemand laten, die niet onverschillig voor het leven zelf is. Dit is niet maar enkel optimisme of idealisme, maar het is een controleerbaar feit: als het goed wordt aangepakt, is bijna ieders belangstelling voor onze oude litteratuur op te wekken, en al hebben nu eenmaal de meesten niet de capaciteiten van aandacht, geduld en voorstellingsvermogen om op eigen kracht voort te gaan, toch is er ook een groote groep van ontwikkelde belangstellenden in den lande, die wel degelijk een levendige behoefte aan ons klassiek litteratuurbezit kent en die het spijt, wanneer deze onvoldoende

bevredigd blijft. Bij de Vondelherdenking kon vastgesteld worden, hoeveel meer Vondellezers en -liefhebbers er zijn dan men vermoedt. Het aantal landgenooten, dat van deze groote klassieken-uitgave zal kunnen genieten, is grooter dan men denkt en kan in de toekomst nog veel vergroot worden.

Het deel Geestelijke Epiek der Middeleeuwen is verzorgd door den besten kenner onzer middeleeuwsche letteren. De inleidingen, die Prof. van Mierlo op de verschillende werken, die men hier vertegenwoordigd vindt, geeft, zijn nauwkeurig op de hoogte van den wetenschappelijken stand der litteratuurstudie. Zij geven een helder verduidelijkende toelichting, terwijl de algemeene inleiding den geest der middeleeuwsche litteratuur begrijpelijk zoekt te maken. Het blijft natuurlijk problematisch, of dat laatste mogelijk is, of wij ons ooit een bij benadering juiste voorstelling kunnen vormen van wat deze berijmde levensverhalen en vrome histories voor den middeleeuwer die ze hoorde, waren, hoe hij ze opnam, aan welke gevoelens zij beantwoordden, welke eigen voorstellingen hij erin terugvond. Maar wat de hedendaagsche lezer erin terugvinden kan, die uiteraard het naïef geloof dat eruit spreekt niet deelen kan maar die daarom niet in een precies even naïeve ongeloovige critiek behoeft te vervallen, dat is de levensechtheid, die meer dan welke zgn. feitelijkheid ook een blijvende waarheid is, de waarachtige geloofsuiting, gepaard met de bekoringen der fantasie.

De fragmenten der heiligen- en heilandlevens, welke hier zijn opgenomen, zijn ter toelichting telkens van een opschrift voorzien. In één geval hadden deze opschriften beter achterwege kunnen blijven, nl. bij de Beatrijs, dat middeleeuwsche meesterwerk dat hier natuurlijk in zijn geheel opgenomen is, maar waarin de opschriften dan ook een storende onderbreking vormen. Met hoofdstukjes als De verlokking, Van huis weg, In vreemde landen, is de verzorger wat te ver den weg der populariseering opgegaan. De geleerde, die zich hier voor de ongewone taak van een populaire uitgave geplaatst zag, heeft zich hier iets teveel door den pastoor laten leiden. Het prospectus der serie deelde mede, dat zoo weinig mogelijk bloemlezingen gegeven zouden worden, zooveel mogelijk volledige werken. Zoo voelt men iets als een lichte teleurstelling opkomen, dat het eerste deel juist een bloemlezing is, maar dit bezwaar vervalt toch, als men overweegt, dat uit middeleeuwsch werk moeilijk iets anders dan een bloemlezing mogelijk is en de keuze der fragmenten was bij Van Mierlo in zeer goede handen. Niettemin is te hopen, dat inderdaad in zooveel mogelijk gevallen volledige werken in deze serie verschijnen zullen en de bloemlezingen alleen tot het onvermijdelijke beperkt blijven. Een bijzonder voordeel van deze uitgave is, dat zij verscheidene Maria- en andere mirakelen en

legenden bevat, die maar weinig bekend zijn, als het Liedeken van Sint Jacob, De ridder met het bariseel, De straf van den tweedrachtzaaier en Van Sinte Gertruuds minne, elk sieraden der volkslegendenschat (het woord ‘volksche’ is in deze uitgave ontoelaatbaar). Uit Van Sente Brandane ware liever een ander fragment gekozen dan De breideldief, dat ook in de meest gebruikte bloemlezing, Uit Middelnederlandsche dichters van Verwijs, voorkomt. Een van de bijzondere attracties dezer serie, welke men hier reeds gewaarwordt, is juist de keuze van naast de klassieke werken zooveel mogelijk onbekend of te weinig gekend werk, dat er nog in grooten getale is.

Tot slot dezer aankondiging, die een zoo groot mogelijk aantal belangstellenden voor deze zeldzame uitgave zou willen winnen, volge een klein fragment van het sober verhaal van Christus' geboorte in Van den levene Ons Heren, dat in zijn prachtigen eenvoud eigenlijk zelfs alle oude Kerstliederen, en zeker de tallooze latere navolgingen en nabootsingen overtreft:

In de plaatse stont een huseken cranc;
Dat ne was no wijt no lanc.
Het was ontdect, het was ontlat;
Dat huseken hadde wel menich gat.
Daar ne was no weech, no venstre, no dore
In de side, no achter no vore.
Daar ne woonde nooit niemen in.
Hagelde 't, snuwe 't, viele 't nat,
Die 're was in, hi had's te bat.
Dit palays hadde Kerst vercoren,
Daar Hi binnen woude sijn geboren.
Joseph scuulde daar dien selven nacht;
Maria die sute wile wacht,
Want si ginc groot op haren dach.
In dat huus 's nachts si gelach. (beviel)
No met rouwen no met seere
Gelach Onse Vrouwe van Onsen Here.

Van Mierlo vreest dat de onbeholpenheid zulke verzen voor velen onaantrekkelijk zal maken, ik geloof echter dat juist velen daarin de groote bekoring van het gedicht zullen gewaarworden. Met dit werk heeft Van Mierlo, die zooveel voor de wetenschap der middeleeuwsche letterkunde gedaan heeft, ook voor haar verbreiding een bijdrage van onschatbare waarde gegeven.

ANTHONIE DONKER

Zweden's litteratuur na 1920

Als men een overzichtelijke indeling wil maken van de Zweedse litteratuur van na den wereldoorlog, kan men zeggen, dat ze zich in hoofdzaak volgens twee lijnen ontwikkelt.

De eerste lijn zet de traditie voort van voor 1914 en is humanistisch, conservatief en levensaanvaardend. De hoofdvertegenwoordiger hiervan (met zijn kritieken richting gevend) is Prof. Frederik Böök te Lund.

De tweede lijn is de revolutionnaire; expressionistisch, nieuw en levensontkennend. Hoofdman hiervan is Pär Lagerkvist.

In ‘Böoker’ en ‘Lagerkvister’ heeft men schertsenderwijs (de namen betekenen n.l. ‘beuken’ en ‘lauwertakken’) alle schrijvers willen verdelen.

De eerste groep is de kleinste en omvat veel voortreffelijke essay-schrijvers en critici als Fr. Böök, Erik Hedén, John Landquist, Hans Larsson, Frans G. Bengtsson. Hun kunst is filosofisch, harmonisch en evenwichtig en heeft vooral betekenis als opvoedend element, door hun medewerking aan couranten en tijdschriften en de levendige causeriestijl van hun voordrachten.

De tweede groep omvat de meeste der jongere schrijvers en bij bijna allen is het beginstadium van hun kunst: levensangst en levensverachting, waaruit ze zich langzaam ontworstelen. Er zijn er, die tot resignatie komen (Lagerkvist) of tot het erkennen van de gebroken idylle (Hjalmar Bergman); anderen komen tot expressionisme in een nieuwen vorm (Birger Sjöberg), of tot een nieuwe religiositeit (Erik Blomberg).

Kenmerkend voor deze nieuwe richtingen is, dat deze schrijvers alle gewone stijlvormen verbreken en bij den lezer een paniekstemming veroorzaken, of in karikaturalen vorm het heden aan de kaak stellen, of ook van surrealistische middelen als dromen en Freudiaanse complexen gebruik maken. Toch is de stof die zij behandelen op de gewone realiteit der moderne maatschappij gebouwd, maar de behandeling maakt die dikwijls tot een spookachtige geheimzinnigheid.

De bedoeling is den lezer uit zijn gewonen gedachtensleur op te schrikken en tot zelfstandig denken en oordelen op te wekken. Van de in het Nederlands vertaalde werken kan men dit constateren bij Hjalmar Bergman in: Makurell's in Wadköping van 1919 en bij Pär Lagerkvist in ‘De Beul’ van 1933.

De eerste schrijft een stijl en beschikt over een fantasie, die op elke bladzijde nieuwe verrassingen en spanningen brengt. Juist het even tegen de werkelijkheid aan intoneren geeft aan zijn uitbeelding een

voortdurende spanning en doet door het bizarre der figuren, die toch een volle menselijkheid hebben, aan Dickens denken.

Lagerkvist gaat van levensangst (de bundels Ångest (Angst) en Kaos) over tot een aanval op machtsmisbruik als wereldbederf 'De Beul', maar vond reeds resignatie in: 'Det eviga Leendet' (De eeuwige glimlach) van 1920. In dit laatste werk gaat de stroom van angstig zoekenden, dwalende en vragende doden, in een eindeloze optocht door alle hemelen en vindt tenslotte God als een eeuwig houtzagenden ouden man, die niet vraagt en denkt, maar werkt en berust en een glimlach als antwoord op hun vragen heeft. In zijn pas verschenen dichtbundel 'Genius' (1938) breekt zijn idealisme ten volle door.

Ook de bij ons nog onbekende Birger Sjöberg geeft in zijn 'Kvartetten som sprängdes' (Het quartet, dat uiteengeslagen werd) de burgerlijke idylle, die echter 'springt' en van idyllisch wordt zijn later werk parodistisch en zelfbespottend, tot het in religie eindigt. Een tijdgenoot van Lagerkvist is Erik Blomberg. Deze staat lijnrecht tegenover hem in opvatting. Hij is n.l. de schepper van het nieuwe levensgevoel. In zijn essay's en dichtbundels komt sterk het g e m e e n s c h a p s g e v o e l tot uiting en het nieuwe geloof: 'het leven z e l f is de zin van het bestaan. God openbaart zich in het leven op aarde, zelfontplooiing is noodzakelijk.' Eerst was Blomberg Marxist; nu hoort hij tot de Zweedse Oxfordgroep, evenals Sven Stolpe.

Op een andere wijze dan Lagerkvist reageren ook een groep jonge schrijvers tegen de levensangst, n.l. door zich te verzetten tegen te grote psychische verfijning, persoonlijke cultus en de daaruit voortkomende verstarring. Hun leuze is: men moet steeds klaar zijn om op te breken en verder te gaan. Hiervan is Karin Boye de representante. Zij drukt zich ook gaarne in symbolen en dromen uit en tracht daarin de waarheid te grijpen vóór ze cliché is geworden en verstart. Zo b.v. in haar expressionistische romans 'Kris' (Crisis 1934) en 'För litet' (Te weinig '37) (In verband hiermee is het misschien interessant te wijzen op het onlangs verschenen Noorse toneelstuk 'Opbrudd' (Afrekening) van Helge Krog, dat deze zelfde leuze en richting vertegenwoordigt.)

Een grote en zéér productieve groep Zweedse schrijvers en dichters zijn de 4 generaties arbeiders-schrijvers.

Terwijl nog in 1914 het 'studentexamen' de maatstaf voor alle beschaving was, is sinds '20 een nieuwe generatie schrijvers opgekomen uit de eenvoudigste en laagste arbeiderskringen. Deze was echter eigenlijk al de derde groep van arbeiders-schrijvers en men moet ze niet gelijkstellen met werklozen-schrijvers, zoals die in alle Europese landen voorkomen. Zweden is het land der hoge conjunc-

tuur en kent weinig werkloosheid. In 1936 had het evenveel werklozen als Rotterdam.

De eerste groep is dan ook al 'klassiek' en voor den oorlog ontstaan. Zij gaven pioniersromantiek in z.g. 'rallare'-stijl. De rallare is de zwervende spoorwegarbeider die met de grote lijnen-in-aanleg tot in Lapland toe zwerft en nergens meer thuishoort. Het waren vooral Gustav Hedenvind-Eriksson, Martin Koch en Dan Andersson. De tweede bracht kritiek uit op de maatschappij, gezien met proletariersogen.

Tot de tweede generatie horen o.a. Ivan Oljelund en Harry Blomberg, die ook kritisch zijn, maar tegelijk een neiging tot mystiek hebben.

De derde generatie trad in 1924 op en werd direct enthousiast ontvangen door uitgevers, kritiek en publiek. Hiertoe horen o.a. Ragnar Holmström, Rudolf Värnlund, Eyvind Johnsson en Vilhelm Moberg.

Eyvind Johnsson is de uitgesproken modernist en realist. Zijn romans b.v. 'Kommentar till en stjärnfall' (Bij het vallen van een stei) 'Avsked till Hamlet' (Afscheid van H.) en 'Här har du ditt liv' (Hier heb je je leven) geven de typische dialoogmens weer. Al zijn mensen vragen: Wat i s het leven eigenlijk? Wat i s het oude levensgevoel? En het antwoord is, dat de jeugd van na den oorlog onrustig, gedesillusionneerd, onsentimenteel en koud van ziel is; maar ook bevrijd van alle machtspreuken en nog onzeker door de grotere vrijheid, vooral op sexueel gebied. Er is nog geen nieuw levensgevoel.

Enigszins afzonderlijk staat eigenlijk Vilhelm Moberg, daar hij meer boer dan arbeider is. Hij is vrij van alle vorm-experimenten, waar de anderen zich aan te buiten gaan en schrijft in een concrete, warm lyrische, fijngevoelige stijl. Van hem is vertaald 'Sänkt Sedbetyg' (Als de stad roept), waarop nu het vervolg is verschenen, waarin de hoofdpersoon weer terugkeert naar het boerenleven.

Zeer fijn en diep-indringend in de betekenis van het sexuele leven en den dwang die de samenleving op de sexuele verhouding legt, is zijn werk: 'Mans Kvinna' (Vrouw van een man).

Na 1930, toen er nog geen wereldcrisis te voorzien was en Zweden bijzonder opbloeide, waarvan ook de wereldtentoonstelling in Stockholm getuigenis aflegde, kwam de nieuwe zakelijkheid, die in Scandinavië 'funkis' heet, en daarmee in de litteratuur het parool: accepteren! Accepteer den mens zoals hij is, het leven zoals het nu eenmaal zich ontwikkelt.

Een groep van 'de vijf jongeren' was eigenlijk de vierde generatie arbeiders-schrijvers. Bij hen was dit het nieuwe, dat ze alles verwierpen wat vermomming kon zijn, ook op geestelijk gebied (zo

b.v. ook alle hoofdletters). Ze worden daarom ook wel de primitieven van de tegenwoordige Zweedse litteratuur genoemd. Ze zijn volkomen eerlijk en kinderlijk en zagen de nieuwe schoonheid; zelfs in machines. Een nieuwen levensstijl willen ze uitbeelden: den open levensstijl. Eerst als de mens geheel vrij en open is en zich wereldnomade voelt, zal hij zijn gebondenheid aan alles en zijn wereldleed verliezen. Hoofdvertegenwoordiger van deze groep is Harry Martinsson, die schrijver werd na een harde jeugd van zwervende werkloosheid, zeemanschap, stokersarbeid en door tuberculose gedwongen tot rust. Van zijn werk is het belangrijkste: 'Resan utan mål' (De reis zonder doel. '32) 'Kap Farvel' (Van de vuurplaat '33) en een autobiografie: 'Nässlorna blomma' (De brandnetels bloeien, '35). Hij is de vormer van een nieuwe Zweedse litteraire taal en zijn scheppend woordvermogen kent geen grenzen. Met geweldig taalkunstenaarschap drukt hij een levenswaarderende filosofie uit, maar tegelijk heeft hij zijn oorspronkelijke kinderlijkheid bewaard. Men noemt hem daarom wel 'M. m e t de melodie', d.w.z. met het levende gemeenschapsgevoel. (Dit in tegenstelling tot een Deens stuk dat heette: 'Melodien som blev vaek' = De melodie ging verloren.)

Van zijn vrouw Moa Martinsson zijn de enige Zweedse communistische romans verschenen, b.v. 'Kvinnan och äppleträdet' (De vrouw en de appelboom, 1933) en 'Mor gifter sig' (Moeder trouwt), een autobiografie.

Een zeer onverwachte wending nam de litteratuur van deze 'vijf jongeren' in de laatste jaren, doordat van hun hand zoveel 'document'-romans als autobiografieën verschenen. Onder de eersten is te noemen Valdemar Hammenhög's 'Ester och Albert' en Ivar Lo-Johansson's, 'God nat, Jod!' (Aarde, goedennacht '32) Wat eerlijkheid betreft de gelijke van de vorigen, maar toch in stijl meer aanknopend bij de kunst van 1900 en daardoor eigenlijk de belangrijkste der neo-klassici is Olle Hedberg. Door hem wordt alles met een zekere filmtechniek bekeken en ontmaskerd; door de scherpe belichting der omgeving legt hij den mens die in die omgeving leeft, bloot. Eerst in de schaduw van den dood wordt de mens, die altijd behoefte heeft zich te verbergen, eerlijk. Tevens keert Hedberg, evenals een groep schrijvers met hem in Stockholm, terug tot de discussieroman. Een paar van zijn laatste werken zijn: 'Får jag be om räkningen' (Mag ik de rekening? 1934) en 'Jag är en prins av blodet' (Ik ben een prins van den bloede, 1936). Volgens den schrijver is goedheid het enige, dat waarde aan het leven geeft, maar ook de goedheid zal sterven en daarmee is de nederlaag van het leven te verwachten.

Het spreekt vanzelf dat ook op Zweden buitenlandse stromingen in-

vloed hadden; de grootste invloed komt van Amerika, daarna van Engeland en Frankrijk. Geen impuls komt meer van Duitsland of Rusland, maar kenmerkend is wel dat ideologieën en geen ideeën de jongeren meer aanvoeren. Daardoor komen ze groepsgewijs en niet persoonlijk op den voorgrond. Tegenover dictatuur strijden Marxisme of Christendom.

Daarnaast is in de jaren '20 tot '38 ook van vele ouderen als Selma Lagerlöf, Erik Karlfeldt, Per Halström, Marike Stjärnstedt, Elin Wägner, Hjalmar Söderberg en Gustav Helström nog belangrijk werk verschenen, maar dit bracht geen nieuwe richting.

In dit overzicht heb ik mij voornamelijk beperkt tot het nieuwe Zweedse proza en geen dichtbundels genoemd, omdat deze uit den aard der zaak moeilijker te vertalen en dus minder bereikbaar zijn. Velen der hierboven genoemden hebben echter zowel romans als gedichten gepubliceerd.

N. BOELEN RANNEFT

Verworpen christendom
Henri Bruning, Verworpen christendom J.M. Meulenhoff, Amsterdam; f 2.75, f 3.50

De systematische verloochening van het Evangelie van Jesus Christus door het officieele Christendom is een der treffendste feiten, en tevens een der moeilijkste problemen uit de geschiedenis der menschheid. De geheele geschiedenis door, van de eerste eeuwen van het Christendom af tot op onze dagen toe, is op deze verloochening gewezen, zonder dat dit ooit tot een werkelijke verandering en een blijvende verbetering heeft geleid. De ernstigste bestrijders van het officieele Christendom zijn daardoor herhaaldelijk tot dezelfde gevolgtrekking gekomen, namelijk dat het Evangelie van Christus als levensbeginsel en richtsnoer wordt afgewezen òf vanwege zijn practische onbruikbaarheid òf vanwege zijn innerlijke onwaarde. Het raadsel is echter hoe het mogelijk is dat een organisatie welke heet opgericht te zijn op de beginselen welke zij systematisch verloochent, toch eeuw in eeuw uit een machtspositie behoudt als belichaming van een wereldbeschouwing welke zij feitelijk bestrijdt en weerlegt.

De tegenstelling tusschen Christus en het officieele Christendom is principieel. Christus baseerde het leven op het eeuwigheidsbesef en de saamhoorigheid der menschen. Christus diende God in den mensch, en eerde den mensch in God. Het officieele Christendom is een aardsch machtsstreven dat voor geen enkel schandelijk compromis en voor geen enkele misdaad terugschrikt om zijn wereldsche heerscherspositie te bestendigen, zoozeer zelfs dat men de ge-

schiedenis en het voortbestaan van de katholieke Kerk het volstrekte bewijs van de afwezigheid eener immanente gerechtigheid in het wereldgebeuren heeft kunnen noemen.

Hoever dit corrupte compromis van het officieele Christendom met de wereldlijke machten kan gaan, hebben wij o.a. in de laatste jaren kunnen zien in Spanje, waar het barbaarsche geweld van de opstandelingen werd gesteund door de leugenpropaganda van het episcopaat en het officieele orgaan van het Vaticaan, de Osservatore Romano. En dit uitsluitend omdat men de machtspositie der Kerk wilde redden door het Geld, waartoe men gereede den Christus verloochende.

Het gemak waarmee men in deze en tallooze andere kwesties de geheele zoogenaamde Christenheid misleidt, en de afwezigheid van een verontwaardigd protest van de groote menigte bewijzen dat deze Christenheid geen ernst maakt met de beginselen welke zij vormelijk beleidt, en dat zij dus insgelijks den Christus en het ware Christendom verzaakt en verwerpt.

Er zijn steeds enkelingen geweest die tegen het verleugende officieele Christendom in opstand zijn gekomen. Het is steeds gemakkelijk geweest hen te bedwingen, of hen in de tragiek van den Christus op te nemen, namelijk hen als dekmantel over de eigen schande uit te spreiden.

Het boek van Henri Bruning, 'Verworpen Christendom', is een der beste requisitoirs welke tegen het bastaard Christendom zijn geschreven. Bruning's werk is een vurige aanklacht tegen de ontaarding van de Kerk, die het openlijk beleden en belichaamde beginsel verzaakt om haar tijdelijke, aardsche macht te redden. Bruning belicht opnieuw het werkelijke wezen van het Evangelie van Christus, en hij rukt verontwaardigd al het bijkomstige en tegenstrijdige weg. Hij houdt het beeld van het oorspronkelijke, essentieele Christendom tegenover het verworden officieele Christendom, en toont daardoor aan dat het laatste een karikatuur van het eerste is. Vervolgens tracht hij in het wezen van het oorspronkelijke Christendom door te dringen door middel van eenige boeiende dialogen met belangrijke 'figuren in en om het Christendom'. Deze dialogen beginnen met een discussie met een tegenstander buiten het Christendom, Ter Braak. Ter Braak, evenzeer een intellectueele en ethische hygienist als Bruning, zoekt de geesten te zuiveren door hen geheel van het Christendom te ontsmetten. Van dit Christendom ziet Ter Braak echter slechts het verworden gedeelte, het puin. Hij is niet ontvankelijk voor de mystieke beleving van de Christelijke levens- en wereldbeschouwing. Ter Braak bestrijdt de gedragingen en de intellectueele concepties van de Christenen, maar hij blijft verwijl derd van de mystieke ervaringen van het Christendom. De wreve-

en de haat van Ter Braak in zijn bestrijding van het Christendom doen dikwijls denken aan de ergernis van doove menschen over de malle gebaren van musici wier muziek zij evenwel niet hooren.

In de andere dialogen van Bruning, met Teixeira de Pascoaes, over mystiek Christendom, met Bernanos, over apostolisch Christendom, en Maritain, over 'toch arriveerend Christendom', dringt hij diep door in de eigenlijke essentie van de Christelijke religie. Anton van Duinkerken wordt gevoelig afgeranseld vanwege zijn 'babbelziek Christendom'.

Het is heel jammer dat Bruning twee essentieele dialogen heeft achterwege gelaten. Had hij discussies met Unamuno en Buonaiuti opgenomen, dan zou zijn betoog volledig zijn geworden want deze beide auteurs geven een persoonlijk en wezenlijk aspect in deze kwestie. Unamuno's 'Agonie van het Christendom' vormt met Bruning's en Ter Braak's standpunt een dramatischen drieslag. En Buonaiuti's studies over het Christendom behooren tot de voortreffelijkste en best gedocumenteerde verhandelingen over het wezen van de religie van Christus.

Het beste gedeelte van Bruning's boek is m.i. het gedeelte dat handelt over Luther. De wijze waarop Bruning de psycho-physiologie van Luther's levensbeschouwing en optreden ontleedt, doet naar een uitvoerig werk van hem over den hervormer uitzien. Wel moet Bruning dan oppassen voor de gevaren waaraan zijn lyrisch subjectivisme hem blootstelt. Hij heeft de neiging eigen sentimenten, wrok en gedachten in anderen over te dragen, en hen voornamelijk uit zich zelf te verklaren.

Een zwak van dit over het geheel grootsche boek is Bruning's bitterheid, wrevel, ressentiment. Zijn toon van rancune - en als gevolg daarvan grimmig dédain - klinkt hinderlijk door in zijn analyses en aanklachten. In dezen strijd om waarachtige levenswaarden moeten wij ons bevrijden van het, tenslotte onbelangrijke, leed en onrecht dat ons wordt aangedaan. De mystici die zich in dezen strijd hebben gemengd bezaten naast vlijmende satyre een speelschen ironischen toon, zonder den bijklank van eigen grieven.

J. BROUWER

Een levendig beeld van Giorgione
De groote Zorzi, door C. en M. Scharten Antink Wereldbibliotheek, Amsterdam; f 3.50 geb.

De keuze van een motief kan opzichzelf reeds vol beteekenis zijn. Zeker voor den schrijver, die een 'vie romancée' biedt, en niet minder zeker, wanneer het onderwerp daarvan een schilder is. Men kan het zich nauwelijks denken, dat de Schartens den oneven-

wichtigen, verscheurden Greco kozen en zich het probleem van zijn trots en martelaarschap zouden stellen, om de verklaring te vinden voor de obsessie zijner onharmonische kunst, noch dat Vestdijk in de eerste plaats geïnspireerd zou zijn geweest door de liefelijke kleur en den zachten weemoed van Giorgione.

Het melodieuze in den Venetiaanschen meester, wiens kunst muziek is, moest hen zeker aantrekken, en misschien was het feit, dat hij de initiateur van het 'genre' mag worden genoemd, en landschapschilder vóór zijn leerling Titiaan, hierbij evenmin zonder invloed. Natuurlijk stelt Giorgione evenzeer een probleem. Men behoeft zijn figuren slechts te bezien om te beseffen dat zij verder van tradities staan dan die van zijn leermeester Bellini, en dichter bij het leven der menschen om hem heen, die hij als mensch en kunstenaar dieper moet hebben gekend, en die hem meer moeten hebben gedaan; men behoeft de landschappen slechts te zien, om te weten, dat hij ze nog anders dan met de zinnen heeft ondergaan, - het genre-achtige tenslotte in zijn conceptie en compositie, waarbij de voorstellingen, meer dan die zijner voorgangers, gevallen worden die men beleeft, doet hem kennen als een zoeker naar de uiting van een zeer individueele bewogenheid. De Bijbelsche en klassieke voorstellingen schijnen bij hem nauwelijks meer dan een voorwendsel, om de ervaringen van zijn eigen ziel vast te leggen.

Men kan zich dus begrijpen, dat zulk een kunst doet nadenken over het leven van zulk een mensch, en men kan het evenzeer verklaren, dat naturalistische romanciers, open voor psychologische (geen psychiatrische) vragen, het beeld van dit leven wilden oproepen.

Er is één vraagstuk, waarop wij hier maar niet diep in willen gaan: welke van de schilderijen, achterin het boek als van Giorgione gereproduceerd, zijn inderdaad van zijn hand? Ik zie dat de schrijvers, in de imposante lijst der geraadpleegde werken, ook het artikel van Walter Pater 'The School of Giorgione' vermelden. Zij weten dus zoo goed als ik, dat de auteur van 'The Renaissance' beweert - op grond van toen recente onderzoekingen - dat slechts één van de aan Giorgione toegeschreven schilderijen 'Het Concert' onbetwist van hem is. Het is het laatste van de in dit boek weergegevene, waarop de zanger met zijn edele gelaatstrekken, zooals de schrijvers het noemen 'omziet naar het Geluk' de ernstige monnik met de viool de hand op zijn schouder legt, en een schoon jong edelman achter hem tamelijk onbewogen voor zich uitkijkt. Het is, ondanks het gemis aan een nader aangeduide ruimte, een genrestuk, het is het, ondanks alles wat men er bij kan denken, en alles, waarnaar de zanger om mag kijken.

Wij willen de overige werken, tot meerder genot van het voor ons daaruit gereconstrueerde leven, liever aanvaarden. Uit het boven-

staande heeft men kunnen zien, hoe de aard van Giorgione's kunst alle aanleiding geeft om aan te nemen, dat zijn werken directe reacties zijn op levenservaringen. Hij moet een dichter van het gemoed zijn geweest, meer dan een beschouwer. In dit verhaal laten de schrijvers een meisje zich verbazen over het feit, dat Zorzi het maanlicht schildert; hij schilderde ook het onweer, als achtergrond voor een zoogende moeder, een arcadisch landschap als verblijf van musiceerende mannen en vrouwen, en zette zijn drie filosofen tegen donkere en indrukwekkende schaduwplans.

'Hij is de uitvinder van het genre,' zegt Pater, 'van die gemakkelijk verplaatsbare schilderijen die niet dienen voor devotie, noch tot allegorische of historische leering, - kleine groepen van werkelijke mannen en vrouwen, te midden van passende meubelen en landschappen - brokken werkelijkheid, conversatie of muziek of spel, maar verfijnd of geïdealiseerd, tot zij schijnsels gelijken van een leven van veraf.' - 'Van zulk een kunst', gaat hij voort, 'die sedert in de cultuur van den mensch zulk een groote rol heeft gespeeld, is Giorgione de initiateur.'

Het is niet onjuist, ofschoon onvolledig, Giorgione een realist te noemen, en de schrijvers van dit boek hebben hem geplaatst in een reëele omgeving, het Venetië van zijn dagen, waarvan zij de geschiedenis die hij meebeleeft, beschrijven, de politieke van de toen nog machtige, maar reeds tanende republiek, de sociale, met het leven der burgers, hun troebelen en hun feesten, de verhoudingen tusschen de schilders en hun vorstelijke of patricische opdrachtgevers.

Het verhaal begint met de aankomst van de koopvaardijvloot, en eindigt met de pest, waaraan de schilder zelf ten offer valt. Men zal het de auteurs stellig niet mogen kwalijk nemen (ook al zou dit misschien in de neiging van dezen tijd kunnen liggen), dat hun beschrijving van de eerste oneindig veel overtuigender en uitvoeriger is dan die van de laatste. Inderdaad is het verhaal van de aankomst der vloot in deze groote handeldrijvende stad een meesterstuk van levendigheid, schilderachtigheid en rijkdom van taal.

De bouw van zulk een verdichte biografie, en misschien in het bijzonder een, welke zoo kennelijk zijn grondslagen ontleent aan de interpretatie van nagelaten schilderwerken, kan nauwelijks anders dan iets stelselmatigs behouden. Wij gaan van etappe tot etappe, telkens met een nieuw document en een nieuwe verklaring in het zicht. Ik voor mij geloof, dat bij schrijvers als de Schartens zelfs nog in dit soort van werk toch altijd nog minder van zulk een blootliggen van het schema sprake is dan bij anderen, die uitgaan, niet van den mensch, maar van een theorie. Iets van het wonder der verrassingen van den scheppenden geest moest niettemin ont-

breken. Een emotioneele achtergrond, gevormd door de levenslange, ongelukkige liefde die zij den meester toedichten, maakt, ofschoon fijn gepenseeld (als ik even door ons onderwerp tot zulk een beeldspraak mag worden verleid), dit gemis niet geheel en al goed. Het zou intusschen volkomen onbillijk zijn, te vergeten dat er naast het verhaal hier nog een zedenschildering en een karakteriseering van den mensch uit dien tijd vereischt werden, en dat deze opgaven voortreffelijk zijn geslaagd. De om Zorzi heen geschetste vrouwen, vakbroeders, edelen en zelfs vorsten hebben leven gekregen, en men heeft het gevoel, dat het een zeer fijne intuïtie voor de kunst in dezen tijd en dit land is, welke de schrijvers blijkbaar zoo goed kennen en zoo innig liefhebben, die hen daartoe in staat heeft gesteld. Misschien zelfs zijn zij niet onbillijk, als ze, uit de bekende zelfportretten van Dürer, tot ijdelheid besluiten. Dat hun sympathie voor hem en zijn kunst geringer is dan die voor de Italianen en de hunne, is niet alleen hun goed recht, maar schijnt wel onvermijdelijk. De heer en mevrouw Scharten hebben met dit boek stellig een van de levendigste en minst aanvechtbare levens van schilders geschreven die ik ken. Ik geloof niet, dat iemand zal kunnen zeggen: dit is Giorgione niet, een critiek, die toch zoo licht wordt geuit, en zoo vaak ten minste een gedeeltelijke waarheid is.

CORNELIS VETH

Vlaamsch - Zuid-Afrikaanse geestesontmoeting
Cyriel Verschaeve, Voortrekker-pad Brugge, 'Zeemeeuw', 1938

Ter gelegenheid van de honderdjarige herdenking van de Grote Trek in Zuid-Afrika, verscheen deze bundel opstellen van Cyriel Verschaeve over enkele figuren uit de Zuid-Afrikaanse geschiedenis en literatuur. Dr. E.J.M. Conradie gaf hierbij een inleiding voor haar Afrikaanse landgenoten en Dr. P.J. Nienaber een kort artikel over het leven en werk van Verschaeve.

In een krachtig Vlaams, met een directheid en hartstochtelijke partijdigheid, die men in Noord-Nederland voorzichtigheidshalve, wellicht uit overwegingen van internationaal-politieke aard, tegenover Zuid-Afrika schijnt afgeleerd te hebben, schrijft Verschaeve hier o.m. over twee door hem zeer bewonderde Afrikaners: Kruger, 'den man die zijn geloof behield', en Christiaan de Wet, den onvergelijkelijken Boeren-Generaal.

Het is bijna vreemd in deze tijden nogeens te lezen van deze mannen, die - ware het niet dat hun politiek en hun denkbeelden, aangepast aan de eisen der tijd, nog levend zijn in Zuid-Afrika -

zelfs voor de Afrikaners langzamerhand een bijna legendarisch karakter moeten hebben gekregen: groten, die niet deel hadden aan het politieke geschipper hunner dagen; die, gedreven door een, voor het troebele begrip van onze tijd, wellicht even eenzijdig als hartstochtelijk geloof, met inzet van àlles, ‘de goede strijd’ hebben gestreden; mannen, die groot waren omdat ze eenvoudig, en eenvoudig omdat ze groot waren. Men denkt bij deze opstellen weer aan de twee sonnetten aan Kruger van Boutens:

> Is het dan waar, wat geen gelooven kon,
> Dat nog menschschoudren boven wolken rijzen,
> Menschoogen opzien in Gods simple zon?

Het merkwaardige van het opstel over den dichter Louis Leipoldt - zeker een van de besten die over hem geschreven zijn - is het feit dat Verschaeve, naar aanleiding van slechts de eerste twee bundels en enkele ongebundelde latere gedichten, niet slechts een uiterst scherpe karakteristiek van deze persoonlijkheid kon geven, maar, bij implicatie, conclusies voor de toekomst van dit dichterschap wist te trekken die voor een goed deel bewaarheid zijn geworden.

De enkelvoudige spanning van smart en vreugde in de verzen van dezen, door den oorlog verslagen dichter, heeft Verschaeve zeer scherpzinnig ontleed uit de ogenschijnlijk uiterst gecompliceerde en vaak tegenstrijdige aandoeningen van den mens Leipoldt.

Als een sombere litanie - òòk voor deze onzekere tijden, waarin de kleine volkeren van Europa hoe langer hoe meer bekneld raken tussen het brute geweld en de mateloze arrogantie enerzijds, en de van oudsher sluwe list en berekende hypocrisie anderzijds der grote machten - klinkt de stem van Verschaeve, waar hij spreekt over de machteloos verslagen Boeren-republieken van nu bijna veertig jaar geleden: ‘H e t h a d n i e t m o e t e n z i j n, dat de oorlog verloren werd door helden van offervaardigheid, door menschelijke menschen, en dat de zege bleef aan de roovers, aan misbruikers van kaffers tot speurhonden, aan uitbranders van hoeven, kelers van runderen en schapen, kuddendrijvers van vrouwen en kinderen... H e t h a d n i e t m o e t e n z i j n... H e t h a d n i e t m o e t e n z i j n, dat heldhaftig strijden tot het bitter einde, slechts daarom niet de overmacht onder de knie kreeg, omdat die overmacht een kerkhof aanlegde van zes en twintig duizend vrouwen- en kinderterpjes...’

Indien men dit alles zonder bitterheid overweegt, heeft men niets dan een droeve en ongelovige glimlach voor die staat die nu weer, meer dan ooit te voren, voorgeeft te zijn de beschermer en veilige toeverlaat der zwakken en kleinen! Het woord van Edmond Rostand in zijn O d e à K r u g e r is vandaag nog letterlijk waar:

‘...Pardon pour l'Europe, Viellard!
Pour ces faux grands pays qui chantent et qui boivent
Et, perdus dans leurs appétits,
Ne sentent même plus les leçons qu'ils reçoivent
Des vrais grands peuples, les petits.’

W.E.G. LOUW

Van conversatie- tot orakeltoon
Dr. Hendrik Willem van Loon, De mens en zijn kunst, ingeleid door dr. C.P. Gunning en onder zijn toezicht vertaald door Carel Tervueren N.V. Servire, Den Haag, zonder jaartal; f 7.50 geb.

Ten aanzien van het werk van Hendrik Willem van Loon heeft zich de legende gevormd, dat het oppervlakkig geschreven is, dat de schrijver er gewoonlijk maar zoo'n beetje met de muts naar gooit, kortom dat zijn oeuvre al die eigenschappen bezit, waar de Nederlander in zijn degelijkheid verschrikkelijk het land aan heeft. Vlotte journalistiek, voor het groote publiek, Amerikaansch: dat zijn dingen en eigenschappen, waar onze landgenooten heelemaal niet van houden, als het om ernstige onderwerpen gaat. Niet causeeren, doch preeken, dat is bij ons het wachtwoord, althans zoo denkt men er in deskundige kringen waarschijnlijk nog over, vergetend, dat de preektoon in het algemeen niet meer geslikt wordt door een groot deel van ons volk, met het gevolg, dat ook in ons land vraag ontstaat naar ‘ernstige onderwerpen als ontspanningslectuur’. De radio, zij moge allerlei onaangename gevolgen voor de liefde voor muziek met zich meebrengen, omdat men nu eenmaal niet apprecieert, hetgeen men al te gemakkelijk verwerft, heeft althans één goede zijde: men zet geen begrafenisgezicht meer, als men een vroolijk stukje van Haydn of Mozart hoort, terwijl Beethoven en Bach die rare reputatie van ‘zwaar te zijn’ langzamerhand beginnen te verliezen.

Van Loon kunnen wij in dit verband als de ‘radio’ van de schilderkunst beschouwen, hij opent die dikke ijzeren deuren met roestige scharnieren, waar alle goede schilderijen achter verborgen zitten door een op vriendelijken toon gesproken: ‘Sesam open u’ en als wij dan ook eenige opmerkingen omtrent zijn werk maken, dan is dat niet omdat wij in principe geen groote bewondering hebben voor zijn pioniersarbeid (begrijpelijk te zijn zonder in oppervlakkig en cyclopedisch gewauwel te vervallen), maar omdat wij willen bewijzen, dat de opgave, welke hij zich gesteld heeft bovenmenschelijk moeilijk is.

Eén van de sympathiekste eigenschappen in dit boek is, dat de

persoonlijke opvattingen van den schrijver er in tot uiting komen, dat men merkt hoe vooral schilderkunst en muziek zijn liefde hebben, tallooze uitlatingen vindt men, waaruit blijkt, dat hier een enthousiast aan het woord is, die zijn enthousiasme wenscht over te brengen aan medemenschen, die nog niet weten hoeveel plezier men op deze wereld kan hebben buiten taartjes en auto's of althans buiten een hoofdschotel van taartjes en auto's. Dit persoonlijk element, op zichzelf plezierig en gevaarlijk, verleidt den schrijver tot zekere apodictische uitspraken, die den niet zoo erg welwillenden criticus er toe kunnen verleiden hem oppervlakkig te noemen, terwijl zij juist uit een neiging grondig te willen zijn, niet er omheen te willen zeilen, zijn ontstaan.

Dit blijkt bijv. duidelijk bij zijn theorie omtrent het ontstaan van den beroemden ‘archaïschen glimlach’. Wij citeeren:

‘De archaïsche glimlach, die wij bij heel oude beelden de ganse wereld door vinden, was in werkelijkheid niet bedoeld als een glimlach. Vaak was zij bedoeld als een uiting van diepe smart. Maar de arme beeldhouwer wist niet goed hoe hij dit uit moest beelden, met het gevolg, dat al zijn beelden zoo'n beetje glimlachen. Wanneer ge ooit geprobeerd hebt portretten te tekenen, zult ge weten wat ik bedoel. De neus is gemakkelijk. De ogen zijn moeilijk, maar niet te moeilijk. De mond is wel het moeilijkste van alles. Alleen een kunstenaar van de eerste rang zal erin slagen een mond goed te tekenen of te schilderen. Wanneer hij niet eersterangs is, is onveranderlijk die lichte, onnozele glimlach het gevolg, die wij allen kennen van de Mona Lisa.’

En even verderop: ‘De oude Leonardo was een groot architect en een uitmuntend tekenaar, maar evenals vele vooraanstaande zwart-wit kunstenaars, geen groot schilder. Die droefgeestige glimlach van zijn “eeuwige vrouw” was een voorbeeld van schilders-onhandigheid. Leonardo deed wat hij kon, maar evenals de beeldhouwers uit het Vroeg-Egyptische tijdperk en de Griekse Middeleeuwen (en onze eigen kinderen) bleef de techniek - het kunnen - beneden zijn willen.’

Dit nu lijkt mij evidente nonsens. Wanneer de archaïsche glimlach gebrekkige techniek zou moeten verraden, dan moesten er heel wat meer schilderijen zijn, waarop deze te zien zou zijn, dan er werkelijk bestaan. Elke schilder zou een periode van ‘archaïsche glimlachen’ moeten meemaken, evenals elke beeldhouwer. Naar mijn schatting zou het aantal werken, dat dezen glimlach vertoonde minstens (en dan nog laag geschat) 10% moeten bedragen. Maar wij vinden hem alleen maar bij Leonardo en bij de Grieken, min of meer ook bij de oude Egyptenaren, verder nergens. Aangenomen, dat Leonardo een goed teekenaar en een slecht schilder was, zouden

wij in zijn teekeningen geen archaïsche glimlachen mogen aantreffen, althans volgens de theorie van Van Loon. Dit is niet waar: in de teekeningen komen wij in bonte rij archaïsche glimlachen en 'technisch-juiste' glimlachen tegen. Bovendien is het niet waar, dat op alle schilderijen van Leonardo die archaïsche glimlach voorkomt: als wij de Verkondiging in Florence en de Ferronière in het Louvre buiten beschouwing laten, omdat men wel eens gezegd heeft, dat deze niet van Leonardo zijn, dan blijven in ieder geval de Grottenmadonna, Bacchus en de figuur van Maria in het schilderij Anna, Maria en Christus over.

Als wij nader ingaan op de epidemie van onkunde, die volgens Van Loon zoo rondweg tot en met de zesde eeuw in Griekenland geheerscht heeft, dan zien wij meteen, waar de schrijver zijn theorie vandaan heeft. Men neemt immers algemeen aan, dat de Grieken zich slechts langzaam en met moeite losgemaakt hebben van het principe der frontaliteit, voortkomend uit de omstandigheid, dat de eerste beelden tegelijk de functie hadden van pilaren. Daar komen dan die mond met opgetrokken lippen en het gezicht met uitstekende wangen, alsmede de armen, die aan het lijf geplakt blijven bij. Deze typische 'archeologen-theorie' van het einde der negentiende, begin twintigste eeuw mag prachtig zijn voor lieden, die van meening zijn, dat we steeds vooruitgaan en dat men primitiviteit gelijk mag stellen aan onkunde. Het is merkwaardig, dat men ten opzichte van de Grieksche beeldhouwkunst nog steeds de meening aanhangt van een aantal mannen, die zonder twijfel met veel vaardigheid een aantal kunstwerken hebben uitgegraven, maar die verder evenveel verstand van kunst hadden als een andere willekeurig gekozen groep van belangstellende leeken. Men mag evenmin als voor andere perioden in de beeldhouwkunst in dit geval aannemen, dat een stijlverandering een verbetering met zich meebrengt.

De glimlach van de kouroi en korai was wellicht 'primitief', maar de intelligente atheïst kan op dezelfde wijze het woord 'geloovig' gebruiken in de wetenschap, dat hij misschien weet wat hij gewonnen heeft, maar niet, wat hij verloren heeft, terwijl hij reeds aan ziet komen, dat hij weldra niet meer zal weten, wat hij gewonnen heeft en langzamerhand zal gaan beseffen wat hij verloren heeft. Her klinkt een beetje sophistisch, maar de kern van de zaak komt hier op neer, dat elke stap vooruit tevens een stap terug is en dat in het geval van de archaïsche beeldhouwkunst het verlaten van de archaïsche vormen gepaard ging met een verlies aan intensiteit, een verlies aan 'geloof'. Zoo beschouwd mogen wij den archaïschen glimlach gerust primitief noemen, wel te verstaan: in opvatting. Anders ligt de zaak als wij de kwestie zuiver technisch

bekijken en van onkunde spreken, zooals Van Loon dat doet. In de eerste plaats dan: de archaïsche glimlach wordt, en dat hebben ook de archeologen reeds gezien, niet alleen veroorzaakt door den mond, zooals de schrijver wil beweren. In de tweede plaats is het ondenkbaar, dat een volk van beroepsbeeldhouwers tweehonderd jaar noodig zou hebben om zich in technisch opzicht te ontwikkelen en Van Loon maakt hier de fout, dat hij onkunde verwart met traditie. In de derde plaats, en dit is vooral duidelijk te zien, als men de korai van de Acropolis stuk voor stuk bekijkt, is deze archaïsche glimlach steeds anders, steeds gevarieerd.

En nu zal men misschien willen zeggen, dat het allereerste beeld van den allereersten Griekschen beeldhouwer misschien een archaïschen glimlach vertoonde, omdat deze kunstenaar geen raad wist met den mond van zijn schepping. Dat is een theorie, die waar kan zijn en niet waar kan zijn. Als ze waar is, wordt hiermee niet verklaard, waarom de volgende beeldhouwers die ‘fout’ niet gecorrigeerd hebben, tenzij men aanneemt, dat deze fout door hen als een deugd werd beschouwd en zij alle mogelijke moeite deden de expressie die hun beviel te behouden. Want waarom veranderden zij wel kleeren en kapsel, ja zelfs de houding, doch lieten zij het gezicht in het kader van hun persoonlijke opvatting aansluiten op de eens gekozen gelaatsuitdrukking? Waarschijnlijk omdat deze expressie voor hen in waarheid iets bovenmenschelijks had, toevallig ontstaan voor mijn part, zooals elke flits van genialiteit op toeval of goddelijke ingeving berust.

Ik ben even op deze ‘vergissing’ van Van Loon doorgegaan, een vergissing die inderdaad getuigt van een zooal niet oppervlakkigen, dan toch eind negentiende-eeuwschen, historisch-materialistischen levenskijk, die zoo gevaarlijk is bij het ‘verklaren’ van verschillende kunstrichtingen. Ik houd van het historisch-materialisme om zijn optimistischen klank, zijn onverzettelijk vertrouwen in de toekomst van den mensch. ‘Als de arbeidsuren naar korter worden,’ belooft Van Loon op bldz. 79, ‘dan wordt nog 99% van het menschdom geboren als ezels,’ antwoord ik. ‘Over honderd jaar zal de muziek van Beethoven misschien voorkomen op enkele concert-programma's als een soort muzikale merkwaardigheid, maar het publiek zal over zijn symphonieën net zo denken als nu over de werken van Pergolesi en Kuhnau,’ zegt Van Loon op bldz. 167 en dan: ‘De kunst is even vergankelijk als het leven zelf.’ Maar het leven is niet vergankelijk, zoolang er menschen zijn en de uiting van een groot man veroudert niet, omdat groote mannen uitzondering zijn.

Men begrijpe mij goed: ik verlang van Van Loon geen objectiviteit, integendeel, dit boek is juist voor een groot deel zoo sympathiek,

omdat het een persoonlijke meening geeft en omdat men over dingen waarvan men houdt persoonlijk moet schrijven: de schrijver mag George Sand geen geschikte echtgenoote vinden voor Chopin en hij mag de Taj Mahal vergelijken met de Brooklyn-bridge, ook mag hij in twee teekeningen, waarop hij de musici en de schilders als bergen voorstelt, Beethoven een hoogeren top toebedeelen dan Bach en Händel of de allerminiemste heuveltjes Filippo Lippi, Botticelli, Mantegna en Fra Angelico geen kans geven naast reuzen als Hals, Tintoretto, Veronese en Van Dijk, maar hij mag de moderne kunst van 1900 af niet uit zijn boek laten of met een paar schampere woorden over 'snobisme' afdoen en zijn boek 'The Arts' noemen en evenmin mag hij in conversatie-toon een aantal aperte onjuistheden zeggen met het air van een aartsvader, die alles begrepen en alles vergeven heeft. Het gevaar van den conversatietoon is dat men gedwongen is zijn meening zonder argumenten weer te geven en dus gauw in een soort orakeltoon vervalt, die wel vlot is, maar tevens oppervlakkig aandoet, omdat elke objectiviteit zoek schijnt te zijn. En toch: men mag zoo hier en daar spinnijdig worden om dit werk, door alles heen hoort men iemand spreken met wie men luid en ongeduldig en onbeleefd zou willen debatteeren, omdat hij liefde heeft voor datgene, wat ons allen aan het hart gaat.

R. BLIJSTRA

Tsjajkowskij
Catherina von Drinker-Bowen und Barbara von Meck, Geliebte freundin, Tschaikowskys leben und sein briefwechsel mit Nadezjda von Meck Paul List Verlag, Leipzig, 1938
Nina Berberowa, Tschaikowskij, geschichte eines einsamen lebens Aus dem russischen übertragen und bearbeitet von Leo Borchard, mit 8 Bildern Gustav Kiepenhauer, Berlijn

Peter Tsjajkowskij behoort ongetwijfeld tot de Russen, wier naam wereldwaarde bezitten. Er zal ternauwernood een muzikaal mensch bestaan, die niet vertrouwd is met de schepping van Tsjajkowskij. Maar zoo bekend als zijn muzikaal werk is, over zijn persoonlijkheid wist het groote publiek zoo goed als niets. Weliswaar is omtrent 1900 in Rusland de groot opgezette biografie in drie deelen van Tsjajkowskij van de hand van zijn broer Modest verschenen, maar deze schildering van zijn leven kon, ondanks het liefderijke schetsen van vele bijzonderheden, geen onmiddellijk, volledig levensbeeld van den grooten musicus geven, omdat zij juist de feiten bewust ver-

heimelijkte of verheelde, die voor de innerlijke ontwikkeling van den mensch en musicus Tsjajkowskij van beslissende beteekenis zijn geweest. En tot deze feiten behoorde in de eerste plaats de bijzondere vriendschapsverhouding van Tsjajkowskij met Nadezjda von Meck, zijn 'geliefde vriendin'.

Van deze verhouding hebben slechts heel weinige ingewijde vrienden van Tsjajkowskij geweten (onder hen ook zijn broer Modest), totdat bijna een halve eeuw na zijn dood de briefwisseling van hen beiden in Leningrad in 1935 werd ontdekt en dadelijk door de Staatsuitgeverij werd gepubliceerd.

Deze briefwisseling, die leven en werken van Tsjajkowskij in een volkomen nieuw licht stelt, hebben de schrijfsters van de beide hier genoemde boeken gebruikt. Zoowel Nina Berberowa als ook Catherina von Drinker-Bowen en Barbara von Meck hebben van het bijzondere materiaal van de briefwisseling ten volle partij getrokken en twee opmerkenswaardige bijdragen tot de biografie van Tsjajkowskij geleverd.

Berberowa heeft daaruit een spannende roman gemaakt, een 'biographie romancée'. Zonder in de onmetelijk diepe zieleschacht van den grooten musicus af te dalen, heeft zij een ongemeen levendig beeld van dat tijdperk en van het milieu ontworpen, waarin Tsjajkowskij was geplaatst en dat hij niet kon ontloopen: de Russische 'ambtenaarsadel' en de Russische muziekbohème. Op een licht voortglippende manier gelukt het aan de schrijfster ook een beeltenis van Tsjajkowskij te schetsen, die eerder op een gekleurde sepiateekening dan op een groote olieverfschilderij gelijkt. De tragische diepte van de levensproblematiek van dezen onbetwistbaar grooten kunstenaar wordt hier slechts aangeduid, niet aan den dag gebracht.

Geheel anders is het boek, dat onder den zonderlingen titel 'Geliefde Vriendin' is verschenen (met den ondertitel Peter Tsjajkowsky en Nadezjda von Meck). Aan de beide in Amerika wonende schrijfsters (het boek is eerst in het Engelsch in Amerika verschenen) is het gelukt aan de hand van de gevonden briefwisseling een door ware geestdrift gedragen en van diep doorvoelen van het ontzaglijk ingewikkelde zieleleven van Tsjajkowskij getuigende uitbeelding van die eenige 'zielevriendschap' te geven. Dit boek is geen biografie van Tsjajkowskij. Het is een buitengewone bijdrage tot het vraagstuk van het muzikale scheppen en tegelijk een verrijking van onze kennis omtrent het innerlijk van Tsjajkowskij. De hartslag van onmiddellijk beleven en ervaren geeft aan deze uitbeelding een wonderbare zielewarmte. En ook waar de uiteenzettingen van de schrijfsters zich meer in het algemeen verwijden, ook daar ontwaart men, dat de 'methode van het inzicht' hier liefde is, liefde voor den

musicus en mensch Tsjajkowskij, liefde voor Rusland en zijn ondoorgrondelijke ziel. Want hierop moet met alle beslistheid de nadruk worden gelegd: ondanks zijn occidentalisme, ondanks invloed door de Europeesche beschaving en cultuur, muziek en kunst, was en blijft Tsjajkowskij door en door Rus.

De levensroman van Tsjajkowskij heeft iets geheimzinnigs, iets onbegrijpelijks, wonderbaarlijks. Door Nikolaj Rubinstein hoort mevrouw von Meck de 'rijkste vrouw uit Moskou', die als weduwe met haar elf kinderen en een groote hofhouding van bedienden een huis van 52 kamers bewoont, van het bestaan van Tsjajkowskij, die destijds juist professor aan het pas opgerichte Conservatorium is geworden. Zij schrijft aan hem. Hij antwoordt. Er ontspint zich een briefwisseling, die dertien jaar lang zou duren. Uiterlijk houdt mevrouw von Meck, de bezitster en medebestuurster van een eindelooze spoorlijn, die van Moskou tot in den Oeral leidt, als dame van de wereld, zich 'binnen de koele grenzen van een vereerster.' Maar verborgen voor het openbaar bloeit haar liefde. In oogenblikken van haar hartstochtelijk verlangen, dat haar alle zelfbeheersching doet vergeten, vermengt zich in haar brieven de aanbidding voor de muziek met de liefde voor hemzelf. De 'goddelijke tonen' grijpen haar geheele wezen aan, brengen haar brein tot exaltatie. 'Mijn lieve, vergode vriend..., ik schrijf u in een toestand van zulk een roes, in zoo'n extase, dat mijn ziel er van overvloeit en ik bang ben bijna ziek te worden'. 'Mijn God', schrijft zij aan hem na de ontvangst van de vierde symphonie, die hij aan haar heeft opgedragen, 'hoe hebt u alles uitgedrukt: de ellende van de wanhoop, het sprankje hoop, smart en droefheid, alles, alles, wat ik zelf in het leven heb gesmaakt en wat mij deze muziek als uitdrukking van mijn leven en mijn gevoelens nader brengt en dierbaar doet zijn.' Spontaneïteit! Dat is het meest karakteristieke voor haar brieven, waarvan de schaal van de diepste depressie tot de juichende extase reikt, waarin liefde, vergoding, zorg, weemoed, vuur, hartstocht, goedheid, doorvoelen, zich tot een stralenkrans verdichten om den beminden mensch.

'Den geheelen nacht droomde ik van u. Gij waart zoo goed, mijn hart vloog u tegemoet. Wat is het een geluk te voelen, dat ik u bij mij heb, "que je vous possède". Als u eens wist, hoe ik u liefheb. Dat is geen liefde meer, dat is aanbidding, vergoding, vereering.'

Als een roode draad loopt deze liefde door haar leven, niet te vervullen en eenzaam. Zij vond haar eenige uitdrukking in deze brieven en haar eenige werkelijkheid in het leven in zijn nabijheid. De brieven van Tsjajkowskij zijn van een geheel anderen aard: volgens den uiterlijken vorm veel koeler, maar innerlijk van overvloeiende dankbaarheid en innige verbondenheid. Nadezjda von

Meck is de eenige tegenover wie hij openhartig en zonder voorbehoud is, aan wie hij zijn intiemste geheimen kan toevertrouwen, zonder gevaar te loopen, verkeerd begrepen te worden. Maar één geheim, het allereerste geheim van zijn leven durfde hij niet eens aan zijn 'geliefde vriendin' toe te vertrouwen: het geheim van zijn ziekelijken aanleg. Hij leefde in doodelijken angst, dat zijn aanleg aan de wereld bekend zou worden, want hij wist: voor deze soort menschen was er in het toenmalige Rusland geen plaats.

Hoe meer hij zich bewust werd van zijn scheppende bekwaamheden, des te heftiger wraakte hij de zoogenaamde wereld. En deze groeiende verwijdering van de wereld ging hand aan hand met de groeiende vriendschap voor haar, die zich tot een waar zieleverbond vormde. Nooit hebben zij elkaar leeren kennen of een woord met elkaar gewisseld, zij zagen elkaar slechts van verre enkele malen in hun leven. En toch kon Tsjajkowskij schrijven: 'Als op een millioen menschen een enkele komt zooals u, dan is dit al voldoende om aan de menschheid niet te wanhopen.'

Tsjajkowskij vond bij zijn geliefde vriendin elke denkbare hulp in alle levensomstandigheden, maar dit zieleverbond werd niet door geld vergiftigd.

Het boek 'Die geliebte Freundin' is veel meer dan alleen de geschiedenis van een bijzondere zielevriendschap van twee door de muziek bezeten, oneindig eenzame menschen: het is tegelijk een panorama van het muzikale Rusland van de jaren 70 en 80 met den heftigen strijd van meeningen en sympathieën, in welker middelpunt Tsjajkowskij staat.

Aan de beide schrijfsters van dit kostelijke boek komt de dank toe van iederen vereerder van de muziek van Tsjajkowskij en van de Russische cultuur.

ALFRED HACKEL

In den ban van Montmartre
Francis Carco, Montmartre a vingt ans Albin Michel, Paris, 1938

Montmartre toen hij twintig jaar was! Francis Carco is in 1883 geboren. Hij schrijft dus over Montmartre van het jaar 1903. En dan denk ik aan het vreemde langs elkander glijden der geslachten. Nog niet eens over het mysterie van hen die voor ons kwamen of na ons volgen. Maar waarmee we gedeeltelijk de weg afleggen. Ik was toen al geboren, ik was een kind, en ik wist van dit alles, dat reeds mijn tijd was, niets. En misschien voedde het mij, zonder mijn weten. Ik draag de herinnering aan wat m'n vader beleefde toen hij twintig was. Ik weet het uit de melodietjes die hij neuriede. Uit z'n glimlach als hij iets van z'n jongelingsjaren herkende. Ik draag

de herinnering van mijn eigen adolescentie. Maar wat er gebeurde toen ik toch al leefde, ik weet het niet. En daarom doet het goed te droomen over het ‘rosse’ leven van Montmartre dat Carco beschrijft. Laat me dit ‘banale’ woord gebruiken. Er zijn banale woorden, dieper van kleur dan oorspronkelijke. Waarom dan juist Montmartre en het leven van artiesten, bohémiens, ‘poètes maudits’, snollen en apachen? Men moge niet vergeten dat het naturalisme misschien de eenige ‘romantiek’ is die gelukte, omdat alleen in de wereld die het naturalisme beschreef, de uiterlijke romantiek waar is. In onze wereld is de romantiek heel waarachtig, maar hoofdzakelijk innerlijk. En we kunnen toch niet alleen met het relaas van ‘innerlijke gebeurtenissen’ onze verbeelding bevredigen. We willen ook niet over romantische dingen hooren vertellen die we niet geloven als in den tijd der romantiek ‘proprement dit’. Er blijft ons slechts als ware romantiek dat waarvan het naturalisme vertelde.

Ik wil wel bekennen dat dit nieuwe memoiren-boek van Carco niet zulke heel scherpe contouren kan hebben. Voor een week of drie heb ik het gelezen. En heel moeizaam duiken in mijne verbeelding de figuren van dit werk weer op. Maar de sfeer er van wiegt mijn droom, zoodra ik 't boek weer oproep. Carco behoort niet tot die schrijvers, die door een bepaald boek recht op hun plaats hebben. Hij, de beschrijver van de ‘pègre’, van het kleurige ‘plebs’ en de ‘artistes loqueteux’, heeft recht op zijn plaats door al zijn boeken te zamen. En in al die boeken te zamen mag dit nieuwe werkje ‘Montmartre à vingt ans’ meeklinken, zonder zelfs een nieuwe noot te brengen, zonder zelfs wanden te bezitten die het afscheidt van de andere Montmartre-boeken van den schrijver. Maar wilt u het geheel kennen, dan kunt u ook gerust ‘Montmartre à vingt ans’ opnemen. Ik zou niet de beschrijver van altijd de zelfde kring willen, noch kunnen zijn. Stefan Zweig zei me eens: ‘Als ik één boek over een historisch tijdstip of een bepaalde kring heb geschreven is 't daarmee uit. Ik kan er niet op terug komen.’ En misschien omdat ik niet tot die trouwe, charmante maniakken behoor - die men niet moet vereenzelvigen met hen die om praktische redenen één bepaald genre exploiteeren - houd ik juist van hen, die ‘altijd over 't zelfde’ schrijven - wat ik als een zoete, stage waanzin beschouw.

Carco komt van 't eiland Nieuw-Caledonië in de Indische Oceaan als jonge man te Parijs, gaat onmiddellijk onder in Montmartre, duikt er weer boven, wordt volwassen, wordt er beroemd en kan er niet van weg. Eén van m'n meest typische menschenherinneringen is deze: Bij een station heb ik een kruier gekend. Toen hij te oud werd, werd hij gepensionneerd. Maar hij kon het station

niet missen en ook na gepensionneerd te zijn, verzuimde hij er geen dag en van negen uur tot zes uur bleef hij den schoenpoetser voor het station gezelschap houden.

Het Montmartre van 1903 is niet te verschillend van dat van Henri Murgers 'La vie de Bohème' (1851). Alleen laat Carco zien dat het direct grenst aan de wereld der prostitutie, der gevangenis en, maar dat was ook al in Murgers tijd, aan het stadsziekenhuis.

Er wordt, wanneer Carco de balans opmaakt, meer geleden dan gelachen en gespot - de honger is de groote vijand van de artistieke bohême, en als ten tijde van Villon, in wien Carco den voorvader van alle poètes misères ziet - het groote licht is het verlangen naar de bevrediging van de leege maag en het moede lichaam. Dan sla ik het boek maar weer op, om mijn geheugen te sterken en denk aan wat Carco van de schilders Pascin en Daragnès, van de schrijvers Mac Orlan en Max Jacob, van Katherine Mansfield vertelt. Het is belangrijk voor iemand die weten wil wat er te Parijs gebeurde toen men elders nog een kind was. Poëtischer dan de herinneringen van Léon Daudet (Paris Vécu) maar lang niet zoo kernachtig. Het schilderachtigste van dit boek, het blijvendste zijn niet de opgeroepen personen noch de geschetste avonturen, maar de stemmingen.

Des avonds bij 'Frédé', in 'Le Lapin' boven op het oude Montmartre, waar romantiek en misdadigheid elkaar betasten, 'au son de l'accordéon'.

De regen boven Montmartre hoort men kletteren: 'Sous la pluie qui zébrait les lumières et faisait briller les pavés, il épiait les ombres de la rue. Dans un bar, derrière les carreaux embués des formes vagues se devinaient. Une de ces ombres sortit du bar à notre approche, elle devait attendre son compagnon. -' Op sommige bladzijden beleeft men het Montmartre van den loop der tijden, en met zijn eeuwige gelijkenis. Ik wil gaarne zulk een passage vertalen: 'Vanaf de Rue Caulaincourt zagen alle ateliers van de vrienden uit op hetzelfde beeld; het deed sommigen van ons aan de zee denken en aan haar fijne, natte nevels, anderen aan boschhoeken, waar boomen terneerlagen te midden van dampende veenpoelen en de koude Novemberwind de rookwolken in de lengte rekte. Het was somber. Dat schouwspel riep in m'n herinnering de dagen wakker, waarop ik maar aldoor in bed bleef, om bronchitis te vermijden. De motregen kletterde tegen de ruiten; de wind huilde en schudde de dakbedekkingen van ijzeren platen en de windhaantjes. Men dacht aan Laforgue, aan Verlaine... maar helaas het regende niet alleen over de stad. Door reten, die men nooit volkomen kon dichtstoppen, regende het in de kamer waar zich plassen vormden die zich over de vloer in dunne, geniepige gootjes uitspreidden. Als men zich

wilde aankleeden, moest men er over heen stappen om zijn voeten niet nat te maken.' Men hoeft aan een beschrijving van het innerlijk van Montmartre niet veel te overdrijven om het pathetisch en zelfs tragisch te maken. Dat doet Carco dan ook niet. Hij heeft vele voorgangers. Ik denk aan versregels van Verlaine, aan - al beschrijft hij een andere buurt - het verleidelijke, zachte na naturalisme van Charles Louis Philippe en men kan dan zeggen dat Carco een melodie heeft aangehouden. Montmartre mag niet ophouden te zingen, zoomin als het ophoudt te martelen en te liefkoozen. Goed dan ook, dat het zijn gevangenen heeft, als Carco, die van niet anders meer weet dan van haar!

SIEGFRIED E. VAN PRAAG

Europeesche tragedie in het klein
Carl Zuckmayer, Pro domo Schriftenreihe 'Ausblicke', Bermann-Fischer, Stockholm, 1938

'Wij verweren ons tegen den ondergang, wij strijden om ons bestaan, wij willen leven: maar in een vrije, menschwaardige wereld. Waar deze wereld wordt voorbereid, waar de adem gaat tot haar zin en haar lucht: daar staat ons huis, daar staat onze zaak op het spel...' Het is de verzuchting, het verlangen, de leuze van schier allen, die in deze jaren hun land hebben moeten verlaten en dakloos dolen, zoekend naar een nieuwen grond, waar zij voet kunnen vatten, vrij denken, vrij zijn, aloude voorwaarde tot het geluk.

Trieste beschouwingen zijn het, die Carl Zuckmayer hier te boek heeft gesteld: pro domo, pro patria, pro vita, pro arte, pro mundo. Dat eerste hoofdstuk, die hartstochtelijke kreet: 'Een mijner grootvaders was Jood; geen trouwer Duitscher was denkbaar; ook ik voel mij van mijn vroegste kinderjaren af en door alle levensgraden heen, naar aard, taal, omgang, opvoeding en neiging altijd en ondubbelzinnig als Duitscher!' - is, in de sobere schildering juist van dien strengen ouden man, wel een der beste. Maar dan gaat de jeugd verloren, op een dag, dat de familie in Duisburg, waar Carl (zeventien jaar oud) met een dienstmeisje vrijt, door het uitbreken van den oorlog wordt verrast. Voor al wie jong is in Duitschland ontlaadde zich een 'drang naar de catastrofe', een revolutionnaire zielstoestand. Als de vrijwilliger van 1914 van het front terugkeert, moet er een nieuw land, een nieuwe wereld worden opgebouwd. Daarvan ook vertelt Zuckmayer: van het idealisme, dat schijnbaar velen nog in zijn macht had: 'Wij zochten het stoutmoediger avontuur in den geest en ons wapen was, dat wij zelf ongebroken waren.' Toen de landsknechtenromantiek staatkunde werd, moest deze jonge vergeestelijking, deze droom van een wereld van schoon-

heid, moest het spelen van fantastische theaterdichtsels met aardappelen als personen - midden daarbij werden eens de kinderen zelfs zoo angstig, dat zij wegliepen: deze episode is kenschetsend - ophouden.

Want alles was veranderd, doch de schrijver niet. Nog zocht hij een weg naar de onbezwaarde gedachte, nog ontwerpt hij (dezen winter werd het te Zürich opgevoerd) een tooneelstuk met groote vleugelkracht over den Zweedschen zanger Bellmann, nog wil hij een band zoeken tusschen 'Deutschtum' en 'Weltbürgertum', blijven gelooven aan wat wij allen wenschen: schoonheid, waarheid, menschelijkheid. Het spelende van zijn stijl, aanvankelijk zoo licht als dat jong-zijn en onbezorgd ginds in Mainz, wordt drukkender, pathetischer, hymnischer. Vlucht voor zwaarmoedigheid! Want er is over een boekje als dit zoo weinig te schrijven: het ligt daar en wij lezen het en dan opeens knijpt het ons de keel toe; omdat wij door die bladzijden heen, door die schuldelooze verdediging van het eigen ik, door dat zoeken naar verbreeding, over heel de wereld uit, wijl nu ook zelfs de verbinding met dat kleine stukje Oostenrijk, waar zijn huis stond, is weggeslagen, hier juist, strikt ompaald, de uitdrukking zien van onze Europeesche tragedie, de instorting van een cultuur.

U. HUBER NOODT

De stroom uit het noorden
Harald Hornborg, Prediker in de eenzaamheid vertaald door N. Basenau-Goemans Amsterdam, J.M. Meulenhoff; f 3.90 geb.

Zoo langzamerhand is het in Nederland mode geworden om romans, voornamelijk Scandinavische, geïllustreerd, in zoo groot mogelijk formaat en vooral in een duidelijke, prettig leesbare druk, als een soort prentenboeken voor groote menschen, vertaald in den handel te brengen.

Het kind in ons kan zich in een bepaalde stemming soms moeilijk aan de charme onttrekken van zulk een goedig en aantrekkelijk (?) verpakt lees-artikel, dat eenige uren aangenaam tijdverdrijf belooft. Maar men vraagt zich wel eens af of men niet al te gretig geneigd is voor de verleiding te zwichten om het pad der serieuze litteratuur te verlaten en dat van het gemakkelijk amusement in te slaan.

Het succes van met name de Zweedsche litteratuur ten onzent is een verschijnsel, dat zijn bedenkelijke zijde heeft. De bekende 'sprookjesachtigheid' heeft onder het nuchtere Hollandsche volk vele harten veroverd. Daarnaast kwam een opmerkelijk realisme op, dat om zijn sociale tendenzen weerklank vond. Voor een werk, waarin zich het sprookjesmotief aandient, verweven met een fond van degelijken, noordelijken werklijkheidszin, biedt Zweden, het groote,

dunbevolkte land, zich uitrekkend over de meest verscheiden streken met aanmerkelijke bevolkingsverschillen, van alle landen der wereld wellicht de beste kansen. Een zekere inkorting van hun vleugelslag is niet vreemd aan het verkoopsucces van die schrijvers, die deze kansen hebben weten uit te buiten. Zonder nu precies te zeggen, dat zij zich aan de behoeften van een op ontspanning belust publiek hebben aangepast, moet men toch constateeren, dat weinigen van hen boven de normen eener conventioneele psychologie uitrijzen. Ook Harald Hornborg doet dat niet zeer in zijn 'Prediker in de Eenzaamheid', alleen weet hij zijn figuren, die van het midden der 18e eeuw zijn, ook werkelijk onvervalscht in die eeuw te situeeren. Het is hem zeer zeker gelukt ons, afgezien nog van de menschen, te doen gelooven in een achttiende-eeuwsche Finsche uithoek, nabij de Russische grens, waar de gestaartpruikte kasteelprediker Ryselius in een sombere, verlaten gemeente belandt als opvolger van Tarvolander, een aan de drank verslaafden boerendominee.

De atmosfeer is vol geheimen. Ryselius, die weduwnaar is, heeft een kind Hedda-Lisa, dat misschien niet hem maar graaf Claes tot vader heeft, den zoon van zijn overleden meesteres. In zijn nieuwe omgeving ziet de ex-huispredikant zich tusschen twee vuren geplaatst: de kliek van Tarvolander en den misdadigen, adellijken kapitein Von Wessing. Het zijn ongehoord woeste lieden, met wie hij te doen krijgt. Zullen zijn rechtschapenheid en de zachte wapenen van zijn innerlijke cultuur in dit oer-gebied triomfeeren? Het lijkt er op, maar als hij eenmaal, door eigen menschelijke zwakheid genoopt, de Tarvolander-dochter huwt, gaat hij onherroepelijk den weg op van afstomping en verboersching. Tenslotte sterft hij uit angst de werkelijkheid te leeren kennen aangaande zijn verafgode Hedda-Lisa.

Dan is er nog, als zuiver Finsch motief, de raadselachtige Aune, inderdaad 'een tusschenwezen tusschen een boschnimf en een mensch,' onwettig kind van den kapitein, wier oorsprong men met mysteriën tracht te omringen. Haar verhouding met den hulpprediker, die zich met Hedda-Lisa verloofde, leidt tot een tragische ontknooping.

Een boek vol duisternis, een boek, waarvan vooral de sfeer, vol beklemming en onzekerheid, suggestie wekt. Men voelt wel dat Harald Hornborg talent bezit, maar toch vraagt men zich af of het niet een teeken is van geestelijke verlamming en stilstand, dat een dergelijk werk, dat toch eer tot amusement dan uit innerlijke noodzaak geschreven werd, bekroond is met de groote, jaarlijksche Zweedsch-Finsche Roman-prijsvraag, met 50.000 kronen? Is een dergelijk 'verhaal voor groote menschen' nu werkelijk het hoogtepunt der moderne Zweedsche letteren?

C.J. KELK

Herzien. Herdenken
Het woord is aan Erasmus

Herdenkingen, als van Erasmus in 1936, van Vondel in 1937, hebben een zeker nut, wanneer zij werkelijk een tijdelijke concentratie van aandacht op een figuur bewerken, waarbij een verdieping van de bestaande aandacht blijvende winst kan worden. De aandacht tijdens herdenkingen is echter nooit geheel zuiver, zij is kunstmatig opgevoerd en de omstandigheden zijn dan op de beoordeelingswijze van invloed. Elke herdenking maakt ook weer een zekere herziening of schifting noodig, maar die voltrekt zich even natuurlijk als de eenigszins opgeschroefde aandacht kunstmatig was. Op het oogenblik denkt weer niemand aan Erasmus meer behalve degenen die zich in de studie zijner werken verdiepen. Maar al houdt men zijn werken voor verouderd en dus meer van cultuur-historisch dan van nog heden ten dage geldend belang, hoevele denkbeelden zijn er door Erasmus scherp en helder onder woorden gebracht, die stuk voor stuk de aandacht verdienen en die men in dezen tijd even noodig ter harte diende te nemen als toen ze werden neergeschreven. Erasmus heeft met onverbiddelijke waarheidsliefde de fouten van zijn tijd bloot gelegd, die de fouten van het menschdom zijn, want ofschoon zij zich steeds opnieuw in andere vormen kleeden, verschillen zij in wezen tegenwoordig weinig van toen. Zijn wij dan niets gevorderd? vraagt de idealist. Er is dus geen vooruitgang, zegt de pessimist. Achteruitgang, verbetert hem de cynicus, want waar anders komen zooveel eeuwen stilstand op neer!

Erasmus kunnen wij niet beter leeren kennen dan uit de prachtige cultuurstudie van P r o f . H u i z i n g a , E r a s m u s , waarvan in het herdenkingsjaar de derde druk verscheen (Haarlem, Tjeenk Willink), en waarin met het beeld van Erasmus' leven en werk, zijn geest en karakter, zijn invloed en kritiek het beeld van zijn tijd, van de toenmalige kentering en strijd, in scherpe trekken is gegeven. Huizinga heeft in De schaduwen van morgen ook een hoofdstuk gewijd aan het problematische van den vooruitgang, een begrip dat in feite alleen maar een richting aanduidt zonder dat daarmee uitgemaakt is, of die ten goede of ten kwade leidt. De ‘vooruitgang’ van de laatste honderd jaren heeft ons door gebrek aan beheersching van den mensch over zijn vindingen en verrichtingen thans aan den rand van cultuurondergang gebracht. Bovendien is het begrip problematisch, doordat ook als men met de vraag naar vooruitgang voortgang ten goede bedoelt, geen besliste en uitsluitende ontkenning of bevestiging daarvan mogelijk is; alleen de onvruchtbare discussies op straat voor de courantenborden blijven staan (het zijn ook altijd de staanblijvers die die discussies voeren!) bij de stellin-

gen: de wereld wordt beter, neen slechter, neen 't is altijd zoo geweest (aangenomen dat er drie zoo duidelijke standpunten op dat forum elkaar ontmoeten). In het hoofdstukje Crisis der Cultuur, van Nederland's geestesmerk, constateert Huizinga: ‘De wereld is niet alleen veel slechter, maar ook een weinig beter geworden dan zij vroeger was.’ Hij noemt een aantal voorbeelden van kennelijke daling en stijging der cultuur tegenover elkander. Vooruitgang ten goede is er nooit tenvolle, nooit voortdurend, maar alles hangt tenslotte af van de vraag of er een plus overblijft. De tegengestelde of verschillende opvattingen over dit neteligste aller vraagstukken doorkruisen elkaar of volgen elkaar op een soortgelijke wijze op als de cultuurdaling en stijging zelf. Een belangrijk argument brengt Erasmus nog heden in het midden, waar hij zegt dat het begrip ‘menschelijk’ wijst op een betere geaardheid of strekking in den mensch, die het volksgeweten zich in die uitdrukking bewust blijkt te zijn en waartegenover dan het ‘onmenschelijke’ de formule vormt van het menschonwaardige. Maar tegelijkertijd is Erasmus zoo eerlijk te erkennen, dat de oorlog allerminst ‘onmenschelijk’ maar, als wij het woord althans letterlijk opvatten, bij uitstek menschelijk is. Hij wijst erop dat de dieren elkaar niet onderling maar wel de verschillende soorten elkaar plegen te bestrijden; onder de menschen echter dooden de Christenen de Christenen. ‘Als Christus een sprookje is, waarom werpen wij hem dan niet heelemaal overboord, inplaats van ons op zijn naam te beroemen. Maar als Hij bestaat -, waarom dan wijken al onze handelingen zoozeer van dat voorbeeld af.’ Onder de vele aspecten van Erasmus' geest, door Huizinga naar voren gebracht en toegelicht (vooral de samenvattende hoofdstukken over Erasmus' geest en karakter zijn zeer verhelderend) is ook een hoofdstuk gewijd aan zijn geschriften tegen den oorlog. Dit deel van Erasmus' oeuvre verkrijgt thans weer een buitengewone actualiteit. Het zijn er verscheidene. De ‘Antipolemos’ is voortgekomen uit een verzoek van Paus Julius II aan Erasmus om iets te schrijven ten gunste van zijn veldtocht tegen Venetië, wat echter een bestrijding van het veldtochtsplan werd en een onderzoek naar de uiterste gevallen waarin het geoorloofd zou zijn naar de wapenen te grijpen. Dit geschrift, waarvan Erasmus zelf gezegd heeft dat het een werk was ‘waarover men gemakkelijker kon weenen dan dat men het weerlegt’, is verloren gegaan. Na Julius' dood schreef hij den Julius exclusus e coelis, waarin de paus aan de hemelpoort wordt afgewezen (Erasmus hield dit echter angstvallig anoniem, wat in dien tijd niet te verwonderen is). Verder zijn er zijn Oratio de pace et discordia, de klacht van de Vrede (Querela pacis) en het daarin verwerkte vroegere adagium Dulce bellum inexpertis: De krijg is zoet voor hen die hem niet onder-

vonden hebben (een woord dat alle balilla's en Hitlerjongens dagelijks moesten kunnen hooren!). Het waren Erasmus' humanistische overtuiging, zijn idealisme, zijn vredeswil die hem zoo deden schrijven, maar niet alleen die, het kwam ook doordat hij als geleerd en bereisd cosmopoliet, telkens in andere landen en met illustere geesten van andere volkeren verkeerend, de nadeelen, de onrust, lasten en gevaren van den oorlog ondervond (men denke aan een parallel geval in dezen tijd als Rilke). Hij zag het euvel vooral bij het verkeerd beleid en den machtswil der vorsten, aan wie hij de voor Karel V geschreven Institutio principis christiani voor oogen gesteld had. Na de hooge verwachtingen van een vreedzame toekomst, die hij slechts kort had gekoesterd, sprak hij (als zooveel anderen vroeger, zooveel anderen later) van zijn eigen tijd als van ‘een allermisdadigste eeuw, de ongelukkigste en bedorvenste, die men denken kan’. Slag op slag zegt Erasmus in dat vermaard adagium, geschreven in een tijd verward en dreigend als deze, maar amper denkbaar als van grooter verschrikking, waarheden letterlijk van toepassing op wat wij thans beleven, alleen hebben die waarheden een nog schrikwekkender inhoud gekregen, want de v o l l e voorstelling kon Erasmus nog niet bezitten van wat deze woorden van hem thans inhouden: ‘De oorlog overvalt en vernietigt plotseling al wat schoon en verblijdend is en laat als het ware een Lerna, een modderstroom, aller euvelen op het menschelijk leven los.’ (Men leze dit geschrift in de vertaling van Van Suchtelen, in zijn Oorlog, herdenkingsgeschrift uitgegeven bij de W.B.). Daar lezen wij ook: ‘Om van geringere zaken te zwijgen: werd er ooit onder heidenen zoo voortdurend en zoo gruwzaam geoorloogd als onder christenen? Welk een woeste oorlogsbrand, hoeveel bloedbaden hebben wij de laatste jaren niet aanschouwd!’ En verderop: ‘Alleen de slechtste daden dier heidenen herhalen, ja overtreffen wij.’ Zelfs den tekst van een hoofdartikel voor de krant in deze dagen levert Erasmus: ‘Wanneer de eerste de beste aanspraak al voldoende is om een oorlog te rechtvaardigen, zal het, gegeven de menschelijke ondeugden en wispelturigheid, wel nooit aan motieven ontbreken. - Moeten soms de hedendaagsche Paduanen het grondgebied van Troje opeischen, omdat eeuwen geleden Antenor een Trojaan was? Z u l l e n d e h e d e n d a a g s c h e R o m e i n e n A f r i k a e n S p a n j e o p e i s c h e n o m d a t d e z e l a n d e n e e n s R o m e i n s c h e p r o v i n c i e s w a r e n? Wij noemen heerschappij wat eigenlijk niet meer is dan beheer. Tegenover van nature vrije menschen geldt niet hetzelfde recht als tegenover het vee.’ Huizinga wijst erop, dat Erasmus over zijn pacifistische werkzaamheid, die toch slechts een klein onderdeel van zijn werken besloeg, niet gering dacht en zichzelven eens noemde: ‘die veelschrijver, die niet op-

houdt met zijn pen de oorlog te vervolgen'. De uitwerking dezer geschriften is, overeenkomstig trouwens hun vrij geringe verbreiding, en omdat andere krachten de geschiedenis der volkeren beheerschen dan inzicht en idealen, uiteraard ten opzichte der feiten krachteloos geweest. Maar de kracht van zijn geest heeft toch een langere werking dan die der vergeten belangen die toen op het politieke spel stonden. Wie zich in Huizinga's boeiende en diepgaande cultuurstudie van Erasmus en zijn tijd verdiept, zal gewaarworden, hoe op vele gebieden der menschelijke geestesbelangen Erasmus' woord nog verbluffend weinig aan kracht heeft ingeboet.

ANTHONIE DONKER

Sociologische literatuurgeschiedenis
E. Kohn-Bramstedt, Aristocracy and the middle-classes in Germany (1830-1900) P.S. King and Son, Ltd. London

Op de grensgebieden van verschillende wetenschappen kan nog veel nuttig werk worden verricht. Een dergelijk grensgebied ligt bijvoorbeeld grotendeels braak tussen de literatuurgeschiedenis en de sociologie. De maatschappelijke omstandigheden oefenen voortdurend invloed uit op de letterkunde, terwijl de literatuur op haar beurt weer een sociaal-actieve kracht kan worden.

Niet alle tijdperken en stromingen in de literatuur lenen zich voor de sociologische beschouwingswijze. Kohn-Bramstedt deed echter een gelukkige greep door uit de Duitse geschiedenis een periode te kiezen, waarin standen- en klassentegenstellingen een sterke literaire weerklank vonden. Omstreeks 1830 begon in Duitsland de opkomst van de liberale burgerij. De oude bevoorrechte stand, de onderling solidaire hoge en lage edelen, bleef echter voortleven in de ideologische verheerlijking van eigen superioriteit en toonde niet het minste inzicht in de economische activiteit of in de politieke idealen der opkomende klasse. Dit gaf wrijving en spanning, welke wij kunnen aflezen uit het werk van een aantal schrijvers, die zelf meestal uit de klasse der kleine liberale burgerij afkomstig waren. De maatschappelijke achteruitgang van de adel was een geliefkoosd thema van Gutzkow, Spielhagen, Fanny Lewald, Freytag en anderen. Daartegenover werden de ijver, de spaarzaamheid en de morele volharding van de burgerij in het gunstigste daglicht gesteld. Een boek, dat 'het evangelie van de arbeid' - van de burgerlijk-commerciële arbeid wel te verstaan - voortreffelijk weergeeft, is Gustav Freytag's Soll und Haben. Bovendien is deze koopmansroman zeer illustratief voor de groei der antisemietische denkbeel-

den in de 19de eeuw (de tegenstelling Veitel Itzig - Anton Wohlfahrt!)

De critische en polemische houding der burgerlijke schrijvers verzwakte enigszins na 1870. De politieke contrasten waren toen door verschillende hervormingsmaatregelengedeeltelijk opgeheven; voorts werden vele grote figuren uit de burgerij door de feodale bovenlaag met meer onderscheiding behandeld, terwijl de burgerklasse toenemende bewondering aan de dag legde voor de merkwaardigste van alle Junker: Bismarck. Bij Raabe en Fontane is de aggressiviteit uit de jaren van Herwegh of Freiligrath reeds geheel verdwenen. En toch bleef de Duitse literatuur lijden onder een ietwat ethisch-dogmatisch respect voor bepaalde burgerdeugden. Dit gold zowel voor de laagste literaire regionen, de feuilletons der familiebladen Die Gartenlaube en Daheim (waaraan de schrijver uitstekende bladzijden wijdt), als voor de hoogste: de beste romans van het opkomend naturalisme. Geen wonder, dat schrijvers die naar vernieuwing streefden - bijvoorbeeld Nietzsche en George - fel anti-burgerlijk waren.

Dit alles wordt door Kohn-Bramstedt uitvoerig en rijk-gedocumenteerd beschreven. In de literatuurlijst miste ik het werkje van Werner Mahrholz, Literargeschichte und Literarwissenschaft, dat talrijke zeer fijne opmerkingen bevat over de problemen, die Dr. Kohn-Bramstedt behandelde. Voorts werd ik getroffen door een m.i. zeer onrechtvaardig oordeel over Dr. Strousberg, die na 1850 zo'n grote rol speelde bij de aanleg der Duitse spoorwegen. Strousberg's vennootschappen gingen weliswaar failliet, maar het berust op een miskenning van zijn enorm organisatietalent hem ‘one of the cleverest charlatans of the boomperiod’ (blz. 231) te noemen. Zonder zijn activiteit zou Duitsland niet zo vroegtijdig een belangrijk spoorwegnet hebben gekregen. De financiële catastrophe werd weer spoedig vergeten, het technisch resultaat van Strousberg's werk bleef.

Het spreekt vanzelf, dat deze twee opmerkingen niet de minste afbreuk doen aan mijn bewondering voor het boek van Dr. Kohn-Bramstedt. Zijn werk is een verrijking van de sociologische vakliteratuur èn een belangrijke bijdrage tot de Duitse literatuurgeschiedenis.

P.J. BOUMAN

Op de bres
Een Haagsche ontsporing

Een o.i. ergerlijk staaltje van zeeschuimerij op de democratie heeft de Mei-aflevering gebracht van het Haagsche Maandblad. Een zekere meneer Schaumburg-Lippe, een Duitsche prins, levert daarin een unfaire en onwelwillende kritiek op de Nederlandsche politiek en de Nederlandsche mentaliteit, nota bene in een artikel, dat een pleidooi wil zijn voor de stelling dat Duitschland heusch den vrede wenscht, - 'allerdings wie ich ihn auffasse' om met wijlen den Rijkskanselier Michaelis te spreken. Dit vorstelijk personnage verwijt ons land, dat het tot de oorlogsophitsers tegen Duitschland behoort. Dit vindt hij, behalve zedelijk ongeoorloofd, ook onbegrijpelijk, aangezien immers Nederland buiten den wereldoorlog is gebleven en dus goed op de hoogte kan zijn van de commercieele voordeelen, die de vrede biedt en die ook door ons in zoo ruime mate zijn genoten. Onze groote fout is - en daarmede verspelen wij de vriendschap van Duitschland - dat wij de Joden, oorlogsaanstichters bij uitnemendheid, in ons land dulden en ons zelfs volkomen aan hun invloed ondergeschikt hebben gemaakt. Eerst als wij die serviliteit aan de Joden opgeven, zal Nederland in den kring der Duitsche vrienden welkom zijn.

Het betoog volgt, zooals men ziet, de gewone redeneering die men in elk nationaal-socialistisch schotschrift kan vinden en het is te laag bij de grond om, ter bestrijding ervan, het bukken er voor over te hebben. Laten wij derhalve het artikel ten prooi aan de knagende kritiek der muizen. Zelfs willen wij een opkomende verwondering bedwingen over de onwellevendheid van een vreemdeling, die van de gastvrijheid, welke hem in een Nederlandsch tijdschrift wordt geboden, gebruik maakt om ons land, onze cultuur en onze mentaliteit op een kwaadwillige wijze af te beelden. De berustinggevende overweging van 's lands wijs 's lands eer, doet ons echter die onwellevendheid aanvaarden.

Veel erger lijkt het ons, dat de Nederlandsche redacteur van het genoemde Nederlandsche maandschrift gemeend heeft het artikel te moeten opnemen. Want nu staat hij mede schuldig aan de verspreiding van een pamflet, dat in den tuin van ons Nederlandsche gedachtenleven misstaat. Zijn - overigens onhandig - beroep op de vrijheid van meeningsuiting, die in Nederland bestaat, kan niet als verontschuldiging worden aanvaard. Ook hem toch moet het duidelijk zijn, dat die vrijheid nimmer kan strekken tot rechtvaardiging van een pornografische of minderwaardige publicatie. Het beroep op die vrijheid moet dus, als zijnde te doorzichtig, worden afgewezen; dat schild ontsiert den strijder, die het te zijner verdediging verheft, en verraadt eerder zijn zwakheden dan dat het die beschermt. De plaatsing van het artikel is òf de uiting van een on-nationale geloofsbelijdenis òf een fout; het aanvoeren van een in Nederlandsche ooren behoorlijk-klinkend motief doet geen van beide iets van hun verderfelijk karakter inboeten.

Ook overigens heeft de redacteur van het Haagsche Maandblad zich in het Mei-nummer niet van zijn besten kant laten kennen. Hij heeft namelijk de smakeloosheid gehad in de korte biographie van den schrijver van het anti-Nederlandsche artikel te vermelden, dat deze vermaagschapt is aan Prins Bernhard en nog meer aan de Prinses. Deze vermelding had ongetwijfeld achterwege moeten blijven, wijl zij aan het artikel en aan den schrijver er van een cachet verleent, dat deze stellig niet verdienen en dat bovendien krenkend is voor ons Koninklijk Huis. Reeds de eerbied voor onze Koningin had den redacteur er van moeten weerhouden deze familierelatie bloot te leggen. Of meent hij ook hierin misschien, dat de vrijheid van drukpers het recht verleent grofheden te debiteeren?

Wagner en Verdi
Door Norbert Loeser

I

‘Niets,’ zegt Ortega y Gasset op de hem eigen gepointeerde manier, die aan een degen uit staal van Toledo doet denken, ‘niets is gemakkelijker, dan over iets of iemand een boek te schrijven.’ Inderdaad, het papieren tijdperk, waarin wij leven, deze eeuw, waarin dagelijks een zondvloed van drukinkt op een van nieuwsgierigheid bezeten menschheid neervloeit, schijnt den Spaanschen wijsgeer volkomen gelijk te geven. De edele idee van gelijkheid heeft ook op dit terrein haar machtspositie veroverd en gestadig verruimd. Niets of niemand is zoo onbeduidend, dat hij niet een paar honderd pagina's waard zou zijn. Het leven van een voetbalkampioen, een nieuwe methode om veredelde Jaffa-appelen te kweeken, de lotgevallen van een concierge, zij sporen ons evengoed tot die geestelijke inspanning aan, wier resultaat een meer of min lijvig boek is, als de relativiteitstheorie van Einstein, de heroïeke strijd van Nietzsche, de nieuwe klankenwereld van Debussy. Ja, wij kunnen zelfs heden ten dage, nu wij het spel au sérieux nemen, de serieuze dingen daarentegen speelsch behandelen, een duidelijke voorkeur voor wereldrecords, teeltmethodes en milieuliteratuur constateeren. Niets lijkt daarom ook meer ontbloot van iedere consequentie dan een poging, om het schrijven - en het te veel schrijven voornamelijk - door schrijven te willen bestrijden. Dubbel dwaas in een geval, waar over één der twee giganten, die de helden dezer beschouwing zijn, heele bibliotheken geschreven zijn - namelijk over Wagner. Maar twee handelingen, die uiterlijk bekeken eender schijnen te zijn, kunnen bij nader inzicht met diametraal tegenovergestelde bedoelingen geconcipiëerd zijn. Het is geen toeval noch willekeur, dat hier een poging ondernomen wordt, om twee grootheden,

die volgens Fr. Werfel incomparabel zijn, met elkander te confronteeren; dat tegenover een mensch, bij wien het veel over zichzelf spreken en schrijven een der meest elementaire aandriften was, een kunstenaar geplaatst wordt, die tot de zwijgzaamste en meest terughoudende menschen behoort, die wij - en zeer zeker in artibus - kennen. De geest heeft zich in de laatste anderhalve eeuw in al te veel aangelegenheden gemengd, die niet tot zijn domein behooren. Alle posities, die hij in een roes van machtswellust en zelfvergetelheid ingenomen heeft, onmiddellijk op te geven, zou een onherstelbare ramp beteekenen. Bovendien is een der beste eigenschappen van dezen tijd de critische wil - onder de besten, wel te verstaan. De groote menigte is van een critische houding, die dezen naam waarlijk verdient, verder verwijderd dan ooit. Niemand, die met de pen eenigszins om weet te gaan en ook maar een greintje critischen aanleg heeft, ontkomt aan de noodzakelijkheid, aan het opmaken van de balans, aan de hergroepeering der waardenscala, de 'Umwertung aller Werte' mede te helpen. Maar iedere geestelijke actie kan heden ten dage, - zoover haar de noodzakelijkheid opgelegd is, zich met dingen, die buiten het rijk van den geest vallen, te bemoeien, - één doel hebben: zich van ballast te ontdoen, en één richting: terug in de sfeer van waarachtige geestelijke vrijheid. Gevechten op den terugtocht zijn heden de daden van den geest, die niet zonder bezorgdheid een blik in de toekomst werpt.

Een 'Rückzugsgefecht des Geistes' - het woord is afkomstig van Ortega y Gasset - wil ook dit essay zijn. Dat is één van zijn rechtvaardigingen; de andere, zooals reeds aangeduid, ligt in de combinatie van een schijnbaar overbekende grootheid: Wagner, met een genie, dat nog steeds slechts gedeeltelijk ontdekt is: Verdi. Ten derde haalt dit geschrift zijn rechtvaardiging uit het inzicht, dat onze situatie ons een ongewoon gunstige gelegenheid verschaft, om over het probleem Wagner na te denken. Dat Wagner - ondanks zijn schijnbare overbekendheid ook thans nog een probleem is, bewijst voldoende zijn levendigheid; want alles, wat waarachtig leeft, heeft voor den mensch het aspect van een probleem. Daarom lijkt mij - alle boeken, over den meester van Beyreuth gesshreven, ten spijt - ook behoefte aan een

nieuwe visie op Wagner te bestaan; en het is niet buitenissig of verbazingwekkend, dat een zoo ‘problematische Natur’ als R. Wagner ook als probleem behandeld wordt. Nog interessanter is echter misschien het probleem van de onproblematische natuur i.c. Verdi. Want niets ziet er op het eerste gezicht eenvoudiger, duidelijker en doorzichtiger uit dan leven en werk van G. Verdi. Maar deze simpliciteit is slechts masker.

Het in alle kleuren schitterende gebergte Wagner, dat nog altijd half dreigend, half verlokkend aan den horizon van ons leven - en niet het muzikale leven alleen - staat, bemoeilijkt ons den toegang tot de donker-ernstige rots Verdi. Ten deele is dit aan Verdi zelf te wijten, die zich opzettelijk in ontoegankelijkheid hult - waarom? Hij kende zijn waarde en beteekenis goed genoeg, hij was wars van iedere valsche bescheidenheid, hij wist ook niets van ressentiment en was afkeerig van een houding van gauw gekwetst zelfgevoel, die uit innerlijke onzekerheid voortspruit. Zijn taak echter kon alleen in stilte gedaan worden, nooit in het schelle schijnwerperlicht van een overdreven publiciteit. En aangezien zijn werkstijl als dramatisch componist hem voortdurend dwong, in het openbaar te verschijnen, was hem driedubbele terughoudendheid geboden. Verdi zweeg zoo hardnekkig, om niet verkeerd begrepen te worden - want de tijd, waarin hij leefde, kon voor hem geen oog en geen oor hebben. Zoo maakte hij zich onzichtbaar en liet ons niet meer achter over zichzelf dan noodig was om te zijner tijd de nieuwsgierigheid en den wil, hem te benaderen, te prikkelen; geduldig - uit zelfbewustzijn geduldig - het oogenblik afwachtend, waar men hem in zijn ware gedaante zou willen kennen. Er zijn natuurlijk nog andere drijfveeren, die hem tot deze uiterste ingetogenheid brengen: Het besef vooral, dat de mensch, de scheppende in 't bijzonder, meer door zijn werk dan door zijn leven dient te spreken, dat, zooals Fr. Werfel zeer juist opmerkt, de anonymiteit de hoogste roem en het edelste streven is, dat de mensch heeft. Alleen dan echter, wanneer deze anonymiteit ontstaat door een menschelijke prestatie, die den schepper boven het menschelijke omhoog heft, niet dan, wanneer deze anonymiteit niets anders ten doel heeft, dan zich van zichzelf te ontdoen en in de massa

te verdwijnen. Alleen, wie eerst uit volle overtuiging ‘ik’ gezegd heeft, kan het zich veroorlooven, in en achter het werk te verdwijnen; wie zichzelf wegcijfert en ‘Wij’ zegt, veroordeelt het beste in zich tot ondergang.

Deze houding, de wil tot een symbolische anonymiteit - want de naam Verdi zal zoo spoedig niet vergeten worden - is de meest scherpe tegenstelling tot Wagner's neiging, zijn leven tot in de kleinste détails voor latere geslachten toegankelijk te maken. In een haast pathologische zelfverliefdheid is hem ieder vel papier, dat op hem betrekking heeft of door hem beschreven is, dierbaar - wij zullen spoedig zien, waarom.

Maar voordat wij in détailkwesties treden, is het misschien wenschelijk, de buitengewone beteekenis dezer twee reuzen in een korte formule te preciseeren. Wagner en Verdi zijn voor ons een gunstgeschenk der voorzienigheid, zonder weerga, en niets ontzenuwt beter alle verwijten tegenover de veelgesmade 19de eeuw, dan dat zij de mogelijkheid gehad heeft, twee antipoden van zulke afmetingen voort te brengen. Want - ook dit dient nog, om ieder misverstand uit te schakelen, voorop gesteld te worden - hier wordt niet gepoogd, de grootheid van Wagner te kleineeren of in twijfel te trekken: Wanneer in het vervolg niet weinig critiek uitgeoefend zal worden, wanneer onze ondubbelzinnige voorkeur naar Verdi uitgaat, beteekent dat geenszins een misdaad jegens Wagner of gebrek aan eerbied. Veel critiek kan alleen op een groote uitgeoefend worden - wat zou er veel over een miniatuur-product, 55 jaar na zijn dood, te zeggen zijn? Het gaat ook niet om de vraag naar Wagner's ‘echtheid’: Verdi en Wagner zijn beide absoluut ‘echt’ in de ‘vitale’ beteekenis van het woord, d.w.z., ieder van hen is geworden, wat hij krachtens zijn aanleg had moeten worden, geen van hen heeft - zoover wij kunnen zien - zijn leven vervalscht. Maar er zijn verschillende vormen en normen van grootheid; ook tusschen giganten bestaat er nog een rangorde, en dat de Monte Rosa een der hoogste toppen van Europa is, neemt niet weg, dat de Mont Blanc nog hooger is. Onze tijd, die op het oogenblik, overal door gevaren bedreigd, weinig keuze heeft in de middelen, om tot een nieuwe gezondheid te komen, hanteert uit den aard der zaak andere maatstaven dan die

generaties, die met hun innerlijke verlangens zich naar verval en ondergang gespoed hebben. Wij hebben meer behoefte aan een vorm van grootheid, die sober, zuiver, fanatiek-eerlijk en aristocratisch is, dan aan de verleidelijke en onrustige grootheid, die in haar wezen dubbelzinnigheid, tweeslachtigheid, gespletenheid en morbiditeit is. Wagner's geweldige beteekenis bestaat in de dubbele prestatie, alle stroomingen der 19de eeuw in zich opgenomen en verwerkt te hebben; een beteekenis, die, gezien de verwarrende en tegenstrijdige veelvuldigheid der afgeloopen eeuw, niet hoog genoeg geschat kan worden.

Wanneer latere geslachten zich op de hoogte wenschen te stellen van de geestelijke structuur onzer voorvaderen - leven en werk van R. Wagner zal hun volledig antwoord geven. Niet Balzac of Zola, niet Dostojewsky of Tolstoi, niet Hebbel of Ibsen, ja, zelfs Schopenhauer en Nietzsche representeeren zóó volmaakt het innerlijke wezen der 19de eeuw als R. Wagner. Zijn tweede prestatie is, dat hij in de muziek de ontwikkeling, die sinds de late Beethoven en Schubert op de opheffing der tonaliteit gericht was, in ongekende mate geradicaliseerd en bespoedigd heeft; hij heeft ons daardoor meer of min gedwongen opnieuw te beginnen, waarvoor wij hem slechts dankbaar kunnen zijn, ofschoon hij ook door den stortvloed van zijn klanken en het verpletterende élan van zijn optreden veel kostbaar bezit vernietigd heeft. Om deze taak op zijn schouders te kunnen nemen, was geen kleine kracht noodig, Wagners taaiheid, draagkracht en sterkte van wil zijn phenomenaal; zij worden misschien alleen door één uit zijn tijd geëvenaard: door G. Verdi.

Zijn taak was het, zich niet te laten verdringen door de stroomingen en krachten van zijn tijd, die meestal in vijandelijke tegenstelling tot zijn eigen wezen stonden. En de kracht, die noodig was, om zich staande te houden tegen een zoo fellen en veelbewogen tijd, is haast bovenmenschelijk te noemen. Veel van het bezit, dat Wagner's furioso dreigde weg te spoelen, heeft Verdi gered: Vooral het muzikale drama; want Wagner - in tegenstelling met alles, wat er over gezegd wordt - heeft het muziekdrama niet geschapen, maar opgeheven. Wanneer misschien ooit weer een muziekdrama mogelijk wordt, dan hebben wij deze mogelijkheid

aan Verdi te danken. Hij heeft verder gered: het gevoel voor soberheid en voorname eenvoud, een klanktaal, die zonder overdreven originaliteitsfanatisme in zijn laatste werken tot vaak verrassende resultaten komt. Wagner, de 'revolutionnair' en weergalooze 'vernieuwer' is een einde, geen begin, de door de traditie gebondene Verdi, de 'frivole' driekwartsmaat-melodicus en brutale 'realist' is een wegwijzer in een nieuw land.

Dat Wagner in alles een voltooier, een einde en geen begin was, heeft Nietzsche, die het kon weten, voor het eerst met alle wenschelijke duidelijkheid gezien en bekend gemaakt. Hier ligt ook de oorzaak van de onherroepelijke verwijdering tusschen Nietzsche en Wagner. De dichter-wijsgeer, die met bovenmenschelijke inspanning, waarvoor hij met zijn leven betaald heeft, zich een weg in een nieuwe levenshouding gezocht heeft, kon met Wagner niet meer harmoniëeren vanaf het oogenblik, dat hij tot het besef kwam, dat Wagner de meest volmaakte representant der decadentie was. (Dit woord zonder moraliseerende bijsmaak te verstaan, in de oorspronkelijke, richtingaanduidende beteekenis.) Hij, die naar opgang wou, de ontroerend tragische figuur, tot een taak geroepen, waarvoor hij niet geboren was (volgens Th. Mann de formule voor waarachtige tragiek), kon niet in vriendschap leven met iemand, die hem als de incarnatie van verval en ondergang moest verschijnen. Maar hoe kon een der grootste psychologen zich aanvankelijk zóó vergissen, dat zijn bewondering voor Wagner hem haast zoo ver bracht, zijn eigen roeping ontrouw te worden? Wij kunnen deze vraag hier slechts kort - en dus onnauwkeurig beantwoorden. Gedeeltelijk, doordat Nietzsche, van aanleg zelf decadent, voor alle invloeden uit deze regionen openstond, gedeeltelijk door het tegenstrijdige in Wagner's natuur. Als individu n.l. is Wagner absoluut op zelfbehoud ingesteld; deze wil, zich onder alle omstandigheden te handhaven (op zichzelf een decadente wil), wekt den indruk van gezondheid op; deze wil stelt Wagner in staat, een last te tillen, waaronder vele anderen, even rijk, ja soms rijker begaafd, bezweken zijn. Kleist en Weber, Byron en Keats, Bellini en Donizetti, Chopin en De Musset en nog anderen hebben niet voldoenden weerstand kunnen bieden aan het eigenaardige klimaat der 19de eeuw, aan

deze lucht van ‘Kreuz, Tod und Gruft’; alleen Wagner, voor wien deze sombere en pessimistische atmosfeer het element is, waarin hij uitstekend gedijt, heeft het klaargespeeld, alle stroomingen van zijn tijd op te vangen, zonder onder te gaan. Deze gave heeft Nietzsche in het begin doen vermoeden, dat Wagner een opgaande ster was, dat hij de held en profeet van een nieuwen tijd en een nieuwe gezondheid was. Hij kon niet zien, toen nog niet, dat Wagner dit psychische klimaat, deze macabere atmosfeer noodig had, om te kunnen leven. Vandaar, dat Wagner zich telkens mogelijkheden schept, waar zij zich niet vanzelf opdringen. Hij heeft teleurstelling, vernedering, ontgoocheling noodig, en zoo zit hij heel zijn leven te broeien over projecten, die voor iedereen, die eenigszins onbevooroordeeld en nuchter een situatie weet te onderkennen, bij voorbaat tot mislukking gedoemd zijn. Maar Wagner, die voor een mensch van buitenissig formaat een verrassend gebrek aan abstracte denkkracht vertoont, Wagner, die een hoogst eigenaardig mengsel van raffinement en naïveteit is, stort zich - een soort Don Quichotte - onophoudelijk in windmolenduellen en vecht tegen een kudde schapen, in het geloof, helden te bestrijden.

Opmerkelijker nog dan Nietzsche's aanvankelijke vergissing over Wagner is het feit, dat hij Verdi en zijn beteekenis volkomen over het hoofd gezien heeft. Werfel wijst er terecht op, dat Nietzsche, veel in Italië levend, zeer zeker in de gelegenheid geweest is, met het werk van Verdi kennis te maken. Maar niet één regel, niet één woord vinden wij in al zijn boeken over een kunstenaar, die Nietzsche's heele bewondering had moeten hebben. Niets pleit meer voor Verdi's gave, zich onduidelijk en onzichtbaar te maken, dan dat zijn aard voor het alles doordringende oog van Fr. Nietzsche verborgen kon blijven. Hier had de profeet van Zarathustra iemand kunnen vinden, die zijn ideaal zeer dicht benaderde; die gelijk Zarathustra zelf ‘kühn war wie der Adler und listig wie die Schlange’. Maar hij wist Verdi niet te ontdekken en was, leugenaar uit waarheidsfanatisme, gedwongen, de bescheidene figuur van Peter Gast tot genie te benoemen, om toch ergens een houvast te hebben, waar alles in de muziek voor hem scheen te wankelen en ten onder te gaan.

Dat Nietzsche, die tot aan zijn einde zich niet geheel van Wagner kon bevrijden, diens volmaakte antipode Verdi niet heeft kunnen ontdekken, is even kenschetsend voor hem zelf als voor Verdi.

Volmaakte antipoden zijn zij inderdaad, deze twee reuzen der dramatische muziek. Het lijkt zoo, alsof de natuur ons heeft willen toonen, hoe sterke tegenstellingen in één en hetzelfde tijdperk, zelfs op één en hetzelfde terrein - het terrein der dramatische muziek - mogelijk zijn. Gemeenschappelijk bezitten Wagner en Verdi alleen de grondeigenschappen, zonder welke menschelijke grootheid, in welken vorm ook, niet mogelijk is: een sterke, ietwat nerveuze vitaliteit, wilskracht, de gave, zich geheel en al te kunnen concentreeren, de overgave aan een taak, en tenslotte de bekwaamheid tot een speciale bezigheid, het z.g. talent. In ieder ander opzicht verschillen zij totaal van elkaar, tot in de kleinste nuances. Zeer karakteristiek is onder meer Verdi's onopzichtige kleeding en Wagner's costuum en tooneelspel ook in alledaagsche dingen. Zeer instructief is b.v. hun manier van schrijven: Wagner, ondanks alle onrust en bewegelijkheid, schrijft correct, vloeiend, met een zeker plezier in tirelantijntjes, slingers en haakjes. Verdi, beheerscht, zuinig met woorden, gooit driftig de letters op papier, felle, dikke strepen spreken van ongewone kracht. Wagner's hand heeft een haast vrouwelijke sierlijkheid, Verdi's hand toont mannelijkheid en fierheid. In 't geheel schijnt ons de natuur te hebben willen demonstreeren, hoe betrekkelijk zulke begrippen als nationaal karakter zijn: De Duitscher en Noorderling Wagner doet haast zuidelijk aan, agiel, onrustig, van woorden en gebaren overvloeiend; naast hem werkt de Italiaan en Zuiderling Verdi haast noordelijk in zijn zwijgzaamheid, stugheid en stroefheid. Maar, zooals beiden door de natuur begaafd waren, bleken zij voor hun taak bij uitstek berekend.

En ook de algemeene situatie in hun eigen land, op het terrein, waarop zij bestemd waren om te schitteren, kwam hun talenten in hooge mate tegemoet. Voor Wagner was het gemakkelijker, de traditie over hoop te gooien, aangezien er zoo goed als geen Duitsche operatraditie bestond. Dat heeft twee redenen: de al te vroege dood van het grootste muziekdramatische genie onder Duitsche componisten, de al te

vroege dood van Mozart heeft het verhinderd, dat de Duitsche opera van begin af aan op een stevig fundament kwam te staan. Mozart's Duitsche opera's, 'Entfuehrung' en 'Zauberflöte' zijn 'Singspiele', alle groote muzikale en dramatische schoonheden, kunnen ons niet doen vergeten, dat deze werken niet de gaafheid van 'Nozze di Figaro', 'Don Giovanni' en 'Cosi fan tutte' hebben. In 'Zauberflöte' zijn er fragmenten, die ons doen vermoeden, hoe ongeveer Mozart zich een Duitsche opera gedacht zou hebben. Alleen al het feit, dat de Duitsche opera's van Mozart gesproken dialoog tusschen de muzieknummers hebben, is fnuikend voor hun innerlijke en uiterlijke eenheid. En toch is voornamelijk de stijl van 'Zauberflöte' voor de verdere ontwikkeling van de opera in Duitschland beslissend geworden. Op dit zwakke en onevenwichtige fundament bouwt de anti-dramaticus Beethoven met 'Fidelio' voort, hetzelfde pad bewandelt Weber met 'Freischütz', Marschner met 'Hans Heiling', Nicolai met 'Lustige Weiber'. 'Euryanthe' - de eerste doelbewuste poging tot de doorgecomponeerde opera in Duitschland, strandt op een te zwak libretto en Weber's gemis aan zin voor architectuur op grooten afstand - het traditioneele romantische euvel. Hoe geniaal hij ook de dramatische kern van een bepaalde situatie in klanken vast weet te houden en weer te geven, de groote dramatische lijn is niet Weber's sterkste kant. Waar hij over den afstand van een heel bedrijf, een heel stuk moet bouwen, faalt zijn artistiek vermogen vaak. Zoo vond Wagner een situatie, die voor hem buitengewoon gunstig was: een oogenblik lang liet het zich zoo aanzien, alsof hij de Duitsche opera zou kunnen scheppen: tot en met 'Lohengrin' bestond deze mogelijkheid, al waren er in Wagner's stijl van begin af aan elementen aanwezig, die duidelijk in een andere richting wezen. En het bleek spoedig, dat deze andere richting, die naar 'Tristan' en 'Ring' leidt, de Wagnersche riching was; en daarmee was het lot der Duitsche opera voor tientallen van jaren bezegeld - en spoedig bezweek ook de niet-Duitsche opera voor den fascineerenden invloed, die van dezen nieuwen stijl uitging. Overal greep men gretig naar deze methode om een tooneelstuk te verklanken. Er kwam Wagner nog iets anders te hulp: de Europeesche mentaliteit kwam een

speciaal Duitsche geaardheid verregaand tegemoet. Deze geaardheid was het algemeene gemis aan traditiegevoel in Duitschland. De Duitscher is de anti-traditioneele mensch bij uitstek - en het is absoluut geen toeval, dat de Duitsche suprematie in kunst en wijsbegeerte juist op het oogenblik begint, waar de algemeene vlucht voor de groote en strenge, tot zelfbeheersching verplichtende vormen inzet. De Duitscher - vaak is dit zijn grootheid, vaak het punt, waarop hij strandt - begint steeds opnieuw. Telkens voelt hij zich in een situatie als God op den eersten scheppingsdag. Daardoor onder meer is het inderdaad, wat Nietzsche ontdekte, een Duitsche eigenaardigheid, telkens storend in te grijpen, wanneer een langere ontwikkeling haar hoogtepunt tegemoet gaat: Ten tijde van de Renaissance, volgens Nietzsche, door Luther, ten tijde van Napoleon door de vrijheidsoorlogen, en heden, waar het probleem van een werkelijk Europeesche houding zoo acuut is als nooit te voren, heden... maar dit kan iedereen zich zelf duidelijk maken. Het minimum aan traditie, zonder welk niemand, en zeer zeker de kunstenaar niet, kan bestaan (‘der Künstler muss wissen, woher er stammt’, zegt Goethe), construeert zich den Duitschen genius naar eigen goedvinden. Zoo noemt Nietzsche als zijn geestelijke voorvaderen Heraklitos, Empedokles, Spinoza, Goethe, zoo pretendeert Wagner zelf, de erfgenaam te zijn van Gluck en voornamelijk van Beethoven. Een fundamenteele vergissing, maar niet de eenige, want Wagner had ook de vergissing noodig.

Voor Verdi is de situatie precies andersom: hij kon de geldigheid van den operavorm van Monteverdi tot en met Rossini geen oogenblik in twijfel trekken. Eerbied voor een eeuwenoude traditie, in wier hoede zelfs Mozart niet geaarzeld had te werken, was hem aangeboren. Waar het Wagner er om te doen is, van de opera niets te laten staan, om tot het muzikale drama te geraken, is Verdi een leven lang van het streven vervuld, zoo veel mogelijk van de opera te behouden, om tot het drama in tonen te komen. Dat er verder gegaan moet worden, is voor Verdi evengoed duidelijk als voor zijn Duitschen rivaal. Het doel onderkennen beiden vrij nauwkeurig, maar hun weg gaat nergens samen. De opera verruimen en overwinnen, luidt Verdi's parool, de opera

afschaffen, is Wagner's strijdkreet. Dat is het ‘revolutionnaire’ standpunt van Wagner.

En hiermee komen wij van den vorm van zijn werk tot inhoud en strekking, en hier is dan ook het oogenblik gekomen, waar een nadere omschrijving van de geaardheid en het specifieke talent der twee meesters op zijn plaats is. Wat Wagner's werk - het literaire en het muzikale - naar inhoud en strekking representeert, is het wezen der 19de eeuw in een ongekende volledigheid en duidelijkheid; alle goede en alle verderfelijke eigenschappen van dit tijdperk klinken uit zijn oeuvre op. En wat hem in staat stelt, om al de tegenstrijdige elementen van zijn tijd op te vatten en in eigen werk om te zetten, is zijn comediantisch genie (dit woord eveneens zonder verachtelijken bijsmaak gebruikt.) Comediantisch - mimisch - mythisch is de kern van Wagner's begaafheid, dramatisch-menschelijk is het genie van Giuseppe Verdi.

Den grooten tooneelspeler in Richard Wagner heeft reeds Fr. Nietzsche ontdekt, maar hij betrok (al spreekt hij van Wagner's domineerend instinct) deze kant van Wagner's wezen hoofdzakelijk op het mimisch-theatrale, op de ‘attitude’, het gebaar, inderdaad dingen, die in R. Wagner's werk een groote, een beslissende rol spelen. Eén interessante scenische gebeurtenis op zijn minst vinden wij in ieder werk van hem terug: In ‘Fliegende Holländer’ het schip, de ‘Venusberg’ in ‘Tannhäuser’, de ‘Schwan’ in ‘Lohengrin’ etc. etc. Maar misschien is Wagner vanuit een innerlijke, aan het werk als zoodanig inhaerente noodzakelijkheid tot deze buitenissige tooneeloplossingen gekomen? Een blik op zijn niet uitgevoerde, schets gebleven werken als ‘Wieland der Schmied’ of ‘die Sarazrnin’ toont ons, dat voor Wagner de scenische inval de oorspronkelijke, de primaire was. In deze schetsen zijn dialoog en gang van handeling doorgaans rudimentair gebleven, vrij oppervlakkig en niet zonder soms verbijsterende naïveteit behandeld; maar iedere ‘interessante’ scenische situatie is tot in de kleinste details uitgevoerd. Dit is, gezien Wagners felle aanklacht tegen het tooneeleffect, tegen de ‘Wirkung ohne Ursache’ bij Meyerbeer, een op zijn minst eigenaardige houding. Dus Nietzsche heeft met deze ontdekking van Wagner's comediantisch genie volkomen gelijk; alleen rijkt deze begaafdheid veel verder.

Dit soort genie stelt Wagner in staat, in iedere huid te kruipen, iedere rol te spelen, die noodzakelijk is, om te triompheeren. Dit soort genie maakt op het eerste gezicht alles bij Wagner zoo dubbelzinnig, zoo ‘vieldeutig’. Want het zeldzame geval doet zich hier voor, dat de mimus, de vertolker, de herschepper als schepper optreedt - en zoo heeft men krampachtig naar Wagner's echten aard gezocht en hem voortdurend anders geïnterpreteerd. Er zijn menschen, die hem voornamelijk als ‘Duitsche’ kunstenaar opeischen. Wij hebben in het gebrek aan traditiegevoel inderdaad een specifiek Duitsche karaktertrek leeren kennen. Maar zijn groot Europeesch succes, het begrip, dat hij heel vroeg in Frankrijk vooral vond, spreken deze interpretatie eenigszins tegen. Een Duitsche kunstenaar in de muziek is Schumann of Brahms, en terecht heeft men deze meesters als tegenpolen ten opzichte van Wagner beschouwd. Deze meesters zijn ook tot op heden voor de Franschen moeilijk te benaderen. Aan den anderen kant heeft zijn sterk assimilatietalent, met zijn comediantische begaafdheid samenhangend, sommigen zelfs er toe gebracht, Wagner tot Jood te benoemen, waarbij zijn tweede vader Geyer een groote rol speelt. Maar dit is een vergissing: de Duitscher is assimilatorisch ook zeer begaafd, hier, op het terrein van het probleem der assimilatie, liggen ook gedeeltelijk de wortels van het antisemitisme in Duitschland: een soort concurrentiegevoel. Het zijn ook Duitsche Joden geweest, die de ‘assimilatie’ tot eerste-rangs-probleem verheven hebben - en dat is geen toeval. In het geval Wagner is deze kwestie geen eerste-rangs-probleem. Om tallooze redenen kan Wagner geen Jood zijn, redenen, die hier niet uitvoerig besproken behoeven te worden. De komediant, in zijn proteusachtige natuur, onttrekt zich tot op zekere hoogte aan zulke scherpomlijnde classificaties. Het is voldoende, wanneer wij ons aan de comediantische geaardheid van R. Wagner houden. Deze geaardheid heeft ons zoo vaak op een dwaalspoor kunnen brengen. En toch spreekt Wagner - direct en indirect - voor een nauwkeurigen opmerker duidelijke taal. Maar men herinnerde zich, dat volgens Nietzsche ieder genie een masker draagt, en men heeft vol ijver naar Wagner's ware gedaante achter het masker gezocht. Tevergeefs! Want men heeft vergeten, dat voor den

mimus het masker de echtheid is. Het genie, dat geen mimus is, wil zich, wanneer het een masker draagt - zoo b.v. Verdi het masker van boerschen eenvoud en ironische bescheidenheid - beschermen tegen de al te groote nieuwsgierigheid van de wereld - het zoekt eenzaamheid en verborgenheid. De mimus wil het niet, hij wil het tegenovergestelde, hij verlangt er naar, bekeken en besproken te worden. Wagner bewijst het ons, als wij dit bewijs nog noodig hadden. Heel zijn leven poogt hij met alle inspanning, zich zoo volledig en duidelijk mogelijk te laten zien; en de naïve, haast schaamtelooze eerlijkheid (zoo karakteristiek voor den homo comedianticus!) wordt alleen getemperd door den wil tot de geidealiseerde stileering, tot legende en mythos, in het persoonlijke evengoed als in het werk.

'Mein Leben' van R. Wagner is een der meest onaangename boeken, die ooit in de Duitsche taal geschreven zijn. Wanneer men het vergelijkt met de groote klassieke Duitsche autobiographie, met Goethe's 'Dichtung und Wahrheit', dringt zich het smartelijke besef op, dat in niet al te langen tijd het gevoel voor grootheid, de eischen, die aan grootheid gesteld worden, sterk verlaagd zijn. Een kleinburgerlijk-moraliseerende trek verontsiert heel het boek - en ook dat is een comediantische trek. Bijna iedere tooneelist heeft door heel zijn zwerversleven heen een vurig verlangen naar huiselijken haard, gezinsleven etc. Maar dat Wagner zich zoo gezien wilde weten tegenover de vrouw, waarvan hij oneindig veel gehouden heeft, tegenover zijn zoon, dien hij verafgoodde, tegenover latere geslachten, met zooveel kleingeestigheid en oneerlijkheid, met zooveel goedkoope idealiseering, is droevig. Vermoedelijk was Wagner, 'arrivé', toen hij deze biographie schreef, in deze rol verliefd. Hij zegt ons op alle mogelijke manieren juist in dit boek voortdurend, dat hij zich terdege ervan bewust was, een rol te spelen. Het meest kenschetsend is misschien de episode, waar Wagner van de plechtigheid vertelt, die plaats vond naar aanleiding van het overbrengen van Weber's stoffelijk overschot van London naar Dresden. Wagner heeft zich ermee belast, de herdenkingsrede uit te spreken - en middenin moet hij plotseling ophouden, omdat hij geboeid naar zichzelf staat te luisteren, naar de welluidende zinnen, die zijn mond vormt. Zelfs hier,

waar Wagner echt en diep ontroerd en aangedaan was, blijft de ‘rol’ de hoofdzaak. En wanneer wij zijn werk naar aard, inhoud en strekking nader onderzoeken, zullen wij de mimische begaafdheid overal vinden. Geen belangrijk element in de geestelijke structuur der 19de eeuw - of wij kunnen het in zijn werk ontdekken. Vooreerst het mengsel van primitiviteit en raffinement - zeer typisch voor den comediant. Wie zijn levensinhoud in een taak vindt, die hem dwingt, voortdurend vanuit iemand anders te leven in zijn sterkste oogenblikken, moet inderdaad tegelijk primitief en geraffineerd zijn. De verheerlijking van den tooneelspeler, de alles beheerschende rol, die Wagner hem in zijn geschriften toebedeelt, gedoogen geen twijfel over de geaardheid van het genie van den meester van Bayreuth.

Voor Verdi daarentegen blijft de vertolker slechts de bescheiden dienaar van het kunstwerk. Fel keert hij zich steeds tegen iedere willekeur en aanmatiging van zangers en zangeressen, en als hij het nog moet beleven, hoe aan het eind van zijn leven de dirigent zich in toenemende mate als heerscher doet gelden, vindt Verdi treffende woorden, om tegen deze misplaatste heerschappij krachtig te waarschuwen. Met Wagner, Liszt en Paganini begint inderdaad de zegetocht van de interpretatie boven den schepper - Verdi heeft onophoudelijk tegen dit soort artistiek nihilisme gestreden, dat hij terecht als ongezond en als cultuur-vijandig beschouwd heeft. Primitief en geraffineerd tegelijk is verder heel het ‘Leitmotiv’-stelsel, Wagner's groote vondst op muziekdramatisch gebied. De inval als zoodanig, iedere figuur en iedere situatie door een meestal kortademig motief muzikaal te karakteriseeren, is au fond primitief; de z.g. reminiscentie, die wij reeds bij Mozart vinden, die Gounod, Bizet, Offenbach en ook Verdi gebruiken, is slechts gedeeltelijk dezelfde. Deze inval kon alleen bij iemand opkomen, die als melodicus, als vinder van melodieën geen talent van den eersten rang was. Dat Wagner bij dit procédé Beethoven citeert, is, zooals gezegd, een vergissing. Dat hij het orkestrale stemmenweefsel, dat door de toepassing der ‘Leitmotive’ ontstaat, ‘symphonisch’ noemt, eveneens. Maar Wagner heeft daarmee zelfs musici van rang als Tschaykowsky op een dwaalspoor kunnen brengen, die na het hooren van de ‘Walküre’ verklaart,

dat Wagner feitelijk geen muziekdramaticus, maar eigenlijk symphonicus is. Erger kan het niet! Om een meester der symphonie te kunnen zijn, had Wagner een grootere absolute musicus moeten zijn, dan hij is, en een strengere en meer abstracte denker. Dat is hij nooit en nergens, integendeel, hij is gelukkig, als hij van den wijsgeer L. Feuerbach leert, dat de kunstenaar feitelijk de wijsbegeerte niet noodig heeft - Wagner voelt zich door deze autoriteit van het denken 'erlöst'. Deze idee van de verlossing, die bij Wagner van de allerhoogste beteekenis is, zal dadelijk onder de loupe genomen worden. Hier gaat het vooreerst daarom, te constateeren, dat Wagner's 'Leitmotiv'-stelsel niet symphonisch, maar eveneens scenisch geconcipiëerd is en dat het als inval primitief is. De toepassing echter, vooral in de 'Ring', is van een zeldzaam geraffineerde genialiteit, die zonder weerga is. Wagner was tot dit systeem genoodzaakt, omdat hij, de onovertroffen mimus, noch musicus noch dichter van origine is - alleen inzoover als de mimus in hem deze elementen noodig heeft. Daarmee heeft Wagner voor het eerst in zijn persoonlijk wezen een principe belichaamd, dat heden ten dage vrij algemeen erkend wordt: dat namelijk het scheppende vermogen aanleiding wordt voor de gaven van den herschepper. De jongste 'kunst', de film, is consequenterwijze van begin af aan op dit principe gebaseerd geweest. Hier, waar geen traditie als hinderpaal in den weg staat, is het bewijs duidelijk geleverd, dat de auteur - bij de film de scenarioschrijver - een bescheiden en onbelangrijke figuur geworden is; hoofdzaak zijn regisseur en spelers. Deze ontwikkeling noemen wij niet zonder trots de 'vooruitgang' in de kunst.

Het 'Leitmotiv'-weefsel, om bij Wagner te blijven, maakt het hem mogelijk, iedere scenische gebeurtenis van alle kanten te belichten, den achtergrond te onthullen van wat er zich op het tooneel afspeelt - en dit vaak met een groot psychologisch raffinement. Dat hetzelfde systeem er toe leidt, iedere situatie in het haast ondragelijke te rekken, hangt samen met Wagner's gebrek aan abstracte vormkracht, en met de mimusachtige verliefdheid in een interessante en effectvolle scenerie. En ook zijn begaafdheid, die haar hoogste triomphen viert in het vage, nebulose, die op het plasti-

sche, geconcentreerde en afwisselingsrijke vormen niet ingesteld is, schept zich dezen uitweg, die Wagner toestaat, alles op enkele figuren en enkele situaties te concentreeren. Alle stemmingen, die tusschen licht en donker zweven, alle halve en gebroken kleuren staan hem met souverein meesterschap ter beschikking, hij anticipeert het impressionisme, dat zonder hem niet mogelijk geweest was.

Zijn muzikale taal toont eveneens zijn assimilatorisch en imitatorisch genie. Wij vinden Beethoven's pathos naast Weber's en Marschner's romantisch élan, de zoete cantilene à la Bellini naast Mendelssohn's eenvoud, Spontini's grootsch gebaar naast Meyerbeer's rustelooze enharmoniek, wij hooren Berlioz' fantastische klanken naast de schitterende fanfares van Liszt. Maar wat deze meesters met een zekere voorzichtige aarzeling begonnen waren, stap voor stap verder tastend, Wagner grijpt het koen en werpt het in den smeltkroes van zijn eigen ongebreidelde fantasie: 'Tristan' overwint op slag en stoot alles, wat zich aan de ontbinding der tonaliteit in den weg stelde. Deze nihilistische trek bij Wagner is heel sterk ontwikkeld en even zoo kenschetsend voor hem als voor zijn tijd: Want de geest van dezen tijd gebruikt Wagner als het krachtigste, meest roekelooze instrument, om zich met ondubbelzinnige duidelijkheid te manifesteer en. Wagner schrijft in een van zijn brieven zelf: 'Alles, wat wij nog kunnen doen, is op ontbinding en vernietiging aan te sturen.' Kenschetsend is zijn vriendschap met Bakoenin, een der aanvoerders van het nihilisme, en de groote indruk, die diens persoon op Wagner maakt - zooals omgekeerd Bakoenin zich in Wagner's aard en muziek bevestigd voelt. Typisch is, dat de 'Tristan' hoofdzakelijk in Venetië geschreven werd, in deze stad, die een symbool is van verval en vergane grootheid. Wij hoeven alleen aan Th. Mann's 'Der Tod in Venedig' te denken, om de sfeer van Venetië, waar alles naar ondergang, dood en verval zweemt, haast lichamelijk te proeven. Geen betere plaats in Europa was als geboorteplaats voor 'Tristan', dit werk, dat alle schoonheden der decadentie vereenigt, te bedenken dan Italië's 'bella Venezia'.

Verwarrend was alleen, dat zich deze stijl, die duidelijk het einde van het tonale tijdperk aankondigt, als de 'nieuwe' beschouwde, als aanhef en startpunt, waar hij in feite het

laatste bedrijf, het tragische slot vormt van een periode, die - in de opera - met Monteverdi begon en in Mozart haar hoogtepunt vond. Deze nachtelijke moeheid en troosteloosheid, dit verlangen naar het einde - kon dat een nieuw tijdperk, een nieuwe lente inluiden? Zeker, er was niemand, die den ondergang met zoo reusachtige kracht proclameerde, er was niemand, die het pessimisme met zooveel optimisme verkondigde - en zoo kon het geloof post vatten dat hier inderdaad een nieuwe wereld geboren werd - maar het was alleen 'Goetterdämmerung': 'Der Welt Ende dämmert nun auf' - zeker het einde dezer wereld. Niet erg is het, dat Wagner zich over zichzelf vergiste - daarop heeft haast iedere kunstenaar een recht, en zeer zeker Wagner, die zijn taak nooit had kunnen volbrengen, als hij zich van de richting en strekking ervan duidelijk rekenschap had kunnen geven. Een helderheid à la Fr. Nietzsche had Wagner niet kunnen verdragen, dit schelle licht had hem moeten verblinden. Het ging hem als Wallenstein 'Nacht muß es sein, wo Friedland's Sterne strahlen.'; in de 'hohe Mittag' van Zarathustra had Wagner niet kunnen leven noch werken. Verdi's muzikale taal staat tot alles, wat Wagner wil en schept, in lijnrechte tegenstelling. Hij vindt geen nieuwe systemen uit, hij probeert het materiaal, dat hij door de traditie gevormd in handen krijgt, verder te ontwikkelen. Zijn stijl is veel minder bont gemengd. Behalve de natuurlijke invloed van Rossini, Bellini en Donizetti - natuurlijk inzoover, dat deze drie meesters op het hoogtepunt van hun roem stonden, toen Verdi begon, zelfstandig op te treden - vinden wij nauwelijks vreemde elementen in zijn muzikalen stijl. Hij, die de traditie belijdt in heel zijn doen en laten, construeert zich geen doorluchtige stamboom - hij sluit zich hoe langer hoe meer bewust af voor invloeden van buiten; zoo sterk is in hem en zoo groot de eigen innerlijke wereld, dat alles, wat hem van vreemde hand bereikt, eerder verwarrend dan winstgevend is. Kracht en helderheid zijn de kenmerken van zijn stijl. Hij haat ieder teveel, uiterste concentratie is zijn streven van begin af aan, dat later in 'Otello' en 'Falstaff' heerlijk beloond wordt. Hij weet de abstracte vormen der muziek zeer goed te hanteeren, zijn strijkkwartet, de groote fuga's uit het 'Requiem', de slotfuga uit 'Falstaff' bewijzen

het. Hij hoeft niets over boord te gooien, omdat hij vele dingen, die Wagner gebruikt, zonder het toe te willen geven, niet noodig heeft. Iedere situatie zoo kort en treffend mogelijk in muziek op te lossen, staat Verdi als doel voor oogen. Heel vroeg vinden wij experimenten, om het schema recitatief-aria, of recitatief-ensemble te overwinnen door de scène, waarin de recitativische en cantabele stijl langzamerhand samensmelten tot iets anders, dat Verdi axiomatisch 'muziek' noemt. Hij wil of kan er geen andere verklaring voor geven. 'Muziek', schrijft hij in een van zijn brieven, 'is noch melodie noch harmonie noch contrapunt - het is muziek en verder niets.' Niet zeer duidelijk, inderdaad, maar Verdi reflecteert hoogst ongaarne coram publico over de aesthetische problemen van de kunst. En waarvoor, indien zich het geheim der muziek onder woorden liet brengen, was hij dan nog genoodzaakt, muziek te maken? Een tijd, die overvloed heeft aan spitsvondige en geestrijke theorieën over ieder onderwerp, wekt in hem zijn steeds parate reactie op: Zwijgen - en handelen, 'Bilde, Künstler, rede nicht!' was een leuze, die Verdi's volle instemming had. De scène dus is bij hem de kiemcel, de kleinste eenheid bij wijze van spreken, waaruit een muzikaal drama opgebouwd wordt. Uitgaande van de groote ensembles van Mozart, probeert Verdi een stijl te scheppen, die als muziek zich nog soepeler bij iedere nuance van het woord aanpast - Mozart laat nog heel vaak den abstract-muzikalen vorm haar privilegium - en toch muziek blijft. Vormen der abstracte muziek als principieel uitgangspunt keurt hij af. 'De opera is de opera', schrijft hij ergens aan Ricordi, 'de symphonie is de symphonie; en ik geloof niet, dat het mooi is, een brok symphonie te maken alleen voor het genoegen, het orkest te doen dansen...' Verdi is ook psycholoog, maar zonder raffinement. De kwart- en achtste-gevoelens, de heel sublieme, ragfijne, geraffineerde stemmingen komen wij nergens tegen. Hij houdt van sterke en groote lijnen, hij is in het begin eerder brutaal en grof dan week en geraffineerd. Niet, dat zachte en teere schakeeringen ontbreken. Verdi's meesterschap, voor ieder menschelijk gevoel muzikaal de juiste uitdrukking te vinden, is haast onbegrensd. Maar het zijn sterke, felle, ongebroken hartstochten en verlangens, die hij ten tooneele brengt; hij

is - al speelt bij hem het tragische einde een even groote rol als bij Shakespeare - niet pessimistisch en niet idealistisch, hij is optimistisch (maar niet lichtvaardig) en realistisch. De autobiographische schets, het eenige document, dat wij behalve brieven van zijn leven bezitten, is van een opzettelijk koele realistische nuchterheid en objectiviteit, alle warmere stroomingen zijn niet verdrongen, maar ingehouden, vormen bij wijze van spreken de tweede, zachtere stem onder een marcante cantus firmus. Dat Verdi in deze schets een situatie beschrijft, die het uitgangspunt van zijn succesrijke loopbaan vormt, is begrijpelijk: de wil tot de legende is aan iedere groote figuur inhaerent. Maar zoover wij weten, heeft Verdi geen retouches toegepast. In ieder leven, dat geroepen is hoog op te stijgen boven de doorsnee, gebeurt er tenminste één wonder (de gave van het genie is het, het wonder vast te houden, de uitzondering tot het alledaagsche te maken) - en dit wonder geeft Verdi ons in een dankbaren, ironisch-vriendelijken stijl. Hij sluit: Ik heb het later wel geleerd: 'Fidarsi è bene, mefidarsi è meglio' (vertrouwen is goed, wantrouwen is beter), en het ligt voor de hand, in deze woorden de klassieke formule voor het pessimisme te vinden. Maar dit is slechts bij oppervlakkige beschouwing mogelijk, bij nader inzien blijkt, dat Verdi, die wel optimist, maar geen 'roekelooze' optimist was, bedoelde, dat de mensch steeds op zijn hoede moet blijven, dat hij nooit slap en blind mag worden en gelooven, dat andere machten hem zijn moeilijkheden af zullen nemen. Neen, Verdi's heele zienswijze, zijn objectieven, aan Shakespeare geschoolden wil, om iedere menschelijke verschijning recht te doen wedervaren, geven ons de zekerheid, dat hij noch idealist noch pessimist was.

Verzen
Door W.E.G. Louw

Vergeefse vlug

Langs alle weë het ek heen gevlug
om aan dié Liefde te ontkom: oor berge
en bosse wat opspring teen die wolke en lug,
deur klowe waar die weerklank roep en terge...

en langs verlatenhede van son en sand,
waar eindeloos, in sware branding sing
die onrus van die see oor steen en strand,
ag, àlle stemme was herinnering!

In alle winde was dié ene Stem
wat roep, dringend, nie meer te ontkom;
Sy liefde het my in die slaap beklem,
Sy Oë was in elke ster en blom:

ek staan verslae, ek kan vooruit nòg t'rug,
en weet dat ek Hom volg terwyl ek vlug!

Gebed

Deur kettings aan die aarde vas geklink,
en weerloos teen die drif van ongebonde,
blinde luste, arm, naak, vermink,
en in my diepste suiwerheid geskonde,

roep ek tot U, my God, in angs en nood:
U ken dié drang en drif, wat Self, verkneg,
as mens, met honger, bittere dors en dood
voor God die stryd op aarde moes besleg.

Verstoot my nie, laat my nooit weer alleen,
laat my vertrou en in geloof U dien
opdat ek eenmaal, eind'lik en vergoed,

die duisternis sien skeur in goue reën,
en in die rooie mantel van U bloed
van aangesig tot Aangesig mag sien.

Getuienis

My hande sal ek ophef en getuig
voor God en mens van hierdie wonderlewe:
sal dan in hierdie Skepping ek alleen
gevind word wat Sy Wil durf wederstrewe?

Uit die voorste kranse van die ewigheid
het Hy Sy hoë Woord tot my gespreek,
en kyk: Sy sterre vlam getuienis,
Sy Wet is dit waarteen my wil hom breek!

Wyding

Laat my nou eindelik sterke woorde spreek,
van nou af aan totdat die stille dood
dié lewe in sy hand sal vat en breek,
soos eenmaal Hy, gewyd, die offerbrood.

Blomme

Ek spreek verward uit blinde stof en rig
my hande tot die leë hemele op,
of daar nie met verblindend-pure lig
Gods liefde uit sal breek in knop op knop:

die witte lelies van Sy tederheid,
die rooie rose van Sy kosbaar bloed,
windkelkies van Sy nederigheid
en sonneblomme van Sy goue moed.

Stadsgesig

Hier voor my venster strek die kalm blou
in klare koepeling oor die huise uit;
strakke gewels en dakke ry aan ry
tot waar in vlakke wei die lyn vergrou.

So stil strek hierdie lewe voor my uit,
so onomstootlik lê die dae voor,
die dade wat my hand nog sal verrig
totdat my hart in volle vlug sal stuit...

Johannes Vermeer, zijn persoonlijkheid en zijn werk
Door Willem van Beek

Wanneer er gesproken wordt over de 'Delftsche geest', die geest van aristocratische bezonkenheid, van sublieme schoonheid en stille overpeinzing, kunnen wij Vermeer een uiterst zuiver symbool noemen van deze geest.

Hij, de schilder der 17e eeuw, was nog geheel en al doortrokken van de klare, rustige Middeleeuwsche geest, welke in het karakter der stad Delft zoo sterk tot uiting komt, dat zelfs in onze tijd deze geest daar nog altijd te ondergaan is. Delft en Vermeer is een eenheid. Vermeer is zonder Delft voor ons niet te denken. Hij is, als zijn stad, statig en intiem, rustig en klaar. Het fel bewogene, dat Rembrandt zoozeer kenmerkt is hem volkomen vreemd.

Het uitgelaten vroolijke, het lachwekkende en satyrische, waarin wij Jan Steen kennen is door Vermeer niet geschilderd. Het geheimzinnige bij Vermeer is, dat álles wat hij zag even mooi en interessant voor hem was en hij alles wat hij in sterke realiteit schilderde, ophief tot in een hoogere werkelijkheid.

Dat er veel was wat hij niet wenschte te zien, is uit de schilderijen die wij van hem kennen, gemakkelijk te bewijzen. De haveloozen en armoedigen, zooals Rembrandt er zoovelen schilderde en etste, kunnen wij bij Vermeer niet terugvinden, het menschelijk lijden behoorde niet tot zijn onderwerpen. De taveernen en boerenbruiloften interesseerden dezen schilder in het geheel niet, hij koos de stilte in het leven, de rustige wereld, in alle verschijnselen die hij als onderwerp van belang achtte.

Zijn beroemd werk, de z.g. 'Koppelaarster', is, al is het een eenigszins luidruchtig onderwerp, toch een intiem schilderij, dat dit binnenkamers geval terugbrengt tot een stille gebeurtenis waarbij geen vreemden worden toegelaten. De

mensch Vermeer is even geheimzinnig als ook zijn klare schilderijen geheimzinnig zijn.

Misschien benaderen wij hem het dichtst, door hem te zien als een verliefde in de ruimste zin. Wat hij zag, wenschte hij schoon te zien, stil te genieten om in een melancholisch geluk van al wat hij droomde te getuigen. Wanneer we het leven moesten beoordeelen, zooals wij dit te zien krijgen uit de werken van Vermeer, zouden wij geneigd zijn te gelooven, dat deze wereld een soort voorhof tot eeuwig geluk is, waar de geest als het ware bezig is zich te kristalliseeren naar een uiteindelijke rustperiode, om in uiterste fonkeling een glanzend, blijvend bestaan te bereiken.

Hij wist het dagelijksch leven op te heffen tot een voorvorm van hemelsch geluk; in stilte genietend van het wonder dat zich in alle vormen en levensverschijnselen steeds opnieuw aan hem vertoonde. De intieme ruimten der woonhuizen waren voor hem werelden, hij wist deze te verruimen tot het matelooze en te verstillen tot in het eindelooze.

Zooals die andere tijd- en stadgenoot, van Leeuwenhoeck, die in de kleinste levende diertjes die hij voor het eerst door zijn microscoop zag, een wereld van onmeetbare grootte ontdekte in het kleine, zoo ook zag Vermeer in de kleine ruimten waar menschen woonden, de geheele menschelijke samenleving als een synthese van de geheele bewoonde wereld. Van Leeuwenhoeck ontdekte in stille aandacht een nieuwe, levende wereld.

Vermeer ontdekte in stille aandacht een wereld in het geringste voorwerp. Delft, Vermeer en Leeuwenhoeck beteekenen symbolen van rust en aandacht, van verlangen naar het schoonste wat dit leven geven kan, van geluk in het kleine en ‘onbelangrijke’, datgene, wat de meeste menschen ontgaat, en slechts aan enkelen gegeven is te begrijpen, n.l. dat alles even belangrijk is, mits het belangrijk gezien en ondergaan wordt. Daarom noemde ik Vermeer een verliefde in de ruimste zin. De schoonheid van dit leven kan nooit anders dan zinnelijk en verliefd genoten worden en alleen een verliefde kan dit aardsche leven en al wat daarmede verbonden is, gelukkig zien. De droom bij Vermeer is volkomen harmonisch en evenwichtig; het is een verstild staren in verliefde peinzing, waarin hij alles licht, alles goed en alles belangrijk en verwonderd zag.

Ik geloof dat Vermeer zóó tegenover het leven stond en dat hij daardoor het leven zóó intens kon genieten.

Toch moeten wij Vermeer in geen geval zien alsof er bij hem dan geen vaste punten te vinden zouden zijn, waarop hij zijn aandacht het sterkst concentreerde. Het merkwaardige echter is, dat dit in zijn werk niet direct opvalt.

Al kon hij op zijn schilderijen een kruikje, een tafelkleed, een muur met even diepe aandacht neerschilderen als een menschelijke figuur - bij wat dieper indringen in zijn werk blijkt toch dat voor hem twee punten van aandacht sterk naar voren dringen. Dat is het licht en de vrouw.

Hij zag het licht en de vrouw niet als een plotselinge openbaring, waarvan hij met de sterkste nadruk moest getuigen. Hij zag beide als mysterie. De vrouwen welke Vermeer schilderde, zijn ook niet die, welke in de renaissancetijd als het ideaal van schoonheid golden. De vrouwen bij hem zijn eigenlijk allemaal typen zooals wij ze in onze dagen ook nog kennen: slank en teer. Vermeer schilderde de vrouwen in een sfeer van geheimzinnig stil leven, bij hem wordt de vrouw het symbool eener goede wereld. De vrouwen zijn bij hem nooit een uitbundig feest, doch altijd een stille vorm van geluk. Zoo zag hij ook het licht. De zware tegenstelling tusschen licht en donker wenscht hij niet te ondergaan. Bij hem breekt het licht nooit als een felle doorstraling de duisternis. Bij hem is het licht een bad in het allerzuiverste en allerklaarste. In zijn werk is alles overspeeld met de zachte glanzen van een alles overgietend licht, met lichtende schaduwen, als spelende kinderen. Men zou kunnen zeggen: Vermeer was altijd bij zijn meisje in het licht, en hij vertelde haar altijd de schoonste verhalen.

Hij vertelde haar van de schoonheid van zijn stad, van de schoonheid der ‘doode dingen’, hij praatte over muziek en over de intieme gezelligheid der Delftsche woonhuizen. Hij raakte nooit tegen haar uitgepraat, om maar steeds te benadrukken hoe goed en mooi het leven is.

Vermeer heeft de kunst verstaan, het leven goed te zien en over het kleine en bekrompene te kunnen zwijgen.

Het flonkerende kruikje, de aandachtig-lezende vrouw, de edele stilte van een witte muur, waren voor hem de symbolen van eenzelfde geluk van te leven. Het huis zag hij

als de kern der geheele samenleving, zijn stad als een synthese eener ideale wereld, waar het goed wonen en leven was. Zijn 'Gezicht op Delft' is in zekere zin een gezicht op 'de stad Gods', een binnen wallen en poorten omsloten stukje grond, vanuit de hemel beschenen met eeuwig licht.

En toch... wat zal deze verliefde op het leven veel geleden hebben. Wellicht veel meer dan wij kunnen vermoeden. Hij vluchtte in zijn droom, die hem het leven schooner deed zien dan het in werkelijkheid was. Van zijn gezinsleven weten wij zoo goed als niets, doch mogen wel veronderstellen dat dit harmonisch en goed was. Daarnaast echter mogen wij even zeker veronderstellen dat 'de wereld' hard voor hem was. Het is m.i. onjuist te beweren dat hij zoo buitengewoon lang aan één schilderij werkte en dat daardoor zoo weinig werken van hem bestaan. Een man met zoo'n feillooze techniek en zoo'n zuiverheid in zijn teekening, moet wel zeer veel gewerkt hebben om tot zoo'n geweldige hoogte te kunnen stijgen. Hoeveel werken zullen van hem niet verloren geraakt zijn? Het enorme succes van een Rembrandt is hem bij zijn leven niet beschoren geweest. Hij kreeg nooit die geweldig betaalde opdrachten als zijn portretteerende stadgenoot Miereveld. Vermeer is eigenlijk pas voorgoed ontdekt in de 19e eeuw. Toen werd zijn werk 'goud waard', terwijl hij in zijn leven slechts heeft kunnen droomen van de erkenning waarop hij recht had, en die pas in een verre toekomst mogelijk bleek. Het feit dat hij eenige tijd deken geweest is van het St. Lucasgilde, beteekent geenszins dat hij daarmede als een groot meester geëerd werd, hoogstens beschouwde men hem als een deftig burger, die tevens een bekwaam schilder was. Het dagelijksch leven was voor Vermeer zeker geen 'bad in stralend licht', hoogstens een onderbreking van zijn eigen hoogere werkelijkheidszin.

Wij weten niet of er voor hem wel veel tijd tot schilderen overbleef, het zou zelfs heelemaal niet onmogelijk zijn, dat hij voor zijn kunstenaarsarbeid de tijd veelal heeft moeten 'stelen'. Wij weten dat hij een groot gezin had en zeer waarschijnlijk niet arm was, de interieurs van zijn huis bewijzen dat genoeg, doch wij weten ook, dat hij met zijn eigen schilderijen zeker niet tot een hooge welstand kon geraken. De rijke kooplieden wilden wel vorstelijk betalen, wanneer

een beroemd modeschilder een keurig geslaagd conterfeitsel van hen maakte, doch bijna geen enkele dacht er over een flinke prijs te betalen voor ‘genrestukken’, of de schilder nu de Hoog of Vermeer of anders heette. Vermeer zal in zijn dagen hen, die zijn werk bewonderden, wel hebben kunnen tellen en het zal wel niet te veel bezijden de waarheid zijn, het kringetje van menschen die in hem geloofden te beperken tot enkele vrienden en misschien zijn vrouw en enkele familieleden.

Dezen schilder in zijn ontwikkelingsgang te volgen is niet gemakkelijk. Zijn werken heeft hij bijna nooit van een jaartal voorzien. Men kan probeeren via de keuze zijner onderwerpen dit probleem te benaderen en door aandachtig kijken en vergelijken eenigszins houvast te zoeken.

Uit de kleine vijftig schilderijen die van Vermeer bekend zijn, kunnen we er ons in ieder geval een tamelijk zuiver beeld van maken, welke richting de geest van dezen kunstenaar uitging. Iets wat héél sterk opvalt is op de eerste plaats, dat bij het grootste aantal zijner werken de vrouw of het meisje onderwerp is, of de compositie beheerscht.

Het is, geloof ik, niet al te paradoxaal als men beweert: Vermeer droomde zich het grootste geluk in de sublieme vrouwenliefde en naderde hierdoor heel langzaam het mysterie der Goddelijke Liefde. Met zekerheid kunnen wij het niet bewijzen, maar toch zouden wij in zijn ‘Koppelaarster’ het begin zijner geluksdroom kunnen zien en in zijn ‘Emmausgangers’ de vervloeiing dezer droom tot in het Oneindig Eeuwige.

Hebben we wellicht bij deze z.g. ‘Koppelaarster’ te doen met een veel uitgebreider beteekenis in dit werk, dan een willekeurig vroolijk genrebeeld?

Het is heel goed mogelijk dat hij tot dit onderwerp gekomen is naar aanleiding van een schilderij van Theodoor Baburen, dat hij in zijn bezit had en dat zelfs tweemalen als wandversiering op zijn eigen schilderijen voorkomt.

Doch welk een verschil in deze twee doeken!

Bij Baburen een echte bordeelscene en bij Vermeer een zeer kuisch tafreel. Wij vragen ons af of dit schilderij niet even goed een eenigszins vroolijk portret zou kunnen zijn van Vermeer zelf en zijn meisje?

Rembrandt heeft óók eenmaal een schilderij gemaakt waar hij Saskia, zittend op zijn knie, schilderde, om als het ware de wereld triomfantelijk zijn geluk te toonen.

Het lijkt heelemaal niet onmogelijk dat de 'soldaat' op Vermeer's schilderij niemand anders dan de schilder zelf voorstelt met zijn bruid op de knie.

Al is dit geheele geval eenigszins als genrebeeld uitgevoerd en nogal feestelijk van allure, het kan evengoed een 'bruidskoop' voorstellen waar de bruidegom de trouwpenning schenkt dan wel de voorstelling van een koppelaarster. Een bordeelscène is dit schilderij in het geheel niet, het meisje dat de compositie beheerscht is van een kristallen zuiverheid en in haar is met geen mogelijkheid een courtisane te zien in Renaissancestijl.

Dit wonderbaar schoone vrouwtje is ook niet slechts éénmaal door Vermeer geschilderd, zij is meerdere malen in het werk van den schilder terug te vinden.

Dat deze vrouw voor den kunstenaar van veel meer beteekenis is geweest dan een gewone stoffage zijner doeken, behoeft niet betwijfeld te worden. Zooals Vermeer deze vrouw kon zien benadert hij het ideale; trouwens op geen enkele zijner werken zijn echt 'bedorven' vrouwen te vinden, wel vroolijke, en evenmin echt ruwe kerels, zooals Brouwer deze zag, wel verliefden en een paar malen schilderde hij ook geleerden doch nooit volkstypen. Vermeer schilderde dames en heeren, meisjes en bezige vrouwen, doch de kleine kinderen, het gezin zooals deze op de schilderijen van De Hoog te zien zijn vindt men niet bij Vermeer.

De vrouw, een vroolijke dronk, wat muziek en een mooi huis, waarin het goed leven was, waren voor den levenskunstenaar Vermeer tastbare symbolen van harmonie en aardsch geluk. Het is wonderlijk met dezen schilder: hij ontroert ons niet, hij vangt ons en trekt ons op in een atmosfeer van het stilste genot, het is of hij ons wil zeggen: 'menschen, het geluk heb je in jezelf, in je eigen binnenste, wanneer je maar tot bezinning kunt komen'.

Hij dwingt tot rust en de rust die van hem uitgaat komt vanzelf ook over ons, wij raken bevangen in zijn sublieme stilte en met hem mee zien wij vanzelf alle dingen belangrijk en schoon. Bij hem denken wij niet aan lijden al weten we

maar al te goed dat dit leven er vol van is; doch hij kan ons dit doen vergeten. Daarom ook is hij een late Middeleeuwer in de goede zin, want velen wisten toen ook van dit leven een stukje paradijs te maken evenals hij.

Vermeer was verliefd op het aardsche leven, daarom vond hij al het goede zoo de moeite waard, doch al heeft hij het bijna nooit uitgesproken, het hoogste geluk is niet van deze wereld, dit onderging hij pas in zijn 'Emmausgangers'.

Hij wist waarschijnlijk zeer goed dat dit leven het volmaakte geluk niet geven kan doch op dit geluk wist hij vragend te wachten en intusschen zijn reis door dit leven met de grootste aandacht te vervolgen.

Het is niet bekend of Vermeer veel op reis was, zeker is, dat hij geen groote buitenlandsche reizen gemaakt heeft; het is zelfs niet onmogelijk dat hij, bij wijze van spreken, niet eens gemakkelijk van zijn stoel kwam. Kijken en droomen is zijn kenmerkende karaktertrek. Op zijn stoeltje, met verf en palet, was hij toch altijd op reis en volgde hij met de grootste aandacht alles wat zich aan hem voordeed. Is het bij deze schilder niet opvallend, zijn bijzondere aandacht voor landkaarten en de globe? Daar hield hij op heel wat diepere manier van dan alleen als schildersobject.

Het is bijna onbegrijpelijk hoe iemand in staat is een landkaart op een schilderij zoo gedetailleerd en zoo vol overgave te schilderen. Dit is veel meer dan getrouw copieeren. Over hem kan geen legende ontstaan als over Gerard Dou, die veertien dagen zou gewerkt hebben om een bezemsteel zuiver 'af te malen'. Vermeer moet evenwel een enorme arbeid verricht hebben zoo landkaarten te penseelen. Dit is geen klein gepeuter om het meest verfijnde doek te schilderen, maar, zooals reeds gezegd is: hij was, terwijl hij deze kaarten zoo minutieus volgde en nawerkte, op zijn schildersstoel 'op reis' en droomde bij ieder watertje en ieder plekje, dat hij van deze kaarten afkeek, het leven op die plaatsen die daar geografisch stonden aangeduid.

Wellicht is de 'Geograaf' en de 'Astronoom', die hij enkele malen schilderde, één zijner goede vrienden geweest en hebben zij samen de wereld en wat daarin leefde en te zien was, op goede avonden véél besproken.

De mensch Vermeer, levende in de tijd der renaissance, was

ten opzichte van zijn landkaarten nog precies als de Middeleeuwsche monniken die in de diepste aandacht de heilige verhalen naschreven met de overgave die hun werk maakte tot een perkamenten glorie in allerzuiverste schoonheid.

Maar... al noemen wij Vermeer een late Middeleeuwer en al was zijn vrouw katholiek, een katholieke Vermeer was hij niet, een protestantsche Vermeer evenmin. Een humanistische Vermeer misschien nog wel het meest. Een philosoof in kleuren, met deze benaming benadert men hem misschien het dichtste. Hij hield ontzaglijk veel van het leven, hij dacht er diep over na en prees met kinderlijke dankbaarheid het geluk dat deze wereld in de goede uren, die een mensch mag beleven, hem wilde schenken.

Uitrusten en stil genieten, dit is de diepe klank in het werk van dezen geluksdroomer.

- Heer, geef ons het volle geluk in de persoonlijke beleving en geef ons een paradijs waar nog veel meer geluk is en nog veel meer te zien zal zijn dan op deze wereld. -

Dit zou men het gebed van Vermeer kunnen nomen. In zijn diepste binnenste was hij wellicht niet zoo heel zeker van het Hiernamaals en misschien eenigszins bang dat dit slechts een vage veronderstelling kon wezen. Daarom hield hij zoo vast aan dit leven. Hoe kon het ook anders? In zijn tijd was de Middeleeuwsche geloofszekerheid voor een groot deel, en bij veel menschen, verdreven.

Invloeden van Spinoza en andere denkers uit zijn tijd zullen hem wel niet geheel vreemd geweest zijn.

In het werk van Vermeer bepaalde hoogtepunten te vinden is in zekere zin een kwestie van smaak. De een zal het ‘Gezicht op Delft’ noemen, een ander wellicht het ‘Atelier’, een ander het ‘Melkmeisje’ en weer een ander ‘Het straatje’. Doch er zijn bij hem in ieder geval, wat de geest betreft, wel twee uitersten te vinden. Dit zijn de ‘Koppelaarster’ en de ‘Emmausgangers’. Het maakt eigenlijk niet eens veel uit in welke levensperiode van den meester deze twee doeken ontstaan zijn. Ik voor mij geloof zeker in de ‘Emmausgangers’ met een laat werk te doen te hebben. Maar hoe dit ook moge zijn, de ‘Emmausgangers’ zijn voor dezen schilder een uiterste consequentie.

Dit werk mogen wij zonder twijfel zijn hoofdwerk noemen.

Het is niet overdreven deze schepping één der hoofdwerken der 17e-eeuwsche Hollandsche schilderkunst te noemen. Voor mij is dit werk een der wonderbaarste en geheimzinnigste schilderijen die bestaan. Jammer dat wij dit werk nog niet in al zijn stralende geheimzinnigheid kunnen genieten. De groezelige vernislaag ontrekt aan het oog juist dat wat Vermeer ons altijd ten volle te genieten geeft: zijn alleruiterste kleurenzuiverheid en zijn wonderlijk licht.

Dit schilderij ondergaan, beteekent: een gevangen raken in Vermeer's diepste bezieling. Daar is de schilder van de wereld weggedroomd. Daar is in letterlijke zin de vrouw op de achtergrond geraakt, doch mee opgenomen in de sfeer van het buitenaardsche. De groote tegenstelling met de ‘Koppelaarster’ bestaat hierin dat de groote vreugde van 't verliefde feest in de ‘Emmausgangers’ gestegen is tot de genade van een vraag om de absolute Hemel.

De altijd om geluk vragende Vermeer vraagt daar aan den Hoogsten Mensch de diepste en uiteindelijke Waarheid. De altijd droomend genietende Vermeer voelt daar de belofte van uiterste zaliging, een levende stilte in de hoogste vrede. Dit onderwerp is door niemand ooit zoo geschilderd. Al kan er misschien wel gesproken worden van Italiaansche invloed of invloeden der Utrechtsche school, dan beteekent dit hoogstens iets ten opzichte van de compositie. Hier geen verheerlijkte Christus, het wonder is in dit schilderij eigenlijk geheel niet uitgebeeld. Al is dit geheele schilderij een wonder te noemen, een Katholieke of een Orthodox protestantsche Vermeer had dit onderwerp nooit zoo geschilderd. Hier geen Christus dus die zich weer aan hun oogen zou onttrekken en ook geen Christus die God is.

Het zijn drie menschen, opgenomen uit de hoogere sferen der Heiligende Geest en bezield door het allerhoogste wezen dat menschelijk denkbaar is en bij hen aanzit. Hier is van verliefdheid op het leven geen sprake meer, hier is alleen een luisteren naar de ontsluiering van het diepste geheim des levens. Het is alsof de schilder hier een uiteindelijke bevestiging zal krijgen ten opzichte van de grootste vragen waar het geheele menschelijk leven zich in en om beweegt: Het groote verlangen naar een nooit meer eindigend gelukkig leven. De groote levensvraag voor velen drong zich zeer

zeker bij dezen kunstenaar meermalen op; en het is of hij in de 'Emmausgangers' heeft willen zeggen: 'Ja, het is toch waar, wij blijven leven'. Het breken des broods ontsluierde voor hem dan toch het geheim der Waarheid. Hij herkende het Hoogste en werd er in opgenomen.

Het lijkt mij geheel niet onmogelijk in dit schilderij tevens een afbeelding te zien van den schilder zelf (de figuur op den rug gezien, welke zeer sterk lijkt op de bruidskooper van de 'Koppelaarster') en op de achtergrond zijn vrouw. Deze vrouw toont in ieder geval een zeer sterke gelijkenis met het meisje op de 'Koppelaarster', alleen wat ouder. De andere figuur op de voorgrond is wellicht een zijner goede vrienden. Het waren immers bijna altijd 'portretten' die de schilders gebruikten voor hun onderwerpen en al zijn de figuren niet altijd 'natuurgetrouw' afgebeeld, te herkennen zijn zij bij eenige vergelijkende studie meestentijds wel.

Het lachende meisje, op de 'Koppelaarster', kijkt even ingetogen, wonderlijk, als de vrouw op de 'Emmausgangers'. Alleen met dit groote verschil dat het meisje daar het geval w.m.n. 'zalig' vindt, terwijl in het andere beeld de vrouw het levende wonder mee ondergaat en er geheel in opgenomen is.

In het eene geval vraagt de man de tastbare zinnelijk liefde, in het andere geval vraagt hij opgenomen te worden in het mysterie, de Goddelijke liefde zelf. Daarom kunnen wij deze twee schilderijen als samenvatting zien van de roerselen welke deze schilder dreven tot zijn hoogste vlucht.

* * *

Er zijn twee schilderijen van dezen schilder welke ik voor mijzelf 'onecht' zou willen noemen, ook al zou hij deze toch geschilderd hebben.

Dit is in de eerste plaats zijn 'Allegorie des Nieuwen Testaments'. Toen hij deze compositie samenstelde heeft hij het Christendom zeker niet sterk beleefd. Al is op de achtergrond dan wel een schilderij te zien met een gekruisigde Christus en al staat op de tafel een koperen kruisbeeld, toch overtuigt ons dit schilderij in het geheel niet. De massale, eenigszins zwijmelende vrouwenfiguur (zeker zijn type niet!), die de

geheele compositie beheerscht en met haar voet zijn geliefde globe vertreedt, waarbij op de grond een serpentje rondhuppelt, dit alles is misschien Vermeer als schilder, doch zeker niet in de volle diepte van zijn geest. Wij weten het niet, doch misschien worstelde hij, toen hij dit doek schilderde, met het groote probleem der wereld en der liefde, dat hij toen zeker niet overwonnen had.

Een ander schilderij, sedert kort aan hem toegeschreven, is voor dezen schilder vreemd en raadselachtig. Het is de boetende Magdalena onder het kruis. Zoo'n onderwerp zouden we van hem nooit verwachten. Waarom laat hij de vrouw voor haar zondig leven boeten, al is zij dan onder het kruis reeds een heilige. Hij, die de vrouw nooit anders dan gelukkig gezien had. Hij, die nooit een slechte vrouw geschilderd heeft, dus ze eigenlijk nooit heeft willen zien. Als deze werken door hem geschilderd zijn, bewijzen zij tusschenstadia in zijn leven, waar wij zoo goed als niets van weten.

Vermeer, de reiziger door dit leven, op weg naar het hoogste geluk, is ons een reisgenoot, die de weg wijst naar het klaarste licht en de zuiverste stilte. Vermeer verstaan is in de geest met hem ‘meebidden’.

Klein journaal
Door Dirk Coster

Journalistiek in grooten stijl

Wie op bepaalde momenten in de Nieuwe Rotterd. Courant de hoofdartikelen schrijft, is mij niet bekend. Wel heeft het me nu al eenige malen getroffen, dat op oogenblikken van politieke of moreele gespannenheid de N.R. Crt. plotseling een artikel lanceert, dat zich temidden van den stroom van overige publicaties onderscheidt door een groote menschelijke bewogenheid, die dan vanzelf zich omzet tot een indrukwekkende taal. Waarin alle kleine dagelijksche reserves, de intellectueele terughouding, zelfs de voor Rotterdam zoo zwaarwegende commercieele relaties opzij gezet worden. Welk een plotselinge verjonging in het eerwaarde oude orgaan! Toch behoort het zoo. Een mensch en zelfs een volk dat dit niet meer kan, dat zich niet plotseling uit het relatieve losrukken kan, is feitelijk al verloren, is gedoemd zijn hoogere en op den duur zelfs zijn lagere belangen prijs te geven. Zoo op dien grijzen Septemberochtend van 1938, was dat ééne ochtendbladartikel onvergetelijk, geschreven in den nacht na Chamberlains avondrede, toen er geen hoop meer scheen te zijn dat het noodlot over de wereld en Nederland zou afgewend worden, dat uitklonk in enkele sobere zinnen - nauwelijks zich onderscheidend van gewone journalistiek, - waarin iets her-opklonk van het sobere aanvaarden van ons Wilhelmus: een artikel dat een deel van Nederland (het door de N.R. Crt. bereikte deel) dien dag stilgemaakt heeft, maar ook... bereid. En nog indrukwekkender zoo mogelijk, dat andere ochtendbladartikel, op den Zondag in November tijdens het woeden van de Duitsche furie, waarin niet alleen de beulen, maar ook en vooral onze eigen onbarmhartig-bedachtzame regeering met een waarlijk onweerstaanbare kracht gegeeseld werden. Het is te bemerken en te onthouden, dat ondanks alle theorieën over ‘de afgekoelde ontroering’ die alleen schoon proza zou kunnen scheppen, - zulk proza,

niet meer dan journalistiek bedoeld, door de aanstorm van het leven daarachter geheel onwillekeurig tot de klassieke allure wordt geboetseerd, in rhythme en klank.

Het smartelijk onderwerp verzet zich er eigenlijk tegen om iets ervan te citeeren, toch wil ik, voor het in de eindelooze vloed van drukwerk ondergaat, een enkele passage hier nog vasthouden, waarin de onheimelijke kracht van het rhythmisch weerkeerende, als een eentonige en steeds dieper pijnigende hamerslag neerkomende woord 'vanzelf had voor ons gesproken...', me dagenlang geobsedeerd heeft:

> Het spreekt vanzelf, zoo heet het, dat de Nederlandsche regeering de grenzen niet voor vluchtelingen heeft opengesteld. Het spreekt vanzelf, ja misschien voor de koele kamers van de departementen. Maar het spreekt niet vanzelf voor de harten van de Nederlanders.
> Voor hen had het vanzelf gesproken, indien de regeering deze ongelukkigen liefderijk had opgenomen, indien zij zich had geschaamd menschelijke wezens terug te stooten, in de verschrikkingen van een concentratiekamp. Van zelf had voor ons gesproken, indien de regeering ruim baan had gemaakt voor het particuliere initiatief, dat Joodsche vluchtelingen en kinderen een onderdak wilde bieden in den huiselijken kring. Van zelf had voor ons gesproken, indien de regeering dit denkbeeld had aangemoedigd, indien zij alle faciliteiten had gegeven, welke maar gegeven kunnen worden. Vanzelf had voor ons gesproken, indien de regeering een voorbeeld had gesteld, indien zij de vertrapten, zieken en gewonden, die aan haar deur klopten om een aalmoes, liefderijk had opgenomen. Vanzelf had voor ons gesproken, indien de regeering die Nederlanders, die ontsteld over zooveel ellende kinderen medebrachten, over wier ouders lot soms geen zekerheid bestaat, ongemoeid had gelaten en in stilte had bedankt voor de wijze, waarop zij de menschelijke grootheid van Nederland aan den vreemdeling hebben getoond. Vanzelf had voor ons gesproken, indien de ambtelijke machine voor ditmaal eens ontdaan was van de remmen van belangen en belangetjes, van de looden blokken der ambtenarij.
> Zoo zouden wij nog vele dingen kunnen opnoemen, welke

> door ons als een vanzelfsprekendheid worden gezien. Maar wij zullen eindigen, omdat zij alle samenkomen in ééne gedachte: dat het voor ons vanzelfsprekend zou zijn geweest, dat de Nederlandsche regeering de spontane actie van het Nederlandsche volk had begrepen, dat zij gehoor had gegeven aan den wil van het volk, dat zij ons de schaamte had bespaard, welke over ons komt, indien wij moeten bedenken, dat Nederlandsche gezagsdragers met bloedend hart geweld moesten gebruiken om de ongelukkigen terug te sturen naar het land, waar de dood voor hen een verlossing is.'

Er verschijnt meer van zulk proza in onze pers, in deze telkens weer bewogen tijd. Waarom ik deze woorden over dingen die niet vergeten mogen worden, nu hier nog overschrijf? Om het genot der levende taal ten eerste, die zonder één gedachte aan woord-schoonheid neergeschreven werd, ten tweede met de meer practische gedachte: waarom maakt men niet, b.v. onder den titel, 'Kroniek van onzen tijd', van deze en dergelijke uitingen een geregeld verschijnend jaarboek? Het zou van groote waarde blijken.

Enkele gedachten over den dood

De mensch leeft, alsof hij alleen niet sterven kan, al ziet hij dagelijks dooden rond zich vallen. De mensch leeft alsof hij alleen vrij is om te streven, al ziet hij zoo goed als alle levens half verstikt in de banden hangen van fatum en toeval. Hoe meer wij werkelijk denken te leven, hoe meer we droomen bij dag. En eigenaardig: die het brallendst werkelijk leeft, die droomt het diepst.

Leven dus is bedronken van leven zijn. De levensgloed, die den mensch bij voortduring naar brein en oogen stijgt, verdooft daar de voorstelling van zijn eigen dood. Tachtigjarigen wier lot vreeselijker is dan dat van den ter dood veroordeelde in zijn cel, (want kerkermuren zouden kunnen omvallen) leven gretig en onbekommerd, ze glimlachen aandachtig naar alle kleine dingen van het leven. Is dit de wijn waarvan de Perzische dichters altijd zingen, dat geheimzinnig symbool? Want inderdaad is leven: van den wijn des levens bedronken te zijn. In deze dronkenschap zijn we

allen opgenomen en geborgen: de natuurlijke en de wijsgeerige mensch, bruut en droomer.

Het is dus een geheimzinnige genade van het leven, die wil dat overal waar leven is, de dood niet zijn zal.

Het zijn niet de beuzelingen, die zooals de wijzen zeggen, den dood vergeten doen. Het is de levensgloed door de oogen uitschijnend, die aan de beuzelingen deze vervoerende flonkering verleent.

Een mensch weet de dood bestaande. Maar hij kan zichzelf duizend maal zeggen dat hij sterven moet, deze duizend maal zeggen vormen tezamen nog niet één enkele voorstelling, verbeelding, van den dood.

Dier en mensch verschillen minder dan men zegt in hun verhouding tot de dood. Alleen het dier mist het abstracte en koele voorweten omtrent den dood. Maar ook het dier kent de ontzetting voor de dood van zijn gelijken, de overgang van leven tot niet leven, die door zijn reukorgaan op hem indringt als het onbegrijpelijke, iets dat op ontzettingwekkende wijze niet in orde is. Breng een kat bij zijn gestorven makker, met wie hij dagelijks omging, at en sliep. En tracht hem langer dan dertig seconden vast te houden. Het is niet mogelijk. De vluchtdrang is te sterk.

Zoo ook de mensch. Weten omtrent de dood is dus nauwelijks meer werkelijk dan het on-weten van het dier. Maar soms dringt de dood op den mensch in. Door meer organen dan bij het dier, en door minder snel vergeten gevolgd. Dan z i e t men den dood, met een vernietigende schrik, soms door een plotseling ongeluk van een wildvreemde, soms door den dood van een bemind mensch, maar dit is geen regel, want men kan zoo vervuld zijn van de gedachte aan leven en voortleven, dat men de physieke dood als 't ware langs zich heen laat gaan. Maar de dood zien op deze wijze, beteekent ook zelf door dien dood overmeesterd te worden, zelf in staat van versterving te zijn, de ontbinding gehecht te zien aan ieder aangezicht, zich over een grond te voelen gaan verzadigd van dooden. Dan keert de genade des levens zich om, want waar de dood is kan het leven niet meer zijn.

In zulke oogenblikken heeft alleen de droom van altijd leven den mensch de kracht gegeven, den lichamelijken dood voorbij

te zien. Zelfs al werd dit eeuwig leven geen zekerheid voor hem, dan toch werd aan den lichamelijken dood daardoor de onwrikbaarheid ontnomen.

Waarom leven wij dus zoo zorgeloos samen met den dood? Omdat we ons de reserve geschapen hebben van het 'misschien niet'. Misschien is de dood de dood niet.

Nog even: de Paulusbrief

Naar aanleiding van de Paulusbrief ontving ik nog vele weerleggingen en onderstellingen. Enkele dezer acht ik belangrijk. Deze bijv. Men vroeg mij: is het wel zeker dat Paulus 'de kleinere liefde' verwerpt? Waar zegt hij dit in deze bekende passage? Wordt dat er door u niet 'ingelegd', wat de Duitschers noemen 'hinein-interpretiert'? Ik antwoord: de sleutel tot deze passage ligt in het laatste beeld, waartoe de andere ons opleiden. En wat staat daar? Men geeft zijn goederen weg en zijn lichaam om te verbranden. Hier valt dus elke gedachte aan 'gewone huichelarij', aan eer en eigenbaat weg. - Maar hoe komt men tot zulk een daad van volmaakte zelfverloochening? Toch altijd vanuit een zeker quantum van aanwezige liefde, aangevuld door een zekere eerbied voor en een hunkering naar de liefde. In zulk een daad als Paulus noemt, is altijd een zeker quantum aanleidende liefde aanwezig. Hetzelfde geldt trouwens voor 'de taal der engelen'. Wie zou ooit de taal der engelen kunnen spreken, zonder iets van den engel in zich te hebben? Toch wordt al dit kleinere door Paulus verworpen en tot ijdel geluid verklaard.

Een andere tegenwerping werpt een verrassend licht op deze woorden. Deze opposant zeide: de bewijsvoering lijkt in zekere zin onweerlegbaar, maar ge vergeet, dat Paulus hier waarschijnlijk polemiseerde tegen de Grieksche filosofen, speciaal de Stoicijnen, die leerden dat men zijn daden nòch door haat nòch door liefde moet laten bepalen. Eerlijk gezegd meen ik dat naast het element van zelfkwelling, dat onmiskenbaar in Paulus aanwezig was, men door deze hypothese het dichtst bij de verklaring komt van wat er absurd lijkt in deze woorden.

Maar welk een fatale vergissing dan, dat men een eenzijdigfelle polemische wending voor een levensvoorschrift nam!

De jongste generatie en de werkelijkheid
Door Anthonie Donker
II

Weinig heeft de jongste generatie aan romantische bagage bij zich. De doos van Pandorra is al lang leeg gevlogen. Zebedeus zweeft niet meer boven de landen, maar hij gaat tevoet, met een langen weg voor zich, en het versleten koffertje dat hij bij zich heeft bevat ongeveer zooveel als dat van den man die met een tandenborstel en een zakspiegeltje op reis ging. De zonen van Zebedeus waren het die de netten en het schip verlieten om Christus te volgen maar hijzelf bleef achter; was hij de sukkelaar die het grootsche oogenblik verzuimde? Zebedeus is ook nu nog de man die den weg niet kan vinden, hij heeft in onze dagen veel weg van Charlie Chaplin, dien armen drommel en droomer die zich op een schoen en een slof en heimelijk met de handen op den rug naar de verte wuivend, zijn weg als de anderen door het leven tracht te vinden. Zonder heroïek, geschrokken van de verwarring waar de anderen zich blind voor houden, ongeschikt, onhandig en onhandelbaar in het gelid, zoo probeert hij voorzichtig en voorloopig zijn ongemakkelijken levensweg. Dit ongeveer is het beeld der doodarme maar doodeerlijke, en daarom temidden van onnoemelijk veel schijn bij uitstek waardige levenshouding der jongste dichters. Het levert niet veel wat men noemt poëtische stof op, want er is geen groote vervoering, geen meesleepende droom, er is alleen maar een hardnekkig en moeilijk pogen om enkel gewoon te zijn (temidden van een ongewone geveinsdheid en alledaagschheid!), en zich daarover gewóon uit te spreken. Dus evenmin als groote daden en droomen zijn er grootsche woorden. Het is niet gemakkelijk met zoo weinig indrukwekkende gegevens en middelen als dichter indruk te maken, ja zelfs maar dichter te

zijn. Want ook al heeft een halve eeuw techniek de middelen geraffineerd en is ook dit 'vervoermiddel' meer dan vroeger bestuurbaar geworden (al is Pegasus dan nog niet gemechaniseerd), toch is het juist verre van gemakkelijk poëzie te schrijven die alleen maar met gewone woorden over gewone dingen gaat, en die overbodig zou zijn, als ze daarbij even gewoon als de woorden en de dingen bleef, dus geen poëzie werd, maar slechts enkelvoudige werkelijkheid bleef instee van verbeeldingswerkelijkheid te worden. 'Poésie parlante' is als poëzie incognito, maar aan haar houding wordt zij herkend! Poésie parlante intusschen over nog niet eens een 'vie romancée', het lijkt een kale, sjofele boel. Maar Zebedeus noch Don Quichote noch Charlie hebben er ooit welvarend en luxueus uitgezien, en de dichter van heden is nu eenmaal in den geest niet meer dan wat in het stoffelijke de 'kleine Mann was nun' was: een zeer bescheiden gelukzoeker! Bij Hoornik, dien men als de meest karakteristieken vertegenwoordiger dezer generatie en dezer levenshouding kan beschouwen, heet deze oprechte hedendaagsche 'kleiner Mann was nun': Mattheus. Van het vrij uitgebreide werk (teveel!) dat hij sinds 1936 in niet minder dan zeven kleine bundels uitgegeven heeft, teekent dit het best zijn verhouding tot de werkelijkheid. Een poging tot verzoening met de werkelijkheid, maar die voorloopig mislukt, en eindigt in de verwarring waarmee zij begon, en met een wild en angstig teruggrijpen naar het van ouds- en van kindsbeen vertrouwde: het hart, het kruis, het anker, de drie symbolen van een vast en veilig bezit, die de moeder in haar broche droeg maar die in hemzelven nu verward dooreenliggen. Een poging tot eenvoudige aanvaarding, maar die door het verwarrende leven, dat met duizend tegenstrijdigheden op hem aanstormt, afgeslagen wordt. Daarbij een streven dit alles zoo eenvoudig mogelijk uit te spreken: de strofen zijn al even eenvoudig als de woordkeus, en de requisieten die wat er geschiedt illustreeren en suggereeren moeten, zijn de simpelste gebruiksvoorwerpen en gewoonste stadsbeelden: leunstoelen, een kleerenkast, leege buitenstraten, een gracht. Geen pathos, wel een beetje pathologie. Maar het laatste hoeft geen verwondering te wekken, want 'het lijden aan den tijd' is voor den jongen mensch die zich een uitweg uit de tegenstellingen en tegen-

strijdigheden zoekt vooreerst een ziekte, een koorts, een obsessie.

Hoorniks 'Zebedeus' draagt den naam Mattheus. Mattheus heet een episch gedicht, het is op een prijsvraag die dat vroeg, geschreven. In werkelijkheid is het natuurlijk een lyrisch verhaal. Het is groot opgezet en het teekent de behoefte aan grooter en breeder werk en den ernst die de nieuwste dichters weer willen maken met juist het w e r k . Geboorte en Requiem van Hoornik zijn ook groote gedichten, en breed episch werk maakte Mok met Exodus en het Kaas-en-broodspel. Niet toevallig heet hun nieuwe tijdschrift dan ook Werk. Des te meer is het jammer, dat Mattheus toch een halve mislukking is gebleven. Een gedicht met zoo uitstekende fragmenten behoorde en verdiende als geheel een verrijking onzer poëzie te zijn. Dat is het niet geworden, daarvoor is het veel te ongelijk van kracht, op verscheidene plaatsen te onduidelijk en duister. Na het fragment over het Rijksmuseum met de bijzonder mooie strofen over het Joodsche bruidje zinkt het gedicht leelijk in. Het heeft eigenschappen die de verwachting wekken, dat het een poëtische gebeurtenis had kunnen worden, zooals elk in hun tijd, Persephone en Beatrijs, Maria Lécina en Awater. Daarvoor is het veel te onafgewerkt gebleven.

Mattheus is een patiënt, die uit het gekkenhuis ontsnapt en terugkeert naar zijn stad, Amsterdam. Het gedicht is zoodoende een dubbelbeeld geworden; in het eene hebben alle angst en verwarring die het bestaan den dichter in zijn zieleleven aandoet gestalte gekregen, in het ander dat er zich nauw mee vereenigt daagt het leven van de stad Amsterdam op, in een groot aantal typeerende tafreelen: station en IJ, de ontwakende stad, de Spiegelgracht, de Dam met de poppenkast, een orgel in de Jordaan, het Rijksmuseum. Sommige daarvan zijn zeer mooi. Het uitgangspunt is kennelijk geweest een episch gedicht over Amsterdam te schrijven, maar de problemen, de zielenood van den dichter maakte zich ervan meester, en zoodoende werd het evenmin een episch beeld in een lyrische sfeer gedrenkt, als een lyrisch gedicht tegen den epischen achtergrond van de stad, maar de beelden van de stad dansen scheef en nerveus mee op de schichtige dwaaltocht van den inzichzelf opgejaagden Mat-

theus. Ook dat verklaart de onevenwichtigheid van het gedicht. Het gedicht zijn als het ware over elkaar geschoven negatieven van een film, opnamen van een verschrikt, angstig gezicht met half erdoorheen opnamen uit de stad. Men weet zoodoende niet zeker waarover het gedicht gaat; de dichter zei tot het gedicht: het gaat over Amsterdam, maar het gedicht, dat hem beter kent, antwoordde: het gaat over jou. Die tweestrijd heeft zich in dit episch werkstuk afgespeeld, en al is het zoo geen geheel kunnen worden, waarin de twee werkingen alkaar versterken en waarvan de tweeledigheid poëtisch verantwoord blijkt, als menschelijk document is het in zijn tweeslachtigheid interessant. Want het bevat de bekentenis van een wanhopigen strijd om tot zichzelf te komen, en daarmee tot een voor de ziel houdbare positie in het leven. De verwardheid van het gedicht behoort in zooverre bij de bekentenis, is er een element van. Mattheus is gebonden, met al zijn herinneringen, aan het leven der stad, hij hoort er van kindsbeen bij, hij herkent het alles bij zijn terugkeer als iets van zichzelf, maar tegelijkertijd kan hij er niets mee beginnen, is het er voor hem niet in uit te houden, overal maakt zich de verbijstering weer van hem meester. Bij geen mensch, geen kind, geen levend wezen vindt hij weerklank of begrip. En het eind is dan ook, dat de patiënt weer teruggebracht wordt naast het asyl: v o o r l o o p i g i s e r n o g g e e n p l a a t s v o o r h e m i n h e t g e w o n e l e v e n. Ziedaar de slotsom van Mattheus. Er bestaat voor hem geen enkel vast punt, de werkelijkheid waarin hij moet leven, waarmee hij zich dient te verzoenen, biedt hem nergens houvast. Hier sta ik met leege handen, hier ga ik zonder doel, zegt het gedicht, en het voegt erbij: en toch sta ik er middenin, ik kan deze werkelijkheid niet verloochenen, ik ben eraan gebonden. Mattheus is de eerlijke, onverbloemde bekentenis van nederlaag en onmacht: hij bezit niets om die werkelijkheid te ontkomen, of te beheerschen en te ordenen, geen droom, geen romantische illusie, geen zedelijk beginsel, geen geloof. Niets heeft hij verworven, dat hem anders dan als een schuw, schrikachtig opgejaagde, een vreemden buitenstaander door het toch van oudsher bekende leven der stad doet gaan. Vandaar dat hij slechts hulpeloos terugtasten kan: naar de oudste symbolen zijner jeugd, het kruis, het

anker en het hart, vereenigd in de broche op de borst der moeder gespeld. De roep om de gestorven moeder is de uiterst instinctieve toevlucht, de ‘clou’ der bekentenis van verwarring en nood. Moederbeeld, kinderdroom, verloren geloof, het eenige wat steun biedt, zijn overschotten, geen verworven geestesbezit. Mattheus' zielenood heeft nergens tegenwicht in, voorshands. Mattheus hoort bij alles en bij niets. Alles gaat in elkaar over:

> Wat is verleden, wat is heden,
> wat werklijkheid en wat is droom,
> wat dringt zoo zwaar in al zijn leden
> als sappen in een ouden boom?

Mattheus doet een beetje denken aan Nijhoffs Awater, die ook op drift is en bij niets maar ook bij alles ter wereld behoort. Doch daarin ligt ook juist het verschil.

Mattheus die bij alles behoort, merkt tenslotte bij niets te behooren. Awater echter weet, dat hij nergens bij behoort en daarom kan hij, op elks beurt, bij alles behooren. Mattheus kan bij alle gemeenschap niet van zijn eenzaamheid loskomen. Awater kan bij alle eenzaamheid met alles een soort van gemeenschap aangaan. Ook de poëzie van Nijhoff is uit verwarring des tijds geboren, tijdens den oorlog toen alle zekerheid den jongen menschen ontviel. Maar hoezeer ook verstoken van elk houvast, behield de dichter Nijhoff één zekerheid, die hem nooit ontvallen is, zichzelf, of liever zijn dichterschap, zijn fantasie, zijn spel. Mattheus is een patiënt, en als hij in zijn beste conditie is een verlofganger die het in de werkelijkheid probeert. Nijhoff echter is in de werkelijkheid de ‘wandelaar’ gebleven, Awater is een reiziger door de werkelijkheid. Mattheus en Awater vertrekken beide, maar Mattheus' vertrek naar de werkelijkheid is een vlucht, Awaters vertrek is een ‘voorgoed begonnen begin’. Nijhoff heeft de werkelijkheid, het verbond met de aarde, met behoud van het volle eemzaamheidsbesef, geheel aanvaard. Awater is een vreemde op aarde, die met de aarde wel zoolang vertrouwd wil zijn, en die vertrouwdheid lukt hem wonderwel. Maar Mattheus gaat het slecht af een vreemdeling in de werkelijkheid te zijn, hij lijdt daaronder omdat hij van nature tot vertrouwdheid ermee geneigd is maar haar niet

meer terugvinden kan, ofschoon zijn wezen hem er niet van ontslaat die vertrouwdheid weer te zoeken. Een mystieke drang maakt de werkelijkheid voor hem onhoudbaar en onaanvaardbaar. Nijhoff echter heeft de onaanvaardbare werkelijkheid voor zichzelf draaglijk gemaakt door haar met zijn mystiek te betooveren. Zoodoende is Hoorniks Mattheus de geschiedenis van een evenwichtsstoornis, Awater die van een evenwichtsherstel.

De vergelijking met Nijhoff biedt zichzelve nog destemeer aan, omdat Nijhoffs poëzie duidelijk op die van Hoornik, en van anderen onder de jongsten, van invloed is (al is het speelsche element bij al deze jongeren kleiner). En dan juist de Nijhoff der latere verzen, die nog meer dan in het eerst het concrete, de aarde is gaan zoeken, in zijn Nieuwe verzen, waarvan de titel ook met nadruk op den wil tot een nieuw begin wees. Het is bij de hier geschetste geestelijke situatie der jongste dichters niet te verwonderen dat de invloed van Nijhoff toeneemt. De gewone taal, samen met de gewone werkelijkheid middel en voorwerp der verbeelding! Wij herkennen den invloed van zijn concretisme en zijn eeredienst der aarde niet alleen bij Hoornik, ook bij Hoekstra, en van zijn stijl bij enkele jonge Protestantsche dichters, Kamphuis vooral. Geheel in dezelfde lijn ligt een vermindering van den invloed van Marsman. Niet omdat de ongehoorde fascinatie van zijn élan voor de jongste dichters minder sterk geworden zou zijn. Juist van zijn stijl, zijn vers vindt men ook bij de allerjongsten de sporen nog weer terug. Men vergelijke eens een vers als La plongeuse bij Marsmans Salto mortale; tegelijk blijkt dan hoe de navolging, hoe curieus en frappant ook in dit geval, toch de mindere is: in Salto mortale zijn acrobaat en toeschouwer in den dichter vereenzelvigd en gescheiden tegelijk, in La plongeuse beschrijft de waarnemer den duiksprong, dus zijn waarnemingen, maar de laatste regel deelt iets mee, wat alleen de duikster zelf gewaarwordt, de smaak van het tegen de tanden slaand water:

Salto mortale

Ik zelf maakte, van trapeze zwevend naar trapeze,
den duizelingwekkenden doodensprong, en in de on-
deelbare eeuwigheid dier seconde, bliksemde ergens

- beneden mij? boven mij?
aan welken kant en in welk heelal? -
de laatste regen der sterren voorbij

nu flikkert mijn leven mijn lichaam uit.
de eeuwigheid fluit in een kogel voorbij.
aeonen, aeonen.
(Kiriloff, Kiriloff in de Daemonen!)
- 'Vang!'
het lijf vangt de ziel als een boemerang.

terwijl ik sidderend tusschen de sterren hang,
zit ik beneden - 'hier is mijn hand' -
de laatste acte is aan den gang.

La plongeuse

Penthesileia sprekend tot haar volk?
In blauw kuras een marmerlijf bedwongen,
De amazonehelm is strak en wit.

De meeuw der blanke armen meet de einder,
't Is of zij offert maar aan welke god?
Want aan haar lichaamsnaald ontleent 't heelal

Een nieuw en duiz'lend evenwicht,
Granaat!
De meeuwen breken op hun spiegelbeeld.
Verbijt het roest dat naar uw tanden slaat.

Het illustreert de magnetische aantrekkingskracht die van een aantal van Marsmans verzen telkens weer op anderen, jongeren kan uitgaan. Maar tegelijk is zijn poëzie te romantisch om de leidster der jongste dichters te zijn. A. Roland Holst moge de daagsche werkelijkheid nog hooghartiger hebben losgelaten, maar niemand heeft haar hartstochtelijker weggetrapt dan Marsman. Hij is bovenal (al is terecht en raak opgemerkt, dat zijn mortalisme nog sterker dan zijn vitalisme is gebleken) de romanticus van een grootscher leven, een bestormer van het groote. Aan dat élan waagt de jongste generatie zich niet, zij kent er de grenzen van situatie en eigen kracht te goed voor, zij wantrouwt alle grootsche

pogingen, zij heeft vooreerst genoeg met zichzelf te stellen, omsingeld als zij is door een tegelijk dreigende en naargeestige, vale en gevaarlijke werkelijkheid. Niet te verwonderen, dat in deze situatie Nijhoffs geheimzinnig realisme haar nader stond, want hoe mysterieus en zelfs fantastisch dan ook, in elk geval was het een soort realisme en hield het rekening met alle dingen 'in de onmiddellijke nabijheid' die deze generatie vooreerst niet kan verlaten en zelfs nauwelijks verlaten wil. Want Nijhoff is een toovenaar van het kleine, een betooveraar der daagsche werkelijkheid, door wien de fluitketel in de keuken zelfs nog het rattenvangersliedje fluit. Geen treffender poëtisch zelfportret van Nijhoff dan de muzikant uit de Kleine Prélude van Ravel, die van deksels, cocosdoppen en flesschen een orkest toovert. Zoo tracht hij alle gewone dingen te wijzigen tot zij ongewoon worden en gehoorzamen aan zijn fantasie. Trachtte hij eens de woorden los te zingen van hun beteekenissen, altijd en nu meer dan ooit tracht hij de dingen los te zingen van hun dagelijksche bestemming! Hij betoovert ze tot ze zelf betooverend worden: is dat niet het geheim van alle dichtkunst?

Tusschen den invloed van Nijhoff en Van Marsman op de jongste dichters ligt die van Greshoff, die reeds over haar hoogtepunt heen is. Ook Greshoff heeft als Nijhoff getracht zich de daagsche werkelijkheid, in zijn eenzaamheid vertrouwd te maken, maar in zijn haastig 'pluk den dag', dat door doodsangst en desillusie geïnspireerd was, verzuimde hij de dingen die hij plukte met zijn eigen droomen te betooveren, half cynisch half conversabel verkoos hij voor zijn eenzaamheid de bescherming van het café, en somde de gezelligheden des levens op zonder er de bijsmaak van te verzwijgen. Doch het lied dat daaruit kon voorkomen, was meestal niet meer het lied van den dichter, den fantast, den herschepper der werkelijkheid, maar dat van den liedjeszanger, den gebruiksaanwijzer, den moralist des dragelijken levens. Greshoff die geen bekeerling tot het aardsche, als Nijhoff, maar een gewezen en spijtig zonaanbidder is, verviel te vaak in den toon der berijmde recepten, hij werd een Speenhoff zonder mandoline, een naar het café verhuisde haardrijmer: zijn vers verloor alle geheimzinnigheid, alle schijnsel dat van ergens, niet te zeggen waar vandaan, in alle

poëzie doorglinstert. Zoo kreeg hij bijna den toon der levensliederen, van Dirk Witte en dezulken, dat wat de Duitschers 'Gebrauchslyrik' hebben genoemd en waarvan Kästner een voorbeeld, op den rand der poëzie soms, is. Bij Greshoff is het omgekeerd, van de poëzie af raakt hij in de andere richting over den rand. Een tijdlang heeft dat in de jongere poëzie een zeer schadelijken invloed gehad, en wemelde het van boudeerend, berijmde anecdotiek. Daarbij komt nog Slauerhoffs schadelijke invloed, minder van diens levenshouding, dan van zijn onverschillige behandeling van het vers, dat uiterste van 'poésie parlante', dat wel hij zich veroorloven kon maar dat de verdere ontbinding van het moderne vers verergerd heeft.

De invloed van Nijhoff bewijst, hoezeer de jongste dichters aan de werkelijkheid hun verbeelding weer willen opleggen, hoe zij ernaar haken dwars door die daagsche werkelijkheid heen, die zij niet slechts beoordeelen maar betooveren willen, weer tot de andere werkelijkheid der poëzie te komen. Nijhoffs 'mystieke werkelijkheid' bood hun een toovers leuteltje daartoe. Bij Hoornik is de behoefte om den doffen ban der werkelijkheid te verbreken zeer sterk: die neiging blijkt in de duisterheid (onnoodig dikwijls) van zijn vers, op vele plaatsen, in zijn hang tot mystiek, in de bijbelsche en katholieke herinneringen die zijn werk symbolisch doorspelen.

Hoornik is begonnen bij het zgn. 'tijdvers', dat in het kader der 'gebruikslyriek' hoort. Maar hij is er niet bij blijven staan. Aanvankelijk inspireerde hem de anecdote, het krantenbericht, niet omdat het zijn verbeelding in werking stelde, maar omdat het hem aangreep. Die emotie echter, altijd onmisbaar maar altijd onvoldoende als poëtisch element, heeft hij gaandeweg tot verbeeldingsemotie getransformeerd. Zijn uitgangspunt was de journalistiek: zijn vers was eerst verwant met pamflet, sociale noodkreet en protest; maar allengs werd de krant voor hem geheimzinnig, of wist hij haar feiten-inhoud met zijn visie mysterieus te maken. Daarmede was hij op weg naar het dichterschap, van het tijdvers naar de verbeelding, van de anecdote naar het ontijdelijke. Zoo raakte zijn poëzie van de daagsche werkelijkheid los, waarin zij anders, als zoovaak bij Van Oosten, Van Hattum en anderen bleef steken, zonder dat de strijd met die werkelijkheid op-

hield het gegeven zijner poëzie te zijn. Want de tijd was er niet naar om zich aan die werkelijkheid te ontrukken en uit te wijken naar welk elysium, naar welke kruistochten- en kathedralenwereld ook. De strijd om een nieuwe, eigen en boeiender wereld speelde zich binnen de daagsche werkelijkheid af, op straat als het ware. Daarom is het strijdperk van Mattheus: Amsterdam. De anecdote, de straatscène kon daar mee nu voortaan ook meer worden dan min of meer treffend incident, ze werd symptoom, ze werd tot episch element, en stond niet meer op zichzelf maar werkte mee in een regie der feiten, in een visie van den dichter, de banale momentopname werd nu tot meer beteekenend onderdeel waar de verbeelding mee werkte. Daarmede is de werkelijkheid, die een tijdlang een vulgaire heerschappij over de poëzie dreigde te krijgen, opnieuw tot springplank der verbeelding gemaakt. Dat is de eerste voorloopige winst der jongste poëzie, dat zij ondanks die klemmende werkelijkheid zich midden daarin wederom een uitgangspunt voor de verbeelding heeft bevochten.

De internationale spanningen van het oogenblik
Door Dr. W. van Ravesteyn
(Slot)

Professor F. Sauerbruch, groot en schijnt 't, zelfs nu nog in Duitschland onmisbaar chirurg, zei niet lang geleden in een voordracht voor den ‘Verein deutscher Eisenhüttenleute’ - dus de vergaderde ijzer- en staalmagnaten - over de ‘techniek’ het volgende in een rede over de vrijheid der wetenschap, iets, wat in het huidige Duitschland nog slechts in zulke hooge kringen mag worden uitgesproken. Hij betoogde, dat de techniek, doordat zij steeds slechts haar wezenlijken aard in dienst van bepaalde gedachten openbaarde, naar haar wezen goed noch boosaardig is, en dat zij haar waarde slechts verkrijgt door de wijze, waarop de mensch haar aanwendt. Hij wees er op, hoe zij bv. aan de religieuze en geloovige verlangens der Middeleeuwen op de schoonste wijze uitdrukking vermocht te geven. Hoe zij in den modernen tijd verwoestingen van ontboeide natuurkrachten wist te breidelen, hoe zij de verbinding der volken diende door het volmaken van verkeersmiddelen, de radio enz. Maar hoe zij met dezelfde middelen ook cultuurwaarden vermocht te vernietigen en de menschen te demoraliseeren. De geleerde ging ongeveer als volgt voort: Haar gevaar ligt hierin, dat zij in zichzelve geen weerstand vermag te ontwikkelen tegen haar misbruik tot verderfelijke en aan de cultuur vijandelijke doeleinden. Des te grooter is daarom de verantwoordelijkheid en de plicht van den mensch zelf, die nu eenmaal de techniek beheerschen en besturen moet. Hij, de mensch, mag zich niet door haar laten overweldigen en niet in bewondering voor haar neervallen en zijn persoonlijkheid voor haar opofferen. De betrekkingen tusschen mensch

en techniek geraakten in wanorde, omdat men van de techniek te veel verwachtte en omdat de mensch te weinig vertrouwen had in zijn innerlijke krachten. Want alles, wat wij aan kritiek, aan leedwezen, wellicht zelfs aan verwijten zouden kunnen tegemoet voeren aan de menschelijke gedragingen en de menschelijke organisaties op het gebied der techniek, geldt nooit den mensch op zichzelf en nooit de techniek op zichzelf. Dat, wat in het middenpunt van alle conflicten staat, is de valsche verhouding, die tusschen mensch en techniek, in den loop der decenniën, of wellicht van de laatste 80 tot 100 jaar door een ijzeren dwang ontstaan is. Niemand kan heden ten dage over 't hoofd zien, dat alles, wat met de techniek mogelijk werd aan machinale praestaties, op zichzelf een onbeperkte schrede vooruit is, en, juist aangewend, ook het cultureele leven der volken geweldige dingen vermag aan te bieden. Maar haar beteekenis moest op dat moment in haar tegendeel omslaan, toen zij den mensch verkrachtte en tot een slaaf van zuiver machinalen arbeid en een gemechaniseerde wereldbeschouwing maakte.'

Tot zoover Professor Sauerbruch. Er moge nu moed toe behooren - en de onmisbaarheid van dezen geleerde zelfs voor de regeerders van het huidige Duitschland - om, zelfs in een zoo select gezelschap en een zoo technisch tijdschrift als S t a h l u n d E i s e n is, waaruit Schwarzschild het in Januari j.l. overnam - dit en iets dergelijks te zeggen, dat ten slotte neerkomt op een verdediging van het goed recht der vrijheid van wetenschap - onafhankelijk dus van Staat, Volk, Partij - een in het huidige Duitschland doodelijke ketterij - wij constateeren niettemin, dat Professor Sauerbruch, gelijk de meeste geleerden van den eersten rang, de huidige techniek, uitvloeisel van de wetenschappelijke ontwikkeling der laatste 300 en speciaal der laatste 100 jaar, niet de schuld oplegt aan onze huidige ellende. De geleerde ziet die ellende, maar hij wijt haar in laatste instantie aan... Ja, dit is minder duidelijk. Wanneer men zich de zoo juist geciteerde zinnen voor den geest haalt, ontdekt men het er niet in. Is er een schuldige, dat de techniek nu zoo vaak voor verderfelijke en aan cultuur vijandelijke doeleinden wordt aangewend? Waaraan ligt het, dat er in de laatste 80 à 100 jaar - zoo kort is het geleden, één menschenleeftijd! zoo jong is deze ontwikkeling volgens

den grooten geleerde zelf - deze valsche verhouding tusschen mensch en techniek is ontstaan? Met ijzeren dwang, ‘zwangsläufig’ zooals Dr. Sauerbruch terecht constateerde. Waaraan ligt het, dat op zeker oogenblik de o m s l a g plaats vond - Hegelsch gesproken: m.a.w. er is hier blijkbaar sprake van een d i a l e c t i s c h proces, dat als alle dialectische processen de qualiteit doet veranderen door de verandering der quantiteit, goed in kwaad, vloeibaar in star, genot in pijn, vreugde in smart doet verkeeren - waardoor de techniek den mensch ‘verkrachten’ ging en hem tot een slaaf maakte, in plaats van hem te dienen. De geleerde antwoordt daarop niet. Prof. Sauerbruch geeft geen antwoord op de vraag, waaraan de dialectische omslag te wijten is, die de techniek tot een zoo gevaarlijke macht heeft gemaakt. Of liever, hoe het gekomen is, dat de verhouding tusschen mensch en techniek een verkeerde, een noodlottige is geworden, zooals zij nu, voor wie niet blind wil zijn, is. De geleerde, wiens leven aan wetenschap en techniek zoo onwrikbaar vast zit, die voor en door Moeder en Dochter leeft en deze godinnen moet dienen, wil zijn leven niet zinneloos worden, kan niet het antwoord geven, dat de Dichter geeft. Hooren wij ook nog een zulken, een, die van ouds door zijn bizondere eigenschappen, dichter staat bij het hart der dingen, de werkelijkheid, die wij nimmer kunnen leeren kennen, doch waarnaar heel ons hart toch dringt. Wat zegt de Dichter?

‘De moderne mensch leeft in een Inferno, of, op z'n mooist, in een Vagevuur, dat vrij gemakkelijk in verband is te brengen met Dante's visie in de Divina Commedia. De hoofdmisdaad van een industrieel tijdvak tegen het leven, zooals het wordt begrepen door alle groote dichters en heiligen, is dit, dat het weigerachtig is, genoegzame beteekenis te verleenen aan de fundamenteele dingen der menschelijke situatie, zonder welke het leven geen beteekenis heeft. Poëzie, dood, liefde enz. zijn onderworpen aan de machinerie van iets, dat buiten den mensch ligt, dat geen acht slaat op 's menschen psychologische behoeften: in laatste instantie bezit deze machine buiten den mensch haar eigen basis, een basis van geld. Niemand kan Dante's Purgatorio lezen zonder te zien, hoeveel dieper het geheele gezicht op het leven daar is, dan in eenige philosophie, die de moderne wereld kan opleveren.

Om het zeer kort te zeggen, bij Dante beteekent het menschelijke iets in een systeem van Goddelijk begrijpen, terwijl in de moderne wereld het zeer moeielijk is om te zien, of iets van het menschelijke ook maar iets beteekent. Beteekenis wordt alleen gehecht aan de niet-menschelijke machinerie en mechanische perspectieven van de maatschappij. Ongetwijfeld bestaan er strekkingen om aan het leven weer een poëtische beteekenis te verleenen, zoowel in het socialisme als in de psycho-analyse, maar het proces is pijnlijk en langzaam, en de connecties, die men zoo licht ziet bij Dante, gaan in de moderne wereld spoedig weer verloren.'

Dit schrijft een moderne Engelsche dichter, Stephen Spender, naar aanleiding van een pas verschenen nieuwe, uitstekende vertaling van Dante's Purgatorio. Het is de conclusie, waartoe sinds decenniën, mag men zeggen, alle dichters van beteekenis zijn gekomen. Zij luidt, zeer kort, onze wereld is, vergeleken met de Middeleeuwsche - en, voegt men er bijna altijd onmiddellijk aan toe: met andere vroegere groote tijdvakken - een soort Inferno of Purgatorio geworden, waar de hoogste eigenschappen der edelste menschen in de verdrukking zijn geraakt. Het is de visie, die gij al bij een William Morris, bij alle groote 'revolutionnairen' - bij de jonge Henriette v. der Schalk en den jongen Gorter ten onzent kunt vinden. De socioloog-historicus Max Weber, staande op Marx' schouders en dus verder ziende, dan zelfs dat genie in de vorige eeuw vermocht - heeft historisch-wetenschappelijk dit gevoel van wanbehagen, van smart, van wanhoop der besten van ons geslacht, zoo al niet gepeild dan toch verklaard, door aan te toonen, dat wij in een maatschappij leven, die een sterker verdingelijkt karakter draagt dan eenige voorafgaande. In een maatschappij, waarin de dingen, de instellingen, de mechanismen, de machines, niet echter alleen de machines, maar ook de 'instituten' sterker, overmachtiger, drukkender, onwrikbaarder zijn geworden dan in eenige vorige. En ziedaar de verklaring, historisch althans, zoowel van de klacht van den natuurwetenschapsgroote, Sauerbruch, als van den dichter, een Spender. Een 'onverbiddelijk', een 'zwangsläufig' proces heeft de Westersche menschheid in de 19e en het begin der 20e eeuw in dezen toestand gebracht. En zij, de Westersche, heeft eerst lang-

zaam, daarna sneller en sneller, ook de Oostersche er in betrokken. Wij komen hiermee terug op de vraag, die wij straks stelden. Gegeven het noodzakelijk voorkomen van een groot aantal misdadigers in de huidige samenleving: wat zal er gebeuren, indien deze lieden er in slagen om, zooals bv. Louis Napoleon, avonturier en fantast, in 1851 deed in Frankrijk - na fusillades en moordpartijen, door list, geweld en propaganda - zich meester te maken van de staatsmacht en zich van de huidige techniek volledig kunnen bedienen?

Laat ons zien, wat een uitmuntend kenner van de huidige Duitsche machthebbers daarop antwoordt. Ik bedoel den gewezen President van den Senaat van Danzig, Dr. Herman Rauschning, een rassistischen ‘ketter’, maar die juist daarom voortreffelijk het wezen heeft blootgelegd van de nieuwe élite, die thans Duitschland regeert. Het is gebeurd in een nu reeds, na enkele maanden wereldvermaard geworden boek, door alle kenners van Duitschland om 't zeerste geprezen, en dat het eerst door Valeriu Marcu en diens opstel in het Tagebuch van Schwarzschild, als ik me niet vergis, in wijdere kringen bekend is gemaakt. Waar komt, mede volgens den beroemden geschiedschrijver der Bolsjewisten en der Jezuïeten (Marcu), de hoofdzaak van Rauschning's beschouwingen op neer? Hierop. De élite, die Duitschland regeert, bestaat niet uit naïeve lieden, die er een ‘wereldbeschouwing’ op na houden. Veeleer weet zij, dat zij haar macht direct te danken heeft aan de overwinning der propagandistische techniek over iedere soort waarheid. De nieuwe élite heerscht door techniek en verraadt deze techniek zoo min als een goochelaar zijn beroepsgeheimen. Rauschning zegt: Deze techniek wordt behandeld als een geheimleer. Zij is geworden tot het essentieele machtsmiddel der zg. ‘partij’, die geen partij is in den waren zin van dit woord. Wat is nu het doel van deze nieuwe élite of aristocratie, die thans in Duitschland regeert? En, voegen wij er aan toe, in Italië en in de landen, waar het zg. ‘fascisme’ aan de macht is gekomen of op het punt te komen? Marcu zegt het aan de hand van Rauschning, die in het sérail heeft verkeerd, zóó: ‘Wat de rassistische leiderskringen samenbindt is het gemeenschappelijke gif, is hun koele, opgekweekte wreedheid. Zelfs waar de wreedheid haar doeleinden schijnbaar overschrijdt, is zij nog berekend.

Hun wreedheid is opvoeding. Het gaat erom een volk van 80 millioen los te maken van alle ketens der barmhartigheid.' Dus, anders gezegd, van het Christendom en zijn derivaten, waarvan het internationale socialisme de voornaamste is. 'Iedere Duitscher - gaat Rauschning voort - iedere Duitscher moet mede-schuldig worden en de overwinning over zijn beter ik, over zijn vrijheid leeren liefhebben en genieten. Het anti-semitisme bv. is slechts een exercitie in dezen zin, een ideëele oefening in het massale cynisme. De "élite" meent, dat de uitroeiing van zwakken, welke ook, de verdrijving der Joden bv., de massa's gewent aan de gedachte van uitroeien zonder meer. Zooals de verduisteringsmanoeuvre de school is voor den vliegaanval, zoo moet het pogrom de school zijn voor de komende plundering van steden en staten na gewonnen slagen. Vóór alles moet de massa leeren, dat de Leiding en zij alleen bepaalt, welke deelen der bewoners van de Aarde tot de menschheid behooren en welke niet. De Staat leidt de oproerinstincten. Hij vernielt de scheidsmuur, die hem van het gepeupel scheidt, en staat alle woestelingen toe, hun defecten en afwijkingen in practijk om te zetten. Moderne "revoluties" spelen zich niet af in geïmproviseerde barricaden-gevechten, maar in gedisciplineerde vernielingsacties. Zij volgen weliswaar irrationeele impulsies, maar blijven tegelijk rationeel beteugeld en geleid. De beweging is in haar eigenlijk leidende en aandrijvende kringen volkomen zonder vooropgestelde meeningen, zonder program, bereid tot alle actie; in haar beste kerntroepen instinctief, in haar leidende élite volkomen overlegd, koud geraffineerd.'

Wij hebben dus, ook volgens dezen bekwamen ingewijde, te maken met een 'élite', om zoo te zeggen in omgekeerden zin. Een élite, die de antithese is van de oude éliten, die in vroegere maatschappijen er naar streefden als voorbeelden te heerschen. Oude éliten als de Helleensche gentleman, de 'kaloskagathos', de Confuciaansche (oud-Chineesche) gentleman, de Romeinsche patriciër, de Christelijke askeet, en vooral, de Europeesche Middeleeuwsche ridder, in wien de hoogste wereldlijke en geestelijke idealen van twee werelden (Christendom en Islam) tot een harmonisch geheel zich poogden te vereenigen en die het aanzijn heeft gegeven aan de Europeesche élite-idealen der 17e en 18e eeuw, den

'honnête homme' en den Britschen gentleman, tot op heden het ideale type der heerschende klasse in de Westersche wereld. Eliten, die allen dit gemeen hadden, dat zij, evenals de Platonische wijze uit 'De Republica' zich het heil van de meerderheid, de zwakken, de niet-élite, de 'massa' - om dit woord, hier eigenlijk nog niet op zijn plaats, even te gebruiken - mede ten doel stelden.

Hier nu, bij de Nazi- of Rassistische élite hebben wij blijkbaar met het preciese tegendeel dezer éliten van historische beteekenis - en welke beteekenis! zij hebben onze cultuur geschapen - te maken. Met een élite niet van goeden, beteren, besten, niet van aristoi, maar van kakistoi, van slechten, slechteren, slechtsten.

En voor deze élite van 'kakistoi' zijn inderdaad de dragers van onze overgeleverde cultuur d e vijanden, die uit te roeien zijn, willen zij hun Rijk - voor de Duitschers onder hen is het een wereldrijk - voorgoed vestigen. Een Rijk, dat hun veroorloven moet, aan hun vernielende instincten, aan hun boosheid den vrijen teugel te vieren.

De 'burger' moet over de geheele wereld onttroond worden. Anders heeft de zegepraal in het Derde Rijk zelf, anders heeft de alles verschroeiende vlam, die in Duitschland zelf brandt, geen zin. De burger, die moet worden doodgeslagen, woont in Londen, Parijs, New-York, Amsterdam, eet van zijn rente overal vandaan en oogst, lui en traag, wat zijn land door verleden oorlogskracht heeft verworven. De burger heeft niet eens meer het instinct tot zelfbehoud, gelooft niet meer in zijn recht. Men kan in zijn eigen huis alles door elkaar gooien en hem de sleutels van zijn eigen brandkast afgraaien. In deze sporen loopen de gesprekken, wanneer de élite onder elkaar aan tafel zit. Rauschning beschrijft zulk een maaltijd, waar een Goebbels, een Schirach, een prins August Wilhelm en andere prominenten aanzaten.

Nu kan men de vraag stellen, een zeer belangrijke: h o e is deze nieuwe élite erin geslaagd zich van groote volken - het Duitsche, het Italiaansche - meester te maken? Dat is een historische vraag. Men moet daarvoor de geschiedenis dier volken min of meer grondig kennen. Wat Duitschland aangaat, heeft bv. Emil Ludwig nog onlangs op zeer fraaie wijze kort de diepere historische oorzaken samengevat - in

zijn brochure: Eine neue Heilige Allianz - die het Duitsche volk op een zeker moment van zijn geschiedenis eerst ten halve rijp voor die heerschappij hebben gemaakt en het daarna, door het verraad van zijn regeerders - den ouden Hindenburg in de eerste plaats - weerloos hebben overgeleverd. Ik kan hier om der wille van den tijd Ludwig's argumentatie zelfs niet samenvatten. Er is trouwens over die 'voorbeschiktheid' van het Duitsche volk zooveel gezegd, geschreven; reeds vóór den Oorlog is zijn bizondere aard, die het voor elke ramp voorbestemde, zoo uitmuntend, o.a. van marxistische zijde, door een historicus als Franz Mehring geschetst, dat ik mij ervan ontslagen kan rekenen, hierop dieper in te gaan. Ik wil alleen zeggen, dat ik het geheel eens ben met Ludwig bv., waar deze betoogt, dat in deze heele materie het volkskarakter een veel grootere rol en beteekenis had - en heeft - dan grondstoffen of welke materieele omstandigheden ook. Het Duitsche volkskarakter is, helaas, - ik toonde dat vroeger ook al eens aan - door den historischen ontwikkelingsgang, die de Duitschers sinds de Middeleeuwen, maar vooral ook in de 19e eeuw hebben moeten doorloopen, grondig bedorven. En dit bederf, waarvan niemand kan zeggen, of en hoelang het duurzaam zal blijken, is misschien het gruwelijkste van alles, wat ons in deze materie treft. Het Duitsch volkskarakter maakte het Duitsche volk na 1918, de nederlaag, na de inflatie, een krankzinnigheid, nergens op die wijze bewust doorgevoerd, en de mislukking der Republiek rijp om, ten deele althans, door de propaganda-techniek der misdadigers te worden gepakt. De heerschende klassen (Hindenburg, de jonkers, de groote kapitalisten) leverden het hun over om het Roode gevaar - het communistische spook - meer was het niet! - te bedwingen en in ieder geval om de vakvereenigingen, regelaars van den prijs der arbeidskracht, af te schaffen. Toen de nieuwe élite in 't bezit van de staatsmacht was, zette zij de oude heerschers als h e e r s c h e r s aan den kant, maar liet hun hun maatschappelijk aanzien, hun rijkdom. Zij lieten hun hun kasteelen, villa's, landgoederen en bouwden zichzelve slechts prachtiger en grootere. Maar zij kenden het volkskarakter. Zij speculeerden op zijn fouten en zwakheden. Zij dreven het op, zij exalteerden het. En zij propageerden een nieuwen, vreeselijken godsdienst,

den godsdienst van het Ras. Zoo werd werkelijkheid, wat Heine reeds 100 jaar geleden voorspelde, toen hij de - nu wel beroemd geworden - woorden schreef: ‘Waar de hand van den Kantiaan sterk en zeker toeslaat, wijl zijn hart door geen traditioneelen eerbied wordt bewogen; waar de Fichte-aan moedig elk gevaar trotseert, wijl voor hem de realiteit in 't geheel niet bestaat, daar zal de Natuur-philosoof vreeselijk zijn, doordien hij met de oorspronkelijke machten der Natuur in verbinding treedt, de demonische krachten van het Oud-Germaansch pantheïsme kan oproepen, en er dan een vechtlust in hem ontwaakt, dien wij bij de oude Duitschers vinden en die niet strijdt om te vernietigen, noch om te overwinnen, doch alleen om te strijden. Het Christendom - en dat is zijn schoonste verdienste - heeft dien Germaanschen strijdlust eenigermate verzacht, kon hem echter niet vernietigen, en wanneer eens de temmende talisman, het Kruis, breekt, dan raast de wildheid der oude strijders weer op, die onzinnige Berserker-(Berenhuiden-)woede, waar de Noorsche dichters zooveel over zingen en zeggen. Iedere talisman is morsch, en de dag zal komen, waarop hij op klagelijke wijze in elkaar stort. De oude steenen goden staan dan op uit het vergane puin en wrijven zich het duizendjarige stof uit de oogen, en Thor met zijn reusachtigen hamer springt eindelijk overeind en slaat de Gothische domkerken kapot...’ En wat daar verder volgt in die Deutsche Philosophie van Duitschland's grootsten schrijver na Goethe. In enkele jaren zijn de ‘Natuurphilosophen’ erin geslaagd, zich niet alleen volledig van de volstrekte staatsmacht meester te maken, maar in den strijd tegen het Christendom en zijn derivaten schijnbaar onneembare posities te bezetten, terwijl zij hun tegenstanders ten deele hebben vermoord, ten deele uitgedreven, ten deele opgesloten (en hoe!) en in ieder geval tot absoluut zwijgen hebben veroordeeld. De geestelijke druk, die er nu op Duitschland rust, is erger, veel erger dan er ooit in eenig land heeft bestaan. Zelfs in het huidige Rusland. En ook dit is weer een gevolg van de twee groote oorzaken: de onmetelijke macht van den huidigen Staat en de geweldige kracht der techniek op elk gebied. Zoo is de natie als geheel - schijnbaar willoos en weerloos - een ontzaglijk werktuig geworden in handen van de machthebbers

en priesters van dezen nieuwen godsdienst, het Rassisme. Zoo is nu de toestand voor ons. Maar ziet men hem ook zóó? Men: d.w.z. de leiders der z.g. democratische Imperialismen en kleinere staten? En op die vraag volgt onmiddellijk een andere: Welke houding tegenover deze nieuwe machthebbers aan te nemen?

De grootste oorzaak van onze huidige verwarring en de spanningen, waarin wij sinds jaar en dag leven, is ongetwijfeld de psychologische houding der kapitalisten van de Westersche democratieën en van hun executanten: de regeerders. Deze vreezen de nieuwe Duitsche élite wel. Maar - zij vreezen iets anders nog meer. (Ik voeg er thans, na de zoo 't schijnt, groote wijziging in de Britsche politiek sinds de 'annexatie' van Tsjecho-Slowakije, aan toe: vreesden het althans tot voor zeer korten tijd meer; precies gesproken tot Maart van dit jaar). Hier nu kwam en komt hun klasse-gevoel in 't spel als belangrijkste factor. Laat ik een paar voorbeelden geven van wat ik bedoel. De houding tegenover den Spaanschen burgeroorlog en die tegenover de nu verdwenen Tsjechische Republiek zijn kenmerkend en hebben de geschiedenis der laatste jaren bepaald. Eerst de eene. De Spaansche burgeroorlog brak uit als een militaire pronunciamiento tegen de Republiek, toen deze na 5 jaar eindelijk vast in 't zadel scheen te komen en te kunnen beginnen aan de groote, vooral agrarische hervormingen, die de stervende monarchie niet had aangekund. Deze pronunciamiento werd echter aangestookt, mogelijk gemaakt, gefinancierd door de fascistische regeerders (Italië en Duitschland). Natuurlijk wist men dat in Londen en Parijs. Waartoe anders Secret Service en Deuxième Bureau? Van den aanvang af was 't duidelijk, dat het imperiale belang van Engeland en Frankrijk, het imperialistisch belang - zou men vóór den Oorlog hebben gezegd - van beide mogendheden eischte, dat Spanje niet onder Italiaanschen of (en) Duitschen invloed raakte. De lessen van den Wereldoorlog, alle strategische overwegingen leerden dit. De imperialistische belangen van Frankrijk en Engeland beide eischten dus, dat de door Italië en Duitschland gesteunde partij, de opstandige generaals, zou worden verslagen. Met een Spaansche, 'linksche' Republiek zou zeker Frankrijk en ook Engeland èn politiek, èn

strategisch, èn economisch ‘zaken’ kunnen doen. De geschiedenis der 19e en 20e eeuw leerde dit trouwens. Maar - de sympathieën, de gevoelens, de wenschen der Britsche heerschende (d.w.z. regeerende en mondain domineerende) kringen stonden aan de zijde van de Spaansche generaals, den adel, de hooge prelaten enz. De hertog van Alba was geeerd, goed vriend, kompaan; de ‘roode’ Republiek werd verfoeid. Het gevolg was, dat althans Engeland een precies tegengestelde politiek voerde aan die, welke de Imperiale belangen zouden hebben voorgeschreven. Van den aanvang af stond de Britsche Tory-meening aan de zijde der rebelsche generaals, niet aan die der Republiek. En die politiek is tot het bittere einde volgehouden. In Frankrijk precies eender. Ook daar stond, van den aanvang af, heel de ‘burgerlijke’ en rechtsche, weldra ook in de landspolitiek weer domineerende opinie aan de zijde van het rechtsche Spanje. Zelfs in ons land, dat er direct niets mee te maken had, was dit zoo. Het gevolg is bekend: de Republiek is overwonnen; heel Spanje is in handen der ‘rechtschen’ en het is daardoor een openlijke bondgenoot geworden van de Midden-Europeesche agressiespil. Thans ziet de Fransche publieke opinie, ook de rechtsche, met vrees naar den vijand aan gene zijde van de Pyreneeën, een vijand, die het land aan gevaren blootstelt, zooals Frankrijk ze zelfs in 1814 niet hoefde te duchten. Hier domineerden zeer blijkbaar sentimenten, klasse-sentimenten, over redeneering, logica, belang. Klasse-gevoelens, die geheel onder den ban stonden van de leuze: weg met alles wat ‘rood’ is of rood heet. Het standpunt dezer lieden wordt scherp weergegeven door bv. een enfant-terrible, - zou men 't kunnen noemen - van deze richting, een zekeren George Pitt-Rivers, die een boek heeft geschreven, dat den titel draagt: C z e c h C o n s p i r a c y , en die daar zegt: We zullen vechten, als we moeten vechten, niet echter tegen Duitschland, dat durf heeft en sterk genoeg is om op zijn eigen kinderen te letten, maar tegen den vijand in ons m i d d e n .’ Dat zijn de Rooden. Dit wordt gezegd naar aanleiding van de Tsjechische kwestie, nota bene, alsof de brave, goed-burgerlijke Czechen tegen iets hadden samengespannen. Precies dezelfde sentimenten gelden echter voor de Spaansche kwestie. Men kan en mag zeggen, dat walgelijker

comedie dan de zoogen. non-interventie-politiek er misschien nooit in de aan valschheid toch waarlijk rijke geschiedenis der Europeesche diplomatie is gespeeld. En aan die walgelijke comedie staan alle Britsche Tory-staatslieden sinds 1936 - een Eden evengoed als een Chamberlain - gelijkelijk schuldig.

De houding der huidige Britsche en vooral ook der Fransche 'rechtschen' - welke laatste recht-uit zeer dicht hij iets als landverraad kwamen - vindt natuurlijk een treffende historische parallel in de houding van den Franschen geemigreerden adel tijdens de Revolutie. Ook bij dezen domineerden de klasse-gevoelens verre de nationale. Onze tijd wordt gekenmerkt door de worsteling van twee geweldige sentimenten: het klasse-gevoel en het nationalistische. Maar de eigenaardigheid van het heden is - trouwens, ook dat is niet nieuw! zooals Cunow bv. reeds aantoonde in zijn klassiek boek over de Fransche couranten tijdens de Revolutie - dat de klasse-sentimenten bij de bezitters enorm veel sterker zijn geworden, sterker dan de nationale. Bij de niet-bezitters (de arbeiders vooral) zijn daarentegen de klasse-gevoelens verzwakt, de nationale sterker geworden. Dit hangt samen met de crisis, die het Socialisme internationaal doorloopt, dateerend reeds van vóór den Wereldoorlog. Ik kan ook daar helaas hier niet dieper op ingaan. De Czechische kwestie - die een korten duur heeft gehad, sneller tot een beslissing is gekomen, in een paar maanden reeds - is, wat de houding der heerschende klassen in de groote Westersche staten betreft, een precieze parallel geweest van de Spaansche. Wie de ontwikkeling dezer kwestie onpartijdig en uitvoerig wil beschouwd zien, hoeft slechts de studie van Hamilton Fish Armstrong, den leider van het beroemde Amerikaansche tijdschrift F o r e i g n A f f a i r s, Armistice at Munich ter hand te nemen. Een admirabel overzicht der gebeurtenissen, pragmatisch en documentair. Men zal daaruit in ieder geval dit zien: 1e. de sympathie van de Engelsche Tories (en geestverwanten) stond van den aanvang af aan de zijde van de Duitsche Sudeten-eischen, al sprak alles (historie, economie, recht) ertegen; 2e. Lord Runciman heeft de Tsjechische Republiek 'rijp' gemaakt voor de September-crisis; 3e. de Engelschen (enzelfs de Fransche rechtschen) weigerden

te zien, dat zij, door Tsjecho-Slowakije te offeren, een strategische positie van den eersten rang, thans mogen wij wel zeggen om niets, verloren lieten gaan. Om niets, want dat Hitler in September '38 een oorlog, zelfs alleen tegen Tsjechië, laat staan tegen Frankrijk en Engeland èn Rusland zou hebben aangedurfd, gelooft thans geen redelijk mensch meer. Zóó kwam München tot stand. Nu beleven wij, met Franco's triumf, iets als een 2e München. En de gevolgen? Wij zien ze voor oogen, zoo scherp dat thans - dit voeg ik er in April aan toe - eindelijk zelfs den Engelschen de schellen van de oogen zijn gevallen. De Driehoek (Berlijn, Rome, Tokio) is versterkt uit deze crisissen te voorschijn getreden - niet door eigen krachtsaanwas, maar louter door de zwakke politiek der tegenstanders. Krankzinnig wordt het tempo der krijgstoerustigen. Zelfs in ons neutrale land beheerschen zij gaandeweg alles. Een gang naar den afgrond, waar niemand het einde van ziet. Steeds meer wordt de wereld verdeeld in twee reusachtige groepen. Maar de waanzin is deze: de verdedigers zijn oneindig sterker dan de would-be roovers. Èn in bevolking, èn in economische kracht èn in hulpbronnen overtreft de combinatie Vereenigde Staten, U.S.S.R., Britsche Rijk, Fransche Rijk plus item zooveel ‘neutralen’ of ex-neutralen, de combinatie Duitschland, Italië, Japan - dat in een vaste klem zit door zijn oorlog met China! - dermate, dat geen vergelijking mogelijk is. Toch wijken de ‘verzadigden’, de niet-roovers, sinds 1931-'32 en sinds 1937 in versnelden pas voor de roovers. En pas in den allerjongsten tijd (sinds Maart '39) schijnt de wil te ontstaan om stand te houden nadat zooveel nutteloos is vernield, na 1 millioen 200000 slachtoffers in Spanje alleen. Vergeefs gedood en gemarteld!

Ik kan voor dit alles geen andere oorzaak zien, dan, nog eens, de klasse-sentimenten der heerschende groepen in alle kapitalistische democratieën (de Tory-kapitalisten, de Fransche bourgeoisie vooral). Voor hen geldt de leuze: liever Bruin dan Rood, zooals voor onze voorouders - de extremisten althans - liever Turksch dan Paapsch. Maar de leuze zelve is bedrog, is een angstproduct, product van den angst van een kwaad geweten.

Want inderdaad is een andere weg nog altijd mogelijk. E.

Ludwig noemt haar: Eine neue Heilige Allianz. Brailsford noemde het reeds jaren geleden: een nauw economisch, politiek, militair verbond der democratieën. In een anderen vorm is het denkbeeld pas weer opgelaten in Amerika. Het zweeft in de lucht. Maar zal het uit den hemel ook op aarde neerdalen, tijdig neerdalen, in de hoofden onzer regeerders? Men moet daar, dunkt me, een hard hoofd in hebben. Zij zijn zoo bekrompen, zoo kortzichtig, zoo onwetend, die heerschers! Ook op hen rust de vloek, die op alle macht rust. Die 'macht' (Power) die de Engelsche denker Bertrand Russell pas in een prachtig boek als de pool der menschelijke ellende heeft geschetst.

Zoo kunnen wij slechts hopen. Het gaat, zeker, binnen korter of langer tijd om de toekomst van althans ons oude Europa. Of een wending ten goede of een, die ons - en dan voorgoed - in 't verderf stort. En dan komen iemand de pessimistische woorden in het hoofd, die de Australische professor Stephen H. Roberts schreef in zijn boek: The house that Hitler built: 'Men moet tot het besluit komen, dat de toekomst van Duitschland en de vrede der wereld berusten op de verwarde geestesprocessen van één man, dien zelfs zijn vrienden niet normaal zouden kunnen noemen. Het is de meest buitengemeene commentaar op de menschelijke evolutie, dat in dit tijdvak van wetenschap en vooruitgang, het lot der menschheid berust op de grillen van een abnormalen geest, in oneindig sterkere mate dan in de dagen van oude despoten, die wij zoo zeer kritiseeren.'

Ja, en nog grooter wonder en paradox mag het heeten, dat in een wereld, verdingelijkt als nooit te voren, waar de buitenmenschelijke machten den mensch vaster in hun greep hebben dan ooit te voren, het lot dier wereld, van ongetelde millioenen, van onze cultuur misschien, van één zulk een mensch afhankelijk schijnt geworden.

De revolutie van Modeste Petrowitsch
Gedachten bij den honderdsten terugkeer van Moussorgsky's geboortedag (16 Maart 1839).
Door Van Oldenburg Ermke

Wederom wil ik u spreken over Modeste Petrowitsch Moussorgsky, den Russischen componist, den vernieuwer der Westersche muziek, den om zijn blijmoedig kunstenaarschap tragischen mensch.

Zal ik u nog eens z'n leven vertellen, u spreken over zijn onbezorgde jeugd, zijn ellendig einde?

Maar 'n vlam kent men niet aan de schaduwen, die zij werpt op den wand. En 'n kunstenaar kent men niet aan het Ach! en Wee! der verbijsterde omstanders.

I

Waaraan heeft het leven van Modeste Petrowitsch Moussorgsky zich zoo snel en roekeloos opgeteerd?

Was het liefde?

Ja, liefde, maar niet die, welke genoeg heeft aan vrouwenlippen en zachte woorden, in den zoelen avondwind gesproken.

Hij was 'n Don Giovanni zonder vrouwen, 'n Don Quichote, die z'n droom in de werkelijkheid zocht.

Want dàt was de revolutie van Modeste Petrowitsch:

niets te willen dan de werkelijkheid.

En dàt was zijn liefde:

het Russische volk, zooals het leeft volgens eigen aard en natuur tegen druk en verdrukking in.

II

Wie zegt: ‘Maar hij was toch maar 'n muzikant!’ miskent èn de beteekenis van de muziek èn z i j n beteekenis.

Men zegt:

De táál is gansch 'n volk!

'n Mooie leus, maar is het veeleer niet zóó, dat de taal de

verstaanbaarheid van 'n volk begrenst, zijn wezen, als het ware, in zichzelf opsluit - (en als een kostbaarheid bewaart en bestendigt)?

In de taal is een volk zichzelf, maar in de muziek staat het voor allen open. Door zijn taal eischt een volk, dat men tot hem komt. In de muziek treedt het u tegemoet, werft het om u, lokt het u...

Wie een volk wil treffen in zijn waarde en waardigheid, ontneme het zijn taal, maar wie het in zijn z i e l wil treffen, doeme het tot stomheid en ontneme het zijn lied.

Het volk der zigeuners verloor èn vaderland èn taal, maar zij behielden hun muziek:

de poort van den droom, waardoor zij in vreemde landen steeds weer hun eigen, achter alle horizonnen verloren vaderland binnengaan.

III

Er sperde 'n kloof tusschen het Russische volk en zijn heerschers. Het recht om te lijden was nagenoeg het eenige, dat het in zijn volheid behield. En wie uit de klasse der heerschers geboren werd, had enkel de keus tusschen lijden of d o e n lijden, tusschen opstand tegen zichzelf of opstand tegen het gezag, tusschen dood of doodenhuis, tusschen geestelijken òf maatschappelijken dood.

In hetzelfde jaar 1881 stierven Dostoïevsky en Moussorgsky. Beiden hadden ze het volk en zichzelf gekozen, beiden zich prijs gegeven aan de vlam van liefde en lijden, die niets dan 'n hijgend, naar nòg meer lijden en liefde hijgend, maar ten doode toe uitgeput mensch van hen overliet.

‘Wat kan voor mij fantastischer zijn dan de werkelijkheid?’ vroeg de één zich af en nooit was in eenig kunstwerk de werkelijkheid zóó fantastisch, als zij het was in ‘De Gebroeders Karamazov’.

En de ander?

Hij vergeleek zijn liefde-tot-de-werkelijkheid met de algeheele overgave van den geliefde aan een ‘sterke, hartstochtelijk liefhebbende vrouw.’ ‘Ik schaam me niet over deze vergelijking,’ zoo schreef hij. ‘Hoe men zich ook draait of keert of wendt en met de waarheid koketteert, - hij, wien het vergund was, de liefde in al haar kracht en heerlijkheid

te ondergaan, heeft geléefd; hij zal zich er altijd van bewust zijn, dat hij in schoonheid geleefd heeft en zal geen schaduw over zijn voorbije weelde willen zien vallen.'

Ze hebben elkaar niet gekend, Rusland grootste realisten. In 'n aanteekenboekje, waarin Moussorgsky de namen opschreef van hen, die zijn vrijgezellenkwartier bezochten, staat wel die van Dostoïevsky, maar met 'n streep erdoor. 'n Paar maanden voor zijn eigen dood heeft Moussorgsky hem in 'n bijeenkomst 'in memoriam Fedor Dostoïevsky' herdacht, zwijgend, zonder woorden, improviseerend op de piano zóó, dat de heugenis daaraan nog jaren onder de toehoorders van toen levend bleef.

IV

Hebben de bazuinen sinds Jericho's val hun murensloopende kracht verloren? Zijn de tijden doof geworden voor den alarmkreet der muziek?

De Marseillaise heeft haar werk nog gedaan en zelfs 'de Stomme van Portici' bleek nog welsprekend genoeg om te Brussel tumult te verwekken.

Maar de 'Boris Godounow', opera van Moussorgsky naar het gelijknamig drama van Poesjkin, - doch door den componist feitelijk geheel zelfstandig naar hetzelfde geschiedeniswerk, als waaruit Poesjkin putte, bewerkt, - werd enkel maar na twintig opvoeringen, die evenzoovele schitterende successen waren, op hoog bevel van het répertoire genomen. Onder het verbijsterd oog van hen, die Rusland leidden en lijden deden, vertoonde zich het niet-bestaande, het niet-belangrijke, het niet-edele, het Russische volk. En in hun ooren drongen zijn klacht en zijn toorn, zijn nood en zijn ondanks alles ontembare levensvreugde.

'Hij is niet goed wijs, onze Modeste,' had zijn broer Filaret van hem gezegd. 'Hij gelooft werkelijk, dat de Russische moujik 'n ziel heeft!'

V

Waarom is hij niet gebleven, wat hij was, toen hij, als jong officier, fantasieën uit Verdi's 'Traviata' speelde in de salons van den adel, omringd door dwepend geestdriftige jongedames?

Waarom werd hij niet, wat de anderen werden, Cui, Rimsky-Korssakov, Borodin: achtbare lieden met goede posities, componisten daarenboven van weliswaar gedurfd nieuwe, maar geenszins de perken eener achtbare welluidendheid overschrijdende muziek?

Hij werd g e d r e v e n !

Gedreven door liefde tot het volk. Maar die liefde verzadigde zich niet aan den triomf van een kamerzetel of het beperkte heil eener ambtenaarswoning of den roem van een kunstenaar-van-aanzien.

Ze voerde hem niet omhoog in verkapte zelfbevrediging, maar dreef hem tot het volk zelf en naar de ellende en de schande van het volk.

En dáárom is zijn muziek revolutionnair, omdat het de muziek is van een volk, dat slechts te zwijgen en te lijden had, van een volk, dat niets anders moest zijn dan 'n vage, grijze, onverschillig dienstbare massa.

En dáárom kón zijn muziek revolutionnair zijn, omdat hij, de jonker, één met hen werd en... ‘nooit twee noten uit gewoonte met elkaar heeft verbonden’.

Zijn ‘Liederen en Dansen van den Dood’, zijn ‘Tableaux d'une Exposition’, zijn opera's ‘Boris Godounow’, ‘Chowanchtchina’, ‘Huwelijk’ en ‘Jaarmarkt’, al die werken van een gerijpt en geniaal kunstenaarschap zijn geen schoolsche bewerkingen van volksche melodieën, - maar het volk zèlf zingt, leeft en danst erin.

VI

Hij is de componist eener muziek, die zwijgen moest. En in dit zwijgen is hij ten onder gegaan.

Zooals den moujik, restte hem geen andere zaligheid dan de drank.

En er was geen hand, die de flesch wegnam. Er waren geen lippen, die zich sloten op de zijne. Er waren slechts deuren, die voor hem dicht gingen. Er was enkel zijn muziek...

...Maar die moest zwijgen!

Zij zweeg, totdat zelfs ‘de s t e e n e n spraken’!

In staat van beleg
Door Dr. M. van Blankenstein

De wereld verkeert in staat van beleg; de krijgswet handhaaft nog orde en vrede. Zonder het militaire overwicht van de vredelievende of behoudlievende staten ware de studie der Europeesche politiek op dit oogenblik een seismologische wetenschap.

Het ‘opmarcheeren’ der totalitaire staten, zoo heeft Mussolini nu verkondigd, is niet te keeren. Daarop, zoo zegt hij, berust de vrede in ons werelddeel. Zouden anderen dezen opmarsch echter trachten te stuiten, dan waren de totalitaire mogendheden genoopt, de wereld hun vrede op te leggen. De Duce maakte er aanspraak op, dat dit een vreedzame redevoering was. Zelfs de onmiddellijk betrokkenen hebben het niet noodig gevonden dit ernstig tegen te spreken. Zij toonden zich ook niet ontsteld, toen Mussolini's toehoorders antwoordden met een geroep van ‘naar Parijs’. De Franschen hebben ervaring met een dergelijke leuze. Zij weten, dat, waar de menigte haar aanheft, de feiten een anderen weg plegen te kiezen.

Het is een overwicht van mannen en wapenen en schepen en grondstoffen in de juiste handen, dat op dit oogenblik de studie van de wereldpolitiek verhindert, tot een seismologische wetenschap te worden. Onze hoop moet erop gebouwd zijn dat Europa nu het tafereel blijft vertoonen van het China van vroegere ‘burgeroorlogen’. Door manoeuvreeren moesten daar de tegenstanders elkaar overwinnen. Gevochten werd er gewoonlijk niet. De generaal, die erin was geslaagd op een critiek oogenblik op een critiek punt de sterkste strijdkrachten te verzamelen, was erkend overwinnaar. Het zou niet meer als eervol spel zijn beschouwd, indien de tegenpartij toch nog had gepoogd, door strijd het geluk naar haar hand te zetten.

Het is de angstige vraag van deze dagen, of Hitler en Musso-

lini zullen berusten in hun nederlaag van de laatste weken, die zij in het diplomatiek manoeuvreeren geleden hebben. Verzet zou waarschijnlijk noodlottig voor hen zijn, maar het zou hun nog de kans geven het mirakel van de overwinning, dat zoo vaak reeds den stoutmoedige te hulp gekomen is, te bewerken. En is er een terugweg voor de beide dictatoren? Moet berusten voor hen persoonlijk niet even verderfelijk zijn als een verloren strijd? Zelfs als zij het voor hen hopelooze van een oorlog inzien, zou nog een behoefte aan wraak hen kunnen bewegen, dit onheil, waaraan niemand ontsnappen zou, over de wereld te brengen. De macht, die hun heerschzucht in den weg staat, moet zóó overweldigend worden, dat de door de dictators bestuurde volken zelf niet meer kunnen twijfelen aan het hopelooze van een strijd. Dan eerst zal er veiligheid in de wereld ontstaan. En daar is het nog ver van af).

Volken zijn nog behoudender in hun denken dan individuen. Zij laten hun nationale tradities en vooroordeelen slechts zeer moeizaam los. Het is waarlijk een wonderbaarlijke revolutie, welke wij in Engeland waarnemen: Een bewust traditionalistische mogendheid, die steeds zeer prat ging op haar overleveringen en meende, in normale tijden zeer wel het staatkundig denken door de formules der traditie te kunnen vervangen, heeft tal van haar heiligste tradities overboord gezet. Engeland heeft dit gedaan door ter beveiliging van tal van landen in oostelijk Europa bindende verplichtingen op zich te nemen die het ieder oogenblik kunnen dwingen oorlog te voeren. Het heeft dit ook gedaan door invoering van den dienstplicht in vredestijd. Waren misschien de tradities, die dit eischten nòg sterker dan de tradities, die overboord werden geworpen? Men kan dit getroost aannemen. Engeland, handelende zooals het thans handelt, wijkt niet af van zijn beleid tegenover Napoleon en zijn beleid van 1914. Het streeft ernaar te verhinderen, dat op het vasteland een macht gevormd wordt, welke Engeland zelf niet meer zou kunnen weerstaan. Engeland, het van bondgenootschappen afkeerige, zoekt nu op het vasteland bondgenooten, met wier hulp het de machten kan weerstaan, die Engeland te sterk zouden zijn, als het die met eigen middelen te land bestrijden moest.

Traditionalistisch is ook het Nederlandsche volk. Zijn neutraliteitspolitiek is tot een instinct geworden. Het gaf die politiek tijdelijk prijs, toen de stichting van den Volkenbond een beroep deed op andere Nederlandsche tradities, tradities waarmede de naam van Hugo de Groot verbonden is. Nu is zij in volle glorie hersteld. Het is zeer wel denkbaar, dat het ons eens berouwen zal, te midden van een wereld vol gevaren, de aansluiting te hebben gemeden bij staten, die onze natuurlijke bondgenooten zijn. Wij zijn niet zeker dat onze neutraliteitspolitiek in de naaste toekomst ons even goed dienen zal als zij ons in 1914-1918 gediend heeft. Wij hebben echter vertrouwen in onze traditie, meer dan in de voordeelen van een afwijken daarvan. Niemand in Nederland verzet zich op het oogenblik tegen dit nationale, traditioneele beleid; tenzij de landgenooten, die ons een plaats willen laten innemen naast of in het pangermaansche, Duitsche Rijk. Wij hebben meer vertrouwen in hetgeen te voren nuttig gebleken is dan in de voordeelen, die een zoo groot mogelijke versterking van de ordelievende macht in de wereld ons onder de tegenwoordige omstandigheden zou kunnen brengen.

Volhardend in zijn tradities is verder het Duitsche volk. Drieërlei Duitsche traditie verdient thans de aandacht. Het is een vast geloof der Duitschers, dat Engeland voor het evenwicht van krachten dat het nastreeft op het vasteland, slechts anderen wil laten vechten. Engeland is, in Duitsche oogen, het land der berekenende kooplieden, die van iedere onderneming, hoezeer deze ook hun nationale heil moge betreffen, zorgvuldig alle voordeelen becijferen, en ieder te groot risico verwerpen. Het oude Duitschland benijdde en bewonderde Engeland om deze wijsheid, en om de macht en den rijkdom, die deze den Britten had verschaft. Het nieuwe, dynamische Duitschland, dat slechts in de stoutmoedige daad, in de soldateske gezindheid en in het ‘gevaarlijk leven’ gelooft, minacht Engeland om dit beleid, en gelooft het, om dit beleid ook weer, een in werkelijkheid ongevaarlijken tegenstander voor dengeen die den moed toont, buiten alle berekening om, het op het alleruiterste te laten aankomen. Wilhelm II en Hitler, zij waren niet verschillend in uitgangspunt wat hun politiek tegenover Groot Brittanje betreft. Zij waren aanhangers van dezelfde Duitsche traditie. Zij verschilden slechts

in de waardeering der Britsche overlevering, waarvoor Wilhelm II steeds innerlijk respect heeft gekoesterd.

Het waren echter niet enkel twee mannen, die deze traditie droegen; zij wordt heden ten dage nog gedragen door vrijwel heel het Duitsche volk. De gebeurtenissen der laatste jaren, ieder succes van Hitler, hebben haar versterkt. Hitler's remilitarisatie van het Rijnland berustte erop; ook zijn inlijving van Oostenrijk, zijn opeischen der Sudeten-Duitschers en tenslotte zijn bezetting van het zuiver Tsjechische gebied. De overeenkomst van München maakte een einde aan allen twijfel, die de houding van Londen te voren in het Duitsche volk had doen opkomen. Rotsvast was daarna het vertrouwen, dat Engeland altijd terugwijken zou voor strijd, zoolang Duitschland de handen niet uitstrekte naar West Europeesch of overzeesch gebied. Op de traditie omtrent Engeland berustte na München het vertrouwen van het Duitsche volk in Hitler, die zooveel macht voor het Duitsche Rijk vergaren zou, dat Engeland tenslotte zelfs tegen grepen in zijn eigen 'levensruimte' zich niet meer zou kunnen verzetten.

Zooals de aanvoerders van het Duitsche volk het avontuur van 1914 aandurfden in de overtuiging, dat Engeland zelfs door een Duitsche inval in België, zich niet tot ingrijpen in den oorlog zou laten bewegen, zoo hebben zijn tegenwoordige aanvoerders, met steeds toenemende overtuiging, er tot op dit oogenblik op vertrouwd, dat de traditie omtrent Engeland, zij mocht dan al in 1914 bitter hebben teleurgesteld, in onze dagen niet zou falen. Dit was en is het grootste gevaar in den toestand. Het ware lichtvaardig te gelooven, dat Hitler, omdat hij nu, tegenover Engelsch dreigement, zijn actie tegen Polen heeft opgeschort, voorgoed zich door dat dreigement in toom zou laten houden. In Mei 1938 heeft hij onder Engelschen druk, tegenover Tsjechoslowakije moeten inbinden. Het was slechts kortstondig uitstel. Wij hebben geen zekerheid, dat het ten opzichte van Polen anders zijn zal. Als een nog sterker druk, in volmaakte openlijkheid uitgeoefend, langer respijt noodzakelijk mocht maken, dan beteekent dit nog niet dat Hitler tot een afstand van zijn plannen bereid of in staat is. Het oogenblik kan komen waarop hij meenen zal, terwille van den hoogen inzet, het allerhoogste spel met de vastberadenheid van de Britten te mogen wagen.

Een tweede Duitsche traditie is van anderen aard. Zij bestaat in een innerlijk geloof in de onoverwinnelijkheid van Rusland en in het gevaarlijke van Rusland als vijand. Het is een geloof, dat de Duitschers nooit verlaten heeft. De instorting van Rusland in 1917 heeft het niet kunnen dooden. Onmiddellijk na den oorlog zocht Duitschland, ter versterking van zijn militaire positie, heul bij een sowjetrijk, waaraan toen niemand eenige militaire waarde of eenige militaire toekomst toekende. Door alle jaren heen sedert den oorlog, tot op dit oogenblik toe, hebben Duitschland's militaire leiders samengaan met Rusland bepleit. Toen het Berlijn van Hitler met Moskou gebroken had, en daarna Stalin de Verschrikkelijke bloedige opruiming hield onder de mannen, die het Russische leger hadden opgebouwd, hielden de Duitsche generaals niet op, het geduchte van de Russische heirscharen te land en in de lucht te verkondigen. Als Engeland erin slaagt, met Rusland een regeling tot bescherming van de Oost Europeesche staten te treffen, of als Rusland erin slaagt, Engeland een drievoudig, defensief verbond, waarvan Frankrijk het derde lid zou zijn, af te dwingen, dan zou op eens de vrees in het Duitsche volk voor een conflict een veel feller, veel overtuigender karakter krijgen. Want dan zag het Engeland beschikken over een bondgenoot, die in Duitsche oogen onmetelijke krachten bezit; over voldoende hulpkrachten op het vasteland, om den strijd voor eigen groote doeleinden te voeren, zonder zelf tot al te groote militaire inspanning te land gedwongen te worden. Alleen een nieuwe drievoudige entente kan het Duitsche volk aannemelijk maken, dat Engeland werkelijk voor een beschermeling strijden zal. Dat is de cardinale beteekenis van de tegenwoordige betrekkingen tusschen Engeland en Rusland. Komt een verbond eruit voort, dan is er op het vasteland een macht gevormd, die het Duitsche volk, desnoods ondanks Hitler en von Ribbentrop, van gevaarlijke ondernemingen kan afschrikken.

Er is nog een derde, Duitsche traditie. Daarvan is het doeltreffende tijdens den oorlog allerovertuigendst gebleken. De Duitschers weten, wat de beheersching van de Dardanellen waard is. In 1914 was Turkije op hun kant. Het Russische keizerrijk is daaraan ten gronde gegaan. Geen korte verbinding tusschen de buitenwereld en Rusland was mogelijk. Alle

transporten moesten den zeer gebrekkigen weg over de Witte Zee nemen, of den heel langen, en door een tendeele éénsporigen spoorweg zeer tragen, weg over het Verre Oosten. Toen Roemenië ging deelnemen aan den oorlog, was ondersteuning van dat land slechts mogelijk over Rusland. Toen Rusland ineenstortte, was Roemenië reddeloos verloren. De Engelschen hebben zeer zware offers in goed en bloed gebracht bij hun vergeefsche pogingen om de Dardanellen met geweld voor transporten naar Rusland te openen. De maritieme aanval op de zeeëngten en de veldtocht op Gallipoli mogen slecht zijn uitgevoerd; de inspanning, die Engeland zich ervoor getroostte, bewees reeds, welk een beteekenis Londen hechtte aan het bereiken van het groote doel. Een Turkije, dat de bondgenoot van Duitschland is, maakt voor Rusland iederen oorlog tot een groot gevaar, nu nog meer dan in 1914, omdat het Russische Rijk nu een vijandig inplaats van een verbonden Japan in den rug heeft. Sedert kort echter is de toestand juist omgekeerd. Turkije is de bondgenoot van Engeland. In geval van een oorlog ter verdediging van Polen of Roemenië staat de Zwarte Zee voor de Britten en hun bondgenooten open en is het toch reeds rijkelijk uitgeruste en geoutilleerde Sowjetrijk langs korten weg voor hen bereikbaar. Voor Duitschland en zijn bondgenoot Italië is de weg over zee naar het aan olie en graan zoo rijke Roemenië, zijn de Russische bronnen van grondstoffen gesloten. Waar Groot Brittanje in den oorlog van 1914-1918 een groot gedeelte van zijn krachten - te vergeefs - moest concentreeren, vindt het nu, inplaats van een vijand, een vriend die bereid is de tegenstanders van Engeland te bestrijden. Om het gezag in de Dardanellen ontstond voor 1914 de felle tegenstelling tusschen Rusland en Duitschland, meer dan om eenige andere oorzaak. Duitschland's driftig opdringen naar den Balkan, na de inlijving van Oostenrijk en het Sudetenland, had wederom in de eerste plaats ten doel, zich een domineerende positie aan den ingang van de Zwarte Zee te verzekeren. De bezetting van Albanië door de Italianen had niet slechts de beheersching van den ingang tot de Adriatische Zee ten doel, maar moest tevens een eerste stap zijn voor een Italiaansch opdringen naar de befaamde zeeëngten.

De vriendschap van Turkije was, na het ontstaan van de

tegenstelling tusschen de beide groepen in Europa, een begeerenswaardige buit geworden in den diplomatieken strijd. Nergens besefte men dat beter dan te Berlijn. In den laatsten tijd had Turkije nog een nieuwe beteekenis gekregen: Rusland, welks positie van zoo beslissenden invloed kon zijn in een Europeesch conflict, zou niet licht zich de groep ten vijand maken, die door de vriendschap der Turken over de Dardanellen beschikte. De ervaringen van 1914-1918 waren voor de Russen te overtuigend geweest. Rusland is bovendien de vriend van het nieuwe Turkije. De aansluiting van Turkije bij de westelijke groep was reeds een aanwijzing, in welke richting ook Rusland bij voorkeur zijn vrienden zou zoeken. Dit was alles, krachtens een traditie der Duitsche diplomatie, voor Berlijn volkomen duidelijk. Er zijn nu eenmaal dingen die Duitschland bij overlevering niet, en dingen, die het bij overlevering wel begrijpt. Van Turksche kwesties heeft het verstand. Aan de diplomatieke nederlaag, die Hitler geleden heeft door het slagen der Britsch-Turksche onderhandelingen, zal geen politiek denkend Duitscher twijfelen.

Het Duitsche publiek moet innerlijk onrustig worden bij allen diplomatieken tegenslag, die Hitler in den laatsten tijd heeft getroffen. Elke poging om het streven der Engelschen naar een machtige groepeering te dwarsboomen, is mislukt. Berlijn heeft Polen niet meer kunnen afhouden van een intiemen band met Londen, die Warschau ontoegankelijk heeft gemaakt voor Duitsche dreigementen. Van de reis van Beck naar Londen had men niet zoo groot resultaat verwacht, omdat men, altijd weer uitgaande van eigen traditie, geloofde dat Beck te Londen de betrekkelijke waarde van de Britsche vriendschap in tijd van nood, zou ontdekken. Beck kwam terug met een zekerheid, die, door de wijze waarop zij tot uiting kwam, en door de vastberadenheid, welke zij den Polen schonk, de breuk met Berlijn onvermijdelijk, en misschien zelfs onherstelbaar moest maken. Alle pogingen, te Boekarest ondernomen, konden niet verhinderen dat Roemenië de, door de Britten aangeboden bescherming gaarne aanvaardde. Duitschland wist dat het, na het gebeurde in Maart, van het, door de gewijzigde politiek van Warschau en door de bescherming van Londen in zijn zelfbewustzijn

gesterkte Roemenië, geen betrouwbare medewerking meer te wachten had. Griekenland nam daarna de bescherming van de Britten aan. De Duitsche propaganda had het Duitsche volk vertrouwen gesuggereerd in de hulp, die in geval van een oorlog, Duitschland en Italië in de mohammedaansche wereld zouden vinden. Menigmaal heb ik Duitschers hooren verzekeren, dat Engeland niet zou kunnen vechten, omdat zijn positie in den Levant en in Indië volkomen ondermijnd was. Nu moest het Duitsche volk vernemen van de loyale houding der Indiërs, welke Gandhi predikte voor het geval dat Engeland met de totalitaire staten in conflict zou geraken. Het Duitsche volk moest daarna hooren van de vijandigheid, welke de mohammedaansche wereld tegenover de totalitaire staten na de overweldiging van Albanië aan den dag legde. Want dank zij de Engelsche uitzendingen in de Duitsche taal werd dat nu alles in Duitschland bekend.

Meer teleurstellingen stonden nog te wachten. Zuid Slavië bleek niet bereid, zich bij het antikominternpact aan te sluiten. De mogendheden van de spil vermochten, door politieken en oeconomischen druk welke zij te Belgrado konden uitoefenen, juist bereiken dat Zuid Slavië zich niet liet inlijven in het Britsch-Fransche stelsel van beschermde staten. - Het wilde iedere verklaring van neutraliteit afleggen, die werd verlangd, maar meer ook niet. De houding van Bulgarije werd voor de spil zelfs zeer onzeker.

Japan weigerde, het antikominternpact uit te breiden tot een militair bondgenootschap dat ook in geval van een oorlog in Europa toepassing zou vinden. De oorzaak van de nederlaag van Duitschland's militante vrienden te Tokio kon het Duitsche volk niet verholen blijven. De tactiek van Washington was waarlijk heel weinig veelbelovend voor de expansie-zoekende mogendheden. Japan vreest Amerika meer dan eenig ander land; en Amerika liet de Japanners ten duidelijkste merken, dat het niet meer lijdzaam zou toezien, als Japan zich met de Europeesche aangelegenheden ging bemoeien. De Monroeleer scheen een geduchte uitbreiding te hebben gekregen.

Engeland stak de hand uit naar Rusland. Alles, wat Berlijn verwacht had dat Londen n i e t zou doen, gebeurde. Het ging

waarlijk niet meer aan, van een Britsch gebrek aan wilskracht of moed te spreken. Londen schuwde geen inspanning, geen verplichting, geen vroeger gemeden gezelschap meer.

Von Papen werd nog op het laatste oogenblik naar Ankara gezonden, om daar het tot stand komen van het Britsch-Turksche verdrag te verhinderen. Het bleek te laat. Weldra was de groote intrigant op den terugweg naar Berlijn. Een kous was zijn hoofddeksel.

Het verregaand dilettantisme van de nieuwe diplomatie van Berlijn was niet meer te verbergen. Kenschetsend was de rondvraag van Hitler bij zijn buren, naar aanleiding van Roosevelt's befaamde boodschap. ‘Hebt gij geweten van Roosevelt's plan? Hebt gij hem gevraagd van Duitschland waarborgen te eischen voor uw veiligheid? Voelt gij u door Duitschland bedreigd?’ Hitler kon met een gerust hart een ontkennend antwoord op al deze vragen verwachten. Hij zou die antwoorden dan uitspelen in zijn rijksdagrede ter beschaming van den Amerikaanschen president. Bijna geen enkel antwoord echter kreeg hij, dat hem gaf wat hij verlangde. Het antwoord van Roemenië was onvriendelijk: Duitschland kon zelf het beste beoordeelen in hoever Roemenië zich bedreigd moest voelen. Vele antwoorden waren ontwijkend, vele andere, ofschoon niet onwelwillend, stelden het dwaze van de vragen in het licht. Met de ontvangen antwoorden kon Hitler in zijn rede niets beginnen. Dit te minder, omdat hij Polen, het land dat de heele wereld het onmiddellijkst door Duitschland bedreigd geloofde, zijn vragenlijstje niet had toegezonden. Ook Frankrijk en Engeland had hij niet gevraagd. Toen hij, in zijn rijksdagrede, de antwoorden op zijn enquête niet kon gebruiken, was die enquête tot een zeer dwaze aangelegenheid geworden.

Nog weer een nederlaag was voor Hitler weggelegd. Hij bood de Scandinavische staten een verdrag van non-agressie aan. De ervaring, indertijd met Nederland opgedaan, had de raadgevers van Hitler moeten waarschuwen, dat dit probleem volstrekt niet zoo eenvoudig was als zij het zich voorstelden. Drie van de vier Scandinavische staten weigerden een dergelijk verdrag, vrijwel op dezelfde gronden als Nederland indertijd had aangevoerd toen het een waarborg van zijn on-

schendbaarheid niet had willen aanvaarden. Slechts Denemarken verklaarde zich tot onderhandelen bereid, Denemarken, het lam in de zoölogie der Europeesche staten, de weerlooze buurman van Duitschland, met een lastige Duitsche minderheid behept. Het zal gretig iedere verzekering aanvaarden, die het een rechtsgrond verschaft om rust te eischen van Duitsche agitatie in zijn zuidelijkst grensgebied. Dit weten wij: Het was voor Hitler's prestige een nieuwe nederlaag, dat Zweden, Noorwegen en Finland zijn aanbod van de hand wezen. Hoe kon het zijn, dat men deze onvermijdelijkheid te Berlijn niet had voorzien?

Hard heeft Berlijn gewerkt voor een diplomatiek succes. Overal is het uitgebleven. Het kon nog spotten met hetgeen de Engelschen bereikten, tot dezen Turkije aan zich wisten te binden. Dat was een daverende slag voor de Wilhelmstrasse. Hoezeer moet Hitler door zijn raadgevers zijn misleid, dat deze beslissing der Turken hem kon overrompelen! Een onbegrijpelijke onwetendheid inzake Turkije móet in de thans gezaghebbende kringen te Berlijn hebben geheerscht, dat men daar meenen kon, juist en uitgezocht met von Papen, de vriendschap der Turken nog te kunnen heroveren. Toen het ongeluk gebeurd was, begreep het Duitsche volk. Zijn tradities wezen het den weg.

Als tegenwicht tegenover het succes der Britsche diplomatie had Hitler niets anders dan zijn spil, en nog weer zijn spil. De samenwerking van Duitschers en Italianen berustte op onwankelbare trouw. Deze verklaring werd telkens vernieuwd; de trouw werd onwankelbaarder nog en onwankelbaarst. En iedere trap van vergelijking werd als een nieuw succes voorgesteld. Von Ribbentrop ging naar Italië om een militair verbond te sluiten, waarvan men met verbazing vernam dat het nog noodig was. Dat hij en Ciano in principe het sluit namen tot dit verbond, was weer een nieuwe overwinning. Daarop kwam Ciano naar Berlijn om het te onderteekenen. Dat moest nog weer voor een zegepraal dienen.

Het is tragisch aan te zien, hoe Hitler, door het heel of half mislukken van al zijn diplomatieke ondernemingen, door de nederlagen, die hij keer op keer geleden heeft tegen de Britsche diplomatie, gedwongen is zijn, langzamerhand gealar-

meerd rakend Duitsch volk steeds weer het nooit geheel vertrouwde Italië moet voor houden, als een telkens hernieuwde verovering, die de grootheid van zijn staatkunde bewijst. Na ieder nieuw échec moet Italië dienen als verbeterde diplomatieke verovering. Zou al deze herhaling van hetzelfde het wantrouwen en de onzekerheid in Duitschland, die door het gebeurde met Turkije zoo verwonderlijk omhooggeschoten zijn, niet nog slechts verergeren?

De staat van beleg heerscht in Europa. Slechts het geweld kan orde en vrede voorloopig waarborgen. Ook naar Oost Azië wordt het reeds overgebracht. Japan heeft inzake de vreemde concessies bij Amoy en te Sjanghai moeten ontdekken, dat dreigend optreden niet enkel meer tot afdreigen nuttig is, maar met toenemend vertrouwen tot stabilisatie van rechten gebruikt wordt.

Critisch bulletin

Het Joodsche vaderland
Else Lasker-Schüler. Das hebräerland Verlag Oprecht, Zürich
Schalom Asch. Gesang des tales Verlag Allert de Lange, Amsterdam; f 2.50, f 3.50
László Faragó. Palestina op de tweesprong (Uit het Engelsch door Mr. E. Straat) Nederl. Keurboekerij, Amsterdam; f 4.50

Palestina-boeken! Het is in onzen tijd een literatuur-soort geworden. Maar eigenlijk is het dat altijd geweest. De Palestina-boeken en gedichten loopen langs de geheele Westersche letterkunde. Vanaf de negentiende eeuw die een opleving bracht van het orientalisme werden ze talrijker en talrijker. Vele groote romantische schrijvers trokken naar het land van den Bijbel en schreven over hun extases en teleurstellingen: Chateaubriand, Lamartine. Dit duurde tot kort voor dezen tijd: Pierre Loti; Selma Lagerlöv. Het kenmerk van deze letterkunde is, dat zij gedragen wordt door Christelijk heimwee en romantiek. De schrijvers gingen naar het land van den Bijbel. Maar toch, één van hen, Lamartine, zei midden in die tekst over verloren grootheid: 'Waarom zoeken de Joden hier niet weer hun vaderland?' De Joodsche Palestina-literatuur is altijd nóg overvloediger en centraler geweest. Voor de Joden was Palestina ook het Heilige Land, het land van den Bijbel, maar tevens het verloren Vaderland. Tegen het einde van de negentiende eeuw wordt het Zionisme als practisch-politiek streven geboren. Palestina wordt het te herwinnen Vaderland, en langzamerhand, vooral na de Balfour-declaratie van 1917, het Vaderland in wederopbouw. In de negentiende eeuw trokken vooral schrijvers van niet-Joodschen bloede naar Palestina, om er over vergane grootheid te droomen. Sinds het ontluiken van de Zionistische beweging gaan juist Joodsche schrijvers naar het oude land, sommigen om eens toe te zien hoe ver het er mee staat, anderen om hun lied der hope mee te laten zingen met dat van de bouwende arbeiders en jonge kolonisten. Men kan de geweldige dracht van Palestina-boeken in deze eeuw in twee groepen verdeelen: reportage en gedicht. Gedicht in breeden zin, dus ook bezield proza. Het reportageboek staat en valt gewoonlijk met de vraag: Wist ik dit al, of is het nieuws voor me? Met het dichterlijk boek is dit natuurlijk anders,

daar wint het hoe-gesproken-wordt het verre van 't waarover-gesproken-wordt.

Deze literatuur heeft op zichzelve al haar geschiedenis, en ze is rijk aan emoties die haar schrijvers er in hebben neergelegd. Ik denk nu aan de dichters die naar Palestina getrokken zijn en met het land in conflict geraakten. Is Jacob Israël de Haan niet één dergenen, die het diepst over God, Israël en het land van Israël gesproken hebben. Zijn grootsch maar vreemd optreden, zijn retrogadeerende rechtzinnigheid heeft hij, in conflict met dit hevige land, met zijn bloed bekocht. Het is of de warmte van dit bloed in zijn Palestina-kwatrijnen getrokken zijn. Felix Salten schreef jaren geleden zijn 'Neue Menschen auf alter Erde', een teeder boek. Maar als Jood wilde hij toch in Palestina en te midden der zwoegende bouw-Joden buitenstaander blijven. Een oude Weener, een Oostenrijksche patriciër. En nu ligt de oude Salten, die zich te Weenen voor het hoofd schoot, in zijn oostenrijksche aarde. Ik zou veel over Palestina-reizigers en hunne conflicten kunnen vertellen, b.v. over Edmond Fleg, die in 'Ma Palestine' laat hooren hoe hij op deze oude aarde van zijn stam bang is Parijs te vergeten, en tevens er onder lijdt dat hij als Fransch Joodsche dichter, door de niets-dan-Joden van dit land niet als één der hunnen, gelijk een Bialik gevoeld werd. Maar ik wil heel kort iets over de drie boeken zeggen wier titels hierboven vermeld staan. Ik doe dat gaarne. Want temidden van hen bevindt zich het werk dat ik naast dat van De Haan het mooiste vind van de moderne West-Europeesche Palestina-literatuur: Else Laskers 'Das Hebräerland'. Ik zou dit werk bijna een anti-reportage kunnen noemen. U vindt er in het geheel geen exacte bijzonderheden in en geen portret van Palestina, juist gedurende de dagen dat de dichteres der 'Hebräische Balladen' er toefde. Maar men vindt er iets, dat maar heel weinig dichters gegeven is, voelbaar te maken: De Goddelijkheid van dien grond. En de plechtigheid van de Joodsche roeping. Hier moet ik wel het woord: intuïtie gebruiken. Ik heb dat woord dikwijls als holle pocherij mede aangehoord. De meest voorkomende combinatie is deze: Mevrouw D, mijnheer F heeft noch verstand noch intuïtie! Maar een enkele maal gebeurt het toch dat iemand, die niet van denken houdt, misschien zelfs niet geregeld nadenken kan, die 't liefst onregelmatig en onlogisch fantaseert, plotseling groote waarheden erkent en ze in diepe bewoordingen weergeeft.

Else Lasker-Schüler is zulk een geniaal-intuïtieve geest, zeer on-studieus, die opzettelijk de lijnen van ieder exact weten en benoemen vervaagt, een woord in een verkeerden vorm gebruikt, als haar dat gemakkelijker of mooier lijkt, en die toch plotseling dat zegt wat men niet meer vergeet. Zoo zou ik willen, dat ieder tot antise-

mitisme geneigd mensch, deze diepen zin overdacht. Ze kan zelfs dienen tegen iederen afkeer dien men gevoelt ten opzichte van een andere menschenstam: ‘Ich liebe mein Volk, ärgere mich nicht an seinem Satz; trinke ich doch des Hebräerlandes Traube und ärgere mich nicht des geringen trüben Rest im Glase. Doch der Andersgläubige, der den Satz meines Blutes verhöhnt, genieße auch nicht mich und mein Gedicht. Aber er blicke auf seines eigenen Blutes Boden.’ (blz. 135). Men zal zeggen, na lezing van dit boek: Wat een op zichzelve verliefde vrouw! Ja, Else Lasker-Schüler vertroetelt zichzelf, maar zooals ze het de herinnering aan haar moeder, aan haar gestorven zoon, en meer zooals ze het ons allen haar medemenschen en alles wat onder de zon leeft, doet. Godsdienstig, spelend, wetend en naïef. Men kan niet vrouwelijker zijn en ondervinden dan Else Lasker-Schüler, of eigenlijk niet meisjesachtiger en tevens machtig als de profetessen van het land dat ze betreden heeft: Miriam, Debora. Er staan fouten in dit boek, de constructie is a-logisch als die van een langen droom, en er zijn herhalingen in, waarvan de schrijfster zichzelf geen rekenschap geeft. Zij zegt zelve van het stille Jerusalem:‘Man hört darum deutlicher Gott atmen’. En deze adem is ook in dit verliefde, kleurige, soms schalksche en soms zoo woestijn-diepe boek over Palestina te vinden. Zij rust er in God en speelt met God en zijn jonge Joden, het geslacht van de tweede exodus. Dezelfde bodem waarop De Haan weer vocht met God. ‘Vor wenigen Stunden verließ der Chor der säenden und erntenden Menschen ihr Emek, gen Jerusalem zu ziehen, gemeinschaftlich mit allen anderen Juden der gelobten Stadt Pfingsten zu feiern. Die in einander verschlungenen Arabesken meines Teppichs, grüßen über dem Gelände meines Balkons die Singenden. Als letzte Pilgerin folge ich, allein, fernab und doch ein tausendjähriges Volk, eine treue Leibgarde des Herrn, den hebräischen Prozessionen’.

Asch, de Oost-Joodsche romanciër heeft in zijn ‘Gesang des Tales’, een roman over het leven der jonge Palestina-pioniers, der chaloetsim willen schrijven. Maar ook dit boek is meer een gedicht over het zich uit het bed dat een doodsbed scheen, oprichtende Palestina. En men weet niet of men het lyrisch of episch moet noemen. Dat komt goed uit, want lyriek en epiek liggen omstrengeld in aard en kunst van dezen schrijver en Asch is slechts schoon als de lyriek zijn groote taak niet verzaakt. Want als zuiver epicus acht ik hem geen meester. Dit boek is vol van natuurlyriek, het persoonlijk-epische, het vertellende is tot het uiterste beperkt en daardoor soms juist ontroerend en het algemeen epische, het lied van een stuk voorttrekkende menschengeschiedenis, wint het van de vertelling. Een van de boeiendste feiten uit de Zionistische geschiedenis is de ontginning van den Emek Jesreël, eens een vruchtbaar gebied,

sinds eeuwen een streek van moerassen en moeraskoortsen, waar eenzame Bedoeïenen den voorttrekker belaagden. Nu is deze streek de lusttuin van Palestina geworden. Men denkt aan de verspreide beenderen uit Ezechiel's prophetie, de beenderen, die zich weer tot lichamen aaneen zullen sluiten. Asch bezingt het komen van de eerste groep (kwoetsa) in den Emek, en hun vechten tegen de natuur en hun eigen instincten van verzet en lijdelijkheid, tot ze ter overwinning optrekken. De chaloetsim zelve, zoo verschillend naar hun aard, worden sober en kordaat geschetst, in hun tegenstelling: opstandigen en berustenden, steeds moediger en spoedig ontmoedigden, zinnelijken en soberen, zij die meer van het boek, en zij die meer van ploeg en egge houden. Zij leggen te zamen den ‘Emek’ droog en ‘die Schakale weinten ihre letzten Klage um den Tod der Wüste’. Een kleine beschrijving van het landschap voor dat de groote regen komt, brengt u bij de natuur-lyriek van Asch: ‘Der Himmel war leicht bewölkt, das Tal und die fernen Berge schimmerten bläulich. Das Grün des besäten Emek lag hilflos und ängstlich inmitten der großen, weiten Wildnis, erschreckt von dem drohend umdüsterten Himmel und dem ernsten Blick der Berge.’ Het land en de herinnering aan enkelen dezer stille helden, de herinnering aan chawerá (kameraad) Saráh bijvoorbeeld blijft ons bij. Sarah heeft geen tijd om aan zich zelf te denken, en altijd als chawér Chaïmowitsch haar zeggen wil dat hij van haar houdt, schiet haar iets te binnen dat voor de kwoetsa, voor 't land, voor de makkers van belang is. Maar hij zegt het toch. ‘Ernst und verwundert blickte sie auf ihn, aus ihrem von Arbeit und Sonne gebräunten Antlitz schauten jetzt zwei Jungmädchen Augen. - “Berl, was haben sie nur heute?” “Das ist die Freude des Emek!” antwortete er und faßte ihre arbeitsrauhe Hand mit der seinen. Ihre überließ sie ihm.’ En van zulke jonge vrouwen, die eerst moeder over de kameraden willen zijn, vóór ze zich het recht gunnen de bruid van een chawér te worden, zijn er vele onder de chaloetsoth (meisjespioniers). Het werk ‘Palestina op de Tweesprong’ behoort tot het andere soort der Palestina-boeken. De reportage! Ook daar denk ik niet gering over. Ook dit genre heeft zijn geschiedenis. Een deel van De Haans Palestinawerk behoort er toe, volgde dag na dag het gebeuren in Erets-Jisraeel. Dit in het Nederlandsch vertaalde boek kan men tot de uitgebreidste van het soort rekenen. Het brengt typeeringen uit de afgeloopen jaren en spreekt vooral van den strijd tusschen de Joden en de Arabieren. Het is zakelijk geschreven, met een ironische pointe soms, en het is scherp gezien. Maar natuurlijk mist het het diepe en dichterlijke perspectief van Else Lasker-Schülers boek. Den dichter is het juist gegeven de waarachtigste werkelijkheid te aanschouwen. Dit werk is zeer inlichtend en boeiend, maar

vooral dan, wanneer het vertelt over dingen die men nog niet wist, b.v. over de wapensmokkelarij over Palestina's grenzen, of over Jigaël, den trouwen wachter der kolonies. De Arabieren hadden hun kogels op een kindertehuis gericht. En de overval was nu wel afgeslagen. Een verpleegster zong een liedje, dat de journalist graag nog eens hooren wilde 'Toe zingt u het!'

En in de donkere gang zong zij zachtjes het slaapliedje voor me. Het was voor mij een lied zonder woorden; ik begreep de Hebreeuwsche tekst niet en toen zij klaar was vroeg ik: 'Wat beteekenen de woorden?' Zij vertaalde ze voor me. Het was een oud lied over Arabieren, die 's avonds de Joodsche kolonies overvielen, maar elk couplet eindigde vroolijk met het refrein: 'Slaap maar kindje slaap, 't is vrede in Erets Jisraél. Ons bewaakt weer met zijn mannen onze dappere Jigaël.' Zoo is het werk vol met schilderachtige momenten, met relaas van gesprekken die Faragó in Palestina met Joden, Arabieren en Engelschen voerde. Hij is onpartijdig, mij te onpartijdig, want hij begrijpt niet dat grooter kracht achter de Joden dringt dan achter de Arabieren van één stuk Arabisch gebied, wier verzet ik toch wel begrijp. Twintig eeuwen ballingschap en dertig eeuwen Gods-woord kloppen het Joodsche bloed naar Palestina voort. Maar dat is weer meer een wezenlijke, dan een reportage-overweging. Palestina op de Tweesprong is dus frisch, zeer inlichtend, uitvoerig, suggestief en rijk voorzien van uitstekende, schilderachtige photo's.

Om het moderne Palestina te begrijpen en te beleven moet men het naast de andere genoemde werken lezen. Maar men moet niet vergeten, dat ook deze drie werken er maar enkele uit vele zijn en dat voor de Palestina-literatuur in het bijzonder het woord van den Prediker geldt:

> 'Een geslacht gaat, en een geslacht komt,
> maar eeuwig staat daar de aarde!'

SIEGFRIED E. VAN PRAAG

Een roman en een jury
Jan Mens. Mensen zonder geld Roman bekroond met de Kosmos-Eerstelingen-Prijs 1938 N.V. Uitgevers-Mij. 'Kosmos' Amsterdam; f 3. -, f 3.75

'... een staal van het beste Hollandse realisme, eerlijk en trouw aan de aandachtig waargenomen werkelijkheid'. Zo prees de jury dit boek voor den een en vonniste zij het voor den ander. Een combinatie, die pleit voor haar objectiviteit en die tevens een vraagstuk aan de orde stelt: wat is literatuur, wat is haar maatstaf? Men heeft over dit boek en over de beslissing der jury de staf ge-

broken, maar het boek is gelezen en het verdient dat. Hadden de strenge rechters dan ongelijk? Zij willen de toppunten als maatstaf aanleggen en hebben derhalve ongelijk... in het dagelijkse leven, maar de kunst lijdt een eeuwig bestaan en geeft hun vaker gelijk, op de lange duur, dan den consument - uitgever, boekhandelaar en lezer - die het gelijk-van-den-dag op hun zijde hebben. En ook dat krijgt op zijn tijd, tegen de beslissing van de 'happy few' in, het goedkeurend oordeel der duurzame oplagen. Een enkele keer treffen beider voorkeuren samen, en dan is er een goede kans op het onmiddellijk erkende meesterwerk. Maar ook dan nog niet méér dan een goede kans.

Wanneer de criticus, overlezen als hij te dikwijls is, zijn oordeel steil naar de toppen richt en met neerbuigende minzaamheid zich uitlaat over het heuvelland, met zijn goede en aangename plekken, verliest hij dat deel van zijn taak uit het oog, waardoor hij het vruchtbaarste contact met het publiek zou kunnen verkrijgen. De taak van een jury voor eerstelingen stelt de eis van royale waardering voor het goede middenland - alle begin is moeilijk - nog veel stringenter.

En weer citeer ik deze jury: 'Natuurlijk heeft de jury ook enige critische bedenkingen. Doch haar voornaamste indruk is toch: een verrassende voortzetting van een onzer beste literaire tradities: innigheid, de gave het meest eenvoudige sterk en menselijk te laten spreken, kennis der kinderziel, waarbij als bijzondere eigenschap moet vermeld worden, een verteltrant, die met de kleinste gegevens dadelijk te boeien weet'.

'Mensen zonder geld' is het relaas van een gezin, dat ten onder gaat door crisis en werkloosheid. Het dochtertje wordt een late vrouw. De vader verdrinkt zich. De zoon wordt bij relletjes gewond. De moeder ligt op sterven. En ondanks al deze narigheden is het boek toch geen draak geworden, zelfs geen draak der opstandigheid. Een ietwat trieste glimlach in de stijl heeft het daarvoor behoed. Een zekere meewarigheid in de toon van den verteller staat daartegenover. Zij doet eerder denken aan een theevisite dan aan een realistische roman. Maar dit verschijnsel is men meer tegengekomen in verband met de door de jury aangehaalde traditie. Aanvaardt men deze toon eenmaal, dan is 'Mensen zonder geld' een uitnemend leesboek, dat zijn plaats verdient in de rij. De omstandigheid, dat een jongen de centrale figuur is doet het aansluiten bij 'Kees de jongen' van Theo Thijssen, bij 'Bartje' van Anne de Vries en bij Van Looy's 'Jaapje', wonderlijk genoeg door de jury, in tegenstelling tot de beide vorige boeken, niet genoemd. 'De eenvoud en de zuiverheid' worden nog genoemd als bijzonder treffend in 'Mensen zonder geld'. Het zijn tegenwoordig veelvuldig

onderschatte kwaliteiten, welke goede grondslagen kunnen zijn voor een stijgende ontwikkeling. Het rapport noemt ze terecht.

Indien het mocht schijnen, dat in deze bespreking het rapport der jury meer tot zijn recht komt dan het boek zelf, gelieve men te bedenken, dat dit boek juist door zijn bekroning een symptomatische betekenis dient te worden toegekend.

HALBO C. KOOL

Cremer en Anne de Vries.
Anne de Vries, 'Hilde' G.F. Callenbach, Nijkerk; *f* 2.15, *f* 2.90

Na het enkele jaren geleden verschenen 'Bartje' biedt Anne de Vries ons nu een tweede roman aan, welke hij naar de hoofdpersoon 'Hilde' heeft genoemd. Het eerstgenoemde boek heeft zeer veel succes gehad: het verscheen in 8 talen en van de Nederlandsche uitgave werden alleen al 60.000 exemplaren verkocht. Ik vermoed, dat 'Hilde' ook wel een succes zal worden, al zal men er niet zóó op aanvliegen als op 'Bartje', aangezien men in Nederland nu eenmaal verzot is op boeken over kinderen. Toch is 'Hilde' stellig even zuiver als het eerder verschenen werk van dezen schrijver. Het heeft dezelfde kwaliteiten: warmte en eenvoud. Met liefde vertelt De Vries van zijn Drentsche menschen; de eerlijkheid van zijn toon waarborgt natuurlijk niet de juistheid van zijn kijk op deze personen, maar wel de zuivere intentie van zijn arbeid. Aangezien het wel als stellig mag worden aangenomen, dat De Vries, die tusschen deze bevolking leeft en ze uit hoofde van zijn functie van nabij leert kennen, meer van deze menschen afweet dan vrijwel ieder criticus, heeft het weinig zin er met den auteur over te gaan vechten, of iemand als Hilde niet wat wijs en verfijnd is voorgesteld. Het zal steeds een onoplosbaar probleem blijven of een bevolkingsgroep door een auteur naar waarheid geteekend is. Men denke aan Cremer en zijn kijk op de Betuwsche boeren; al spoedig hebben critici uitgemaakt, dat Cremer een stadskijk had op de landbewoners en dat hij er een idylle van maakte, welke hij scherp stelde tegenover de 'verdorven en gierige' stadsbewoners. Wie zal uitmaken, wat de waarheid is? Cremer heeft tusschen de Betuwnaars geleefd en kende ze stellig even goed als zijn beoordeelaars. Zoo gaat het ook met De Vries. En ik noem niet toevallig Cremer; immers als men 'Bartje' of 'Hilde' leest denkt men telkens aan hem. Ook De Vries laat een 'stemmetje van binnen' in iemand meepraten; ook De Vries geeft een algemeene levenswijsheid ten beste, wanneer de situatie van zijn personen daartoe aanleiding geeft. En zijn Hilde, 'de mooie, blonde Hilde van Hilbert en Femmechien' zou weggeloopen kunnen zijn uit Cremers 'Aon 't

kleine revierke'. Natuurlijk, De Vries leeft in 1939 en Cremer schreef een 80 jaar geleden; dat dus het eerste hoofdstuk van 'Hilde' een filmische indruk maakt, een zeer sterk beeld-effect geeft, iets wat men bij Cremer niet aantreft, verwondert niemand. Maar anderzijds vindt men bij De Vries en Cremer beiden b.v. een gebruik maken van symboliek, in de natuur welke de personen omringt, welke niet zoo zeer nogal gemakkelijk, als wel zeer doorzichtig genoemd mag worden. Men lette b.v. op het motief van de appelboom, met zijn 'jonge mollige vruchtjes' in het eerste hoofdstuk, en de herhaling en doorwerking daarvan later. De Vries is hier even open als Cremer; op de tiende regel van de eerste bladzijde weet men al wat er aan de hand is. Het is verre van mij, dit als een verwijt te zeggen: ik meen alleen dat het De Vries karakteriseert. En ik vind zijn werk dan ook zeer goed geslaagd, ben bereid het volledig te erkennen, mits men mij wil toegeven, dat men dan ook Cremer erkennen moet... waartegen ik persoonlijk geen enkel bezwaar heb. Trouwens: dat men Cremer nog noemt na driekwart eeuw is lof genoeg; misschien is men na zooveel jaren De Vries wel vergeten, wat echter jammer zou zijn.

De Vries schroomt niet, eenvoudige combinaties te maken: de arme, mooie boeredochter; de haar verleidende, rijke, slechte boerezoon; de trouwhartige arme strooper, die haar en haar kind tot zich neemt; het gebrekkige oudje, door de schoondochter goed verzorgd; enz. Maar wellicht zijn verhoudingen en menschen in het land van Bartje zoo eenvoudig. Alleen: verzwakt het feit, dat de boer die Hilde niet trouwen wil, uit een andere plaats komt, niet de intrigue? En is de liefde van den strooper niet zoo romantisch en uitzonderlijk, dat een diepere persoonsteekening gewenscht was geweest?

Ziehier enkele vragen, die bij mij oprezen. 'Hilde' verdient overigens gelezen te worden, al ware het alleen om de goede eenvoud die er uit spreekt. Dat 'het peil van een boek daalt naarmate het voor een grooter publiek bestemd is', en dat 'de eenige zuivere waardemeter van een man is: zijn aanhang; hoe breeder die is, des te geringer is zijn hoedanigheid' - twee van de laatste uitspraken van Greshoff (resp. Holl. Weekbl. 15-IV-39 en Gr. Ned. April, 1939) - kan ik niet onderschrijven; deze uitlatingen zouden inderdaad funest zijn voor De Vries. Maar ook voor: Van Schendel. En het is al te gemakkelijk van uitzonderingen te spreken, om een regel geloofwaardig te maken, en groote oplagen van een werkelijk goed boek nu plotseling toe te schrijven aan snobisme, mode, goede toon. Op die wijze kan men, zonder eenig bewijs te geven, alles... bewijzen. De Vries verdient zijn succes; hij is geen veelschrijver en geen aansteller.

W.L.M.E. VAN LEEUWEN

Een tussenspel en een begin
E. du Perron. Multatuli. Tweede pleidooi. Beschouwingen en nieuwe documenten; *f* 3.30, *f* 4.10
De muze van Jan Compagnie. Overzichtelijke verzameling van Nederlands-Oostindiese belletrie uit de compagniestijd (1600-1780). Samengesteld door E. du Perron. Geïll. met reprod. van oude gravures en portretten en met tekeningen van Thomas Nix; *f* 5.50 *f* 6.90
A.C. Nix en Co. Bandoeng Burgersdijk en Niermans, Leiden

'Het ligt in mijn bedoeling eens een leven van Multatuli te geven in 2 delen; een minimum voor deze figuur, dunkt mij. Het eerste deel zou bevatten: D e M a n v a n L e b a k, het tweede Multatuli d e S c h r i j v e r. In afwachting van de uitgever die deze publikatie aandurft, verschijnt dit hele boek als 'voorlopig tussenspel'. Aldus een noot bij het 'voorlopig slot' van het beschouwelijk gedeelte van Du Perron's tweede Multatuli-boek, dat behalve die reeks losse beschouwingen samengevat onder de titel: 'Jan Lubbes bijt de schim van Multatuli' ook een aantal, 'Nieuwe Dokumenten' uit Indische archieven brengt.

Deze dokumenten vormen uiteraard een vrij toevallige verzameling, waarvan sommigen ons iets nader bekend maken met den ambtenaar Douwes Dekker, andere meer curiosa zijn; de korte beschouwelijke hoofdstukken vertonen overwegend het karakter òf van kanttekeningen voor het beloofde definitieve boek òf van nakaarterij met de recensenten van 'De Man van Lebak'. Het komt mij daarom voor, dat Du Perron er beter aan gedaan zou hebben, wanneer hij, gezien zijn plannen, het manuscript van dit 'pleidooi' in een laatje had gelegd om er te betijen, tot het verschijnen van zijn 'Multatuli de schrijver' de publicatie van dit tussenspel overbodig had gemaakt. Zeker overbodig, ja beschamend zou ik het vinden, wanneer die resensenten, wien Du Perron hier zo fiks de pinnen op de neus zet, nu nog eens tegenover zijn - ik geef toe - met vuur en bekwaamheid aangevoerde argumenten de hunne gingen stellen. Beschamend, omdat, hoe weinig zin het ook mag hebben onze daden te richten naar het hypothetisch oordeel van het nageslacht, onze kleinkinderen er zich stellig met recht over zouden verbazen, dat mensen, die het in wezen volkomen eens zijn over die fundamentele dingen, waar het in een critieke tijd als deze op aan komt, hun polemisch vermogen zouden hebben verdaan in een eindeloos geredekavel over het aantal graden van de hoek, waaronder een van hun gemeenschappelijke helden het best belicht wordt. Overbodig,

omdat tegenover de emotionele binding van Du Perron aan zijn afgod, wiens menselijkheden op te merken hij alleen zichzelf nog gerechtigd acht, alle argumentatie zijn zin verliest. Zie hoe zelfs zijn humor hem in de steek laat, wanneer hij Dekker beklaagt, omdat zijn dochter liever aan haar verloofde schreef dan met haar vader te gaan wandelen. Mijn hemel, hoeveel uitstekende, talentvolle, geestige, enz. mannen ervaren, ervoeren en zullen ervaren, dat hun dochter liever dan met hen een straatje omloopt met zo-maar-een-melkmuiltje met plakharen!

M.a.w. deze overbodige critiek zou niet geschreven zijn als het niet was om als aanloopje te dienen voor een aankondiging van het tweede hierboven vermelde boek, dat wij met aanmerkelijk meer vreugde begroeten. Niet omdat Du Perron in deze bundel Nederlands-Oost-Indiese Belletrie een aantal onder het stof geraakte juwelen zou hebben opgedolven, maar wie wel eens een poging gedaan heeft zich een beeld te vormen van de koloniale maatschappijgeschiedenis, beseft de zeldzaamheidswaarde van publicaties als deze. De schrijver heeft zijn werk opgedragen aan de nagedachtenis van den onlangs overleden Bataviaansen archivaris dr. F. de Haan, zonder wiens voorlichting, naar hij zegt, het zeker niet ontstaan zou zijn en men wordt al dadelijk aangenaam getroffen door deze erkentelijkheid tegenover onzen bekwaamsten kolonialen historicus, wiens 'Priangan' Du Perron elders, helaas maar al te letterlijk, 'onvolprezen' kon noemen.

Er is de laatste tijd veel geschreven over de waarde-verhouding van kunstenaar en geleerde ten aanzien van de geschiedschrijverij, niet altijd zonder aanmatiging en rancune van weerskanten: de 'geleerde' onderschat het intuïtieve vermogen van den Kunstenaar, de 'kunstenaar' meent het wel zonder de verachtelijke stenenbikkerij van den Geleerde te kunnen stellen. Daarom is het een tweede vreugde, die men aan dit boek beleeft, hier nu eens een dichter bezig te zien met het zorgvuldig verzamelen en commentariëren van materiaal, dat hem zeker niet om zijn dichterlijkheid, maar louter om zijn historische waarde geboeid moet hebben en waarvan keuze en bewerking heel wat 'stenenbikkerij' moeten hebben gekost. En dat niet om het perverse genoegen van nu ook de krekel eens aan de mierenarbeid te zien, maar juist omdat de krekel in die arbeid krekel blijft, en de waarde van zijn materiaal niet gaat opschroeven naar verhouding van de zorg, die hij er aan besteedt. Er is m.a.w. geen spoor van dissertatie-ziekte in dit werk, dat met zijn, naar wij hopen, spoedig volgend tweede deel een goede plaats verdient onder de literatuur van een wereld, die eeuwenlang dubbelbeeld en karikatuur van de vaderlandse is geweest en die wij veel te weinig kennen.

Illustrator en uitgever komen een afzonderlijk woord van lof toe voor de wijze waarop het boek is uitgegeven.

A. ROMEIN-VERSCHOOR

Een duvelarij over 'duvelarijen'
Edmond Nicolas. De president Uitgave 'Het Spectrum', Utrecht; *f* 1.75 *f* 2.50

In ons land, waar door bizondere omstandigheden, - ligging en dispositie der bewoners, - de sociale problemen sinds mensenheugenis gekoppeld waren aan theologische haarkloverijen (het 'religieuze' element is tussen de Middeleeuwen en het Réveil bijna geheel zoekgeraakt en iets zuiver kerkelijks geweest) maakt men nog altijd een vrij scherp onderscheid tussen protestantse, katholieke, liberale en heidense literatuur. De laatstgenoemde categorie bestaat alleen in het verlangen van enkele fantasten, en zal zich moeten ontwikkelen uit een extreme sector van de ook al niet erg bloeiende liberale groep. Het is onze religieus-gefundeerde, maar alleszins onmystische literatuur die nog altijd hier opgeld doet. Een literatuur die haar probleemstelling en haar levensbeschouwing aan de christelijke dogma's ontleent, en niet zozeer geöriënteerd is naar de grote doxologie van Rome of Genève, dan wel naar de kleine, voor huiselijk gebruik gereed gemaakte van Utrecht en van Dordt. De historie van deze literatuur, waartoe minstens negentig procent der verschenen en verschijnende boeken moet gerekend worden, is een afgerond stuk vaderlandse geschiedenis. Daarin spiegelt zich de gehele geestesgesteldheid van ons volk af. En het is nonsens te beweren dat er een kloof bestaat tussen 'de' nederlandse letterkunde en 'het' publiek. Die kloof is er alleen tussen de liberale literatuur-sector en ons overwegend-christelijk denkend en voelend (of laat ik liever zeggen 'confessioneel') publiek. De onophoudelijke theologische controvers heeft gemaakt dat belijdenis of getuigenis hier de voornaamste uiting van Christelijkheid moest worden, en zo is het dan ook geschied dat er met een overdreven-eervolle terminologie gesproken wordt van een katholieke en een protestantse letterkunde, met den aankleve van hun respectieve jongeren. Om die verdeling door te voeren, worden bijna altijd zuiver formalistische normen aangelegd. Er wordt uitsluitend gekeken naar de woorden en uitdrukkingen die men gebruikt, niet naar de diepere levenshouding en de innerlijke karakteristieken der verschillende auteurs. En zo kon het gebeuren dat een joodse schrijver (in onze literatuurgeschiedenis vallen deze op goede gronden te rekenen tot de proto-christenen - want een echt-joodse literatuur kent ons land van civiele verbroedering niet) zich 'bekeert' tot een katholiek

auteur, een protestants dichter zich tot rooms zanger metamorfoseert, een katholiek lyricus ‘afvalt’ tot zogenaamd heidens hellenisme, of een Nietzscheaans beïnvloed heidentje (ik klop op de borst) jarenlang met de lauweren van katholieke jongere wordt gesmukt. In andere landen zijn dit geen problemen; er wordt van iets dergelijks zelfs niet gerept. De eerste en opperste classificatie vindt er alleen plaats volgens aesthetische, commerciële of ideologische normen, en de ideologieën zijn dáár niet meer rechtstreeks aan kerkelijke tradities gebonden. Bij ons wel, en voor zulk een traditie wordt bijna al het overige geïgnoreerd.

Het is goed deze dingen, waaromtrent zoveel misverstand heerst, vooraf goed onder het oog te zien, alvorens men ertoe overgaat een auteur te bespreken, die zich al direct bij zijn debuut aandient met alle ornamenten en distinctieven van hollands-roomse jongere. Strijdbaar, aggressief, belijderig, en in de grond onaesthetisch, want anti-werelds. Wat natuurlijk niet wil zeggen dat hij niet houdt van pracht en praal A.M.D.G. Maar de verhalen die de heer E. Nicolas hier heeft bijeengebracht - een grotere novelle en drie kleine - beroepen zich voor hun logische aanvaardbaarheid uitsluitend op een bepaald dogmatisch systeem, dat anti-vitaal en onbiologisch als het is, vóór alles bovennatuurlijke verlichting van den lezer vraagt, en een kinderlijk geloof, hetwelk, volgens de definitie uit de kringen van den heer Nicolas zelf, ‘een gave Gods’ en niets dan dat is. Nu is talent voor schrijven, begrip van vormschoon en zin voor het mooie, lieve, aandoenlijke en onverwoestbaar-sterke van deze aarde misschien óók een gave Gods. Maar die wordt dan verwaarloosd terwille van de eenzijdigheid die in ons land, - o neen, niet in de katholieke latijnse landen - traditioneel werd. En als ik het zo eens eerlijk en met ronde woorden zeggen mag, - ik vind de verhalen van den heer Nicolas, hoe braaf ook bedacht, hoe vroom ook bedoeld, eenvoudigweg smerig! Van dat soort schrijfsel dat een kleffe smaak en een gevoel van vervuiling nalaat, omdat al hetgeen daarin als hoog en edel en vroom en voornaam wordt voorgesteld, in wezen liederlijk en gemeen en verpieterd en schijnheilig is.

Deze onplezierige bewering valt in alle détails te bewijzen, hetgeen ver voert. En dat is dit boek niet waard, want het is bovendien stuntelig en lukraak geschreven. Maar het verschijnsel dat het vertegenwoordigt verdient de nadere beschouwing wel, immers het is een van de oorzaken waardoor wij in onze literatuur ondanks alle dure buitenlandse parfumerieën en binnenlandse bloementuilen de cadaverlucht niet kunnen kwijtraken. Een der oorzaken waarom onze literatuur gewoonlijk tot niets dan neerdrukkende verveling en ongezonde giechellust opwekt; en waarom er zoo weinig stuwkracht van uit gaat. Oók van de katholieke literatuur onder de

katholieken, die meestal naar een ander soort boeken grijpen... Het is een gebrek aan notie van wat de vroomheid en de godsverbondenheid is, die men al bij Hadewych en Ruusbroec in hun specifiek-nederlandse uitingsvorm had kunnen leren kennen. Men vergenoegt zich echter met een sijsjeslijmerij en een 'bovennatuurlijkheid' die bij deze heren de vorm aanneemt van het platste bijgeloof. Het heeft even weinig met religie te maken als de middeleeuwse duvelrieën met een kerstleys. Inderdaad zijn het letterlijk de 'duvelrieën' waar de heer Nicolas zijn tijd aan besteedt. Hij heeft wonderen nodig, weinig subtiele en zonder veel zin, maar van het soort dat als een kick-starter onder de vloermat van zijn fordje het verhaal meteen op gang brengt en daarna vergeten wordt.

In 'De president' ziet de oude heer die de hoofdpersoon van het verhaal is, als een twede Sint Franciscus het stigma in de open hand van een bedelaar, die achteraf geen bedelaar blijkt, maar... een edelsmid met een platonische vrouwengeschiedenis. Gustav Regler heeft met zoiets beter de weg geweten in zijn 'Verloren Sohn'. De president neemt de vrouw-die-niet-van-haar-man-af-wil-maar-moèt bij zich in huis en wordt nu 'heilig' door het optornen tegen de kleinburgerlijke praatjesmakerij van zijn omgeving. Het stigma dat hij gezien en dat zijn 'bekering' bewerkstelligd heeft, moet op een vergissing berust hebben. De gepensionneerde president-held blijft onbewogen als zijn sexueel hongerende beschermelinge (die alles van hem krijgt behalve precies datgene waaraan zij behoefte heeft) van hem wegloopt. En... na dit varkentje even gewassen te hebben, komt het andere, meer bekende varkentje met de lange snuit, en blaast het vertelseltje 'per brief' uit.

Toch is dit het minst erge stuk van de hele verzameling. In 'Het blauwe boek' begeeft onze debutant zich meteen maar op de sombere paden van het Satanisme. Als een Huysmans dit doet, dan is dat bij hem een zeer fijnzinnige en artistiek-geraffineerde perversie, katholiek-gefundeerd, als regelrechte omkering van zijn begrip van het heilige, onaanrandbare, buitenaardse. Alleen een intens-gelovig man kon zoiets bedenken en om zoiets huiveren.

Als een George Bernanos den heer Satan meer nog met fysieke attributen te berde brengt, dan is dat meestal ook nog aanvaardbaar, omdat hij tegelijkertijd daarmee ingewikkelde psychische abnormaliteiten en angstpsychosen van bizondere soort belicht. Hij is bovendien een meesterlijk beschrijver van de morbiede atmosfeer 'achter de sacristie', en een grondig kenner van de getourmenteerde mentaliteit van vele hoogst achtenswaardige geestelijken. Hij is een goed romanschrijver en kan zich veel permitteren waaraan anderen zelfs niet mogen dénken.

De heer Nicolas echter heeft de klok van Bernanos horen luiden,

en maakt een lijfelijke Satan pasklaar voor zijn Nederlands publiek, zonder te weten waar de klepel der aesthetiek hangt. Een ‘duvel in het doosje’, waarbij die van Marieke van Nimwegen een hoogst metafysische entiteit is. Zijn dokter vindt een boek met zwarte riten en bezweringen, en wordt nu door Hein-met-de-Horens geplaagd om zijn gestorven vrouw weer ten leven te wekken. Zonder het te willen, spreekt hij bij de begrafenis de fatale woorden uit, en zie... er gebeurt iets... En wanneer zelfs een dokter, die toch een gestudeerd man is, er aan gelooft, dan toch zeker wij leken, die het reisburo naar Lourdes niet mogen voorbijlopen...

Dezelfde Duivel, een bemoeizuchtig heerschap, speelt ook - nóg lijfelijker - in het verhaal ‘De Antichrist is geboren’ zijn rol, en moet door een pater uitgedreven worden, die hem aangetroffen heeft bij een ‘bezeten’ jonge schone. Dat de onschuldige pater daarvan gek wordt, is nog een van de meest geloofwaardige beweringen uit dit mistroostige boek.

Toch is het toppunt van drakerigheid niet eens in deze duvelrieën te vinden, maar in de vertelling ‘God is getrouw’, van een vroom priester en een snode baron, die ter elfder ure bekeerd wordt door de boete en de ongewilde wonderen van meneer pastoor. Denk niet dat ge hier iets terugvindt van het kinderlijk-roerende geloof uit die vrome Marialegenden waaraan onze oudere letterkunde zo rijk is. Het is hier alles even onecht, even verpieterd en verburgerlijkt. Caricaturaal. Ik volsta met een enkel citaat: ‘De verstervingen van pastoor Ubbels waren fijn bedacht; onzichtbare verstervingen, pijnlijk, doordat zij niets anders waren dan perversie van genot.’ Men verwacht nu heel wat, nietwaar? En dan heet het: ‘Een verfijnde kwelling was, de gespen van zijn broek los te laten en geen bretels te dragen; een dag geen zakdoek mee te dragen.’ De rest staat duidelijker nog in de psychiatrische handboeken.

De snode baron is slecht nageschreven van Leo Taxil, die bij dit soort boekenproducenten nog steeds voor de nodige inspiratie zorgt. Hoeveel schade zij de vrome zaak die zij heten voor te staan met hun schrijfsel berokkenen, weten ze zelf niet. Stuitend en ontmoedigend voor de gelovigen, belachelijk en walgingwekkend voor de onkerkelijken, teren zij op het etiket van religieuze jongeren, dat zij geheel ten onrechte dragen, omdat op een naargeestig en dom schrijver geen enkel etiket, maar slechts de zerk der volstrekte vergetelheid past.

ALBERT HELMAN

De roman van de onthechtheid
Willy Corsari, Schip zonder haven H.P. Leopold's U.M., 's-Gravenhage; *f* 2.90, *f* 3.90

Het is niet zonder aarzeling dat men de lectuur begint van een boek

als dit, met zijn 600 groote bladzijden kleinen tekst. Iemand die zulks tusschen zijn gewone bezigheden moet doen, zal zich ongetwijfeld de vraag stellen: Wanneer kom ik daarmee klaar en zal ik, aan het einde gekomen, het begin niet hebben vergeten van dit eindeloos verhaal? Wie heeft, inderdaad, nog den tijd tegenwoordig om verscheidene avonden na elkaar aan romanlectuur te wijden? En nochtans zou men dat willen kunnen, als men eens met dezen roman is begonnen.

Willy Corsari schrijft knap. Haar verhaaltrant is vloeiend, haar verbeelding levendig en ze weet aan haar verhaal een zeer plastische voorstelling te geven. Dit brengt mee dat de lezer onmiddellijk in de atmosfeer van het boek wordt opgenomen en het gebeuren als het ware meeleeft. De materialisatie van personnages en feiten, deze zeer concrete voorstelling van menschen en toestanden is zeker geen kleine verdienste en trouwens c o n d i t i o s i n e q u a n o n opdat zulk wijdloopend verhaal als het onderhavige genietbaar zou blijven tot het einde en de lezer zich zonder al te groote inspanning zou kunnen terugvinden in de bonte wemeling van de vele personnages die hier achtereenvolgens ten tooneele worden gevoerd.

De figuren die in dezen roman worden uitgebeeld zijn inderdaad talrijk en verscheiden. Niet alle spelen een hoofdrol en niet alle werden even scherp omlijnd. Sommige zijn zelfs niet absoluut onontbeerlijk in het verhaal. Maar al of niet scherp geteekend, geen enkel van de figuren die niet voldoende is getypeerd, om voor de oogen van den lezer te gaan leven en het hare bij te dragen om het verhaal te helpen stoffeeren. Het is een der kenmerken van dezen roman, dat hij overal gedegen is, dat er geen zoogezegde luchtgaten in zijn, waar de handeling te ijl wordt om den lezer te boeien.

De eigenlijke hoofdpersonen van het boek zijn ten getale van drie: Simone Meerlaeg, haar vader advocaat Cyriel Meerlaeg en haar verloofde Lode Deels.

De achtergrond voor de verhouding van de dochter tot den vader is de Vlaamsche beweging van tijdens den oorlog, het zoogenaamde activisme. Het ware echter verkeerd in dit boek een politiek opzet te willen zoeken. Wel heeft de schrijfster getracht voor het activisme zooniet een rechtvaardiging, dan toch een verklaring te geven; maar zij zelf kiest geen partij en hoofdzaak in de verhouding van dochter tot vader is trouwens niet de politiek, maar het zuiver menschelijk gebeuren. De gevaarlijke klippen die dit onderwerp insloot, heeft de kunstenares weten te vermijden en op geen enkel oogenblik heeft zij zich laten afleiden van haar eigenlijke taak, die was het schrijven van een roman en niet de behandeling van een politiek probleem.

Advocaat Cyriel Meerlaeg meent dat de Vlamingen van de Duit-

schers mogen aannemen al wat zij krijgen kunnen om den cultureelen ontvoogdingsstrijd van hun volk zoover mogelijk door te voeren. Het is zijn overtuiging dat alles wat tijdens de bezetting werd verwezenlijkt niet tevergeefs zal zijn gebeurd. Zelfs in tijden van neerslachtigheid, bleef er nog altijd een stelligheid, die hem staande hield: de zekerheid dat na deze faze 'nooit meer iemand van den strijd der Vlamingen zou kunnen spreken als van een litterair gekibbel zonder veel beteekenis door een groepje intellectueelen'. Er wordt door de schrijfster medegedeeld dat Cyriel Meerlaeg handelt met de konsekwente logica die den koelen berekenaar kenmerkt; maar aangaande de concrete bijzonderheden van deze houding blijft de auteur in het vage, zoodat de lezer zelf niet in de gelegenheid wordt gesteld zich een oordeel te vormen over den graad van oorbaarheid van zekere politieke daden en de moreele basis waarop zij berusten. Dit is misschien een der zwakste punten van het boek, want de figuur van Cyriel Meerlaeg, die een man heet te zijn van groot formaat, zou zeker meer indruk hebben gemaakt, indien zijn moreele positie concreter ware aangeduid.

Voor zijn dochter, die van de politiek niets afweet en van haar prilste jeugd af fel in zichzelf gekeerd heeft geleefd, doordat haar moeder niet geschikt was om een huiselijke atmosfeer te scheppen, is het feit met den bezetter gemeene zaak te maken voldoende om haar zin voor rechtschapenheid te krenken. Er bestaat een innige en nauwlijks uitgesproken sympathie tusschen deze beide in eenzaamheid levende wezens, maar als zij verneemt welke zijn politieke bedrijvigheid is, begrijpt Simone haar vader niet meer en sluit haar diepste wezen voor hem af. Eerst later, na zijn dood, als de beteekenis van den Vlaamschen strijd beter tot haar is doorgedrongen en zij ontwaakt uit den toestand van ongevoeligheid en verharding waarin zij was vervallen door de beroering in haar eigen gemoedsleven, zal zij weer met ontferming aan haar vader kunnen denken. Meerlaeg zelf, nadat hij de instorting van zijn opzet nakend weet, kan niet betreuren wat is gebeurd. De schrijfster laat hem daarover uitweiden in een bladzijde waarin zij een zeer hoog peil bereikt en de verheven regionen benadert waar kunst en religie heeten samen te vloeien. Het is een roerende belijdenis van de tragische bewogenheid, van het hartstochtelijke gemoedsleven van den uiterlijk zoo koelen man, die rond zich de sympathie niet kon ontwikkelen van den aangenamen omgang, maar die inwendig gloeide van een zuivere liefde en wien het te doen was om hoogere moreele waarden dan die welke met de normen van het politiek verraad kunnen worden gemeten.

'Misschien, zegt Cyriel Meerlaeg, heb ik ongelijk gehad... maar ik dacht dat ik gelijk had en is dat niet het eenige waarop het aan-

komt? Menschenwetten hebben niet meer dan tijdelijke kracht en waarde. Begrippen van recht en eer vergaan of vervormen zich met de eeuwen. Men kan den smallen rechten weg gaan, die zeker en ongehinderd en eervol loopt, midden tusschen strijd en onrust door. Men kan dien blijven gaan, ook als het heele hart roept, dat het niet de werkelijke weg is, niet die waarin men gelooft. Men kan dien weg gaan naar een rustig en eervol einde. Maar als men dan sterft, heeft men niet geleefd. Leven is toch niet het vervullen van een beroep, het vormen van een gezin, het bevredigen van lusten of het uitoefenen van plichten (men oefent een beroep uit en men vervult een plicht: noot van den recensent). Leven is toch wat in ons groeit laten groeien, strijden voor dat wat we gelooven - zelfs al zou het een dwaallicht zijn en al zouden we stikken in een moeras door het te volgen. Zelfs dan hebben we geleefd en de anderen hebben alleen een weg afgewandeld. Ze komen aan zooals ze vertrokken zijn. Ze zijn nooit gehaat, verguisd, gehoond; ze deden nooit ernstig kwaad en nooit goed. Ze hebben zelf nooit gehaat of lief gehad'. Het andere luik van dit verhaal is de liefdesgeschiedenis van Simone Meerlaeg en Lode Deels. Zij heeft tot achtergrond de Antwerpsche havenwijk, waar tusschen twee diepvoelende wezens een roerende idylle openbloeit. Als de twee geliefden, na een lange periode van verlangen en beproeving, die zij moedig hebben doorstaan, eindelijk hun droomen werkelijkheid gaan zien worden, breekt de oorlog uit en worden zij weer gescheiden. Lode wordt krijgsgevangen gemaakt door de Duitschers. De oorlog heeft zijn wezen gansch veranderd. Hij begint te twijfelen of hij nog bij Simone hoort. Hij weet te ontvluchten en belandt in Holland. Als Simone hem daar na twee jaar zoeken terugvindt, is hij getrouwd en heeft hij een kind. Deze ommekeer bij Lode is maar nauwlijks voldoende gemotiveerd om aannemelijk te klinken, en de lezer zal zeker betreuren dat dit psychologisch conflict niet beter is uitgediept en aanschouwelijker voorgesteld, vooral, daar aan de vroegere uitbeelding van den verloofde zooveel zorg werd besteed.

Hoofdzaak blijft evenwel de figuur van Simone, die door haar hooge moreele houding, de innigheid van haar gemoedsleven en haar onthechtheid van de aardsche en menschelijke dingen, doet denken aan die zeer subtiele vrouwenfiguren die Charles Morgan heeft uitgebeeld in 'The Fountain' en in 'Sparkenbroke'.

Wij meenen het werk van Willy Corsari niet beter te kunnen roemen, dan door het met deze twee groote werken van de Engelsche romankunst te vergelijken. Niet alle de zeshonderd bladzijden hebben dezelfde densiteit als het laatste deel van het boek, maar het verhaal is overal onderhoudend en levenswaar. Alleen de moeder is misschien wat al te zeer gechargeerd. Bovendien weet de schrijf-

ster ten gepasten tijde den nadruk te leggen op de diepere beteekenis van het leven, op de hoofdzaak, op datgene waarop het in laatste instantie aankomt voor den moreelen mensch. Aldus stijgen uit haar werk accenten op die het onmiskenbaar getuigenis brengen van het ware kunstenaarschap.

K. LEROUX

Pessimistische humaniteit
Thomas Mann, Schopenhauer Bermann-Fischer Verlag, Stockholm 1938

Toen Thomas Mann in 1915, veertig jaar oud, zijn scheppend werk onderbrak - hij schreef in dien tijd aan de oorspronkelijk als novelle bedoelde roman 'Der Zauberberg' - om in de zelfbespiegeling van de 'Betrachtungen eines Unpolitischen' zichzelf en zijn lezers rekenschap te geven van zijn eigen natuur en wording en van zijn verhouding tot de duitsche en europeesche cultuur, noemde hij als de drie meesters die hem tot op dat oogenblik hadden geleid Schopenhauer, Wagner en Nietzsche. Later, toen Freud tachtig jaar werd, stelde hij vast - in 'Freud und die Zukunft', - dat op zijn verdere ontwikkeling ook Freud een belangrijken invloed heeft gehad. Misschien doet men goed door aan dit viertal ook Goethe nog toe te voegen, maar dan Goethe vooral als totale figuur, hoewel er ook tusschen den stijl van bepaalde werken van Goethe en van Thomas Mann parallellen aan te wijzen zouden zijn. Blijkbaar heeft Mann de behoefte gevoeld zich over Schopenhauer en Wagner in afzonderlijke studies uitvoeriger en synthetischer uit te spreken dan hij het destijds in de 'Betrachtungen' deed. Aan Wagner wijdde hij eerst een essay in 'Leiden und Größe der Meister', later gevolgd door een beschouwing in 'Maß und Wert'. Schopenhauer behandelt hij thans in dit nieuwe geschrift. De eerste veertig bladzijden van dit essay zijn aan een beknopte uiteenzetting gewijd van Schopenhauers filosofie. Mann begint met te wijzen op Schopenhauers afhankelijkheid van Plato en Kant en gaat dan over tot de verhouding van wil en verschijning, wil en voorstelling, wil en intellect. Vervolgens betoogt hij hoe Schopenhauer, die als een der eersten het intellect zag als het werktuig van den wil, toch in de kunst een weg zag om, via datzelfde intellect, te worden verlost van den wil. Bovendien beschouwde hij den kunstenaar, met name het genie, als een voorstadium van den geheel onthechten, den ascetischen heilige. Ten slotte zet Mann uiteen, hoe voor Schopenhauer het medelijden de doorbreking was zoowel van het principium individuationis als van den 'Schleier der Maja', een doorbraak, die het individu weer met het universum verbindt. Dit deel van Manns beschouwing, hoe waardevol ook op zichzelf

en hoe onmisbaar ook voor hetgeen hij verderop wil betoogen, is echter niet meer dan een aanloop. Het is hem in wezen om iets anders te doen. Hij wil er namelijk op wijzen, dat Schopenhauer, hoe afwijzend hij dan ook tegenover deze 'slechtst-denkbare aller werelden' stond, toch eerbied bezat tegenover den mensch, deze opperste objectiveering van den wil, die niettemin in ascese en medelijden zich van het woeden der driften en van de isoleerende werking van het principium individuationis verlossen kan.

Tot op Schopenhauer had de westersche filosofie den géest als de binnenste en hoogste drijfveer beschouwd van mensch en heelal. Dit gold zoowel voor de theocentrische conceptie van de Middeleeuwen als voor de anthropocentrische van de Renaissance en de Verlichting. Dit gold echter bovenal voor het Duitsche idealisme van Kant tot Hegel. Schopenhauer, hoezeer ook in menig opzicht nog aan dit idealisme verwant, hoezeer ten deele ook nog platonisch en kantiaansch georiënteerd, brak als eerste met deze conceptie. Voor het eerst werd in de filosofie de geheele mensch in het centrum gesteld. Zijn opvatting werd gedeeltelijk overgenomen door Nietzsche, en legde den grondslag voor Freud. Het moderne irrationalisme, dat bovendien het zwaartepunt naar het onderbewuste verlegde, is in dat opzicht aan Schopenhauer verwant. Toch zag hij paradoxaal genoeg, juist in het intellect een mogelijkheid tot verlossing, en om deze mogelijkheid is het Mann in dit essay te doen. Of liever, vooral om er op te wijzen, dat pessimisme en humaniteit volstrekt niet onvereenigbaar zijn, en dat de toekomst van den mensch, na het gehalveerde werelbeeld van het rationalisme en de verafgoding van het almachtig geworden instinct, alleen volwaardig kan worden, als zij gebaseerd is op de erkenning van een pluralisme van krachten, aan geen waarvan de despotische overhand dient te worden verstrekt; als zij zich richt op het herstel van den totalen mensch.

Het is de groote verdienste van dit nieuwe essay den hierboven schematisch weergegeven gedachtengang meesterlijk te hebben ontplooid.

H. MARSMAN

Duitsche kinderen thuis en in ballingschap

Irmgard Keun, Kind aller länder; *f* 1.90.
Erika Mann, 10 millionen kinder; *f* 2.50, *f* 3.50, Querido's Uitgeversmaatpij

De twee boeken, die daar vóór mij liggen vertoonen dubbele overeenkomst: ze handelen over kinderen in onzen tijd en werden door vrouwen geschreven. Is de bezorgdheid om het lot van kinderen niet nog altijd het schoonste voorrecht en de voornaamste deugd van de echte vrouw?

Het geldt hier niet twee vrouwen uit de groote menigte van haar onbekende zusteren, maar twee, wier namen reeds op dit oogenblik wijd en zijd een goeden klank hebben, de namen immers van Irmgard Keun en Erika Mann. Ik ken vooralsnog juist een dozijn landen en in al die landen - alleen Duitschland uitgezonderd - zag ik boeken van deze beide vrouwen in de uitstalkasten van boekwinkels liggen. Hoe ver en hoe verbreid strekt zich toch de roep, die van zulke boeken uitgaat!

Ook de held van het boek van Irmgard Keun ‘das Kind aller Länder’ zal wel ongeveer de étappes van een dozijn landen achter zich hebben. Het lijkt mij het eerste boek, dat de groote tragiek van de kleine en groote kinderen in de ballingschap zoo geheel en zoo volkomen onthult, dat we het angstig kloppen van de hartjes van onze helden meenen te hooren, wanneer wederom hun nood en ellende bizonder luide van hun aanwezigheid doen blijken.

Zeker zijn er vele kinderen van welgestelde en rijke menschen, voor wie het nieuwe leven in het nieuwe land niet veel meer beteekent dan de onbelangrijke verwisseling van een coulisse, voor wie eigenlijk en in zooverre het erop aankomt, het oude spel, het oude stuk, dat het leven beduidt, wordt verder gespeeld. Ik ken wel kinderen, wier milieu zich in de ballingschap maatschappelijk en stoffelijk in niets onderscheidt van hetgeen hun in het vaderland beschoren was en hun daar te wachten stond.

Maar niet tot deze kinderen behoorde onze held.

Onze held is een der andere, een der in het nauw gedrevenen, een der bedreigde, verdrukte, vervolgde kinderen, die hun kommer om het dagelijksch brood bijna vergeten door de zorgen voor een stuk papier, de reispas, de verblijfsvergunning, en het nakomen van alle voorschriften, het in acht nemen van alle maatregelen van de overheden. Voor deze kinderen is de vreemdelingenpolitie het steeds dreigende schrikbeeld en spook, de nachtmerrie, die hun droomen verontrust. Voor dezulken zijn de grensbeambten de voltrekkers van het noodlot en de consulaten oorden van angst en beven. En bij dat alles komt dan nog vaak, veel te vaak, de zedelijke vadsigheid, de koelheid en onverschilligheid van de anderen, van de verzadigden, van de beati possidentes, welke in de zorg voor hun eigen belangen hun mededoogen laten verstompen en vereelten en die nog zelfs door de gedachte, dat morgen den dag hun eigen kinderen juist het zelfde lot beschoren kan zijn, niet worden wakker geschud en opgeschrikt.

Boeken hebben slechts beteekenis en waarde, wanneer ze als ernstige boeken zijn te aanvaarden, wanneer ze op eenigerlei wijze gemoedsbeweging veroorzaken, wanneer ze in zekeren zin tot iets aansporen, oproepen, wanneer ze alarm slaan. Elk boek van waarde

en oorspronkelijke beteekenis moet eigenlijk de kiem van een omwenteling des geestes in zich dragen. Elk boek behoort, wil het vormen en bevruchten, tegenspraak te zijn en tegen iets te opponeeren. Zóó opgevat is de kenschetsing van den oorlog als den vader van alle dingen ook juist en goed. Ik geloof, dat dit boek in den hedendaagschen strijd der geesten de taak van voorpost heeft te volbrengen, dat het meer dan menig ander kan meesleepen door de kracht van zijn overtuiging en het vuur van zijn hartstocht.

Onze heldin is 10 jaar oud, dochter van een intellectueel, die Duitschland moest verlaten en nu door aller Heeren landen doolt op zoek naar de kans, die hem helpen zal zich een nieuw leven, een nieuw vaderland te scheppen. De onbekommerdheid van den vader houdt het gezin staande, dat anders den druk van den toestand schier niet zou kunnen verdragen. De opgewekte geest van den vader, die het geheim kent, steeds maar weer door een 'quand même - sourir' (waarmee de Franschen den oorlog hebben gewonnen) over elke teleurstelling, over alle belemmeringen en zwarigheden heen te komen, is geen lichtzinnigheid, geboren uit zwakheid, maar lichtzinnigheid in de beteekenis van 'lichten zin', voortgekomen uit kracht, uit de evenwichtigheid van zijn levenshouding, die zijn kompas en zijn richtsnoer zelfs in alle verwarring en alle dwaling niet kwijt raakt.

Welk moederhart wordt niet aangegrepen en geroerd bij het aanzien van de kinderlijke spelen van ons kleine meisje. Zooals dat spelletje, waarin gevraagd wordt: 'in hoeveel bedden heb je al geslapen?' of 'in hoeveel treinen heb je al gereisd?' of 'hoeveel goede vrienden heb je op de wereld?'

Ons heldinnetje is bij de viering van het veertigjarig jubileum van de Koningin te Amsterdam, zooals dan ook Amsterdam in hoofdzaak het schouwtooneel is van hetgeen in dit boek zich afspeelt. Wel reizen vader en dochter eens plotseling in verblindheid naar Amerika, maar ten slotte zijn allen toch weer gelukkig bij elkaar in het schoone Nederland, in het prachtige Amsterdam. Ja, in boeken is het happy end gemakkelijker bereikbaar dan in het werkelijke leven.

'Amsterdam is heel mooi, het bestaat uit riviertjes, die grachten worden genoemd. In de grachten mag je niet zwemmen, want ze zijn vergiftig. De bloemen zijn hier veel mooier dan ergens anders en vele bloemen hebben op bevel van de Koningin een gele kleur, als ze in bloei staan. We hebben geen honger meer. Een ontbijt in Holland is ook genoeg voor middag- en avondeten.'

En nu ik toch een maal aan het aanhalen ben, mag ik er nog wel een woord bijvoegen, dat als spreekwijze den toestand schildert: 'De emigranten hebben ook vereenigingen, waarin zij ongestoord kijven mogen. Vele emigranten willen sterven en vader zegt ook

dikwijls, dat dit het beste en het eenige zou zijn, maar zij zijn allen een beetje besluiteloos en weten niet goed, hoe zij ermee aan moeten.' Ook het boek van Erika Mann spreekt van sterven, namelijk van het sterven van de jeugd van weleer en van haar wijze van zijn in het Duitschland van vroeger. Het boek van Erika Mann bevat een scherpzinnig en kostbaar voorwoord van Thomas Mann zelf en alleen om dat voorwoord ware het boek al het lezen en zoo mogelijk koopen waard.

Het boek is geen roman, maar het behandelt de opvoeding van de jeugd in het Derde Rijk.

Het is volkomen nuchter en zakelijk in drie deelen gesplitst, waarvan het eerste zich bezighoudt met 'het kind in het huisgezin van het derde rijk', het tweede met de school, het derde met het kind in de 'Hitlerjeugd'. Ik ben van meening, dat elk paedagoog buiten Duitschland dit boek moet lezen, wanneer hij met voldoende kennis van zaken over opvoeding wil spreken of schrijven, immers het is een onpartijdig en objectief geschreven relaas, een goed gedocumenteerde samenvatting van vaststaande feiten, die schier wetenschappelijken indruk maakt, terwijl het vraagstuk van de Duitsche jeugdopleiding er een is van de allergrootste beteekenis voor de toekomst der menschheid. Wie dit boek leest, bezield met den drang, jegens den medemensch verantwoord te zijn, vindt er een overvloedige bron van argumenten in, een schatkamer van kennis. Dan zal de lezer den toestand beseffen van kinderen, die in onzen tijd gedwongen worden bijna tweehonderd maal per dag 'heil Hitler' te zeggen. Voorts is het boek voor elken geestelijke, elken zielsverzorger van elken godsdienst van groot nut. Voor hen is het een catechismus van verheldering, waarvan de feiten, zoowel als de beleering hem helpen kunnen in het dagelijksch leven bij het vervullen van zijn ambtsplichten.

Ons boek schildert het feitelijk afsterven van het Duitsche gezinsleven en verklaart niet alleen de uiterlijke, maar ook de dieper liggende innerlijke oorzaken van dit sterven.

Moge een kleine anecdote, aan ons boek ontleend, hier een plaats vinden:

De heer des huizes komt in de uitgestorven woning en vindt alleen een papiertje met de woorden: 'Ben in de Nat. soc. Vrouwenbond. - Moeder'. Hij legt er een papiertje naast, meldend: 'Moet naar partijvergadering. - Vader'. Even later de zoon: 'Heb nacht-exercitie. - Fritz'. Eindelijk de dochter: 'Ben bij den Duitschen Meisjesbond. - Hilda'. Wanneer het gezin om ongeveer twee uur 's nachts weer bijeen is, blijken er dieven geweest te zijn, die alles gestolen hebben wat niet spijkervast is. In de plaats daarvan lieten zij een papiertje achter, waarop stond: 'Dat we hier stelen konden,

hebben wij te danken aan den Führer. Heil Hitler. - De dieven.' Men moet de neiging weerstaan, het geheele boek aan te halen, immers op elke bladzijde vindt men omschrijvingen en ervaringen, die op allergelukkigste wijze zijn uitgedacht en weergegeven. Maar het kan natuurlijk niet de taak zijn van deze bespreking ter aankondiging den ganschen inhoud van het boek uiteen te zetten. 'Tien millioen kinderen' luidt de titel van ons boek. Thans, nu Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije en morgen misschien nog meer tot dit 'Groot-Duitschland' behooren, zal dat getal wel te laag zijn. Reden te meer om dit boek te koopen en te lezen, het hoort in het arsenaal van elke geestelijke bewapening.

PEREGRINUS ALTER

Uit de hoogte gezien
Antoine de Saint Exupéry. 'Terre des hommes' Librairie Gallimard, Paris

Na zijn 'Courrier Sud' en het klassiek geworden 'Vol de Nuit' heeft de piloot-auteur Antoine de Saint Exupéry een derde boek doen verschijnen. Dit boek is geen roman; 'Terre des Hommes', geschreven in helderen voornamen stijl, bevat een aantal beschouwingen over de aviatiek, de aarde, de menschen, die er wonen. Saint Exupéry is geen man voor wien het opstijgen in de lucht een louter technische verrichting beteekent. Voor hem toch is het verlaten van de aarde een bevrijding, bevrijding uit al te nauwe grenzen, vaak al te zeer drukkende verhoudingen. Als al de instrumenten verzorgd zijn, als de veiligheid van het vliegtuig is verzekerd, komt de gedachten- en gevoelswereld van dezen piloot eerst tot volledige ontplooiing.

Het vliegtuig leert ons het ware gezicht van onze planeet ontdekken. Voor Saint Exupéry is de door hem bestuurde machine een uitnemend 'instrument d'analyse'. Door haar toch leeren wij de aarde in haar werkelijke gedaante kennen. Op den vlakken grond hadden wij vrijwel geen uitzicht; in de lucht eerst komt het land tot volledige gelding. Hetzelfde geldt voor de menschen; over hen oordeelen is alleen mogelijk als men zich voor eenigen tijd aan hen onttrekt. 'Nous voilà donc changés en physiciens, en biologistes, examinant ces civilisations qui ornent des fonds de vallée, et, parfois, par miracle, s'épanouissent comme des parcs, là où le climat les favorise. Nous voilà donc jugeant l'homme à l'échelle cosmique, l'observant à travers nos hublots, comme à travers des instruments d'études.'

Het resultaat van de menschenstudie is niet altijd zeer opwekkend. De een besteelt en bedriegt den ander; haat is overal. Die haat moet tot oorlog leiden; Saint Exupéry verafschuwt den oorlog. Voor hem

behooren alle menschen, ‘bemanning van eenzelfde schip’, solidair te zijn. De oorlog kan slechts leiden tot algemeene destructie: daaraan mag het vliegtuig niet medewerken ‘Une guerre, depuis qu'elle se traite avec l'avion et l'hypérite, n'est plus qu'une chirurgie sanglante. Chacun s'installe à l'abri d'un mur de ciment, chacun, faute de mieux, lance, nuit après nuit, des escadrilles qui torpillent l'autre dans ses entrailles, font sauter ses centres vitaux, paralysent sa production et ses échanges. La victoire est à qui pourrira le dernier. Et les deux adversaires pourrissent ensemble’.

Behalve de veelal belangwekkende en van een grooten eerbied voor het leven getuigende beschouwingen, vinden wij in ‘Terre des Hommes’ het ontroerende verhaal van den zwarten slaaf Bark, die door Saint Exupéry en eenige kameraden uit de Moorsche slavernij werd losgekocht. Eenmaal weer in vrijheid, geraakt Bark in Agadi, te midden van een menigte kinderen, aan wie hij, uit vreugde voor zijn vrijheid en in de goedheid zijns harten al het voor hem verzamelde reisgeld in den vorm van geschenken weggeeft. Het meest geslaagd evenwel zijn de zestig bladzijden, waarin Saint Exupéry vertelt van de stranding met zijn vliegtuig in de Libysche woestijn. Eenvoudig, zonder eenigen ophef, verhaalt de piloot van zijn heldhaftig pogen om aan den dreigenden verdorstingsdood te ontkomen. Het gebrek aan water doet alle sappen in hem verdrogen; de organen functionneeren niet meer regelmatig, de zenuwen gaan gehoorzamen aan vreemde wetten. Het leven wordt bedreigd en in die dreiging vergaat de hoop ooit weer onder de menschen te worden opgenomen. Het kostbare verleden, de waarden die het leven biedt, alles wat hem aan de aarde hecht, versmelt zich met koortsvizioenen, voorboden van naderenden waanzin. Op het laatste oogenblik evenwel worden Saint Exupéry en zijn metgezel door Bedouienen gered. Het verhaal van zijn stranding en redding in de woestijn toont ons Saint Exupéry wederom als een schrijver van den eersten rang.

J.F. OTTEN

Jules Romains en de wereldoorlog

Jules Romains, Les hommes de bonne volonté, deel XV: prélude à Verdun, roman, en deel XVI: Verdun, roman Parijs, Flammarion, 1938

De periode van 1908 tot 1914 was in ‘Les Hommes de Bonne Volonté’ dus behandeld: het geduchte moment waarop nu ook de oorlog uitgebeeld moest worden, brak voor den schrijver aan. Hoe dit onderwerp aan te vatten? Jules Romains zal verschillende mogelijkheden overwogen hebben. Hij kon zijn eigen herinneringen te boek stellen en er door uitbreiding en aanvulling een schijn van

objectiviteit aan geven; dat was de wijze waarop Henri Barbusse indertijd te werk was gegaan. Hij kon ook een requisitoir leveren. Een requisitoir, allereerst, tegen den oorlog zelf, dan echter ook tegen bepaalde elementen in de Fransche samenleving die soms van gedeeltelijke verantwoordelijkheid voor den oorlog werden beticht, en tegen bevoorrechten onder de gemobiliseerden, tegen beroeps-officieren bij voorbeeld. Zulk een partijdigheid is eenige jaren de gewone houding geweest in het milieu van het tijdschrift 'Europe', waar Poincaré - geheel onrechtvaardig, natuurlijk - somtijds 'Poincaré-la-guerre' werd genoemd; en ook Barbusse was van deze partijdigheid niet geheel vrij.

Terecht heeft Romains noch het een noch het andere gewild. Persoonlijke herinneringen pasten slecht in het kader van de romanreeks waaraan hij bezig was, zij zouden noodzakelijk voor een deel de oevers van zijn roman-fleuve te buiten gaan, en soms ook deze oevers niet eens raken... En wat uitvaren tegen den oorlog betreft, dit leek hem misschien heel nobel, maar kinderlijk tevens: het is niet bepaald noodig meer, het 'menschonteerende' van den oorlog te betoogen, daar het, behalve voor een aantal totaal en totalitair verdwaasden, ten eenenmale vanzelf spreekt. Voor het betichten van heele groepen, tenslotte - dat is, voor zuiver onrecht - was Romains de man niet.

Blijkbaar heeft hij besloten, den grooten oorlog objectief en zoo volledig mogelijk in beeld te brengen, c.q. te verhalen; en dit brengt uiteraard mee dat hij te werk gaat als iemand die bij zijn lezers nagenoeg geen kennis van het onderwerp veronderstelt. Zijn methode is weer de rustig en omstandig doceerende - tevens illustreerende - die ik reeds in de twee vorige nummers van de reeks heb aangewezen. Men kan voor een goed deel dan ook wel raden wat men te lezen krijgt: relazen van moreele en physieke ellende, van verschrikkingen in iedere variatie en doseering. Onnoodig daarover uit te weiden. Al wat men kan en moet verwachten, is behoorlijk aanwezig, het wordt weer voelbaar, weer zichtbaar gemaakt; wie als ik dit alles al dikwijls heeft gelezen, neemt er hier met menigmaal trage belangstelling kennis van, maar is men in dit opzicht tot nu toe minder intensief bewerkt, dan zal men er misschien van huiveren en er tevens door geboeid, ja, hoe vreemd het klinke, door bekoord zijn.

Behalve de verplichte elementen zijn er echter ook nieuwe, en de opzet zelf is ongewoon. Het was niet gebruikelijk, de eerste episode van den Duitschen aanval op Verdun - van Februari tot April 1916 - als een afzonderlijk evenement en als een der meest typeerende van den oorlog voor te stellen: hier wordt dat gedaan. En voorts is het volgende nieuw. Er wordt duidelijk, en met deze duidelijk-

heid voor het eerst, aangegeven, hoe volkomen ongezien en ongehoord voor alle militaire deskundigen het verloop van den oorlog in het begin is gebleken, hoofdzakelijk tengevolge van het feit dat nog nooit, zooals ditmaal, millioenen tegen millioenen hadden gevochten. Meer dan in andere oorlogsboeken wordt hier aandacht gewijd aan het innerlijk en uiterlijk leven van de hoofdofficieren, een aandacht die, dunkt mij, kenmerkend is voor de leidersnatuur van Romains zelf; hij typeert hun arbeid als intellectueel van aard, als vergelijkbaar bij dien van ingenieurs en hooge bureau-ambtenaren; van hun gemoedsbewegingen geeft hij een sprekende en plausibele voorstelling: ongetwijfeld werden zij bewogen door het verlangen om een rol te spelen en promotie te maken, maar even zeker niet daardoor alleen, aangezien bij de meesten ook humane gevoelens, medegevoel voor hun soldaten, oprechte genegenheid voor hun land, onmiskenbaar waren; en zoo niet, dan wisten zij toch dat zij zulke gevoelens hadden voor te wenden en in praktijk te brengen. Nieuw zijn verder ook, naar ik meen, eenige indicaties over hetgeen zich soms in het geheim aan de fronten afspeelde; er werden bij voorbeeld onpraktische of ondoeltreffende bevelen... op papier uitgevoerd, d.w.z. men bracht aan den zich vergissenden hoofdofficier een rapport uit over iets wat in het geheel niet had plaats gehad, al had hij het gewild; wie kon het controleeren? De actie heette mislukt, voilà tout... Ook menige observatie van algemeen menschelijken aard is treffend door ongewoonheid en diepte. Oorlog, zegt Romains, heeft een geheimzinnige aantrekkingskracht, trekt ook diegenen tot zich, die er volstrekt niet aan behoefden deel te nemen; velen werden gedreven door een heimelijk verlangen om te sterven; en de arbeiders werden somtijds in den oorlog gedreven door de half bewuste gedachte dat de taak van het revolutie-maken, die zij zich vroeger opgelegd hadden, tenslotte wel heel moeilijk, en dat de oorlog een bruikbaar excuus was om er zich aan te onttrekken! Nergens zag ik voorts zulke overtuigende voorbeelden aangehaald van den ergerlijk-ophakkerigen stijl waarin militaire theoretici en achterhoede-helden van hun nationalistisch meerderheidsgevoel en van hun lichtvaardigheid tegenover het martelaarschap der frontsoldaten blijk gaven; men herinnert zich zeker de vroolijkheid waarmee zulke lieden van deze, voor deze gelegenheid Rosalie gedoopte, bajonet gewaagden, en te kennen gaven dat dit instrument het meest doeltreffende was voor het ‘schoonmaken’ van de vijandelijke loopgraven. Overigens merkt Romains op dat de soldaten deze propagandisten-mentaliteit zelf menigmaal ook vertoonden. Men heeft hier met massa-psychologische verschijnselen te doen die waarschijnlijk tot de kenmerken van den oorlogstoestand behooren. Het werk wijst er nog meer aan: zoo de veranderingen

in de collectieve denk- en gevoelswijze die als voorbereidingen van den lateren totalitairen waanzin zijn te beschouwen, de bereidheid om ‘en masse’ te gehoorzamen, de gewoonte om de waarde van menschenlevens laag te schatten, enz. Zeer nuttig voor de kennis van de massa-psyche, en ten deele origineel, is tenslotte Romains' beschouwing over de omstandigheden die oorzaak waren dat de soldaten het ondanks hun lijden en hun angsten niet opgaven. Waarom heeft Verdun het gehouden? vraagt hij. Omdat het nu eenmaal een vreugde is voor velen, iets stuk te maken, en de gelegenheid daartoe een man dus tot bemoediging en steun kan worden; omdat oorlog opwinding beteekent en opwinding begeerd wordt; omdat men zich wenscht op te offeren en oorlog dit mogelijk maakt; omdat men door dapperheid de vrouwen behaagt; omdat men Frankrijk, dit gemeenschappelijk bezit, uit de handen van belagers wilde redden; omdat men overtuigd was dat deze oorlog, mits door de geallieerden gewonnen, de laatste zou zijn in de geschiedenis van het menschelijk geslacht... Het is, zooals men ziet, een mengeling van triviale, van middelmatig-menschelijke en van nobele gevoelens die den weerstand tegen ontmoediging bewerkte.

Dit alles, het nieuwe en het obligatoire, is door Romains met volstrekte onpartijdigheid gegeven. Het lijdt geen twijfel, of zijn sympathieën zijn voor de democratie; maar dit verleidt hem niet, zooals immers te dikwijls gebeurt, machthebbers hard te vallen alleen omdat ze machthebbers zijn, en geboren aristocraten automatisch als bekrompen, zelfzuchtig en verwaten voor te stellen. Ieder krijgt bij dezen schrijver zijn gerechte deel: dat was zijn opzet, en objectieve weergaaf zijn hoofddoel.

Persoonlijke noten zijn dan ook niet talrijk. Als zoodanig kan men in hoofdzaak noemen een aan Jerphanion toegeschreven dagdroom, en zekere visie van den schrijver op een geïsoleerd liggend dorp. Jerphanion nl. stelt zich voor dat deze oorlog nooit zal eindigen, een blijvende toestand zal worden, waarin ieder zich een modus vivendi zal hebben te scheppen: zichtbaar een voorstelling waardoor Romains zelf bezeten is geweest. En het dorp... zou een levende eenheid zijn, door aard en levensgewoonten der bewoners geheel gescheiden van het overige Frankrijk; het zou een Hunnendorp zijn, door Attila in het Gallo-Latino-Frankische land achtergelaten. Een typisch-unanimistische visie!

Persoonlijk is ook Romains' kijk op enkele historische personen, van wie hij gelijkende en sprekende portretten levert: Joffre, Pétain, Foche, Wilhelm II. En dan natuurlijk ook zijn eigen schepselen, de fictieve personen uit vorige deelen. Behalve Jerphanion keeren hier in hoofdzaak Jallez, Haverkamp, abbé Jeanne, Gurau, Clanricard, Maykosen terug: namen die niet weinig zullen zeggen aan de, naar

ik hoop, talrijke lezers van de deelen I tot en met XIV. De voornaamste thans nieuw geschapen persoon is generaal Duroure, symbool van het genus der staf-officieren.

Symbolen zijn Romains' menschen bijna altijd. Zij zijn niet bijzonder, niet eenmaal-levend, niet onherhaalbaar. Romains is klassiek van geest: hij geeft den enkeling als dengeen die de velen vertegenwoordigt. Ieder enkeling moet bij hem iets verklaren, een algemeenen toestand duidelijk maken. Alweer een trek waardoor de inhoud van deze boeken aan gedoceerde wetenschap doet denken. Niet dat het element kunst afwezig zou zijn, maar het draagt misschien nog niet voor de helft tot het effect bij. De gevoelige en ook de pikante, amusante passages - d.z. dus de meer artistieke gedeelten - zijn zeldzaam. Wel kan men aanhalen: de aangrijpende beschrijving van het begin van den aanval op Verdun, en de vroolijke, tevens meer beeldende bladzijden over Duroure op bezoek bij Joffre, over Wazemmes en zijn ‘marraine’; niettemin is en blijft het een feit dat ‘Prélude à Verdun’ en ‘Verdun’ tezamen een langzaam, ijverig opgebouwd werkstuk van hoofdzakelijk intellectueelen aard zijn, en dat de werkwijze een gelijkmatig invullen is van vakje na vakje, nu eens rechts, dan links, dan in het midden, zoodat de schildering geleidelijk opschiet en eindelijk klaar, maar dan ook geheel en al solide klaar is. Een beetje vermoeiend werkt dat alles wel, vooral in het begin, waar, tientallen bladzijden lang, in het geheel geen personen optreden, geen enkel eigenwillig, onvoorzienbaar, levend element zich vertoont. Later wordt dit euvel minder, maar bijna nergens is het werk meesleepend, en ongeveer de eenige satisfactie die men overhoudt van de lectuur, is het besef, thans in ieder geval een belangrijk onderdeel van de wereldgeschiedenis terdege onder de knie te hebben! Om het geheel van den cyclus als kunst te redden, zullen in de volgende deelen andere kwaliteiten moeten overheerschen dan in de vier laatste het geval is. Die volgende deelen zullen elf in getal zijn: ruimte genoeg dus om daarin de verbeeldingskracht vrij spel te laten en aldus te zorgen dat deze enorme roman... een roman blijft.

J. TIELROOY

Letter- en staatkunde

Jules Romains, Cela dépend de vous, Flammarion, Parijs
Georges Suarez, Briand, 1914-1916, Plon, Parijs

De roman-fleuve had er Romains toe gebracht, zich te verdiepen in het voorspel van den grooten oorlog en wat zich tusschen '14 en '18 aan het front en in de menschen op en achter de vuurlijn

afspeelde. Het een en het ander gaf hem gelegenheid zijn leer van het unanimisme te demonstreeren. Van het plan van den roman glijdt dat fresco meer en meer naar dat van de philosophie der contemporaine geschiedenis. Deze immense kroniek brengt een dwarsdoorsnede van de huidige samenleving in beeld. Tegen het nadeel van de schematische voorstelling moet de veelsoortigheid van de samenstellende deelen opwegen.

De schrijver heeft zich hiermee niet tevreden gesteld. Na in dit werk met naam en toenaam politici van dezen tijd ingelascht te hebben wilde hij den lust niet weerstaan, rechtstreeks invloed op den loop van dingen te oefenen. Deze directe actie stempelt hem tot een 'mensch van goeden wil'. Ze voerde hem naar Duitschland en andere landen, waar hij met de leiders aansluiting kreeg en lezingen hield. Sinds Duitschland zich sloot, gold zijn belangstelling die naties, waarop Frankrijk in geval van nood rekent. In het besef, dat het dit alleen kan doen als het zelf sterk staat richtte hij zich de laatste maanden met het gesproken en geschreven woord tot het 'publiek'.

In het boekje met den doorzichtigen titel werden die teksten verzameld. Het is een daad van moed in een tijd, waarin de gebeurtenissen kaleidoskopisch verschieten, eendagvlinders op te prikken. Romains ontkomt niet aan dat risico, ten deele is de inhoud door de feiten achterhaald. Dat komt ervan, als een 'clerc', een hoofdarbeider om het hatelijke woord intellectueel te vermijden, zich met de dingen van den dag bemoeit en een spel meespeelt, waarin hij enkel kan verliezen. Een voorbeeld: in Juni stond hij aan den kant van de Tsjechen, in September aan dien van de 'Münchenaars'. Het ware onzin hem dit euvel te duiden, de romancier kan het verdedigen met een beroep op inmiddels verkregen inlichtingen over oorlogswil aan de overzij en de militaire situatie in Frankrijk. Om zich voor fatale tegenstrijdigheden te hoeden houde de 'klerk' zich buiten compromissen, dan wel hij splitse zijn bedrijvigheid in die om den broode en die van den... priester. Niets zij hem, bij voorbeeld bij een gegeven belofte, verder dan gedienstigheid.

Uit de door Briand nagelaten aanteekeningen en andere bescheiden heeft Suarez het derde deel van diens levensbeschrijving samengesteld. Briand was iemand zonder cultuur, hij las niet, noch was hij ontvankelijk voor eenige uiting van geestesverfijning. Maar hij had de gevoeligheid van een antenne voor menschelijke reacties en vond in een lang leven van bont avontuur en politieke escapaden gelegenheid ze te ontwikkelen. Suarez beoogt met deze rangschikking van grondstof en halffabrikaat eerherstel. Daartoe vraagt hij vooral aandacht voor het menschelijke aspect en de wezenlijke punten, waarop gene blijkt scherp gezien te hebben. De omstandigheden

van het oogenblik schenken actualiteit aan zijn pogen door te werken op Griekenland en Roemenië - anderen wilden Bulgarije ervoor spannen - een einde aan den oorlog te maken, lees voor dezen tijd: dien te voorkomen. In weerwil van wat er nevelachtig in zijn brein was mocht hij realist heeten. Wie hem van nabij kenden verzekeren dat hij wat thans van Duitschland en Italië geworden is voorzag. Dit boek is mede een pamflet, inzoover het polemiseert tegen mannen en geschriften, welke zich tegen zijn 'held' verzetten en zijn scherpzinnigheid noch karakter vertrouwden.

H. VAN LOON

Het nazien van de proef valt samen met de lezing van Jean Pierre Maxence's Histoire de dix ans (Gallimard, Parijs), waar men leest: 'on a du mal à s'expliquer l'immaense popularité dont jouit alors, et dont jouira pendant des années, ce politicien issu du beuglant, et parvenu au faîte du pouvoir, par le journalisme de provocation, le reniement feutré et le chantage sentimental... Sa politique fut celle du crime passionnel... Les peuples ont les chefs qu'ils méritent... Pour lui, les peuples c'est comme les femmes; on les prend au ventre. Essayez de lire ses discours: évanouie la voix séductrice il n'y a plus rien que des phrases où passent quelques fantômes, pas même d'idées, de sentiments. Briand ou la facilité... Avec lui la France est devenue la putain de l'Europe... Pour lui une conférence internationale c'est un rendezvous sentimental. Un mystique? Si par mystique on veut entendre un illusionniste... Il est la grande vedette... On ne découvre presque rien de noble dans cet esprit mol, cette âme vulgaire, ce coeur facile... Il était le démocrate-né. Un homme sans amour, l'homme des aventures. Il ne regards les choses et les gens qu'avec les yeux des bohémiens.' Ook een parti-pris, welke die van Suarez neutraliseert.

Grierson's Walter Scott
Sir Herbert Grierson. Sir Walter Scott. A new life
London, Constable

De uitvoerigste biografie van Sir Walter Scott is het reeds in 1838 door zijn schoonzoon John Lockhart gepubliceerde 'Life of Scott', een zeer goed en levendig geschreven werk, een van de 'minor classics' van de Engelse literatuur. Maar zoals te verwachten was, is er sindsdien nog heel wat meer omtrent Scott bekend geworden, en er is gebleken, dat Lockhart's boek niet alleen aanvulling maar op verschillende punten ook correctie behoefde, terwijl natuurlijk in de loop van de tijd het oordeel omtrent Scott's werk zich gewij-

zigd heeft. Er was dus wel plaats voor een nieuwe studie en er zijn er dan ook verschillende verschenen, o.a. in 1932 een aardig boek van John Buchan, en nu dan dit 'New Life' van Grierson. Niemand die daartoe beter bevoegd was dan deze eminente, kunstzinnige geleerde, die zich op literair-historisch gebied zo zeer heeft onderscheiden en die zich de laatste jaren speciaal met de studie van Scott heeft beziggehouden, getuige ook zijn monumentale uitgave van Scott's correspondentie. Dat dit boek toch niet tot Grierson's interessantste studiën behoort, dat het den lezer dikwijls enige moeite kost zijn aandacht voor dit levensverhaal gaande te houden, de schuld hiervan ligt slechts gedeeltelijk bij den schrijver zelf. Scott's levensloop was weinig bewogen en zijn persoonlijkheid beminnelijk, maar vrij oppervlakkig en conventioneel. Daarbij komt, dat de nieuwe feiten door Grierson aan het licht gebracht, zich in hoofdzaak beperken tot de financiële transacties in verband met het bekende faillisement van Scott's uitgever. Het is ook wel jammer, dat de auteur het kunstenaarsschap van Scott zo weinig in zijn verhaal betrekt en meer dan eens zegt, dat er over de romans al zo veel critiek is geleverd, dat hij er zich verder ontslagen van acht daaraan nog iets toe te voegen. Dit is des te meer te betreuren omdat, waar hij een enkele maal, als in het laatste hoofdstuk over het dualisme in Scott's werk en persoonlijkheid, van dit standpunt afwijkt, hij juist zeer belangwekkende opmerkingen maakt, den schrijver van de voortreffelijke 'Cross Currents in English Literature of the 17th century' en andere studiën waardig. Maar Grierson heeft zich nu eenmaal willen beperken tot een biografie, die hij zelf bescheiden als 'supplementary to Lockhart' aanduidt en voor de kennis van de levensomstandigheden van Scott zal dit degelijke, uitermate goed gedocumenteerde werk ongetwijfeld zeer lang zijn waarde blijven behouden.

A.G.v.K.

Periscoop

Victor E. van Vriesland, De ring met de aquamarijn en andere verhalen Em. Querido, Amsterdam; f 1.35

Ik denk niet, dat Victor van Vriesland verwacht met deze vier korte verhalen de onsterflijkheid te veroveren. Zijn boekje ziet er allerliefst uit in het verguld kartonnen bandje en de druk is goed verzorgd, zooals alles van Querido, de prijs is niet hoog en men heeft een lui avondje genoegen van dit miniatuur boekwerkje, zooals er nu eenmaal ook moeten bestaan naast de dikke roggebrooden van romans, onheilzaam voor het gezichtsvermogen in velerlei zin en zwaar op de maag meestal. Als men dan toch behoefte

heeft aan een portie dunne flensjes, een litterair dinsigheidje zonder substantie, maar ook zonder pretentie, dan is iemand als Van Vriesland toch altijd nog zeer verkieslijk boven de een of andere tranen opvorderende juffer, hetzij met, hetzij zonder baard.

Want Van Vriesland heeft een bepaalde levenshouding, niet een zeer positieve, maar een soort ruststand, welke zij aannemen, die veel van het leven (in den ruimsten zin) genoten, die veel in zich opnamen, veel weten, veel bekeken en ondergingen en die van dat al op den duur een weinig vermoeid zijn geraakt. Hij is ook zoo in zijn verzen dikwijls, verstandelijk zegt men, ja, maar toch ook op een bepaalde manier gevoelig, al is het niet voor de meer eenvoudige en natuurlijke dingen des levens. Hij is het weer in deze kleine verhalen. Telkens duikt hij er in op met zijn geest, zijn scherpte, zijn soms bijna door slaap te zeer befloersde levendigheid, inderdaad de bijziende, waarvan hij in 'Incident en Verificatie', het derde verhaal, spreekt, maar toch ook geestig en nadrukkelijk, zooals in het tweede, 'De uitgestelde Opheldering'.

Zullen wij nu achtereenvolgens die vier verhaaltjes bespreken gaan? Zeggen, dat 'De Ring met de Aquamarijn' hem teekent als de libertijn, die ook weleens 'goed wil', de 'Opheldering' als de gastronoom, die een enkele maal: 'dank u, niet meer' zegt, zelfs voor een menu, als hij op pag. 21-22 afdrukt en dat ondergeteekende heeft doen watertanden? Zeggen, dat hij ook waarlijk heldhaftig worden kan, zooals in 'Incident', wanneer het er om gaat, althans in de droom, een vriend, op wien hij overigens een tikje jaloersch is, recht te doen wedervaren?

Neen, ik zeg liever: lezer, lees het maar zelf.

Deze drie verhaaltjes zijn in elk geval de beste, omdat wij er Victor van Vriesland persoonlijk in zien, in al deze verschijningsvormen, van den dag nacht makend en omgekeerd, een beetje moe van het levensfeest, maar met een duidelijke voorsprong aan levenservaring op velen, die voorzichtiger meewalsten.

Tenslotte is 'Drie maal acht uur' daarom al niet zoo pakkend, omdat wij den ietwat bleeken, gebrilden en onontbeerlijken vriend ditmaal niet te zien krijgen; omdat het gaat over een jong, kordaat, gezond meisje en een naren schandknaap, een oude tante en een inhaligen zenuwarts en omdat de doeningen dezer lieden ons uiteindelijk niet zooveel doen; omdat Van Vriesland nu eenmaal geen dramaturg is maar een epicurist en omdat wij alleen tevreden spinnen, als wij zien, dat de baas binnenkomt.

C.J. KELK

[Deel 2]

Inhoud

I Alfabetisch volgens de schrijversnamen

		Blz.
AUGUSTIN, ELISABETH	De Gelofte	723
BEERLING, R.F.	Duitschland, vreemdeling in Europa	705
	Op de bres: Philosophie en politiek	1049
BLANKENSTEIN, Dr. M. VAN	Niet om de knikkers	830
	Een Oost-Aziatisch en Oost-Europeesch probleem	695
	Rusland's opdringen naar het Westen	1014
	Rusland's prijs	1102
	Het schrift aan den muur	1232
BOEKMAN, E.	Kabinetswisseling	825
BÖHTLINGK, M.	Ingezonden: Getuigenis	774
BOURBON, LOUIS DE	Vers	1091
COHEN, L. ALI	Hypnos en de Appendicitis	860
COSTER, DIRK	Het leven en sterven van Willem van Oranje II	1053
	Litteratuur en Regeering	945
DONKER, ANTHONIE	Bittere honing	665
	De jongste generatie en de werkelijkheid	750, 871, 984, 1092, 1219
FEEN, A.H. VAN DER	Vrij	1161
FELTKAMP, Mr. W.C.A.C.	Willink's nieuwe werk	981
GEUNS, J.J. VAN	Verzen	1087
GOEDE, BAREND DE	Garderen	884
HEEVER, C.M. VAN DER	Verzen	953

HELMAN, ALBERT	Hellas in Amerika	666
	De Zoon	672
LOESER, NORBERT	Wanger ven Verdi (Slot)	1069
LOUW, W.E.G.	Verzen	691
MARSMAN, H.	Utrecht	1090
MOLENAAR, JOH. DE	Aan den schrijver der Marginalia	773
OTTEN, JO	Macchiavelli en Multatuli	1005
PASCOAES, TEXEIRA DE	Het droomgezicht	1113
PRAAG, SIEGFRIED E. VAN	Plicht-ontvluchtende hartstochten	675
	De tijdelijke hartstochten	994
RAVESTEYN, Dr. W. VAN	De Fransche revolutie en wij	1194
	Een honderdjarige actualiteit	898

SCHOTMAN, JOHAN W.	Jodulphus en de Kater, en hoe zij te weten kwamen wat wijsheid is	842
SCHREINER, GERTH	Joseph Roth	1210
VESTDIJK, S.	Water in zicht	1207
VETH, C.	Een seizoen tooneel	885
VRIES, THEUN DE	De Freule	956
	Parade der Jeugd	960

Critisch Bulletin

BARUCH, J.Z.	923, 928
BLIJSTRA, R.	787, 1257
BOUMAN, P.J.	905, 938, 1028, 1262
BROUWER, J.	1260
DONKER, ANTHONIE	777, 1129
EGGINK, CLARA	784, 1142, 1248
HACKEL, ALFRED	806, 1025
HELMAN, ALBERT	782, 932, 1135
HOEKSTRA, H.G.	789
HOUWAARD, C.	809
HUYGENS, F.P.	812
KELK, C.J.	1038, 1141, 1253
KOOL, HALBO C.	1047
LAMAN TRIP - DE BEAUFORT, H.	1148, 1251
LEROUX, K.	792, 1032, 1146
LOKHORST, EMMY VAN	800, 1265
LOON, H. VAN	804, 921
MORENO, PABLO	935
MOUT, A.	1030, 1144
MULDER, ANNE H.	1156, 1272
OLDENBURG ERMKE, F. VAN	1246
OTTEN, J.F.	1272
PAAP, WOUTER	1036

PEREGRINUS ALTER	1152
PRAAG, SIEGFR. E. VAN	919
PREMSELA, MARTIN J.	805, 914
RAVESTEYN, W. VAN	916
REVIS, M.	939
ROMEIN, J.	795
SCHREINER, GERTH	819, 942
SMEDING, H.J.	790
TIELROOY, JOHANNES	1043, 1149
TOOREN, MARIJKE VAN	1158
VALKENHOFF, PIERRE VAN	815
VESTDIJK, S.	798
VRIESLAND, VICTOR E. VAN	808
VUYK, BEB	1030
WESSEM, CONSTANT VAN	1040, 1139, 1255

II Alfabetisch naar de titels

	Blz.
Aan den schrijver der Marginalia door JOH. DE MOLENAAR	773
A.C. Willink's nieuwe werk door Mr. W.C. FELTKAMP	981
Het droomgezicht door TEXEIRA DE PASCOAES	1113
Duitschland, vreemdeling in Europa door R.F. BEERLING	705
De Fransche Revolutie en wij door Dr. W. VAN RAVESTEYN	1194
De Freule door Theun de Vries	956
Garderen door BAREND DE GOEDE	884
De Gelofte door ELISABETH AUGUSTIN	723
Hellas in Amerika door ALBERT HELMAN	666
Een honderdjarige actualiteit door Dr. W. VAN RAVESTEYN	898
Hypnos en de Appendicitis door L. ALI COHEN	860
Ingezonden: Getuigenis door MADELEINE BÖHTLINGK	774
Jodulphus en de Kater door JOH. W. SCHOTMAN	842
De jongste generatie en de werkelijkheid door ANTHONIE DONKER	750, 871, 984, 1092, 1219
Joseph Roth door GERTH SCHREINER	1210
Kabinetswisseling door E. BOEKMAN	825
Het leven en sterven van Willem van Oranje. II. door DIRK COSTER	1053
Litteratuur en Regeering door DIRK COSTER	945
Macchiavelli en Multatuli door J.F. OTTEN	1005

Niet om de knikkers door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 830

Een Oost-Aziatisch en Oost-Europeesch probleem door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 695

Op de bres: Bittere honing door ANTHONIE DONKER 665

Op de bres: Philosophie en politiek door R. BEERLING 1049

Parade der Jeugd door THEUN DE VRIES 760

Plicht-ontvluchtende hartstochten door SIEGFR. E. VAN PRAAG 675

Rusland's opdringen naar het Westen door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 1014

Rusland's prijs door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 1102

Het schrift aan den muur door Dr. M. VAN BLANKENSTEIN 1232

Een seizoen tooneel door C. VETH 885

De tijdelijke hartstochten door SIEGFRIED E. VAN PRAAG 994

Utrecht door H. MARSMAN 1090

Vers door LOUIS DE BOURBON 1091

Verzen door J.J. VAN GEUNS 1087

Verzen door C.M. VAN DEN HEEVER 953

Verzen door W.E.G. LOUW 691

Vrij door A.H. VAN DER FEEN 1161

Wagner en Verdi (Slot) door NORBERT LOESER 1069

Water in zicht door S. VESTDIJK 1207

De Zoon door ALBERT HELMAN 672

Critisch Bulletin

	Blz.
BANNING, Dr. W. en Dr. J.D. BIERENS DE HAAN. Europeesche Geest door P.J. Bouman	905
BENDA, JULIEN. La jeunesse d'un clerc door Siegfr. E. van Praag	910
BENDA, JULIEN. Un régulier dans le siècle door Martin J. Premsela	914
BOEKMAN, Dr. E. Overheid en kunst in Nederland door Anthonie Donker	777
BORKENAU, FRANZ. The Spanish cockpit door Pablo Moreno	935
BOUDIER-BAKKER, INA. Aan den grooten weg door H. Laman Trip-de Beaufort	1248
BOUMAN, Dr. P.J. Van Renaissance tot wereldoorlog door W. van Ravesteyn	916
BOVENE, G.A. VAN. Hier is Indië door Beb Vuyk	1030
De brieven van D.H. Lawrence door C. Houwaard	809
BROUWER, Dr. J. Spaansche aspecten en perspectieven door Pablo Moreno	932
Bij het heengaan van Ernst Toller door Victor E. van Vriesland	808
BIJL e.a., W.C. Volksontwikkeling door P.J. Bouman	1260
COORNHERT, D. Vzn., De dolinge van Ulysse door Anthonie Donker	1129
CRONE, C.C.S. Het feestelijk leven door H.J. Smeding	790
DAWSON, CHR. De schepping van Europa door P.J. Bouman	907
DIETZ, Dr. P.A. Wereldzicht der parapsychologie door J. Brouwer	1261
DOOLAARD, A. DEN. De bruiloft der Zeven Zigeuners door Albert Helman	782

DROST, A. Hermingard van de Eikenterpen door Anthonie Donker 1129

DUHAMEL, GEORGES. Chronique des Pasquier, VII, door Joh. Tielrooy 1043

Duitschlands laatste dichteroffer in den oorlog door Gerth Schreiner 942

DUMESNIL, RENÉ. Choisir. Les meilleurs textes. G. Flaubert door P. van Valkenhoff 815

EIJK, HENRIËTTE VAN. Truus de nachtmerrie door C. Eggink 1246

FALLADA, H. Der eiserne Gustav door Peregrinus Alter 1152

Forum-Bücher door Gerth Schreiner 819

GEEST, K. VAN DER. Thuisreis door C. Eggink 784

GEEST, K. VAN DER. Wrakhout door C.J. Kelk 1141

GENDEREN STORT, REINIER VAN. Rondom een balling door C.J. Kelk 1251

GEUS, WILLEM DE. Piet Hein door C. van Wessem 1253

GEYL, P. Oranje en Stuart (1641-1672) door J. Romein 795

GREEN, JULIEN. Journal II door H. van Loon 921

GUMPERT, M. Dunant door M. Revis 939

HAAREN, HANS VAN. Episode door Halbo C. Kool 1047

HART. B. LIDDEL. Europa mobiliseert door P.J. Bouman 938

HARTOG, JAN DE. Oompje Owadi door R. Blijstra 787

HEGENSCHEIDT, A. Starkadd door Anthonie Donker 1129

HILDEBRANDT. Camera obscura. Geïll. door Jo Spier door Anne H. Mulder 1156

HOOGENBEMT, ALBERT VAN. De stille man door K. Leroux 792

HUIZINGA, LEONHARD. 'O!'... zei ik door R. Blijstra 787

HULZEN, JOH. VAN. Witte de With door C. van Wessem 1253

KALFF, Dr. G. Beethoven en Schopenhauer als Dietsers in de verstrooiing door Wouter Paap 1036

LANGENDONCK, PROSPER VAN. Gedichten door Anthonie Donker 1129

LAXNESS, HALLDÓR. Vrije mannen door C.J. Kelk 1038

LEIKER, SJOERD. Zonderlinge zielen door R. Blijstra 787

LENNART, CLARE. Maanlicht door Marijke van Tooren 1160

LERMONTOW 1814-1939, Michaël door Alfred Hackel 1025

MAN, HERMAN DE. Aart Luteyn, de andere door C. Eggink 784

MANN, KLAUS. Der Vulkan door J.F. Otten 1268

MATTHIJS, MARCEL. Een spook op zolder door K. Leroux 1146

MAURIER, DAPHNE DU. Rebecca door Emmy van Lokhorst 800

MELO, DOM FRANCISCO MANUEL DE. De strijd in het Engelsche Kanaal door C. van Wessem 1255

NATHAN, ROBERT. En het werd weer lente; De betooverde reis; Winter in April door H. Laman Trip-de Beaufort 1148

NEMEROVSKY, I. La proie; Deux door Emmy van Lokhorst 1262

OTT, LEO. Het huis ‘De Engel’ door A. Mout 1144

OVER HENRIËTTE VAN EIJK door F. van Oldenburg Ermke 1241

PERRON, E. DU. Schandaal in Holland door C. van Wessem 1139

POS e.a., H.J. Antisemitisme en Jodendom door J.Z. Baruch 928

RITTER Jr., P.H. Een kapper over een professor door Anne H. Mulder 1156

ROMEIN, JAN EN ANNIE. Erflaters van onze beschaving III door P.J. Bouman 1028

SAINTE-SOLINE, CLAIRE Le Haut-du-Seuil door Martin J. Premsela 805

SARTRE, J.P. Le Mur door H. van Loon 804

SAURAT, DENIS. Perspectives door Joh. Tielrooy 1149

SCHENDEL, ARTHUR VAN. Anders en eender; De zeven tuinen door Albert Helman 1135

STEEN, PETER VAN. Meneer Bandjes, kantoorbediende door H.G. Hoekstra 789

STEINMETZ e.a., Prof. Mr. S.R. De rassen der menschheid door J.Z. Baruch 923

SUCHTELEN, NICO VAN. Het Spiegeltje van Venus door A. Mout 1030

TAZELAAR, Dr. C. De cultuurwaarde van Hildebrands Camera obscura door Anne H. Mulder 1272

TEIRLINCK, HERMAN. Tooneel door K. Leroux 1032

TORNIUS, V. Iwan der Schreckliche und die Frauen door Alfred Hackel 806

Tot het lezen in Jacobus van Looy door zijn Vrouw, I en II door F.P. Huygens 812

VEEN, ADR. VAN DER. Oefeningen; Geld speelt de groote rol door C. Eggink 1142

WARNSINCK, Drie zeventiende-eeuwsche admiraals door C. van Wessem 1253

WERKMAN, E. en M. SYBR. KOOPS. De familie Stastok door Anne H. Mulder 1156

WHICHER, G. FRISBIE. This was a poet door S. Vestdijk 798

ZWEIG, STEFAN. Ungeduld des Herzens door C. van Wessem 1040

Zwerftocht van Belcampo, De door R. Blijstra 1255

Op de bres
Bittere honing

voor den dichter E. Hoornik

Gij maakt in 't openbaar
Haastig en luide bezwaar
Tegen jury en lot bij elkaar.

Gij critiseert uw bekroning,
Gij noemt het een dwaze vertooning
En gij toucheert de belooning.

Gij ziet het gegeven paard
In den bek en keurt het niet waard,
Maar houdt het vast bij den staart.

Ongerijmd is uw fout.
Gij die het zilver behoudt,
Dichter, het zwijgen was goud!

Gij hebt uw dichterlijk vuur,
Uw emotioneele natuur -
De eerekroon vergt u cultuur.

ANTHONIE DONKER

Hellas in Amerika[1)]
Door Albert Helman

Op een morgen, toen Rufino reeds vóór de dageraad was opgebroken uit het gehucht waar hij overnacht had, zag hij in het vroege licht de laatste wolken verwaasd en de hemel strak blauw en zuiver-gebogen over hem. De bergen waren veel dichterbij gekomen; hij trachtte hun afstand te schatten en hun hoogte. Met licht-saamgeknepen ogen, - die nog aan de blikken van de zeeman herinnerden, - trachtte hij te ontdekken waar de weg langs hun wanden omhoogliep. Met liefkozende aandacht volgde hij de nu eens weke, dan plotseling hoekige contouren van hun kam, tot waar deze een inzinking maakte, die naar nóg grotere verte liet dóórblikken.

Verrast bleef hij staan.

Dààr, aan het einde van de zichtbare wereld, sneed een zilveren, met goud-rose licht overschitterde kruin zijn scherpe sector uit tegen het hemelblauw. De eerste sneeuwtop die hij tegenkwam in deze zo vroeg al van warmte hijgende aarde. ‘Orizaba’, fluisterde Rufino voor zich uit. ‘Orizaba...’ Hij had de stad Orizaba vermeden, maar de berg die dezelfde naam droeg, en waarvan men hem verteld had dat het de hoogste top van het land was, stond daar nu als een wit en evenwichtig monument der verlokking, - de magnetische pool van dit nieuwe rijk, waarheen hij onweerstaanbaar getrokken werd. Aan de voet van die verre hoge berg zou zijn weg voeren; en als hij eenmaal dààr zou zijn, dan had hij het onafzienbare hoogland bereikt, waarop zijn leven zich voortaan zou afspelen, boven alle stormen, boven alle watersnood der zeeën.

Zelfs des nachts droomde hij in de laatste tijd van dit hoogland, dat het nieuw niveau van zijn bestaan ging worden.

1) Fragment van ‘Het vergeten gezicht’, een Mexicaanse roman, ter perse bij Nijgh en Van Ditmar, Rotterdam.

Dat kwam stellig door de reinere lucht, waarin nu nog slechts af en toe verdwaalde bloemengeuren waasden, en die des nachts kon afkoelen, totdat zij prikkelde op de huid. Het gaf aan zijn slaap een intensiteit die nog dieper voerde dan verzinken in het onbewuste. De slaapkolk die hem neertrok, brak door in een nieuwe bodem van bewustzijn, onwerkelijk en onbeschrijflijk, maar waar ruimte opensloeg en gele luchten zich verwijdden, het beslotene een openheid bezat waarin hij wegstroomde en vervloot. En bij 't ontwaken, in het vage nagevoel van deze slaapomhulde wereld, dacht hij: zo zal ginds het leven zijn, wanneer de hoge dalen eindelijk zijn bereikt.

Hij wreef zijn handen, zijn gezicht, - alsof hij reeds de sneeuw had aangepakt, die in de verte blonk.

Doch spoedig zonk de top weer weg achter het onverbiddelijk graniet der voorste bergen, en moest hij letten op de weg die moeilijker werd door rollend gesteente en grote brokken die hij moest vermijden. In de zigzags en de wijde bogen die het pad nu maakte, verloor hij zijn richtingsgevoel. De zon, hoog aan de hemel, die helle kleuren neersloeg tussen grauwend-paarse schaduwvlekken, kon hem niet meer helpen. Rufino kwam geen enkele voetganger meer tegen. En hijgend, meer van opwinding dan ademnood, bleef hij een lange poos in overleg staan bij de tweesprongen. Hoe licht kon hij verdwalen, een vreemdeling tussen onbekende bergen.

Hier was hij werkelijk eenzaam... opgenomen in het grootste steenmassief der aarde, dat van Alaska over continenten, landengten, oerwouden en prairiën puilt en stapelt, plooit, verbreedt, verengt, zich uitstort in vulkanische verwildering, tot Vuurland, tot het andere eind der wereld. Wie hier geen wegen wist, moest reddeloos verloren gaan, verstenen, ondergaan in deze oceaan van bergen. De stilte der ravijnen, met slechts het verre ruisen van onvindbare bronnen, beangstigde Rufino. Zijn weggeworpenheid in deze wereld, zijn alleenheid had hij nooit zo hevig, nijpend-aan-zijn-hals gevoeld, als nu hij opkeek langs de duizelingwekkende wanden naar de vlekkeloos-blauwe hemeltrechter, waarin een vogel cirkelde in trage zweefvlucht, en dan snel verdween. Er was geen andere redding mogelijk, dan de kammen te bereiken en de toppen op te zoeken. Maar nieuwe dalen, diepere ravij-

nen lagen weer daarachter, en zo er een gehucht was in de bergen, had het stellig zich verborgen waar riviertjes zich spelonken hadden uitgegraven, - onzichtbaar van de hellingen hierboven.

Hij was dom geweest, zonder geleide ook dit stuk te gaan; het land kon evenzeer verraderlijk zijn als de oceaan, dat zag hij nu... Men had hem nog gewaarschuwd; maar zijn afkeer van de mensen had hem overmoedig gemaakt. Nu brak zijn eenzaamheid over hem, als een huis dat instort en verdelgt.

Met elke nieuwe bergwand rees een nieuwe twijfel, hoger, hoger. Was dit een weg? Waar ging hij heen... Er waren wegen die niet verder liepen, plotseling ophielden, verstarden voor hun eigen vermetelheid, verliepen in het stortend puin der nutteloosheid... Ging hij ook zulk een weg? Zijn hevig kloppend hart, het ruisend bloed dat aan zijn slapen zong, kon hem geen antwoord geven. De enige kleine zekerheid die hem nog bleef, was: weer teruggaan. Misschien vond hij nog zijn sporen, of ontmoette hij een achternakomer die hem zijn richting weder gaf.

Maar terugkeer was een nederlaag; hij moest weer denken aan de bende van Cortés, - ook zij hadden in dit gebergte naar de wegen rondgetast, in deze stenen zee en waar zij eindeloos verder gaat in Peru, Chili... Zij hadden tóch het hoogland en de zilverblauwe waterspiegels bij de hoofdsteden bereikt. Zijn trots verzette zich, nu al te denken aan teruggaan. Elke tocht waarbij je weerkeert op je schreden, is al voorgoed begonnen als terugtocht, meende hij. De schepen hadden het hem geleerd.

Nu was hij hier verdwaald in de kwijnende namiddag die de bergen langzaamaan verdonkeren liet. Want hij had reeds enkele uren geleden een gehucht moeten bereiken. Niet de nacht vreesde hij, maar de eenzaamheid: het levend worden van de geweldige giganten, die nog zwijgend langs hem óp stonden, maar reeds een koelere adem over hem verspreidden, en straks ontwaken zouden in de goudglans van een glorieuze avondval, terwijl hij hier in vroege schaduwen verdrinken zou.

Hij was verdwaald... En toch, een pad kroop langs de wanden op en volgde onvermoeid de plooien vond, een doortocht tussen nauwe spleten, zonk naar kleine, schaars-begroeide

dalen, klauterde weer aan een nieuwe wand omhoog. Hij behoefde slechts te volgen, voortgetrokken door het pad, nu er geen andere uitweg was, geen keuze meer en geen teruggaan.

Nog vóór zonsondergang had hij een kam bereikt, waarachter nieuwe kammen waren, goud-omboord, met purperrood tot achtergrond. Zijn weg moest westwaarts gaan, dat was het enige wat hij nog wist. Maar hoe vermoeid hij zich ook voelde, zijn vrees was thans vermengd met trots, omdat hij op een top kon overnachten, dichter bij de sterren, - en niet teruggegaan was naar het lager land.

Zijn slaap kwam vroeg, in de uitputting die hem zelfs zijn honger deed vergeten. De laatste vogels waren weggegleden uit de lucht, de verre bergen ingebed in grijze nevel, - schuimzee die niet ruiste, niet bewoog, oneindig was verstild, - gelijk de witte melkdroom van een ongeboren kind. Hij zag niet meer het wenken van de sterren-ogen dicht bij zijn geloken ogen; noch het signaal van schaduwen der uitgedreven nevels, noch de groet waarmee een ster verschoot. Hij droomde dat een kudde witte dieren over groene bergweiden dwaalde, naar hem toekwam; dat hun vochtigwarme snoet zijn handen en gezicht berook, en dat ze verder gingen, op de bergrand wolken werden en geluidloze cascaden. Grote witte dieren, koeien van Asturië, grote witte golven die van kust tot kust verdwalen, van Asturië tot Mexico, en zich verliezen in de witte sneeuw der Orizaba.

Zou hij nu spoedig de sneeuwtop van de Orizaba terugzien, wanneer hij zich oriënteren kon? Dat was zijn eerste gedachte toen hij, koud nog, ontwaakte in een morgen waarin hij de bergen even helder en stil terugvond als de avond ze gelaten had.

Al gauw ontdekte hij echter waarheen het pad, dat nu weer daalde, hem had gevoerd. Het ging recht naar het stenen heuveltje dat midden in het glad-omsloten en komvormig dal stond. Toen hij dichterbij gekomen was, zag hij dat het een bouwwerk was, verbrokkelend en vergaan, alsof een bergwand tot hier gekomen was om zich de rug te krabben aan de hoeken. Maar aan de andere zijde waren er nog overblijfselen van trappen, met een weinig moeite nog beklimbaar, - die hem leidden naar het platform, waar gebroken

friezen en geknakte zuilen van een tempel stonden. Hij had iets dergelijks nog nooit gezien, zelfs niet in een van de versmoezelde platenboeken, die ze op lange avonden aan boord bekeken hadden, en evenmin in het versmoezeld platenboek dat de herinnering aan al zijn reizen was.

Hij boog zich naar een brok gesteente, dat dubbel was gebeeldhouwd: door een mensenhand die daarop vreemde ornamenten, arabesken, loten, kringen-reeksen aangebracht had, - en door de tijd, die onverzadigbaar de putjes uitgevreten had van een eerwaardige pokdaligheid. Barsten waren in de andere stenen, grotere gaten waarin mos gegroeid was, of waaruit een hagedis te voorschijn kroop; een patina van grijze stilte over alles uitgespreid, een spinrag tussen de gebroken zuilen.

Nieuwsgierigheid dreef Rufino voort naar 't binnenste van de ruïne dat toch geen binnenste meer was, omdat de achterwand was neergestort, terwijl een stuk van 't hemelblauw het dak vervangen had. Daar, op een steen, lagen verwelkte bloemen, - hoogstens enkele dagen oud, - en ook wat vruchten: een wijze gele, opgeheven hand bananen en wat mango's. Misschien was de andere steen waarop Rufino zitten ging, de troon der godheid voor wie deze offergaven waren bestemd. Rufino voelde zich gelijk een god, en at - beklemd maar gretig - van de vruchten op het altaar, tot zijn honger gestild was.

Er blonk nog dauw op de heesters, en sommige daarvan droegen lichte lila bloempjes; zij vormden een wijde krans waarin de ruïne gevat lag, - een relikwie tussen immortellen. Rufino ontdekte nu, dat vele paden hierheen leidden, als naar een kerkhof, - en hij besloot het meest westelijke te nemen, dat steil naar de tegenoverliggende pas opliep. Gesterkt ging hij op weg, - glimlachend om de gedachte dat niet velen ontbijten met godenspijs, - en nu en dan omziend naar de vervallen tempel die ineenschrompelde naarmate hij hoger kwam, tot deze niet anders meer herkenbaar was, dan als een donkere steenhoop tussen ander lilagrijs gesteente. Waar de pas Rufino om de bergrug heen zou voeren, zag hij nog eenmaal om, naar het onontwarbare roset daar onder in het dal dat zich met fijne grijze nevel vulde. ‘Een nest voor

goden,' dacht hij. 'Uit dit nest ben ik vandaag herboren.' Hij voelde zich groter en sterker dan ooit. En terwijl hij tegen de rotswand van de pas geleund stond in stille beschouwing, daar kwamen om de hoek heen een zestal indianen, de mannen in witgewassen kleren met de opgevouwen sarape op de schouder hangend, de vrouwen in donkerblauwe omslagdoeken gehuld; er was ook een knaap daarbij, met zijn zwarte kopje door een wol witte sarape als in een kazuifel gestoken. Allen droegen ze bloemen en vruchten, en ze keken uiterst verbaasd dat daar een vreemdeling stond. Stellig waren zij op weg naar de offerplaats.

Scherp keek de oudste van de mannen Rufino aan, en deze maakte meteen van de gelegenheid gebruik om hem naar de weg te vragen. De ander antwoordde iets in zijn taal, dat Rufino niet kon verstaan. De overige indio's die op kleine afstand van elkander stilgehouden hadden, staarden onbewogen toe. Blijkbaar verstond geen van hen spaans, want niemand antwoordde toen Rufino luider en primitiever zijn vraag herhaalde: 'Camino, camino... a México!'

Alleen de oude sprak het na onder zijn dunne afhangende snor: 'México...' Zijn hand opheffend wees hij met een onbestemd gebaar naar de pas waaruit zij zojuist gekomen waren, en hij begon aan zijn vingers af te tellen: 'Camina, camina, camina, camina, camina...'

Rufino knikte van ja, en trachtte hen vriendelijk toe te lachen; doch zij bleven ernstig en onbewogen en bijna ingekeerd, zonder de plaats te verlaten waar zij stonden met un offergaven in de armen. Wantrouwig bleven ze hem nakijken terwijl hij voortging. Ze wachtten nog een hele poos om zeker te zijn dat hij was weggegaan, - ontstemd zich afvragend of nu toch eindelijk een blanke man hun heiligdom ontdekt had.

De zoon[1)]
Door Albert Helman

In korte tijd leerde Rufino die plaatsen vinden, waar meer rust heerste, en nog een schaduw van Tenochtitlàn tussen de vervallen huizen waarde. De kerkjes hadden hier niet meer de pronkerige bruin-grijze barok van elders in de stad, en niet het scheefgezakte, half in de bodem weggezonkene, waardoor het scheen alsof de kerkgangers in een kelder daalden. Er waren pleintjes waar de speelgoed-kleine witgekalkte kerkjes geheel afzonderlijk stonden, met lage torens als de horentjes van ingeslapen dieren, in de schaduw van wat hoge bomen. Dat herinnerde aan de dorpen, en het was heel vreemd te weten, dat slechts enkele minuten verder trams voorbijsnerpten en auto's raasden, drukke markt gehouden werd en 's nachts de lichtreclames gloeiden.

Deze pleintjes lagen eeuwenlang terug; hier heerste werkelijk tijdeloosheid. Indianen kwamen soms voorbij in witte blouses, net als hij verdwaald in deze stad, en plotseling weer thuis. Ze zaten op het gras onder de bomen, in de veilige nabijheid van het kerkje, en aten van het weinige dat ze hadden meegebracht. De vrouwen nog met lichte opgewondenheid op hun gezicht, uit drukke wijken overgehouden; de mannen waardig, ingehouden, nu en dan wantrouwig opziend of er geen gendarme aankwam.

Het was gemakkelijk, tè gemakkelijk, met zo weinig schreden van de ene wereld in de andere te stappen. Dit onsamenhangende, dat was de diepe, innerlijke onrust van de stad. Geen der bewoners wist in welke tijd hij leefde. Op plaatsen waar men de antieke steden opgraaft, moet dezelfde onrust heersen, als bezoekers met hun auto's in de eeuwenoude stilte aangereden komen, en hun stemmen met de harde silben van

1) Fragment van een nog ongepubliceerde Mexicaanse roman, ter perse bij Nijgh en Van Ditmar, Rotterdam.

een nieuwe taal de oude echo's wekken. Hierom ook het woordeloze twisten en de zichtbare vijandigheid der mensen, in de autobussen, bij het kruisen van de straten, bij de stalletjes; het waren mensen uit verschillende eeuwen, uit Tenochtitlàn en México, uit Córdoba en uit New York, azteken uit vergeten dorpen in de bergen, en cosmopolieten uit het Noorden. Zij konden elkander niet verstaan, en reageerden met doffe haat. En tijd, èn ruimte waren hier in elkaar gevloeid. Een enkele maal werd Rufino door dit alles bewogen tot in het diepste van zijn ziel. Op een der stille pleintjes zag hij, hoe een jonge man kwam aangezeuld, gebogen onder een zware vracht die hij zonder draagband op zijn rug torste. Het was een grijsaard, die zijn armen over de schouders van den andere hangen had, twee bungelende bleke slangen. Naast hen liep een kleine jongen blootsvoets. De oude man moest ziek of stervend zijn, zijn kop was geheel verborgen onder de hoedrand van zijn zoon. Het gezicht van die hem droeg, was gans verwrongen en het glom van inspanning, terwijl hij zachtjes hijgde op het ritme van de sukkeldraf waarmee hij liep. In de schaduw bleef hij even staan om uit te rusten.

Rufino ging naar hem toe en vroeg: ‘Is hij ziek?’

De oude man gaf geen levensteken, de jonge knikte, en het kind blikte wantrouwig op.

‘Ga je naar het hospitaal?’

‘Wij waren in het hospitaal. Ze kunnen daar niets doen. En nu...’

De jonge man schudde zachtjes het hoofd en zweeg. Het had geen zin een vreemde verder te vertellen. Hij hief zijn arm en gaf de oude man vriendschappelijke klopjes op de rug. Iets zeldzaam teders lag in dit ongemakkelijk gebaar, en de oude kreunde nauwelijks hoorbaar.

‘Als het nog ver is, hier is geld om een auto te nemen,’ sprak Rufino geroerd, terwijl hij een paar peso's te voorschijn haalde. Maar tegelijkertijd bedacht hij, dat deze indio's waarschijnlijk nog nooit in een auto hadden gezeten. Ze kwamen in dagenlange marsen naar hier, verkochten hun schamele waar voor minder dan hij thans aanbood, en keerden in dagenlange marsen terug, om onderweg het grootste gedeelte van hun geld aan pulque te besteden. Hij had hen

dikwijls buiten aan de wegkant zien slapen, hun last van p e t a t e -matten of aardewerk dicht onder 't bereik van hun verslapte handen.

'Of koop tortilla's,' verbeterde Rufino zichzelf. 'De oude man heeft stellig voedsel nodig.'

Hij liet de peso's in de zak van de jonge man rinkelen, die zijn hand niet uitgestoken had om ze aan te nemen, maar die hem nu dankte met een lange donkere blik. Hij zag hen weggaan, de oude levenloos hangend op de diep-gebogen rug van de jongere. Het kind keek enige malen om, als was het bevreesd dat de vreemdeling hen achtervolgen zou.

Rufino bleef achter, bevangen in een wonderlijke ontroering. Zelfs het sterven hier was een zeldzaam gedragen-worden over lichte pleinen en lege straten, naar een wijde, wijde verte; niets schrikwekkends, maar een traag en onopmerkelijk gebeuren. Geen der andere voorbijgangers had op de indio's gelet; ieder ging zijns weegs, bevreesd zijn leven met dat van een ander te vertroebelen, bevreesd voor de besmetting van een doodsgedachte. En toch, Rufino zag, - voor de eerste maal in deze stad, - dat van mensen niettemin een zachte warmte kon uitstralen. Juist zoals hij vroeger gemeend had dat het zijn zou, wanneer hij zichzelf in alle anderen had hervonden.

Plicht-ontvluchtende hartstochten[1)]
Door Siegfried E. van Praag

Ik voelde nog voordat ik het bewijzen kon, dat er een zekere samenhang moest bestaan tusschen de bezitshartstochten en de groep die ik de plicht-ontvluchtende of de werkelijkheid-ontvluchtende hartstochten moet noemen. Het woord werkelijkheid is misschien voor sommige gevallen te wijd getrokken. De gepassionneerden, die ik bedoel, ontvluchten niet altijd de werkelijkheid in wijsgeerig-zielkundigen zin, maar de werk-werkelijkheid, de plicht-werkelijkheid, de verantwoordelijkheids werkelijkheid. De bezitshartstochten zijn omkapselingen van een onmogelijkheid, zij kwamen voort uit de teleurgestelde behoefte tot een voortdurend beseffen en genieten van het inbezitgenomene. Iets dat onmogelijk is, en waar men dan in voorziet door een reeks van achtereenvolgende inbezitnamen. Zij werden ook bepaald door het veiligheidsverlangen. Maar ook veiligheid is in deze wereld van geboren worden en sterven, van opkomst en instorting niet te verkrijgen. Er moet in het innerlijk dier menschen, van vreks en don Juans en van allerlei variaties der bezitslust die ik hier niet genoemd heb (huisjesmelkerij, terrein-afrondingspassie met de proceslust saamgaand) een zekere ontevredenheid met het leven, soms zelfs wanhoop aanwezig zijn. Voor een groot deel der menschen geldt hetzelfde, doch het is niet de bezitsonbekwaamheid en de onbereikbare veiligheid die hen in het leven ontmoedigt, maar de monotonie van het dagelijks terugkeerende, de druk van de plicht, de glansloosheid van het maatschappelijk werk, het gebrek aan onverwachtheid, aan uitbundigheid en vreugde, het gebrek aan levensextratjes, het gebrek aan romantiek, waarin het individu betrokken wordt. U voelt wel dat deze levensteleur-

1) Uit een werk ‘De Hartstochtelijkheid der Ziel’ dat eerlang bij Uitgeefster dezes zal verschijnen.

stelling op banale en op hoog menschelijke wijze ondervonden kan worden en dat er onder de levensvluchtende voorname, belangrijke individuen kunnen zijn en allerbanaalste typen. Groote romantische vrouwen, voor hun omgeving noodlottige hysterici en hystericae[1)], en Maandag-houdende arbeiders. Velen hebben in hun ziel de pijnlijke plek dezer levensteleurstelling - maar lang niet altijd stroomt de passionneele energie naar deze plek en maakt zulke menschen tot plicht-ontvluchtende hartstochtelijken.

Een hysterische dame sprak eens het woord uit: 'Liever het cabaret dan het gekkenhuis!' Dat schijnt me een diep woord toe, waarmee deze vrouw de categorie der gepassionneerden die ik hier bespreek, en een bij velen van hen onbewust weten, voortreffelijk getypeerd heeft. Dit geldt in het bijzonder voor de grootste categorie der levensontvluchtende hartstochtelijken: d e v e r m a a k s h a r t s t o c h t e l i j k e n .

Er bestaan heel veel menschen, voor wie het dagelijksche, burgerlijke leven, met zijn geregeldheid, zijn plichten en zijn verantwoording ondragelijk en verwerpelijk is. Soms is dit alleen omdat werken op zichzelve hun niet aanstaat. Soms ook omdat hun het aan één plaats gebonden zijn verfoeilijk lijkt. Maar meestal hebben deze menschen een positiever ideaal, dat zij ten koste van hun burgerlijk bestaan trachten te realiseeren. We staan hier voor ontzaglijke velden van het menschelijk zieleleven, we turen in een oneindige hoeveelheid van paden, die de menschen, gedreven door hun passie, beloopen moeten, afwachtend wat het lot met hen voorheeft. Aan den oorsprong van bijna ieder kunstenaarslot, maar ook aan die van alle groote abstracten, denkers en wijsgeeren is deze leven-ontvluchtende hartstocht, dit weigeren een rad der raderen te zijn, te vinden. De leven-ontvluchtende hartstocht grenst zooals we gezien hebben, aan de bezitshartstocht. Ze gaat dikwijls ook over in bezitshartstocht en geeft den verlorene een doel. Aan de andere zijde grenzen de leven-vluchtende hartstochten aan de beroepshartstochten. In het beroep, dat in dit geval zeer bepaalde beroepen zijn, vindt de levensafkeerige een doel en een redding. Groote

1) Ik meen hier hysterici het best te kunnen definieeren als menschen die t e n e i g e n b e h o e v e en w a n n e e r h u n d a t p a s t een subjectieve wereld in de plaats der objectieve stellen.

romantici en artiesten moeten dan ook bij de categorie der beroepshartstochtelijkheid besproken worden. Maar zij zijn verwant aan de lagere gepassionneerden die ik de plichtwerkelijkheids- of levensafkeerigen noem.

Waarom levensafkeerigen? Ik heb zelf geaarzeld hun dien naam te geven. De wereld van het vermaak die hun zoo aantrekt wordt door de meesten van hen vereerd als 'het leven' bij uitnemendheid[1]. Zou ik dan niet beter van de werk-afkeerigen kunnen spreken? Nee. Het is het léven dat ze ontvluchten. Want het maatschappelijke leven, met zijn dagelijksch werk en zijn onaangename zelfbeperkingen is ten slotte de menschelijke vorm van het algemeen biologisch leven. Heel dit biologisch leven is ook op een verdeeling tusschen rust en werk (jagen, gras-gronden zoeken, nestelen, enz.) ingesteld. Het dier leeft niet altijd vrij uit. Het moet steeds op zijn hoede zijn, moet spieden voor het uitgaan kan, het dier kan toch ook niet slechts de beste, niet aan noodzaak (wat de plicht der menschen is) gebonden oogenblikken van zijn bestaan kiezen. De menschen die ik dus hier bedoel, en tot wie de hoogsten van ons zouden behooren, indien de artistieke of philosophische beroepshartstocht hen niet zou pakken en redden, ontvluchten dus het werkelijke, maatschappelijke leven als uitingsvorm van het algemeenere biologische leven.

Ze willen altijd bezitten wat de normale mensch (in dit geval de mensch wiens passionaliteit anders is gericht dan bij deze levensontvluchtenden) alleen bij tijd en wijle, des Zondags, op een partij, enz. geniet. 'Liever in 't cabaret dan in 't gekkenhuis', blijft het devies der vermaakshartstochtelijken. Op dit punt van mijn betoog sta ik verlegen voor een onnoemelijken rijkdom aan individueele nuancen, want het vermaak is zoo geschakeerd als de menschentypen zelve. Denken we slechts aan hooge kunstvormen als die ons het theater bieden kan, aan bioscoop, cabaret, kroeg, spel en sport[2].

1) De vrouw, die zich de prostitutie wijdt, zegt zelfs 'dat ze in 't leven gaat'.
2) Aan de hartstocht voor het spel zal ik enkele afzonderlijke woorden wijden, zoo goed als aan de hartstocht voor de kroeg, het alcoholisme.

Vermaakshartstocht

Met de vermaakshartstocht bedoelen we dus hier den wil om het werkleven te ontvluchten voor de plaatsen van vermaak, theater, bioscoop, cabaret, of mondaine bijeenkomsten. Vooral vrouwen, maar ook veel mannen, schijnen door dezen vorm van levensontvluchtende passie te worden veroverd. Hier zouden criminologen mijn essay belangrijk kunnen aanvullen. Hier ook stuwt de sociologie een machtigen golfslag door psychologie en passionologie. Want het lot der vermaakshartstochtelijken wordt helaas nog meer bepaald door hun economische en sociologische omstandigheden dan door die hartstocht zelve. Een vermaakshartstochtelijke, in rijken kring geboren, zal veel kansen hebben een wat lichtzinnige, maar gewaardeerde, gezochte, gezellige mondaine te worden, die op geen thee noch zelfs fancy fair ontbreekt. Is zij een kind van armen, dan wacht haar slechts de prostitutie. Een vermaakshartstochtelijk man van zeer goeden huize en van vermogen zal behoudens excessen (vermaakshartstocht sluit niet altijd verkwisting in) en als hij dan maar slechts een vermaakshartstochtelijke is en geen commercieele fantasieën wil verwerkelijken, nog wel eens als gezellige oude boemelaar-celibatair kunnen eindigen. De in armer of kleiner kring geboren vermaakshartstochtelijke wordt noodgedwongen een oplichter. Hij zal zich, het koste wat het wil - en zonder dat hij er geregeld werk voor moet doen - geld verschaffen gelijk een morphinist morphine.

Wat zoekt de vermaakshartstochtelijke in het vermaak? Ook dat verschilt zeer veel van individu tot individu. Het is in het bestek dezer verhandeling onmogelijk om te trachten een eenigszins bevredigende psychologie van het vermaak te geven, zoomin als ik dat later van het zoo dikwijls geanalyseerde spel kan doen. De vermaakshartstochtelijken zoeken allen de sfeer, waarin menschen bij elkaar komen om niet te werken; 't zij om er met elkaar te praten zonder dat de plicht op hen rust ook te doen wat ze zeggen; 't zij om beziggehouden te worden, door gebeurtenissen (film, tooneel) waaruit voor hen geen verantwoordelijkheid of gevaar kan voortvloeien. Maar dit behoort toch weer tot de psychologie van het vermaak, dat niet mijn onderwerp mag zijn! De ver-

maakshartstochtelijken zoeken de sfeer der oorden van het vermaak. In plaats van plicht, werk, verantwoordelijkheid die ze schuwen, krijgen ze daar streeling hunner zinnen: veel licht! Muziek! Verteringen! Er worden hun sexueele mogelijkheden getoond. Beloften! Men kan de vrouw die langs u loopt, met heel andere oogen bezien in een cabaret dan in een kerk. Men zal mij tegenwerpen: ‘Maar wat u van de bekoring van het vermaak en de plaatsen des vermaaks zegt, geldt toch voor alle menschen!’ Dat is ook zoo. Maar de vermaakshartstochtelijke is juist van andere menschen verschillend doordat hij altijd hebben wil, wat de ander op gezette tijden verlangt of noodig heeft, en niet wil deelnemen aan dat wat de ander dagelijks volbrengt en waaraan de normale na 't vermaak weer behoefte krijgt. De vermaakshartstochtelijke is in geenen deele die arme, miskende krekel uit de fabel, die ten opzichte van de mier groot gelijk heeft. De krekel van ‘La cigale et la fourmie’ is een beroepshartstochtelijke. De vermaakshartstochtelijke is niet de krekel, doch degene die heel haar leven wil toezien bij het dansen van de krekel. En om u de onderlinge verscheidenheid dezer categorie te laten zien - er zijn zelfs plicht-ontvluchtende passionneelen die heel hun leven willen toezien bij het sprokkelwerk der mieren. Denken we aan de aan de vermaakshartstochtelijken in engeren zin verwante stadslanterfanters en baliekluivers en aan de behoefte van kinderen om er bij te gaan staan als een werkman aan een karwei bezig is.

Vermaakshartstocht voert ons ook in een sexueele sfeer. Maar waarom zijn al die aan 't vermaak verslaafden dan geen erotomanen, Don Juans, grandes courtisanes en grandes amoureuses? Het waren toch léven-ontvluchtenden! Ze zoeken naar het afgeleide, het verbeelde leven, ze willen een levenssfeer ruiken zonder dat zij er aan onderhevig zijn. In iedere andere hartstocht zit duivelsche ernst. In de hunne ook! Maar dat weten ze niet. Door hun demon gedreven, vluchten ze juist ernst en dwang en worden op hun wijze wat eens een Fransche vrouw noemde ‘l'esclave de leur liberté’. Ze zien graag films van don Juan, ze hooren graag libertijnsche liedjes, ze praten graag over de chronique scandaleuse - maar ze zouden niet gaarne onvermoeibaar als don Juan de vrouwen vervolgen, riskeeren dat in 't nachtelijk uur een boos echtgenoot hen

van de trappen smijt, een ‘spadassin’ hun een dolk in den rug boort - ze zouden zelfs niet graag als de erotomanen met saamgeplakte mondhoeken en benarde borst gedwongen zijn om de vrouw die ze ontmoeten, te volgen en ten koste van schandaal en gevaar te verleiden. Zij willen er iets van zien, erover hooren, de banaalste onder hen zelfs het liefst op lichte wijze, zoodat ook in de verbeelding die hun in plaats van de werkelijkheid gegeven wordt, de ernst en het risico der realiteit verdoezeld worde. Ze wenschen geen kunst, slechts vermaak. Hysterici en hystericae kan men nog wel onder de vermaakshartstochtelijken in engeren zin vinden. Maar lang niet alle hysterici en hystericae zijn als de dame, waarover ik sprak, eenvoudige vermaakshartstochtelijken. Er zijn er die riskanter spel willen spelen, een spel met hun eigen leven! In kroeg en cabaret kan men overigens ook tijdelijk andere leven-ontvluchtende passionneelen zien, romantische menschen, sentimenteelen, die het groote gevoelsavontuur zoeken en niet een vermaak, waarin zelfs de levensernst niet weerspiegeld mag worden.

Een groot aantal menschen worden door de vermaakshartstocht gegrepen. In romantische stukken, in een muziekdrama als Louise, vervloekt de oude provinciale vader de luchten van Parijs. De ‘villes tentaculaires’ trekken jonge provincialen aan om hun vermaak en maken ze er tot vermaakshartstochtelijken. In de vermaaksbuurten der groote steden ziet men jonge mannen rondslenteren die nooit iets gedaan hebben en iets zullen doen dan in de buurt van het vermaak zwerven. Broedplaats van de misdaad. De gelukkigsten onder hen zijn zij, die in het vermaak ‘emplooi’ vinden als kunstenaars omdat ze het talent van het vermaak hadden. Velen onder deze artisten - ik heb getracht dit in mijn roman ‘Cabaret der Plaatsvervangers’ te doen gevoelen - zijn tot het vermaakbedrijf gekomen, gedreven door vermaakshartstocht en beroepshartstocht tezamen. Anderen vinden er een lager emplooi, als kellner, als portier. Maar de meesten der maatschappelijk onbegunstigden, die zelfs in de sfeer van vermaak slechts vermaak willen hebben, zitten er te wachten als prostituées, spieden naar een kans als gigolo, loeren er rond als souteneurs, terwijl de vermaakshartstochtelijken van goeden huize naar hun voorstelling gaan in de

rustige gedachte dat ze zoo straks in een nachtcafé hun avond kunnen besluiten, morgen kunnen uitslapen, den volgenden middag op bezoek kunnen gaan bij Mevrouw van den Bosch die dan ontvangt, en des avonds weer een nieuwe film in het Eden-Theater zullen kunnen gaan zien. Hen dreigt niet het uur dat ze door omstandigheden of door anderen er toe zullen gedwongen worden iets te doen dat hun moeite kost, dat ze, als 't niet noodig was, zouden nalaten.

Bij hooger begaafde individuen, we hebben dat reeds opgemerkt, verglijdt de leven-ontvluchtende hartstocht in een ander hartstochtsrijk dat in zijn groot centraal gebied juist tegenovergesteld is aan het vorige, dat der beroepshartstochten. Daar vinden de van het maatschappelijk leven afkeerigen hun redding en hun vrijkoop. Er zijn er, vooral onder de kunstenaars, die tusschen deze twee passionneele werelden blijven hangen, altijd weer in gevaar gebracht door de eene, terwijl de ander hun tot vrijhaven is. De dichter Paul Verlaine, men leze hiervoor Porchy's werk ‘Verlaine, tel qu'il fut (Ange et Pourceau)’, gaat ten onder aan zijn vermaakshartstocht en zijn erotomanie en wordt door zijn beroepshartstocht-als-dichter staande gehouden en steeds weer gerehabiliteerd. Hij is een sprekend voorbeeld voor velen, het prototype van hen die hij zelf saamvoegde onder den titel ‘poètes maudits’[1]. Andere leven-ontvluchtenden vinden in weer andere beroepshartstochten onderkomen. Tegenover het laagste type der leven-ontvluchtenden, dat van den landlooper, kan men hen stellen wier nomadisme hen tot het doen van groote reizen, tot het ondernemen van gewaagde ontdekkingstochten brengt. Deze worden dan het doel opzichzelve, zoodat de leven-ontvluchtende hartstocht zich verwerkelijkt in een beroepshartstocht. Stanley b.v. die men (cf. Wassermanns biographie) een Bula-matari, een rotsenklover noemde, is van een onrustig mensch, ontevreden met het werk- en plichtleven, een groot werker geworden als doorbreker van Afrika's geheimen. De merkwaardigste levenontvluchtende en ten slotte beroepshartstochtelijke, die ik ken, is wel Jack London. Bij hem zien we de laagste vormen van den leven-ontvluchtenden hartstocht vereenigd in zijn alcoholisme (men leze John Barleycorn) en in de landlooperij

1) In de Middeleeuwen reeds ging François Villon hem voor.

zijner jeugdjaren. Maar deze hartstochten worden opgevangen in een hevige beroepshartstocht als letterkundige en als reisbeschrijver, die Jack London op afdoender wijze opheffen en van zijn levensvlucht redden dan het met den veel zwakkeren Verlaine is geschied.

Niet altijd wordt de leven-ontvluchtende hartstocht overgeschakeld op een beroepshartstocht. Ook daarvoor moeten de karakterfactoren aanwezig zijn, waarover de passionneele energie, de hartstochtelijkheid onzer ziel zich kan uitstorten. Maar ook niet altijd vindt deze levensafwijzing onderkomen in de lagere leven-ontvluchtende passies als vermaakshartstocht, speelzucht, alcoholisme.

Ik zie een menigte van dwalende zielen die allen iets den rug toekeeren, wier oogen zoeken en wier handen afwijzen. Vaak worden het melancholieke menschen, die verkwijnen zullen omdat hun negatieve leven-ontvluchtende gevoelswereld zich niet in één der leven-ontvluchtende hartstochten kan onderbrengen en er ook geen hartstochtsverschuivingen kunnen plaats vinden. Menschen wier geheele leven omgeven is door de wolk van hun spleen, romantische droomers en droomsters, die toch ook nooit tot een actieve romantiseering van hun leven kunnen geraken en wier passionneele leven zich misschien pas in één minuut zal concentreeren en verwerkelijken, die van hun zelfmoord.

Er zijn onder hen veel mannen, doch vooral veel vrouwen, die tegenover het leven dat ze ontvluchten willen, omdat de met plicht en werk geschraagde werkelijkheid ervan hun tegenstaat - de liefde, de sentimenteele liefde gaan stellen, voor wie dus het zoeken van de liefdessfeer, de objectieve (doel) hartstocht wordt, omdat ze meestal te voornaam van aard zijn om in vermaakspassie de hartstochtelijkheid van hun ziel te plaatsen. Deze sentimenteele erotici mag men niet vereenzelvigen met de erotomanen en don Juaneske menschen die ik reeds besproken heb.

Hun hartstocht leidt tot weinig geluk. Flauberts Madame Bovary[1)], beneemt zich nadat ze zich te zeer in de sentimenteele liefde vergist had, en op den bodem ervan bij anderen slechts erotomanie en Donjuanisme vond, het leven. Het Bovarisme is een goede naam voor de levensvlucht die zich

1) Die naar een bestaande figuur werd geschilderd.

passionneel verwezenlijkt in liefde voor de liefdessfeer. Dit Bovarisme heeft ook zijn mannelijke vormen, waarin men werkelijk niet dezelfde grondtoon mag hooren als in het leven van den bezitshartstochtelijken Don Juan. Vooral in den tijd der romantiek werd deze vorm van hartstocht vergemakkelijkt en verheerlijkt door de heerschende zielszeden; Alfred de Musset is er in heel zijn werk een vertolker van: liefhebben, zijn illusies in één bepaalde vrouw verliezen - dan weer een ander liefhebben en de wonden der liefde heelen met den balsem eener nieuwe liefde:

> 'J'aime, et je veux chanter la joie et la paresse,
> Ma folle expérience et mes soucis d'un jour,
> Et je veux raconter et répéter sans cesse
> Qu'après avoir juré de vivre sans maîtresse,
> J'ai fait serment de vivre et de mourir d'amour.'
> (La nuit d'août. août, 1836).

De leven-ontvluchtenden die ik nu op het oog heb, zijn de virtuozen van de liefde. De extasen, die hun de liefde geeft, de sfeer van prikkelende onrust, die de liefde hun schenkt, wordt hun ware doel. Hierdoor vergeten zij het leven van plicht, werk, en beroep dat hun tegenstaat en wordt hun dégoût vervangen door een positief doel. Verschillende karakterfactoren maken dat de liefde-beminnende menschen onderling weer zeer verschillend kunnen zijn. Ik wil mij in dit geschrift zoo min mogelijk met zuivere karakterleer en zoo veel mogelijk met passionnologie bezighouden. Daarom mag ik hier niet gedetailleerde typeeringen van minnaars en minnaressentypen geven[1].

Slechts wil ik aanduiden dat de meer of mindere activiteit van den liefde-minnenden mensch, van den man of de vrouw, die een passie voor de liefde heeft, den vorm dezer passie verder zal bepalen. Zijn de liefdeshartstochtelijken zeer actieve menschen, dan zullen zij trachten van hun liefde iets moois te maken, dan gaan zij zich ook theoretisch met de studie der eischen en rechten der liefde bezighouden. En dan zal de liefdeshartstocht veel gaan lijken op sport en spelhartstochten. Eens hoorde ik, tijdens een psychologische lezing over het wezen van het spel, een juffrouw uitroepen:

1) Dat is trouwens het werk van den romancier-novellist.

‘En wat zegt u dan van de liefde?’ ‘Maar dat is toch geen spel,’ antwoordde de docent. ‘Geen spel, dat is het mooiste spel’, riep daarop de juffrouw. Gelach volgde. Maar deze dame had geen ongelijk. Er bestaat een liefde als spel. In het bijzonder de Fransche zedengeschiedenis leert ons, hoe te allen tijde de minnaars en minnaressen der liefde getracht hebben het doel hunner hartstocht te codificeeren, de rechten en plichten, de noodzakelijke gedragingen, het decorum der liefde vast te stellen. Dan trachten de minnaars en minnaressen het record in 't schoone werk te behalen. Niet alleen in de Middeleeuwen met zijn theoretische tendenz tot stugge regeling op ieder gebied, van economie tot liefde toe, is dat te vinden. Is er een liefdesvorm die meer haar conventies heeft gekregen dan juist de romantische? Ik wil Julie de Lespinasse, wier hartstochtsleven ik in een roman geschilderd heb, niet als het type van de minnares der liefde, van een levensontvluchtende, beschouwen. Ik zou haar dan tekort doen. Er waren meerdere dominanten in haar hartstochtsleven. Maar zij was zeker ook een minnares der liefde, naast een ontzag-inboezemende minnares van haar minnaar, en ze heeft ook geleden, omdat haar partner, de graaf de Guibert, zulk slecht spel gaf (dit is geen kwinkslag, want erotisch was deze heer meer dan voldoende) en de romantische liefdescodex, die in dezen tijd geboren werd, schond. Onder de ‘grandes amoureuses’ vindt men meerdere vrouwen die niet zoo heeten om de diepte en de kracht van hun passie voor één man, zooals Héloïse of de Portugeesche non uit de zeventiende eeuw (Lettres d'une religieuse portugaise) maar omdat ze echte minnaressen der liefde waren[1)].

Ik wil nog eens resumeeren dat de liefde als hartstocht niet in één categorie tehuis hoort. Zij openbaart zich als erotomanie - een hartstochtsvorm, wier classificatie mij moeite blijft geven en die ik nu eens geneigd ben toch als een bezitshartstocht te beschouwen, die ik dan weer een eenvoudige drifthartstocht, een woekering van een normale, vitale drift zou willen noemen. Als don-Juanisme, een bezitshartstocht. Als passie voor de liefdessfeer, een leven-ontvluchtende harts-

1) Onder deze vinden we zelfs een tot physieke liefde ontoegankelijke als Madame Récamier.

tochtsvorm. En ten slotte (in dien vorm komt de liefdeshartstocht het meest voor) als t i j d e l i j k e h a r t s t o c h t voor een bepaalde man of vrouw, een hartstocht die door omstandigheden, meest moeilijkheden uit de omstandigheden voortkomend, weleens verduurzaamd worden kan.

Over de spel-hartstochten wil ik in het kort handelen. Want anders zou ik, zooals ik dit reeds bij de vermaakshartstochten opmerkte, moeten overgaan een geheele psychologie van het spel te geven. Men heeft dit reeds zeer dikwijls gedaan. De spel-hartstocht heeft zijn hoogen en zijn lagen vorm, al naar den aard van het spel dat tot hartstocht is geworden. Men moet echter niet te spoedig algemeene moreel-karakterkundige gevolgtrekkingen maken omtrent 's menschen aard al naar de hoogere of lagere vormen van spel, waarvoor iemand in hartstocht ontstoken is. Want men zal moeten toegeven, dat Dostojewski, ondanks zijn passie voor de lage speelvormen moreel en intellectueel beoordeeld, het verre wint van den één of anderen exclusieven voetbal-enthousiast. De gepassioneerden voor de hoogere vormen van spel, b.v. die van sportieve spelen, zijn natuurlijk, wanneer hun spelliefde hen werkelijk als passie gaat beheerschen en zij het werk laten varen voor de renbaan of het voetbalveld, leven-ontvluchtenden. Maar zij worden spoedig van in levensvlucht gepassionneerden, van spelzuchtigen tot beroepshartstochtelijken. Dat gebeurt wanneer de z.g. amateur tot ‘professional’ wordt; wanneer de amateur-voetballer of boxer heel zijn tijd aan trainen geeft en zijn brood verdient op het veld of in den ring. Soms tracht een leven-ontvluchtend aristocraat de harde, stugge wereld te vergeten in zijn paardensport. Doordat hij de kracht mist om zijn vermogen behoorlijk te beheeren, wordt hij arm. Nu gaat hij om zijn brood te verdienen naar het circus en wordt er tot een schoolrijder die dagelijks oefent en beheerscht wordt door beroepseerzucht, die hem weer tot een werker maakt. Ook op deze wijze wordt de weg van levensvlucht tot beroepshartstocht doorloopen. Dit zijn grensgevallen, waartoe de hoogere spelvormen hun beoefenaars leiden. De meest typische speel-hartstochten zijn echter de passies voor de lagere speelvormen. Zij beschikken over de grootste kracht om liefhebbers tot werkelijke hartstochtelijken te maken. Zij missen de mogelijk-

heid om de voor hen gepassionneerden tot beroepshartstochtelijken te metamorphoseeren, zooals de sportieve spelen, en schaak en damspel dit kunnen doen.

Ik geloof dat de lagere spelvormen, kaartspel als overgang tusschen hoog en laag spel en hasardspel als laagste vorm van spel, meerdere attracties vereenigen. Zij schenken het boeiende van een versneld kansleven. Een kansleven dat niet meer afhankelijk is van aard en capaciteiten der persoonlijkheid. Daarbij komen dan nog elementen uit de wereld der ik-hartstochten. De in het kaart-spel bedrevene broeit in zichzelve een overwinningsroes. De bij het hasard-spel gelukkige voelt zich verheven als gezegend kind van het ondoorgrondelijke geluk. Maar één der hoofdelementen van ‘die Reize des Spiels’ (Lazarus) blijft het feit dat de het maatschappelijk werk en plichtleven ontvluchtende mensch in de kroeg waar gedobbeld wordt, in de salon waar men bridgt, aan de speeltafels van Spa en Monte Carlo, werkelijk ontrukt is aan het zoo harde en onverbiddellijk gescandeerde leven van werken om 't brood - eten - slapen - en weer aan 't werk gaan. Zij zijn nu in een verhevigde, versnelde tooverwereld.

De hartstocht voor het spel is één der gevaarlijkste der levensontvluchtende passies. De gevaren die zij met zich brengt, zijn afhankelijk van den graad van den hartstocht, ook van het spel zelve, of dit van lager of hooger orde is, en natuurlijk ook, zoo goed als de vermaakshartstocht, van de sociale omstandigheden der gepassionneerden. Want men vergete niet dat in de kroeg, bij moegewerkten en onontwikkelden, slechts gedobbeld kan worden en in het salon goed gevoede, goed verzorgde, wel-uitgeruste dames, die in haar jeugd tenminste een zekere schoolopvoeding genoten, zullen bridgen. Toch zijn ook in de gegoede en aristocratische klassen der maatschappij echte ‘spelers’ aan hun hartstocht economisch en geestelijk ten onder gegaan. Het kaarten, wanneer het geen zuiver hasard-spel geldt, is een vermaak en de gepassionneerden worden er niet zoo door in gevaar gebracht. Te allen tijde zijn er mannen en veel vrouwen geweest die om der wille van dit spelvermaak van den nacht hun dag maakten en van het werk- en plicht-leven op deze wijze wegvluchtten. In onzen tijd heeft het kaartspel de erdoor bevangen menschen den weg tot het beroep geopend en bridgeclubs zijn

tot plaatsen van broodwinning, het geven van bridge-lessen is tot het bestaansmiddel eener nieuwe categorie geworden, menschen die vanuit de levensvlucht tot de beroepshartstocht zijn gekomen.

Een laatste en laagste vorm der leven-ontvluchtende hartstochten zijn het alcoholisme, het morphinisme, en dergelijke passies. Hier gaat de gepassionneerde direct af op het voor anderen zoo dikwijls verborgen doel, de vlucht uit werk- en plichtleven. Een hartstocht als het alcoholisme bewijst me dat ik er goed aan deed tot een nieuwe passionnologische classificatie over te gaan. Natuurlijk staat de alcohol in directe betrekking tot de organen onzer voeding. We drinken den drank. Maar dit feit verklaart de hartstocht niet. En daarom, ik herhaal het, heb ik haar niet zooals Dr. Letourneau dat deed bij 'les passions nutritives' geplaatst.[1)] Ieder alcoholisme, 't zij dat het een hoog-begaafd of een lomp-primitief mensch gepakt heeft, vindt zijn oorsprong in levensvlucht, in afkeer van het door plicht en werk gestaafde leven. Niet alle menschen geraken op dezelfde wijze tot deze levensafkeer. Bij de meeste alcoholisten komt dit dégoût voort uit hun karakter, uit hun luiheid, hun geringe activiteit, gepaard gaande met een toch groote behoefte aan genot en verbeeldingsafwisseling, een behoefte aan sferen, waarin de mensch komt als hij ontslagen is van werk en plicht. Maar er zijn anderen die misschien eens door een andere plaatsing hunner hartstochtelijkheid zich zeer wel in het maatschappelijk leven konden schikken - en die door een groot verdriet, een groot verlies, een plotseling ongeloof in het bereiken van een gesteld doel - geen kracht tot voortbestaan in het werk- en plicht-leven meer hebben en de behoefte aan levensvlucht die zich dan van hen meester maakt, stillen met den drank. Jack London heeft in zijn 'John Barleycorn' het ontstaan en den aard der alcoholische passie naar het mij voorkomt zeer juist beschreven. Het is of allerlei lusten en streven, die op zichzelve met den alcohol niets te maken hebben, den mensch naar den drankflesch sturen. Het lijkt wel of andere onzichtbare verleidingen rondom het glas zweven en of we deze willen incorporeeren, terwijl we het scherpe vocht drinken. Viriliteitsoverdrijvingen, een secondair-mannelijk

1) Letourneau: Physiologie des passions.

betoon, dat zich niet in groote paarkracht maar in groote drink-kracht uit, het saamzijn in gezelligheid met andere ledige menschen, en natuurlijk de zinnen-verdoovendekracht van den drank die de maag verwarmt, den terneergedrukte opbeurt, den neerslachtige vroolijk maakt, den zwijgzame spraakzaam. De alcohol verlost den mensch, niet alleen van de werk- en plichtwereld, maar ook van de stigmata en den druk van zijn eigen aard, en schijnbaar van de grenzen van zijn eigen vermogens. Zij bevrijdt den zich klein en minderwaardig en incapabel voelende van dit lastige weten - al doet ze dit alles zoo merkbaar kunstmatig als een ons denken beknellend slaapmiddel ons tot een onverkwikkelijken slaap dwingt. Men geeft zich over aan een ‘Ersatzmiddel’, uit wanhoop omdat het ware middel om ons tot een blij en plichtloos leven te brengen, toch niet bestaat. In den beginne is het zinnelijk element in het alcoholisme zeer gering. Men vindt de smaak van den alcohol niet lekker. Maar langzamerhand leert men drinken en wordt de quasi-heroïsche sensatie van het ad-fundum, het omwippen van het glaasje in den mond, het opvangen van den drank in slokdarm en maag, met de onmiddellijke verwarming die er op volgt, een genot. Het is met de zinnelijke prikkeling van den alcohol net als met die van het rooken gesteld. De smaak op zichzelve die de tabak ons geeft, is maar bijzaak. Maar het gevoel de sigaar tusschen de vingers te hebben, het lippencontact en het zien vervliegen van den rook, maakt ons grootste genot uit. Blinden genieten niet van het rooken, zegt men. Het trekken met gesloten oogen en daarna juist het langzaam openen der oogen om den rook te zien ontsnappen is daarentegen een genot. In het rooken zit nog net merkbaar ook het gebaar van de levensvlucht, het is als een belofte van het wegzinken in een schooner wereld, het geeft even de twee sensaties aan, die we in werkelijkheid niet kennen, de verticale beweging: het vliegend opstijgen in de lucht; het pijnloos en bewust-wellustig wegzinken in de diepte. Wanneer men van iemand zegt dat hij een hartstocht voor rooken heeft, is het woord hartstocht een te krasse term. Het is gelukkig dat men rooken kan ‘onder 't werk’ en dat het rooken dat nooit ten volle beslag legt op de persoonlijkheid, geen ijverzuchtig heerscher is en zich

met een bescheiden plaats in een menschelijk leven tevreden stelt. Ware dit niet het geval, dan zou men misschien van een rook-hartstocht kunnen spreken, waarop de hartstochtelijkheid onzer ziel zich zou kunnen nestelen, nu is dit niet het geval. Het rooken kan den menschen niet zoo veel geven en dus ook niet zoo moorden als de alcohol, die ons herinnert aan Mephisto en Faust. Wil men met 'John Barleycorn' zooals Jack London de alcohol noemt, een contract sluiten, dan maakt hij u ook schijnbaar jonger. Hij verandert uw persoonlijkheid en uw wereldbeeld, hoewel hij langzamerhand zijn groote transformatie-kunsten niet meer ten gunste van den alcoholist aanwendt - geen vroolijk, licht, zorgeloos en machtig mensch meer in een lichte wereld stelt, doch in plaats daarvan zichzelf laat zien. Dan komt de tijd van de borrel om de borrel, dan krijgt het alcoholisme werkelijk den aard eener 'passion nutritive', die van een verdwaasde, verderfelijke specialisatie onzer smaakzintuigen op de alcohol. Dan lijkt het alcoholisme ten opzichte van de voeding wat een sexueele perversie, een schoentjes' fétichisme b.v. ten opzichte van de paarbehoefte is. Het is de tijd dat Mephisto betaling bij zijn Faust komt eischen.

De andere bedwelmingshartstochten, zijn ook alle krasse leven-ontvluchtende passies die men met het alcoholisme vergelijken kan: morphinisme, opium-schuiverij. Dat de eene leven-ontvluchter zich aan 't eene, de andere aan 't andere middel verslaaft, in afhankelijk van sociale omstandigheden, van het middel dat het makkelijkst bij de hand is, en van den aard der bedwelming die hij zoekt. Ik vermoed dat de morphinist een eenzelvige leven-ontvluchter is, terwijl de alcoholist in het bijzonder het werk- en plichtleven schuwt maar het gezelschap zijner medemenschen noodig heeft. Dat ten slotte de drink-sensatie, de beweging der lippen, die in het algemeen zulk een rol spelen in de wellustige aanraking met wat buiten ons is, een grootere rol in het alcoholisme, vergeleken met andere bedwelmingshartstochten, speelt, lijkt me ook zeer begrijpelijk.

Zoo heb ik aan enkele veel voorkomende hartstochten: vermaakspassie, liefdeslust, speelzucht, alcoholisme, het ontzaglijke gebied der plicht-, werkelijkheid- of leven-ontvluchtende hartstochten getoond. Er zijn er nog andere, en varia-

ties van de genoemde. Zoo zou men van een occulte hartstocht kunnen spreken. Er zijn menschen die hun afkeer der dagelijksche plicht- en werkwereld stuwt naar de bestaande of niet bestaande kenbare of onkenbare mysteriën van een geestes- en godenwereld, die rondom ons zou zijn en ons lot zou kennen of zelfs weven op het oneindige stramien der onderlinge lotsbetrekkingen tusschen levende en gestorven menschen. Zulke menschen worden hartstochtelijken van het occulte en laten hun dagelijksch beroepsleven in den steek voor de seance. Er zijn vrouwen die, door hartstocht gedreven, vaker naar de clair-voyante loopen en zich de toekomst laten voorspellen, dat het normale menschenlot in het algemeen wendingen en veranderingen in het bestel van den mensch doet plaats vinden.

De leven-ontvluchtende hartstochten nemen bezit van zeer veel menschen, want men wil graag ontheven worden van den vloek van Adam, dien we op ons voelen drukken en terugkeeren naar een paradijs, dat ieder zich naar zijn aard, edeler of lager voorstelt. Er zijn in het menschenleven oasen, beloften van een vrijer, blijder, ander leven en de leven-ontvluchtenden willen de woestijn des levens, die van werk en plicht, aan anderen laten en zelf altijd in wat voor hen de oase is, wonen.

Niet alle menschen zijn hartstochtelijken van de levensvlucht. Maar dit gevoel, dat op zichzelf geen hartstocht is, slechts een plaats waar de hartstochtelijkheid der ziel als regen kan neerslaan, kennen bijna alle menschen en zeker allen die gepredisponeerd zijn voor de objectieve, de doelzoekende hartstochten. De onrustigen onder ons.

Alle hartstochten die tot deze groep behooren, hebben met elkaar iets gemeen: dat zij als hoofddoel of bijdoel een sfeer hebben. De omgeving, waarin de hartstocht wordt uitgeleefd, de sfeer die hem omgeeft, is van groot belang, zoowel bij zijn hoogere vormen, liefde, romantische zwerverijen, occulte saamkomsten als bij vermaak, spel, en drank.

Deze hartstochten zijn typische objectieve (doel) hartstochten. Het doel zelve is soms vager dan bij andere objectieve passies, maar nergens is de beweging, de het onaanvaardbare, reëele ik en de dreigende, dagelijksche wereld ontvluchtende richting der passie, duidelijker waarneembaar.

Verzen
Door W.E.G. Louw

Maria

Deur daardie tuintjie het sy stil gegaan,
haar hande need'rig oor haar bors gevou,
toe hy, verblindend soos die son, daar staan...
Drie witte lelies het hy in sy hand gehou.

Half-skaam, verleë, het sy opgekyk
en is opeens met grote vrees bevang:
sy oë het van haar nie afgewyk,
sy vleuels het oor heel die tuin gehang.

'Geseën is jy onder die vroue' - sy woorde -
of was dit winde? - verruis nog in haar oor,
toe hy teen die son in goue vlug verdwyn...

Sy het haar neergebuig en half-versmoorde
klein snikkies in haar hart gehoor,
van verlossing reeds die vreugde en die pyn.

Thomas

In sy verlate hart was daar alleen
die diepe pyn wat stilte ken nog vrede;
vrees en jammer wat nie meer kan ween,
twyfel en wanhoop klaag in sy gebede...

Die sware deure was teen Hom gesluit -
hoe kon hul weet dat in die hoogste nood
Hy sou verskyn, deur graf nog steen gestuit,
verheerlik in herrysenis uit die dood?

Die seën word stil gegee: hy sien die Hande,
twee vlamme, wat rooi soos bloeisels bot:
hy voel hoe al die swakheid, al die bande
breek, en roep: ‘My Here en my God!’

Uit bo die haelwit engtes van die tyd
die kreet, die erkentenis en dié verwyt...

Paulus

Deur haat en ywer voortgedryf, het hy,
met sendbrief en die priesterlike seën,
gegaan om in Damaskus te bely
die Wet van Moses teen die Nasareen,

toe voor die hoë poorte van die stad,
soos neteldoek die hemel opeskeur
in vlamme... Ruggelings val hy op die pad
en hoor 'n Stem wat roep die duisternisse deur:

‘Saul, Saul, waarom vervolg jy My’ -
Dit was dieselfde Stem... In blinde vrees
reik hy dan bewende die hande uit

en weet die stryd teen Hom is uitgestry:
hy voel hoe in sy hart die Heilige Gees
die krag en taal van engele ontsluit...

Die liefde van god

Hoe anders het ek my alles voorgestel!
Met hoeveel vrees die grote dag verwag
dat U my in U sterke greep sou knel,
en alles van my afval, trots en krag!

Maar U het in geen storm tot my gekom,
geen grote wind, geen witte hael wat sny
in steile vlae oor die boom in blom -
daar was geen stryd wat ek teen U moes stry:

U het alleen die meulsteen afgerol
van hierdie hart, dat weer die helder bron,
soos vroeër, stralend-blink en vreugdevol
kon opstoot en verwaai in wind en son.

Ek weet dat in die grond van my gemoed
U liefde weer die springaar vul en voed.

Een Oost-Aziatisch en een Oost-Europeesch probleem
Door Dr. M. van Blankenstein

Onze problemen zijn meer dan ooit oostelijke problemen geworden; problemen van Oost-Europa en problemen van Oost-Azië. Wat er ook in de komende maanden en jaren in de wereld geschieden moge, in een onafzienbare toekomst zal het zoo blijven.

Zooals Europa, toen het terwille van handelsbetrekkingen Japan met geweld zijn civilisatie opdrong, de Japanners heeft wakker geschud, en in dat reeds gistende volk gevaarlijke energieën ontketend heeft, zoo ontketent Japan nu zelf onberekenbare krachten in China. Niemand kan gissen, waartoe de Japanners nu bezig zijn de honderden millioenen bewoners van de grootste, samenhangend wonende geestelijke gemeenschap op aarde op te zweepen. Japan heeft dat niet in de hand. Het ziet zich voortgesleept door een noodlot. Het heeft zich de onderwerping van China niet als een drama van wereldafmetingen voorgesteld. Naïevelijk hebben zijn militairen gedacht aan operaties, bescheiden van omvang in verhouding tot het resultaat, aan onderwerping of omkooping van bepaalde personen, die dan voor Japan de dragers zouden zijn van het gezag dat het wenscht, onder stevig militair toezicht. Iets heel anders is uit hun onderneming geworden. De Japansche staatslieden voelen met den dag sterker de beklemming van het avontuur, waarin de heerschappij van het geweld in hun land hen zelf heeft meegesleurd.

Japan loopt gevaar, zéér duur te betalen voor zijn verleden. Het was het insulaire land bij uitnemendheid. Geen gemeenschap duldden zijn heerschers met de rest van de wereld. Gedurende 2½ eeuw leefde het een afgescheiden leven. Het bleef volmaakt onkundig van hetgeen er gebeurde aan de overzijde van de zee, die het gescheiden hield van het Azia-

tische vasteland. De macht der onervarenen is het noodlot van onzen tijd geworden. In Duitschland regeert, tot onheil van Europa, een groep die ten deele te zeer kennis der geschiedenis mist om haar elementairste lessen te verstaan, en die ten deele ook zoozeer de gevangene is van willekeurige theorieën, dat inzicht in de werkelijkheid der dingen niet tot haar kan doordringen. Het lot van het Verre Oosten is voor het oogenblik afhankelijk van Japanners, die al hun geloof en hoop gevestigd hebben op de mechaniek van het geweld. Die lieden slaan om zich heen met instrumenten van welker middellijke uitwerking zij geen flauw vermoeden hebben. Een volk, dat wellicht over de grootste latente krachten van alle volken op aarde beschikt, en in den loop van een lange geschiedenis zooveel sterkte en evenwicht in zijn wereldwijze en behoudlievende lijdzaamheid gevonden had, dat het de felste stormen van binnen en van buiten uit had kunnen doorstaan; een volk van stammen, van een omvang als zij enkel nog in Indië bestaan, muurvast geworteld in den bodem waarop en waarvan het leeft en in zijn tradities; dat volk hebben de Japanners met de kracht der verdwazing en bezetenheid van zijn wortels losgetrokken. Men zegt ons, dat thans reeds 150 millioen menschen in China in beweging zijn gekomen. Zullen, als de rust weer intreedt, alle deze menigten nog kunnen terugkeeren tot de plaatsen, die zij hebben moeten verlaten, en den band met het verleden weer aanknoopen alsof er niets is geschied? Rampen van allerlei aard hebben door de eeuwen heen telkens weer millioenen Chineezen in beweging gebracht. Nooit echter heeft eenige ramp over zoo groot gebied het land geteisterd, als nu de Japansche invasie. Ook innerlijk raakt dit volk van pacifisten op drift, onder den druk van den Japanschen geesel. Millioenen mannen worden tot soldaten gemaakt. Het nationale bewustzijn, dat den Chinees met overtuiging strijder voor zijn land kon doen zijn, had sedert onheugelijke tijden ontbroken. De Chineesche soldaat vocht als bandiet, om gewin, of hij vocht tegen bandieten, om zijn veiligheid. Nu vechten groote legers werkelijk en met bewustzijn voor hun land. Zij hebben het besef van een nationalen leider. Dit is een begin. Wie overziet, wat uit dit alles eens nog zal worden? De Japanners hebben een

reus wakker geschud, die zij noch geestelijk noch materieel de baas kunnen blijven. De tijd zal komen - en waarschijnlijk spoedig - dat het de Japanners berouwen zal, deze krachten te hebben ontketend. Het kan echter niet enkel van onmetelijke beteekenis voor het lot van Japan, maar wellicht voor het lot van heel de wereld zijn, dat China op zoo schokkende wijze in beweging is gebracht. Hiermede zij niet van een 'geel gevaar' gesproken. De Chineezen zijn een volk, dat de menschheid zeker nog veel te schenken heeft. Het Chineesche volk heeft daarvoor beteren aanleg dan de Japanners. Maar, of de verandering voornamelijk ten goede dan wel voornamelijk ten kwade zij, de honderden millioenen, die de Japanners los hebben getrokken van hun wortels, zullen daarna voor de menschheid niet meer hetzelfde zijn als te voren. Het is, zoo beschouwd, een gigantische taak, die Japan bezig is te verrichten. Japan zelf zal daarna al evenmin nog zijn wat het te voren was. De komende generatie in Japan zal reden hebben te wenschen, dat het tegenwoordige geslacht deze taak nooit op zich genomen had. Voor ons liggen deze beschouwingen voor de hand. Wij weten hoe de geschiedenis zich weinig om eerzuchtige berekeningen bekommert en ze te zekerder te schande maakt naarmate zij driftiger worden uitgevoerd. De handelende Japanners echter kennen de geschiedenis niet. Zij kennen slechts de ervaring van eenige moderne oorlogen, die Japan groote uitbreiding van macht hebben opgeleverd. Dat het Japansche volk daardoor vooral niet rijker of gelukkiger geworden is, is geen waarschuwing voor de mannen die de handelingen van het land in werkelijkheid bepalen. Zij vertoonen daarin overeenkomst met de tegenwoordige heerschers in Duitschland. Ook daar is uitputting, vermoeidheid, ook daar moet het volk zich met de maand ernstiger ontbering getroosten. De macht neemt toe, maar geen van de dingen, die het ware volksgeluk vormen, is er door toegenomen. Men gaat verder en verder op den ingeslagen weg, hoezeer ook de moeilijkheden zich ophoopen. Geen overwinning, geen vergrooting van macht heeft opluchting gebracht. Zij, die het Duitsche volk opdrijven, koesteren, gelijk zij die het Japansche volk opdrijven, de verwachting dat eens een doel zal worden bereikt, dat alle inspanning, alle

offers beloonen zal die hun volken zich hebben getroost. In werkelijkheid kan de ellende slechts grooter worden, kan men met te meer zekerheid spreken van verloren generaties. Gaat ook Italië denzelfden fatalen weg op? Het is het noodlot der kortzichtige eerzucht, dat bijna 200 millioen menschen, met of tegen hun wil een fata morgana die in het ongeluk lokt, doet naloopen.

Het grootste rijk der wereld, het Britsche gemeenebest, heeft in Europa en in Azië zwaarder dan eenig ander groot volk met deze dingen te worstelen. Engeland heeft al te lang, gedeeltelijk uit een optimistisch en sympathiek pacifisme, gedeeltelijk ook uit de kortzichtige vrees ze onder oogen te zien, de noodlottige problemen, die het zoo onmiddellijk aangingen, op hun beloop gelaten. Nu kan het er geen enkele daarvan nog veronachtzamen.

De problemen van het Verre Oosten dringen zich voorloopig nog alleen in het uiterste Azië aan de Britten op. Tientsin, Sjanghai, Amoy en Hongkong zijn er de brandpunten van. De problemitis kan zich in Zuid-Westelijke richting uitbreiden. Zoowel de Philippijnen als Nederlandsch Indië liggen dan op den weg van dit verderf voor de westersche volken. Het is echter ook zeer wel mogelijk, dat het euvel nu nog in het uiterste Azië zelf aangetast en bedwongen wordt. Voor de naaste toekomst tenminste. Voorloopig verkeert het Japansche volk er vooral niet minder door in gevaar dan de staten, die de mannen van den keizerlijken weg in Japan verlies en vernedering hebben toegedacht.

De problemen van Oost-Europa zijn wel van heel anderen aard, maar ook daar weer staat Engeland, als handelende grootheid, op den voorgrond. Daar toont het meer initiatief, en meer kracht van besluit.

Het grootste der problemen vormt er Rusland. Allen vreezen de Sowjetunie, en allen hopen toch ook weer eenig heil van haar. Ook daar heerscht een macht die de behoefte heeft zich over de wereld uit te breiden. Haar dragers echter zijn bewust of onderbewust, veel meer van historisch besef doortrokken. Zij rekenen niet in jaren en zelfs niet in decennia, terwijl Duitschland, Japan en ook Italië liefst in maanden willen rekenen. De chauvinisten en dictators dier landen

kunnen niet wachten, de Russen kunnen het wèl. Moskou rekent nauwkeuriger. Het heeft nog geen oogenblik sedert de eerste jaren van verwarring strijdlust getoond, omdat oorlog vernieling brengt en het weet dat de heerschappij in een wereld, die in puin ligt, niet begeerlijk is. De machthebbers in Rusland hebben in eigen land ervaren, hoe bitter de overwinning is als vernietiging en ellende de beste bondgenooten der overwinnaars geweest zijn. Rusland heeft blijk gegeven, het gevaar van den oorlog te beseffen, al is het waar dat het den vrede zoekt met verwachtingen, die niet overeenkomen met onze verwachtingen en hoop. Langzaam is het de wereld duidelijk geworden, dat Rusland de wereld-revolutie niet nastreeft door het aanzetten tot strijd, door het zoeken van chaos. Wie dat nu nog zou zeggen, onderschat het vertrouwen der Russen in hun zaak. Hun leiders gelooven, dat aan die zaak de toekomst is. En als het Russische Rijk aan een toekomst geloofde, dan heeft het zich nooit gehaast. Al zijn bewegingen zijn, wie ook zijn heerschers waren, langzaam geweest en daardoor te solieder en te onweerstaanbaarder. Dat weten de machthebbers te Moskou. Het is een echt Russisch, historisch instinct.

De vrede kan worden gered, bovenal met hulp van de Russen. Dat is de slotsom geweest van overpeinzingen, die de tegenwoordige bewindvoerders in Engeland veel innerlijken strijd hebben gekost. Daarmede was nu één kant van het probleem van Oost-Europa voor hen opgelost: Men kon de hulp van de Sowjetunie aanvaarden tot het intoomen van het gevaar, dat van Duitschland dreigde. Zij hebben toen waarschijnlijk niet getwijfeld aan de bereidwilligheid van de Russen, de hand te grijpen die zij zich zouden verwaardigen naar hen uit te steken. Had Rusland niet onmiddellijker dan Engeland zelf de agressieve ambities van Duitschland te duchten? En had het niet reeds een verdrag van wederzijdschen bijstand gesloten met Frankrijk, Engeland's bondgenoot?

Eenige moeilijkheden heeft men te Londen onmiddellijk beseft. Men wist dat Polen en Roemenië de Russen als helpers in hun land niet minder zouden vreezen dan zij de Duitschers als vijanden duchten. Deze moeilijkheid echter moest niet onoverwinnelijk meer zijn, nu het Duitsche gevaar zich reeds

in de hoofdsteden van beide landen aangekondigd had in den vorm van gebiedend gestelde verlangens. Men slaagde er ook in, op dit punt een voor alle partijen aannemelijke schikking te vinden. Nu bleef nog slechts over met Rusland een volledige afspraak te treffen. Hierin echter toonde Londen een schromelijke naïveteit.

Rusland verwierp de eerste, vaag en onnauwkeurig geformuleerde aanbiedingen van Engeland met barsche beslistheid. Inplaats van de welwillendheid, ja, de dankbaarheid misschien, die de Britten verwacht hadden te zullen ontmoeten, vonden zij een vijandig wantrouwen. De Franschen, ervarener in het onderhandelen met de Russen over deze dingen, waren niet verbaasd. Zij hadden de botsing zien aankomen. Londen kon niet zeggen, dat Parijs niet had gewaarschuwd. Nu was er voorloopig veel bedorven. Litwinof was gevallen. Hij deelde niet ten volle het felle wantrouwen van Stalin tegenover Groot-Brittanje. Zooals Chamberlain alle instincten van den Brit tegen Rusland, en in het bijzonder nog die van den Brit van zijn klasse tegen het bolsjewieksche Rusland in zich zelf had moeten overwinnen, voor hij, nog altijd met zekeren schroom, van een bondgenootschap kon spreken, zoo had ook Stalin te kampen met het oude instinctieve wantrouwen tegen het wereldrijk, dat steeds Rusland's mededinger in grootscheepsch imperialisme was geweest, en dat de belichaming vormde van alles, wat de Russische revolutie bedoeld had te bestrijden. Stalin's schroom was zelfs grooter nog dan die van Chamberlain. Wilde Engeland misschien, met zijn aanbod als aas, Rusland lokken in een oorlog met Duitschland, opdat deze beide gevreesde machten elkaar in onderlingen strijd zouden uitputten? Wilde Engeland de tegenstelling tusschen Berlijn en Moskou aanwakkeren, opdat Hitler, gelijk eens Napoleon, zijn einde zou vinden in de onmetelijkheid van het Russische Rijk? Moest Rusland in een positie worden gebracht, die het dwingen zou dit offer voor Engeland te brengen?

Men wist in het Kremlin: Vele Engelschen, en verscheidenen der machtigste ministers, waren Hitler niet slecht gezind geweest, omdat zij in hem een verdediger van Europa hadden gezien tegen het uit Rusland dreigende bolsjewisme. Men wist dit alles vagelijk, niet in bijzonderheden; men had deze

kennis, die ten opzichte van velen slechts gissing of verdenking was, tot een sowjetistisch geloofspunt gestyleerd. Het wantrouwen der Russen tegen het Westen is nog overdrevener, nog onbekookter, dan de vrees in het Westen voor een altijd nog dreigend bolsjewieksch gevaar. Wij mogen aan het wantrouwen van een Stalin niet den eisch der rechtvaardigheid stellen. Heeft hij niet het recht nog minder van West-Europa te weten, dan de westelijke staatslieden weten van de Sowjetunie? Een Litwinof wist zeker beter. Maar in deze cardinale aangelegenheid vertrouwde en vertrouwt de levantijn Stalin slechts zijn eigen instinct.

Londen was zeer onder den indruk van Moskou's onverwacht scherpe afwijzing. Men begreep te hebben misgetast, zooals de Franschen voorspeld hadden. Nu ging men minder eigenwijs te werk. Men raadpleegde Parijs. En zoo vond men een formule, die geschikt leek alle bedenkingen van Rusland op te heffen. Engeland en Frankrijk zouden de Sowjetunie onvoorwaardelijk te hulp komen, met al hun strijdkrachten, als deze in oorlog geraakte doordat zij een aangevallen en om hulp vragend land bijstond. Dit aanbod zou gelden, ook al had het beschermde land nooit van Londen of Parijs eenige waarborg voor zijn veiligheid ontvangen. De Russen namen echter geen genoegen met deze formule; zij wekte slechts te meer hun wantrouwen. Liet Engeland met opzet een groote leemte in zijn aanbieding?

Er was inderdaad een groote gaping. Duitschland kon de Baltische staten, of een der Baltische staten bezetten, ter voorbereiding van een aanval op Rusland. Het was dan hoogst onzeker, dat de betrokken staat of de betrokken staten hulp zouden vragen, en zeker zouden zij die niet van Rusland verlangen. Voor die staten immers, met hun geringe diepte, met hun geringe eigen kracht, en vooral ook doordat zij nog geen kwart eeuw geleden een deel van Rusland uitmaakten, geldt nog meer dan voor Polen en Roemenië, dat Rusland hun niet minder gevreesd moet zijn als helper dan Duitschland als vijand. Rusland echter zou een bezetting van een of meer dier landen, die zonder eenigen twijfel als de voorbereiding van een aanval op Rusland bedoeld ware, niet kunnen dulden. Het moest de zekerheid hebben, dat het, als het zich - ook ongevraagd - tegen een overweldi-

ging van eenig Baltisch land verzette, steun van Engeland zou krijgen. Waarom trachtte Engeland duidelijkheid op dit punt te ontwijken?

Weer kon Londen de redelijkheid van de Russische critiek niet loochenen. Dezen keer echter was het niet uit onwetendheid te kort geschoten. Het had dezen zwakken kant van zijn aanbod zeer wel beseft, maar het had gemeend, dat die onvermijdelijk was. Een Russische bezetting van een Baltisch land ter verdediging tegen Duitsche agressie, ook als dit land geen hulp van Rusland begeerde, ware een verkrachting van het souvereine recht dier landen om uit te maken in hoever zij zich tegen overmacht willen verdedigen. Men kon er te Londen zeer wel in komen dat Rusland, wanneer een dergelijk gevaar voor zijn eigen veiligheid in zijn kwetsbare flank ontstond, geen genoegen zou nemen met een passieve houding van zijn kleine buren; maar iets anders was het, zich bij voorbaat te verplichten, Rusland bij die verkrachting van souvereiniteit bij te staan. Engeland schrok ervoor terug, over de hoofden der Baltische staten heen, en zelfs tegen hun wil, met anderen een verdrag aan te gaan tot desnoods ongevraagde, bescherming.

Hier stond een achtenswaardige overweging der Britten tegenover een waarlijk vitaal belang der Russen. Men kon te Londen niet ontkennen, dat de overeenkomst, welke men Moskou aanbood, niet volwaardig was, als niet in deze leemte voor Rusland werd voorzien.

Met dit alles is zeer veel tijd verloren gegaan. Parijs trappelde van ongeduld. De langzame behandeling van deze zaak had te Moskou het wantrouwen nog verergerd. Men gaf er zijn eigen uitlegging aan. De diplomatieke vertegenwoordigers der westelijke mogendheden te Berlijn werden ongerust. Zij drongen aan op haast. Hitler, zoo vreesden zij, kon zich genoopt voelen, de Poolsche aangelegenheid met geweld te beslissen, vóór het machtige Britsch-Fransch-Russische bondgenootschap tot stand gekomen was. Zij waarschuwden hun regeeringen, dat slechts een diplomatiek voldongen feit van dien aard den vrede eenigermate waarborgen kon, en dat er groot gevaar schuilde in ieder uitstel. De gebeurtenissen te Tientsin en de groote toeschietelijkheid van Tokio tegenover de spil, die daarvan het gevolg was, vormden een nieuwe

vermaning tot opschieten. Engeland wilde nu ook wel spoed betrachten. Maar het Kremlin wenschte, in zijn ten top gestegen wantrouwen, niets meer in het onzekere te laten. Waarlijk, onwennigheid van Russen en Britten tegenover elkaar, en daaruit voortspruitend wantrouwen en misverstand, hebben een der hoofdproblemen gevormd in deze aangelegenheid.

Chamberlain's aanvankelijke aarzeling was ongegrond. Rusland was noodig voor zijn ‘omsingelingspolitiek’, die het redden van den vrede door het vormen van een overmacht tegen den aanvaller ten doel heeft. Zijn de westelijke mogendheden door een stevige, defensieve regeling met Rusland verbonden, dan verliezen de waarborgen, die Londen en Parijs aan Polen en Roemenië hebben verstrekt, veel van hun gewaagd karakter. Berlijn moge misschien twijfelen aan de waarde van het roode leger, het zal niet twijfelen aan de beteekenis, die het voor Polen en Roemenië hebben zal zich in Rusland van wapentuig en grondstoffen te kunnen voorzien, Russische vliegtuigen en vliegers in hun dienst te kunnen nemen. Het is mogelijk, dat Berlijn gehoopt heeft, Rusland te kunnen verlokken, Bessarabië en het Wit-Russische gebied der Polen te bezetten in geval van een Europeeschen oorlog. Hitler en Mussolini hebben sedert eenigen tijd hun aanvallen op Moskou gestaakt, op een wijze, die allerwege de aandacht getrokken heeft. Het hoeft lang niet zeker te zijn, dat dit op vriendelijke bedoelingen tegenover Rusland wijst, maar lang niet onmogelijk is het toch, dat beide dictators wel degelijk de gevoelens van het Kremlin willen ontzien. Dit moge dan ijdele hoop zijn, het ware reeds gevaarlijk als de dictators meenden, die te kunnen koesteren. Waarom zou Engeland eigenlijk bevreesd moeten zijn met Rusland een defensief bondgenootschap, ter beveiliging van den vrede in Oost-Europa aan te gaan? Het bolsjewieksch gevaar wordt er niet grooter door. Dit gevaar wordt heel dreigend, als een oorlog in Europa uitbreekt. De meest doeltreffende wijze om het af te wenden is, een oorlog te voorkomen. En dit weer kan zeker niet doeltreffender geschieden, dan door den ring van vreedzame staten met Rusland te versterken. Rusland in dien ring beteekent: vermindering

van het bolsjewieksch gevaar, door vermindering van de kans op oorlog. Geen beter antikominternpact is mogelijk, dan een pact ter beveiliging van den vrede met medewerking van Moskou. Het Russisch gevaar kan op deze wijze het best homoeopathisch bestreden worden.

Zou een oorlog uitbreken, en Rusland ware niet tot deelneming verplicht, dan kon het rustig toezien hoe de anderen zich verzwakten, hoe de volken van Europa tot volmaakte uitputting kwamen, om daar dan tenslotte voor zijn doeleinden partij van te trekken. De oorlog zou, door Rusland's afzijdigheid, slechts te langduriger en te verwoestender zijn. Een Rusland, als bondgenoot der westelijke mogendheden, is niet zoo gevaarlijk als een vrij staand Rusland.

Menigeen zal beweren dat Rusland, als het er op aan komt, zijn kansen niet door nakoming van zijn verplichtingen zou willen vergooien. Rusland echter is zelf bevreesd voor Duitschland. Het wil niets liever dan dit gevaar bedwongen zien. Een Duitsche overwinning op het Westen zou het oneindig vergrooten.

Er is echter een veel onmiddellijker overweging, die vrees voor de trouw van Rusland in het nakomen van zijn verplichtingen voorbarig maakt: Een verdrag tusschen Rusland en de westelijke mogendheden biedt de meeste kans, dat het ‘er niet op aan komt’. Men zal waarschijnlijk het gevaar niet te duchten hebben, dat Rusland zijn plicht verzaakt, omdat zijn plichtvervulling, zoodra die plicht bestaat, niet op de proef zal worden gesteld. Engeland tracht zijn groep zoo sterk mogelijk te maken, juist om een conflict te voorkomen. Zijn beleid van bondgenootschappen hoort tot de wapeningen die oorlog moeten afweren. Dat is het doel van het verdrag met Rusland. Strijd moet het afwenden, en daarmede het ernstigste gevaar voor chaos in Europa.

Duitschland, vreemdeling in Europa[1)]
Door R.F. Beerling

> 'Das deutsche Wesen ist noch gar nicht da, es muß erst werden; es muß irgendwann einmal herausgeboren werden, damit es vor allem sichtbar und ehrlich vor sich selber sei. Aber jede Geburt ist schmerzlich und gewaltsam.'
> NIETZSCHE

Duitschlands positie en functie in Europa - een probleem, dat de geesten door de eeuwen heen bezig gehouden heeft, een raadsel, waarvoor de meest uiteenloopende oplossingen aan de hand zijn gedaan, maar dat te ingewikkeld is om rechtstreeks en afdoend beantwoord te worden.

Sommigen zien in Duitschland het hart, dat de bloedsomloop in het lichaam Van Europa regelt, anderen beschouwen het als een ziekelijke vergroeiing, die een harmonische ontwikkeling van het organisme altijd tegengehouden heeft. Beide opvattingen passen min of meer op de werkelijkheid, om de even eenvoudige als voor het probleem 'Duitschland-Europa' doorslaggevende reden, dat de verhouding tusschen de beide grootheden onmiskenbaar iets dubbelzinnigs heeft. Europa was en is voor Duitschland een steen des aanstoots en een ergernis, maar evenzeer een idealiteit, een utopie, een mogelijkheid en een taak. Het zou een miskenning van de samengesteldheid der Duitsche psyche en van de wisselvalligheid der Duitsche geschiedenis zijn, slechts het één of het ander voor mogelijk te houden; het een zoowel als het andere is mogelijk en werkelijk, na èn naast elkaar.

Duitschland ligt in Europa en Europa omsluit Duitschland. Dat wordt, van het geografische naar het historische en geestelijke overgebracht: het Duitsche en het Europeesche ontmoeten elkaar in één en dezelfde ruimte en komen daar met elkaar in aanraking. In aanraking komen is iets anders dan verbindingen aangaan, het kan zoowel tot contact als con-

1) Naar aanleiding van Hellmuth Plessner: 'Das Schicksal deutschen Geistes im Ausgang seiner bürgerlichen Epoche' (Max Niehans Verlag, Zürich-Leipzig 1935).

trast leiden. Zijn ‘het Duitsche’ en ‘het Europeesche’ twee verschillende elementen, waartusschen assimilatie of synthese mogelijk is? Moet het Europeesche tegenover het Duitsche als het meer-omvattende en gestabiliseerde, het rijpere en meer-voltooide worden opgevat, zoodat het continentale tot ideaal, richtsnoer, voorbeeld van het nationale wordt? Of is omgekeerd Duitschland voorbestemd en in staat een werelddeel, ja de geheele wereld, actief met zijn geest te doordringen en tot hoogeren vorm of diepere waarheid te brengen? In de Duitsche werkelijkheid en het Duitsche bewustzijn hebben deze mogelijkheden beurt om beurt de overhand gehad. Men kan wel zeggen, dat het overwegen en afwegen, het beproeven en verwerpen van deze mogelijkheden - niet als theorie, maar als mogelijkheden van levenshouding, zelfbewustzijn, persoonlijkheid - den weg aangeeft, waarlangs de Duitsche geest eeuwenlang bezig is ‘tot zichzelf te komen’. Het nog niet afgesloten ‘zelfbewustwordingsproces’ van den Duitschen geest geeft een ononderbroken strijd tusschen contrasteerende strevingen te zien. Deze komen niet van buiten af op dien geest toe, maar liggen er in besloten. Aan het uiterlijke drama van de Duitsche staatkundige geschiedenis beantwoordt een innerlijk drama van het Duitsche ‘wezen’, dat meer samengesteld dan geordend is, ‘mehr zusammengesetzt als wirklich gebaut’ (Nietzsche). Wanneer Duitschland zich beurtelings door Europa aangetrokken en afgestooten voelt, dan beteekent dit, dat de Duitsche ziel in voortdurende beweging en tegenbeweging tusschen haar beide polen schommelt, zonder in het medium tot rust te komen of van één der velden uit het geheel te doordringen.

Het Duitsche probleem bij uitstek is dat van de tegenstelling tusschen vrijheid en vorm, stijl en beleving, kosmos en chaos. Men kan ook zeggen: het is het probleem van denken en werkelijkheid, realiteit en idealiteit, worden en zijn. Anders uitgedrukt: de antithese van het statische en het dynamische, het abstracte en het concrete, de algemeenheid en het moment. Met al deze formuleeringen wordt niet anders bedoeld dan aan te geven, dat de Duitsche geest steeds bevangen is door het bewustzijn, voor een beslissend alternatief te zijn geplaatst. ‘Er gewinnt seine Wahrheit nur, indem er in der absoluten Zerrissenheit sich selbst findet,’ zegt Hegel. Dit

zichzelf-vinden beteekent voor den Duitschen geest mede een voortdurend zelfv e r l i e s ; zijn zelfbevestiging is anders dan langs den weg van de radicaalste zelfontkenning niet denkbaar. Het Duitsche individualisme loopt, geheel anders dan het Engelsche, voortdurend gevaar niet alleen de persoonlijkheid van de gemeenschap af te snijden, maar haar ook in en tegen zichzelf te verdeelen; het heeft niet slechts een uiterlijk, maar ook innerlijk ontbindende, 'dissocieerende' strekking. Men heeft het ontbreken van echte, innerlijk afgeronde individualiteit wel in verband gebracht met en als oorzaak gezien van het ontbreken van echte, organische gemeenschap tusschen de Duitschers - ik denk hier aan Goethe's woorden: 'Wir sind lauter Partikuliers; an Übereinstimmung ist nicht zu denken' - en wellicht schuilt hier een der oorzaken van het feit, dat een zoo uitgesproken individualistisch volk als het Duitsche zich zoo gewillig en gemakkelijk schikt in het raam van een geuniformeerde en mechanische collectiviteit. De uitwendige tucht staat hier in een merkwaardige tegenstelling tot een onmiskenbare inwendige ongebondenheid, die men, naar believen, het dynamische of het chaotische van den Duitschen geest kan noemen. Tusschen het leven van de 'gezamenlijkheid' en dat van den enkeling ligt een diepe scheiding, die vele van de beste Duitschers zich pijnlijk bewust zijn geweest. Reeds Tacitus prees de goden, omdat zij den Romeinen het schouwspel boden, dat de Germanen elkaar door onderlinge tweedracht vernietigden en nog Hebbel verwonderde er zich over, dat in het lichaam van den Duitscher het hart niet tegen het hoofd en de arm niet tegen het been opstond. De spreekwoordelijke vijandschap en vervreemding tusschen de Duitschers onderling, die hun brokkelige en verwarde geschiedenis als een zwarte draad bijeenhoudt, gaat samen met een diepe oneenigheid en ontevredenheid van het Duitsche individu met zichzelf, een innerlijke vormloosheid, die snel geneigd is een uiterlijken vorm als compensatie te omhelzen. De schrijver van het in den aanhef genoemde boek wijst hierop: 'Der Deutsche brauchte ja nicht die scharfe Disziplin in Militär, Fachberuf, Methode, öffentlicher Organisation, wenn er nicht in seiner Substanz allzusehr das Gegenteil davon hätte.'

Wanneer Nietzsche, die zijn innerlijke problematiek zoo dik-

wijls in de objectiviteit projecteerde, betoogt, dat de Grieken steeds door den terugval in het Aziatische, d.w.z. chaotische werden bedreigd, dan onthult hij daarmee stilzwijgend het eeuwige D u i t s c h e dualisme in een zijner gestalten. In den Duitschen geest ligt het chaotische als het ware onder het geordende steeds tot den sprong gereed, het is een latente dreiging, die het bewustzijn in angst en onrust gebannen houdt, omdat het vormlooze door den vorm meer onderdrukt dan verwerkt is en zijn rechten op elk oogenblik kan hernemen. Het 'apollinische' en het 'dionysische', het 'klassieke' en het 'romantische', het 'rationeele' en het 'irrationeele' moment voeren een onafgebroken strijd om den voorrang. Het verlangen, de typisch-Duitsche 'Sehnsucht' naar den vorm wordt door een naar de oneindigheid strevenden vrijheids- en bevrijdingsdrang steeds weer doorkruist. De evenwichtigheid, de harmonie, de stijl, die andere volken zich als vanzelfsprekend eigen hebben gemaakt en die een onuitwischbaar stempel drukken op hun cultuur, blijven voor den Duitscher een doel, waarom hij 'ewig strebend sich bemüht'. Zijn probleemzucht belet hem rust te vinden bij een eenmaal op de weerbarstige en chaotische werkelijkheid veroverd vormbeginsel, dat tegen de van binnen uit opstuwende spanningen niet dan een tijdelijke en voorloopige weerstand is. De Duitscher beschikt over een 'heraclitisch instinct', de werkelijkheid als s t r o o m ligt hem nader dan de werkelijkheid als b e e l d of d i n g (vandaar: w e r k e l ijkheid van w e r k e n en niet realiteit van 'r e s '!), zij is hem geen 'zijn', maar w o r d e n , ontwikkeling, groei, verandering. 'Dies Leben ist nicht ein Fromm s e i n , sondern ein Fromm w e r d e n , nicht ein Gesund s e i n , sondern Gesund w e r d e n , überhaupt nicht ein W e s e n , sondern ein W e r d e n , nicht eine Ruhe, sondern eine Übung,' zegt Luther. Toegepast op de specifiek-Duitsche werkelijkheid heet dit: 'Duitsch zijn', als individu en als volk, is geen toestand, maar een streven, geen feit maar opgaaf, geen heden maar toekomst.

Deze werkelijkheidsbeschouwing is van onschatbaar belang voor de kennis van den Duitschen geest, die daarom zoo moeilijk te karakteriseeren valt, omdat hij zich voortdurend in het antagonisme van elkaar afstootende neigingen ophoudt. Hij heeft daardoor meer aanleg dan karakter. Het

zweren bij de werkelijkheid als verandering, worden, onvoltooidheid sluit niet uit, dat het statische werkelijkheidsideaal als tegenpool steeds aanwezig is. Het wordt beurtelings gehaat en benijd. Een onafgebroken heimwee naar werkelijkheid als 'tegenwoordigheid', naar Helleensche volkomenheid en Latijnschen stijl vergezelt de dolende, steeds in onpeilbare diepten en onbereikbare verten verloren Germaansche ziel. 'Wie wahr, wie s e i e n d ,' roept Goethe in Italië uit. De Zuidelijke werkelijkheid, in verzadigde rust onder een wolkeloozen hemel, staat in een tegelijk boeiend en pijnlijk contrast tot de nevelige en vervagende atmospheer van het Noorden, waar alle omtrekken hun zekerheid verliezen. De Duitscher aarzelt tusschen zijn onrustbarenden drang naar diepte en zijn verlossenden drang naar verte, tusschen het tasten naar den oorsprong en het najagen van het ideaal. Hij neigt ertoe zich den kosmos toe te eigenen zonder met den chaos te hebben afgerekend. Dat is één van zijn mogelijkheden: de vlucht in de idealiteit, de abstractie, het verplaatsen van de problematiek uit de concrete werkelijkheid naar het denken of het schouwen, en de onmogelijkheid om vandaar den weg terug te vinden naar de sfeer van het practische, dat aan zichzelf overgeleverd blijft. De breuk tusschen denken en handelen en het lijden daaraan is wederom een typisch-Duitsche kwaal, waartegen Goethe met zijn eisch, dat het absolute niet achter maar in de realiteit moet worden gezocht nadrukkelijk stelling genomen heeft. 'Es ist nichts trauriger anzusehen, als das unvermittelte Streben ins Unbedingte in dieser durchaus bedingten Welt.' Het Duitsche idealisme ontaardt gemakkelijk in 'Schwärmerei' en gaat dikwijls samen met een zeker sentimenteel enthousiasme, dat de 'zoo gegeven werkelijkheid' niet geduldig en liefdevol doordringt, maar roekeloos prijsgeeft terwille van het onbepaalde. Al heeft Schiller aan het slot van zijn beroemde verhandeling 'Über naive und sentimentale Dichtung' een klassiek pleidooi geleverd voor een ware idealistisch-realistische harmonie, het is niet zonder grond, dat nog de moderne essayist Karl Scheffler in het dualisme tusschen den 'Goethedeutsche' en den 'Schillerdeutsche', niet alleen op het gebied van den geest en de kunst, maar ook in het historische, het economische en politieke leven dé fundamenteele Duit-

sche tegenstrijdigheid ziet. Zijn vermaning, de beide werkelijkheidssferen naar elkaar toe te brengen is de voortzetting van een programma, dat vele van de beste Duitschers hun volk steeds weer voorgehouden hebben. ‘Tatenarm und gedankenvoll’, luidt het harde oordeel van Hölderlin, ‘Vorund Nachdenker, Träumer, die nur in der Vergangenheit und in der Zukunft leben und keine Gegenwart haben’, verklaart Heine, ‘Deutschland ist Hamlet’, schreef Freiligrath in 1844 boven zijn bekende gedicht.

Het Duitsche idealisme treedt dikwijls op als een vlucht, een uitwijken voor wat in den Duitschen geest verward en onaf, ‘unfertig’ is. Geen volk vervalt zoo licht in ‘les défauts de ses qualités’ en heeft een zoo gereede neiging terwille van het extreme standpunt, de onverzoenlijke houding, den volstrekten eisch de bemiddeling te laten varen, terwijl het door zijn ligging en historisch lot daarop juist aangewezen schijnt. Het is eenerzijds leergierig, opnemend, verwerkend, assimileerend, anderzijds koppig, afwijzend en haatdragend tegenover het van buiten ingevoerde cultuurgoed. Het ‘Volk der Mitte’, trefpunt en medium van Fransch-cartesiaansche klaarheid en Russisch-Oostersche mystiek, loopt gevaar door het snelle cultureele uitwisselingsproces in verwarring te worden gebracht en aarzelt tusschen vijandig isolement in zijn vermeend-onvervreemdbare wezenskern en het rusteloos proclameeren van zijn universeele wereldmissie, waarin het eigene van alle andere volken als bijdrage kan worden opgenomen. Het Duitsche idealisme is de keerzijde van de onvoltooide en onbevredigende Duitsche werkelijkheid, de innerlijke nood van den Duitschen geest vindt een zinrijke parallel in den uiterlijken nood van de Duitsche geschiedenis. Het is weer een echt-Duitsch symptoom, dat een volk, dat, als natie, als staat, nog nauwelijks een eigen geschiedenis heeft, de diepste denkers over de geschiedenis heeft voortgebracht. Voor en na hebben de beste Duitschers betoogd, dat het Duitsche volk nog een volk worden moet en dat de eigenlijke Duitsche geschiedenis in de toekomst ligt, waar haar, naar een bekend woord van Schiller ‘die Ernte der ganzen Zeit’ ten deel zal vallen. De Duitschers zijn ‘von Vorgestern und Übermorgen - sie haben noch kein Heute’, meent Nietzsche, ‘die Deutschheit liegt nicht hinter uns,

sondern vor uns', oordeelt Friedrich Schlegel. Trots en neerslachtigheid, zelfverheerlijking en zelfbeklag vermengen zich in deze stemmen. De Duitsche geest is overrijk aan mogelijkheden, maar wat minder rijkdom zou wellicht aan de concrete verwerkelijking van het Duitsche 'wezen', niet b o v e n maar i n de wereld, ten goede gekomen zijn; nu liggen deze mogelijkheden te veel verstrooid en worden zij te zeer op onderling onsamenhangende doeleinden gericht, waardoor een veelheid aan individueele scheppingen en uitingen, maar geen organisch geheel ontstaat. De Duitsche geschiedenis wordt begeleid door een tragisch-heroische worsteling om bevestiging en behoud van het eigene tegenover het vreemde, dat hier zoo dikwijls de overhand heeft; deze situatie wordt verscherpt door het feit, dat dit eigene, dit specifiek-Duitsche of Germaansche nog niet voldoende is geconsolideerd en zich nog in een zekere onbestemdheid verliest - Hegel spreekt van 'abstrakte Gemütlichkeit' - op het oogenblik, dat de worsteling met de vreemde stelsels, idealen en wereldbeschouwingen een aanvang neemt. De zucht naar contrast en tegenspraak, het dualisme en de verscheurdheid, die voor den Duitschen geest zoo kenmerkend zijn, vindt men in de Duitsche geschiedenis steeds terug. De rampzalige keizerpolitiek der Middeleeuwen, met haar in- en uitwendige controversen en onopgeloste spanningen tusschen nationale en universeele doelstellingen is bijna symbolisch te noemen voor het heen en weer geworpen worden van den Duitschen geest tusschen zwalken in de verte en verwijl in het nabije. Het najagen van abstracte politiek-religieuze idealen, de roes van den middeleeuwschen eenheidsdroom waaraan groote Duitschers zich bedwelmden, heeft de behartiging van hun 'huistaak' voor eeuwen onmogelijk gemaakt en het land aan een beklagenswaardige verbrokkeling, zoowel uiterlijk als innerlijk, prijsgegeven. De Fransche staatsvorming is een rechtstreeksche prestatie van het erfelijke, centraliseerende koningschap, dat door een geniale leenpolitiek (Philippe Auguste!) de particularistische bedoelingen van den hoogen adel wist te doorkruisen; de ontwikkeling, die naar den eenheidsstaat leidde, zette later in dan in Duitschland, maar vertoont grooter continuïteit. Terwijl het leenrecht in Frankrijk, zooals men heeft gezegd, 'de sterke staaltrossen leverde, waaraan het koning-

schap de verloren rechten weer naar zich toetrok', werkte het in Duitschland niet alleen de verdeeldheid van het land en de verzwakking van het centrale gezag in de hand, maar bevorderde het ook de 'verzakelijking' van de oorspronkelijk persoonlijke verhoudingen. De Duitsche geschiedenis vertoont een tragisch dualisme tusschen bedoeling en verwerkelijking, practijk en ideaal en zij is wel het minst geschikt om de onsterfelijke mythe van de Duitsche trouw en de Duitsche eerlijkheid - waarover Hegel al hartige opmerkingen heeft gemaakt - aannemelijk te doen schijnen. In geen land hebben zooveel hervormingen schipbreuk geleden op de beschamendste menschelijke eigenschappen als hier, waar de beschikking over het koningschap was toevertrouwd aan hen, die alleen bij een centraal schijngezag gebaat waren. De klacht over de Duitsche 'Kleinstaaterei' loopt van Nicolaas van Cusa tot Arndt.

Het mislukken van de werkelijke geschiedenis heeft, paradoxaal gesproken, de 'eigenlijke' Duitsche geschiedenis tot een toekomstprojectie gemaakt. Tusschen de mythe van den voortijd en het fantoom van den eindtijd verschijnt het kwellende en klagelijke beeld van de historische werkelijkheid die aandoet als een verward mozaïek tegenover de geleidelijk geordende en gestabiliseerde figuren van de andere Europeesche landen. Veel langzamer, veel later en met veel meer moeite komt Duitschland binnen het Europeesche verband ten slotte tot zichzelf. Maar aanstonds rijst de vraag of wat zich nu als het Duitsche 'wezen' aandient dit Europeesche verband meteen verstoort, of het als een nieuwe, verwante schakeering binnen de Europeesche orde dan wel als een wezensvreemde, vijandelijke 'enclave' temidden van het Europeesche geheel moet worden aangezien. Aan deze vraag is feitelijk 't geheele boek van Helmuth Plessner gewijd. Ook hier valt weer het oog op de uitersten, waartusschen de Duitsche geest en de Duitsche werkelijkheid zich steeds hebben bewogen. Belachelijke en het eigene ontkennende assimilatie- en imitatiezucht wisselt af met een hatelijk en overdreven pochen op het onvervreemdbaar en onvergelijkbaar specifieke. De afkeer van het 'vreemde' weerspiegelt den diepen zelfafkeer van den bewusten Duitscher en de jaloezie van den achtergeblevene. Het Duitsche superioriteitsgevoel wordt gevoed door het Duitsche ressentiment, dat kramp-

achtige pogingen in het werk stelt, van den Duitschen nood een Duitsche deugd te maken. Een van de merkwaardigste voorbeelden hiervan levert Fichte die uit het feit, dat de Franschen wel, maar de Duitschers geen geschiedenis hebben, de superioriteit van deze laatsten afleidt, omdat zij er, tegenover het 'slechts-historische zelf' van de Franschen een 'metaphysisch zelf' op na houden. Intusschen is Fichte een der belangrijkste verwekkers van het Duitsche nationale gevoel, dat wederom een laat product van de wrijving tusschen abstracte en concrete, universeel-kosmopolitische en nationale tendenzen en opvattingen is. Het valt den Duitscher, die gaarne 'mit dem Geist der Welten' verkeert, zoowel tegenover zijn armzalige historische werkelijkheid als door den dwang, die van verschillende richtingen op zijn ontvankelijken geest uitgeoefend wordt, moeilijk tot een vast afgerond begrip van het nationale te komen. De verhouding tusschen rijk, staat, natie, volk en menschheid, elders reeds lang tot klaarheid gekomen, vormt hier het onderwerp van een eindeloos litterair gesprek. Omdat de plaats van den Duitscher eigenlijk nog 'nergens' is, maakt hij licht aanspraak op de wereld als de hem alleen passende ruimte. Dat Duitschland de 'Menschheitsnation' per excellence is, wordt niet alleen door den kring van Schiller en Humboldt, maar ook door de romantici verkondigd en Adam Müller, een der geestelijke voorvaderen van het nationaal-socialisme, ziet een federalistisch Europa voor zich, dat ook Duitsche kleur zal dragen, 'denn alles Große, Gründliche und Ewige in allen europäischen Institutionen ist ja Deutsch'. Bij hem vindt men ook het voor de tegenwoordige ideologie leidende onderscheid tusschen 'echt' en 'ontaard', organisch-natuurlijk en mechanisch-kunstmatig staatsleven, hij behoort tot de felste aanhangers van het totaliteitsbegrip en propageert den oorlog als de onmisbare leerschool voor het karakter en den eigen aard van den staat. Door Müller werd ook met zooveel woorden de eisch geformuleerd, dat de grenzen tusschen privé en publiek bestaan zullen worden opgeheven; het moet zoover komen 'daß das Privatleben nichts anderes ist als das Nationalleben von unten auf betrachtet und das öffentliche Leben zuletzt nichts anderes als dasselbe Nationalleben von oben herab gesehen'. Van dergelijke op en top romantische

desiderata uit loopt de lijn rechtstreeks door naar het totalitaire programma van het nationaal-socialisme, dat als politieke wereldbeschouwing de moderne samenvatting biedt van alle Duitsche bezwaren tegen den geest van het traditioneele Europa. De tegenwoordige Duitsche werkelijkheid schijnt het definitieve bewijs te leveren van de stelling, dat Duitschland 'de aansluiting met Europa heeft gemist' en, om tot zichzelf te komen, noodzakelijk het wapen van de antithese opneemt. Het ontwikkelt zich zoodoende tot een 'Fremdkörper' in het organisme van het oude Europa, dat geen der krachten, die het werelddeel in den loop der eeuwen hebben gevormd, deugdelijk en toereikend acht voor den opbouw van de specifiek-Duitsche levensgemeenschap. Dit moge aan de hand van Helmuth Plessners beschouwingen wat nader worden bezien. Zijn hier veel te weinig bekende geschrift is onmisbaar voor de kennis van het Duitsche lot. Zijn hoofdstelling kan als volgt worden samengevat: door politieke en religieuze oorzaken heeft Duitschland zijn houding niet kunnen vinden tegenover de beginselen, die voor de vorming en bevestiging van de moderne wereld beslissend zijn geweest. Het is innerlijk vreemd gebleven aan het Calvinisme, de Verlichting, het politieke humanisme, het democratisch parlementarisme en het zijn twee machtige werkelijkheden, die hun den toegang hebben ontzegd: het Lutheranisme en de nationale verscheurdheid. Als vergoeding vormde zich het bewustzijn van het 'Volkstum' als eigenlijke staatsdrager en staatsdoel. Deze ideologie ontstaat binnen een cultuurgeheel, dat niet meer volksch gebonden is, maar zijn eenheid ontleent aan een uit de oudheid stammende, door het Christendom doorgegeven bovenpersoonlijk en bovennationaal principe: de rede. Merkwaardigerwijze wordt Duitschland, het land, dat zich het Europeesche waardesysteem innerlijk en practisch het minst toeëigende, het centrum van den twijfel aan dit systeem. Plessner wijst in dit verband op het feit, dat de Duitsche vernedering en onmacht na den wereldoorlog voedsel gaven aan het verlangen, de grondslagen te ondermijnen van het stelsel, dat het land aan economische, politieke en militaire beperkingen onderwierp. Daaruit is wel de ideologische veldtocht van het nationaal-socialisme te verklaren, maar de oorzaken van de

antithese Duitschland-Europa moeten natuurlijk veel dieper worden gezocht. Zoo zij als duurzaam en wezenlijk verschijnsel moet worden aanvaard, dan dient zij tot de wortels van den Duitschen geest en de beslissende krachten van de Duitsche geschiedenis te worden herleid. De bedoeling van Plessner is geen andere. Het valt geheel in de lijn van hetgeen daareven werd gesteld, wanneer hij betoogt, dat Duitschlands protest tegen 'het Westen' samenhangt met de nog niet opgeloste spanning, die voor Duitschland tusschen zijn geschiedenis en zijn toekomstmogelijkheden heerscht. Duitschland is het eenige land in Europa, dat nog op weg is een nationalen staat te worden, omdat de Duitsche volksgrenzen met de Duitsche rijksgrenzen nog niet samenvallen. (Het boek dateert van voor de Oostenrijksche inlijving, die in zooverre Duitschland een belangrijke schrede nader tot zijn bestemming heeft gebracht en een pijnlijke historische erfenis liquideerde.) Dat Duitschland zich niet als staat ontwikkelen kon en innerlijk vreemd bleef aan de idee van den rechtsstaat moet worden geweten aan de compromissen van de Hervorming en de dubbelzinnigheden in de verhouding van landshoogheid en rijk. Even merkwaardig als belangrijk is de rol, die het Lutheranisme in dit heele proces speelt. Het is politiek onverschillig en consolideert zich als staatskerk; 'cuius regio eius religio'. Op Luthers daad volgde niet, zooals in de landen van de calvinistische reformatie, een vrijkerkelijk geloofsleven, maar een staatskerkelijke gebondenheid, die de ontwikkeling van de nieuw-gewekte religieuze krachten tegenhield en tegelijk bewerkte, dat zij in de wereld een uitweg zochten. Het product van dit proces is niet een 'innerweltliche Aufklärung', maar een 'innerweltliche Weltfrömmigkeit', een gesaeculariseerd Protestantisme. Zoo heeft de aanwezigheid van de luthersche staatskerk in een confessioneel verdeeld milieu niet slechts in het algemeen de verwereldlijking van het leven bevorderd, maar een specifiek lutherschr e l i g i e u z e wereldlijkheid en wereldvroomheid opgewekt, die vorm krijgen in de Duitsche politieke en wereldbeschouwelijke ideologie. De anonymiteit van den enkeling verdraagt zich wel met het katholicisme, maar niet met het protestantisme, dat echter als evangelische kerk door zijn verbondenheid met den staat het individueele verantwoordelijk-

heidsbesef voor het welzijn der kerk verzwakt en de breuk tusschen innerlijk en uiterlijk leven accentueert. De individueele krachten ontladen zich in het wereldlijke veld, in kunst, wetenschap en philosofie en van hier uit is het eigenaardige pathos van het Duitsche cultuurbesef te begrijpen. 'Kultur' zou voor de Duitschers niet tot een soort van 'plaatsvervangende religie' geworden zijn, indien het Lutheranisme niet had geleerd, dat de mensch niet alleen binnen de kerk, maar ook door zijn arbeid in het wereldsche beroep zijn God dient. Hier sluit het betoog van Plessner aan bij de beroemde onderzoekingen van Max Weber over het verband tusschen de protestantsche ethiek en den geest van het kapitalisme, een verband dat, zoowel in Calvinisme als in Lutheranisme aanwijsbaar, toch in de landen waar zij de overhand kregen tot geheel verschillende gevolgen leidde. Terwijl in de calvinistische landen een merkwaardig nuchter arbeidsethos ontstaat, dat den nadruk sterker op het resultaat dan op de gezindheid legt, is de luthersche 'Gesinnungsethik' meer bevorderlijk geweest voor de cultiveering der persoonlijke innigheid en de religieuze wijding van de niet-kerkelijke cultuur.

Behalve de politieke en religieuze oorzaken, die tot de vervreemding tusschen Duitschland en Europa hebben bijgedragen, is er nog een belangrijk element dat den toestand compliceert. Plessner noemt de schepping van Bismarck 'eine Großmacht ohne Staatsidee', maar bij het feit, dat deze conceptie elk innerlijk verband met het waardesysteem van het politieke humanisme ontbeerde komt nog dit andere, dat toen Duitschland als 'Großmacht' op het wereldtooneel verscheen, dit systeem zelf al in zijn zekerheden was geschokt. Hier doemt een ideologische lijn op, die voor het verstaan van de tegenwoordige Duitsche werkelijkheid van even groot belang is als de politiek-staatkundige en de religieuze. Het is deze lijn, die het tweede deel van Plessners boek bloot legt en met waarlijk grandioos meesterschap wordt hier het geleidelijke verval van de overgeleverde zekerheden en normen geschilderd, dat ten slotte tot de heerschappij van het naakte biologisme van de daad heeft geleid. Het is hetzelfde proces, dat m.i. beslissend is geweest voor de opkomst van een strooming als de existentiephilosofie: het consequent afgraven van

de oorspronkelijk bovenwereldlijke en daarna ‘binnenwereldlijke’ autoriteiten, waardoor er tenslotte niets meer overbleef, dat aan het radicaalste relativisme en nihilisme paal en perk kon stellen. ‘Die überweltliche Heilsordnung weicht der Vernunft, diese der Ökonomie und Gesellschaft und ihre Stelle nimmt schließlich das Blut ein.’ Het toenemend critische bewustzijn, gevoed door de eindeloos gespecialiseerde wetenschappen, legt er zich op toe elk zich als geslotenheid en voldragenheid aandienend objectief-normatief stelsel in de verdenking te brengen een hypostase te zijn van een daar ‘achter’ staand, min of meer ‘toevallig’ en in elk geval niet onbevangen (‘voraussetzungslos’) bewustzijn. Wat eerst als eeuwig en de wereld te boven gaand werd voorgesteld, wordt herleid tot een product van menschelijke vormgevingen; de garanties voor objectiviteit, samenhang, kennis, algemeene zedelijkheid worden van het ‘jenseits’ naar het ‘diesseits’ verplaatst. Het beslissende is echter, dat de mensch, drager van de nieuwe zekerheden, z e l f i n b e w e g i n g g e r a a k t en dat het proces van ‘ideologie-ontmaskering’ aan den subjectkant evenmin halt houdt als aan de objectzijde. Het zijn vooral de geschiedenis, de sociologie, de psycho-analyse en de biologie, die als ‘entlarvende’ wetenschappen optreden, den mensch zijn vaste plaats en zijn oude zekerheden ontnemen en hem aan een totale relativeering prijsgeven. Het ideologische ‘reductieproces’ voert tenslotte naar de bewust- en normlooze natuur, van waaruit al het andere als een immanente spiegelwereld kan worden gedemaskeerd. In deze situatie kan de philosofie, die volgens Plessner voor Duitschlands leven de eigenlijke dragende en vormende geestelijke kracht beteekende, niets meer beginnen en moet zij de leiding aan andere instanties afstaan. Sociologisch beschouwd gaat dit verzinken van de philosofie samen met den ondergang van de burgerlijke wereld en haar levensopvatting. Uit het hier kort samengevatte ideologische destructieproces trekt Plessner ook met het oog op de practische werkelijkheid van heden radicale conclusies. Wanneer de ‘totale Ideologieverdacht’ tegen de objectiviteit vanuit de dimensie van bloed en aarde ondernomen wordt, krijgt de d a a d , die een gegeven toestand niet overdenkt maar overmeestert, den voorrang. Alleen staat nu de daad niet meer, zooals nog voor

Kant en de groote idealistische traditie onder religieuze, rationeele, alle menschen verplichtende zedelijke beginselen, die immers als ficties in dienst van bepaalde vitale interessen worden beschouwd. De z.g. 'volksbiologische Aufbruch' in het moderne Duitschland moet als consequentie van het verval der autoriteiten worden verstaan. 'Die letzte Bindung, die ohne Autorität zu sein nur noch Bindung ist, das naturhafte Dasein, bleibt als Halt einer völlig entgötterten Zeit übrig.' Dat Duitschland noch in zijn historische, noch in zijn actueele gedaante innerlijk contact heeft gehad met de krachten, die voor den opbouw van de moderne wereld beslissend zijn geweest, is een onmiskenbare strekking van Plessners betoog. Zij is in groote lijnen juist te achten, indien men terdege rekening houdt met de noodzakelijke abstracties en bijna onvermijdelijke subjectieve eenzijdigheden, die de beschouwing van een zoo samengestelde en deels nog zoo nabije werkelijkheid met zich meebrengt. 'Duitschland' en 'Europa', subsidiair 'moderne wereld' zijn niet als twee op zichzelf staande, langs elkaar heen gegroeide organismen te scheiden. Het is al hachelijk van 'de moderne wereld' te spreken als een eenheid, indien men niet bij de 'breuk met de kerkelijke autoriteitscultuur' (Troeltsch) als negatief kenmerk wil blijven staan, maar naar een synthese van positieve bewegingskrachten vraagt. En hiertoe moet dan toch ook, naast de antieke erfenis, de christelijke geloofsleer, de moderne wetenschap in haar theoretische en practische vertakkingen, zooiets als het 'Germanentum' worden gerekend? Ook de Germanen hebben een bijdrage geleverd tot de 'moderne wereld', die daarvan toch tevens onderscheiden wil worden. Het is teekenend, dat Hegel den geheel nieuwen geest, die in het Germanendom leefde en 'uit welke de wereld zich nu moest regenereeren' als de 'absolute E i g e n s i n n der Subjektivität' omschrijft. Als een eigenzinnig element doet Duitschland zich in het begin van zijn geschiedenis bij de ontmoeting met het Romeinsche rijk voor en eigenzinnig heeft het zich tot heden toe gedragen bij de confrontatie met de krachten, die in het Westen tot de consolideering van een nieuwe wereld hebben geleid. Hegel spreekt elders van de 'eigentümliche Innigkeit' van het Duitsche principe, dat den drang kent zich door vereeniging met het vooreerst an-

dere te concretiseeren; deze drang bepaalt Duitschlands historische positie, ‘die ein unglückliches Streben, ein Wollen und Nichtkönnen ist’. Het vreemde, waarmee Duitschland bevangen is en waardoor het met zichzelf in strijd raakt, mag vroeger Italië geheeten hebben, later waren het de Verlichting, het humanisme, de moderne rechts- en staatsopvattingen, de democratie, het parlementarisme. Duitschland is daarvan niet afzijdig gebleven en het toont er de diepe sporen van; maar als geheel genomen hebben deze krachten meer van buiten af op het Duitsche wezen en de Duitsche werkelijkheid i n g ewerkt, dan dat zij er door v e r w erkt werden. Zij hebben Duitschland geen vorm, geen stijl, geen traditie, geen continuïteit verleend, de onstilbare innerlijke onrust van zijn geest onvoldoende gecompenseerd, het heterogene karakter van zijn levensgemeenschap niet langs een organisch groeiproces uitgewischt. De eigenlijke vrucht van de Verlichting b.v. is in Duitschland het idealisme, hoog zwevend boven een in wezen feodaal gebleven maatschappij. De rationalistische, materialistische, atheïstische strekkingen werden aan de moderne ideeën evenzeer ontnomen als hun sociale pathos en practische werkzaamheid, welke laatste zich beperkte tot een boven de eigenlijke massa van het volk drijvende, patriarchaal-absolutistisch gezinde kaste.

Men kan dus zeker niet zeggen, dat Duitschland zonder aanraking met de voor de structuur van de moderne wereld beslissende krachten gebleven is. Het heeft er misschien meer moeite voor gedaan en er zeker meer moeite mee g e h a d , dan de Westelijke landen. Maar het is Duitschland niet vergund geweest in de wisselwerking tusschen het ‘eigene’ en het ‘vreemde’ tot een eigenlijke concretiseering in Hegelschen zin te komen. Het onvaste, dubbelzinnige, onopgehelderde in de verhouding tusschen de componenten overheerscht, waardoor het evenwicht en de continuïteit in de ontwikkeling, uiten inwendig, steeds weer dreigen te worden verstoord. In het radicalisme en de ongedurigheid van het Duitsche wezen ziet Europa een gevaar; Duitschland, zonder eigenlijke historische traditie, maar met een koortsachtig geladen ‘toekomst-historie’ (‘die Ernte der ganzen Zeit’!) blijft als een geweldig reservoir van nog ongebruikte en onberekenbare krachten in het hart van het continent aanwezig. Het onverwerkt

bijeenliggen van de meest tegenstrijdige mogelijkheden wordt door andere volken als het 'Duitsche barbarisme' aangevoeld en stempelt de Duitschers tot het 'onverantwoordelijke ras', dat naar de woorden van Nietzsche 'in allen entscheidenden Momenten der Geschichte etwas "Anderes" im Kopfe hatte'. Er is in het Duitsche wezen een sterke neiging tot cultiveering en verdieping van het gemoed in volstrekte afsluiting van de buitenwereld, het uiterlijke leven, de cultuur. Daartegenover staat de behoefte, de van buiten komende cultuurelementen te verrijken door ze onder te brengen in een nieuwe synthese met het specifiek Duitsch-christelijke als ferment. Het Piëtisme typeert globaal de eerste, Leibniz de tweede mogelijkheid. Even onmiskenbaar spreekt de Duitsche aarzeling uit het volgende alternatief: roekelooze overplanting en critieklooze navolging van import (de hypnose van Versailles leidt tot een topzware en wortellooze Duitsche hofkunst) of bezwerend accentueeren van het echt-Duitsche met miskenning van bovennationale continuïteit en verwantschap. Een kras voorbeeld van deze laatste houding op geestelijk terrein levert Franz Böhm in zijn onlangs verschenen boek 'Anticartesianismus', waarvan de ondertitel typeerend luidt 'Deutsche Philosophie im Widerstand'. Het is een consequente en niets ontziende poging, ook het philosofische front in tweeën te splijten en Duitschland los te maken uit de Europeesch-universalistische omklemming, met haar ideologie van 'de ééne, absolute waarheid' en 'het uiteindelijke, omvattende systeem'. Alles wat uit het 'Westen' komt en waaraan ook de Duitsche denkers in het verleden ten offer gevallen zijn, is volgens Böhm te eenen male onvereenigbaar met het Duitsche philosofeeren, dat 'concreet', 'irrationalistisch', 'oorspronkelijk', 'diep' wil zijn tegenover het 'tiefelose Begreifen' van het 'rationalisme', dat de substantie der werkelijkheid oplost en de beantwoording der wijsgeerige vragen overlaat aan een onverantwoordelijk intellect. Het Duitsche 'denken', zooals het in het boek van Böhm wordt ontwikkeld, is tegen de methode, tegen het begrip, tegen het systeem, die 'boven' de werkelijkheid een 'tweede wereld' bouwen en als 'vlaktephilosofie' tegenover de waarlijk-Duitsche 'dieptephilosofie' worden afgedaan. Terwijl de 'Europeesche' philosofie afstand neemt tegen-

over de werkelijkheid om haar te kunnen overzien, overdenken en ordenen, voelt de Duitscher zich, volgens het schema van Böhm, verplicht die werkelijkheid nabij te blijven, er in door te dringen en haar 'open te leggen'. De tegenstelling Europa-Duitschland komt dan hierop neer, dat terwijl de Europeesche philosofie op het spoor van Descartes 'het denken' als onbetwijfelbaar uitgangspunt neemt maar geleidelijk tot een slavin der bijzondere wetenschappen wordt, het Duitsche denken van een geheel andere 'ancilla'-verhouding uitgaat. De macht, die over het Duitsche denken gebiedt, is de 'völkisch-politische Wirklichkeit', geen 'zetting' van het theoretiseerende verstand, maar 'concrete totaliteit', die er 'is' voordat het denken beginnen kan en waarb i n n e n het eerst tot het bewustzijn van zijn taak kan komen. Het gaat hier niet om de denkbeelden van den als philosoof zeer middelmatigen heer Böhm, maar om de houding, de anti-Europeesche gezindheid, het wijsgeerige particularisme en de onverzoenlijkheid waarmee de Duitsche wijsgeerige autarkie hier wordt geproclameerd. Of zij er, eenmaal bereikt, inderdaad concreter uit zou zien dan het verbitterd bestreden universalisme, is een vraag op zichzelf. Het rationalisme heeft ten minste dit voor, dat het zijn begrippen en problemen duidelijk exponeert, terwijl de 'Duitsche philosofie' dikwijls, naarmate zij 'dieper' wordt, ook aan helderheid inboet en in een 'w o o r d -abstractivisme' vervalt, dat nog veel gevaarlijker en misleidender is dan de cultus van het afgetrokken begrip.

Böhm heeft gelijk, wanneer hij zegt, dat de historische oorsprong van de Duitsche philosofie altijd een nood, een afweer, een verdediging van bedreigde waarden is geweest. De heele politieke ideologie van het Derde Rijk, in wier dienst het 'echt-Duitsche' denken zich stelt, is zulk een noodproduct. Wijst echter het domineeren van het 'vreemde' in de Duitsche werkelijkheid volgens de conceptie van Böhm niet op een merkwaardige innerlijke onzelfstandigheid van den Duitschen geest? En spreekt daarvoor ook niet dit typeerende feit, dat het 'eigene' door den Duitscher zelden beleden wordt zonder oorlogsverklaring aan het 'andere'? Een volk met een vast gevormde, onaantastbare, innerlijke kern, kent niet die voortdurende, overdreven infectievrees,

die het Duitsche regelmatig overvalt. Het Duitsche ‘wezen’, dat innerlijk niet ‘af’ is en steeds weer uit de vormen breekt, waarin het zich voorbijgaand hulde, neigt er eenerzijds toe, de Westersche idealen aan te nemen als waardevolle bijdrage tot zelfvoltooiing en anderzijds, zich er hartstochtelijk van te bevrijden omdat zij de wezenlijk-Duitsche wording belemmeren. Het tegenwoordige Duitschland staat weer geheel in de houding van de antithese. Het kan de Westersche cultuurbeginselen des te gereeder afwijzen, omdat ze in de Duitsche werkelijkheid nog nooit werkelijk bevestigd waren. Door het nagenoeg ontbreken van een Duitsche nationale geschiedenis liggen de interne Duitsche krachten nog betrekkelijk onverbruikt. Ook in de onbeschroomdheid waarmee zij zich, louter biologisch gemotiveerd, baan breken, onderkent Europa een stuk Duitsch barbarisme. Voor het Westen wordt de situatie bijzonder riskant omdat Duitschland, dat zich wil bevrijden van een systeem, zonder het zich te hebben toegeëigend, de scepsis bemerkt die zich van de dragers van dit systeem in stijgende mate heeft meester gemaakt. Het heeft betrekkelijk gemakkelijk spel met een democratie, die op de helling staat. In de politieke practijk stelt het de daad tegenover het overleg, waarvan de vertragende en verzwakkende werkingen niet langer verborgen kunnen blijven. De Westersche staten, dragers van de traditioneele Europeesche beschavingsbeginselen, zien lijdelijk toe en deze passiviteit wordt niet alleen in de hand gewerkt door hun economische of militaire minderheid, die illusoir is. Daartoe draagt ook bij het feit, dat de democratie zich in een beslissende experimenteele phase bevindt, waaruit zij zich als herboren ideëele en d a a d w e r k e l i j k e levensmacht zal moeten bevrijden om niet door de ongeremde kracht der nieuwe ideologieën te worden verdrongen. Het nationaal-socialistische Duitschland schudt Europa als een gevaarlijken belager en bedreiger van zijn levensmogelijkheden van zich af. Voor het nog wezenlijk bovennationaal georiënteerde Europa is Duitschland een nachtmerrie. Duitschland en Europa, het romantische en het rationeele principe, het ‘oogenblik’ en de traditie, de drang en de stijl zijn elkaar weer eens misgeloopen. Maar tot zichzelf kunnen zij geen van beide komen door langs elkaar heen te gaan.

De gelofte
Door Elisabeth Augustin

Nathan legt zijn gezicht tegen het koude glas van het raam. Hij rekt zijn hals om een grooter stuk te zien van de lucht, van de straat. Waarom, dat weet hij niet.

Zooals hij daar staat, verwezen, niet wetende wat hij moet doen, is hij weer de kleine Nathan Epstein met de mars voor zijn buik. Veters en zalf, pleisters, zakkammetjes en spiegeltjes. De leeren riem knelt zijn schouder. Meer dan twintig jaar zijn voorbij gegaan, Nathan voelt die plek nog.

Over de daken komen klanken aanwaaien van klokken. Ver weg zijn sommige, andere dreunen vlak boven zijn hoofd. Bim, bam, boem, boem, bim. Elke slag een andere klank. De laagste doet de ruiten trillen, zelfs in Nathans borst gonst en siddert het na. Bam, de bas. Nathan moet zijn tanden in zijn onderlip zetten, eerst, dan pinkt hij een traan weg die hem kietelt in zijn ooghoek.

Klokken van christenen. Klokken van christenen zijn het en een jood moet daar zijn mond bij openspalken, steunen en rochelen als een zieltogend beest.

Het is niet alleen maar door die klank: de klokken roepen iets in hem op. Hoe lang heeft hij niet meer geweend. Nooit meer misschien sinds hij volwassen is. Thans moet hij het uitsnikken, het wordt hem te machtig.

Rahel. Nu heeft hij dien naam voor zich uit gekreund. Ja, Rahel. Trotsch was hij op deze dochter. Trotscher dan op al het andere dat God hem gegeven heeft.

Dat is nu zijn straf. Mag een mensch blij zijn met een medemensch? Al wat leeft behoort aan Hem. Aldus leert de thora. Thans staat Nathan daar, klein, nietig, kan alleen maar stamelen dat de Almachtige hem vergeven moet. Reken het mij niet aan, Heer. Reken het toch vooral haar niet aan, Rahel!

Daar in haar kamer ligt zij, Rahel.

De luiken zijn dicht, elk ding lijkt achter nevels verscholen. Soms schrikt Rahel wakker. Dan spant ze zich in om den stoel te herkennen, de tafel, de lamp er op.

Een zwaar werk is dat. Telkens moet zij haar hoofd weer op het kussen laten zakken. Zwarte vlokjes dwarrelen voor haar oogen rond. Haar hoofd dreunt, haar schedel is als een houten kom waartegen voortdurend een hamertje tikt.

Na een uur slapen veert zij omhoog. Een vlieg bromt naast haar oor. Haar oogleden zijn zwaar geworden, blijven gesloten. Zweet parelt klam op haar huid. Luid, zacht, luid zoemt de vlieg. Haar hand is te moe om haar af te weren, haar arm doet pijn. Het bed wordt door sterke golven opgetild en wankelend voortgedreven. Als het weer stil staat, hoort Rahel opeens de klokken. Er was geen vlieg, de klokken luiden, luiden alarm.

Bijna herinnert Rahel zich waarom. Net zweeft het woord haar op de lippen. ‘Pest’. Doch meteen doet haar moeheid de gedachte weer vervagen. Haar wil verlamt, een knokige hand omknelt haar ledematen.

Een geluid heeft haar ontrukt aan het duister. Zij poogt haar hoofd om te wenden, naar de deur. Kreunende van pijn legt zij het terug op het kussen. Naalden doorpriemen haar keel, haar achterhoofd. Het bloed bonkt in haar slapen.

Vaag meent zij stemmen te hebben gehoord. Mannenstemmen. Misschien dat zij van beneden kwamen, van de straat. Het is immers onmogelijk dat iemand bij hen is gekomen in huis. Niemand zal bij hen durven komen. Omdat... omdat... Als papieren scheepjes, die de kinderen op den Rijn laten glijden, glijden haar gedachten voort. Golven spoelen er overheen. Dan opent zich een afgrond en verslindt Rahel. De schrik is als een korte kramp in haar hart. Een oogenblik later slaapt zij reeds.

Twee kamers verder zijn inderdaad twee mannen in gesprek, Nathan en Eli, Eli Weiss.

Nathans kin is nat van het speeksel. Onder het spreken spat het vocht uit zijn mond, zoo windt hij zich op. Van het raam loopt hij naar de deur, van de deur naar het raam. Hij wringt de handen die bezweet zijn en beven.

Ik ken Rahel, heeft Eli gezegd, ik heb haar vaak gezien.

Nathan heeft het niet gehoord. Niets heeft hij gehoord dan dat eene, dat ongeloofelijke. Eli wil naar Rahel toe gaan. Aan haar bed wil hij gaan zitten, haar verplegen. Wat anderen niet voor een heel fortuin willen doen, hij wil het doen zonder geld, zonder loon. Of ja, toch, hij vraagt om een loon. Rahel. Om Rahel vraagt hij, als Rahel genezen is en als zij er in toestemt.

Dit laatste is het voornaamste. Als Rahel zijn vrouw wil worden. Anders niet. Eli is een arme drommel. Een knecht is hij nog maar. Een sjechtersknecht. Jaren zal hij moeten zwoegen om rijk te worden, rijk genoeg voor Rahel. Maar hij wil ook werken. Dag en nacht wil hij werken als zij de zijne wordt. Van Nathans geld wil hij niet hooren. Sterk is hij, Eli, hij is jong. Met Rahel samen zal hij het bolwerken.

Nathan laat hem doorspreken. Niet anders heeft hijzelf gesproken toen hij voor zijn schoonvader stond. Minder dan Eli was hij toen. Een straatventer. Thans is hij op een of twee na de rijkste koopman van Worms.

Rijk, dat wel. Maar zijn dochter ligt ziek. Rahel, zijn oogappel. En met nog zooveel geld kan hij niemand er toe krijgen haar te verplegen. Er is niemand die zich de ziekte op het lijf wil halen. Hijzelf niet eens, neen, de eigen vader niet. En in dezen nood heeft God hem Eli gezonden. Een jongen kerel. Een slagersknecht. Een Wouter Zonderhave.

Mogelijk is hij vroom, mogelijk is hij goed. Wat doet het er toe. Eli wil Rahel gezond maken. Als zij het wil en God haar in leven laat, dan wil Eli haar trouwen. Goed. Best. Alles, alles wil Nathan beloven. Als Rahel maar eerst weer hier rond kan loopen met gezonde leden en een gave huid. Zijn mooie Rahel. Heel het getto heeft hem om haar benijd. Trotsch was hij, nu heeft de Almachtige hem geslagen, gestraft.

Beloof het mij, zegt Eli. In naam van Hem die over recht en onrecht waakt. Nathan grijpt Eli's hand, haastig. Hij is bang dat Eli er berouw van zal krijgen. Hij houdt Eli's hand vast. ‘In naam van God!’

In naam van God, dat heeft ook Rahel gezegd.

Lang heeft het geduurd voordat zij Eli heeft begrepen.

Sedert dagen ligt zij in bed. Geen hand die zich op haar

voorhoofd legt. Geen hand die haar te drinken geeft. Geen stem die tot haar spreekt.

Wanneer de slaap wijkt, doortrilt haar de koorts. De gloed die haar leden zengt en haar van de eene zijde naar de andere doet wentelen. De kou die haar doet tandeklapperen.

Dan weer een minuut van helder bewustzijn. Een minuut van verlammend weten. De pest! Vader. Moeder. Help mij. Daarna stilte, duizeling en kramp.

En plotseling Eli voor haar bed. Een groote krachtige hand die haar hand grijpt. Een blik die haar blik poogt vast te houden.

Langen tijd waart die blik door haar droomen. Zwaarmoedige donkere oogen. Vochtig van mededoogen. Of van liefde. Oogen, alleen maar oogen.

Later doemt het gezicht op. Eli's gezicht. Wellicht heeft Rahel het nooit gezien, vroeger. Thans meent zij het te kennen. Lang reeds, van oudsher.

De krachtige rechte neus. Den smallen mond. De schaduwplekken op zijn slapen en rond de kin. Een mooi gezicht. Mooi wanneer ze het ziet van opzij, streng, manlijk. Wakker zijn is thans droomen en droomen wakker zijn.

Zoo was het ook toen Eli haar vroeg. Ze droomde van hem. Blijdschap ontlook in haar, warm en teeder. Wilt ge de mijne worden? Ja dat wil ik. Zoo mooi ben je, zoo sterk Eli. Gelukkig zullen we samen zijn. Ja liefste, het leven is een lied. Laten wij het zingen.

Hoog en laag zongen hun stemmen tezamen. Of neen, de klokken. Bim, bam. De kerk. Eens heeft Rahel een bruidspaar zien staan in de kerk van de christenen. De zon goot haar licht door de blauw-gele ruiten. Licht was overal, een stroom van licht. Zoo ziet zij thans haarzelf staan met Eli, hand in hand. De klokken wedijveren met elkaar hoog boven hen uit. De diepe ernstige met de hooge blijde klanken.

En daar doorheen gonst Eli's stem, telkens weer. Geduldig vraagt zijn stem. Rahel hoort het in haar droom. Of ze zijn vrouw wil worden. Wilt ge met mij samen leven, Rahel, wanneer God U genezen heeft?

In naam van God, ja, fluistert Rahel. Ja.

Haar gezicht is misvormd door de ziekte. Grauw, opgezet ligt het daar op het peluw. Maar de droom doet haar wangen

weer blozen. Voor een oogenblik maar. Ja! Haar oogen hunkeren. Haar overkorste lippen splijten open. Ja! De droom ontvoert haar reeds weer.

Dagen die tot nachten, nachten die tot dagen worden.

Telkens wanneer Rahel haar oogen opent, is er het koperkleurige schemerlicht. Schaduwen omlijsten geheimzinnig de dingen die zij kent, schaduwen spelen langs den muur. De olielamp op tafel brandt, haar gelig licht is over het tafelblad uitgespreid, teekent een witten cirkel tegen het plafond. Op Eli's voorhoofd schijnt het en op het boek waarin hij leest.

Op een keer vraagt Rahel wat voor een boek dat is.

Eli springt op, knielt voor haar bed. Zijn hoofd ligt op Rahels hand, warm valt een traan op haar vingers.

Vele dagen moeten weer voorbij gaan voordat Rahel opnieuw de kamer kan zien en in deze kamer Eli. Eli naast de lamp, het boek in zijn hand.

Langen tijd ligt Rahel stil en ziet hem aan. Hoe hij met zijn vinger de regels aanwijst. Hoe hij de bladzijden omslaat, voorzichtig, hoe hij diep adem haalt.

Mooi is hij, denkt Rahel. Hij zit daar en is van mij, werkelijk van mij. Uit vele droomen is hij gekomen, thans leeft hij, ik kan hem roepen.

Zwak is zij, heel zwak. Moeizaam tilt zij haar arm op, houdt zij hem uitgestrekt naar Eli.

Zijn blik wordt onrustig. Even trillen zijn oogleden, dan kijkt hij op. Rahels arm ziet hij, haar gelaat. Hij lacht. Het boek legt hij op tafel neer, met een enkelen stap is hij bij haar bed.

Rahel!

Alleen maar in haar droomen heeft Rahel zulke oogen gezien. Oogen die kunnen spreken. Oogen die teeder zijn, streelen, smeeken, liefkoozen.

Bevend glijdt haar hand over zijn haar. Zilte tranen proeft zij in haar mond. Zij kan geen woorden vinden. Beiden kunnen zij geen woorden vinden. Dat hoeft ook niet. Hun handen spreken. Hun blikken. Hun harten, die beide kloppen. Eli, ik zal gezond worden...

Als een vraag klinkt het nog, angstig.

Maar zijn gezicht blijft vol blijdschap, vol vertrouwen.

Beslist, God is met ons, Rahel!

Vroom is Eli. Rahel en haar vader Nathan staan bekend in het getto om hun godvruchtigheid, maar wat echt geloof is, dat maakt thans eerst Eli haar duidelijk.

Geen vrees, geen twijfel komt in hem op.

Wanneer haar zwakheid Rahel doet duizelen, wanneer zij haar hoofd niet op kan tillen om te drinken, haar hand niet heffen om te eten, steeds moedigt de glimlach van Eli haar weer aan. Niet schreien. Niet bang zijn. God heeft ons volk door de rivier geleid. Ook ons beiden zal Hij bijstaan.

En Eli schuift zijn stoel naast Rahels bed en vertelt...

Meer dan honderd jaar geleden was het. Je kent den muur die naar de vrouwesynagoge leidt. Rabbi Joeda Chasids muur. Chasid den vrome. Een vrouw liep er langs, ze was zwanger. Ze dacht aan haar kindje misschien, was hoopvol en blij. Opeens hoort zij gedruisch. Lawaai van een karos. Paarden. Zij blijft staan. Luistert. Wordt bleek, doodsbleek. De karos komt de steeg inrijden. De steeg, nauwelijks breed genoeg Voor twee menschen naast elkaar. Ontsteltenis verlamt haar tong. Zij spert haar mond zonder dat er geluid uit dringt. Haar armen werpt zij omhoog, wankelende valt zij achterwaarts, tegen den muur. Van steen is die muur, hij wijkt niet voor hamerslagen. En ze komt naderbij, de karos. De vrouw ziet reeds het paard, den man die de teugels om zijn vuisten gewikkeld heeft. Ook hij ziet de vrouw. Ziet haar angst, haar afwerend gebaar. Hij schatert het uit. Luid weerkaatst zijn gelach tegen den muur. Terwijl de vrouw het bewegen voelt in haar lijf, terwijl haar krachten haar begeven. Glijdende half, bevend gilt zij het plotseling uit: Mijn God, red mijn kind, red het! De angst schraagt haar krachten. Zij zet zich schrap tegen den muur. Reeds blaast het paard haar zijn adem in het gezicht, daar voelt zij hoe de muur achter haar meegeeft. Als hadden regens de plek doorweekt, als was de muur van leem. Je kunt de deuk in den muur nog zien. Bewusteloos vond men de vrouw met haar kindje. Het kindje werd daar geboren, rabbi Joeba Chasid werd in dat straatje geboren...

Rahel hoort niet alles wat Eli vertelt. Vaak ruischt het in

haar ooren. Regen, denkt zij, wind. Dan slaapt zij door. En als zij ontwaakt, is het buiten droog en stil. Gedroomd, zegt Eli, ge hebt gedroomd.

Het gebeurt nu vaak dat Nathan op de deur klopt en vraagt hoe het staat met Rahel.

Goed, geeft Eli ten antwoord, God dank.

Heeft zij iets noodig, wil Nathan weten.

Ja, zij heeft nu dit noodig, dan dat. Zij eet weer. Eli zit op den rand van haar bed, hij schuift den houten lepel tusschen haar lippen. Met zijn linkerarm steunt hij haar hoofd, haar rug. De warmte van zijn lichaam voelt Rahel door haar hemd heen. De warmte breidt zich uit over haar huid, dringt door haar heen.

Eli! zegt Rahel. Haar stem klinkt heesch. Eli wil ook niet dat zij al spreekt. Stil maar. Hij begrijpt iederen blik, iederen wenk van haar.

Nu eens wil zij slapen. Hij spreidt de dekens over haar. Hij sluit haar oogen met een kus.

Dan weer doet haar hoofd pijn. Hij ziet het aan haar blik, die gekweld van de eene plaats naar de andere dwaalt. Behoedzaam dompelt hij een doek in water, legt dien zacht op haar voorhoofd.

Zelden slaapt zij in zonder een lachje.

Zelden zijn haar droomen nog benauwend als in den eersten tijd.

Het eenige wat Eli haar weigert is haar spiegel.

Nog niet, smeekt hij, nog even wachten!

Hij ziet hoe haar gezicht met den dag meer geneest. Elken ochtend, wanneer hij haar verrast voordat zij wakker wordt, is zij veranderd. Als werd de eene grijze sluier na de andere van haar gezicht weggetrokken. Lichter wordt haar huid, strakker. Een vleugje rood kleurt haar wangen. Waar vlekken en builen die ontsierden, wordt langzaamaan alles weer gaaf en glad. Eli ziet het. In het halfduister lijkt zij al weer op de oude Rahel, die Eli bewonderde. Hij heeft het mogen volbrengen, hij heeft haar mogen redden!

Er komt een dag dat Rahels beenen naakt uit haar bed hangen. Puntig steken haar knieën uit. Eli heeft zijn handen

onder Rahels oksels geschoven, zoo tilt hij haar uit haar bed. Even verbeeldt zij zich te kunnen staan. Haar voetzolen zetten zich schrap op den grond. Maar dadelijk zakt haar lichaam ineen. Een duizeling bevangt haar. Nu eens meent zij boven aan het plafond rond te draaien, dan weer op den grond.

Eli draagt haar terug op haar laken. Sterk is hij. Hij had het al gevreesd dat Rahel te zwak zou zijn. Thans zit hij bij haar bed, haar hand tusschen zijn handen. Zacht spreekt hij haar toe. Heb geduld. Morgen probeeren wij het opnieuw, overmorgen. Telkens zal het beter lukken.

Tot in den avond zitten zij aldus.

Vrijdag is het. Sabbat.

Eli bidt.

Voor de eerste maal heeft hij de schuifbalken opzij geschoven, de houten luiken voor het raam weggenomen. Het fletse licht van buiten vult de kamer. Herfstachtig licht. Weldra wijkt het voor de duisternis. Wolken pakken samen aan den hemel, zwart en dreigend.

Rahel en Eli staren vanaf het bed door het venster. Een melkachtig schijnsel vertoont zich daarboven en verdwijnt. Het keert terug, wordt al lichter. Plotseling schiet er een flard fel wit licht uit het duister te voorschijn. De maan. Doorschijnend als damp glijden de wolken er nu langs, doorstraald van haar licht. Groot wordt zij, ze nadert de aarde. Dan krimpt zij samen, verwijdert zich meer en meer. Thans schijnt zij zijwaarts te ontwijken. Fel stralend doorklieft zij de wolken, blijft echter toch op haar plaats, precies in den bovensten hoek van het raam.

Beiden weten ze niet dat zij leven. Rahel en Eli. De witte vuurbal daar boven beneemt hun den adem, stremt hun bloed. Misschien hangen zij wel aan een lichtstraal die de maan hun toewerpt, misschien zweven zij daaraan in het heelal. Misschien zwaait die straal gelijk een slinger op hen af en zal hen verpletteren. Of de maan zwelt op en dijt uit, zooals thans, en weldra zal zij uiteenspatten met een oorverdoovenden knal. Dan zal het einde er zijn, het einde der wereld.

In dien nacht wordt Eli ziek.

Met de maan was het begonnen. Plots schoof er een net van

kerven overheen. Als een rimpelige calebas zag zij er uit. Eli staarde naar die kerven. Toen veranderden zij van vorm. Inplaats van van boven naar beneden liepen zij van links naar rechts. Zij bogen haar uiteinden naar elkaar toe. Onverwachts groefden zij zich diep in de maan en sneden haar aldus in reepen en brokken. Versplinterd barstte zij uit elkaar boven tegen de lucht.

Eli gaf een schreeuw en hield zijn oogen dicht met zijn handen.

Tegen den ochtend voelde hij in zijn okselholten bulten die pijn deden. Hij betastte ze met zijn vingertoppen. Zijn gezicht bleef kalm. Kort daarna echter sloeg hij languit op den grond. Doodsbleek lag hij voor Rahels bed.

Heel den dag hield Rahel haar arm uitgestrekt, haar hand rustte op Eli's voorhoofd.

Het denken viel haar nog moeilijk. Derhalve was het een lange weg van haar dankbaarheid over haar eigen genezing naar dit nieuwe ongeluk. Tallooze malen ging zij dezen weg terug. Zij kon den samenhang niet ontdekken. Zij wilde bidden en dan vormden zich verwijten in haar gedachten. Danken wilde zij en bemerkte achteraf dat zij zich beklaagde.

In den nacht schreide zij. Haar keel was als dichtgeknepen, haar arm als doorpriemd door fijne borstels, zij kon hem niet meer opheffen. In haar hulpeloosheid schreeuwde zij.

Haar vader kwam bij de deur, zij hoorde zijn stem.

Help hem, vader, help Eli!

Zij hoorde haar vader mompelen. Misschien wilde hij troosten. Misschien verwijten. Dan bleef het stil. Een keer sloop iets, gleed iets over den grond. Haar hart sloeg langzaam en bonzend, doch er gebeurde niets.

Toen de zon rees, werd Rahel wakker.

Haar arm hing nog over den rand van haar bed, hij deed echter niet meer pijn. Verwonderd legde zij hem voor zich op haar deken.

Zonderling blij was het haar te moede. Hoe warmer en glanzender de zon haar kamer vulde, des te meer breidde die vreugde zich uit in haar binnenste.

Plotseling herinnerde zij zich haren droom.

Zij verwachtte een kind. Wellicht was het Eli's kind, zij wist het niet. In het nauwe straatje stond zij voor de vrouwesynagoge. Een karos kwam op haar af, de muren dreunden van het geraas. Duidelijk zag zij den man die het paard mende. Hij droeg een hoogen zwarten punthoed, zijn hoofd evenwel was een doodshoofd. Alles gebeurde gelijk Eli haar had verteld. Op het laatste oogenblik schreeuwde zij hard om God. En zie, de muur week achteruit, beschermde haar. Rahels gezicht glanst van de zon en van een licht dat van binnenuit straalt. Zij houdt haar oogen gesloten, haar handen gevouwen. Zij voelt zich opgetild, gedragen. Haar hoofd heft zich van het kussen, haar rug richt zich op, zij zit recht overeind. Met haar voeten schuift zij de deken van zich af. En hetgeen nog nooit gelukte voordien, thans lukt het heel gemakkelijk: zij zet haar voeten op den grond, zij laat het ledikant los en staat. Roerloos staat zij boven Eli's lichaam. De zon streelt verwarmend haar oogen, haar hals, haar armen.

Thans ligt Eli op Rahels bed. Weer zijn de houten luiken voor het raam geschoven, de lamp brandt op tafel.

Rahel zit bij die lamp te lezen. Wanneer zij moe wordt, gaat zij naast Eli liggen op de dekens. Hand in hand liggen zij dan. Eli moe, zwak. Rahel vol van kracht, vol van blijdschap. Het is als ware Eli's gezondheid op haar overgegaan. Als ware haar lichaam thans het zijne en als ware dat van hem thans het hare.

Geen schaduw vertroebelt meer hun geluk. Soms was er geschreeuw geweest buiten in de straat. Het flikkerende schijnsel van vuur gleed over de muren aan den overkant. Eigenhandig hadden joden hun huizen in brand gestoken toen het stadsbestuur van Worms besloten had hen terecht te stellen. Door een spleet van het vensterluik had Rahel bespied hoe joden werden weggesleept. Zij wierpen zich neer op den grond. Zij kermden. Vrouwen omknelden de knieën van soldaten. Zij verscheurden haar kleeren, rukten heur haren uit. Kinderen huilden, holden hun vaders achterna, hielden hen vast. Dat alles zag Rahel, dat alles hoorde zij. Doch zij weende niet. In haar was geen plaats voor medelijden en rouw. God was er immers. Hij had haar gered.

Hij zou ook Eli redden. Die in Hem gelooven zal Hij redden. Rahel glimlacht.

Leed komt over de joden van Worms, schrijnend leed. De een na den ander wordt door de pest aangetast en op het ziekbed geworpen. Hier is aan kinderen hun moeder, daar aan ouders hun kind ontnomen. Een heel gezin wordt uitgeroeid, vader, moeder, vijf kinderen.

En als ware dat niet genoeg, komen de christenen en beschuldigen. Die jood heeft in den nacht bij kaarslicht dranken zitten mengen. Vraag hem wat hij daarmee voor heeft. Of het geen gif is dat hij brouwt, pestgif. Zijn dienstmaagd werd gisteren gezien bij den put, vandaag zijn menschen ziek geworden die daar water haalden.

Men sleept dien jood weg, men foltert hem. Tien keer schreeuwt hij van neen. Den elfden keer van ja.

Ja ja ja. Ja, hij heeft gif gemengd. Ja, hij heeft het in den put gedaan.

Deed hij dat zelf?

Neen, zijn dienstmaagd deed dat.

Wist zij dan dat het gif was?

Neen. Toch wel. Ja. Zij heeft het geweten.

Wie wist er nog verder van af?

Niemand, bij God, niemand.

Doorgaan met martelen!

Gerinkel van kettingen. Het knarsen van een lier. Het flikkerende schijnsel langs den muur van een flambouw. Gekerm. Gesteun. De gemartelde braakt bloed. Zij wasschen hem af met azijn. Hij komt bij. Tranen mengen zich met het zweet van zijn gezicht. Gereutel komt uit zijn borst. Kreunende, met de stem van een jengelend kind jammert hij het uit.

Ja, de dienstmaagd heeft een geliefde. Die wist er van. Alles wist hij, alles.

Nu is morgen die dienstmaagd aan de beurt.

Dan haar geliefde.

Dan diens vriend.

Er komt geen eind aan. Bloed vloeit en tranen vloeien. Hier rijdt de beul lijken weg van gemartelden en verslagenen. Daar brengen zij op een vilderskar de lijken weg van pest-

zieken. Op den hoek van een straat smeult een stinkend vuur: kleeren worden er verbrand, linnengoed, een bal, een speelgoedpop. Verderop laait een grooter, knetterend vuur. Een stapel boeken. Boeken van joden, die wie weet duivelsche krachten uitstralen. Het vuur breekt de betoovering. Het vuur verslindt de pest, het doodt den jood, den verrader, den aanstichter van het ongeluk.

In vele huizen zitten joden aan hun tafels, den gebedriem rond voorhoofd en arm. Zij bidden. Zij betichten zichzelf. Zij berouwen. Met hun vuisten slaan zij zichzelf op de borst.

Aldus vertellen de joden onder elkaar:

Toen de zeventig jaar van de gevangenschap om waren en Israël werd verlost, trokken de jehoedim weer terug naar hun land. Van overal kwamen zij. Uit de Duitsche landen, uit Antwerpen en Amsterdam, uit Klein-Azië. Polen en Rusland, uit Griekenland en Armenië, Portugal en Spanje. Alleen maar de joden van Worms wilden hun huizen, hun hebben en houden, hun eten en drinken, hun zaken, hun kennissen, dat alles wilden zij niet prijsgeven.

Vanuit het Beloofde Land werd hun geschreven dat zij moesten komen. Blijft niet langer in den vreemde. Komt hierheen waar ge vrij zijt. Viert met ons samen de drie heilige feesten. Het is te ver, om telkens daarvoor naar Jeruzalem te trekken.

Toen beraadslaagden de joden van Worms. Het ging hun goed in deze stad. Waarom zouden zij zich ontdoen van hetgeen God hun gegeven had? Het onzekere, de armoede verkiezen boven hun veilig bestaan, boven hun bezit? Aldus zeiden zij en hun leeraren schreven het aan hun geloofsgenooten. Aan onze broeders, schreven zij, de joden die wonen te Jeruzalem, in 't land Judea, wenschen de broeders, die wonen in de stad Worms, heil en vrede. Wij doen u weten dat wij besloten hebben de reis naar Jeruzalem niet te aanvaarden. Woont gij in Groot-Jeruzalem, wij wonen hier in Klein-Jeruzalem, schreven zij. Wanneer de mensch vroom is, dan heeft hij geen synagoge noodig om te bidden. Wij zijn hier even godsvruchtig als gij daar. En werd er niet al in het Hooglied gezegd: Ik heb mijn gewaad afgelegd, hoe zou ik het weer kunnen aantrekken!

Zoo slim hadden zij het bedacht, zoo handig bedisseld.

Doch thans gaf God hun het antwoord. Thans deed hij de joden van Worms, de oudste joodsche gemeente van het Duitsche land, meer lijden dan hun geloofsgenooten elders. Ook de bescherming des keizers baatte hen niet. Ook met hen gebeurde, hetgeen de profeet Esra had voorspeld: Wie niet in den loop van drie dagen terugkeert, hij zal zijn have en goed verliezen en worden uitgestooten uit de gemeente.

Nathans huis gaat het ongeluk voorbij. Weliswaar daagden er slechts weinig klanten op, werd er weinig verkocht. Daar kan Nathan echter tegen. Zijn voorraden zijn met zorg gekozen. Zij kunnen blijven liggen in de vakken en in de opslagplaatsen. Daar zijn ze goed verpakt. Hun kleuren bederven niet, de mot komt er niet in, ratten en muizen kunnen er niet bij.

Nathan wrijft in zijn handen. Bij tijden ook bijt hij op zijn nagels.

Hij kan wachten. Een jaar lang kan zijn zaak stilliggen. Nathan kan het uitzingen. Zijn geld is veilig opgeborgen. Het vermeerdert. Het vermeerdert zelfs terwijl hij slaapt, terwijl hij niets doet. Interest brengt het hem op, onverschillig waar hij het ook heeft belegd. God is Nathan goed gezind. Alleen maar dat het zoo lang duurt met Rahel, dat kwelt hem onophoudelijk.

Ware Eli niet ziek geworden, Rahel zou al lang weer in de kamer zitten, bij Nathan. Met haar smalle vingers zou zij bonte draden rijgen door zijden stoffen.

Hij ziet haar zooals zij altijd voor het raam zat, op de estrade. Ieder die er langs kwam keek naar haar. Velen groetten. Nathan had er over nagedacht aan wien hij Rahel tot vrouw zou geven. Hij kende dezen en genen. De een was rijk, maar lui, slenterde doelloos rond. De ander was flink, maar had minder geld. Menigeen zou Nathan naar den zin zijn geweest als schoonzoon. Thans behoeft hij zich daarover niet meer het hoofd te breken. Rahel heeft haren man. Ginds in haar kamer verzorgt zij hem. Eli, den sjechtersknecht...

Dagen die nachten, nachten die dagen worden.

Vaak ligt Eli wakker wanneer Rahel hem slapende waant.

Hij ligt wakker en voelt het leven wegvlieden uit zijn lichaam. Opeens hoort hij het ademen van Rahel. Zij slaat een blad om in het boek. Zij geeuwt. Of hij ziet haar staan voor het bed. Dan dwingt hij het leven terug te vloeien in zijn aderen. Een vleugje kracht komt in zijn armen, klaarheid in zijn gedachten. Zijn wil bedwingt den dood.

Zoo sterk is zijn wil, dat Rahel niets merkt van zijn strijd. Voor haar is Eli's ziekte niets anders dan een beproeving. Zij heeft er over gepeinsd. Vele uren heeft God haar gegeven om na te denken. In die uren heeft zij leeren begrijpen dat God haar slechts op de proef wilde stellen. Haar liefde. Haar trouw. Haar geloof.

Zingen en lachen, dat zou zij thans willen doen. Sterk is haar liefde. Onverbrekelijk is haar trouw. Onwankelbaar haar geloof. Indien Eli dood voor haar lag, dan nog zou zij gelooven. God heeft Mozes en zijn volk door de rivier geleid. God heeft Noach gered dien hij wilde sparen. Maar ook met hen, die hij sterven liet, bedoelde Hij het goed. Hij wilde hen behoeden voor leed. Niet omdat zij gezondigd hebben, sterven de rechtvaardigen. Zij sterven omdat zij hun taak op aarde vervuld hebben. Geloofd zij God, die alles ten goede keert!

De adem Gods is over de aarde gegaan. Al wat leeft op deze aarde, leeft van dien adem. Een voortdurende deining, dat is ons leven. Zij die geleden hebben zullen vreugde ervaren. Die lachten zullen weenen. Die ziek waren zullen genezen. Ook met Eli gaat het vooruit. Gezonder stroomt het bloed weer door zijn lichaam. Zijn oogen schitteren. Zijn handen grijpen naar Rahel. Zijn mond glimlacht weer. Geen angstige droomen kwellen hem meer, hij heeft slechts blijde visioenen, die hij aan Rahel vertelt.

Iedere dag wordt nu tot een feest. Wanneer zij ontwaken, Rahel en Eli, zien zij elkander aan. Zij glimlachen. Zij drukken elkaars handen. Hun blikken zijn vol van beloften. Wanneer zij insluimeren, de een naast den ander, houden zij elkaars handen vast. Kinderen zijn zij, gelukkige kinderen.

Het is thans winter. Door de vensterluiken heen zien zij sneeuw op de daken en op de boomen. De straat heeft een ander aanzien, als waren zij jaren weg geweest.

In de schouw knettert het vuur. Elken ochtend schuift Rahel de groote blokken hout er in. Wat zij noodig heeft wordt haar in een mand door het raam aangegeven. Nathan laat die aan een touw uit het dakluik zakken.

Ook boeken heeft Rahel zich langs dienzelfden weg weten te verschaffen. Tot nog toe hadden zij alleen maar de thora op haar kamer liggen. Thans zit zij vaak met Eli in bed op, in dekens gewikkeld, en aldus, hoofd aan hoofd, schouder aan schouder, lezen zij. Het boek ligt op hun opgetrokken knieën. Rahel verklaart en onderwijst. Eli is onverzadelijk.

Lezen deed hij reeds als jongen gaarne. Als leerjongen en als knecht. Telkens weer moest zijn baas hem de boeken uit zijn handen rukken. Doch eerst thans begrijpt hij hetgeen hij leest. Rahel maant hem elken zin te overdenken. Men beseft niet dadelijk hoe iets bedoeld is. De meeste woorden hebben een diepere beteekenis. Vele dingen zijn maar een symbool. Aldus onderricht zij hem. En hij leert. Hij begint nog eens van voren af aan. Het belangrijkste was hem ontgaan tot nog toe. Eerst thans begrijpt hij toespelingen en aanduidingen. Wat somtijds belachelijk leek, afgezaagd, overdreven, thans ziet hij het in een ander licht. Hij ziet wat achter het woord schuilt. De gedachte. De bedoeling van den schrijver. Zijn glimlach, zijn sarcasme. Zijn vermaning, zijn hartstocht. Smart en teleurstelling, kracht en goedheid.

Deze dagen van genezing, zij worden tot dagen van groeien, van rijpen.

Eli's twijfel en verwondering gaan onmerkbaar over in aanvoelen en begrijpen. Vermoedens worden tot zekerheid, weifelen wordt tot vastberadenheid.

Rahel leidt hem. Eerst moet zij hem bij de hand nemen als een kind op een gevaarlijke drukke straat. Dan kan zij hem loslaten. Hij vindt den weg, hij is op zijn hoede en kijkt zelf uit. Hij begint tot Rahel vragen te richten en haar op dit of dat te wijzen. Glimlachend laat zij aan hem de leiding over. Glimlachend vaak houdt zij zich argeloos, verrast.

Hersteld, zitten zij thans naast elkaar bij het raam. Ieder met een deken over de knieën, een boek in de hand.

Beiden zijn zij ouder geworden dezen winter. Stil, ernstig leven zij met elkaar. Niet zooals jonge verliefde lieden. Het

langdurige samenzijn heeft hen aan elkaar doen wennen. Zij verlangen niet naar elkaar want hun samenzijn is reeds vervulling.

Zij weten dat zij bij elkaar hooren. Eenmaal zullen ook hun lichamen zich vereenigen. Niet anders echter zal dat zijn dan alsof twee, die langen tijd hebben gevast, weer mogen eten. Heerlijk zal deze vervulling zijn, aan den tijd van het vasten echter zullen zij met weemoed terugdenken, dat vasten was heiliger.

Lang duurt hun gevangenschap. Week na week verstrijkt, week na week hopen zij, vreezen zij.

Zoolang zijn zij samen alleen geweest, zij verlangen er niet naar onder vreemden te zijn. Elk woord, elke blik van vreemden zal hen meer van elkaar verwijderen, nooit meer zullen zij zoo nauw verbonden zijn.

Zij spreken weinig. Zoo goed kennen zij elkaar dat een blik, een gebaar, een glimlach voldoende zijn.

Als zij in de gang stappen hooren, zien zij elkaar aan. De een voelt den schrik van den ander.

Als er op de deur wordt geklopt, als Nathan tegen hen praat, voelen zij elkanders vrees.

Ondanks dat moet het eenmaal eindigen.

Van dag tot dag valt er meer onrust in huis te bespeuren. Deuren worden dichtgeslagen. Keukengerei rinkelt. Het geluid van vreemde stemmen weerklinkt.

Met den handel gaat het vooruit. Kennissen komen Nathan weer opzoeken. Wat tijdens den winter gebeurde, is al haast weer vergeten. Men rept er niet over. Over het weer hebben zij het. Over de kansen voor het voorjaar, over de beurs, over de koersen.

Af en toe wordt een naam genoemd en dan merkt iemand op dat die man dood is. Niemand vraagt waaraan hij overleed. Niemand maakt gewag van de ziekte die de stad geteisterd heeft, van de aanhoudingen, van de doodvonnissen. Alleen maar naar Rahel informeert deze en gene. Hoe gaat het met haar, waar is zij, wat voert zij uit.

Dan antwoordt Nathan dat zijn dochter nog steeds in Neurenberg toeft bij haar tante. Die tante voelt zich zwak, zij

heeft hulp noodig. Doch wellicht komt Rahel spoedig thuis, Nathan heeft haar geschreven.

Men laat hun den tijd om te wennen.

Eerst zien vader en dochter elkaar vanuit de verte. De deuren staan een poos open, dan zijn Rahel en Eli weer alleen. Bij elkaar. Voelen hoe de banden die hen omsloten hielden losser werden en hen thans weer omsluiten.

Desondanks wordt de eerste omhelzing van vader en dochter een verrukking. Nathan schreit heviger dan Rahel. En Eli, ontroerd omdat Rahel ontroerd is, zwak nog, snikt met hen beiden mee.

Dagenlang trilt de emotie na in hun lichamen. Hun oogen glanzen koortsig, hun handen bewegen onvast.

Als Nathan naar Rahel roept, dan is het als een liefkoozing. Als Rahel tegen hem spreekt, dan beeft haar stem.

Daarna treft het haar dat alle vreugde alleen om haar is, dat men slechts haar welkom heet. Haar oogen ontmoeten die van Eli. Van Eli wenden zij zich tot Nathan, zij willen een brug slaan en ontwaren niets dan een leegte. Twee paar oogen die haar blik ontwijken. Zij ziet dat Eli het weet. Dat ook Nathan het weet. Zijn vleiende woorden lijken haar plotseling huichelarij. Hetgeen hij haar geeft, ontneemt hij Eli. En Eli begrijpt dat. Eli trekt zich terug. Eli is bedroefd, hij kan het niet verbergen voor Rahel.

Sterk was Eli toen hij bij Rahel kwam om voor haar te zorgen. Intusschen heeft het ziekbed hem verzwakt. Nu zit hij daar, zijn gezicht tusschen zijn handen.

Een groote jongen met breede schouders is hij nog steeds, maar hulpeloos als een kind. Het kind Eli weent. Het geeft zich gewonnen voordat het gestreden heeft. In naam van Hem die over recht en onrecht waakt, dat heeft hij eens gezegd tegen Nathan. Ernstig heeft hij het gezegd, vermanend. Misschien was het wat kinderachtig van hem dat zoo plechtig uit te drukken. Maar Nathan had geantwoord. Sober. In naam van God, had hij gezegd. En dat zal toch wel een geldige schuldbekentenis zijn, die men zou kunnen aanbieden. Geschreven of niet, waar God getuige is, zijn inkt, pen en papier overbodig.

Indien Eli niet zoo veranderd was, zou hij Nathan manen. Hij zou hem aan zijn woord houden. Misschien zou hij hem aan de woorden van den profeet herinneren, dat onze Heer ziekten de wereld inzendt tot straf voor zeven verschillende vergrijpen. Tot straf voor bloedvergieten en ontucht, roofzucht en laster, hoovaardij, kleinzieligheid en woordbreuk.

Woordbreuk! Misschien zou Eli Nathan kunnen vragen of hij nog meer ongeluk over de wereld wilde brengen, of het nog niet genoeg was. Doch Eli is een geslagen en gebroken man. Hij heeft vergeten dat hij rechten kan doen gelden, hij heeft nooit geleerd zijn schuldenaren het vuur na aan de schenen te leggen.

Het kan zijn dat Eli er ook te vroom voor is. Wellicht heeft hij te veel in boeken gelezen thans. Het zal wel zoo zijn dat de woorden van de Schrift een mensch toegevend maken. Den veeleischende leeren zij berusting, den opstandige zwijgen. Wie zich verzetten wil verzette zich tegen zich zelf, niet tegen zijn evennaaste.

Daarom zegt Eli tegen Rahel dat hij te gering is voor haar. Het zou beter zijn wanneer zij van elkaar gingen, wanneer hij terug ging naar de plaats waar hij vandaan kwam.

Dan kijkt Rahel hem aan. Niet bestraffend, niet verwijtend kijkt zij hem aan, en toch moet Eli onder haar blik het hoofd buigen.

Op den avond van dezen dag gebeurt het dat Rahel met haar boek bij hem komt en hem een regel wijst. Eli moet nu wel lezen wat er staat. ‘Hoe schoon siert de armoede het volk Israël. Gelijk een roode roos een wit paard, aldus siert de armoede het volk Israël.’ En dan buigt Eli zijn hoofd voor de tweede maal.

Vroeger was Rahel stil en gehoorzaam. Toen zij nog Nathans dochter was en verder niets.

Thans is Eli's kracht op haar overgegaan, tegelijk met zijn liefde. Met deze kracht gewapend treedt zij haar vader tegemoet. Aan zijn eed herinnert zij hem, aan de straffen, die God bestemd heeft voor hen die Zijn naam ijdellijk gebruiken. Zij wil hem gedwee maken. Zij streelt hem, zij spreekt hem van haar liefde voor Eli.

Zie, het is geen toeval dat ge iemand ontmoet op Uw levens-

pad. Met een drievoudige taak heeft God Eli tot haar gezonden: Om haar aan den dood te ontrukken, om haar op de proef te stellen, om haar tot zijn vrouw te maken. Ge weet, vader, dat God den mensch zijn levensgezel toewijst. De eene keer is het zoo dat de man zijn vrouw moet gaan zoeken, dan weer dat de vrouw uit zich zelf bij hem komt. Staat het niet geschreven: Voordat de Heilige, geprezen zij Zijn naam, de zielen de wereld inzendt, vormen telkens twee van hen een geheel, zijn man en vrouw een, en hun taak is het, elkaar terug te vinden en zich te hereenigen op deze aarde.

Het is waar, Rahel is zeer bedreven in de Schrift. Bij elk woord dat zij zegt, weet zij een toepasselijk gezegde uit de thora, uit de boeken van den profeet. Geleerd als een man is Rahel. Dat is echter juist de reden waarom Nathan haar niet geven wil aan een geringe, ongeletterde. Goede waar geeft men niet aan slechte klanten. Een mooie parel is niet voorbestemd op den weg vertrapt te worden.

Rahel hoort het. Ook haar vader is een verstandig man. En hetgeen hij doet, doet hij uit liefde voor Rahel, zijn eenig kind.

Plechtig staat hij thans voor haar. Wijdbeens, zijn vinger vermanend omhoog geheven.

Als je hem tot man neemt, dien Eli, dan zul je van mij geen anderen bruidsschat krijgen dan je kleeren en de geschenken die de wet voorschrijft.

Angst loert in zijn ooghoeken.

Dat ziet Rahel echter niet meer. Zij heeft in andere oogen leeren lezen. Deze zijn haar vreemd geworden. Vreemd is haar ook die stem geworden. Vreemd de man, die gezworen heeft en zijn eed breekt.

Zij laat hem staan, dien vreemde. Zij gaat terug naar haar kamer, terug naar Eli, dien zij gelijk een broeder liefheeft.

De nacht dooft veel van hetgeen daarvoor geweest is. Als een zwarte lei is de nacht, waar voordien iets op geschreven stond.

Nathan verlangt naar den nacht als naar een bondgenoot. Iedere nacht zal Rahel Eli meer doen vergeten. Tot zij weer Nathans dochter zal zijn zooals weleer. Zij zal naast hem zitten, zij zal zich nauwelijks nog Eli, den sjechtersknecht,

herinneren. Niet ineens zal zij zoodanig veranderen. Maar er zullen nachten komen en gaan en iedere nacht zal iets doen vervagen van hetgeen Eli in Rahels ziel grifte.

Aldus denkt Nathan. Doch de wijsheid van den ouderdom is niet die van de jeugd.

Wanneer Eli's beeld in haar ziel stond geprent tot nog toe zonder dat zij er zich van bewust was, thans voelt zij het daarin branden. Weliswaar kan men een ziel breken als een lei. Hetgeen er in gegrift was echter blijft voortbestaan. Onvergankelijk is het als het woord Gods.

Den avond van den volgenden dag neemt Rahel Eli bij de hand. Zoo leidt zij hem Nathans kamer binnen. Zij laat beide mannen naast zich neerzitten, den een rechts, den ander links. Dan begint zij met vertellen...

Eens leefde in Jeruzalem een man genaamd Kalba Saboea of Sjeboea, aldus geheeten, omdat hij ook den hongerigen hond verzadigde. Hij was een van de rijksten in dien tijd. Slechts Nikodemon ben Horion en Tsitsith-Hakkesath konden zich met hem meten. Beiden pronkten met hun bezit. De een verklaarde zich bereid de heilige stad tijdens het beleg een en twintig jaar lang van tarwe te voorzien. De ander wilde gedurende denzelfden tijd het hout leveren. Kalba Saboea echter beloofde wijn, zout en olie.

Een groot huis bezat deze man, met vele dienaren, en hij had vele kudden schapen en runderen buiten de stad.

De herder van zijn vee was ben Akiba. Schoon van gestalte. Maar meer nog goed dan schoon. Hij was vroom als herders vaak zijn, doch onnoozel als een kind. Voor niemand voelde hij zoo diepen afschuw als voor de rabbijnen. Hij placht te zeggen dat hij een schriftgeleerde zou kunnen verscheuren, zoo hij hem ontmoette. Verwaand zijn zij, zeide hij. Zij minachten ons ongeletterden; als een vloek zijn wij voor hen, als melaatschen die zij niet durven aanraken, teneinde zich niet te besmetten.

Kalba Saboea's dochter zag hem voor de eerste maal toen hij reeds een man was van omstreeks veertig jaar. Bij den put, waar haar meiden water haalden, zag zij hem staan. Zij hoorde hem vragen waarom de steen van den put een gleuf had. Kalba Saboea's dochter trad naast hem en wees naar

het touw. Aldus kan het zachte het harde uithollen, Akiba. Dat zeide zij tegen hem. Toen dacht de herder na en aldus luidde zijn antwoord: Als het zachte het harde uit kan hollen, hoe diep moeten zich dan wel de woorden van Gods leer, die zijn als van staal, in mijn hart boren, dat van vleesch is!

Bij die woorden glimlachte zij en tegen haar slavinnen zeide zij dat die man waardig was een leeraar te worden in Israël. Toen zij hem terugzag, wendde hij het hoofd af. Zij begreep dat hij de verleiding wilde ontwijken, want zij was mooi. En weder glimlachte zij.

Een week was verstreken, toen kwam zij bij hem en sprak met hem over God en de profeten. Hij trok van leer tegen de schriftgeleerden, doch zij doorgrondde zijn gedachten, die zuiver waren, zijn geloof, vast als een rots. Zij vroeg hem: Wanneer ik je lief had, wanneer ik je vrouw werd, zou je er dan toe kunnen besluiten naar een school te gaan, te studeeren?

Hij maakte bezwaren, hij zeide dat men hem bespotten zou. Een man is hij en hij weet minder dan een kind, zullen zij zeggen.

Kalba Saboea's dochter liet zich niet misleiden. Er wordt beweerd dat zij een ouden ezel uit den stal van haar vader liet brengen, die daar zijn genadebrood kreeg. Het zadel had den rug van het dier stukgewreven gedurende vele jaren, zooals het touw van den emmer den steen van den put. Thans legde het meisje den ezel een handvol aarde op de wonde plek, daarover heen strooide zij bloemenzaad.

Wie het zag, begreep er niets van. Doch na enkele dagen sproten de kiemen groen uit de zaadkorrels. En toen de bloemen geel en koperrood over den rug van den ezel hingen, stuurde het meisje Akiba daarmee naar de markt.

Iederen dag stuurde zij hem er met het oude dier heen en telkens omringden hem menschen, kinderen liepen achter hem aan, kooplieden en koopers, bedelaars en gebrekkigen en er was veel gelach en geschreeuw en bijtende spot. Een heele week lang geschiedde dat en daarna een tweede. In de derde week echter bleef het volk weg. Er vielen andere dingen te zien, dit schouwspel boezemde hen geen belang meer in. Toen zeide Kalba Saboea's dochter tot Akiba: Thans

kent ge der menschen aard. Een week lang zullen zij over je lachen, de tweede week ook nog misschien. Maar in de derde week zullen zij zeggen: zoo is deze man nu eenmaal, laat hem begaan.

Akiba erkende dat het meisje gelijk had. Hij zwoer dat hij zou gaan leeren. Bij God, ik zal het doen, zoo zeide hij. En hij trok haar met zich naar zijn legerstede van stroo en maakte haar heimelijk tot zijn vrouw. Als ik kon, zuchtte hij, hoe gaarne zou ik je een gouden diadeem op het hoofd zetten, de heele stad Jeruzalem uit goud gesmeed.

Nadien vertrok hij naar een leeraar die kleine kinderen onderrichtte. Bij hem leerde hij gelijk een kind het alphabet. Van voren naar achteren en van achteren naar voren leerde hij het, in volgorde eerst, toen door elkaar. Het tafelgebed prentte hij zich in, het wetboek der priesters, de geheele Schrift las hij en liet hij zich uitleggen, opdat hij ze tot in alle bijzonderheden verstaan zou.

Intusschen had Akiba's vrouw den leeftijd bereikt waarop een meisje haren echtgenoot moet kiezen. Vele jonge mannen kwamen bij haar vader, zij wees echter allen af.

Ten slotte werd Kalba Saboea ongeduldig. Hij vroeg zijn dochter waarom zij aldus handelde. Toen openbaarde zij hem aan wien zij toebehoorde. Zij was zonder vrees.

Haar vader zag zich teleurgesteld in al zijn verwachtingen. Hij rukte zich de haren uit het hoofd, scheurde zijn gewaad. Tegen zijn dochter zeide hij dat hij een gelofte zou doen. In naam van God verzekerde hij dat hij aan zijn dochter niets schenken zou van zijn bezit. En zij moest zijn huis verlaten voor het ondergaan der zon...

Rahel is bleek nadat zij dat alles heeft verteld. Een uur is verstreken. Haar stem klinkt heesch. Eli ziet hoe het ademen haar moeilijk valt door het vele spreken. Hij legt zijn hand op Rahels arm en vraagt haar zich te sparen. Laat zij er morgen mee voortgaan.

Zij aarzelt, stemt dan toe.

Zonder haar vader aan te zien verlaat zij de kamer. Zij slaapt thans weer alleen. Eli's bed staat in een kamer boven de hare. Den geheelen nacht denkt zij aan hem. Zij ziet hem, zittende op het veld bij een groote kudde, geduldig zooals hij

aan haar bed heeft gezeten. Een vuur flikkert naast hem. Hij bidt, een getrouwe herder. Eli ziet zij zoo zitten en ben Akiba. Zij zijn een en dezelfde.

Lang is het verhaal van ben Akiba. Rahel heeft er nog een geheelen ochtend, een middag, een avond voor noodig.

Aldus vertelt zij verder zijn geschiedenis:

Akiba bracht zijn vrouw bij zijn moeder. Hij bad zijn moeder voor haar te willen zorgen. Als ik terugkeer, Rahel, later, zal ik een gouden diadeem voor je maken als een zichtbaar teeken van mijn dankbaarheid. Met deze woorden nam hij afscheid van haar.

Hij ging naar rabbi Josoea te Jamnia, wiens faam groot was in dien tijd. Bij hem en bij rabbi Eliser zat hij jaar op jaar, stelde vragen, leerde en leerde tot hij wist vanwaar elk gebod en elk gebruik afkomstig waren. Alles wist hij te vinden, wist hij te verklaren in de Schrift.

Waarvan hij leefde?

Zie, Kalba Saboea's dochter had vele speelgenooten gehad. Nu zij verarmd was, kwamen zij heimelijk bij haar in het huis van haar schoonmoeder en brachten haar werk. Kunstig borduurde zij gewaden. Van al wat zij daarmee verdiende echter zond zij een deel aan haren geliefde, opdat hij niet behoefde te hongeren.

Anderen weer beweren dat hij zelf voor zijn dagelijksch brood gezorgd heeft. Houtspaanders zou hij hebben vergaard, de eene helft er van hebben verkocht, de andere helft zou hij hebben gebrand om bij het schijnsel 's nachts te lezen en te leeren.

Jaar op jaar verstreek. De wijsheid van de rabbijnen werd de wijsheid van Akiba. Twaalf jaar waren verloopen sinds Akiba zijn vrouw vaarwel had gezegd. Thans meende hij voldoende te weten. Hij maakte zich gereed om naar de stede te gaan vanwaar hij gekomen was.

Velen waren toen reeds vol bewondering voor zijn kennis. Zoo velen wilden van hem leeren, dat duizenden zich gereed maakten om met hem te gaan. De overlevering spreekt van twaalfduizend leerlingen.

Hoe verging het intusschen ben Akiba's vrouw, die bij zijn moeder woonde.

Trouw was zij aan hem blijven denken.

Nimmer was twijfel in haar gerezen.

Zij wist dat Akiba terug zou keeren. Op zekeren dag zal hij komen. Dan zal hij wijs zijn als koning Salomo. Een diadeem van goud zal hij voor mij smeden zooals een koningsdochter er geen kostbaarder bezit.

Niemand durfde er om te lachen. Slechts in 't geheim praatten de menschen over de vrouw van den herder Akiba. Hoe dwaas het van haar was al maar te blijven wachten.

Een was er die zich bovenal ergerde aan haar vast vertrouwen. Het was een man die mank liep. Hij woonde vlak bij Akiba's huis en zag diens mooie vrouw vaak voorbij wandelen. Dan bespotte hij haar. Terwijl je man nog leeft ben je gelijk een weduwe, beet hij haar toe.

Als zij hem aldus hoorde smalen, fonkelden haar oogen van toorn. Indien hij nog twaalf jaar wegbleef, zou mij dat liever zijn, dan wanneer hij terugkeerde zoo onwetend als gij! gaf zij ten antwoord. En het toeval wilde dat deze woorden haren man werden overgebracht, toen hij het oord naderde waar zijn vrouw en zijn moeder woonden.

Toen gebood Akiba allen die met hem waren meegekomen, achter te blijven. Het is maar al te waar, zeide hij. Hetgeen wij weten is weinig. Niet meer is het dan hetgeen in de boeken geschreven staat, hetgeen op de scholen geleerd wordt. Laten we terugkeeren naar de school en nog eens gaan leeren, nog eens even lang als wij reeds hebben gedaan. Het is beter bijtijds om te keeren, dan te wachten tot het te laat is.

Hierop ging rabbi Akiba wederom naar zijn leeraren terug, en zooals hij deden al zijn leerlingen.

De eerste twaalf jaar waren lang geweest, de tweede twaalf jaar werden langer. Niettemin hield hij zich aan zijn woord. Eerst toen die tijd om was, nam hij andermaal afscheid van zijn leeraren. Het aantal zijner leerlingen was tweemaal zoo groot geworden, want steeds toegenomen was zijn roem, de roem van een vromen, een wijzen, een volhardenden man. Toen Akiba zijn woonplaats weer naderde, ijlde de tijding van zijn komst hem vooruit, snel als een vuur over droog steppegras. Overal langs den weg dromden de menschen

samen om hem te zien en zijn talrijke volgelingen. Zoo velen waren het die met hem mee togen, dat de laatsten van hen het vorige gehucht, waar zij door waren getrokken, nog niet hadden verlaten, als het begin van den stoet reeds het volgende gehucht binnentrok.

De oudste mannen uit zijn geboorteplaats kwamen Akiba reeds van verre tegemoet om hem te eeren. Een ieder noodde hem in zijn huis om te rusten en te eten. Een woord slechts met hem te mogen wisselen scheen den menschen een groote eer toe.

Kalba Saboea, Akiba's schoonvader, had al die jaren geleefd als iemand die rouwt om een dierbaren bloedverwant. Sedert hij zijn dochter had verstooten, wilde geen spijze, geen drank hem smaken. Al hetgeen hij bezat schonk hem geen vreugde meer, dier noch mensch wilde hij in zijn nabijheid dulden. Iederen dag liet hij zich berichten over het welzijn van zijn dochter en steeds verborg hij dan zijn gezicht achter de mouw van zijn gewaad. Nooit vernam hij iets anders dan dat zij een armelijk bestaan leidde. Hongeren deed zij niet, maar zij leefde als de behoeftigen, alles moest zij derven waar vrouwen aan hechten.

Gedurende twee maal twaalf jaar had Kalba Saboea deze berichten moeten aanhooren. Bij elke bete broods die hij at moest hij er aan denken, bij elke teug die hij dronk.

Bitter is het voor een vader om te zien hoe zijn geslacht uitsterft. Met schoone gewaden zou zijn kind zich kunnen tooien. Schoonere gespen en snoeren zou zij kunnen dragen dan de andere vrouwen in het land.

Zoo vergaat het den mensch wanneer hij meent rechter te kunnen zijn over anderen.

In het eerste jaar dacht Kalba Saboea dat hij gelijk had en dat alle schande alleen over zijn dochter was gekomen. In het tweede jaar begon hij te twijfelen. In het derde wist hij dat een deel van al de schande hem trof, den vader. In het vierde ten slotte erkende hij dat de schande niet dengene treft die verstooten wordt, doch dengene die verstoot.

Kalba Saboea las verwijt en spot in de oogen der menschen. Wanneer hij kwaad hoorde spreken over zijn dochter, voelde hij het als een slag, hem toegebracht. Al haar schande, al haar nood werd zijn schande, zijn nood.

Toen, vier en twintig jaar nadat Akiba, zijn herder, vertrokken was uit het oord, hoorde Kalba Saboea van de komst van een geleerden wijzen rabbi.

In zijn boetekleed gaat hij naar Bne-Barak, waar de wijze man toeft. Nederig staat hij voor hem en zegt zijne bede. Vrijmoedig doet hij den rabbi het gansche verhaal. Hij spreekt over zijn berouw. En hij smeekt Akiba, hem van zijn eed te ontslaan.

Gelijk een blinde was ik. Recht hield ik voor onrecht, onrecht voor recht. Een booze demon moet mij hebben verblind, dat ik mijn eigen bloed verloochende. Het eenige wat mij tot verontschuldiging kan dienen is, dat die herder minder wist dan een kind. In haar pink had mijn dochter meer verstand dan hij in zijn hoofd.

De rabbi hierop zeide: niemand kan doorgronden wat God voornemens is met zijn schepselen. Niemand moet zich te hoog dunken voor den omgang met den gewonen man. Veel leed zou u en uw gezin bespaard zijn gebleven, indien ge dien herder toen als schoonzoon had erkend.

Tien dagen lang liet ben Akiba Kalba Saboea wachten voor zijn tent.

Den elfden dag ging hij naar hem toe, stelde hij hem een vraag.

Kalba Saboea, zeide hij. Indien die herder een geletterde ware geweest gelijk ik ben, zoudt ge hem dan uw dochter tot vrouw hebben gegeven?

Had hij maar een enkel hoofdstuk kunnen lezen, had hij alleen maar het tafelgebed kunnen opzeggen, dan zou ik hem mijn dochter hebben gegeven en de helft van al hetgeen ik bezit. Dat was het antwoord van Kalba Saboea.

Weer liet Abiba hem tien dagen wachten voor zijn tent.

Intusschen echter ging Kalba Saboea's dochter naar de tenten, ook zij had van den machtigen rabbi vernomen.

Niet in kostbare gewaden kwam zij, neen, zij droeg haar versleten kleed, het kleed der armoede. Toen Akiba's volgelingen haar zagen, wilden zij haar verjagen. Zij dachten niet anders dan dat zij hun meester om een aalmoes kwam vragen.

Akiba hoorde hun geschreeuw. Hij kwam naderbij en riep

de vrouw terug. Kalba Saboea stond naast hem terwijl hij zijn leerlingen allen uitschold voor dwazen. Wat wij hebben verworven aan wijsheid, gij en ik, is de vrucht van haar wijsheid. Alle eer die gij mij bewijst, behoort bewezen te worden aan haar. Want deze is mijn vrouw. De wijsheid der vrouwen bouwt het huis op en steunt het met zeven pilaren.

Voordat Akiba haar in zijn armen kon nemen, omhelsde en kuste hem Kalba Saboea. Tot zijn dochter zeide hij: Gezegend ben je dat je aan dezen rechtvaardige je liefde hebt geschonken. Je hebt het wereldsche en het hemelsche geluk terzelfdertijd verworven.

Rabbi Akiba onthief zijn schoonvader van zijn eed en ontving de helft van al hetgeen Kalba Saboea bezat. Aldus werd hij rijk en kon hij zijn vrouw het diadeem smeden, dat hij haar had beloofd. Van puur goud, waarin hij paarlen en edelsteenen liet zetten, dusdanig, dat zij de zon, de maan en de sterren uitbeeldden.

Tot aan zijn dood bleef Akiba met zijn leerlingen te Bne-Barak. Hier vindt men zijn graf en ook de graven van zijn leerlingen.

Van het vertellen zijn Rahels wangen rood geworden. Rood van opwinding, rood van inspanning.

Maar schaamte heeft ook het gezicht van Nathan en van Eli doen blozen. Dat van Nathan, omdat zijn dochter hem heeft doen inzien hoe klein zijn ziel is. Dat van Eli, omdat hij zich schaamt over Nathans schaamte. En omdat Rahel hem heeft vergeleken met een man, die een wijze was in Israël.

Niemand zegt meer een woord dien avond.

Stil gaan zij van elkaar.

Doch ieder weet het in zijn hart: morgen zullen zij elkaar de hand reiken, alle drie. Nathan zal zijn gelofte nakomen.

De jongste generatie en de werkelijkheid
Door Anthonie Donker
III

Hoornik heeft in zijn snelle en omvangrijke productie eigenlijk nog haast nooit een geheel gaaf, volkomen geslaagd gedicht gepubliceerd, maar hij is toch een belangrijk dichter. Dat dit bij een zoo groot voorbehoud ten opzichte van zijn werk van hem gezegd kan worden, pleit des te sterker voor zijn aanleg. Maar de tucht der verbeelding ontbreekt hem nog te zeer. Hij is zich te weinig bewust, hoezeer het er op aankomt, hoe nauw het luistert, het schrijven van een gedicht. Het is een gebrek aan werkelijkheidszin voor het dichterschap, dat de jonge dichters zich te gauw tevreden doet stellen met de uitkomst der werkingen die hun verbeelding ondergaat. Men denke daartegenover aan de geduldige en secure liefde voor het werk der verbeelding, die uit de gedichten van den toch juist zoo gaarne spelenden dichter Nijhoff spreekt, en aan het gespannen verantwoordelijkheidsbesef voor het gedicht dat Marsman zoo bijzonder kenmerkt. Er spreekt een veel nauwere consciëntie voor het gedicht uit. Het gemak waarmee de jongere dichters dikwijls de zich aanmeldende associaties en wendingen der verbeelding voor lief nemen, blijkbaar zonder nadere contrôle en schiftend herscheppen, zoodat elk voorstel dat de, niet spelende of werkende maar drijvende verbeelding doet, aanstonds aangenomen lijkt te worden zonder vorm van (scheppings-) proces, het wijst er op dat verval der verscultuur een lang niet denkbeeldig gevaar is. De wakkere bereidwilligheid tot een onbevooroordeeld herbeginnen en herbezinnen, waardoor hun werk na het romantisch pessimisme van Marsman en zijn tijdgenooten een nieuwe frischheid en in zijn geestelijke ongeoefendheid soms aandoenlijken levensmoed ademt, zal nog gepaard moeten worden aan een even ingehouden en door geen lichtvaardige voorspiegelin-

gen van het fantaseerend bewustzijn van zijn stuk te brengen verbeeldingsernst. Dan zal het oogenblik aanbreken, waarop de nieuwe poëzie, die kennelijk in wording is, geboren wordt. Hoornik heeft wel de notie van het moeilijk scheppingswerk, er staat hem wel een zeker ideaal voor van het 'kryptische' gedicht, het vers aan welks duisterheid de aandachtige oogen moeten wennen, eer men er de mysterieuze rangschikking der dingen in gewaar begint te worden, de 'schoone vindbaarheid' waarvan Boutens sprak. De buitengewone concentratie van den geest, die daartoe noodzakelijk is, kan zoowel een uiterst waakzame verbeeldingsactie zijn als een passieve toestand van a.h.w. mediumieke geestesklaarheid; het komt mij voor, dat Hoornik tot de dichters behoort, voor wie zulk een passiviteit de meest vruchtbare geestesstaat is, maar hij moet zich er voor wachten die te verwarren met een gemakkelijk optredende trance of droomopwinding, waarvan de neerslag in het bewustzijn dan ook dadelijk op grond van die inspiratieve gesteldheid voor poëtisch betrouwbaar wordt gehouden. Voor men zich op zulk een 'trance' verlaat, moet men er zeker van zijn zichzelve als medium volkomen te kunnen vertrouwen. Hoorniks gedichten behooren maar al te dikwijls niet tot de in den waren zin des woords duistere poëzie, tot welker diepte alleen tastend en langzaam doordringend toegang verkregen kan worden, maar zijn onduidelijk, onaf, en samengesteld uit associaties, waarvan het gedicht geen verantwoording aflegt en die de dichter niet op hun meer dan toevallig verband getoetst heeft. Met de publicatie daarvan bewijst hij dat hij de eischen aan zichzelf en de eischen die de lezer aan hem stellen kan, te laag stelt. Voorbeelden van zulke mislukte duistere poëzie bevat in zijn jongsten bundel Steenen vooral de afdeeling, welke dienzelfden titel draagt. Een voor zichzelf sprekend voorbeeld van tegenover den lezer onverantwoorde publicatie is bijv. het vers Ontploffing, waarvan de onnaspeurlijke associatiechaos (ondanks de preciese binnenrijmen) alleen uit een bewustzijnsexplosie verklaard kan worden.

> De mand met het brood en de flesch
> en de langzame druppelen bloed
> op het kleed,

op de voet van het glas,
in de beet naar den grond
worden één.
Ik verbloed.
Ik versteen.

Daarentegen toont het gedicht Ontwaken, wat Hoornik in geconcentreerde en verkorte verbeeldingsvormen zou kunnen bereiken. Het is het beeld van een droom, langs trekkende soldaten, de nieuwsgierige geestdrift van een kind en de droeve gedachten der moeder, dadelijk daarop de werkelijkheid, het ontwakend oog ontwaart in den helderen nacht de uniform:

'Moeder,' riep ik, en wrong mij
tusschen de kijkers vooraan.
'Allen verloren', zoo zong zij,
zoo zong mijn moeder.
Toen wees zij. En ik stond vooraan. -
Mijn uniform hing over den stoelrand,
een bies ving het licht van de maan.

Na Mattheus heeft Hoornik een tweede uitvoerig gedicht, of liever een lyrische gedichtencyclus geschreven, Geboorte[1]. Ofschoon Mattheus in opzet als episch gedicht bedoeld was, treedt de dichter in dezen lyrischen cyclus veel meer buiten zichzelven. Het is de geschiedenis eener zwangerschap gelijk de moeder wordende vrouw deze beleeft. De dichter tracht zich hier geheel in een andere gedachten- en gevoelswereld te verplaatsen en de gewaarwordingen en ontroeringen der vrouw te volgen, terwijl hij haar zelve aan het woord laat. Ging hij in zijn vroege sociale gedichten steeds uit van eigen reactie en emotie, die de ellende in de maatschappij bij hem opriep, deze verzenreeks, die het innerlijk leven van één mensch in een bijzondere levensperiode lyrisch uitbeeldt, maakt zich veel meer los van zijn eigen bewustzijn dan de voorafgegane sociale lyriek en de 'epiek' van Mattheus. Het gedicht vormt daardoor een nieuwe phase in zijn werk of neemt er in elk geval een afzonderlijke plaats in. Ook dit gedicht echter is maar zeer ten deele geslaagd en

1) Eerst verschenen bij Boucher, Den Haag, 1938, later met Mattheus bij Stols, Maastricht, 1939.

wanneer het goede er in niet zoo treffend en op sommige plaatsen bijzonder mooi was, wanneer de opzet van het geheel weer niet die gedurfde gooi naar het groote verried die ook van Mattheus den blijvenden indruk bepaalt, zou men zelfs van een mislukking spreken. Zoo zien wij in dezen cyclus weer telkens frappante heffingen der verbeelding afgewisseld door ongelukkige inzinkingen, en geen enkel der verzen is zonder opvallende zwakke plek, ja gemeenplaatsen, dooddoeners en stoplappen liggen er dwars tusschen door, maar er is de adem van het geheel, de toon, het in aandacht en aandoening verzonken relaas van wordend moederschap, die ons tot het eind toe niet doen vergeten, dat ook dit in aanleg tot iets groots bestemd is geweest en er de teekenen van niet heeft verloren.

De phasen welke het gedicht doorschrijdt, zijnde vereeniging van man en vrouw, met het nog onbewust ontkiemd verlangen naar moederschap, de ontspannen staat van ontvangen hebben, de eerste teekenen van het groeiend embryo, de fiere verwachting van het gezegend zijn, het gewaarworden der levende vrucht, de vrees bij het wegblijven der levensteekenen, de moed en wil het kind te dragen en de pijnen te verduren, het zeker gevoel van behoed te zijn, afgewisseld door nieuwe vrees en onzekerheid of de vrucht nog leeft, de wensch nog vereenigd en ongescheiden te blijven (uitgesproken door een stem, de vrucht zelf), de naderende vervuldheid, dan de hoop dat dit kind de wereld tot een nieuw doel zal helpen leiden, de geboorte en de eerste kreet van het ter wereld gebrachte kind. Het is opvallend dat de dichter, misschien doordat hij moe werd en den opzet niet vermocht vol te houden na den opgang tot de geboorte deze zelf nauwelijks behandelt en het gedicht zich naar het einde haast zonder intensiveering der beeldende macht.

Degene die spreekt is in het geheele gedicht de vrouw, behalve in de eerste strofe, waar verhaald wordt wat zij ondervindt: - ‘voelt zij een zacht en teeder dringen -’. Voor het overige is, tot in het spreken der vrucht (een verbreking overigens van het gesluierde, ingekeerde karakter van het gedicht), de ‘monologue intérieure’ van het vrouwelijk gevoelsleven volgehouden. Doch in de voorlaatste strofe treedt een uitwendig element op met de opeens geuite hoop, dat dit leven

vrede moge bevorderen (‘zal uwe lamp geen vrede schijnen, dan zij uw navelstreng vervloekt’) en het is op die plek dat wij sterk den indruk krijgen: hier vergat de dichter de gedachten der vrouw te blijven volgen, hier maakt zich zijn eigen wensch en gedachte er van meester en spreekt opeens de dichter zelf, die zoo uit den toon van het gedicht valt:

> O, kind, in eenzaamheid geworden,
> dat driftig naar het leven bijt:
> geef aan dit land een nieuwe orde,
> en 't rhythme van een nieuwen tijd.

In het homogene innerlijke proces is deze zinspeling op de wereld en de toekomst een moment van veruiterlijking, dat te sterk en te abrupt buiten de sfeer van het geheel treedt. Het bewijst, met de dan volgende laatste strofe waarin het geboorteproces met weinig beeldende middelen in een drietal strofen beëindigd wordt, dat de dichter zijn doelstelling niet ten einde toe aangekund heeft.

Temidden der telkens intredende vervagingen treffen de bijzonder concrete regels, waarmee duidelijk en onbeschroomd maar ook ingehouden en met maatgevoel het voortschrijdend wordingsproces afgebakend wordt, als: - diep ligt het zaad ter wel besloten -; nu ik het maal wil toebereiden, klopt een mij aan met donkren bons; - reeds zakt gij lager in mijn schoot -; gij die in mij uw ligging zoekt. Het wijst op een even onbevangen openhartigheid als directen werkelijkheidszin. Het mysterie wordt niet losgemaakt van het feitelijk proces, en dat het levenswonder er door het physiologisch ‘verslag’ niet minder van wordt, behoeft geen betoog voor wie de kracht eener zuivere zakelijkheid inzien.

Een nadeel voor het gedicht, zij het niet te ernstig, is dunkt mij, dat het in het vierde gedeelte opeens uit het algemeen menschelijke naar bijbelsch aandoende sfeer verplaatst wordt, in elk geval in een nader bepaalde omgeving, waarop vroeger noch later gezinspeeld wordt en die een oogenblikkelijke sfeerwijziging veroorzaakt, welke terwille der eenheid beter vermeden had kunnen worden:

> en in den put bij 't water halen,
> daar spiegel ik, en spiegel u.

Het zal wel samenhangen met Hoorniks voorkeur voor bij-

belsche beelden, waaraan hij hier onwillekeurig en onvoldoende gemotiveerd toegeeft. Dat hij zich hier door psalm-reminiscenties heeft laten leiden, blijkt trouwens uit meer plaatsen in dat vierde gedeelte; verder in het gedicht keert die toon echter niet terug en daarom had hij de op zichzelf-staande bijbelsch getinte beelden beter achterwege gelaten. Erger zijn de talrijke leelijke plaatsen in het gedicht, waaruit blijkt dat de dichter de bewerking te vroeg heeft opgegeven (vooral de rijmen verleiden hem vaak tot zwakheid). Na het goede inleidende gedicht, dat toch ook een enkele zwakke steê vertoont, is het tweede dadelijk een voorbeeld van de vervaging en onduidelijkheid, waar Hoornik zoo gemakkelijk aan toegeeft.

> Nòg is de dag mij groot geheim,
> nòg weet ik niet, of gij, verbeide,
> zijt ingegaan tot mijn domein:
> zult gij u tot mijn vleesch belijden...?
>
> Ontvangenis, gij maakt mij stil,
> diep ligt het zaad ter wel besloten.
> Reik mij den mantel, zoo ik ril,
> kus mij de borsten, de ontbloote.
>
> En slaat de angst mij op de keel,
> behoed mij, dat ik niet zal breken,
> en laat mij zacht zijn als fluweel,
> geef aan mijn schoot het moederteeken.
>
> Nu groeit gij, maar reeds ben ik moe,
> nu krimpt de nacht tot paarse dampen,
> nu sluiten wij de oogen toe,
> het huis is stil, gedoofd de lampen.

Uit de tweede strofe blijkt, dat de ontvangenis wordt toegesproken, een geschieden zoo groot, dat men het als persoon of als wezen kan voorstellen, al voldoet dit niet geheel door de nauwe verwantschap met de rhetorische personificatie. Maar in de eerste strofe kan het niet strikt de ontvangenis zijn, welke wordt toegesproken, want zij wordt wel verbeid maar kan niet ingaan: hier zou de bevruchting, de geest des levens bedoeld moeten zijn (leelijk zijn op zichzelf voorts de eerste en de vierde regel, en de vier ij-klanken in deze strofe vor-

men een klankeenzijdigheid, die alleen door een bepaald beeldend effect verantwoord zou zijn). Het vers verwijlt verder in een post coitum-sfeer van moeheid en ontspanning, en de vragen in de zevende en achtste regel schijnen ook minder tot de abstractie, de ontvangenis, gericht, dan aan concrete handelingen te herinneren, en ditmaal zou de man de toegesprokene kunnen zijn, ook in de derde strofe, terwijl in de vierde met 'gij' de vrucht, het kind bedoeld moet zijn. Het verschillend interpretabele pleit niet voor de duidelijkheid der voorstelling. Het is dit gebrek aan klaarheid, dat Hoorniks verzen zoo vaak onbevredigend maakt.

Daartegenover vinden wij hem op zijn best in het kleine, derde fragment (slechts inzinkend in den laatsten regel):

> Van kim tot tegenkim gezogen,
> een vrucht in schemerweek moeras,
> nog toegeschubd de visschenoogen,
> gelubd gelijk een droomgewas,
> hebt gij u in mijn slaap bewogen,
> en wist ik, dat gij wordend was.

Merkwaardig is het, dat niet lang na Hoorniks gedicht een tweetal bundels verschenen zijn, die hetzelfde onderwerp behandelen. Of zij mede door Hoorniks gedicht geïnspireerd werden, doet weinig ter zake, daar elk een eigen toon heeft. Het zijn Moederschap van Marcel Coole (verschenen te Mechelen in den 3en jaargang der Bladen voor de poëzie) en de kleine bundel Hartslag van Adr. Morrien (Stols, Maastricht, 1939). Het eerste is een kleine cyclus van een achttal gedichten. Deze zijn niet sterk maar treffend door de zuivere en oprechte toon. Zij geven gewaarwordingen weer van den man tijdens de zwangerschap zijner vrouw en ademen een heldere liefde en zuiveren, naïeven geest. Het zwangerschapsleven der vrouw, voor den man een gesloten wereld, wordt hier zelfs nauwelijks tot voorwerp van overdenking en fantasie, er wordt geen poging gedaan deze inkeer der psyche (indien het zoo te noemen is, vrouwelijke zelfbeschouwing en psychologische waarneming van sexegenooten zou daarover uitsluitsel moeten geven) te volgen of te analyseeren. De man ondervindt vooral zijn eigen weergekeerde eenzaamheid, getemperd door vereering en verwach-

ting. Opmerkelijk is de zooveel serener en levensblijer toon: Hoornik, tot het tragische en getourmenteerde geneigd, kon zijn gedicht weinig mee geven van eenvoudigen levensmoed en natuurlijke vitalteit, wel treft in zijn voorstelling het volkomen ontbreken van angst en gedachten van zelfbehoud, de vrees geldt alleen het kind. Levensweelde en lust hebben bij Coole hun plaats in het spel der levenskrachten, dat niet als tragedie of mysterie doorleefd wordt, maar met eenvoudige en dankbare, als vanzelfsprekende aanvaarding. In Morriens bundel zijn enkele gedichten, meer verspreid en incidenteel, niet in cyclisch verband, aan zwangerschap en moederschap gewijd. Het zijn nog aarzelende gedichten, maar getuigend van onmiskenbaar talent. Ook hier houdt de dichter zich met een beschroomde devotie op een afstand van het ontoegankelijk geheim der wordende en geworden moederlijkheid, een eerbiedige verwondering die zich daardoor met geen voorstellingen durft vullen. Er zijn echter enkele zeer mooie strofen bij, als bijv. de eerste drie van De moeder en het slot van Annunciatie:

> Door het venster zie ik de zwarte daken
> Strak aan het geheim van den hemel raken,
> Zooals ik raak aan 't geheim van mijn kind.

Ook bij dezen jongen dichter treft een reeds genoemd verschil met de vorige generatie van door den oorlog gevoede, of ondervoede en aangetaste romantici: geen ontgoocheling of vlucht of verzet tegen het leven maar poging tot herstel en herwinning van levensidealen, een elementaire, geestelijk onverdiepte maar onbevangen levensaanvaarding, die kenmerkend lijkt te zijn voor meer dan één onder de jongste generatie in de poëzie.

Het derde, tamelijk omvangrijke gedicht van Hoornik, Requiem, is het minste van de drie, zooals trouwens de geheele jongste, te snel na de vorige verschenen bundel Steenen[1)] een inzinking openbaart. Een krantenbericht: te Middelharnis is een kind verdronken, vervolgt den dichter, het wordt een obsessie: hoe is het toegegaan? en daarbij voegt zich het pijnigend, onbeantwoord waarom, dat hem bij de waarneming van alle menschelijk leed niet loslaat en van begin af

1) Verschenen bij Stols, Maastricht, 1939.

zijn probleem is geweest. De opzet is een vondst, die weer veel belooft. De dichter verdiept er zich in, hoe het gebeurt kan zijn en telkens komt de stem van het kind hem op weg of uit den droom helpen, en doet hem zijn gepeinzen herzien. Telkens nadat hem dat mysterieuze stemmetje uit de verte onderbroken en aangemoedigd heeft, zoekt hij zijn licht, herdenkend requiem aan te heffen, in een smallere, snellere strofe die weer afgebroken wordt door de hervatting der gepeinzen en weer opgevat als de stem van het kind hem nieuw licht heeft gegeven en uit de verwarring zijner gepeinzen naar een nieuw visioen heeft geleid. Zoo peinst en zingt hij afwisselend voort, tot hij zich door te zingen van die obsessie bevrijd heeft. Bevrijd, kan men ternauwernood zeggen, ontdaan liever. Want wat hem geen rust laat, is het pijnigend waarom, de door allen in deze gebrekkige wereld tezamen gedeelde schuld aan leed en ongeluk, die de mensch met zijn leven in het leven binnenvoert. Ten einde raad en zonder antwoord gebleven, richt hij zijn vragende smeekbede tot zijn gestorven moeder (als in Mattheus weder de laatste toevlucht in een leven dat hem nergens houvast biedt), om haar ontferming te vragen over dit rusteloos met hem omdwalende, zinloos en onbegrepen kinderlot, waarin alle leed ter wereld om een antwoord en verantwoording vraagt, en het is daarmee dat hij hoopt die kwelling in zich gesust en in het lied tenminste ten deele buiten zich en tot rust gebracht te hebben. Wat een prachtig gedicht had dit kunnen worden! Het deert niet, dat het door de herinnering aan den toon van Bunings ballade der zeven hengelaars gestimuleerd lijkt, en dat het nog andere reminiscenties bevat (hoe vaak hebben dichters de fascinatie van het verdrinken van een kind ondergaan, in alle toonaarden, van Speenhoffs drijvende klompjes tot Boutens' van den dood teruggekeerd kind). Maar het gedicht heeft door andere oorzaken geen gelijken tred met den opzet gehouden: ook hier heeft weer de haast of voorbarige voldaanheid schuld, dat zooveel stoplappen bleven staan, zooveel doffe plekken niet herzien werden; de ‘poésie parlante’ faalt zoovaak de taal in haar gewoonheid niet juist bijzonder wordt (merkwaardig is echter het als geheel op zichzelf staande gedicht in spreektoon: ‘Ik wil vandaag een reiscostuum gaan koopen’.) Het weerkeeren van het refrein

wordt niet genoeg tot beklemming, de aldoor terugkeerende rijmengroep: verdronken, verzonken, geklonken wekt meer den indruk van armoede dan van fascineerende eentonigheid. De veronderstellingen over den dood van het kind zijn niet zoo kenteekenend gekozen, dat wij ze ons niet evengoed door een serie andere vervangen konden voorstellen, en ook de bij zulk een gegeven begeerig op den uitkijk staande sentimentaliteit is niet geheel ontloopen. (‘En even heeft, even, geschommeld je kleine wit-houten paard.’) De fout is dat de dichter niet gewacht heeft tot hij ‘het stil genoeg vond voor dit lied’.

De zwakheid van Hoornik als dichter is niet, dat hij geen enkel houvast aan het leven vindt - dat staat immers buiten zijn dichterschap en gaat de levensbeschouwing aan, waarvan de wording, de vergeefsche of bekroonde strijd ervoor, het geestelijk schouwspel zou kunnen opleveren dat zich in zijn poëzie afspeelt -. Zijn zwakheid is niet, dat hij geen ander geestelijk bezit kan toonen dan een trouwens meer instinctieve gehechtheid aan het verleden, het verlorene, moeder en geloof, en aan zijn omgeving, zijn stad: Slauerhoff bezat immers ook geen enkele zekerheid en had aan dat gemis voor een heel leven als dichter stof genoeg gehad. Maar de fout van Hoorniks poëzie is, dat zij voorloopig meer hevig bewogen dan sterk verbeeldend is en dat de verbeelding van die bewogenheid een te haastig gebruik maakt. Toch staat hem als dichter een doel voor oogen, dat juist in dezen zwakken bundel Steenen scherper vormen lijkt te willen nemen. Hij blijft hier weliswaar te stelselmatig in den ban van dat afkeuringssymbool voor alle levensverstarring: steenen, waarmee hij roept om voedsel, brood, en warmen, vochtigen, vruchtbaren grond waaraan de naakte voeten weer aarde kunnen voelen insteê van geschoeid en op asfalt van de aarde smadelijk geïsoleerd te zijn, maar door die stelselmatigheid heen zoekt de dichter naar een strikter verbeeldingsarbeid, streeft hij naar een strenger scheppen. Doch om dat te verwezenlijken en zijn talent in werk van waarlijk blijvende verbeeldingsmacht te realiseeren, zal hij op zijn minst even sterke inspiratie van de verbeelding als van de emotie noodig hebben. De verhouding dier beide in zijn werk is thans nog onevenredig.

Parade der jeugd
(Het poëzienummer van ‘Werk’)
Door Theun de Vries

> ‘Die blosse Dichtergabe in ihrer Vereinzelung wird heutzutage vielleicht etwas überschätzt; zuweilen schliesst sie weder Geistesarmut noch seelische Unreife und Unkultur aus.’
> Georg Brandes: G o e t h e

Het gebruiken van een motto, als boven deze beschouwing geplaatst, heeft zijn onrechtvaardige zijde, met name, wanneer men het toepast op de dichtende jeugd, wier ‘seelische Unreife’ dikwijls een charme is, waaraan we ettelijke meesterwerken in de wereldliteratuur hebben toe te schrijven. En zo deze charme zich niet in een literair meesterstuk weet om te zetten, mag het ook weer niet tegenover de jonge poëten worden uitgespeeld.

Wanneer ik dit motto toch gebruik, dan richt het zijn verwijt over de hoofden van de jonge dichtergeneratie heen tot de maatschappij, die hen maakte, zoals ze zijn geworden. Voor mij ligt nummer 5 van het maandblad ‘Werk’, het blad der allerjongsten, waaraan deze keer drie en twintig dichteressen en dichters hebben meegewerkt. Deze parade der jeugd kan men helaas, om in de filmtaal onzer dagen te spreken, geen parade der triumfen noemen. Het is niet de schuld van hen, wier namen hier bijeen staan. Hun schuld is slechts zijdelings, is meer een betreurenswaardige consequentie. Zij zijn de kinderen en kleinkinderen van het geslacht, dat de oorlog van 1914 niet verhinderde en dat machteloos blijft, om de oorlog van thans, zoals deze reeds op ettelijke punten van de aardbol begonnen is, te beteugelen. Zij zijn de kinderen van een mobilisatie, twee verwoestende maatschappelijke crisissen en een wereldbeschouwing, die iedere dag een nieuwe scheur, een verse breuk met leugens

bepleisteren moet. Geloof niet, dat zij niet de drang naar waarheid en rechtvaardigheid in zich hebben. Maar zij hebben veel bedrog gezien, zij hebben (waarschijnlijk) geen vertrouwen meer in de boeken, zij gaan af op hun zintuigen, die als blinde schijnwerpers, als onbeschermde voelhorens in de nacht tasten, en de zeer, zeer kleine wereld, die zij daarmee bereiken kunnen, slaan zij nog met achterdocht of cynische betweterij gade. Hun betweterij is ondertussen, trots veel uiterlijke durfachtigheid, inwendig naïef en daardoor roerend. Zij menen zoveel geleerd te hebben, maar het is eigenlijk slechts deze kennis, dat men hen en hun goede wil, hen en hun kinderlijke hoop in de steek gelaten heeft; dat zij slechts in deze samenleving worden geduld als soldaten, hetzij van kantoor, redactiebureau of fabriek; dat sergeants en kolonels in burger of in khaki in naam van profitanten en politieke zwendelaars over hun leven, hun talenten en energieën beschikken. - Deze jeugd leeft kennelijk onder een druk die de oprechtheid verwringt en de helderheid van blik meestal somber vertroebelt met beelden van boze voorgevoelens. Het geestelijk gehalte van deze poëzie is dan ook uiterst sober; maar de aanklacht, die daarin besloten ligt, treft degenen, die verantwoordelijk zijn voor de instandhouding van een wereld, waarin men de jeugd zózeer kan beroven van haar stralend élan, dat zij zich moet uiten op een wijze, als wij hier aantreffen.

Zo zal het duidelijk zijn, waarom dit poëzienummer van ‘Werk’ in vele opzichten psychologische betekenis heeft; dat het een graadmeter genoemd kan worden. Niet de ‘blosse Dichtergabe’ van vele der medewerkers is hier beslissend. Ondanks het feit, dat er aanzienlijk talent door loopt, vormt het zich vrijwel niet tot mineraal, tot diamant. Het blijft voornamelijk schittergruis, en dit kan niet anders, wijl de zieke moederbodem een waardevolle kristallisatie belemmert.

De redacteur, E d . H o o r n i k , wiens bizondere betekenis als dichter in ‘Mattheüs’ (een menselijk-artistiek hoogtepunt) en in de bundel ‘Geboorte’ (de lyrische verwoording van het haast-onuitsprekelijke) buiten kijf was, heeft zijn reputatie niet verbeterd door de publicatie van de bundel ‘Stenen’, en de daaraan nog voorafgaande verzen in ‘Drie

op één perron'. Met het omgekeerde van Euphorion in Faust II zou hij op zich zelf kunnen toepassen, dat het 'leicht Errungene' hem juist 'ergetzt'. Hij woelt wel oppervlakkig in de stenen, maar hij wil niet weten, of daaronder ook nog goud begraven ligt. Hij wil zelfs een 'steen onder stenen' zijn - een koppig en... nogal kinderachtig antwoord op een aanmerking, die hem blijkbaar door dichters in het koffijhuis is gemaakt. - Het doet een weinig pijnlijk aan, en de Muze moet zich gedwongen voelen, haar gelaat achter een tip van haar japon te verbergen, als men de bijdragen in dit poëzienummer van Hoornik leest.

Wat toch is het geval? Hier hebben we een onmiddellijk voorbeeld van de 'seelische Unreife', eerder gezegd: onstandvastigheid, die den jongen poëet anno 1939 kenmerkt. Hoornik heeft zich, voornamelijk onder de druk ener sociale bewustwording, aan de vooroordelen van een godsdienstige waan ontworsteld. Dit nam niet weg, dat hij nog steeds een te makkelijk spel bedreef met religieuze symbolen, al was het duidelijk, dat de inhoud van zijn denken op weg was zich ook van deze belemmeringen te ontdoen. Eensklaps echter treffen we hem hier weer aan als... religieus dichter! 'Gethsemane', 'Goede Vrijdag', 'Paaschmorgen' zijn de titels van deze drie kleine verzen. Het tweede, dat als gedicht het best geslaagd mag heten, is te typerend voor deze terugval, dan dat men het niet zou citeren:

> De paarse doek is opgebonden,
> De droge ratelslag gehoord;
> Ik vlucht, mij jagen felle honden
> En dertig zilverlingen voort.
> In het door duivelen bemande
> Geprikkelde en gierig vleesch,
> Heeft Hij Zijn zoete kus doen branden,
> Na 't maal, toen Hij ons onderwees.
> Wanhopend zoek ik wilder vlagen
> Dan vrouwen en harmonica;
> Mijn schedel droom ik stuk geslagen
> De holten door grijnst Golgotha.

Een beklemmend vers - dat een sterk dichterlijk vermogen naast een volkomen afwezigheid van geestelijke zelfcritiek

aan de dag legt; een vers, dat in de gespatieerde regels zeer wel onthult, hoe Hoornik hier het besef van v e r r a a d aan het positieve in zijn persoonlijkheid aan den lijve ondervindt, zoals ook de laatste twee regels ons onthullen, dat de dichter zich weerloos laat bespelen door de angstige atavismen van de jeugd (wie heeft als kind óók niet gebeefd bij de namen Gethsemane of Golgotha, met hun schrikbarende rouwklank en dreiging?) - Maar wat betekent deze vlucht in de a n g s t d e r k i n d e r j a r e n? Een afkeer, om de werkelijkheid van het volwassen leven te aanvaarden, angst om de woelende conflicten der puberteit voor eens en altijd uit te roeien, geestelijke lafheid, om het op den man af te zeggen, die thans weliswaar nog potent genoeg is, om er verzen op af te stemmen, maar die, bij de opbouw van het talent, van de scheppende persoonlijkheid, eerlang zal blijken, de wezenlijk creatieve krachten te hebben ondermijnd. Al weer: niet den dichter treft in laatste instantie deze beschuldiging van levensonmacht. Hij is slechts een exponent van vernielende onderstromingen in het moderne bewustzijn. Maar zijn 'geval' is wel een van de treffendste van deze gehele dichterlijke verzameling.

Laten wij nog enkele figuren dezer 'kleine parade' voor het front roepen.

M. V a s a l i s opent dit nummer met een vers 'De zieke blanke'. Er valt hierover poëtisch niet veel te zeggen. De idee fixe van de rassenmeerderwaardigheid van den man in de titelrol tegenover den gezonden neger, die hem in de ligstoel draagt, is er nogal melodramatisch in verwerkt:

> De lust zijn slaaf te overwinnen
> doodsangst om in zijn sterke greep kapot te gaan
> doen hem de ergste kwellingen verzinnen.
> Hardop. Hij weet, dat hij niet wordt verstaan.

Wat geesteshouding betreft, is echter dit vers weer veel kenmerkender dan om zijn dichterlijke waarde. De neger als nieuwe verschijning in de typologie van een nogal exotische roman- en dichtkunst (Helman, Van Wessem, Slauerhoff) treedt nu eens niet meer op als saxofonist, flaneur of held-der-jungle. Hij staat hier, om zo te zeggen, 'Amerikaans' voor ons, als de levende robot, op wien de blanken spuwen.

Had iemand voor 20 jaar, toen de ‘vernieuwing’ van onze jonge poëzie begon, vermoed, dat het rassenvraagstuk zo brutaal en nuchter in de pure poëzie zou dringen? Realiteit overwint!

In de verzen van Gerard den Brabander, evenmin als Hoornik eigenlijk meer tot de ‘allerjongsten’ behorende, treft de worsteling om een zekere verloren menselijkheid, zoals in het gedicht ‘Ogen’:

> ...ik ben één van hen naar wie zij schreien,
> en zelve schrei ik weer naar een van hen.
> Al deze hopelooze uitgeweende wijë
> oogen zijn spiegels waar ook ik in ben.

Deernis, gemengd met een nauwelijks-verholen sexuele nieuwsgierigheid is er in het vers ‘Non op 't station’:

> Zij drentelt en zij bidt; zij bidt
> zichzelve en den jongen dood.
> Zij bidt over haar leege schoot;
> zij bidt haar dagen leeg en wit.

Deernis leeft er ook in ‘Delirium tremens’ en de ‘Pindaman’, terwijl in den ‘haringetenden gentleman’ weer het modernistisch, navrant-gewilde van den Brabander's ‘aangeschoten’ humor leeft:

> ...in den éven wanklen schoen
> wiegt met zijn dunne en broze koten
> de oermensch dierlijk op zijn pooten
> en droomt in 't hart van dit seizoen
>
> onrustig van moeras en wier,
> van vuursteen en van hagedissen.

Na de overwegend erotische, uiterst troebele verzen, die deze dichter van grote begaafdheid en geraffineerde uitdrukkingskracht in ‘Drie op één perron’ publiceerde, is hier, nog ietwat mat en tastend, de drang naar hernieuwde eenvoud, maar vooral naar de terugkeer tot den naaste uit de schuilholen van het Ik. Deze neiging stempelt Den Brabander's verzen, die nooit zinledig, nooit ‘blosse Dichtergabe’ zijn, mee tot de belangwekkendste van dit poëzienummer, al ver-

geet men niet, dat bij hem het stadium der psychische onrijpheid reeds is overwonnen, en dat een vergelijking met jongere talenten feitelijk unfair is. -

M. M o k schijnt zich vast te willen zuigen op het epische genre, zoals hij dat met ‘Exodus’ en ‘Kaas- en broodspel’ inzette. Zulk een streven zou kunnen duiden op behoefte naar objectivering, naar het bewust verdringen van het overpersoonlijke en een zich hervinden in een brede literaire stijl. In het ‘Kaas- en broodspel’ werd men ten zeerste geboeid door de sociale ernst, die Mok ook bij veelal kleurige beschrijvingen aan de dag legde, ook al hebben sommige critici zich al te makkelijk laten vangen door 's dichters vermeende ‘revolutionaire’ instelling. Van dit sociale element is dan ook in het fragment ‘De Rattenvanger’, in het Mei-nummer van Werk afgedrukt, al bijster weinig over. Wel vindt men vaak weer de gezwollen epiek, die ook de schaduwzijde van ‘Kaas- en broodspel’ uitmaakte:

> Waar men zijn voeten plaatste, schoten dieren
> elkander na, de aarde golfde mee
> in dit bewegen, het verbijsterd tieren
> van een door stormen aangezweepte zee(!)

Zo schreven een Klinger en een Lenz honderdvijftig jaar geleden, in de jaren van Sturm und Drang, maar men hoeft dergelijke al te snel neergeschreven gewelddadigheden toch zeker niet van een dichter te accepteren, die kort daarvoor nog een elegische strofe als de volgende weet te dichten:

> Het kerkhof bloeide onder zware linden,
> wier kruin zich naar de doden overboog,
> en als de wind de bladeren bewoog,
> klonken de stemmen weer van de beminden,
> die, op een stille morgen uitgedragen,
> en aan de goede aarde toevertrouwd,
> het leven leidden, dat de zin ontvouwt,
> waarvan in dromen soms een zwak gewagen
> waarneembaar is, het ruisen van een lied,
> dat sterfelijken altijd blijft verlokken,
> totdat de droom voor eeuwig is voltrokken
> en de genade over hen gebiedt.

Ook hier is de Romantiek, maar in haar verstilde, edele vorm, met iets van Novalis, Eichendorff, met de natuurweemoed van Rauch's Maannacht, met een ondertoon van Schubert. Doch deze vergelijking moge tevens tonen, dat er gevaarlijke wegen voor dezen dichter lokken. Dat hij reeds drie keer een gegeven uit het verleden nam, is tot daaraantoe; het gevaar ligt in het vluchtkarakter, dat Mok's poëzie op deze wijze gaat krijgen. In ‘Kaas- en broodspel’, dat interessant was ook om het beschreven conflict en dat in zijn karakteristiek der middeleeuwse klassen zelfs boven het gemiddeld kennisniveau van den hedendaagsen jongen poëet steeg, - hetgeen al een verdienste geworden is! - was het gegeven a.h.w. nog van een onmiddellijke actualiteit; deze Rattenvanger lijkt mij echter een heerschap, dat ons naar dezelfde Kyffhäuser leidt, die Heine reeds als een valstrik voor den vooruitstrevenden mens bestempelde, n.l. de romantische verbeelding als een broeinest van reactionaire spoken, die in het verleden begraven leken te liggen.... Als bijna al deze jongelieden heeft ook Mok vooral verdieping nodig, een gescherpter historisch bewustzijn, met name, wanneer hij zich in dit epische genre blijft bewegen, dat naar de eenvoudige wet van ‘andere tijden, andere zeden’ den dichter ongetwijfeld toestaat, het verleden te doorgronden, maar niet, om het als een schuilkelder voor het bombardement der werkelijkheid te benutten.

De dichter A l b e toont zich nog niet aan Guido Gezelle's magische enjambementen ontgroeid, als hij dicht:

> Het weerbeeld wiegt
> in leed en min
> mijn schrale weeld'
> want in uw diep,
> o meer, bedriegt
> geen schijn den zin,
> geen drop het beeld.

In de andere verzen van dezen dichter, die zeker in niet geringe mate over de ‘blosse Dichtergabe’ beschikt, weerspiegelt zich onbewust de ondergang, de vernietiging van de illusie, die deze wereld hem op wil dringen. Zowel in ‘De verloren vrucht’ met deze ‘rottings’-strofe

klamme grassen
waar tor en made
zich aan 't gevallen
ooft verzaden,

als in het vers ‘Morenen’ met deze wending

(mij is) de laatste trots
van rots tot gruis gespleten
en kon ik tusschen kruin en afgrond
mijn grootheid en mijn angsten meten,

spreekt iets meer dan het individu. Hier is, wat schijnbaar tot de pure dichterlijke uitval hoort, zelfs van een indirecte maatschappelijkheid, waarbij het wereldbeeld van thans ervaren wordt als onvruchtbaarheid, ondergang, ruïne, terwijl de mens als een armzalig insect tegen een brokkelende bergwand hangt. Zulke gedichten zijn in hun genre niet minder maatschappelijk dan het vers, waarmee Marsman zijn carrière begon:

Eeuwen wentelden hun volheid samen:
zijn fundament -
nauw kon hun denkgedrocht omvamen
zijn schedeltent...
- - - - - - - -
... zo, schragend geleund in de nis der kimmen:
zuigende schacht -
zag hij ellende den hemel beklimmen -
- zijn eerste wacht. -

Marsman, na de oorlog ‘opgestaan’, kon zichzelf nog zien als den Verhevene, als het h e e r s e n d individu, product van vele culturen; in Albe's morenenzang, maar vooral in het Gebed, smeekt de dichter den schepper nog slechts, dat ‘dit alles ons verderf niet zij’; kruipt hij voor de vernielzieke krachten:

Hoed voor de vlam den vlinder
en voor de vorst de spin;
ons rest aan aardsch gewin
wat kleur, wat zijde en veel venijn.

En men zou tot de aanstichters van sociale ellende en dus van

menselijke vernedering dit kunnen zeggen: Ziehier, wat gij in twintig jaren van economische verwildering van de jeugd hebt gemaakt! - Of is er nog iemand, die bij het lezen van zulke verzen twijfelt aan de samenhang tussen kunst en leven, hoe zonderling de labyrintenkronkels ook zijn, die van het ene begrip, de ene werkelijkheid naar de andere leiden...? L.Th. Lehmann, die in het eerste nummer van 'Werk' het merkwaardig-rijpe vers 'Lovers Lane' schreef - rijp, dat wil eigenlijk zeggen: vroegwijs, met iets van onheilspellende voorgevoelens - blijft dit karakter vrijwel trouw in de nu afgedrukte verzen. Deze dichter, die zeer jong moet zijn, verraadt hier in de 'Kwatrijnen' inderdaad nog een schooljongensmentaliteit, die echter plotseling weer overslaat in een haast angstige helderziendheid van het 'menselijk tekort', zoals in 'Naaktfiguur'. Hier mag iets naleven van Slauerhoff's anormale vrouwengestalten, aan de andere kant is hier toch ook sterk een toegespitst bewustzijn op het schijnbaar ontoereikende van het leven, het schijnbaar ten dode gedoemde van elke harts- of zielsbeweging. Wij zeggen schijnbaar, want het is weer volmaakt duidelijk, dat het de vlijmende contrastwerking der hedendaagse werkelijkheid is, die een jeugdig mens tot zulk een vroegtijdig geloof in de overwoekering van dodelijke en blinde krachten over de levensdrift, de ingeschapen zelfhandhaving van mens en wereld, kan brengen. Hóe schijnbaar, toont daarnaast dit aardig 'Tête à tête', dat men een slagvaardig H.B.S. 'jazz-' liedje zou kunnen noemen, en dat de dichter in zijn biologische onbewustheid toch weer o n t s n a p t moet zijn:

> We staan midden in de zon,
> Maar je haar is een strooien afdak.
> Uit je lachende baksteenfront
> Hangt je mond als een roodwitte vlag.
> Blauwe patrijspoorten zijn je ogen,
> D a a r a c h t e r l i g t h e t n i e u w e b e g i n .
> E é n s s p r i n g i k u i t m i j n e i g e n o g e n
> En vlieg de jouwe weer in.

Dit vers, dat als vers geen diepe allure heeft, maakt den lezer in menig opzicht gelukkig. Het toont hem wel voornamelijk, dat de jeugdige dichter hier wellicht nader tot de zin van

zijn (laat ons zeggen) 19 jaren komt, dan in zijn morbide conflictvoorstellingen, die als met de horreur-blik van een Vestdijk gezien worden. Het is althans een klein teken van nog niet gans aangevreten jeugd.

Over de gedichten van H.G. H o e k s t r a zou men een korte cultuurwijsgerige verhandeling kunnen schrijven. Zij vormen misschien, met de religieverzen van Hoornik en Albe's schietgebed, een overduidelijke illustratie van het hedendaagse standpunt inzake de 'zin des levens', en de weerkaatsing daarvan in de dichtkunst. In velerlei varianten heeft Hoekstra's verskunst - althans wat de hier gebrachte verzen betreft - feitelijk slechts van éne tragiek te getuigen: de sexuele.

Wanneer men bijvoorbeeld de liefdespoëzie van de 80-ers naast die van Hoekstra legt, kan men enig besef krijgen van de snelle instorting, die de cultuur doormaakt, die men hetzij 'burgerlijk', hetzij 'kapitalistisch' en voor mijn part 'individualistisch' noemen mag. De ondergang, de reddeloze uitdoving der persoonlijkheid door dit consequent individualisme schrijft in een gedicht als 'Redeloos verdrag' haar eigen bittere vonnis neer:

> Wie in eenzaamheid door vrouwen bezeten
> raakt, en uitloopt, opdat hij haar vormen ziet,
> .....
> keert terug tot dieper eenzaamheden
> v a n w a t v r e e m d e i n d e n b o o g d e r a r m e n l a g .

En wat rest er van Perk's 'Deinè theos' in deze Kwatrijnen?

> Elke vrouw is een vrouw te veel,
> Maar soms is er één tien te weinig.
> En ik vraag mij af: geeft het veel
> of ik spilziek ben of zuinig?
> Leer vrouwen als landschap beschouwen,
> als dor of dierbaar landschap.
> Slechts dwazen zoeken bij vrouwen
> nog nadere verwantschap.

Vergeten wij nooit de diepere onderstroom, die door het medium der sexualiteit den dichter verbindt met de samenleving, waarin zijn persoonlijkheid hem bant en bindt. Ver-

geten wij niet, dat iemands sexualiteit haast in alle gevallen symptomatisch is voor de verhouding, die er tussen hem en de wereld bestaat; dat het begrip ‘vrouw’ voor den modernen man dikwijls slechts een zinnebeeld is van de binding van individu met massa, met het moederlichaam der maatschappij. - In de hier aangehaalde verzen onthult zich niet slechts een persoonlijke verscheurdheid en losgescheurdheid, maar een collectieve gevoelsontaarding. De burgerlijke maatschappij, die de vrouw heeft geëmancipeerd, heeft haar dus slechts geëmancipeerd tot een wezen, dat niet meer dan ‘dor of dierbaar landschap’ geworden is; waarvoor noch Perk's aanbidding (- om maar niet eens terug te gaan tot Shelley of den West-Östlicher Divan) noch de rechtspersoonlijke ‘liberale’ ontwikkeling voldoende zijn geweest, om haar te bevrijden uit de achterlijke positie, die zij als het wijfjesdiertje der bourgeoisie heeft gehad en... gehouden! Een stelsel, dat zelf met hand en tand weigert, zich uit zijn misstanden, vergissingen, zijn waanvoorstellingen te emanciperen, dat zich zelfs, als onder het fascisme, weer bekent tot het geloof aan de terugkeer der vrouw naar keuken en kraamkamer, zulk een stelsel is de o n m i d d e l l i j k e schuld aan poëzie als de hier genoemde! Het is de voedingsbodem van de haat en verachting van den man voor de vrouw, van de ‘strijd der geslachten’, die slechts in het paringsmoment tijdelijk wordt bezworen, om daarna verbitterder uit te breken. - Men veroordele daarom de negatieve waarheidsliefde van zulke verzen niet, voor men inziet, waar haar oorzaken liggen - en voor men eigen schuld in deze heeft erkend.

Naast dit nuchter-gekwelde van de directe onlust-uiting blijft er het versluierde, het lamenterende, dat bij vele dezer dichters overheerst. Een Vlaming als J a n d'H a e s e bijvoorbeeld wendt zich als gekwetst af naar droom- en sprookjesstemmingen, slaap, moederarmen, naar lome kindheidsherinneringen. Aantrekkelijk schijnt hier zelfs de staat der blindheid, die als een haast lokkend isolement wordt getekend. Bij een Jan Vercammen overheerst ook sterk deze schemertoestand van het bewustzijn, dat alle rauwe klanken en tegenstellingen der werkelijkheid uitbant met een bijna theocritische idylle vol melancholie:

Hij plukt den laatsten appel en de laatste rozen,
terwijl zijn handen trillen in de schuine zon;
hij heeft met zorg en kennis dezen dag gekozen:
hij weet, hoe zestigmaal de winter zo begon.

In deze gepastelleerde berusting zit al weer een klagelijk terugwijken voor het kwaad der realiteit, een verdringing van fors jeugdig gevoel! En in een vers ‘Huiselijk conflict’ van C.F. d e R o n d e stijgt zelfs uit de kinderafkeer van een verfoeid gerecht een levenslange walging voor de ‘vele spijzen’, die den volwassen mens worden opgedrongen.

Hij zag de vette gele vermicelli-slierten
en stukjes vleesch in troebel tranenkleurig vocht
in slijmig vuil van een voorwereldlijk gedrocht
wormen en maden tusschen ander ongedierte.

Wij hebben hiermee het typerendste, niet altijd het schoonste, uit deze poëzieverzameling gelicht, omdat dit typerende juist wijst op wat er ‘rotten is in Danemark’. In het artistieke bevestigt deze bloemlezing slechts de pijnlijke ervaringen, die men ook daarbuiten opdoet.

Overduidelijk is, dit zij nogmaals vooropgesteld, de aanwezigheid van talent, maar ook de onbruikbaarheid ervan. Hier is kracht zonder doel, actie zonder zin, een gebaar in de ruimte. Hier is jeugd zonder de eigenschappen van de jeugd: overmoed, verrassende aanloop, de drang, de schepping nog eens over te doen.

Wat deze poëzie als geheel mist, is de factor, die eigenlijk bij g o e d e p o ë z i e onvervreemdbaar gevonden wordt: cultuur-bewustzijn. Wat '80 had, wat de school van Verwey had, wat zelfs De Vrije Bladen in hun beginperiode hadden, ontbreekt hier. Deze ‘richting’ is geen deel van een levend geheel; geen proces in een samenstel van in elkaar grijpende processen. Zij zit nog slechts ondergronds en zeer verwrongen en mismaakt aan het leven vast; zij ontvangt haar indrukken uit wereld en maatschappij door zieke organen.

De gebreken van deze dichters, als mens en kunstenaar, hangen immers ten nauwste samen met de isolatie, waartoe de maatschappij hen veroordeeld heeft. Het vluchtkarakter

van talloze dezer verzen - in religie, in jeugd, in historisch verleden, in idylle - alsook de kwasi-cynische 'filosofie' wijzen op een beangstigend tekort aan menselijkheid. En met menselijkheid bedoelen we nog niet eens zozeer de beperkte atmosfeer van het 'edel, hilfreich und gut' - het burgerlijk humanistisch ideaal van een Goethe - maar het totaal aan psychische en artistieke mogelijkheden, die wij allen ten slotte in embryo met ons voeren, - die mogelijkheden, waarmee men de begrenzing der physieke persoonlijkheid doorbreekt, waardoor men het stempel van zijn daden en zijn wil drukt op de tijd, die men beheerst - hetgeen men ook zo kan zeggen, dat men de cultuur mee schept van de tijd. De jonge dichteressen en dichters, hier besproken, zijn voor het merendeel deze physieke beperking nog niet te boven gekomen. Zij verkeren nog binnen de kerker, waarin zij als eerste bewustwording van hun menszijn duister, chaos, angst, ontoereikendheid en dood ervaren, zonder zich aan die nachtmerriestemming te kunnen ontworstelen. Zij missen de energie, die zich niet aan het leven onderwerpt als aan een blindgerichte overmacht, maar die het - om weer een typerend woord van Goethe aan te halen - 'vormt'. De kunstenaars, als v o r m e r s van leven, kunnen geen blijvende waarden scheppen, zonder de chaos in zichzelf (en daarmee ook de gevaren der 'blosse Dichtergabe') te hebben overwonnen. En deze ordening kan op haar beurt niet volledig plaats vinden, zolang er een maatschappij bestaat, die het bewustzijn vertroebelt, dat de mens méér is dan een trefplaats voor toevallige indrukken en strevingen.

Deze jonge kunstenaars staan daar met hun talent en weten niet, op welk doel het te richten. Zij staan er als zoveel getuigen tegen een opvatting, welke het anarchisch, het willekeurig individu in staat, economie en kunst zozeer en zolang heeft verheerlijkt, dat de p e r s o o n l i j k h e i d en het ideaal der persoonlijkheid er aan bezweken is! Zij staan er als de bewijzen voor onze overtuiging, dat slechts een maatschappij, die de mogelijkheid biedt, de werkelijkheid zelf te veranderen en daarmee voor het eerst in de geschiedenis af te rekenen met de 'toevalligheden' of met de 'fataliteit', de waarborg kan geven voor de rijkste expansie van de scheppende, menselijke en artistieke persoonlijkheid.

Aan den schrijver der marginalia
Door Joh. de Molenaar

Op klare en geduldige manier,
Zooals een schilder uit een oude school
maakt schilderij na schilderij,
brengt hij gedachtenreeksen op papier,
als trage melodieën van viool-
spel, eindloos zoet van mijmerij.

Er zeeft een hoog licht door een vensterraam
er jubelt blindelings een vogellied,
er schrijft een mensch gedachten neer,
noemt, zwart op wit, de dingen bij hun naam
en weet: ook ik word enkel licht en lied,
en keer zoo tot mijn oorsprong weer.

Ingezonden

Hooggeachte Redactie,

Daar het tweede der beide stukjes getiteld ‘Klein Journaal’ van de afleveringen April en Mei van dit jaar in ‘De Stem’ in den vorm van een vraag gesteld is, zoudt U mij verplichten, indien U het navolgend getuigenis als een antwoord in Uw tijdschrift wilt opnemen.

Getuigenis

De dokter had mij ontslagen met de woorden: ‘Ik kan U niet beter maken, want U wilt niet anders worden.’ - Ik was toen 45 jaar oud. Hij had mijn geval met een dringende waarschuwing voor het lot, dat mij en mijn kinderen wachtte, een z e e r ernstig geval genoemd. En ik had moeten erkennen, dat het inderdaad niet anders met mij werd: steeds weer werd ik kwaad bij precies dezelfde aanleidingen, voelde mij beleedigd om precies dezelfde kleinigheden, bleef in gebreke aangepast te handelen, omdat ik benijdde... Ik kon wel lief zijn, zoolang men mij bewonderde, maar wee, als men de ontstemde snaren in mij aanraakte! Dit had het leven nu gedaan, en ik haatte alle menschen. Ik leefde met mijzelf als met een onheimelijke tweelingzuster, waar ik bang voor was en die toch nooit van mij week...

Ja, wel was het erger met mij geworden, maar in den grond was het van kind afaan zoo geweest. Ik wist nu maar al te goed, dat ik uit mijzelf geen liefde kon geven, en toch had ik juist dat nog altijd zoo stellig verwacht! - De dokter wist wel, dat het mij verdriet deed, dat ik zoo was, maar hij zag ook, hoe ik mij in dat verdriet boorde.

Voor één ding had ik goed gezorgd: dat ik geen klinkende schel en geen luidend metaal was geworden; ik gaf in het geheel geen geluid meer! De brief van Paulus, zoo vernietigend voor allen, die niet in de beloften des Heeren gelooven, had ook aan mij zijn welverdiende werking gedaan!

Totdat op een goeden dag, - nu zes jaar geleden, en twee jaar nadat de dokter mij had ontslagen, - het geloof aan de verlossende kracht van het bloed van onzen Heiland mijn hart binnenliep... In vele dingen kon ik de overweldigende kracht van den Heiland maar zoo aannemen, in andere dingen viel mij dat moeilijker, omdat ik er weinig zin in had. Maar was mijn hart niet verjongd door de

heerlijke toezegging des Heeren dat ik genezen was? Zou ik dan niet met frisschen moed... mijn morsdoode goede voornemens van weleer weer nieuw leven in trachten te blazen? - Daar was in de eerste plaats het samenleven met mijn moeder, wat me zoo moeilijk viel. Was dat dan zoo moeilijk? Had zij niet steeds alles van mij verdragen en mij met weldaden overladen? Voor mij was het moeilijk; ook was de dankbaarheid bij mij ver te zoeken.

Ik begon dus weer met frisschen moed voetenbankjes aan te dragen, ik offerde mijn 'kostbare' tijd voor mijn moeder op, ja, ik waschte zelfs haar voeten in de meest letterlijke navolging van den Heiland... en had alweer de liefde niet, integendeel! Totdat ik er alles weer bij neergooide, naar mijn Heer liep en zei: 'Gij hebt niet alleen dat gezegd van die balk en die splinter, maar Gij hebt er aan toegevoegd: "Bidt en gij zult ontvangen!" wil Gij mij dan liefde en dankbaarheid geven voor mijn moeder en Uwe barmhartigheid, en Heer heb dank, dat Gij dat wonder aan mij wilt doen.' -

En nu werd het anders. - Nu offerde ik haar de tijd niet meer op, ja, ik vergat zelfs haar de voeten te wasschen, maar van keer tot keer, als ik de kwaadheid in mij voelde opkomen, - die brandende kwaadheid, die ik mijn levenlang tevergeefs had trachten te verdrijven, - dan klampte ik mij aan mijn Heiland vast, en weg flitste de boosheid uit mijn hart, en een heerlijk licht bleef er achter, zoodat ik mij door mijn moeder liet gezeggen, want de liefde verdraagt alle dingen. - Als mijn jongen haar tegensprak, dan vond ik nu dankbaarheid in mijn hart, zoodat ik hem kon terechtwijzen, en ik wisselde geen blikken van verstandhouding meer met ons dienstmeisje, want de liefde bedekt alle dingen. - En vroolijke bereidheid vond ik in mijn hart om mijn moeder uit te leggen, wat ik ging doen, als ik de kamer wilde verlaten, - en om de kleine diensten zonder uitstel te doen, die zij begeerde, want de liefde zoekt zichzelve niet. Dat was allemaal niets bizonders, want duizenden menschen, ook de ongeloovigen, kunnen het verdragen als men hun raad geeft, voelen die deelneming voor ouden van dagen in hun hart, die hen hulpvaardig maakt, zelfs al geldt het niet eens hun moeder en wijzen hun kinderen terecht als zij brutaal zijn. Ook pleegt men geen blikken van verstandhouding met zijn dienstmeisje te wisselen over zijn oude moeder.

Neen, dat onbegrijpelijk wonder, dat de Heer aan mij deed, dat mij met niet uit te zeggen dank en met glinsterend licht vervult, - het is in zijn uitwerking niet iets, dat men het zou opmerken. Wel verre van mij te onderscheiden van andere menschen, onderscheid ik mij, naarmate ik gezond word, steeds minder van anderen.

Zoo moge dan ook hier gelden, wat Jezus tot de Pharizeeën zeide: 'De gezonden hebben den heelmeester niet noodig, maar de zie-

ken.' - Had de dokter niet gezegd: 'Als U maar een klein beetje anders zoudt willen worden, dan zou het wel gaan, maar u wilt niet eens de eerste schrede doen.' En inderdaad, ik kon niet. -

Moge men van zieken alles verdragen en hun niets verwijten, van gezonden kan men wat verwachten, ja, men kan hun verwijten maken. Hoe vanzelfsprekend het moge zijn, dit, door mij onverwachte, vervulde mij met ongekende bitterheid en het duurde lang voordat ik ook dit bij den Heiland bracht. Neen, bij den Heer vindt mijn zucht om bewonderd te worden geen voedsel! Ik moest weer ervaren, dat ikzelf in niets verander, dat ik steeds dezelfde blijf in haat, in afgunst, in ongeduld, en dat het alleen genade is, zoo de Heiland telkens opnieuw en met onvoorstelbaar geduld Zijn liefde in mij werkt.

Zoo hoef ik dan niet meer te kijken naar die onheimelijke tweelingzuster, zij is verdwenen, de Heer heeft haar van mij weggenomen; ook hoef ik er niet op te turen of ik liefde geef of niet geef, op Hem alleen mag ik blijven zien!

Neen, wat de Heer in mij deed, het is niet iets, dat men het zou opmerken, en toch is, waar Paulus ons van spreekt niet verhevener dan dat. Zoo de Heiland kwaadheid na kwaadheid uit mijn hart wegneemt, waar, wanneer en waarom zou Hij ooit daarmee ophouden? Dat heeft ons toch waarlijk ook Paulus aangewezen, waar hij spreekt: 'Wie zal mij verlossen uit dit lichaam dat in de macht is van den dood? Gode zij dank door Jezus Christus, onzen Heer!' Neen, niet de goede wil heeft God, mede door den mond van Paulus, verdoemd, maar het ongeloof in de, uit den doem der natuur, verlossende liefde des Heeren.

Wel zijn de wegen, die God met de menschen gaat zoo verschillend, als zijzelf zijn, maar de ervaring van de liefde des Heeren, - ons toegezegd in Zijn geloften, - is in al Zijn kinderen, Hem zij dank, gelijk.

MADELEINE BÖHTLINGK

Critisch bulletin

Overheid en kunst in Nederland
E. Boekman, Overheid en kunst in Nederland Menno Hertzberger & Co., Amsterdam; *f* 4.25, *f* 5.25

Kunst en gemeenschap, er is sinds eeuwen een kloof tusschen deze beide, die door den band, welke niettemin ook er tusschen bestaat, wel overspannen maar daarmee niet gedicht wordt. De overheid, wier zorg zich over de materiëele en geestelijke belangen des volks heeft uit te strekken, kan den band tusschen de kunst en de gemeenschap versterken. Zij kan dit doen door de aanraking der gemeenschap met de kunst te bevorderen, door subsidie en moreelen steun aan uitgaven en uitvoeringen, aan kunstwerken en kunstinstellingen van erkende cultuurwaarde, of rechtstreeks door opdrachten aan den kunstenaar of steun aan dezen.

In ons land heeft de overheid, van rijk en gemeente, er zich langdurig zoo goed als geheel van onthouden het volksbelang der kunst te steunen, en zich daarbij principieel op het standpunt geplaatst, dat de kunst geen regeeringszaak is. De regeering wenschte over zaken van kunst niet te oordeelen en dit viel slechts dan consequent vol te houden, wanneer zij zich van alle overheidsbemoeiing met de kunst onthield. Men heeft er zich daarbij geen rekenschap van gegeven, dat onthouding van alle bemoeiing met de kunst niet alleen kunstenaarsbelangen buiten de overheidszorg plaatste, maar ook de kunst zelf buiten de door de overheid bevorderde en gehoede volksbelangen hield. De overheid keurde bevordering der schoonheidsgenieting en levensverdieping welke van de kunst uitgaat niet die aandacht en zorg waardig, welke andere volksbelangen als de openbare veiligheid, de volksopvoeding en de volksgezondheid waard geacht werden. De kunst, in sommige gevallen als scheppende arbeid buiten eenigen beroepsvorm, in de overige gevallen als vrij beroep beoefend, viel daarmede geen openbare erkenning als element van belang in het volksleven ten deel. De kunst viel buiten de cultuurbelangen, welke de regeering wenschte te bevorderen, de kunstenaar had zijn bijdrage aan de cultuur van zijn volk te schenken zonder dat hem eenige bescherming of ondersteuning van overheidswege kon wachten: hij stond in de maatschappij en in de cultuur op zichzelf, en voorzoover hij gerangschikt diende te worden, heette hij dus een vrij beroep uit te oefenen of, nog heden ten dage blijkens de verlofsregeling voor gemobiliseerden, tot de ‘kleine zelfstandigen’ te behooren.

Over de onthouding van overheidszorg aan een zoo eminent volksbelang als de kunst, kan men zich slechts verbazen en bedroeven. Omtrent de isoleering van den kunstenaar in het vrije beroep kan men zich afvragen, of dit niet juist de ideale toestand is, voor de kunst althans, niet voor den van droog brood en zijn natje levenden kunstenaar. De kunst vogelvrij, de kunstenaar een paria, zooals Gossaert het eenmaal uitdrukte, is dat niet de gunstigste gesteldheid voor den onafhankelijk scheppende?

Kunstenaars zijn menschen die iets geheel nieuws aan het wereldbeeld toevoegen op de wijze der schoonheid. Hun werk vereischt groote vrijheid. Zij hebben die vrijheid noodig als alle pioniers. Dit pionierschap - om van de profetische werking der grootsten nog niet te spreken - eischt een volstrekte toewijding aan de zoo ongewone levenstaak van het scheppen. Het maakt den kunstenaar in vele gevallen tot een, op een bepaald plan gezien, a-sociaal element, maar waarbij men nooit de uiterst belangrijke sociale functie vergete, die hij desondanks vervult. De kunstenaar is als een wichelroedelooper die den verborgen stroom des tijds volgt en wiens weg daarbij soms ver buiten en soms ook dwars tegen het gewone verkeer in voert. De kunstenaar dient de gemeenschap a.h.w. zijns ondanks, niet rechtstreeks maar door de volstrekte concentratie op zijn werk. Hij gaat niet recht op de gemeenschap af, als de onmiddellijke dienaren der gemeenschap in het gewone productie- en consumptieproces, hij schijnt er zich eerst van te verwijderen en bereikt de gemeenschap (of een deel, een élite, een vruchtbare kern daarvan) door zijn werk heen. Want de kunstenaar is er voor het kunstwerk, en het kunstwerk is er voor de gemeenschap.

Het is een heuglijk feit, dat juist de heer Boekman, als wethouder niet alleen van het onderwijs maar ook (en als ik mij niet vergis, is dat zijn liefste ambtszorg) van de belangen der kunst in de hoofdstad van ons land, zijn proefschrift aan het even ingewikkelde als veronachtzaamde probleem van de overheidszorg voor de kunst heeft gewijd. Zijn werk dwingt respect af, als bekroning eener moeizame en kranige zelfontwikkeling en als arbeid tijdens een druk en verantwoordelijk ambt verricht. Het is ook daarom heuglijk, daar de schrijver bij de behandeling dezer problemen niet in de abstracte beschouwing noch uitsluitend in de geschiedenis behoefde te verwijlen, maar zijn betoog kon verrijken en versterken met zijn veelzijdige ervaring uit eigen ambstpractijk, die hem over inzichten en voorbeelden kon doen beschikken welke een buitenstaander veel moeilijker en waarschijnlijk niet verworven zou hebben. En het heeft tevens het voordeel, dat deze verhandeling niet slechts tot overdenking stimuleerende lectuur is maar dadelijk actief belang ontleenen kan aan het ambtsgezag van den schrijver en, voortge-

komen uit de sfeer van het overheidsbeleid, daarop ook weer rechtstreeks bevruchtend kan inwerken.

Het geschiedkundig overzicht, door Dr. Boekman gegeven van de overheidsbemoeiing met de verschillende kunstvormen gedurende de negentiende eeuw en in dezen tijd, toont overtuigend aan, hoe verweesd dit volksbelang door de overheid is gelaten. Door hetgeen hij beschrijft, wordt men gewaar hoeveel er heeft ontbroken. Het belangrijk stuk geschiedenis dat hier geschreven staat, is de welsprekende beschrijving van het ontbreken van een stuk belangrijke geschiedenis (men verzuime vooral niet de zwarte bladzijden te lezen over de onverschilligheid waarmee de overheid in de negentiende eeuw onze nationale kunstschatten voor een krats, die zij er zelf nog niet voor over had, uit ons land liet weghalen).

Naast het historisch overzicht zijn de richtsnoeren en perspectieven die hier gegeven worden, van belang. Klachtenboek en requisitoir, maar ook programma is dit boek. De schrijver is zich vóór alles bewust van de noodzakelijkheid der vrijheid voor de kunst, welke door de overheidszorg niet verminderd mag worden. Maar evenmin mag die vrijheid argument of voorwendsel zijn om de kunst aan haar lot over te laten. Daarvoor heeft het volk te groot belang bij den bloei der kunst. Een regeering, die dat niet inziet en haar inzicht niet met daden staaft, geeft blijk zich de hoogste belangen van het volksleven maar gebrekkig bewust te zijn. De landsverdediging is in de eerste plaats een zaak van opvoeding en onderwijs, van bevordering en bevestiging van geestelijk bezit. Het leger is de materieele landsverdediging van bovenal geestelijke goederen, zonder welker bestaan, handhaving en versterking de natie zelf niet bestaan kan en haar verdediging zinledig en krachteloos zou zijn.

Voor de stimuleering der volksbelangstelling voor de kunst, voor de bevordering der toegankelijkheid van het best en duurzaamst volkseigendom, is de zorg en steun, het voorbeeld en initiatief van de regeering van groot belang. Die steun en bevordering kunnen de kunst veel sterker in het volk doen leven en daarmede het volksleven zelf versterken. Volk en kunstenaar hebben groot belang bij een gestadige daadwerkelijke belangstelling der regeering voor de kunst. Groot belang hebben kunstenaar en volk bij de voorbeeldige belangstelling van het Vorstenhuis voor de kunst en de litteratuur, waardoor het volk gesterkt en voorgegaan kan worden in de waardeering van het beste vaderlandsche geestesgoed.

'Een kunstpolitiek van eenige allure vereischt een centrale leiding,' verklaart de schrijver. Het boek verduidelijkt de vele gebieden van overheidszorg welke zulk een centrale leiding zou hebben te beheeren, en die thans dikwijls over weinig daartoe passende departementen verspreid zijn. Bij uitstek cultureele belangen, of belangen,

waarbij het cultureele element mede van gewicht is, vallen geheel buiten het arbeidsveld van het cultuurministerie: de natuurbescherming onder Economische Zaken, radio onder Waterstaat, de film onder Binnenlandsche Zaken, het vreemdelingenverkeer, alsof er geen cultureele belangen mee gemoeid waren, onder Economische Zaken, op den Rijksgebouwendienst heeft het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen geen invloed! Hoevele gebieden zou een centrale leiding der bij uitstek cultureele belangen kunnen vereenigen teneinde die rationeeler en intensiever te bevorderen. Daar zijn, in de hier gebruikte volgorde: monumentenzorg (hoe talrijk zijn de urgente gevallen in den lande), landschapsbescherming, museumwezen, tooneel en opera (het herstel van een schouwburgpubliek is een der dringendste cultuurbelangen!), toonkunst (orkesten, volksconcerten, Mij. tot bevordering van toonkunst), litteratuur, opdrachten aan beeldende kunstenaars, voorzieningsfonds voor kunstenaars (i.p.v. het steunrecht van den loonarbeider is er voor den kunstenaar, die dus in uitzonderingspositie verkeert, slechts gunstbetoon, dus de aalmoes, wat ten deele is ondervangen, sinds 1935, door de stichting van het Voorzieningsfonds, door gemeenschappelijk optreden van overheid en belanghebbenden); wij noemen verder nog opvoeding tot kunstgenot, bevordering van den cultureelen invloed van het boek, de radio, de film, nationale cultuurpropaganda in het buitenland, bevordering der Groot-Nederlandsche cultuurbelangen (contact met de Vlaamsche en Zuid-Afrikaansche cultuur). Voegen wij daarbij de over evenvele of meer gebieden te verdeden belangen der wetenschappen, van cultureel productieven aard, dan is het waarlijk geen ongegronde eisch, wanneer wij vragen - Dr. Boekman acht er den tijd nog niet rijp voor, maar het rijpen van den tijd zelf hangt er mede van af - om een van Onderwijs onafhankelijk Ministerie van Kunst en Wetenschappen, of een Ministerie van Cultureele Belangen. Op een oogenblik waarop vele millioenen besteed worden voor het lijfsbehoud der natie, is er volle reden tot vragen om een intensieve zorg voor datgene, zonder hetwelk geen natie recht of zin heeft om voort te bestaan, het geestelijk erfgoed en werken dier natie. Op drie wijzen kan de overheid de kunst steunen waardeeren en bevorderen: door het verstrekken van opdrachten, stimuleerend doch met eerbiediging der noodzakelijke vrijheid der kunst; door het toekennen van onderscheidingen en door de zorg voor het lot van den ouder wordenden kunstenaar van erkende verdienstelijkheid, waarmede door middel der overheid de dank der gemeenschap aan den kunstenaar wordt uitgedrukt; en bovenal door het wekken en bevorderen van belangstelling voor de kunst en door haar binnen het volksbereik te brengen.

De litteratuur deelt tot heden het minst in de nog altijd beperkte overheidszorg voor de kunst. Terwijl er bijna 243.000 gulden, terecht, ten behoeve der toonkunst op de begrooting van dit jaar voorkomt, wordt de litteratuur slechts incidenteel in enkele gevallen gesteund. Sinds 1920 bestaat er een rijkscommissie tot toekenning van subsidies aan letterkundigen, die daarvoor door hun litteraire beteekenis en door leeftijd en finantieele omstandigheden in aanmerking komen. (De letterkundigen vallen buiten het voorzieningsfonds.) Ten zeerste valt de regeeringssteun aan enkele belangrijke uitgaven der laatste jaren toe te juichen (de groote Vondeluitgave, de uitgave van het werk van Verwey!). Maar er zijn nog andere vormen van steun der regeering voor de litteratuur mogelijk welke dringend verwezenlijking behoeven. Het is geen weelde maar van nut en belang, wanneer een vaste rijkssubsidie kon worden bereikt voor de drie belangrijkste letterkundige organisaties in den lande: de Maatschappij der Ned. Letterkunde, welke zoo bij uitstek cultureel belangrijke uitgaven bevordert, de Vereeniging van Letterkundigen welke met zeer beperkte middelen de zorg voor de maatschappelijke belangen der Nederlandsche auteurs behartigt, het Nederlandsch PEN-Centrum dat zelfs de middelen mist voor de eenvoudige representatie der vaderlandsche letterkunde in den vorm van een waardige ontvangst van ons land bezoekende buitenlandsche schrijvers en overeenkomstige beantwoording van in het buitenland ondervonden gastvrijheid. Het Nederlandsche PEN-Centrum ijvert ook reeds lang voor de zoo noodzakelijke betere bekendwording onzer litteratuur in den vreemde. Onze litteratuur, onze cultuur in haar geheel is daar over het geheel verbijsterend onbekend; in dezen tijd waarin de eischen der ‘levensruimte’ de nationale en cultureele levensrechten in het gedrang brengen, kan men zelfs zeggen, gevaarlijk onbekend. Een met tact gevoerde nationale cultuurpropaganda behoort tot de noodzakelijke defensie- en prestige-middelen der kleine volkeren. Een tijdschrift gelijk Polen tot dit doel bezit zou voor ons land, met zijn buiten de grenzen helaas zoo onbekende geestesrijk dommen, van onmiskenbaar en onmisbaar nut zijn, op zijn minst een goed geleide periodiek verschijnende uitgave van het Nederlandsch PEN-Centrum, welke door middel van de kranten, bibliotheken en gezantschappen in het buitenland regelmatig kan wijzen op wat hier te lande aan vernieuwende geesteskrachten leeft en op wat daarin beantwoordt aan en bijdraagt tot de geestesstroomingen in de Europeesche cultuur, daarmede tevens de vertaling van Nederlandsche litteratuur bevorderend. Ook aan de versterking der Vlaamsche en Zuid-Afrikaansche betrekkingen met ons land kan het Nederlandsch PEN-Centrum intensief bijdragen, als het over ruimer middelen beschikte. Wij denken hier thans

nog niet eens aan ook in dit proefschrift genoemde desiderata als reisbeurzen voor schrijvers (reeds Thorbecke's idee!) en detacheering van jonge auteurs aan buitenlandsche gezantschappen, waardoor hun ontplooiing bevorderd en tevens de cultuurpropaganda gediend kan worden, wetende dat de tijd slechts dringende uitgaven toestaat. Maar in aansluiting op het voortreffelijk historisch en principieel pleidooi van Dr. Boekman voor de intensiveering van de overheidszorg voor het groote volksbelang der kunst, zij hier een lans gebroken voor de bescheiden aanspraken, waartoe wij de literatuur ten behoeve van land en volk gerechtigd en verplicht achten.

ANTHONIE DONKER

Zigeuner onzer letteren
A. den Doolaard, De bruiloft der zeven zigeuners Em. Querido's U.M., Amsterdam, f 3.75, f 4.90

Den Doolaard is een van die schrijvers in wier werk ‘het verhaaltje’ er wel degelijk op aan komt; zij zijn meer beschrijvers van gebeurtenissen dan van toestanden, meer schilders van décors dan musici-met-woorden. Tot goed begrip van hetgeen volgen gaat, moet dus wel even ‘het verhaaltje’ samengevat worden. Het is eenvoudig genoeg, maar heeft als kern een aardige vondst. En gelijk bij ieder echt verhaal, dat niet meer pretendeert te zijn, draait hier alles om de p l o t , een begrip, dat voor vele auteurs niet verschilt van een c o m p l o t der omstandigheden, of een samenzwering tussen eigengereide, subjectieve psychologie en een willekeurig modificeerbaar gegeven.

De romanheld is een Serviër, een fotograaf van het nieuwerwetse, veredelde soort, die razend van verdriet omdat een vrouw hem verlaten heeft, een frans kunsthistoricus op een tocht naar het platteland van Macedonië begeleidt, waar hij een nog jonge vrouw leert kennen, op wie hij - volgens gewoonte - verliefd raakt, en met wie hij, zonder wezenlijke afwijkingen van de gewone gang van zaken, in het huwelijk wil treden. Beiden geloven hun liefde sterk genoeg om duurzaam te zijn, ondanks 's mans avontuurlijkheid. Deze besluit op zijn bruiloft zeven zigeuners, die hem in verschillende levensomstandigheden mooie muziek hebben voorgespeeld, ter opluistering van het feest te laten komen. En hieruit ontstaat de p l o t : Terwijl hij naast zijn bruid zit te luisteren, brengt ieder lied van de zeven wedijverende zigeuners hem een episode met de een of andere vrouw, niet het een of andere avontuur, maar een slecht beëindigde of een slecht-georiënteerde ‘liefdesverhouding’ in de herinnering. Onder de last van dit, alles-bij-elkaar voor een vijfendertigjarige niet eens zo heel erg compromitterend verleden, slaat

onze held op de vlucht. Maar hij wordt achternagezeten door de sterke vrouw, die hem niet alleen inhaalt, maar hem ook van zijn ongelijk en de macht van haar liefde weet te overtuigen, zodat op de laatste bladzijde inderdaad alle gemoederen bevredigd zijn die beschreven of beziggehouden werden door dit aangenaam-vlotte boek. Den Doolaard verstaat de kunst van zulk licht en onderhoudend vertellen, waarin veel plaats is ingeruimd voor beschrijvingen van de zeden en gewoonten der vreemde volkeren waaronder zijn geschiedenis zich afspeelt, en de pittoreske omgeving waarin zij leven. De zigeunerliederen krijgen wij met hun oorspronkelijke woorden plus de vertaling, en met noten-en-al meegedeeld; de schrijver houdt nog vast aan de oude, bij velen steeds nog geliefde mode van de 'documentaire' roman, die de documenten vooral in uiterlijkheden zoekt. Want aan innerlijke 'bizonderheid' zijn deze personnages uitermate arm; al werden ze met nog zooveel liefde en geloof soms, met nog zulke ferme schetslijnen meestal getekend, zij beantwoorden aan driedubbel ingevette cliché's. En geen wonder dat er dan psychologisch nogal raar met hen wordt omgesprongen.

De romanheld noemt psychologie al heel in het begin: 'een hulpwetenschap voor eerzuchtige zwakkelingen', na de opmerking van zijn aanstaande, 'dat mannen met brede schouders op deze tak van wetenschap afgeven'. Beide opmerkingen behoren tot de schranderste in dit boek. Maar heeft Den Doolaard zelf niet altijd geaccentueerd dat hij een schrijver 'met brede schouders' is? Voor den romanschrijver is psychologie echter geen wetenschap maar een intrinsiek deel van zijn kunst, van zijn handwerk. Hij heeft daarmee vaardig en eerlijk om te springen; door niets kan hij beter zijn eigen kijk op de wereld, zo hij die heeft, manifesteren. En in geen geval mag hij, zoals Den Doolaard, met een psychologisch bedriegerijtje beginnen. Want bij het begin van het verhaal wordt ons op iedere wijze gesuggereerd, dat de romanheld een verlatene is, die ernstig treurt om het verlies van een vrouw. Daardoor wordt zijn grote liefdesaffaire aannemelijk en zelfs enigermate dwingend gemaakt. Als echter de geschiedenis met deze voorlaatste vrouw bij het desbetreffende zigeunerlied te berde gebracht wordt, blijkt dat al die mooie praemissen slechts gebaseerd waren op een vrij oppervlakkig en banaal avontuur. Zodat men nu de truc van den auteur opeens doorziet, en het geheel op losse schroeven komt te staan.

De verwarring is bij Den Doolaard zelf ontstaan door zijn gebrek aan kijk op het Don Juan-type. Precies zoals zigeuner-muziek met haar gemakkelijk-aansprekende 'passie' en haar bevattelijkheid een volkomen andere muziek is dan de schijnbaar koelere, maar zoveel dieper grijpende, meer gedifferentieerde en oneindig boeien-

der samengestelde muziek van bijvoorbeeld Bach, - even ver is de kijk van dezen ‘breedgeschouderden auteur’ op het Don Juan-type verwijderd van bijvoorbeeld die van Unamuno of De Maetzu. Den Doolaard huldigt een primitieve opvatting, - primitief in de zin van oppervlakkig, - à la Tirso, zonder rekening te houden met het grote correctief van Schnitzler's ‘Anatole’. De Donjuaneske man kent in zijn vijfendertigjarig leven niet alleen geen zeven liefdes, maar niet één; hij is juist een Don Juan omdat deze notie hem te enen male ontbreekt. En van zijn ‘avonturen’ heeft hij geen wroeging. De cardinale fout van Den Doolaard's boek schuilt in het feit, dat hij ons eerst a posteriori, op de bruiloft, het ware karakter van zijn held leert kennen, en daarmee al zijn eigen voorafgaande beweringen ontzenuwt.

Ik leg hier de nadruk op, om aan te tonen waarom het werk van dezen schrijver, in spijt van zoveel frisheid en kleur, zoveel verdienstelijks dat zeldzaam genoeg is in ons land, toch zelden verder komt dan gevedel van den populairen primas in het lectuur-strijkje te zijn, en waarom hij als romancier vaak niet voor ‘vol’ genomen wordt. Hij zoekt ook teveel zijn heul in een reportage-achtige locale kleur, die eigenlijk des te sterker moet werken, naarmate ze minder dik wordt aangebracht. In een zin als deze: ‘Een mand met grote trossen groengele Smederevo-druiven, die je met een touwtje aan de muur kunt hangen en dan weken lang goed blijven’, mist men gaarne alle ‘documentaire’ aanduiding voor een minder exotische en correcter-nederlandse zinsbouw.

Ook kan ik mijn bezwaar tegen de muzieknoten niet verhelen. Waarom dan geen foto's van de beschreven plaatsen? En waarom dan niet een stap verder gegaan, en grammofoon-platen aan het boek toegevoegd? Of alles gecombineerd tot een geluidsfilm? Dan zijn wij heel die nare, lastige romankunst meteen kwijt, en behoeft de kritiek - voorlopig althans - ook niet meer zo erg op haar stuk te staan.

ALBERT HELMAN

Groote en kleine vaart
K. van der Geest, Thuisreis H.P. Leopold, 's-Gravenhage
Herman de Man, Aart Luteyn, de andere Bosch en Keuning, Baarn

Langzamerhand krijgen wij ook hier in Holland eenige romanciers, die de zee en de scheepvaart tot onderwerp van hun boeken kiezen. Maar als ik die oogst zoo eens naga, dan geloof ik niet dat de resultaten overweldigend zijn. Het Hollandsche lezende publiek is nu eenmaal voor een groot deel niet aan de eigen taal gebonden. De

talen van de landen om ons heen en eenige kennis van hun literatuur wordt ons als het ware met de paplepel ingegoten en het is dan ook geen wonder, dat zij die lezen, vergelijkingen gaan maken tusschen de productie van eigen land en die van het buitenland.

Door de critici wordt veel gesproken over Europeesch peil en deze term houdt ongetwijfeld iets denigreerends voor de eigen literatuur in. Om de waarde van een Hollandschen roman te bepalen is het blijkbaar noodig die te toetsen aan een dergelijken roman in het buitenland, waar men dus uit moet opmaken, dat het gemiddeld buitenlandsch peil inderdaad hooger is dan het Nederlandsche. Factoren als een ruimer taalgebied van landen als Engeland en Frankrijk daargelaten, moet daar toch een reden voor te vinden zijn. Het lijkt mij heel moeilijk uit te maken, of die reden bij de schrijvers dan wel bij het publiek gezocht moet worden. Men kan verwachten, dat bij een veeleischend publiek een schrijver zich ook meer moeite geeft. En is nu het Nederlandsch lezend publiek, ik bedoel hen, die Nederlandsche boeken lezen - ik kom n.l. steeds meer tot de ontdekking, dat hier een groot aantal lezers is, dat zich uitsluitend tot de buitenlandsche literatuur wendt - veeleischend? Wanneer men zoo de boekenmarkt overziet, dan zou men geneigd zijn te zeggen van niet. Een bewijs voor deze stelling lijkt mij ook het gehalte der vertaalde boeken. Deze behooren voor het grootste deel tot de middelmatigheden - enkele goede series zooals de Karavaan van Boucher en Leopold's Amerikaansche romans, waar dan ook zoo weinig notitie van genomen is, dat de uitgever er weer mee op moest houden, uitgezonderd -. Maar zelden ziet men een werkelijk belangrijk boek uit het buitenland in vertaling in ons land verschijnen. De uitgevers durven het niet aan, omdat het publiek er niet aan wil. En zoo viert de middelmatigheid hier hoogtij - zeer ten detrimente van hen, die wel over een behoorlijke smaak beschikken.

Tegelijk met het verschijnen van van der Geest's ‘Thuisreis’ kreeg ik den nieuwen roman van Richard Hughes, de schrijver van ‘A high wind in Jamaica’ in handen. Het onderwerp van dit boek, ‘In Hazard’ genaamd, is ongeveer gelijk aan dat wat van der Geest gekozen heeft, n.l. de reis van een vrachtschip. Het vergelijken lag dus voor de hand en het spijt mij dat ik het zeggen moet, maar de vergelijking was voor den Hollander niet gunstig. Ik zal niet ontkennen, dat van der Geest een goed verteller is, maar hoe klein, hoe benauwd is zijn visie op menschen en gebeurtenissen. De schrijver vertelt met een overvloed van technische termen - zou hij misschien eens een oog in het zeil op zijn Engelsch kunnen houden? Het zeemans-Engelsch is inderdaad verre van fraai, maar als het geschreven moet worden, kan men zich toch beter aan de gang-

bare spelling houden. ‘Beach’ wordt nu eenmaal ‘beach’ geschreven en niet ‘beech’. - Het ontbreekt hem te eenen male aan de ware atmosfeersuggestie. Zijn waarnemingen zijn ook erg cliché. Het schip is natuurlijk verwaarloosd, het voedsel natuurlijk slecht, het logies onbewoonbaar en de officieren zoo al niet onmenschelijk dan toch op zijn minst onverschillig. Het volk kankert naar hartelust, heeft onder elkaar zijn kleine oneenigheidjes en drinkt aan wal een slok te veel. Enfin, het gewone decor. Geen enkel karakter wordt ons helder in goed of kwaad uitgebeeld, het is alles nietig, onbelangrijk ik zou bijna zeggen, geleuter op de wijze waarop al duizend en één boeken over walmenschen volgepend zijn.

Zet men tegenover deze huisbakkenheid het boek van den Engelsman Hughes, dan is het verschil niet te ontkennen. Ten eerste is de stijl zooveel beter en persoonlijker. De schrijver verstaat de kunst, van zijn boek als het ware een monument te maken van de botsing tusschen mensch en natuurgeweld. In den zesdaagschen storm, die het schip, de Archimedes, teistert, groeien de karakters der schepelingen met de sprongen van de barometer. Wij beleven hun verschillende reacties en aandoeningen als even dramatisch als het gevaar waarin het schip verkeert. Hier is geen gezeur om kleinigheden, maar een uitbeelding van de essentie van het leven van zeelieden en hun gevecht tegen wind en water. Het schip in deze cathastrophale toestand wordt een kleine, volledige wereld met menschen, wier geest en hart door de heftigheid der gebeurtenissen snel opeenvolgende veranderingen ondergaan. De kapitein, de jonge stuurlieden, de hoofdmachinist, de communistische spion, de chineesche crew, elk krijgt van den schrijver zijn in deze omstandigheden psychologisch verantwoord karakter. Het zijn allen gewone menschen in buitengewone omstandigheden en belangrijk door de lucide wijze, waarop Hughes hun optreden beschrijft, hun persoonlijke, dikwijls eigenaardige reacties op het gevaar, hun angst, hun heldhaftigheid, waarvan de schrijver op zoo juiste wijze de waarde peilt. En dan, na den storm de verandering, die er in deze menschen heeft plaats gegrepen; zij zijn als het ware herijkt.

Aan het slot weet Hughes nog een zeer goed dramatisch effect te bereiken door de bijna terloopsche dood van den ouden hoofdmachinist MacDonald, op een moment dat alle rust is weergekeerd en alle gevaar voorbij.

Om nog eens terug te komen op mijn vergelijking met van der Geest, ik geloof dat het verschil tusschen het werk van deze beide schrijvers hier te zoeken is - Hughes begint, waar van der Geest eindigt. Een verschil in plan dus.

Nu nog een ander varensboek, n.l. ‘Aart Luteyn, de Andere’ van Herman de Man. Ik kan niet anders zeggen, dan dat ik dit lang

relaas over de Rijnschipperij met genoegen gelezen heb. Ten eerste omdat het onderwerp mijn belangstelling heeft en omdat De Man veel wetenswaardigs weet te ventileeren, maar ook omdat de schrijver boeiend vertelt. Helaas ben ik echter als steeds gehinderd door zijn oude kwaal. Zijn bombastische taal, waar het de gesprekken betreft, is bijna niet te harden. Deze quasi-eenvoud is van een gezwollenheid, die zeer zeker niet past bij deze vrachtschippers. Ik geloof met genoegen in de heldhaftigheid van het karakter van Anne Margot Luteyn en in de invloed, die zij op haar nageslacht gehad heeft, maar ik kan niet aannemen, dat zij altijd gesproken heeft op dien toon van, 'Dat nooit!' zei van Speyk en vloog in de lucht. De Man blaast zijn elementen van folklore en locale kleur in zijn boeken zoodanig op, dat zij niet meer geloofwaardig en aannemelijk zijn en zelfs ridicuul gaan aandoen.

En dank om ik weer op mijn oude vergelijkingsobject terug. Hughes' meesterlijke eenvoud maakt zooveel meer indruk.

C. EGGINK

Met en zonder pretentie
Sjoerd Leiker, Zonderlinge zielen
Elckerlyc-Boekjes No. 7. Bosch & Keuning, Baarn; *f* 0.90
Leonhard Huizinga, 'o...' zei ik N.V. Uitgeversmaatschappij 'Elsevier', Amsterdam; *f* 1.50, *f* 1.90
Jan de Hartog, oompje owadi, verhalen uit het oude rusland N.V. Uitgeversmaatschappij 'Elsevier', Amsterdam; *f* 1.50. *f* 1.90

Ik lees: 'Het is nu altijd stil in het huis van Simon den arbeider, al tien jaar lang. Er is iets weg. Een kinderstem, die niet meer gehoord wordt, laat een leege stilte.

Simon heeft dikwijls zijn arbeid aan den zeekant. Dan suist de wind langs den rand van zijn pet in zijn geduldige ooren. En 's avonds, als hij terugkomt, ruischt de zee in zijn hoofd. En wekt onrust en zekerheid. Maar als hij in de kamer treedt, overvalt hem de stilte als een schrik.

Dan huivert Simon.

Want zoo is er tien jaar geleden een stilte gekomen. Die stilte was de dood. Toen had Janpie zijn oogen gesloten en was naar den Heer gegaan. Ja, hij was weggegaan in de eeuwigheid.'

Ik probeer het nog eens: 'Simon staat aan het venster.

Een voorjaarswind zwijgt over het land. De stilte stijgt tot de schemerwolken, die over de aarde donkeren en ook daar is geen geluid.' Deze pretentieuze wartaal, die eens in ons land voor goed proza versleten werd, wordt gelukkig hoe langer hoe zeldzamer. Een flauwe nagalm van groene wateren, die donkere diepten openbaren

en kreten, die in den nacht verwaaien of handen, die telkens inéénkrampten, als er een huivering door een lichaam vloog, een nagalm van al dat gekramp en geschreeuw en geopenbaar vindt men nog in het geschrift van Sjoerd Leiker, geen buitengewoon zonderlinge ziel, voor zoover ik het kan beoordeelen, maar een kunstzinnige Protestant. Deze laatste betiteling is niet verachtelijk bedoeld, hoewel wellicht van een contradictio in terminis sprake zou kunnen zijn. Theoretisch bestaat er natuurlijk niet het minste bezwaar, dat een geloovig Protestant een goed boek zou kunnen schrijven, maar in tegenstelling met de Katholieke schrijvers, die hun religie organisch in hun werk tot uiting laten komen, klinkt het woord 'God' bij deze naar mijn smaak al te streng geloovigen eerder als 'Rood Front' of 'Hou Zee' dan als de benaming van een opperwezen, dat in de eerste plaats kenbaar is door zijn allesomvattende liefde.

Het gebrek aan mogelijkheid om de dorheid vorm te geven voert gemakkelijk tot overschatting van de zakelijkheid, waardoor van den nood een deugd gemaakt wordt, maar ook tot een neiging om de kaalheid van de visie op te sieren met overmatige krullen, tot tachtigerisme, toch een typisch 'Hollandsche' beweging ten slotte, in caricatuur.

Schier een tegenvoeter van Sjoerd Leiker is Leonhard Huizinga, die in een tiental vlotte vertellingen bewijst, dat hij geenszins van plan is een politieke, religieuze of philosophische wereldbeschouwing aan den man te brengen, maar tevreden is als hij zijn verhaal goed uitvertelt. Van den weeromstuit is men, vooral in ons land, geneigd zijn toon te overschatten. Want hij schrijft naar zijn pointe toe, die dikwijls slechts anecdotische in plaats van dramatische waarde heeft. Voor Nederland is Leonhard Huizinga het voorbeeld van een schrijver van het 'journalistieke' verhaal, dat vooral in Amerika en Engeland uit het gewone verhaal is ontstaan door het verlangen van het publiek naar leesbare lectuur. In zekeren zin heeft het publiek gelijk gehad; wij weten allemaal nu wel langzamerhand, dat in een goed verhaal niet meer mag staan dan er in hoort, maar dit principe is overdreven door veel talentvolle auteurs, die ten slotte van elk gegeven een anecdote gingen maken. Het verschil tusschen een vertelde anecdote of een volgens journalistieke principes geschreven verhaal en een ècht verhaal, een 'kunst'-verhaal, is, dat in de journalistiek of aan de cafétafel de verteller zich weinig bekommert om zijn publiek, behalve dan dat het geboeid luistert, terwijl de schrijver van een ernstig gemeend verhaal wenscht, dat het publiek dezelfde visie krijgt, die hij op het geval heeft, of wellicht iets scherper gezegd (en misschien minder juist): het verschil tusschen journalistiek en kunst is, dat bij de journalistiek aan den lezer wordt overgelaten het werk van den kunstenaar te verrichten.

Leonhard Huizinga heeft echter een aantal prettige, pittige, frissche, boeiende verhalen geschreven, hij heeft zich waarschijnlijk niet om het hoe en waarom der kunst bekommerd en wij zullen hem dus niet al te hard vallen om tekortkomingen, die in het kader van zijn werk niet als zoodanig gevoeld worden, omdat zijn verhalen immers nergens meer pretendeeren te zijn dan ze geven.

De neiging van den criticus, vooral van den Nederlandschen criticus, (en ik zou niet durven beweren, dat ik hierop een uitzondering maak) om bij elk boek, dat op zijn tafel valt, het hoe en waarom der dingen uit te visschen, een neiging die maar al te dikwijls uiting vindt in zwaarwichtige beschouwingen, niet te vergelijken met klachten, waarom bij een bankgebouw niet een paardenstal of bij een villa niet een watertoren gebouwd is (of zelfs, waarom de paardenstal niet op het bankgebouw en de villa niet in den watertoren staat), deze neiging dus zou zich bij het boekje van Jan de Hartog naar hartelust moeten kunnen uitleven.

Hoe een Hollandsche schrijver er toe komt een veertiental verhalen van het oude Rusland te schrijven, wat hij met Dostojewski, Tolstoi of Tourgenieff gemeen heeft, in hoeverre hier misschien sprake is van een transcriptie van reeds bestaande vertellingen, het zijn allemaal vragen, die den (Hollandschen) criticus bestormen als evenzoovele demonen. Doch bij de beantwoording van deze vragen zouden wij wellicht vergeten te vermelden, dat de uiterst romantische, soms zelfs bizarre onderwerpen door den schrijver zoo zuiver zijn behandeld, dat ik zonder aarzelen in de val geloopen was, als op het titelblad had gestaan, dat deze vertellingen naar het Russisch van enkele der beste schrijvers waren vertaald. Dit compliment, hoe groot het ook is, weerhoudt mij echter niet een tegenspraak te voelen in den goed Hollandschen naam Jan de Hartog en Stjepan Michailowitsj of Lala Mitrochin. Doch dat is hoogstwaarschijnlijk een vooroordeel, den criticus eigen.

R. BLIJSTRA

Van meneer Visser tot meneer Bandjes
Peter van Steen, Meneer Bandjes, kantoorbediende... Nijgh en Van Ditmar N.V. Rotterdam; *f* 1.90 *f* 2.90

Peter van Steen laat ons in dit boek kennis maken met een kantoorbediende van het soort, dat in kringen van niet-kantoorbedienden een klassiek begrip vertegenwoordigt.

Meneer Bandjes is een bekrompen, volkomen in zijn werk verloren gaand heerschap; hij is door bekende kantoordeugden als gedweeheid en nauwkeurigheid van magazijnbediende opgeklommen tot boekhouder, mede dank zij het plotseling doodgaan van zijn voorganger. Hij gaat prat op hetgeen hij heeft bereikt, maar voelt zich

tevens op zijn boekhoudersstoel bedreigd. Eerst is er een begaafder assistent, die zijn troon doet wankelen; Bandjes wint het duel en de ander wordt ontslagen. Daarna - Bandjes is inmiddels getrouwd - doet een handige jongedame haar intrede op het kantoor. Ze wordt voor den ook na zijn huwelijk sexueel noodlijdend gebleven Bandjes een onneembare hindernis. Hij raakt verward in zijn gevoelens voor zijn vrouw en voor Annie en maakt zich wijs dat hij erin geslaagd is Annie verliefd op zich te maken. Thuis merkt zijn vrouw, dat hij op het punt staat ziek te worden. Op den dag, dat meneer Bandjes ten kantore door Annie gedesillusioneerd wordt, zakt hij in elkaar, griep, acute longontsteking, dood.

In meneer Bandjes is de, door achterdocht en ressentiment bezeten, kleine kantoorman geschetst, levend bij de gratie van die beide gevoelens. Een ongecompliceerd achterneefje van meneer Visser meldt zich hier aan. Zijn gedragingen kunnen ons op den duur weinig of niet meer boeien, zijn ‘nooden’ laten ons koud. En ook door de verklaring op pag. 150 e.v., waar te verstaan wordt gegeven, dat men hier van doen heeft gehad met iemand wien het leven ‘geen tijd had gegund het een (de schijn) van het ander (het wezen) te scheiden’, weet de schrijver zijn figuur, i.c. den heer Bandjes, niet te redden. Opgeruimd staat netjes, is men geneigd te denken bij het einde van dezen kantoorbediende, dat tevens het einde van dit boek is; en dat is dan een reactie die niet heel veel zegt, maar misschien toch wel iets.

De bijfiguren hebben weinig om het lijf; alleen Jan Boom, uit het werkloozenleger opgediept en daar later weer in teruggestooten, steekt er boven uit. De schrijver vervalt soms wel erg in den verslaggeverstoon, met bladvulling als dit: ‘De zon schijnt, stooft zoetjes het asphalt zoodat de paardenhoeven er in afgedrukt staan, stooft ook de trams en de treinen. De menschen die 's morgens vroeg van huis gingen, zich in hun regenjas hulden omdat het nog frisch was, vervloeken nu het zoo nuttige kleedingstuk.’

H.G. HOEKSTRA

Vervlogen feestelijkheid
C.C.S. Crone, Het feestelijk leven Wereldbibliotheek N.V., Amsterdam 1939

Is het slechts de uiterlijke overeenkomst in titel die mij deze eersteling van den jongen schrijver Crone deed vergelijken met het proza van den jongen, helaas veel te vroeg gestorven schrijver Gerard van den Hoek, wiens novellenbundel ‘Het Kostelijk Leven’ in 1916, na zijn dood, werd uitgegeven? Of is het eenvoudig een aanleiding om een lang-gekoesterde wens te vervullen en dit misschien wel geheel vergeten werk, dat altijd een dierbare herinnering is gebleven, weer eens onder de aandacht van een enkele te kunnen brengen?

Nee, zeer zeker het een noch het ander - afgezien van het feit dat een vergelijking hier nog onbillijker zou kunnen zijn dan zij gewoonlijk reeds is, doordat er 23 jaren tussen de twee publicaties liggen - de verwantschap was zo spontaan opkomend en dus dwingend dat een vergelijking mij hier interessant leek en ik het boekje van Van den Hoek na tien jaren ineens weer uit de kast haalde om de overeenkomst en het grote verschil met het werk van Crone te kunnen constateren.

Van den Hoek heeft zelf eens het accent doen vallen op het 'zien' van den schrijver: 'Laat hij als mens zoveel "voelen" als kan, als schrijver moet hij "zien". Scheppen is laten leven en niet zelf leven.' (geciteerd in de inleiding van P.H. van Moerkerken).

Laat men nu eens zijn 'Ontmoetingen van een kniesoor' herlezen: men wordt er steeds door Groningen rondgevoerd (als bij Crone door Utrecht): een bezoek aan de Martinitoren, aan een kroegje, waar de 'hij' z'n heimelijke drankzonde kleintjes en vreugdeloos uitleeft, aan een theehuisje in het plantsoen - alsof het dus 'van buiten naar binnen' geschreven is. En toch, dit alles is gebonden door een zelfde triestigheid, waardoor het tevens 'van binnen naar buiten' geschreven blijkt; de opheffing van die twee bewegingen door elkaar geeft er het evenwichtige, strakke, epische aan. Tussen dit alles door ziet men Groningen-van-vroeger (wie dit zelf toevallig van vroeger kent en er niet van gehouden heeft, ziet het nu ineens met een intens heimwee!) èn het miezerige, door klein zondebesef onuitgegroeide leven van den onderwijzer Sjarl.

Voor den een is het leven 'kostelijk', voor den ander 'feestelijk' en deze kwalificaties worden door beiden slechts in de uiterlijke wereld, in de verscheidenheid en rijkdom daarvan gelegd, terwijl de toonaard van het reagerend object sterk mineur is. Ook hier dus weer overeenkomst. Maar van den Hoek is wijsgeriger, gaver, strakker, in zekere zin rijper en beheerster - een geheel aparte figuur in onze letterkunde, zonder invloeden. Bij Crone ziet men wel invloeden en hij is ook minder gaaf en rijp, maar daarentegen bonter, grilliger, doch ook navranter. Voorts is hij ruimer van atmosfeer: er zijn meer sferen in zijn proza verwerkt (bijv. het kinderlijk-katholiek-godsdienstige) en zijn procédé is ook anders: het retrospectieve, waardoor hij heden en verleden kan samenvatten. Zijn hoofdfiguur, de Utrechtse burgerman Buysman, beleeft zijn leven, zijn jeugd en zijn huwelijksleven nog eens weer, en dan pas waarlijk, na de dood van zijn vrouw en nadat hem zelf ook alles ontgleden is. Heimwee en bittere humor geven ook hier het scherpe aan die overigens zo vluchtige hoeveelheid 'feestelijkheid' van voorbijschietende beelden, waarvan zij pas het fixeermiddel zijn. Maar soms is die hoeveelheid toch te groot en wordt alles te vluchtig.

Als Crone tot grotere synthese komt en zich van zijn invloeden bevrijdt door strakker naar de eigen stem te luisteren, zal hij een van onze belangrijke prozaisten - waar wij onder de jongeren waarlijk wel weer behoefte aan krijgen! - kunnen worden.

H.J. SMEDING

Psychologische legpuzzle
Albert van Hoogenbemt, De stille man Querido, Amsterdam; *f* 2.75, *f* 3.75

Albert van Hoogenbemt is de ijverige secretaris van de Vlaamsche Vereeniging van Letterkundigen. In de literatuur staat hij bekend met een paar novellen en een reeks goed doordachte opstellen over schilders en beeldhouwers, gebundeld onder den titel 'De Nieuwe Generatie' en waarvoor Aug. Vermeylen de inleiding heeft geschreven.

Van Hoogenbemt zal nu wel al een goed eind in de dertig zijn. Het is de leeftijd waarop de ervaringen bezinken en men een eenigszins grondig inzicht begint te krijgen in het eigen gemoed en in dat van de medemenschen. Van de Woestijne zei eens dat vóór de veertig jaar weinig ware romans worden geschreven. Men kan het dus in zekeren zin als een waarborg beschouwen dat Van Hoogenbemt tot nu heeft gewacht om zijn eerste proeve op het gebied van de romankunst te leveren. Met des te meer belangstelling heeft men er in Vlaanderen kennis van genomen.

Voor 'De Stille Man' heeft hij bovendien een zeer eigenaardige formule gebezigd. Het is de geschiedenis van een mensch die aanleg heeft voor muziek, er van droomt componist te worden, maar door aan zijn kunnen buitensporige eischen te stellen en door een kwellende zelfcritiek, de vrije ontwikkeling van zijn talent in den weg staat en ten slotte eindigt als een volslagen raté, als kunstenaar en als mensch.

Het onderwerp is op zichzelf niet zoo opzienbarend, maar de schrijver heeft het op een eigenaardige manier behandeld. Hij heeft den stillen man die in het boek als de vader van een gezin wordt voorgesteld, door verschillende personen laten karakteriseeren. Hij zelf vertelt er langdurig over hoe hij zijn vader heeft gezien in den huiselijken kring en deze typeering door een kind van nauwlijks dertien jaar behoort tot de gaafste gedeelten van het boek, wat de constructie betreft. Daarna komt de vrouw van den stillen man aan de beurt om te zeggen wat er in haar huwelijksleven is gebeurd. Verder komen nog aan het woord: de schoonbroer, de kennissen, personen die den held van het boek maar vluchtig hebben leeren kennen, maar die toch belangrijke gebeurtenissen uit zijn leven hebben bijgewoond en wier getuigenis het zijne bijdraagt om zijn figuur te

helpen volledigen. Er zijn ook enkele brieven, waarin de stille man zelf de diepste roerselen van zijn gemoed bloot legt en tegenover zijn echtgenoote zijn tragische onmacht belijdt.

Eigenaardigerwijze is de som van al deze elementen niet wat men zou kunnen verwachten. De psychologische gegevens waarover men aan het einde van het boek beschikt, zijn zoo uiteenloopend, dat zij doen denken aan de verschillende stukken van een legpuzzle, waarvan men voelt dat zij zeer moeilijk in elkaar te passen zijn. In verband daarmee voelt de lezer zich eerst een beetje uit zijn lood geslagen, tot hij er zich rekenschap van geeft dat het moeilijk anders zou kunnen wanneer een kind van dertien jaar over zijn vader, een vrouw van middelbaren leeftijd over haar echtgenoot en enkele buitenstanders die intellectueel op een veel lager plan staan dan de held van het boek, over dezes leven gaan vertellen.

Men moet daarom niet denken dat dit mengelmoes van karaktertrekken het boek ongenietbaar zouden maken. De figuur van den stillen man is er een, neemt men aan, waarvan de psychologische elementen bezwaarlijk allemaal goed te verantwoorden zouden zijn. Men geeft er zich al gauw rekenschap van dat hij behoort tot die ingewikkelde personages wier gedragingen de strenge logica tarten. Een mislukt genie, zoowel als een authentiek genie, steekt altijd vol tegenstrijdigheden en er is bovendien in de constitutie van dezen mensch een element dat uit den aard der zaak tot bevreemdende complexen moest aanleiding geven. Vernemen we immers niet dat hij slechts kort voor zijn huwelijk een operatie heeft doorstaan die hem voor de rol van echtgenoot heeft geschikt gemaakt? Ziehier hoe de vrouw zich daarover uitlaat in een brief aan haar zuster, op het tijdstip dat haar man met een vriendin naar Parijs is gevlucht:

‘Ik ga zelfs zoover, in bedekte bewoordingen op zijn gemis aan temperament te wijzen om mij... van zijn trouw te overtuigen. Waarom dan niet de woorden herhalen van die brutale meid, die ik tot dan toe een mijner intiemste vriendinnen waande? Het was tijdens de maanden die ons huwelijk voorafgingen, en ik liet mij lovend uit over den haast schroomvalligen eerbied, dien Bernard mij betoonde. Toen klonk luchthartig, maar hoe grievend, de stem van Martha: “hij kan moeilijk anders”. Enkele weken later zou ik eerst vernemen dat een jaar te voren de heelkunde mijn toekomstigen man in een normalen toestand had gebracht.’

Meer vernemen wij over deze bijzonderheid niet. Het is te weinig om Bernard onder de clinische gevallen te kunnen classeeren, maar genoeg om den indruk te wekken dat de noodzakelijkheid van zulke operatie bij hem een heelen boel complexen zal hebben nagelaten. De schroomvallige eerbied voor zijn verloofde, het feit dat hij er later van doortrekt met een vriendin van wie hij beweert dat zij als

vrouw geen bekoring op hem uitoefent, een ziekelijke neiging om in het veld de verliefde koppels te gaan bespieden en te overvallen met woest geweld, dat allemaal zijn dingen die de lezer niet zonder erge bevreemding verneemt, en elke poging om ze te doen in elkaar passen, moet hij ten slotte opgeven.

Hoe verwonderlijk dit echter ook moge klinken, het is niet het typeeren van een personage, het karakteriseeren van een figuur waarvan alle onderdeden zouden kloppen, dat hoofdzaak is in dit boek. De stille man, op zichzelf beschouwd, is verward en onbeduidend; van belang zijn de psychologische detailleering, de atmosfeer die wordt gewekt en de overwegingen die soms bij de gebeurtenissen worden gemaakt.

Die atmosfeer is een zeldzaamheid in de Vlaamsche letterkunde. Zij weegt zwaar van geheimzinnigheid. Zij is geladen met het parfum van een mysterieus verleden. Zij heeft de bekoring van het onwezenlijke, van het gedroomde, van het sprookjesachtige, zooals wij dat tot nu toe alleen hadden ontmoet bij dien zeer merkwaardigen verteller Maurice Gilliams. Zooals Gilliams, viert Van Hoogenbemt de herinneringen uit zijn kinderjaren vrijen teugel. Het is alsof de sluizen van zijn subconscientie wagenwijd worden open gezet, niet om riskante dingen te vertellen of Freudiaansche complexen te onthullen, maar om door een treffend detail dat telkens de waarachtigheid van het ervarene uitstraalt, de atmosfeer van een kamer, van een samenzijn, van een gesprek, van een angst of van een verlangen te doen herleven alsof men er bij was.

Daarmee willen we hoegenaamd niet bedoelen dat wij hier zouden staan voor een brok autobiografie. Ofschoon de schrijver wel veel van zijn eigen gemoedsleven in dit verhaal zal hebben gelegd. Eigenlijk schrijven we steeds ons zelf uit, ook als wij het over een ander hebben, of andermans drijfveeren of emoties interpreteeren. Wat we hier wilden doen opmerken, is dat men van een bijzondere begaafdheid moet zijn om zich te kunnen uitschrijven zooals de auteur het hier doet. Dit boek heeft inderdaad de klank van de oprechtheid, van de ongekunsteldheid, van het diep gevoelde. Het heeft bovendien de eigenaardige verdienste slechts nadruk te leggen op de essentieele bewegingen des gemoeds en de diepere motieven die de personages beteekenis geven. Vele van de ervaringen waarover hier wordt verteld zijn in des schrijvers bewustzijn gerijpt tot gedegen wijsheid, die hij in enkele korte zinnen meedeelt, als gewone overwegingen. Verder zijn daar zijn psychologische bevindingen, die de aandacht richten naar ontstellende perspectieven, zooals bv. dat het kind, als het eenmaal den rijperen leeftijd heeft bereikt, dezelfde gevoelens zou kennen als deze welke zijn vader heeft gekend toen hij zoo oud was, het tragisch vermoeden dat het atavisme

zelfs den tijd zou beheerschen, de ontdekking dat hij zijn vader meer lief heeft gehad dan zijn moeder, die nochtans zooveel beter was, omdat zijn vader zooveel zwakker was en omdat hij in zijn vader zichzelf heeft herkend.

De aanhankelijkheid van den knaap voor zijn vader geeft aan dit boek een emotioneel potentieel van het meest gelouterd gehalte. De wijze waarop de moeder haar eigen gemoed doorpeilt, om klaar te zien in haar verhouding tot haar man, behoort ook tot het beste wat wij aan psychologische analyse kennen in de Vlaamsche letterkunde. Kortom, met dezen eersten roman, zoo eigenaardig van factuur, heeft Van Hoogenbemt aller aandacht op zich gevestigd en het bewijs geleverd van een talent dat steunt op gaven van zeldzame kwaliteit.

KAREL LEROUX

Partijstrijd en buitenlandse politiek in de dagen der Republiek P. Geyl. Oranje en Stuart 1641-1672 Utrecht 1939. XIV en 540 blz.; *f* 7.90.

'Es ist eine alte Geschichte, doch bleibt sie immer neu.' Een oude geschiedenis, de tijd van het midden der 17de eeuw, de enige uit onze historie, waarvan ook de leek een notie en soms zelfs wel meer dan dat heeft. Voor de hoeveelste maal zou hier verteld zijn van Frederik Hendrik en Amalia van Solms, van Willem II en Mary Stuart, van de aanslag op Amsterdam en 's Prinsen plotselinge dood, van de grote Vergadering en Johan de Witt, van de Acte van Seclusie, het Eeuwig Edict en de Acte van Harmonie, van het Kind van Staat, van de moord op de De Witten en van de wonderbaarlijke kracht, waarmee de jonge Willem III zich tegelijk tegen zijn binnen- en buitenlandse vijanden keerde?

Een oude geschiedenis, maar die toch steeds nieuw blijft, zoals die waarop Heine doelde. Nieuw in twee opzichten. Ten eerste, omdat wij haar, naarmate wij zelf veranderen, steeds weer anders zien en ten tweede, omdat het archiefmateriaal, waaruit wij haar opbouwen, hoe omvangrijk ook reeds, nog maar altijd niet uitgeput blijkt. Ook voor dit boek zijn nog weer ongedrukte stukken (XIII en de voetnoten) en voorts zelden geraadpleegde bronnen (een 70 pamfletten) gebruikt.

Om deze geschiedenis opnieuw te beschrijven, was wel niemand geschikter dan Geyl. Door zijn jarenlang verblijf in Engeland, waar hij Nederlandse geschiedenis doceerde, is hij als geen tweede vertrouwd met de ingewikkelde, telkens wisselende betrekkingen tussen dat land en het onze en met name in de 17de en 18de eeuw. Door die vertrouwdheid was het hem bovendien gegeven een nieuw gezichtspunt te winnen met name op de onverbrekelijke samenhang,

die er bestaan heeft tussen de verhouding tot Engeland en onze binnenlandse partijstrijd van de regenten met Oranje. Hij dateert haar van het ambitieuze huwelijk van Willem II met Mary Stuart (vandaar het beginjaar 1641) en vervolgt haar hier tot 1672, zoals hij in zijn ‘Willem IV en Engeland’ dezelfde kwestie reeds voor de periode van 1730-1748 behandeld had. En tenslotte was hij meer dan wie ook bevoegd, omdat onderdelen van dit thema hem al jaren lang bezig hielden, zelfs van 1923 af.

En zoo is hij, kan men nu zeggen, na jarenlange studie, geholpen ook door zijn leerling Goodison, wiens dissertatie over ‘England and the Orangist Party, 1664-1672’ hij in zijn Voorrede dankbaar gedenkt, tot een samenvatting gekomen, waarvan de niet meer te bewijzen, maar reeds bewezen stelling deze is, dat door het bovengenoemde huwelijk de Oranje-partij een zo innige verbintenis met de Stuarts heeft aangegaan, dat niet zij, maar dat de haar tegenovergestelde regentenpartij in de kritieke situaties 's lands belang vertegenwoordigd en verdedigd heeft. Want zodra in '72 Willem III het bewind en daarmee de verantwoordelijkheid verkregen heeft en daarom ook bij hem de nationale belangen zeker aanvankelijk gaan prevaleren boven de dynastieke, zien we ook hem in een tegenstelling tot de Stuarts geraken, die, zoals wij weten in '88 tot zijn overwinning op zijn schoonvader zou leiden.

Geheel nieuw is die vizie in zoverre niet, dat men haar ook als een herleving van de Staatse traditie onzer geschiedenis kan beschouwen, zoals ik er omgekeerd in mijn studie over Van der Capellen (Erflaters III) al op gewezen heb, dat diens opvatting in ‘Aan het Volk van Nederland’ (1781) niet zo heel ver afwijkt van de resultaten der moderne wetenschap, daarbij juist doelende op Geyl.

Maar hoeveel voller en getrouwer is dit beeld inmiddels door het toenemen van onze kennis geworden! Er treden in dit boek, zoals uit het register blijkt, niet minder dan een 500 personen op, zij het uiteraard de meesten van het tweede en derde plan. Maar hoe helder blijft, ondanks die veelheid, het beeld, dat de schrijver ons tekent. Wij althans willen wel bekennen, om een enkel voorbeeld te noemen, dat de Acte van Seclusie of het Eeuwig Edict ons nu pas in zijn volle samenhang duidelijk geworden zijn, terwijl wij in dit opzicht bij de lectuur van b.v. Japikse's ‘Johan de Witt’ toch nog enkele vraagtekens moesten laten staan. En toch is zelfs in deze ruim 500 bladzijden, wil het ons voorkomen, niet alles gezegd. De Oranje-beweging o n d e r i n blijft ook hier schimmig. De vraag, hoe de haat bij het volk tegen de regenten zo diep is kunnen wortelen, dat het tot de 20ste Augustus 1672 kwam, ook hier onbeantwoord. Het is hier evenwel de plaats niet, daar dieper in te treden.

Of dit boek een groter publiek bereiken zal? Wij hopen het, maar

betwijfelen het toch tegelijk. Geyl schrijft goed, maar wat vlak en kleurloos of misschien moet ik liever zeggen wat te veel in één vlak en in één kleur. Zijn stijl mist naar mijn smaak teveel dat persoonlijk en daardoor menselijk-boeiend accent, dat ook hen naar een boek doet grijpen, die dat niet in de eerste plaats om de inhoud, maar om de ontmoeting met den schrijver doen. Mogelijk ook is het nog wel meer het feit, dat Geyl blijkbaar weinig behoefte heeft om te gelegener plaatse eens een heuvel te beklimmen en zijn lezers achterom te doen zien, vanwaar zij komen, en vooruit, waarheen zij gaan, en zou het dus eerder een compositorisch dan een stylistisch tekort zijn. Hoe dankbaar ware het bijv. niet geweest dit boek in te leiden met een overzicht van onze betrekkingen met Engeland, sinds graaf Willem I omstreeks 1200 het eerste subsidie-verdrag met den Engelsen koning sloot. En hoe verleidelijk om het uit te leiden met een perspectief over onze betrekkingen met het buitenland en hun verband met de partijstrijd in de 18e en 19e eeuw - ja tot op onze dagen toe. In Van Hamels ‘Nederland tusschen de Mogendheden’, dat trouwens al uit 1913 dateert, is dat toch maar vrij schetsmatig gebeurd. Nog dieper vragen als de mogelijke wetmatigheid van een dergelijk verband zouden dan vanzelf aan de orde gekomen zijn. Het boek zou daardoor een betekenis hebben gekregen, ver boven zijn onderwerp uit en belangstelling gewekt hebben bij groepen, die er nu misschien langs zullen gaan met de verzuchting: ‘alweer een geschiedenisboek en alweer zo dik’. Maar ditzelfde tekort, als wij het dan zo noemen mogen, maakt tegelijk, dat het wel zeker is dat zij die belangstelling voor onze geschiedenis als zodanig hebben en dat niet alleen en zelfs niet allereerst om het gebeurde zelf, maar om de diepere problematiek daarachter, in Geyl een uiterst betrouwbare gids zullen kunnen vinden, omdat elk effectbejag hem vreemd is. En is dat op zichzelf niet reeds een verdienste in een wereld als de onze, die aan reclame-jacht dreigt ten onder te gaan? Het is een weldaad in een tijd als deze, een boek te lezen, dat daaraan in geen enkel opzicht probeert mee te doen, en dat toch tegelijk, doordat het van een intelligente probleemstelling is uitgegaan, een stuk verleden werkelijk voor ons doet herleven - en daarmee, a.h.w. langs een omweg, dus toch zelf een stuk levend heden is. Want wie over Geyl's these nadenkt, zal tot de conclusie komen, dat er ook nu nog een mogendheid is, die, steunend op een partij in Nederland, daardoor zijn macht hier poogt te vestigen, zoals omgekeerd die partij, evenzeer als de Oranje-partij in de 17de en 18de eeuw haar invloed tracht te versterken door op die mogendheid te leunen tegen de belangen der natie in - al heet die mogendheid dan geen Engeland meer en al is er nu dan ook voor een Oranje- en een regentenpartij in de oude zin dier woorden geen plaats meer.

J. ROMEIN

De vlinder in de kerk
George Frisbie Whicher. This was a poet. A critical biography of Emily Dickinson Charles Scribner. New York, 1938

Met deze biografie werd rondom Amerika's grootste dichteres de toovercirkel (in editorialen zin) gesloten, waarbuiten klassiek geworden auteurs niet meer vermogen te treden. Wij hebben de laatste tien jaar de verzamelde gedichten van Emily Dickinson en haar brieven reeds zien verschijnen, dit nieuwe boek vormt den sluitsteen. Op één plaats alleen wordt de cirkel nog al te zeer door een stippellijn aangegeven: zelfs de volledige editie der poëzie wemelt nog van schrijffouten, vergissingen, mislezingen en eigenmachtige wijzigingen, als wij George Frisbie Whicher mogen gelooven! Dit laatste hoeft ons trouwens niet te verwonderen. Emily Dickenson's poëzie bestond voornamelijk uit kladjes; en waar reeds tijdens haar leven zoovele mentors, - b.v. Helen Hunt, de dichteres, en de door wanbegrip uitmuntende Higginson, - op eigen gezag verbeteringen aanbrachten in deze schijnbaar zoo onbeduidende en nooit ‘mooie’ gedichtjes, daar kan men van verzamelaars, die ex officio ‘kritisch’ te werk moeten gaan, moeilijk anders verwachten. Dit alles past in het beeld van het miskende genie, dat Emily Dickinson tot lang na haar dood gebleven is. Tijdens haar leven had ze er weinig last van. Maar in elk geval was niemand van haar tijdgenooten toch in staat tot een volledige erkenning dezer typisch on-rhetorische poëzie, waarin een element, of elementaal, onder den druk van eentonig provincialisme en een teleurgestelde liefde, zich uitzong binnen de grenzen, gesteld door de Puriteinsche traditie (Emerson, transcendentalisme), maar ondanks deze begrenzing zoo vrij en eigenzinnig, zoo ‘onpoëtisch’, naar traditioneelen maatstaf, juist in de meest poëtische vondsten, dat het al haast aan onzen tijd beschoren moest zijn dit ‘moderne’ geluid op passende wijze te registreeren.

De eerste helft van Whicher's boek is gewijd aan Emily Dickinson's leven, de tweede aan haar werk. Whicher zet haar, om te beginnen, in haar tijd neer. En inderdaad, als exponent van New England en het Puritanisme aanvaardt men haar in groote trekken, zoolang het niet gaat om de fijnere adering. Het is als met dat hoogst merkwaardige portret, dat ons tegenover de titelpagina aanstaart; dit gezicht is van een morose schalkschheid, die overal kan thuis hooren, dus ook in Amerika, - om dan plotseling zijn ingekankerd non-conformisme te verraden in bepaalde licht negroïde trekken. Maar Emily Dickinson had het voorrecht non-conformistisch te zijn zonder ophef, hetgeen trouwens in de Angelsaksische landen, in de 19e eeuw, vrijwel de eenige kans was voor schrijvende vrouwen, die

geen George Sand's konden zijn. George Eliot is reeds een grensgeval, en heeft haar ongeregelde positie trouwens goed gemaakt met een stroom van moralisme. Eenzelfde correcte bescheidenheid als men ook bij de Brontë's aantreft vormt wel een der sterkste indrukken van Whicher's relaas, dat met zoo weinig catastrofes en dramatische incidenten is gekruid, zelfs ternauwernood met de obligate liefdeshistories, waarnaar men steeds gesnuffeld heeft, zoodra het erom ging de 'non van Amherst' een gebroken hart toe te dichten. Mij leek het een verdienste van den auteur om deze 'liefdeshistories', - de tweede betreft een gehuwdman, predikant bovendien, - op te lossen in de alles overheerschende neiging tot geestelijk discipelschap, die zoo niet in Emily Dickinson's gedichten, dan toch in haar brieven duidelijk aan den dag treedt. Deze op zichzelf ook al weer uiterst onbeduidende lieden - geen non-valeurs natuurlijk, maar terecht aan de vergetelheid prijsgegeven - waren, met Higginson, en hoeveel anderen, voor de vrij geïsoleerd levende 'leerlinge' de belichaming van een Platonisch mentorschap, dat iedere gedachte zelfs aan de gewone 'Platonische' liefde buitensluit. Opmerkelijk is de vrijmoedigheid, waarmee Emily, gewoonlijk toch zoo gesloten, zich tot deze groote geesten richt, vrijmoedig en schoolmeisjesachtig veeleischend. Dit is niet de taal der ongelukkige liefde. Uit haar poëzie evenwel mag men tot een 'ongelukkige liefde' met groote stelligheid besluiten. Bijna zou men daarom gaan gelooven aan het bestaan van een onbekend minnaar, die niet in de brieven en in de traditie terechtgekomen is, en alleen, als reflex, in de gedichten. The Reverend Charles Wadsworth, wiens portret het midden houdt tusschen John Bull en een ascetisch krentenweger, is zelfs als géestelijk leidsman te onwaarschijnlijk.

Een van de waarmerken van Emily Dickinson's literaire echtheid is de eenheid in stijl van haar poëzie en haar briefproza. Whicher citeert een en ander, dat er niet alleen zijn mag als aphoristisch geformuleerde levenswijsheid, maar dat tevens gelden kan als voorstadium van haar geconcentreerde en laconische gedichtjes. De beschrijving van de brand te Amherst op pag. 146 - zoo weinig 'beschrijving', eigenlijk alleen maar een noteeren van reacties! - doet verbluffend modern aan. Andere, 'grappige' briefjes roepen een niet al te onbegrijpelijken Joyce op; men herinnert zich dan, dat Emily Dickinson op school fantastische verhaaltjes aan haar vriendinnen vertelde en min of meer als 'humoriste' begonnen is. Dit schoolmeisjesaccent, in ruimeren zin, is zij lang blijven behouden, samengesteld als het was uit speelschheid, laconisme en het moedwillig verhaspelen van alles wat tot de eeuwige Waarheid en Schoonheid behoort. Langs geheimzinnige wegen ontmoeten deze componenten de eigenschappen, die zich tot een latent Puritanisme

laten herleiden: de eigengereidheid, de zakelijkheid, de zelfkritiek. Deze dichteres met haar enorme fantasie en verbazingwekkende denkkracht stond onder Puriteinschen druk; maar zij drukte ook terug, op haar onopvallende manier. Eenige geringe twijfel aan de goddelijke openbaring en dgl. is in het totaalbeeld dezer persoonlijkheid al haast van geen belang meer, evenmin als men zich ten aanzien van een vlinder, die in een kerk moet leven, afvraagt of hij aan de kerk gelooft. Hier is sprake van een dieper gelegen wederkeerige aanpassing en een daarmee gegeven levensechtheid: het stof op de vleugels van den vlinder en dat op de kerkbanken is niet meer van elkaar te scheiden. Emily Dickinson en het Puritanisme zijn één, juist omdat het laatste als levensklimaat iedere individueele ontwikkeling gedoogde. George Frisbie Whicher is er in geslaagd dit aan te toonen.

Het tweede deel van het boek geeft een niet zeer indringende, maar bijzonder bruikbare analyse van Emily Dickinson's stijl en gedachtenwereld. De auteur is het gelukkigst daar waar hij zakelijk blijft (b.v. in het opsporen van de bronnen van E.D.'s stilistische eigenaardigheden: het dialect van New England, een vloed van ouderwetsche lectuur, en een niets ontziende, vaak tot de meest groteske weglatingen aanleiding gevende concentratiedrang), het ongelukkigst waar hij citeert. Doorloopend zijn hier de geciteerde gedichten gekozen niet om hun intrinsiek-poëtische waarde, maar als ‘voorbeeld’ bij een of ander punt (meestal met betrekking tot den ‘inhoud’), dat juist aan de beurt was om behandeld te worden. Voor een boek, dat o.a. ook inleiding wil zijn tot het oeuvre van een onbekende dichteres, is deze methode al te eenzijdig. Van E.D.'s beste gedichten, ‘If I shouldn't be alive’, ‘Elysium is as far’, ‘These are the days’, ‘Whithin my reach!’, ‘Some things that fly there be’, ‘I know some lonely houses’, ‘Pain has an element of blank’, ‘I can wade grief’, ‘It tossed and tossed’, ‘Victory comes late’, ‘I years had been from home’, ‘A word is dead’, ‘The wind tapped like a tired man’, ‘How happy is the little stone’, ‘The wind begun to rock’, ‘It sifts from leaden sieves’, ‘Angels in the early morning’, ‘I should not dare to leave my friend’, e.a., is hier bijna niets geciteerd.

S. VESTDIJK

Gebeurtenissen als karaktertrekken
Daphne du Maurier ‘Rebecca’ vertaling van dr. J.N.C. van Dietsch A.W. Sijthoff N.V., Leiden; *f* 3.90, *f* 4.90.

Sinds de dagen van Charlotte Bronté is er niet een schrijfster geweest, die zulk een boeiende roman heeft geschreven als ‘Rebecca’. Daphne du Maurier heeft in Engeland en Amerika een ongekend

succes gehad en het ziet er naar uit, dat ook in Holland dit boek tot de best-sellers zal gaan behooren. Wij kunnen deze feiten naast ons neerleggen, want van hoeveel boeken heeft men dit de laatste jaren al niet kunnen beweren! Best-sellers zijn de boeken, die het eerste vergeten worden. Het is een korte heftige brand, waarvan een onaangename muffe as overblijft.

Met 'Rebecca' is het echter een ander geval. Ik kan mij niet voorstellen, dat dit boek alleen een mode-succes zou genieten, daarvoor toch is het te belangrijk. De schrijfster is een persoonlijkheid met zulke zeldzaam-voorkomende eigenschappen op psychologisch en menschkundig gebied, dat in de komende jaren zal blijken, hoe deze roman sterk gebouwd is en hechter doortimmerd dan vele mode-boeken bij elkaar.

Zeker, het is mogelijk, hier te spreken van romantiek, die niet zonder sensatie is. Maar toch is dit meer oogenschijnlijk dan dat dit sensationeele het wezenlijke van het boek zou hebben aangetast en bedorven. De kern van dit verhaal is eenvoudig en de schrijfster geeft ons in haar hoofdpersoon een figuur van kinderlijke noblesse en onpretentieuze heldhaftigheid, die men niet licht zal vergeten. Door en door Engelsch is het landgoed Manderley, waar het verhaal speelt, ofschoon niet te ontkennen valt dat in de geheele aanloop en ontwikkeling van het verhaal een Amerikaansche vaart merkbaar is, een Amerikaansche vlotheid van techniek, een bewonderenswaardige beschrijvingskracht.

Daphne du Maurier is oorspronkelijk. Zij geeft in haar hoofdpersoon (die geen naam draagt, want het verhaal is in den ik-toon geschreven) een vrouwengestalte van eerbiedwekkende kracht. Het is een schoolmeisje, dit kind van nauwelijks 19 en 20 jaar, arm en zonder familie. Als juffrouw van gezelschap bij een rijke weduwe leert zij Maxime de Winter kennen, de eigenaar van Manderley, het schitterende buitengoed, dat zij als kind reeds op een ansicht had afgebeeld gezien. Maxime de Winter heeft zijn eerste vrouw verloren en naar men zegt kan hij haar verlies niet vergeten, zoodat hij in den vreemde reist met dat norsch gesloten uiterlijk, waarop alle society-vriendelijkheden afstuiten.

De Winter trouwt het meisje en neemt haar mee naar Manderley, en hier begint de merkwaardige strijd met de gestorven eerste vrouw. Overal waar het jonge vrouwtje gaat en staat, ontmoet zij Rebecca, de eerste Mevrouw de Winter. De gestorven Rebecca had het landgoed tot nieuw leven geroepen. Zij had de kamers met feillooze smaak aangekleed, zij lokte menschen tot zich, gafschitterende feesten, was overal geliefd en bemind. Hoe heel anders is deze tweede mevrouw de Winter met haar slechtzittende flanellen mantelpakjes, verlegen, onhandig, zonder houding. De sombere huis-

houdster mevrouw Danvers, die nog steeds leeft in den tijd van Rebecca, aan wie zij blindelings verknocht was, beschouwt deze stuntelige indringster boosaardig. De jonge vrouw durft ternauwernood door het groote kasteel te dwalen en komt daarbij op een middag bij toeval in de vertrekken die Rebecca vroeger bewoonde. Hier is alles nog bewaard zooals het vroeger was. Een zilveren japon. Een jasje van sabelbont. Gouden borstels op de toilettafel. En een vreemde ondefiniëerbare geur, die al deze voorwerpen van de gestorven vrouw omringt. Overal ontmoet zij Rebecca, vooral in het bootenhuisje bij de kreek, waar Rebecca haar boot placht te meren. In deze boot was zij verongelukt, op een van haar wilde zeiltochten. Maanden later was haar lijk aangespoeld, onherkenbaar verminkt. De bedienden, de honden, de meubels en vooral mevrouw Danvers met haar spookachtig bleek gezicht, alles ademt en spreekt van Rebecca, en de tweede vrouw begrijpt, dat zij met haar schoolmeisjes-manieren niet in staat is, het hart van den man terug te winnen, noch de zware taak van kasteelvrouwe te vervullen. Met duizend fijne trekjes wordt beschreven, hoe dit onervaren kind, dat niets anders kent dan de liefde voor Maxime, gedreven wordt tot een ondragelijke wanhoop, alleen door de overtuiging van haar minderwaardigheid, waar zij gedwongen wordt zich van minuut tot minuut te vergelijken met de schitterende Rebecca.

En dan komt de verbijsterende oplossing. Juist als de wanhoop zoo groot geworden is, dat zij op aandringen van mevrouw Danvers bijna zelfmoord pleegt, wordt door een toeval de boot ontdekt, waarmee Rebecca een jaar geleden was verongelukt. De boot ligt op den bodem der zee en het geheele drama komt opnieuw tot leven. De Winter, die zijn jonge vrouw op zulk een onverklaarbare wijze alleen had laten tobben in de woelige zee van moeilijkheden, zoekt haar nu op en doet haar een bekentenis, die alles verklaart. Die alles verandert en die plotseling met een duizelingwekkend perspectief de psychologische beteekenis van alle beschreven figuren doorlicht en verheldert.

Hij heeft Rebecca niet lief gehad. Hij heeft haar gehaat, met zulk een kracht, dat hij haar heeft vermoord. Hoe een vrouw van de demonische betoovering van Rebecca een mannenleven kan vergiftigen en daarbij den schijn bewaren van een stralend gelukkig huwelijk, wordt den lezer plotseling duidelijk. Stap voor stap heeft zij hem vernederd en voor haar zegekar gespannen en volkomen begrijpelijk is het, hoe deze tot het uiterste gemartelde man er tenslotte toe komt, haar dood te schieten.

Het verloop der gebeurtenissen neemt den lezer ademloos mede. Wat Maxime ook gedaan heeft, het doet er niet toe voor zijn tweede vrouw, die van nu af plotseling volwassen is geworden, omdat zij

weet, dat hij haar liefheeft. Alles begint van voren af aan en op verrassende wijze nemen alle figuren, die wij in de eerste helft van het boek in zulk een bepaald daglicht hadden gezien, plotseling een andere verschijning aan.

Zelden heeft een boek zooveel uiteenloopende eigenschappen in zich vereenigd. De laconieke verteltrant, zonder eenig pathos of overdrijving, bereidt ons niet voor op de heftigheid der feiten. Met een verkwikkenden humor en edelen zelfspot beschrijft de jonge vrouw haar moeilijkheden op Manderley. Al de haar omringende figuren zijn met felle levenskracht geteekend, zoowel Beatrice, de zuster van Max, als de knechts Frits en Robert, de dorpsidioot, de politiecommissaris, de vrouw van den bisschop. Al deze uiteenloopende figuren leven voor ons, leven zoo duidelijk, dat wij meenen, ze ontmoet te hebben.

De waarde van een boek ligt niet in de eerste plaats in het ‘fabeltje’. Maar het merkwaardige van dezen roman bestaat juist hierin, dat de gebeurtenissen als het ware het gezicht der beschreven figuren vormen. De mensch is verantwoordelijk voor al zijn daden. En deze daden leiden hier een eigen leven, brengen hun eigen verwikkelingen mee en hun eigen ontknooping.

Daphne du Maurier bezit de gave, om de sfeer van spanning sterk op te roepen. Als aan het slot door de politie-commissaris, in gezelschap van eenige anderen, een bezoek wordt gebracht bij een dokter, van welk bezoek zal afhangen, of Maxime wegens moord veroordeeld zal worden of niet, beschrijft zij de omgeving van dat onverschillige huis op zulk een wijze, als wij het soms in onze droomen meemaken. Een boodschappenjongen rijdt voorbij, een autobus houdt stil, een spreeuw huppelt over den weg. Achter een muur hooren zij de tennisballen heen en weer geslagen worden, een terriër zit op het tuinpad zich te krabben. Aan het eind van de laan staat een man met een houten been bij een draaiorgel, dat ‘Rozen in Picardië’ speelt.

Over de spanning zelf wordt niet gesproken. Doch de details van het omringende zijn met zooveel spanning geladen, dat de terriër, de tennisballen, het draaiorgel ervan schijnen te spreken. Dat is schrijftalent. Een talent van de eerste grootte. Een talent waarover wij na jaren nog zullen spreken, zooals wij nu nog over Charlotte Brontë spreken.

(Het is jammer dat Dr. van Dietsch, die ons toch zulk een verzorgde vertaling van Elmer Rice's ‘Hudsonsymphonie’ gaf, hier zich niet op zijn best vertoont. Het boek is als te zichtbaar vertaald. Een vrouw die haar echtgenoot vraagt: ‘Mag je mijn haar?’, waarop de echtgenoot antwoordt: ‘Natuurlijk mag ik je haar heel graag’, spreekt geen Nederlandsch.)

EMMY VAN LOKHORST

Zijn en niet-zijn
Jean Paul Sartre, Le mur N.R.F. Gallimard, Parijs

Volgens een bekend procédé heeft Sartre op zijn roman 'La nausée' een bundel verhalen laten volgen, die naar het eerste 'Le mur' heet. Dit is de monologue intérieur van een soldaat van het linksche Spanje, die, met anderen gevangen genomen, ter dood zal worden gebracht, tenzij hij de schuilplek van een medeplichtige verraadt, iets waaraan hij niet denkt. Niet om eenig zedelijk gevoel of vriendschap voor den gezochte, noch den romantischen drang naar absoluteering als zou het leven niet waard zijn door een eerlooze daad gekocht te worden, maar omdat hij zich gedurende den burgeroorlog dermate met den dood vertrouwd heeft leeren maken, dat deze zijn verschrikking verloren heeft en dientengevolge het tijdsbegrip ophield een waarde te vertegenwoordigen en hem in de impasse geen andere uitweg vroeger of later verschijnt. In deze gelatenheid, geen berusting, a-moreel, want een vermomde erkenning van het recht op zelfmoord, kwam hij van alles los te staan. Dit vermogen zich aan de natuurwetten, om te beginnen den drang tot zelfbehoud, te ontrukken, is vol bittere koddigheid. En dit genot aan een doorleefde farce barst uit, wanneer hij, bevrijd, bij toeval de plaats verneemt, waar de ander zich in veiligheid stelde, juist opgegeven, en gene aldus in plaats van zich zelf in den dood gejaagd te hebben.

Het is onnoodig alle verhalen te ontleden. Ze boeien door de hantise van het zoeken het ik te fixeeren, dat, door onchristelijke erfzonde bevracht, walgt van zich zelf, een walging, die in 'La nausée' een tragisch accent droeg, die in deze verhalen boven zich zelf stijgt, zich zelf leert zien, afstand neemt en zoo komt tot de satanische vermenging van kwaadsappigen humor en blinde behoefte in zich zelf te graven, om zoo een bij voorbaat onmogelijk geweten uitweg, te zoeken. Sartre is bij de Duitsche Existenzleer ter school gegaan, omdat ze samenvalt met wat hem bezig houdt. Het bestaan is een niet-bestaan, het leven een complex van de dingen, op zich zelf onschuldig, schuldig geworden door de aanraking met de menschen, wier medeplichtigen ze zijn. De bewegingen van de ziel, schrik, verlamming in onmacht, dat bittere, niet tragische, niet als zoodanig ervaren spel aan de grens van den waanzin, in een van deze verhalen overschreden, incorporeeren zich in de dingen, geladen met een weerzin zooals de vork, die de gek met de toppen van de vingers aanneemt, zorgvuldig monstert, even toelacht, neerlegt met de woorden, dat het niet voor dit maal is, omdat hij gewaarschuwd was, er iets als een kreeft in ziet en een andere krijgt. Of de Herostratus,

die zich den loop van de revolver in den mond zet en hard bijt: ‘mais je ne pouvais pas tirer, pas même poser le doigt sur la gâchette; tout était retombé dans le silence’.

Wat deze personnages meebrengen is een vergif van den geest, dat hen belet zich te realiseeren. Hun bestaan zelf is een muur, dien ze kleineeren als tegenwicht op de onmogelijkheid dit obstakel te ‘nemen’ en die hen tot experimenten drijft, welke op hun beurt in de natuur, in hun natuur liggen.

H. VAN LOON

Vrouwelijke abstractie
Claire Sainte-Soline, Le haut-du-seuil Ed. Rieder

Ik heb mij de laatste jaren wel eens afgevraagd of (in tegenstelling wat men bij de mannelijke productie waarneemt) de evolutie van een Fransche romanschrijfster niet gaat van het onmiddellijke, het realistische en het sensueele naar het overdrachtelijke, het zinnebeeldige en het dichterlijke... Of niet de vrouwelijke kunstvorm groeit van de waarneming tot de symbolische deductie, waarmee jonge dichters plegen, althans plachten, te debuteeren... Of niet, op den duur, de spontane, vrouwelijk-zinnelijke rechtstreekschheid zich als het ware zoekt te sublimeeren in een schroomvalliger abstractie, wanneer de schrijfster den mensch wil toonen in het leven en in de natuur.

Rekening houdend met de verschillende soorten en graden van sensualiteit, constateeren wij immers een dergelijken ontwikkelingsgang bij Colette, Andrée Sikorska, Irène Némirovsky, Marie Gevers; en - ongetwijfeld bij Clarire Sainte-Soline. Haar ‘Haut-du-Seuil’ versterkt ons in onze hypothese. Er komen hier twee elkaar beantwoordende passages in voor, die om zoo te zeggen die bezorgdheid om symbolische, ja, symbolistische compositie typeeren. Het eerste hoofdstuk beschrijft een massamoord, kregel en wrokkig op duizenden, in den paartijd verblinde padden bedreven door den (in zijn mannelijke eer gekwetsten) jongbloedigen automobilist Frédéric Houssais. En is kort daarna de tragick die hem tot afstand doen van alle liefdelusten nopen zal, over zijn leven gekomen, dan deinst hij huiverend terug voor den voetstap die, in het donker, toevallig een slak zal kunnen verpletteren. Slechts door hun verband met Frédéric's grondigen ommekeer worden beide episodes van waarde, en trouwens begrijpelijk.

‘Le Haut-du-Seuil’ behoort tot de boeken die men moet lezen. Claire Sainte-Soline is niet meer ‘populistisch’, zooals in den aanvang van haar loopbaan, maar haar aantrekkelijkste eigenschap uit den tijd van ‘Journée’ en ‘D'une Haleine’ heeft zij niet inge-

boet: de natuurlijke en krachtige spontaanheid waarmee zij de vormgeving van haar inspiratie op een hoog peil van stoerheid weet te houden. Claire Sainte-Soline doet mij altijd denken aan de beste symphonieën van Brahms.

Belangwekkend is ook de ideologie, al komt die meer psychologisch dan dramatisch op den voorgrond te staan. Zooals velen harer romanschrijvende tijdgenooten, ontleedt auteur de invloeden, op een gezond temperament geoefend door wat Frankrijk puritanisme noemt, de meest orthodoxe leerstellingen van het Protestantisme, vooral waar het het gezinsleven en de troebelen der puberteit betreft.

En aan het slot van dit stevige boek, dat wortelt in teelgrond en menschzijn, komt iets mystieks aan Giono's pantheïsme herinneren. Schrijfster heeft ons willen toonen dat op het hooge punt waar zij is aangekomen, naar vele windstreken wegen leiden waarlangs zij haar getrouwen zal kunnen voeren tot een verheven, wie weet? - bovenmenschelijk doel.

MARTIN J. PREMSELA

Iwan de verschrikkelijke
V. Tornius, Iwan der schreckliche und die frauen Bohn und Sohn Verlag, Leipzig

Iwan de Verschrikkelijke behoort ongetwijfeld tot de meest raadselachtige persoonlijkheden van de Russische, ja van de wereldgeschiedenis. Zeker zelden zijn in iemand zooveel tegenstrijdigheden vereenigd geweest als in den persoon van dezen angstwekkenden Tsaar. Bewustheid en razernij, zinnelijkheid en ascese, hoogte en diepte, het goddelijke en het dierlijke dongen naar den voorrang in zijn ziel.

Reeds tijdens zijn leven ontstond de mythe van ‘Iwan de Verschrikkelijke’, die op de antimoskowische propaganda (vorst Koerbskij) aan den eenen kant en op de onjuiste vertaling van den bijnaam Grosnyj moeten worden teruggebracht. Want in het Oud-Russische spraakgebruik was Grosnyj synoniem met streng, eerbied afdwingend, terwijl men dit woord in het Westen met wreed, verschrikkelijk, terrible vertaalde. Dit alles droeg er toe bij, om in Europa de voorstelling van een ziekelijken woestaard te wekken, die door vervolgingswaan bezeten, meedoogenloos vriend en vijand uitroeide. Maar reeds Russische niet-Bojaarsche verslagen van dien tijd, vooral het volkslied, kwamen tot een geheel andere, bijna tegenovergestelde waardeering van deze persoonlijkheid, die tot de grootste heerschers van Rusland behoorde.

Bij de schaarschte van het historische materiaal is het voor de geschiedwetenschap en het onderzoek naar de persoonlijkheid niet

gemakkelijk gevallen een rechtvaardig oordeel over Iwan IV te vellen. Zoo geldt ook hier het woord van Schiller:

> 'Von der Parteien Gunst und Hass verwirrt,
> Schwankt sein Charakterbild in der Geschichte'.

Maar juist deze omstandigheid moest het dichtwerk en de kunst bevruchten. En aldus is onze voorstelling van Iwan den Verschrikkelijke onafscheidelijk met het beeldvizioen van Rjepin en Antokolskij, met de dramatische, epische en lyrische uitbeeldingen van Lermontow en Alexej Tolstoj verbonden.

De roman van Tornius is eveneens een poging tot verduidelijking van Iwan den Verschrikkelijke. Zonder twijfel was de schrijver, aan wien wij een reeks uitstekende historische uitbeeldingen te danken hebben, zich bewust van de buitengewone moeilijkheden, die hij bij de samenstelling van deze stof had te overwinnen. De massa stof, die hier uitbeelding eischt, is immers op zichzelf reeds met dramatiek geladen. Tornius heeft een uitbeeldingsvorm gekozen, die het meest overeenkomt met het wezen van den historischen roman: den vorm van het objectief episch verslag. Hij grijpt terug naar het type van de geschiedkundige romans van Walter Scott, die het genoegen in het decoratieve met de pikanterie van de historische anecdote vereenigen, en verdiepte dit type door een begrijpen van het eeuwig Russische, dat ook bij den strengsten criticus de grootste voldoening moet geven. Tornius laat de feiten voor zichzelf spreken. De brand van Moskou, de familieidylle met Anastassia, de oorlog in Lijfland, de botsing met vorst Koerbskij, de verwoesting van Nowgorod, de gruwelen van Opritsjina, het martelaarschap van den Metropoliet van Moskou, Philip, Iwan's razernij en berouw, dit alles wordt door de uitbeelding van Tornius levende werkelijkheid. De schrijver schrikt niet terug voor zeer naturalistische gruweltooneelen, maar vermijdt opzettelijk ieder psychologische verklaring. De lezer moet om zoo te zeggen zichzelf een voorstelling van de stuwende krachten maken, die Iwan's handelwijze bepalen. Het is, zooals men weet, het goed recht van den romanschrijver historische waarheid met verdichting te vermengen. De geloofwaardigheid van de geschilderde gebeurtenis is steeds het beslissende in den geschiedkundigen roman. Alle feiten en personen, die hier worden getoond, zijn - een paar ingelaschte figuren daargelaten - historisch. Al zijn ook de woorden, die Tornius hun in den mond legt, meestal vrij verzonnen, zoo zijn hun gedachten en gevoelens geloofwaardig. Zij zouden aldus kunnen spreken of handelen, zegt de kenner, die dit dramatisch gebeuren uit de historische bronnen kent. Met dezen roman, die veel meer geeft dan de titel belooft, heeft Tornius de Duitsche historische romanliteratuur, die heden ten dage door namen als Kolbenheyer, Ina Seidel en Ricarda Huch is

vertegenwoordigd, door een degelijk werk verrijkt. Hij heeft tegelijkertijd een van de meest treffende tijdperken van de Russische geschiedenis aan den Duitschen lezer nader gebracht, doordat hij waarheid en verdichting, Duitsche grondigheid en Russische warmte van gevoel tot een organische eenheid samen weefde.

ALFRED HACKEL

Herzien. Herdenken.
Bij het heengaan van Ernst Toller

Harder, eenzamer, tragischer dan van de meesten zijner tijd- en bentgenooten is het lot en het sterven geweest van Ernst Toller. Achteraf is het gemakkelijk genoeg, te zien, waar de breuk door dit leven liep. Achteraf is het geen kunst, dit leven te zien als gebaseerd op een vergissing: omdat het uitging van een cultuurpolitiek die een volk vooronderstelde, waar geen volk was maar slechts een republiek, welke nog steeds gegrondvest was op het drijfzand van een sinds het wilhelminische tijdvak niet essentiëel gewijzigde samenleving. Maar bedroevend verspild, weggegooid, nutteloos blijkt nu wel dit individueele lijden en sterven te zijn geweest, dit brandende hart in een wel luid schreeuwende maar oppervlakkige wereld, deze Toller onder de tollenaren.

Labiel was reeds altijd zijn zenuwleven in hooge mate: hij is enkele malen in een inrichting verpleegd geworden. Doch meer dan de wisselvalligheden en snellen ondergang der Münchener litteratoren-revolutie (onnavolgbaar geparodiëerd in Giraudoux' Siegfried et le Limousin), waarin hij, de typische litteraat-politicus of politieke litteraat zich wel thuis moest voelen; meer dan de vijf jaar gevangenisstraf die hij als lid van Kurt Eisner's radenregeering en commandant van het Roode leger had moeten ondergaan, heeft hem, den West-Europeeër in ballingschap, het egoïstische, bête, ijskoude optimisme van de Amerikanen geknauwd, temidden waarvan hij, na een kort verblijf te Budapest en Parijs, zijn laatste levensjaren, - van medio October 1936 tot zijn vrijwilligen dood, - heeft moeten doorbrengen.

De krampachtige en extatische impulsiviteit, kenschetsend voor den expressionistischen kunstenaar, alsook het vele persoonlijks, dat Toller heeft meegemaakt en doorleden, verklaren de kleine zwenkingen en ongelijkheden in zijn stemming, zijn meeningen, zijn werk; aan de eenheid der groote lijn van zijn leven hebben zij niet afgedaan. Die eenheid was menschenliefde, maar gestuwd en bedwongen door een politieke overtuiging, welke vanzelf de grenzen van zijn kunstenaarschap moest aangeven. Zie zijn stukken: zij willen den kreet der massa, de exaltatie der individuën, de taak van den mensch in een verzinkenden tijd uitbeelden, honger, burger-

oorlog, inflatie, celstraf, oproer. Noch bij hem, noch bij zijn litteraire geestverwanten bestond de eerzucht of het verlangen (of het ...kunnen), psychologisch levende menschen te beelden. Toller's figuren zijn schema's, symbolen, woordvoerders van de conflicten en inzichten des schrijvers; de massa wordt menigmaal als een koor uit een Grieksche tragedie.

Deze geestesgesteldheid, deze formule en dit actueele aspect zijn terug te vinden in al zijn stukken: Wandlung (1918), Masse Mensch ('21), Die Maschinenstürmer ('22), Der Deutsche Hinkemann ('23), Der entfesselte Wotan ('26), Feuer aus den Kesseln (30), Hoppla wir leben ('27). Zijn succes was tijdelijk overweldigend, maar alleen mogelijk in de toenmalige geestelijke en cultureele tijds-conjunctuur. Toch kwamen er reeds tegenkrachten op; het protest der Deutsch-völkische jeugd bij de vertooning van Hinkemann was zoo hevig, dat alleen Piscator nog Toller's verdere stukken waagde te spelen.

Toen deze conjunctuur voorbij was en eindelijk het grondsop voor de goddeloozen goed duidelijk kwam bovendrijven, was het natuurlijk ook met Toller en de romantische, idealistische droomers van zijn litterair milieu gedaan. Deze veelal weltfremde dwepers, met hun meest eerlijke, maar nuttelooze menschenliefde, begrepen te laat hun vergissing, waarvan ik in den aanvang van dit stuk sprak. Toller en de zijnen zijn later, door de teerhartige reactie van rechts, tegenover een goedgeloovig, misleid of geterroriseerd publiek als echte bloedhonden voorgesteld. Niets geeft voor mijn gevoel een ontroerender kijk op de menschelijkheid van Ernst Toller dan de volgende, nooit bekend geworden gebeurtenis, waarvan ik de mededeeling aan Gerth Schreiner te danken heb. Zij staat opgeteekend in de proces-acten betreffende den moord op Kurt Eisner, die met twee schoten in het achterhoofd door den stil nadergeslopen Freiherr von Arckel gedood werd. De wild geworden menigte drong op en wilde den moordenaar lynchen. Toller echter, die tegen onwettige gewelddadigheid tegenover personen gekant was, wist dit, geheel alleen en met gevaar voor eigen leven, te verhinderen; een omstander, die zijn revolver reeds op Von Arckel gericht had, sloeg hij het wapen uit de hand.

VICTOR E. VAN VRIESLAND

De brieven van D.H. Lawrence

Om Lawrence is altijd veel gerucht geweest, tijdens zijn leven en nog lang na zijn dood. Langzamerhand is dat gerucht verstomd, het is zelfs zoo stil geworden om deze eens zoo hartstochtelijk omstreden figuur, dat het kan lijken of de belangrijkste Engelsche schrijver van na den oorlog voorgoed is vergeven en vergeten. Door de literaire wereld en haar twijfelachtigen aanhang dan, en dat is te

minder jammer, daar er desniettemin naar zijn boeken nog vraag blijkt te bestaan. Nog niet zoo lang geleden is Heinemann overgegaan tot uitgave van de verzamelde werken, en ook The Albatross, de bekende continentale zusterreeks van de oude Tauchnitz, heeft de laatste jaren successievelijk al de boeken van Lawrence in haar bibliotheek opgenomen. Het laatst de Brieven, of liever twee deelen daarvan, respectievelijk bevattende de correspondentie uit de jaren 1909-1915 en 1916-1923; een derde deel, loopende van 1924 tot Lawrence's dood in Maart 1930, moet nog volgen. Slechts door de indeeling verschilt de uitgave van de oorspronkelijke, door Aldous Huxley bezorgde Engelsche editie, die vier deelen in één band vereenigde; beide Albatross-deeltjes bevatten bovendien zoowel Huxley's Note als zijn Introduction, zoomede de bijbehoorende namenregisters.

Het is waar wat de uitgevers, de Engelsche en de continentale, in hun aanprijzing van deze briefwisseling zeggen: geen biografie kon volledíger zijn. In al zijn werk heeft Lawrence zich zelf gegeven, en eigenlijk niets dan zich zelf, zonder terughouding en met een dikwijls gênante openhartigheid, maar men kent hem nog maar half als men zijn brieven niet kent - hoewel hij er niet anders in is, en nauwelijks eerlijker kon zijn, dan in alles wat hij schreef. Maar men leert er hem van nabij in kennen, en Lawrence spreekt zich zoo rechtstreeks en persoonlijk uit, dat men hem van nabij moet kennen om hem te kunnen waardeeren - ik laat hier nu verder in het midden of dit vóór of tegen hem pleit. Niet zonder ontroering heb ik de brieven weer doorgebladerd, en niet zonder verwarring. Ontroering, omdat Lawrence nog niets van zijn oude macht over mij blijkt te hebben verloren, al is dan ook mijn oude afkeer van zijn overdrijvingen en idiosyncrasieën er met de jaren niet minder op geworden; verwarring, want hier is een man die niets verzwijgt, en hij blijkt grooter raadsel dan een in de kunst zich achter zijn woorden te verbergen volleerd diplomaat. Wel kan men zich nu, bijna tien jaren na zijn dood, allengs realiseeren, welk een wrang ironisch spel het leven met dezen ‘uitverkorene’ heeft gespeeld. Er zijn weinig schrijvers voor wie het onoplosbare probleem van hun schrijversschap zoo acuut en onontkoombaar werd gesteld en die zoo aan hun eigen genie werden gekruisigd.

Wat Lawrence, in den grond van zijn hart een eenvoudig ‘unsophisticated’, maar seismografisch gevoelig mensch, tot stand wilde brengen, was een directe psychische communicatie met anderen, een zuiverenden, door geen geestelijke aderverkalking verontreinigden gevoelsstroom van mensch tot mensch. Hij is daar boven menschelijke verwachting in geslaagd; hij heeft op tragische wijze gefaald. En dezelfde krachten, die hem deden slagen, hebben hem

doen falen. Nog nooit had in de Engelsche literatuur het geluid van de menschelijke stem zoo menschelijk geklonken, misschien is het woord slechts in de evangeliën op deze wijze vleesch geworden. Maar het Woord is tegelijk verlossing en vloek voor den mensch. Hoor Lawrence zelf:

> God, that I have no choice!
> That my own fulfilment is up against me
> Timelessly!
> The burden of self-accomplishment!
> The charge of fulfilment!

Juist omdat Lawrence zoo frenetiek en zelf-vergeten zuiverheid en zelfverwezenlijking zocht, juist daardoor moest zijn woord, eenmaal uitgesproken, tot onzuiverheid en zelfvernietiging leiden. Het chemisch zuivere doodt, de mensch kan deze naaktheid niet verdragen. Ook Lawrence kon haar niet verdragen, hij is zelf de eerste en voornaamste oorzaak van al de onzuiverheden, die in zijn naam zijn bedreven. Dat is nu eenmaal het lot van 'profeten'. Hun poëzie is te direct, te vlammend-naakt, zij vreet als een steekvlam ineens door naar het hart. Slechts weinigen hebben een hart, sterk genoeg om de bezoeking te overleven. De poëzie van het kruisdrama heeft men slechts durven toedienen in den gedenatureerden vorm eener parafrase, mondjesmaat gedoseerd in dogma's en leerstukken. Het is zoo begrijpelijk, dat Lawrence in T h e M a n W h o D i e d een Jezus heeft gegeven, die zijn zending had volbracht en afgezworen. Ook Lawrence haatte zijn 'zending' met een moorddadigen haat, maar hij kon haar al evenmin verloochenen. Men kan vragen, waarom hij niet een beetje onverschilliger was voor het oordeel van anderen, vooral andere schrijvers, over zijn werk; waarom hij altijd de onmogelijke idée fixe van een of ander 'centrum' van broederschap met zich moest meedragen; waarom hij niet kon buiten de naar verafgoding riekende vereering van een stelletje halfzachte snobisten en artiestenluizen. En dan moet men antwoorden: omdat hij in laatste instantie even weerloos en eenzaam was als geniaal. Hij w i s t dat hij anders was, grooter dan een van zijn tijdgenooten, en in zijn eenvoud wilde hij dat als een simpel feit erkend zien; voor hem was 'eenwording' (oneness, wholeness) de conditio sine qua non van zijn dichterschap, maar hij miste de zenuwen alleen maar dichter te zijn - hetgeen, in zijn geval, zou hebben beteekend: terwille van en als een gevolg van het vermogen tot deze unio mystica gedoemd te zijn tot de gruwzaamste eenzaamheid op de onherbergzaamste toppen.

Dat was zijn taak, maar het leven had er hem wel zeer bijzonder slecht toe uitgerust, en in zijn onthechtheid werd hij telkens weer een gemakkelijke prooi voor het cosmopolitisch snobistendom. Ik

kan het mij zoo goed begrijpen, dat velen - en de edelste geesten zijn onder hen - Lawrence eenvoudig niet kunnen verdragen, dat de onplezierige bijproducten van zijn dichterschap hen met walging vervullen. Wat is er aan te doen? Zonder zijn nood zou Lawrence niet den martelenden drang hebben gekend in zelfuitdrukking verlossing te zoeken. Misschien zou hij onder gunstiger omstandigheden een ‘normaler’ en evenwichtiger mensch zijn geworden. Ook een dichter? Dichters zijn altijd onevenwichtigen, en Lawrence is alleen maar een extreem geval. Evenwichtige menschen weten zich een beetje te harden tegen de slagen van het noodlot, zij behoeven geen verlossing te zoeken in zelfuitdrukking. Maar altijd weer wordt harding verharding, de afweer tegen overgevoeligheid ongevoeligheid en wat eerst een beschermend pantser was, een doodelijke omknelling. Als het zoover is komt de man die de korst er weer afkrabt en den gestolden stroom des levens weer tracht vrij te maken. Het zal altijd wel een gemartelde zijn, een onmogelijk mensch, die hopeloos overdrijft, dien men dus niet au sérieux kan nemen en tegen wien men zich te weer stelt. Daarmee is de vicieuze cirkelgang dan opnieuw begonnen. Lawrence's hebbelijkheden zijn, in dit licht gezien, van geen belang, boven deze toevallige bijkomstigheden stijgen zijn leven en zijn werk uit als symbolen van het eeuwige dilemma van den met den drang naar bewustwording geslagen mensch, die zich in het Woord bevrijdt en bindt tegelijk. Ecco homo!

C. HOUWAARD

Onbenutte mogelijkheden

Tot het lezen in Jacobus van Looy, door zijn vrouw, I Sythoff's U.M., Leiden; f 0.90

Tot het lezen in Jacobus van Looy, door zijn vrouw, II (de wonderlijke avonturen van zebedeus) Sythoff's U.M., Leiden; f 0.90

Rondom de ‘Tachtiger’-beweging, haar voornaamste vertegenwoordigers en hun werk, is in de loop der jaren een litteratuur ontstaan, die zo langzamerhand het heterogene karakter van verkenners-arbeid ontgroeid is en hier en daar een ontwikkeling langs vaste lijnen aantoont. Des te verwondelijker is het, dat deze litterair-historische belangstelling tot op heden de figuur van Jacobus van Looy bijna volkomen genegeerd heeft en dat, waar zij zich sporadisch en verspreid over couranten, tijdschriften en enkele brochures vertoont, zij zich in hoofdzaak heeft laten leiden door de graad en de aard der waardering, die zijn werk bij het grote publiek gevonden heeft. Spreekt men over Van Looy, dan heeft men het over ‘Een Stierengevecht’, ‘De Nachtcactus’, ‘De Dood van mijn

Poes' en 'Jaapje'; wil men zijn kunst omschrijven, dan verschijnt hij onveranderlijk als de schilderende schrijver of schrijvende schilder, als een kunstenaar, die de pen als het penseel en het penseel als de pen hanteert, ten tonele, even dankbaar gebruikte als nietszeggende typeringen, terwijl zijn 'Wonderlijke Avonturen van Zebedeus', zo zij niet doodgezwegen worden, in de waardering schommelen tussen fantastisch-grillig en grillig-fantastisch. Uit de weifelende kritiek blijkt duidelijk, hoe Van Looy met zijn 'Avonturen' de lezers en bewonderaars van 'Proza' pijnlijk verrast en afgeschrikt heeft, door hen plotseling voor moeilijkheden te plaatsen, die door het nuchtere verstand niet opgelost kunnen worden. Een bewijs te meer, dat maar al te zelden zulke raadselachtige boeken geschreven worden. Frans Coenen, die in 1911 nog maar heel weinig positiefs over de verborgen zin van het boek wist te zeggen, is na negentien jaar in zoverre gevorderd, dat hij een bepaalde gerichtheid in de spot en satire vermoedt: 'Er ligt hier voor minstens honderd jaar zuiver philologische dissertaties, als toekomstige geslachten zullen pogen dit boek te duiden, en men moet niet dit arbeidsveld willen verkleinen -'. De Nieuwste Bijlagen waren toen reeds lang verschenen met Van Looy's eigen verklaring aan het slot, een 'humoristisch tijdsbeeld in drie deelen' te hebben gegeven. Wat lag toen meer voor de hand om het boek enigszins te doorgronden, dan de indertijd afzonderlijk en met jaren tussenruimte gepubliceerde stukken opzichzelf te beschouwen? Een bescheiden stap in die richting deden R. Savry-Post en J.W. Schotman.

Zonder ook maar een ogenblik in een geheel gecommentarieerden Zebedeus het ideaal te willen zien, lag ons inziens hier toch een dringende taak voor de schrijvers uit die tijd zelf weggelegd, die niet alleen de voorvallen en bijeenkomsten, waarop in het verborgen gezinspeeld wordt, met Van Looy hebben beleefd en bijgewoond, maar wier portretten, min of meer verwrongen in de spiegel der satire, er in getekend en wier eigen woorden er soms letterlijk in aangehaald staan. De betrokkenen, of zij die het hebben moeten ontgelden, zwegen echter in alle talen en met het heengaan van velen hunner ging een schat van mogelijkheden tot opheldering verloren. Maar werd er, aan de andere kant, ooit bij hen op aangedrongen, iets van hun wetenschap prijs te geven? Met de dood van Herman Robbers, ongetwijfeld onzen besten Van Looy-kenner, zou dan ook Zebedeus in een eeuwige duisternis gehuld zijn, ware het niet dat Mevrouw Van Looy-Van Gelder, de thans bijna 80-jarige Lucinde Dorinde der Nieuwe en Nieuwste Bijlagen in haar boekje 'Tot het Lezen in Jacobus van Looy, door zijn vrouw' I, een vervolgdeeltje had aangekondigd, gewijd aan de 'Wonderlijke

Avonturen' en alles wat op Zebedeus betrekking heeft en dat inmiddels verschenen is. Want niemand is daar meer toe bevoegd dan zij, die als jong vrouwtje met haar tederheid en grillige geest den landedelman Zebedeus in zijn ietwat naïeve, filosofische aanschouwelijkheid tegelijk bekoorde en ontrustte en wier liefde zelfs het leven in de buitenwijk van de verafschuwde metropool houdbaar maakte. En met de jaren nam deze liefde toe, concentreerde zich, na Van Looy's dood, op hetgeen de kunstenaar had achtergelaten; teerheid en grilligheid werden tot overgevoeligheid, waar het herinneringen aan den aanbeden man betrof.

Leidden deze piëteit-gevoelens enerzijds tot de bekende 'leesavonden' en tot de uitgaven van 'Jakob', van de 'Gedichten' en bovengenoemde werkjes, maakten zij Van Looy's woning aan de Kleine Houtweg te Haarlem, waar hij eens leefde en werkte, tot een monument te zijner gedachtenis, anderzijds schiepen ze een angstvallige terughoudendheid, die in elke niet persoonlijke onthulling een ontheiliging schijnt te vrezen. Weliswaar werd door de openstelling van dit huis voor het eerst de gelegenheid geboden, naast het door de vertrekken verspreid liggend litteraire werk, ook een overzicht van het schilderwerk te krijgen, dat, sinds de grote tentoonstelling in Arti van 1901, slechts bij zeldzame uitzondering het atelier verliet. Weliswaar is het uitgestald en tentoongesteld in een omgeving, die door dat onomschrijfbaar persoonlijke is bezield, dat de mens Van Looy in en om zich had, en hier in alles schijnt voort te leven. Een volledig beeld van den schrijver-schilder verkrijgt men er echter niet. Van Looy mag, als deze omgeving, 'een wereld op zichzelf' genoemd worden, gelijk Robbers dit gedaan heeft om zijn kunstenaarschap te karakteriseeren, wanneer hieronder maar geen individualisme, dat in en aan zichzelf genoeg heeft, geen introspectief volgen van eigen indruk en voorkeur verstaan wordt, doch eer een individualisme, dat uitstraalt, welks innerlijke rijkdom zich eerst kan manifesteren door een onbevangen aanraking met de buitenwereld. Van Looy is in zoverre een wereld op zichzelf, dat in en om hem het mysterie leeft aan die kunstenaars eigen, die evenzeer buiten als ìn hun tijd staan. Vanuit die dualiteit zijn alleen de 'tochten van het hart' verklaarbaar, die tot de wonderlijke avonturen van Zebedeus hebben geleid en de verscheidenheid der facetten van de grondvorm zijner kunst: het schrijver-schilderschap.

Het valt daarom dubbel te betreuren, dat Mevrouw Van Looy in haar piëteitvol opgezette werkjes naast haar eigen beschouwingen niet wat meer persoonlijks van en over Van Looy's werkwijze, over het ontstaan, over het feitelijke rondom zijn werk heeft medegedeeld. De enkele details, die men verspreid tussen de omschreven en

toegelichte prozastukken en gedichten vindt, zijn soms kostelijk, maar door een gemis aan achtergrond verdiepen zij het beeld van den kunstenaar niet. Mag men dit echter verwachten van een werk, waarbij de schrijfster gedacht heeft aan de zeer velen die Van Looy's boeken niet of maar weinig kennen, gelijk in de Inleiding vermeld staat? Het zal goed zijn deze verantwoording te laten voor wat zij is, want voor die nieuwe lezers zijn de boekjes wat te hoog gesteld. Zij zullen eer spreken tot hen die Van Looy reeds kennen dan dat zij bewonderaars zullen winnen.

Het besef echter, dat zich in Van Looy voltrokken heeft, wat Jacobus en Johannes en vooral hun beider Vader Zebedeus zinnebeeldig openbaren, verstoken in een vindbaarheid zo schoon, dat het toegewijde liefde vraagt, de diepere betekenis er uit na te voelen, zal bij hen een gevoel van onbevredigdheid achterlaten, dat hier zoveel kostbare mogelijkheden onbenut zijn gebleven.

F.P. HUYGENS

Over Gustave Flaubert
Naar aanleiding van: Choisir. les meilleurs textes. G. Flaubert. Introduction de René Dumesnil. Desclée de Brouwer & Cie Paris VII. (583 bldz.)

Het is van een algemene bekendheid, dat wellicht geen land als Frankrijk meer aandacht besteedt aan zijn literatuur, en zijn grote klassieken in ere houdt op een wijze, welke menige andere West-europese natie ten voorbeeld strekken kan. Zo brengt de uitgeversmaatschappij Desclée de Brouwer & Cie sinds geruime tijd een serie ‘Choisir. Les Meilleurs Textes’, waarin onder meer delen over Stendhal, J.K. Huysmans en Sainte-Beuve verschenen en die ook het hierbovengenoemde werk ‘G. Flaubert’ door René Dumesnil biedt. Minder bedoeld als inleiding dan wel als samenvatting, bezitten deze boeken hun eigen waarde, omdat zij in introductie en bloemlezing een gecomprimeerd beeld der gekozen figuren trachten te geven. Bij Sainte-Beuve slaagde men daarin voortreffelijk, en ook het onderhavige werkje over Flaubert zal den lezer van diens werken niet teleurstellen, omdat de hem zo boeiende figuur uit deze bladzijden in herinnerende trekken als het ware volledig oprijst. De schrijver zoals hij was en leefde spreekt hier op menige pagina, in dikwijls toe te juichen keuze; de bewonderaar van den auteur van ‘Madame Bovary’ en ‘Salammbô’ vindt hier den man ten voeten uit die daarnaast in ‘L'Education sentimentale’ een gedeeltelijke autobiographie gaf, met ‘La Tentation de Saint Antoine’ aan Bosch en Rops herinnert en naast zijn beroemde ‘Trois Contes’ nog posthuum het geestige ‘Bouvard et Pécuchet’ aan de wereld schonk. Doch Dumesnil, de verzorger van dit boekje, gaat nog ver-

der. Hij doet den lezer kennismaken met de eerste lezing van Flauberts ‘Education sentimentale’, hij geeft extracten uit ‘Par les Champs et par les Grèves’ en vooral: hij brengt breedvoerige fragmenten uit zijn correspondentie, welke meer dan wat ook een helder licht op den schrijver werpen. Aan het geheel gaat dan nog een grote - niet zeer geslaagde - inleiding vooraf, terwijl het boek besloten wordt met een voorname bibliographie. Al met al blijke hieruit dat ook deze editie weer een bewijs vormt voor de Franse klassiekenverering, en een werkelijke aanwinst betekent voor hen die haar gebruiken in de goede zin.

Het is moeilijk Flauberts grootheid te omschrijven. Van zijn jeugd af ging hem voor alles - ja zelfs voor het leven - de literatuur, en al het later gegroeide is in zijn jonge jaren dan ook reeds in kiem aanwezig. Dat hij zijn leven sleet in een gewilde eenzaamheid, hangt daarmee samen, dat hij altijd twijfelde, was daarvan een der gevolgen. Zelf zag hij zich goed toen hij schreef: ‘La déplorable manie de l'analyse m'épuise. Je doute de tout, et même de mon doute’, toen hij elders uitriep: ‘L'amour est un besoin’! Men vindt dit alles en meer in zijn correspondentie. Hier treft men een brief aan welke tekenend is in verband met het later gevoerde proces inzake ‘Madame Bovary’, elders verheerlijkt hij de technische vooruitgang van zijn tijd, dan weer boeien een geest en humor welke aan Heine-ironie doen denken. Een pracht descriptie van Hugo tekent den lateren romanschrijver, de liefde voor het historische détail valt ook hier op en dat zijn correspondentie bladzijden schrijfoefeningen bevat, zal weinigen verbazen. Bij tijden hard werker, wordt hij dikwijls neergedrukt door een tergende besluiteloosheid, die hem meermalen doet verklaren niets ter perse te willen leggen, en hem nu en dan van betrekkelijk veel onuitgevoerde plannen melding doet maken. Altijd vol van de literatuur en de met haar samenhangende zaken, bezit deze grote een treffende liefde en eerbied voor zijn hoogstaande moeder en voelt hij zich in Rome kleiner dan in de woestijn. Het tekent zijn natuur meer dan men op het eerste gezicht meent, dat hij de naam Emma Bovary aan de voet der pyramiden vond, en hoe daarna zijn roman ontkiemde en bloesemde, is den lezer zijner correspondentie welbekend. Soms herhaalde uitspraken tekenen den neurasthenicus, zijn in wezen tragischen persoon. Het: ‘Comme je vais lentement!’ is een steeds weer terugkerende uitroep, en over welke geestesrijkdommen hij ook beschikte, een waas van droefheid hangt over dit hele leven, dat naar het eind toe steeds meer versomberend, slechts een enkele maal licht en helder was. Ook al bouwde hij - als bekend - zijn leven volgens Goethe's plan op, hem bracht het zelden de rust welke de harmonische Weimarfiguur kenmerkt. Door mensen en omstandigheden heen en

weer geslingerd, maakt hij dikwijls den indruk meer te worden gedreven dan zelf te gaan, en ook al sloot hij zich als het ware in Croisset op, de wereld bemoeide zich met zijn persoon en arbeid op een wijze welke hem meer dan onaangenaam, pijnlijk moest zijn. Geroepen tot de literatuur als weinigen, vond hij in haar dienst een toevlucht en moest hij met anderen erkennen, dat zij zijn enige levensfactor vormde, van veel groter betekenis dan de hem omringende vriendenkring. Waar zij hem voor het leven ging, zal het niet verbazen, dat hij ook de liefde achter haar stelde en zo de vrouw in zijn leven een tweede plaats innam. Dit met het andere in ogenschouw nemend, is het gerechtvaardigd de vraag te stellen, of hij als Sainte-Beuve gebùkt ging onder de eenzaamheid. Eer schijnt zij een verlossing, hem voorbestemd, om zijn werk te beheersen en zijn tijdvak in de literatuur te regeeren.

Dat deze samenvatting reeds door haar beperktheid onvolledig is, spreekt wel vanzelf. Zo vestigt zij geen aandacht op het, ook door den inleider benadrukte, feit, dat deze man in leven en werk zonder tegenspraak blijkt, terwijl zij eveneens verzuimt er op te wijzen, dat al ging Flaubert niet gebukt onder de eenzaamheid, hij dan toch de zware last der ongegronde melancholie droeg. Deze meester van de perfectie - in zijn jeugd naar Dumesnils woord: ‘beau comme un jeune dieu’, in zijn ouderdom als een geslagene versomberend - was daarbij door opvoeding en studie anatomist en physiologist, waarop dan ook een gelijksoortig confrater - Sainte-Beuve - heeft gewezen. Doch niet minder was de heer van Croisset psycholoog, terwijl hij, hoe objectief ook, op zijn tijd eveneens subjectief kon zijn. Hoezeer Flaubert daarbij uit zijn evenwicht kon worden geslagen, blijke uit zijn bekentenis gedurende de Frans-Duitse oorlog, toen hij zeide dat de literatuur hem een ijdele en nutteloze zaak scheen, en ook al was hij afkerig van gewoon succes, de te late erkenning moest den man van het ‘bovarysme’ ongetwijfeld hard vallen. ‘Flaubert nous a donné un grand exemple de conscience’ schrijft René Dumesnil in zijn, in biographisch opzicht wellicht te uitvoerige, inleiding. Is hij een virtuoos, overal blijkt hij toch als taalkunstenaar op de eerste plaats een heerser, in dier voege dat hij met zijn materiaal handelt naar eigen inzicht en voorliefde. Ook hierin komt hij met Goethe overeen. Dat deze hem in zijn romantische periode beheerste, is wel begrijpelijk, maar dat hij ook voor zijn verder leven en streven steeds een voorbeeld bleef, vormde een factor van gestadige beïnfluencering. Daarnaast toch had hij naar 't schijnt weinig invloed op Flauberts persoon en werk. Zijn vrienden - Chevalier, Maxime du Camp, Boulhet, Dumas en Sainte-Beuve - bleef hij trouw, maar noch aan hen, noch aan de hem omringende vrouwen - Elisa Foucault, Caroline, Louise Colet en George

Sand - gunde hij meer dan een zeer tijdelijken blik in zijn diepste wezen. Voor alles is Flaubert zichzelf, ietwat eenzelvig en gesloten voor derden, zich hoedend voor het snel wegschenken van zijn sympathie en zijn liefde slechts in heel enkele gevallen biedend. Zo maakt deze man ook in zijn leven een grote indruk. Als het ware buiten deze wereld, leefde hij naar wens en willekeur als een heerser op het hem voorbehouden terrein der letteren, en daar gaf hij zich in een onbegrijpelijke, maar daarom niet minder treffende, dienstbaarheid. Dat dit minder blijkt uit het documentaire autobiographische meesterwerk 'L'Education sentimentale' dan uit zijn correspondentie, vereist geen toelichting. De laatste - waarin hij zich meermalen, voorzover het hem mogelijk was, liet gaan - spreekt uit wat hij in zijn werk verzwijgt, en zo doet hij niet zelden den literator in den mens vergeten. Nochtans - wij wezen er reeds terloops op - ook hier is Flaubert bijna overal vervuld van de schone letteren, gelijk men dan ook o.m. uit zijn er in aan den dag tredende Shakespeare-bewondering zien kan. Doch even sterk als dit valt de omstandigheid op, dat deze man zich in zijn correspondentie zelf wèl goed zag en tekende, zij het in ernst, zij het met sprankelende geest en humor. 'A chacun donc ce qui lui convient' was zijn overtuiging en daarvan gaf hij meermalen blijk.

Hoe groot ook als kunstenaar, Flaubert blijft toch in alles en voor alles negentiende-eeuwer in ieder opzicht. Hij is het in zijn jeugdromantiek, hij is het evenzeer in zijn niet geloven aan iets hogers dan de kunst 'an und für sich'. Waar Mornet hem als literator archivaris, geograaf en advocaat kan noemen, hoeft het weinig verduidelijking zo men met hem observatie en documentatie de voornaamste elementen zijner strenge kunst heet, die inderdaad door zijn grote ziel gevoed, het algemene voor het bijzondere stelt en het eer in de verbreding dan in de verdieping zoekt. Men versta het laatste niet verkeerd, weinigen hebben als Flaubert op zijn terrein dieper geschouwd, doch hij wist zich te hoeden voor een specialisering niet overeenkomend met het door hem zelf gepropageerde algemene in de kunst. Immers terecht noemde dezelfde Mornet zijn personages symbolen van het menselijk lijden, en merkte hij op, dat de realiteit voor Flaubert een tragi-comedie was. Zo is in waarheid zijn kunst klassiek en voor alle tijden, en staat hij als romancier bij de wereld-groten op het voorplan. Was zijn talent niet zo veelzijdig, op het hem voorbehouden gebied bleek het groot en bijzonder en wel in staat hem te doen zijn: een schrijver niet vragend naar zijn lezers, maar naar zijn kunst.

PIERRE VAN VALKENHOFF

Het forum der uitgeschakelden
Forum-bücher
Uitgave van Bermann-Fischer, Stockholm, Allert de Lange, Amsterdam Querido, Amsterdam

De Duitse schilder en schrijver Philipp Otto Runge[1)] haalt in een brief aan zijn broer Daniël uit het jaar 1802 een opmerking van Tieck aan: 'dass grade dann, wenn ein Zeitalter zugrundegegangen gewesen, immer die Meisterwerke aller Künste entstanden seien'. Hij knoopt daar een lange kunstbeschouwing aan vast, om te eindigen met de gevolgtrekking: 'Es war mir in die Augen springend, dass in jeder Kunstepoche... jedesmal die Kunst gesunken, sich aufgelöset, und einen ganz andern höchsten, fast noch schönern Punkt erreicht habe; ich fragte mich: sind wir jetzt wieder daran, ein Zeitalter zu Grabe zu tragen?'

Runge was er als romanticus vast van overtuigd, dat met de nieuwe eeuw het tijdperk van de verlichting voorbij was, en dat de klassicistische kunst, 'die onzin in Weimar, waar ze onverstandig alleen door uiterlijke tekens iets weer willen opwekken, dat vroeger al bestaan heeft', op het punt stond in ontbinding over te gaan. Eerst is Runge door de ontwikkeling in het gelijk gesteld. Dertig jaar later, omstreeks 1830, leek alles verteerd, wat omstreeks 1760 in de ogen van de verlichte mensen begeerenswaardige vooruitgang had geschenen. In Duitsland was Schiller vrijwel geheel vergeten, en werd Goethe, die nog leefde en als een machtige boom grote schaduwen wierp, heftig bestreden. Het leek er veel op, of er van het gehele klassicisme niets over was dan wat armzalige epigonen. De romantiek had over de gehele linie gezegevierd en bleef tot ongeveer 1860 de heersende stroming. Toen kwam er echter een nieuwe golf van verlichting, die de romantiek wegspoelde. 'Romantisch' werd toen een soort scheldwoord, ook buiten het gebied van de kunst. De oude idealen van vooruitgang doken weer op in een nieuwe vorm. In de kunst zegevierde het naturalisme. En het verstand kreeg weer de voorrang boven het gevoel.

1) Philipp Otto Runge (geb. 22 Juli 1777 in Wolgast, gest. 2 Dec. 1810 in Hamburg) is met Caspar David Friedrich de grootste schilder van de Duitse romantiek. Als schrijver schreef hij o.a. enige sprookjes. Ondanks zijn jeugd onderhield hij met de grootste Duitse geesten van zijn tijd, o.a. met Goethe, Thiek en Görres, een levendige gedachtenwisseling. Tot het begin van deze eeuw was Runge vrijwel vergeten. Omstreeks 1900 verzamelde Lichtwarck Runges schilderijen en tekeningen en maakte er het middelpunt van de Hamburgse kunsttentoonstelling van. Voor de herontdekking van den mens en kunstenaar Runge hebben speciaal Andreas Aubert, Gustav Pauli en Richard Benz zich verdienstelijk gemaakt. Runges geschriften zijn door Erich Hancke uitgegeven. Bij de Berlijnse uitgeverij 'Die Runde' verscheen kort geleden een monografie 'Philipp Otto Runge' door H.E. Gerlach.

Het heeft er echter veel van, of het spel zich sinds het begin van de nieuwe eeuw herhaalt. Op alle gebieden van het menschelijk leven kan men een zekere afkeer van de gedachtenwereld van de 'oude eeuw' constateren, nauwkeuriger gezegd: van de tweede helft van die 'oude eeuw'. En op het ogenblik zien wij, dat zeer, zeer velen zich er reeds volkomen van afgewend hebben. De Europese cultuurboom wordt zo heftig heen en weer geschud door de storm van de nieuwe eeuw, dat veel angstige zielen vrezen, dat hij nu voorgoed uit het aardrijk gerukt zal worden, dat hij vallen en verdorren zal.

In deze situatie is een serie boeken, door de uitgeverijen Bermann-Fischer, Stockholm, Allert de Lange en Querido, Amsterdam, geadviseerd door een comité, dat uit Thomas Mann, René Schickele, Franz Werfel en Stefan Zweig bestaat, onder de titel 'Forum-Bücher' uitgegeven, van bijzondere betekenis.

De Duitse litteratuur is door de op de rassenleer gebaseerde wetgeving in twee delen uit elkaar gevallen. Wel zijn die twee delen: de zogenaamde rijks-Duitse en de emigranten-litteratuur, niet twee zo geheel gave helften, als de belangrijkste woordvoerders van beide beweren. Want de litteratuur is immers een levend organisme en geen levenloos mechanisme, dat men uit elkaar nemen kan, om bepaalde onderdelen uit te schakelen of gelijk te schakelen. Aangezien echter de nationaalsocialistische aanspraak op de macht ook wat de litteratuur betreft totaal is, d.w.z. aangezien de (wereldlijke), politieke macht door middel van zijn wetgeving de kunst ondergeschikt wil maken aan zijn doel en elke afwijking van zijn richtlijnen tracht te onderdrukken, bestaat, indien het nationaalsocialisme lang aan de macht blijft, zeer zeker het gevaar, dat de 'uitgeschakelde' stromingen in de Duitse litteratuur voorgoed afsterven en in vergetelheid geraken zullen, - als zij niet in het buitenland bewaard en in leven gehouden worden. Men mag immers geen ogenblik uit het oog verliezen, dat de wetgeving ook de boeken physiek vernietigt, die het 'volksvijandig' noemt.

De drie uitgevers van de 'Forum-Bücher' zijn wel de drie belangrijkste, die buiten Duitsland Duitse litteratuur uitgeven. De vier leden van het adviserende comité zijn vooraanstaande representanten van de in ballingschap levende Duitse litteratoren. Men zal dus wel niet ver bezijden de waarheid zijn, als men veronderstelt, dat de titel 'Forum' uit wil drukken, dat op dat forum een soort rechtzitting wordt gehouden. Eigenlijk is dat dus een 'contra-rechtzitting'.

In elk geval hebben deze rechters een zeer ruim hart. Of de vier van het adviserende comité onder andere omstandigheden schrijvers van de rang van Vicki Baum ('Helene Willfüer') en Alfred

Neumann (‘Der Patriot’) als prominenten in het rijk van de ontspanningslectuur zouden hebben beschouwd, is zeer de vraag. Zelfs Anette Kolb (‘Das Exemplar’) is in dit opzicht een grensgeval, ofschoon men bij haar, om de juridische terminologie te gebruiken, de woorden in dubio pro reo - in twijfelgeval voor de beklaagde, kan gebruiken. Al te zeer worden ook Stefan Zweig (‘Maria Stuart’) en Emil Ludwig (‘Napoleon’) op de voorgrond geplaatst met het genre levensbeschrijvingen van historische persoonlijkheden, dat wel zeer in de smaak valt bij een zeker publiek, maar dat tenslotte slechts een gemoderniseerde afstammeling is van de levensbeschrijvingen, die in de 18e eeuw zeer in zwang waren, omdat zij den nieuwsgierigen lezer over mensen en toestanden zó inlichtte, als deze dat graag wilde.

Van de eminente betekenis van hun oordeel of pleidooi en daarmee van deze serie wordt men zich echter bewust door de keuze uit Arthur Schnitzlers en Thomas Manns vertellingen, door de herdruk van Heinrich Manns ‘Die kleine Stadt’ en door de uitgave van Franz Werfels tweedelig romanepos ‘Die vierzig Tage des Musa Dagh’.

A r t h u r S c h n i t z l e r was reeds tegen het einde van zijn leven vrijwel vergeten, nadat zijn werk, speciaal zijn door gewetenloze toneelondernemers misbruikte erotisch-psychologische drama's, lange tijd in het brandpunt van tegenstrijdige meningen had gestaan. In de grote opruiming van de Duitse bibliotheken in Amsterdamse boekenkeldertjes zag ik onlangs Schnitzlers verzameld werk, prachtig gebonden, zoals dat eens behoorde voor beroemdheden. Ik herinnerde mij de triomfen, die de daarin opgenomen drama's eens op het Duitse toneel hebben gevierd. Voorstellingen van de ‘Grüne Kakadu’ en van de ‘Anatol’-cyclus herrezen voor mijn geestesoog, en het schandaal, veroorzaakt door de ‘Reigen’-cyclus, klonk mij weer in de oren. Gesprekken in gecultiveerde, haast over-gecultiveerde salons, waar over de ‘liefelijke en toch achtergronddiepe kunst van den dichter-arts’ gedebatteerd werd, stonden mij weer voor de geest. Ik voelde echter niet de minste lust de ‘Gesammelte Werke’ te kopen. Het kleine deeltje uit de Forum-serie daarentegen beschouw ik als een aanwinst voor mijn bibliotheek. Want het geeft voortreffelijk weer, wat Schnitzler voor een zekere fase van de Duitse litteratuur betekent. Het zou daarom misschien beter zijn geweest, als men onder elke vertelling het jaartal van zijn ontstaan had gezet.

Schnitzler heeft met deze vertellingen de dialogische novelette in de Duitse litteratuur gebracht, het gedachtenspel en de beschrijving van ‘états d'âme’ - een soort, dat zijn voorloper heeft in de door Goethe in het Duits vertaalde vertelling ‘Rameaus Neffe’ van

Diderot en dat in de derde Franse republiek door Prévost, Lavadan en Hervieu kunstig uitgewerkt werd. En dat zal zijn blijvende verdienste zijn.

De wereld kent Thomas Mann tegenwoordig als de onverschrokken pleiter voor het Duitsland, dat door het nationaalsocialisme in de ban is gedaan. Bovendien ziet men in hem de schepper van de Duitse burgerlijke familieroman. ('Die Buddenbrooks'), die omstreeks het begin van de nieuwe eeuw werd geschreven. In zijn novellen - ook hierbij mist men de jaartallen van het ontstaan - voelt men tegenwoordig meer dan toen zij verschenen de romantische adem. Het zijn zogenaamde confessie-novellen, waarin de problemen Kunst en Leven - Kunstenaar en Mens aangesneden worden. Thoman Mann, die taalkunstenaar en cultuurcriticus tegelijk is (duidelijk zijn de invloeden van de grote Russische, Scandinaafse en Engelse vertellers, evenals hun taalkunstige en cultuurcritische invloed te bespeuren) kondigt in dit proza de grote afkeer van het impressionistische, naturalistische tijdperk aan, van de haast zalige overgave aan het ogenblik. In de roman uit het jaar 1910 'Die kleine Stadt' van zijn broer Heinrich - die als alle confessieromans van dezen schrijver in Italië speelt - wordt de overgang van het individualisme naar de democratie gesymboliseerd. 'Die kleine Stadt' is Heinrich Manns eerste sociale experimentele roman. Vijftig personen worden daarin met grote technische vaardigheid in beweging gebracht, zonder dat de compositie uiteenvalt en zonder dat de artistieke concentratie er onder lijdt.

Franz Werfels tweedelig roman-epos 'Die vierzig Tage des Musa Dagh' laat de ontwikkeling van den groten lyricus, van de generatie, die omstreeks 1920 'de jongeren' worden genoemd, tot het nieuwe realisme zien en is daarom in deze serie zeer op zijn plaats. Deze delen van de Forum-serie kan men zonder voorbehoud toejuichen, - maar bij de twee totnutoe laatst verschenen deeltjes kan men enige critische opmerkingen niet onderdrukken; Alfred Einstein stelde een bundel 'Briefe deutscher Musiker' samen, die hij van een inleiding voorzag. Wolf Nooren - ik moet bekennen, dat de naam van dezen schrijver mij totnutoe onbekend was - voorzag 'Die schönsten Erzählungen deutscher Romantiker' van biografische aantekeningen; of het nawoord ook van zijn hand is, blijkt nergens uit.

Met de inleiding van Einstein en het ongesigneerde nawoord doet de serie een greep buiten de grenzen van de litteratuur, en wel komt zij door het voorwoord van Einstein op het terrein van de actuele strijd om het racisme en door het nawoord op het terrein van de strijd om de waardebepaling van een tijdperk in de Duitse litteratuur, namelijk van de romantiek.

Men is racist uit eigen beweging óf op hoog bevel, - óf men verwerpt deze dwaalleer uit wereldbeschouwelijke of religieuze overtuiging. Het Duitse racisme onderdrukt en vervolgt de Joden. Wie geen racist is, heeft daar zijn opinie over. Is er echter iemand, die in ernst meent een Duitsen racist te kunnen bekeren door hem er op te wijzen, dat die en die dode Duitse schrijver óók Joods bloed in de aderen had of met een Joodse vrouw getrouwd is geweest? Deze eeuwige exhibitionistische exaltatie: 'Ha! Glück en Händel zijn ook geen zuivere Duitsers - want men ziet immers duidelijk de Italiaanse invloed in hun werk!' en 'Ha! Friedrich Schlegel was getrouwd met Dorothea Veit en die Dorothea Veit was de dochter van Moses Mendelssohn!' draagt in geen enkel opzicht bij tot de opheffing van de heilloze verwarring, die in Europa door het racisme ontstaan is. Elke niet-fascist kent de banden tussen de Europese culturen en kunsten onderling. Nog niet zo lang geleden behoorde deze kennis tot de vanzelfsprekende algemeene ontwikkeling. Geen enkele niet-racist denkt er aan, het Joodse aandeel in de opbouw van de Duitse cultuur en litteratuur gedurende de laatste twee eeuwen te loochenen. Wat heeft echter Dorothea Schlegel, als geb. Veit-Mendelssohn met het wezen van de Duitse romantiek te maken? Is het niet tragisch genoeg, dat de racisten overal 'naar de invloed van het Joodse bloed' snuffelen? Waarom moeten wij het nu plotseling ook doen, terwijl wij het vroeger niet gedaan hebben?

Van groter wezenlijk belang echter dan dit bezwaar is het andere, dat ik tegen het niet-gesigneerde nawoord uit moet spreken.

Sinds het racisme de Duitse literatuurgeschiedenis op het Prokrustesbed bindt, is ook uit de rijen van de geëmigreerde Duitse schrijvers een stormloop begonnen op de tijdperken in dit litteraire verleden, die totnutoe, laat ons zeggen 'onder den gezichtshoek der rationalistische vooruitgangsidee' ietwat scheef zijn aangekeken. En dat schijnt mij een zeer wezenlijk, totnutoe weinig gewaardeerd symptoom van de Duitse litteratuur in ballingschap.

Ook de onbekend gebleven nawoord-schrijver heeft zich niet los kunnen maken van de oude opvatting, die de vooruitgangsaanhangers over de Duitse romantiek hadden. Na de twee boeken, die Riccarda Huch omstreeks het begin van deze eeuw en het boek, dat Richard Benz kortgeleden over de Duitse romantiek heeft geschreven, had men werkelijk iets ernstigers mogen verwachten, temeer daar onze tijd, wat de schrijver zelf accentueert, bepaalde overeenkomsten met het tijdperk van de romantiek vertoont.

De vroege romantici, de jonge Fichte, Novalis, de jonge Schelling, hebben een gigantische poging gedaan 'de eenheid van de wereld opnieuw te scheppen uit het scheppende Ik', het Oneindige toch te vinden in het Eindige, namelijk in den goddelijken mens.

Wie denkt hierbij niet aan Werfels verzen uit ‘Lächeln, Atmen, Schreiten’, die de jeugd van 1920 tot tranen toe bewoog?

Mit dem Schweifen des Menschen tritt
Gottes Anmut und Wandel aus allen Herzen und Toren.
Lächeln, Atem und Schritt
Sind mehr als des Lichtes, des Windes, der Sterne Bahn.
Die Welt fängt im Menschen an.

Slechts wie deze gigantische poging steeds voor ogen houdt, kan de Duitse romantiek en haar opvatting van den kunstenaar en het poëtische begrijpen. Ondanks haar latere politieke nationale tendenzen is de Duitse romantiek een scheppend tijdperk geweest, ook ondanks haar verwaarlozing van de vorm.

Het zou in dit verband te ver voeren dieper in te gaan op het wezen van de Duitse romantiek. Met vreugde zij geconstateerd, dat zij beter begrijpelijk wordt uit de keuze van de vertellingen, dan uit de mislukte analyse in het nawoord.

GERTH SCHREINER

Kabinetswisseling
Door E. Boekman

De politieke tribulatiën verbonden aan de vorming en verdwijning van het vijfde kabinet-Colijn zullen in een parlementaire geschiedenis van Nederland misschien eens vermelding vinden. Wie, buiten Kamerleden en krantenmannen, zou in staat zijn ze nu, na slechts luttel aantal weken, nog volledig en in goede volgorde te kunnen vermelden? Toch bezitten zij bijzondere beteekenis. Minder echter om het verdwijnen van dat kabinet-Colijn dan om het optreden van dit kabinet-De Geer.

Wie paradoxen vinden wil in de parlementaire gebeurtenissen van de laatste maanden, zal ze niet vergeefs behoeven te zoeken. Wie het doet, kan dan nog gerust afzien van wat uit ruimer oogpunt minder belangrijke onderdeelen van het verloop der kabinetscrises mogen heeten. Let hij bijvoorbeeld alleen op haar oplossing, dan moet hem reeds terstond treffen, dat de jongste crisis, ontstaan en bedoeld als voorbereiding tot parlementaire oplossing van een vorige, niet bracht wat het eene deel der initiatoren moest vreezen, het andere mocht hopen - en het resultaat niettemin toch beider wenschen bevredigt.

Het vijfde kabinet-Colijn is aan de vergetelheid prijsgegeven ten gevolge van de aanneming eener motie, voorgesteld door de roomsche fractie, de grootste in het Parlement. Wat zou, in normale verhoudingen, meer voor de hand hebben gelegen dan de aanwijzing door de Koningin van een vertegenwoordiger dier fractie en met name van den voorsteller der motie als kabinetsformateur? Hoezeer ook zou deze fractie dan niet hebben geprotesteerd, indien dit voor de hand liggende min of meer achteloos, in elk geval bewust, ware genegeerd en welke gevolgen zou zij niet gepoogd hebben daaraan te verbinden?

In normale verhoudingen...

Wie durft thans over normale verhoudingen te spreken? Als een sombere schaduw hangt over elke gebeurtenis van binnenlandsche politiek de ernst der internationale situatie. Onmerkbaar voor wie niet met bewustheid staat in den tijd, beïnvloedt zij steeds en beheerscht zij vaak ons nationale leven. En aan dit nationale leven zelve knagen werkloosheid, overheidstekorten, afstand tusschen noodzakelijkheid en mogelijkheid te voorzien in een aantal sociale nooden, extremisme, geestelijke verwildering.

Thans werd niet een vertegenwoordiger der grootste fractie geroepen een kabinet te vormen en zelfs niet een vertegenwoordiger van de fractie welke op deze in grootte volgt. En toch voelt ieder, die niet door partijpolitieke hartstocht is bezield of slechts denken kan in formeel-parlementaire schema's, dat het zooals het thans is gegaan, beter is - nu wij niet leven in normale verhoudingen.

In de laatste jaren hebben zich onder den druk der bijzondere omstandigheden belangrijke verschuivingen voltrokken in de machtsverhouding tusschen parlement en regeering, waarvan thans nog niemand met zekerheid zeggen kan of hiervan niet veel zal blijven bestaan, ook in weder geheel veranderde verhoudingen. De druk dier omstandigheden is thans ook duidelijk merkbaar geworden in het verlaten van een gebruik, dat tot nu toe terecht als goed parlementair werd beschouwd en waarvan evenmin iemand meer weet of het ooit weder in zijn ouden, stringenten vorm zal worden hersteld.

Een roomsch-rood kabinet, genuanceerd met het rose der vrijzinnig-democraten, ware de werkelijk parlementaire oplossing van de jongste crisis geweest. Doch zij zou, ook incidenteel bezien, thans weinig aanbevelenswaardig zijn geweest. De tijd, wat ook zeggen wil de geest van het volk, is nog niet rijp voor haar. Roomsch noch rood zijn thans buiten den eigen kring zeer populair. Beide alleen in een kabinet vereenigd, zouden niet slechts anti-papistische gevoelens hebben versterkt, doch daarnevens een samengaan van reactie, conservatisme en extremisme hebben veroorzaakt. De werkelijk parlementaire oplossing zou de beweging tot oplossing van het parlement hebben bevorderd.

Voor twee jaren is de heer Colijn eenige treden afgedaald

van het voetstuk van de nationale figuur om het niveau te bereiken van den formateur van een coalitiekabinet. Wat zes jaren geleden het begin had kunnen zijn van een nieuwe concentratie op ruimen grondslag, vond zijn einde in een nauwe coalitie van de oude formatie.

De economische moeilijkheden en de sociale nood hebben de coalitie thans doen uiteenvallen. Haar grondslag, welke sinds de pacificatie op het terrein van het lager onderwijs toch al reeds zwak was geworden, is onder die moeilijkheden en nood bezweken. Hier overheerschten de sociale inzichten de geestelijke. Niet door verschillen omtrent principieele rechtsche politiek is haar grondslag bezweken, doch door verschillen omtrent de oplossing van economische en sociale vraagstukken. Men behoeft waarlijk geen overtuigd aanhanger van de economische geschiedbeschouwing te zijn om in de incongruentie tusschen sociale omstandigheden en ideologische opvattingen de voornaamste, zoo niet de eenige oorzaak te zien van het roemloos einde der rechtsche coalitie. Toch wil hiermede niet de voorspelling gegeven zijn, dat tijdelijke herhaling van de vroegere coalitiepolitiek uitgesloten moet worden geacht. Wij staan voor het begin van een andere politieke constructie, welke nog allerminst vasten vorm bezit, al bevat zij groote mogelijkheden tot inaugureering van een nieuwe politieke periode, waarop niettemin tijdelijke onderbrekingen mogelijk zijn.

Dit alles betreft een politiek welke wij reeds kenden. Het zou echter op den duur kunnen blijken, dat de jongste wijzigingen in de politieke verhoudingen nog van veel grooter belang zijn met het oog op de elimineering der mogelijkheid van een coalitie, welke in ons land nog niet was geïntrodueerd en waarvoor wij nu naar alle waarschijnlijkheid gespaard zullen blijven: het volksfront.

Welke verschillen sinds 1913 tusschen de burgerlijke partijen mogen hebben bestaan, hierin bestond overeenstemming, dat de sociaal-democratie buiten de regeering moest worden gehouden. De coalitiepolitiek moge die overeenstemming hebben vergemakkelijkt, ook de partijen ter linkerzijde hebben haar gaarne aanvaard. Reeds uit een oogpunt van formeele democratie was het een abnormale toestand, dat een partij welke van bijna een kwart der bevolking het vertrouwen be-

zit, buiten de regeering werd gehouden. Thans is de ban gebroken: het kabinet-De Geer is het eerste in onze geschiedenis, dat een einde maakt aan een onwaardigen toestand, waarin van alle West-Europeesche staten alleen Nederland nog verkeerde.

De opneming van sociaal-democraten in de regeering is van meer dan partij-politieke beteekenis. Wie de waarde van het deelen der regeeringsverantwoordelijkheid door vertegenwoordigers van een sociaal en politiek belangrijk deel van het Nederlandsche volk slechts ziet van het standpunt der partijpolitiek, hetzij pro of contra, blijft beneden de maat welke deze tijd eischt. Wie democraat is naar den geest en niet door bepaalde belangen onrechtvaardige en onbillijke verhoudingen bestendigd wil zien, moet het toejuichen, dat een partij welke tot nu toe in het landsbestuur enkel in de oppositie stond, de gelegenheid krijgt ook op positieve en rechtstreeksche wijze in dit bestuur haar deel te dragen.

De tijd was meer dan rijp voor het mededragen dier verantwoordelijkheid. Zou de tijd overrijp zijn geworden, hij zou het extremisme hebben opgeroepen, ook in den kring der Nederlandsche sociaal-democratie, die zich daarvan tot nu toe heeft weten vrij te houden. En daarmede zouden gevaren zijn ontstaan voor geheel het Nederlandsche politieke en cultureele leven. Want tegelijkertijd zou ook het extremisme van rechts, maar ook van links zijn bevorderd. Thans is aan een heilloos volksfront bij voorbaat den voornaamsten bondgenoot ontvallen.

Juist in deze tijden vol van internationale en nationale spanningen, is het de taak van een vooruitziende democratische leiding alle krachten in het volk die tot mederegeeren geschikt en bereid zijn, de mogelijkheid tot het dragen van verantwoordelijkheid te geven. Dat dit nu eindelijk in ons land is gebeurd - het tot in details nagaan van de oorzaken en de personen die hiertoe hebben medegewerkt, zij in dit korte bestek nagelaten en blijve bewaard voor den zoeker naar politieke paradoxen - geeft daarom uit algemeen oogpunt reden tot verheugenis.

De totstandkoming van het jongste kabinet-De Geer is een belangrijke gebeurtenis, of men het oog ook wendt naar het verleden of naar de toekomst. Slaagt het in zijn opzet, dan

kan het tusschen verleden en toekomst van de Nederlandsche politiek een duidelijke scheiding beteekenen.

Zal het nieuwe kabinet perspectieven openen van versterking van de economische weerbaarheid van ons volk, in het bijzonder ten aanzien van de bestrijding der werkloosheid, naast zijn andere even belangrijke taak: handhaving van de nationale zelfstandigheid - en dat alles binnen het raam van zoo gezond mogelijke staatsfinanciën? Niemand kan op die vraag thans reeds het antwoord geven. Allerlei factoren, die op zijn bestaan en werken hun invloed zullen doen gelden, zijn daarvoor nog te onzeker.

Zal het kabinet, ruimer en nog moeilijker te beantwoorden vraag, iets kunnen verwerkelijken van de nieuwere economische inzichten, welke er leven niet alleen in de kringen van de socialistische, doch ook van de burgerlijke ministers?

Laat ons zelfs niet pogen een antwoord te construeeren, doch volstaan met te herinneren aan het wijze woord, dat Thorbecke schreef aan het einde van een rijk en grootsch politiek leven: ‘Het is waar, de politieke man wordt in en voor een bepaalden leeftijd geroepen, en iedere leeftijd is overgang naar een anderen; onze daden, de wetten die wij maken, de instellingen die wij stichten, zijn aan dien regel onderworpen. Doch wij kunnen, treffen wij het regte tijdstip, hervormers, niet omdat wij het willen, zijn, maar omdat hervorming noodzakelijk is; gedachten verwezenlijken, die verder brengen; ons doen kan den weg voor nieuwe krachten banen; misschien ons volk tot een hooger trap van ontwikkeling opvoeren. Voor zooveel dit na ons blijken mogt, is ons werken blijvend.’

Moge het nieuwe kabinet het rechte tijdstip treffen.

10 Augustus '39

Niet om de knikkers
Door Dr. M. van Blankenstein

What's Hecuba to him...?

Wat is Dantzig voor Engeland, voor Frankrijk, voor de heele wereld? Hebben de Polen het in de twintig jaren van hun hersteld, onafhankelijk bestaan verdiend, dat de menschheid bereid zou zijn, een der grootste rampen in haar geschiedenis tegemoet te gaan, enkel opdat Polen niet verkort worde in de rechten, welke het eens in de Vrije Stad zijn toegekend?

Europa loopt gevaar, een groot slachthuis van menschen te worden, omdat de groote westelijke mogendheden willen verhinderen, dat Dantzig, de Duitsche stad met haar bevolking die als Duitschers voelt, terugkeert tot het Duitsche Rijk. Zoo ziet het er, oppervlakkig beschouwd, uit. Als men wil kan men hieraan toevoegen, dat niet enkel over het lot van Dantzig getwist wordt. Er is ook de Corridor, de door Polen bewoonde strook gronds, die Oost-Pruisen van het Duitsche rijksgebied scheidt. De toekenning van die strook aan het herstelde Polen had vooral ten doel, Polen een vrijen uitweg te geven naar de Oostzee, opdat het van zijn rechten te Dantzig ten volle partij zou kunnen trekken. Jarenlang hebben de Polen naar beste vermogen er naar gestreefd, het verkeer over land tusschen het Duitsche Rijk en de afgesneden provincie Oost-Pruisen zoo lastig mogelijk te maken. Zij waren voor waarschuwingen toen niet toegankelijk. Weinig bekommerden zij zich om den wrok, die dit bij de Duitschers moest wekken. Nu eischt Duitschland Dantzig op en den Corridor; in ieder geval zooveel van den Corridor als voldoende zou zijn om Polen den weg naar zijn nieuwe haven Gdynia af te snijden. Is dit geschilpunt de ondergang waard van millioenen menschen, die noch Polen noch Duitschers zijn?

Wie het groote geschilpunt van het oogenblik in Europa naar zijn materieelen inhoud beoordeelt, zal het een dwaasheid moeten vinden dat Engeland van het oogenblik af waarop het geschil acuut werd, bereid was een oorlog er voor te voeren, terwijl het geen hand verroerd heeft toen het schokkende onrecht geschiedde van de overweldiging en leegplundering van den Tsjechischen staat, twee wandaden die nu hun vervolg vinden in het gebruik van de Tsjechische natie als staatsslaven voor het Derde Rijk, door het opdringen van den 'arbeidsdienstplicht'. En toch is het geen dwaasheid, wat Engeland nu bereid is te ondernemen. Het zou niet eens een daad van idealisme zijn, maar van eenvoudige zelfverdediging van het Britsche Rijk. Engeland kan niet anders meer. Het strooit met waarborgen van veiligheid om zich heen voor alle kleine staten, die willen meegrabbelen. De conservatieve Engelsche regeering heeft zich zelf het innerlijk offer opgelegd van de bolsjewiki na te loopen, ten einde hun steun te verwerven ingeval de strijd zou uitbreken. Zij wil zóóveel aanhang en een zóó groote overmacht verzamelen, dat een oorlog voor de totalitaire staten een al te hachelijke onderneming wordt. Zij wil den vrede door geweld afdwingen, nu zij aan een redelijke overeenkomst met den tegenstander niet meer gelooft. Feitelijk is de oorlog reeds in vollen gang. Er vloeit nog geen bloed bij, of maar zeer weinig bloed. Nog zijn geen landen en steden verwoest, nog is het wereldverkeer niet gestremd. Maar de generale staven zijn reeds aan het werk. Zij manoeuvreeren als in oorlogstijd; zij trachten de tegenpartij voor te komen in het concentreeren van strijdmiddelen en strijdkrachten, en hem, in vooralsnog onbloedigen manoeuvrestrijd, te verslaan. Op onderhandelen is geen vooruitzicht. Het vertrouwen, dat daarvoor noodig is, hebben Berlijn en Rome reeds verspild. Zij wisten, dat dit eens gebeuren moest maar zij hoopten, vóór hun systeem van woordbreuk en overrompeling zijn kracht verloren had, er zooveel mee bereikt te hebben, dat zij voortaan hun wil aan de anderen, zonder gebruik van geweld, zouden kunnen opleggen. Hun sprong is te kort geweest, hij heeft hun niet gebracht over de gevaarlijke zone, al hebben zij er ook doeleinden mee kunnen bereiken, die te voren onverwezenlijk-

baar moesten lijken. Wie alles waagt kan alles verliezen. En zoolang hij niet alles gewonnen heeft, heeft hij niets gewonnen. Figuren als Hitler en Mussolini kunnen niet anders dan alles wagen. De gedachte is grotesk, dat zij nu tot inkeer zouden kunnen komen, hun grootscheepsche zaken zouden liquideeren en met de opbrengst ervan zich in otium cum dignitate terugtrekken ten einde als bekeerde spelers verder van de rente van hun winst te leven. Een Stinnes, een Kreuger, een Mannheimer hebben nooit het ideaal gehad, eens op zeer rijken voet te kunnen rentenieren. Hun ideaal is macht, onbeperkte macht, grooter macht dan ooit te voren een man van hun type heeft bereikt. Met het groeien van hun macht groeien ook hun ambities. Zij kennen het lot van hun voorgangers. Maar hun, door succes op succes toegenomen zelfvertrouwen wekt bij hen de hoop, de verwachting misschien, dat dit lot hen niet treffen kan. Er zijn rotswanden in Zwitserland waarvan de bestijging, voor zij eindelijk gelukte, reeksen van menschenlevens hebben gekost. Dit heeft waaghalzen niet afgeschrikt; het heeft hen veeleer aangelokt. Het doel was hier veel kleiner, de waarde van het resultaat veel geringer en kortstondiger; het offer veel wreeder en onmiddellijker zichtbaar. Niet het vervulbare of tastbare ontlokt aan menschen en volken de uiterste inspanning en de bereidheid tot het uiterste. Zij voelen zich aangetrokken door het falen van voorgangers. ‘As flies to wanton boys are we to the gods; they kill us for their sport’, zegt Gloucester, in King Lear. Men zou het kunnen omkeeren, en meenen dat wij in de oogen van de goden als ‘wanton flies’ zijn, die zich onmiddellijk verzamelen waar een soortgenoot doodgeslagen is. Hoe men zich de mogelijkheid moet voorstellen dat een Mussolini en vooral een Hitler zich tot wijze voorzichtigheid bewogen kunnen voelen, heeft de Schoolmeester zoo heerlijk geformuleerd: ‘Maar had Caesar, in plaats van te sneven, Aan zijn gemalin gehoor gegeven, Dan kon Caesar nog van zijn renten leven’. Caesars en Napoleons sneven, en luisteren niet naar de raadgevingen van bezorgde betrekkingen.

Hitler's geval is nog bijzonder ingewikkeld. Ik heb vroeger reeds er op gewezen, hoezeer zijn wezen beheerscht wordt door de behoefte, dat de wereld hem eerbiedigt. De wereld

is hem steeds minder gaan eerbiedigen. Engelsche staatslieden, die beleefd kunnen zijn tot in het absurde, waren soms krenkend en uitdagend, als zij in het openbaar van hem spraken. Met geen overwinning is voor Duitschland vermeerdering van aanzien in de buitenwereld verbonden geweest. Het heeft hen, die het prikkelden en dreigden te weerstaan, neergeslagen, zooals wij in Oostenrijk en Tsjechoslowakije hebben zien geschieden. Wij hebben het zijn wrok zien botvieren op de neergeslagenen. Het gaf misschien een oogenblik verzachting van schrijnende gevoelens; maar het was meer uitbarsting van onmacht tegenover het groote, onbereikbare in de wereld dan toepassing van een doeltreffend verdoovingsmiddel. Even pijnigend als hetgeen de slachtoffers werd aangedaan, was voor de pijnigers steeds weer de reactie van de buitenwereld. De troost van zich gevreesd te weten - de klassieke troost der gehaten - bleef hun onthouden. In het Britsche volk groeide langzaam de toorn, gelijk in een ontwakenden reus, die begint te beseffen, hoe bar men hem getergd heeft. Er is dan in die reus, terecht of ten onrechte, alles eer dan vrees. Het Britsche volk verzamelt krachten op iedere wijze. Het houdt de vuist dreigend opgeheven, naar het schijnt onverschillig om de gevolgen. En het is een vuist! Steeds grooter macht schaart zich om den reus. Geleidelijk brokkelt het gezag af, dat Duitschland en Italië, met bedreigingen in oostelijk Midden-Europa hebben verworven. Zelfs zij, die geen wrok over dwang hoeven te koesteren, en die niet onwillig zouden zijn hun voordeel te doen met hetgeen Duitschland en Italië in beweging hebben gebracht, zijn terughoudend geworden. Zij zien naar de verdeeling der krachten, zij zien en hooren het dreigen van Albion, den stillen, verbeten ernst van het Fransche volk, de macht van hulptroepen. Zij blijven toch maar liever gezond! Japan moge zich aangetrokken gevoelen door hetgeen Hitler en Mussolini vertoonen, het vertrouwt de kansen der onderneming niet. Spanje verkondigt luide zijn neutraliteit. En het angstzweet der Hongaren bezwangert op dit oogenblik de Europeesche atmosfeer weinig minder met zijn uitwasemingen, dan de dampen, die van de wrijving te Dantzig afslaan, dit doen.

De inhoud van het geval-Dantzig en het geval-Corridor doet er niets meer toe. Het zakelijk recht der Polen is zoo onbelangrijk, uit internationaal oogpunt beschouwd, als het weiderecht van zekere herdersstammen, dat tengevolge van nationale grenzen wordt verkort. Het internationale conflict is geen conflict over het lot van Dantzig, maar over de behandeling van de Dantzigsche aangelegenheid. Er zit nog zeer veel meer aan vast. Men weet - en de Duitschers zelf maken er vrijwel geen geheim van - dat het hun niet enkel om de Poolsche rechten op Dantzig, maar om de overheersching over den Poolschen staat te doen is, als uitgangspunt voor verdere overheersching. Men beseft allerwege, dat beloften van Duitschland, betreffende de verdere integriteit van Polen, niet meer waarde zullen hebben dan de waarborgen voor den Tsjechischen staat na de ‘oplossing’ van de kwestie der Sudeten-Duitschers. Niet de algeheele opslokking van den Tsjechischen staat is het afschrikwekkende voorbeeld, maar de volmaakte onderwerping van Praag, onmiddellijk na de regeling van München. Toen reeds moest de Tsjechische regeering offers brengen van souvereiniteit, terwille van Duitschland's militaire positie in Europa, die te voren nooit een modernen, souvereinen staat zijn afgedwongen. Een voorbeeld vormden ook de dreigementen tegen Roemenië, die de zelfstandigheid van dien staat in gevaar brachten, tot hij steun genoeg elders gevonden had om zich juist nog te kunnen handhaven. Een waarschuwing vormden verder nog de handelsverdragen, die Berlijn trachtte, de Balkanstaten op te leggen. Men wist wat de agitatie onder de Oekraïeners te beteekenen had. Zelfs te Londen ging men onderscheiden, zoo dwars over Europa heen dat toch voor Engeland steeds een donker werelddeel geweest is, dat daar gewerkt werd aan een macht, die zich de rijkdommen van het Britsche Rijk als belooning aan het eind van haar streven toegedacht had.

Albion ging inzien, dat het uiterste moment gekomen was, wilde het zijn positie nog redden. Het moest Duitschland in den weg treden, het geen stap verder meer laten gaan, onverschillig van welken aard die stap was. Nationale eischen konden geen indruk meer maken op het Engelsche volk, nadat Hitler, door de inlijving van den Tsjechischen staat, zelf

zijn volmaakte verachting van het recht van nationaliteit had bewezen. Deze daad op zich zelf was het niet, die de Engelsche staatslieden noopte, Duitschland in den weg te treden. Zij hief slechts formeele bezwaren tegen een dergelijke onderneming voor hen op. Duitschland kon geen rechten meer doen gelden. Zijn strijd inzake het nationale recht der Dantzigers had zijn moreele basis verloren. De inlijving van Tsjechoslowakije maakte het voor de Engelschen mogelijk, zelfs in een schijnbaar moreel zoo sterke aangelegenheid der Duitschers als die van Dantzig, het tegen hen op te nemen.

Ons kon dit alles volmaakt onverschillig zijn, als het geen gevaren inhield voor onze eigen, nationale, geestelijke en oeconomische souvereiniteit, en voor de groote internationale beginselen, waarvan deze souvereiniteit afhankelijk is. Wij zouden bij de worsteling tusschen het Duitsche en het Britsche Rijk toeschouwers kunnen zijn zooals bij een internationalen voetbalwedstrijd, waarbij wij wel sympathieën hebben, maar waarvan wij het resultaat in ieder geval zonder groote opgewondenheid zullen aanvaarden. Wij zouden ons kunnen beschouwen als getuigen bij een historisch proces, zooals er reeds zoovele historische processen voltrokken zijn; als getuigen bij een nieuwe reeks Punische oorlogen, waarbij wellicht wederom een wereldmacht in andere handen zou overgaan. Het lot van Hecuba kon ons zeker heel veel belang inboezemen, maar wij zouden haar mogelijke rampen niet als onze rampen hoeven te gevoelen.

Hier echter is iets heel anders aan den gang. Dat Dantzig en de Corridor en Polen er het voorwerp van zijn, is niet meer dan een toevallige omstandigheid. Het is niet het feit, dat Duitschland aanspraken maakt op Dantzig, waaraan wij beslissend aanstoot kunnen nemen. Als de aanspraken van Berlijn zich nog veel verder uitstrekten dan tot Dantzig en den Corridor, zelfs dan zouden wij er een zekere gelijkmoedigheid en onpartijdigheid bij kunnen bewaren, ook al zouden de daardoor betoonde hebzucht en heerschzucht der Duitschers bezorgdheid voor de toekomst kunnen wekken. Het komt er geheel op aan, h o e Duitschland zijn eischen stelt. Dit is het beslissende punt, en dit beslist volstrekt over recht of onrecht, over het karakter van duldbare begeerte of

misdadig streven van de Duitsche verlangens. Duitschland nu wil niet door onderhandelen verkrijgen, het wil met de kracht van zijn wapenen afdwingen. Het stuurt de tegenpartij geen dagvaarding thuis, maar het wacht hem op en zet hem een pistool op de borst.

Zelfs waar het een goede kans heeft, zijn doel op vreedzame wijze te bereiken, versmaadt het die kans, omdat het van terreur meer voor de toekomst verwacht dan van onderhandelen, en ook omdat de vernedering van de tegenpartij niet minder doel is dan het materieele resultaat. Het is de wrok tegen de wereld, dien wij hier aan het werk zien, de onbluschbare begeerte om zooal niet geeerbiedigd dan toch gevreesd te zijn. Het is de moraal van den 'gangster', welke wij in toepassing zien. De eenige wijze van bevredigende, ja eervolle verwerving is die, waarbij het pistool en schietvaardigheid den doorslag geven. Wij zijn tot de opvattingen van het roofhuwelijk teruggekeerd in Europa. De hand van de bruid te vragen, of haar van haar familie te koopen, is onwaardig. Waardig is alleen de ontvoering van de bruid, met moord en doodslag. Dit is nu weer politieke moraal geworden.

Hitler heeft een verdrag met Polen, waarbij hij zich verbonden heeft, dit land niet lastig te vallen met territoriale kwesties voor, op zijn vroegst, 1944. Hij neemt maatregelen tegen Dantzig en den Corridor, zooals de Polen hem reeds hebben zien nemen tegen Oostenrijk en Tsjechoslowakije. Als de Polen - wat onvermijdelijk was - niet langer stilzitten tegenover het snel opkomende gevaar, en hem dus niet de gelegenheid geven al zijn toebereidselen te treffen tot zij onweerstaanbaar zijn geworden en hij naar hartelust kan afdwingen, zegt hij plotseling en eenzijdig, zonder eenige waarschuwing vooraf, al zijn verplichtingen op. Hij stelt aan Polen zijn eischen inzake Dantzig en den Corridor. Nemen zij die aan, dan zal hij de ongereptheid van hun gebied voor 25 jaar waarborgen. Deze belofte van den man, die totnogtoe alle aangegane verplichtingen eenzijdig heeft 'opgezegd', en aan wiens politieke en oeconomische hegemonie Polen zich in ieder geval zou moeten onderwerpen, kan voor de Poolsche regeering waarlijk geen aantrekkelijkheid van de regeling vormen. In welke positie Polen door aanneming van

zijn ‘aanbod’ zou komen, blijkt reeds daaruit, dat het geen recht krijgt zelf mee te spreken. Het moet Hitler's voorstel onmiddellijk aannemen, precies in den vorm, waarin hij het gedaan heeft. Iedere poging, om er een discussie over te openen, zal als een afwijzing, met alle gevolgen van dien, worden opgevat. Dan zal Duitschland zich tot niets meer gebonden voelen; het zal Polen een andere, en veel hardere regeling opleggen.

Op deze wijze zijn geen vreedzame betrekkingen tusschen de staten meer mogelijk. Als Polen deze wijze van onderhandelen had aanvaard, zouden zonder eenigen twijfel weldra anderen, en ook wij voor dergelijke ‘keuze’, geplaatst worden. De Polen, die bij al hun zwakheden een dappere en trotsche natie vormen, konden niet anders dan weigeren. Zij boden echter onderhandelingen aan. Maar Hitler antwoordde, met den bekenden toorn in zijn stem: Dat zijn aanbod slechts een aanbod voor één keer was geweest, en dat hij nu verder de regeling zelf ter hand zou nemen. Pogingen van anderen kant, ook van Engelschen kant, om hem alsnog tot een vreedzame schikking te bewegen, wees hij onbehouwen van de hand. Goebbels begon onmiddellijk zijn diabolisch werk. Hij kondigde het geweld aan, en het noodlot van den Poolschen staat. Verder zorgde hij voor den veldtocht van smaad en wilden laster, die hij een jaar te voren tegen Tsjechoslowakije ontketend had.

Duitschland werd op den duur nog duidelijker. Het achtte het, zoo vernam men, beneden zijn waardigheid, met een land als Polen te onderhandelen over aangelegenheden, die het als een binnenlandsche Duitsche aangelegenheid beschouwde. Noch Dantzig, noch de Corridor liggen op Duitsch gebied. In den Corridor is niet eens een bevolking, die in haar meerderheid aansluiting bij Duitschland begeert. Maar Duitsche aangelegenheid is, wat Duitschland daartoe verklaart. De haven van Rotterdam kan morgen op die wijze een binnenlandsche Duitsche aangelegenheid blijken.

Hiermede is men weer teruggekeerd tot het Duitsche standpunt van voor den oorlog, in veel beslister en gevaarlijker vorm nog. Op de vredesconferentie van Den Haag was het Duitschland, dat de mogelijkheid van een nuttig stelsel van internationale arbitrage verhinderde door zijn beginsel, dat

kwesties van nationale eer niet voor arbitrage in aanmerking mochten komen. Nu gaat Berlijn nog verder. Een kwestie van Duitsche eer - die komt er ook bij te pas - is zelfs niet eens vatbaar voor onderhandeling. In 1914, toen de oorlog onafwendbaar leek, deed Engeland een waarlijk desperaat voorstel. Men zou den Oostenrijkers het recht verleenen, Belgrado voorloopig militair te bezetten. Daarna zou scheidsrechterlijk worden uitgemaakt, of de Servische regeering inderdaad voor den moord te Serajewo aansprakelijk kon worden gesteld. Londen deelde dit denkbeeld aan Berlijn mede; Berlijn antwoordde dat het zijn bondgenoot, groote mogendheid als hij was, niet een scheidsrechterlijke procedure kon voorstellen met een klein land. Engeland stelde een vernedering van Servië voor, die te voren ondenkbaar geleken had. Berlijn liet liever een wereldoorlog uitbreken dan dat het dit plan, met een residu van rechtsbegrip, aan Weenen in overweging gaf. Nu echter gaat Berlijn, tegenover een niet-klein land, veel verder. Het wil enkel een beslissing, die het zelf heeft opgelegd. ‘Recht ist was dem Deutschen Volke nützt’. Deze bekende uitspraak wordt nu tot internationaal axioma verheven. Op twijfel staat doodstraf.

Breekt er een oorlog uit, dan zal het geen oorlog om Dantzig zijn; Dantzig zal - als Hitler niet nog een ander geval tot uitgangspunt kiest - de aanleiding wezen. Engeland en Frankrijk zijn nu ten volle bereid het als zoodanig te aanvaarden. Engeland beschouwt het geval van Dantzig veel meer nog als een eigen aangelegenheid dan als een Poolsche aangelegenheid. Dat is geen uitbreiding van de kwestie, maar brengt de eigenlijke kern ervan naar voren. De Engelschen hebben de beslissing geheel aan Polen overgelaten. Zij zullen geen druk op de Polen uitoefenen, niet trachten hun raad te geven. Acht Polen zich genoopt voor Dantzig te vechten, dan beschouwen Engeland en Frankrijk zich automatisch als met Duitschland in oorlog. Vechten de Polen niet om Dantzig, dan zullen uiteraard Engelschen en Franschen dat ook niet doen.

Te Londen wijst men op de ingetogenheid, de zelfbeheersching der Polen. Hoe fel ook Berlijn zijn Poolsche buren van twistzoeken moge beschuldigen, in Engeland weet men beter, zoo zegt men daar. De Polen zullen waarlijk niet lichtvaardig

een strijd ontketenen, waarin hun land het slagveld van Europa wordt, zoo heet het ter toelichting. Inderdaad, Engeland zou niet een oorlog terwille van Polen strijden, maar een oorlog uit eigen belang tegen gangstermoraal en gangsterpractijken op Poolsch gebied, waartoe Polen de gelegenheid gaf door standvastigheid en moed.

Ontstaat er een oorlog om Dantzig en den Corridor, dan is het niet Polen dat ervoor verantwoordelijk is omdat het Duitschland het verschuldigde onthoudt; Duitschland draagt daarvoor de verantwoordelijkheid, omdat het weigert over hetgeen het meent te kunnen opeischen te onderhandelen, en inplaats daarvan met het wapen in de vuist inbreekt om zich te verschaffen wat het zijn recht noemt. Wie de mogelijkheid heeft, dat te keeren, en er lijdzaam bij toeziet, terwijl op die manier de een na den ander van zijn medeburgers wordt uitgeplunderd, kunnen wij niet meer als een eerbiedwekkend lid der gemeenschap beschouwen. Wie niet anders kan dan dulden, moet wel zijn eigen beurt afwachten. Hij zal echter alle reden hebben tot tevredenheid, als anderen, sterkeren en machtigeren dan hij, er een einde aan vermogen te maken. Dat is dan ook zijn redding.

Dit is de Dantzigsche kwestie voor ons.

Er kunnen andere kwesties ontstaan. Op het oogenblik waarop ik dit schrijf, is Berlijn bezig met pogingen, Hongarije tot een protectoraat te maken gelijk het Tsjechoslowakije tot een protectoraat heeft gemaakt: met dreigementen. De Hongaren echter zijn trotscher en moeilijker te behandelen dan de Tsjechen. De macht, die zij bezitten, bezitten zij intact. Zij hebben in Italië, dat Oostenrijk niet vermocht te redden, troost gezocht. Misschien is hun meer tot hulp de verklaring der Polen dat zij een binnendringen der Duitschers in Hongarije, terwille van hun eigen veiligheid, niet zouden kunnen dulden. Grijpen de Polen daar in, dan gebeurt precies wat gebeuren zou als zij terwille van Dantzig in het geweer kwamen. Bovendien zou de houding van Roemenië dan heel duidelijk moeten zijn, omdat dit land daardoor onmiddellijker dan te voren nog onder Duitschen druk zou komen te staan.

Wie nu bescherming tegen Duitschland zoekt, kan te Londen

en daardoor te Parijs, bescherming vinden, daar het niet erop aan komt of het bedreigde land voor Engeland meer of minder sympathiek is en meer of minder zijn lot heeft verdiend, maar omdat iedere nieuwe stap van Duitschland tevens een nieuwe stap zou zijn ter vertreding van het beetje recht, dat de internationale samenleving nog kent.

Naschrift

Duitschland is zijn weg gegaan met een verbijsterend cynisme. Het heeft Polen aangevallen onder voorwendsels, die reeds dienst hadden gedaan voor den aanval op Tsjechoslowakije. Weer zijn het de mishandelde stamgenooten, bij tienduizenden tot vluchten genoopt, die gered moeten worden. Polen wordt als aanvaller voorgesteld, met een minachting voor de waarheid, die niet eens let op de geloofwaardigheid der beschuldiging. Op het laatst wordt een voorstel openbaar gemaakt, dat de Polen zouden hebben verworpen, en dat, hoe ongunstig ook, in ieder geval de bereidwilligheid van Duitschland tot onderhandelen had kunnen bewijzen, als niet gebleken was dat de Polen geen gelegenheid was gegeven het als grondslag van onderhandelingen te aanvaarden, doordat het hun niet bijtijds ter kennis was gebracht. Ware dit wel het geval geweest, dan zou Polen het waarschijnlijk toch verworpen hebben. Duitschland echter wenschte niet het risico te loopen, dat Polen een ongunstigen vrede zou aanvaarden. Het wilde een oorlog forceeren, nadat het zich van de welwillende neutraliteit van Rusland verzekerd had, en zelfs meer dan dat van Rusland scheen te mogen verwachten. Engeland en Frankrijk hebben toen niet meer geaarzeld, datgene te doen, wat zij Polen hadden toegezegd. Zij begrepen, dat nu hun eigen veiligheid op het spel stond; dat Hitler naar de oppermacht in de wereld streven zou, zonder verwijl en zonder restrictie, op het oogenblik dat hij Oost-Europa onderworpen zou hebben. Mochten zij nog hebben geaarzeld, de trouweloosheden en de cynische minachting, zelfs maar voor de schijn van waarheid die Duitschland in de Poolsche aangelegenheid aan den dag had gelegd, lieten geen mogelijkheid voor twijfel over.

Nu is het onheil over de wereld ontketend. Hitler gaat zijn

weg als geesel Gods voor Europa, met een consequentie die kort geleden nog slechts weinigen van hem hadden gevreesd. Hij zal dien weg verder gaan, in zijn wijze van oorlogvoeren, zoover hij slechts kan. Hij is een man, die geen zwakheid, geen aarzeling, geen scrupules kent als hij zijn besluit genomen heeft. Wij weten nog niet, wie hem, uit vrees of uit begeerte naar buit, of op grond van beide overwegingen, zullen volgen. Wij weten ook nog niet, wie zich, naast Engeland, Frankrijk en Polen, tegenover hem zullen scharen.

Wat ik in mijne voorgaande beschouwingen geschreven heb, is een omschrijving van hetgeen de achtergrond zal blijven van dezen strijd. Door den loop der gebeurtenissen is echter de verhouding tusschen recht en onrecht nog oneindig vergroot en verduidelijkt. Engeland en Frankrijk hebben niet meer den strijd opgenomen om het recht van spel, maar om het verderf voor beschaving en wereld tegen te houden, op het laatste oogenblik dat dit nog mogelijk was.

Jodulphus en de kater en hoe zij te weten kwamen, wat wijsheid is[1)]

door Johan W. Schotman

I

Toen Jodulphus gekomen was aan den dag des levens, waarop voor een kleine zevenhonderd jaar Dante zijn merkwaardige ontmoeting had met den panther, den leeuw en de wolvin, trok hij zich terug in zijn boekerij en hield beraad met Petronius Arbiter, zijn kater.

'Dit is een moeilijk oogenblik, Petronius,' zoo sprak hij, 'en niet minder waard, zij het op bescheidener voet, in een ellenlang poëem bezongen te worden. Toch is daarop niet te hopen, want het ras der duurpoëten is uitgestorven en in onze dagen vervangen door dat der duurdansers en wedvliegers, en zij hebben geen begrip van de ijselijke moeilijkheden, die óns beklemmen. Jij alleen, Petronius Arbiter, bezit het noodige vermogen tot concentratie en bemint voldoende de stilte, om mij te kunnen begrijpen, al weet ik deksels goed, dat in de stilte de muizen beter hoorbaar zijn.' Petronius kneep zijn topaasgele oogen een weinig dicht en legde kalm zijn glanzenden staart om zijn keurig naasteen gezette pooten, likte dan in twee lange halen zijn gitzwarte vacht. 'We moeten dit werkelijk nu eens zorgvuldig bezien, Petronius,' ging Jodulphus voort, een sigaar opstekend, 'want het gaat om niets meer of minder dan den weg naar het geluk. Wij hebben onszelf vele jaren wijs gemaakt, dat onze nuttige ijver wel naar een bevredigend doel zou leiden, - met de jaren wordt men wat voorzichtiger en ik acht het tijdstip gekomen, grondig te overwegen, welken weg wij van nu af aan zullen moeten bewandelen. Om nog eens op je drie illustere vrienden, of liever: je twee vrienden en je vriendin terug te komen: ook ik vind op mijn weg een drie-

1) Fragment uit een bij uitgeefster dezes te verschijnen geschrift.

tal minder aangename beletselen in den vorm van enkele dringende vragen, die mij zeer hinderen, omdat ik er nog geen antwoord op weet: moet ik gaan dokteren, gaan denken of gaan dichten? Voor alle drie valt wat te zeggen, Petronius, voor alle drie valt wat te zeggen. De wijze lessen, die een heele schaar van befaamde mannen mij in den loop der jaren gaf, meen ik wel benut te hebben, ik las en luisterde met aandacht. Ja, met aandacht, maar niet zonder eenigen twijfel. Het gaat er nu maar om, of dat een gebrek aan inzicht is, dan wel een klein overschot aan gezond verstand, Petronius!

Laat ons de drie mogelijkheden eens overwegen: dokteren is een fraai beroep, maar niet altijd even smakelijk en wat de baten aangaat, men kan het treffen, maar het kan ook tegenvallen. Ik vind het uiterst onderhoudend, menschen te bestudeeren, maar doe het graag op een afstand, beste vriend. En de therapie? Ik weet niet, Petronius, of je wel eens op een van je nachtelijke wandelingen bent heengestapt over dat merkwaardige boekje van den Russischen arts Weressajew: B e k e n n t n i s s e e i n e s A r t z t e s. Mocht dat zoo zijn, dan ben je knapper dan ik: ik kan daar niet zoo gemakkelijk over heenstappen. Dat boekje wekt twijfel aan de kunst van den genezerik, en twijfel aan het nut van het dokteren. Om je de waarheid te zeggen, ben ik het al lang met mezelf daar niet over eens: het wil me soms voorkomen, dat de arts een groot vijand is van een gelukkige en gezonde samenleving: hij houdt de onvolwaardigen in leven, en bederft daarmee het ras en de arbeidsmarkt, terwijl hij de belastingen niet onbelangrijk verhoogt. Zoo als het nu is, lijkt het me lapwerk, Petronius. Trouwens, onze aesculaap begint dat in te zien, en gaat zich nu eindelijk wijden aan het verwezenlijken van een oud spreekwoord: voorkomen is beter dan genezen!

En het denken? Dat is een ander probleem. Je kijkt me zoo vragend aan, Petronius, en ik begrijp heel goed, wat je bedoelt: denken dokters dan niet? Denken is wèrkelijk wat anders dan dokteren, mon chèr. Een dokter dénkt niet, voor de helft is hij de reflexautomaat, die de medische vakopleiding van hem maakt, voor de rest beperkt zich zijn denkwerkzaamheid tot refereeren naar hoofdstukken en paginae,

benevens naar het handig en vlot gebruik van een geschikt vademecum. Het bevindt zich in zijn rechter jaszak, in zijn linker steekt het Geneeskundig Jaarboekje, waarin aan alle noodgevallen is gedacht en zich, behalve een lijst van aangenomen bevallingen met uitgerekende data, ook nog ruimte bevindt voor het noteeren der visites. De boekhouding geschiedt door een mannetje op een vasten avond eens per week, of door mevrouw. Ook daarmee is het denken tot een minimum gereduceerd. Alles is ‘vak’ geworden tegenwoordig, Petronius. Het beroep heeft zich aangepast aan het colbertje. En daarmee stappen we van de dokters af. Ik had het over het denken, naar je je herinnert. Een slechte tijd tegenwoordig, Petronius, een slechte tijd. We leven in armoede en zijn te veel op de penning. Tijd kost geld en denken kost enorm veel tijd. Een bar oneconomisch bedrijf, Petronius! Weet je, om te denken moet je jezelf kunnen zijn, en wie kan dat nog tegenwoordig? Probeer het maar eens: zelf te willen denken. Het zal je opbreken en kost je allicht je baantje en de achting van je medeburgers. Denken is niet populair in onze dagen, je kunt beter gaan ski-en of lid worden van de burgerwacht. Dat is veel minder gevaarlijk. In geval van oproer krijgt een lid van de burgerwacht op zijn ergst een kogel, en als je eens bedenkt, hoeveel oppervlakte een menschelijk body wel heeft en hoe klein zoo'n pietluttig kogeltje is, en dat er zooveel onnut vleesch en vet aan een corpus zit, kun je je wel begrijpen, dat zoo iets best los loopt; we hebben trouwens puike chirurgen tegenwoordig. Met ski-en breek je op zijn hoogst een enkel. Maar denken is heel wat riskanter: je breekt er finaal je nek mee als je niet heel voorzichtig bent. Denken kost je je salaris, je land, je spaarpenningen, je gezondheid en dikwijls ook je leven. En geld brengt het niet op, Petronius, zelfs niet een vischkop om eens aan je beste vriend te geven. Muizen vangen is voordeeliger, vergeet dat nooit. Ter wille van de smeer likt géén kat dèèz' kandeleer!

En hoe prettig het ook is, de muziek van welluidende verzen op je te laten inwerken, of om zelf in praktijk te brengen, dat droomen rijmt op boomen en abeelen op struweelen, om van de diverse voeten en ander poëtisch gebeente nog maar te zwijgen, ik kan toch maar niet over het hoofd

zien, dat dichters meestentijds vrij magere slokkers zijn en dat uitgevers aan dichtbundels een broertje dood hebben en een deficit in hun budget te danken. Toch, dat moet ik bekennen, lees ik verduiveld graag de rijmelarij van Jan Greshoff en de C a n a d e e s c h e b a l l a d e n van Robert W. Service, vooral de laatste doen me aangenaam rillen als ik in mijn leunstoel bij een goed haardvuur zit. Jij hebt daar zoo geen kaas van gegeten, en denkt bij het vuur over andere dingen, geloof ik, al heb ik een vermoeden, dat de maand Maart ook bij jou teedere poëtische snaren doet trillen. Maar dat alles verschaft geen hout voor de kachel en de dichter dezer dagen ziet laurierbladen alleen in de sauskom, die zijn min of meer teerhartige hospita hem voor zijn neus zet, bij de in slaolie gebakken aardappeltjes en het restje duf gehakt van eergisteren.

Neen, Petronius, als we over denken en dichten gaan praten, doen we veilig de deur toe en vragen we niet meer naar praktische baten. Denkers en dichters zijn asociale lieden die zich in grotten, op eilanden of woonschuiten, ofte midden van onbegaanbare bosschen plegen af te zonderen, om hun haren en nagels te laten groeien en een soort hallucinatoire dialoog met hun uitverkorenen: de een of andere Muze of Vrouwe Philosophia, te houden, en die alleen dan zichtbaar worden, als ze met bedelaarsgezichten de door dit gespuis uitgesleten trappen der uitgevers schuw beklimmen. Het zijn papierbedervers en moraalvervalschers, het zijn rare parasieten, die een goed burger geen knip voor den neus waard zijn. We leven in de eeuw der Olympiaden, het Tijdperk van Hollywood, de Era van den Onrijpen Puber, Petronius. Twee dingen zijn daarin strikt verboden, en waar niet bepaald verboden, dan toch diep misdadig: denken en dichten. Eigenlijk kunnen we ons er toch niet mee ophouden.

Je ziet, het probleem wordt moeilijk. De leeuw met de klisteerspuit zegt: huh!, de panter met de kattenoogen der zwijgzame wijsheid zegt: ayah! en de wolvin met de rijmvoeten huilt: a a n m i j n l i j f g e e n p o l o n a i s e ! alsof het hartjesdag was. En daar sta ik, Petronius, daar sta ik. ‘Da stehe ich nun, ich armer Thor und bin so klug als wie zuvor!’ Mèt Faust kan ik zeggen: ‘Habe nun...’, en wat dan verder volgt. Wat heeft mij al die geleerde rommel gebaat als ik,

nu, op het kritieke moment van mijn leven, geen keus weet te doen tusschen deze drie, dan een onverschillig vierde en als eenige Virgilius jij, mijn dierbare zwarte kater Petronius, evenbeeld van de nachtmerrie van mijn ziel, mij tegemoet treedt met geen ander advies, dan een lange luie geeuw? Is het leven niet meer waard dan dat? Je adviseert me te gaan slapen, me van de drie monsters niets meer aan te trekken. Waarachtig, Petronius, je bent diep! Nu pas begin ik je te begrijpen! Je wilt zeggen: zoek het innerlijk evenwicht, wees wijs en je zult even gelukkig zijn als een slaperige kat!

Ik zie het, Petronius, jou onfeilbare Arbiter, ik zie het! Ook jij brengt me voor die beruchte poort, waar men doorheen moet om alle hoop achter te laten! Hoop is een ijdele schijn, een laagje klatergoud, dat uiterst gevoelig is voor weer en wind. En als ik het goed bekijk, boezemen de drie gedierten mij nu geen schrik meer in, zoo zie je, wat een verstandige kater een mensch leeren kan. Want men kan ook nuttig denken, en dat doen op welluidende en dichterlijke wijze, zonder zich er aan te bedwelmen en met een groote mate van nuchterheid. Zoo doende doktert men aan zichzelf, Petronius, en wie weet, achteraf ook aan de menschheid, al is dat een weinig hoopvolle zaak. Al slapend lig je nu in het lekkere warme zonlicht, en je zwarte vel gaat glinsteren als goud. Ik houd van die zwijgende lessen van je, Petronius, en misschien wel des te meer, omdat ik danig het land heb aan tegenspreken. Ik bedoel namelijk: tegengesproken te worden. En tegenspreken doe je niet, dat is jou veel te grof, je zet mij, zonder er een woord aan te verspillen, fijntjes op mijn plaats, onsterfelijke!

Het landschap heeft nu een ander aspect gekregen, en ik moet mij even opnieuw oriënteeren. Het gaat nu niet meer om dokteren, denken of dichten, maar om de combinatie van alle drie. En met welk doel? Met het kennelijk doel - dat woord bevalt me, want geestelijk enthousiasme heeft veel van ‘kennelijke’ dronkenschap - met het kénnelijk doel, zeg ik dus, wijs te worden. Want ik ga van de veronderstelling uit, dat het ware geluk alleen voor waarlijk wijze menschen is weggelegd.

Ai! Petronius! Een nieuwe moeilijkheid. Wij struikelen over

een nieuw woord: wijsheid. Ja, dat zul je nu maar eens goed je moeten indenken, want struikelen doen jullie katten niet, dat is een menschelijke hebbelijkheid, of zoo je wilt, een menschelijke fijngevoeligheid. Een struikelblok is een waarschuwing der Voorzienigheid, en als je klassieke voorvader Tibert over den drempel van het kippenhok was gestruikeld, zou Martinet, de zoon van den koster, hem niet zoo leelijk te pakken hebben genomen. Un chat averti en vaut deux!

Het is zonderling, Petronius, hoe weinig je op de geschiedenis aankunt. Hoeveel eeuwen hebben we nu al over wijsheid gepraat, en elk op eigen wijze wijsbegeerte bedreven. Maar weten jij en ik wel, wat we daar precies mee bedoelen? Kennelijk niet, Petronius, kennelijk niet! Het zou niet de eerste maal zijn, dat we in den loop der geschiedenis tot de ontdekking komen, dat woorden tweeslachtigheden zijn en dat op een zeker moment datgene, wat we tot dusver voor een eenheid hadden gehouden, op verrassende wijze uiteenvalt in eigenlijk soortvreemde elementen! Meestal gebeurt dat niet ineens, Petronius! Aan zoo'n splijtingsproces gaat nogal eens een gistingsproces vooraf, wat niet te verwonderen is, omdat splijtzwammen en gistcellen zoo'n beetje familie van elkaar zijn! En waarachtig, je hebt gelijk, zoo is het met de wijsbegeerte! Ik durf er wat om te verwedden, dat in dat dikke gele boek ginds in de kast, waar de vlieg loopt, die jij met zooveel belangstelling naoogt, allerlei tegensprekelijks is te vinden over wat men met den naam wijsbegeerte bestempelt. Ik heb eens een knappe professor hooren beweren, dat het woord p h i l o s o p h i a , dat wijsheidsliefde beteekent, vroeger ook wel werd gebruikt in de beteekenis van p h i l o s o p h e i n , streven naar weten om des wetens wille. Dat is Grieksch voor jou, nietwaar Petronius? Maar, zwarte gladpels, geef je nu eens goed rekenschap van deze daverende stommiteit: met één woord twee verschillende dingen te bedoelen! De gevolgen zijn ontzettend, Petronius, en vermenigvuldigen zich in den loop der eeuwen nog erger dan jij met behulp van al je seizoenvriendinnen. Daar heb je alweer een van die menschelijke dwaasheden, oorzaak van afgrijselijke verwarring en ruzie. Stel, dat je op een van je nachtelijke klimpartijen de daktuin van het

Palace-hotel bereikt, waar aardige meisjes dansen in het licht van een tweetal groote schijnwerpers, en dat een van je allerliefste poezewijfjes ineens door de poort van hun slanke zwiepbeenen wandelde, om ook een keer kennis te gaan maken met je medeminnaar, de roodbonte kater van den overkant, die van de andere zijde de daktuin had bereikt. Ik ben er zeker van, dat jullie er krijschende ruzie over zoudt hebben gekregen, en dat niet alleen uit minnenijd! Want jij zou dat poesje voor een groentje hebben gehouden, en hij, die aan de kant van een blauwen schijnwerper zat, zou haar blauw hebben genoemd!

Ja, het is met de wijsbegeerte een gek geval, Petronius. Ik herinner me, dat een jeugdige vriend van me op een dag het voornemen opvatte, philosoof te worden. Hij begon, wat zeer verstandig leek, een Inleiding te bestellen. Maar zijn boekhandelaar was beter op de hoogte dan hij, en belde hem op: 'Wenscht mijnheer een Inleiding tot de Wijsbegeerte van Hegel of een tot die van Fechner? Gaat mijnheer zich bezig houden met de rationalistische philosophie dan wel met het kritisch idealisme? Want er zijn allerlei "Inleidingen", en daar staat dan wel buitenop: "tot *de* Wijsbegeerte", maar dat moet je zoo nauw niet nemen, want de eene Wijsbegeerte is nog de andere niet. Mijnheer moet dus maar zeggen hoe of hij het wenscht!'

Dàt is nog eens een boekhandelaar naar mijn hart, Petronius! Die maakt het iemand smakelijk, het is de toon waarop een gulle waard ons vraagt: 'Wenscht mijnheer een malsch zeetongetje of misschien een pikant gebraden zwezerik? Of hebt u meer trek in een pittig kerryschoteltje? Verlangt mijnheer de biefstuk rauw ofdoorgebakken? "Patatfrît" of "pomme nature", zooals ze op Katendrecht adverteeren?' Want ook aan wijsheid kan een liefhebber heerlijk smullen, Petronius, ook in de wijsbegeerte zijn er taaie en malsche schrijvers geweest. Mijn vriend heeft, voorzichtig en heel zachtjes, om zijn vaderlijken weldoener, den beminnelijken boekhandelaar, niet te kwetsen, de telefoon op den haak gehangen, en is op zijn teenen naar het boekenrekje geslopen. Daaruit heeft hij een korte handleiding opgevischt, om er in te vinden, dat wijsbegeerte zijn kan: leer der grondbeginselen, vereenigende samenvatting van wetenschappelijke ervaring, onderzoek

naar de grenzen van ons denken, levenverhelderend inzicht in de betrekkelijkheid van het stoffelijke, zuiverheid van rede, redelijkheid van inzicht, en zoo verder.

Hij zette het boekje weer op zijn plaats, krabde zich achter het oor, en keek de kamer eens rond. Aan den muur hing een doorgebogen plank met een encyclopaedie, je weet wel, een rij van die zware folianten, die met oorlogsschepen veel overeenkomst vertoonen: zoodra ze van stapel zijn geloopen, zijn ze al weer verouderd. Hij was een energieke jongen en gaf het niet zoo heelgauw op. En toen hij eindelijk het stofervan afhad geblazen en hij het juiste deel en de juiste bladzijde te pakken had, las hij: 'Wijsbegeerte kan zijn: naïef, transcendent, immanent realisme; nominalisme; naïef, bezonnen en zuiver empirisme, rationalisme als apriorisme, ontologisme en panlogisme, eigenlijk en skeptisch kriticisme, dualisme en monisme, materialisme; objectief, subjectief en transcendent idealisme; reaal-idealisme, individualisme, pragmatisme, universalisme, atheïsme, egoïsme en psychologisme.'

Kijk maar niet zoo verschrikt, Petronius! Zet maar niet zoo'n hooge rug, krijg maar niet zoo'n dikke staart en houd je nagels gerust thuis! Al dat kwaadaardig gesisme is maar lucht, het zijn maar woordjes en menschelijkheidjes! Een mensch is een zonderling wezen, Petronius, hij kan niets eenvoudig doen, hij moet, om één spijker op den kop te slaan, noodzakelijkerwijs de geheele timmerwinkel mitsgaders alle krullen en spaanders overhoop halen. Daar is hij mensch voor, Petronius, en je moet hem dat pleziertje gunnen! Ik zal je heusch niet met al dien onzin plagen, ik ken die liefhebberij veel te goed! Het is er mee als met de dokters: als ze voor een kwaal geen goed middel weten, vullen ze vele bladzijden met de bespreking van de therapie, en als ze er wèl wat op weten, kunnen ze het met één sober receptje af. Ik waarschuw je voor de veelweters, voor de rommelaars en de ratelaars! Bemoei je nooit met omgevallen boekenkasten, Petronius, die een foliant noodig hebben als ze een doodeenvoudige dissertatie willen schrijven! Want dat is wat je noemt modder, charmante vriend! Houd je bij de lieden, die in weinige en goedgekozen woorden veel weten te zeggen, en zonder moeite begrepen worden door alle menschen met gezond verstand! Hutspot is geen spijs voor de ware

fijnproever, terwijl menschen met een bedorven maag geen profijt hebben van de gezondste, eenvoudigste kost!

Wou je me wat vragen, Petronius? O ja, je wilt natuurlijk weten, of onze vriend nog tot wijsbegeerte gekomen is. Op zijn manier, Petronius en door een gelukkig toeval: een mooie zomersche dag, een knus boekenstalletje in de Oude Manhuispoort en een beduimeld deeltje met een niet al te slechte vertaling van dien beminnelijken ouden Chinees: Lao Tz'. Het was zijn geluk, Petronius, het was zijn geluk. Want als je zoekt naar wijsheid, kun je het beste beginnen bij alle begin: waar de mensch nog zuiver van hart is, katertje! Weet je, daar staat in de geschriften van een anderen Zoon des Hemels, Tschwang Tz', zoo'n prachtig zinnetje, dat ik haast als motto zou willen hangen boven mijn philosophische boekenkast: 'Met zijn wijsheid heeft hij zijn dieper Zelf gevonden, en hier houdt hij aan vast als aan het Onveranderlijke.'

En nu geloof ik, Petronius, dat ik begin te zien, waar het heen moet: wij gaan met ons beiden eens op ontdekkingen uit. Het naaste doel is, er achter te komen, wat wijsheid eigenlijk is. Als we dàt weten, kunnen we ook over wijsheidsliefde, philosophie, met wat beter inzicht praten. Het lijkt me vóór alles noodzakelijk, Petronius, daar achter te komen. Maar ik zal er je vanavond niet meer mee plagen! Ik zie, dat je trek krijgt in een schoteltje melk en dat je er over begint te denken, jacht op muizen te gaan maken! Jaag naar genoegen, Petronius, amuseer je, morgen gaan we sàmen op jacht!'

Waarop Jodulphus het licht uitdraaide, Petronius Arbiter op de zoldertrap zette, en op zijn vilten pantoffels, een deeltje van Edgar Wallace onder den arm, al neuriënd naar zijn slaapvertrek toog.

II

De zon schijnt buiten, waar de bloemen geuren en de bijen zoemen. Een lichte wind drijft door de ritselende blaren en wolken zeilen hoog voorbij.

Jodulphus zet zich met een zucht in den diepen stoel bij het raam, de stapel boeken, die hij dezen morgen heeft doorgebladerd, aan zijn voeten. Met een sprong komt Pe-

tronius de vensterbank op en, blijkbaar begrijpend, dat deze gelegenheid vertoon van waardigheid vereischt, kiest hij zich een verheven zetel vlak voor het borstbeeld van Socrates, om van daar, roerloos, de pooten streng gestrekt, Jodulphus strak en afwachtend aan te staren.

'Daar ben je dus, Petronius, ik had op je gewacht. Je zit daar als een waar Arbiter, en om je de waarheid te zeggen, maakt je onverbiddelijke blik mij een beetje verlegen. Want ik voel mezelf een dwaas, naar wijsheid te moeten zoeken, terwijl jij die al in pacht schijnt te hebben. Je weet een bewonderenswaardig evenwicht te bewaren tusschen je animale neigingen en de serene hooghartigheid van je meer verheven Ik. Vannacht waren het de muizen, vanmorgen was het de kar van den vischboer, een uurtje geleden een van je maîtressen. Ons zou dat een moreele kater bezorgen, want wij menschen verbeelden ons, dat men, om een verheven geestesleven te kunnen leiden, zichzelf tot een anachoreet moet maken, die leeft op vijgen, water en sprinkhanen. Jij schudt dergelijke momenten van je af als regendruppels en ben je op het eene moment een kater, die weet wat des katers is, onmiddellijk daarop ben je een ongenaakbare sfinx, achter wier topazen oogen onnavorschbare geheimen verborgen liggen. Het begrip 'zonde', waarmee de menschen elkaar hun menschelijkheid verwijten, - waarbij de uitspraak, dat men eerder een splinter ziet in het oog van den ander, dan den balk in eigen oog, zich als een eeuwige waarheid blijft handhaven, - het begrip zonde dan valt buiten jouw woordenboek en naar ik vermoed schuilt daarin de natuurlijke adel van je karakter en de serene harmonie van je ziel.

Maar om op ons onderwerp te komen, Petronius, wat zou je zeggen van de volgende uitspraak: 'Want wijsheid zal u ter harte gaan, dat gij gaarne leert, goede raad zal u bewaren en het verstand zal u behoeden: dat gij niet geraakt op den weg der boozen, noch onder hen, die verkeerdheid spreken, die de rechte baan verlaten en op duistere wegen wandelen, die zich verblijden in kwaaddoen en vroolijk zijn in hun kwaad, verkeerd gedrag; die hunnen weg verkeeren en afwijken in hunne sporen.' Dat valt je van Salomo zeker wel tegen, is het niet Petronius? Op den Olympus voert hij ons niet, hij blijft doodgewoon met beide voeten op de aarde

staan, midden in het practische leven, waar onderscheid is tusschen ‘goed’ en ‘kwaad’. Het is de wijsheid der beperktheid, Petronius, de wijsheid van de braven, die maar één kant van de schutting zien en dus eigenlijk maar halfwijs zijn. Wijs is bij hen, wie rechtschapen is, braaf en maatschappelijk. Het is schoolmeesterslogica: ‘Pas op jongetje, dat je je netjes houdt, want anders loopt het slim met je af!’ Had je dat nu van een man als Salomo verwacht, Petronius? Een man, die naar het zeggen van menschen, die het weten kunnen, driehonderd vrouwen er op na heeft gehouden! Knijp je oogen maar dicht, katertje, jij weet er van mee te praten! Eén vrouw al is zes mannen te erg en een kater van jouw slag is ook niet voor de poes, voor één poes dan.

Ik heb hier nog een ander document, niets meer of minder dan: Het Boek der Wijsheid. Wat denk je daarvan: ‘God mocht mij geven, wijs te spreken en recht te denken naar die gave van wijsheid; want Hij is het, die op den weg der wijsheid leidt en de wijzen regeert. Want in Zijn hand zijn beide, wij zelven en onze redenen, ook alle schranderheid en kunst in allerlei werken. Want Hij heeft mij gegeven een gewisse kennis van alle dingen: dat ik weet, hoe de wereld gemaakt is, en de kracht der elementen; het begin, midden en einde des tijds; hoe de dag toe- en afneemt; hoe de tijd des jaars zich verandert en hoe het jaar omloopt; hoe de sterren staan; den aard der tamme en der wilde dieren; hoe de wind zoo stormachtig is; wat de menschen in den zin hebben; menigerlei soort van planten en de soort der wortels. Ik weet al wat geheim en verborgen is; want de wijsheid, de meesteres van alle kunst, leert het mij.’

Merk je, dat dit weer heel wat anders is, Petronius? Geen wijsheid, die zooals daarstraks, levensgeschiktheid is, maar dorst naar kennis, begeerte naar wéten! Al onze moderne wetenschappen worden er in aangeduid: cosmologie, natuurkunde, scheikunde, geschiedkunde, sterrekunde, dierkunde, metereologie, zielkunde en plantkunde, kortom: heel de santekraam, waarvan de groote Bolland smalend placht te zeggen, dat het allemaal niks dan zieligheid was: bevrediging van de weetgierigheid, die aan de redelijkheid nog niet toe is! Een verlangen naar alwétendheid is het, Petronius, we laten ons door dat Boek der Wijsheid niet in de luren

leggen, dorst naar wétenschap is het en geen dorst naar wijsheid! Heel wat dieper en zinrijker lijkt mij, wat Job zegt: ‘Maar waar zal men de wijsheid vinden, en waar is de plaats des verstands? Niemand weet, waar zij ligt, en zij wordt niet gevonden in het land der levenden. Zie, de vreeze des Heeren is wijsheid, en het kwaad te mijden is verstand.’ Want de rechte wijsheid is niet een ding der aarde, is niet iets van de stoffelijke werkelijkheid, is niet een levensvoorschrift of een veelweterij.

Maar in het Boek der Wijsheid staat ook nog wel andere taal, mijn beste! Luister maar eens: ‘Want in haar is de Geest, die verstandig, heilig, eenig, menigvuldig, scherpzinnig, behendig, doordringend, rein, klaar, zacht, vriendelijk, ernstig, vrij, weldadig, menschlievend, vast, gewis en veilig is. Zij vermag alles, ziet alles, en gaat door alle geesten, hoe verstandig, louter en scherpzinnig zij ook zijn. Want de wijsheid is het allervaardigste, zij dringt en gaat door alles, zoo geheel louter is zij. Want zij is de adem der Goddelijke kracht en een straal der heerlijkheid des Almachtigen; daarom kan er niets onreins tot haar komen.’

En dan: ‘Zij is eenig, en doet nochthans alles; zij blijft hetgeen zij is, en zij vernieuwt echter alles.’

Dat is niet zoo heel gemakkelijk te verstaan, Petronius! Want ik kan je nu wel groote woorden naar je kattekop gaan gooien en spreken van de ware wijsheid, die de absolute waarheid, en de waarheid, die Idee is, maar dan doe ik als de dwaze vrouw, die haar dronkelap van een man aan water wilde wennen en begon, met hem het bad te laten uitdrinken! Het is niet noodig, dat je dit zoo maar ineens begrijpt, Petronius, luister eerst nog maar eens naar al het andere, wat ik gevonden heb en denk er daarna nog eens wéér over na, het goede begrip komt dan ineens, even plotseling als de zon op een regenachtigen dag.

Ik wil je nu laten hoor en, wat de Prediker zegt: ‘Toen zag ik, dat de wijsheid de dwaasheid te boven ging, gelijk het licht de duisternis; dat den wijze zijne oogen in het hoofd staan, maar dat de dwazen in duisternis gaan; en ik merkte evenwel, dat het den dwaas gaat als mij, waarom heb ik dan naar wijsheid gestaan? En ik dacht in mijn hart, dat ook dit ijdelheid was. Want men denkt aan den wijze niet

altoos, evenmin als aan den dwaas; en in de toekomende dagen wordt alles vergeten, en zooals de wijze sterft, sterft ook de dwaas'.

Alles is ijdelheid, zegt de Prediker, ook de wijsheid is ijdelheid. Hóór je dat, Petronius? Dat is nog eens wat anders dan braaf willen zijn of alles willen weten! Hier is nu eens een man, die buiten de werkelijkheid staat, buiten de dingen van allen dag, die de dagen ziet komen en gaan, die alles ziet gebeuren en ophouden, en hij heeft geen ander woord dan dat ééne: alles is ijdelheid.

Je zet je haren overeind, je krijgt het koud, Petronius? Als je wilt, zal ik het raam dichtdoen. Maar nee, voor tocht en kou ben je niet bang. Is het om den Prediker? Je hebt gelijk, koud en donker is dat besef, niets is er in, dat ópstuwt naar het leven, het is een zich wenden naar den dood, naar het volstrekte Niet. Als dàt wijsheid is, is wijs worden stèrven, Petronius!

Laat ons liever op reis gaan, Petronius, laat ons de warmte zoeken en de zon, reizen wij haar tegemoet, naar het Oosten toe. Daar zit boven op een hoogen berg de mysticus Lao Tz,' en zijn denken is een ijl zweven boven de warreling en den rusteloozen kamp van menschen en tijden, terwijl diep beneden koelies zwoegen en landlieden met hoog zingende stemmen onvermoeibaar gaan achter de trage ossen voor den ploeg, terwijl over het water het lied van staag roeiende visschers klinkt. Ik wil je van dien Lao Tz' eens wat voorlezen, Petronius, en begrijp mij wel, dat alles heeft zin, en brengt ons nader aan de oplossing van de vraag, wat wijsheid is. Lao Tz' heeft zijn oogen gesloten en zit onbewegelijk als een Boeddha, en achter zijn gerimpeld voorhoofd leven de stille gedachten: 'Als men tot het opperste Ledig gekomen is, handhaaft men een onvergankelijke rust.' 'Ik alleen ben kalm en heb nog niet éven bewogen; ik ben als een klein kindje dat nog niet geglimlacht heeft. Ik ben vrij, zonder belemmering, alsof er niets was, waarheen ik zou willen terugkeeren.' 'Als ik zoover was, dat ik géén lichaam had, welke rampen zou ik dan hebben?'

Je zit daar wel hoog op de kast, Petronius, en voelt je ongetwijfeld moreel gesterkt door de lichtelijk platneuzige tronie van onzen onsterfelijken Socrates, over wien wij het nog wel zullen hebben, maar toch twijfel ik er aan, of je je daar zóó

verheven voelt als deze mediteerende Chinees. Als de bergtop er niet was, zou hij ongetwijfeld blijven zweven, zoozeer heeft hij alle contact met de aarde al verloren, hij ondergaat achter die gesloten oogen een gevoel van eindeloosheid en eeuwigheid, dat boven de dingen dezer wereld verre uit is. Zelfs als je slaapt, Petronius, zul je aan dat 'zweven' wel niet toekomen, daar ben je een veel te groote lekkerbek voor, in je laatste siësta heb je tenminste merkbaar gedroomd van vogeltjes en heb je liggen smakken en likkebaarden van belang. Je sfinxenblik is maar pose, knaap, daar ben ik heilig van overtuigd!

Doch is er nog meer: 'Weten, wat eeuwigdurend is, is een groote ziel hebben, een groote ziel hebbende, is men rechtvaardig. Rechtvaardig zijnde is men koning. Koning zijnde, is men de Hemel. De Hemel zijnde is men Tao'. Dat is nog eens een 'identiteits' philosofie, Petronius! Het is of je dezen wijdgemouwden hemeling de trappen naar het heelal ziet opklimmen, om op de laatste trede gekomen, zich op te lossen in het ijle niets. Ik ben bang, dat jij je niet met hem kunt meten, want hoe hooger jij in de boomen klimt, hoe minder nobele voornemens je koestert! 'Daarom maakt de wijze werk van zijn binnenste en niet van zijn oogen'. 'Doe de Wijsheid van u, en de Philantropie, en de Knapheid, en de Gerechtigheid. Hebt niet genoeg aan den schijn. Daarom toon ik u wáár gij u aan te houden hebt: Ziet uzèlf in uw oorspronkelijken eenvoud en behoud uw aanvankelijke puurheid. Hebt weinig zelfzucht en weinig begeerten.' - 'Daar om, de Wijze omvat het Eene, Tao, en maakt zich zoo het voorbeeld van de wereld.' 'Hij, die geen waarde hecht aan macht, en niet houdt van weelde, al moge zijn wijsheid dom schijnen, heeft de Alwijsheid verkregen.'

Ik hóud van dien wonderlijken Chinees, Petronius. Salomo met zijn drie honderd vrouwen en zijn praktischen levenszin is er maar een verwaande kwast bij, Job een bijgeloovige stumper, en de Prediker een jammerlijke melancholicus. En valt je nu ook niet op, dat Oost en West elkaar weer aardig dicht naderen in de woorden, die moeilijke en duistere woorden, die ik je zoo straks uit het Boek der Wijsheid liet hooren? Waarachtig, dat laatste zinnetje: 'Zij is eenig en doet nochtans alles; zij blijft hetgeen zij is, en zij vernieuwt

echter alles' kon door Lao Tz' zelf gezegd zijn. 'Tao is eeuwig Niet-Doen en toch is er niets, wat het niet doet. Het is ledig, en toch in zijn werkingen als onuitputtelijk.' Alles komt uit Tao voort, Petronius, en toch is Tao één. Het is het mysterie der opperste wijsheid, onbegrijpelijk voor wie het niet ziet, doodeenvoudig voor wie het begrepen heeft. Hier raken we het hart van de wijsbegeerte, Petronius, en hier hebben we ook onze eerste ontmoeting met den zuiveren wijsgeer!

'Daarom houdt de wijze mensch zich aan wat wezenlijk en niet, aan wat oppervlakkig is, aan wat reëel en niet aan wat mooie schijn is. Hij verwerpt het eene en langt naar het andere.' 'De Wijze doet zijn mond dicht, sluit zijn oogen en ooren, haalt zijn hooge aspiraties neer, ontrafelt het verwarde, tempert het verblindende en maakt zich gelijk aan het stof.' 'Gunst noch ongenade, voorspoed noch schade, vereering noch verachting kunnen hem treffen'. 'De Wijze kent zichzelf.'

Kostelijk, Petronius, kostelijk! De ware wijze is dus een man die boven de aardsche dingen uit is. Niets kan hem meer deren, en hij is weggezweefd in de ijle vaagheid van het alles omvattende Tao, hij heeft zich willoos, emotieloos, als een klein kindje, overgegeven aan dat zalig niet-doen, dat w o e w e i , het voortdrijven op louter onbestemde gedachten. Hij denkt, Petronius, hij denkt, maar hij denkt zoo ijl, zoo leeg, zoo puur, dat zijn denken ten slotte niets meer inhoudt, zich oplost in het Niet, zelf tot Niet is geworden. En omdat hij alles gedacht heeft, is nu ook alles tot Niet geworden, het is alles Tao, hij zelf is Tao geworden. Zie je het, Petronius, schelm, zie je het? Die volkomen blanke Rust, dat enkel voor-zich-zijn, dat zich oplossen met wereld en al in de eeuwige Idee? Als een stofje drijft hij voort langs den Weg: Tao, hij is één met... God: Tao. Verdriet en vreugde deren hem niet meer, zijn zijn is een volstrekt niet-zijn, een leegte, die boven alles gaat en alles toch inhoudt. Zijn klaarte is de klaarte van de geest, de rede, die alles begrijpend inhoudt, die alles laat gelden, om er weer boven uit te gaan en het in het Niet te laten vervloeien, in de uiterste en laatste abstractie. Eén met Tao, één met God... dat is mystiek, Petronius, dat is religie, en... het is wijsheid.

Je blik wordt dieper en je oogen fonkelen. Er is een geheimzinnig contact tusschen jouw ondoorgrondelijke kattenziel en mij. Ik voel, dat je me begrijpt, dat we staan aan weerskanten van eenzelfde smalle stroom, jij met je intuïtief beleven van Tao, met je grenzelooze ervaring van w o e w e i en ik, die eerst een moeras van woorden moet doorworstelen, om er bij te kunnen komen. Nu weet ik, wat je doet, als je uren lang roerloos op de rugleuning van mijn stoel zit of in de zon voor het venster. Je oefent je in w o e w e i en je vindt... Tao. Maar al ben je nog zoo'n adept in die Chineesche mystiek, ik moet je toch ook nog laten hooren, wat Lao Tz's discipel Tsjwang Tz' er van zegt: ‘De goede denkt niet aan zichzelf, de geestelijke niet aan verdienste, de wijze niet aan roem’. ‘De Wijze laat zich niet in met wereldsche dingen. Hij zoekt geen voordeel. Hij vermijdt geen nadeel. Hij verbindt zich aan niemand en gaat geen bepaalden weg. Hij spreekt zonder te spreken en sprekende spreekt hij niet. Zijn sfeer ligt buiten het stof en vuil dezer wereld.’ En hij heeft gelijk, Petronius! Want de wijze spreekt niet in feiten en geeft geen verklaringen, maar hij spreekt in begrippen en in zijn puur logische waarheids-openbaring ligt géén betoog!

‘Hoe kan de Wijze verwijlen bij zon en maan, en ruimte en tijd omvangen?’ Er is immers voor hem geen wetenschap, er is niets, dan de rustige beweging van zijn denken langs den Weg: Tao. ‘Hij sluit den mond en houdt zich verre van dit of dat: alles is hem harmonisch.’ ‘De wereld vermoeit zich met het najagen van allerlei, de Wijze is eenvoudig en o n w e t e n d . Hij vat tienduizend jaar samen in één oogenblik; de tienduizend dingen volgen hun eigen baan en hij overspant het al.’ Natuurlijk, Petronius, één moment van mijmering omspant werelden en zeeën, reikt van een ver verleden tot in de droom van de toekomst! De wijze verwezenlijkt het w o e w e i ; evenals Zebedeus achter het zaadpluisje aanstapte, zoo volgt hij zijn voortdrijvende gedachten zonder zich in te spannen. Evenals de patiënt, die bij den psycho-analyticus op een divan ligt, geeft hij zich over aan wat hem invalt, glijdt hij van associatie naar associatie: hij associeert de diepte in. Naar het rijk der zielsbeelden, naar de Moeders en Vaders, zou de psycho-analyticus zeggen.

En is dat niet heelemaal voor-zich-zijn, zooals Bolland het

noemt: het zijn-zonder-meer op zijn puurst? Een denken, dat niets meer denkt en zich in het ijlste oplost? En let wel, Petronius, zooals de Leidsche redemeester placht te schelden op al die professoren, die zieligerds, zoo heeft onze mijmeraar een broertje dood aan de wéétkunde, aan kennis! Van ruimte en tijd wil hij niet meer weten. Wijsheid, Petronius, is tijdeloos en ruimteloos.

Je zit daar nu zoo gezellig bij Socrates, - ik beloof je, dat we morgen bij hem op bezoek gaan -, maar dringt het wel tot je kattebolletje door, Petronius, dat in dezelfde dagen, waarin de Attische wijsgeeren hun kinderlijke theorietjes over de wereld in elkaar knutselden, die merkwaardige Chineezen, zonder het zelf te weten, aan het Hegelen waren geslagen? Je gelooft me niet? Luister dan maar eens: 'Daarom,' zegt Tsjwang Tz' ergens, 'brengt de Wijze de tegenstellingen van erkenning en ontkenning samen en rust in het hemelsch evenwicht. Beide zijden kunnen worden aanvaard.' 'Maar wie beslissen wil tusschen hun stellingen en ontkenningen, moet ze opnemen in het ware licht. Er is niets in de wereld, dat niet tegelijkertijd het eene èn het andere is.'

'Daarom is er gezegd: het andere komt voort uit het eene en het eene ondergaat den invloed van het andere - het is de leer van de eenheid van tegendeelen.'

Niets nieuws onder de zon, Petronius! Tsjwang Tz' zegt het en vijf en twintig eeuwen later stapt Bolland het Rapenburg over naar de theologenkelder toe, klimt op zijn katheder, verkondigt hetzelfde, en meent, dat hij een Hegeliaansche oorspronkelijkheid voortbazuint.

We weten nu tenminste, dat je van college loopen geen wijsgeer wordt, noch van dokteren of dichten, Petronius! En evenmin van denken, want in China huldigen de philosofen een nirwanistische zuigelingenethiek. Wijsheid ligt niet langs den weg en evenmin in een Olympisch stadion, wie wijsheid vinden wil, zoeke die in zichzelf, poezepa, en niet in boeken of vertoogen. 'Met zijn wijsheid,' zei Tsjwang Tz' immers, 'heeft hij zijn dieper zelf gevonden, en daar houdt hij aan vast als aan het onveranderlijke.' Het lijkt me de sleutelzin van de Chineesche mystiek, Petronius, en we zullen morgen eens zien, of die sleutel ook op andere wijsgeerige kastjes past. Wellicht had de Prediker tòch gelijk, toen hij met dat

stroeve ‘ijdelheid’ aankwam, al houd ik niet van zure wereldverachters!’ en Jodulphus gooide Tsjwang Tz's N a n H w a K i n g tegen den vloer, waar Lao Tz' zich in gezelschap van Job en den Prediker bevond, en ging rechtop in zijn stoel zitten.

‘Laat ons nu eens op de vingers aftellen, Petronius, wat we te weten zijn gekomen:

Sommigen houden wijsheid voor een levensleer, dat zijn de nuchterlingen en de braven, die in den hemel willen komen. Sommigen houden de wijsheid voor het summum van alle kennis, dat zijn de zakelijke naïevelingen, de aanbidders van omgevallen boekenkasten. Sommigen, en niet de minsten! achten wijsheid: het boven de dingen uit zijn. Voor hen is wijs zijn: in zich zien, en wijsheid: een zichzelf kennen. Volgens hen wil wijsheid van weten niet weten, al klinkt je dat misschien ook wonderlijk in de ooren. De wijsheid, zeggen ze, bevrijdt je van alle weten, keert zich van alle wetenschap af. Het mag dan zijn, dat er geen denken is, dat niet eenmaal wéten is geweest, - ten slotte is alles ervaring, Petronius - maar het gaat hier om ervaring, die op zichzelf is gaan leven, volstrekt eigendom van den denkenden geest, ervaring, die zich van de realiteit volstrekt heeft afgewend. We verwachten dus allerlei soort van wijsbegeerte, Petronius, het zou me niets verwonderen, als we rare dingen tegenkwamen. Ik voor mij moet bekennen, en jij, mysticus van het woordelooze gilde, die spreekt door niet te spreken, zult het wel met mij eens zijn, dat de laatste soort wijsheid mij de echte lijkt, en de eerste beide maar philosofisterij.

Vind je het te diep? Begint het je te vervelen? Daal maar uit je hooge regionen af, Socrates kan wachten tot morgen. Het zal jou wel gaan als mij, die van deze omzwervingen in de hooge luchten een prikkelenden eetlust heb gekregen. Een goed wijsgeer laat zich door geen menschelijke zwakheden in de war brengen, Petronius, de wijsheid kan, zooals Bolland placht te zeggen, alleen door stevige beenen gedragen worden. Wàt die Chineezen ook beweren mogen, en hoe ijdel de Prediker het ook acht: biefstuk blijft biefstuk! Vooral als ze zoo lekker ruikt als die, waar de keukenmeid op dit moment aan bezig is!

Hypnos en de appendicitis
Door L. Ali Cohen

Iedere maand kwamen de vrienden een avond samen. Zij hadden vroeger aan een vrijgezellentafel gegeten, maar sindsdien waren er huwelijken gesloten (en trouwens weer ontbonden), domicilies veranderd en levensrichtingen gewijzigd. De goede gewoonte der maandelijksche reunies had zich al vele jaren gehandhaafd onder officieus praesidium van den trouwsten en oudsten comparant, die patholoog-anatoom was. Hij stond bekend als een stoere werker met onbegrensde belangstelling in zijn vak - maar hij had één hobby: kleuren, en één passie: het koopen van kunstvoorwerpen, die om de een of andere soms onnaspeurlijke reden zijn begeerte opwekten. Tot iederen prijs - en meestal tot een voor hem veel te hoogen prijs - kocht hij soms een schilderij, een bibelot, waarvoor hij dan 's avonds uren peinzend doorbracht, zijn studie en zijn afspraken vergetend en slechts door het snerpend fluitje van een nachtwaker die de ronde deed in de buitenwijk, waar hij na zijn scheiding een étage bewoonde, gewaarschuwd voor de nadering van het middernachtelijk uur, dat hem steeds naar bed placht te jagen.

De anderen hadden een stilzwijgende vereering voor hem omdat zij wisten van zijn wetenschappelijken zin waardoor hij een der eersten in den lande was op zijn gebied, en omdat hij manmoedig de wonden van zijn gedupeerd zieleleven had gedragen tot hij weer zonder bitterheid lachen kon - lachen ook om de plagerijen waaraan hij bloot stond door zijn speciale manie voor kleuren.

Het was bekend dat hij in zijn sectie-rapporten, die uiterst minutieus verzorgd waren, met pijnlijke nauwgezetheid de verschillende kleuren van allerlei ingewanden aangaf zoo genuanceerd soms dat een schilderspalet er verbaasd van zou kunnen zijn. En het kon niemand verwonderen dat deze voorkeur, die hem dreef tot steeds meer differentieeren van

kleuren, hem tot het trouw bezoeken van schilderijen-tentoonstellingen en erger: van veilingen bracht. Want op deze laatste verloor hij menigmaal zijn evenwicht.

Dan bood hij tegen professioneele kunstkoopers en rijke verzamelaars op en had vaak de grootste moeite om contante gelden voor zijn aankoop te vinden.

Het was eerder die merkwaardige kleurgevoeligheid dan zijn aesthetische zin, die zijn smaak bepaalde, maar meestal wedde hij toch op het goede paard en zijn niet groote collectie herbergde wel zeer uiteenloopende werken, doch deze waren vrijwel alle belangrijk.

Het was vooral de rechter, die zich tot hem aangetrokken voelde maar hem soms ook meedoogenloos taquineerde als hij een bijna lyrisch rapport van een sectie had gelezen. De rechter was een veertiger en de eenige van de vrienden, die zich nimmer aan het huwelijksexperiment gewaagd had - en het was een vaak terugkeerend punt van debat of dit wel of niet goed was voor de uitoefening van zijn ambt. Hij zelf beweerde dat een celibatair sereen en objectief was, niet humeurig door kibbelarijen met zijn vrouw of door zorgen om zijn kinderen - en zijn scherpe oogen lachten dan ironisch tegen den leeraar, die een groot gezin had en altijd met bezwaren kwam, voorgedragen op zijn doceerenden toon, die de anderen amuseerde omdat hij de jongste van het gezelschap was en van het leven weinig meer wist dan de rumoerige huiskamer en de oproerige klassen hem te zien gaven...

De journalist placht voor de vlotheid der conversatie te zorgen. Hij was een gesjeesde jurist - volgens den rechter had hij een te levendigen geest en deugde hij daarom meer voor de krant van alledag dan voor de gerechtigheid der eeuwen. Maar hoe dan ook, zijn anecdotes waren onuitputtelijk, zijn arsenaal van wetenswaardigheden dwong respect af en hij was op de bekende zondig-oppervlakkige wijze op de hoogte van alles wat juist de belangstelling van het publiek had.

Ook de haute finance was vertegenwoordigd, en wel door den volstrekt onbelangrijken directeur van een filiaal eener groote bankinstelling, die gewichtige gezichten trok als de anderen hem tips vroegen en dan ijverig de aanbevolen bijzonderheden uit het prospectus der laatste emissie, die zijn bank

lanceerde, uitkraamde. Hij kwam overigens niet geregeld maar de vrienden hadden opdracht hem een alibi te verschaffen Voor het geval zijn vrouw weten wou... Benijdenswaardig banaal, placht de zesde man dat te noemen - deze was ambtenaar aan een van de departementen in Buitenzorg geweest en had om gezondheidsredenen moeten repatrieeren. Daar hij al een behoorlijk pensioen had en bovendien vrij gefortuneerd was kon hij zich de luxe permitteeren alles en nog wat aan een naïeve critiek te onderwerpen. 'Jullie in Holland' was een soort aanvalssein in zijn conversatie geworden, en iedere nieuwe strooming die in de openbare meening tot uiting kwam vond hem enthousiast bereid op het langzaam gegroeide en natuurlijk niet ideale bestaande te schelden, echter volkomen critiekloos beamend wat uit het buitenland op vreemde winden binnen-woei.

Op een November-avond zaten zij, behalve het bankdirecteurtje, weer in hun stam-café, waar Eduard zonder te vragen de drankjes bracht, gewend aan de overigens zeer uiteen loopende smaken van de heeren, voor wie hij evenveel bewondering als genegenheid had. Zij vertegenwoordigden voor hem de beschaafde wereld, zooals hij die in zijn jonge jaren had leeren kennen, al zwervend, kellnerend tot in Nice en Verona. Steels luisterend naar de flarden der inderdaad niet zelden pittige conversatie genoot hij misschien meer van de maandelijksche reunies dan de vrienden zelve. Vooral de dokter en de rechter genoten zijn respect, dat hun maatschappelijke waarde gold, het aureool der heerschers over dood en leven, vrijheid en verdriet.

De rechter nipte aan zijn whisky-soda en bracht den dokter hulde voor diens deskundigen-rapport in een moordzaak. Het is vrijwel de eenige troost in mijn twee-jaren-instructie dat ik die prachtige kleuren-combinaties van jou te verwerken krijg, begon hij, ook nu in dit geval de schedel van het slachtoffer vrijwel gespleten is met een voorhamer heb jij de ingewanden onderzocht, en ik verklap geen beroepsgeheimen als ik een paar bloemetjes lees die ik voor de heeren heb meegebracht:

Het oppervlak van de linkerlong is glad glanzend en doorschijnend, aan de voorzijde lichtgrijs-rose, meer naar achteren grijspaarsrood. De long op doorsnede is luchthoudend,

droog, matig bloedrijk, in de voorste deelen lichtsteenrood, meer naar achteren paarsrood.

De beide bijnieren hebben een smal grijswit merg, een smalle bruin gekleurde tusschenzône, en een donkergele schors. Het nierbekkenslijmvlies is grijswit, glad en glanzend.

Alweer, interrumpeerde de journalist, daarnet was iets anders ook al zoo, maar hou asjeblieft op met die onsmakelijkheden, ik heb laat gegeten en die lijkenschennis is misschien noodzakelijk voor het gerecht, maar voor ons alleen maar vies.

De rechter glimlachte triomfeerend, de dokter wilde zich verdedigen, toen de journalist afleidend de laatste grapjes over den oorlog in arm China vertelde - maar die vielen weer niet in goede aarde bij den leeraar omdat over zoo'n onderwerp geen moppen gedebiteerd behoorden te worden. De Indischman viel in met een sneer op den Volkenbond, waar men alleen maar kletste, terwijl toch alleen de leiding van een Màn het heil kon brengen.

(Hier zag men Eduard zuchten: het is weer zoo ver, en hij liep triestig weg, voor de tweede ronde.)

De journalist wist dat iedereen er dankbaar voor zou zijn als hij het gesprek in onpolitiek vaarwater leidde en haastig bracht hij verslag uit van zijn drukken dag: twee interviews en een mode-show, een vergadering van de pas opgerichte commissie tot wering van taalbederf op ethischen grondslag en een artikel voor zijn serie: ‘glimpjes van het internationale bendewezen’, terwijl hij bovendien nog kans had gezien de veilingzaal van Den Hout binnen te loopen, waar weer heel wat moois te bekijken viel.

Ik ben er ook geweest, zei de dokter bijna toonloos. - Alleen de rechter zag zijn gezicht verstrakken toen hij verder ging: er is veel dat niet de moeite waard schijnt in die Italiaansche collectie, die overmorgen geveild wordt, maar ik heb een wonderlijk mooi beeld gezien, een Grieksche tors van een ideale vorm, die vreemd genoeg den indruk van volmaaktheid geeft, terwijl toch hoofd en armen ontbreken. De herkomst staat niet heelemaal vast: een of andere duitsche professor beweert dat het beeld een copie is in marmer van het bronzen origineel van een leerling van Lysippos, maar anderen denken eerder aan een meester uit de onmiddellijke

omgeving van Praxiteles, die veel beelden heeft gemaakt van dit jongemannentype.

Het heeft een verrukkelijke patine en een glans, die het bijna iets lichamelijks geeft, ligt over het ivoor-grijze marmer... Maar wat stelt het voor, vroeg de leeraar, exact als steeds.

Hypnos, de God van den Slaap, de zoon van den Nacht - een ephebe met de heerlijkste lichaamsvormen, die je je denken kunt en een voornaam-elegante loomheid, die suggereert wat hij voorstelt - waarschijnlijk had het complete beeld trouwens de attributen van het maanzaad.

De tors is volkomen gaaf, alleen de rechter-onderbuik vertoont een kerf, precies het litteeken van een blindedarmoperatie. Jullie begrijpt dat me dat dadelijk opviel, het is nogal grappig.

Maar de Grieken maakten hun beelden toch naar het levend model en volgden nauwkeurig alle details, dus misschien... Algemeen gelach overstemde de opmerking van den journalist, wien de dokter antwoordde: In de eerste plaats staat dat niet vast voor alle perioden, en wat nu de appendicitis-quaestie betreft: de chirurgie op dat punt is pas ruim vijftig jaar oud, dus de schoone Hypnos is heusch niet geopereerd hoor!

Je denkt er toch niet aan het beeld te koopen, informeerde bedaard de rechter, zoo'n Grieksch geval is meestal nogal duur!

De dokter zweeg even en streek nerveus met de palm van zijn rechterhand over zijn haar. Toen - omdat de anderen gespannen wachtten op zijn antwoord - zei hij langzaam: Als ik kon... Het is zoo prachtig, maar dat niet alleen, het fascineert me, het is of er een geheim contact is tusschen die tors en mij, of ik al jaren dat ideale lichaam gekend heb en...

Pas op, het is weer zoo ver met je, waarschuwde wel glimlachend, maar toch ernstig, de rechter. Je bent heelemaal geemballeerd, we kennen dat van je en je weet minstens zoo goed als wij dat die toestand niet zonder gevaar voor je financieel welzijn is... Laat mij je ditmaal bedokteren, en volg mijn raad: ga niet naar die veiling. Niet waar mannenbroeders, hij mag niet naar de veiling.

En met de glazen van de derde ronde in de hand formeerden de anderen een bezwerend koor: Hij mag niet naar de veiling!

Eduard, de volmaakte kellner, keek verrukt toe en lachte discreet...

Maar de dokter werd naar de zaal met den afslager getrokken als een bezeten Middeleeuwer naar de terechtstelling van een jonge vrouw, die, van hekserij beticht, den marteldood moet sterven.

Door de zoo vertrouwde straten van zijn eigen oude stad liep hij als een koortsige vreemdeling, en pas toen hij moeizaam de zware glazen draaideur doorduwde kwam hij tot eenig besef en voelde toch iets als een licht verwijt in zichzelf leven dat hij hier was.

Hij moest hier zijn en het kon niet anders, wist hij dan dadelijk. En terwijl hij vlug de treden naar de groote zaal opliep, herinnerde hij zich voor de zooveelste maal dien langen dag, hoe den vorigen ochtend in het nuchtere noorderlicht, toen hij nogmaals naar den tors was gaan kijken, het lichaam een allure van smeekende overgave had vertoond en hoe hij onwezenlijk lang als een minnaar met krankzinnige oogen en toch ook met de scherpte van den ontledenden anatoom had gestaard naar die levensgroote verschijning van het schoone.

De zaal liep vol, maar er was geen rumoer. Iedereen kende de sfeer hier en was gewend aan de stille spanning - elke sensatie werd zakelijk verwerkt en de kleine zwaarlijvige baas, die vinnig boven zijn lorgnet uit loerde, had zijn publiek en zijn bedienden als altijd gevangen in het ritueel van zijn meesterlijke regie.

De dokter behoefde niet lang te wachten. Er gingen slechts enkele schilderijen van Correggio, Pietro Longhi en Canaletto vooraf. Dan volgden een wonderlijke zesdeelige kandelaber uit de negende eeuw, in byzantynschen stijl, twee bustes van blank marmer uit den romeinschen tijd - een van den jongeling Antinous en een, die waarschijnlijk keizer Galba voorstelde - en toen werd reeds ‘nummer tweehonderd acht en twintig’ afgeroepen, en de tors werd op het kleine podium naast de tafel van den veilingmeester met den deurwaarder en den afslager getild.

Even was er een murmeling onder de kijkers, die hun halzen rekten naar dit visioen, dat ongewoner was dan de reeksen

kostelijke schilderstukken, die in bonte volgorde het schavot werden opgedragen.

Waarom hij hier was dorst de dokter zich niet te bekennen. Hij wist dat hij het geliefde beeld niet koopen kon en zelfs niet bieden mocht om geen risico te loopen... maar hij voelde in de laatste momenten, terwijl hij haast gierig toekeek, dat hij het onverantwoordelijke toch zou doen - zou moeten doen.

Scherp onderscheidde hij de kerf op de rechteronderbuik en even lachte hij stil, zich de dwaze opmerking over het litteeken van de appendicitis-operatie herinnerend. Toen hoorde hij koud van schrik het bedrag van den inzet: vijfduizend gulden! Onmiddellijk kwam een bod van vijfhonderd gulden hooger, en hij realiseerde zich dat hij nu al uit de markt was omdat hij toch niet zooveel contant had liggen.

Maar toen, nauwelijks na eenige minuten een bedrag van vijf en zeventig honderd gulden was rondgeroepen, bedacht hij zich opeens dat hij toch wel wat effecten in zijn safe had, die hij kon beleenen of desnoods verkoopen - want het bezit van dit beeld was een zwaar offer waard en hij wist dat hij eeuwig spijt zou hebben als hij nooit meer die sublieme vormen zou kunnen zien... En bijna zonder het zelf te beseffen zei hij zeer kalm: Acht! en hoorde zich dit zeggen alsof een vreemde het bod had gedaan.

Achtduizend, herhaalde de afslager, wie meer dan acht? En dadelijk weer vijfhonderd er bovenop, en weer en nog eens. Het klonk als een kreet toen de dokter bood: Tien! Nu zag hij de zaal met de zittende menschen niet eens meer concreet, maar verward en als door een waas - een roes had hem bevangen, hij luisterde niet correct en voelde dat hij niet meer kon spreken. Hij was volkomen zijn bezinning kwijt, een angst-obsessie was over hem gekomen en hij kon zich later niet meer herinneren dat hij geluidloos zijn hand had omhooggestoken...

Twaalfduizend vijfhonderd werd van de tafel geannonceerd, en toen nogmaals in het fransch. Niemand meer? Een halve seconde, die een eeuwigheid leek, verstreek. Een korte tik. Toegewezen!

De dokter was doodmoe en half versuft. Hij bleef nog even zitten. Toen hervond hij zich wit van schrik en toch ergens

diep in zichzelf zeer blij - hoe ontzettend deze afloop ook was, die voor hem het financieele einde der dingen beteekende.

Zooals een patiënt, die niet langer mag nalaten een specialist te raadplegen, toch weifelt vóór hij eindelijk aanbelt, zoo moest de dokter veel overwinnen voor hij zijn vriend den rechter deelgenoot maakte van zijn moeilijkheden.

Het was drie dagen na den veiling-middag toen de dokter 's morgens den rechter opbelde maar van Soewarno, de handige Javaansche huisjongen, vernam dat meneerrr al (het was half elf!) naar het Paleis van Justitie was. - Hoewel de dokter niet wist of hij daar wel ontvangen kon worden besloot hij in zijn nervositeit het er maar op te wagen. Hij wist dat zijn vriend in de instructie zat en over een eigen kamer beschikte, en het stelde hem zelfs vagelijk gerust dat de rechter dien morgen niet zooals zoo vaak in het Huis van Bewaring instrueerde.

De bode verwees hem naar de rijksveldwacht en een van de zware blauwe mannen geleidde hem naar een collega boven, die blijkbaar als dorpelwachter fungeerde, maar eigenlijk met zijn bleek, blond gezicht en z'n coquet snorretje meer leek op een maître d'hôtel.

De dokter behoefde niet lang te wachten toen uit de kamer van den rechter van instructie een oude boerenman met stoppelige kin op kousevoeten huilend te voorschijn kwam, die door een veldwachter werd opgevangen en weggeleid. Het wachten had den dokter niet vroolijker gestemd; de gang was het toppunt van nuchterheid en door een raam zag hij slechts op een triest maar keurig binnenpleintje. - Toen hij zijn vriend begroet had, die zeer vriendelijk maar onverholen geïnteresseerd deed, viel hij eerst tamelijk gemelijk uit: En wat heeft die arme bliksem wel gedaan? De rechter wuifde nonchalant het antwoord weg: Iets onbehoorlijks met zijn dochtertjes... komt tegenwoordig nogal veel voor... Wat is er aan de hand met jou, we hebben toch de laatste weken geen rapport van je gevraagd?

Ik kom voor mezelf, zei bruusk de dokter. En toen, met een poging tot galgenhumor, die maar half lukte: Nu ben ik hier in privé bij je, maar binnenkort bekijk je mij misschien meer ambtelijk om zoo te zeggen...

Even zei de rechter niets, toen werd zijn altijd iets ironiseerend masker strakker. Met bedachtzame gebaren haalde hij zijn sigarettenkoker te voorschijn en liet zijn bezoeker rooken. Hij keek hem niet aan toen hij alleen maar zei: Vertel!

Het heeft weinig zin er omheen te draaien, begon de dokter... Ondanks jullie zeer goede raad ben ik toch naar die veiling bij Den Hout gegaan. O ik verzeker je dat ik absoluut niet de bedoeling had het beeld, dat ik werkelijk verrukkelijk vond, te koopen - dat was eenvoudig uitgesloten, ik zag het heusch heel goed in! Het wàs natuurlijk ongelooflijk stom dat ik gegaan ben, maar er was iets in me, dat...

Laten we concreet blijven, mon cher, interrumpeerde de rechter...

Je hebt gelijk - enfin, ik zat er stokstijf, ik wou niet bieden en ik deed het toch. Tenslotte zelfs zonder iets te zeggen - voor ik het zelf goed begreep, was ik de eigenaar.

En voor hoeveel, vroeg de ander quasi-onverschillig.

Twaalf en 'n half duizend, moest de dokter zacht bekennen. Maar dat heb je niet, dat had je niet zoo maar cash...

Dat is het juist, ik had vijf en dertig honderd gulden ongeveer contant op mijn bankrekening en op de giro - je weet ik zit nogal vast met die alimentatie na mijn scheiding...

En de rest, want daar komt het natuurlijk op aan!

Toen ik bood - dat weet ik mij toch nog heel goed te herinneren - flitste de gedachte door mijn hoofd aan effecten in mijn safe...

O, dus je had nog wat achter de hand, zei de rechter opgelucht...

Maar, en nu ben ik bij wat ik je zeggen wilde, die dingen waren niet van mij! Ze zijn van een tante, die ze mij heeft toevertrouwd om de boel op tijd te knippen, ik beheer ze voor haar...

Bliksem, dus je hebt ze...

Ja, ten eigen bate aangewend, noemen jullie dat zoo niet? Ik geloof dat het verduistering is. Hoeveel maanden krijg ik? En dat voor zoo'n beeld, je moest eigenlijk onder curateele... Laat het beeld erbuiten, het is mijn schuld, ik wilde het bezitten, maar natuurlijk, de situatie is ontzettend en ik weet er geen raad op...

Zoo, zei zijn vriend de rechter kalm, en denk je dat je zaak

voor mij zoo eenvoudig is? Het zou misschien beter zijn geweest als ik toevallig advocaat was, dan had ik vrijer tegenover het geval gestaan. Nu zie ik maar één uitweg: je moet geholpen worden, en vandaag nog. Zijn het courante fondsen, die je... enfin. Ja? Prachtig, dat is een heele geruststelling, dan kunnen ze dus vervangen worden door andere...

Maar die moeten dan toch gekocht worden, en hoe kan dat? Dat is het juist... Zelf kan ik met duiten niet helpen, dat weet je, dus ik moet er anderen over spreken - o ik zal niet alles zeggen - maar laat het nu maar aan mij over, ik denk voorloopig alleen aan onzen Indischman en den bankdirecteur. Ik telefoneer je morgenmiddag even voor je spreekuur, idiote aestheet! Je hoeft mij alleen maar een lijst van de... verdwenen effecten te sturen, zoo gauw mogelijk natuurlijk, niet hierheen, maar naar mijn huis!

Dankbaar nam de dokter afscheid. Hij had het gevoel dat de veldwachter op de gang, een griffie-klerk, die hem op de trap passeerde, en de bode beneden hem argwanend opnamen, en hij schrok toen hij buiten de celwagen zag staan met een oud paard ervoor.

De rechter behandelde met den Indischman het geval en bagatelle. Hij vertelde dat de lijkenschenner weer 's veel te veel geboden had op een beeld, nota bene zonder hoofd, en dat hij ernstig in de penarie zat omdat hij onmiddellijk tien mille moest fourneeren.

De ander begreep, en wachtte de vraag niet af. Hij placht wel te zwetsen, maar hij was een goeie vent en heimelijk zag hij op tegen zijn knappe vrienden.

Komt in orde, zei hij eenvoudig, ik zal het je overmaken. Magnifiek hoor, maar stort het liever bij onzen bankbroeder, ik zal het hem wel uitleggen. De dokter kan je niet meer dan tweeduizend gulden per jaar aflossen zeg, en zekerheid kan hij geloof-ik niet geven...

Wat een soesah maken jullie toch. Hij is waarachtig wel een vent om te vertrouwen, ja? Ik maak het wel met hem in orde! Even later telefoneerde de rechter met den bankman. Hij informeerde eerst naar de ernstige complicaties, die hem blijkbaar verhinderd hadden hun laatste reunie bij te wonen.

Ach man, schei uit, ik heb al genoeg aan het gedonderjaag

van mijn vrouw - denk er aan dat ik bij jullie ben geweest dien avond hoor! Maar wat is er aan de hand, daarover bel je me onder beurstijd toch niet op?

De rechter zei hem toen kort en duidelijk voor rekening van den Indischman aan te koopen de fondsen, die hij kalm voorlas van het lijstje, dat de dokter hem gestuurd had. Het bedrag van den aankoop zou zoowat f 9500, - zijn had hij berekend, en de nabob zou tien mille fourneeren.

We komen gezamenlijk de stukjes over een paar dagen wel halen hoor, eindigde de rechter, en de groeten aan je complicatie, is ze nog platinablond?

Drie weken later zaten de vrienden weer aan hun tafel in het cafétje. De stemming leek eerst wat geforceerd omdat vier van de aanwezigen wisten... en dat vooral niet wilden laten merken. Gelukkig had de leeraar eindelooze klachten over de kinderen op school en in zijn eigen huis, en over salarisverlaging en belastingverhooging.

Hij vertelde ook nog een grapje: een meisje had bij het verklaren van vreemde woorden het woord ‘tors’ vertaald met ongelijk. Maar de leeraar begreep niet waarom hij zoo'n daverend succes had bij de tafelronde met deze volkomen onschuldige aardigheid!

Iedereen was nu weer op dreef, het tempo van de dranken werd opgevoerd, maar de dokter mopperde over de samenstelling van zijn groc: Waarom deugt er niets van vanavond, Eduard?

En Eduard, meegaand-misprijzend maar toch ook meewarig, zei: Och dokter, die slaperige aide kan het niet, en de chef zelf is vandaag geopereerd... Wat zeg je, wat is de quaestie, Eduard?... Appendicitis, dokter -

De jongste generatie en de werkelijkheid
Door Anthonie Donker
IV

Na A. Roland Holst en Werumeus Buning, na die periode in hun werk waarin zij de wereld als het ware prijsgaven, loslieten, om een elysium- of paradijsmythe tot laatste en eenige werkelijkheid van waarde, al was het dan een droom, te verheffen; meer nog na het slap epigonisme en de vage droomerigheid die zwakkere jonge talenten loom en lusteloos daarvan afroomden, kwam er nu een tiental jaren geleden een reactie opzetten, die een scherpere werkelijkheidszin in poëzie trachtte om te zetten. Het was Greshoff die daarin na zijn oudere, weeker en teederder lyriek, den toon van zijn temperament vond, en in de jaren tusschen 1925 en 1930 zich heftig met een late jeugd tegen een vroegen ouderdom begon te verzetten. Zijn onbewimpelde en onbekookte critiek op de gebruikelijke wijze van samenleving en de door den tijd in de maatschappij uitgeholde hiërarchische treden ging samen met een haastigen, nerveusen levenslust, die na het verlies der groote droomen ijlings de vluchtende genietingen najoeg nu de dood plotseling dichterbij leek dan de droomer zich ooit bekend had. Een weemoedige en brutaliseerende, vinnige en verschrikte mengtoon gaf aan zijn beste verzen dat eigenaardig schrille accent, dat men cynisch genoemd heeft, al was het daarvoor iets te gemoedelijk of te sentimenteel. Dit krampachtig en agressief ‘realisme’ maakte eveneens, nu bij een andere groep jongeren, opgang en vond er navolging; merkwaardig genoeg meer dan de zeer natuurlijke en concrete ‘verwerkelijkingen’ in verbeeldingsvorm, waarin Nijhoffs Vormen uitmuntte, maar het zou langer duren eer dit verbeeldingsrealisme, door Nijhoff met de jaren nog meer uitgewerkt en geraffineerd, invloed kon gaan uitoefenen. Voorloopig was de aantrekkingskracht van een krasser en

grover realistische reactie grooter. Naast Greshoff's invloed kwam die van Du Perrons polemisch satyrieke verzen, die in veel sterker mate uiting van wrevelig verzet waren. De tijd was gunstig of 'rijp' voor deze invloeden. Juist na ± 1930 verkeerden de jongeren die toen omstreeks 25 jaren oud waren in een maatschappelijk uiterst ongunstige en perspectieflooze situatie: malaise, inzinking, ontnuchtering en moedeloosheid gingen samen. Een lusteloos pessimisme maakte zich van velen meester, en het was in die jaren, dat in de poëzie die ongewone 'windstilte' onder de jongeren intrad. Een bravourachtig nihilisme was een toen voor de hand liggende houding, en de sporen daarvan vinden wij dan ook in het gewilde cynisme, dat door een aantal jongere dichters in die jaren met weinig geest en talent beoefend werd. In die periode van instorting van waarden, van devaluatie van slecht gefundeerde standaarden, geldelijke of moreele, had ook de groote 'najaarsopruiming' plaats, welke Forum organiseerde en waarbij een groot aantal cultuurartikelen, die in hooge waarde hadden gestaan, voor spotprijzen van de hand gedaan werden: de levensverschijnselen werden tot een ongesorteerde, van alle voorrang of hierarchie ontdane massa genivelleerd. Het vitalisme dat een tiental jaren tevoren naar blinde, ongebonden hevigheid van leven (vurigheid zonder keuze instêe van het vuur eener overtuiging) gejaagd had kreeg nu a.h.w. zijn theorie in de voorkeurlooze 'plantaardige' gelijkheid aller verschijnselen; maar de practijk hiervan kwam dadelijk met de theorie in strijd door de heftige vasthoudendheid aan elke subjectieve voorkeur en de polemische ontkenning van andere waarden dan die enkele welke persoonlijke voorkeur genoten. Intusschen was het juist dit paradoxale subjectivisme in die nihilistische strooming, welke deze van haar consequenties terughield. Want evenals tien jaren vroeger Marsman voor de romantische consequentie van zijn vitalisme stond, 'naamloos' en nameloos op te gaan in een massa, (Rome of Moskou), kwam nu Ter Braak voor de logische consequentie van zijn nihilisme te staan: onder te gaan in een massa. Marsman voelde zich destijds gedreven om versterking van zijn vereenzaamde individualiteit te zoeken in een georganiseerde massa, tot verhooging van zijn vitalisme, maar de aangeboren aristocratie weerhield hem

van die massa, wier onromantische geuren en grof realistische organisatie hem terugdreven naarmate hij haar dichter naderde. Ter Braak bleef na de stelselmatige devaluatie van alle vroeger door hem erkende valuta staan in een wereld die den geest met den grond gelijk gemaakt had en de eenige consequentie zou geweest zijn, vitalist te worden, practisch nihilist, of vitalist in complot dus fascist, vivere pericolosomente, en verdergaande dan met een scherpe pen nu met de revolver, als Hans Johst, de ontmaskerde cultuur te lijf te gaan. Ook hem weerhield de ingeboren aristocratie van den individualist, of wat men net zoo goed kan zeggen: de geest kroop waar het bloed niet gaan kan, en het intellectueele temperament kon nu eenmaal slechts leven op den, zij het dan eigenhandig ondermijnden, bodem van den geest. Het 'instinct van den geest' zegevierde, in een onberedeneerd, niet meer logisch uitgewerkt besef van hiërarchie, van overwaarde, van malgré tout iets dat meer was dan de genivelleerde rest, en daar het moeilijk viel voor deze paradoxale terugkeer tot den geest logische termen te vinden, waren instinctieve de eenige toevlucht. Er moest een onberedeneerbare betrouwbaarheid bestaan, die met namen als zindelijkheid, honnêteté, menschelijke waardigheid en andere liefst zoo 'unverbindliche', onverheven en dus niets voorflonkerende termen aangeduid moest worden, en een bedekt eerherstel beteekende van den geest, een 'instinctieve' want tegen wil en dank gedane bekentenis bevattend dat het distinctief van den mensch tegenover plant en dier nu eenmaal in het oordeelen bestaat, het onderscheiden, dat we zonder het met overdreven onderscheiding te behandelen, toch als onze bestaansreden beseffen en dat ons weerhoudt de roofdiernatuur vrij spel te laten, het leven in dienst der instincten te stellen, en met de hulp van den misbruikten geest daartoe dubbel in staat gesteld, aanmerkelijk dierlijker dan de dieren te gaan leven. Bij deze onteigening van waarden, of liever het uitkoken ervan tot op de onverbrandbare kiemvrije kern behoorde ook het démasqué der schoonheid. Was dit voor Ter Braak een onmisbaar onderdeel van het steriliseeringsproces der vergiftigde 'waarden', een der consequenties van zijn totalitaire zelfherziening, minder begaafden en bezetenen zagen er een vrijbrief in voor letterkundig vandalisme. Het is in

dezen tijd, dat, trouwens niet alleen en in de eerste plaats aangesticht door Ter Braaks ontmaskeringsactie, maar mede door hierboven genoemde oorzaken, een aantal jonge dichters tegen den schijn van leer ging trekken, maar dit op zoo ordinaire wijze deed dat de actie geen schijn van kans kreeg in de poëzie. Naar het toch altijd als een forum romanum bedoelde brandpunt van den strijd der waarden stroomden de forensen uit de provincie. Een stel jongens trok er opuit om gewapend met verzen met punten en haken eraan, elkeen het masker af te rukken of 'op het eerste gezicht' te slaan; vergetend dat het tweede gezicht aan dat eerste met duizend kleine, fijne vezelen vastzit en door het afscheuren van het eerste nog onkenbaarder wordt. Het gaat nu eenmaal niet zonder een verfijnde en gecompliceerde techniek van doorlichten.

Cynisme is nu eenmaal zeldzaam. Of het nu een jeugdverschijnsel is, en dan voorloopig en voorbarig, of een ouderdomsverschijnsel, en dan verzuurd van afgunst, of een tijdsverschijnsel, dat door maatschappelijke omstandigheden juist iets meer dan een mode wordt, het is maar zelden sterk en echt en doeltreffend genoeg om meer dan een uiting van wrevel of een wraakoefening te zijn, het is bijna nooit dat feilloos rakend en niets ontziend wapen, waarmee een geoefend wantrouwen en een geharde, onvervaarde menschenen wereldkennis met koppensnellerszekerheid bliksemsnel allen schijn het hoofd afslaat. Waarachtig cynisme veronderstelt een verbeten natuur en bittere levenservaring, of beide. Het vleugje cynisme dat in de jaren na 1930 door onze poëzie trok is meestal maar wat bloedarm nihilisme geweest. Dat het er even geweest is, valt echter niet te ontkennen, en het heeft behalve bij Greshoff en Du Perron enkele sporen nagelaten in sommige verzen van Vestdijk (als Ter Braak, maar op andere wijze, met zijn jeugd afrekenend waar die hem was blijven hinderen), van Van Oosten, van Halbo Kool en Hoekstra, van Van Hattum en Den Brabander, maar in geen van die gevallen zoo sterk en echt als in de vele jaren oudere verzen van Elsschot, juist in dien zelfden tijd opgedolven of opgedoken. En verder bij nog een enkelen jongere en jongste, tot op den dag van heden; maar meestal is hun 'cynisme' dan maar een schutkleur.

Ook met Eric van der Steen is dat het geval. Zijn eerste bundeltjes, van 1932, vestigden den indruk van cynisme door den provoceerend critischen toon. Er viel een zekere orginaliteit van voorstelling en formuleering in op, maar van het talent viel nog weinig te zeggen, en evenmin wees er nog iets op, dat dit talent zich in een geheel andere richting zou kunnen ontwikkelen. Pas in de laatste jaren heeft v.d. Steen zich uit de cynische cocon ontpopt. De gedichten die in 1938 de tweede aflevering van Helicon (Boosten en Stols, Maastricht) vulden, verrasten door de verandering en stijging in zijn werk. (Voorwaardelijke wijs). In hetzelfde jaar kwam een kleine cyclus uit als aflevering van De Vrije Bladen (Kortom. Leopolds Uitgeversmij. Den Haag), die een stuk of wat voortreffelijke korte verzen bevatte. Een duidelijk feit van belang in de nieuwere poëzie was intusschen, ondanks tal van bezwaren, de bundel Controversen (C.A. Mees, Santpoort, 1938), een aanzienlijke uitbreiding van de in Voorwaardelijke wijs verschenen sonnetten. Wat bij v.d. Steen het eerst opvalt, is de beweeglijke vindingrijkheid van formuleering, een spitsvondige taalgevoeligheid, die echter gedoemd zou zijn in ‘spielerei’ en woordspeling te blijven steken, als die gave niet aangewend kon worden in dienst van een menschelijk en artistiek belangrijk ziels- en verbeeldingsleven. Het is een onbegrijpelijke kortzichtigheid, poëzie slechts, met Ter Braak, als een zaak van taalgevoel te willen beschouwen. Men kan deze bewering met andere interessante stellingen aanvullen, zooals dat muziek een kwestie van rhythmisch gehoor is en wiskunde van rekenkundigheid, waarna men deze zaken dan als afdoende gedefinieerd zou kunnen beschouwen. Welke samenwerking van gevoels- en verstandselementen, verbijzonderd in een eigenaardige en ongewone combinatie van z i e l s - e n v e r b e e l d i n g s e m o t i e, actief geworden tot scheppende inspiratie, een voorstellingscomplex vol onvoorziene associaties tot onpersoonlijk spiegelbeeld van een zeer persoonlijken ervaringsinhoud weet te formeeren en dit blijvend fixeert in de taal, die echter niet enkel de was is waarin het beeld wordt afgedrukt maar zelf op haar beurt ook weer een associatie-bevorderend element in het verbeeldingsproces, deze geheel op zichzelfstaande combinatievorm van meestal gescheiden

werkende of veel losser verbonden bewustzijnskrachten is met de term ‘taalgevoel’ even gebrekkig aangeduid als de mensch zelf met de term ‘bewuste stof’. Een andere zaak echter is, dat in de aldus gecombineerde bewustzijnswerkingen het werkzaam aandeel van de taal aan de vorming van het beeld veel grooter is dan anders. In den regel zoekt de mensch de woorden die zijn bevindingen het best uitdrukken, in de poëzie echter zijn de woorden niet slechts dienstbaar, niet enkel ondergeschikten maar zelf pioniers der voorstelling, zij helpen die eigenaardige wijziging in de particuliere bevinding aan te brengen, zij doorgisten die evenzeer of nog meer dan de andere associatiedrijfveeren met de geniale leugen der fantasie, waardoor de kleine aparte waarheid in een blijvende ‘eeuwige waarheid’ herschapen wordt. Wat anders niet of niet noemenswaardig het geval is: het denken gebeurt in het poëtische scheppen niet slechts in maar ook door de woorden. De dichter brengt niet slechts onder woorden, de woorden brengen ook nieuwe voorstellingen in het geding. Het is een eigenaardig, raadselachtig feit, dat de schijnbaar willekeurige associatie door klankovereenkomsten en klanksympathieën, dat dus assonanties, allitteraties en rijmwoorden een niet enkel muzikale maar ook zinrijke en vindingrijke functie verkrijgen, die op de voorstelling vernieuwend en verhelderend, ja verdiepend kan inwerken. Want langs al die geheimzinnige associatiewegen bereikt het gedicht tenslotte de grootst denkbare en treffendste overeenstemming met de aan het beeld ten grondslag liggende innerlijke gesteldheid van den dichter. Het schijnbaar zoo onbetrouwbare spel der woorden blijkt met feillooze betrouwbaarheid de waarheid der ziel te kunnen verbeelden: dat is de ‘magische’ paradox der poëzie.

Van dit spel kan de woordspeling in engeren zin een meer of minder effectief middel vormen. Van der Steen maakt juist van dit middel een zeer druk gebruik. Maar was het vroeger voor hem trouvaille, bon mot, geestigheid, in zijn beste verzen is de functie ervan gelouterd tot een werkelijk verbeeldingselement, tot een van de transsubstantiatiefactoren waardoor een zielstoestand een gedicht wordt. In lang niet alle gevallen is dat zoo; de bundel Controversen beteekent een interessante vooruitgang in Van der Steens werk, maar dik-

wijls komt het niet verder dan de amusante tuorvaille (soms niet eens amusant), of het blijft duister, niet in den zin van kryptisch maar onduidelijk, troebel. Marsman gebruikt naar aanleiding van Controversen enkele ver overschattende termen, als ‘uiterst lucide, pijlsnelle moderne intelligentie’ en ‘poezie van een tegelijk tragisch en heroïsch karakter’, die ik niet graag voor mijn verantwoording zou nemen.

Intusschen is in dit nieuwe werk de lyricus uit de cynische dop gekomen. Wij kunnen nu zien wie hij werkelijk is. In den regel is het cynisme een houding om te verbergen wie men werkelijk is, bijna nooit is het de werkelijke staat zelf van een mensch. Dit is ook hier zoo. Wij zien nu het temperament, en de gevoelens, waar zijn dichterschap op tiert of teert: dit is, met enkele woorden gezegd, amoureus en melancholiek, twijfelmoedig en spelend meditatief. Van het tragisch-heroïsch karakter van dit werk merk ik niet veel; de levensinhoud ervan behelst droefgeestig railleerend ongeveer dit: alles is toch maar niets; laat de boel maar waaien, tralala; over honderd jaar zijn we allemaal dood; ik voel mij verliefd maar toch niet prettig. Dit zou samengenomen niet veel zaaks opleveren, maar in de beste verzen (en deze bundel bevat een klein dozijn goede verzen en vele goede aanzetten) sublimeert zich dit tot een sterker sentiment en een oorspronkelijker motiveering van dat sentiment: n.l. spijt om onvervuld begeeren, zich uitend in den vorm eener beweeglijke, spelende fantasie.

Het wezen van den mensch, die zich hier gaat uitspreken is nu begonnen aan den dag te komen; het wezen van den dichter is hetzelfde gebleven en zijn werkwijze, nu veel meer verfijnd, blijft dus gekenmerkt door een eigenaardig fantaisistische trek. De lyricus heeft van den ‘cynicus’ het meest eigene overgehouden, dat was zijn grillige, liefst op de woordassociaties spelende fantasie. Maar nu de lyricus van de woordspeling gebruik gaat maken, krijgt deze vanzelf minder het karakter van begripsverwisseling en meer van klankspel. Met deze eigenaardige gave was Van der Steen dus als aangewezen op de ‘vocalise’: met de nadeelen daaraanverbonden, het essentieele bezwaar dat dit soort pure poëzie, ontdaan van alle andere bewustzijnselementen die juist voor de goudmakerij der poëzie noodig zijn, in het randgebied van

taal en muziek thuishoort en de ‘redelijke’ inhoud die bij alle taal verondersteld, en in poëzie op verhoogd plastische en muzikale wijze bewerkt is, vrijwel ontbreekt; en het toevallige nadeel, dat na Van Ostayen door Engelman de vocalise al min of meer uitgespeeld was.

In de woordspeling krijgt het woordenspel dat de poëzie is een opzichtiger uiterlijk. Het wordt er nadrukkelijker in gespeeld en minder speelsch van. Van der Steen is lang niet op zijn best, als hij zich teveel in de woordspelingen laat gaan (isabella, isola bella, geïsoleerd - men kan dat spelletje zonder inspiratie aan een cafétafeltje met elkaar spelen, de woorden als dobbelsteenen om en om werpen dat er telkens andere klinkers bovenkomen; zoo kan men doorgaan, bijv. maak een vers op het contrast isegrim en isabella), het wordt al gauw gewild vernuftig (Phenix van Milo; ladykant). Een van de aardigste woordspelingen bevat overigens de titel: controversen. Op zijn best is Van der Steen echter wanneer hij den zin voor woordspeling weet te temperen en te intensiveeren tot woordenspel, en er genoeg gevoel in betrekt, dat het niet ledig blijft. Op zijn slechtst is hij, als hij zich maar wat laat drijven op associaties en woordvondsten; door de slappe passiviteit van sentiment en dichterlijkheid beide maakt hij dan bij uitstek melige verzen, waarbij hij als het ware maar toekijkt wat er komt en die nog net genoeg fut hebben om hem zelf in een enkelen regel te verraden en te beschuldigen:

> Ik lig in bed en baar bedaard kwatrijnen,

of, onder de douche: (ik)

> laat met vaste hand, als alle dagen,
> God's water weer over God's akker loopen.

Zoo is hij soms melig of landerig, meermalen gewild cynisch, vaak onduidelijk, en in alle drie gevallen mislukken de verzen onder zijn hand. Het is daarom jammer, dat Controversen niet met meer critiek samengesteld is.

Op zijn best is hij op tweeërlei wijze: in de verzen die door nog juist genoeg ‘inhoud’ maar met een overwegend fantaisistischen inslag een soort van getemperde vocalises worden (zooals In Mei, Tristitia, - de melancholicus kiest voor zijn geliefden bij voorkeur namen als Tristitia, Dolores, me-

lancholieve -) en in de gedichten waarin geen overwicht van een zijner poëtische middelen bestaat maar een evenwicht en versmelting daarvan. Vooral in de minnedichten, dan geen druilige neerslag van verliefde avontuurtjes meer, komt zijn kracht tot ontplooiing, soms nog niet tenvolle en alleen bij prachtige gedeelten en aanzetten, als in Flonkrende Venus en Verlangen naar geluk, waar hij, amoureus en intellectualistisch, op een gemoderniseerden Hooft begint te lijken, maar soms ook met aangehouden adem voluit een vers lang (Door liefde en dorst; Branding). Zoo begint dan een merkwaardig oorspronkelijke poëzie te ontstaan, waarvan het sentiment: begeerte, onvervuldheid en gelatenheid, gesteund wordt door de intellectueele tegenkrachten ironie en vernuft, en opgevoerd tot een fantaisistisch verbeeldingsspel in sterk inventief geladen gedichten. Soms heeft daarin het fantaisistisch gelouterd 'cynisme' de overhand, in een zichzelf overtreffende weidsche ironieverbeelding, als De gestorvene en het scherp dialectische Discordia, soms het sentiment, maar getemd en bestuurd door de intellectueele fantasie, als in Wees zoo goed en Branding, waarvan het eerste hier volge:

Wees zoo goed

Verbrand mijn lichaam niet als ik ontboden
ben bij wie over schuld zijn Oordeel geeft:
'Het ging niet anders dan ik heb geleefd -'
en ik heb tot bewijs mijn lijf van noode.

Versteek mijn lichaam niet onder de zoden,
want als het gras straks door de oogen streeft,
bont onkruid in het hart zijn wortels heeft -
hoe zou zij lachen om mijn liefde-boden.

Wees mild en schenk mijn opgebaarde resten
den haaien en den anemonen, zend
mij in hun wieglend, scheurend element,

duizenden, elk zijn deel, dat is het beste,
ontbonden stroom ik weg, ten langen leste,
en dit is zacht bij wat ik was gewend.

Laten er invloeden op te merken zijn in deze gedichten, van Nyhoff, van Vestdijk, van Werumeus Buning, van Leopold,

van Engelman, dat doet weinig ter zake, door de wijze waarop ze zijn verwerkt. Bij een juist gedisciplineerd en gedoseerd gebruik zijner gaven en van de elementen zijner poëzie, welke zeer gelukkige combinaties kunnen opleveren, zal Van der Steen in staat zijn klassieke gedichten te gaan schrijven. De zeer onevenwichtige bundel Controversen heeft dit reeds voorloopig ten volle duidelijk gemaakt.

Kortom bevat poëtische reisnotities, het zijn korte gedichten met korte regels, die men impressionistisch zou kunnen noemen, maar waarbij men, omdat ze niet enkel vluchtige indruksschetsen maar kernachtige notities bevatten, beter van neo-impressionistisch spreekt. De indruk en stemming wordt niet slechts opgevangen maar voortgezet, zoodat in het moment iets wezenlijks, ‘eeuwigs’ vastgehouden wordt; het blijven dus geen toevallige indruksstemmingen maar zij worden voortgezet als stemmingsfantaisieën. De dichter laat zich wel impressionistisch op zijn indrukken gaan maar het is niet de stemming alleen doch vooral de fantasie die hij erop gaan laat. Het is, kortom, een impressionistisch surrealisme. Een nieuw soort gedichten is op deze wijze te maken, waarvan Pierre Kemp in ons land de eer der innovatie toekomt en dat Van der Steen op zijn wijze toepast en voortzet, een nieuw genre waarvan nog niet alle mogelijkheden beproefd lijken. Een nieuw type kort en kernachtig gedicht lijkt mede bevorderd te worden door allerlei zeer oude, maar hier nog niet zoo heel lang meer bekend geraakte, korte versvormen, van het oostersche kwatrijn tot de copla en de limerick, die men alle min of meer als bouwstoffen van het nieuwe korte gedicht kan terugvinden. Geheel daarnaast staat het aan elk impressionisme tegenovergestelde, sterk geconcentreerde korte gedicht zooals het door A. Roland Holst in een Winter aan zee geschreven wordt. Het is jammer, dat deze kleine cyclus van Van der Steen zoo rommelig en knoeierig afloopt, want het bevat veel moois en enkele kleine juweelen, als van de duiven, de waterlelies en het hert (curieus, alle drie versleten maar hier vernieuwde poëtische requisieten):

> toen ik vanmorgen wakker werd
> omdat de zon mijn oogen raakte
> zag 'k juist nog hoe een springend hert

zich pijlsnel uit de voeten maakte
ik heb de lange dag gezocht
naar 't spoor van de gevlamde hinde
nu weet ik doelloos was mijn tocht
als ik weer inslaap zal 'k het vinden.

In het zog van de ‘cynische richting’, op zichzelf een paradox omdat werkelijk cynisme nooit programmatisch is en alleen staat, varen nog een stuk of wat jonge dichters mee. Daar is Leo van Breen, die al enkele kleine bundels uitgegeven heeft, welke alle samen neerkomen op een meer welsprekend dan poëtisch, berijmd protest tegen schijn en verstarring, huichelarij en halfheid. Maar meesleepender is het hartstochtelijk verdoemen door Marsman, het hooghartig verwerpen door A. Roland Holst van het laaghartig, klein gedoe der halven dan deze oprechte maar breedsprakige verontwaardiging. Greshoff die railleeren kan dat het een lust is en derailleeren, dat het een aard heeft, deed dit in enkele voortreffelijke verzen, te vaak herhaald, voldoende af. Leopold had er maar één vers voor noodig: Des werelds vuil is uitgestort. Van Breen besteedt er enkele bundels aan, Lyrische portretten (1932, A.A.M. Stols, Maastricht) waarvan vooral de afdeeling van dien naam plat is, de kleine cyclus Een reis per leunstoel (Boucher, Den Haag, 1935), de verzen die onder den titel Poëtisch manifest in 1934 in Groot-Nederland verschenen en (het persoonlijkst) de onder den naam De stroomlijn vereenigde gedichten. De verzen zijn vol van walging en weerzin over de menschelijke kleinheid, maar zij komen niet boven het protest uit tot het beeld. De zucht om scherp en geeselend te formuleeren maakt ze krampachtig en belemmert een natuurlijke verbeelding. Ook de deernis daarachter kan niet doorkomen; protest en klacht blijven beide wat zij zijn. Wel breekt het cynisme, dat trouwens meer wanhopig klagen en aanklagen dan bijtende critiek en onthulling is, soms in een zachtere droefheid, maar ook die treft meer door oprechtheid dan door kracht van uitdrukking:

Men kan slechts van de blijde kinderjaren
of van de droefheid van de wereld zijn.
En wie de grens van kindsheid overschrijdt

om last van leed en droefheid mee te dragen,
zal in zijn eenzaam hart moeten verdragen
het eenzaam kind dat klagend om hem schreit.

Er is de bezieling van een Henr. Roland Holst toe noodig om zulke desnoods zwakke verzen door den stroom van een aanhoudende belijdenis boven zichzelf uit te heffen.

Bij A. Marja (Stalen op zicht. A'dam. De Spieghel, 1937; Eenvoudig schilderij, U-M-Holland, 1939; Omneveld havenlicht. De vrije bladen, 1939) en bij R. van Lier is het 'cynisme' kennelijk niet meer dan een jeugdverschijnsel. Marja verzet zich met ernst en klem tegen schijnvroomheid vooral, zijn probleem is bovenal Gods bestaan of Gods vereenigbaarheid met zulk een wereld als de mensch bewoont, soms verpersoonlijkt tot zondebesef. Door die problematiek heen ziet men de wording van een poëtisch talent, dat zich nog maar in enkele gedichten overtuigend aangekondigd heeft (o.a. het gedicht Kajafas in de bloemlezing Relig. poëzie van Van Eekhout en Van Oosten). Van Liers kleine bundel Praehistorie, eveneens een schrift van de Vrije Bladen (Leopolds Uitgeversmij. Den Haag, 1939) bevat de praehistorie eener poëzie die alle kans op een verdere geschiedenis heeft. Het gedicht Uit vrees bevat de bekentenis, dat hij ook zelf op zijn eigen poëzie nog wacht. Maar als uitgave van jeugdverzen, op zichzelf niet aan te bevelen, bevat het merkwaardig werk. Roodkapje is een romantische bewerking van het sprookje, een gelukkige vondst zwak uitgewerkt: het sprookje der puberteit, het ontwaken van Roodkapjes zinnelijkheid, haar vrees voor den wolf, haar verleiding door den jongen herder die om haar te beschermen tegen den wolf ze door het bosch begeleidt. Het is jammer dat zulk jeugdwerk in den regel niet meer om te werken is. Maar in elk geval mag men ieder jong dichter zulk een charmant primitief begin toewenschen. De eigen trekken van dit talent beginnen in enkele gedichten al iets duidelijker door te komen: één kant ervan is een met fantasie gemengde ironie, die ook voor zelfspot (gewoonlijk ontzien de 'cynici' zichzelf vrij angstvallig) niet terugschrikt:

Maar altijd is er weer een jongen die wil drinken
En onder blauwe hemel als een god wil wonen.

Was ik die jongen? Kom, je was toch nooit vitaal,
Je was zoo dikwijls moe, niet argeloos genoeg,
En dan... een god, misschien een enkele maal
Des zomers satyr, die een keurig badpak droeg.

Toch is er iets in mij, dat is hel licht
Soms en een kracht, die aan blijft dringen

Een opvallende eenheid van fantasiewerking, welke op persoonlijkheid wijst, vertoonen de drie uitgewerkte fantasieën Scherzo, Het Landhuis en Het Paradijs, wel nog wat gezocht in de associaties maar toch in hun fantastisch realistischen opzet frappant (een fantaisisme dat na Noordstar bij jongeren als Van Lier en Gomperts een nieuwe kans lijkt te krijgen), vooral in de paradijsparodie, met het geestige slot, die als een amusante afsluiting der periode van paradijsyriek en zoo als specimen van het vleugje cynisme in onze poëzie kan dienen:

Mijn broer en ik, lui in het licht
Lagen dat alles aan te zien, heel wijs
Beschouwden wij dat dom gedicht
E n w a r e n o o k i n h e t p a r a d i j s .

De humor van de laatste regel maakt nieuwsgierig, wat er van dit fantastisch ironiseeren nog zal kunnen worden, als het op den bodem van breeder en dieper levenservaring kan worden voortgezet.

Garderen
Door Barend de Goede

Een najaarsmorgen dwaalde ik op de hei
met slechts de vogels als wat schichtige gezellen,
die achter mij rumoeren en dan weer voorbij
opwaarts naar de kille hemel snellen.

En beiden: 't landschap door zijn tijdontheven rust,
de vogels door hun plaatsontbonden vliegen,
verwekten in mij de naieve lust
om harteklop en trage voet te ontvlieden.

Om onafhankelijk van de verglijdende uren
te zijn zooals ik was en wezen zal;
om hemelwaarts mijzelf te sturen
en daar te toeven zonder blinde val.

Maar verder dan de lùst kon mij de heide,
konden de vogels niet doen gaan.
Hoor: over de vlakte, de opene en wijde,
ving het gebeier van de verre klokken aan.

Mijn voet raakte verward in kuilen.
Ik viel en mij ontviel de lust.
Ontnuchterd en bezet met builen
en de aarde mijns ondanks gekust.

En aldus paait men het verlangen:
ik hield mijzelf waarschuwend voor:
slechts als de aarde u zal ontvangen,
vliegt uw ziel de hooge hemel door.

Het leven, dat de menschen droomen,
is gelegen in de barre dood.
En de dood is nog geen onderkomen
voor wie nog warm is van de moederschoot.

Een seizoen tooneel
Door Cornelis Veth

Men spreekt nu al jaren van den achteruitgang, ja den ondergang van het tooneel in ons land, In deze beweringen ligt, of zij juist zijn of niet, een gevaar. De mensch is geneigd een zinkend schip te verlaten, de maatschappij heeft geen sympathie voor instellingen die bezig zijn te verdwijnen.

Zouden intusschen de beschouwingen van hen, die een groote vermindering van de belangstelling meenen te moeten constateeren, juist zijn, dan zou men misschien het negeeren van dit feit kunnen veroordeelen als struisvogelpolitiek. Deze heeft nooit iets goeds uitgewerkt. Ze zou ons zeker beletten, die onverschilligheid van het publiek te bestrijden, en de ervaring heeft geleerd, dat een goed georganiseerde bestrijding van zulk een verschijnsel succes kan hebben.

Maar het telkens gewagen, en vooral het als iets onvermijdelijks doodverven van het verminderen dezer belangstelling, het voorspellen van het geheel verdwijnen daarvan als iets dat in den loop der dingen ligt, kan slechts een noodlottige werking hebben. Vergeten mag niet worden, dat men over het publiek spreekt tot dit publiek zelf. Men vertelt het, dat het geen belangstelling meer voor het tooneel heeft, men laat het daar niet bij, maar verklaart voor datzelfde publiek zijn gemis aan belangstelling, toont aan, hoe deze is ontstaan en nog zal verergeren, en neemt eerst afscheid na het te hebben overtuigd van zijn eigen logica en wijsheid. De geest des tijds, de ontwikkeling der dingen heeft immers alles zoo beschikt, en de generatie, die het tooneel buiten het gebied van haar belangstelling heeft gehouden, aarzelt niet, zichzelf nog een goedkeurend klopje op den schouder te geven.

Zij die niet tot die generatie behooren, doch voor wie het tooneel een levensbehoefte is geweest en nog is, weten echter, dat het met de zaak anders is gesteld. Zij herinneren zich - en worden er, telkens wanneer zij memories, biografieën of

retrospectieve artikelen raadplegen, nog meer aan herinnerd, dat het in ons land, huiselijk gezegd, met het tooneel altijd sukkelen is geweest. Steeds zijn gezelschappen, die veel beloofden en met moed en lust begonnen, na korten tijd armlastig geworden, steeds hebben particulieren moeten bijspringen, altijd weer hebben nieuwe combinaties pogingen gedaan om vasten voet te krijgen, altijd weer zijn er stukken geweest die het niet deden. Als erfdeel van haar bohemiens-afkomst heeft de tooneelkunst in ons land ook in de vorige eeuw een hoogst onzeker, zwervend bestaan gevoerd.

Gezelschappen, van wier successen wij nu nog met zekere afgunst gewagen, zooals dat van Royaards, zooals de Rotterdammers in al hun verschillende groepeeringen en onder zooveel verschillende directies, zijn afhankelijk geweest van enkele, soms heel enkele beschermers, en de mijlpalen op hun loopbaan waren meestal catastrofes. Het is echter opmerkelijk, hoe weinig tragisch dit de betrokkenen zelf, zoowel als de omgeving, heeft aangedaan, hoe het vertrouwen in het tooneel zelf er nooit door is geschokt. Het bestaan van het tooneel bleef een onomstootelijk feit.

Het geloof aan een geheel verdwijnen, uitsterven van levensverschijnselen - en helaas meestal van schoone - is een der ziekten van dezen tijd. De oorzaken dezer ziekte zijn niet moeilijk na te gaan, de eerste en sterkste is ongetwijfeld de verbijsterende ontwikkeling der technieken, die de individueele prestaties van den mensch op zoovelerlei gebied vervangen door mechanische en den impuls door de berekening. Zoo wordt de bioscoop dan ook vrijwel algemeen als de gevaarlijkste concurrent van het tooneel beschouwd. Er zijn er meer, de revue, het cabaret, het hoorspel bij de radio. In zekere mate wordt de schade, die deze vermakelijkheden den tooneelist in materieelen zin aandoen, goedgemaakt door het aandeel dat zij zelf aan de uitvoering hebben, die nog steeds niet zonder hun medewerking kan geschieden, maar dit is voor het tooneel zelf geen troost.

De bioscoop heeft 't den bezoeker in vele opzichten makkelijk gemaakt, en aan 't bezoek minder eischen gesteld dan de schouwburg, niet alleen in geldelijken zin. Men is niet aan tijd gebonden, behoeft zich er niet voor te kleeden. Het is niet noodig, verder hier op in te gaan, gelukkig zijn niet

alle menschen, zelfs in dezen tijd, eender gemaakt, en de gebondenheid zoo wel als de meerdere publiciteit van het schouwburgbezoek zullen voor sommigen ook weer aantrekking hebben. Mij komt het echter als een klein en onhoudbaar standpunt voor, de filmvertooning geheel en al als een tegenstelling tot de tooneelprestaties te zien, een als het ware vijandige uiting (al of niet van kunst) geschikt en voorbestemd om den smaak voor het tooneel te dooden. Het spelen van den filmacteur is, ofschoon anders in middelen, anders in schakeeringen, nog altijd wel degelijk tooneelspel. Dat een wel eens belachelijke hero-worship voor filmsterren, mooie mannen en meisjes met aardige gezichtjes, die louter wat spel aangaat, geen groote verdiensten hebben, de massa aangrijpt, bevestigt alleen de ervaring, dat de onnoozelen van geest het eerst voor hero-worship toegankelijk zijn, en deze het luidruchtigst kond doen. De bewondering die wij allen voelen voor Greta Garbo, Charlie Chaplin, Elizabeth Bergner, Bassermann, is bewondering voor een vorm van dramatische kunst. Zij kan aan de liefde voor tooneel, groot gezien, geen afbreuk doen, doch deze veeleer in stand helpen houden.

Een veel grooter gevaar dan de directe concurrentie levert de film, (zooals die is, niet zooals zij zou kunnen zijn), op door smaakbederf, vertroebeling van het oordeel en algemeene verdomming. Uiterlijk streeft de bioscoop naar volmaaktheid, wat den inhoud betreft richt ze zich bijna steeds naar de neigingen en het begrip van onmondigen en van de velen, wier levensdoel is, elke geestelijke inspanning te vermijden. In de vervulling van die zuiver commercieele taak slooft de bioscoop zich uit, om op de fraaiste, volmaakste wijze, met een overdaad van middelen, de onnoozelste verhalen, doortrokken van het meest valsche sentiment en de grofste boert, te vertellen. Zij schijnt zich ten doel te hebben gesteld, door groot vertoon en veel omslag de leegheid te bedekken. Scenario's met een origineele gedachte ten grondslag, met een onderwerp, dat zich voor deze wijze van behandeling van meet af aan leende, komen bijna niet meer aan bod, alles is bewerking - en vervalsching, van historie, van roman of tooneelstuk, waarbij op de brutaalste manier de feiten of de scheppingen der verbeelding worden aange-

past aan een sensationeelen of sentimenteelen smaak. Wie iets van de geschiedenis afweet, wie boek of tooneelstuk kent, dat hij filmklaar gemaakt ziet, moet in schier ieder geval ondervinden dat de diepere bedoeling geschonden is, de geest vergrofd, alle psychologie zoek.

Dit is het groote gevaar: een generatie, die opgroeit in de gewoonte van het bioscoopbezoek en het vermijden van het tooneel, die bevredigd wordt door datgene wat de bioscoop vertooning met praal van decor en costuum - en vaak met volmaakt spel - te zeggen blijkt te hebben, blijft, wat kunstbegrip betreft, halfwassen en wordt met den dag ontoegankelijker voor het hoogere, onbekwamer tot geestelijke inspanning. Ze verliest den maatstaf, die aan kunst moet worden aangelegd, ze gaat dien zelfs versmaden, en met filistreuze laatdunkendheid neerzien op de schaarscher en soberder middelen die het tooneel ten dienste staan.

Misschien echter zijn wij, ten aanzien van dit lijdelijk verzet der opkomende jeugd tegen het tooneel, over het ergste heen. Het is opmerkelijk, bijvoorbeeld, dat de vertooningen die de studenten geven, weer meer echte tooneelvertooningen worden, en niet, zooals dit een tiental jaar geleden het geval was, in inhoud en vorm voorliefde voor alles behalve het eenvoudige tooneelspel: voor film, revue of cabaret verraden. Misschien ook komt er een reactie tegen den slechten smaak bij de film zelf, die zich zou moeten uiten in een vraag naar meer inhoud, een eigen, voor deze bewerking passenden inhoud. De pogingen van een avant-garde op dit gebied hebben totnogtoe bij het eigenlijke publiek, dat naar prentjes kijken en wat sensatie verlangt, nog weinig succes gehad, en ik vrees dat de clandisie van dit publiek altijd het voornaamste doel der exploitanten blijven zal. Intusschen lees ik in een artikel over de Fransche film in de ‘Groene Amsterdammer’, dat deze ‘in tegenstelling tot de Amerikaansche film, die ontstaat in een zeer efficient uitgedachte werkgemeenschap en alle nadeelen van het snel afgeleverde massaproduct vertoont, de persoonlijke uiting wordt van een geïnspireerd filmer, die de vrijheid heeft, zijn intenties te verwezenlijken.’ - ‘Er komt weer durf in deze productie, durf om het gegeven zonder happy ending te verfilmen, durf om de romanlitteratuur te passeeren en een oorspronkelijk

scenario te laten schrijven, durf om de camera te hanteeren en af te wenden van de acteurs naar de doode dingen, die ook hun rol in het drama spelen, ‘durf om de sensatie, het goedkoope sex-appeal, de ster-adoratie te weren’ enz.

Het schijnt, wat ons land betreft, ietwat te mooi om waar te zijn, maar ook in het belang van het tooneel mag men vurig hopen dat het dien kant uitgaat.

Niets kan beter voor het tooneel zijn, dan dat de afstand tusschen beider bedoelingen grooter wordt. Men moet op het tooneel, zeer duidelijk uitgesproken, iets vinden dat de film niet geeft - ook niet op een oppervlakkiger en voor intellectueel-minderwaardigen pasklaar gemaakte wijze geeft - en daardoor bijzondere verlangens van het publiek bevredigen. Juist daardoor kan hetzelfde publiek, of een elite daaruit, die de echte film, de film die geen surrogaat is, waardeert, ook voor het tooneel herwonnen worden.

Wat men van het tooneel zal moeten hebben, is in de eerste plaats het goede tooneelstuk. Men zal op het tooneel niets van den gezochten of kinderachtigen inhoud mogen aantreffen, die, met een saus van mooie aankleeding overgoten, thans in de film, en ook in de tegenwoordige operette wordt geslikt.

Men moet ook niet meer de film kunnen prefereeren, met het argument - helaas niet altijd ongegrond - dat men daar met grooter zekerheid dan op de planken, in alle rollen de beste, door hun talent en persoonlijkheid het meest daarvoor aangewezen vertolkers kan verwachten.

Wij moeten de kwestie van het tooneelstuk, het speel-object, die hier de voornaamste is, het eerst bezien. Bij de algemeene kritiek op het tooneel, een critiek die door onvoldaanheid is gescherpt, wordt het te dikwijls voorgesteld alsof de veelvuldige vergissingen in de keuze van een stuk een verschijnsel van de laatste jaren zijn. Ik geloof dat er niet meer gemaakt worden dan in de betere tijden, alleen, het kan nu minder lijden. Elke teleurstelling die de bezoeker ondervindt, beteekent een hoogst gevaarlijke nederlaag voor het tooneel. Het is overbekend, dat de ontvangst en het verdere succes van een stuk altijd weer aan elke berekening ontsnappen. Er zijn, ook uit den laatsten tijd, nog voorbeelden van stukken, waarin de gezelschappen die ze speelden, niets goeds konden

zien, die met heimelijken tegenzin werden gespeeld, en toch een groot succes zijn geworden. Het tegendeel komt nog meer voor. Het zou dan ook dwaas zijn, van de directies een zoo vooruitzienden blik te verwachten en een zoo goeden kijk op het altijd onberekenbare publiek, dat hun keuze altijd weer een gelukkige greep bleek te zijn. Maar wel is het onder deze tegenwoordige omstandigheden noodig, dat zij een gemiddeld gezond verstand toonen, en minder met eigen eerzucht (of die van hun medewerkers) dan met de constellatie van den tijd te rade gaan. Wanneer ik spreek van stukken met een onbelangrijken inhoud dan denk ik niet alleen aan een onbelangrijkheid in het algemeen, maar ook aan een inhoud, die dit geworden is. Stukken bijvoorbeeld, waarin toestanden en levenshoudingen, die tot het verleden behooren en die men nu niet meer zonder wrevelig schouderophalen zien kan, worden getoond, ja zelfs waarin deze worden gehekeld. In het bijzonder de soort van blijspelen, die ons de jeugd van na den oorlog doen zien, zooals die, met name in Engeland, zich veelal gedroeg: volkomen amoreel, aanmatigend, geheel overgegeven aan een onverantwoordelijk genieten, cynisch en vaak verdorven. Zulke voortbrengselen hebben, met het motief dat ze behandelen, hun tijd gehad. Men kan er niet meer in komen, ze staan verder van ons af dan die van de achttiende en negentiende eeuw, en de armzalige, naargeestige spot die ze behelzen, heeft nauwelijks uitwerking op onze - nog altijd even sterke - neiging om geamuseerd te worden. Een zelfde vonnis moet de - meestal uit Duitschland afkomstige - expressionistische stukken treffen, die de depravatie, de misdaad, het zedenbederf en zelfs de barbaarschheid behandelen, zonder zelfs den geest, die in die andere tenminste gevoeld wordt, maar alsof ze iets van zelf sprekends zijn, en iets onvermijdelijks. Wij dulden niet meer, - noch in dezen, noch in genen vorm, dat soort van defaitisme, dat kan ook voortbestemd was om door gemis aan levensvatbaarheid in den grond kunstloos te zijn. Het is niet onnoodig, dit te zeggen, omdat werkelijk zulke stukken dit jaar nog gespeeld zijn.

Maar er is ook een ander uiterste, waarvoor gezond verstand en besef van de moeilijkheden, die juist nu zijn ontstaan, de verantwoordelijke machten mogen behoeden. Ik bedoel het

spelen van de uitnemendste, klassiek geworden tooneelwerken in een zwakke, of ten deele zwakke bezetting. Een gezelschap meent, tegenover de autoriteiten, die den schouwburg beheeren of subsidie geven, zijn prestige hoog te houden door het vertoonen van meesterwerken. Dit komt misschien uit, maar het prestige tegenover het oordeelkundige deel van het publiek kan nauwelijks winnen, indien deze meesterwerken ook niet meesterlijk worden gespeeld. De eerbied voor het tooneel kan er niet wel bij varen, laat staan weder worden opgewekt, indien de meest gereputeerde scheppingen van dramatische kunst op middelmatige of zwakke wijze worden voorgedragen. Er staat thans te veel op het spel - spel inderdaad - om Ibsen te gaan vertoonen ter wille van een acteur of actrice die zijn of haar krachten wel eens aan een der groote rollen in zijn stukken wil meten; er staat genoeg op het spel om deze werken maar eens te laten rusten, tot het tooneel zich meer zulke experimenten kan veroorloven.

Het tooneelseizoen, dat thans ten einde loopt, was voor Amsterdam en den Haag beide van bijzonder belang, omdat men in beide plaatsen was vastgeloopen en het er op aan kwam, het tooneel zooveel mogelijk zijn populariteit terug te bezorgen.

In het begin, ja tijdens het grootste deel van het seizoen, scheen het wel, alsof dit in Amsterdam, voor zoover het den bevoorrechten vasten bespeler van den Stadsschouwburg betreft, niet zou gelukken. Geen van de beide afdeelingen van het groote gezelschap, bestaande uit vroegere leden van het Hofstad-Tooneel en die van het Amsterdamsche wisten een voorstelling te bieden, die den loop had. De wederopvoering van Schiller's Don Carlos behaalde een succes d'estime, te opmerkelijker, daar men in de hoofdrol en die van Posa, nog niet zoo lang geleden Moïssi en Ernst Deutsch had gezien, en in die van Philips, Bassermann. Voor mij was het vooral van Dalsum in de laatste rol, die de vertooning voor middelmatigheid behoedde.

Het publiek bleek zich voor dit tooneelwerk niet meer voldoende te interesseeren. Op den man af gevraagd, zou ikzelf toch ook moeten antwoorden, dat het mij onverplicht niet naar den schouwburg zou hebben geroepen. Men kan in

theorie een drama als dit altijd weer interessant en nooit verouderd vinden, en in de praktijk ook werkelijk bij elke opvoering weer waardeeren en genieten, maar er behoort iets anders toe, eer men tot zulk een uitgang gedreven voelt. Er moet een prikkel zijn, die ten slotte niet minderwaardig of onkunstzinnig behoeft te wezen.

De prikkel, waaraan wij het eerst denken, is natuurlijk de nieuwheid.

De onbekendheid met een stuk, dat nieuw of in zeer langen tijd niet gespeeld is, kan ons tot den gang naar den schouwburg aansporen, een bijkomende aantrekkingskracht kan gelegen zijn in den naam van den auteur. Ook hier kan de teleurstelling der bezoekers van de première, en van de pers, het publiek afschrikken. Dit bleek bij het blijspel 'Honeymoon' van J.B. Priestley, de auteur van het onderhoudende boek 'The Good Companions 'en van een zeer interessant tooneelstuk als 'Dangerous Corner 'Het was een van die stukken, waarvan het gegeven niet genoeg was, en dat met allerlei doorzichtig vulsel amusant moest worden gemaakt. Het liet een leegte achter - en ook dit is een gevaar, want de menschen, die tijdens de voorstelling nu en dan vermaakt werden, maar met een onbevredigd gevoel thuis komen, vragen zich af, of zij dan niet evengoed naar de film hadden kunnen gaan.

Ik zal de kleinere en grootere échecs niet langer vermelden, om te komen tot het eerste betrekkelijke succes van de thans onder den traditioneelen naam 'Het Nederlandsch Tooneel' spelende combinatie, en wel het blijspel van Rachel Crothers 'Susan en een betere wereld.' Het heeft zoowel ergernis als bijval gewekt, den laatste niet alleen bij dezulken, die de satire nuttig en verdiend achtten, maar ook bij allen, die verstandig genoeg zijn, en humor genoeg hebben, om geestigheid te waardeeren, zonder zich voortdurend af te vragen of er overdrijving of zelfs onbillijkheid in is. De zeer egoistische, tamelijk boosaardige, en eigenzinnige vrouw, die man en kind verwaarloost en plotseling, onder den invloed van een Lady en haar deftigen aanhang, een leer verkondigt, waarin zelfopoffering, oprechtheid en bijna bovenmenschelijke zelfkennis worden geëischt, kan een voorwerp van raken spot zijn, zonder dat die leer zelf, of een die erop lijkt, daardoor

wordt aangetast. Zij die hierin een portret van de Oxfordbeweging wilden zien, en daarin gestijfd werden door de openbare biecht, die er komisch in wordt behandeld, moesten sterk genoeg staan in hun eigen overtuiging, om de hekeling van een der valsche profeten, die elke leer kent, te kunnen verdragen, en zelfs verwelkomen. Fientje de la Mar, ondanks haar knappe en temperamentvolle spel, was niet geheel de bepaalde schakeering van gansje, die de auteur bedoeld moet hebben. Niettemin beschouwde ik het stuk als een der aanwinsten van het repertoire der tot dusverre niet gelukkige groep.

In hooger mate was dit een stuk als 'Schijn en werkelijkheid' van Paul Carroll, dat dan ook een waar succes bleek. Het fijne stuk, dat misschien niet geheel en al voldoet aan de technische eischen, die de bouw van een tooneelwerk stelt, (de twee hoofdpersonen, die het groote conflict beheerschen, ontmoeten elkaar slechts even op het tooneel), slaat in door de werkelijke belangrijkheid van de daarin geteekende menschen, het hooge peil, waarop de tegenstellingen van karakters en sferen zijn gegeven, den voortreffelijken dialoog en eenige kostelijke, door en door tooneelkundig geschreven scenetjes tusschen den beschaafden geletterden pastoor en zijn boersche, bekrompen kapelaans, of tusschen den eersten en de plompe, serviele gemeentenaren in het Iersche plaatsje. Het boeide en verhief tevens door de figuur van het waarlijk vrome en lucide meisje, waarvoor de pastoor en de rebellische schoolmeester beiden bewondering en genegenheid hebben, en welks martelaarsdood hen tot elkaar brengt. Het optreden van twee sterke tooneelisten in zeer belangrijke rollen: van Dalsum en Charlotte Köhler, was tevens een sterke aantrekking voor den tooneelliefhebber, - een niet te onderschatten factor. Ik voor mij vond van Dalsum hier meer volkomen de persoonlijkheid die gevergd werd, dan Charlotte Köhler, die - al gaf zij zeer ontroerende momenten - het plompe en stuntelige van een boeremeisje wat overdreef. Maar het was een vertooning, waarin de emoties, die het tooneel zoo volop kan schenken, geen oogenblik ontbraken. Nog twee voorstellingen, die van 'Menschen van onzen Stand', en van 'Onze Stad', hadden een verdiend succes, en deden meer om de belangstelling voor het tooneel bij het

Amsterdamsche publiek op te wekken, dan vertoogen en werken op het gemoed in de pers en vereenigingen doen kunnen. Van het laatste, Amerikaansche stuk, was het, bij den inhoud, ook de vorm die door zijn ongewoonheid een aparte aantrekkingskracht uitoefende. Een personage, zelf buiten de handeling staande, treedt op als inspicient, regisseur en explicateur, alles te gelijk, en geeft zekeren schijn van improvisatie aan het geval. De manier, waarop Theo Frenkel deze rol vervulde, droeg veel bij tot het welslagen van deze wijze van vertoonen, die op zich zelf niets nieuws is, maar hier een eigen karakter heeft.

Als afwisseling met de vele uitingen van dezen tijd, waarin groote verhoudingen en groote gebeurtenissen door ontoereikende behandeling klein worden, deed het goed, zooals de schrijver, Thornton Wilder, het leven in een kleine Amerikaansche stad heeft geteekend, waarin alle menschen elkaar kennen, het leven in een tijd, die ons nu knus en veilig en bekrompen lijkt, en met een milde ironie en een weemoedigen humor doet voelen, hoe in vreugden en smarten geen klein of groot van belang is, doch slechts meer of mindere intensiteit. Hij zegt deze en andere dingen van eeuwige waarde op een wonderlijke manier, demonstreerend, vertellend en fantaseerend, soms met even schokkende familiariteit, maar door den excentrieken vorm heen ontroert hij diep. Of de voorstelling van ‘De Moeder’, door den Czechischen schrijver Karl Capek een succes zal blijken, staat wel zeer te bezien. Het op zich zelf niet sterke stuk heeft een eigenschap, die het recht doet hebben op onze belangstelling: het stelt gevallen en problemen die in dezen tijd meer dan ooit aan de orde zijn. Het vroeger hier gespeelde stuk van den sedert overleden schrijver ‘De Witte Ziekte’ deed dit ook, het gaf het martelaarschap van een praktischen vredesapostel Het deed het beter: met een eenvoudige intrige en een volgehouden strekking. De Moeder had ook, misschien liever: Helden kunnen heeten. De Moeder in dit schrijnend drama heeft haar man, een officier, reeds lang geleden verloren, hij is in de kolonie bij een strijd tegen de inboorlingen gevallen. Van haar vijf zoons moet zij tijdens de handeling er vier verliezen, allen sterven voor een zaak, die zij groot vinden, ‘als helden’, zij weigert den jongste te laten gaan om voor het

bedreigde vaderland te strijden, tot zij eindelijk ook dezen moet afstaan voor een groote zaak. Zij begrijpt de grootheid van die ‘zaken’ niet, zij kent slechts haar moederschap, en bepleit den voorrang daarvan in welsprekende woorden tegenover de afgestorven helden, die als geesten hun rol in het stuk spelen. Er is een zekere eentonigheid in den gang van zaken, en een onvermijdelijkheid die wij al te zeer zien worden. Van de hoofdrol wordt zeer veel gevergd, misschien had de vertooning door een groote actrice als deze wanhopige moeder meer gedaan. Loudi Nijhoff is niet, of nog niet zulk een groote actrice, die zulk een stuk dragen kan. Maar hier komt een andere vraag van praktischen aard zich aanmelden. Vervult het tooneel zijn traditioneele en waardige taak, wanneer het een realiteit, die wij maar al te zeer nabij weten, en verafschuwen, die van oorlog, revolutie, burgeroorlog, onderdrukking, in den vorm zelf die al deze verschrikkingen in dezen tijd hebben verkregen, op drastische wijze ons voor oogen stelt, en onzen avond vult met het geluid van dreunende voetstappen van marcheerende legers, van mitrailleurs, executie-salvo's en het verspreiden van ongelukstijdingen per radio? Voor deze en dergelijke onwelkome herinneringen aan onze zorgen en angsten zou dadelijk een verontschuldiging te vinden zijn in het feit dat we met een groot kunstwerk te doen hadden - hetgeen niet het geval is - of wanneer een conclusie werd gegeven, - wat evenmin gedaan wordt.

Met allen eerbied voor een hoog streven schijnt mij hier veel te zeggen te zijn voor de opvatting, die het Centraal Toonel blijkt te hebben van de functie van het tooneel: de voorstellingen van zeer goed gekozen blijspelen door dit voortreffelijk ensemble voldoen aan een behoefte, waarvoor een ontwikkeld publiek zich niet heeft te schamen, de behoefte aan een opwekking en afleiding van den geest. Ook zou waarlijk reden zijn, om een lans te breken voor een matige toepassing van het ster-systeem, tot hoe onwenschelijke consequenties dit ook soms leiden kan. De voorstelling van een opzichzelf onbeteekenend stuk als ‘de Onbekende Vrouw’, met Else Mauhs in de hoofdrol, biedt veel van de bekoringen die men van het tooneel vragen kan, en Molière's ‘Vrek’ boeit altijd weer door de creatie, die Jan Musch er van maakt, hoe-

wel wij toch in zijn gezelschap de euvelen van het ster-systeem onverzacht aantreffen! Ook Louis Saalborn maakte, ondanks zwakke medewerking, de vertooningen van het uitmuntende blijspel Meneer Schlögln en het zeer interessante ‘Als het je Tijd is’, tot tooneel-evenementen van de beste soort.

Het Residentie-Tooneel, dat onder de leiding van Dirk Verbeek, en onder de regie van Bets Ranucci-Beckmann en Johan de Meester in den Haag het Hofstad-Tooneel heeft vervangen, kan eenerzijds niet gezegd worden te beschikken over sterk op den voorgrond tredende speelkrachten, anderzijds lijdt het niet aan de euvelen, waardoor zijn voorganger het heeft moeten afleggen: een grillige en vaak onredelijke rolverdeeling en een onverantwoorde keuze van stukken. Behalve ‘Gastvrouw-Perikelen’, (een van die ‘blijspelen’ waarvan ik in het begin heb gesproken, waarvan de personages ons onmogelijk en onbelangrijk voorkomen en de toestanden ‘überwunden’) was het repertoire aantrekkelijk.

‘Robert's Vrouw’ van Erskine, moge iets te veel een praatstuk zijn geweest, het gaf toch een boeiend conflict, was vol menschelijke menschen, en bood aan Vera Bondam een mooie rol. Ook aan Adrienne Canivez, die ik als een onzer beste en hoogststaande talenten beschouw, en die in het tragische ‘Stralende Dageraad’ van Norman Macowan als de profetische martelares, die in den godsdienstloozen totalitairen staat het geloof weer wil verspreiden, een prachtige rol waardig vervulde.

‘De Trein naar Venetië’, was een geestig niemendalletje van Berr en Verneuil, Priestley's ‘Springvloed’, was een vriendelijk, gezellig stuk met jonge rollen, had mede zijn recht van bestaan, en een goed opgezette en uitgewerkte detective-geschiedenis als ‘Ik heb den Graaf vermoord’, bezat geest zoowel als spanning.

Het deed mij ook deugd, dat de, geheel in den trant gehouden, door de Meester knap geregisseerde vertooning van Sheridan's onsterfelijke klassieke satire ‘Lessen in Laster’ zooveel bijval vond en zoo lang op het repertoire kon blijven. Deze ‘artificial Comedy’ is zoo volmaakt van tooneelkundige virtuositeit, zoo pittig van geest, dat zelfs zij, die niet op dat artificieele verdacht waren, bleken er zich op te kunnen in-

stellen. Een misschien nog grooter succes behaalde deze regisseur met het Engelsch-Indische tooneeldicht Vasantanessa, waarvan hij een vertooning wist te organiseeren, die fijn en kleurig was.

Het gezelschap, dat in Philippe la Chapelle en Bob de Lange een paar voortreffelijke karakterspelers won, heeft, als ‘nationaal tooneel’ nog Joh. W. Broedelet's ‘De dwaze Don Juan’, gespeeld, een stuk waarin een teere gedachte is verwerkt en dat een voorzichtige, gevoelige vertolking vroeg en verkreeg. Het eenigszins precaire onderwerp en de blijspelachtige vorm van de behandeling werden opgeheven door het zuivere spel van Bob de Lange.

Ik heb in dit artikel niet alleen meeningen willen geven, doch ook, in alle bescheidenheid, adviezen (ongevraagd maar geinspireerd door eenige ervaring en door liefde voor het tooneel) en vooral aanmoediging, aan de tooneelisten en aan het publiek, dat van goeden wille is.

Een honderdjarige actualiteit
Door W. van Ravesteyn

Misschien is 't u gegaan als mij. Het feit, dat Stendhal's ‘Chartreuse de Parme’ dit jaar den honderdsten geboortedag heeft beleefd, was aanleiding tot herlezing van het beroemde meesterwerk, dat iedereen gelezen heeft. De vorige lectuur dateerde van 15, 20 jaar terug: precies weet ik het niet meer. 't Was vrij lang geleden. En wat mij nu in dezen roman, voorbeeld voor zooveel der grootsten, voor een Tolstoj zelfs, vooral trof, was niet alleen of misschien zelfs in de eerste plaats de literaire waarde, onvolprezen en nu glanzender dan ze voor de tijdgenooten kon zijn - ook voor mij nu, meen ik, grooter dan bij vroegere lezingen, - maar ook de - hoe zal ik het zeggen? - sociologische of liever nog historische. Historische waardij en beteekenis in dezen zin, dat het werk niet alleen een onvergelijkelijk licht werpt op den tijd waarin het speelt, maar dat het ook den onzen heftig bestraalt. De ‘Chartreuse’ - vreemd, op het eerste gezicht, die titel, daar de kluizenarij in de bosschen, waar het boek naar heet, eerst op de laatste bladzijde voorkomt en geen enkele beteekenis heeft, voor het leven van den voornaamsten held zelfs, dan een einde, een besluit - is m.a.w., trof mij, weer in de hoogste mate ‘actueel’ geworden. Actueeler, nu, dan zelfs 10 en zeker dan 20, 30, 40 jaar geleden. En het zij geoorloofd, bij wijze van herdenking en dankzegging voor het heerlijke werk, aan die ‘actualiteit’ hier enkele opmerkingen te wijden.

Denkt men, na aandachtige lectuur, over dezen top in de Europeesche letterkunde der 19e eeuw na, dan weet men nauwelijks, wat er nu per slot van rekening zwaarder in weegt: de lotgevallen der ‘helden’, de hoofdpersonen, Fabrice, de gravin Pietranera, later hertogin de Sanseverina, graaf Mosca enz. enz., dan wel de tijd, het tijdvak. Stendhal's doel was ongetwijfeld: personen te scheppen. Italiaansche

karakters in tegenstelling tot de Fransche van zijn tijd, die hij immers niet bewonderde, maar waarvan hij, ook in de voorrede tot de Chartreuse, zegt dat zij het geld boven alles liefhebben, terwijl de Italiaansche nog hoogere en diepere hartstochten kenden. M.a.w., wat Stendhal in zijn personages liefhad en bewonderde, was hun vóór-burgerlijk karakter, precies als hij de natuur bewondert waar zij nog niet door den mensch is getemd en nog niets 'opbrengt'. En hoe voortreffelijk hij daarin is geslaagd, zal ik hier niet hoeven toe te lichten. Maar juist voor den huidigen lezer, in het licht van onze omstandigheden, dringt zich het algemeene, het sociale, het historische 'milieu', waarin de helden en schurken van Stendhal zich bewegen, dermate naar den voorgrond, dat men soms geneigd is, het als het voornaamste te zien. Wordt - om slechts één alles domineerend voorbeeld te noemen - het leven, het lot, het lijden en de ondergang van den voornaamsten held, van Fabrice Valterra, marchesino del Dongo, niet door dat maatschappelijke, dat historische, dat algemeene moment zoozeer beïnvloed, gemodelleerd, bepaald, dat het er onafscheidelijk mee is verbonden? Dat Fabrice het leven, dat hij beleeft, de avonturen die hij ondergaat, van den tocht om Napoleon te zoeken, die hem den slag bij Waterloo doet bijwonen, tot zijn gevangenschap in den geweldigen vestingtoren te Parma, en de rest, te danken heeft aan den tijd, aan de Historie, is zoo zeker als het feit, dat zelfs zijn karakter en aanleg het stempel draagt van dat tijdvak. Deze jonge man zou vóór 1789 zoo min denkbaar zijn geweest als die andere jonge held van Stendhal in Le Rouge et le Noir zonder den invloed der Napoleontische gedachte. 'De roman is de vorm van het avontuur, van de eigene waarde van het innerlijke; zijn inhoud is de geschiedenis der ziel, die uittrekt om zichzelf te leeren kennen, die de avonturen opzoekt om daaraan getoetst te worden, om haar eigen wezenlijkheid te vinden door zich aan hen te bewijzen,' heet het in dat diepzinnige essay, dat Georg von Lukacs, de groote 'marxistische' Hongaarsche socioloog in 1920 liet verschijnen over 'de theorie van den roman'. De uitspraak geldt ook voor de helden van Beyle, voor een Fabrice in de eerste plaats. Maar om het avontuur te zoeken en te vinden, om er zichzelf aan te kunnen 'bewijzen', moet de held een maat-

schappij vinden, die het biedt. Zonder deze verzinkt hij tot machteloosheid of onbeduidendheid, vegeteert hij zooals Fabrice zou hebben gevegeteerd, indien hij niet in 1800 maar in 1700 als zoon van een markies del Dongo ware geboren. Ons nu lokt thans deze maatschappij, de sociale atmosfeer, waarin de helden van de Chartreuse leven, haast nog meer dan hun innerlijke belevingen en de wijze, waarop zij op haar reageeren. Wegens de overeenkomsten en verschillen met onzen tijd.

Mag ik, in dit korte bestek, dat met enkele eenigszins abrupte voorbeelden aantoonen?

Hier volgen ze dan.

'Na den val van Napoleon lieten zekere machtige personages te Milaan graaf Prina, oud-minister van den koning Van Italië en man van hooge verdienste, op straat doodslaan. Graaf Pietranera stelde zijn leven in gevaar om dat van den minister te redden, die met parapluie-slagen werd afgemaakt, en wiens marteling vijf uren duurde. Een priester, de biechtvader van den markies del Dongo (bedoeld wordt de vader van Fabrice, woedend vijand van de Napoleontische heerschappij en fel reactionnair) zou Prina hebben kunnen redden, door hem het hek van de kerk van San Giovanni te openen, waar men den ongelukkigen minister heen had gesleept, die zelfs een oogenblik in de goot, midden in de straat, werd achtergelaten. Maar hij weigerde hoonend het hek te openen en zes maanden later had de markies het geluk dat hij hem een mooi avancement kon bezorgen.'

Voert deze, zakelijk en als een gemengd bericht in een huidige krant meegedeelde episode uit den politieken strijd in 1814 ons niet direct te midden van de woedende hartstochten, de afgrijselijke wreedheid, de duivelachtigheid van zekere dienaren van de Kerk, waardoor het tijdvak der Europeesche reactie, dat in 1814-'15 begon, zich evenzeer kenmerkte als het 20-eeuwsche, dat met den moord op Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht, in Januari '19, een aanvang neemt? Niets ontbreekt er aan: het is reeds het voorspel van de fascistische methoden.

En wat den geest betreft, dien de reactie op deze wijze trachtte uit te roeien, men vindt hem in de Chartreuse meesterlijk kort geformuleerd:

‘De markies (del Dongo) verafschuwde graaf Pietranera, zijn schoonbroeder, die, terwijl hij geen 50 louis rente had, toch vrij tevreden durfde zijn, zich vermat trouw te blijven aan wat hij heel zijn leven had liefgehad, en de onbeschaamdheid had dien zin van r e c h t z o n d e r a a n z i e n d e s p e r s o o n s te verkondigen, dien de markies een infaam Jacobinisme noemde.’

De Jacobijn van 1814, Bolsjewiek in 1919: voor de reactionnairen van toen en van nu dezelfde spookbeelden. Den volmaakten reactionnair van 1815, toen de slag bij Waterloo den geweldigen uitvoerder van de ideeën der Revolutie definitief had vernietigd, vindt men geteekend o.a. bij gelegenheid van Fabrice's verbanning te Romagnan, na den terugkeer van zijn eerste groote avontuur: Waterloo. Fabrice moest, om blijk te geven van ‘goede gezindheid’, 1e. iederen dag naar de mis gaan en als biechtvader een man van geest nemen, toegewijd aan de monarchie, en hem in den biechtstoel slechts onberispelijke gevoelens biechten; 2e. hij mocht geen omgang hebben met iemand, die ‘geest’ heette te hebben, en hij moest, wanneer de gelegenheid zich aanbood, met afschuw spreken over opstandigheid als iets, dat nooit geoorloofd is; 3e hij mocht zich niet laten zien in een café, mocht geen andere bladen lezen dan de officieele ‘gazetten’ van Turijn en Milaan; in 't algemeen afkeer toonen voor lectuur, en nooit eenig werk lezen, dat gedrukt was na 1720, hoogstens met uitzondering van de romans van Walter Scott; 4e. moest hij openlijk het hof maken aan eenige mooie vrouwen uit den omtrek, van adel wel te verstaan, wat zou toonen, dat hij niet den somberen aanleg had van een samenzweerder in den dop.’ Het gevolg van deze aanbevelingen was, dat hij in het diepste geheim den ‘Constitutionnel’ las - het blad der Fransche doctrinaire liberalen - en dit subliem vond, even schoon als Alfieri of Dante!

Het grootste deel van de ‘Chartreuse’ speelt zich af in het herstelde absolute staatje Parma, welks vorst Ernest IV een even ridicuul als afzichtelijk voorbeeld van de tyrannie is, waarmee wij thans op ontzaglijke schaal weer zoo vertrouwd zijn geworden. De politiek dezer tyrannetjes wordt door graaf Mosca, den amant van de latere hertogin de Sanseverina, die minister is van Ernest IV, met deze woorden

omschreven: ‘De absolute macht heeft dit gemakkelijke, dat zij alles in de oogen der volken heiligt; en wat is het belachelijke, dat niemand bespeurt? Onze politiek zal gedurende 20 jaar bestaan in vrees voor de Jacobijnen, en wat voor vrees! Ieder jaar zullen wij ons aan den vooravond van '93 wanen!’ Vrees, vrees, die de belachelijkste vormen aanneemt bij dezen kleinen tiran, maar die in zijn soort niet minder wreed is dan onze huidige groote, is het, wat al zijn doen en laten, heel zijn bestaan beheerscht. En Mosca omschrijft dan, wat uit deze situatie volgt als ‘gewenscht’ optreden van een jongen man - natuurlijk uit de hoogste kringen: wij zijn nog in een zuiver feodale maatschappij! - die carrière wil maken: ‘De eerste kwaliteit bij een jongen man in onzen tijd, d.w.z. gedurende 50 jaar misschien, zoolang als wij bang zijn en de religie niet is hersteld, is, dat hij niet vatbaar is voor enthousiasme en geen geest bezit.’ Enthousiasme: de eigenschap, die de groote drijfkracht was geweest van de Revolutie en het epos van het Keizerrijk. Geest, die fatale macht, die de Fransche philosophen der 18e eeuw hadden aangekweekt. Ernst van Parma ging, tot zelfs in zijn gewoonten en manieren, terug tot Louis XIV, het hoogvlak van de absolute monarchie, waarvan zij in de 18e eeuw met steeds grooter snelheid naar den afgrond was gegleden. Mosca verwachtte, hoopte, of zeide althans te hopen, dat een halve eeuw voldoende zou zijn om de sporen der 18e eeuw uit te wisschen en den godsdienst weer oppermachtig te maken in Italië en in Europa, in dienst van het Absolutisme. En Fabrice, teruggekeerd van zijn leerschool bij de Jezuieten in Napels, modelland van het herstelde gezag, geeft in zijn eerste gesprek met den tiran, door wiens gunst hij een hoog ambt moet verwerven, de gedachten die men van hem verwacht, weer op een wijze, dat zelfs de vorst er een beetje ‘paf’ van staat. Op diens vraag: zijn de volken van Napels gelukkig? antwoordt hij: ‘Allerdoorluchtigste Hoogheid, ik bewonderde, wanneer ik op straat liep, de uitstekende houding van de soldaten in de onderscheiden regimenten van Z.M. den Koning; de “monde” betuigt haar meesters den eerbied, dien zij hun verschuldigd is; maar ik moetbekennen, dat ik van mijn leven niet geduld heb, dat de lieden der lagere klassen mij over iets anders spraken dan over het werk,

waarvoor ik ze betaal.' En hij weet, daar Serenissimus dit alles wel een beetje al te mooi, al te aangeleerd haast vindt, het er nog wat dikker op te leggen door in het verdere onderhoud deze woorden los te laten (de vorst heeft hem iets gezegd over zijn pas opgericht ultra-absolutistisch dagblad): 'Ik vraag uwe Allerdoorluchtigste Hoogheid verschoning: niet alleen lees ik het Parmesaansche dagblad, dat ik vrij goed geschreven vind, maar ik ben ook, met dit blad, van meening, dat alles, wat er geschied is sinds den dood van Louis XIV in 1715, zoowel misdadig als zot is. 's Menschen grootste belang is zijn eeuwig behoud; daaromtrent kunnen er geen twee wijzen van zien bestaan, en dit geluk moet een eeuwigheid duren. De woorden vrijheid, gerechtigheid, geluk van het grootste aantal zijn schandelijk en misdadig. Zij geven aanleiding tot discussie en tot wantrouwen. Een kamer met afgevaardigden wantrouwt wat die lieden het ministerie noemen. Is die fatale gewoonte van wantrouwen eenmaal aangenomen, dan past de menschelijke zwakheid haar op alles toe, komt men er toe den Bijbel, de bevelen van de Kerk, van de traditie enz. te wantrouwen; en dan is alles verloren. Zelfs wanneer, wat afgrijselijk onwaar en misdadig om te zeggen is, dit wantrouwen jegens het gezag der door God ingestelde vorsten geluk zou geven gedurende de 20 of 30 jaar levens, waarop ieder onzer aanspraak mag maken, wat is dan nog een halve eeuw of zelfs een heele eeuw, vergeleken met een eeuwigheid van martelingen? etc.' Kan men de principes van de Restauratie, van een De Maistre en De Bonald, ten onzent van een Groen en consorten, meesterlijker samenvatten? Fabrice had het op de Hooge School der Jezuieten zoo ver gebracht, dat: 'de smaak voor vrijheid, de mode en de cultus van het geluk van het grootst mogelijke aantal, waar de 19e eeuw zich op heeft toegelegd, in zijn oog niets waren dan een ketterij die voorbij zou gaan als alle andere, maar na vele zielen te hebben gedood, zooals de pest, zoolang zij in een land heerscht, veel lichamen doodt.' Maar... hij dacht niet vaak aan deze 'principes'. Hij bracht ze slechts te pas, als het van nut was. Deze principes echter waren het niettemin, die het vorstendom, het hof, het landje en de daden van den ridiculen kleinen tiran beheerschten, waardoor èn Fabrice èn de hertogin

en al degenen, die Fabrice liefhebben, ten slotte in lijden en verderf worden gestort. In hun dienst staat de infame Rassi, een soort van kleine Himmler: Stendhal omschrijft hem als ‘de volmaakte hof-man: zonder eer en zonder humeuren’: een volmaakt werktuig. En het zijn deze principes, die de beide vrouwelijke heldinnen: Clelia en de hertogin, wanneer Fabrice in het net is gevangen dat hem is gespannen, tot de wanhoopskreten brengen: ‘O absolute macht, wanneer zult gij ophouden Italië te verdrukken; o veile, lage zielen!’ En: ‘Groote God, ben ik nog niet genoeg slavin! Zie mij nu hier opgesloten in dit vuile riool, terwijl Fabrice in ketens ligt in de citadel, in die citadel, die voor zooveel eervolle mannen het portaal van den Dood is geweest, en nu kan ik zelfs dien tijger niet meer in bedwang houden (zij bedoelt Ernst IV) door hem bang te maken, dat ik zijn hol zal verlaten.’

Is het ‘wezen der tyrannie’ ooit prachtiger geschetst dan in dien prachtigen monoloog der vernederde trotsche schoone:

‘O, welk een noodlottige dwaasheid: te komen wonen aan het hof van een absoluten vorst! een tiran, die al zijn slachtoffers kent; iedere blik schijnt hem een trotseeren van zijn macht.’ En: ‘Van uit de verte maken wij ons geen denkbeeld van wat het gezag is van een despoot, die al zijn onderdanen kent. De uitwendige vorm van het despotisme is dezelfde als die van andere regeeringen; er zijn rechters b..v., maar dat zijn Rassi's; dat monster! hij zou er niets buitengewoons aan vinden zijn vader te doen hangen, als de vorst het hem gelastte!’

Wij zijn nu 100 jaar verder dan toen dit werd geschreven. En het grootste deel van Europa leeft onder despotismen, waarbij dat van Ernest en zijn Rassi's kinderachtig lijkt. Maar welk een overeenkomst! En hoe ver heeft Europa het, 150 jaar na de Fransche Revolutie, gebracht, nu de ‘Chartreuse’ de dingen van nu, slechts in kleinere dimensie, schijnt te geven!

Critisch bulletin

Europa's kostbaar erfgoed
Europeesche geest. Inhouden en vormen van het cultuurleven der europeesche wereld. Onder redactie van dr. W. Banning en dr. J.D. Bierens de Haan Van Loghum Slaterus N.V., Arnhem; f 6.90 geb.

In deze tijd van verwarring en onzekerheid heerst een sterke neiging geestelijke erfgoederen te inventariseren - liefst niet in de vorm van een droge opsomming, maar bij voorkeur als een overtuigend pleidooi voor de kracht van edele tradities. De redacteuren van het belangrijke boek 'Europeesche Geest' hebben, met hun bekwame medewerkers, stellig goed werk gedaan een cultuurgeschiedenis te publiceren, die in brede kring belangstelling zal trekken: een helder, bondig overzicht van een aantal stromingen, welke op de ontwikkelingsgang van het geloof, de kunst en de wetenschap van Europa een sterke invloed uitoefenden en nog steeds uitoefenen.

De studie van J.D. Bierens de Haan over 'De geestesbeschaving van Griekenland' geeft den lezer reeds dadelijk een indruk van hetgeen men onder levend verleden verstaat. Even voortreffelijk is de beschouwing, die Prof. Wagenvoort aan de Romeinse cultuur wijdde. En toch demonstreren de beide opstellen het bezwaar, dat nu eenmaal ieder 'teamwork' van geleerden eigen is: een gebrek aan eenheid en aansluiting, dat op enkele punten beslist hinderlijk kan zijn. Waar dr. Bierens de Haan over het Hellenisme schreef, ware het te wensen geweest, dat prof. Wagenvoort met meer nadruk de samensmelting van Romeinse en Hellenistische cultuurelementen had uiteengezet.

Het ligt niet in mijn bedoeling de waarde der verschillende hoofdstukken tegen elkander af te wegen. In één opzicht meen ik echter de bladzijden van prof. Wagenvoort boven die van dr. Bierens de Haan te moeten prijzen: ze bezien het historische minder uit de moderne gezichtshoek, d.w.z. ze getuigen van meer inzicht in de specifieke historiciteit van een aantal verschijnselen uit het verleden (vgl. de opmerkingen over de Griekse democratie op blz. 11 e.v. en die over de democratie in de Romeinse republiek op blz. 101). Een zeer sterk historisch gevoel, naast andere goede kwaliteiten, spreekt ook uit de beschouwingen van prof. Bakhuizen van den Brink over 'Het oudste Christendom tot Augustinus' en van prof. Sassen over 'De geest der Middeleeuwen'.

Ik vraag mij af of het gedeelte over De geest der Middeleeuwen niet

het meest geslaagde van het gehele boek is. In een boek over ‘Europese geest’, dat niet uitsluitend een beknopte cultuurgeschiedenis beoogt te zijn, zou men een reeks essays over de geest van ieder tijdperk mogen verwachten. Nu bleven de hoofdstukken heterogeen, omdat de schrijvers hun taak zo verschillend opvatten. De een schreef in overzichtsvorm, naar een zekere volledigheid strevend (althans wat de talrijke aspecten der cultuur betreft), de ander trachtte vooral de algemene cultuurphilosofische betekenis van bepaalde stromingen of tijdperken vast te leggen. Zo wordt Sassen's diepgravend betoog gevolgd door twee meer pragmatisch-beschrijvende hoofdstukken: ‘Renaissance in Italië’ door dr. J.D. Bierens de Haan en ‘Reformatie en Contra-Reformatie’ door prof. Lindeboom. Het, op zichzelf uitstekende, descriptieve middengedeelte, vindt dan weer zijn voortzetting in een hoofdstuk, waarin dr. W. Banning ‘De moderne wereld’ behandelt in het kader van een beknopte geschiedenis der nieuwe wijsbegeerte. Vervolgens schrijft prof. Pos over ‘Kant en het wijsgerig Idealisme’, terwijl dezelfde auteur het boek sluit met een samenvatting der belangrijkste philosofische denkbeelden van de 19de en de 20ste eeuw: ‘Van Comte tot Bergson’.

Een algemene beschouwing over de Europese geest in de 19de eeuw ontbreekt dus. De grote stromingen van het classicisme, de romantiek, het realisme, het impressionisme en het expressionisme blijven nagenoeg geheel in het duister, hoewel zij zich heel goed voor een samenvattend geschiedphilosofisch en cultuursociologisch essay zouden lenen. De eenzijdig-philosofische oriëntering der laatste hoofdstukken leidt tot een improportionaliteit, die wij niet beter kunnen illustreren dan erop te wijzen, dat voor Goethe (o.i. de zuiverste exponent van Europese geest, die wij ons kunnen voorstellen!) slechts een halve bladzijde kon worden ingeruimd (notabene in een paragraaf over voortzetters van Kant), terwijl de beschouwingen over Hegel 14 bladzijden, die over Marx 6 en over Comte 8 pagina's beslaan.

Ik wil mij niet schuldig maken aan de veelgevolgde wijze van recenseren om alles op te sommen wat een boek nog had kunnen bevatten. De bezwaren van een bepaalde improportionaliteit in enkele onderdelen en een gebrek aan homogeniteit tussen de verschillende hoofdstukken meende ik echter niet te mogen verzwijgen. Ten slotte nog een principiële opmerking. Wanneer wij werkelijk de Europese geest in zijn typische kenmerken willen leren kennen, mag wel naar voren worden gebracht dat deze geest zich niet alleen heeft geopenbaard in een lange reeks kunstwerken en philosofische stelsels of denkbeelden, maar dat zij naar haar wezen altijd ook een titanische inslag heeft gehad. Over de ‘Faustische’ aspecten der Europese cultuur,

speciaal over de geestelijke ondergrond van het bondgenootschap van techniek en natuurwetenschap en over het moderne imperialisme, zwijgt het boek van dr. Banning c.s. geheel. Wij weten echter, dat de schrijvers, die vooral 'de hoge waarden der Europese cultuur' wilden doen uitkomen deze t r a g i s c h e kant van onze beschavingsgeschiedenis met opzet buiten beschouwing hebben gelaten. Dat was hun goed recht. Hun doel, bezinning over 'de beste traditie onzer Europese geestelijke wereld' hebben zij met dit boek van rijke inhoud zeker bereikt.

P.J. BOUMAN

Chr. Dawson, De schepping van Europa. Eene inleiding tot de geschiedenis der Europeesche christenheid. vertaling dr. Aug. Cuypers N.V. 'De Spieghel', Amsterdam - N.V. 'Het Kompas', Antwerpen f 3.90; f 4.90

Christopher Dawson, lector in de cultuurgeschiedenis aan University College, Exeter, debuteerde in 1928 met 'The Age of Gods', een belangrijk werk over de cultuur van het praehistorisch Europa. Hij publiceerde daarna een aantal studies over het vroege Katholicisme, gevolgd door het samenvattend werk 'The making of Europe', dat thans in een goede vertaling van Dr. A. Cuypers voor ons ligt. De schepping van Europa is een boek over het weinig gekende tijdperk tussen de derde en de elfde eeuw, dat men wel eens de 'duistere' Middeleeuwen heeft genoemd. Het geeft een even indrukwekkende beschrijving van de vroege voorjaarsstormen der Middeleeuwen als Huizinga's boek van de Herfsttij.

De schrijver stelde zich tot taak zijn lezers duidelijk te maken hoe uit een chaotisch tijdperk een specifiek Europese cultuur te voorschijn kwam: een synthese van Christendom en Romeinse, Germaanse, Byzantijnse en Arabische cultuurelementen. Iedere Europese natie, die later op culturele originaliteit meende te mogen bogen, is uit een smeltkroes van rassen en culturen ontstaan. Welke invloed de oorspronkelijke bestanddelen na een langdurig groei- en vermengingsproces n u nog uitoefenen, kan men niet bepalen, maar het is wèl mogelijk de botsing en de onderlinge doorkruising van de oude cultuurstromingen te schetsen. Een poging hiertoe vereist een grote belezenheid en een sterke historische intuïtie. Ongetwijfeld beschikt Dawson over beide.

De kern van Dawson's betoog is, dat het christelijk geloof in de vroege Middeleeuwen een kracht van primaire betekenis werd. De enige kracht waarschijnlijk, die sterk genoeg was, de meest heterogene cultuurelementen aaneen te smeden tot een werkelijke Euro-

pese cultuur (die later zo rationalistisch en materialistisch werd, dat zij voor de culturele prioriteit van het geloof geen oog meer had en soms zelfs alle vormen van godsdienst naar het gebied der 'ideologieën' verwees).

De vroege Middeleeuwen waren niet gelovig op grond van uiterlijke praktijken - 'zij waren het nog minder omdat de mensen dier eeuwen in hun sociale en oeconomische betrekkingen meer zedelijkheid en humaniteit en rechtvaardigheid zouden hebben getoond dan de menschen van heden; maar zij waren het op de eerste plaats, omdat zij niet geloofden in zichzelf en de menselijke vermogens, maar al hun vertrouwen stelden in iets dat hoger ligt dan de beschaving en niet tot het domein der historie behoort' (blz. 19).

'D i e m h o m i n i s n o n d e s i d e r a v i, de dag des mensen heb ik niet begeerd: dat is de diepste overtuiging dier periode, ene overtuiging, welke moeilijk gewaardeerd kan worden door den modernen mens, die alle gebeuren beschouwt s u b s p e c i e h u m a n i t a t i s en die de "dag des mensen" beschouwt als het enig mogelijke doel, waaraan een redelijk schepsel zich kan wijden. Doch blijven wij op dit standpunt staan, dan worden de grootste en duurzaamste resultaten der vroege Middeleeuwen ons even ontoegankelijk als een Boeddhistenklooster voor een zakenman uit het Victoriaanse tijdperk. Een geestelijke slagboom houdt ons dan gescheiden van Europa's verleden, dat wij genoodzaakt zijn van buiten af te bestuderen met de kille nieuwsgierigheid van een archaeoloog, die de resten ener dode cultuur opgraaft' (blz. 19/20). In het eerste gedeelte van zijn boek bestrijdt Dawson de nog steeds algemeen verbreide opvatting, dat de Grieks-Romeinse cultuur door invallen van de 'Barbaren' ten gronde ging. De gang van zaken was veeleer zo, dat de oude beschaving van volledige ondergang werd gered doordat zij op een nieuwe stam kon worden geënt. Door de romanisering der Germanen kon ook het Christendom, dat inmiddels door de Hellenistisch-Romeinse cultuur was geabsorbeerd, snel in Midden- en West-Europa doordringen. Daarbij kwam nog, dat de Kerk, die zoveel van de bestuursorganisatie van het Romeinse rijk had overgenomen, ook in wereldlijk opzicht een lichtend voorbeeld werd voor talrijke primitieve stamgemeenschappen. 'Zij kon tegelijkertijd de erfgenaam en vertegenwoordigster der oude Romeinse cultuur èn de leermeesteres en leidsvrouw der nieuwe barbaarse volken worden' (blz. 68).

De 'Barbaren' bleven echter niet zuiver passief. Enkele groepen van hen hadden een zelfstandige cultuur, waarvan de kracht en de originaliteit te groot waren om geheel op te gaan in de Christelijk-Hellenistische Middellandse Zee-cultuur. Zo ontstonden geduchte spanningen, die o.a. de ondergang van het rijk van Karel de Grote

verklaren. De gebeurtenissen, die men in elementaire schoolboeken gewoonlijk als ‘invallen van de Noormannen’ schetst, hebben de cultuur-historische betekenis gehad van een Zuidwaartse expansie van de ‘Nordische Welt’. Door ons innerlijk verzet tegen zekere Duitse overdrijvingen zouden wij bijna gaan vergeten, dat de ‘Nordische Welt’ werkelijk een originele en belangrijke cultuur heeft voortgebracht. Opgegraven kunstvoorwerpen uit het tijdperk der Wikingen staan niet ten achter bij de schatten, die men op Kreta of te Mycene heeft gevonden en de Edda doet in menig opzicht niet onder voor de Homerische poëzie. Uit de treffende bladzijden, die Dawson aan de Edda wijdt, citeren wij:

‘De levensbeschouwing der Edda is onmeedogend en barbaars, maar zij is ook in de volste zin heroïsch. Eigenlijk is zij nog iets meer dan dat, want de manwijven van edele stam en de bloeddorstige helden der Edda bezitten een geestelijke qualiteit, die men in de Homerische wereld niet vindt. De geest der Edda-gedichten heeft meer gemeen met die van Aeschylus dan met die van Homerus, al blijft er dan een fundamenteel verschil in religieuze houding. Deze helden streven niet zoals de Grieken naar overwinning en voorspoed als doeleinden op zich zelf. Zij schouwen achter het onmiddellijke resultaat naar een laatste, beslissende proef, die geheel onafhankelijk is van het succes. De nederlaag, niet de zege kenmerkt den held. Vandaar de atmospheer van fatalisme en droefgeestigheid waarin de gestalten van deze heldencyclus zich bewegen. De Nibelungen zijn, gelijk de Atriden, door de machten ener andere wereld gedoemd tot misdaad en rampspoed, maar niets doet hier denken aan hybris - de geest van vermetel zelfvertrouwen in de dagen van voorspoed. Allen, Hogni en Gunnar of Hamdis en Sorli, zijn zich ervan bewust dat zij de dood tegemoet rijden; en zij gaan met open ogen naar hun noodlot. Hier wordt niet getracht, zoals in de Griekse levensbeschouwing, een rechtvaardiging te vinden voor der goden spel met den mens door hun ingrijpen te verklaren als een handhaven van hogere, buiten-wereldse gerechtigheid. Want de goden zijn in dezelfde strikken van het noodlot gevangen als de stervelingen’ (blz. 264/65).

Wanneer Dawson beschrijft hoe de Noordelijke cultuurelementen werden geabsorbeerd door de Christelijk-Mediterrane cultuur, doet hij dit niet met klachten à la Rosenberg over de kerstening der ‘Nordische Welt’. Hij gaat niet uit van bepaalde waarde-oordelen of een rangorde van cultuurwaarden. Dawson schreef als historicus en kon bijgevolg volstaan met een verklaring van de weerstandskracht, waarover het Christendom in de critieke negende en tiende eeuw bleek te beschikken. Een geloof, dat de stormen uit het Noorden evenals de invallen uit het Oosten (de Islam!) zo goed doorstond

als het Christendom in de vroege Middeleeuwen, moest wel over heel bijzondere qualiteiten beschikken. In enige voortreffelijk geschreven hoofdstukken wijst Dawson op de bezielende ijver van een aantal dienaren van het geloof juist in de jaren, die over het bestaan van de Kerk beslisten. Hij geeft een boeiend overzicht van het werk van Augustinus, den geweldigen denker, die talrijke uiteenlopende draden van geloof, theologische speculatie en kerkelijke organisatie met forse greep samenvatte. Voorts een uiteenzetting van de religieuze en de maatschappelijke betekenis van het kloosterwezen.

Het was ogenschijnlijk een nadeel voor de kerk, dat de steun van de ondergaande Karolingische staat (‘een Romeins Rijk zònder de Romeinse wet, zònder de Romeinse legioenen, zònder de Stad en de Senaat’, blz. 271) haar ontviel. In werkelijkheid verwierf zij zich door de noodzaak, op eigen kracht te vertrouwen, een groter weerstandsvermogen dan de Grieks-Katholieke kerk in haar symbiose met het Byzantijnse Rijk. De Katholieke kerk verenigde ten slotte alle krachten, die oorspronkelijk naast en tegen elkander in hadden gewerkt tot een synthese van geloof, sociale en politieke orde, die in wezen voldoende eenheid van levensstijl had om de naam van een nieuwe cultuur te mogen dragen. Dat ook deze cultuur reeds in haar bloeitijd kiemen van ontbinding bevatte, is een probleem, dat Dawson meermalen even aanroerde, doch dat hij verder buiten beschouwing kon laten.

P.J. BOUMAN

Benda naar aanleiding van zichzelf over mensch en menschheid
Julien Benda, La jeunesse d'un clerc Gallimard, Paris

Ik benijd de Fransche literatuur om zulk soort boeken. Zij moesten de basis van iedere letterkunde vormen. Zij leeren ons den mensch kennen en geven ons belangstelling voor den mensch. De groote binnenplaats der Fransche letterkunde is als het ware een mozaïek van dergelijke werken. Daarvan weer het middenpaneel vormen Montaigne's ‘Essays’ en Roussau's ‘Confessions’, die schetsen waarin een mensch zichzelf tracht uit te beelden, om ons anderen ‘den mensch’ in zijn gecompliceerdheid en zijn eigenaardig psychische grensvorming te leeren kennen. Pas rondom zulk een middenplein kunnen zich dan de galerijen der verbeeldingsromans vormen. De diepe menschkundige waarde van den Franschen roman komt voort uit het feit dat deze belletrie verbinding had en heeft met de rijke moralistische en portrettistische literatuur van het volk, dat ik het litteraire volk bij uitnemendheid vind, omdat zijn belangstelling van nature gericht is op dat wat het onderwerp der

literaire kunst bij uitnemendheid moet zijn, en in andere landen dikwijls opzij geschoven wordt: den mensch!

Ik geloof dat Benda een uitstekend werkje aan deze Fransche schatkamer heeft toegevoegd.

'Un mot sur mon mobile. Il ne fut point le plaisir de traiter de ma personne, mais d'ordre plus généreux. Je crois que, dans un certaine famille humaine qui traverse toute l'histoire et y aura joué quelque rôle - disons schématiquement les tenants de l'idéalisme absolu - j'aurai été un exemplaire assez complet. C'est le désir d'offrir au psychologue une description un peu poussée de ce spécimen qui m'a fait faire ce livre. C'est un mouvement de savant. Je voudrais verser aux annales de la science de l'Homme une observation bien faite sur un certain type humain.'

Ik heb dien langen zin uit de voorrede van zijn boek aangehaald, omdat ik bewondering gevoel voor de juiste wijze waarop hij zelf de waarde van dit boek bepaald heeft: Het is inderdaad een bijdrage tot de typologie der menschheid. Ik weet niet in hoeverre Benda zelf van de verschillende typologieën, die men in deze eeuw heeft trachten op te stellen, op de hoogte is. Maar als hij bedoelt dat in hem het menschentype dat Kretschmer het schizothyme type, Pfahler het type van de 'vaste inhoud' genoemd heeft, dat nog onlangs in Nederland door Mr. Hartzfeld als het verstands-type beschreven werd (Intuitieve Menschenkennis), dat Ewald het idealistische noemde, dan heeft hij volkomen gelijk. Al deze typologieën boeten aan practische waarde in, omdat de menschentypen die zij vooropstellen in zuiveren vorm weinig voorkomen. Ieder mensch is meer of minder - zoo we psychische standaardtypen aannemen - een meng-type. Ik heb bewondering voor Benda's kijk op het eigen karakter, wijl hij zelf kon constateeren hoe hij hierop een uitzondering vormt. Hij is inderdaad één menschentype in bijna puren vorm. Dat wil zeggen, dat de eigenschappen die een bepaald type, theoretisch gezien als correlaten van zijn psychische kern moet hebben, en in werkelijkheid dikwijls niet bezit, bij Benda aanwezig zijn. Een corset waaraan geen balein ontbreekt, een parapluie waarvan geen balein stuk is. Zeldzaamheid.

Ik ben er bijna verlegen mee, om nu in kort bestek Benda te typeeren, nadat hij zoo veel van zich verteld heeft.

Ik vind een drietal eerste caracteristica: on-tragisch; anti-sentimenteel; anti-praktisch of anti-realistisch zooals hij dat noemt. Benda zou misschien zelve er aan toevoegen dat hij on-sociaal is. Maar dat is de foutieve kijk die ten slotte ieder mensch op een of ander onderdeel van zijn eigen zieleleven heeft - de bekoorlijke fout die in iedere auto-biographie sluipt.

Benda, de pure ‘clerc’, de man des geestes, de hoveling van een bijna nooit-gecourtiseerde menschengroep, de hoveling der eruditie, meent dat hij geen sociaal gevoel heeft, (hoewel wèl een sociaal oordeel). Maar ik ben geneigd met de Amerikanen in de litteraire psychologie een ‘behaviourism’ te huldigen. Wat heeft X. ten slotte geschreven! En als nu een philosopheerend essayist en romancier altijd in het sociale ingrijpt. Wanneer zooals bij Benda, zijn twee beste werken ‘Belphégor’ en ‘La trahison des Clercs’ - werken zijn van sociale analyse en wat het laatste betreft van sociale waarschuwing - want Benda waarschuwt den stand der Klerken tegen hun wereldsch-politieke passies, dan noem ik zulk een auteur bij uitstek sociaal.

En wanneer ik verder op den typologischen achtergrond van dit boek zou mogen doorgaan, zou ik het sociale meeleven niet als kenmerk willen nemen noch van de ‘idealisten’ tot wie Benda zich terecht rekent, noch van de realisten. Het sociaal-meeleven kan beide groepen eigen zijn, maar ik geef toe, bij de realisten is het een zelden ontbrekend correlaat.

B e n d a i s o n - t r a g i s c h. Deze hoofdkleur zijner mentaliteit heeft hem direct terzijde doen staan, verwijderd van de meesten zijner tijdgenooten. Ik voel dit met hem mee. Sinds de romantiek van 1800 tot 1850 is de mensch tragisch, dat is gesplitst van ziel, tot pessimisme geneigd, ontdaan van de kracht tot vriendelijke berusting. Dat wil zeggen, ook voor dien tijd waren er tragische, ook na dien on-tragische menschen. Maar het litteraire, het mode-ideaal is op tragisch blijven staan. Met nuancen natuurlijk. Van af den alleenling met wilde haren, den verlatene, den Werther-mensch, over den Baudelairiaanschen fin-de-siècle man, die zijn kat streelt en de schouders ophaalt, wegens zijn gebrek aan verdriet over de ontrouw zijner maîtresse, tot Dmitri Karamazow en den Dionysischen Blut-und-Boden jongen, met vurige kooloogen en de getrokken dolk. Tragische menschen! Daar tegenover staat de geharmoniseerde, positieve, aanvaardende mensch, die niet te veel heimwee en niet te veel wroeging heeft, die tijdens de Fransche 17de eeuw als ‘honnête homme’ werd geprezen, en - dien Benda belichaamt in den vorm van man des geestes (clerc). Hij toornt niet tegen het lot noch tegen zichzelf. Totaal verschillend van Montaigne, minnaar der stijl-vormen van den droom, terwijl Benda als Spinoza denken en spreken wil met mathematische stiptheid, is hij, waar hij het on-tragische leven aanprijst, verwant met dezen grooten voorganger die voor boeken als Benda's ‘La Jeunesse d'un clerc’ den weg baande -. Ik wil een zin aanhalen, waarin Benda zichzelf in het kort karakteriseert, tevens aangevend dat hij tegen zijn ‘ik’ niets heeft in te brengen. ‘J'ai accepté ma forme d'esprit

mathématique, ma culture gréco-latine, ma mentalité juive, avec ce qu'elles comportent nécessairement de limitatif, de non "total", pour ma compréhension du monde, pour ma sympathisation avec l'homme. J'ai accepté ma nature de pur intellectuel avec ce qu'elle a fatalement de peu dévoué, mon culte de l'idée pure avec ce qu'il a d'antisocial. J'ai accepté d'être ce que je suis, et surtout de n'être pas ce que je ne suis pas.' Uit dezen on-tragischen aard komt dan het anti-sentimenteele voort. Het woord is niet geheel juist. Het gevoel zooals de werkelijke romantici het tot uiting brachten is Benda nog sympathiek. Zijn meest geliefkoosde auteur is zelfs Lamartine. Maar ik geloof dat de idealiseering van het vaaggelaten, het niet tot uitdrukking gekomen gevoel, zooals de symbolisten van zijn generatie het 'beoefenden' - en daarna het mengsel van gevoel met intuïtie - dat Benda's vijand Bergson in de mode bracht, en dat van intuïtie met instinct (waarin het gevoel reeds zoek is), dat men tegenwoordig het 'modeklimaat' zou kunnen noemen, zijn wrevel wekken. Benda is te verstandig om het irrationeele te loochenen. Doch als van aard 'classiek' mensch en latiniseerende 'clerc', wenscht hij niet dat de mensch het in hem werkende irrationeele heiligt. Hij wil erkennen, ordenen, vastleggen - zooals in zijn Bergson-bestrijding tot uiting kwam. Hij wil niet dat de mensch zich in den levensstroom werpt en meent, nu ben ik zelf Congo of Amazone geworden, doch als goed geograaf het stroomgebied tracht te onderzoeken en in kaart te brengen. Ten slotte is hij anti-praktisch, anti-realistisch. Hij wil niet dat de mensch des geestes de geest direct in de praktijk brengt. Hij studeerde wiskunde, maar voelde voor techniek, zelfs voor physica en chemie niet de minste neiging. Hij beschrijft in zijn romans geen milieu om het milieu, het tastbare, concrete, schilderachtige, maar als ideoloog laat hij een gedachte zich in een menschenlot ontplooien - en als aestheticus, die zeer musicaal is, heeft hij er behoefte aan dat zijn ideeën in zinnen met schoonen klank gevat worden.

Als iedere idealist is hij extremist, in den zin waarin de kalme Spinoza een extremist was, even goed als de dolste romanticus. En hij bekent dat ook. Typologen, die Pfhaler's reeds genoemde indeeling in menschen met 'festen und fließenden Gehalten' gedenken, zullen dezen zelf-analyseerenden zin, karakteristiek voor het type, 'met vaste inhoud' waardeeren: 'Je sais fort bien que la vie sentimentale ne se met pas en équation, mais je veux qu'elle s'y mette'.

Ik heb gemeend er goed aan te doen om de plaats die mijn bespreking mag innemen, te gebruiken door op de typologische waarde van dit zelf-portret te wijzen. Het zou vermakelijk geweest zijn,

wanneer ik uit het rijke, geestige, soms gezellige anecdotenmateriaal van dit boek had geput.

Men ontkomt niet aan zijn tijd. Ook deze staticus latinist die de vloeiende, dynamische levensopvatting haat, heeft toch veel geprofiteerd van allerlei negentiende-eeuwsche en twintigste-eeuwsche dynamische opvattingen en onderzoekingen waarvan hij zoo wars is. Hij beschrijft zich niet slechts. Hij laat zich ook w o r d e n . Hij verklaart zijn vorming zeer biologisch-darwinistisch uit zijn Joodsche voorouders, uit de sociale verhoudingen waarin zijn ouders leefden, uit de wijze waarop hij door zijn vader en moeder werd opgevoed. Deze milieu-beschrijvingen hebben me evenzeer geboeid als de ziels- en geestes-analyse die Benda van zich zelf heeft gegeven. Als bijdrage tot de kennis der Joodsch-Fransche gegoede burgerij van second empire en derde republiek schat ik dit werk van een zielserfgenaam en ooggetuige zeer. Het is geen hartstochtelijk gesprek dat ik door middel van dit boek met den schrijver voerde. Maar zoo'n koel en verstandig gesprek doet ons goed, vooral wanneer het zoo sierlijk gevoerd wordt. - Benda wint het pleidooi ten gunste zijner eigen mentaliteit, het pleidooi dat geen autobiograaf bekent te willen houden, maar toch houdt, door ons een gevoel van verfrissching te geven, wijl we eens met een man des geestes om der wille van den geest gesproken hebben.

SIEGFR. E. VAN PRAAG

Julien Benda, Un régulier dans le siècle Gallimard, Paris

Het is met dit derde en laatste deel van Benda's autobiografie als met zijn vorig werk: deze groote geest is in zijn wezen even tegenstrijdig als in zijn effecten. Hetgeen al dadelijk wijst op de volkomen oprechtheid van zijn geschriften. Hij irriteert ons en boeit ons, doet ons de schouders ophalen bij het lezen van vele onbenulligheden, au sérieux genomen door den autobiograaf die alles even belangrijk vindt van zichzelf; en hij dwingt onze bewondering af, minder voor de radicaalheid van zijn koppige integriteit dan voor de verhevenheid zijner humane idealen. Hij is een misanthroop wien het Leven geen enkele concessie leerde doen; hij heeft altijd zijn best gedaan, zoo weinig mogelijk last te hebben van zijn tijdgenooten; hij heeft zeventig jaar geleefd in een hem opgedrongen milieu, met in de kiem verdorde verwachtingen, met meer verachtelijkheid dan haat, met het gevoel, zijn bestemmingsplicht te vervullen gelijk een ambtenaar zijn betrekking handhaaft in afwachting van den pensioengerechtigden leeftijd: voor Benda: den dood.

Ten slotte is het standpunt van den ‘clerc’ het pis-aller van een

onaangepaste. Er ligt aan Benda's clericaat, dat hij trouwens minstens eens per dag verloochende in de practijk (wat hij volmondig erkent, te betreuren), een onmiskenbaar minderwaardigheidscomplex ten grondslag. Hij is een verwend jongetje gebleven, dat niet mee wil spelen omdat hij zich voor zijn onhandigheid, of voor zijn onontwikkelde spieren, of voor een geneerende spel-uitbundigheid waarbij hij zijn eigen stem zou hooren juichen, tegenover de kameraadjes schaamt. Zijn verontwaardiging over de Dreyfus-zaak, die in hem het besef duidelijk maakte, dat de menschen in twee hoofdsoorten zijn in te deelen, (hij zal aan deze classificatiezucht zijn leven lang een stevig houvast hebben), moet hem even welkom geweest zijn als aan zijn zeer jeugdigen XVIIe-eeuwschen geestverwant (of zielgenoot) Alceste, diens verloren proces. Al wat Benda sinsdien aan afgrijselijks in het leven meemaakte, de overrompeling van België in 1914, de verovering van Abyssinië en de inmenging der totalitaire staten in het Spaansche conflict, - dat alles heeft hem de bittere voldoening geschonken, zich aanvankelijk niet vergist te hebben in de Menschheid:

> ...Je haïs tous les hommes,
> Les uns, parce qu'ils sont méchants et malfaisants,
> Et les autres pour être aux méchants complaisants...

En we begrijpen, na het lezen van ‘La Jeunesse d'un Clerc’, ‘Précision’ en ‘Un Régulier dans le Siècle’ beter en scherper de verontwaardiging van Jean-Jacques over het feit, dat Molière zijn Alceste heeft gemaakt tot het middenpunt van een blijspel.

Bovenal heeft Benda een zedelijk standpunt willen innemen. ‘Une position morale’, zoo luidt een zijner meest representatieve zinnen (p. 150), ‘est une tout autre chose que le doute scientifique et (que) l'état de clerc n'a rien du dilettante’.

Benda wacht op den dood. Hij schreef ‘Un Régulier’ in de verwachting dat het zijn laatste boek zou worden; het is een lijvige bundel codicillen bij die lange reeks keurig en nauwkeurig opgestelde geestelijke testamenten, waarvan het allereerste, in 1910 verschenen, reeds ‘Mon premier Testament’ heette. Deze vijand van Bergson baseert zijn verontwaardiging over het onrecht in de wereld op het verfoeien van al wat onrechtvaardigheid en gebrek aan logica beteekent. De inval in België is minder gruwelijk omdat de Duitschers het land hebben uitgemoord (dat hebben ze in de Fransche bezette gebieden evenzeer gedaan), dan omdat Duitschland de neutraliteit had geschonden van een land waarvan het zelf die neutraliteit had gewaarborgd: daarom gaat de vergelijking met de door de Russen in Oost-Pruisen gepleegde wandaden niet op.

Zijn haat voor de vrouw is consequent. Hier staat Benda erg ver van

een Montherlant: deze wil hoofdzakelijk, in zijn heiligdom van kunstenaar, niet gestoord worden door de inmenging, in zijn leven, van de 'biophagen' bij uitnemendheid: de verliefde of de liefhebbende vrouw; maar zijn temperament dwingt hèm, het verachtelijk gebruiksartikel op tijd en stond te consumeeren. Bij den mathematicus Benda ontbreekt deze prikkel (g r o s s o m o d o althans). Zijn misogynie heeft een zedelijken oorsprong. De vrouw, het huwelijk, het gezin, eischen de 'anti-clericale' (Iet wel: in de loutere Bendaëske beteekenis van het woord!) plicht, de gedachte in dienst te stellen van iets maatschappelijks.

En nu hij, na zeventig jaar zwerven op een oceaan - waarvan de golfslag heel wat machtiger was dan zijn eigen wil, een kalme zee te bevaren of een stormachtige tot rust te dwingen - land in zicht krijgt; nu, dus, het eind van de beproeving, wiskundig of statistisch berekend, nabij mag heeten, nu is hij om slechts één ding diep verheugd: dat zijn coelibaat standvastig is geweest, en hij geen nieuw levend wezen de ongevraagde beproeving heeft opgelegd, die hij, onvolgroeid Weltschmerzlijder en onschuldig slachtoffer van ouderlijke onverantwoordelijkheid, zoolang heeft moeten doorstaan.

MARTIN J. PREMSELA

Europeaan en Duitscher
Dr. P J. Bouman, Van Renaissance tot wereldoorlog H.J. Paris, Amsterdam; f 3.75, f 4.50

Is er een Homo germanicus? In den zin zooals men b.v. van den homo economicus kan spreken als ideaal-typische figuur. De vraag wil, dunkt mij, niet uit de gedachten wijken van ieder, die zich, inzonderheid sinds 1933, min of meer dringend en vaak met het probleem heeft bezig gehouden, dat Duitschland de wereld weer stelt. Meer dan een theoretisch probleem. Immers: het is niet minder dan dat van ons aller toekomst. Men kan, in de laatste jaren, bijna geen grooter of kleiner geschrift, geen verhandeling of artikel over het land in kwestie ter hand nemen, of het rijst expliciet of impliciet uit de bladzijden op. Twee voorbeelden slechts uit één tijdschrift-nummer: een der jongste van Schwarzschild's 'Tagebuch'. De vermaarde kenner van al wat Duitsch is stelt daar in een artikel: 'Lord Halifax spricht zu fremden Menschen', de vraag: 'Is de homo germanicus werkelijk zóó'? Waarmee hij dus, als een axioma, het bestaan van den 'Duitschen mensch' als bizonder type vooropstelt. Zijn betoog strekt om, aan een bizonder geval, weer eens aan te toonen, dat de Britsche 'gentleman' van het publicschool-Oxfordtype, zooals Lord Halifax er een is, van de psychologie van den gemiddelden Duitscher een volkomen foutieve, ja imaginaire voor-

stelling heeft. En Schwarzschild durft, zegt hij uitdrukkelijk, in ieder geval de bewering aan, dat de opvatting, zooals die uit een recente rede van dezen lord omtrent de geestesgesteldheid der Duitschers bleek, voor 99 percent van zijn, Schwarzschild's, landgenooten niet geldig is. In hetzelfde nummer kan men, als vanzelfsprekend, in de inleiding tot interessante historische mededeelingen van den bekenden Franschen ex-premier André Tardieu, Clemenceau's medewerker, de uitdrukking: ‘het eeuwige Duitschland’ aantreffen. Het eeuwige Duitschland, waartegen de Franschen van '14 tot '18 een strijd op leven en dood - van Frankrijk - moesten strijden en dat, na een korte eclips, in zijn echte en verschrikkelijke gedaante sinds '33 is herrezen. Is deze opvatting, die van den gemiddelden beschaafden Franschman, niet eene, die impliciet het bestaan van den eveneens seculairen Homo Germanicus aanneemt? Hoe licht zou het vallen, deze voorbeelden te vertien- ja verhonderdvoudigen! Slechts één zij nog vermeld, omdat er, in den vorm van een controvers, het eminent ‘practische’ karakter van het probleem - indien het als probleem wordt beseft en niet als axioma aanvaard - zoo bizonder duidelijk uit spreekt. Ik denk aan een verschil van meening over de historische wortels der thans in Duitschland heerschende ideologie, - heerschend over het volk, opgelegd en systematisch doorgevoerd door den Staat, wat, zooals vooral Dr. Rauschning in zijn voortreffelijk boek: ‘Die Revolution des Nihilismus’ heeft aangetoond, in het geheel niet zeggen wil, dat de werkelijke heerschers in het huidige Duitschland, de nieuwe ‘élite’, zelf eenige ‘ideologie’ aanhangen - dat men kan aantreffen in het te Parijs verschijnende ‘Zeitschrift für freie Deutsche Forschung’ naar aanleiding van het, ook volgens den recensent, uitmuntende boek van een Franschen geleerde, professor Edmond Vermeil: ‘Doctrinaires de la révolution allemande’. Deze recensent, Dr. Bruno Frei, bestrijdt met alle waardeering van Vermeil's groote eruditie en scherpzinnigheid, diens opvatting, dat het Nazisme een rechtstreeksche voortzetting is van de Duitsche gedachte. Ook deze Fransche geleerde immers neemt deel aan de gedachte, dat er een ‘eeuwig’ Duitschland is. Frei zegt: volgens Vermeil heeft het Duitsche nationalisme een religieuzen wortel; het is het legitieme erfdeel der Reformatie; het is romantisch-religieus en niet, zooals het nationalisme der Westersche volken, logisch-rationeel. De marxistisch - vergis ik me niet, vulgair-marxistisch-georiënteerde - recensent nu bestrijdt dit. Hij wil aantoonen, dat eerst sinds de Fransche Revolutie en den diepen - zoowel positieven als vooral ook negatieven - invloed, dien zij op het Duitsche geestesleven heeft uitgeoefend, een geestelijke verwijdering, iets als een afgrond tusschen Duitschland en het Westen is ontstaan. Het is hier de plaats niet - de ruimte

vooral zou er voor ontbreken - om deze controverse nader toe te lichten en er een eigen meening over te formuleeren. Het zij genoeg er nog eens op te wijzen, dat het inderdaad om veel meer gaat dan om een 'Doctorfrage'. Indien Schwarzschild, Tardieu, Vermeil en honderd anderen gelijk hebben, is er, ook in een afzienbare toekomst, ook na een nieuwe katastrofe - een nieuwen wereldoorlog b.v. - geen sprake van, dat Duitschland en de Duitschers zich in hun, door de natuur (de geographische omstandigheden) en de geschiedenis (van de laatste 1000 jaar) voorgeschreven lotsbestemming ooit duurzaam zouden kunnen schikken, ooit zich zouden 'aanpassen' aan het Westen. Indien de Homo germanicus werkelijk bestaat - en zeer veel schijnt er, in ieder geval, voor te pleiten - kan men zich geen vreedzaam Europa, geen Europa, dat niet steeds op den rand van de hel zou wankelen, denken zonder een politiek machteloos Duitsch volk, machteloos zooals het van 1648 tot 1848 - grosso modo - was.

Is het te stout om aan te nemen, dat dit probleem, het verschrikkelijke probleem van de 'existentie' - om een mode-woord te gebruiken - van den Homo germanicus eigenlijk ten grondslag ligt aan de verleden jaar verschenen inhoudrijke en vlijtige studie, die de trouwe medewerker van deze periodiek Dr. P.J. Bouman het licht deed zien onder den titel: 'Van Renaissance tot Wereldoorlog?' De titel wekt eenige bevreemding, die de ondertitel: 'Vier eeuwen Europeesche cultuurgeschiedenis', m.i. niet opheft. Immers: van 'Renaissance' - een toch in hoofdzaak met cultuur-historischen inhoud geladen woord, dat meer een ontzaglijk complex van cultuur-historische verschijnselen dan een af te bakenen tijdvak der Europeesche geschiedenis omvat - zou men eerder tot 'Romantiek' b.v. of tot 'Verlichting' verwachten, dan tot 'Wereldoorlog'. In dezen titel ligt iets dat niet klopt. Is het historisch te rechtvaardigen, zoo geheel onvergelijkbare historische objecten als begin- en eindpunt van een onderzoek te stellen? En dat de ondertitel, die dan in ieder geval beter de hoofdtitel had kunnen zijn, deze anomalie zou opheffen of verzachten, kan toch moeilijk worden aangenomen. Een cultuurgeschiedenis, dus: een geschiedenis van wat men, vulgair, meestal onder het woord 'cultuur' samenvat, waarbij dient opgemerkt, dat er over den inhoud van dit woord zeker diep verschil van meening kan bestaan, al omschrijft de auteur bij het begin van zijn Inleiding: Cultuur is de levensstijl van een samenleving, zulk een geschiedenis kan slechts zeer willekeurig door een oorlog - hoe geweldig die ook zijn moge - worden begrensd. Is de oorlog zelf een cultuur-verschijnsel of althans de uiting van een bepaalde cultuur? Onderbreekt of beëindigt hij een bepaalde cultuur-ontwikkeling, of voltooit hij deze? Zie, zulke vragen doet de titel reeds

rijzen. En Inleiding zoowel als inhoud niet minder. Een gebrek of fout is dit zeker niet. Integendeel: indien een boek, vooral een wetenschappelijk geschrift, geen vragen deed rijzen, waar zou het voor dienen? Maar wel mag men vragen, of de vragen die de studie stelt, juist gesteld zijn. Of de eigenlijke kwestie of kwestie's, waar het om te doen is, genoegzaam duidelijk aan de oppervlakte treden en zijn geformuleerd. En daarop zou ik, naar aanleiding van Dr. Bouman's jongste geschrift, niet gaarne ja zeggen. De Inleiding culmineert, dunkt me, in deze conclusie: 'Wij zijn op weg ons historisch oordeel over de laatste vier eeuwen te herzien. De levensstijl - [zie de definitie van den auteur hierboven: levensstijl = cultuur] - die ons, West-Europeanen, het sterkst beïnvloed heeft, is in een tijd van geweld en machteloosheid ten gronde gegaan. Irrationeele krachten, die wij reeds verdwenen achtten, flitsen weer door ons oude werelddeel. Het terugzien op het verleden kan het begrip scherpen voor de cultureele mogelijkheden der naaste toekomst.' Een conclusie, die te veel en te weinig zegt. Indien wij 'op weg zijn', indien wij, anders gezegd, verplicht zijn ons historisch oordeel over de laatste 4 eeuwen te herzien, d.w.z. zooals de auteur min of meer uitvoerig doet, in critischen zin te herzien, in den geest te herzien, zooals sommige, vooral D u i t s c h e denkers (een Schopenhauer, een Burckhardt, een Nietzsche, - vreemd genoeg noemt Dr. Bouman de radicaalsten van deze Duitschers, beiden toevallig ook nog practische antagonisten maar theoretische broeders: Ludwig Klages en Theodor Lessing niet) reeds sinds decenniën hebben gedaan, dan moeten wij niet slechts 4 eeuwen terugzien of teruggaan, maar minstens 10 en liever 25. Een terugblik, die ons hetzij naar het begin der Europeesche Middeleeuwen voert of naar het ontstaan der Grieksche philosophie. De cultuurontwikkeling van Europa, die ons de huidige wetenschap, de huidige techniek en den huidigen oorlog heeft gebracht, is - weten wij toch zeker sinds Max Weber - een rechtstreeksche voortzetting van de Europeesche, specifiek Europeesche, unieke ontwikkeling onzer Middeleeuwen. (Van o n z e Middeleeuwen in tegenstelling tot die van andere groote culturen: de Chineesche of de Indische b.v.). En dat onze levensstijl, alias cultuur, d.w.z. de W e s t e r s c h e cultuurvormen, ruw weg gesproken, die der Westersche zoogenaamde democratieën (de Amerikaansche als grootste toch zeker niet te vergeten!) ten onder zouden zijn gegaan in een tijd van geweld en machteloosheid, is dit niet een 'defaitisme', dat zoomin den 'democraat' - als hoedanig wij den auteur toch wel mogen beschouwen, daar hij, voor zoover mij bekend is, noch 'Nazi', noch 'Stalinist' is - als den historicus past? Men kan, redelijkerwijs gesproken, niet ontkennen, dat onze cultuur of levensstijl - de westersche dan - groot gevaar loopt, onder te

gaan. Aan profeten heeft het in dat opzicht sinds Burckhardt, en vooral sinds 1914 niet ontbroken. Maar mag de historicus zeggen, dat het al zoover is? Hij gaat daar ongetwijfeld zijn boekje mee te buiten.

Wat is eigenlijk de these, die Dr. Bouman in zijn boek heeft trachten te fundeeren? Het is misschien het beste, ze met enkele zijner uitspraken te belichten.

'Omstreeks 1880 raakte de Westersche wereldlijk-intellectualistische cultuur over haar hoogtepunt heen. Haar disproportionaliteit kwam steeds duidelijker aan het licht en voor het eerst sedert langen tijd werd twijfel geopperd aan het rationalistisch absolutisme der wetenschap.' (blz. 264)

'De oorlogscatastrophe van 1914 was geen toevallige gebeurtenis; zij lag besloten in een langdurige ontwikkeling der cultuur, zij was een symptoom van de innerlijke ontwrichting van een samenleving, die de krachten welke zij had opgeroepen, niet meer kon beheerschen.' (blz. 276)

'In de groote lijnen van mijn onvolledige schets kwam vooral naar voren, hoe de expansieve West-Europeesche levensstijl ook het gebied der meer irrationeele Midden-Europeesche cultuur veroverde. Toch drong het Westelijk rationalisme nooit tot in de kern der Midden-Europeesche cultuursfeer door. Duitschland en Italië namen wel het industrialisme en bepaalde vormen van democratie over, doch de ware geestdrift voor het klassieke Manchester-kapitalisme en het Fransche gelijkheidsidealisme hebben zij nooit gekend. Mijn these over de fundamenteele verschillen tusschen de West- en de Midden-Europeesche cultuur, waarvan de beteekenis voor de 19e eeuw scheen te vervagen, wordt door het verloop van de gebeurtenissen sedert 1914 bevestigd. Opnieuw is gebleken, welke diepe kloof Midden- van West-Europa scheidt. De as Rome-Berlijn duidt méér aan dan een recente politieke constellatie. Zij heeft een cultuurhistorische voorgeschiedenis, die zich over eeuwen uitstrekt.' (blz. 277)

De stelling is dus: er zijn fundamenteele verschillen tusschen het Westen en het Midden van Europa (Duitschland). Waarom Italië, welks ontwikkeling, ook cultureel, een geheel andere is geweest, hier op ééne lijn wordt gesteld met Germanië, is onduidelijk en m.i. een absurditeit. Die fundamenteele verschillen zijn seculair. Dr. Bouman erkent dus het bestaan van den Homo germanicus, minstens sinds 4 eeuwen. Maar er is geen reden hem dan geen veel langer existentie toe te kennen. Hij dateert (Fransche these) zeker al uit de vroege Middeleeuwen: de ineenstorting van het Karolingische Rijk. De Homo germanicus heeft zich, ook in de 19e eeuw, niet aan het Westersche denken weten aan te passen. Tot zoover verdedigt Dr.

Bouman een stelling, die vóór hem reeds door de beste Duitschers (een Max Weber, een Troeltsch, Marxisten als Mehring) was toegelicht. Ware het daarbij gebleven en had de schrijver dit aan de hand der West- en Middeneuropeesche geschiedenis nog eens toegelicht, hij zou geen overbodig, misschien een nuttig werk hebben verricht. Maar hij is verder gegaan. Hij heeft bovendien de stelling willen verdedigen, dat de specifiek Westersche (Fransche en Britsche) cultureele ontwikkeling in zichzelve de kiemen van ondergang draagt. 'De tragedie van het moderne Europa - waarschijnlijk van alle huidige modern-industrieele culturen (?? v. R.) - ligt in de wanverhouding tusschen de ware cultuurscheppende krachten en de ongebreidelde technisch-materialistische expansiviteit; een wanverhouding, die ook tot uiting komt in de wijze, waarop de kennis van den mensch achterbleef bij de wetenschap der levenlooze natuur.' Men kent de wijs en den tekst. Burckhardt is tegenwoordig populair onder intellectueelen. Het cultuur-pessimisme van een kleine Duitsche élite (de lijn Schopenhauer), specifiek Duitsch cultuur-verschijnsel, is sinds 1933 mode geworden, ook in ons land. Het is echter een gevaarlijke en, wat uit een wetenschappelijk oogpunt erger is, nog altijd niet bewijsbare these. Ook Dr. Bouman is daar niet in geslaagd. Zijn studie getuigt van groote vlijt en groote belezenheid. Maar de stelling, dat de Westersche cultuur ten onder moet gaan, omdat zij in zichzelve ontbindende krachten heeft, die zij niet kan meester worden, is een hypothese. Meer niet. Indien Europa door de seculaire existentie van den Homo germanicus - en door niets anders, want de Italiaansche mensch is niet gevaarlijk! - tot ondergang in een nieuwen wereldoorlog is veroordeeld, wil dit immers in 't geheel niet zeggen, dat het Westersche rationalisme in de wijdere overige wereld (Amerika, Rusland, het nieuwe China, Australië, Afrika) niet glansrijk zal voortleven, zij 't in andere gedaanten.

W. VAN RAVESTEYN

De samenspraak met zichzelf
Julien Green, Journal (tweede deel) 1935-1939 Plon, Parijs

Er is grondstof en half (of heel) fabrikaat. Het is de taak van den schrijver het eerste tot de andere categorieën te transformeeren. Zoo besluipt dengene, die door de spanningen van de 'directe actie' bezocht wordt, niet de behoefte een dagboek te houden, tenzij over uiterlijke dingen zooals een schilder buiten schetsen maakt. De waarde van het dagboek wordt bepaald door de mate van de s i n c é r i t é . Sincérité is voor hem innerlijke waarheid. De drang, die gemakkelijk tot een obsessie wordt, in talrijke groote Fransche

schrijvers daartoe werd, ontspruit uit de vrees dupe te zijn, in dit geval van zichzelf, van zelfbedrog.

Green bekent zich hiermee evenals in andere opzichten tot de school van Gide, herhaaldelijk haalt hij uitspraken van Gide aan. Een determineerende trek van het wezen bindt hen, welke voor een ieder, die dit en andere werken van Green leest, niet behoeft te worden blootgelegd. Deze beiden gemeene vereenzaming naar zekere zijde bevordert de begeerte den ban van de persoonlijkheid te breken door velen deelgenoot te maken van indrukken, gewaarwordingen, overpeinzingen, door dagelijksche ervaringen ingegeven. Maar de wetenschap, dat velen ze zullen lezen, belemmert de immediaatheid van de uitstorting en daarmee de goede trouw, in den fijnsten zin van het woord. Green beseft dit, ettelijke malen komt hij op dezen weerstand terug, dien hij met alle middelen tracht te verhelpen, al neemt hij zich voor geen dagboek meer te houden, althans het publiceeren er aan te geven.

Het tweede stadium in zijn ontwikkeling zou zich aldus voltrekken. Het eerste vervulde zich met het schrijven en openbaar maken van deze aanteekeningen, wat met de verzwakking van de kunstkracht, het ware scheppingsvermogen, zoozeer samenviel, dat de storing van het evenwicht ten gevolge van dit falen hem moest drijven tot het vastleggen van wat in den stroom van de dagen bezinkt, althans eenig spoor laat. Maar daarmee verergerde hij die onmacht, omdat in deze bladen als in een fuik de visschen binnenzwemmen, waarvan de herinnering hem anders, in welke vervorming ook, voor het schrijven van romans of verhalen gediend zou hebben. En daar de s i n c é r i t é het zwaarst is wanneer ze zich aangaande eigen gebreken, die zich aan den wil onttrekken, laat gelden, komt eenige malen met klem aan den dag, welk een moeite hij met het componeeren van zijn laatste werken had.

Al deze notities ontleenen hun beteekenis aan die van dengene, die ze schreef en die, niet bij toeval, schrijver is. De verscheidenheid maakt het boek tot meer of minder dan een zielsbelijdenis, hoe men het neemt. De ziel, het buitenzinlijke, het onuitsprekelijke speelt er een groote rol, maar deze vluchtige aanrakingen wisselen af mèt, krijgen relièf dóór andere met gemakkelijker aan te boren lagen van besef of waarneemvermogen.

Zelf omschrijft hij zijn doel als een zoo getrouw mogelijk portret van een schrijver uit onzen tijd. Hij beproeft aan droomen een vorm te geven, het onwerkelijke wezenlijk te maken. Hij onthult zich hier als een Godzoeker, die het leven wil te buiten gaan: ‘chaque homme recommence l'histoire du monde, chaque homme la finit’.

‘Le voyageur sur la terre’ heet een van zijn bundels. Zooals hij geneigd is het verlaten van het moederlijf met een soort dood gelijk te

stellen, zoo gaat hij uit van het innerlijke bestaan, waaruit hij duikt in het andere, 'l'autre sommeil', schelpenvisscher, die er dichterlijk gekleurde anecdoten uit opdraagt. Want deze vangen evenals de bewegingen van de ziel dien laten gloed, welke zich vereenzelvigt met het zich verdiepen in den bijbel, van hem, den puritein. Het karakter van samenspraak met zich zelf hangt er mee samen: 'débat entre ce qui est vrai et veut me gouverner, et ce qui est illusoire et me fascine'. Als het laatste, het zien van 'the romantic side of familiar things' zwicht, dreigt de veer van wat tot schrijven dwingt te breken. Maar dit op zich zelf verhoogt de waarde van dit belangwekkende document.

H. VAN LOON

Rassenleer en anti-semitisme
De rassen der menschheid. Wording, strijd en toekomst N.V. Uitg. Mij. Elsevier A'dam; f4.90, f5.90

Sedert een aantal jaren zijn de rassentheorieën steeds meer in het middelpunt der belangstelling komen te staan. Het al of niet behooren tot een bepaald ras heeft voor duizenden onzer tijdgenooten vaak treurige gevolgen. Duitschland was het eerste land, dat de rassentheorieën, althans volgens een bepaalde, subjectieve en zeer aanvechtbare uitleg, in praktijk bracht. Andere landen, als Italië en Hongarije, volgden.

Het hier te bespreken werk, geschreven door eenige vooraanstaande Nederlandsche geleerden, n.l. door een anatoom (Prof. Dr. J.A.J. Barge), door een geneticus (Dr. J. Hagedoorn) en door twee sociologen (Prof. Mr. S.R. Steinmetz en Dr. R. Steinmetz), wil den Nederlandschen lezer wegwijs maken in het wirwar van hele en halve waarheden, verzinsels, theorieën, al of niet vervalscht, die men in couranten, tijdschriften en boeken over de rassentheorieën zoo veelvuldig aantreft.

Prof. Barge geeft een overzicht van de verspreiding en de indeeling der menschenrassen. De indeeling berust alleen op verschil in lichamelijke kenmerken, dus afmetingen van schedel, inplanting der haren, huidkleur, enz. Prof. Barge legt er de nadruk op, dat tot nu toe te weinig bekend is van de geestelijke eigenschappen, waarin de rassen eventueel verschillen, om daarop een rassenindeeling te baseeren. Wat het Joodsche 'ras' betreft, merkt Prof. Barge het volgende op:

'Het is veel juister om te spreken van den Joodschen stam, dan van het Joodsche ras, al zijn ook, mede onder invloed van een bepaalde eigen cultuur, sommige uiterlijke kenmerken, zij het lang niet altijd in dezelfde combinaties, gefixeerd.'

De Joden zouden een mengsel zijn van het Oriëntaliede, langhoofdige, en Armeniede, rondhoofdige ras, met nog verschillende bijmengingen.

Dr. J. Hagedoorn, die het hoofdstuk ‘Erfelijkheid en Rasverbetering’ behandelt, bespreekt daarin de vraag, of de verschillende menschenrassen een gemeenschappelijken voorvader gehad hebben, een vraag, waarop de wetenschap tot nu toe geen afdoend antwoord weet te geven. Wat de eugenese en rasverbetering betreft, merkt Dr. Hagedoorn op, dat het lage peil bij bepaalde bevolkingsgroepen vaak te wijten is aan het voorkomen van ziekten bij de leden dier groepen. Een besmetting met mijnworm of malaria kan een groot deel der menschelijke energie absorbeeren, en aldus oorzaak zijn voor het ontstaan van een laag levenspeil bij verschillende groepen.

Van groot belang voor de geheele menschheid is de studie der erfelijke ziekten. Daarbij moet men wel bedenken, dat bij elke ziekte, naast een schadelijke werking van buiten af op het lichaam, de aangeboren, dus erfelijke eigenschappen van den mensch een belangrijke rol spelen. Vele menschen hebben een aangeboren immuniteit voor een bepaalde ziekte, anderen zijn daarentegen zeer gevoelig voor dezelfde ziekte.

Sterilisatie zou, naar Dr. Hagedoorn meent, pas na eenige eeuwen het gewenschte resultaat geven, dat het aantal geestelijk of lichamelijk onvolwaardigen afneemt. Slechts in gevallen, waarbij sprake is van z.g. dominant erfelijke ziekten zou sterilisatie zijn nut afwerpen. Het menschelijk ingrijpen wordt in het algemeen verworpen. Een streng verbod van huwelijken tusschen bloedverwanten zal het aantal kinderen met aangeboren constitutiegebreken sneller doen verminderen dan een sterilisatiegebod. Niet alleen huwelijken tusschen neef en nicht, maar ook tusschen achterneef en achternicht acht Dr. Hagedoorn uit den booze.

Het is theoretisch zelfs denkbaar, zooals door sommige schrijvers als Müller betoogd wordt, dat men in de toekomst de kinderen zal laten afstammen van genetisch gunstige vaders. De kunstmatige bevruchting vindt in de fokkerswereld reeds veelvuldige toepassing. In het hoofdstuk over ‘De dwaling der Anthroposociologie’ onderwerpt Prof. Dr. S.R. Steinmetz, de opvattingen van anthroposociologen als Houston Stewart Chamberlain en Schemann aan een grondige critiek. De leidende gedachte van hun leer is, dat de belangrijkste verschijnselen en veranderingen op historisch, sociaal en cultureel gebied voortvloeien uit het geestelijk verschil der menschenrassen en subrassen. De Anthroposociologie onderscheidde in het Blanke, Europeesche ras vooral drie subrassen: het Noordsche, het Alpijnsche en het Mediterrane. Het meest begaafde subras van het Blanke ras, dat de hoogste beschaving zou hebben bereikt, en dat geroepen was alle andere rassen te overtreffen en te overheerschen, zou volgens deze theorieën het Noordsche zijn, gekenmerkt

door: lichte huid en haar, blauwe oogen, hooge gestalte, en bovenal langhoofdigheid, d.w.z. dat de schedelafmeting van voren naar achteren die van links naar rechts aanmerkelijk overtreft.

Alle volkeren, die voor een belangrijk deel aan de beschaving hebben bijgedragen, benevens alle geniale enkelingen, zouden 'Ariërs', zooals de Noordsche menschen later genoemd werden (foutief, daar 'Arisch' een taalkundig begrip is, en men ook niet van een 'langhoofdige' taal kan spreken) zijn geweest.

Het gelukte echter niet, een oorzakelijk verband te vinden tusschen de lichamelijke raskenmerken der Ariërs en hun superieure, geestelijke kwaliteiten.

Als essentieele en beslissende eigenschap van den Ariër werd vooral zijn langhoofdigheid (dolichocephalie) beschouwd. De negers echter, die door de voorstanders van de Arische superioriteit als hopeloos inferieur en minderwaardig werden beschouwd, zijn ook langschedelig. Bovendien werd op goede gronden aangetoond, dat de breede schedel door zijn vorm in staat is, een grootere hersenmassa dan de lange te herbergen. Men moet hierbij echter wel bedenken, dat niet de quantiteit, maar daarnaast ook de kwaliteit, als men het zoo mag uitdrukken, der hersencellen van belang is voor de geestelijke prestaties van een individu.

De eenzijdigheid, die de veelheid der invloeden over het hoofd zag, en in één enkelen, n.l. het ras en zijn erfelijke eigenschappen, de geestelijke en sociale almacht zag, was het groote gebrek der Anthroposociologen, dat dreigt bij hun nakomelingen, de tegenwoordige aanhangers van de gedachte van de uitverkorenheid van één ras of van één volk, terug te keeren, nu met veel gevaarlijker gevolgen, maar eveneens met miskenning der feiten.

In het hoofdstuk over de Joden wijst Prof. Steinmetz er op, dat het betrekkelijk klein aantal Joden veel meer dan menig groot volk voor de beschaving der menschheid heeft gedaan. Hij prijst de rijkdom van hun aanleg, en de talrijkheid der hoogbegaafden. Aan de andere kant zijn er natuurlijk ook slechte Joden geweest, die misdaden en uitbuiting, vaak van eigen rasgenooten, op hun rekening hebben staan. Maar merkt Prof. Steinmetz dienaangaande op: 'Ik wil de Joden van al die vlekken niet schoonwasschen, maar ik wil verklaren en... vergelijken met anderen'.

Als vergelijking gebruikt prof. Steinmetz dan het gedrag, meestal wangedrag der koloniseerende volkeren, ook de Nederlanders, en merkt dan op:

'Natuurlijk is de groote meerderheid der Blanken geheel onschuldig aan de wreedheid en brutaliteiten, waarmee dit (het koloniseeren), gepaard ging. Evenzoo hebben, niet alle Joden, slechts betrekkelijk

zeer weinigen, zich schuldig gemaakt aan de door Joden gepleegde misdaden'.

Dr. R. Steinmetz behandelt in een afzonderlijk hoofdstuk het Noordsche ras en zijn verheerlijking in Duitschland.

Nergens was de typisch West-Europeesche vorm van samenleving, de natie, het resultaat van langdurige gemeenschap en samensmelting van kultuur en belangen binnen de grenzen van verouderde vorstelijke macht zoo weinig volkomen geworden als in Duitschland. Toen de meeste omliggende volken reeds lang in nationale vormen tot vaster eenheden van politiek en sociaal leven waren geworden, waren de Duitsche volken nog zoekende naar het kenmerk van hun nationale saamhoorigheid. En toen er eindelijk in 1871 een zekere eenheid tot stand was gekomen, waren zich niet slechts andere criteria van saamhoorigheid reeds in het volksbesef gaan vormen, maar was deze jonge eenheid ook weinig bevredigend, gezien de zware eischen die weldra aan haar werden gesteld. Het meest in het oog vallende kenmerk van volkssamenhang, de taal, stemde niet overeen met de politieke grenzen, nergens bestonden zoo intensieve betrekkingen tot verschillende buurvolken en nergens werd daarom zoo in het vage maar tegelijk zoo bewust, naar een dieper en duidelijker kenmerk van saamhoorigheid verlangd. De Noordsche rasgedachte, toen nog in populairen vorm de Germaansche gedachte, moest op het eerste gezicht juist voor het Duitsche volk veel aanlokkelijks hebben. Het z.g. Pangermanisme hield geen stand aan de grenzen, vereenigde met volken waaraan men zich vagelijk verwant gevoelde, en die men, geheel buiten de politieke organisatie om, tengevolge van den schijnbaren en uiterlijken bloei van Noord-Europa in die dagen, samen met zichzelve, als menschelijk superieur beschouwde. Deze vereering en vergoding van het eigen ras en het eigen volk veroorzaakt niet alleen dat men de fouten van zichzelf niet ziet, maar meer nog, dat men van het principe uitgaat, dat anderen, die niet tot hetzelfde ras behooren, daardoor al inferieur zijn, en men het moreele recht heeft, hen te beheerschen. De heiliging van de geheele soort, van het eigen ras, leidt tot afstomping op de individueele keuze, werkt ont-individualiseerend en nivelleerend, met als direct resultaat: het ontstaan der kudde.

Wat de wetten tot bescherming van het Duitsche ras betreft, merkt Dr. Steinmetz op, dat de minister van landbouw Darré zijn inzicht in de kruising der menschenrassen, en de eugenese, die voor het Duitsche volk moet worden toegepast, aan de moderne veefokkerij ontleende, daarbij vergetende, dat er een principieel verschil bestaat tusschen het fokken van vee, en het huwen van menschen. De Duitsche eugenese heeft echter minder tot doel een geestelijk gezond en tot groote geestelijke prestaties in staat zijnde menschenras te

scheppen, dan wel het fokken van lichamelijk sterke, d.w.z. voor den oorlog geschikte individuen.

Dit blijkt o.a. wel daaruit, dat men zoowel van studenten en docenten als ambtenaren militaire bruikbaarheid als minimale maatstaf van minimale gezondheid opstelt, en als voorwaarde eischt tot uitoefening van een burgerlijk ambt.

In het hoofdstuk over het Duitsche anti-semitisme bespreekt Dr. Steinmetz het aandeel der Joden aan de cultuur. Natuurlijk is een waardeering van het Joodsche aandeel aan den opbouw van onze cultuur van subjectieve momenten afhankelijk. Men kan echter zeggen, aldus de schrijver, dat het positief aandeel van de Joden aan den opbouw van onze cultuur in de ruimste beteekenis van het woord zoo groot is geweest, dat men om deze te ontkennen of te verwerpen, de geheele Westersche cultuur met Christendom en veel meer, overboord moet werpen. Wellicht nog grooter was het aandeel der Joden, vooral in de latere tijd, aan de specifiek Duitsche cultuur, ook al staat dit aandeel, meer intellectueel en democratisch als het was, in krasse tegenspraak tot wat men tegenwoordig in Duitschland Duitsch pleegt te noemen.

Wanneer er een rechter moet zijn, om over waarde of onwaarde van den Joodschen geest voor den Duitschen te oordeelen, dan zegt ons het oordeel van Goethe en Schiller, die meenden van den Jood Spinoza te kunnen leeren en hun gedachten ten deele op de zijne te moeten opbouwen, meer dan dat van welke rastheoreticus ook.

Het ras vormt slechts een der factoren in de menschelijke samenleving, d.w.z. de wenschelijkheid van bepaalde raseigenschappen is van tallooze factoren afhankelijk. Slechts de meest beperkte eigenwaan kan doen gelooven, dat eenig sterveling ten bate van verre nageslachten de wenschelijke eigenschappen zou vermogen te bepalen.

Dit boek, geschreven door geleerden van naam, geeft een critische behandeling van het rassenvraagstuk, en van het met dit vraagstuk nauw in verband staande anti-semitisme. Op grond van hun wetenschappelijk inzicht, komen de schrijvers tot de conclusie, dat de rassentheorie, die het Joodsche-volk tot een minderwaardig ras verklaart, niet houdbaar is, integendeel. Vooral op intellectueel gebied immers, kunnen de Joden de vergelijking met anderen glansrijk doorstaan. Maar zelfs al zou dit niet het geval zijn, dan zou nog de menschenliefde het moeten winnen van de rassenhaat.

J.Z. BARUCH

Anti-semitisme en Jodendom. Een bundel studies over een actueel vraagstuk onder redactie van prof. dr. H.J. Pos Van Loghum Slaterus N.V., Arnhem; f1.25

Het anti-semitisme is de laatste jaren een actueel vraagstuk geworden. Voor een tiental jaren was het in West-Europa, b.v. in ons land, als politieke strijdleuze practisch onbekend, thans vormt het anti-semitisme een punt van het programma van een zich Nederlandsch noemende politieke partij, en wordt het land overstroomd met al of niet uit Duitschland geïmporteerde anti-semietische pamfletten en brochures. Juist onze tijd, met zijn 'herwaardeering aller waarden', met zijn snel en gejaagd, maar tevens veelomvattend leven, dat het vaak onmogelijk maakt, op belangrijke vraagstukken dieper in te gaan, zoodat maar al te vaak slechts op het gevoel of instinct, maar niet volgens het verstand geoordeeld wordt, brengt het gevaar met zich mee, dat de anti-semietische propaganda, die zich in de eerste plaats tot het instinct en niet tot het verstand richt, ingang vindt. Het hier te bespreken boek richt zich niet tot het instinct, maar tot het verstand. 'Deze studie,' zegt prof. Pos in zijn inleiding, 'wil niets opleggen, maar wil een oproep zijn tot een vrij en bezonnen oordeel, tot een houding die groote Nederlandsche tradities waardig voortzet.' De verschillende bijdragen, uitgezonderd de eerste, handelende over het anti-semitisme als historisch verschijnsel, zijn geschreven door niet-Joodsche Nederlanders, die, ieder op eigen vakgebied, slechts een wetenschappelijk gefundeerde bijdrage, en slechts een oordeel, berustend op feiten, en niet op gevoelens of vooroordeelen, hebben willen vellen. Slechts dr. Menno ter Braak gaat uit van zijn vooringenomen, philo-semietische inspiratie, al wordt zijn oordeel over de beteekenis der Joden in litteratuur door zakelijke gronden ondersteund.

Een uitvoerige bespreking van de diverse studies zou ons te ver voeren, slechts op een enkele willen we iets dieper ingaan. Zoo kunnen we de bijdrage van dr. J. Presser, over het anti-semitisme als historisch verschijnsel, en die van W. Jos de Gruyter over de invloed van de Joodsche geest op de beeldende kunst slechts even noemen, zonder evenwel aan de gedegenheid van deze studies iets af te doen, evenmin als aan die van Wouter Paap over de Joodsche geest en de muziek, waarin de schrijver niet alleen een verhandeling geeft over enkele vooraanstaande Joodsche componisten en uitvoerende kunstenaars, maar ook uitvoerig inlicht over het ontstaan van een specifiek-Joodsche muziek, een proces, dat zich in de laatste jaren, vooral onder invloed van het Zionisme, begint te voltrekken.

De studie over de Joodsche geest en het Recht, van prof. Mr. B.M.

Telders, geeft een overzicht van de voornaamste Joodsche rechtsgeleerden in ons land, en geeft aldus a.h.w. een pendant van het werk van prof. dr. H. Sinzheimer, 'Jüdische Klassiker der Deutschen Rechtswissenschaft'. Zoo behandelt prof. Telders o.a. het werk en de beteekenis van een Jonas Daniel Meijer, secretaris van de grondwetcommissie in 1815, benevens de beteekenis van Prof. en Staatsraad mr. J. Oppenheim, schrijver van het werk 'Het Nederlandsche Gemeenterecht' e.a.

In zijn studie 'Het Jodendom en de Christelijke kerken' behandelt prof. dr. J. Lindeboom de houding der Katholieke en Protestantsche kerken tegen de Joden, waarbij hij tot de conclusie komt, dat, 'terugziende op een geschiedenis van zeventien eeuwen, er voor de kerken weinig aanleiding bestaat, zich hoog te verheffen op haar houding tegenover de Joden'.

Dr. H. van Oyen merkt in zijn zeer lezenswaardig opstel, 'De Joodsche geest en de ethiek', op, dat het Jodendom, naast het monotheïsme, de ethische begrippen van trouw, gerechtigheid, naastenliefde, dapperheid en humaniteit, aan het Christendom heeft overgedragen.

De invloed van de Joodsche geest op het algemeen denken, behandelt prof. Pos aan de hand van eenige beschrijvingen van Joodsche denkers, als Philo van Alexandrië, en Spinoza, terwijl de schrijver bij een bespreking van de figuur Einstein opmerkt, dat 'het lot dat Einstein en zijn leer getroffen heeft, een symbool is van die groote strijd tegen de geest, die in Europa woedt en die met scherp ziedende haat het Jodendom als zijn vijand heeft begrepen... Hierin ligt afkeer van de geest, die zich manifesteert in wetenschap, zedelijkheid en gerechtigheid besloten. Wie tegen deze geest in de cultuur is, moet ook tegen zijn Joodsche dragers zijn'.

In zijn studie 'De Joodsche geest en de litteratuur' betoogt dr. Menno ter Braak, dat de waanzin van het anti-semitisme zoo ver gaat, dat volgens de schrijver van een vorig jaar verschenen Fransch boekje, ook Hitler wordt voorgesteld als een instrument in Joodsche handen, en dat de Joodsche wolf zich vermomd heeft als de anti-Joodsche herder in de persoon van Hitler. Terecht toont de schrijver aan, dat dergelijke ongelooflijkheden, door dik en dun volgehouden, ondanks November-pogroms en dgl., volkomen passen in het 'bij voorbaat vaststaande schema van de Jodenhaat'. De mogelijkheden eener cultuurverrijkende en 'scheppende emancipatie' behandelt dr. Menno ter Braak aan de hand van drie voorbeelden, Julien Benda, Franz Kafka en Leo Sjestof.

'Julien Benda is de zuiverste verpersoonlijking van de ontragische levenshouding, Leo Sjestof is de niet minder zuivere verpersoonlijking van de tragische levenshouding, terwijl Kafka, in wiens proza

de tragiek opgeroepen en voortdurend bezworen wordt tegelijkertijd, tusschen hen in staat.'

'De scheppende assimilatie-emancipatie,' aldus de schrijver, 'is sedert lang mogelijk gebleken; waarom zou zij door een beweging, die van gemeenplaatsen en leugens leeft, definitief ongedaan worden gemaakt?'

In het opstel 'Het anti-semitisme van biologisch standpunt', geschreven door den geneticus dr. P.J. Waardenburg, wordt opgemerkt, dat er 'tusschen lichamelijke en raskarakteristica correlaties bestaan, althans is dit heel aannemelijk'. Echter merkt de schrijver terecht op, (zie hierover ook 'De Rassen der Menschheid' van Steinmetz, Barge, Hagedoorn en Steinmetz), dat wij over 'de z.g. geestelijke karakterradicalen, de grondslagen, waaruit de losse geestelijke trekken verklaarbaar worden, nog bitter weinig weten'. Bovendien is 'de zielkunde zelf een zich op vele punten nog weersprekende jonge wetenschap, die talrijke stroomingen en scholen kent'. Nog steeds is de anthropologie physische anthropologie, en geschieden rasindeelingen slechts op grond van lichamelijke, en niet op grond van geestelijke eigenschappen. De Joden zouden, aldus de schrijver, een mengras zijn van het armenoïde en oriëntaalsche ras, waarin ook nog, reeds in oude tijden, Noordsch bloed, door de invallen van de blonde en lange Skythen, (welk een schrik voor de blonde en lange Hitler en Goebbels), zou zijn opgenomen.

Het opstel van dr. J. van der Spek, 'Het anti-semitisme als psychologisch verschijnsel', is op verschillende punten aan critiek te onderwerpen. Zoo merkt de schrijver, (blz. 45), in aansluiting op een uitlating van prof. mr. P. Scholten: 'De Jood is in wezen anti-Christelijk', op: 'Zelfs nu zal een orthodoxe Jood nog niet toestemmen in het huwelijk van één zijner dochters of zonen met een geloovig Christen.' Neen, dat zal een orthodoxe Jood niet doen, evenmin als een orthodoxe Katholiek gaarne zijn toestemming zal geven tot het sluiten van een huwelijk van een zijner kinderen, met een geloovig Protestant, of omgekeerd. Dit spruit echter niet voort uit het anti-Christelijk zijn van den Jood, maar alleen daaruit, dat hij, als hij tenminste een orthodox Jood is, zijn kinderen niet gaarne voor het Jodendom, dat hij zelf belijdt, ziet verloren gaan. Zou de huwelijkspretendent(e) een geloovig Mohamedaan, Boeddhist, of belijder van een andere godsdienst, of g e e n godsdienst zijn, dan zal de orthodoxe Jood dit huwelijk evenmin gaarne zien, ook al zou de candidaat zonder godsdienst van 'Joodsch ras' zijn.

Op blz. 48 schrijft dr. van der Spek: 'De Jood voelt ook daarom zelf niets voor den oorlog, omdat dit voor hem zou kunnen beteekenen: broedermoord, internationaal als de Jood is; maar wel - weer die tegenstelling - is 't het J o o d s c h e (spatieering van ons, J.Z.B.)

kapitaal, dat de oorlogen financieert, en de volkeren in staat stelt elkaar af te slachten.'

Hier neemt dr. van der Spek de leuzen der anti-semieten over, die spreken van het 'Joodsche' kapitalisme, de 'Joodsche' warenhuizen enz., maar vergeten te vermelden, dat er ook niet-Joodsche kapitalisten en warenhuiseigenaars bestaan. Het is zeer goed mogelijk, dat ook Joodsche kapitalisten de oorlog mede gefinancieerd hebben, het is zelfs waarschijnlijk, want als het op geld verdienen aankomt, kennen de Joodsche kapitalisten hun Joodsche broeders niet, evenmin als de niet-Joodsche kapitalisten rekening houden met de belangen, of zelfs het leven, van hun niet-Joodsche mede-Christenen. Maar is het daarom gerechtvaardigd, het Joodsche kapitaal iets te verwijten, wat in niet mindere mate door het niet-Joodsche kapitaal is misdreven?

Als een der oorzaken voor het anti-semitisme, geen psychologische, maar een zuiver economische, noemt dr. van der Spek het feit, dat 'men het in de concurrentiestrijd aflegt tegen hem (den Jood)'. Dan vervolgt dr. van der Spek (blz. 50): 'Is niet "concurrentie" zelf een Joodsch begrip en een Joodsche daad!' Wij zouden gaarne willen vernemen, waarom concurrentie een Joodsch begrip of een Joodsche daad is. Wij zijn van meening, dat met de opkomst van het moderne kapitalisme ook de concurrentie is ontstaan. Zou eventueel het kapitalistische systeem verdwijnen, en er een ander systeem voor in de plaats komen, dan zal daarmee ook de economische concurrentie verdwijnen, echter niet de onderlinge wedijver der menschen op b.v. geestelijk of sportief gebied. Reeds de Grieken en Romeinen kenden sportieve concurrentie; in hoever concurrentie dus specifiek Joodsch is, wagen wij te betwijfelen.

Zoo zijn er meer opmerkingen te maken bij het opstel van dr. van der Spek, b.v. als deze (blz. 54) het boek 'Bolschewismus und Judentum' noemt, waarvan hij zelf echter niet gelooft, dat het objectief geschreven is, maar desalniettemin voortborduurt op het thema van genoemd boek.

Tot de beste opstellen in dit boek behoort zeker wel het laatste, van dr. J.P. Kruijt, getiteld 'Het Jodendom in de Nederlandsche samenleving'. Na een overzicht te hebben gegeven van de geschiedenis der Joden in Nederland, beschrijft dr. Kruijt het aantal, de verbreiding en de economische toestand der Joden in Nederland. Onverbiddelijk geven hier de cijfers aan, hoe het met de Joodsche invloed in Nederland, alle geschrijf van fascisten over 'verjoodsching' ten spijt, gesteld is.

Het is een verheugend en bedroevend verschijnsel, dat een boek, als het hier besprokene, in ons land verschijnt, verheugend, omdat daaruit blijkt, dat nog steeds vrije geesten een oordeel willen vellen,

slechts gebaseerd op feiten, en niet op gevoelens, bedroevend, omdat het noodig was, ook in ons land, dat een dergelijk boek, dat door velen gelezen moge worden, verschijnt.

Wij willen slechts hopen, dat na lezing van dit boek, het oordeel van den lezer, zooals prof. Pos in zijn inleiding schrijft, 'afwijzend zal uitvallen, en het boek den lezer in staat zal stellen, om tegen het anti-semitisme op te komen als tegen een houding, die menschonwaardig, ja pathologisch is, doordat een onderscheid in geaardheid van menschentypen dat de ervaring leert, wordt opgeblazen tot exclusieve haat en minderwaardigverklaring van wat alleen maar anders is'.

J.Z. BARUCH

Het onverwoestbare Spanje
Dr. J. Brouwer, Spaansche aspecten en perspectieven Rotterdam, Nijgh & Van Ditmar N.V.; f2,50 f3.50

Bijna iedereen die door studie of door persoonlijk contact het Spaanse volk nader heeft leren kennen, werd door de gebeurtenissen van de laatste jaren gedrongen tot een min of meer verantwoorde exegese van de niet altijd even doorzichtige aard van dit volk, dat uit zoveel heterogene componenten heet samengesteld. Al naar het standpunt door den beschouwer ingenomen varieert, zal ook het oordeel anders uitvallen; psychologische en ethnologische overwegingen hebben daarbij meestal hun kracht verloren onder de hevigheid van politieke bij-omstandigheden. En het is inderdaad moeilijk om zelfs op dit tijdstip het ideaal van 'wetenschappelijke objectiviteit' te benaderen, wanneer men spreekt over een object van zoveel verraad, zoveel bedrog en zoveel misverstand, als Spanje door een fatale samenloop van omstandigheden niet enkel in de laatste jaren, maar feitelijk reeds sedert eeuwen geworden is. Millioenen staan thans lijnrecht tegenover elkaar, en eisen elk voor zich het recht op, het 'ware' Spanje te vertegenwoordigen. Aan beide zijden zijn de leuzen doorzichtig geworden en voos gebleken; aan beide zijden werden reeksen van daden verricht, die in geen enkel opzicht aan de leuzen beantwoorden, waarmede men trachtte ze aanvaardbaar te maken. En wie er in slagen mocht zich genoegzaam aan elke partijdigheid te onttrekken, moet wel tot de conclusie geraken, dat het ware Spanje temidden van alle tribulaciën een Sfinx gebleven is, een onbekende en een miskende, die nog wacht op de verre dag dat zij lieden wijs en goed genoeg zal vinden om haar uiteindelijke raadsels prijs te geven. Wat niet belet, dat menig Oedipus haar dicht genoeg nabij komt, om tenminste de opgaaf te verstaan en ernstig in overweging te nemen.

Een van de beste pogingen die hiertoe gedaan zijn, is het jongste

boek van den hispanist Dr. J. Brouwer, dat de bescheiden titel draagt van ‘Spaansche aspecten en perspectieven’, en dat veruit het beste werk van dezen schrijver is, waarmee hij in zekere zin revanche neemt op vorige wat al te gemakkelijk over de moeilijkheden heen glijdende vulgarisatie-werken, en een totaal ondeskundig boek over de verovering van Mexico. Zonder Brouwer direct een Parsifal op zijn gebied te willen noemen, moet men vaststellen dat hij, meer dan de meeste anderen, ‘durch Mitleid wissend’ geworden is, en dat hij juist in de Spaanse Burgeroorlog aspecten van dat volk, van zijn cultuur en literatuur, van zijn noden en zijn religie is gaan verstaan, die hij vroeger van het vooringenomen standpunt van zijn ideologie uit, niet geheel doorschouwde. Wie over genoeg feitenkennis beschikt, kan moeilijk meer een conformist zijn, op welk gebied dan ook van deze wereld die slechts bedrogen wil worden. Voor geen ‘partij’ kan Dr. Brouwer's boek bevredigend zijn; daarin schuilt een goede waarborg. En voor degenen die krachtens hun levensbeschouwing hem het naast aan het hart moeten liggen, is dit boek één vlammend verwijt geworden; dat is de beste lof die men zijn oprechtheid kan toekennen.

Zonder rechtstreeks ‘nieuws’ te brengen over Spanje, legt zijn studie een helder verband tussen een menigte verspreide, maar gemakkelijk controleerbare gegevens. Het is vóór alles schrander en eerlijk. Schrander in het knappe onderscheid dat de schrijver telkens nadrukkelijk of onwillekeurig maakt tussen c i v i l i s a t i e - ‘de mechanische, vormelijke bewerking van bovenaf’ - en c u l t u u r - welke ‘individualistisch, personalistisch’ is. Tussen de geringe civilisatie en de grote cultuur van het Spaanse volk ligt een afgrond, die zelfs niet met al de slachtoffers van een zo barre burgeroorlog als deze jongste te dempen valt.

Eerlijk is het boek in zijn kritiek van de middelen die werden aangewend om de kloof te overbruggen; en in zijn analyse van het oordeel van anderen, zijn bestrijding van de ‘leyenda blanca’ waarmee vele welmenende propagandisten getracht hebben de bestaande ‘zwarte legende’ van Spanje te neutraliseren. Zijn analyse is juist: beide legenden zijn gedachten uit wensen ontsproten. En men kan zelfs verder gaan: de wensfantasieën waren gelijksoortig. Immers de Duitse hispanisten die hun interpretatie baseerden op ‘Vorahnungen’ van een fascistische machtsstaat, geconcipieerd volgens klassiek Spaans model, deden in wezen niet anders dan de engelse romantici, de Borrow's en Ticknor's, de amerikanen als Longfellow, die mateloos bewonderden hetgeen zij, gezien hun levensomstandigheden, feitelijk bestrijden moesten, - omdat ook bij hen de natuur sterker was dan de leer. Van oudsher heeft men ook ten opzichte van Spanje vorm voor wezen, civilisatie voor cultuur versleten. En

dat is er, na de Wereldoorlog met al het nieuwbakken misverstand dat er op volgde, alleen maar erger op geworden.

Ik voor mij vind Brouwer het interessantst, waar ik hem, met algehele onderschrijving, zijn requisitoir hoor voorlezen van de noodlottige rol die de Kerk in Spanje sinds eeuwen, tot op de allerjongste dag speelt. Wel maakt de schrijver voortdurend onderscheid tussen 'het episcopaat' en de Katholieke Kerk als geheel; maar hij laat na in overweging te nemen, dat zulk een onderscheid minder wezenlijk, en veel willekeuriger is, dan dat tussen civilisatie en cultuur. Aan de vruchten zal men de boom erkennen; en ik kan mij geen tuinder van de h u e r t a der Spaanse cultuur indenken, die niet iedere gedachtengang eindigt met de dubbel-zinvolle peroratie: 'Overigens ben ik van mening, dat ditmaal Rome eerst verwoest moet worden.' Nademaal het ook nazaten van de Carthagers zijn... Wat de historische beschouwingen van Brouwer betreft, ik ben het maar in één kleinigheid met hem oneens. Hij noemt Hernán Cortés ergens 'een machts-mysticus.' Als iets Cortés vreemd was, dan was het wel elke zweem van mystiek; en dat zeg ik heus niet omdat ik hem, den nooit genoeg te bewonderen held, met ogen van de nieuwe wereld beschouw, maar enkel omdat ik geen enkele term aanwezig acht om een gouddorstig avonturier, ook al gebruikt hij religieus fanatisme als een machtsmiddel om zijn rijk te grondvesten, tot welk soort van mystici ook te rekenen. Hierin, als in ieder ander opzicht, verschilde hij volkomen van zijn souverein-tegen-wil-en-dank, koning Philips.

Ofschoon slechts een veertigtal bladzijden van het boek aan de burgeroorlog gewijd zijn, is het geheel toch als een historisch-psychologische interpretatie daarvan op te vatten. Hoe kan het ook anders. En zelfs waar Brouwer die oorlog van verraden volk tegen volks doende verraders op de meest rechtstreekse wijze behandelt, kan ik bijna alles wat hij zegt, ten volle beamen. Alleen zodra de figuur van Negrín ter sprake begint te komen, slaat hij de plank finaal mis; en ditmaal is dat helaas geen bijkomstigheid. Uit hoogst betrouwbare informaties, die nu trouwens al bevestigd worden door publicaties van Araquistain, Krywitzki e.a. blijkt duidelijk, dat Negrín - die vroeger trouwens nooit enige proeve van bekwaamheid of integriteit heeft afgelegd - tot het einde toe slechts de handlanger geweest is van hetzelfde Russische imperialisme, dat kort voor de burgeroorlog Juan March nog millioenen in handen gespeeld heeft. De grote tragiek van de Spaanse Burgeroorlog ligt juist in het feit, dat het verraad zó alzijdig geweest is, dat geen onbevooroordeelde meer in staat is te spreken van vriend of vijand, - alleen van slachtoffers (millioenen anoniemen) en schurkachtige voordeeltrekkers (de snel beroemd geworden vlaggenzwaaiers van

links en rechts). Brouwer heeft zijn oordeel over Negrín waarschijnlijk thans al herzien; het is jammer dat hij niet voorzichtiger geweest is met de idealiserende formulering daarvan in zijn anders zo evenwichtig en bezonnen boek.

Er is tenslotte nog een cardinaal punt. Ook deze 'perspectieven' openen slechts het uitzicht op een reusachtige vraag: Wat komt er thans van dit land terecht? Hoe moet het nu? Elke denkbare uitslag van de oorlog zou een verkrachting van Spaans recht en Spaans wezen geweest zijn. Velen zullen thans trachten zich te paaien met de gedachte, dat ook dit rijk niet van deze wereld is. Maar er moet intussen geleefd worden, en de historie volgt onverbiddelijk haar loop. Wie geen volslagen pessimist is, zoekt naar een uitweg en een argument voor hoop. Brouwer nu vindt dit argument in een historisch motief, dat hij niet aan het einde, maar in het midden van zijn boek naar voren brengt, omdat het de gevoelskleur aan heel zijn verdere uiteenzetting moest geven. 'Iedere bedwinging,' zegt hij, 'iedere terugdringing van het vooruitstrevende Spanje heeft meer geweld geëist. Dit is een troost en een bemoediging, want het bewijst dat de innerlijke krachten welke dit vooruitstrevende Spanje stuwen, telkens een groter weerstandsvermogen ontwikkelen.' Hierin ben ik het weer geheel met hem eens, al is dit motief niet typisch Spaans, maar algemeen menselijk. Want de algemeenheid van deze bewering houdt om zo te zeggen de waarborg van haar juistheid in. Het komt er niet meer op aan of wij het speciale raadsel van het Spaanse volk doorzien, of wij zijn eigenaardig wezen verstaan. Geharnaste handen, dreigende wapens dringen mensenkinderen terug op hun weg naar het geheimzinnige licht van een grotere humaniteit, een eerlijker zelfverwezenlijking. Die handen kunnen tijdelijk tegenhouden, maar nooit de drang doden, die generatie na generatie voort zal stuwen. Geen generalissimus, geen dictator, geen kardinaal heeft ooit die strategie verstaan. Want de naakte mens is machtiger dan het vermomde zelf dat zijn vijand werd, en dag aan dag de verwoede broederoorlog voortzet.

ALBERT HELMAN

Franz Borkenau, The Spanish cockpit. An eye-witness account of the political and social conflicts of the Spanish civil war London, Faber and Faber Ltd, XVI, 303 pp.

De spaansche burgeroorlog heeft ook onmetelijk veel inkt doen vloeien. Professoren en literatoren, journalisten en 'vrijwilligers' schreven hun boek over Spanje. Het was onvermijdelijk dat de meeste van deze boeken, die meestal een periode of episode belicht-

ten, met de loop der gebeurtenissen geen gelijke tred konden houden, al blijven enkele reportages, zooals Kaminski's 'Ceux de Barcelone', steeds instructief. De meeste schrijvers bezaten trouwens te weinig kennis van de spaansche, met name van de sociale verhoudingen om deze incidenteele impressies van veel belang te doen zijn. Er is trouwens nog een reden voor de relatieve onbelangrijkheid van deze omvangrijke burgeroorlogsliteratuur. Andere dan militaire factoren waren beslissend voor het verloop van de strijd: de controversies, die zich in de r e t a g u a r d i a afspeelden, hadden niet minder verstrekkende consequenties dan de internationale politiek der non-interventie. Het p r o n u n c i a m e n t o van Juli 1936 werd beantwoord met een volksopstand, die reeds meer dan een halve eeuw op de spaansche agenda stond. Hoe verliep deze revolutie; - welk karakter droeg deze klasseoorlog binnen de burgeroorlog; - welke rol speelden de politieke partijen; - wat was hun politiek; - wat was het vooruitzicht van deze strijd? - Aan de beantwoording van deze vragen, zijn deze dagboekaanteekeningen, geschreven onder de onmiddellijke invloed der gebeurtenissen, gewijd. Tweemaal was de schrijver in het republikeinsche Spanje: in Augustus 1936 en in de eerste twee maanden van 1937, - maanden die beslissend waren voor het verdere verloop van de revolutie.

In de rol van de Communistische Partij ziet de schrijver een der bizondere kenmerken van de spaansche burgeroorlog. Deze partij, een uitheemsch product op spaansche bodem, werd pas van beteekenis dank zij de russische wapenzendingen. En de door Moskou gedicteerde politiek van deze spaansche sectie der zoogenaamde Komintern kan worden gekarakteriseerd als een streven naar een jacobijnsche dictatuur met een thermidoriaansch program: steunend op de kleinburgerlijke middenstand en de kleine boeren, die gekant waren tegen en bevreesd voor de revolutionnaire collectivisatie-maatregelen, was de communistische politiek gericht op de stopzetting en liquidatie der sociale revolutie. Borkenau behoort tot degenen, die zeer vroeg deze ontwikkeling hebben gezien, en hij heeft een verklaring gegeven hoe deze partij deze contra-revolutionnaire rol kon vervullen: dank zij de politieke chantage met russische wapens, maar ook dank zij de technisch onvermijdelijke, geheel tegen het spaansche volkskarakter ingaande, door de moderne oorlog geëischte, centralisatie en militarisatie, die aan de buitenlanders een belangrijke voorsprong gaf, dank zij ook het falen van een constructieve politiek der spaansche revolutionnairen zelf.

Deze burgeroorlog vertoonde alle trekken, kenmerkend voor de spaansche historie der laatste eeuwen, die men moet kennen om het hedendaagsche Spanje te begrijpen. In de interessante inleiding waar de politieke rol van de sociale klassen, van het leger en de kerk

wordt besproken, worden de hoofdlijnen van deze ontwikkeling in de twee laatste eeuwen geschetst. Het karakteristieke van deze historie ziet de schrijver in het hardnekkige verzet van Spanje tegen vereuropeïseering. Het anarchisme met zijn onverzoenlijk verzet tegen het kapitalisme is z.i. niets anders dan de uitdrukking hiervan in de arbeidende klasse, zooals ook het aristocratische, katholieke en conservatieve monarchisme der Carlisten er een weerspiegeling van is. De these is interessant, ze is bruikbaar. Maar is ze ook houdbaar? Aan het anarchistische karakter der spaansche arbeidersbeweging liggen nog geheel andere factoren ten grondslag en met dit schema kan de geographische verdeeling van marxistische en anarchistische krachten der arbeidersbeweging toch niet worden verklaard. Het is onmogelijk binnen het kader van deze bespreking nader in te gaan op deze en andere aanvechtbare thesen van den schrijver noch om een reeks van onnauwkeurigheden, het gevolg zonder twijfel van vluchtige en onvolledige informatie - onvermijdelijke fouten van de qualiteiten van dit boek - te rectificeeren.

Als geheel is dit boek zonder twijfel het intelligentste, dat tijdens de burgeroorlog is verschenen. Het is het boek van een onafhankelijk en wetenschappelijk man, die buitendien het voordeel had politiek geschoold te zijn, hetgeen voor een historicus die over politieke zaken schrijft altijd een plus is... Beter geschreven buitendien dan men van zijn vakgenooten gewend is, interessanter en vooral: competenter dan de reisverhalen der literatoren is dit boek naast zijn blijvende beteekenis als relaas van een oogegetuige in het bizonder van belang als bijdrage tot een beter begrip van wat men de spaansche tragedie pleegt te noemen - en van Spanje zonder meer. Het ontleent zijn bizondere waarde aan het feit, dat het boek niet alleen het boek is van een socioloog maar tevens van een politicus, zij het ook niet van een partijman, die onbevooroordeeld, gelijk hij noteerde wat hij zag, zijn conclusies trekt, blijkbaar zonder ballast van sentiment of ideologie. Zijn pessimistische prognose, geschreven twee jaar vóór de val van Madrid - die nu met de feiten te confronteeren is - was deze: in deze burgeroorlog, die een strijd geworden is, gevoerd met spaansche hulptroepen, tusschen de fascintern en de komintern, zal geen der beide typisch spaansche fracties - noch carlisten noch anarchisten - overwinnen. Evenmin zal het resultaat een fascisme zijn in west-europeesche zin maar een militaire dictatuur. Na de burgeroorlog zal Spanje weer hetzelfde Spanje zijn als er voor, d.w.z. een land welks evolutie op het einde der zeventiende eeuw is blijven stil staan, dat veel energieën heeft verbruikt in zijn verzet tegen vreemde indringing maar dat geen capaciteiten heeft ter vernieuwing. Dit wat troostelooze vooruitzicht was mogelijk ook de reden van de naar mijn gevoel wat lichtelijk cyni-

sche titel voor een boek, dat toch een strijd beschrijft, die van wereldhistorische beteekenis had kunnen zijn, al eindigde deze spaansche tragedie in een sinistere débacle.

De laatste regels van het boek wijdt de sceptische intellectueel, die Borkenau is, aan de diepe en onvergankelijke beteekenis van Spanje - regels die de herinnering oproepen aan de schoonste passages van Havelock Ellis' 'Soul of Spain'. De werkelijke beteekenis van Spanje is niet gelegen in de politieke rol die het heeft gespeeld of nog spelen zal, maar in het nationale karakter van het spaansche volk. Wanneer Spanje op zoovelen een onweerstaanbare aantrekking uitoefent dan is dat omdat men te doen heeft met een land waar het leven nog niet is gemechaniseerd, waar de schoonheid belangrijker is dan practisch nut, het gevoel meer is dan de daad, eer meer telt dan succes, liefde en vriendschap meer waard is dan iemands baantje, - menschelijke waarden, die in de ontwikkeling der europeesche cultuur naar mechanisatie en industrialisatie verloren zijn gegaan. Op dit gebied kan de achterlijke en weinig efficiënte spanjaard het opnemen tegen de geavanceerde en practische europeaan. Temidden van de hem omringende zondvloed schijnt de spanjaard voorbestemd te zijn om zichzelf te blijven, nationale usurpators en vreemde veroveraars overlevend, terwijl de vooruitstrevende europeaan blijkbaar voortschrijdt naar zijn eigen vernietiging.

PABLO MORENO

Europa mobiliseert

B. Liddel Hart, Europa mobiliseert Uitgeverij Contact, Amsterdam; f 3.90 geb.

'Geen militair, van de hoogste tot de laagste rang, geen politicus, maar ook geen burger die zijn houding wil bepalen tegenover de permanente oorlogsdreiging, kan dit fascinerende boek, dat de moeilijkste problemen op de eenvoudigste wijze uitlegt, ongelezen laten'. Zo lezen we in een uitgeversprospectus tot aanprijzing van 'Europa mobiliseert'. Nu moet men prospecti altijd cum grano salis nemen, maar in dit geval moet ik toch erkennen, dat de lof niet overdreven is.

Liddel Hart, de bekende medewerker van de Times, auteur van vele militaire handboeken, verstaat inderdaad de kunst, de oorlogsproblemen van deze tijd eenvoudig en boeiend te behandelen. De kracht van zijn betoog schuilt vooral in de typisch-Engelse common sense, waarmee ingewikkelde vraagstukken aan den leek worden voorgelegd. Dit alles in een levendige stijl, met fijne humor. Liddel Hart's boek geeft trouwens veel meer dan een populariserend overzicht van allerlei militaire kwesties. Het bevat een groot aantal opmerkingen, die van historisch en staatkundig inzicht getuigen. Daar-

bij blijft de toon voortdurend humaan, ook waar de schrijver bepaalde dreigingen uitvoerig bespreekt.

Reeds in het eerste hoofdstuk ‘Ter verdediging der vrijheid’ worden wij getroffen door een merkwaardige beschouwing over het pacifisme en over de traditie der vrijheid in Engeland (waarvan de geschiedenis berust ‘op de verzoening van individuele vrijheid met orde’). Vervolgens komen de luchtmachten en de legers van de grote Europese mogendheden ter sprake. De conclusie luidt: ‘Waar het op aankomt is technische kwaliteit, niet gedrilde kwantiteit’ (blz. 47). De verbeteringen, die de meeste staten in de laatste jaren in hun defensiestelsel aanbrachten, worden telkens getoetst aan de ervaringen uit de Wereldoorlog, waarbij de schrijver menigmaal een verrassend licht laat vallen op het conservatisme en de geborneerdheid van vele generaals. Technische modernisering kan nooit menselijke tekortkomingen wegnemen, vooral niet de intellectuele en karaktergebreken van militaire leiders, ‘die in hun eigen sfeer autocratisch zijn en van andere sferen zijn afgesloten’ (blz. 237). Dit probleem is thans, nu de bewapeningswedloop ‘de militaire aanvoerders meer middelen toevoert dan hun verstand kan verwerken’ (blz. 186) bijzonder actueel.

Afzonderlijke paragrafen zijn gewijd aan de zeeoorlog, de nationale kwetsbaarheid in het algemeen en aan de verwachtingen, welke men omtrent de aard van de toekomstige oorlog koestert. Voortreffelijk zijn ook de bladzijden over de meest recente krijgsgebeurtenissen: de oorlog in Abessinië en de Spaanse burgeroorlog.

Tenslotte waarschuwt Liddel Hart voor de overschatting van de kracht der totalitaire staten. Hij voert daarvoor o.a. psychologische gronden aan: ‘Een stevig individualisme, dat op een regime van redelijkheid en vrijheid berust, zal, wanneer het niet in bewegingloosheid verzinkt, de schokken beter doorstaan dan het emotionalisme, dat gekweekt wordt door de totalitaire staat, die op massa-psychologie hamert en een voortdurend beroep doet op massa-sentiment. Het individu, dat op zichzelf vertrouwt en in staat is voor zichzelf te denken, zal zich beter aan het onverwachte aanpassen’ (blz. 192). Laten wij hopen, dat Liddel Hart's voorspellingen over de verschrikkingen van de toekomstige oorlog nooit in vervulling zullen gaan.

P.J. BOUMAN

De eerste winnaar van den vredes-nobelprijs
Martin Gumpert, Dunant, de roman van het roode kruis vertaald door Bas van Deilen Uitg. De Nederlandsche Uitgeverij, Baarn; f2.90, f3.90

Martin Gumpert, de auteur van ‘Dunant’, schrijft in het laatste hoofdstuk van zijn boek een passage, die waard is te worden ver-

meld. Na gewezen te hebben op de taak van de biografische studie en de hedendaagsche in zwang zijnde methode, die vereischt, dat men de daden van groote menschen plaatst tegen den achtergrond van hun particuliere leven, vervolgt hij:

'Doch wat te doen, wanneer een leven zich zoo verbergt, dat het geen of slechts ontoereikende documenten uit de particuliere sfeer nalaat? Dan wordt er het noodige bedacht, er worden woorden bedacht, die nooit zijn uitgesproken. Het gewicht van gebeurtenissen en menschen wordt op willekeurige wijze verschoven. Conflicten en toestanden worden verzonnen en beschreven, die aldus nimmer hebben bestaan. Deze methode is misdadig en onderscheidt zich in niets van de onverantwoordelijke berichtgeving van een sensatiepers, het is vervalsching en laster.'

Behartigenswaardige woorden. Over het particuliere bestaan van Dunant is niet meer bekend, dan de schrijver er van heeft vermeld, en dat is niet voldoende om een denkbeeld van zijn persoonlijkheid te krijgen. 'De lezer zal dit tekort bespeuren,' zegt de auteur. Hij bemerkt het inderdaad. Er zijn lacunes in deze levensbeschrijving. Zoo b.v. deze, dat Dunant, die door zijn arbeid voor het Roode Kruis toch op zeker oogenblik een Europeesche vermaardheid genoot, na zijn faillissement de armoede van den Parijschen bedelaar aan den lijve heeft ondervonden. Een eertijds vermogend man pleegt, ook na zijn bankroet, nog wel middelen te vinden of te ontvangen, om niet zooals Dunant gedaan heeft, vele nachten achtereen in de open lucht te moeten doorbrengen. Het bankroet schijnt frauduleus geweest te zijn, maar er wordt den lezer verder niets over medegedeeld. Men tast in het duister, wat betreft zijn oorsprong en ontwikkeling. Wij vernemen na het relaas van enkele jaren schooiersellende plotseling dat Dunant tijdens den oorlog van 1870/71 een onderhoud heeft met Keizerin Eugenie. Deze overgang is wel wat plotseling, hier ontbreken schakels in den keten van gegevens. Zoo is er meer. Het eert echter den schrijver, dat hij geen fantastische vulsels heeft gebruikt, geen mogelijkheden en werkelijkheden verwisselt en niet met aplomb een verband legt daar waar hij slechts een leegte weet. Men kan het slechts met den auteur eens zijn. Hadden vele hedendaagsche schrijvers meer blijk gegeven er over te denken als hij, dan zou de literaire biografie niet zoo vaak met scheeve oogen worden aangekeken.

Gaten in het feitenmateriaal maken trouwens een literaire biografie niet onmogelijk. Het is niet noodig, dat de causale keten één ononderbroken lijn is. De kunst stelt andere eischen dan de wetenschap. Een wetenschappelijk werk moet in de feiten de regelmaat zoeken, de wet, in elk geval moet de opeenvolging der feiten begrijpelijk zijn; de man der wetenschap toetst zijn werk aan de logica.

De literaire biografie daarentegen moet ons het leven laten zien. Zij komt hierin overeen met de roman, maar het verschil is, dat de auteur van een roman menschen schept, en die van een biografie menschen beschrijft. Evenals men kunst en wetenschap uit elkaar houdt, moet men roman en biografie scheiden. Het is den schrijver van biografieën evenals den geleerde verboden ten aanzien van zijn onderwerp de fantasie den teugel te vieren. Zij, die hìer de tegenstelling zien tusschen literaire en wetenschappelijke biograaf, vergissen zich mijns inziens. Waar ligt het onderscheid dan wel? In de taal. De geleerde behoeft zich niet te richten naar het criterium van de goede, sterke, schoone taal; zijn devies is: maak u begrijpelijk. De letterkundige biografie (als literatuur dan) staat of valt met de taal van den auteur.

De schrijver van ‘Dunant’ heeft het niet op een accoordje gegooid met de historische werkelijkheid. Is de vorm, waarin hij zijn woorden kleedde, bovendien van bijzondere hoedanigheid? Helaas neen. ‘Dunant’ is een behoorlijke verzameling van gegevens over het leven van een belangwekkend 19de-eeuwsch mensch. Maar het is, vooral in de tweede helft te veel een brochure en het bevat al te veel dorre pagina's gevuld met fragmenten van brieven en artikelen van concepten en te veel uitweidingen over politieke en economische toestanden in de laatste honderd jaar (die men in elk geschiedkundig handboek kan vinden) dan dat het een goede, gave eenheid is kunnen worden. De lezer krijgt soms den indruk, dat de schrijver, in een behoefte om het gebrek aan stof, ontstaan door de betrekkelijk schrale gegevens aangaande Dunant, zelf aan te vullen, rijkelijk veel over welvaart en geestelijk leven uit den tijd van vóór 1914 heeft verteld. Hij stelt zich daarbij, hoewel hij dat niet met zooveel woorden zegt (maar het is tenslotte de indruk, dien de lezer heeft gekregen, als hij het boek uit heeft) op een min of meer humanistisch-Tolstoiaansch standpunt. Men twijfelt er verder aan, of Martin Gumpert veel werk van de psychologie van zijn held heeft gemaakt, als men leest (pag. 78), dat Dunant iemand was, ‘aan niemand gehecht, ternauwernood aan zichzelf’. Ergens anders vernamen we, dat Dunant ijdel was, later blijkt, dat hij in groote gezelschappen zich nooit naar voren drong, en zulke tegenstellingen veroorzaken bij den lezer een verward beeld. En of men een passage als deze kan onderschrijven: ‘De burgeroorlog in de Vereenigde Staten heeft een werelddeel waarschijnlijk voor eeuwig van de pest van den volkerenhaat en de politieke rivaliteit bevrijd’?

En het wordt niet duidelijk, waarom Thomas Mann dit boek ‘tot de schitterendste voorbeelden der historische biografie’ rekent. Het is een nuttig boek voor wie iets weten wil uit het leven van een merkwaardig mensch, een Zwitsersch zakenman die door een wonder-

lijke mengeling van realiteitszin en religieus humanisme een groot denkbeeld wist te verwezenlijken, die beroemd werd, in vergetelheid geraakte, vóór zijn dood wederom met eerbewijzen werd overladen en die, teruggetrokken uit de wereld, stierf. De eerste winnaar van den Vredes-Nobelprijs.

M. Revis

Herzien. Herdenken
Duitschlands laatste dichteroffer in den oorlog

Een boek roept blijde en smartelijke herinneringen wakker aan een dichter en mensch, dien ik nooit persoonlijk heb leeren kennen, maar die mij zeer ter harte ging, omdat hij de vriend van een vriend was.

Tijdens den wereldoorlog bracht ik eenige dagen van mijn laatste verlof bij den dichter Hein Lersch door. Deze was ketelmaker in München-Gladbach, maar door den oorlog was zijn smederij stilgelegd. Eens op een middag zaten wij in een boomgaard en Lersch las mij verzen voor uit de ‘Quadriga’, het tijdschrift der ‘Werkleute auf Haus Nyland’. Ze waren van een totnutoe onbekenden dichter, die Gerrit Engelke heette. De gedichten pakten ons zoo, dat wij de tijd volkomen vergaten. De dag neigde al ten avond, toen wij ons in het gras uitstrekten en ons zwijgend aan onze gevoelens overgaven. Wij lagen op den rug en staarden door de met vruchten beladen boomen naar den hemel, alsof er geen oorlog woedde.

Dan begon Lersch weer te vertellen - van den dichter. Door Jakob Kneip, een der stichters van de groep der ‘Werkleute auf Haus Nyland’ had hij hem leeren kennen. Na een uitgebreide briefwisseling was Engelke met verlof naar de smederij gekomen, toen hij in een naburige stad in het lazaret had gelegen. Hij was nog jong. Voor den oorlog was hij huisschilder geweest. Zijn ouders waren niet bemiddeld en naar Amerika geëmigreerd. Een kantoorbediende, die August Deppe heette, en een Deen namens Gulbranson, met wien hij op den steiger werkte, waren jarenlang de eenige menschen geweest, die aan zijn dichterschap hadden geloofd. In het voorjaar van 1914 had hij aan Richard Dehmel geschreven. Die had hem dadelijk uitgenoodigd naar Hamburg te komen, en ‘Vader Merlin’, zooals de vrienden Dehmel noemden, had den jongen dichter naar de ‘Werkleute auf Haus Nyland’ gebracht.

Deze dichterkring was door eenige Rijnlanders gesticht: door Wilhelm Vershofen, Jakob Kneip en Josef Winckler. De leden oefenden een beroep uit, zij waren ambachtslieden, boeren, arbeiders (Winckler was tandarts) en wilden dat blijven in weerwil van de

door hen als schrijvers behaalde successen. Er behoorden talrijke later bekend geworden z.g.n. ‘Arbeiterdichter’ toe, o.a. Hein Lersch, Max Barthel en Karl Bröger.

Lersch had den nieuwen vriend ‘liefgekregen als een broeder’.

‘Nu heb ik je heelemaal geen nieuw gedicht van mijzelf voorgelezen’, zei hij plotseling. En lachend voegde hij er aan toe: ‘maar dat geeft niet. Gerrit maakt veel betere verzen dan ik. En als die ellendige oorlog maar eerst voorbij is, zal hij in heel Europa bekend worden. Ik heb bij de autoriteiten geprobeerd hem voor mijn smederij te krijgen, maar ofschoon hij de buik vol heeft van den oorlog, wil hij niet op zoo'n manier van het front weg...’

En nog eens zei hij één van de gedichten op. Toen spraken wij geen woord meer en verzonken in gepeins.

Allengs verstomden de geluiden van den dag. De verte werd stil en het nabije suisde. Steeds luider werd het gegons van de bijen om de bloemen. Maar in dit gonzen trilde plotseling een dieper gebrom mee. De wind waaide van de kant van Vlaanderen. Het roem-peroem-poem werd luider, naarmate de avond viel.

‘Dat zijn de kanonnen,’ zei Lersch zuchtend. En ik maakte de gedachte af: ‘Er is een nieuw offensief begonnen aan het front.’

De idylle was weer door de harde werkelijkheid verstoord...

Een paar maanden later - enkele dagen voor den wapenstilstand - werd bij Cambrai het leven van Gerrit Engelke door een granaat verscheurd. De kennis van Engelsche doktoren vermocht niet, het in een veldlazaret nog eens bij elkaar te lappen. Op het soldatenkerkhof van Etaples bij Le Touquet-Paris-Plage verdroogde de aarde op zijn graf, toen de kanonnen van den wereldoorlog tot zwijgen waren gekomen en de soldaten naar huis trokken.

Toen ik Lersch in de Novemberdagen terugzag, treurde hij om Gerrit Engelke. De eerste drukproeven van zijn eerste gedichtenbundel ‘Rhythmus des neuen Europa’, die hem op het slagveld nagestuurd werden, waren teruggekomen met het stempel ‘Vermisst’. Wij waren diep getroffen, toen wij van zijn dood hoorden.

‘Rhythmus des neuen Europa’ is daarna in 1921 verschenen. De bundel bevatte ook nog Engelke's laatste gedicht ‘Apell an die Soldaten des grossen Krieges’. Het maakte hem met één slag tot den meest gereciteerden dichter van de jonge Duitsche generatie, die toen de leuze had aangeheven: ‘Nooit weer oorlog!’ Het begint met de regels:

Herauf aus Gräben, Lehmhöhlen, Betonkellern, Steinbrüchen!

Herbei! Kameraden! Denn von Front zu Front, von Feld zu Feld Komme euch allen der neue Feiertag der Welt!

Nu, twintig jaren na des dichters dood - ook Hein Lersch is inmiddels gestorven - heeft Jakob Kneip voor de uitgeverij Paul

List in Leipzig uit de nalatenschap een boek samengesteld, dat behalve een aantal tot heden onbekende gedichten een romanfragment ‘Don Juan’ en aanteekeningen ‘Gott, Zeit und ich’, het oorlogsdagboek van den dichter, brieven aan zijn ouders en vrienden en niet te vergeten de brieven aan zijn bruid bevat. Kneip heeft het boek ‘Vermächtnis’ genoemd.

Wie bij het lezen aan dezen titel en aan het tegenwoordige van het wapengedruisch weer vervulde Duitschland denkt, wordt het vreemd te moede. Want dit boek is h e t document der ontnuchtering van de generatie, die den wereldoorlog meemaakte. Juist doordat de aanteekeningen en brieven niet zijn geschreven met het doel ze later te publiceeren, maken ze zoo'n diepen indruk.

‘Na deze algemeene moordpartij moet er een beter, meer vereenigder nieuw Europa ontstaan’, staat in een brief van 3.3.18 aan den Zwitserschen schrijver Carl Seelig. En in een anderen, die in April '18 aan Jakob Kneip werd geschreven: ‘Ik ben nog geen enkele maal met zoo'n zwaar hart weer te velde getrokken als deze keer. Als mij het ergste zou overkomen, dan zul jij voor alles moeten zorgen. En denk er aan, dat het laatste voor mij een waanzinnige begeerte naar het leven was.’ En tenslotte in een brief, die hij een paar dagen voor zijn dood aan Jakob Kneip schreef: ‘Het in de laatste decenniën in alle landen van Europa reusachtig verrezene industrie-materialisme stormt in blinde dierlijkheid op elkaar af en vernietigt zich zelf. Een doorbraak van Duitschland tot “Wereldvolk”, waarvoor menigeen na het uitbreken van den oorlog het tijdstip gekomen achtte, zou slechts een nieuwe gigantische triomf van het materialisme beteekend hebben.’

Zelfs uit de brieven aan zijn bruid klinkt een toon van ontnuchtering. ‘Wanneer eindelijk eens geluk in jouw armen? na dit ophitsende geweld van den eindeloozen oorlogstijd?’ luidt het slot van de laatste.

Kneip heeft met de samenstelling van dit boek een zeer verdienstelijk werk verricht. Want boven het menschelijke document uit is dit boek de weerspiegeling van een tijd, waarin waarlijk niet het slechtste deel der Duitsche jeugd van een ‘nieuw Duitschland’ in een ‘nieuw Europa’ droomde, aan welks hemel de namen Homerus en Dante, Shakespeare en Goethe zouden lichten - in een ‘nieuw Europa’, dat zich in de werken van Dostojewski en Tolstoi, in de verzen van Verhaeren en Dehmel en van vele andere dichters in alle landen uit den oceaan van den tijd scheen te verheffen - een nieuw Europa, waarvan wij heden verder af schijnen te staan dan ooit.

GERTH SCHREINER

Litteratuur en regeering
Door Dirk Coster

Het baanbrekende en over 't algemeen zeer complete boek van Dr. E. Boekman, ‘Overheid en Kunst in Nederland’, lijkt ons in één opzicht zonderling aarzelend en vluchtig: overal waar het de verhouding van Overheid tot litteratuur betreft. Men kan zelfs onderstellen, dat de schrijver met deze materie, wegens haar eigenaardige ontastbaarheid, niet goed raad scheen te weten. Zijn behandeling der litteratuur doet aan als een vluchtige aanhang telkens aan het eind der doorwerkte hoofdstukken, al ontbreekt het ook daarin niet aan enkele behartenswaardige suggesties. Toch zouden wij gewild hebben, dat Dr. Boekman voor het nevelachtig karakter van dit probleem niet zou teruggedeinsd zijn. Want zeker is het één der belangrijkste die zich bij het onderwerp ‘Kunst en Overheid’ voordoet. Men zou de verhouding van de litteratuur tot de andere kunsten zoo kunnen kenschetsen: deze kunnen zich theoretisch genomen, redden; de schilderkunst doordat zij een internationale taal spreekt, architectuur doordat zij voor een deel een nuttigheidskunst is, muziek en tooneel omdat zij veel grooter massa's veel directer aanspreken. Er is alleen één kunst die zich zelfs in het gunstige geval niet redden kan: en dat is precies de litteratuur. Omdat zij onverbiddelijk aan de kleinheid van ons taalgebied gebonden is. Dus is de litteratuur van het kleine land materiëel de meest misdeelde kunst te noemen. En het is juist deze meest misdeelde kunst, die door de staat nog daarenboven het meest verwaarloosd wordt. Van het vele of weinige dat onze regeering aan de kunst ten koste legt, door opdrachten, scholen, toelagen enz., wordt ten hoogste 3%, misschien slechts één procent aan de bevordering van de litteratuur toegekend. En dit gebeurt niet uit kwade wil, gelijk men wel eens diepzinnig hoort beweren, b.v. uit ingeboren afkeer voor de litteraire uiting. Ik geloof daar volstrekt

niet aan. Het geschiedt om precies dezelfde reden, waarom Dr. Boekman dit onderwerp met deze eigenaardige vaagheid heeft behandeld. De bijzondere gevaren nl. verbonden aan overheidsbemoeiing met de litteratuur, en de moeilijke hanteerbaarheid der materie. M.a.w. het feit dat men voor de bevordering der litteratuur nu eenmaal geen ‘regels stellen kan’.

Maar het feit, dat een probleem moeilijk op te lossen is, dat een plicht subtiel in haar vervulling is, kan dit aanleiding zijn, dit probleem maar op zijn beloop te laten, zich van deze plicht eenvoudig te ontslaan? Wij zeggen: een plicht! Want in de grootere landen, waar de litteratuur door de uitgebreidheid van het taalgebied haar eigen onafhankelijke mogelijkheden heeft (hoevelen er ook vallen bij de worsteling om de voorrang), zou men zich bij dit verzuim kunnen neerleggen. Maar in kleinere landen is verzuimde plicht een verzuimde kans op cultureele grootheid. Geen regeering van een klein land zal de moed vinden om te zeggen: wij hebben geen litteratuur noodig. Integendeel: men spreekt veel liever van de dingen ‘waarin een klein land groot kan zijn’. Men wil niet gaarne een doofstomme zijn in de rij der volken. Als dit zoo is, - en het lijkt voor tegenspraak niet vatbaar - dan ook heeft een regeering de plicht, de kleinheid van haar taalgebied, die den schrijver voor tal van bijzondere moeilijkheden stelt naast de moeiten zijner kunst, te compenseeren. Zij behoort hem tegemoet te komen, zooveel mogelijk, direct en indirect, teneinde hem een redelijke werktijd te garandeeren. Want om werktijd gaat het en niet om weelde, - werktijd en eenige rust daaromheen.

Over 't algemeen kan men zeggen, dat de kleine landen deze plicht - deze compenseeringsplicht - erkennen en zoo goed mogelijk trachten te volbrengen. De letterkundige in België vindt velerlei tegemoetkoming, het stelsel dier tegemoetkoming is de bestudeering over-waard. De Skandinavische landen, voorbeeld in vele dingen van een humane en verstandige volkshuishouding, munten zelfs daarin uit: een onbeperkt aantal stipendia maken den schrijver den moeilijken weg tot zelfstandigheid gemakkelijker. En dit geschiedde reeds in tijden toen in Nederland het begrip kunst nog

nauwelijks au serieux genomen werd. Is het daarom soms, dat juist de Skandinavische litteratuur een Europeesche aangelegenheid werd? omdat de Skandinavische schrijver door zijn land telkens weer de gelegenheid tot incubatie en rust geschonken werd, noodig voor nieuwe groote werken? Ik concludeer nog niet. Ik mag hier geen wetmatigheid aannemen. Wel mag ik constateeren, dat er mij geen groot schrijver bekend is in Skandinavie, die niet van tijd tot tijd 'een door den staat bedeelde' was. En dit is zeker: dat de wereld een Henrik Ibsen bezit, wij danken het gedeeltelijk aan de Noorweegsche regeering, die in de moeilijke eerste jaren nimmer ophield zijn zorgen te verlichten. Jaren waarin Brand en Peer Gynt ontstonden.

Tegenover deze landen levert Nederland een eenigszins wonderlijk en zeer exclusief schouwspel op. Tot voor kort: niets voor de litteratuur. Wat de Staat voor de kunst uittrok, viel zoo goed als geheel aan de andere kunsten toe. Waarom toch eigenlijk? Het zou toch een zaak van eenvoudige rechtvaardigheid zijn, wanneer de litteratuur, die toch evenveel als de andere kunsten tot genot en verheffing van het volk bijdraagt, hiervan haar redelijk deel bekwam. En daar zij geen scholen en dure inrichtingen van onderwijs van noode heeft, zou dit bedrag reeds dadelijk in een belangrijk aantal stipendia, kleine jaargelden verdeeld kunnen worden. - Van de latere crisis-voorzieningen voor de kunsten: alweer werd de litteratuur eenvoudig uitgesloten! Het eenige wat thans bestaat, van rijkswege tegenover de litteratuur, is een vijftal jaargelden, die echter nadruklijk van de voorwaarde vergezeld gaan, dat de begunstigde door ouderdom of ziekte niet meer voor de levende letterkunde meetellend mag zijn. Op dit gebied dus, dat d e r b e s t a a n d e b e g r o o t i n g : door de jaren gesanctioneerde onrechtvaardigheid, niet alleen tegenover de litteratuur als cultuur-uiting, maar ook tegenover haar in verhouding tot de andere kunsten.

Dan deze andere en voortreflijke instelling die in de meeste landen van Europa bestaat: het creëeren van ambten, waarin de letterkundige terzelfdertijd goed werk kan doen, en toch vrijen tijd genoeg overhoudt voor studie en schepping. Ook deze instelling bestaat in Nederland eenvoudig niet. En waar

de bovengenoemde begrootings-onrechtvaardigheid mij eenvoudig een terugdeinzen lijkt voor een te lastig probleem, hier stuiten wij wel degelijk op een eigenaardig ingeboren Nederlandsch instinct. Wat? men zou op een post iemand zetten, van wie men tevoren aanneemt dat hij zijn geld niet ten volle waard is? De Nederlandsche koopman huivert van een dergelijke baldadigheid.

Om deze kwestie te bezien, doet men het best het curieuse boekje te lezen van T.V. Toussaint van Boelaere over 'Van de Woestijne als ambtenaar'. Hier oordeelt een voortreflijk proza-schrijver over een groot dichter, maar hier ook oordeelt een hooggeplaatst ambtenaar over een ambtenaar. Er is dus begrip naar beide kanten. En er zijn uit dit boekje eenige conclusies te trekken. Zeker is dit: de litterator zal in de meeste gevallen een slecht administrateur blijken. Hem tot dit soort werk te veroordeelen zou ten hoogste een verbitterd en ongelukkig mensch meer op de wereld zetten. Maar hij zal bij uitstek bruikbaar blijken in posten, waarin inventie, omgang met en kennis van menschen, gebruik van woord en overtuigingskracht (machtige krachten op elk gebied) vereischt worden. In het maatschappelijk bestel zijn van dit soort ambten vele aanwezig. Men zie het getuigschrift van Toussaint van Boelaere over Karel van de Woestijne. Administratieve begaving: nihil. Maar voor sommige, bezwaarlijker werkzaamheden was er geen ambtenaar, die zoo paraat was, die zoo schitterend en snel werkte als Vlaanderens grootste dichter. Dus kan een staat wel degelijk 'waar voor zijn geld krijgen', door bekende litteratoren aan te stellen. In musea, bibliotheken en sommige regeeringsbureaux is er plaats voor hen. Hier moge ook de uitstekende suggestie van Dr. Boekman vermeld worden: jonge litteratoren aan te stellen bij onze legaties, iets wat buiten bezwaar van 's lands schatkist de levenskennis onzer schrijvers vergroot en hun horizon enorm verruimt.

Maar de meest onrechtvaardige dezer gesanctioneerde onrechtvaardigheden is: de Nederlandsche schrijver, die in zijn land volkomen onbeschermd staat, omringd door de onverschilligheid van zijn volk en zijn regeering, wordt in het loon dat hem dan rechtens toekomt, onophoudelijk tekort gedaan,

- laten wij het harde woord maar zeggen: bestolen en geplunderd. En dat zonder dat deze staat, zonder dat één minister ooit maar één gedachte eraan gewijd heeft, om dit euvel te bestrijden. Ik bedoel het euvel der leesgezelschappen en uitleenbibliotheken. Want het Nederlandsche volk is zuinig. Wat het voor niets kan krijgen, neemt het voor niets. Er heerscht in Nederland een boekenleenmanie. Een boek te moeten koopen, is bijna zooiets als een beschamende noodmaatregel. Er zijn dames die hevige boekenlezeressen zijn, en die met trots beweren, dat ze hun heele leven nog nooit één boek hebben behoeven te koopen. Dat ze daarmee hun heele leven lang de menschen die aan dit boek hun zweet, hun zorg, hun tijd en slaap gegeven hebben, hun natuurlijke loon afstelen, beseffen zij niet. Maar hier moest de Nederlandsche regeering wijzer en menschelijker zijn. De wettelijke invoering van een leenzegel, die elk mensch verplicht enkele luttele centen voor zijn leesgenot te offeren, is een gebiedende noodzakelijkheid en in elk geval mogelijk, - hoe dan ook deze kwestie geregeld en op welke wijze de gelden verdeeld worden. Kon men bij de beide vorige punten van desiderata spreken, hier is een gebiedende noodzakelijkheid aanwezig. Het moet niet geoorloofd zijn dat het Nederlandsche publiek roofbouw pleegt op het arbeidsvermogen van een bepaalde groep burgers. Het leenzegel moet ingevoerd worden.

De bezwaren tegen het bovenstaande kan men zich zonder moeite denken. Ik ondervang er enkele; er zullen er meerdere zijn. En ik begin met deze vraag: of bij een sterker ondersteuning der litteratuur niet de wantoestand ontstaan zou, die voor de schilderkunst, vooral tijdens de hoogconjunctuur der Haagsche School, zoo typisch was? Toen elke verversjongen die een geitje op een koolland ‘borstelen’ kon, zich het recht aanmatigde voor de schilderkunst te gaan leven? Met als gevolg dat toen de krach kwam, een ongehoorde vermeerdering van het kunstpauperisme. - Ik antwoord hierop: een regeering kan een literatuur slechts t e g e m o e t k o m e n . Een literator kan niet worden ‘opgeleid’. Terwijl in muziek en schilderkunst een elementair talent voldoende is, om een jongmensch naar muziekschool of academie te zenden, zal de jongere litterator dit talent alreeds ontwikkeld moeten

hebben met eigen kracht. Hij zal door veel moeite en veel inspanning zichzelf deze tegemoetkoming waardig hebben moeten toonen. - Een andere tegenwerping: jaargelden enz. vallen met fatale regelmaat in handen van de middelmatigen. Hierop kan men om kort te gaan antwoorden: wanneer op negen middelmatigen slechts één genie of groot talent gered kan worden, dan is dit geld goed besteed. De onzinnigheid van deze speciale tegen de litteratuur gerichte tegenwerping blijkt wel daaruit, dat ook de voortreflijkste kunstacademies negen kleine tegen één groot talent afleveren, en dit nimmer een reden is geweest om deze scholen op te heffen. - Derde objectie: staatszorg verstikt de kunst, dreigt den kunstenaar onzuiver te maken, geestelijk en politiek. Maar dan toch zeker niet in een democratisch land! Er zal zeker wel eens een kunstenaar wegens aperte regeeringsvijandigheid uitgesloten moeten worden, dit zij dan zoo. - Vierde objectie: 'Wat er in zit, komt er toch uit,' en waarom dus dit proces bevorderen? Dit is de domste en gevaarlijkste gemeenplaats die ik ken. Er zou veel over te zeggen zijn. Dit hier alleen: de mate der aandrang is n i e t gelijk aan de mate van talent. Er zijn dilettanten met een onbedwingbare uitingsdrang, er zijn machtig begaafde kunstenaars met weinig uitingsdrang, en die zeker verstommen wanneer de moeilijkheden te groot worden. En zoo het dan waar is, dat een zekere tegenspoed den kunstenaar aanvuurt en soms loutert: een verpletterende tegenspoed brengt hem als regel zeer zeker tot moedeloosheid en eindelijk tot zwijgen.

En ten slotte de bezwaren, die tegen de invoering van het leenzegel bestaan. De radio bewijst dat deze gevreesde bezwaren fictief zijn. Enorme bedragen worden door de luisteraars vrijwillig bijeengebracht. En terwijl een wettelijk ingesteld leenzegel in uitleenbibliotheken en leeszalen tot een onontkoombare verplichting gemaakt kan worden, zal een goede propaganda (waarvan de radio ons eveneens het voorbeeld geeft) o.m. het opschrift op dit leenzegel zelf, ook de particulieren langzaam aan leeren zich niet aan de verplichting te onttrekken, een miniem bedrag te offeren voor een soms groot genot.

Het is een algemeen bekend feit, dat onze litteratuur als ge-

heel op een zonderlinge wijze scheefgegroeid is. Zij is gelijk een boom waarvan enkele takken groot uitgroeiden, andere weinige en schrale bloeikracht vertoonden. Men heeft dit verschijnsel altijd toegeschreven aan de eigenaardige gesteldheid van den Nederlandschen geest. Mij blijft ten slotte de vraag op te werpen: is dat wel zoo? Of is dit gemis aan evenmaat in den groei der diverse genres niet veeleer een gevolg eener economische constellatie? Gaan wij na.

De Nederlandsche schilderkunst: zij gedijt altijd, van school tot school. Maar zij spreekt dan ook een internationale taal en heeft de wereld tot afzetgebied. - Onze dichtkunst bloeit verwonderlijk in dit koopmansland, dat altijd trouwens de reserve had eener groote ziel. Zij behoort, met de Engelsche, tot de grootste van Europa. Zij is helaas onvertaalbaar. Maar terwijl Engeland tevens beschikt over een machtige prozakunst, kwijnt deze in Nederland, bleef immer kwijnen, behalve bij den vertwijfeld-doorzettenden Multatuli die liever een bedelaar werd, dan dat hij zijn groote taak zou opgeven. Voor dit betreurenswaardig tekort heeft men immer teederplatonische beweegredenen gezocht. De Nederlander is burgerlijk, heette het. Hij is nu eenmaal geen verteller, geen romanschrijver van nature. Maar het is onwaarschijnlijk, dat bepaalde potenties aan bepaalde uitingsvormen gebonden zouden zijn. Het ontstaan der kunsten hangt meer dan men denkt van practische factoren af. Die takken van kunst ontbloeien, die èn maatschappelijk èn geestelijk kans krijgen om te ontbloeien. Wij Nederlanders, zijn toch geen burgers alleen? Onze burgerlijkheid wordt pittoresk doorbroken door den waanzin van Rembrandt, van Van Gogh, van Herman Gorter. Maar dat geen machtige prozakunst deze ziel van Nederland sprekend over de wereld uitdroeg (totnogtoe), kan veeleer zoo verklaard worden, dat voor het ontstaan van zulk een prozakunst de levensvoorwaarden grootendeels ontbreken. Want zulk een prozakunst wordt, méér dan een gedicht, een zaak van zuiver vakmanschap, dat den ganschen mensch eischt dag en nacht. Een ‘Gebroeders Karamazov’ van Dostojevsky, een ‘Oorlog en Vrede’ van Tolstoy, een levenswerk als dat van De Balzac, van Ibsen, van Zola, dat is ten slotte niet meer denkbaar als werk voor vrije uurtjes. Het eischt de concentratie van den geheelen mensch. Alreeds

de voorbereiding tot zulk soort werk schijnt een menschenleven te vragen. Daarom misschien had Holland ten slotte slechts gedichten te bieden, d.w.z. werk van korte inspiratie. Een glorieus gedicht kan elk oogenblik ontstaan, desnoods in den nacht, of temidden van een anders-geaarden dagtaak. Het is hierbij als zeer eigenaardig aan te merken, en zou als een bewijs dezer stelling kunnen gelden, dat in Nederland zoo goed als alle prozakunst van langeren adem door dames wordt bedreven. De mannen hebben iets anders te doen.

Hier een arme Nederlandsche letterkundige meewarig op het podium te heffen is de bedoeling niet. De arme Nederlandsche letterkundige als zoodanig bestaat niet eens! Hij lijdt een min of meer welgesteld burgerlijk bestaan, al wordt ook hij wel eens, als ieder van elken stand, door ziekte of armoe getroffen. Maar hij ontleent deze relatieve welstand aan arbeid buiten zijn kunst. Deze wint daardoor zeker aan belanglooze zuiverheid. Maar even zeker is, dat een breede ontplooiing in proza, in drama of roman er practisch belemmerd wordt. Men komt er niet toe. Tijd en innerlijke rust blijven van jaar tot jaar ontbreken. - En wie weet hoeveel potenties ook nu reeds bij gebrek aan oefening en mogelijkheid ongebruikt vergaan zijn. En een regeering die ertoe zou medewerken, deze mogelijkheden te scheppen, zou misschien in den loop der jaren verrassende ontbloeiingen zien. Onze smalle litteratuur zou een breede litteratuur kunnen worden, een Europeesche litteratuur.

Ik zou mij zeker de moeite niet gegeven hebben, dit alles eenigszins gedetailleerd op te schrijven, wanneer ik van de welwillendheid onzer regeering niet overtuigd was. Wanneer ik niet overtuigd was, dat men hier eenvoudig terugdeinst voor de eigenaardige subtiliteit van het probleem, en daarom maar berust in een gedwongen passiviteit, die onverschilligheid lijkt. Dat het probleem bij eenig nadenken en eenige toewijding in beginsel oplosbaar is, heb ik hier willen aantoonen. Dat het practisch opgelost kan worden, bewijst het voorbeeld van Skandinavië. Eveneens dat de resultaten gelukkig kunnen zijn.

Verzen
Door C.M. van den Heever

Die draad

Jy soek die stilte waar die praat
van mense net 'n preweling is
en ligte vingers met 'n draad
die lig verbind aan duisternis.

En in jou brand 'n helder sin
om vas verweef te word met God,
maar steeds moet jy die sonde min
en in jou sterflikheid verrot.

Van nag tot nag 'n blink verglye,
'n helder, sondeurglansde draad,
en dan die vreemde, verre swye
waaroor die mense fluisterend praat.

Die wording

Aan die see waaruit lewe en wording gekom het,
het 'n mens toe veskyn, gesmee uit die eeue,
aan sy voet was die laere waaruit hy geklom het
en om sy hoof die gekrys van die meeue.

Uit die chaos het hy tot 'n wese geryp
met die aarde se stem in sy bloed
en sy gees het opeens met 'n skreeu gegryp
na God en Sy vreeslike gloed.

En die skeuring was diep, want verblind en swaar
van die hartstog het hy oor die heuwels gevlug,
om opeens te gaan staan en dan droef te bedaar
met die pyl van die smart in sy rug.

In sy geheue is die verre opskemering van lewe,
uit die lyding vergroei tot 'n vastheid van bou,
maar die bloed wat nog rooi aan sy hande bly klewe,
vul hom diep met 'n skuwe berou.

En sy hoof weeg nou swaar in sy hande; sou God
ooit gedink het deur wenteling van eeue, en eeue?
Want hy is nou eensaam, verbind met die lot,
en om sy hoof is gekrys van die meeue.

Die ewenaar

Die dae is lank en wit die son daarbo,
die hemel diep deurbrand met gloed,
en om my is die staal-blou kabbeling
waaroor 'n enkel seemeeu spoed.

Op skuimende brander-kruine spring 'n ry
goud-glansende seevarke plonsend neer,
en stadig vlam die dag in gladde vertes weg
en selfs die boot se skuim sien ek nie meer.

Ek dink aan daardie meeu bo eensaam seë,
ek, hier by die ewenaar, op weg na huis,
ek sien die see van lug geskei en bo die kim
daar glans opeens - O wonder! - die Suiderkruis!

De freule
(Uit de kroniek van Wiarda)
Door Theun de Vries

Voor M. Dutric

Sommigen vertellen, dat er ridderbloed is geweest in de stam van Wiarda, maar dat zijn sprookjes, die geen kind gelooft. In elke boerenfamilie, die meer dan een paar honderd jaar op eigen erf heeft gezeteld, kwamen zulke ridders voor - niet van oude adeldom, zoals de naam zou doen vermoeden, rijke boeren en wapendragers, die een zwaard hanteerden in de dagen, dat de kruisvaarders tegen de heidenen trokken, en daarna een schild en een blazoen ontvingen uit de handen van een keizer of een veldheer, van wien niemand meer iets weet. Neen, deze kwamen later, uit het donker van hun afkomst; zij kochten de stinzen en namen van verpoverde heren; zij namen de hypotheken van oude sloten en landgoederen over; zij gooiden de riek en de vlegel weg en stieten de kruiwagens omver, en liepen met haneveren op de kaproen en een jachtroer onder de arm achter hazen en eenden; hun kinderen noemden zich jonkers en freule's, en zaten in de gebeitelde bruine banken van de dorpskerken en betaalden de hoogste lasten in de grietenijen. Maar ze waren eigenlijk niet meer dan de boeren van de omtrek, uit het oude harde hout, een weinig vermolmd en aangevreten door de wurm van eerzucht en hoogmoed; dat kwam van de rozenobels en de Spaanse ducatons, waarvan ze een teveel hadden liggen.

In zo'n hovaardige stam is weinig geluk. Het kost niet veel moeite, om ze onder de balken van een ridderhofstee te brengen en daar den groten banjer te laten uithangen, maar het komt er op aan, de glorie in stand te houden, zonder dat er manslag onder de telgen gepleegd wordt, of verwijfdheid hen verzwakt. De meesten verrossen de kapitalen en de klinkende naam, die ze geërfd hebben, en als er geen sterke

vaders en gezonde moeders, schippers en handwerkers en landbouwers in zo'n geslacht komen, openbaren zich vreemde ziekten in zulk een wilde tak; ziekten in het bloed of in de ziel.

* * *

Minne Wiarda was een man, die in Utingeradeel met boeren en verpachten grof geld had verdiend, en op een goede dag de wereld verwonderde, door de leegstaande state van de Donia's onder Dronrijp te kopen. Het was een vierkant bakstenen slot in een dubbele rij van olmen, achter een krozige gracht, met schuur, stallen, bakhuis en brouwketel. Minne Wiarda was er trots op met de woordeloze hoogmoed van het noordelijk volk. Hij liet het wapen, dat boven de gemetselde en gebeeldhouwde schouw prijkte, en dat hem niet toebehoorde, door een stadsschilder in andere kleuren overdoen - rood en zwart en goud, zoals hij zich dat herinnerde uit een der raadskamers van het Franeker stadhuis, en stond, als hij zich alleen waande, tijden achtereen naar dat veroverde blazoen te staren. Was hij verzadigd van de aanblik der dubbele zwaarden en de vliegende arend met zijn uitgeslagen krijgshaftige wieken, dan draaide hij zich langzaam op de hielen om en keek in de manshoge spiegel, die men vroeger tegenover de schouw aan het uiteinde van de lange zaal had aangebracht. Eigenlijk was het hoekige bakstenen slot niet veel méer dan die zaal - een witte, kille ruimte met zwarte balken en ramen in lood, waaronder de droefgeestige keuken rookte, en waarboven een lage zolder vol lag met wintervoorraden, dikke gelende appels, erwten, bonen, gepekeld vlees. Als Minne Wiarda zichzelf in die spiegel gemonsterd had - kort van stuk en breed van schouders, een voorhoofd vol blutsen en groeven, stoppelbaard, grauwe haarvlokken onder een nauwsluitend hoofdkapje met een veer, voeten wijdbeens in gele zachte laarzen, de bruine hand onder de gordel met het jachtmes - dan floot hij tussen de tandenstompen, en liep zwaar naar de trap, die in het benedenvloerse mondde, op groenig schilferende tegels. Werkten er knecht en meid, dan ging hij nooit langs hen, zonder hen met de vlakke hand een dreunende slag op achterdeel of schouder te geven, en kwam buiten met oogjes vol trots en grimmig flikkerend vermaak. -

Ja, hij was de kasteelheer; hij had de rijkdom; hij was een Wiarda, die niet langer onder de boerennok hoefde te wonen; hij reed zijn hengsten alleen om te jagen en voor de pronk, en onderhield de hele armentros van de streek, door één grote som 's jaars te storten in de geldkist van de kerk, waarvan men meestal de bodem kon zien. -

Maar Minne Wiarda had alles niet; hij had geen zoon, enkel twee dochters; en hij hield alleen van Hester, die de oudste was, omdat Bely hem te veel herinnerde aan haar al te vrouwelijke, tot tranen neigende moeder, die hij in Tzummarum begraven had, en wier angst en vrezen de ergernis van zijn huwelijk geworden waren.

Hester was een rijzige vrouw met de schaduw van een knevel om de bovenlip. Minne Wiarda had zijn dochters op willen voeden als jongens, maar enkel bij Hester was het gelukt. Ze liep in hoge laarzen en leren jakken, zij droeg het haar afgesneden op de schouders, en ze was nooit zonder ruiterpistool. Des zomers zwom ze spiernaakt in de poelen van het ongepolderd weiland; ze sloeg fuiken bij nacht en strikte konijnen en hazen; ze lag uren loerend met haar vader in het ijzige najaarsriet, als de trek van de wilde ganzen over Friesland begon; en paard reed ze als een man. Haar heupen waren ietofwat breed van het paardrijden, maar hard en mannelijk; ze had de nukkige schouders van de Wiarda's, en lachte met dezelfde wrede onverstoorbaarheid als haar vader om alles en iedereen. - Misschien was Minne Wiarda in zijn hart wel bang voor het machtige, knappe manwijf en haar zwarte blikken, want ze was een hoofd groter dan hij, en geladen met een onvermoeibaarheid, die allen in verbazing bracht.

Aan Bely lieten Hester noch Minne zich ooit iets gelegen liggen; die at nooit mee van het halfrauwe, gepeperde wildbraad, ze dronk misschien een kan bier per week, liep in een lang en slepend gewaad, zong veel als ze met zachtmoedig geduld zat te spinnen - Hester's handen konden geen spoel vasthouden - en verliet het huis bijna niet, dan om des zomers in de tuin de bloemen op te binden, die schraal en snel-verschroeid in de overvette aarde tussen state en bakoven werden gekweekt. -

Maar al was Hester Wiarda kloeker dan men een mans-

kerel wensen kon, ze was evenmin een man als de tengere, beschroomde Bely, en wanneer Minne Wiarda er aan dacht, dat hij de state bij zijn afsterven in de handen van twee vrouwen moest laten, dan kwam er een brok van norse verdeemoediging in zijn keel, die hij met de grootste beker bier niet weg kon spoelen. Dan dacht hij er aan, dat ook onder Hester's ruige jagerswambuis welgeschapen borsten scholen, en hij wist, dat de naam, die hij met een onverhoedse koude luister van de hoeve tot de state verhoogd had, weer zinken zou met hem, omdat zijn kinderen hoogstens mannen konden baren, maar hun de naam van vreemde vaders zouden moeten geven. -

Minne Wiarda bleef gespaard voor de wrok en de kwalen van een verbitterde ouderdom. Op een Novemberavond, toen hij van een ingelandsvergadering terugkwam, misleidde hem de vale schittering van vroege sneeuw op het pad; hij nam een te snelle bocht bij de gracht en gleed naar beneden. Het ijs kletterde stuk als dun kristal, maar daaronder zat het moordend kroos, dat hem opzoog en zijn doodskreet wurgde. De volgende morgen pas bemerkte de paardeknecht het spoor van het ongeval in de nachtsneeuw, het gapende gat en het baarlijk zwijgen. Hij dregde angstig de gracht af en sleepte het lijk van zijn meester uit de diepte op.

Hester Wiarda keek met bevreemde, koele, zwarte ogen naar den levenlozen man, die pas een dag tevoren met haar geschaakt had bij het vuur van de zaal; de stukken van het onvoltooide spel stonden nog op. Minne Wiarda lag daar, blauw en gezwollen. Was zo de waterdood? Hester's handen draaiden met de loop van het ruiterpistool, maar ze zei geen woord. Bely klemde zich aan haar arm en trilde; niet van droefenis, want er was geen liefde geweest tussen haar en den botten vader; maar ook uit ontsteltenis worden tranen geboren. -

Het veelzeggend stampen van paardehoeven op de houten brug had de twee vrouwen nooit uit hun rust doen schrikken: er kwamen geen vrijers op het slot, ook niet, sinds zij eenzaam gebleven, de winteravonden in de zaal sleten onder het geleend blazoen. Voor Hester hadden de mannen een deugdelijke angst; en om de donkere Hester dorsten zij niet

naar de lichte Bely dingen, ofschoon zij rijzig was en een gang bezat, die de zinnen nog lange tijd verontrust, als men ze heeft gezien. Iedereen kende de twee zusters; zij kwamen steeds op feesten of harddraverijen, ook nadat Minne Wiarda niet meer tot de levenden hoorde; zij dansten zelfs. Hester koos met de strenge oogopslag van een landsvrouw haar dansers uit: jonge mannen, in wier ogen de onvervaardheid gloeide, en wier schouders minstens een handbreedte boven de hare uitstaken; zij verfoeide de anderen geheel, en sprak er steeds over met de verbaasde verachting, die zij had voor Bely's bloemen of spinnewiel; dikwijls ook had zij ze vergeleken met domme dieren, die men liefst ver van zich houden moet. Zij danste wild en krachtig, om de beweging, die het aan het bloed geeft, en om de behendigheid, die zich heeft te wiegen naar het snerpen van de muziek. Op den man, dien zij gekozen had, lette zij verder niet; het was genoeg, dat hij er was, haar eigen grootte en aanblik niet onwaardig, en haar hand vast mocht houden; een diepere beroering leefde er niet. Bely was anders; zij vertrouwde zich graag geheel aan een mannenarm toe, en had voor den danser een geheime glimlach en, als het laat werd en de lichten smeulden laag en niemand lette meer op haar, zelfs een snelle kus. Geen mens wist met zekerheid te vertellen, wat er gebeurd was, maar toen de Augustusmaand en de Franeker jaarmarkt voorbij waren, was Bely zwanger. Bely zelf verried niets, toen Hester, zwart en verbolgen, met de zweep in de hand voor haar op en neer liep, en den man dreigde te zullen vermoorden, die de schande over de Wiarda's van Donia-state had gebracht. Zij lachte alleen, in zichzelf, en Hester, die de lach zag, zweeg met donkerrood gelaat, liep naar de stal, en reed zichzelf en het paard in zweet langs korenvelden, waarover een hete, stoffige wind woei.

De zomer ging onder in onweer en regen; er dreven luchten vol angst, met rouwend goud en rosse schaduwen, alsof er reuzen achter de horizon vochten in een meer van bloed. De herfst volgde langzaam; hij kroop koud en wit langs de leeggeroofde akkers, de weilanden vol doodse plekken, een dauw in de morgen, een zonloos glanzen overdag, mist en stilte in de avond. Op de zolder rijden zich de korven vol appels, en de ruwgeschoren zijden van het geslachte varken rookten

tot donkerbruine zwoerden boven de schouw met het wapen. - Hester liep weer vaker in gehavend leer, met losgewoelde haren; ze bracht van buiten hazen en snippen mee; haar tanden stonden dikwijls in de onderlip, als zij naar Bely keek, wier vrees en onderworpenheid in een wonderlijke onkwetsbaarheid waren overgegaan. Het stampen van Hester's laarzen langs de stenen vloer van voorhuis en stal joeg haar geen schrik meer aan; zij boog zich over zichzelf, luisterde, glimlachte, trapte het spinnewiel verder, of stond neuriënd voor de hoge spiegel, waaruit haar evenbeeld terugknikte. Wanneer Hester onverhoeds binnenkwam, en de vuist balde: 'Wie was het?' dan haalde ze de schouders op, en sloeg de ogen niet meer neer.

'Zuster, ik weet het niet!'

Fijne Novembersneeuw sjirpte tegen het lood van de ramen, de lucht kwam vol kruiende wolken, en over alles lag één doodskleur geverfd: huizen, landen, hemel. Onder de schouw knerpten vurige takkebossen en de turfwal brandde als een kleine smidse. Hester stond lang en donker in haar jachtkledij tegenover de zittende Bely. Haar gezicht leek hoekig vermagerd, het donker dons op haar bovenlip zwarter. 'Ik heb gehoord,' zei ze, 'dat er in de stad een minnemoer is, die goede raad weet voor...' Ze zweeg en wendde zich stug om. De harde binnenkant van haar hand sloeg tegen de gespannen, leren dij. - Bely schudde traag het hoofd.

Die winter danste Hester Wiarda niet op de feesten in de herbergen, maar ze maakte alleen lange tochten over het ijs, en als ze des avonds bij de schouwmantel schoof, ineengehurkt en rillend, waren er onder haar jukbeenderen twee brandende vlekken. Bely weefde en spon met kalme handen en legde kleine kleren in een gebeeldhouwd kistje. Hester hield de wimpers neergeslagen; ze zat vijandig en roerloos, behalve, als ze de voet met de laars hief en een takkebos in het vuur schopte. Buiten was er hagel of sneeuw, en in de schoorstenen groeide schor de echo van het uitstormende jaar. Over den vader van het ongeboren kind werd niet meer gesproken.

Hester Wiarda ging na Nieuwjaar de pachten innen bij de boeren en vetweiders van de state, en bracht den predikant

het jaargeld voor de armen. De omwoners van de pastorie zagen haar vroeg op de middag binnengaan; en pas, toen het schemerde, grauw door groenig Januarilicht, kwam zij weer buiten. Haar voetstappen vielen toornig op de begroeide stenen van het kerkplein; zij sprong met één zwaai in de zadel, en sloeg het rijdier zo fel op de schoften, dat het zijwaarts uitsprong. Het holderdebolder van de hoeven bleef lang in de straten hangen en wekte onrustige nieuwsgierigheid bij ieder, die het hoorde.
-

In het voorjaar zag men Hester Wiarda weer in de stad; zij kwam met een wagen en haalde den vroedmeester. De schande van Donia-state was nu al bekend. De meedogenlozen lachten om de wraaklust van het lot; de achtenswaardigen wiegden het hoofd. Een bevalling op Donia-state, een stins zonder heer, een kind zonder vader...! Goed, dat hij dood was, de kleine Minne; hij zou zijn dochter doodgeranseld hebben. Zo zei men.

Vier dagen na de geboorte was het Zondag. Ds. Ypéus predikte over de spreuk van Salomo: ‘Alzo is de weg van een overspelige vrouw: zij eet en wist haren mond af, en zegt: Ik heb gene ongerechtigheid gewrocht.’ Iedereen wist, waarop de tekst sloeg: Bely Wiarda was nooit berouwvol voor het tuchtcollege verschenen. Toen de dienst bijna was afgelopen, maakte iemand de kerkdeur van buiten open. Het was Hester Wiarda. Men keek diep verbaasd: zij droeg vrouwenkleren, en liep, alsof ze op glas zou trappen. Maar bij nader toezien bemerkte men, dat ze iets in de armen had, een donker pakje, dat ze, toen ze onder de kansel was gaan zitten, openwikkelde. Er steeg een schrille, gebroken kreet uit. Een kind! - Niemand in de kerk keek meer naar ds. Ypéus; de predikant zelf zweeg en leunde misnoegd over de rand van de kansel. Hester Wiarda klemde de lippen opeen; een schaduw viel tussen haar ogen; ze wiegde het kind, tot het ophield met klagen, en wachtte. Ds. Ypéus rustte zwaar op de rand van de preekstoel en maakte een einde aan het sermoen. Hester Wiarda luisterde naar zijn gejaagde en onzekere stem; haar gezicht bleef vol wrokkende schaduw, het bovenlichaam met de armen wiegde het kind van Bely. - Toen de voorzanger opstond, om de slotpsalm aan te stemmen, hief ze de hand:

‘Ik vraag u voor de laatste maal, ds. Ypéus... Ik breng u dit kind ter doop.’

De predikant, die reeds was gaan zitten, stond op; zijn kort, breed lichaam spande zich opwaarts onder de toga, de kaken werden hard boven de witte bef. Sommigen keken naar hem, de meesten naar Hester Wiarda. De freule richtte zich behoedzaam op en hief het kind naar de kansel. Het kreet opnieuw. Een vrouw zuchtte luid; het klonk als een verdrongen snik. Ds. Ypéus overzag de gemeente, bits en snel; had men hier medelijden... na zijn preek? Zijn hand schoot uit de wijde mouw, gebiedend de wijsvinger.

‘En voor de laatste maal: ik weiger!’

Hester Wiarda hief het kind nog met één arm. Het huilde luider. De andere hand van de freule gleed door een sleuf van de rok. Zij kwam terug met het ruiterpistool. De metalen loop met de koperen beugel blonk en flitste omhoog, recht op het voorhoofd van ds. Ypéus.

‘Ik eis, dat dit kind gedoopt wordt,’ herhaalde Hester Wiarda. De predikant was verstijfd. Men hoorde het ademen van de kerkgangers, samengepakt als gesmoorde kreten. Ds. Ypéus knelde de handen om de dikke rand van de lezenaar, waarop de opengeslagen schriftuur lag. Hij roerde zich niet. En voor de derde maal zei Hester Wiarda:

‘Ik breng dit kind ter doop, Ds. Y p é u s !’

Ds. Ypéus zweeg. Hester Wiarda hief de hand met het pistool recht omhoog en schoot. De witte dikke pleister sprong in een schilferwolk van het kruisgewelf. Een scherpe reuk van buskruit en geschroeide vuursteen volgde. Het kind huilde verder; de dichtstbijstaanden hadden het hoofdje zien schokken bij de slag. De voorzanger keek schuins naar zijn schouder; op het zwarte laken van zijn zondagsgewaad lag een kalkig poeder; maar hij dorst het niet wegslaan.

Ds. Ypéus strekte de handen over de gemeente; zij waren eerst star, begonnen daarna zinloos te sidderen. Zijn stem was hoog en haastig:

‘Ik zal het kind dopen... maar ik neem deze gemeente tot mijn getuige... de classis zal het weten... onder dwáng!’ Hester Wiarda wendde zich sprakeloos om en liep naar het doopvont, achter de zijbanken van het schip. Zij keek niet eens, of de predikant volgde. Zij wikkelde het kind uit de

laatste hulsels. Het jongetje lag in haar holle handen, naakt en gekromd als in de baarmoeder. -

Toen de koster het bekken had gevuld, stond ds. Ypéus tegenover Hester, anderhalf hoofd kleiner en gewillig, de ogen vol vrees en haat.

'Het kind heeft geen vader.'

Hester Wiarda keek over hem naar het groene raam. Haar stem was hoog en koud, en iedereen verstond haar:

'De vader is buitenslands, maar hij heeft geschreven, dat het kind naar hem zal heten: Justus.'

De predikant keek haar aan; zijn mond stond een seconde half open. Toen nam hij kortaf het kind van Hester aan, sprak er de formule over uit en besprenkelde het vluchtig. Het schreide hartbrekend. Achter den predikant verrees de koster met kerkeboek en ganzeveer. Hester Wiarda pakte het kind snel weer in; toen richtte zij zich op en keek over de schouder van ds. Ypéus, wat hij in het register schreef: 23 Aprilii Ao. Do. 1591. Gedoopt Justus; moeder ene jongedochter van Wiarda, vader blijft onbekend. - Haar mond werd streng en beefde. Ze reikte het kind aan den koster, die dwaas en bevreesd met het kermend pak in zijn armen stond en ontnam den predikant met een ruk de ganzeveer. Zij streepte met één, spattende, lange haal de laatste woorden door en verbeterde in steil, hoogmoedig schrift: Justus Wiarda van Donia-state. Brengt vijfhonderd gulden mee voor de armen. - De inkt in de pen was opgedroogd; 'voor de armen' stond slechts met blind schrift diep in het perkament. Zij stak opnieuw de hand onder de rok, en legde twee rollen met goudstukken op het register, dat ds. Ypéus opengeslagen in de hand hield.

Over Hester's vrouwenkleren en pistoolschot in de kerk werd door de ganse omtrek tijden lang gesproken; men hoorde in hofsteden en herbergen, waar volk bijeen was, niet anders. Ieder was geschrokken, en tevens vol bewondering. Ds. Ypéus werd gegroet met zoveel overdreven eerbied, dat de hoon hem er uit tegemoet schreeuwde. De koster en de voorzanger bedachten iedere week toespelingen met 'schieten' of 'kinderdopen'. Hij had de classis nog niet in de zaak gemengd, omdat hij zag, dat men het hem inwendig

nooit zou vergeven. Hij verzocht na een jaar om een andere standplaats - vanwege een ‘kwade hoest’ - en hij kreeg ze: het rumoer rondom de doop van Justus Wiarda wilde niet sterven.

Hester Wiarda repte er met geen woord van, op de state niet, en niet tegen anderen. Zij had op die Zondag in April het kind aan Bely teruggebracht. ‘Ik heb hem voor de eeuwigheid kunnen redden,’ zei ze, ‘en zijn naam is Justus.’ Haar ogen werden zwartgroen en katachtig boven de smalle boog van de neus. ‘Zo heette toch zijn vader, niet waar, die naar den Oost is?’

Bely zweeg, en drukte het kind tegen zich aan, alsof ze Hester vrezen moest.

Justus bestond hierna voor Hester Wiarda niet meer. Zij leidde haar oude leven - mannelijk, in de doffe hartstocht van een altijd-bezig-zijn, at en dronk met een in Bely's ogen schrikbarende gulzigheid, zwom, reed te paard langs het akkerwerk, en fokte rijdieren. - Eens, toen ze onverwacht in de zaal kwam, waar Bely het kind zoogde, liep ze als dolgejaagd naar de stal terug, en liet den mooisten hengst door de knechts snijden. Sindsdien waren er geen veulens meer op Donia-state. - Later, toen Justus kon lopen en buiten speelde, ging ze hem voorbij zonder blik of woord, ofschoon de omwonenden en het dienstvolk hem het liefste kind vonden, dat zij ooit hadden gezien. Ieder verwende hem, schikte zich naar zijn invallen en verlangens, Bely het meest. Hester Wiarda begon haar maaltijden in de keuken te nemen; de meiden en knechts moesten langs de lage wanden staan en om beurten, op haar bevel, een handreiking doen, een schotel wegdragen, een bierkan vullen, het braadspit draaien; en als zij verzadigd was en zich de mond met de mouw van het buis had afgewist, en de handen een keer door het haar gehaald, mochten de anderen gaan zitten. Bely at met Justus in de zaal, bij de lange glimmende tafel op balpoten, waaraan wel plaats was voor dertig mensen. Was Hester niet op het slot, dan kwamen de dienstbaren behoedzaam naar binnen en stelden zich in dubbel gelid op om toe te kijken, hoe Bely het kind zijn eten voerde; Justus zat daar in zijn witte wol als een koninkje, en de boerse hofhouding staarde en aanbad.

Bijna drie jaar lang giste men met onuitroeibare nieuwsgierige koppigheid op de hofsteden van de omtrek, wie de man was, welke volgens het zeggen van Hester de vader zou zijn van Justus Wiarda. In den beginne geloofde een ieder aan zijn bestaan; had de freule zelf niet gezegd, dat hij buitenslands was? Maar toen de door allen verwachte terugkeer van jaar tot jaar uitbleef, voelde men zich door Hester bedrogen; het aantal twijfelaars vermeerderde snel. 'Zo een duivelswijf!' werd er gezegd, als men de listige gedurfdheid van Hester besprak. Sommigen begonnen zich te vertoornen. Toen werd er plotseling over de freule of den kleinen Justus niet meer gesproken. De ziekte kwam. -

De ziekte kwam met de nazomerhitte, uit de troebele walm van de ongedempte petten, met het stof van de wegen, de voertuigen, die van en naar de markten reden; ze kwam op de trage verraderlijke koelte van de avondwind, waaraan men zich na een dag van gloed gaarne blootstelt; ze was in het hooi, waar de knechten, geplaagd door de benauwenis van zolders en bedsteden, zich halfnaakt in rolden; ze zweefde boven de beklemmende volte van de kerkdiensten. Ze dook op als een vreemde marskramer, die niemand ooit heeft gezien, en wiens schaduw eensklaps over de drempel valt. Maar nu bleef zelfs de brenger onzichtbaar; men zag alleen, dat hij er geweest was, als iemand wakker werd of des avonds van het werk naar huis kwam, met kleine blauwe vlekken op het gezicht. Dan schreeuwden de vrouwen, en de kinderen, die buiten speelden, stonden ontdaan en verbaasd, en dorsten zich niet verroeren. - De vlekken werden purper en paars; zweren trokken een weefsel van etterend rode sporen over het hele lichaam; een dolzinnige koorts schokte de leden. Het was als pokken of pest - men stierf na weinig dagen, jonge mensen het meest.

Toen de twee bouwknechts van de state, die de tarwe zichtten, met de eerste doodsberichten van de omtrek thuis kwamen, luidde Hester de gebarsten klok, die boven de poort hing, en waarmee men vroeger de maaltijden had aangekondigd. De bouwknechts bleven stug en verontrust wachten; de stalbewaarder kwam uit de halflege schuur; de bottelier, die ook bakker was, uit de kelder; uit de keuken liepen de verschrikte meiden nader. Bely kwam het laatst,

uit de tuin, met Justus aan de hand. Hester's gezicht was zwart en smal; zij monsterde de bezetting, de handen onder de riem gestoken, één voet in de laars vooruit gestrekt, telde hen, zag, dat allen er waren, en vertelde met een stem zonder angst of gehaastheid, dat de ziekte de streek had genaderd, en dat zij zich verdedigen wilde. In feite, zij verbood iedereen om zich naar buiten te begeven; zij wilde, zeide zij, sterker zijn dan de kwaal, en zich zo te weer stellen, als gold het hier een beleg.

Zij liet de brug ophalen en alle toegangen sluiten. De schutluiken van de slotgracht bleven open, en het water steeg, toen het een of twee maal geregend had, nog een paar duim. Hester en de oudste meid gingen langs de voorraden. Er was voldoende voor een lange belegering. Wat op het veld stond - de tarwe, de bonen, en de rapen en wortelen - moest men dit jaar prijs geven. Hester haalde er zelfs de schouders niet over op, al was zij, als de oude Minne, anders fel op de penning.

Maar Hester Wiarda sloeg den vijand te licht aan, en de kracht der Wiarda's te hoog. De dood komt niet altijd als een grimmig man met de zeis. Hij kwam ditmaal als een rotte waseming in de lucht, een giftige vleug op de wind. Opgehaalde bruggen en een paar voet water in de slotgracht konden hem niet weren. De ziekte was ook in de state; de paardenknecht kreeg ze in de tweede week van het onzichtbaar beleg. Hij stierf in de stal, de armen in vertwijfelde krampen rondom het hoofd geslagen. De bottelier en de bouwknechten tilden het dode lichaam met mestvorken in de snelgetimmerde kist en begroeven het aan de uiterste smalle rand bij het water, waar vroeger wel eens hooi voor de paarden werd afgeladen.

Twee dagen later, toen Hester aan haar avondmaaltijd zat, in de berookte hete keuken, kwam de oudste meid, die op de zaal bediend had, met omrande ogen en een stem vol doodsschrik vertellen, dat Bely in haar stoel bij het raam hing, met de vreselijke blaren in het gezicht, en het zweet op het voorhoofd. - Hester Wiarda stond met een ruk op. Haar mond leek dunner, en door de blik van haar ogen ging een koude, haastige ontsteltenis. Toen zag men haar lang en mager en met grote passen de trap van de zaal oplopen.

Boven, bij de drempel, wendde ze zich om naar de boden, die de halzen rekten, maar op hun plaats bleven staan. Er was een raspende ongerustheid in haar stem:

'Spreid een bed... voor het kind.'

Zij ging naar de zaal en zag, dat de ziekte daar binnen was; Bely had de vlekken op gezicht en hals, en tussen de vingers van haar hand zwollen kleine, donkere builen. Hester draaide zich snel om en nam den spelenden Justus in de armen. Zij hield hem hard en links; hij weerde zich, onwetend van de redding, tegen de ruwe schokken van Hester's gebaren en voetstap, maar zij lette al niet meer op hem, toen ze hem op het veldbed in de keuken had neergelegd. Hij lag daar, speelde nog een ogenblik met de lappen pop, die zijn moeder voor hem had gemaakt; toen werden zijn ogen zwaar, en hij sliep in, met een hand om de kop van het speelgoed. Hester droeg Bely in het leegstaande staatsiebed, dat aan Minne had behoord, en wies haar van het hoofd tot de voeten. Zij hulde haar in schoon linnen en keek toe, hoe Bely vocht en kromp. Justus zag zijn moeder niet terug. Hij stampte met de voetjes van boosheid, toen Hester hem na drie dagen kwam vertellen, dat zij weg was gegaan, maar werd week en ongerust, toen de meiden hem wiegden, en onder tranen kusten. - Daarna miste hij haar enkele weken; hij ontglipte aan het toezicht, en zocht stallen en kelders af. Pas toen scheen hij zich te schikken, en vroeg niet meer. - In het najaar verdween de ziekte, alsof de trekvogels ze mee hadden weggedragen. Op de state dolf men de kist van Bely Wiarda op, en zette die bij in de kerk. Hester liep achter de wagen met Justus aan de hand. Zij droeg laarzen en jachthoed, en keek niemand aan. De bottelier volgde haar, en deelde geld aan de armen uit. Iedereen verwonderde zich over de schoonheid van Bely's kind; maar de herinneringen aan de pestilentie en de verliezen waren te na en te rauw, dan dat men zich nog zou vermoeien met de vraag, van wien Bely dit kind had ontvangen, en of de vader ooit terug zou komen. Het scheen een elk, dat Bely met haar dood de misstap had gezoend. - De doodgraver liet haar zinken onder de zerken, die Minne voor zich en de zijnen in de kerk had gekocht; en de mensen keerden naar hun huizen terug, vol van beslommering en treurnis om eigen doden.

II

Justus Wiarda, het kind, was binnen een jaar de heerser op Donia-state. Iedereen, behalve Hester, bemerkte het. - In de keuken en kelder werd er door de boden met bijeengestoken hoofden over gesproken: - De freule doet, wat het kind wil. Ze leest hem de gedachten uit de ogen. Ze loopt hem achterna, als hij gaat spelen, en ze kijkt toe, als hij eet en drinkt, alsof hij eens een verkeerde hap mocht nemen. Als hij hoest of kwakkelt, krijgt ze den satan in het lijf... Doeke heeft een striem met de rijzweep van haar over de handen gehad, omdat hij een paardentuig voor de stal op de grond liet liggen, waarover Justus is gestruikeld. -

Doeke liet na het voorval zijn vingers zien, waarop de kerven van het venijnig leer navlamden.

'Alles goed en alles wel,' zei hij. 'Voor Justus zou ik het met genot verdragen. Als ik maar wist, dat ze een moeder voor hem werd. Maar let op, dat is ze niet. Ze is zijn waakhond en zijn slavin; van dat slag liefde wordt een kind niet groot. Het kind heeft een moeder nodig!'

Justus Wiarda was zachtzinnig, schrander en gewillig. Hij liet zich door Hester te paard meenemen en langs roggevelden en het vee schommelen in de harde zadel; toen hij zeven jaar werd, kocht Hester een zwarte ruin voor hem, en leerde hem, hoe het dier te berijden. Hij vergezelde haar, als zij hem vroeg liet wekken, en met roeden en netten langs het viswater trok. Hij deed, wat zij hem zeide; hij zag niet, dat haar gezicht smeekte om zijn goedkeuring, zijn blijdschap, zijn lachen; zag niet de spanning, waarmee ze afwachtte, hoe hij elk bevel zou opnemen, de donkere en verheugde angst in haar ogen, of zij wel gans tegemoet kwam aan zijn wil en kinderlijk verlangen. - Meer dan hopen en wachten dorst zij niet; en niemand had kunnen zeggen, of ooit de ingeving in haar streed, om het kind in haar armen te trekken en met een mond, zacht van moederhartstocht, zijn gezicht en haren te strelen; of zij hem geen kleine namen had willen geven, waarom kinderen lachen en waarvan zij in stilte houden. - Justus Wiarda was vergeten, dat Bely geleefd had. Hij sleet zijn ingekeerde kinderjaren, nooit uitbundig, maar tevreden; vroeg niets, tenzij uit de natuur-

lijke nieuwsgierigheid van de jeugd, schreide zelden en nam alles aan, zoals zijn tante dat voor hem nuttig achtte.

Hester Wiarda had leren lezen en schrijven, maar zij maakte slechts bij uitzondering gebruik van deze kunst en scheen het handwerk van letterknechten en boekverslinders te minachten. Op de state waren alleen een Franse bijbel en een wetboek, waaraan muizen geknaagd hadden. Justus had ze spoedig ontdekt, en poogde er de letters uit te leren, eerst die van zijn eigen naam, daarna ook die van Hester en het dienstvolk. Toen Hester zag, dat hij onvermoeibaar avond aan avond onder de haardmantel woorden zat te spellen, zonder hun betekenis te verstaan, en op de blanke randen van het wetboek karakters en cijfers nabootste met een stuk houtskool, dat hij uit de keuken had genomen, oordeelde ze de tijd gekomen, om hem de eerste boekenwijsheid bij te laten brengen. Zij liet zich in Franeker een voormaligen student aanwijzen, die oud geworden was met het opstellen van processtukken en requesten voor ongeletterde huislui en boeren, en bedong hem als leermeester van Justus Wiarda op de state voor vijftig gulden per jaar, een nieuw gewaad, drie paar wollen kousen, onderdak, kost en drank.

In het jaar 1600 kwam de scholarius op Donia-state; hij bracht een kist boeken mee en ving de lessen aan. Hij leerde Justus de juiste volgorde van het alfabet in gothische en latijnse letters, de romeinse en arabische cijfers, en liet hem toen de volksboeken van Reynaarde en de Vier Haymonskinderen lezen. Hester was er steeds bij, als het kind onderwezen werd; zij keek toe vanuit haar diepe armstoel bij het vuur, de hand gedachteloos wrijvend langs de loop van het pistool, het korte haar wild over voorhoofd en oren, tussen de brauwen een kleine, diepe schaduw, die jalouzie of ongerustheid kon beduiden. Niemand ried het: Hester zat daar slechts, onbeweeglijk, luisterend naar de hoge kinderstem, die al rapper en hongeriger las, toeziend, hoe een vuur onder de dunne huid van het jongensgezicht ging branden, dat de grauwgeworden schoolvos met zijn dorste en traagste schijnwaardigheid niet meer temperen kon. -

Heel de winter duurden de lessen; zij werden echter pas hervat in de volgende herfst. Hester liet den oud-studiosus in den zomer werkloos rondlopen; men zag hem in den tuin

over de bloemen gebogen, of spreken met de boden, of met een boek in vuil geworden zwijnsleer gebonden, naar de zaal klimmen, als het weer slecht was. Hester gunde hem in de warme lichtere maanden Justus niet; zij reed, zwom en zwierf met den jongen, die het onderwijs scheen te missen, maar zich niet beklaagde; in haar gezicht was een bedwongen glans van geluk en vertedering, geharde vermoeienis en dezelfde gespannen aandacht, hoe of Justus zou antwoorden op al haar invallen en pogingen, om het hem naar de zin te maken. Zij waakte even naijverig en onbeheerst over Bely's zoon als voorheen; het dienstvolk en de leermeester glimlachten en fluisterden in het geheim:

'Het is, of onze Justus de potentaat van het land is en zij de eerste griffier.'

Maar de paardenknecht herhaalde eentonig:

'Alles goed en alles wel. Zij is als een wonder voor hem. Maar liefde is dat niet. Liefde moet het kind hebben, liefde!' In de tweede winter leerde Justus de cathechismus van het gereformeerd geloof, een mondvol Latijn en zoveel Frans, dat hij de bijbel begrijpen kon. Hij las van de schepping der wereld, de uittocht der kinderen Gods, van Mozes en de richteren, de koningen David en Salomo en de ballingschap in Babylonië, en de leermeester verbeterde, als hij stokte en voor het eerst in zijn leven ongeduldig werd. Hester zat in haar stoel, verzorgde het vuur, en keek naar den lezenden jongen. Als Justus den ouden leraar aanzag, flakkerden zijn ogen weer, zoals zij ze niet eerder gezien had; zij zat zeer stil, alleen haar laarzen kraakten, en wachtte er op, dat het kind weer zijn ogen zou opheffen en zij die onverzadigde, vuren blik mocht herkennen. En telkens ging er een bevreemde angst over haar verdonkerd gezicht.

Op Donia-state was de gang van de getijden langzaam, zo langzaam als het zand door een uurglas loopt, dat men op gezette tijden omkeert. Men gewende aan de dingen, zoals zij geworden waren en leefde er in, na de dood van Bely en de komst van den scholarius op het slot. In de zomer behoorde Justus aan zijn tante, in de winter aan den leermeester - behalve, wanneer er ijs op de vaarten en vlakten lag. Dan trokken Hester en Justus Wiarda op smalgeslepen ijzers uit, zwierven middagen lang door de omtrek, over onderge-

lopen land en langs scheepskanalen, op een verkenning, waarvan ze wolkend terugkeerden; Hester gehuld in de warme, stralende adem van haar kracht, Justus uitgeput, gloeiend en zelfvoldaan. - Hester Wiarda was trots op Justus' volhoudende streek; zij had hem al jong op het ijs gezet, en vallend en uitslaand was hij onder haar opzicht vogel-vrij geworden op de schaats en deed hij tochten, waarvoor geen volwassene zich hoefde te schamen.

Justus groeide met de jaren uitzijn aanvallige kindergestalte - schonkig en gehaast; hij kreeg de hoekige neus en jukbeenderen der Wiarda's, maar mond en kin waren van een onbekende. Soms leek hij op Minne, soms op Hester, doch hij was asblond; en in zijn ogen bleef een honger, alsof de state en haar bewoners, alsof de ganse grietenij niet toereikend was, die te stillen. - Hester's ogen waren vol vragen, die ze niet uitsprak; in de keuken en de stal meesmuilde men, dat het nu met het zwemmen van Hester en haar neef gedaan diende te zijn - als de freule het water in wilde, goed; maar er groeide riet genoeg in de poelen van de omtrek. Alleen de leermeester zei niets; hij gaf Justus de sleutel van zijn boekenkist. - Hij ontsloot er meer mee dan een bergplaats van aangevreten folianten: het leek, of Justus de laatste geheimen des levens wilde ontdekken; zijn leeslust werd een woede. Hij sleet de winter nu met halve nachten bij het vuur; op een paardendeken lag hij voor de vlammen, de ellebogen op de weerbarstige bladzijden van een opengeslagen band; zijn blik joeg van regel naar regel. Hester zat er als altijd, zwijgend en eenzelvig; de rosse gloeden smeulend in de vouwen van haar jachthemd en het vlamrood leer van haar laarzen, waar deze niet met klei waren bespat. Haar hand hing mager en zichtbaar dooraderd; onder haar oogholten was een blauwe schaduw, die ook overdag niet week; achter haar oren en boven de slapen groeide het haar in vlokken, die onrustig grijsden.

‘Hester wordt ouder,’ zeiden de boden, die haar van nabij zagen. Niemand anders kende haar zo; Hester met de hoorn vol buskruit en het jachtroer te paard, Hester in een schouw vol fuiken, Hester met haar straffe hoge benen en manhafte stap veranderde ternauwernood voor de verre blikken der omwonenden.

In de zomer, die op Justus' zestiende verjaardag volgde, vertelde hij zijn tante, dat hij niet langer op de state wilde blijven, maar in het najaar naar een verre hogeschool wilde trekken, misschien naar meer dan een, de wereld in. Hij had er met den scholarius over gesproken. - Hester hield het paard in (zij maakten een rit langs de bouwlanden) en keek hem hulpeloos aan, terwijl het bloed traag naar haar gezicht stroomde. Toen zag hij haar mondhoeken smartelijk en verwonderd trillen; de schaduw tussen de ogen scherpte zich. Hij dacht, dat ze zou gaan spreken, maar tot zijn verrassing wendde ze het hoofd af, gaf het paard de sporen en reed weg in een wolk van droog, grijs stof. Justus volgde stapvoets en bedrukt.

Dagenlang werd er op Donia-state niet veel gezegd. Hester ging dikwijls uit, en bleef op de boerderijen in de omtrek eten, bij haar pachters. Justus zuchtte en dorst niets tegen haar zeggen, wanneer ze des avonds terugkwam. Ze knikte hem van verre toe, vluchtig en als vol andere beslommeringen dan om wat hij haar had gevraagd. Maar hij wist, dat ze inwendig geschokt moest zijn, om wat hij wilde; het leek zulk een ondankbaarheid en ontrouw, haar te verlaten. En voor het eerst begreep hij vaag de verbeten liefde, waarmee hij sinds zijn vroegste jaren door haar omringd was. - Doch hij praatte elke dag met den leermeester, die langverbleekte herinneringen zag spoken, en met afwezige blik en halfluid vertelde van Leuven, Wittenberg en Padua. En Justus wist, dat hij eenmaal de stins verlaten mòest, om andere talen te horen spreken, andere zeden te zien, wijsheden te vernemen, die de scholarius hem niet kon bijbrengen!

III

Augustus werd een regenmaand; het water stroomde langs de graanvelden, de tarwe lag platgeslagen; onweders barstten blauw en gezwollen boven het lage land. Maar tegen de oogstmaand was het stil geworden onder de roerige hemel; de leeuweriken stegen voor het laatst, eenzamer dan ooit; en het graan werd gesikkeld en huiswaarts gereden.

Hester was de hele dag op het bouwveld, en Justus zwierf alleen door de omtrek, en deed als zij - hij at bij de boeren,

bij den predikant, kwam laat thuis, en nam zich elke dag voor, om zijn bundel te pakken en desnoods op goed geluk de wereld in te gaan. Maar telkens, als hij het donkere, smalvermoeide gezicht van Hester Wiarda zag, ontzonk hem de moed, en stelde hij het begeerde vertrek weer uit. -

In het begin van September was er op een van de hoeven der grietenij een oogstfeest. - Een vedelaar en een fluitspeler waren reeds vroeg op de middag langs Donia-zathe getrokken, waar Justus met al het dienstvolk bij het hek stond, toen ze de in 't rood geklede muzikanten van ver op de kleiweg gewaar werden. ‘Waar is het feest?’ riep de paardeknecht, en de muzikanten wezen naar de zathe van Liauckema, die tussen hoge bomen midden in het land lag, en waar een fijne rook opsteeg boven het stoffig groen van de olmen en het lichtblauw van de septembermiddag: er werd gebakken. - Op de namiddag zadelde Justus zijn paard en reed hij naar het boerenfeest. In de boomgaard, onder de kromme perenstammen en de pruimenbomen, stonden wagens, huifkarren en zomersleden; de paarden graasden loom in het langgewoekerd gras; er liep veel volk, en op de deel trillerde de fluit. Iedereen groette Justus Wiarda. Een meid bracht hem een schotel met glimmende, oliebruine bollen; hij was nauwelijks begonnen te eten, of een andere naderde met een stoop bier en een tinnen kroes. - De boer kwam bij hem zitten, mager en bronzig van het sloven der laatste weken. Zij spraken over de oogst, en Liauckema vroeg, wat men met het slechte weer op Donia-zathe binnengehaald had. Hij zelf rekende op duizend schepels. - Justus kleurde en veegde zijn handen aan zijn hozen af. - ‘Ik heb het niet gevraagd,’ zei hij. ‘Te veel met de neus in de boeken?’ zei de boer, en schudde het hoofd. ‘'t Is goed, jonker, kom je hier eens uitdansen, dat stof kropt een mens in de keel.’ Justus lachte en keek naar de meisjes, die gearmd voorbijliepen en steels naar de jonge mannen gluurden. Het zonlicht wervelde in brede schuine banen langs de kap onder de boomkronen; de hele boomgaard was vol gouden eilanden. Op de deel hield de fluit niet op met trilleren. - Sommige gasten dansten al, maar het was te vroeg; zij aten en dronken eerst. Het werd voller; de muziek klonk uitdagender; de paarden lagen nu alle in het gras, de poten gestrekt. De hemel

was groen en oranje, de zon schoof achter de boerderij, op het erf en de deel zonk de schemering grijs en dauwig; er stonden stille walmen boven de sloten. De fluit en de vedel zongen nu tegen elkaar op, en het stampen der hakken klakte op de gestampte leem der deel. - De jonge boeren bleven niet meer langs de meisjes lopen; ze vatten ze bij de hand, ze trokken ze mee. Justus kwam van de karnvloer, waar de schragen met vlees en worst en de bonen met pekelspek stonden; brood lag tussen de geleegde schalen, houten lepels en omgevallen kroezen waren door de gasten gelaten, zoals ze ze hadden neergelegd. Liauckema en zijn kleine, struise vrouw dansten langs Justus, en anderen sprongen naderbij, onder de grauwe hozen strekten en kromden zich de benen, de gewrichten piepten en werden beweeglijk, de tongen spartelden in de mond en de liedjes vlogen er uit. Handen strekten zich naar Justus Wiarda, en trokken hem mee, terwijl hij, nog schroomvallig, stond te kijken, hoe de anderen zich repten. - De grote rondedans nam een aanvang; in het midden zaten de rode muzikanten; de fluitist met het hoofd in de nek, het speeltuig ten hemel gestoken; een ongebroken stroom van schelle klank huppelde uit de fluit, alsof de tonen elkaar naijlden als muizen op de vlucht; de vedelaar zat, met de muts op de ogen getrokken, over zijn snaartuig gebogen en trok de strijkstok krassend over de darmen; hij scheen zich te verbazen over de muziek, die hij er aan ontlokte.

Ademloos rolde Justus Wiarda in het gras, toen men ophield; hij hoorde enkel lachen, uitbundig hijgen en geschater om zich heen. Het was de eerste maal, dat hij niet naar een boerenfeest kwam kijken, maar er aan meedeed! Hij lag, leunend op de elleboog, en naast hem lag het deerntje, aan wier hand hij mee had gesprongen in de rei. Ze leunde half op zijn elleboog, haar kleine boezem ging rap op en neer; het licht van de hoornen lantarens, dat getemperde schijnsels over de deel en de rand van de boomgaard wierp, speelde op haar blinkende tanden en in het haar, dat ze met lange vlechten over de schouders droeg. Justus lag stil; de vochtige koude der avondlijke grond koelde hem weldadig; de nabijheid van het vreemde boerse meisje met haar recht neusje en ronde kin, haar hand op zijn arm, vervulden

hem met een afwachtende blijdschap, waarin een lichte angst meetrilde. De muziek was niet opgehouden. Enkele paren, onvermoeibaar dansend, sprongen tussen de muzikanten en het licht; hun schaduwen huppelden wonderlijk en reuzengroot over de mildbeschenen deel. -

Het meisje naast Justus richtte zich op en schudde haar vlechten weer op de rug; ze waren vol dauw en frisse avondwind. Hij had haar hand willen grijpen, om haar naar zich terug te trekken; of was hij blij, dat ze opstond? Maar ze ging niet weg; ze keek op hem neer, haar gezicht boog zich over hem.

'Kom, dans weer,' zei ze, en trok hem overeind.

Hij liet zich gewillig trekken; er was een kracht en een overmoed in haar die hij niet vermoed had. Meisjes hadden hem altijd zwak en onbeduidend geschenen. Hij had ze van verre bezien, met een nieuwsgierigheid vol verachting. In een der oude boeken van den scholarius had hij gelezen, dat de vrouw geen ziel had, en dat ze de natuurlijke slavin was van den man. Maar Justus dacht in deze ogenblikken niet aan den scholarius en de perkamenten wijsheid der folianten. Er was een levend meisje, met snelle lenige voeten en een hand, wier warmte in de zijne drong als een onbekende betoverende straling van kracht. Hij keek onafgebroken naar haar gezicht, dat rank en jong was onder de bruine kroon van haar, naar haar mond, die zich ingespannen tuitte onder de wendingen van de dans. Af en toe zwenkten ze beiden naar dezelfde zijde, dan botsten ze tegen elkaar, en hij kon met een haastig gebaar de arm om haar middel slaan, haar naar zich toehalen, zijn mond naar haar voorhoofd brengen, de geur van het vochtigzachte haar insnuiven. Dan lachten ze beiden, half kinderlijk, half verrukt in het jonge voorgevoel van een geheim, dat hen tezamenbond, machtiger dan de ronden en reien van de dans en opwindender dan de muziek van fluit en vedel, waarvan de snerpende weerklank onder de balken van de nok omging, en die eindeloos herbegon, alsof deze avond niet kon ophouden.

De bomen rondom de boerderij ruisten, de hemel werd zilverig en kwam vol vederen wolken. Nog altijd danste Justus. Liauckema hupte hem keer op keer voorbij; het gezicht van den boer was rond en rood, in zijn kleine ogen

tintelde de lust in het wild vermaak. Hij porde Justus in de zij, en riep, door het dringen en draaien heen: ‘Zo mag ik het lijen, jonker, dansen en vrijen is mannenwerk!’ En een andere keer, waarin hij Justus onbehouwen tegen de schouder stiet, was het: ‘Dat is beter voor je, jonker, dan die ouwe rokken op Donia-zathe!’

Justus betrok bij die laatste woorden. Hij had het meisje fermer vast, het dansen was nu niet moeilijk meer; hij kende de passen en wist, wanneer hij draaien en stilstaan moest, en wanneer de meisjes onder de boogarmen der mannen doorglipten, om gevangen en gekust te worden. Nu peinsde hij na over de woorden van den feestenden boer. Hij had niet aan Hester teruggedacht, sinds hem hier de eerste schotel met bollen en de eerste kroes bier waren gereikt. Hij liet de hand van het sterke meisje los, en liep, zonder dat hij wist, waarom, naar de plek, waar zijn paard stond. De boomgaard was donker, bomen leken gestalten, schaduwen schommelden traag onder de loverkronen, het licht schreef half uitgewiste runen op het gras, dat zwaar en nat tegen zijn laarzen sloeg.

Het meisje was hem nagelopen; ze greep zijn armen, haar handen gleden naar zijn schouders. ‘Moet je weg? Ben je boos?’ Justus zweeg en schudde langzaam het hoofd. Het meisje lachte. ‘Of al moe?’ Hij schudde weer het hoofd. Ze keek hem opmerkzamer aan. Hij duwde haar zacht van zich af.

Er stond een schaduw bij een grijs paard. Justus schrok op; hij herkende het paard; toen zag hij, dat de schaduw een vrouw was: Hester Wiarda. Zij stond daar, aan de rand van de boomgaard. Had zij er al lang zo gestaan, toegekeken, hoe hij gedanst had, gedronken, het meisje opgevangen in gretige armen, haar gezoend op de mond, die naar de avond en vochtige warmte smaakte? Twee, drie tellen stond hij tegenover de roerloze gedaante, betrapt, als was hij schuldig aan de misdaad van zijn leven. Daarna trad hij haastig op Hester toe. Maar zij had hem niet afgewacht; eensklaps steeg ze te paard, en galoppeerde weg. -

Hij begreep het niet. ‘Hester! Tante Hester!’ riep hij. Het boerenmeisje kwam naderbij; een zingend paar slingerde langs hen het gras en de duisternis in. Justus liep snel naar

zijn rijdier en bond het los. - De verdwijnende hoefslagen klonken eenzaam en hol in de nacht, onder de hoge zilveren hemel. Hij stiet het meisje opzij, dat iets scheen te willen vragen, en volgde zijn tante. Zij liet het paard uit alle macht draven; Justus sloeg het zijne met de teugels tegen de hals. Hij zag de verre ruitergestalte voor zich op het vrije veld; een kleine warme stofwolk bleef boven de wagensporen hangen, die ze vliegend verbrokkelde. De nacht wapperde tussen Hester en hem, een zilveren fluitende wind. ‘Tante Hester!’ riep hij weer, zo luid hij kon. De hoge wind rukte de woorden mee. Het gevoel van schuld maakte plaats voor een van vrees: alsof dit niet meer Hester Wiarda was, die hij najoeg, maar een vijandig, onbekend wezen, dat hem als een boze geest bij de mensen vandaan lokte. Zou hij het paard intomen, terugkeren, dansen? Hij was toch een man geworden, en eigen heerser; de mond van het meisje was zilt en jong geweest. Maar de overweging vervloog weer in de wilde rit. Nog eens riep hij de naam van zijn tante. Hij had haar nooit te voren zo zien rijden. Het grijze paard was ver vooruit; er was enkel de kleine vage stofwolk in het wijde land, enkel het klotsen van verre bezeten hoeven.

Minuten na Hester Wiarda rende hij de brug van de gracht over. Hij zag de grauwgeappelde draver van Hester ongebonden tegen de klimopmuur staan. Hij sprong in de ren van zijn rijbeest en de gesleten trappen van de zaal op. Er brandde licht; Hester moest er zijn. Justus bleef op de drempel staan.

Voor de hoge wandspiegel tegenover de schouw stond Hester Wiarda. Zij was naakt. Om haar heen lagen een leren wambuis, een ruiterbroek, een hemd, rode laarzen. De freule stond rechtop voor het weerkaatsend glas en bekeek zich onder het smokig kaarslicht. Zij hield het ruiterpistool in de rechterhand. Maar Justus lette niet op het oude wapen. Hij keek naar Hester's gezicht; zwarte strepen liepen onder haar ogen; over haar trekken stroomden de tranen; een grijns van vertwijfeling, haat en angst mismaakte de mond. Grijs en verward stond het dunne, kortgeknipte haar om voorhoofd en slapen. De huid van hals en kin was geel en vol vermoeide plooien. Maar het lichaam was wellicht nog terugstotender; plat en slap hingen haar borsten, in de pui-

lende buik groefde zich de rode striem van de gordel; blauwe aderen liepen dik over haar dijbenen; rimpels tekenden de heupen.

In één oogopslag had Justus Wiarda haar bezien, zoals ze geworden was in al de jaren, waarin ze hem groot had gebracht: ontredderd, lelijk, oud. Zijn wangen brandden van schaamte; hij sloeg de handen voor het verbijsterd gezicht. Hij had in ontzetting willen vluchten; maar hij dorst zich niet roeren van de plek.

Hij opende de ogen met een schok, toen een slag en een splintering volgden. Een salpeteren damp van kruit sloeg wolkend door de zaal en liet de vlampitten flakkeren. Op de grond lagen scherven, wijd uiteengespat, beslagen met rook. Een zwart gat was in het midden van de wand, waar in het glas het spiegelbeeld der vervallen vrouw had gegrijnsd.

Hester Wiarda had op haar eigen evenbeeld geschoten. - Toen de boden aan kwamen snellen op het rumoer van het schot, vonden zij een snikkend-ontdanen Justus op de trap; in de zaal lag tussen glas en weggesmeten kleren de freule van Wiarda, de ogen star, de vuisten gebald. Men brak haar de handen open en droeg haar naar bed. De scholarius kwam als laatste, om de processie te sluiten. Hij ontfermde zich over Justus. -

IV

Hester Wiarda ontwaakte niet meer tot het gewone leven. Zij zat op haar bed, verwilderd, geschuwd door de bevreesde boden. Soms krijste ze uren aaneen; daarna lag ze stil in zichzelf te lachen, het gorgelend lachen van een onnozel-gebleven kind.

Daarna kreeg ze dagen van opstandigheid en razernij, waarin geen mens haar dorst naderen. Ze sloeg naar hen met al, wat onder haar bereik kwam; ze wierp de schotels met eten naar het hoofd van wie haar verpleegde. - Er was geen andere uitweg, dan haar in te metselen.

In de winter verliet Justus Wiarda de state, nadat het Hof van Friesland de voogdij over hem had aanvaard. De scholarius bleef als rentmeester en zaakwaarnemer op het herenhuis.

Toen Justus na drie jaar uit het buitenland terugkeerde, leefde Hester nog. Zij zat nog altijd in haar cel; men schoof haar wat zij nodig had door een luikje toe.

Ze was stil geworden. Het haar hing uitgegroeid en wit op haar schouders. De ogen waren verbleekt. Af en toe zong ze met dunne, zoekende stem, en wiegde daarbij de armen, alsof ze er een pas geboren kind in droeg. Dan luisterden de bewoners van de state met een huivering. Hester zong een wiegeliedje; het klonk schril en waanzinnig onder de keldergewelven; zij zong het dagen aaneen, zonder onderbreking; en steeds hield ze middenin op en begon weer van voren af aan, alsof de woorden en de wijze van het slot haar ontschoten waren. -

A.C. Willink's nieuwe werk
Door Mr. W.C. Feltkamp

Onder het nieuwe werk dat onlangs tentoongesteld werd, troffen enkele schilderijen ook door de nieuwe richting, die Willink hiermee inslaat. Was ook vroeger al een streven bij hem kenbaar om door een sterke voorstelling van de realiteit heen het psychische mee uit te drukken, en een byzondere spheer om de dingen te scheppen, nu treedt deze neiging, zich te richten op het uitbeelden van een geestelijke houding, nog sterker aan den dag ook in de keuze van de onderwerpen. Er was een schilderij van een kluizenaar en een ander, voorstellende Johannes. Ook het hierbij afgebeelde doek ‘de Prediker’ was daar en dit willen wij eens nader bezien. Willink zet de figuur uit tegen een baksteenen pijler, een opzet als men ook in de Italiaansche kunst in de tweede helft der vijftiende eeuw aantreft. Pinturricchio met name geeft in het appartemento Borgia nagenoeg een zelfde compositie: St. Sebastiaan staande voor een bouwval van metselsteenen. Evenals die oude Italiaan geeft Willink een geestelijke houding. Maar daarmede houdt de overeenkomst dan ook op. Want veel verder gaat onze tijdgenoot in de schildering van de materie, de ruwe steenen en de dieper liggende voegen vonden uitstekend hun stoffelijke vorm en dit vaste strenge metselwerk is een uiterst gelukkige achtergrond voor een figuur, die een onwrikbare overtuiging moet belichamen. Tegen het horizontaal-verticaal van het bouwsel heft zich de beweeglijke lijn van het lijf af zonder dat deze vondst, die tegelijkertijd het geestelijke en het lichamelijke doet spreken, door opzettelijkheid hindert. De lichtbehandeling en de teere schaduwen deden het lichaam aan stelligheid van plastiek niets inboeten. Strak trekt de huid over de borstkas, zacht en uiterst gevoelig is de buik gemodeleerd, weer een fijnzinnig contrast tegen de ruige muur. Toch domineert de kop, met zijn sterke expressie van bezinning voor het prediken, over

het prachtig geschilderde lijf. De oogen kijken niet, zij passen bij een man, die zich in gedachten concentreert. Natuurlijk is de inhoud van zijn denken nooit in de gelaatstrekken zelve waarneembaar te maken. Daarom moet Willink wel hulpmiddelen te baat nemen, zooals het briefje waarop een tekst uit de Vulgata voorkomt. Deze tekst houdt in, dat de hand dadelijk moet doen wat zij vindt om te doen aangezien er in het hiernamaals grond noch gelegenheid voor is. In de achtergrond moet dan de afbrandende kerk vermoedelijk die vergankelijkheidsidee ondersteunen. Soortgelijke symboliek kan men ook wel bij Toorop aantreffen, maar de uitvoering is Willink geheel eigen en zeer plastisch. Niet om de nieuwheid van de gedachtengang is dit schilderij te waardeeren maar omdat het beeldende kunst is geworden door de ernstige en indringende behandeling van alles wat erin voorkomt. Elk détail is met liefde verzorgd, prachtig is b.v. het boetekoord doorgevoerd met de glashelder geschilderde knoopen. Dit koord en de werkelijk ronde stok komen duidelijk los van de muur en verrijken het beeld. Van de in kleur en vorm zoo zuivere lendedoek heb ik nog niet eens gerept, evenmin van de gebouwen die om de kerk gegroepeerd verweg in de ruimte staan en naar Parijsche architectuur lijken gemodeleerd.

Een nog grootere eenheid bereikte Willink in ‘Job in de woestenij’, omdat hij hier niet een gedachte maar een gevoelde inhoud tot uitdrukking bracht. Ging hij met het eerste pogen langs de randen der mogelijkheden in de schilderkunst, in ‘Job’ kon alles meewerken tot een restlooze uitdrukking van wat hij te zeggen had. Want voor de sombere figuur is geen passender omgeving te denken dan het dorre rotslandschap waar maar één zielig boompje kan groeien. Onder de grauwe lucht verdwijnen de bergen in afnemende massa's naar achter. De kalkdroge vlakte ervoor is bezaaid met afgebrokkelde steenblokken en in deze troostelooze woestenij Job op een stuk rots. Zonder uit het landschap te vallen, noch te groot ten opzichte van de fond trekt hij toch als het centrum van de voorstelling de aandacht in de eerste plaats tot zich. Denkt men aan een verwantschap met primitieven, b.v. aan Dirk Bouts' Johannes de evangelist, dan leert een vergelijking dat in de echt-middeleeuwsche opvat-

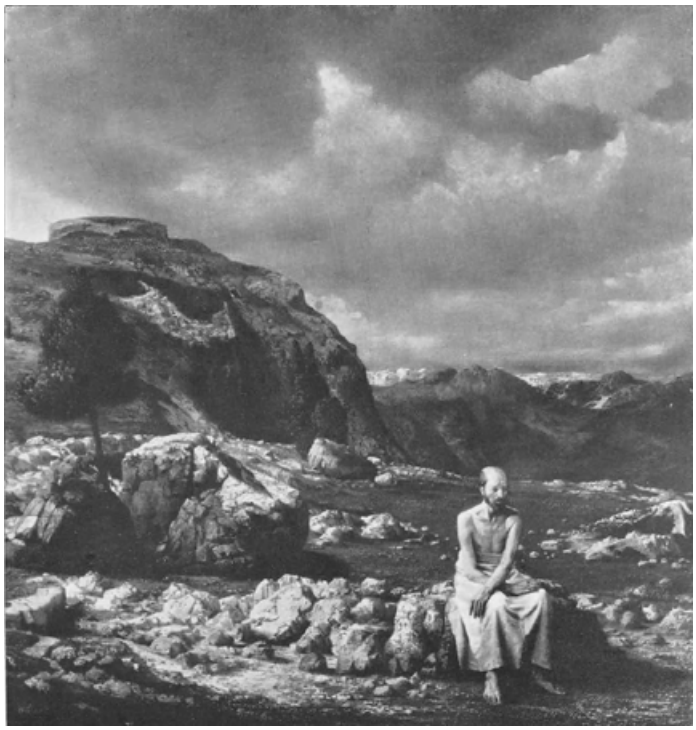

A.C. WILLINK. JOB

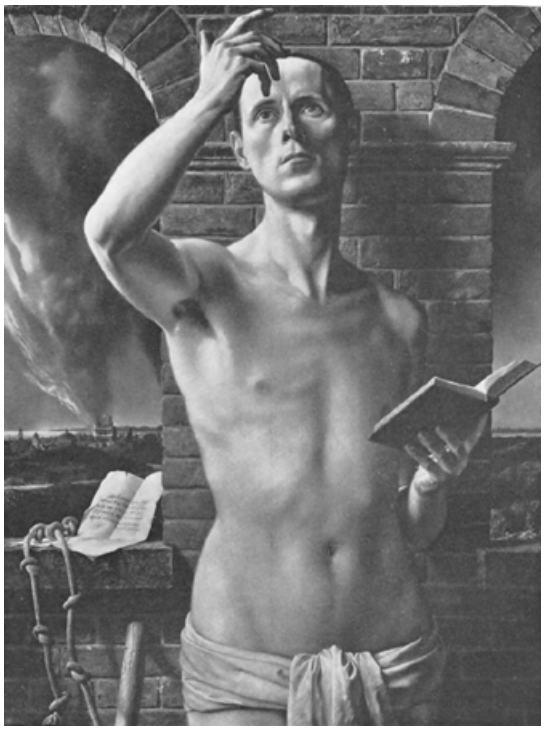

A.C. WILLINK. DE BOETGEZANT

ting van Bouts de mensch 't allervoornaamste is en daarom de figuur heel groot, te groot in het midden gesteld wordt, het landschap als décor er achter. Eénheid van figuur en landschap zooals hier bestaat dan nog niet. In Willink's werk weerspiegelt zich het moderne voelen waarin de mensch als deel in de natuur staat maar door zijn subjectieve instelling er de waarde van bepaalt. Zoo is hier het steenige landschap in zijn barre verschrikking de uitdrukking van de hopelooze triestheid in Job. In de figuur zelf, in het schamele schonkige bovenlijf en de moedeloos in de schoot liggende armen, maar vooral in de doodernstige Sokratische kop is het inwendig voelen uitnemend zichtbaar gemaakt. Hoe past ook weer het in strakke plooival opgeloste sobere omhulsel bij deze rampzalige. Het is niet de geringste verdienste van dit werk dat men het als zoo in de natuur gegeven opvat, terwijl juist de distributie van het gesteente door de lichtverdeeling het vlak zoo helder uitdrukt. En het juist-zoo-en-niet-anders massale van het gebergte trekt met zijn wisseling van hoogten en laagten het oog in de diepte. In dit voorstellingsverband moet men geen uitbundige kleurigheid verwachten, een trieste grijze toon overheerscht. Beziet men dit schilderij met Marisoogen, die door een sappige en kleurige verfbehandeling gestreeld worden, dan moet men zich wel teleurgesteld afwenden. Ook het littéraire onderwerp waartegen ook Jacob Maris zich in zijn rijperen tijd te weer stelde doet den minnaar van peinture pure zich afkeeren. Maar het groote verschil met de makers van schilderijen-met-een-dieperen-inhoud der vorige eeuw is dat Willink datgene wat hij te berde brengt ook werkelijk tot een krachtige vorm bouwt en het schilderij door de uitbeelding zelve leeft. Door zijn overtuigde kracht zal het beste werk van Willink meer en meer zienden betrekken in de ban van zijn persoonlijkheid.

De jongste generatie en de werkelijkheid
Door Anthonie Donker
V

Jac. v. Hattum, die met Den Brabander en Mok naar zijn leeftijd niet tot de jongste dichtergeneratie behoort maar een tijdgenoot van Marsman en Engelman is, kan men evenals die beide anderen toch door den tijd van hun optreden en door den aard van hun werk beter tot een latere periode onzer poëzie rekenen. Van alle drie geldt trouwens, dat hun persoonlijkheid als dichter pas in de laatste jaren duidelijke trekken gekregen heeft. Ook bij Van Hattum kan men van een ontpopping spreken. Eerst zag men een socialistisch dichter in hem, wat echter meer op het feit van publicaties in socialistische bladen dan op den inhoud van zijn verzen gegrond was. Het besef van sociale ongelijkheid en een verbeten opstandigheid zijn hem niettemin in zijn later werk bijgebleven. Maar zij zijn er geen hoofdzaak meer. Ik herinner mij de eerste ontmoeting met een vers van Van Hattum dat mij bijbleef, niet meer dan een deuntje, te gemakkelijk, te oppervlakkig, ietwat van een gemoderniseerden Adama van Scheltema, met de regels: Jij socialistisch meisje, jij bent als een radijsje, van buiten rood, van binnen wit. Een vers dat in de categorie onpoëtisch geconstrueerde allegorieën thuishoort met De daad van Scheltema en De bruid van Jan Prins, maar waarvan een zekere populaire bekoring uitgaat en dat ook eenige originaliteit verraadt. Dit tijdperk ligt lang achter hem. Geen populair dichter; zelf schrijft hij aan een jongen dichter (maar ach, vergeet niet het niveauverschil met Rilkes Briefe an einen jungen Dichter!): schrijf wel eenvoudig maar: wees ‘niet verwonderd dat in d'eigen straat, geen buur in jou den dichter onderkent.’ Geen

dichter die allermeest door het lot van anderen in beslag genomen is. Een man die voor en over zichzelf spreekt, van eigen nood en kwelling. Ook hem heeft men een cynicus genoemd. En indien iemand die verbitterde ontgoocheling en die verharde wanhoop bezit waarmee de cynicus niet van het verstand alleen maar van gevoel en ondervinding uit 's levens loop en 's menschen gesteldheid meedoogenloos blootlegt, dan is onder de nieuwe dichters die zoovaak ten onrechte cynici worden genoemd Van Hattum degene wien die naam het meest toekomt. Maar dan een dier cynici, bij wie een zeer zacht en bezeerd gemoed maar ternauwernood in hun cynisme schuil gaat. Daarom verwant met dien echten cynicus in onze taal, Willem Elsschot, wiens mindere hij echter vooreerst in uitingskracht en misschien in talent blijft. Doch Van Hattum is ontegenzeglijk een dichter in opkomst. In de drie bundels, tot nu toe door hem uitgegeven, kunnen wij de ontpopping waarvan ik sprak volgen. Zij dragen stugge titels: De pothoofdplant (Nijgh en Van Ditmar, Rotterdam), Frisia non cantat (C.A. Mees, Santpoort), Bilzenkruid (A.A.M. Stols, Maastricht). (Buitendien de verzen in Drie op één perron, samen met Den Brabander en Hoornik, A.A.M. Stols, Maastricht). Er blijkt een stroeve natuur uit, een nerveuse sensibiliteit, een verholen teederheid, gewond, met een verharde korst die op de wond nog vastzit. Een Fries, een dichter, een ontgoochelde en ontwortelde. De herinneringen aan het Friesche geboorteland staan niet op den voorgrond maar als men zijn werk nauwkeurig volgt, dagen zij toch telkens op, en er zijn ook enkele onomwonden bekentenissen van het nooit gestilde heimwee naar dat land, of naar de jeugd? het is nooit geheel uit te maken welk van die beide het sterkst werkt in het verlangen naar de streek onzer jeugd.

In Helikon heeft Van Hattum in het begin van dit jaar een aantal gedichten gepubliceerd, waarvan we de meeste in zijn jongsten bundel Bilzenkruid terugvinden, terwijl de daarin niet opgenomen verzen meestal juist Friesche zijn; is de dichter van plan die met andere later in een bundel uit het Friesche land bijeen te brengen? Er is, dunkt mij, alle aanleiding toe (Jammer, dat hij dan den prachtigen stroeven titel Frisia non cantat al gebruikt heeft!). Uit het Helikon-

nummer vormen Geboorteplaats, Fries, Het landgoed, Verlaat u niet en ruimer genomen De oude predikant, De zeemeermin een duidelijk uitgangspunt voor zulk een bundel. In Geboorteplaats en Verlaat u niet... spreekt dat heimwee het onomwondenst.

Verlaat u niet....

Verlaat u niet op God, noch op den Koning:
Er jakkren wolven tot de horizon;
verlaat u enkel op de warme woning,
waar, tussen kast en stoel, Uw pad begon.
'n Struikelaar, 'n klit aan moeders rokken;
en later mint G'één stip op 's werelds kaart:
de Friese knaap, die schaatsen reed op sokken,
droomt zich terug de woning aan de vaart.

Het dichterschap van Van Hattum is tamelijk gecompliceerd: er zijn verscheidene, niet duidelijk met elkaar verbonden of bij elkaar aansluitende kanten aan. De voornaamste aspecten ervan zijn, min of meer in volgorde van belangrijkheid, een beredeneerde ironie, die tot sarcasme verscherpt kan raken, bittere bespiegeling over de slechtheid der wereld; een plastischer uiting van ditzelfde in de uitbeelding van menschenlot door navrante gestalten, sprekende anecdotiek dan; beurtelings verteederde en gekwelde jeugdherinnering (telkens weer blijkt bij latere dichters de jeugd meer obsessie, plaag dan verloren vreugde, denk aan Vestdijk Van Breen, ook Hoornik); enkele epische aanzetten; liefdeslyriek, waar een heel andere toon in opklinkt, op Leopold geïnspireerd, herdenking van verloren liefde, rouw, berouw en verteedering en waarin gaandeweg de toon van stroefheid en bitterheid die Van Hattums meest eigen kenmerk is weer boventoon wordt, met verlies van de Leopoldsche lichtere en zachtere accenten; en eindelijk een gekwelde fantasie, bezwering van angstvoorstellingen in wederom anecdotische jeugdherinneringen of in vreemde gruwelverbeeldingen. In angst, angstheugenis en angstverbeelding openbaart zich de dominant van Van Hattums gevoelsleven voorzoover dit uit zijn werk blijkt.

Het is jammer, dat een zoo merkwaardig gevarieerd dichter-

schap overal ondermijnd wordt door zwakte van uitdrukking. Het schijnt dat de dichter het er te spoedig bij laat en zich onvoldoende rekenschap geeft, of wel elk woord de volle kracht van uitbeelding bezit, die het voor de instandhouding van een gelijke poëtische spanning in het geheele gedicht noodig heeft. Dit is een gebrek aan poëtische cultuur en tucht, dat hier ook bij Van der Steen en Hoornik reeds aangewezen is als een bedenkelijke eigenschap der jongere poëzie, een onweersprekelijk verschil met het poëtisch verantwoordelijkheidsbesef dat bij Marsman en Nijhoff, bij Bloem en A. Roland Holst, bij alle oudere dichters van belang onmiddellijk treft en dat niet minder mag worden, wil de poëzie niet onherstelbare schade lijden. (Zelfs Slauerhoff bezat het, ondanks zijn fameuse slordigheid, als het ware bij instinct, bij de preventieve gratie van het talent).

Wij treffen bij Van Hattum vele zwakke gedichten aan, die beneden het niveau van zijn aanleg zakken, en in goede gedichten weer te vele zwakke plekken. Onduidelijke plaatsen, onnauwkeurige woordkeus, slechte zinsbouw, weglating van zinsdeelen, waarbij wij telkens gewaarworden dat het gedicht niet af is, eigenlijk in den steek gelaten. Door hoogere eischen aan zijn werk te stellen, kan Van Hattum veel meer uit zijn talent halen dan hij meestal doet, tot nu toe verwaarloost hij zijn eigen kunnen.

Waar Van Hattum enkel op zijn ironie en sarcasme afgaat, en hem niet die straffere menging met persoonlijke ontgoocheling en verbittering gelukt, schrijft hij niet zijn belangrijkste gedichten; en toch wordt juist dat aspect zijner verzen dikwijls op den voorgrond gesteld. Het aardige ironische gedichtje: Ik ben Van Hattum en ik weet, dat 140 pond zoo heet, is bekend geworden maar ook veel teveel overschat. Het is niet die kant van Van Hattums werk die het interessantst is, pas in een verbinding met andere elementen wordt bij hem deze factor van poëtisch belang. Een vergissing van de zgn. ‘cynische’ dichters is, dat zij vaak veronderstellen, dat het genoeg is zijn verontwaardiging onomwonden te luchten of de waarheid maar naakt en hard te zeggen, doch poëzie ontstaat pas als ook in dat alles de gisting der verbeelding gewerkt heeft. Van Hattums spotverzen, waaraan hij in De pothoofdplant nog een afzonderlijke rubriek

‘humor’ (sic) vereerde, hebben meestal niet veel te beteekenen, maar er zijn er bij waaruit blijkt dat hij in aanleg ook een goed hekeldichter is (hoe zeldzaam in dezen tijd, die er toch zoo volop gelegenheid toe biedt!). Met name geldt dat van het in een andere rubriek van dien bundel De Pothoofdplant (waarvan de indeeling onhelder is) opgenomen vlijmende vinnige spotversje:

Roomse eugenetiek

Hier woont, voor wie het nog niet wist,
Gregoor, die den orthopedist,
met schier wiskundige zekerheid,
elk jaar met ‘een geval’ verblijdt.

Wanneer 't gezin ter Hoogmis gaat
krukt een klein-Lourdes over straat;
geen heup-, knie-, voetdeformiteit,
waaraan niet één der kleinen lijdt.

Het is een Breugheliaanse stoet
en toch, M'nheer Pastoor zegt: 't moet;
en als Gregoor zou overslaan,
dan zou-d-ie op de keien staan.

Geen roomsche verontwaardiging noch polemiek kan tegenhouden, dat het een goed versje is.

De eigenlijke lyrische verzen vertoonen vaak dezelfde zwakheid als de spotdichten: zij blijven teveel in de directe aanleiding vastzitten; zooals gene teveel enkel verontwaardiging bleven, zijn deze tevaak enkel gevoel. Weer ontbreekt dan de gisting der verbeelding of is deze onvoldoende. Zijn lyrische gedichten zijn daarom voor een groot deel instructiever voor de kennis van den mensch dan van belang voor de waardeering van den dichter. Zij bewijzen hoe het cynisme van dezen dichter uit overgevoeligheid voortkomt, en hoe achter de bittere verharding een oprechte eenvoud en innigheid des harten schuilt. Het zijn dan herinneringen aan zijn moeder, aan een verloren liefde die hij openbaart zonder iets van het gevoel te weerhouden of in verbeeldingen te omhullen, en die gedichten zijn vaak tegelijkertijd treffend,

ontroerend soms door hun openheid, èn zwak. Zoo bijv. het gevoelige maar zwakke gedicht Voor mijn moeder. Zoo ook de meeste gedichten over de verloren liefde, welke bittere herdenking vooral den laatsten bundel en het Heliconnummer beheerscht. Wel is daarin meer poëtische verbeeldingsactie, meer zorg voor het gedicht waar te nemen dan in de drie jaar oudere bundel De pothoofdplant (Bilzenkruid bevat echter ook wel verzen die al in 1936 gepubliceerd waren), maar ook hier is er doorgaans meer gevoel dan verbeelding, en een tekort aan noodzakelijke samenwerking van die beide. De bundel Bilzenkruid is gedeeltelijk een poging tot verdieping zijner lyriek, die echter in de meeste gevallen niet geslaagd is. De poging tot een grootere spanning der verbeelding kan echter voor deze of een volgende phase zijner poëzie nog vruchtbaar blijken. En zooals hij een hekeldicht schrijven kan, zoo blijkt hier dat hij ook in staat zal zijn tot het schrijven van een lied. Zijn overige verzen zou men op de meer sociale en enkele meer epische na vrijwel in hun geheel in een derde groep kunnen samenvatten: die der gestalten en beeldende anecdoten. Maar ook hier blijken er duidelijke verschillen en kan men het hierboven gemaakte onderscheid volhouden, waarbij een deel der verzen meer directe weerslag van gebeurtenissen en herinneringen is en een ander deel deze tot uitgangspunt voor het werk der verbeelding maakt. Onder deze zijn er dan nog, waarin de fantasie de overhand krijgt op het realisme, en waar dus een fantastisch element meer dan waarneming en herinnering de verbeelding in werking zet. Een streven naar het visionnaire tracht dit soms een nog grootscher aspect te geven, maar op een kleiner plan gaat dit fantastische hem vooreerst beter af in half realistische, half irreëele uitwerkingen van menschelijke lotgevallen en gedaanten dan in een weidschere conceptie van wereld en menschdom.

Dikwijls zijn het weer jeugdherinneringen, waarop de gestalten en anecdoten teruggaan. De gestalten die hem bezighouden zijn vooral de verstootenen, de buiten het eigenlijke leven staanden, bezinksel der samenleving. En met name de gekken of zij die door een min of meer verborgen afwijking gedreven worden en deze heimelijk of openlijk bevredigen.

Zoo dagen de jammerlijke gestalten op van de dorpsgek, de heks, de dieren- en kindermoorder, de verlamde kwaadspreekster, de vrek, de oude halfsnikke korporaal, de wellustig pacifistische tante. Duidelijk is er een grootst gemeene deeler, die al deze ongelukkigen vereenigt: een sadistische trek doemt uit al die verzen op, welke erin afgereageerd schijnt. Al deze ongelukkigen verlustigen zich in kwellingen en stellen zich daarmee schadeloos voor hun ongeluk en gemis, hetzij door bitse laster of door verholen lichaamskwelling anderen aangedaan. Men zou in grove trekken de dichters kunnen onderscheiden in heldere en troebele zielen, Shelley en Gorter zijn voorbeelden van de eerste, Rilke is een koning van de tweede, en Vestdijk, Hoornik, Van Hattum behooren tot deze soort der gekwelden en beangsten.

Een aantal der anecdoten in verzen volgen de herinnering haast op den voet (Poppenkast, Na het conflict bijv.), betrappen het leven op heeterdaad, zonder aan de verbeelding iets over te laten. Daardoor blijven zij tevaak steken in het geval, dat op zichzelf dan niet altijd even sprekend of menschelijk markant is. Men moet een Elsschot wezen om zulk een geval ver boven zijn eigen kleinzieligheid uit te tillen. Sommige gevallen bij Van Hattum komen echter wel boven het incidenteel anecdotische uit, ook al gaat de verbeelding geen stap verder dan het incident zelf, bijv. het ‘geval’ van de zieke moeder aan wie geen van de kinderen graag een kamer in huis afstaat.

> En die twee-derde van haar levensdagen
> doorzwoegde en opsprong bij een kinderkreet,
> die eeuwig gaf en nimmer iets zou vragen
> had spijt, dat zij nu overlast aan deed.

De verbeelding brengt in de sterkere anecdotische gedichten meer perspectief in het geval, een verder strekkende karakteristiek, een meer zeggend levensteeken. Een prachtig voorbeeld van zulke verwijde en verdiepte anecdotiek blijft de poëzie van Marnix Gijsen (Met mijn erfoom in de kluis; Met mijn nicht in den tuin). Wij zien dit streven bij Van Hattum als hij voor zijn typen een verbeeldingsformule zoekt, als in Gebed voor den vrek, Mijn verlamde tante, en De vrome

mismaakte maagd, wij zien het slagen in een verbeelding, met een grandiosen inslag als De oude predikant, en in een gedicht als Dorpsgeschiedenis, waarin heel een volksbijgeloof opstaat en fluisterend schrik en angst verbreidt. Opvallend is de groote indruk dien de laster op Van Hattum heeft gemaakt, telkens zinspelen verzen daarop, de dorpslaster, en in latere gedichten de laster die hij zijn eigen leven heeft voelen aantasten. In het gedicht Laster en Buigen maar de huizen over... wordt dat kwaad in abstracto en visionair verbeeld, maar de grooter opgezette visioenen, waartoe Van Hattum neigt en misschien eenmaal geschikt wordt, slagen nog niet.

In Dorpsgeschiedenis vinden we al een zekere evenredigheid van realistische en fantastische elementen. Dat fantastische element schijnt sterker wordend zich meer los te willen maken van de realistische waarneming en op eigen kracht te gaan werken: Wekdroom, de op haar handen staande Jeroen Boschachtige heksfiguur in Verschijning, de Nachtmerries. Zonder dat hij de mogelijkheden van het realistische element hoeft op te geven, lijkt Van Hattum door de versterking van het verbeeldingselement en in het bijzonder door de toevoeging van fantastische elementen het eigene van zijn werk te kunnen verhoogen. Merkwaardig genoeg vinden wij hier een aanknoopingspunt bij de allerjongste poëzie (Van Lier, Gomperts), waarin van surrealistische elementen zulk een ruim gebruik gemaakt wordt.

De fantastische trekken in Van Hattums poëzie bewijzen nogeens te meer en te duidelijker hoezeer hij een geobsedeerde is, en met name welk een centrale plaats in zijn wezen de angst inneemt. Er zijn enkele gedichten, waarin dit openlijk en essentieel beleden worden, nl. in Bilzenkruid het eerste gedicht Klaver-zeven, waarin de kaartlegster tot hem zegt, hoe het de angst is die hem dreigt te verderven en toch diezelfde angst die hem kan bevrijden, en in De angst der dichters, waar de angst als drijfkracht der wereld voorgesteld wordt, een zwak gedicht (de abstracte, samenvattende en meeromvattende zijn Van Hattums kracht nog niet, zeiden wij al) maar uitermate karakteristiek: Angst waart door het heelal, elk dier vreest zijn ondergang

in 't oog der visschen en der schuwe hinden
ziet eendre angst eendre belager aan,

en deze angst die door de kosmos waart heeft zich het diepst genesteld in het hart der dichters

ver voor de vrezen u en het dier verteren
bleef hun de angst geen enkel uur bespaard.

De laatste regel is een sleutel tot het werk van Van Hattum. Als een gedicht dat niet het meest karakteristiek, niet een hoogtepunt van zijn werk is maar het gemiddelde goed aangeeft en tevens merkwaardig veel kenmerken van zijn werk vereenigt: het realistische, anecdotische, jeugdherinnering, sadistische onderstroom, Friesch landleven, volge hier het gedicht Novemberochtend, dat door zijn voor Van Hattum ongewone onaandoenlijkheid in zijn plastische beheersching des te geslaagder is geworden.

Novemberochtend

Om zes uur wekte mij een luid geschreeuw
en rond de hoeve stommelde veel volk;
ik zag aan het raam het flitsen van een dolk;
een donkre staal spoot op de eerste sneeuw

Geen stem, als van het varken, weent zoo moord;
eerst luid en angstig, dan vol diep geklaag;
‘het volk sloeg reeds z'n borrel in de maag,
bij het laatste reutelen in bloed versmoord.’

Dan droeg men schragen en een tafel aan,
lawaaiig van de vroege brandewijn;
en later lag een blank en kostelijk zwijn,
dat was van haar en hoef geheel ontdaan.

- slechts aan de keel liep uit een kleine wond
gestaag nog bloed, dat spreidde rood en breed...
De kop één gulle lach; elk oog een spleet,
als slapend satisfait en oer-gezond.

Uit de drie bundels die elk op zichzelf als geheel niet voldoen, omdat er teveel zwaks in staat, rijst toch duidelijk en onverwisselbaar de eigen dichterlijke persoonlijkheid van Van Hattum op. Achter het geciteerde gedicht zie ik in gedachten, met de genoemde en andere gedichten, als een begeerlijke kans die Friesche bundel opdagen...

ANTHONIE DONKER

De tijdelijke hartstochten[1)]
Door Siegfried E. van Praag

Ik moet nu een nadere beschouwing wijden aan dat wat ik wil noemen ‘tijdelijke hartstochten of hartstochtelijke toestanden’. Juist deze meestal tijdelijke, ‘hartstochtelijke toestanden’ noemen andere auteurs op dit gebied de hartstochten bij uitnemendheid, en het algemeen spraakgebruik sluit zich hierbij aan.

In een opstel dat dit geschrift is voorafgegaan[2)], drukte ik de onderscheiding, die ik nu ga maken ongeveer op de volgende wijze uit: Er is een zeer groot verschil in de beteekenis van het woord hartstocht, wanneer men zegt: Mijnheer B. heeft een hartstocht voor Mevrouw N - of Mijnheer B heeft een hartstocht voor vrouwen. En toch heeft men te weinig aandacht aan dit verschil besteed. Vooral Théodule Ribot heeft zijn geheele passionologie opgebouwd op een verwarring tusschen hartstochten en hartstochtelijke toestanden. Juist daardoor speelt in zijn opvatting de genese van den hartstocht de belangrijkste rol en zijn de hoofdmomenten uit zijn overdenking van ons passioneele leven dat wat hij de geboorte en het sterven van de hartstocht noemt. Men zal inzien dat deze momenten voor mij niet zoo belangrijk kunnen zijn, én omdat ik van de veronderstelling uitga dat ieder mensch passioneele energie meekrijgt en de neiging tot hartstochtsvorming bezit, én omdat beiden, de passioneele energie en de neiging om deze te concentreeren in een hartstocht, hem tot aan zijn dood toe vergezellen. Bij de hartstochten die ik karakter-hartstochten noemde komt het vraagstuk hunner geboorte en dood niet op den voorgrond. Ik zou het probleem van de genese dezer hartstochten naar de karakterkunde moeten verplaatsen, want het is voor het overgroote

1) Uit een werk ‘De Hartstochtelijkheid der Ziel’ dat eerlang bij Uitgeefster dezes zal verschijnen.
2) Tijdgeest en Karakter. Socialistische Gids 1936.

deel het aangeboren karakter van de menschen die de plaatsen bepaalt, waarheen de passioneele energie zal stroomen. Maar hiermede wil ik niet beweren dat de hartstochtelijke toestanden, die ik de ‘tijdelijke hartstochten’ noem, niet belangrijk zijn en de moeite van een beschouwing waard. En wanneer we onder hartstochten alleen de ‘tijdelijke hartstochten’ verstaan, moet toch ook zeker de genese daarvan een eerste plaats in deze beschouwing innemen. Als we niet aan de door mij beschreven karakterhartstochten, doch aan de tijdelijke denken, is er zelfs niets tegen om de definitie die Ribot in zijn ‘Essai sur les passions’ van de hartstocht gegeven heeft te aanvaarden: La passion est une émotion prolongée et intellectualisée.

Laten wij echter een paar feiten op den voorgrond stellen. De tijdelijke hartstochten staan in een veel minder nauw verband met het karakter der menschen die erdoor bevangen worden, dan de continuë karakterhartstochten die ik in dit werkje heb besproken. De tijdelijke hartstochten kunnen het continuë passioneele leven van den mensch doorbreken en zelfs voor zekeren tijd geheel stopzetten.

De tijdelijke hartstochten moeten steeds ter dege van de karakterhartstochten onderscheiden worden, al nemen ze er soms den vorm van aan. Want men kan tijdelijk eerzuchtig, tijdelijke alcoholist, tijdelijk zelfs een verkondiger (roepingshartstochtelijke) zijn. We zijn nu echter op een heel ander gebied aangeland. Terwijl de karakterhartstochten bepaald worden door het karakter, 't meest door ons z.g. aangeboren karakter, zijn de tijdelijke hartstochten afhankelijk van omstandigheden en vooral van een verhouding die er tusschen twee menschen is ontstaan. De hartstocht van Mijnheer A voor Mevrouw B blijft er het prototype van. Het tijdelijke, of liever nog het afzonderlijke, het apart-organische, dat tot uiting komt in de geboorte, den groei en het sterven van de passie (zie Ribot), is het wezen van het zielproces dat ik hier op het oog heb, hoewel dergelijke ‘tijdelijke’ of ‘aparte’ hartstochten weleens zeer lang kunnen duren, soms tot het einde van het leven van hem die erdoor bevangen is en die zich ten einde raad het leven beneemt. Misschien kan mijn novelle ‘Een Man van Aanzien’ in dit geval leerzaam

zijn. De hoofdfiguur van dit boekje, Maurits Koster, had waarschijnlijk een zich aan zijn eerzucht ontworstelend beroepshartstochtelijke geworden als hij niet in zijn leven den heer Da Costa Senior ontmoet had, wiens bewonderende liefde hij met heel zijn verder bestaan veroveren wil, zonder hierin te slagen. Deze behoefte neemt een passioneelen vorm aan en verhindert Maurits Koster tot een normalen beroepshartstochtelijke te worden. Zoo kan zulk een passioneele toestand, doordat onoverkomelijke hinderpalen de bevrediging van den hartstocht in den weg staan, toch een heel menschenleven beheerschen. Mijnheer A die een passie heeft voor Mevrouw B kan om der wille van Mevrouw B die hij wil imponeeren, eerzuchtig worden. Wanneer Mevrouw B een politieke idealiste is, ziet men hem, ofschoon bankier van beroep, een arbeidersvergadering in socialistischen zin toespreken. Omdat Mevrouw B haar goede gunsten van hem afwendt, zal hij moede zijn troost zoeken bij de flesch. Hij zal dus tot allerlei hartstochten zijn toevlucht nemen, die alleen voorkomen uit den tijdelijken hartstochtelijken toestand, waarin Mevrouw B hem gebracht heeft, want heusch, Mijnheer A, een man die zich respecteerde en zich in zijn leven verlustigde, is noch een eerzuchtige, noch een profeet, noch een alcoholist.

Het lijkt me dat ieder mensch, hoe ook zijn aard moge zijn, en de natuurlijke vorm van passioneel leven die hij had aangenomen, voor een tijdelijke passie vatbaar is. Is de verliefde vrek niet een altijd aanlokkelijk onderwerp voor romantische beschrijving! Of de roepingshartstochtelijke, de apostel, die wordt aangegrepen door hartstocht voor het vleesch eener deerne! De dramaturgie aller volkeren zoekt die tijdstippen in een menschenleven, waar een tijdelijke passie het continuë hartstochtsleven der menschen snijdt[1].

Het is 't merkwaardige dat de tijdelijke hartstocht meestal en onmiddellijk een veel grooteren graad van passioneele intensiteit bereikt dan het ‘normale’ hartstochtsleven. Mijnheer C., die een hevige zakenhartstochtelijke is, loopt de conferentie met een Engelschen leider van een groot concern, op wiens komst hij sinds lang hoopte, mis, omdat hij zijn vriendin Alice, van wie hij in drie dagen niets heeft gehoord,

1) Het geheele dramatische werk van Corneille b.v. berust hierop.

juist op den avond dat anders de conferentie zou plaats vinden, nog net voor haar vertrek naar Trouville spreken kan.

De tijdelijke hartstocht komt dikwijls voort uit een verhouding tusschen twee menschen, wat haar noodzakelijkerwijze een erotische kleur geeft of het tegenovergestelde daarvan, de kleur van den haat. Zoo kunnen uit vriendschap, uit vijandschap, uit liefde, heftige hartstochten ontstaan, die niet te verklaren zijn uit de verbintenis tusschen de hartstochtelijkheid der ziel en het aangeboren karakter. Het zijn kinderen van den persoonlijken levensweg, kinderen van het lot, en als echte kinderen worden ze verwekt door de ontmoeting van twee personen.

Laten we zorgen overdrijving te vermijden, ook daar waar overdrijving ten goede zou komen aan een scherpe formuleering van dat wat men behandelt en aan een duidelijk zichtbare scheidingslijn der verschillende soorten van hartstocht. Ook mijn tijdelijke hartstochten, hoewel iederéén er vatbaar voor is, leven niet onafhankelijk van het karakter en het temperament van hen die ze opvatten. De één is ontvankelijker voor liefde, de ander voor vijandschap, een derde voor vriendschap. Het kan zelfs zijn dat er, voordat men een hartstocht voor Mevrouw B opvat, of zich het leven gaat vergallen door haat tegen den Heer N, veel passioneele energie onbenut was. Dan is men zonder het te weten reeds naar een hartstocht aan het zoeken. Dit zoeken echter geschiedt dan buiten het medeweten van de persoon. Bij de echte objectieve hartstochten kennen de hartstochtelijken hun eigen doel, en streven naar de verwerkelijking ervan. Bij velen die een tijdelijke hartstocht tegemoet gaan is hun dit onbewust. Laten we eens de tijdelijke hartstocht der tijdelijke hartstochten - de liefde - in dit licht beschouwen. Misschien is hij (zij) die plotseling op 't eerste gezicht in hartstocht voor een vrouw (een man) ontbrandt, die, zooals de Franschen het uitdrukken, door de coup de foudre wordt getroffen, op niets verdacht geweest. Misschien bezat hij niet het bewuste of onbewuste verlangen naar een hartstocht. Misschien had hij geen passioneele energie over en ontneemt hij nu de hartstochtelijkheid, waarmede de gedachte aan Mevrouw D hem vervult, aan zijn hartstocht voor zijn be-

roep, aan zijn vermaaksnajagerij, ja zelfs aan zijn zelfgeluk in ijdelheid. Het kan echter ook zijn dat men wel degelijk passioneele energie te plaatsen had. Er zijn menschen die als het ware rondloopen, op zoek naar een hartstocht. Vooral bij rijken en niet door beroep gebondenen, komt dit voor. Zoo heeft men zelfs wel verklaard dat in het werk van Racine de 'tijdelijke' hartstocht zulk een groote rol speelt. De hovelingen van zijn dagen - tijdens de middaghoogte van de macht van den Zonnekoning - hadden geen andere afleiding dan hun passioneel leven, dan in liefde voor vrouw of man te ontbranden. De hartstochtelijke menschen die we in de werken van Schnitzler, Stefan Zweig, Marcel Proust ontmoeten, zijn ook reeds vóór het ontstaan hunner liefdeshartstocht min of meer op zoek naar zulk een levensvulling, naar zulk een nieuwe binding hunner passioneele energie. Verschillende psychologen hebben over het ontstaan en het vergaan van de 'tijdelijke hartstocht' geschreven. Ik geloof dat geen van hen dit proces zoo diep begrepen en met zijn fijnste adering weergegeven heeft als de romancier-essayist Marcel Proust. Door Proust's boeken leert men begrijpen dat zulk een tijdelijke passie een ware bouw is van ons zieleleven, die doet denken aan den nestbouw der vogels. Ik kan hier niet anders dan geheel in Prousts geest denken als ik uitspreek dat niet Mevrouw B, Mijnheer A's hartstocht voor haar gemaakt heeft, maar hijzelve. Zij is als het ware de stof, die, geworpen in 's mans ziel, het psychisch precipitaat dat we 'passie' noemen, heeft veroorzaakt. De hartstocht zelve kan men vergelijken met een weefsel rondom een kern, waaraan men zoolang weeft en weeft, dat de oorspronkelijke vorm van de kern, waarom het weefsel ontstaat, ten slotte verloren gaat en het weefsel een eigen vorm aanneemt. In de hartstocht van mijnheer A voor Mevrouw B kan men het portret van Mijnheer A ontwaren en slechts vaag, bij beter kijken, de half uitgewischte lijnen van een bijna niet meer reëele, niet meer objectief voor ons allen waarneembare Mevrouw B. Niet het object, de beginpersoon die men ontmoet heeft, maakt zulk een passie, zij is er slechts de aanleiding toe, maar wijzelven. Het is een psychische vorm van omsluiting, die ons in staat stelt ons met het object onzer liefde of van onzen haat te kunnen bezighouden. Wij denken denk-

beeldige gevaren uit om toch maar een reden te hebben spoedig terug te keeren naar haar die onze hartstocht gewekt heeft, we denken beleedigingen uit, om nieuwe lijnen aan het patroon van onze haat te kunnen toevoegen. En de jalousie komt ons te hulp. De jalousie, die zelden als algemeene passie een menschenleven beheerscht[1)], is een tijdelijke hartstocht die de menschen dikwijls bezoekt. Een Duitsch woordspel geeft aan dat men de jalousie als een echte hartstocht beschouwt: Eifersucht ist eine Leidenschaft die mit Eifer sucht was Leiden schaft. En toch is ze ook in haar tijdelijke gedaante meestal slechts een begeleidende passie van de liefde of van de haat. Eigenlijk alleen van de haat. Want men is niet jaloersch op de vrouw die men liefheeft, haar gunt men ieder geluk, maar op de andere mannen die naar haar gunst streven en op het goede wat ze van onze minnares te verwachten hebben. Er is een paradox die de jalousie met zich brengt. Jalousie is een soort haat en nijd, die nog vaker op de bodem der liefde dan op die der vijandschap groeit. Hiermede bedoel ik het volgende: Een fatsoenlijk, voornaam geordend karakter zal zijn vijand haten, doch die haat zal zelden domineeren in jalousie. Hij zal zijn vijand willen vernietigen, maar hoe nobeler hijzelf van aanleg is, hoe minder hij zijn vijand de détails van diens welvaart of van diens persoonlijk-huiselijk geluk zal misgunnen, hoogstens zijn onverdiend succes. Gaat echter dezelfde nobele persoonlijkheid die zelfs op zijn vijand niet jaloersch is, liefhebben, dan wordt hij wat de liefdesschat die zijn minnares te vergeven heeft, betreft, uiterst kleinzielig, en hij misgunt een goeden vriend de vriendelijke blik, waarmede zìjn minnares dezen begroet heeft.

Een vrouw (een man) kan tot jalousie aanleiding geven. Doch doet hij (zij) 't niet, dan is de hartstochtelijke toch jaloersch. Soms aanschouwen we zelfs het verschijnsel dat de jalousie van een minnaar of van een minnares omgekeerd evenredig is aan de aanleiding die hem wordt gegeven. Men is jaloersch uit waakzaamheid, uit angst voor bezitsverlies. Men is ook jaloersch, zooals de hoofdfiguur Mr. André de Vries, uit mijn reeds genoemde novelle ‘De Zonderling van Boulevard Brand Whitlock’ opmerkte, om zijn hartstocht

1) Vergelijk het hoofdstukje over de drift-hartstochten.

vorm te geven en haar in leven te houden, haar te voeden, zich met haar bezig te houden. Zoo kan het gebeuren dat de jalousie die een bij-hartstocht was, welke de liefde vergezelde, tot een hoofdhartstocht uitgroeit. Mijnheer A bezoekt nu niet meer Mevrouw B om bevrediging te putten uit een benijdenswaardig bijeenzijn, maar om haar hartstochtelijk uit te hooren over de wijze, waarop zij hare voorafgaande avonden besteed heeft[1]. Ondertusschen houdt onze Mijnheer A, die meer om Madame's B's bekentenissen dan om haar kussen smeekt, nog zeer veel van zijn minnares. Maar de jalousie is een zeer elastische hartstocht. Mevrouw B heeft réden tot jalousie gegeven. Zij heeft Mijnheer A zelfs op een ergerlijke wijze bedrogen. Mijnheer A houdt niet meer van haar karakter. Haar lichaam kwelt hem door de herinnering aan haar saamzijn met anderen in zijn gepijnigd denken op te wekken. Kortom in het groote geheel zijner passie slinkt de werkelijke affectieve liefde tot niets tesaam. Nu is de jalousie oppermachtig. Want zij handhaaft zich wel en weet zich nog lang te handhaven, als de liefde gestorven is, hard als een notendop waarvan de vrucht al lang verrot is.

Liefde en haat zijn de typische verschijningsvormen van de tijdelijke hartstochten. Liefde zelfs nog meer dan haat. Haat als hartstocht wordt zelden geboren door de coup de foudre zooals liefde. Hij groeit meestal op het gewone, continue passioneele leven van een mensch, wanneer een ander hem in het verkrijgen van het doel zijner hartstochten dwarsboomt. (Eerzucht, beroepshartstocht, enz.) En dan nog wordt hij zeer zelden zoo dringend, zoo acuut, dat de door haat aangegrepene niet verder leven kan, voordat zijn vijand uit den weg geruimd of neergeveld is. Zijn eigen doel - de eer die hij ambieert - het beroep, dat hij in hevigheid dient - zullen hem nog meer waard zijn dan de bevrediging van zijn haat. Soms echter kan haat als tijdelijke hartstocht oppermachtig worden. Meestal als pendant van de liefdeshartstocht. Het gebeurt dat men niet rustig ademen kan en ook niet tot het smaken van zijn eigen liefdeshartstocht kan komen, voordat men den als onwaardig beschouwden min-

1) Men leze of herleze Prousts voortreffelijke bladzijden, waarin hij ons Swanns jalousie, die door zijn hartstocht voor Odette de Crécy wordt opgewekt, beschrijft.

nares of een medeminnaar heeft neergestooten: Grime passionnel![1)]

Er zijn nog vele andere vormen van in wezen tijdelijke passies. Allerlei menschelijke verhoudingen, welke vooral door de psychoanalisten en de individual-psychologen dikwijls beschreven zijn, kunnen als tijdelijke hartstochten getypeerd worden. Ik denk b.v. aan de fixaties aan ouders, vrienden of familieleden; aan het inrichten van zijn leven ten opzichte van een ander mensch, die men wil overtuigen, verbluffen, veroveren, en die Künkel zoo scherp de 'Beziehungsperson' noemde! Doch aan den anderen kant vallen ook deze passioneele verhoudingen onder de begrippen liefde of haat, omdat ze meestal overwegend erotisch of overwegend agressief zijn. Zeer vaak ook het één en het andere, een gevoel dat de school van Freud ambivalent noemt. Doch deze variaties der tijdelijke haat- of liefdehartstochten vormen eerder een onderwerp dat tot de psychopathologie behoort dan tot de passionologie van den normalen mensch.

Bij de groote karakter-hartstochten die ik behandeld heb, kan er eigenlijk geen sprake zijn van het sterven der hartstochten. We hebben hun meestal geleidelijke veranderingen besproken. Zij houden dan pas op, wanneer de mensch zelve sterft. Zij hebben geen leven dat onafhankelijk is van het geheele karakter van den mensch dien ze voedt, want ze komen voort uit de verbinding der passioneele energie met het aangeboren karakter van den mensch. Soms, wanneer de mensch oud wordt en zijn geheele vitaliteit terugloopt, slinkt ook de passioneele energie, de hartstochtelijkheid der ziel en met des menschen leven dooven ook zijn hartstochten. Soms zelfs zijn zij het die het langst blijven bestaan. De contouren der hartstochten verscherpen zich nog bij het naderen van den dood en zij doen denken aan de noklijnen der huizen die uitsteken boven het ondergeloopen land.[2)]

1) Haat leidt dan, meestal bij psychisch-onvolwaardigen, in ieder geval bij zeer bepaalde karaktertypen tot de 'crime passionnel'. Een mijns inziens zeer interessante studie hierover is Julia Tuerlinckx's 'Misdaden uit hartstocht'. (Antwerpen, 1930). Verder Léon Rabinowicz: Le crime passionnel (1931) en het uitvoerige werk van Louis Proal: Le crime et le suicide passionnels (Parijs 1900).

2) Mag ik een klassiek voorbeeld uit de Fransche letterkunde aanhalen: De dood van den vrek in Balzacs 'Eugénie Grandet'.

Met de tijdelijke hartstochten is dit anders. Die vormen geen geheel met het karakter van hem, waarin ze ontstaan. Die staan tot de ziel gelijk een gezwel tot het lichaam. Gezwellen behooren ertoe maar zijn buiten het lichamelijke plan geschoven. De tijdelijke hartstochten worden geboren door een ontmoeting, komen vlug of langzaam tot rijpheid en sterven. Hoe ze sterven, dat heeft dus de classicus der Fransche psychologische school Théodule Ribot in zijn 'Essai sur les passions' beschreven. Soms sterven ze door uitputting, na langdurige bevrediging, zooals een kaars opbrandt. Soms sterven ze doordat een andere tijdelijke hartstocht hen verdringt of doordat de aan hen onderhevige menschen terugkeeren tot hun normaal passioneel leven. Zoo zal de ongelukkig verliefde clinicus op den duur in zijn geliefde klinische werkzaamheden zijn hartstocht voor een vrouw kunnen vergeten. Soms verdringt de ééne aanwezige hartstocht de ander. Het Fransche spreekwoord zegt het nuchter: 'L'un clou chasse l'autre'. In sommige gevallen sterven hartstochten uit berusting. Het gevoel van onmacht dat men heeft, wetend dat men haar die men liefheeft, toch niet kan winnen, of hem die men haat, toch niet kan overwinnen, kan op zichzelve het begin van de genezing zijn. Er zijn menschen die het gegeven is, voor het onmogelijke te kunnen capituleeren en die dan langzamerhand vergeten. En soms sterft een tijdelijke hartstocht op dramatische wijze, doordat de onbevredigde zich niet in zijn lot kan schikken en een eind aan zijn leven maakt, of doordat de hartstocht, gelijk Ribot opmerkt, overgaat in een zielsziekte[1)]. Ook de tijdelijke hartstocht kent allerlei graad-verschillen: passionnette; passion; crime passionnel! Wat in het bijzonder de liefde als tijdelijke hartstocht, de amour passion, betreft, zij kan volledig sterven of genormaliseerd, gekanaliseerd worden in een echtelijke liefde of een duurzame verhouding. Zulke huwelijken of verhoudingen blijven soms 'passionnable', als men mij de vorming van dit woord toestaat Er zijn gevallen dat deze wederopstanding geschiedt via de gezonde jalousie. Wij

1) Over het saamgesteld gebeuren dat tot de zelfmoord leidt kan men N. Speyer's 'Bijdrage tot de kennis van de energetisch-psychologische grondslagen van den zelfmoord' raadplegen, met een uitgebreide bibliographie over dit onderwerp.

moeten nu niet alleen denken aan de jaloersche echtgenoote, die de lippen spijtig minachtend op elkaar bijt en haar man den rug toedraait; aan den jaloerschen echtgenoot die met de vuist op tafel slaat en roept om een verklaring. Hun jalousie is niet van liefdespassioneelen aard. Men heeft slechts aan hun bezit durven raken. Talrijk zijn echter de tragische gevallen. Nu dient de jalousie van den ongelukkigen echtgenoot of echtgenoote weer als de stof die het passioneele precipitaat doet ontstaan. De man (vrouw) merkt dat hij (zij) zonder het te weten toch nog een felle liefde voor zijn vrouw (haar man) had, die tot een nieuwe hartstocht wordt, zoodra deze liefde door gevaar wordt bedreigd. Er is een hinderpaal gesteld op den weg van een slechts schijnbaar gekanaliseerd gevoel. En het wordt weer tot een waren stroom. Alle hartstochten, zoowel de continue (karakter-hartstochten) als de tijdelijke hartstochten nemen in kracht en vehementie toe, wanneer zij gedwarsboomd worden[1]. En zoo zijn er gestorven liefdes en bestaat er gestorven haat die slechts schijndooden zijn en die 'passionnable' blijven.

Een zeer eigenaardige vorm van de tijdelijke hartstochten zijn tenslotte de tijdelijke politieke of meeningshartstochten. In onzen tijd zijn wij er weer eens getuige van hoe menschen, die ons niet hartstochtelijk schenen en zich ook niet bijzonder door den aard van hun karakter voor het politieke leven interesseerden, tot hevige partijmenschen worden. Menig rustig burger zou in staat zijn, wanneer hij in zulk een toestand is geraakt, zijn ambt, zijn werk, zijn familie op te offeren aan de triomf van de leuze, die hem gepakt heeft. Nu links en rechts weer zoo fel tegenover elkaar staan, heb ik politieke doctrines als pièce de milieu op burger tafels zien stellen, waar voordien slechts kalme praat rondom de gevulde soepterrine het voelbare centrum was. Zachtzinnige huisvaders slaan met de vuist op tafel om hun dochtertjes en zoons den omgang met andere oorspronkelijk rustige families, bij wie maandelijks, laten we zeggen de bode van de S.D.A.P. komt, te verbieden, hoewel hen vroeger het aanschouwen van genoemden bode nooit gegriefd heeft. Wanneer we zoo

1) De moralist La Bruyère drukte dit zoo scherp uit, toen hij zei dat de wind een klein vlammetje dooft, maar een groot aanblaast.

straks in het kort het vraagstuk van de inwerking van den hartstocht op de geschiedenis zullen bespreken, komen we allicht deze tijdelijk hartstochtelijken, doch die het des te heviger zijn door haar tijdelijkheid, weer tegen. Het ontstaan van deze hartstochten op bepaalde tijden heeft zonder twijfel haar politiek-economische redenen. De sociale psychologie - de psychologie van de massa - kan ons antwoord geven op de vraag hoe het komt dat plotseling duizenden en duizenden in één drift ontstoken raken, bezield worden door slechts één idee, waarvoor ze alles vergeten, zoo hevig alsof ze allen plotseling hartstochtelijk verliefd waren geworden.

Het zal ons dan vooral opvallen dat er onder die lieden die bezield worden door een tijdelijke politieke of meeningspassie heel velen zijn, die ik onder de rubriek der subjectief-hartstochtelijken, der gewoonte-hartstochtelijken rangschikte. Het zijn menschen die vóórdien rustig nestelden op hun aangewezen plaatsen. Zouden zij in zulk een passioneele vervoering kunnen geraken, wanneer de hartstochtelijkheid hunner ziel niet bestond? En zouden juist zìj niet zoo hevig te velde trekken, omdat zij over niet-geactiveerde passioneele energie beschikken, omdat hun hartstocht als het ware een rustende was? Het komt me zelfs voor dat deze lieden zich met wellust lieten wekken, dat zij zich gelukkig voelen in den gloed hunner tijdelijke hartstocht - en dat de sociale psychologie dit verschijnsel niet mag voorbijgaan. Er bestaat bij de groote massa der gewoonte-menschen, wier hartstochtelijkheid vastligt in koestering van hun gewoonteleven, het onbewuste verlangen om eens die hartstochtelijkheid te wekken en te metamorphoseeren tot een tijdelijke politieke doel-hartstocht. Doen ons die volwassene, rustige middenstanders en anderen die tegenwoordig fascistische vergaderingen liefhebben, niet denken aan den jongeling, die in zijn jeugd toch zoo graag ééns een heftige liefde zou willen meemaken?

Macchiavelli en Multatuli
Door Jo Otten

Onze tijd is de tijd van de machtsontplooiing der totalitaire staten. Het fascisme en het nationaalsocialisme worden sterk beheerscht door machts- en geweldideeën; figuren als Hitler en Mussolini zijn bezitters van onbeperkte macht, althans binnen de eigen landsgrenzen. Van democratische en andere zijde wordt vaak de bewering geuit, dat het machtsstreven der dictatoren niet anders dan machtsbegeerte is. Deze voorstelling van zaken is zonder twijfel onjuist: weliswaar spelen natuurlijk machtsbegeerte en machtsdroomen een groote rol (hoe wordt bijv. Mussolini beheerscht door zijn bewondering voor Napoleon en de groote keizers van het Romeinsche Rijk!), maar altijd wordt het streven naar en de uitoefening van de macht gemotiveerd door redenen van buitenpersoonlijken aard. In het belang van den staat en de nationale gemeenschap dient volgens de fascistische leer de macht door den dictator te worden gebruikt. Men kan zich de vraag stellen of een dergelijk gebruik van de macht, gelijk wij in onze dagen zien, voor de wereld als voordeel of als nadeel moet worden gezien, maar men kan niet ontkennen, dat Hitler en Mussolini er inderdaad overtuigd van zijn dat de door hen veroverde macht in het belang van de natie wordt gebruikt.

Zooals werd opgemerkt is het niet juist te beweren, dat de ‘Macht an sich’ het doel van de dictatoren zou zijn. Hoezeer deze visie intusschen verbreid is, bewijst het veelvuldig gebruik van den naam Macchiavelli, den schrijver van ‘Il Principe’, in onzen tijd. Eeuwenlang spookt Macchiavelli reeds door de geschiedenis; tallooze vorsten en staatslieden hebben zijn boek regel voor regel bestudeerd en maar al te vaak in practijk gebracht. De theoreticus der macht, gedurende zijn leven een tamelijk obscure figuur, steeg na zijn dood tot uitzonderlijken roem. Onsterfelijk werd het werk, waarin de richtlijnen voor het veroveren en behouden van

de macht werden uitgestippeld. Het is bekend hoe bijv. ook Mussolini door de figuur en leerstellingen van Macchiavelli wordt geboeid.

Het zich in karakteristieken van onzen tijd beroepen op Macchiavelli leidt in vele gevallen tot verwarring. Te zeer toch pleegt men dan verschillende handelingen en beweringen van de dictatoren in macchiavellistischen zin te interpreteeren. Anderzijds echter heeft een dergelijk op den voorgrond stellen van een figuur als Macchiavelli zijn nut, omdat het ons gelegenheid geeft wezen en doel der macht duidelijk te belichten.

Niccolò Macchiavelli is de theoreticus der macht bij uitnemendheid, d.w.z. van de macht, los van iedere moreele rechtvaardiging, los van elke humaniteit. Het beroemde boekje van Macchiavelli is niet anders dan een practische handleiding voor den vorst om de macht in zijn staat te behouden. Hij moet daarvoor, gelijk Macchiavelli zegt, krachtig zijn als een leeuw en slim als een vos. Hij moet ervoor zorgen dat hij door zijn onderdanen gevreesd en zoo mogelijk tegelijkertijd bemind wordt. Want al zijn de menschen slecht, toch moeten zij behoorlijk worden behandeld; anders breken opstanden uit en wordt het gezag van den vorst bedreigd.

De mensch en de wereld zijn slecht: dat is de praemisse van Macchiavelli's ‘Principe’. De wereld is de afspiegeling van den mensch, die in eeuwige disharmonie leeft. Zijn hartstochten en verlangens toch zijn sterker dan welke moraal of religie ook. De menschen bekampen elkaar als de wolven. Zij streven naar macht en naar rijkdom; niemand is met het eigen bezit tevreden. Overal heerscht ontevredenheid omdat de mensch steeds méér verlangt dan hij bezit. Zoo is het bestaan een voortdurende strijd, die zich uit in bedekte of openlijke daden van geweld. De mensch is dus slecht en moet volgens zijn slechtheid leven, wil hij iets bereiken. ‘Er bestaat’, schrijft Macchiavelli, ‘een zeer groot onderscheid tusschen de wijze, waarop men leeft en de manier, waarop men zou behooren te leven. Wie zich houdt aan wat behoort te geschieden, inplaats van aan hetgeen, dat in werkelijkheid geschiedt, werkt aan zijn ondergang. Een mensch, die altijd en overal het goede wil doen, moet temidden van

zooveel menschen, die niet goed zijn, tenslotte te gronde gaan.' Terecht kon daarom Valeriu Marcu in zijn boek over Macchiavelli schrijven: 'Das Wissen um das Böse ist so alt wie der denkende Mensch und das Ringen dagegen so alt wie die Religion. Durch Macchiavelli wird zum ersten Mal der Verzicht auf den Kampf mit dem Bösen ausgesprochen, zum Grundsatz erhoben. Er macht aber aus dem Bösen kein Gutes. Er verkehrt nicht die Moral, er heuchelt kein einziges Mal. Das Böse ist ihm die gegebene Wirklichkeit, an der man nichts ändern kann, wie die Sterblichkeit, wie das Meer und wie die vier Jahreszeiten. Das Böse gehört nicht nur zum Dasein, es ist auch der Werkmeister der Welt. Das Böse nicht zu erkennen, heißt ins abgrundtiefe Wasser springen oder ins Feuer laufen. Alles, was die Sehnsucht über das Gute sagt, entspricht der optimistischen, der verlogenen Veranlagung des Individuums.' En elders heet het: 'Für Macchiavelli ist das Gefühl, daß kein Gott die Natur geschaffen, schon so selbstverständlich, daß er es gar nicht mehr betont. Deshalb gibt es für ihn in der Werkstatt des Daseins keine Moral und keine Unmoral, sondern nur Affekte, die feststellbare Kräfte sind. Mordgier, Schlauheit, Übermaß und Undankbarkeit, viel Haß, etwas Liebe, etwas Sinn für Tradition, drohende Gefühle der Neuerungssucht, Abenteurersinn, Goldgier, Langeweile, Ruhmsucht, Ehrgeiz, Neid, Hunger, Eitelkeit, Angst um das Heute und um das Morgen bewegen die Menschen. Unerschöpflich und unermüdlich kombiniert er dieses Spiel der Leidenschaft. Es gilt sie zu sammeln, um unmittelbare politische Ziele zu erreichen.'

De heerschers, de vorsten, dienen volkomen vertrouwd te zijn met het streven van de menschen zich door list en bedrog zooveel mogelijk winst en macht te verschaffen. Willen zij hun eigen macht behouden en vergrooten, dan moet iedere actie geïnspireerd zijn door 'Realpolitik'. Slechts hij kan werkelijk heerschen, die de slechtheid van den mensch tot op den bodem kent. Hij moet dan ook listiger zijn dan de gemiddelde mensch en zich door geen scrupules laten weerhouden: de vorst moet slim zijn als een vos. Maar daarnaast moet hij krachtig zijn als een leeuw, die voor geen geweld terugschrikt.

Het is bekend dat Macchiavelli den gewetenloozen Cesare Borgia als karakteristieken vertegenwoordiger van den volgens zijn maximes handelenden vorst heeft beschouwd. Het is Cesare Borgia, de listige, wreede dienaar van den 'raison d'État', die als model van Macchiavelli's beroemde boek heeft gediend. Het was voor Macchiavelli niet gewichtig, dat Cesare Borgia een verdorven mensch was. Van belang was slechts de inderdaad vaak meesterlijke wijze, waarop de genoemde Renaissance-vorst het schaakbord der menschelijke hartstochten wist te bespelen. Het uiteindelijke falen van den Borgia moet voor den auteur van 'Il Principe' een groote teleurstelling hebben beteekend.

Uit het bovenstaande zal het duidelijk zijn, dat 'macht' en 'het goede' bij Macchiavelli als tegenstellingen moeten worden gezien. De macht dient bij hem dan ook slechts om de menschen, die het slechte willen, in toom te houden en te beheerschen. Dat wil niet zeggen, dat de vorst niet zoo nu en dan van goedheid blijk moet geven. Hij moet er immers voor zorgen dat hij door zijn onderdanen niet alleen gevreesd, maar zoo mogelijk ook bemind wordt. De 'slechte mensch' verlangt nu eenmaal een zekere hoeveelheid goederen en genoegens; die moet de vorst hem dan maar geven, anders wordt hij zelf de dupe. Het behoeft geen betoog, dat een dergelijke 'goedheid' met werkelijke goedheid, die uit het hart komt, niets te maken heeft. De 'goedheid' van Macchiavelli is dan ook niet anders dan het resultaat van koud rationalisme: zij is één van de vele factoren in het door berekening geleide politieke spel. Geen oogenblik redeneert Macchiavelli uit een oogpunt van maatschappelijke of menschelijke rechtvaardigheid. Hij zegt niet: ieder mensch heeft recht op een menschwaardig bestaan in het kader van een zekere sociale rechtvaardigheid. Hij beredeneert alles van den vorst uit en schrijft dat, wil de vorst de macht behouden, een zekere sociale rechtvaardigheid wenschelijk is. Het gaat er bij hem nu eenmaal alleen om hoe de vorsten moeten regeeren om hun troon te kunnen handhaven. Nergens wordt dan ook in 'Il Principe' de vraag gesteld of het mogelijk zou zijn door de macht het goede, bijv. een behoorlijke menschelijke samenleving, te bereiken. Gelijk wij zagen zijn 'macht' en 'rechtvaardigheid' bij den Florentijn tegen-

stellingen; de vraag of het mogelijk zou zijn door een richtige uitoefening van de macht de menschen te dwingen zich menschelijk te gedragen, valt geheel buiten Macchiavelli's kader.

Zijn gezichtspunt is dan ook geheel tegengesteld aan dat van een man, wiens opvattingen over de macht wij nu zullen bespreken: Multatuli.

Het lijkt eenigszins zonderling om den man van Lebak te vergelijken met den zoo anders geaarden, in een zoo anderen tijd levenden Florentijn. Toch kan een dergelijke vergelijking voor de verheldering van gedachten op het punt ‘macht en humaniteit’ zijn nut hebben. Het is daarom wenschelijk, dat wij Multatuli's instelling t.o.v. de macht beschouwen. Multatuli heeft willen heerschen. Als kind wilde hij Keizer van Afrika, als man Keizer van Insulinde zijn. Bijna heel zijn leven werd hij beheerscht door ambitieuze droomen, door een hunkeren naar macht over andere menschen.

Op verschillende plaatsen van zijn werk heeft Multatuli zijn bewondering voor groote vorsten, in het bijzonder voor Napoleon, geuit. De Napoleon-figuur speelt in Multatuli's leven een belangrijke rol, al trok hem, naar De Gruyter in zijn bekende boek over den auteur van den Havelaar terecht opmerkt, eigenlijk meer Rousseau, die een geestelijk leider, een opvoeder van de menschen, wilde zijn.

Wat Multatuli wenschte was een synthese van Napoleon en Rousseau: staatkundig leiderschap behoorde van het geestelijke niet gescheiden te zijn. De vorst en de staatsman, die het politieke en maatschappelijke leven van hun volk leiden, behooren tevens richtlijnen voor het gedachtenleven uit te stippelen. Niet slechts in materieelen zin behoort het volk verzorgd te zijn; ook in geestelijk opzicht mag geen gebrek worden geleden. Het is de tragiek van Multatuli's bestaan geweest, dat hij, die gewenscht had in een hooge maatschappelijke positie over zijn medemenschen te heerschen, werd gedwongen zich, in het bijzonder aan het eind van zijn leven, te beperken tot een leiderschap, dat in uitsluitend geestelijken zin moet worden gezien. Dit laatste - hoe smartelijk voor Multatuli ook - was een uit sociaal oogpunt niet onwenschelijke ontwikkeling, want men kan zich afvragen of

deze onevenwichtige, door heroïeke droomen beheerschte man, ondanks al zijn goede bedoelingen, geen groot onheil zou hebben aangesticht, indien hij werkelijk met eenigszins uitgebreide wereldlijke macht had kunnen heerschen. Het laatste heeft het leven hem nooit toegestaan: in Natal, Menado en Lebak kon hij weliswaar eenigen tijd heerschertje spelen, maar hoe vèr stond de werkelijkheid van het Keizerschap, dat hij ambieerde!

Het is irrelevant, dat Multatuli in het leven zijn denkbeelden over heerschers en macht niet, of slechts in zeer beperkte mate, heeft kunnen verwezenlijken. Wat in ons verband belangrijk is, is zijn instelling t.o.v. de macht. Die instelling, die mentaliteit, uit zich in geheel zijn werk. Er loopt één lijn van de 'Losse bladen uit het dagboek van een oud man', een onrijp, maar zeer significatief werk, naar de 'Havelaar' en de op rijpen leeftijd geschreven 'Millioenen-studiën', waarin de auteur met Keizer Adolf in het Rijk der Gnomen over de verwezenlijking van zijn idealen van gedachten wisselt. Wij laten Multatuli zelf aan het woord: 'Meester, ik heb vijftig jaren op de aarde rondgedoold, en zelf veel geleden, maar sedert ik de gaaf ontving m'n voelen tot denken te maken, en verstand te scheppen uit de bron van het hart, sedert dien tijd was mij niets zoo bitter als 't aanschouwen van de algemeene ellende, die voortdurend de plaats inneemt van mogelijk algemeen geluk.

En steeds kwam daarbij de gedachte in mij op: o, als ik te bevelen had... si j'étais roi!

Ik zocht macht om goed te doen.

Maar, Meester, die macht bleef uit, vooral nadat ik, herhaaldelijk getracht hebbende goed te doen zonder haar, hoe langer hoe machteloozer werd gemaakt door de velen die belang hebben bij 't kwade.

Ik wil geld, Meester, en veel, veel, veel! Ik wil meer goud dan gij ijzer kunt maken in honderd weken, al werkten al uw gnomen en kobolden mee. Ik moet me een plaats koopen in de volksvertegenwoordiging...

Worden die plaatsen gekocht?

Indirect ja. Of liever ze worden door en met geld verkregen zonder betaling. Ik moet dan, dóór of met geld, me een plaats veroveren vanwaar ik waarheid kan doen hooren aan

ministers... 'n ministersplaats ook, om de waarheid te kunnen zeggen aan koningen. Geld heb ik noodig om zelf koning te zijn, opdat ik 't recht en de macht bezitte goed te doen aan 't volk... liefst zonder ministers. Geld heb ik noodig voor legers, om menschenslachtende vorstjes te onttroonen in Afrika... en andere werelddeelen. Geld om bevoegdheid te koopen tot het nazien der boeken van weeshuizen en armeninrichtingen. Geld voor volksbibliotheken...'

En in één van zijn laatste brieven lezen wij o.a.: 'Mijn innige overtuiging is dat er slechts één practisch wapen is, het heet geweld. Om dat te kunnen uitoefenen is macht noodig, om daartoe te geraken: geld! Zij die er belang bij hebben dat de verrotting blijft voortduren, omdat ze als drekvliegen daarop azen, dragen wel zorg dat die bron voor hun tegenstanders gesloten blijft.'

Wel heel duidelijk wordt door de gegeven citaten de gedachte van den schrijver uitgedrukt. Geld, geweld, macht, dat is de driehoek, waarop hij zou hebben willen bouwen. Voorop echter staat bij Multatuli, dat geld en geweld slechts mogen worden gezien als middelen om recht en rechtvaardigheid te bereiken. 'Ik zocht macht om goed te doen', zegt de auteur der 'Millioenenstudiën' tot Keizer Adolf. Macht om goed te doen, om het goede via de macht te bereiken, om sociale en economische rechtvaardigheid desnoods met middelen van geweld tot stand te brengen, dat was inderdaad, afgezien van ook bij Multatuli onloochenbare persoonlijke eerzucht, het doel van dezen zoeker naar het goede. Heel zijn leven heeft Multatuli in dienst van de rechtvaardigheid gesteld. De macht leek hem een noodzakelijk middel om de vele ongerechtigheden van onze wereld te bestrijden. Het zal den lezer nu duidelijk zijn, waarom wij Macchiavelli tegenover Multatuli hebben gesteld. Helder is de diametrale tegenstelling, die de denkwerelden van beide mannen scheidt. Macchiavelli toch zag in de macht slechts een middel om den vorst zijn troon te doen behouden. De macht in dienst van de rechtvaardigheid is een gedachte, die niet past in het calculatorische systeem van 'Il Principe'. Bij Multatuli daarentegen vindt de macht haar rechtvaardiging in het streven naar het goede. Dit goede is niet te bereiken in een maatschappij, waarin het egoïsme der menschen te

zeer ongebreideld tot uiting kan komen. Dit egoïsme moet, in het belang van een rechtvaardige samenleving, worden geknot en gekanaliseerd. Door dwang slechts kan het goede worden bereikt. Dit is de kerngedachte, die wij in Multatuli's werk overal terugvinden. Dat die gedachte vaak in scherpe tegenstelling en tegenspraak komt met de door Multatuli voorgestane idealen van geestelijke en maatschappelijke vrijheid, is niet te ontkennen.

Wie zich rekenschap geeft van Multatuli's instelling ten opzichte van macht en geweld, zal zich niet verwonderen, dat een dergelijk man in onzen tijd door een aantal menschen als ‘fascist’ wordt gedoodverfd. Bij de herdenking van den vijftigsten sterfdag van den man van Lebak, is dan ook gebleken, dat een dergelijke terminologie verschillende malen werd gebruikt.

Het behoeft bijna geen betoog, dat zulk een terminologie onjuist is. Multatuli's strijd tegen het dogmatische, in sociaal opzicht zoo onrechtvaardige liberalisme van zijn tijd, zijn verachting voor het parlementarisme, waardoor de ware belangen van het volk werden genegeerd, rechtvaardigen nog niet tot conclusies in fascistischen zin. Iets begrijpelijker is het, dat men Multatuli's instelling t.o.v. macht en geweld in verband met de fascistische denkwijze heeft gebracht. Er is hier echter een uitsluitend uiterlijke overeenkomst. De fascist en nationaalsocialist streven immers naar wat zij als nationale rechtvaardigheid beschouwen. De macht echter in dienst van het goede, in dienst van de humaniteit te stellen, is een gedachte, die iedere aanhanger van het fascisme of nationaalsocialisme met verontwaardiging van de hand zal wijzen. Multatuli echter stelde de macht principieel in dienst van de humaniteit: in nationaal en internationaal verband is machtsuitoefening slechts geoorloofd indien naar een goede, rechtvaardige samenleving wordt gestreefd.

In nationaal verband gezien vertoont de gedachte van Multatuli veel overeenkomst met die van het verlicht despotisme. De vorst toch wordt gezien als de wijze vader, die met kracht in het belang van zijn volk regeert. In materieelen en geestelijken zin moet dat volk worden opgevoed tot goed-

heid, tot rechtvaardigheid. Multatuli geloofde aan de mogelijkheid den mensch te d w i n g e n goed te zijn. Macchiavelli daarentegen was zóózeer van de slechtheid der menschen overtuigd, dat een dergelijke doelstelling hem volkomen absurd zou hebben geschenen. Hieruit volgt dat de beteekenis van macht en dwang bij Macchiavelli een geheel andere dan bij Multatuli is. Gelijk reeds werd opgemerkt is de mentaliteit van beide mannen diametraal tegenovergesteld. Maar juist daarom had het zin om in het huidig tijdsgewricht beide nog zóó levende figuren in hun onoverbrugbare tegenstellingen te beschouwen.

Rusland's opdringen naar het westen
Door Dr. M. van Blankenstein

De kaart van Europa heeft in de laatste maand een grondige verandering ondergaan. De inval der Duitschers in Polen is daarvan de oorzaak. Die verandering zie ik echter niet in de bezetting van het grootste gedeelte der Poolsche republiek door de Duitschers. Wij weten niet of dat een blijvende wijziging is van de politieke indeeling van Europa, dan wel een toestand van voorbijgaanden aard. België, Servië en het overgroote deel van Roemenië zijn in den vorigen oorlog op deze wijze bezet geweest. De onafhankelijkheid dezer landen heeft er op den duur niet onder geleden. Twee vredesverdragen hadden Duitschland de voogdij over Roemenië, Polen en de Baltische landen verzekerd, vóór de oorlog in het Westen ten einde was. Te Brest Litowsk moesten de Russen, en te Boekarest de Roemenen zich aan door de Duitschers gedicteerde vredesvoorwaarden onderwerpen. De eindbeslissing echter zou in het Westen vallen. En deze deed de voordeelen, welke Duitschland in Oost Europa meende behaald te hebben, geheel te niet. Het groote spel is nu zeker begonnen; de roulette draait. Winst en verlies zullen niet kunnen worden bepaald, voor zij te langen leste tot stilstand gekomen is. De speler, die nu reeds zijn winst gaat besommen, is een dwaas. Berlijn geeft blijk dat te beseffen. Redevoeringen van Goering en Hitler leeren ons, dat de Duitschers liefst het behaalde voordeel door de tegenspelers bevestigd zouden willen zien, ook al moesten zij een gedeelte daarvan opofferen. Duitschland wenscht den vrede, om niet wederom in het Westen en op de wereldzeeën te verliezen, wat het met zijn snellen veldtocht in Polen gewonnen heeft. Het zegt nog bereid te zijn, zich bescheiden te toonen in zijn eischen. Het wil dezen keer niet, of nog niet, het onderste uit de kan. Hitler en de zijnen moeten beseffen, dat hun aanbiedingen geen gehoor zullen vinden. Wanneer het mach-

tige mechanisme van het Britsche Rijk eenmaal in beweging is gezet, komt het niet tot stilstand voor het doel bereikt of het zelf vernield is. Dit lichaam is te groot, te log, te elementair voor snelle en soepele manoeuvres. Moeizaam komt het op gang; maar is het op gang, dan is het onderweg niet te stuiten. Welk een voorbereiding, geestelijk en materieel, is er noodig geweest om het mobiel te maken! De dominions, die zoo vaak na den oorlog van 1914-1918 verklaard hadden, nooit meer in Europa voor Engeland te zullen vechten, bieden hulpexpedities aan. De Indische nationalisten hebben bij congresbesluit aangekondigd, de Britsche overheerschers niet te zullen lastig vallen, zoolang dezen met de autoritaire staten in een strijd gewikkeld zouden zijn. Aanbiedingen van steun stroomen Engeland toe, uit de hindoeïstische en uit de mohammedaansche wereld. De negers in de Engelsche bezittingen toonen zich vol ijverige aanhankelijkheid. Het Engelsche volk zelf is vervuld van een gelijkgezindheid, die in 1914 volstrekt niet bestond. Geen stem verheft zich tegen den oorlog, terwijl 25 jaar geleden vele stemmen van groot gezag protesteerden, en staatslieden van hoog aanzien, om de deelneming aan den strijd, de regeering verlieten.

De oorlog zal dus voortgang vinden. Frankrijk schijnt even vastbesloten, en is ook veel eensgezinder, dan in 1914. Een zoo schrijnende gebeurtenis - schande des lands - als de moord op Jaurès is nu niet denkbaar. Maar zelfs als Frankrijk wankelen zou, had het toch niet de macht en de mogelijkheid, Engeland los te laten. Dit tweetal is zich bewust, te vechten voor zijn positie in de wereld, misschien zelfs voor zijn nationale vrijheid. Het heeft zich op den strijd voorbereid met een inspanning, die niet al te lang mocht voortduren. Engeland en Frankrijk strijden, niet enkel om toekomstige gevaren af te wenden, maar ook om zich te bevrijden van een druk, waaronder zij reeds lang gebukt gingen. Er is geen andere uitweg voor hen dan een omverwerping van het regime van Hitler. Want met Hitler en de zijnen is geen schikking te treffen, omdat hun woord, naar de overtuiging van hun tegenstanders, geen waarde meer bezit. De mogelijkheden van de kwade trouw zijn uitgeput; geloof in de goede trouw van Berlijn kan niet meer bestaan. Daarom reeds is nu geen kans meer op een vergelijk. Als Hitler en

Goering daarop blijven aandringen, dan wekt dit een schijn van zwakte. De staatsman met eenig uithoudingsvermogen zal niet meer - hoe bedekt ook - van vrede spreken, zoodra hij weet dan zijn woord geen weerklank vindt. Hitler en Goering hebben het zeer bedekt gedaan. Maar juist deze vorm verried, dat zij er niet van konden zwijgen. Polen blijft inzet in een spel en kan nog niet als winst worden erkend. Duitschland moet ervoor doorvechten, en het zal dit doen met een verwoedheid, die de wereld nog in ontzetting brengen kan, en die Engeland zeker zware slagen zal toebrengen. De Engelschman echter zal daardoor niet ontmoedigd raken. Daarvoor denkt hij te traditioneel. Half versuft door slagen beseft hij nog, dat het zoo in orde is; dat hij volgens zijn geschiedenis het recht heeft om iedere ronde te verliezen, daar de laatste en beslissende toch voor hem is voorbehouden. Lieden met een zóó taai geloof, en met de hulpbronnen om dat geloof te voeden, zijn niet uit het veld te slaan.

Neen, het lot van Polen is nog niet beslist.

En toch heeft de inval der Duitschers in Polen in de kaart van Europa reeds een groote verandering gebracht, de grootste misschien die op dit oogenblik denkbaar was. Rusland met zijn bolsjewisme is er door in beweging gekomen naar het Westen. Het heeft niet verzuimd de geboden gelegenheid aan te grijpen, en het grootste gedeelte van Polen bezet. Het is niet in oorlog met het Westen, en het Westen zal zich wel wachten Rusland om deze daad den oorlog te verklaren. Rusland moet heel groote mogelijkheden hebben gezien, toen het tot zijn verdrag van non-agressie met Duitschland besloot. Want het nationaal-socialistische Duitschland is zijn gevaarlijkste vijand, en een overwinning van Duitschland in het Westen zou de Russische heerschappij in de Oekraïene en het gezag van het bosjewieksch regime te Moskou tot onzekere aangelegenheden maken. En desniettemin waagde Moskou het er op. Rusland, dat Tsjechoslowakije had willen terzijde staan, dat zich om het lot van zijn ouden vijand Polen zeer bekommerd heeft, dat een verdrag van wederzijdschen bijstand tegen Duitschland met het verre en vreemde Frankrijk had gesloten, dat zelf blijk gegeven had met Londen en Parijs over een defensief verbond tegen Duitsch-

land en Italië te willen onderhandelen, dat zelfde Rusland toonde zich nu bereid den aanslag der Duitschers op Polen te steunen. Het kon zich weldra bewust zijn, zelf van de westelijke mogendheden niets te vreezen te hebben. Desniettemin staakte het zijn strijd met de Japanners in het Verre Oosten. Het zond een nieuwen ambassadeur naar Tokio, terwijl het in den laatsten tijd gemeend had, daar met een derde rangs diplomatieke vertegenwoordiging te kunnen volstaan. Het gaf zijn plannen in het Verre Oosten niet op. Die zijn niet minder belangrijk dan Rusland's plannen in het Westen. Er is nog geen enkel teeken, dat Moskou de regeering van Tsjiang Kai-sjek zou hebben losgelaten. En dat zou de eerste voorwaarde zijn voor een werkelijke verzoening met de Japanners. Rusland wilde enkel zijn rug tijdelijk vrij hebben, nu het zijn gelaat naar het Westen wendde, waar zoo heel veel van zijn martiale en conspiratorische krachten zou worden gevergd. Het was duidelijk: Rusland zag een groote taak voor zich. Wij beginnen, op het oogenblik waarop ik dit schrijf, teekenen te zien die een denkbeeld geven van den omvang van die taak. Het is reeds tijd voor Berlijn, om te huiveren voor het ontketende gevaar. Ook ons kan het niet onverschillig laten.

Het blijkt: Voor hetgeen onmiddellijk reeds een omkoopen van Rusland leek, hebben de Duitschers een ontzaglijken prijs betaald. Van het standpunt beschouwd van een oorlogvoerende, die met voordeelen op korten termijn genoegen moet nemen, kan het ernaar uitzien of Engeland en Frankrijk goede redenen hebben zich te verheugen; of Rusland feitelijk toch als hun bondgenoot optreedt, zoo afdoende als zij niet hebben kunnen verwachten toen zij te Moskou over militaire samenwerking onderhandelden. Een blik op de kaart echter moet hen ertoe brengen, slechts met diepe bekommering voor de toekomst zich bij het gebeurde neer te leggen. Zij hebben zelf lang geaarzeld, voor zij ertoe overgingen met Moskou over een samenwerking tegen Duitschland te beraadslagen. Moskou is zoo gevaarlijk! Maar zij hoopten, den oorlog daardoor onmogelijk te maken. En dan waren de gevaren, die men van een Russische deelneming aan de zaken van Europa vreesde, van zelf niet te duchten. Duitschland moest bedwongen worden; daarvoor was Rus-

land onmisbaar geworden. De bedwinging zelf echter, zonder oorlog, zou Rusland verhinderen gevaarlijk te worden. Rusland heeft een anderen weg tot het zelfde doel gekozen, waartoe de Duitschers het de gelegenheid boden. Rusland had belang bij het onschadelijk maken van Duitschland, maar het had geen belang bij het vermijden van een oorlog. Moskou's groote ideologische kans vormde juist deze oorlog. Het hield dus Frankrijk en Engeland aan de praat, om de Duitschers toegankelijker te maken voor zijn voorwaarden. En daarop sloot het de overeenkomst met Duitschland op de condities, welke het, dank zij dit dubbele spel, aan Duitschland had kunnen stellen. Het had nu de zekerheid, dat de oorlog, waarvan het zoo groote verwachtingen heeft, zou uitbreken. En het had genoeg zelfvertrouwen om erop te rekenen, dat het ook de rest van zijn plan zonder noodlottige fouten zou kunnen uitvoeren. Niet Duitschland, maar Rusland zelf zou de overwinnaar zijn.

Wat bewoog de Duitschers om in de kaart van de Russen te spelen? Zeker, een aansluiting van Rusland bij het vredesfront zou dit front groote onaantastbaarheid gegeven hebben. Duitschland had van zijn plannen met Polen moeten afzien. Maar verder liep het geen gevaar. Zelfs zijn positie in het oude Tsjechoslowakije zou er niet door verzwakt worden. Het vredesfront had dan de verdedigende kracht van een vestinglinie gekregen. Maar men kan vestingwerken niet op wielen zetten en als strijdwagens gebruiken. Men kan er niet mee aanvallen. Dat had ook niemand met het vredesfront gekund. Duitschland had geen aanval ervan te vreezen. Het had zich alleen naar buiten rustig moeten houden tot de vreemde eenheid weer uit elkaar viel, en intusschen kunnen probeeren wat het op vreedzame wijze bereiken kon.

Hitler heeft blijkbaar geen tijd gehad voor een vreedzame politiek. Slag moest op slag blijven volgen, met een beperking voor de lengte en strekking van iederen slag. Polen was nu onmiddellijk aan de beurt. De binnenlandsche toestand, die Hitler, als echte volkstribuun, zoo merkwaardig instinctief doorgrondt, veroorloofde geen geduldig beleid. Het vredesfront moest voorkomen worden, Rusland moest worden afgekocht. Het spel was door scherpzinnige dilettanten, die den blik van den waren staatsman, en de voorliefde van

den staatsman voor het eenvoudige missen, heel erg diep doordacht. Na den slag in Polen zou men Frankrijk en Engeland, met Italië als bemiddelaar, een voor hen aannemelijken, en zoo noodig aanlokkelijken vrede aanbieden. Al te veel was hun zeker toch niet aan Polen gelegen. Rusland had zich naar het Westen laten lokken en daarmede de westelijke mogendheden gealarmeerd. Zij zouden later Duitschland niet lastig vallen als dit zich richtte tegen het Russische gevaar. Dan lag de weg open voor de verwezenlijking van het groote, in Mein Kampf ontwikkelde program. Vestiging van Duitschers op Russischen grond onder Duitsche vlag, de beschikking over onmetelijken 'Lebensraum', werd dan een onmiddellijke mogelijkheid. De wereldheerschappij lag binnen Hitler's bereik.

Rusland moest met Poolsch gebied in de val gelokt worden, Polen had Berlijn met het lokaas van Tesjen klein gekregen. Beck had de Duitschers voor dien prijs de verovering van Tsjechoslowakije mogelijk gemaakt. Nu benam de Duitsche heerschappij in Slowakije de Polen de kans, zich uit de greep van de Duitsche tang te bevrijden. In het groot kon dit systeem ook op Rusland worden toegepast. Dat Hitler dit hooge spel waagde, en niet liever het, voor hem niet positief gevaarlijke vredesfront aanvaardde, bewijst, dat hij niet kon wachten op den oorlog, zooals hij thans blijk geeft, niet kunnen wachten op den vrede.

Rusland had nauwelijks tijd, zijn rug in het Oosten vrij te maken. De verovering van Polen ging veel sneller in haar werk dan iemand verwacht had. De Duitschers zelf waren erdoor verrast. De verdediging der Polen toonde de wereld, dat hun gemeenschap haar ouden roep van verwarring nog niet onwaardig was geworden. Een weloverdacht plan van weerstand bleek niet te bestaan. De uitrusting van het leger was slecht, ondanks de schatten, die in vroeger jaren Frankrijk, en in den jongsten tijd Franschen en Engelschen samen, daarvoor beschikbaar hadden gesteld. Het hoofdkwartier wist niet waar de troepen waren en de troepen veelal niet waar het hoofdkwartier zich bevond. De persoonlijke dapperheid, die de Polen steeds had gekenmerkt, ontbrak ook nu niet. Tienduizenden zijn omgekomen in taaien maar

hopeloozen strijd. De Duitschers zelf wisten niet hoe zij het hadden, toen aanvallen van de Poolsche luchtvloot, die nog aan het einde van den strijd vele honderden vliegtuigen telde, uitbleven. In een paar weken was het pleit beslecht. De Russen moesten zich haasten, wilden zij niet te laat komen en alles bezet vinden door den Duitscher. Snel kwam de wapenstilstand met Japan tot stand, snel ook mobiliseerde Moskou een gedeelte van zijn reservisten. Juist op tijd nog voor zijn doeleinden rukte het Polen binnen. Het bleek nu: Terwijl Berlijn voorgaf, met Polen te willen onderhandelen, en zich beriep op de gematigheid van zijn eischen, er echter wel voor zorgende dat Warschau geen gelegenheid kreeg die eischen te aanvaarden, had het met Moskou reeds een regeling getroffen omtrent de verdeeling van het gebied, dat men nu in samenwerking zou gaan veroveren. De inval der Russen in den rug van de Poolsche verdediging maakte een einde aan hetgeen er van georganiseerd verzet in Polen was overgebleven.

Met groote verbazing nam de wereld kennis van de lijn, die bij de onderhandelingen getrokken was voor de voorloopige bezetting des lands. Rusland zou onmiddellijk het gebied der Poolsche Oekraïeners en Wit-Russen onder zijn gezag krijgen. Waar de Duitschers reeds in die streken waren doorgedrongen, trokken zij zich terug. Nu zag men hoe de Russen, gelijk hun ook bij overeenkomst was toegestaan, uitstroomden over het Oost-Poolsche gebied, de richting insloegen van de Hongaarsche en Slowaksche grenzen. Roemenië werd door de Russen geheel van het door de Duitschers bezette Polen afgesneden.

Duitschland had dus moeten dulden, dat er een Russische barrière werd gelegd tusschen hen zelf en het land, dat sedert de instorting van Tsjechoslowakije onder rechtstreekschen Duitschen druk had gestaan. Weinige West Europeanen hadden eraan getwijfeld dat Duitschland, na Polen onderworpen te hebben, Roemenië goedschiks of kwaadschiks nopen zou, zijn rijkdom aan graan en olie ter beschikking te stellen van de Duitsche oorlogvoering. De Roemenen hadden zich stil gehouden, maar waren zich zeer wel bewust geweest van het lot, waarvoor niemand hen zou kunnen beschermen. Rusland was hun vriend niet. Zij moesten vreezen dat Rusland

zich, voor zijn hulp aan Duitschland, met het Roemeensche Bessarabië zou laten betalen. Het is zeer wel mogelijk, zelfs waarschijnlijk, dat de Russen zich alsnog meester maken van dit gewest, dat hen tusschen 1878 en 1920 heeft toebehoord. Maar voorloopig hebben de Roemenen den troost, dat de Sowjetunie haar macht geschoven heeft tusschen hun staat en het dreigende Duitsche gevaar. Ondanks hetgeen zij van de Russen moeten duchten, konden de Roemenen de eerste dagen niet geloven in hun geluk.

Roemenië had voor de Duitschers niet slechts groote aanlokkelijkheid door zijn schatten, die Duitschland zelf mist of in onvoldoende mate bezit. Het was voor Duitschland ook de toegangspoort tot den Balkan. Viel het Roemenië aan, dan kon het Hongarije half dwingen en half overreden daaraan deel te nemen, door het Transsylvanië aan te bieden met zijn tendeele Madzjaarsche bevolking, waarop Hongarije aanspraak heeft gemaakt sedert het dit gewest heeft verloren; Bulgarije hoopte het tot een bondgenootschap te verleiden met het lokaas van de Dobroedzja. Duitschland zou zich wel wachten Zuid-Slavië rechtstreeks aan te vallen of onder dreigenden druk te plaatsen. Een dergelijke poging zou gevreesde tegenkrachten hebben ontketend. Ware echter het plan met Roemenië gelukt, dan zou voor Belgrado niets anders overgebleven zijn dan zich naar Duitschland's politieke en oeconomische wenschen te richten. Zelfs Turkije zag zich dan rechtstreeks door de Duitsche macht bedreigd.

Van al deze mogelijkheden heeft Duitschland zich laten afsnijden. In ieder geval heeft het ze afhankelijk gemaakt van de bereidheid van Rusland, de uitvoering te dulden of ertoe mede te werken. En heel Oost Europa beseft, dat Moskou zich deze positie niet heeft verworven, om er Hitler mede te dienen. Duitschland is nu verder, voor zijn heelen toevoer van levensmiddelen en grondstoffen uit Oost Europa, van Rusland afhankelijk. De Balkanstaten kunnen niet meer gedwongen worden, gelijk te voren, ieder handelsaccoord, dat Berlijn hun gelieft voor te leggen, te aanvaarden. Berlijn kan voortaan niet meer uit den Balkan verkrijgen dan het met geld of met koopwaar betalen kan. Nergens moet de vreugde over den oeconomischen kant van den nieuwen toestand grooter zijn dan in Italië, dat nu in

veel beter omstandigheden geraakt om zijn mededinger Duitschland, die gedreigd had het uit den Balkan te verdringen, daar te weerstaan. Voor niemand echter kan de vreugde over het gebeurde onvermengde vreugde zijn. Rusland kan den Balkan domineeren en spreekt reeds van panslavisme. En heel groote gevaren zijn met deze sterk vergroote macht der sowjets verbonden. Voor ons heele werelddeel.

Ik zeide reeds: De kaart van Europa is door het opdringen der Russen veranderd. Hitler had gelijk in zijn rede te Dantzig: Polen kan niet meer hersteld worden in den vorm, waarin het nu heeft bestaan, omdat niemand in staat zal zijn de Russen weg te krijgen uit het gebied, dat de Duitschers hen hebben laten bezetten. Duitschland kan in het Westen overwonnen worden, Rusland niet. Engeland noch Frankrijk zullen lust gevoelen, met Rusland strijd te beginnen, als dit zich niet zelf in den Europeeschen oorlog mengt. Rusland kan rechten doen gelden op het bezette gebied gelijk Duitschland eens erkend gekregen heeft ten opzichte van het land der Sudeten. Rusland is nu, waarschijnlijk definitief, zeer belangrijk naar het Westen opgedrongen. Het heeft de grens van Hongarije bereikt en zelfs het gebied der Slowakken. De Hongaren hebben, onder het bloedige regime van Bela Kun, een schrikkelijke vrees en afkeer voor het bolsjewisme opgedaan. Zij hebben terreur met terreur, en moord met moord gewroken. Zij zijn te meer op hun hoede gebleven voor invloeden uit de Sowjetunie, omdat hevige misstanden ten plattelande het Hongaarsche volk zeer gevoelig maken voor iedere extremistische agitatie. Gevaarlijk voor Duitschland zelf is de onmiddellijke aanraking tusschen Russen en Slowakken. Slechts een minderheid in het Slowaksche land is Duitsch-gezind; de groote menigte voelt zich onderdrukt en mishandeld, en zal gretig iedere gelegenheid aangrijpen tot verzet. De Russen zijn nu gekomen, niet enkel als communisten maar ook als Slavische broeders. Door het Slowaksche gebied kunnen zij contact vinden met de Tsjechen. Niet enkel in de Poolsche Oekraïene en Wit Rusland, maar ook in zuiver Poolsch gebied is onmiddellijk het sowjetrecht ingevoerd. Het bolsjewisme is doorgedrongen tot voor Warschau en tot aan de Duitsche grens.

Er is nog een ander gevaar, de Duitschers uitermate goed bekend uit 1918. Hun troepen zullen tegenover de Russische troepen liggen, in vriendschappelijke betrekking. Russische propaganda zal daar niet te keeren zijn. De Russen hoeven nationaal-socialistische agitatie niet te vreezen. Het infectiegevaar is groot voor de Duitschers. De propagandistische kracht, die de Russen ontwikkelen blijkt nu iederen dag en op iedere etappe die zij bereiken,

In een gunstige positie kan Moskou verder afwachten, hoe de dingen loopen in de gebieden, die nu deel uitmaken van het Derde Rijk. Zouden de omstandigheden van 1918 terugkeeren, of zou het regime in Duitschland tengevolge van de oorlogsomstandigheden ten val komen, dan is Rusland gereed om daar partij van te trekken. De oorlog, dat is ieder denkend mensch zich sedert 1919 bewust geweest, was de eenige groote kans, die de ideologie van Moskou nog geboden kon worden. Nu krijgt het die kans onder omstandigheden die strategisch, oeconomisch en politiek voordeeliger zijn dan Moskou ze ooit had kunnen hopen. Daaraan hebben de Duitschers hen geholpen.

Dat alles heeft Hitler over gehad voor de mogelijkheid, den oorlog tegen Polen te kunnen voeren. Men kan nu begrijpen waarom de Russen Londen en Parijs smadelijk gedupeerd, en met hun aartsvijand de overeenkomst gesloten hebben. Hitler heeft gefaald in hetgeen hij met de medewerking der Russen hoopte te bereiken. De snelle onderwerping van de Polen, hoe begeerlijk ook, was niet op zich zelf het hoofddoel; met die snelle actie moest worden bereikt, dat Engeland en Frankrijk, nu voor Polen toch niets meer te redden viel, tot den vrede bereid zouden zijn. De toenadering tot Rusland was het scherpste ingredient in de tactiek, die Hitler zenuwoorlog genoemd heeft. Het zou voor Duitschland onschadelijk gebleven zijn, of niet zeer schadelijk, als de opzet van Hitler werkelijk was geslaagd. Hoe konden hij en zijn raadgevers echter zóó naïef zijn, in dat slagen te gelooven! Hun gebrek aan kennis van de wereld, haar wegen en haar geschiedenis, en misschien ook de zelfsuggestie, waarin goede demagogen moeten leven, hebben hen blind gemaakt voor de grenzen van het voor hen mogelijke. Zij doen mij daarin aan hun voorganger Ludendorff denken. Ludendorff was een

voortreffelijk veldheer, onuitputtelijk in het bedenken van vernuftige methoden om den tegenstander te treffen. Hij was een meester op het strategische schaakbord. Een noodlottige fout echter kleefde hem aan. Hij rekende niet op een tegenspel van zijn vijand. Hij kon zich bezwaarlijk voorstellen, als hij zelf aanviel, dat van dien vijand andere maatregelen te duchten waren dan die hij hem opdwong. Dat is hem noodlottig geworden. Ook het huidige regime rekent niet op tegenspel. Het is door zijn bestrijders verwend. Dat wreekt zich nu.

Berlijn heeft met valsche beloften, met verdragen die niet bestemd waren om gehouden te worden, keer op keer de wereld kunnen dupeeren. Het heeft geloofd, dat die methode onuitputtelijk was, dat zij steeds weer kon worden toegepast. Tot na de onderwerping van Polen heeft het gemeend, altijd weer de dingen te kunnen wringen in den vorm, die het ze wenschte te geven. Te Moskou vond de intrige tegenintrige. Daar is een ideologisch imperialisme, dat in kracht voor Hitler's imperialisme niet onder doet. Moskou moge niet slimmer zijn dan Berlijn, het is ondoorzichtiger. Zoo is Hitler ertoe gekomen, het opdringen van het bolsjewisme op voor hem zelf gevaarlijke wijze te bevorderen.

Rusland is op marsch. En wij weten niet waar het tot stilstand komen zal. Veel hangt af van den tijd, die noodig is om het regime in Duitschland te breken, en van den toestand, waarin Europa zich daarna bevindt. Dat kunnen wij nu nog niet weten.

Het is in deze dagen een angstig afwachten, in vele opzichten.

Critisch bulletin

De raadselachtige Russische ziel
Michael Lermontow, geboren 15 october 1814
125 jaar na zijn geboorte

Er was eenmaal in Rusland een tijd, waarin men ernstig redetwistte over de vraag wie grooter zou zijn, Poesjkin of Lermontow. Deze vraag alleen verheldert als met een bliksemflits de plaats, die Lermontow, de vroegrijpe, in de Russische geestes- en literatuurgeschiedenis inneemt. Wanneer Poesjkin ons het lichte, heldere, beheerschte en duidelijke tot bewustzijn brengt, dan is Lermontow de dichter van het nachtelijk duistere, chaotische, demonische, de vertegenwoordiger van een levens- en geesteshouding, die men met melancholie en pessimisme het beste kan omschrijven. Lermontow behoort tot de generatie van Gogolj, Herzen en Toergenew, zijn poëzie staat onder den onmiddellijken invloed van Byron en toch is hij noch een strijder voor de 'humane idee', die zich in de werken van de hier genoemde Russische dichters kond doet, noch een Byroniaan.

Men heeft over de 'Russische ziel', vooral in den laatsten tijd, veel geschreven en geredetwist, men heeft ze als 'anima naturaliter Christiana' aangeduid, men heeft ze echter ook vooral in het licht van de Russische, alles verwoestende revolutie als 'anima naturaliter daemonica' gekenmerkt. In de ziel van Lermontow waren deze oerkrachten vereenigd. Men kan de woorden van Dostojewskij op Lermontow toepassen. 'Hier streed God en duivel en zijn ziel was het slagveld'.

Toergenew heeft ons een beeld van Lermontow nagelaten: 'In Lermontow's verschijning is iets tragisch, iets onheilspellends. Iets als een angstwekkende, demonische macht sprak uit dit brunette gezicht met de groote donkere oogen, waarvan de sombere blik zonderling verschilde met de zachte, kinderlijke en opofferende uitdrukking van zijn mond. In dezen onaanzienlijken officier van de huzaren met het groote hoofd en de stekende oogen, die niet in staat waren te lachen, leeft een ziel, vervuld van h e m e l s c h e h a r m o n i e ë n .

'Angstwekkende, demonische macht' en een met 'hemelsche harmonieën' vervulde ziel, dit zijn de twee polen, die het wezen van het zijn en scheppen van Lermontow uitmaken. Het tragische, onheilspellende in zijn verschijning is geen pose, geen masker, maar is uitdrukking van dit bijzondere levensgevoel, dat in zijn dicht-

werk een onvergankelijke, voltooide uitdrukking vindt. Het gevoel van uitverkoren te zijn en tegelijk het gevoel van verstooten te zijn in den kring van de medemenschen. Het afzweren van de wereld van die menschen, die in het 'menschelijke al te menschelijke' gevangen zijn en een onleschbaar verlangen, de demonie van den hartstocht en het zalige hunkeren naar de hereeniging van de menschenziel met den bovenzinnelijken oerbodem, dien zij als haar vaderland ziet. Dit is de tragische, onoplosbare eenheid van dezen innerlijk verscheurden en tweespaltigen dichter. De lyriek van Lermontow is de ervaringsvorm van een profetisch dichtwerk, dat door een verwonderlijke melodiek wordt gedragen. De klankwijdte stemt zoo dikwijls bij hem overeen met de klankhoogte. Vaderland en verte, dezerzijds en generzijds, natuur en geest, engel en demon, eenzaamheid, vergankelijkheid, klokkenklank, de onmetelijke verte van de Russische vlakte, en de huiveringwekkende hoogte van de Kaukasische bergen, dit alles heeft in zijn werk een bijzonderen neerslag gevonden.

Er is inderdaad geen andere dichter, die zoo duidelijk als Lermontow den hemel voor zijn vaderland en de aarde voor de plaats van zijn ballingschap heeft gehouden. Om met Plato te spreken heeft hij voor zijn ziel 'een herinnering aan haar oervaderland bewaard', die zich in haar melos openbaart.

Wat hij in zijn gedicht 'De Engel' uitsprak, kan men tenslotte ook op zijn ziel toepassen:

> 'En zij toefde op aarde en leed vol geduld,
> Van een wonderlijk heimwee vervuld,
> En nooit kon een lied daar, eentonig en lang,
> Vervangen dien hemelschen zang.'

Uit deze metaphysische houding en niet alleen uit de bittere levenservaring kan men zijn pessimisme en zijn demonische ironie, zijn Prometheïsch verzet tegen het bestaande en zijn strijd tegen de leugenachtigheid en bekrompenheid en den hoogmoed verklaren. 'Het leven is als men het met het koele verstand bekijkt, een jammerlijke klucht van ellende en domheid.'

Lermontow heeft aan de Russische letterkunde een nieuw menschentype geschonken, den 'held van onzen tijd', Petsjorin. Geestelijk en literatuurgeschiedkundig gezien, is Petsjorin een jongere broer van 'Jewgenij Onegin' van Poesjkin, en Herman, de hoofdfiguur uit 'Schoppevrouw'. En toch is er iets in Petsjorin, dat hem verheft boven zijn prototypen. Hij is niet alleen de koele wil, de wil tot de macht - want ook Herman was door dezen wil bezeten - het is de Napoleontische idee van het oppermenschelijke, dat eerst later bij Dostojewskij (Stawrogin in Booze Geesten) haar diepste

uitdrukking zou vinden. Zonder in zijn binnenste te beven, schrijdt Petsjorin over diepten en zielsafgronden, die hier bijna met een onmeedoogende objectiviteit worden onthuld, aan menschen onheil en ongeluk brengend, doelloos voort. Hij verwacht niets van het leven en hij heeft geen berouw over hetgeen voorbij is, hij speelt met het lot en loochent God.

Van psychologisch en sociologisch standpunt uit, is Petsjorin een held van dezen tijd, die in naam van dezelfde heerschappij en van de handhaving en het behoud van het 'heilige Rusland' en... van de lijfeigenschap het geestelijk Rusland knevelde. Voor wilskrachtige, boven het middelmatige uitstekende menschen waren in den tijd van Tsaar Nicolaas I alle wegen tot de vrije en scheppende werkzaamheid gesloten. Militairisme en bureaucratie, dit waren de onwrikbare grondslagen van dat indrukwekkende Russenrijk, dat later gedurende den oorlog een kolos met leemen voeten zou blijken te zijn. Menschen van het slag van Petsjorin, die naast de helderheid van verstand ook over een sterken wil beschikten, waren door die omstandigheden gedwongen tot een nutteloos verspillen van zichzelf.

Lermontow heeft het geheim van 'De Held van onzen Tijd' mee in het graf genomen. Hij heeft in Petsjorin over zichzelf de vierschaar gespannen, doordat hij een deel van zijn ik in hem heeft belichaamd. Hij is echter meer dan Petsjorin. Zijn ziel is niet verwrongen en ledig, zij is nog in staat tot een wonderbaarlijke vlucht. Hij was zeven en twintig jaar, toen hij in het duel viel. Wat zouden wij van Goethe, of van Dostojewskij weten, wanneer zij met hun 27ste jaar waren heengegaan?

Ook het werk van Lermontow is het werk van een vroegrijpe. Zijn romantische gedichten, zijn drama's, ja zelfs zijn grootsch gedicht 'De Demon', waaraan hij bijna tien jaar heeft gewerkt, vindt bij ons ternauwernood weerklank. Maar zijn treffend gedicht 'Mtsyri', zijn 'De Held van onzen Tijd', zijn lyriek zullen zoolang stand houden, zoo lang er een Russische taal zal zijn.

Wij menschen van een tijd, waarin weer het chaotische en demonische het on- en bovenmenschelijke, het lichte, beheerschte en humane lijkt te verdringen, ontdekken Lermontow opnieuw, wij stuiten in zijn wonderbare lyriek op krachtbronnen, die ons de 'geheime werkelijkheid' door 'hemelschen zang' helpen overwinnen.

ALFRED HACKEL

Het derde deel van de ‘Erflaters’
Jan en Annie Romein, Erflaters van onze beschaving. 3e deel: van de 17e tot de 19e eeuw N.V. Em. Querido's Uitg. Mij, Amsterdam; f 3.25, f 4.25

Meer dan de beide vorige delen gaf deze derde reeks biografieën mij de indruk een aanvulling en afronding van ‘De lage landen’ te zijn. Dit is voor de vele lezers, die verdieping van hun historisch inzicht wensen zonder al te zwaarwichtige vakwerken te raadplegen of hun toevlucht tot vlakke popularisatie te nemen, zeker een voordeel.

Hier liggen dan weer acht schetsen voor ons: van Swammerdam tot Koning Willem I. Schetsen vol rake psychologische typering en met soms treffend-juiste cultuurhistorische opmerkingen.

De studie over Jan Swammerdam, martelaar der wetenschap, vormt een mooie inzet. Ze wordt gevolgd door een niet minder boeiende beschrijving van Boerhaave's grote persoonlijkheid. De bladzijden gewijd aan den philosoof Frans Hemsterhuis lieten mij echter onbevredigd, voornamelijk omdat zij te veel psychologie geven en de betekenis van Hemsterhuis' philosofische denkbeelden niet genoeg doen uitkomen. De opmerking, dat ‘het bijzondere van Hemsterhuis juist bestaat in de verbinding van de(ze) klassiek-rationalistische-filologische cultuur op humanistische grondslag met een totalitair gedachte, irrationalistisch beleefde en psychologisch georiënteerde prae-romantiek van eigen vinding’ (blz. 75) had het uitgangspunt moeten vormen om Hemsterhuis als philosoof te schetsen. Inplaats daarvan gaat de schrijver (of moet ik spreken van de schrijfster?) vooral door op bepaalde Frans- en Engels-rationalistische invloeden, die de Hollandse wijsgeer onderging, terwijl de irrationele tendenties in zijn werk hoofdzakelijk aan psychische (meest erotische) moeilijkheden worden toegeschreven.

Wat Hemsterhuis echter op zijn wijze zocht, was de synthese tussen de rationalistisch-humanistische idealen der Verlichting en een meer irrationele persoonlijkheids- en natuurbeleving, die het doel was van de klassieke 18de-eeuwse Duitse dichtkunst en philosophie. Zijn geestverwantschap met Goethe, Herder en Wieland wordt als een bijkomstigheid met enkele woorden vermeld (blz. 85). Het ‘opmerkelijke verschijnsel van zijn invloed in Duitsland’ (blz. 90) is slechts verklaarbaar, wanneer men bedenkt hoeveel invloed de Duitse wijsbegeerte op hèm had. Wie Hemsterhuis voorstelt als een ‘Engels denkende en Frans schrijvende’ philosoof (blz. 89) laat zijn sterk Duitse oriëntering te veel buiten beschouwing. Het is me daarom ook niet duidelijk, dat geheel aan het eind van het opstel

van enige bladzijden uit Madame de Staël's 'De l'Allemagne', waarin het verband tussen Hemsterhuis en de Duitse idealistische philosofie de juiste nadruk krijgt, wordt gezegd, dat 'die dan ook de kern raken' (blz. 95). Indien dit zo ware, had deze kern in dit essay over Hemsterhuis de plaats moeten krijgen, die haar toekwam. De biografieën van Elizabeth Wolff-Bekker, Joan Derk van der Capellen, Willem Bilderdijk en Gijsbert Karel van Hogendorp geven geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen. Ze zijn met grote vaardigheid en intelligentie geschreven, waarbij wij ons moeten verbazen over de wijze, waarop de schrijvers hun onafhankelijkheid ten opzichte van de soms zeer uitgebreide literatuur behielden. Het geschreven portret van Koning Willem I is m.i. in een enkel detail mistekend: de gierigheid van dezen 'verlichten despoot'. Wij zouden niet durven ontkennen, dat de Koning in zijn particuliere leven 'een stille neiging tot gierigheid' (blz. 258) had, doch in zijn b e s t u u r kwam deze eigenschap niet tot uiting. Willem I behoorde, wat dit betreft, tot de talrijke heersers van groot formaat, die zuinigheid in hun privé-bestaan streng gescheiden hielden van een uitgavenpolitiek van brede allure, wanneer de 'Staatsräson' deze nodig maakte (in de nieuwe en nieuwste geschiedenis vele voorbeelden van Friedrich Wilhelm I van Pruisen tot Cecil Rhodes in Zuid-Afrika). De financiering van het kanaal door Voorne uit 's Konings eigen middelen, zijn deelname in het aandelenkapitaal der N.H.M. en de dividendgarantie, die hij de aandeelhouders van deze maatschappij gaf, getuigen van een merkwaardige vrijgevigheid. Het gaat te ver de bemoeiingen van Willem I om het nodige kapitaal voor de Ned. Handelmaatschappij bijeen te brengen (waarbij de Koning zelf voor f 4.000.000 aandelen nam) aan 'zijn ongebreidelde begeerte naar winst' toe te schrijven (blz. 273). Aan de oprichting van de N.H.M. was veel risico verbonden en het heeft weinig gescheeld of de Koning had er het grootste gedeelte van zijn vermogen mee verspeeld.

Indien ik bij een tweetal punten, de algemene opzet van de studie over Hemsterhuis en een belangrijk detail uit de schets over Willem I, wat lang ben blijven stilstaan, deed ik dit om even uit de algemene bewoordingen der van-waardering-getuigende aankondiging te komen. De kloeke delen van de 'Erflaters' werden tot dusver nog te dikwijls in vage termen geprezen... en verdacht gemaakt. Ze verdienen beter, omdat ze tot een categorie van boeken behoren, welke door een overvloed aan nieuwe gezichtspunten stellig vruchtbare discussies kunnen uitlokken. Misschien schorten onze meest-bevoegde critici hun oordeel op tot het vierde en laatste deel is verschenen.

P.J. BOUMAN

Sarcastisch idealisme
Het spiegeltje van Venus. Nico van Suchtelen Wereldbibliotheek N.V., A'dam; f 1.50 geb.

Een arme stakker, bedreigd door een faillissements-aanvrage en - volkomen ten onrechte - bevreesd voor de gevolgen: de krant en de schande, kon dat alles voorkomen met vijf en twintig gulden. Hij had ze niet en trachtte ze te leenen bij een vriend, een groot man in den Heere, met veel geld en een bekend Oxfordiaan en geestelijk, alsmede moreel herbewapenaar. Genoemde vriend dacht lang na, zei toen, dat hij er niet aan beginnen kon en zond den stakker weg, zonder de vijf en twintig gulden.

Deze ware geschiedenis heeft ons voorgoed angstig gemaakt voor de herbewapenaars bovengenoemd en de met hen, naar het schijnt, nauw geliëerde aanhangers der Oxfordbeweging, die wel luide aan het verklaren en het getuigen zijn, maar die den raad van Jezus aan den rijken jongeling nog maar liever niet opvolgen.

Nico van Suchtelen leest hun in dit boekje duchtig de les.

'Brengt de naastenliefde, die Ge predikt in praktijk, of gaat met z'n allen naar de bliksem', dat is de boodschap, die een gereïncarneerde overgrootvader van de planeet Venus bij zijn bezoek aan de aarde tot onze herbewapenaars, te midden waarvan hij belandt, richt. Hij kon overigens moeilijk beroerder terechtkomen! Als men door een wat mal-fantastische inleiding heen gebeten heeft, hervindt men in de felle, vaak sarcastisch-geestige aanklacht, den hartstochtelijken idealist van 'De Stille Lach' en 'Quia Absurdum', eens door ons allen vereerd in een tijd, toen wij nog - hoe vaag ook - meenden, dat, wat Van Suchtelen voorstond, eens in een verre toekomst misschien, werkelijkheid zou worden.

Maar, als we nu lezen van het Utopia, dat de schrijver op de planeet Venus fantaseert, dan glimlachen we wantrouwend met den schrijver mee.

Wij gelooven niet meer aan een vooruitgang en niet aan een betere wereld.

Trachten te begrijpen is het eenige wat ons rest.

A. MOUT

Een 'zonnig' boek over Indië
'Hier is Indië', door G.A. van Bovene A.W. Bruna & Zn. N.V., Utrecht; f 3.50, f 4.50

Dit boek is geschreven met de bedoeling om Holland iets meer te vertellen over Indië, de vergeten mailbrief te zijn, die wij allen beloofden te schrijven, als wij eenmaal waren gewend in dit nieuwe land.

Men leest deze aankondiging op de binnenzijde van de omslag en gaat er mee accoord. Een uitstekend idee! Holland weet veel te weinig van Indië, ontstellend weinig als men bedenkt dat Holland, Holland is door ditzelfde Indië. En daar komt nu Van Bovene, hoofdredacteur van Aneta, een man die een van de hoogste journalistieke betrekkingen van Indië vervult, een bekend spreker voor de Nirom en gaat Holland van Indië vertellen.

We slaan het blaadje om en lezen de opdracht, de driedelige opdracht.

Dit boek is opgedragen aan:

Onze voorouders; die de wereld hebben afgezocht, nieuwe gebieden hebben ontdekt en ontsloten en daarbij hun leven niet telden.

(Wat klinkt dat heroïsch, hun leven niet telden. Ach kom. B.V.) Aan de pioniers, die overal ter wereld blijmoedig werkzaam waren om de verdere ontwikkeling dier gebieden mogelijk te maken.

(Je ziet ze al voor je die blijmoedige pioniers, steeds maar openend en steeds blijmoedig. Hoe edel! Maar is het niet juister de groote pioniers van deze landen te rangschikken bij de ontdekkers en uitvinders, de gevloek ten en uitverkorenen, die voorop gingen omdat ze niet anders konden? B.V.) En aan de huidige generatie, die tegenover dit verleden een plicht heeft en bedenken wil, dat het in het grootste dier koloniale gebieden altijd zonnig is, zoodat wij er allen gelukkig kunnen zijn. (Bijzonder verheven en juist. Omdat hier altijd de zon schijnt kunnen we hier altijd gelukkig zijn. Meestal zijn we hier echter gelukkiger als het wat minder zonnig is. B.V.)

Deze bombastische opdracht kenmerkt het hele boek, dit zonnige boek, geschreven in een luidruchtige jubel- en hoerastijl over de best bestuurde kolonie van de gehele wereld! Ik wil hiermee niet zeggen dat Nederlands Indië niet een goed bestuurde kolonie is, maar we zijn nog altijd een kolonie, een land waaruit jaarlijks millioenen aan winsten wegvloeien en vele duizenden aan pensioenen, waar plaatsen zijn waar hongeroedeem geconstateerd is, en plaatsen als Bekassi, waar mensen hun kinderen uit armoede verkopen. Maar Van Bovene vertelt van de theeondernemingen, waar lachende Soendanese meisjes de thee plukken en sorteren (precies de bekende reclameplaat. B.V.), van de oliebronnen, die ten voordele van het land worden geëxploiteerd, van handelsverdragen die Holland afsluit en waar terdege rekening wordt gehouden met het Indische belang. (Maar het is nog niet zo heel lang geleden dat heel Indië, van Zentgraaff tot Thamrin, te keer ging dat Holland in zijn handelsverdragen de Indische belangen achter stelde.)

Dit boek is hinderlijk zonnig, hinderlijk juichend en hinderlijk oppervlakkig idealistisch. Ik citeer:

Het is zaliger te geven dan te ontvangen, daarin ligt het geheim van het Indiese leven. Je moet hier komen om iets te geven, je moet hier iets brengen...

Tachtig procent van de mensen die een loopbaan in de koloniën volgen, hebben die om het hoge salaris, de snellere promotie en de betere positie aanvaard. Het is prettig hier de waarschuwing te horen, de waarschuwing van den idealist. En tegelijkertijd ligt er in dat idealisme een geweldige arrogantie. Wij mogen niet met lege handen komen. Wij moeten Indië iets geven. Maar verlangt Indië de dingen die wij het aanbieden, deze snelle verwestering, deze stalen bovenbouw? Ergens vertelt Van B. van de Javanen-emigratie (inderdaad een prachtig stuk Bestuurswerk!) en noemt als oorzaak van deze emigratie de snelle bevolkingsaanwas onder ons Bestuur. Hier is schaduw en hier is tragiek, die den zonnigen Van B. ontgaat.

Veel hebben wij genomen in ons eigen voordeel en veel teruggeschonken (ook in ons eigen voordeel), vrede, rust, scholen en medische verzorging. En door dit beste dat wij teruggaven, is een nieuwe ramp ontstaan, de overbevolking van Java, die ieder jaar een groter probleem wordt.

Dit is iets van de tragiek in de Indiese problemen, maar van deze schaduw vindt u niets in dit boek.

BEB VUYK

Herman Teirlinck, de gothieker?
Herman Teirlinck, tooneel De Sikkel, Antwerpen, W.B. A'dam

Sinds den oorlog heeft Herman Teirlinck vrijwel zijn gansche litteraire bedrijvigheid gewijd aan het tooneel. Wat van hem nog verschenen is onder romanvorm, sinds 1918, was ofwel reeds geschreven of ten minste grootendeels geconcipieerd tijdens den oorlog. Na ‘De leemen Torens’ en ‘De Scharlaken Thijl’ heeft hij geen verhalen meer gepubliceerd en is zijn gansche werkkracht opgegaan in tooneelarbeid.

Die tooneelarbeid was van den meest diversen aard; want na zijn tooneelstukken te hebben geschreven, heeft hij ook gezorgd voor de regie, voor de costumes, voor de decors en voor de verlichting. Hij is op dat gebied een der vernieuwers geweest van het tooneel in Vlaanderen en hij heeft hier de deuren wijd opengezet voor het expressionisme, dat reeds elders tot ontluiking was gekomen. Reeds vóór hij zelf de leiding op zich had genomen van het Hooger Instituut voor Sierkunst te Brussel, had hij aldaar, samen met den

directeur Henry van de Velde, een soort tooneellaboratorium, waarin de laatste snufjes van de moderne tooneelregie het voorwerp uitmaakten van ingewikkelde experimenten.

Er is een tijdlang buitengewone belangstelling betoond voor den zuiver technischen kant van de tooneelregie. Teirlinck stond daarbij niet alleen. Oscar de Gruyter was reeds begonnen en het Vlaamsche Volkstooneel heeft, onder leiding van Johan de Meester, ook de volle maat gegeven. Het was des Guten zuviel naar menig oordeel; want het zag er soms uit alsof de inhoud van het stuk van gansch ondergeschikt belang was geworden, zoodanig werd alles door den technischen kant en de tooneelmiddelen overvleugeld. Er was bijna iets roerends in de wijze waarop Prof. Henry van de Velde met ongetemperde geestdrift uitweidde over een plan dat hij had om het gewone openschuivende of oprollende tooneel-gordijn te vervangen door een luik uit drie stukken, dat moest openvouwen gelijk de sluiting van een fotografeerlens. Het groote voordeel van deze vondst zou er in bestaan dat de toeschouwer ineens het gansche tooneel zou te zien krijgen, in plaats van geleidelijk, zooals met een oprollend of toeschuivend gordijn het geval is. Men kan dat overdreven oordeelen; maar het bewijst alleszins dat de naoorlogsche tooneelmenschen geen moeite hebben gespaard en geen middelen hebben onbeproefd gelaten om het kwijnende tooneel nieuw leven in te blazen. De technische hulpbronnen hebben het weliswaar niet altijd gedaan gekregen; maar dat is een andere historie...

Hier hebben wij ons vooral bezig te houden met de bedrijvigheid van Herman Teirlinck als auteur van tooneelstukken. De vrucht van een twintigjarige werkzaamheid op dat gebied ligt thans voor ons onder den vorm van den lijvigen bundel ‘Tooneel’, die vijf stukken bevat: ‘De man zonder Lijf’, ‘De vertraagde Film’, ‘De Ekster op de Galg’, ‘Ik dien’ en ‘Abe’. Als we daar het ‘Torenspel te Delft’ en het ‘A-Z spel te Leiden’ aan toevoegen, hebben wij alles wat hij gedurende die periode heeft geschreven. Het is een alleszins merkwaardige arbeid en verreweg het belangrijkste van wat de tooneelliteratuur in Vlaanderen gedurende dit tijdstip heeft gepresteerd.

Al deze werken zijn vroeger afzonderlijk gepubliceerd en bovendien bekend door de vertolking. Het laatste stuk, volgens de chronologische orde, ‘De Ekster op de Galg’, werd in November 1937 opgevoerd te Brussel, ter gelegenheid van de Hoogdagen der Vlaamsche Letterkunde en naar aanleiding daarvan ten allen kante breedvoerig besproken.

Er bestaat dus geen aanleiding om thans elk van deze vijf tooneelstukken afzonderlijk te ontleden en hun respectieve verdiensten af

te wegen. Maar misschien is de verschijning van dit lijvig boek een gelegenheid om eens de algemeene karaktertrekken van Teirlinck's tooneelwerk te onderlijnen en na te gaan in hoeverre ze met de behoeften van den tijd hebben gestrookt.

Waarom heeft Teirlinck den roman als litterair uitdrukkingsmiddel laten varen en zich met hart en ziel op het tooneel geworpen? Blijkbaar achtte hij dat een nieuwe periode van gemeenschapskunst was ingeluid en dat de roman als individualistisch litterair vehikel had uitgediend. De tijdsomstandigheden schenen hem in zekere mate gelijk te geven, wat de vorming betreft van een collectief volksgemoed; maar de vraag mag gesteld of hij zich over den inhoud van die collectieve bewustwording niet heeft vergist.

Terwijl elke idee van gemeenschap toen bewust of onbewust berustte op een socialen of nationalen ondergrond, heeft Teirlinck zonder aarzeling teruggegrepen naar een religieus verleden dat zeer verre achter ons ligt, naar de mystiek der Middeleeuwen. De inspiratie van al zijn onderwerpen is zonder uitzondering rechtstreeks of onrechtstreeks terug te voeren naar de Middeleeuwsche mysteriespelen, de mirakelspelen, of naar het eenige wat ons als bruikbaar door de Rederijkers werd nagelaten, den ‘Elckerlyc’. De onderwerpen zijn eender en de methode is dezelfde: de groote drijfveeren van het menschelijk leven worden op de planken gebracht; de zinnen worden verpersoonlijkt evenals de deugden en de ondeugden; abstracties worden door symbolen voorgesteld. Het gaat in Teirlinck's tooneelstukken hoofdzakelijk om groote, algemeene beginselen, om de elementaire dingen van het menschelijk gemoed, zonder veel complicaties of nuanceering.

Van zijn standpunt gezien was dat logisch: hij wilde terug naar het volk, hij wilde terug naar de ongedifferencieerde massa, hij wilde kunst die door een gemeenschap van gecultiveerde en ongecultiveerde individuen moest kunnen aangevoeld worden en daarom, meende hij terecht, waren elementaire motieven, waarvoor iedereen vatbaar was, vereischt. De algemeenheid van de symbolen en de gaping tusschen de wereld die hij ons voorspiegelt en het concrete leven dat zich rond ons afspeelt, brachten evenwel mee dat de moderne toeschouwer het verloop van deze tooneelstukken niet altijd zonder moeite heeft gevolgd. Des te meer daar de auteur vrijwel had afgezien van wat den individueelen mensch van dezen tijd vooral boeit: de nuanceering, het persoonlijk geval en de gecompliceerdheid van den modernen enkeling.

Bovendien, wat de gemeenschap betreft, zijn de emotioneele motieven waardoor een moderne massa eventueel kan meegesleept worden, niet dezelfde als deze waardoor de gothieke gemeenschap uit de Middeleeuwen kon in vervoering worden gebracht.

Het religieus potentieel is hetzelfde gebleven; maar zijn object is veranderd. Het geloof speelt bij den modernen mensch niet meer dezelfde rol als bij onze voorvaderen uit de veertiende en de vijftiende eeuw, toen de kathedralen als zooveel symbolen van de collectieve vereering uit den grond verrezen. Ook de moreele abstracties, die met het geloof verband houden, spelen niet meer dezelfde rol. Aldous Huxley heeft ergens ongeveer geschreven dat het rationalisme en de wetenschap het godsdienstig gevoel naar andere banen hebben gekanaliseerd. De menschen zijn willens, willens meer positivistisch geworden. Hun behoefte aan mystieke overgave gaat veel minder dan vroeger naar bovenaardsche godheden en de zedelijke abstracties uit de wereld der gothiek, die Teirlinck voor ons heeft willen doen herleven, maar keert zich bij voorkeur naar de meer concrete entiteiten, naar de belichaming van de twee groote motieven uit de gedachtenstroomingen die de groote massa hebben beroerd gedurende de laatste decennia: het sociale vraagstuk en het nationalisme, of beide tegelijk. En met den humor die hem eigen is, had Huxley het over de levende dictators en, dezer concurrentie aan de heiligen die dood zijn en slechts onsterfelijk bij veronderstelling.

Teirlinck heeft trouwens zelf den tol betaald aan dat verhoogd positivisme, door de buitengewone beteekenis die hij aan de uitwendige tooneelmiddelen is gaan hechten. Men zou haast zeggen dat er contradictie bestaat tusschen de wereld der geestelijke symbolen waarin hij ons wil verplaatsen en de stoffelijke middelen waarmee hij die geestelijke atmosfeer tracht in het leven te roepen. De overvloed der technische middelen kan wel eens de aandacht van den grond der kwestie afleiden. We hebben twee opvoeringen gezien van Lucifer, de eene zonder schermen, de tweede in moderne regie; welnu, Vondel is directer tot ons gekomen uit de eerste voorstelling dan uit de tweede.

We willen daarmee niet zeggen dat er voor Teirlinck's stukken niet meer ensceneering noodig is dan voor Vondel's Lucifer, ofschoon de suggestieve kracht van Teirlinck's woord ook wonderen kan verrichten. Hij heeft een zwak voor het woord en vooral voor het mooie woord. En zooals Nietzsche zegt: Maak uwen duivel groot, ook voor u is er een weg naar de grootheid. Zoo is het in Serjanszoon, waar het mooie woord behoort tot de essentie van het kunstwerk, dat de artist Teirlinck het gaafst is. Hier in deze tooneelstukken treft men ook gansche gedeelten aan waar de woordlyrieker zijn hart ophaalt en die vooral bij de lectuur te genieten zijn, omdat zij op de planken het vlotte verloop van de handeling wel eens in den weg staan en cerebraal aandoen.

Niettegenstaande dit voorbehoud en ingevolge de hiërarchie der

waarden kan men aan dit tooneelwerk het karakter der grootheid niet ontkennen. Het beweegt zich op een plan dat verre uitsteekt boven wat men voorheen in Vlaanderen te zien kreeg. Teirlinck is een vernieuwer geweest, hij heeft den grooten droom willen doen herleven van de volkskunst der mystieke Middeleeuwen. Indien hij niet altijd het doel heeft bereikt dat hij zich had gesteld, is het minder wegens de middelen waarover deze virtuoos beschikt dan wegens den inhoud dien hij aan dien droom wilde geven. Maar zooals het daar staat, is zijn werk een mijlpaal in de Vlaamsche tooneelliteratuur.

Alle vijf deze tooneelstukken zijn verlucht met de houtsneden van Frans Masereel, die hier, zooals in zijn ander werk, een groote plasticiteit ontwikkelt. Sommige van zijn symbolische voorstellingen zijn evenwel wat elementair, andere vrij ingewikkeld. De meeste hebben echter dat sterk dramatisch potentieel, dat dezen grooten houtsnijder kenmerkt. De aard van het gebruikte papier leende zich uitstekend tot dit soort illustratie.

K. LEROUX

Uitdagende paradox
Dr. G. Kalff, 'Beethoven en Schopenhauer als Dietsers in de verstrooiing'. Paradox in Duitse trant. Lankamp en Brinkman, Amsterdam; f 1.50

Ik heb in onze taal in langen tijd geen essay gelezen, dat mij zoozeer geboeid (dit in de eerste plaats) maar bovendien zoozeer vermaakt, getart en geërgerd heeft, als deze 'paradox'. Het onderwerp is interessant genoeg. Beethoven en Schopenhauer hadden beiden Dietsch bloed in de aderen: de grootvader van Beethoven was een Vlaming, de vader van Schopenhauer een Nederlander. Dr. G. Kalff heeft alle Dietsche kenmerken van deze beide kunstenaars zoo overtuigend mogelijk naar voren gebracht (in dit sterk subjectieve geschrift moet men er natuurlijk rekening mee houden, dat dit kenmerken zijn, welke althans dr. Kalff voor typisch-Dietsch verslijt) en hij schetst deze kunstenaars als Dietsche broeders in de verstrooiing, als echte Dietsche genieën bovendien, die als vertegenwoordigers kunnen gelden van de Dietsche traditie in Duitschland. Deze paradox weet de schrijver op bijzonder spannende wijze voor te dragen, maar de wijze waarop hij haar den schijn van een klemmend cultuurhistorische noodzakelijkheid tracht te geven, kan ik niet bewonderen. Het is trouwens zeer de vraag, of men er goed aan doet, een paradox als een noodzakelijkheid voor te stellen. Wanneer Prof. Huizinga zegt, dat de echte historische belangstelling 'een zekere lichtheid en koelheid van geest' veronderstelt, dan geldt dit wel in hooge mate voor den uitvinder van een cultuurhistorische

paradox. Doch deze eigenschappen ontbreken aan het betoog van dr. Kalff ten eenen male. Eenerzijds maakt zijn geschrift den indruk van een vernuftig spel (wat een paradox tenslotte behoort te zijn), doch anderzijds is het met zulk een hartstocht en overtuigingswoede geschreven, dat de 'aardigheid' van de paradox (de aardigheid van een subliem stokpaardje) er geheel en al aan ontnomen wordt.

Dr. Kalff erkent slechts één Dietsch genie: Rembrandt. Nu is zijn boekje te beschouwen als een poging ons het tekort aan filosofisch en muzikaal genie (Sweelinck mag n.l. niet meetellen, omdat de heer Kalff 'dat gegalm op het orgel bijna even leelijk vindt als dat van de gemeente'!) aan te zuiveren, door Beethoven en Schopenhauer zoo nauw als maar eenigszins mogelijk is, in het Dietsche geestesleven te betrekken. Doch alvorens dr. Kalff tot deze inlijving overgaat, geeft hij den lezer zooveel decreteerende particularismen te slikken, dat dezen de lust in dit betoog misschien reeds na tien bladzijden is vergaan. Want om dit tekort aan litterair genie aannemelijk te maken, moet eerst Vondel met den grond gelijk gemaakt worden. De schrijver werpt zich op als woordvoerder van het Nederlandsche volk, wanneer hij zegt: 'Wij weigeren, met de tong uit de mond achter Vondel's eindeloosheden aan te draven'. Om de voor hem vaststaande inferioriteit van Vondel ten opzichte van Rembrandt aan te toonen, acht hij 'alles gezegd en alles geoordeeld' op grond van het feit, dat van deze kunstenaars, die beiden van oorsprong Doopsgezind waren, Vondel Roomsch en Rembrandt... Christen werd. Deze onderscheiding geldt misschien in de dappere geuzentaal, welke dr. Kalff bij voorkeur beoefent, als een doorslaand argument, maar op serieuze cultuurhistorische verkenningen (het eerste hoofdstuk 'De Vondel-humbug als uiting van verlegenheid om genie' is inderdaad van een verbeten ernst) komt men hiermede geen stap verder. Dat dr. Kalff het werk van Rubens alleen maar 'opgeblazen en hol' kan vinden, is hier in Holland een gewoon verschijnsel. Men weigert hier immers hardnekkig, zich in het wezen van de Barok te verdiepen en deze achterlijkheid wordt altijd weer met den dekmantel van een uitzonderlijke braafheid gedrapeerd.

De schrijver schijnt onhebbelijkheid, eigengereidheid en onafhankelijkheidszin als de meest typeerende eigenschappen van den Dietschen stam te beschouwen, en vooral met de eerstgenoemde eigenschap is hij zelf in hooge mate behept. In een voetnoot herinnert hij er aan, dat het woord 'onhebbelijk' oorspronkelijk beteekent: 'Niet door iemand anders, voor iets anders te gebruiken', en dat het daarom evengoed een prijzend woord had kunnen worden. Maar de wijze waarop de schrijver de onhebbelijkheid beoefent, geeft

allerminst aanleiding, om de gevoelswaarde van dit woord te corrigeeren. Een ieder staat b.v. in zijn waardeeringsgraad van het dichterschap van Albert Verwey natuurlijk volkomen vrij, doch zelfs wanneer men dit niet hoogschat, zal men toch kunnen bedenken, dat het niveau waarop een figuur als Verwey in het Nederlandsche (of kan ik hier beter zeggen in Dietsche?) geestesleven staat, niet toelaat dat men hem de volle laag kan geven van platheden, als de schrijver zich tegenover dezen dichter, omdat hij een actief Vondel-vereerder was, veroorlooft. Volgens dr. Kalff was Verwey 'bezeten door de inbeelding van het dichterschap zonder meer' en durfde hij er jaar in jaar uit op los rijmen 'met de onwrikbare wil van een kosterszoon, die als dominee de kansel op zàl en moet...' Dergelijke grove simpliciteiten trekken het peil van dit geschrift aanmerkelijk omlaag en nogmaals: aan de eigenlijke paradox doen zij niets af of toe. Is dus de voorbereiding vrij ongenietbaar, - wanneer de schrijver op zijn eigenlijke onderwerp komt, volgen wij hem gaarne, omdat zijn argumentatie waarlijk overstelpend is. J.A. Rispens spreekt in verband met dr. Kalff's boek over Fred. van Eeden over 'een verblindende confetti van citaten' en deze aardige term is ook op dit boekje toepasselijk. De schrijver beroept zich op de meest uiteenloopende opvattingen en berichten: van Nietzsche en H. St. Chamberlain tot Wouter Hutschenruyter en den suppoost van het Frankforter Goethehaus toe. Zijn vernuft en combinatievermogen gaan inderdaad heel ver en vooral waar hij Beethoven en Schopenhauer met Goethe confronteert, schrijft hij spannende bladzijden. Hetgeen dr. Kalff over Goethe's muzikaliteit zegt, getuigt van een eigen visie en verdient alle aandacht. Zijn critiek op Romain Rolland ('Goethe et Beethoven') is volkomen raak en zijn hypothese omtrent de rol, welke Bettina von Arnim gespeeld heeft in het ontstaan van het bekende verhaal van Goethe en Beethoven's gezamenlijke ontmoeting met de keizerlijke familie te Teplitz beschouw ik als een schitterende vondst. Hoevele bezwaren men ook tegen dit lawaaiige boekje kan aanvoeren (ik heb er hier nog verscheidene achterwege gelaten), - toch is het de moeite (en de ergernis) van het lezen zeker waard.

WOUTER PAAP

IJsland
Halldór Laxness, Vrije mannen, vertaald door dr. Annie Posthumus, Z.H. Uitgeversmaatschappij Den Haag; f 3.75, f 4.90

Wanneer het leven veilig en gemakkelijk is, zooals in een gezegend landje als Nederland, wanneer het algemeen levenspeil zulk een hoogte heeft bereikt, dat zelfs ongunstige wereldomstandigheden

als de huidige het niet tot een volstrekt minimum-niveau kunnen doen zakken, dan blijft de ontwikkeling van den mensch als individu snel en onverpoosd in haar werk gaan, dan voltrekt zich, materieel en geestelijk, de eene vernieuwing na de andere, dan kan zulk een begenadigd volk de bewegingen en evoluties van het wereldbeeld op de voet volgen en dan heeft het deel aan den voortgang van den Tijd. Wat biedt, daarentegen, een land als IJsland zijn volk aan mogelijkheden? De mensch van daarginds is van onze Europeesche evoluties uitgesloten. Hij vangt visch, als hij aan de kust woont, hij hoedt zijn magere schapen op de eindelooze heidevlakten, die zich tusschen de hooge, ongenaakbare rotsen en de dampige moeraslanden uitstrekken. Uitvoerproducten verwerft hij zich niet voldoende om ook maar eenigermate door den import van buitenlandsche goederen van de overal elders groeiende vooruitgang partij te trekken. Zijn ontwikkeling blijft beperkt tot de schaarsche voorraad begrip en benul, die van generatie tot generatie in dit beklemmend isolement wordt overgeleverd. De wijsheid put hij voornamelijk uit de oude gedichten, die de volkssagen behelzen en de mijmerende mensch, alleen op de vlakte met zijn handvol schapen, bedenkt er zich nieuwe en levert ze mondeling van den een op den ander over. De armoede van dit leven, zoute visch en hoogstens roggebrood als dagelijksche spijs, de onmacht van den bodem zijn bewoners behoorlijk te voeden, de duivelsche weersgesteldheid van misten en sneeuwstormen en verregende zomers, de eigen, hardnekkige aard ook van de in hardheid gestaalde visschers en boeren, bevestigen en vereeuwigen dit triest isolement.

Wij kenden het reeds uit ‘Salka Valka’, wij krijgen het nogmaals, anders geaccentueerd, in ‘Vrije Mannen’ opgediend. Het is ditmaal niet de visscherij, die het onderwerp is van het verhaal, het is het bedrijf van den schapenboer Bjartur, die zich in een verdoemde streek gevestigd heeft, alleen, overgeleverd aan de strijd tegen de onoverwinnelijke elementen, die in de herinneringen en de fantasie van het volk de gestalten van spoken en bovennatuurlijke verschijningen hebben aangenomen. Bjartur voelt zich een vrij man, omdat hij niemands knecht is en zijn onaanzienlijke hoeve, die hij driestweg Zomerhuizen heeft genoemd, met eigen kracht weet te drijven. Maar alles loopt verkeerd bij hem, twee vrouwen verliest hij, zijn kinderen sterven of verlaten hem, zijn schapen worden ziek, het kind Asta Sollilja, dat hij opvoedde, ofschoon het niet het zijne was, het kind, dat hij zijn levensbloem noemde, deze bloem verwelkt. Maar toch houdt hij stand, ook als Zomerhuizen, nieuw opgebouwd ter wille van de bloem, zijn schuldeischers in handen valt. Hij houdt stand, zooals ook IJsland stand houdt, ook al welken zijn bloesems en al zijn zijn vruchten weinige.

Inderdaad, van individualisme is geen sprake in zulk een land. Het is dus met dit boek gesteld als met 'Salka Valka'. De menschen er in zijn het niet, die ons boeien, het is de roman van het land zelf, die ons boeit, en waarvan dit troepje schamele menschelijke zielen slechts de vruchten zijn, die wij geneigd zijn te versmaden.

Laxness slaagt er in om ons den roman van zijn land te doen zien, zóó, dat wij de afwezigheid van werkelijk levende menschen nauwelijks beseffen en in het geheel niet betreuren. Dat is het geheim van zijn kunst. Zijn boek is een groot poëem van de heide, van de sneeuw, de nevels en de stormen. Hier is een concert geschreven, waarin de natuurgeluiden als stemmen doordringen, maar tegelijk is hier een schilderij, waarop men niet de vormen onderscheidt, maar wel de droeve tinten, de kleine lichtflitsen en bovenal de ondefinieerbare stemmingen.

Men ziet, als van een regenwolk uit, de wereldoorlog woeden. Daarvan trekt dit IJsland, leverancier van wol en vleesch, profijt, maar als deze voor zijn schrale bloei zoo gelukzalige periode voorbij is en de kruitdamp optrekt, blijken, in weerwil van al hun mooie humane praatjes, alleen de 'grooten' een blijvend gewin te hebben veroverd. Zooals overal elders in de wereld, zakken de kleinen (de 'bijna allen') in een nog diepere put dan waaruit zij één oogenblik gemeend hebben zich voorgoed te kunnen oprichten.

C.J. KELK

Een tragedie van het medelijden
Stefan Zweig, Ungeduld des herzens Allert de Lange, Amsterdam; f 3.90, f 4.90

In een korte, maar treffende toespraak heeft Anthonie Donker bij een ontvangst van den uit zijn land verdreven Duitschen schrijver Thomas Mann in Den Haag tot dezen gezegd: 'Wij zijn blij, dat mannen zooals gij er nog zijn.'

Dezelfde woorden, en onder dezelfde omstandigheden, zou men tot den schrijver Stefan Zweig kunnen richten. Adel van den geest, 'noblesse', het zijn heden ten dage reeds begrippen geworden waar het jongere geslacht om lacht, zij het dan ook vaak met een hoonlach, die een innerlijke pijn achter branie verbergt.

Inderdaad, de aarde ziet er thans niet naar uit of dergelijke begrippen daarop nog kunnen bestaan; hoogstens komen zij nog voor in de leugentaal van een politieke propaganda. Toch zijn wij blij, dat ook een man als Stefan Zweig er nog is. Zulke eenzame toppen behooren tot de eilanden van levende rust in de woelige vervlakking. De boeken van Stefan Zweig ook blijven geschenken, die door hun zeldzaamheid te kostbaarder worden.

Met ‘noblesse’ is de roman ‘Ungeduld des Herzens’ van Zweig, die onlangs verscheen, het best te qualificeeren. Het is vooral de toon van het boek, waarvoor dit geldt. Want het onderwerp is allesbehalve nobel, al is het geval door de grootmenschelijke visie van den schrijver getemperd geworden tot de mea culpa-bekentenis van een zwakke met goede bedoelingen.

De ‘ik’ van het verhaal is een jong en door zijn jeugd tot haastige grootmoedigheden verleid Oostenrijksch cavalerie-officier, die, zich vervelend in een kleine garnizoensplaats, de gelegenheid om zich in een Hongaarsche magnaten-familie te laten introduceeren aangrijpt en zoo bekend wordt met het meisje, dat de beslissende rol zal gaan spelen in de tragedie, waarin hij ondanks zichzelf verwikkeld wordt. Zweig koos den vorm van een biecht, die hem gedaan wordt, een vorm, die zeker niet origineel is, maar ditmaal in het organisch verband met het onderwerp goed gekozen, want wat volgt geeft de toelichting op de wrange woorden, die de latere verteller tot zijn toehoorder richt, wanneer hij zegt, dat hij niet in het minst trotsch is op zijn dapperheid, waarom hij in den oorlog de beroemde en begeerde Maria Theresia-orde verwierf: ‘Im summa seien vielleicht sogar mehr Menschen in den Krieg hineingeflüchtet als aus ihm herausgeflüchtet.’ En dan wordt aan Zweig, den man die bekent: ‘Wer viel erzählt hat, dem wird erzählt’, het verhaal gedaan, dat hij in zijn roman heeft opgeteekend, de tragedie van de ‘Ungeduld des Herzens’, de tragedie van het spontane, onbeheerschte, maar voor de consequenties terugschrikkende medelijden, dat grootere rampen kan verwekken dan onverschilligheid jegens medemenschen.

Het begint met het willen goedmaken van een onhandigheid, die men hem, die haar beging feitelijk niet eens zwaar kan aanrekenen: tijdens het eerste bezoek ten huize van zijn nieuwen gastheer heeft de officier, door den dienst opgehouden en daardoor te laat aan de maaltijd verschenen, niet bemerkt, dat de dochter des huizes verlamd is en op het bal, dat dan volgt vraagt hij, meenend haar deze beleefdheid verplicht te zijn, haar ten dans... Het trotsche meisje, wier zenuwen door haar toestand - de verlamming trad eerst na de eerste jeugdjaren op - sterk gespannen zijn, krijgt een soort wanhoopsaanval en de officier, van anderen vernemend welk een onhandigheid hij buiten zijn schuld heeft gedaan en haar vertwijfeling aan woede over wat voor haar wel een opzettelijke beleediging moet schijnen toeschrijvend, begaat een tweede onhandigheid, door hals over kop het huis te verlaten. Totdat een brief van haar hem gerust stelt en hij een nieuwe uitnoodiging aanneemt om te komen. Om zijn schuld ‘af te boeten’ komt hij nu vaak; doch omdat hij zijn bezoeken enkel als een verplichting jegens een ongelukkige

beschouwt, bemerkt hij niet, dat het meisje langzamerhand liefde voor hem gaat opvatten. Verbitterd, maar in haar hart wanhopig over zijn neutrale houding, waarachter zij blooheid vermoedt, verklaart zij zich duidelijk en bezorgt hem een nieuwe schrik, die hem doet vluchten. Maar de arts, die het meisje behandelt, een man bezield van groote menschenliefde en hoop op de macht van de geneeskunde, verzoekt hem, daar hij constateert hoezeer de liefde haar toestand heeft verbeterd, terug te komen en de officier laat zich zelfs zoover verleiden, dat hij de vage belofte geeft haar te zullen trouwen als zij genezen terugkeert van een kuur, die de arts in Zwitserland met haar wil probeeren, maar waartoe zij zich aanvankelijk, twijfelend of er voor haar nog hulp mogelijk is, niet wil leenen. Wederom iets, dat aan zijn medelijden is afgeperst; want als tenslotte de kuur niet het resultaat heeft, dat er van verwacht werd, durft de officier zich niet meer terugtrekken. De tragische ontknooping, voorbereid, doordat ondanks zijn goede voornemens, hij niet geheel kan verbergen, dat het besef, zelf jong en gezond, aan een invalide gebonden te worden, hem angst aanjaagt, vindt plaats nadat de officier, ontzet door een gruwelijke scène, waarin het meisje, opeens op haar zwakke beenen staande, hem eenige stappen tegemoet komt om dan zwaar neer te vallen, opnieuw is gevlucht. Juist even voordat tenslotte de medelijdende zichzelf zoozeer overwint, dat hij in een huwelijk zal toestemmen, heeft de vertwijfelde, die niet meer aan zijn liefde voor haar gelooft, zich van het terras van de uitzichttoren, die haar vader voor zijn dochter had laten bouwen, naar beneden gestort en is dood.

Het ontroerende van het boek wordt vooral veroorzaakt door de diepe menschelijke visie, waarmede de schrijver ons zijn personen in zijn boek laat zien. Menschen met hun goedheid en hun zwakheid, maar menschen, zoo scherp gezien en weergegeven, dat zij ons alle onvergetelijk voor oogen staan. Menschen, aangrijpend in hun leed en hun heimelijke hoop. De vader, die alles bereikte wat een mensch materieel kan bereiken, rijkdom, een adellijke naam, een kasteel, doch die dit eene niet kan koopen met zijn geld: het geluk van zijn ongelukkige dochter, de ongeneeslijk lamme en gebrokene door haar onbeantwoorde liefde. De arts, schijnbaar een wat zonderlinge man, doch die het echte, sterke medelijden vertegenwoordigt en met een groot, warm hart voor zijn patiënten leeft, zoekend en probeerend, taai en volhoudend, telkens opnieuw weer zijn twijfel te zullen slagen overwinnend en zelfs den officier tot medeplichtige aan zijn proefnemingen makend. De officier ook, een gewoon, middelmatig, niet slecht, zelfs goedhartig mensch, maar nog te zeer door het egoïsme van zijn jeugd beheerscht om het offer, dat van zijn jeugd verlangd wordt, te kunnen brengen.

Maar vooral het meisje zelf, in haar prikkelbaar ongeduld, haar egocentrische heerschzucht van ontziene, die er aan gewend is geraakt in alles toegegeven te worden, haar geen hinderpalen tellende, slechts op één ding zich concentreerende vrouwelijke liefde: het bezit van den geliefde, is geteekend met een meesterschap, die haar voor ons zoo tragisch duidelijk maakt, zoo waar, zoo menschelijk, dat dit haar zelfmoord volkomen natuurlijk laat wezen.

Na deze 'schuld', die de ander op zich heeft geladen, een schuld, hem opgedrongen als een onafwendbaar noodlot, kan de oorlog, die kort daarop uitbreekt, slechts iets wezen, waarin hij 'hineinflüchtet', met een roekelooze dapperheid, die niets dan wanhoop is en waarbij hij een decoratie verwerft, die hem onverschillig laat en waaraan hij niet meer herinnerd wil worden. Maar nog steeds wijst men den vluchteling op zijn 'heldendom', want de Maria Theresia-orde was de hoogste onderscheiding in zijn 'militaire wereld'.

Een prachtig boek is dit 'Ungeduld des Herzens' geworden, een hoogtepunt, niet enkel van den romancier Zweig, dien wij, naast zijn meesterlijke levensbeschrijvingen van historische personen, nog enkel als den schrijver van kortere of langere novellen kenden, maar ook van de geheele literatuur van den laatsten tijd.

CONSTANT VAN WESSEM

Duhamel op zijn best
Georges Duhamel, Chronique des pasquier, Deel VII: Cécile parmi nous, roman Parijs, Mercure de France

Men kan zeker niet zoo maar zeggen dat de reputatie van Georges Duhamel achteruitgaat. Integendeel. Duhamel heeft wat men noemt een gevestigde positie. Zijn boeken worden verkocht, zijn lezingen vinden overal groote waardeering, hij is lid van de Académie, hij wordt omringd door vrienden die toewijding voor hem gevoelen en zelf ook menschen van beteekenis zijn.

Maar men verneemt soms eenig misprijzen te zijnen aanzien. Duhamel zou de allures van den gearriveerde hebben aangenomen, zijn schrijfwijze zou somtijds zoetsappig zijn en de serie Pasquier zou niet op dezelfde hoogte staan als zijn vorige werk.

Er is hier misverstand in het spel. Duhamel neemt nooit de onaangename houding aan, die den 'geslaagde' zoo menigmaal kenmerkt; maar hij is een geslaagde, en wat wonder dat rust en het betoonen van welgezindheid daardoor de voornaamste kenmerken van zijn optreden zijn geworden? Het is onbillijk, ze als blijken van zelfingenomenheid te interpreteeren. Wat aan sommige bedillers

gekunsteld lijkt in zijn stijl, is de omzichtige, weloverwogen, aan iedere nuance haar recht gevende expressie van een subtiele dichterlijkheid. Zoetsappigheid? Wat men daarvoor aanziet, is een mengsel van weemoed, bezorgdheid, oprechte genegenheid - en van omzichtigheid ook weer. De serie Pasquier, tenslotte, is zeker niet overal even goed; maar zij zal, na voltooiing, in haar geheel beoordeeld moeten worden en zij bevat gedeelten die reeds nu van den eersten rang genoemd kunnen worden.

En al was het nu eens zoo! Al moesten wij erkennen dat Duhamel achteruitging! Dan nog zou hij de schepper van den omsterfelijken Salavin zijn; zoo iets is genoeg in een schrijversleven.

Maar het is niet zoo, wij behoeven niets te erkennen, en Salavin blijft niet alleen in dit oeuvre. 'Cécile parmi nous', zijn jongste roman, staat in allen deele op dezelfde hoogte als het beste wat Duhamel vroeger ooit heeft geschreven, en het behoort tot de beste voortbrengselen van de tegenwoordige Fransche literatuur. Het is een boek dat klassiek zal worden.

Men zal in het hier volgende over 'Cécile parmi nous' niets dan goeds aantreffen, omdat er eenvoudig niets dan goeds over valt te zeggen!

Het is altijd de vraag of b.v. het geluk tot algeheele satisfactie van den lezer beschreven kan worden; eerst de vlekken op het volkomene schijnen de beschrijving ervan boeiend te maken, en het ziet ernaar uit, of een egale toestand van evenwichtig functionneeren, dat is van geluk, verbroken moet worden door een val, en deze gevolgd moet worden door een opstaan en een herstel, zoo de toeschouwer er zijn vreugde aan wil beleven. Want er is in het beleven ook van de grootste ellende een vreugde die zwart en bitter mag zijn, maar toch niet ontkend kan worden, waarschijnlijk doordat dit beleven toch altijd nog is: een functionneeren; en iets van zulk een vreugde ervaren wij mede in het relaas van inbreuken die het geluk ondergaat.

Zoo is het tevens de vraag, of de beschrijving van een kunstwerk dat de volkomenheid nadert, waarop met grond geen aanmerking van beteekenis kan worden gemaakt, den lezer, en overigens voordien den critischen beschrijver zelf, bevredigen kan. Ook als lezers en critici vinden wij onze vreugde in tegenstellingen, in afwisseling van dalingen en steilten, en gelijk het soms schijnt of wij het lot verwijten willen doen, is het ons blijkbaar tevens een behoefte, verwijten te richten tot de auteurs die wij beminnen. Maar ditmaal zullen wij, indien deze behoefte dan inderdaad onoverwinnelijk mocht zijn, er alleen aan kunnen voldoen door vergelijking van het jongste deel der serie Pasquier met vorige en wellicht ook volgende. Want dit deel op zichzelf is nu eenmaal een top in de lijn van de reeks.

Belangrijk, om te beginnen, is de stof die hier wordt verwerkt. Ze bestaat ten eerste in maatschappelijke verschijnselen, vervolgens in psychologische toestanden en eindelijk in een dramatische verwikkeling. Ik noem, wat de eerste betreft, het optreden van Joseph, die door omkooperij en schaamtelooze leugens winst maakt uit leverantie van oorlogsmateriaal. In psychologisch opzicht zijn bijzonder vermeldenswaardig de nieuwe toetsen die worden toegevoegd aan de portretten van Pasquier senior (hij wil nu romanschrijver worden, en een citaat uit zijn 'roman' is kostelijk!), van de moeder, van Ferdinand, van Justin Weill, van Laurent, en dan natuurlijk vooral van Cécile. Cécile bekeert zich. Zij wordt geloovig katholiek, zulks door teleurstelling in haar huwelijk, door een aangeboren afkeer van al wat intellectueel is, bovenal door een geheimzinnig innerlijk proces dat de katholieken de inwerking der genade noemen en waarvan Duhamel natuurlijk ook niet anders dan een aanduiding kan geven. Cécile had tot een huwelijk besloten met het nagenoeg eenige doel niet kinderloos te blijven, en ze had goedgevonden (zoo drukken haar verwanten het uit) haar keus te laten vallen op Richard Fauvet. Een savoureus type, deze Fauvet, hoe weinig 'sappig' hijzelf ook mag zijn! Integendeel lijdt hij onder zijn innerlijke dorheid. Maar hij boeit door dit lijden zelf, door zijn streven, uit de bewegingen van zijn intellect, inplaats van uit die van zijn hart, literatuur te maken; hij trekt aan door zekere sierlijke scherpte van denken; hij stoot daarentegen af door arrivisme en pretentieuze onvruchtbaarheid. Fauvet is een jongeman zooals er vele in Frankrijk zijn voorgekomen, vooral eenige tientallen jaren geleden, zooals men er o.a. in de kringen der Action Française gezien heeft: vol verwoede, maar toch kille en pedante passie. De sofist in optima forma. Uit de verhouding van Fauvet tot Cécile komt tenslotte het drama voort, waarop ik doelde. Hij is op weg, haar ontrouw te worden, en zij gevoelt dat. Zij waarschuwt hem dan dat hij 'één ding niet doen moet...' Als hij het toch doet, is met één slag hun liefde voor haar onmogelijk geworden; slechts op verlangen van een priester wil ze een poging doen, de bestendiging van hun huwelijk nog te verdragen. Tegelijk met de mislukking van haar huwelijk sterft haar kind; misschien had het gered kunnen worden als ze het niet enkele uren had moeten verwaarloozen, vervuld als ze was van de behoefte aan zekerheid omtrent het gedrag van haar man. Dan heeft ze bijna alles verloren: slechts haar kunst en haar Godsgeloof behoudt ze - ook de eerbiedige liefde van Justin, weliswaar, maar dit geschenk van het lot, dat andere vrouwen veel waard had kunnen zijn, is zij nooit bij machte geweest te aanvaarden. Justin wreekt haar, geheel ongevraagd, door Fauvet in het gezicht te slaan; zij zullen duelleeren, en de arme, trouwe,

gevoelige Justin schrijft haar, dat hij hoopt in het duel te zullen sterven: ‘Madame, chère Cécile, mon amie,’ begint zijn briefje, en niets aandoenlijkers is denkbaar dan die aanhef. Justin wordt gewond, maar het leven brengt hij er af.

Ziedaar dus de ‘tijdelijke aanwezigheid onder ons’ van de nobele en zuivere kunstenares Cécile, een aanwezigheid, zoo natuurlijk, zoo noodzakelijk en tegelijk zoo noodlottig voor haar! Welk een ervaring! De opeenvolging van dit onafwendbare conflict, deze pijnlijke verwikkeling en deze smartelijke ontknooping is niet anders dan tragisch te noemen.

Met meesterschap is het alles gedaan. Wij nemen van afstand tot afstand kleine voorboden waar van hetgeen gaat gebeuren; onze innerlijke gespannenheid neemt langzaam toe; en dan, plotseling toch nog, tegen het einde, storten de gebeurtenissen over en door elkaar neer... Eenzelfde meesterschap openbaart zich ook in andere onderdeelen van het boek. Overal is de gang van het verhaal van dien aard, dat hij als vanzelf tot hoogtepunten voert. Het kunnen hoogtepunten zijn van ontroering, het kunnen er ook zijn van komische kracht. Bezorgd over het in gevaar verkeeren van zijn oorlogswinsten, roept Joseph Pasquier ergens uit: ‘Imaginez qu'ils l'arrêtent tout à fait, cette guerre. On ne sait jamais, avec toutes les chinoiseries des diplomates.’ En als Pasquier senior betreurt dat tante Delahaie niets nagelaten heeft aan zijn dochter Suzanne, vergeet hij heelemaal dat deze bij tante's overlijden nog niet geboren was: ‘Ah! gronda le docteur, ces Delahaie n'avaient donc rien prévu!’ Men denkt bij deze plaatsen aan Molière. Een compositie die tot zulke hoogtepunten leidt, verdient niet anders dan meesterlijk te heeten. Trouwens, al wat tot den factor vorm behoort, is in dit werk voortreffelijk, zooals het dat bij Duhamel altijd is. De woordenkeus maakt ook nu weer den indruk, de eenig juiste, ja, inderdaad, wanneer men waarheid wenscht tot in de fijnste vertakking, de eenig mogelijke te zijn. De stijl is, als steeds, van fluweel, maar van een fluweel dat een stevig en welgebouwd geraamte bekleedt.

Zooveel over de gegevens en den vorm. Laat ons nu nog zien welke de tendenties in dit boek zijn, wat ermee gezegd wordt. Er wordt niets mee gezegd wat niet opmerkelijk of behartigenswaard is. Er spreekt een, bij Duhamel ondanks de jaren nog steeds niet gestilde, verontwaardiging uit ten aanzien van de wreedheid en onrechtvaardigheid, inhaerent aan onze maatschappij, en de vraag die Justin stelt, of deze maatschappij niet behoort te sterven, is ook voor den schrijver een vraag waarop hij geen bevredigend antwoord kent. Voorts is het duidelijk dat de figuur van Cécile, ofschoon door hem eenmaal uit het niet geschapen, nu toch ook voor hem-

zelf een eigen leven heeft aangenomen en hem ten zeerste boeit, hem genegenheid inspireert. Hij houdt van deze fiere, consequent voelende en handelende, diep gevoelige vrouw; hij houdt van haar muziek - van de muziek ook. En hij spreekt van Cécile, hij spreekt van haar muziek op een wijze die ons zijn genegenheden ten volle doen deelen. Tenslotte is hem het probleem der bekeering blijkbaar een intrigeerend probleem geworden. Hij begrijpt Cécile in dezen, hij gevoelt met haar mee; maar tevens heeft hij altijd de tegenstanders van het geloof begrepen, heeft hij altijd medegevoeld juist met hen. Laurent is in dit opzicht geheel en al Duhamel zelf, naar ik meen, Laurent, die vertrouwen heeft in de rede en meent te zien dat de rede een overgaaf aan het geloof verbiedt. Des te meer moet het ons treffen - mij althans heeft het zeer getroffen - dat omtrent Laurent hier tot viermaal toe bijzonderheden worden medegedeeld, die een teeken zouden kunnen zijn, dat hij het christelijk geloof ondanks alles toch nader is gekomen: ik bedoel het feit dat hij in een bepaalde omstandigheid nog bidt, en vooral dat hem op drie plaatsen neiging tot een finalistische wereldbeschouwing wordt toegeschreven. Zouden ook in het gemoed en den geest van Duhamel zelf - zouden bovendien wellicht in zijn naaste omgeving - het geloof en het ongeloof tegenwoordig opnieuw en op verhevigde wijze een debat met elkaar voeren?

Men ziet het, de gevoels- en verstandstendenties van dezen roman, de vorm dien hij heeft aangenomen, de stof die erin wordt behandeld, het is alles even belangrijk en prijzenswaardig. Het zou, alles wel beschouwd, toch waarlijk te wenschen zijn dat wij het vermogen bezaten, zonder bedenkingen te genieten van iets dat zoo kostbaar en zoo gaaf is.

JOHANNES TIELROOY

Periscoop

Hans van Haaren, Episode Nijgh & Van Ditmar N.V., Rotterdam; f 1.60, f 2.50

'In mijn eigen werksfeer tref ik series dames en heeren aan, die mislukte auteurs in den dop gebleken zijn, toen zij tenslotte dit zelf bemerkten, vonden zij uit dat boven de creatieve kunst het essayeeren stond, en, door gebrek aan kennis en door eigen opgeblazenheid in de war gebracht, noemen zij zich essayist, en schrijven bij iedere gelegenheid over alles en allen. Hun werk is verachtelijk en absoluut overbodig, het heeft niets te maken met de werkelijke kunst van critiek leveren.' Aldus Hans van Haaren op de 53ste van zijn 139 bladzijden 'Episode'...

Na dit citaat mag 'de werkelijke kunst van critiek leveren', dunkt mij, wel overbodig heten, want wat zou er nog te zeggen zijn, wat

een aandachtige lezer reeds niet uit deze regels heeft afgeleid: dat hij hier met een eersteling te maken heeft; dat deze eersteling de kenmerkende gebreken van haar soort vertoont; en dat haar auteur nog geen 'gezicht' heeft?

Toch heeft het juist om dit alles wellicht enige zin, nog een enkele opmerking over dit debuut te maken. Wanneer men het namelijk een ogenblik als symptoom wil bezien, dan kan men daarvan twee zijden aanwijzen. De ene is het potentiële talent om een verhaal te schrijven: Van Haaren heeft reeds voldoende ervaring om het stramien van een novelle op te zetten. Wel weet hij nog niet, zijn stof op de punt van zijn pennehouder te doen balanceren; wel overheerst de stemming nog op ongemotiveerde wijze de figuren, die schematisch blijven; maar er is dan toch maar een sfeer, er zijn figuren; en al gaat het verhaal met horten en rukken vooruit, het gáát dan toch vooruit!

De andere zijde raakt den mens, die niet kan sterven, om het kunstwerk te laten leven. De dorpsgeschiedenis, welke Hans van Haaren heeft willen verbeelden, wordt onderbroken door dagboekbladen van den schrijver 'Schouten' en diens ontmoetingen met zijn vriend den schilder. Terwijl de mogelijkheden, welke dit boekje voor zijn geboorte borg, verscholen lagen in de dorpsstraat en de heiden en bossen rondom, concentreerde de belangstelling van den auteur zich op zijn eigen kamer en de daar gehouden gesprekken, waarvan voor hemzelf ongetwijfeld veel heeft afgehangen, maar waarin de buitenwereld bitter weinig belang kan stellen: in elke provincieplaats worden diepzinniger gesprekken over kunst en leven gevoerd.

Deze verwarring van eigen problemen met het kernpunt van een verhaal, deze schematisering der figuren - 'Toon was een in elk opzicht laag wezen' - zijn de ongunstige kenmerken van vele eerstelingen, waarom geen schrijver veroordeeld mag worden. De naam van Hans van Haaren blijve tot nader order staan op een onbeschreven blad!

HALBO C. KOOL

Vertalingen

Bij de Z.-H. Uitgeversmaatschappij is de vertaling verschenen van het belangrijke pacifistische werk van Huxley 'Eyeless in Gaza', van de hand van Marianne Philips, onder den titel 'De wateren werden stil' (wéér een Gulbransen zou men meenen, maar deze uitgeverij heeft haar eigen titel-procedé, dat blijkbaar op alle auteurs wordt toegepast). De vertaling verdient, als het oorspronkelijk werk, alle aandacht.

Op de bres
Philosofie en politiek
Door R.F. Beerling

Naarmate de politiek het leven sterker gaat beheerschen, wordt er ook meer en dieper over nagedacht. Natuurlijk spelen de ‘denkers van professie’, de philosofen, daarbij een belangrijke rol, uit innerlijke drang, maar ook uit maatschappelijke noodzaak. Nu de politiek niet langer een afgezonderd levensgebied is, maar een in alle vertakkingen der werkelijkheid doordringende en zich vast zettende levensm a c h t , komt haar samenhang met de vraagstukken van de zedelijkheid, de menschelijkheid, de wetenschap, de cultuur, de religie in een geheel nieuw licht. Hier is een groot werk van grondige opheldering en opbouw te doen, waarmee denkers als Arthur Liebert, Maximiliaan Beck, Siegfried Marck voor onzen tijd een allereerste begin hebben gemaakt.

Het is geen eenvoudig probleem. Het denken kan verschillend op de politieke werkelijkheid reageeren. Is het voldoende de politiek als ‘categorie’ in het geheel der werkelijkheid theoretisch tot klaarheid en in samenhang met de andere realiteitsgebieden te brengen? Heeft de philosofie ook een critische taak ten opzichte van de politieke werkelijkheid, zooals zij die aantreft, in dier voege dat zij haar onder het gezag van normen stelt? Of moet zij zich in bespiegelende beschouwing verheffen bóven de werkelijkheid, deze latend voor wat zij is? Er zijn nog meer mogelijkheden, maar de groote scheidingslijn loopt toch tusschen het richtende en het verklarende, het oordeelende en het beschouwende denken, tusschen de overwegend practisch gerichte, polemische en critische en de verschoonende, begrijpende en quietistische houding.

Er zijn ook in ons land actieve en speculatieve politiseerende philosofen, strijdende, lijdzame of in het harnas van hun

systeem souverein toeziende denkersnaturen. Dat het in het tegenwoordige conflict niet alleen om een nieuwe verdeeling van aardsch bezit maar om de houdbaarheid van de voor de Europeesche cultuur in den gangbaren zin beslissende waarden en beginselen gaat, is in een dergelijk milieu, ondanks de uiteenloojpende standpunten, natuurlijk communis opinio. Waarop hier gewezen wil worden is, dat er behalve de strijders met o p e n v i z i e r vóór de 'nieuwe' of tegen de 'oude' orde een philosofensoort is die het wereldsche gedoe schijnbaar aan zichzelf overlaat, maar in werkelijkheid een zwaarwichtig wijsgeerig begripsapparaat gebruikt ter motiveering van een bepaald politiek standpunt. Dergelijke philosofen kunnen zich ontpoppen als arglistige belagers van onze 'neutraliteit' en zijn door hun vaardigheid in de wijsgeerige terminologie moeilijker te ontmaskeren dan de argelooze partijgangers, die linea recta zeggen 'waar 't op staat'. Dat zijn de virtuoze trapezewerkers van de dialectiek, die in de ijlte van de abstracte bespiegeling vangbal spelen met de wereld. Terwijl ze de stom toeziende menigte imponeeren door hun vertrouwdheid met de kosmische raadselen, blijken ze voor wie hen dóór heeft dikwijls niets meer te zijn dan de gewiekste bedrijvers van een hoogst vulgair handwerk: het goedpraten van de werkelijkheid 'zooals ze nu eenmaal is'. Zoo treden zij in het voetspoor van Hegel, die de philosofie de taak toewees, de 'verschmähte Wirklichkeit' te rechtvaardigen. Maar ook de Hollandsche nakomelingen van den absoluten idealist weerstaan zelden de verleiding van hun wijsgeerige 'belangeloosheid' te verontreinigen door offeranden op het altaar van het tijdelijke. Hoewel zij met het zeldzame inzicht begiftigd zijn, dat het wereldrad eens en voor altijd draait zooals het draaien m o e t, probeeren zij er toch hun vingers tusschen te steken.

Het weekblad 'De Waag' heeft acht redacteuren. Daaronder bevinden zich vier philosofen. Onder die vier philosofen bevinden zich weer drie Hegelianen. Eén van die drie hebben we hier vroeger al eens ontmoet: het is de vroegere neo-Kantiaan en anti-metaphysicus Goedewaagen, eertijds het voorbeeld van een schoolsch, academisch denker, die zich aan geen onvertogen woord bezondigde; sinds zijn bekeering tot het Hegelianisme één van de woedende meute, die het

humanisme en de democratie en alles wat daar in den traditioneelen zin mee samenhangt, aanblaft. Voorzitter van de redactie is ir B. Wigersma, die het natuurlijk ver beneden zijn philosofische waardigheid acht om verbazing aan den dag te leggen over de nieuwe kongsie Hitler-Stalin. Zoo mogelijk nog verder ligt hem v e r o n t w a a r d i g i n g over de toenadering tusschen de twee dictatoren en daarin heeft hij gelijk, want uit het oogpunt der machtspolitiek is hier niets ongewoons gebeurd. Maar nu zijn motiveering. Men moet aan de daden der staatslieden geen moreele maatstaven aanleggen en zich niet ergeren aan of opwinden over daden 'welke in den omgang tusschen menschen wèl, doch in dien tusschen staatslieden niet vallen onder de zedelijke normen'. Men houde het pikante onderscheid tusschen 'menschen' en 'staatslieden' goed in het oog! Geen moreele beoordeeling dus, want dan kan de slotsom alleen luiden, dat de politiek een 'vuil zaakje' is. Wanneer men de politiek goed wil begrijpen, dan moet men het hooger-op zoeken: 'Wie de groote politiek kan zien als een dialoog van den tijdgeest met zichzelven, waarin de min of meer geniale staatslieden de door dien éénen geest gedreven woordvoerders en tegenspelers zijn, die kan vrede hebben met alles, wat uit zulk een spel resulteert en die moppert dus niet meer tegen "een krankzinnige wereld" of "misdadige staatslieden". Hij immers beseft, dat de wereld gaat zooals zij door innerlijke noodzaak moet gaan...'

Zoo verdwijnt, om nogmaals een woord van Hegel aan te halen, de schijn 'als ob die Welt ein verrücktes, törichtes Geschehen sei'. De 'min of meer geniale' staatslieden worden direct door den tijdgeest en indirect door den wereldgeest gesouffleerd, de politiek is geen 'vuil zaakje', maar een hoogst verheven aangelegenheid, die door een sacraal scherm aan de beoordeeling van den ethisch geïnfecteerden mensch onttrokken wordt. Laat ons toch vooral niet beweren, dat de staatslieden in hun handelingen dikwijls beneden de maat van het gewoon-menschelijke blijven, laat ons vooral niet trachten het politieke handelen tot het niveau van de alledaagsche ethiek te verlagen, hoeden wij ons ervoor den wereldgeest in zijn alleenspraak te interrumpeeren! Men moet den wereldgeest te vrind houden en dus ook de lakeien,

die in z'n dienst staan. De moraal van dit standpunt is een volslagen politieke apathie of de volmaaktste neutraliteit. Maar zelden of nooit treft men die bij deze brekers van den menschelijken verzetswil tegen de politieke smeerpijperijen van den dag aan. Hebben zij ‘vrede met alles, wat uit zulk een spel resulteert?’ Hebben zij vrede met het Europa van Versailles, dat de wereldgeest zich toch óók eens heeft laten ontvallen? Zouden zij vrede hebben met een nieuw Versailles, waarbij aan alle aspiraties van het Groot-Duitsche rijk radicaal een eind werd gemaakt? Zouden zij vrede hebben met een bolsjewistisch Europa, dat op de puinhoopen van de oude orde zou verrijzen? Neen, want dan zou hun blad niet zoo openlijk ijveren voor het Duitsche standpunt en dan zou de heer Wigersma het niet in z'n hoofd halen, ons land te adviseeren zich alvast (‘uit vrije overtuiging’ natuurlijk!) onder Duitsche economische protectie te stellen. Dan zou hij in partijverblinding niet neerschrijven, dat Hitler in Duitschland het socialisme heeft verwerkelijkt en dat Stalin als 't ware op z'n knieën naar hem is komen toekruipen om hem tot bondgenoot te krijgen, dezelfde Stalin die hem een reeks nederlagen heeft toegebracht, gelijk de Führer in z'n heele carrière nog niet heeft beleefd.

Dat de politiek de ethische beginselen verloochent, is een onbetwistbaar feit. Nu zij bij uitsluiting de macht dreigt te worden, die het heele leven, geestelijk en materieel, beheerscht, kan men haar niet links laten liggen, maar dient zij steeds weer en met nieuwe kracht onder den norm-eisch te worden geplaatst. Haar op grond van een verheven terminologie onttrekken aan de zedelijke beoordeeling is een heilloos spel, waarin een aantal politiseerende philosofen, die den wereldgeest naar believen in- en uitlaten, helaas maar al te bedreven is. Zij fungeeren als de pleitbezorgers van de uitlevering der menschelijke waarden aan het uiterlijke geweld en zij gebruiken de philosofie als poetsdoek om een leelijke werkelijkheid, een ‘krankzinnige wereld’ glimmend te wrijven. Hun orakelen over den wereldgeest ten dienste van een bepaalde politieke these is niet minder afkeurenswaard dan de traditioneele vrijmoedigheid, waarmee de ‘min of meer geniale’ staatslieden God vereenzelvigen met hun ‘min of meer gerechtvaardigde’ zaak.

Leven en sterven van Willem van Oranje
Door Dirk Coster

Tweede Bedrijf
Egmond

(Een zaal in het paleis Egmond. - Egmond, Brederode en Graaf Hoogstraten zitten aan een zware tafel, met bekers wijn voor hen, en kandelaars met brandende kaarsen. Achter hen, in den schemer, met gekruiste armen over de borst, staat Heer Bakkerzeel, Egmonds Secretaris. Tegenover de drie edelen een ruiter, met zwaarbestofte hooge laarzen; hij wankelt soms licht van vermoeienis. Het is een warme lentenacht, de kleine ramen van de zaal staan open. Uit deze diepte, waar vaag een ster in glinstert, glijdt soms als een witte streep een nachtvlindertje, dat, in de vlam van een der kandelaars stortend, deze lang en dun doet oplekken. Wanneer het spel begint, staren de drie edelen somber en stil voor zich uit.)

EGMOND

(zucht diep; de stilte blijft nog een oogenblik duren, tot hij zegt):

Dus is het zeker. Maar Jan, hoeveel dagreizen ben je het leger van Hertog Alva nu vooruit.

DE BOODSCHAPPER:
Ik heb dag en nacht gereden, Heer Graaf. Wel twintig, dertig dagreizen heb ik het leger afgewonnen. De troepen van den Hertog trekken uiterst langzaam vooruit. Ze sleepen trouwens wel duizend vrouwen mee. Ik heb nauwelijks gegeten en wat een bed is om te slapen, ben ik vergeten. Daarom vraag ik verlof nu te mogen gaan. Ik vrees niet lang meer op de been te kunnen blijven.

EGMOND:
Ga dan zitten Jan. Ik weet dat je mijn trouwe vaandrig bent. We hebben samen veel meegemaakt. Ik dank je voor je groote ijver. Ga zitten en drink een beker wijn. Maar vertel me dan nog een en ander van wat je weet en hebt gezien.

DE RUITER:
Zitten ga ik niet, in het gezelschap der hooge heeren. Een beker wijn aanvaard ik gaarne. Al geeft wijn

in leege magen groote dronkenschap. Vraag, heer Graaf.

EGMOND

(hem de beker toereikend die hij ondertusschen heeft ingeschonken):

Hier is wijn. - Vertel verder Jan. Wat zeiden ze in Frankrijk, toen de Hertog de grens van Italië overschreed.

DE RUITER:
Daarover heb ik veel gehoord. Het viel me gemakkelijk een en ander te beluisteren. Want overal waar de Hertog trekt, trok een ander leger zwaar in het harnas en langzaam mee, een leger van Franschen. Het viel me gemakkelijk mij in die ongeregelde troepen te mengen.

EGMOND

(onzeker):

Waarom? Er is toch vrede en bondgenootschap tusschen Spanje en Frankrijk.

DE RUITER

(met iets van een huivering in zijn stem):

Ontzetting is allerwege over dit machtig en prachtig leger. Iets grooters is in deze wereld nooit vertoond. Ik heb het gezien, Heer Graaf, met een Fransche wachtpost vanaf een heuvel. Het was één oogverblindende schittering van goud, van zilver, van speren, van blanke wapenen. Het was of de zon zelf op reis was gegaan. Er kwam geen einde aan. Zij riepen ons honende woorden toe. Maar de Franschen gaven geen antwoord, nòch velden hun speren. Ontzag had hen geslagen. Heer Graaf, de landen sidderen om deze doortocht. - Men zegt, dat Zwitserland zijn beste troepen samentrekt, omdat ook daar groote vreeze is.

HOOGSTRATEN:
En dat trekt op ons aan, op ons benard en onschuldig landje, vroeger zoo vroolijk. Welk een vertooning.

EGMOND

(met een handgebaar naar Hoogstraten dat hij zvoijge):

Nog meer, Jan?

DE RUITER:
Niet meer, Heer. Ik ben weggereden om mijn Heer deze dingen snellijk te melden.

EGMOND:
Ik dank je. Ga en eet en slaap. Heer Bakkerzeel gaat met je mee en heeft eenige ducaten voor je in zijn tasch.

DE RUITER

(buigend):

Ik dank de Heeren. Goeden nacht.

(Een oogenblik stilte. Dan zegt):

BREDERODE:

Gelukgewenscht Egmond. Met je trouwe snelle knaap, die je die klare wijn komt schenken. Een zware wijn! Hoe smaakt hij je? Bitter op de tong nietwaar, maar dan schenkt hij tinteling en kracht.

EGMOND

(met de hand over de oogen):

Zwijg Hendrik. Laat me denken.

BREDERODE:

Als Egmond eindelijk denken gaat, wordt groote wijsheid geboren.

(Hij zwijgt en verlegt de degen tusschen de beenen. Een dienaar komt geruischloos binnen, verwisselt de laagbrandende kaarsen, gaat weer heen. Aldoor houdt Egmond de hand voor de oogen. Dan zegt hij nog:)

Ik behoef gelukkig niet te denken, zoo diep als onze arme Lamoraal. Kijk, hoe hij zich verschrikken laat door de eerbiedige praatjes van zijn vaandrig. Terwijl de zaak eenvoudig is, dat soldaten

(groot geeuwend)

soldaten zijn, en soldaten hebben wij ook.

(Zijn beker leegend)

: Dat het hier op vechten aankomt, dat wisten wij allang. Ik ben blij. Veel vroolijker is het, voor onze eigen zaak te strijden, dan in Frankrijk voor een tyran die niet eenmaal dankbaar is.

(Zich plotseling baldadig voorover buigend)

: Slaap je, Lamoraal, of voel je de moed en de kracht al stijgen?

EGMOND

(neemt de hand voor zijn gezicht weg. Hij toont in het licht groot open, bijna verwilderde oogen):

De Koning kan het niet meenen. Het zal om den beeldenstorm zijn. - Hij gelooft niet dat wij sterk genoeg zijn om de rust hier te bewaren. -

(Met een diepe zucht van verlichting)

: Ja, het moet om de versterking der Roomsche partij zijn.

(Nu springt Hoogstraten driftig op)

: Egmond, verblinde! Merk dan toch dat de Hertogin van Parma ons deze tijding listig verzwegen heeft. Zij wist het, zij weet het. Zij broeit tegen ons, met haar broer.

EGMOND

(in zijn somber gepeins terugvallend):

Ja, nu je het zegt Antoine, ook mij heeft het telkens getroffen, dat de Hertogin mij niet meer aankeek, wanneer zij in de staatsraad tot mij sprak. Zij keek langs me heen. Haar handen en haar oogen dwaalden. Ik heb het me telkens weer ontgeven, maar des nachts zag ik het terug.

(Met de vuist op de tafel)

: Por Dios, dan is het toch op ons gemunt.

BREDERODE:
Nu ziet heer Egmond het dagen, nadat hij groot gedacht heeft.

(Laconiek)

: Vechten man, eerst vluchten en dan vechten. Wel, ik vraag me af waarom we dan meteen en voor altijd die Spaansche kerels het land niet uitslaan zouden. Ik heb er vroeger niet zoo aan gedacht, maar nu iederen dag meer voel ik dat ik stam uit het geslacht van de Graven van Holland. Ouder en echter zijn onze rechten.

HOOGSTRATEN:
Zeer juist, Hendrik.

EGMOND:
Zwijg Breero. Ik als katholiek en koningsgetrouw edelman mag dat niet aanhooren.

BREERO

(grimmig):

Ga dan dien gelen knaap tegemoet, met betuiging van trouw en gehoorzaamheid. Omhels hem. Geef hem een kusje in zijn luizenbaard, en lispel hem dan in zijn harige oorschelp dat graaf Brederode hem niet lust. Mijn verlof heb je.

(Opnieuw geeuwend met boven het hoofd gestrekte armen.)

En voorloopig gaan wij slapen. Het is ver over middernacht. Ik had gehoopt dat Oranje de moed gevonden had te komen. Maar we wachten nu al zooveel dagen. Ga mee, Antoine. Ik weet een bijzonder goede herberg,

(met een knipoog)

met van tevoren gewarmde beddekens. En een schoon liedeke bij het wakker worden. En nog een bekertje Rijnsche wijn voor den armen soldaat, die barst van dorst en staatszorg. Kom, Hoogstraten.

HOOGSTRATEN:
Dat niet Hendrik. Het is te gevaarlijk. Ga mee en slaap opnieuw in mijn huis.

BREDERODE:
Ach wat, onze eigen meidekens. Geef ze een beker warm bloed van Spaansche officieren en ze zullen hem lachende drinken.

HOOGSTRATEN:
Niet allen Hendrik. Er zijn er die koud van ziel en hard van oogen zijn. Die zullen zich weten te herinneren dat er groot geld op je hoofd staat.

EGMOND

(heeft niet geluisterd. Met de hand onder 't hoofd heeft hij zijn hulpeloos peinzen voortgezet):

De koning - Oranje - ik ben met Oranje medegegaan, in zaken van eerlijk bestuur. Maar mijn koning heb ik altijd gehoorzaamd. 's Konings grootste overwinningen zijn mijn werk. Waarom komt hij nu met een leger, onder bevel van mijn doodsvijand. Waarom beleedigt hij me zoo? Het is of ik hier zit te slapen, zit te droomen, een bijzonder bange droom. Tweehonderd ketters heb ik doen sterven en driehonderd beeldstormers. Mijn God, ik deed mijn plicht.

HOOGSTRATEN

(die weggaan wilde met Breero, keert zich nu als gestoken om en gaat terug naar de tafel waar Egmond zit. Hij zegt):

Dat zijn tezamen vijfhonderd menschen van ons volk, Egmond. Inderdaad: jij hebt den Koning van Spanje uitermate goed gediend. Reken ik de beeldstormers die den dood verdienden eraf, - blijven 200 Nederlanders. Met gebonden handen en verschroeide tong verslagen door Heer Egmond.

(Bijna kinderlijk bedroefd)

: Lamoraal, jouw houding heeft allang mijn hart veel pijn gedaan.

BREDERODE

(nu ook terugkeerend en grimmiger):

Inderdaad. Jij man, je speelt allang in de kaart van onze vijanden. Wij gaan. Maar blijf jij dan. Wees niet zoo bevreesd. Philips heeft maar één soort onderdanen lief: de kruipenden. Daar hoor jij bij.

(Woest en uitdagend in zijn gezicht)

: Daar hoor jij lafaard bij.

EGMOND

(krimpt ineen. Maar zijn stem blijft mat, eer treurig dan vertoornd):

Waarom krenk je me Breero? Van mijn lafheid leggen alle onze slagvelden in Frankrijk getuigenis af. Ik zou je graag ter verantwoording roepen, maar mijn kinderkens liggen hier te slapen in dit huis.

BREERO

(koud):

Dat kan morgen ook, Lamoraal.

EGMOND:
Goed en zooals je wilt, Hendrik. Alleen zoo jammer van onze vroegere, goede en vroolijke vriendschap.

BREDERODE:
Niet ons hart, maar de tijd vol beroerten verbiedt ons die.

EGMOND:
Natuurlijk, ik weet wel waarom jullie mij nu haten. Omdat ik niet meer aan Oranje's kant ga. Maar Oranje verfoeit den Koning, al zegt hij dat nooit. Hij ontziet zich steeds minder, vrijheid te vragen voor de ketters. Zijn rede in de Staatsraad ontzette me. Hoe zou ik dan met hem mede kunnen gaan. Hoe zou ik niet moeten vreezen, dat hij streeft naar de souvereiniteit over deze landen. Hij is zwak, hij had nooit zooveel geluk in het veld als ik. Daarom moet hij het winnen met zijn schoone woorden. En Lutheranen en Calvinisten kunnen hem daarbij dienen. -

(Met een blik op Hoogstraten die steeds onrustiger is geworden):

Hoe kan ik mij anders zijn daden verklaren?

HOOGSTRATEN

(barst uit):

Lasteraar! In Antwerpen werden hij en ik door de Calvinisten met den dood bedreigd.

(Smalend)

: Oranje! Oranje's zwakheid! Was jij daar geweest, toen drie gewapende legers ons aangrimden, en wij die nauwelijks twintig ruiters achter ons hadden, - wat, held van Grevelingen, had je gedaan? Erop los geslagen had je, uit dolle woede en vrees. - Maar Oranje bleef altijd rustig en onvervaard; en heeft eindelijk alles ten goede geschikt. - Zelfs toen het moordschot van een razende rabauw langs hem ging, vond hij nog tijd om tot me te glimlachen, al was die glimlach treurig om de dwaasheid dezer

wereld. - Ik zal je wat zeggen, Egmond. Er is kleinheid in je hart. Je gaat niet meer mee met Oranje, omdat je hem wijzer en grooter weet dan jezelf.

EGMOND

(tot in het diepst van zijn ziel gekwetst):

Jij mannetje, zwijg jij stil.

HOOGSTRATEN

(razend):

Ik ben geen mannetje, en nooit waren er mannetjes in mijn geslacht.

(Een kroes wijn grijpend van de tafel en die naar hem toe gooiend, die Egmond treft op de borst en zijn kleeding bemorst)

: Dit van een mannetje.

(Bliksemsnel springt Egmond overeind en heeft zijn degen getrokken):

Ellendige, in mijn eigen huis.

(Ook Hoogstraten heeft de zijne getrokken en staal klettert op staal. Brederode staat kalm op en eveneens zijn degen trekkend, slaat hij het ijzer der vechtenden met een snelle slag omhoog.)

BREDERODE:
Zoek je dood later, gekken. Wanneer die zin heeft. Steek in die degens, dadelijk. Denk je dat ik door den schout van Brussel hier gevonden wil worden.

HOOGSTRATEN

(hijgend):

Laat hij dan zwijgen over Oranje. Laat hij hier niet staan te brallen dat hij een groote ketterdooder is. - Die vuile overlooper.

EGMOND:
Ik een overlooper.

(Hij wil zich opnieuw op Hoogstraten werpen. Hij worstelt met Breero, die hem weerhouden wil. Maar dan opeens: Staat de gravin van Egmond in de deuropening, in een wit met blauw en goud geborduurd nachtgewaad, waarover zij inderhaast een mantel heeft geworpen, handenwringend):

GRAVIN VAN EGMOND:
Egmond, man. Heeren! Wat gebeurt hier in Godsnaam. Ik werd wakker van dit vreeselijk rumoer. Man toch, schaam je je niet, in dit huis waar onze kinderen slapen.

(Egmond smijt zijn degen neer, die kletterend van gevest en lemmet over de vloer glijdt, bedekt zijn gezicht met de handen, keert zich af en valt neer bij de tafel met zijn hoofd op de armen. Hoogstraten is zoo beschaamd, dat hij met de getrokken degen in de hand als versteend blijft staan. Breero alleen steekt de zijne rustig in de scheede, treedt de gravin met een zwierige en diepe groet tegemoet.)

BREERO:

Een klein verschil van meening, mevrouw. Door mijn wijs beleid alreeds opgelost. De Heeren waren juist van plan hun beproefde vriendschap te vernieuwen. Die knaap daar was dronken, en Uw Heer Gemaal is een weinig oploopend geweest.

HOOGSTRATEN

(stampvoetend):

Vanaf dat ik een schildknaap was, Hendrik, heb je me altijd van alles de schuld gegeven. Ik duld dat niet meer. Ik ben nu man en vader.

BREDERODE

(onverstoorbaar):

Merk zelf, gravin, in welk een opgewonden staat deze man en vader verkeert.

(De groote verschrikte oogen van de gravin dwalen van den een naar den ander. Dan haar man ziende, en zijn wanhoop):

DE GRAVIN VAN EGMOND

(waardig):

Laat mij door, Graaf Brederode. Uw wijs beleid kennen wij reeds van vroeger. -

(Naar haar man toegaand, en zich over hem buigend)

: Egmond, man. Wat is er dan. Zeg het, zeg het dan toch.

EGMOND

(zich in de armen zijner vrouw oprichtend, en opziend en zich aan haar vastklemmend als een verdrinkende):

Sabine! Het is waar. Onze vaandrig Jan heeft het gezien. Hij, hij komt, met een ontzaglijk leger. A l v a !

DE GRAVIN VAN EGMOND

(smoort een gil):

Neen toch man! Altijd heb je gezegd dat het niet waar kon zijn. Maar vluchten we dan. Vluchten we, morgen, met onze kinderen. Hij zal je zeker dooden.

HOOGSTRATEN:
Vluchten we, Mevrouw, zeer juist.

BREDERODE:
Vluchten we, om terug te keeren.

EGMOND:
Sabine, dat gaat toch niet. Denk toch om onze goederen hier in het land. Wat zullen mijn zonen later zeggen, vrouw? Vader heeft ons arm gemaakt, om zijn grooten

angst. Zij zullen zeggen: omdat hij zijn koning verraden heeft. En dat heb ik toch nooit gedaan.

De gravin van Egmond:

Wij gaan naar onze verwanten in Duitschland. Ze zullen ons vriendelijk opnemen. Dat wij arm worden, wil ik gaarne dragen. Als ik de vader van mijn kinderen maar houden mag. Toe, mijn Egmond, laten wij gaan.

Egmond:

Ik, die een Katholiek vorst ben, zou het brood der genade moeten eten bij Protestantsche verwanten, brood door verwijten dagelijks vergiftigd?

De gravin:

Zij zullen je immers niets verwijten. Mijn oom de keizer zal verheugd zijn, een zoo groot en bruikbaar krijgsman in zijn dienst te krijgen.

(Zijn haren streelend):

Toe, Egmond, je schoone bruine haren zijn nu geheel wit geworden, in den veel te zwaren dienst des konings. Volhard niet langer onder een juk, dat je zooveel smarten be-

zorgt. Je hebt het zwaard voor hem gevoerd, en hij wilde dat het een beulszwaard werd. Sindsdien heb ik je nooit meer rustig gekend. -

(Hartstochtelijk)

: Waarom slaap je anders met twee pistolen onder je kussen, waarom grijp je er telkens naar, in je booze droomen. Waarom lig je nachtenlang te zuchten en te wentelen in ons bed, vroeger zoo rustig en liefelijk? Waarom sluipt je hand telkens naar de mijne, als je denkt dat ik in diepe slaap verkeer. Maar ik slaap evenmin; ik lig al zoo lang met kloppend hart te wachten tot je eindelijk spreken zou.

(Als een kreet breekt het uit haar):

Ga mee man, ga mee naar Duitschland. Om slaap! Om rust!

BREDERODE:

Laat je raden, Egmond, door de gravin, die de zaken wijs beziet. Vraag een leger aan je oom den Keizer. - Ay, Ay, welk een doodendans wij dan beginnen zullen! Maar voor ons de dans en voor hen de dood.

EGMOND

(als gebroken):

Het kan niet, Sabine. Door te vluchten, beken ik een schuld die ik niet heb. Dan sterf ik liever. Als ik dan maar weet dat jou en de kinderen niets kan overkomen.

DE GRAVIN:

Behalve dan, dat ik mijn man verlies. Maar ik ben een vrouw. En daarom telt dat niet mee. Alleen riddereer telt in deze wereld. - Der vrouwen smarten kent God alleen. -

(Hem doodelijk moedeloos loslatend)

: Goed, Heer Graaf, Uw wil geschiede.

EGMOND

(wild uitbarstend):

En zij daar die me honen, die me een overlooper noemen, mijn koning die me niet meer vertrouwt, mijn eigen vrouw die me vervloekt... God, zie mij aan... ik word hier verscheurd... wat heb ik gedaan om zoo gemarteld te worden.

EEN DIENAAR

(half in nachtgewaad, loopt haastig de zaal binnen):

Heer, Heer - vergeef me. Er staat een man voor de deur. Hij wil zich niet laten wegjagen. Hij zegt dat hij toegang moet hebben tot den Graaf. Nu dadelijk.

EGMOND:

Houd hem dan vast, dat ik hem morgen ondervrage. Wat is het voor een man.

De dienaar:

Een handwerksman. Maar hij voert een zeer hoogmoedige toon. En toen ik hem een stoot tegen zijn borst gaf, en hem zei hoe hij het waagde, sloeg hij dadelijk de hand aan zijn zijde alsof hij daar...

(aarzelend)

, ik geloof Heer...

EGMOND

(maakt een beweging van verrassing. Dan driftig tot den dienaar):

Wat geloof jij, kerel.

DE DIENAAR:
Ik geloof Heer, dat het een vriend van Heer Graaf is, die niet herkend wil worden. Ik geloof, een zeer groot Heer... Daarom waag ik het, Uwe edelheden hier te storen. Vergeef me, Heer.

HOOGSTRATEN

(met een stem hel van vreugde):

Natuurlijk. De gansche nacht heeft mijn hart het mij gezegd.

EGMOND:
Breng dien man dadelijk hier. En Adolf, je zwijgt, en met je leven sta je daarvoor borg.

DE DIENAAR:
Natuurlijk, Heer Graaf. -

(Met een breede lach):

Een zoo goedertieren Heer als de onze!

(De dienaar gaat snel heen. Even daarna treedt Oranje binnen, in het grauwe wambuis der handwerkslieden, en zonder baard.)

ORANJE:
Hier ben ik. -

(Maar met een verbaasde blik de degen op den grond, de omgestorte kroezen en de roode beken wijn over de tafel opnemend, de gravin van Egmond ziende in haar nachtgewaad)

: Mijn God, wat is er hier gebeurd.

HOOGSTRATEN:
Anders niet, Oranje, dan dat Egmond zich nu eindelijk overtuigd heeft, dat Alva binnen een week binnen Brussel zal zijn, en zich begint te herinneren, hoe doodelijk hij door hem gehaat wordt.

ORANJE

(vooruittredend):

Dus is in zekeren zin mijn komst hier vergeefsch. Want deze kondschap wilde ik hier komen brengen. Maar het is goed dat wij hier nog eenmaal bij elkaar zijn, nu wij weten dat vermoedens zekerheid geworden zijn, en een beslissing onvermijdelijk

is. Weet je, Lamoraal, ik heb geen vrede kunnen hebben met ons laatste gesprek. Daarom ben ik overnacht weer teruggekomen. Want de klare dag in Brussel is al niet veilig meer.

De gravin van Egmond:

Gelukkig dat je er bent, Oranje. Nu kun je het hem ook zeggen dat hij weggaan moet, voordat die man er is. Nu hij alle macht uit de handen des Konings ontvangen heeft, zal hij Egmond zeker verderven.

Oranje

(zet zich schuin neer aan de tafel en zegt):

Gravin, doe ons de gunst en wil nog blijven. De zaak is deze, Heeren, er is nu een teerling geworpen, die, hoezeer ik het heb verwacht en hoe dikwijls ik het heb voorzegd, me toch evenzeer verwondert als u allen. Ik kan mezelf noch u ontveinzen dat gebeurtenissen nu naderen, groot en vol verschrikking. De

inhoud der komende plakkaten, de wil van onzen koning, ja, zelfs zijn allergeheimste wil die hij Alva slechts heeft toegefluisterd, zijn mij bekend geworden. Mijn spionnen hebben hun werk even wonderbaar als stoutmoedig gedaan. Wij zijn aan de vernietiging prijsgegeven. Wat mij betreft, ik ben dus geen stadhouder meer. Zelfs niet meer burggraaf van Antwerpen. Wanneer ik hier vandaan kom, ga ik over Cleef naar Dillenburg, naar mijn moeder, die me helpen zal.

(Met plotseling sterke stem)

: Heeren, wij zullen, met God, moeten strijden.

HOOGSTRATEN

(herhalend):

Wij zullen, met God, het zwaard trekken voor onze landen en rechten.

BREDERODE

(juichend):

Net wat ik altijd gezegd heb. Eindelijk. Eindelijk! Zul je me nu nog langer beletten troepen te werven, Willem.

ORANJE:
Natuurlijk niet, Bredero. Ik werf ze ook. Ik vraag je zelfs vergeving voor de zeer harde maatregelen die ik tegen een vriend heb moeten nemen. Maar Thoulouse's vreeselijk einde, het groote gevaar waarin je Hoogstraten en mij gebracht hebt door jullie doldriftig optreden, en ach, die drieduizend schapen, weerlooze burgers die jullie met hun nagels tegen Spaansche harnassen lieten vechten, - als ik daaraan denk... Begrijp toch, dat ik onze vijanden de triomf niet gunde, hun handen te wasschen in ons onschuldig bloed...

BREDERODE:
Verontschuldig je niet, Willem, en maak me niet beroerder dan ik ben. God, god, als ik aan Jans ellendig einde denk en aan de rest, breekt het zweet me aan alle kanten uit. Drieduizend dood aan onze kant en acht aan de hunne! Wat ze gelachen zullen hebben bovendien...

(Woest een kroes grijpend en hem naar de mond brengend)

: Ay, ay, als ik de wijn niet had, om dat te kunnen vergeten.

(Maar hij laat de kroes weer halverwege zinken op zijn knie)

: Ik beef voor het oogenblik waarop ik Marnix van St. Aldegonde zal zien en hij me vragen zal: wat heb je met mijn broertje gedaan? Maar Jezus, die student was zoo dapper en stralend, dat ik hem liet gaan, met zijn vagebonden. Ik had kunnen weten, dat moed en geloof het van ijzer toch niet winnen kunnen.

(Bedelend)

: Maar nu gaan we toch samen, Willem, en beter en machtiger...

ORANJE:

Wij moeten samengaan. En met beleid. Dat is onze eenige kans op behoud, en dat onze oogen straks ons land nog terugzien mogen.

(Zich nu plotseling tot Egmond wendend)

: Daarom ben ik hier nu nog gekomen, om je te zeggen: E g m o n d , k i e s . Ga met ons mede. Wij waren toch altijd in trouwe vriendschap verbonden, toen heb je ons plotseling verlaten. Dat was niet goed, maar wij willen het vergeten. Ons allen heeft de gruwel van den beeldenstorm zeer verschrikt, en jou het allermeest. Maar kom nu weer met ons. Onze strijd is eerlijk. Vechten wij niet voor alles wat onze vaderen ons gelaten hebben. Voor alle geluk wat wij in dit leven nog kunnen hebben, voor alle geluk dat wij ons volk nog kunnen geven.

HOOGSTRATEN:

Maar hoor dan toch, Egmond, wat me onlangs overkomen is. Toen ik een boer van ons goed, volgens de wetten en coutumen die vader zaliger me leerde, heb berecht en vrijgesproken, hebben die van het Hof van Gent daarvan lucht gekregen en hem des nachts uit zijn huis gesleept en hem doen hangen. Hij, Philips, deed dit, door zijn handlangers. En jij neemt dit, Lamoraal. Jij laat je handen binden. Zoo groote zwakheid bij een Nederlandsch edelman begrijp ik niet.

ORANJE:

Zeer goed zegt Hoogstraten het. Zelfs de vrijheid voor ons arme volk genade voor recht te laten gelden, weigert hij ons. En toch was ons volk tevreden met ons bestuur. Jou bijvoorbeeld, Egmond, hebben zij meer lief dan mij, omdat je hun de vrede hebt gebracht.

EGMOND

(even glimlachend):

Zoo? Ja, het is een goed volkje, hier bij ons.

DE GRAVIN VAN EGMOND

(met warme overredende stem):

Nu man, kiezen wij dan.

EGMOND

(rustig en zwaarmoedig):

Hoor mijn antwoord, Oranje. Ik heb gekozen. Vannacht is alles met zulk een groote snelheid door mijn hoofd gevlogen. De komende eeuwen zouden mij vervloeken, wanneer ik de zaak van de Kerk verliet. Waarom wij niet meer samengingen, weet je. Jouw werk in Antwerpen was des duivels. Calvinisten gaf je kerken, waaruit zij dadelijk de moeder Gods wierpen.

ORANJE

(geduldig):

Katholieken zijn wij hier ook. Als wij de lieden van de nieuwe leer eenige vrijheid geven, is dat

een zaak van wijs beleid. Wij hier kennen dit land toch. Wij hier weten dat het anders in een hopelooze strijd verscheurd zou worden. Strijd van broeder tegen broeder, van vader tegen zoon, en een zuster die niet meer weent bij het lijk van haar broeder, maar lacht omdat de ketter in bloed en pijn gestorven is. Verschrikkingen erger dan die der Openbaring. Wat deed ik anders dan hem beletten, al deze rampen en razernijen over ons te brengen, vanuit zijn veilige verte.

BREDERODE

(blank):

Vanuit zijn kleine kabinetje, stinkend naar zijn knoflookadem.

ORANJE:

Een stroom die niet meer te stelpen was, heb ik getracht in een veilige bedding te leiden. En jij en ik die tezamen Alva kunnen weerstaan, wij zouden niet sterk genoeg zijn om de kerk voor alle schennis door ketters te bewaren?

EGMOND

(het hoofd schuddend):

Niet sterk genoeg! Er zullen er steeds meer komen. Zij willen geen volgzame kinderen Gods meer zijn. Zij zijn ruw en rauw, en aanbidden een God die het bedenksel is van hun koude hoogmoed. Daarom honen zij onze priesters, daarom haten zij de beelden en kleuren van onze kerken, haten zij bloemen en geuren, Gods eigen gaven, die wij hem terugbrengen, haten de zoete stemmen onzer vrome vrouwen die Christus en Maria onvermoeibaar jubelend eeren, haten zij alles wat mij, zondaar en ruwe soldenier, ach, altijd eindeloos droomen deed.

BREDERODE

(Oranje bij den arm grijpend):

Ga mee, Oranje. Laat deze zwakkeling. Om vrouwen en coleurkens vergeet hij de Spaansche inquisitie, vergeet hij zijn eigen eer, en ja, zijn eigen moorddadigheid.

(Zich tot Egmond wendend)

: Ik zal jou wat zeggen, Lamoraal. Een nieuwe God inderdaad! Weet dat ook ik de beelden uit mijn kerken wierp. Mij docht dat ze begonnen te stinken, naar roet, naar bloed en pijn, ik zag er holle huizen achter met ingeslagen vensters. Ik deed ze weg. Een nieuwe God inderdaad, niet meer die van vrome vrouwtjes en onhuwbare dochterkens, maar een God die een Geus is, de Groote Geus daarboven,

(terwijl een plotseling grimas zijn gezicht vertrekt)

en die waarschijnlijk niet bestaat. Ga mee, Willem. Laat hem zijn lot. Maar het onze nemen wij in onze handen.

EGMOND:

Moorddadig noem je me, Breero. Maar mijn

Schepper kent me beter. Die weet dat in mijn hart geen wreedheid is. En toch zal ik het weer en weder zijn.

(Plotseling opstaand en zijn hand profetisch opheffend)

: Want als ik mij bedenk, dat een dier duistere kerels zijn vuile klauwen slaat aan het beeld van Moeder Maria, en met zijn beschubde vischverkoopersmes kerft in de beeltenis harer heilige borsten, waaruit onze God het eerste lieve leven dronk, dan - ik ben een Roomsch ridder - dan zeg ik, dit geschiede dan, maar niet voordat ik voor haar gevallen ben en gestorven.

(Zijn gelaat neemt een starre extatische uitdrukking aan.)

Wanneer ik dan eindelijk na volbrachte dienst mag neerknielen aan Haar voeten, zal ze mij zeggen: Egmond, ik weet dat je een dapper ridder waart, en dat mijn eer je slapelooze nachten heeft bezorgd, omdat ik dingen moest vragen voor mij en mijn kind, die een eerlijk krijgsman vreemd vallen. Maar nu is alles goed, en het zal vrede zijn. Kom nu in deze vrede. Kom zien hoe zelfs zij die in verblinde wil mij smaadden, hier wakker werden en zagen dat er voor hen vergeving was. - En daarom ben ik van ridder tot rechter en beul geworden... een beul...

BREDERODE:

Hoor je dat, Oranje? Zoolang we Egmond kenden, is hij verliefd geweest. Maar nu zakt hij af tot houten beelden. Zeg, Lamoraal, waar staat die houten meid, die de liefde van je lamme ouderdom is? In welke kerk, welk klooster? Dat ik haar ook bezien kan?

DE GRAVIN

(smeekend):

Oranje, spaar mij en mijn man zulke grove woorden.

ORANJE:

Zwijg, Breero.

(Met een laatste poging zijn arm grijpend)

: Egmond, luister toch. Naast de kerk, aan wie niets kwaads geschieden zal, is er hier dit land, dit volk, temidden waarvan wij kinderen, knapen zijn geweest. Ook dit was liefelijk. Ik herinner me nog hoe je mij als kleine eenzame en naar moeder verlangende page over mijn haren streelde, jij, de stralende jonge ridder, je keek lachend op me neer terwijl ik naar je opzag en je schoone beeld zich langzaam in mijn tranen verwaasde. En toen wij later vrienden werden, en wij samen gloeiden om de onrechtvaardigheden van het Spaansch bestuur, en om onze liefde voor dit volk der Nederlanden. Zang en snarenspel, en zon die zonk achter de kruinen van onze tuinen. Egmond, wat al

herinneringen! Wij moeten toch strijden om dit te behouden. Dit land, waar wij bijna gelukkig waren.

(Met stijgende hartstocht)

: Daar behooren allen bij. Bedenk toch: de burgers, de zielen die hier leven, heeft God toch altijd naar zijn gelijkenis geschapen, op welke wijze zij hem dan aanbidden mogen. Hij geeft geen ziel aan de een, om die den ander te weigeren. Allen zijn wij nu verloren.

(Zijn arm loslatend en met snijdende stem)

: En het eerste bloed dat men zich als voorbeeld heeft gedacht, opdat siddering en verlamming van angst allerwege zij, is het jouwe, Egmond, en het mijne, en dat van deze vrienden hier. Hoe rijk en rood het stroomen zal over de planken van het schavot op de Grand Place.

GRAVIN VAN EGMOND

(met een kreet haar handen voor haar ooren slaand):

Zeg dat niet, Oranje. Zeg dat toch niet.

EGMOND:

Hoor dan hoe lief ik dat volk, dat land heb, Oranje. Zoo lief, dat ik het om mijn leven te redden, niet verlaten zal. Jij kunt dat doen. Je bent jonger dan ik, en je bent een Duitscher. Je kunt daarheen gaan, waar je eigen moeder en je zusters en al je verwanten je ontvangen zullen. Maar ik ben oud en moe. Ik ben zoo moe, dat - zooals mijn vrouwe getuigen moge - ik menigmaal gewenscht heb elders te mogen zijn. Maar dat is de broosheid des menschen. Nooit verloochen ik daarom het eeuwig recht der Kerk, en de eeuwige zaligheid waarin ik rust zal vinden van mijn zorgen. Maar hier op aarde -

(zijn handen met open palmen uitstrekkend)

: gun me, Oranje, thuis te sterven. Als mijn vijand Alva zijn moedwil aan me doet, voordat de koning dit verhoeden kan, laat het dan hier gebeuren, hier in mijn stad en mijn land en temidden van mijn volk dat om me weeklagen zal. - Dat is me liever dan huiverend te moeten zwerven in den vreemde.

GRAVIN VAN EGMOND:

Nooit denkt die man aan mij, de zelfzuchtige!

ORANJE

(opstaand):

En dus hebben wij nu alles besproken. Er is geen reden om hier langer nog te blijven.

(Plotseling Egmond prangend omhelzend)

: Vaarwel vriend, verlorene, verlorene hier op aarde.

EGMOND

(hem verwonderd van zich afhoudend):

Waarom schrei je, Oranje. Die tranen heb ik niet meer aan je verdiend. Ik sprak veel kwaad van je.

ORANJE:
Ik schrei Lamoraal, omdat ik de genegenheid voor jou niet uit mijn hart kan scheuren. Vaarwel, en tot weerziens in een beter en vriendelijker leven.

HOOGSTRATEN:
Vaarwel, mijn Lamoraal. God behoede je in dit vreeselijk gevaar. En vergeef me mijn drift en booze woorden.

BREDERODE

(luchtig):

Adieu, adieu. En als je dan niets meer dan het leven te verliezen hebt, je zegt het hem nietwaar, je schreeuwt het in zijn tronie: ik vergat nog, Heer Hertog, de groeten van Graaf Brederode over te brengen, en U Christelijk te waarschuwen dat als hij je krijgt, hij je gele vel met haar en al over zijn trommen laat spannen. Ay, ay, verdoemd zal ik worden als ik dat niet doe.

EGMOND:
Ik groet de Heeren zeer. - ik zend een knecht die U een veilige en geheime uitgang zal wijzen. Ga mee, Sabine!

(Weggaand, keert de gravin van Egmond zich om, haar bleek gezicht van stille tranen nat, en met bevende stem)

: Antoine, Hendrik! Vaarwel Oranje, vriend die ik als knaapje aan mijn schoot geleend zag. Dank voor je komst, al mocht ze niets verhelpen.

(Holle snikken breken haar stem.)

ORANJE:
Reken op me Sabine, altijd en overal, en wat ook gebeure.

(Egmond en zijn vrouw gaan.)

BREDERODE:
Nu wordt het wel onze tijd. Ik heb Egmond wel zeker voor de laatste maal op aarde gezien. Hij was goed, met zijn bloemekens en zijn kinderkens.

(Met slagen van zijn vuist op zijn borst)

Hier, hier doet het me zeer, van de snikken die ik om hem bedwingen moest, om zijn lot, zijn domheid en zijn droomen. - Maar kom, Antoine, een vertrouwde herberg wacht ons, met vrouwtjes die ons den tijd tot morgenavond met zang en wijn verdrijven zullen. Er zijn erbij die me voor tien minuten den dood vergeten doen, zoo lief kunnen ze lachen en zoo diep kunnen ze kussen. - En God onze Geus is groot, maar wij moeten toegeven dat hij maar weinig troost geeft. Die moet ik eerst nog op aarde halen.

(Diep ademhalend)

: Ik wil vannacht nog drinken, ik wil zingen, ik wil nog veel zeggen. Ach neen, niet meer tegen jullie, maar tegen een vrouw wier hart ik kloppen hoor, tusschen haar ademteugen, zooals ik als knaap de kerkklokken hoorde door het ruischen der boomen rond ons Huis te Vianen. Ik heb geleefd, maar nooit genoeg en

en altijd slecht. - Zeg Willem, wat geloof jij eigenlijk van die groote Geus, die wij het heilig huishouden van Egmond achterna sturen? Zou hij eigenlijk wel bestaan, en zou hij zoo wraakzuchtig zijn als onze burgers hem noemen? Arme Breero, dan.

ORANJE:

Hij moet bestaan, Hendrik. Ik heb hem te dikwijls ontmoet, het meest misschien in de smarten. Maar dan heeft mijn hart altijd geweten dat verdoemenis zijn wezen niet was. Dat is Alva's God en die van de predikanten van Antwerpen.

BREDERODE

(dronken wankelend, zich aan de tafel vasthoudend opstaand):

Gelukkig: dus niet verdoemd. Jouw woord had altijd veel belang voor me. Om zoo te zeggen:... het woord van den Evangelist...

(Als hij zijn evenwicht gevonden heeft, op zijn vingers tellend)

: Niet bestaand, dan komt het afscheid veel te vroeg, want het beidt niet lang meer. Verdoemd, maar dat is onrechtvaardig; er moet toch ergends iemand weten dat mijn hart altijd gloeide. - Vergiffenis: maar dat kan men niet weten, - wat weten we? - Ik ga het aan die vrouwtjes vragen,... ik wil het iedereen gaan vragen....

(De dienaar Adolf komt op)

: Wanneer de hooge Heeren me volgen willen.

Wagner en Verdi
Door Norbert Loeser
(Slot)

Reeds eerder hebben wij getracht, het verschil tusschen idealisme en realisme te omschrijven door Verdi's aard met Schiller's geaardheid te vergelijken. Gedeeltelijk, omdat Verdi's in donker gehulde figuur dàn het meest plastisch wordt, wanneer licht van buiten op haar valt. Te dicht nog zijn de sluiers om Verdi's gelaatstrekken, dan dat het ons op het oogenblik zou kunnen gelukken, het licht op te vangen, dat zij van binnen uitstralen. Het was vrij gemakkelijk, den componist tegenover den dichter te plaatsen, omdat de woordkunst zich voor de idealistische instelling beter leent dan de muziek. Aan de andere kant zit er iets onbillijks in deze methode, twee figuren, die zich ieder op een andere manier uitdrukken, met gelijke maatstaven te meten. Hier, bij Wagner, kunnen wij twee musici, twee meesters der dramatische muziek, confronteeren, en het verschil zal daardoor nog duidelijker in 't oog loopend worden.

Idealisme, pessimisme, mythos - het zijn de steunpilaren der 19de eeuw; geen wonder, dat zij alle drie in R. Wagner's werk vertegenwoordigd zijn. Ook hier begint hij met een dubbelzinnigheid, die ons in het begin onze taak eenigszins bemoeilijkt en compliceert: hij gebruikt voortdurend en bij voorkeur de realistische terminologie. Volgens zijn boeken en zijn drama's gaat het bij hem om ‘het leven’ en om ‘den mensch’. Maar daarvan kan immers geen sprake zijn. Menschen - menschelijke wezens in die beteekenis, die voor ons natuurlijk is - heeft Wagner nooit ten tooneele gebracht, en wat het leven aangaat, zoo verschijnt het bij hem in die gedaante, die het twee stappen van het niets verwijderd aanneemt, het is bij hem een soort maan in haar laatste kwartier. Bij Wagner kunnen wij over het idealisme en het pessimisme

nog meer leeren dan bij Kant of Schopenhauer. Juist hier, waar het niet gesteund wordt door een phenomenale denkkracht kunnen wij het innerlijke mechanisme met groote exactheid gadeslaan en de stem van den idealist zuiver beluisteren. Ortega y Gasset heeft in zijn essay 'Kant zur Psychologie einer Philosophie' reeds aan het groote probleem geraakt, door de instincten, die Kant tot zijn stijl van denken brachten, te belichten. Hij veronderstelt, dat er een zekere affiniteit moet bestaan tusschen het wezen van een idee en het wezen van den mensch, waarin deze idee zich gaat vestigen. Een gedachte van verstrekkende gevolgen, die ons in staat stelt, over het wezen der ideeën en der menschen op een andere manier na te denken. Bij Kant, die een kolos aan hersenkracht was, wordt er tenslotte een bepaalde denkstijl geschapen, maar bij Wagner overheerschen de instincten den geest, en het zijn lang niet altijd voorname instincten, die in deze geestelijke vermomming optreden. Dat aan de idealistische houding actie en propaganda onafscheidelijk verbonden zijn (zooals reeds betoogd in 'Schiller en Verdi'), had ons direct moeten waarschuwen.

Op de kortste en daardoor eenigszins paradoxale formule gebracht, kunnen wij zeggen: Het idealisme is een au fond anti-geestelijke houding. Den geest tot heerscher, neen, tot dictator te proclameeren, te vergen, dat de dingen zoo moeten zijn als wij - wie is deze wij? - het wenschen, is een attentaat op den geest. De echte, kenniszoekende, is te bescheiden en te trotsch tegelijk, om over alles en allen te willen regeeren. De 'practische Vernunft' is een contradictio in adjecto, de rede ontdoet zich in dezelfde mate van haar zelfstandig wezen als zij probeert 'practisch' te zijn. Als iedere echte drang naar kennis is de geest 'belangeloos', dat wil zeggen, hij vindt zijn belangen, zijn wenschen en zijn voldoening in zichzelf. Zooals 'l'art pour l'art' de eenige mogelijkheid blijft, dat de kunst invloed uitoefent buiten haar plaats van ontstaan en toch kunst blijft, moet het consequenterwijze erkend worden, dat deze stelling ook voor het denken opgaat; er bestaat ook een 'l'esprit pour l'esprit'. Het onzuivere is, dat zich in het idealisme bepaalde instincten van een 'absoluten geest' bedienen, om niet door de rede gedicteerde belangen te verwezenlijken. De idealist plaatst den geest op

een zoo hoog voetstuk, om hem des te gemakkelijker uit den weg te kunnen gaan.

Het probleem wordt misschien eenvoudiger en overzichtelijker, wanneer wij het woord ‘geest’, waaraan al te veel onecht pathos kleeft, vervangen door een soberder, maar juist daarom treffender terminus ‘denkinstinct’. Ook de wil tot denken, de mogelijkheid en bekwaamheid tot denken is een instinct, weliswaar een instinct van hoog gehalte, dat zich vrij laat ontwikkeld heeft en nog heden bij vele menschen slechts rudimentair ontwikkeld voorkomt. Maar daarom toch een instinct waaraan heel ons lichaam, wordt dit instinct actief, aandeel heeft. Zoo innerlijk uiteenloopende figuren als Napoleon, Goethe, Beethoven, Tschaikowsky, Mahler e.a. berichten overeenstemmend over het feit, dat geestelijke en lichamelijke activiteit gelijktijdig optreden. ‘Das Sitzfleisch’, zegt daarom Fr. Nietzsche, ‘ist die eigentliche Sünde wider den Heiligen Geist’. Het leven vanuit het denkinstinct heeft zijn eigen stijl en geaardheid, het kent zijn eigen gevaren en triomfen. Dit soort leven ontstaat, wanneer het denken een verbond aangaat met den bewusten wil van den mensch, waarin de andere instincten dienstbaar gemaakt worden aan de eischen van het redelijke. Ook kennis geeft macht, een macht weliswaar, die niet op heerschappij en onderwerping uitgaat, een fijnere, subliemere, in één woord ‘vergeistigte’ macht, die niet lichter te veroveren en te handhaven is dan iedere andere vorm van macht. Een anti-geestelijke houding ontstaat daarentegen, wanneer het denken ondergeschikt wordt gemaakt aan minder voorname instincten. Maar het gevaarlijke in de houding van het idealisme schuilt in het feit, dat de idealist pretendeert, uitsluitend voor den geest te leven - en het omgekeerde doet. De manier reeds, waarop het idealisme het kennisprobleem stelt en oplost, toont het onmiskenbaar. Voor den idealist presenteert zich het probleem niet door de vraag: ‘Hoe is kennis mogelijk?’, maar ‘Hoe kunnen wij vergissingen voorkomen’?, daar hij niet beseft dat de vergissing vaak de ingang tot de waarheid is. En de oplossing luidt voor hem: ‘De rede heeft de wereld te vormen, niet te doorgronden. Want de realiteit is slechts schijn, vol fouten en gebreken.’ Hij ziet dus principieel van waarachtige kennis af, en noemt dit een geestelijke houding.

De ‘scheppende geest’ is juist iets anders, is meer dan enkel denken, is een actie, waaraan heel het menschelijk organisme zijn krachten geeft. In feite - vandaar de behoefte aan propaganda en actie - domineeren machts- en veroveraars-instincten, die het denken als middel, niet als doel gebruiken. En een strijder, die niet met open vizier, maar vermomd strijdt, is zwak. De realiteit zal alleen diegene verloochenen, die haar in al haar aspecten niet kan verdragen. Vandaar, dat het idealisme met het wantrouwen begint, vandaar, dat idealisme en pessimisme bij elkaar hooren. Men heeft de 19de eeuw om haar haast roekelooze eerlijkheid geprezen. Zekerheden, waar bijna alle begrippen omgedraaid en mishandeld worden, is men over 't algemeen onoprechter dan 50 jaar geleden. De afgeloopen eeuw had inderdaad den moed, bij monde van haar zuiverste zonen, het slechte slecht te noemen. Maar de denkers der 19de eeuw beweerden, dat het slechte het eenig werkelijke is: ‘Le monde est malade - et pour le reste, c'est de la souffrance’.

Wagner's theoretische geschriften logenstraffen de lofzangen op de eerlijkheid onzer voorvaderen zeer sterk. Hier is het masker vrij doorzichtig, de wil tot propaganda en verovering komt overal om den hoek kijken. Of men zijn ‘literaire’ werken als ‘Pilgerfahrt zu Beethoven’, of dat men zijn ‘problematische’ boeken bestudeert, het gemis aan intellectueele redelijkheid is opvallend. De neiging, op alles kritiek uit te oefenen, tegenover zichzelf echter geen kritiek te tolereeren, treedt vrij sterk op den voorgrond. Wagner anticipeert ook hierin een houding, die heden ten dage niets ongewoons meer heeft. Het meest kenschetsend is zijn omvangrijk werk ‘Oper und Drama’. Het is niet noodig, over de stellingen, die Wagner hierin formuleert en verdedigt, te discussieeren. Zij zijn te weinig gefundeerd, om een dieper er op ingaan te rechtvaardigen. Hier zien wij de ‘praktische Vernunft’ in volle vrijheid haar niet ongevaarlijke gaven ontplooien. Hier wordt de realiteit zoo lang vervormd, tot zij in het door den auteur ontworpen schema past. Van foutieve praemissen met veel élan, agitato e con brio, uitgaande, komt Wagner - o, wonder! - precies tot de conclusies, die zijn houding rechtvaardigen. Kant's aanval op de realiteit is daarmee vergeleken naar verhouding onnoozel en zachtzinnig. Met één penne-

streek veroordeelt Wagner de heele ontwikkeling der instrumentale muziek van Pergolesi tot Mendelssohn. Hier blijkt het ook, dat Wagner geen musicus van origine, geen ‘geboren’ musicus is. Wie zoo minachtend en kleineerend over muziek kan schrijven, heeft nooit het wonderbaarlijke mysterie der klankenwereld beleefd en in hart en hoofd gedragen. Een andere pennestreek veroordeelt de dramatische en lyrische poëzie van Dante en Shakespeare tot Heine en Ibsen. Een derde de beeldhouw- en schilderkunst. Over blijft het ‘Gesamtkunstwerk’ - en hier ligt de kern van het geheel: deze reusachtige Herculesdaad heeft een reactionnair karakter. De in eeuwen verworven zelfstandigheid der kunsten, de immense rijkdom aan wijsheid en schoonheid, die wij daardoor vergaard hebben, dient volgens Wagner opgegeven te worden, terwille van een primitieven vorm van drama, die duizenden jaren geleden het hoogste in de kunst bereikbare was. De verkeerde voorstelling, die Wagner van de oud-Grieksche tragedie heeft, dient hem als fundament, waarop hij zijn postulaten opbouwt: zonder er mee rekening te houden, dat wij de oude Grieken niet meer zijn, niet meer kunnen noch willen noch mogen zijn - de realiteit gaat hem immers niets aan - proclameert hij de suprematie van het tooneel boven de andere kunsten in den vorm van het ‘muziekdrama’. Hetzelfde procedé, dat hij reeds in ‘Mein Leben’ toegepast had, viert ook in deze boeken triomfen: Wagner deelt de menschen en dingen in twee categorieën in: goed en slecht; goed is, wat voor Wagner nuttig is, slecht, wat hem schade berokkent. Inderdaad, een overzichtelijke en eenvoudige formule voor het wezen der wereld. De hoovaardigheid van het idealisme kan niet overtuigender gedemonstreerd worden. Bij Ibsen, bij Schopenhauer staan deze elementen meer op den achtergrond, hun denkvermogen is oneindig veel grooter, maar het gebrek aan echte objectiviteit, het jongleeren met subjectiviteit en objectiviteit, de wil, de wereld te herscheppen in plaats van haar te doorgronden, of haar te ontvluchten, als haar te beheerschen niet mogelijk blijkt, spelen ook bij hem een groote rol. Met deze denkers vergeleken is Wagner een dilettant van reusachtige afmetingen. Dat is op zichzelf eerder een voordeel. Ook Goethe was een dilettant, ook Nietzsche, de wereld en vooral het rijk der

kunst heeft aan enkele groote dilettanten meer te danken dan aan honderd kleine vaklieden, ofschoon de waarde van den bescheiden vakman niet onderschat mag worden. Maar Wagner's ongebreidelde naïveteit, die hij als resultaat van objectief denken opdischt, vermengd met het gepassioneerde élan, waarmee hij deze kennis de wereld inslingert, zijn niet zonder gevaar. Juist de geweldige, meesleepende kracht, de weergalooze storm, die door deze boeken waait, en die van de reusachtige vermogens van dit fascineerend genie getuigenis afleggen, hebben het gevaar zoo groot gemaakt. Maar toch had Wagner de wereld niet zoo spoedig en zoo volledig kunnen veroveren, indien deze wereld niet rijp geweest was voor een veroveraar van zijn natuur en temperament. Niet rijp was zij voor een mensch als Verdi.

Bij hem vinden wij van al deze dingen niets. Hij theoretiseert weinig of niet, hij weet, dat het scheppende en het critische vermogen tegenovergestelde menschelijke functies zijn, die hoogst zelden in één persoon vereenigd zijn, zonder elkaar op te heffen. Waar hij - noodgedwongen - tot oordeelen geroepen wordt, is hij zakelijk, eerlijk, oprecht; geen groote naam, geen nationale of andere roem kunnen zijn blik vertroebelen. Hij wijst - bij allen eerbied - op zwakke plekken bij Beethoven, bij Rossini - voor een Italiaan toendertijd een ongehoorde koenheid. Maar hij schrijft: ‘Het geeft niets, om Rossini wat onder de loupe te nemen; hij is groot genoeg om het te kunnen verdragen.’ Dat is een voornaam standpunt: geen critiek, om te kleineeren, alleen gróóte menschen zijn een waardig onderwerp voor critiek. Hij deinst er niet voor terug, te verklaren, dat de muziektheoretische boeken herzien moeten worden. ‘Lang niet alles, wat over harmonie en contrapunt geleerd wordt, is juist.’ Maar geen radicalisme en geen nihilisme; hij wil verder ontwikkelen en opbouwen. ‘Das Kunstwerk der Zukunft’ ziet hij eenigszins sceptisch; voor hem blijft de ware substantie der muziek de melodie, ‘die noch antiek noch modern is’. Zijn leerplan voor het conservatorium van Napels is een toonbeeld van paedagogische wijsheid. Hij verlangt een samengaan van de hoogste kennis der strenge vormen (vooral de fuga) met de hoogste scheppende vrijheid. Hij vergt een diepgaande en grondige litteraire en poëtische studie van den musicus. De

synthese van vrijheid en gebondenheid, die hij overal nastreeft, plaatst hij ook hier op den voorgrond. Hij weet ook in zijn leven deze kloof tusschen de altijd buitenissige positie van den kunstenaar en de gewone menschelijke waardigheid te overbruggen. ‘De kunstenaar kan het niet tot respectabiliteit in de burgerlijke beteekenis brengen,’ zegt Th. Mann. Inderdaad, Wagner's leven bewijst het afdoende. Vagebond, zwerver, van Riga naar Bordeaux, van Londen naar Venetië, bedelaar en aalmoesontvanger tot aan het eind van zijn leven, - zoo is het aardsche bestaan van R. Wagner. Dit leven is noch schoon, noch waardig. Maar Verdi bewijst het tegendeel. S. Agatha is de plaats, die hij, als de reus Antaeus, alleen met zijn voeten hoeft aan te raken, om zijn krachten opnieuw te voelen groeien. Een voorbeeldig landbezitter, een welgesitueerd heer is deze G. Verdi, zonder daarom minder eenzaam, minder demonisch, minder geniaal te zijn. Verdi's onstuimige kracht wil zich bindingen opleggen, om niet in anarchie te geraken; Wagner kan alleen in onbeperkte vrijheid zijn geweldige gaven ontplooien. Verdi leert onafgebroken; Wagner acht zich, in het bewustzijn, iets heel bijzonders te zijn en te geven, van deze moeite ontslagen. Wagner heeft iemand noodig, die zijn werken speelt, wil hij voor een ietwat veeleischend publiek iets van zijn composities laten hooren; terwijl hij in financieel benarde omstandigheden verkeert, laat hij Klindworth expres uit Londen komen, om fragmenten uit zijn werk ten gehoore te brengen. Bij al zijn litterairen aanleg beheerscht hij, ondanks zijn herhaaldelijk vertoeven te Parijs, de Fransche taal zeer gebrekkig. Verdi ontwikkelt zich van een natuur tot een cultuur, Wagner laat zich, ook in den persoonlijken omgang, gaan. Zeker, een mensch die alleen in de hoogste extasen zichzelf is, als Wagner, heeft het inderdaad moeilijk, om tot een alledaagsche houding te komen. Maar ook Verdi is een mensch van geweldige innerlijke spanningen, en toch slaagt hij er in, zichzelf een aanvaardbaren vorm te geven. Wel dondert en bliksemt het tusschen de regels van zijn brieven, wel is hij, als hij van het werk bezeten is, onbuigzaam en driftig, maar hij breekt al te felle onstuimigheid door een ironie, die van goedhartige zachtheid tot striemenden hoon alle nuances ter beschikking heeft. En zoo, als zich Verdi en Wagner in hun

dagelijksch leven toonen, verschijnen zij ook in hun werk. Thans is het oogenblik gekomen, om na al deze schermutselingen aan de peripherie tot het centrum van hun wezen door te dringen. Wij hebben het reeds naar vorm en klanktaal besproken, thans gaat het om de substantie. Wat wordt er met deze vormen, met deze klanktaal uitgedrukt?

Het eerste wat ons, van buiten hun muziekdrama's naderend, opvalt, is het verschil tusschen Wagner's eenzijdigheid en Verdi's veelzijdigheid Op de vroege ‘Rienzi’ en de ‘Meistersinger’ na haalt Wagner al zijn onderwerpen uit de Noordsch-Germaansche mythologie. Dat is niet uitsluitend uit het karakter van zijn tijd te verklaren, die een groote voorkeur voor het romantisch-nationale had. Deze eenzijdigheid van Wagner vormt het innerlijk noodzakelijke tegenwicht tegen zijn veelzijdigheid in het opnemen van indrukken. Had Wagner niet de kracht gehad, al die stroomingen, die zijn overgroote sensibiliteit onafgebroken opvangt, in een bedding te leiden, hij had in deze draaikolk moeten verdrinken. Alles, wat hij onophoudelijk, automatisch haast, in zich opneemt, wordt in deze eene richting omgewerkt. Door deze eenzijdig-manische macht verheft zich zijn genie boven het comediantische in het scheppende. De comediant, de mimus, is echo en reflex, hij weerkaatst, wat hij opvangt, zonder het in eigen gedaante te transformeeren. Wagner's bijzonderheid ligt juist in deze ontzaglijke eenzijdigheid. Van ‘Rienzi’ afgezien concentreert hij al zijn kracht op negen groote werken, in denzelfden tijd schrijft Verdi tegen de dertig opera's. Wel hielp Wagner de situatie in Duitschland: Niemand vroeg om zijn werken, hij had volop den tijd om te experimenteeren, want de opera was toen nog altijd voor den doorsnee-Duitscher een ietwat vreemdsoortig gewas; Verdi, in het klassieke land der opera levend, zeer populair door zijn teksten, die de nationale hartstocht van het risorgimento hielpen ontvlammen, was tot deze haast angstwekkende productiviteit gedwongen. Maar hoe vrijer hij wordt en hoe rijper, hoe grooter ook zijn financieele onafhankelijkheid, hoe meer verlangzaamt hij zijn werktempo. Dit uiterlijke verschil in productiviteit is echter niet de hoofdzaak; wij hoeven alleen een reeks van titels bij Verdi willekeurig op te sommen, om de innerlijke veelzijdigheid te begrijpen: ‘La Traviata’,

‘Macbeth’, ‘Aida’, ‘Don Carlos’, ‘Simone Boccanegra’, ‘Otello’, ‘Luisa Miller’, ‘Rigoletto’ - in ieder tijdperk, in ieder land was Verdi thuis, in deze totaliteit alleen met W. Shakespeare te vergelijken. Zijn onuitgevoerde ontwerpen gaan van Euripides tot Poechkine en Chateaubriand - inderdaad een verbijsterende universaliteit! Juist hij, die zijn stijl, van jeugdinvloeden afgezien, geheel en al uit zich zelf ontwikkelt, behalve een kleine marge van Franschen invloed, juist hij, die in zijn taal zoo eenzijdig is, gebruikt deze eene taal, om overal in de wereld verblijf te houden. De oorzaak hiervan ligt in de geheel verschillende aard van hun visie op de wereld, in het verschil, wij hebben het reeds aangeduid, tusschen het pessimistisch-mythische en het realistisch- dramatische wereldbeeld.

Wagner's stijl is - van de treffende situaties, die hij telkens weet te ensceneeren, afgezien - au fond meer episch dan dramatisch. Dat verklaart ook het breed-stroomende van zijn stijl tegenover het toegespitst-puntige, sterk dramatische werk van Verdi. De manier alleen, waardoor hij zich genoodzaakt ziet, uit de oorspronkelijke opera ‘Siegfried's Tod’ de kolossale tetralogie van de ‘Ring’ te vormen, toont ons, dat hij hier den weg van den epischen dichter bewandelt - hij verhaalt; de menschen - of beter, de figuren, die zijn werken dragen - zijn in hooge mate van tevoren vastgelegd; hun aard verandert niet, zij zijn in goed en kwaad gedetermineerd. De strakke dialoog, het spel tusschen rede en antwoord komen wij nauwelijks tegen. In lang uitgesponnen monologen spreken zijn helden en Goden, in monologen ook dan, wanneer zij niet alleen op het tooneel staan. Zoo vinden wij ook bij Wagner weinig ensembles, en vooral geen ensembles, die verschillende stemmingen en gevoelens weten te combineeren. Zijn ensembles zijn decoratief, zooals het ‘Rheintöchter’-terzet, als het ‘Walküren’-ensemble, en zelfs het quintet uit de ‘Meistersinger’ is half decoratief. Stukken als de geniale quartetten uit ‘Rigoletto’ of ‘Otello’, als de geweldige finales van ‘Aida’ en ‘Don Carlos’, als de wonderbaarlijke ‘Falstaff’-ensembles heeft Wagner niet geschreven. Het dramatische element vraagt om uiterste concentratie, en juist deze factor is bij Wagner zwak vertegenwoordigd. Een zoo ‘dramatische’ gebeurtenis als de ‘Sängerkrieg’ in ‘Tann-

häuser' wordt bij hem een naast-elkaar, niet met- of tegen-elkaar. Wagner heeft een zeer langen adem, hij moet alles duidelijk zicht- en hoorbaar maken, dit als uitvloeisel van zijn mimus-genie. Wat Verdi aan handeling in drie recitatief-zinnen afdoet, brengt Wagner uitvoerig ten tooneele. Hij houdt van die uitvoerigheid, die ons niets bespaart, in sommige opzichten de film-stijl anticipeerend, die ook te kampen heeft met een te veel aan duidelijkheid. Het is niet voldoende, dat wij weten, dat Siegfried zich verplaatst, wij moeten de 'Rheinfahrt' zien en hooren, en zoo ontstaat er een van de vele 'interessante' tafereelen, waaraan het werk van Wagner zoo rijk is. En op dit terrein is hij onovertroffen: hoe hij een fascineerend en boeiend tafereel uit de eenvoudigste gebeurtenis weet op te bouwen, is zonder voorbeeld in de muziekdramatische literatuur. Maar al deze trekken blijven nog tamelijk aan de oppervlakte. Wagner's werk alleen als muziek of zelfs als muziekdrama te benaderen, voldoet niet. Hij verklaart zelf, dat zijn werk meer dan muziek behelst. Het gaat hier vooral om het mythische karakter van zijn werk en om de idee der 'Erlösung'.

Wij hebben over Wagner's idealisme reeds naar aanleiding van zijn geschriften gesproken, wij vinden het ook in zijn scheppend werk terug. Hier is het voornamelijk het verheven pathos, de extatische atmosfeer, waarin alles bij hem ademt, begrippen als 'höchste Tugend', 'höchste Reinheit', 'hehrster, wonnigster Held' in één woord, de opeengehoopte superlatieven, die zijn drama's hun idealistisch karakter geven. Het is niet het 'Pathos der Distanz', niet het door ironie gebroken, door soberheid en eenvoud (de eenvoud achter de gecompliceerdheid) omhoog en in de verte gerukt pathos, dat wij bij Wagner vinden, hier is alles meesleepend, dwingend, omverwerpend, tyranniseerend. De subtielste middelen en de meest uiterlijk overredende weet Wagner met even groot meesterschap te hanteeren. Naast intieme en verborgen schoonheden, naast heimelijk en over lange afstanden opgevoerde spanningen, die tot in het ondraaglijke en benauwende volgehouden worden, vinden wij de overdonderende, de oorverdoovende klanken, de 'Infanteriemusik' die alles verstikt in de schitterende klankpracht en praal van het koper. Ook in Wagner's instrumentatie zijn primitiviteit en raffinement

tot een fascineerend en haast bedwelmend geheel verweven. Idealisme en pessimisme hooren bij elkaar, was onze meening. En ook het larmoyante, het zelfbeklag, het medegevoel eischende smartlied. Op zichzelf, naar zijn doelstellingen te oordeelen, is het idealisme de meest altruïstische houding, die voor den mensch weggelegd is. De idealist stuurt op een wereld en levenssituatie aan, die hem en zijn activiteit overbodig maakt. Maar dat is slechts schijnbaar en hoort bij de gevaarlijke maskerade, die het idealisme kenmerkt, en waardoor het voor velen zoo verleidelijk werkt. Want geen menschelijk wezen, hoe geaard ook, streeft in waarheid naar een situatie, die hem al zijn noodzakelijke levensvoorwaarden ontneemt. Geen grooter ongeluk voor den pessimist, dan een menschheid, die hem geen aanleiding meer tot klachten geeft. De pessimist heeft een atmosfeer noodig, die hem ongelukkig maakt. Maar zonder eenig houvast kan de mensch, ook de meest pessimistische, niet bestaan. Tschaikowsky, toen hij met Schopenhauer's hoofdwerk voor het eerst kennis maakte, was terecht zeer verwonderd, dat deze wijsgeer de zelfmoord afkeurt. Logisch doorgedacht, kan de ‘Verneinung’ der wereld tot niets anders leiden dan tot de vlucht uit deze wereld. En de truc, die Schopenhauer door zijn begrip van de ‘Urwille’ gebruikt, om aan dit dilemma van ‘Lebensverneinung’ en afkeuring van de zelfmoord te ontkomen, is niet overtuigend. Het Christendom is consequenter, door de waarde van het leven van begin af aan buiten het leven en deze aarde te plaatsen. Zoo blijft tenslotte voor het pessimisme niets over dan de ‘verlossing’. En hier zien wij, dat alleen een zwak en naar verval neigend leven zich zulke vormen schept ‘Pessimisme, Erlösung, Sympathie mit dem Tode’ - ziedaar de kenmerken der romantiek, de kenmerken tevens van Wagner's werk. ‘Sympathie mit dem Tode’ - niemand, die eenigszins bewust leeft en niet blind en doof als een slaapwandelaar, door het wezen der wereld gaat, zal het zonder deze sympathie kunnen stellen. Ons leven is dagelijks een cirkelgang van sterven en herrijzenis: ‘Und solang Du dies nicht hast, / dieses Stirb und werde, / bist Du nur ein trüber Gast / auf der schönen Erde’, zingt Goethe, en ook hier spreekt ‘Sympathie mit dem Tode’. Verval is onafscheidelijk verbonden aan het leven in iederen vorm, met

den dood leven, een innerlijke noodzakelijkheid. Maar alles hangt er van af, of de nadruk gelegd wordt op het ‘Stirb’ of op het ‘Werde’. Het echte, sterke, naar opgang neigende leven vraagt niet om verlossing, het vraagt om voltooiing. Natuurlijk moet het te allen tijde tot de uiterste consequenties bereid zijn, het moet zichzelf kunnen wagen voor een kostbaar en edel bezit, het moet den wil tot een groot risico hebben. De dood als eindpunt van het leven, de dood, die met innerlijke logica en noodzakelijkheid geboren wordt uit het wezen van een mensch, is niets, wat te vreezen staat. Maar hij is niet het doel van ons aardsch verblijf, alleen het leven, dat te moe is, de last van persoonlijke verantwoordelijkheid te dragen, die het vormen van ons levensplan van ons vergt, alleen een zich neigend leven wil van zichzelf verlost zijn. Wagner's figuren hebben geen keuze: jong of oud, rijk of arm, zij zijn niet aan het leven gehecht. Voor hen is deze wereld een waan, is de wereld ‘Wille und Vorstellung’, het woord ‘Vorstellung’ bij Wagner, den aartscomediant en souvereinen tooneelheerscher, bovendien nog in dubbele beteekenis op te vatten. Nog het meest ‘optimistische’ werk van R. Wagner, de ‘Meistersinger’, vindt zijn innerlijk hoogtepunt in de vermaarde monoloog van Hans Sachs: ‘Wahn, Wahn, überall Wahn - - ‘Niets blijft - en het is één van Wagner's vergeeflijke vergissingen, dat hij zijn huis in Bayreuth ‘Wahnfried’ noemde: Zijn waan en de waan, die zijn werken inspireert, konden geen vrede vinden. Niemand van al zijn helden of Goden onderneemt ooit een ernstige poging, om zijn lot in het positieve te keeren: Het doodsverlangen der romantiek heeft nergens een zoo diepe en aangrijpende vertolking gevonden als in Wagner's oeuvre. Onmiddellijk begreep hem daarom de zanger van ‘les fleurs du Mal’, onmiddellijk begreep hem haast iedereen, die meer kiemcellen van het verval in zich droeg dan bouwsteenen der toekomst. ‘Denn alles, was besteht, ist wert, dass es zugrunde geht’, zoo zou Wagner's leuze heel goed kunnen luiden. Reeds de ‘Fliegende Holländer’ zingt: ‘Ihr Welten, endet euren Lauf,/ew'ge Vernichtung, nimm mich auf!’ - en inderdaad, met ‘Die Götterdämmerung’ is het einde der wereld gekomen. Ook de mensch, die de ideale vertegenwoordiger van het menschelijk ras is, moet sterven, ook Siegfried, ‘der hehrste Held’.

Dat hier een breuk aanwezig schijnt te zijn, heeft het scherpe psychologenoog van Nietzsche meenen te ontdekken. Op het eerste gezicht schijnt inderdaad Siegfried, vooral in zijn jeugd, in 'Siegfried', uit een optimistische, ja-zeggende houding geboren te zijn. Maar toch lijkt het mij, dat zich Nietzsche hier vergist. Verliezen wij niet uit het oog, dat de oorspronkelijke opzet van de tetralogie een opera 'Siegfried's Tod' was. Van het begin af aan heeft Wagner de ondergang van zijn held geboeid. Dat hij - genoodzaakt over zoo bovenmenschelijke afmetingen als de 'Ring' vraagt, te denken - soms van het uitgestippelde pad iets afwijkt, is vergeeflijk. Maar misschien is er zelfs in het geheel geen afwijking aanwezig? Wij zijn met de figuur van Siegfried bij den mythischen mensch beland, en daarmee tot een zeer belangrijk probleem gekomen, dat evenwel hier niet in volle uitvoerigheid behandeld kan worden. Met de mythische mensch anticipeert Wagner eveneens een houding, die hedentendage in vollen bloei staat. Mythos en bloedmysterie spelen haast overal een groote rol. Wij hebben reeds elders (in 'cosi fan tutte' en 'Euryanthe') betoogd, dat de romantische held een soms bedenkelijke neiging tot een roekelooze naïveteit vertoont. Ook hier radicaliseert Wagner en pakt het kwaad bij den wortel. De ideale mensch, die hier met een maximum van artistiek raffinement ten tooneele gebracht wordt, is de primitieve mensch, de lachende en onbekommerde barbaar. Weer vinden wij het mengsel van primitiviteit en raffinement: De jonge mensch, die zich temidden van een hoogontwikkelde cultuur en civilisatie als een primitief natuurding gedraagt - komt ons deze jonge, lachende, over alles heenstappende held niet al te bekend voor? De mythische mensch is uit den aard der zaak een primitieve verschijning, in zijn eigen tijd natuurlijk de eenig mogelijke type mensch, en daardoor innerlijk gerechtvaardigd. Maar de jonge, gespierde, geestelijk geheel onopgevoede barbaar in een geraffineerd tijdperk; dit soort mensch, meen ik, kennen wij toch hoogst persoonlijk. Is het niet de erfgenaam en jonge heer uit Ortega y Gasset's 'opstand der horden'? Met Siegfried verschijnt voor het eerst tusschen de coulissen van een gecompliceerde cultuur en civilisatie de jonge barbaar. Het is niet zooals Nietzsche van de 'Meistersinger' zei: 'die Kultur gegen die Zivilisation', cul-

tuur is niet wildheid, gebrek aan geestelijke ontwikkeling en een naïef-hartverheffende onbekommerdheid, die uit kinderlijk plezier alles stuk slaat, wat hem niet aanstaat, het gaat hier om een barbarisme, dat men élan en vitaliteit niet ontzeggen kan, maar dat, temidden van een zoo vergevorderde cultuur, een terugval, een verticale invasie van de barbaren beteekent. En zoo onthult zich uiteindelijk ook dit soort positief optimisme als de wil tot vernielzucht, tot het einde der wereld. Het leven, dat zelf gebrek aan alle gezonde vitaliteit heeft, kan alleen nog een levensvorm aanbidden, die enkel spier, jeugdigheid, onbekommerdheid en onstuimigheid is. Niet Faust en Iphigenie zijn meer de topprestaties der menschheid, niet Caesar meer of Prospero, niet de man meer op het hoogtepunt van zijn algeheele menschelijke ontwikkeling; de jongeling is het, die nog uitsluitend belofte is. En wat presteert deze jeugdige held? Hoe worden de beloften vervuld? Hij brengt niets dan ongeluk over zich zelf en alles, wat hij aanraakt.

Maar niet alle Wagner'sche helden zijn zoo; één is er, die in leven blijft (van de Graalwaarts verdwijnende Lohengrin afgezien), één is er, die wetend wordt: Parsifal. Na ‘Tristan’, ‘Meistersinger’ en ‘Ring’ moeten wij nog even een woord wijden aan Wagner's laatste schepping. Hier is de weg naar een positieve wereld gezocht, het mythische heidendom heeft plaats gemaakt voor het Christelijk kruis. Parsifal is in het begin nog een broeder van Siegfried, jong, barbaarsch, onbekommerd, maar hij leert het wel, hij brengt het tot inzicht - waardoor? Door het medelijden. ‘Durch Mitleid wissend, der reine Tor.’ Ook hier weer grijpt Wagner met geniale intuïtie een belangrijke strooming der 19de eeuw op. De wil tot de ‘reine Tor’ is in deze eeuw zeer sterk, want ook de ‘reine Tor’ is een primitief soort mensch. Een ander groot genie uit Wagner's tijd, een meester in psychologicis, een geraffineerd artist van top tot teen, F.M. Dostojewsky, proclameert eveneens de ‘reine Tor’. Vorst Myschkin, Aljosja Karamasoff - en Parsifal, deze lijn is onbetwistbaar en overtuigend duidelijk. Overal is het intellect aan het werk, het intellect verdacht te maken. Voor Dostojewsky is de grootste kwaadstichter, de ‘Urböse’, de man van intelligentie. En ook bij Wagner zijn de ‘intellectueelen’, Hagen of Loge of Klingsor de slechten. De reine dwaas, die wetend wordt door

medelijden, is een 19de-eeuwsch ideaal. Maar worden wij door medelijden ‘wetend’? En welk soort ‘weten’ kunnen wij langs dezen weg vergaren? Het probleem is te omvangrijk, om hier behandeld te worden, wij kunnen alleen zien, dat een houding, die zonder meer en principieel van het medelijden uitgaat en vandaar uit de wereld tracht te begrijpen, steeds een stap achter zichzelf terug blijft; dat de ellende steeds iets harder groeit dan de kracht van het medelijden, deze nood te lenigen en te verzachten. Ook hier weer een anticipatie van Wagner van al te zachtzinnige humaniteitsbeginselen, die in hun uitwerking vaak wreeder kunnen zijn dan ernstige strengheid.

Verdi's werk vertoont een volkomen andere mentaliteit. Mythisch-mythologische belasting en achtergronden zoeken wij bij hem tevergeefs. Misschien kan men het Verdi verwijten, dat het transcendentale, het metaphysische bij hem een zoo kleine, en uitsluitend indirecte rol speelt. Waar zijn menschen behoefte aan metaphysiek hebben, voorziet hij in deze behoefte. En tegenover dit gebrek aan metaphysische verdieping staat als positivum, dat er weinig oeuvres zijn, waar de mensch in al zijn mogelijkheden zoo zeer het middelpunt vormt. Verdi is menschelijk-dramatisch en veelzijdig. In ieder land, in ieder tijdperk zoekt hij naar den mensch. Hij bezit de groote, slechts schijnbaar ‘onethische’ objectiviteit tegenover alle vormen van het menschelijk wezen, hij denkt steeds vanuit de menschen, die hij ons wil laten zien, niet aan zich zelf. Deze groote, souvereine objectiviteit is alleen voor de grootsten weggelegd: buiten hem nog voor Shakespeare, Rembrandt en Goethe. Verdi is vroom met de oude Egyptenaren, en luchthartig-oppervlakkig met den Parijzenaar en viveur. Hij is fanatiek-geloovig met Koning Philip en volkomen cynisch met Jago. De sappige komiek van Fra Melitone pakt hem evengoed als Macbeth's sombere demonie, Gilda's liefelijkheid evengoed als Mrs. Ford's superieure vrouwelijkheid of Eboli's donkere hartstochten. Ook bij hem speelt de tragiek, de doodelijke afloop een groote rol. Maar zijn menschen vluchten niet in den dood als ultima ratio. Radames, levendig in zijn graf ingemetseld, doet een laatste wanhopige poging, om Aida en zichzelf te bevrijden; Violetta, door den dood gegrepen, springt op en jubileert: ‘Rinasce, rinasce!’ - tot het laatste oogenblik klampt zij zich aan het

leven vast. Als iemand bewust den dood ingaat als Otello, doet hij het aan het eind van een welbesteed leven, in het gevoel, alles genoten en bereikt te hebben, wat het leven hem te geven had. Verdi is niet episch-breed; in korte, toegespitste tafereelen trekt het leven en strijden van zijn menschen aan ons oog en oor voorbij. Hij zoekt naar de innerlijke waarheid van zijn figuren. Wagner gebruikt zijn moderne gecompliceerdheid, om ons terug te leiden in het paradijs van een primitieve onschuld, bij hem is de mensch haast volkomen door de natuur opgezogen en in haar opgenomen, een product van het 'milieu'. Verdi humaniseert alles, wat hij aangrijpt, zonder iets te verloochenen. Nog de grootste verschrikkingen hebben bij hem een menschelijk aspect, en waar de natuur, waar bovenmenschelijke factoren meespelen, in 'Rigoletto', in 'King Lear', in 'Macbeth' schijnen zij een uitstraling van den mensch, uitdrukking en 'Gleichnis' voor den gemoedstoestand van zijn personen. Hem interesseert de mensch in alle aspecten: De jongeling: Trovatore, Alfred, Don Carlos, Alvaro, Rodolfo in 'Luisa Miller'; de jonge man: De hertog in 'Rigoletto', Riccardo in 'un ballo in maschera', Rhadames, Marquis Posa; de man in de rijpheid van zijn jaren: Macbeth, Rigoletto, Otello; de grijsaard: Koning Philipp, King Lear; de lachende dikbuik Falstaff als de mephistofelische Jago. Eender is het ook met zijn vrouwenfiguren gesteld: Het jonge meisje, de jonge vrouw, de rijpe vrouw, de oude vrijster - onuitputtelijk is zijn rijkdom.

Niet van het begin af aan is het Verdi gelukt, zijn bedoelingen volkomen te realiseeren. Lang en moeilijk is zijn weg geweest, want hij had alles tegen zich. Vóór zich alleen zijn moed, zijn wilskracht, zijn genie. Zijn weg leidt van de felle en bloedige tragedie naar de serene hilariteit van 'Falstaff', waar heel het leven uit de hoogte van een wijsgeer gezien is. Waar vreugde en leed, liefde en haat, roem en blaam, ernst en luim, werkzaam streven en geniale luiheid tot een kostelijk geheel vereenigd zijn. Naast de 'commedia divina' van zijn grooten landgenoot Dante Alighieri heeft C. Verdi ons de muzikale 'comedia humana' geschonken, die in woorden reeds zijn 'vader' W. Shakespeare gevormd had. Wij hebben gezien, dat Wagner overal in zijn werk een houding als enkeling anticipeert, die hedentendage in meer of min hooge mate overal aanwezig is: wat bij hem een koene

en opzienbarende revolutie, de ongehoorde moed van een enkeling is, heeft voor ons heden het aspect van een crisis. Men geeft haar verschillende namen, maar haar wortels brengen ons steeds weer op trekken terug, die wij in R. Wagner's werk tegemoet komen. Dat is niet zijn 'schuld', Wagner heeft deze crisis niet geschapen, hij heeft haar alleen in artistieken vorm gebracht in een tijd, waar men de toekomst van Europa nog gezond en rooskleurig zag. Door zijn mimusgenie, door zijn weergalooze sensibiliteit heeft hij vorm en gedaante gegeven aan dingen en toestanden, die pas heden actueel zijn. En juist daardoor, dat onbewust de geest van zijn scheppingen aan de diepste behoeften van zijn generatie en van de daarop volgende tegemoet kwam, heeft hij zoo spoedig en volledig kunnen zegevieren. Wat hij verder practisch bereikt heeft, buiten zijn werk om, verzinkt in het niet met de ontzaglijke kracht van zijn muziekdrama vergeleken. Hij heeft de kunst van het dirigeeren omhoog gebracht, een succes van twijfelachtige waarde, eveneens kenschetsend voor onzen tijd; Bayreuth daarentegen als 'cultuurcentrum' is een misverstand, de laatste vergissing van Wagner. Ook hier is het verschil tusschen Verdi en Wagner opmerkelijk. De idealistische, in utopieën denkende, van een ideaal volk van toeschouwers droomende, voor allen zorgende en zich als verlosser voelende Wagner heeft tenslotte met het geld van anderen een Festspielhaus voor zijn hóogst persoonlijke eischen gebouwd. De koele, realistische Verdi heeft zijn door een geweldige werkkracht verworven vermogen besteed voor de oprichting van de 'casa di riposo', een tehuis voor oude en behoeftige musici, dat nog heden bestaat en voor velen een plaats van vrede en rust is.

Wat na Wagner kwam, heeft begeerig naar zijn muziek, naar zijn stijl gegrepen; deze tijd wilde naar ondergang en dood, en zij besefte, dat niemand een betere gids naar deze regionen was dan R. Wagner. Dat zijn werk desondanks meer is dan een tijdsverschijnsel, staat buiten kijf. Ook het leven in dalende lijn heeft zijn schoonheden, zijn vreugden en triomfen. Wagner heeft hen voor het eerst verklankt op een manier, die zoo suggestief en omvattend is als bij geen ander kunstenaar van zijn tijd. Anderen, als Chopin, als Baudelaire, als de Musset, als Lenau hebben het teederder, fijner, ironischer, voornamer gedaan; maar niemand van hen had de reuzen-

kracht, om de ontwikkeling zóó te beïnvloeden en te bespoedigen als de toovenaar van Bayreuth. Hij zal niet altijd even sterk op den voorgrond treden als hij het tot nu toe gedaan heeft, maar het is zeer onwaarschijnlijk, dat zijn ster geheel en al van den horizon van het menschdom zal verdwijnen. Ieder tijdperk, dat een ontwikkeling afsluit, en dat meer behoefte heeft aan valkracht dan aan de kracht, die voor het omhoog-klimmen noodig is, zal zich dankbaar aan zijn fascineerende kracht herinneren.

Wij heden voelen ons meer aangetrokken tot G. Verdi, die verder en naar boven wijst; hij zal mettertijd wel ‘klassiek’ en ‘zeitlos’ worden als Shakespeare en Goethe; maar nog weten wij van hem niet veel meer dan dat, wat aan de oppervlakte ligt. Zijn banaliteiten - die er evengoed zijn als bij Shakespeare - hebben hem ‘populair’ gemaakt; zijn beste werken, zijn stijl en mentaliteit moeten nog ontdekt worden. Ook voor hem gaat het woord van A. Gide in vervulling: ‘le grand nombre, et même composé des éléments les meilleurs n'applaudit jamais à ce qu'il y a de neuf, de virtuel, de déconcerté et de déconcertant, dans une oeuvre; mais seulement à ce qu'il y peut déjà reconnaître, c'est-à-dire la banalité.’ Het is geen toeval - Fr. Werfel maakt er in zijn roman ‘Verdi’ prachtig gebruik van - dat Verdi's laatste en rijpste productiviteit ongeveer met Wagner's sterfjaar begint. Hij heeft het gevoeld en beseft: Dat hij zich pas ten volle kan ontplooien in een wereld, die de Wagner'sche overwonnen heeft. Hoe verder wij ons innerlijk van den rechtstreekschen invloed van Wagner verwijderen - wat niet beteekent, dat wij zijn unieke prestatie gering schatten - hoe meer zullen onze zintuigen open gaan voor Verdi's aard. In en buiten de muziek zal ons de weg, die Verdi wijst, verder brengen en hooger, dan het verleidelijke labyrinth van Wagner. Verdi's groote en onopgesmukte humaniteit, zijn wil tot een gaven stijl, zijn eenvoud, bij alle hoogte, als mensch, zijn bij alle intensiteit, felheid en geladenheid onpathetisch-voorname dramatische conceptie kunnen ons op het oogenblik tot voorbeeld strekken - en vermoedelijk nog voor een lange reeks van jaren. Hier ligt de weg in een toekomst, die uit wanhoop en pessimisme, die uit een houding, die niets beters met het leven weet te beginnen, dan het ‘heroisch’ weg te gooien, weer leidt naar een atmosfeer van gezondheid, van kracht en wijsheid.

Verzen
Door J.J. van Geuns

Non mea voluntas

Wanneer de wolken voor de sterren staan,
Dan weet ik wel: het is met mij gedaan.
Ik ben een God, wiens leven uit het donker
Omhoog gestooten is naar 't stergeflonker.

't Was niet mijn wil. De zon ontstak den moed
Tot duizend avonturen in mijn bloed,
't Gesternte wekt mij tot het werk der droomers,
Ik proef in wijn den gloed van vroeger zomers
En in muziek mij smart en vreugde klonk
Van leven dat voor eeuwen steeg en zonk.

't Was niet mijn wil noch ook als op het ende
'k mij weder wèg van deze wereld wende.
O wereld, als de wolken weer voorbij
De sterren zeilen, - zijt ge zonder mij!

Beethoven: Sonate opus 90, dem Grafen von Lichnowsky gewidmet

Sonate, die ik park-bij-avond noem,
Een park dat wij zijn ingegaan bij 't vallen
Der duisternis. 't Hek is weer dichtgevallen.
(Wij openden het met een tooverbloem.)

't Is onnatuurlijk stil. Wij wachten lang.
De toovervogel zal vanavond zingen.
En eensklaps als wij zijn bij de seringen
Breekt hij de stilte met vreemd-heldren zang,

Die altijd sneller, altijd hooger stijgt
- Geen zingen: een in-klank-verbranden-willen -
Totdat het eindlijk als een ijlend gillen
Het park doordringt, welks schaduw het omzwijgt.

Dan sterft het uit in tonen die elkaar
Volgen in altijd langere intervallen -
Zooals de druppels na het regen-vallen
Nog van het loover zinken, hier en daar...

Levend geloof

'k Heb steeds geweten, dat er Goden zijn.
Neen, niet één God, wie dat gelooven kunnen
Zijn als wie wijn geleidelijk verdunnen
Tot zij van zuiver water dronken zijn!

Wie zegt, dat er slechts één God is, scheelt niet
Zooveel van wie het Godsbestaan ontkennen
Als van wie Goden weet in bosch en vennen,
In ieder aardsch en bovenaardsch gebied!

Wat is 't, één God, van wien men niets kan kennen,
ònzichtbaar, òntastbaar (het blijft ontkennen!)
Die nimmer 's zomers in het koren sliep!

Neen, Góden zijn 't, elk anders te benoemen,
Met krans van klimop of met krans van bloemen,
Omwaasden blik of oogen klaar en diep!

Utrecht
Door H. Marsman

Geen stijl, maar des te meer karakter heeft de stad,
een harde en benepen eigenzinnigheid,
die zich de maat van alle dingen waant;
een stugge sfeer, vol plotselinge volten -
de pleinen liggen meest terzijde van 't verkeer,
dat, saamgeperst in zulke smalle geulen,
dat reeds een sandwichman zijn houten vlerken schuurt,
chronisch aan spijsverteringskrampen lijdt.
nergens ter wereld
heeft een kleinburgerlijke actualiteit
zich zoo voornaam gesierd met het tot op den draad
versleten goudbrokaat der late middeleeuwen,
nergens ook kraait de haan der mediocriteit
zoo oerparmantig koning;
want waar men gaat of staat,
hier wordt men, graag of niet, gelijkgeschakeld in
een net van onverwrikbre middelmatigheid.
wie langs de singels en de wallen gaat
krijgt sterk den indruk, dat de banken daar
voornamelijk zijn gesticht
als dépendance van 't oudemannenhuis
en voor 't gedobber van een kinderkar.
voorts vindt men nougatkramen,
bij voorkeur niet te ver verwijderd van een urinoir;
een baan, zoo doodsch en leeg,
alsof hij enkel zondags wordt begaan
door het boetvaardig regiment der hooge hoeden;
want, wat men ook in 't nadeel zeggen kan
van dit verpaapte china,
die woestenij der anonymiteit met zijn intieme oasen,
niet dat de godsdienst er niet welig tiert,
noch dat op haar gelaat niet met praedestinatieletters staat:
‘de heer is mijn banier’.

Vers
Door Louis de Bourbon

Zie, ver achter het duin ligt de zee
en het donkere, eenzame strand
en de pier, als een vreemde hand,
die zich koelt in de koelte der zee.

En de hitte, die brandt in het bloed,
wordt nauwelijks gebluscht door den wind,
die even het lichaam vindt,
en weer vlucht voor den driftigen gloed.

Maar hier vind ik tenminste de rust
en het kalme gelaat van de maan
en ik kan nog wat woorden verstaan
van het water, dat spreekt met de kust.

En dan wil het wel eens, dat de droom
die mij vroeger zoo dikwijls bezocht,
opnieuw, na dien langen tocht,
bij mij neerzit, verouderd en loom.

Maar de vroegere vriendschap is heen,
en zijn eens zoo vervoerende stem
keert niet meer terug, sinds ik hem
wegjoeg en hij schreiend verdween.

En wij staren wat over de zee,
tot ik zie, dat hij zwijgend verdwijnt,
als een zieke, die langzaam verkwijnt,
als een schip, dat verzinkt in de zee.

En ik zit weer alleen op mijn troon,
op mijn bank aan het eenzame strand,
en het is of een stem met een hand
naar mij wijst en zegt: koningszoon.

De jongste generatie en de werkelijkheid
Door Anthonie Donker
VI

Behalve in de poëtische waarde kan het belang van het werk van een dichter buitendien bestaan in de stimuleerende werking die ervan uitgaat, de vernieuwende kracht die het ontwikkelt. Natuurlijk berust die op eigenschappen van het werk die de poëtische waarde ervan ook juist méé bepalen, maar tevens hebben die eigenschappen een kracht die buiten het vers doorwerkt; datgene wat er in de wijze van uitdrukking het eigenaardig nieuwe van is, blijft doorgisten en dringt weer in ander werk door, verandert iets in den toon en stijl der poëzie, bereidt iets nieuws voor, dat zonder die inwerking niet aldus had kunnen worden. De poëzie is behalve een onafgebroken reeks kristallisaties, van gedichten, van dichterpersoonlijkheden in die gedichten, ook een aanhoudend proces, waarvan men de met elkaar verband houdende werkingen in de ontwikkeling der poëtische productie kan volgen. Het gaat altijd door, slechts is het bij tijden minder duidelijk waar te nemen, maar vroeger of later openbaart het zich weer duidelijk in een nieuwe phase. Het actief aandeel in het proces der poëzie verhoogt de waarde van het dichterlijk oeuvre op zichzelf niet, of althans het daarbuitenstaan verkleint zeker de waarde niet. Maar een poëtisch oeuvre wordt met een zeer boeiend aspect verrijkt, als het niet alleen a.h.w. een ‘statisch’ poëziegehalte bezit, maar ook een ‘dynamisch’ activeerend element bevat. Dit laatste ‘werkende’ element wordt men bijv. vrijwel niet gewaar in de poëzie van Bloem, van Werumeus Buning, van A. Roland Holst, wel in sterke mate bij Nijhoff, Herman v.d. Bergh, Marsman. Er kan zelfs een spanning bestaan tusschen het ‘statisch’ en het ‘dynamisch’ element in een dichteroeuvre, het laatste kan zoo sterk experimenteel zijn, dat het statische er niet tegen

op kan, niet mee kan a.h.w., en het dichtwerk vooral een belangwekkende proefneming blijft, wat met de poëzie van Herman v.d. Bergh tot zekere hoogte het geval is.

Langen tijd is de poëzie in vrij sterke mate experimenteel geweest met Van Ostayen, Marsman, met Engelman, en met Nijhoff weer in zijn tweede dichterjeugd, al was er daarnaast ook werk van het andere type: Den Doolaard, Van Duinkerken, en grootendeels ook Slauerhoff. De poëzie der later opgetreden dichters heeft een veel minder experimenteel karakter: Mok, Van Hattum, Den Brabander, ook Hoornik zijn in hun stijl meer traditionalistisch dan experimenteel, zij hebben meer een bestaande uitbeeldingswijze op eigen manier, in eigen toon gebruikt dan wijziging daarin gebracht. Iets nieuws wordt natuurlijk door elken dichter, die zijn persoonlijkheid in de taal realiseert, aan de poëzie toegevoegd, maar waar het nieuwe beeld van een oorspronkelijk dichterschap ontstaat, wekt dat nog niet altijd tevens nieuwe uitbeeldingsvormen in de taal. In dit opzicht zijn de genoemde tijdgenooten van Marsman, die pas later opgekomen zijn, niet zoo 'modernistisch', d.w.z. geen activeerende vernieuwers, wel dichters die gevestigde vormen op oorspronkelijke wijze hanteeren. Van de in de laatste jaren naar voren gekomen jongsten heeft Van der Steen dit experimenteele wel, en natuurlijk in sterke mate Noordstar. Het komt mij voor, dat het eigenaardige fantaisistische, dat deze dichters elk op eigen wijze kenmerkt, ook bij de allerjongsten een geprononceerd verschijnsel wordt, en dat hierin iets als een zich aankondigend kenmerk der nieuwste poëzie te zien valt. Men denke aan het fantaisistisch karakter van het werk van R. van Lier en van Gomperts. Het experimenteele, bij de 'Amsterdamsche dichters' niet of weinig aanwezig, is dus daarmee nog niet tot rust gekomen, al doet het zich bij deze groep dichters, die thans vooral aan het woord is, niet voor. Bij de jongsten is het overigens eenigszins verschoven en minder van toepassing op de vers- en taalvormen, op den toon dan op de verbeeldingsassociaties, waarmee gewaagde combinaties en variaties beproefd worden. Dit is een ander soort experimenteeren bijv. dan bij Nijhoff, die vooral door de suggestiviteit van den toon op gewaagde wijze de meest alledaagsche taal beproefde te 'betooveren'. Ook bij Vestdijk is min of meer het experi-

menteele aanwezig in het streven naar een concentratie van uitdrukking, waarin verschillende aspecten en associaties verborgen opgesloten liggen, als diep gelegen figuren van het bloemhart in een kelk. Daarbij is er de neiging uit een soort droomtoestand, van de soort der dagdroomen, het bewustzijn met verbeeldingen te vervullen. In dat opzicht is er naast de van Nijhoff en Marsman uitgegane vers- en taalvernieuwing een experimenteel proces van verbeeldingsassociaties in de poëzie gaande, waarbij het werk van Hendrik de Vries na vele jaren een laten vernieuwenden invloed blijkt te krijgen (verschil dient natuurlijk in het oog te worden gehouden tusschen enkelen invloed en vernieuwende werking; grooten invloed hebben juist A. Roland Holst en ook Bloem gehad). Wanneer wij constateeren, dat het werk van Gerard den Brabander zich geheel in traditioneele vormen beweegt, meer nog dan van een zijner genooten, dan is daarmede slechts op een feit gewezen, dat nog geen enkel oordeel over zijn poëzie meebrengt. Wij erkennen, dat zich in die vormen een oorspronkelijk dichterschap zoo niet verwerkelijkt dan toch manifesteert, en het kan op kracht van traditie niet alleen maar van persoonlijkheid wijzen, dat deze dichter zich zoo consequent oefent in het opnieuw bezielen van beproefde, klassieke vormen, met name in het sonnet. De verklaring lijkt mij vooral te zoeken in Den Brabanders behoefte aan tucht, die een bewuste consequentie kan zijn van zijn gebrek aan beheersching. Hij is van deze groep dichters de onstuimigste, voor wien zelfbedwang noodzakelijker is dan voor eenig ander. Den Brabander heeft dit vermoedelijk beseft. Hij is een wildeman die zichzelf in het dwangbuis opsluit van het sonnet, maar ook daarin worden wij soms nog meer den ‘aanval’ gewaar dan het ‘bedwang’, d.w.z. hij wordt den toestand die hem in vervoering brengt, datgene wat hem opwindt, ergert, ontroert, dan niet meester door de verbeelding. Hij blijft ook in het sonnet wild een arm of been uitslaan, of de vuist ballen, en blijkt dan dus nog in den toestand te verkeeren, die in het vers overwonnen dient te zijn, omdat daarin alleen de verbeelding heerschen kan. Ofschoon er een streven naar tucht bij den Brabander in den gekozen vorm tot uiting komt, lijkt het besef daarvan toch niet diep genoeg wortel geschoten te hebben. Dat verschijnsel nu, bij den Bra-

bander scherper dan bij eenig ander in het oog springend, is bedenkelijk door zijn algemeenheid. Al deze dichters, aan wier talent niet valt te twijfelen en die elk reeds verzen van belang hebben geschreven, lijden meer of minder, maar allen teveel aan hetzelfde euvel: een gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel voor het vers; wat men Nijhoff, Marsman, ja zelfs Slauerhoff ondanks diens befaamde slordigheid (maar die was anders: Slauerhoff schreef nooit zoo maar wat) nooit verwijten kan. Zij zouden, met de verzen van Hoornik, Van der Steen, Den Brabander, Van Hattum, Mok in de handen, alsof het hun eigen werk was, haast van ieder gedicht tot zichzelf gezegd hebben: maar dat kan zoo niet blijven staan! Het is een gebrek aan poëtische cultuur, en in dieperen zin aan cultuur in het algemeen. Het valt moeilijk uit te maken, wat de oorzaak van dit verschijnsel is: is het een gevolg van een tekort aan algemeene cultuur, dus van toevallige maatschappelijke omstandigheden en de moeilijkheden, waarmede verscheidene dezer dichters dientengevolge kennelijk en bewust te kampen hebben gehad om tot de vorming hunner persoonlijkheid en de cultiveering van hun talent te komen, zonder die moeilijkheden nog geheel overwonnen te hebben? Men krijgt den indruk, dat zij zich de bezwaren van een bemoeilijkte cultureele vorming wel bewust zijn, maar nog niet te boven. Sterke talenten overwinnen zulke moeilijkheden altijd en doen ook hun voordeel met de grootere ingenuïteit van dengene die grootendeels zichzelf ontwikkelen moet. Van Collem is een voorbeeld ervan, hoe iemand, wien alle eruditie ontbrak en wiens poëzie alle gevolgen daarvan, in smakeloosheid en stijlloosheid, vertoont, toch uit kracht van een zuiver talent en persoonlijkheid een groot dichter kan worden. Maar zulk een dichter dient zich terdege rekenschap te geven van de belemmeringen waarmee hij te kampen heeft. Van Hattum is een zeer interessant voorbeeld van een dichter die door de beperkingen zijner ontwikkeling heengroeit. Niet toevallig waarschijnlijk maakt hij den indruk, van deze dichters de meeste zelfcontrôle te bezitten en zijn eigen aanleg ook intellectueel te bewaken en te beheerschen. Maar over het geheel genomen vertoont de nieuwe poëzie van de laatste tien jaren een bedenkelijke achteruitgang van de critische waakzaamheid van den dichter over eigen werk en

publicatie. De bundels van de genoemde dichters zijn ondanks belangrijke qualiteiten, geen voltooide bundels maar ongecorrigeerde drukproeven!

De vraag komt op, of men volstaan kan met dit verschijnsel aan toevallige omstandigheden toe te schrijven; of het niet slechts incidenteel zou zijn maar een algemeen verschijnsel van cultuurverval? Het eenige zekere in deze onzekere zaak is, dat voortschrijding van de verwaarloozing, van de vermindering aan critisch besef en van de geestelijke passiviteit, die uit de publicaties van Hoornik, Mok, Van der Steen, Den Brabander, ook Van Hattum nog, spreekt, en voorts bij anderen, Van Oosten niet te vergeten, en bij tal van kleinere of onduidelijker talenten (het poëzienummer van Werk!), onherroepelijk het verval der Nederlandsche poëzie zal doen intreden. Er is hier al een begin van ontbinding gaande. De noblesse van hun talent gebiedt de genoemde dichters een scherpe herziening hunner poëtische toegeeflijkheid.

Het scherpst en pijnlijkst wordt men dit tekort gewaar, als een gedicht duidelijk de kenteekenen draagt, dat het goed had kunnen worden, en dan toch maar een torso, een ontwerp, een onvoltooid achtergelaten werkstuk is gebleven. Daarvan bevat het werk van Den Brabander verscheidene voorbeelden. Hij is een van die dichters, die reeds enkele bundels hadden gepubliceerd, voor zij werkelijk poëtisch iets realiseerden. De tijd dat het debuut een gebeurtenis behoorde te zijn schijnt voorbij: Verwey, Gorter, Boutens, Gossaert, A. Roland Holst, Nijhoff, Marsman, Slauerhoff, hun debuten zijn klassieke gebeurtenissen gebleken. Van der Steen, Hoornik, Den Brabander, Van Oosten behooren tot een tijdperk, waarin men zich met eerst enkele slechte bundels op gang schrijft. Ook dat is geen vooruitgang, en het ware te wenschen, dat jongere dichters weer de eerzucht opvatten tot een k l i n k e n d d e b u u t !

Voorbeelden van zulke verzen, waar het goede gedicht als in omtrekken in geschetst staat, zijn bijv. in Den Brabanders Gebroken Lier (De Vrije Bladen, Schrift V, Leopolds Uitgeversmij. 1937), Dandy in Artis, De wraakzuchtige nar en Kerkdienst. Aan Gebroken Lier waren twee bundels voorafgegaan: Cynische portretten (Het Venster, Asten, N. Br. 1934) en Vaart (v.d. Voet, Monnikendam, 1932). Na Ge-

broken Lier volgde in hetzelfde jaar Opus V (Uitgeverij Mees, Santpoort), dat wat gelijkmatiger is maar dan ook minder verrassend dan Gebroken Lier. En dan zijn er nog de verzen in het kleine drieluik van de Amsterdamsche dichters Drie op één perron (Stols, Maastricht, 1938), waaruit een sterker wordend vormbesef lijkt op te maken.

Dandy in Artis had een obsedeerend vers moeten worden. Maar Den Brabander heeft het als gewoonlijk te vroeg opgegeven. De verzen, ook van Hoornik, komen zoo vaak te heet van de naald. Maar gedichten worden nu eenmaal niet als warme croquetjes dadelijk uit de keuken geserveerd, zij worden als wijn geflescht, gekelderd en bewaard, tot ze rijkelijk belegen aan het licht verdienen te worden gebracht. De tegenstrijdigheid in dat gedicht had zoo navrant kunnen zijn: een man, een héér wandelt dandieus en nieuwsgierig in den dierentuin. Hij lijkt het tegenbeeld der harige schaamteloosheid van de geile apen. Hij is het evenbeeld. Hij flaneert bedaard en beleefd, maar in zijn borst hangt schaamteloos het beest te zwaaien aan zijn tak. Het zou niet te merken zijn, als niet het beest hem tersluiks uit de oogen loert, en verschrikt, wie zich plotseling uit die fraai gecamoufleerde hinderlaag belaagd en besprongen voelen. Het gedicht begint zeker en vast zijn weg te gaan, maar dan vallen er de gapingen, de gaten in, die met rommel en afval zijn opgevuld. De slechte regels hangen er knoeierig op gepleisterd. Wij spatieeren het gedicht, de rest zijn slordige letterhoopen ertusschendoor uitgestort.

Dandy in Artis

Mijn lust zwaait, als een roofdier in zijn kooi,
zweepstaartend langs de onbewogen tralies.
Mijn oogopslag is die onzer Jan Salies;
mijn gang die van een heer in Zondagstooi.

Wel zijn de vrouwen 's zomers donders mooi!
Dies kreunt mijn dier onder hun wulpsche blikken
en voel ik 't speelziek 't eigen lichaam likken
en, door mijn ribben, 't rimplig handgeschooi.

Al hangt mijn beest ook schaamtloos aan zijn tak,
mij ziet men kalm en schuldeloos flaneeren
Ik groet beleefd de dames en de heeren
met 't hoofsche zwaaitje van mijn strooien dak.

Maar altijd, altijd loert dat vuile beest
door mijn wat fletse kijkers uit naar buiten.
Zoo men het wist, men zou de oogen sluiten
En mij ontwijken, wijl men adders vreest.

Het woord adders is geheel verkeerd gekozen, het breekt het beeld van het beest, den aap waar het gedicht over handelt; het gevaar is niet de giftige adderbeet maar de grijparmen van den belusten aap. Het slot verbreekt de eenheid van het vers en verijdelt de clou. Waarom dan maar niet 'apen' geschreven?

Is Den Brabander meer dan een der andere dichters, op wie die term wel is toegepast, een cynicus? Men zou het kunnen meenen, als men ervan uitgaat dat het werk van geen der anderen zooveel wrevel, woede, walging, aanklacht en protest bevat als dat van Den Brabander. Maar zulke uitingen dekken het begrip cynisme nog niet. Juist voor den koelbloedigen, aanstootelijken en meedoogenloozen waarheidszin, den moedwil der waarheid die het kenmerk is van cynisme, mist Den Brabander de beheersching. Het is met hem eenigszins als met Van Breen, van wien wij zagen, hoe hij het flink en onverbiddelijk zeggen waar het op staat, de openhartige verontwaardiging reeds voldoende achtte voor een weerbaar cynisme in poëtischen vorm, terwijl zoowel het cynische alleen reeds als de poëtische expressie buitendien een verscherpten geestesvorm en verbeeldingsvorm voor de critische uiting vergen. Daaraan nu ontbreekt het ook Den Brabander te vaak, al blijkt hij allengs tot grooter inspanning geneigd om het verscherpte beeld te scheppen, dat zijn bedoeling is. Te vaak uit hij zijn verontwaardiging voor ze 'koud' is, en het resultaat is dan slechts opwinding, standje, gebaar, maar geen cynisme, en geen poëzie. Au fond lijkt mij van deze dichters Van Hattum de verbetenste, maar Den Brabander is feller agressief. Van Hattum is de gevaarlijke kettinghond op het erf, Den Brabander de driftige keuter die al

wat passeert met vliegende woede achtervolgt. In zijn verzen blijkt dat aemechtige ook wel. Eens is hij er zelfs in geslaagd het tot een beeld te maken, in het curieuse The husband:

Ben ik hond nu? Ben ik aan het touw?
Ben ik braafjes aan je hiel gezeten?
Wonderlijk die tong, die maar moet zweeten...
Wonderlijk dat flapoor, luistrend: V r o u w ...

Schop mij niet. Hoe wou een hònd 'et weten
waar een vrouwebrein van droomen zou?
Bruin van knipoog zit ik aan het touw...
Wonderlijk die tong die maar moet zweeten...

Heeft er, hijgend op de straat gezeten,
één wel ooit zijn lief zoo dier bezeten?
Bleef er één zoo ver van 't wezen V r o u w ?

Schop mij niet. Hoe wéét een hònd 'et nou?
Bruin van knipoog blijf 'k je hielen trouw...
Wonderlijk die tong, die maar moet zweeten...

Den Brabander is heftig maar niet onverzettelijk. Hij is fel, toeschietelijk, aanhankelijk, ‘bruin van knipoog’, schichtig, lichtgeloovig en opvliegend, kortom uiterst impressionabel en zijn verzen zijn zoodoende soms maar uitvallen, oogenblikkelijke wraaknemingen en protesten. Maar er is een fond, dat mij het dichtst te naderen lijkt met de term wanhoop over deze wereld. God, mijn god, welk een wereld! is de grondtoon. Wat hem vooral hanteert is de menschelijke drift, de dierlijke bronst, de lust en haar onafscheidelijke zuster, de onlust, en voorts de laagheid, de kleinheid, het lijden in het leven. Het lijkt wel, of gaandeweg de ellende meer zijn deernis dan zijn walging gaande maakt. Die walging heeft hij dikwijls onbekookt geuit: dan vloekt zijn vers, zonder gedicht te worden, zonder zich tot vervloeking te verheffen. Den Brabander overschreeuwt zichzelf te vaak. Dan tracht hij den scherpsten indruk te verwekken door de meest cruë termen te gebruiken en de meest triviale voorstellingen op te roepen. Sinds Pyke Koch het urinoir schilderde, weten wij eens te meer, hoe navrant de voorstelling van het triviale kan zijn. Voor Den Brabander is de urine het symbool zijner wal-

ging van de realiteit geworden: een naargeestig herhaald symbool, noodeloos tot onder de platste termen (die men alleen met onfeilbare trefkracht bezigenkan!) gebruikt. (Kerkgang; Juffrouw van de retirade; Aan een dame; Fata morgana; Sinterklaas. Het aantal dezer 'surprises' is te groot!). Den Brabander is een vooral met zijn persoonlijkheid nog worstelend talent, en een persoonlijkheid worstelend met zijn temperament. Alles samen een gevaarlijke dispositie voor een dichter. Maar dit talent is in staat zich te ontworstelen, als de dichter zich de vaste tucht wil opleggen om zijn verbeelding in staat te stellen tot dominant in zijn dichterlijk scheppen te worden, wat zij nog te zelden is. Het is een talent, dat ook naar de haaien kan gaan, verdrinken in vormloosheid, stijlen smakeloosheid. Maar belangwekkende kanten komen in zijn verzen toch, ook ondanks deze talrijke belemmeringen, aan den dag: een waarachtige *opstandigheid*, die, waar zij beheerscht wordt, tot de zuiverste accenten van zijn temperament kan stijgen, als in het nog iets te nadrukkelijke maar in zijn heeschheid treffende vers Mijn kind wil regen; een *verteedering*, om een kind, om herinneringen (Aan het loket bijv. Hoe onvergelijkelijk reëeler dan de geclicheerde courtisane- en vorstenscènes; ook wel, ofschoon iets te teerhartig: Vader en kind in den trein), en een *streven naar beeldende beheersching* van minder voor de hand liggende voorstellingen dan waar hij zich te dikwijls op laat gaan. Drie op één perron bevat hier voorbeelden van, als Jonge weduwe, op den zwakken slotregel na.

In zulk een vers als Jonge weduwe wordt men den invloed gewaar van Den Brabanders voorkeursdichter Rilke. Die voorkeur wijst op de inderdaad in hem levende behoefte zich niet te laten gaan op zijn voorstellingen. Juist bij Rilke viel te leeren, dat men niet maar moet beginnen, dan wordt het wel een sonnet, zooals met menig gedicht van Den Brabander het geval lijkt. Hij is dus wel bereid zich zijn associaties niet te vergemakkelijken, hij heeft a.h.w. het poëtische geweten, maar luistert er dikwijls niet naar. Dat echter zal zijn dichterschap, dat mij een onmiskenbaar maar bedreigd talent lijkt, moeten redden. Het is misschien ook uit die behoefte aan tucht en het besef van zijn tekort, dat Den Brabander zich tot het vertalen van Rilke heeft gezet. Ook eenigszins uit een

behoefte aan verfijning, maar hij passe op zichzelf te blijven en geen gehoor te geven aan invloeden die niet bij zijn wezen passen: liever Aan het loket en Vrouw met boodschappentasch dan Koning en Vorstelijk ontwaken! De vertalingen, bijeengebracht in het vierde nummer van den jaargang 1937 van Helikon, verraden nog onvoldoende besef van deze nauwst luisterende aller dichterlijke werken. Men vergelijke eens Das Caroussel met Den Brabanders vertaling (invloed ervan vertoont de eigenaardige herhaling in The husband). Maar ook dit vertalen behoort tot de tuchtoefening, die Den Brabanders talent behoeft, en is als zoodanig een teeken, dat hij aan zijn dichterschap wil arbeiden.

Het gaat in de poëzie om de macht der verbeelding, en geen poëtisch oeuvre wordt verkleind, alleen door de omstandigheid dat het een negatieve levensbeschouwing uitdrukt. Kon men negatiever zijn dan Slauerhoff? En deed het iets af aan de grootheid van zijn dichterschap. Het is daarom niet meer dan een objectieve bijdrage tot de karakteristiek dezer dichters, wanneer wij vaststellen, dat hun werk een negatieve levensbeoordeeling bevat. Maar er is iets anders: pessimistisch, negatief zijn ook A. Roland Holst, Bloem, Marsman, Slauerhoff, doch wat hen vervulde was een onvergetelijk droomvisioen van een grootheid, die het werkelijke leven nergens te zien gaf maar die hen fascineeren bleef en voortdreef. De poëzie van de dichters van de tien laatste jaren bevat evenmin een grooten droom als een groot geloof. Waar teert zij dan op? Deze poëzie heeft minder leeftocht dan eenige voor haar. Het eenige zekere voor deze dichters is niet een stoutmoedige of wanhopige grootsche conceptie van het leven, een vermetele droom dwars tegen de werkelijkheid in, maar alleen een zekere bekoring en verteedering, uit het verleden geput, de instinctieve zekerheid der oudste en sterkste natuurlijke banden, met de moeder, den geboortegrond, met kind of vrouw, hoe ver die alle tegelijk weer van hen af zijn. Het is, en ook dit dient gezegd, een schrale leeftocht; door instinctieve banden alleen kan men geestelijk niet leven: een groote droom, een machtige twijfel, een alles te buiten gaand verlangen, een greep somber of vermetel, wanhopig of vurig, naar het wezen der wereld is pas in staat om de poëzie tot een groot verweermiddel tegen de nederlaag, die elk leven is, aan te vuren.

Rusland's prijs
Door M. van Blankenstein

Velen hebben het altijd wel gezegd, dat Rusland nooit een bondgenootschap sluiten zou met de democratische staten. Dit zijn geen ‘wijzen achteraf”, maar lieden, die werkelijk voorspeld hebben, dat het tenslotte gaan zou zooals het is gegaan. Een bondgenootschap met Duitschland zou de wereldrevolutie kunnen bewerken, en dat was steeds Moskou's hoogste doel gebleven, aldus betoogden zij.

Zij, die zoo spraken, zijn in het gelijk gesteld. Maar toch is het nog Van belang na te gaan, of hun profetie gerechtvaardigd was. Wat nu is gebeurd, heeft, zooals alle dingen op aarde, een wordingsgeschiedenis. En daaruit zijn feiten te leeren, die ons aan het twijfelen kunnen brengen aan het onfeilbare der profeten.

Er heeft steeds reden bestaan tot hun voorspelling. Te Moskou waren er sedert vele jaren twee stroomingen. Een ervan was de strooming-Lenin, voortgezet door Stalin en de zijnen. De aanhangers ervan waren niet de revolutionnairen door dik en dun, zij die een snelle verspreiding van de wereldomwenteling boven alle andere doeleinden stelden. Hooger voor hen stond nog als taak, het Russische volk uit zijn ellende te bevrijden, het geestelijk en oeconomisch omhoog te heffen tot het peil van gelukkiger volken. Zij konden geen chaos wenschen in de wereld, daar deze chaos de redding van het Russische volk bemoeilijkt, zoo niet onmogelijk gemaakt zou hebben. Zij beschouwden als eerste behoefte voordeelige handelsbetrekkingen, vriendschap en daardoor crediet in de buitenwereld. Zij zagen toe, dat Rusland niet met andere volken in ernstige moeilijkheden kwam. Onder hun gezag hield Rusland trouw vast aan al zijn verplichtingen, om het even of die van financieelen dan wel van politieken aard waren. De inbreuk op het verdrag van non-interventie inzake Spanje was daarmede niet in strijd. Rusland volgde slechts, eenigs-

zins uit de verte, het voorbeeld dat andere mogendheden gaven. Het wilde geen monopolie van onrecht dulden voor de fascistische staten.

Tegenover deze strooming heeft steeds de groep van de komintern gestaan, de echte revolutionnairen, de revolutionnairen niet uit ontevredenheid maar uit aanleg en temperament, zooals ik het eens Radek heb hooren formuleeren. Hij kon het weten, want hij hoorde zelf tot deze groep. Ook deze richting had vele aanhangers. Zij wilde vriendschap met Duitschland, onverschillig wie daar regeerde en hoe er daar werd geregeerd. Want de voorliefde van haar getrouwen voor Berlijn sproot niet uit echte sympathie voort. Berlijn was bruikbaar voor de doeleinden, die zij nastreefden. En zij wisten, in Duitschland wederliefde te vinden. Daar waren het vooral de militairen en groote industrieelen, die een intieme samenwerking met Rusland bepleitten. Ook weer de lieden van wie men geen liefde voor de andere partij verwachten kon. Beide partijen streefden een verbintenis uit berekening na.

In Duitschland hebben de aanhangers der Russische richting steeds vrijuit, zij het ook in kleinen kring, hun politiek kunnen bepleiten. In Rusland echter werd dat niet geduld. Stalin vond het blijkbaar gevaarlijk, als mannen van groote revolutionnaire faam het woord namen voor een politiek, die rechtstreeks tegenovergesteld was aan het opportunisme, dat hij in toepassing bracht.

Men weet het dat maarschalk Toechatsjefski en vele andere leiders van het leger doodgeschoten zijn omdat zij een toenadering tot Duitschland in woord en daad voorstonden. Toechatsjefski heeft het zeker ook niet uit sympathie gedaan. Hij is in Duitschland krijgsgevangen geweest, en tweemaal heeft hij, vergeefs, getracht te ontsnappen. Hij is daarom hard behandeld. Dat heeft hij de Duitschers nooit kunnen vergeven. Maar hij was in de eerste plaats Russisch soldaat, en als soldaat zag hij het meeste heil in een samengaan met Duitschland; dit nog te meer toen Duitschland onder Hitler's bitter anti-Russische leiding, tot een geduchte militaire mogendheid werd.

Langs den weg van andere redeneeringen kwamen de oude revolutionnairen, die later Toechatsjefski's lot hebben gedeeld, tot hetzelfde resultaat. Hun is een posthume overwinning

ten deel gevallen. Stalin, hun meedoogenlooze tegenstander, de vervolger van de diplomatieke leer welke zij aanhingen, heeft zich tenslotte genoopt gezien of verleid gevoeld, die leer zelf in toepassing te brengen. Dit echter bewijst geenszins, dat hij dit altijd gewild heeft. Het tegendeel is waar. Splinternieuwe mogelijkheden hebben hem daartoe gebracht.

De grondslag voor een ommekeer, zooals er nu in het beleid van het Kremlin gekomen is, is er steeds geweest. Desniettemin was het voorbarig, den tegenwoordigen loop van zaken in vroeger jaren te voorspellen. Wat nu gebeurd is heeft niemand kunnen voorzien. De profeten hebben al te zeer het oog gericht gehouden op een bepaalden kant der Russische politiek. Door omstandigheden, welke zij, zoomin als iemand anders, bij voorbaat hebben kunnen voorzien, heeft die kant der Russische politiek gezegevierd. Stalin zelf is, tot in het begin van dit jaar, overtuigd voorstander der andere richting geweest. Drager van het opportunistische beleid was in al die jaren Litwinof, zelf een radicaal revolutionnair in het verleden. Hij was daarbij echter slechts de uitvoerder van den wil van Stalin. Toen Rusland lid werd van den Volkenbond was dit geen verrassing meer. Stalin zelf had den Engelschman Duranty, correspondent van een Amerikaansch blad, bij zich laten komen, om de wereld vooruit zijn plan kond te doen, en de redenen, die hem bewogen, te ontvouwen.

Toen Stalin tot zijn merkwaardigen ommekeer besloot, moest Litwinof verdwijnen. Zijn afzetting was het uiterlijke kenmerk van het verlaten van den westelijken koers. Dat Stalin dien koers jaren lang met groote overtuiging en met grimmig doordrijven tegenover allen die anders wilden heeft doorgezet, kan aan geen twijfel onderhevig zijn.

Stalin kon niet wenschen met Hitler samen te gaan, omdat bij Hitler al die jaren geen wederliefde, maar slechts haat tegen Rusland te vinden was. Hij had in Mein Kampf bepleit, dat Duitschland zich in Rusland kolonisatiegebied onder Duitsche vlag verwerven moest. Aan de macht gekomen had hij deze leer niet verloochend. Hugenberg, zijn minister, had op de oeconomische conferentie van Londen in 1933 een memorandum ingediend, waarin vrijmoedig deze wensch geformuleerd werd. In die dagen trachtten de Russen vriend-

schap te sluiten met al hun buren. Een oogenblik stonden zij op den besten voet met de Polen, die zelf vol vrees voor Duitschland waren, en uit eigenbelang de noordelijke Balkanvolken voor hartelijke betrekkingen met Rusland trachtten te winnen.

Deze vriendschap heeft niet lang geduurd. Vroeg in 1934 kwam het verdrag van vriendschap en non-agressie tusschen Duitschland en Polen tot stand. De Polen hadden zich door Berlijn laten inpalmen, omdat zij meenden, dat hun vrienden in West-Europa te laks waren in het nemen van maatregelen om den opkomenden Duitschen vloed in te dijken. De eerzuchtige Beek en zijn vrienden hadden echter nog een tweede en positiever reden voor de verrassende toenadering: Zij hoopten, in bondgenootschap met Duitschland, hun avontuurlijk ideaal, de inlijving van de Oekraïene bij Polen, te kunnen verwezenlijken. Daar is in die dagen herhaaldelijk tusschen Berlijn en Rome over gesproken. Als Goering in Polen ter jacht ging, maakte deze mogelijkheid een belangrijk deel uit der avondconversatie van de vermoeide maar gelukkige jagers. De Polen wisten, dat ook de Duitschers hun wenschen hadden. Maar Polen zouden zij helpen groot maken. Het was een droom die van korten duur zou zijn, maar die zoo luide gedroomd werd, dat de Russen niet onkundig ervan bleven.

Moskou was op zijn hoede. In 1934 bezocht Litwinof Rome. Russen en Italianen sloten een verdrag van vriendschap. Voelden zij zich niet gemeenschappelijk bedreigd door het opkomende Derde Rijk? In die dagen was Mussolini de felste tegenstander in Europa van zijn lateren ‘geliefden vriend’. Hij zond zijn troepen naar het Noorden, toen in Juli de nazi's hun poging tot staatsgreep in Weenen ondernamen. Hij was het ook, die nog in Maart 1935 de uitnoodigingen uitzond voor de conferentie van Stresa, welke tegen Duitschland's herbewapening gericht was. In die zelfde maand Maart maakte Eden zijn reis door Oost-Europa. Te Berlijn had hij, samen met Sir John Simon, een langdurig gesprek met Hitler gehad. Hitler verkeerde toen nog in de conventioneele Duitsche dwaling, dat de Britten, kooplieden en niets dan kooplieden als zij zijn, voor een regeling te vinden zouden wezen, waarbij hij de volmaakt vrije hand in Oost-Europa krijgen

zou, in ruil voor de belofte, de Engelschen op hun terrein niet lastig te vallen. Hij had dus zeer ronduit tot zijn bezoekers gesproken, en hun zijn begeerten uiteengezet. Doodelijk verschrikt was Eden toen verder gereisd. En overal in Oost-Europa had hij gewaarschuwd. Daarom vooral was hem te Moskou een geestdriftige ontvangst ten deel gevallen. Zoo was daar nog nooit een vreemd staatsman begroet. Voor het eerst sedert de revolutie vond in de groote opera een galavoorstelling plaats, waarbij avondkleeding was voorgeschreven. De voorstelling werd geopend met het God save the King, dat door allen staande werd aangehoord.

Rusland was toen reeds tot den Volkenbond toegetreden omdat, gelijk Stalin tegenover Duranty verzekerd had, de Russische regeering de overtuiging had verkregen dat de Volkenbond, met al zijn gebreken, toch als een nuttig instrument tot het bevorderen van den vrede moest worden beschouwd.

Moskou deed zijn uiterste best om zich aan de zeden van het Westen aan te passen, diplomatiek wel te verstaan. Litwinof liep, als een der hoogste eeregasten, vlak achter de baar, bij de begrafenis van koning George V van Engeland.

Van den afkeer en vrees voor Duitschland getuigden de processen tegen Toechatsjefski en andere ‘landsverraders’, waarover ik hier boven reeds heb gesproken. Niet van genegenheid voor Duitschland getuigde ook de rol, welke Rusland gespeeld heeft in den Spaanschen burgeroorlog. Moskou legde eerlijke vijandschap aan den dag tegenover Berlijn, Rome en Tokio. Van neiging tot samengaan was daarbij niets te bespeuren. En in Duitschland ging Hitler voort, zijn wildsten toorn en zijn felste scheldwoorden over de bolsjewiki uit te storten.

Dat is eerst in den loop van dit jaar, en wel heel plotseling, veranderd. In Februari kregen de propagandisten der partij opdracht, geen kwaad woord meer over de Russen te zeggen. Ook Hitler zelf hield zich aan dit parool. Berlijn had besloten tot een ommekeer in zijn politiek, die Hitler zelf innerlijk verschrikkelijk veel moet hebben gekost. Maar hij stond voor de keus, zijn verdere plannen in Oost-Europa op te geven, of zich van de vijandschap der Russen te bevrijden. De vijandschap der Russen beteekende de kans op een oorlog naar twee fronten, als hij met het Westen in conflict zou

komen. Polen was in korten tijd klein te krijgen, Rusland zelfs niet in langen tijd. En Duitschland wilde niet wederom vechten als belegerde staat.

Het is niet gemakkelijk in zijn werk gegaan voor Berlijn, de Russen over te halen tot verzoening en het verdrag van vriendschap. Moskou begon, gretig zelfs, met Londen en Parijs te onderhandelen. Dat Rusland den wensch had tot een vergelijk te komen, bleek uit het feit, dat de Turken een overeenkomst met de westelijke mogendheden sloten, zij het voorloopig nog maar in principe. Maar het woord der Turken is meer waard dan de onderteekening van menigen modernen staat. Turkije zou zich toen niet gebonden hebben, als het niet geweten had te handelen in overeenstemming met de wenschen van zijn Russische beschermers en vrienden. Reeds vroeger was de houding der Turken aanduiding geweest van een wijziging der opvattingen te Moskou. Toen Turkije in 1932 lid van den Volkenbond werd, wist men, dat Rusland niet meer vijandig gezind kon zijn tegenover deze instelling. Turkije was als de loodsvisch van den Russischen haai. Men mocht dat ook aannemen, toen Turkije zich tot het sluiten van een verdrag van wederzijdschen bijstand met Engeland en Frankrijk bereid verklaarde, en, zoo eerlijk als het is, alvast het gebied van Alexandrette als betaling ervoor in ontvangst nam.

Spoedig daarna echter trad de verandering te Moskou in. Ik zeide het reeds, het aftreden of afzetten van Litwinof was er de aanduiding van. De beweegredenen waren toen nog moeilijk te gissen. Men wist dat de Russen door de wijze, waarop de Engelschen de onderhandelingen hadden gevoerd, wantrouwig waren geworden. De Engelschen hadden daartoe ook aanleiding gegeven, door het benepene van hun eerste voorstellen. Dat erkende Parijs grif, en dat heeft Londen later niet kunnen ontkennen. De voorstellen werden beter, maar de vorm van onderhandelen mishaagde te Moskou. Men voelde zich er gekrenkt, dat men steeds praten moest met Engelsche ambtenaren, die in belangrijkheid zeer ver onderdeden voor de Russen, welke de onderhandelingen voerden. En voor dergelijke dingen zijn de bolsjewiki, altijd wantrouwend dat men hen niet als ‘vol’ beschouwt of bejegent, uiterst gevoelig.

Dit alles bij elkaar was echter niet voldoende, om de stugge, ja vaak plompe houding der Russen bij de onderhandelingen te verklaren. In de wereld nam de indruk toe, dat de Russen niet meer oprecht een vergelijk wilden. Zij kwamen telkens met nieuwe eischen, en tenslotte met verlangens betreffende de beveiliging der Baltische staten, welke niet meer in overeenstemming te brengen waren met hetgeen die staten zelf als hun politiek aankondigden. En Parijs en Londen konden er niet toe meewerken, dat men deze staatjes, souverein als zij waren, een politiek zou opdringen.

Toen het zoover gekomen was, kregen zij recht van spreken, die een Duitsche oriënteering der politiek van Moskou hadden aangekondigd. Want Berlijn was nu tot een russophiele politiek bekeerd, en trachte Moskou met aanbiedingen tot medewerking te bewegen. De westelijke mogendheden hield men daar aan de praat, later nog met militaire besprekingen waarvan Molotof het veelbelovende constateerde, om de Duitschers tot steeds hooger aanbod te nopen. Duitschland had er nu alles opgezet, Moskou aan zijn zijde te krijgen. Geen prijs was het te hoog. Tenslotte deed het Moskou aanbiedingen, die Moskou alles gaven wat het ooit had kunnen wenschen: Het vermogen tot verwezenlijking van oude imperiale droomen, de hegemonie in de Oostzee, de mogelijkheid zelfs om naar de kust van den Atlantischen Oceaan door te dringen; terugkeer tot Rusland van de, in 1920 aan de Polen verloren gebieden in de westelijke Oekraïene en westelijk Wit-Rusland; de vrije hand in alle richtingen, de mogelijkheid om Duitschland den weg naar den Balkan af te snijden, de opperste politieke invloed op het schiereiland; vrije hand in alle oostelijke richtingen; vernietiging van het anti-kominternpact, en Van alle mogelijkheden van een Duitsch-Japansch verbond.

Rusland was geen Polen. Polen had zich door de aalmoes van Tesjen laten verleiden tot een kortzichtige politiek, die binnen een jaar zijn ondergang bewerken zou. Rusland vroeg de uiterste waarborgen voor zijn toekomstige veiligheid. Litauen werd zijn voorpost tegen Duitschland; het kreeg er garnizoenen en vliegvelden, waardoor het land wel een bufferstaat voor Duitschland op den weg naar Rusland bleef, maar geen bufferstaat meer was voor Rusland op den weg naar Duitschland.

De Baltische Duitschers hadden te voren Berlijn reeds aanleiding gegeven tot aanmatigend optreden tegen de Baltische staten. Zij konden misschien later tot voorwendsel dienen voor een ingrijpen der Duitschers in die buurt, gelijk 'volksduitschers' het uitgangspunt hadden gevormd voor de acties tegen Polen en Tsjechoslowakije. Dus moesten die Duitschers uit die landen verdwijnen. En wel onmiddellijk. Deze lieden, een geestelijke en sociale elite vormende, niet slechts in hun land maar onder alle Duitschers, worden nu, berooid en ruw van hun wortels gescheurd, overgeplant naar de Poolsche grensgebieden, te midden van een vijandige bevolking, en in onzekerheid omtrent eigen lot, daar Duitschland door den afloop van den oorlog gedwongen zou kunnen worden hun zijn bescherming te onttrekken. Duitschland moest ook die harde voorwaarde aannemen. Bij den smaad van Zuid-Tirol kwam de nog bitterder smaad van het Baltenland.

Zoo had Rusland zich voor de toekomst beveiligd. Niemand kon meer de Oekraïene belagen. Zijn vroeger ellendig zwakke positie in den bodem van de, niet ijsvrije, Finsche Golf was nu uitgebreid tot een positie, die weinig plaats meer overliet in de Oostzee voor de Duitschers. En bij dat alles behield Rusland de Gallicische olie, en strekte het zijn gebied uit tot aan de grenzen van Oost-Pruisen en van Hongarije, zich zoo twee groote mogelijkheden openende tot bolsjewistische inoculatie.

Daartegenover stonden voor Rusland zelf geringe verplichtingen. Er zijn reeds aanduidingen, b.v. het zenden van goud uit Moskou naar Berlijn, die erop wijzen dat Rusland zich zelf geen ontberingen zal opleggen om Duitschland van het noodige te voorzien. Ware dat wel zoo, dan zou het goud in Rusland gebleven zijn ter betaling van prestaties, die de Duitsche nijverheid nu niet met groote hoeveelheden van haar mechanische producten vergelden kan.

Duitschland heeft een buitensporig hoogen prijs voor de 'vriendschap' van Moskou moeten betalen. Die prijs heeft het Kremlin waarschijnlijk kunnen opdrijven, doordat het, terwijl het in stilte met de Duitschers sjacherde, in het openbaar met Engelschen en Franschen zaken scheen te willen doen. Beziet men de nieuwe kaart van Oost-Europa, dan bespeurt men dat van de door Duitschland begeerde 'Lebens-

raum' naar het Oosten, buiten den deuk in Polen en de bezetting van het Tsjechische land, niets is overgebleven. Er is geen uitweg naar Roemeensch gebied. Hongarije en Roemenië hoeven Duitschland veel minder dan te voren, en misschien wel heelemaal niet meer, te vreezen. Poolsche gebieden zijn door de Russen bezet. In Oost-Europa domineert op het oogenblik Moskou in een onaantastbare en door niemand bedreigde positie. Breidt Rusland niet zijn invloed uit over den Balkan en Hongarije, dan zal Italië daar zeker in slagen. Te voren was het door Duitschland meer dan half verdrongen. Duitschland is er nu buiten spel.

Moskou heeft een jaar geleden niet kunnen droomen, dat zoo grootsche vooruitzichten zich zoo plotseling konden openen. Wie beweert, steeds geweten te hebben dat Berlijn en Moskou het zouden eens worden, moet niet slechts den ommekeer bij Hitler hebben voorzien, maar ook den ontzaglijken prijs, die Rusland voor zijn nieuwe vriendschap heeft uitbetaald gekregen. Wat echter heeft Hitler bewogen, dien prijs ervoor over te hebben? Wij kunnen slechts gissen, en gissingen liggen niet voor de hand. Door Rusland om te koopen, los van de anderen, heeft hij zich zelf de mogelijkheid verschaft, met Polen oorlog te voeren. Maar die oorlog bracht hem meer verlies dan winst, omdat hij er zijn eerzuchtige droomen, die niemand meer onverwezenlijkbaar noemen kon, voor moest prijsgeven. Het ergste van alles misschien was, dat Roemenië, het land van de schatten aan olie en graan, er door buiten zijn bereik kwam te liggen, nog steeds bedreigd, maar niet meer door Duitschland.

Hoort dit alles ook nog tot den oorlog der zenuwen, die Hitler rekende te winnen? Hij haalde, gelijk ik in mijn vorige maandbeschouwing betoogd heb, het Russische gevaar Europa binnen. De bolsjewieksche infectie bracht hij opzettelijk over naar de westelijke wereld. Moest de westelijke wereld daarmede bang gemaakt en tot toegeven bewogen worden?

Hitler is de man, die zich steeds erop heeft beroemd, de eenige wering te vormen tegen het opkomend getij van het communisme, dat in West-Europa niemand meer in vloed geloofde. Als belooning voor deze, zelf aangenomen, waar-

digheid heeft hij de vrije hand in oostelijk Midden-Europa verlangd. Men heeft hem die geweigerd, heeft zich steeds minder onder den invloed getoond van zijn pathetische bangmakerij. Met een plotseling besluit heeft hij, toen zijn oude tactiek faalde, een nieuwe tactiek toegepast. Als sluiswachter tegen den rooden vloed opende hij de sluisdeuren voor de gevreesde wateren van dien vloed. Nu hebben, zoo heeft hij waarschijnlijk gemeend, de anderen nog slechts de keus tusschen verdrinken en steun aan den sluiswachter. Uit eigenbehoud moeten zij den sluiswachter thans wel helpen. Hem tevens nog aan te vallen, zijn sluis nog verder te verzwakken, zou met zelfmoord voor het Westen gelijk staan. De vloed gaat wel eerst over Duitschland. Maar hij rekende erop, den zenuwoorlog gewonnen te hebben voor het zoover kwam. Zijn tactiek is steeds geweest, de westelijke mogendheden tegen Rusland te mobiliseeren, opdat hij daarvan de voordeelen zou kunnen oogsten. Kreeg hij de Engelschen en Franschen - en velen nog met hen - aan zijn zijde, dan kon alles, wat de Russen nu verkregen hadden, gemakkelijk worden teruggenomen. Hitler had dan, gelijk in het geval van Tesjen, het eerst als lokaas aangebodene, met bovenmatige rente teruggekregen. Die rekening is echter niet opgegaan. Wat nu? Het onzekere, het tastende in de Duitsche oorlogvoering, dat eerst vredesoffensief heette maar nu dien naam, volgens Berlijn, niet meer dragen mag, wordt er verklaarbaar door.

En Rusland is meedoogenloos. Het onderhandelt drie weken lang met Saradjoglu, den Turkschen minister van buitenlandsche zaken, over de positie aan de Dardanellen onder de nieuwe omstandigheden. Men vindt een oplossing, die Engeland en Frankrijk kunnen goedkeuren. De Turken zijn dus in staat, aan alle verplichtingen te voldoen. Maar juist als men bezegeling van het accoord verwacht, stelt Moskou - naar het heet op verlangen van Von Ribbentrop - nieuwe en voor de westelijke geallieerden zoowel als voor de Balkanlanden veel ongunstiger voorwaarden. De Turksche onderhandelaar breekt onmiddellijk de onderhandelingen af. De diepe verontwaardiging der Turken blijkt uit de wijze, waarop de Turksche minister-president het gebeurde uitlegt. Het vertrek lijkt een slag in het gelaat der Russen, die inderdaad een zware diplomatieke nederlaag lijden. Want nu wordt zonder

verwijl de drievoudige entente tusschen Engeland, Frankrijk en Turkije onderteekend, zonder dat met de wenschen der Russen verder rekening gehouden wordt. Maar de Russen toonen zich niet boos, geen oogenblik. Met ongewone eerbewijzen doen zij Saradjoglu uit hun hoofdstad uitgeleide. Zij laten hem van de Zwarte Zeekust niet in een vliegtuig vertrekken: Een Russische kruiser brengt hem naar Istamboel. Moskou geeft een communiqué uit over de besprekingen van drie weken, en stelt die voor als gesprekken, die de hartelijkheid der betrekkingen tusschen de beide landen nog weer eens hebben bevestigd. Het is alsof het afbreken der onderhandelingen de onschuldigste zaak ter wereld is. Waarom hebben de Russen dan die plotselinge, zeer verscherpte eischen gesteld, als zelfs de vervulling van hun eerste, gematigder verlangens hun blijkbaar onverschillig is? Men had Saradjoglu, die zelf de vriendschap met Moskou in eere wilde houden, niet hoeven te laten vertrekken zonder eenig accoord; zelfs na de ruzie. Maar men deed het.

Over het tot stand komen van de triple entente had Rusland geen kwaad woord te zeggen. Maar het stelde het achteraf voor, alsof het niet zelf eischen aan Saradjoglu had gesteld, doch de Turk Rusland tot toetreding tot de entente had willen overreden. Maar, zoo heet het, daar was het niet toe bereid geweest, omdat het zich niet in een oorlog wilde laten meesleepen. Niet aan de zijde van Engeland en Frankrijk dan. Dat iemand zou kunnen denken aan een meevechten der Russen aan de zijde van de Duitschers scheen niet in beschouwing te komen.

Totnogtoe kunnen wij niet zien, dat Hitler waar heeft gekregen voor al zijn geld.

Een mislukte, capitale speculatie?

Het droomgezicht[1)]
Door Teixeira de Pascoaes

Vervolgd door de herinnering aan Malchus, neemt Hiëronymus afscheid van Evagrius en gaat weer op weg. Heliodorus wordt zwak en ziet van den boetetocht af. Hem lokt het milde Italië. Hij gaat niet als Hiëronymus gebukt onder den erfelijken last van den leeuw, die aangetrokken wordt door de woestijn. De verleiding is een oase met slanke gazellen, palmen en een kleine beek. Doch Hylas en Innocentius, twee volgzame slachtoffers, blijven aan hun verlangen trouw; het is een vuurzuil die voor ons uitgaat en ons verlicht of verbrandt. Maar ook al worden zij verschroeid, menschen van een sterke natuur keeren niet om. Zij volgen de vlam die hen verteert, hun eigen droom, een broeder der zon, de gloeiende kus, die ons haar bezielenden adem inblaast. Het leven is de warmte der etherische Vlam, die het als een aureool van verre omgeeft, op dien afstand die zoo gunstig blijkt voor zijn wonderlijke metamorphosen; ginds in die verte waar een Plato mogelijk werd, divageerend in de schaduw van een boom. Het leven is een wonder van ruimte en tijd, chimaerische godgestalten. In mijn oogen past de ruimte, waarin milliarden sterren hun baan beschrijven en de tijd zit in een hoekje van mijn herinnering.

Tusschen Hylas en Innocentius, twee engelengestalten, begeeft Hiëronymus zich weder op weg, ontroostbaar over de houding van Heliodorus. Aan zijn wimpers glinsteren tranen die bevend dralen langs zijn gezicht. Kleine sferen, door tallooze beelden bezield, waaronder het beeld der Oneindigheid, die ernaar streeft gestalte te krijgen en binnen te dringen in het rijk des bestaans. Het ideaal van de ziel is het lichaam; en heeft niet wie in de hoogten zweeft de eerzucht

1) Fragment uit ‘Hieronymus, de dichter der vriendschap’ (Meulenhoff, Herfst 1939), het middendeel der trilogie Paulus-Hieronymus-Napoleon. Uit het Portugeesch door A. v. Thelen en H. Marsman.

in de diepten te storten? Welk een inspanning heeft het Napoleon niet gekost om als gevangene naar Sint-Helena, het eiland van zijn droom, te komen! Laat de rotsen van Iberië, de poolsche moerassen en de russische sneeuwvelden na den brand van Moscou het bevestigen.

De wangen vol tranen, gaat Hiëronymus zijns weegs. In de woestijn zal hij geen ander water vinden, maar het is immers het eenige waarin de hemel weerspiegelt. Wat wij in zeeën en bronnen zien, is niets dan wat blauwe kleur. Hij is bedroefd over de afwezigheid van Heliodorus of eigenlijk over diens zwakheid. Als absoluut mensch, laat hij geen relatieve gevoelens toe, die ondergeschikt zijn aan de wetten der natuur. Hij tracht deze wetten aan zichzelf te onderwerpen. Want het is zijn lot heer te zijn d.w.z. bovennatuurlijk. Heer is een goddelijk woord, - Christus.

Al zwervend beweent Hiëronymus de lafheid van zijn vriend en reeds bespeurt hij de woestijn, hoewel niet die van Chalcis in het syrische land, doch een andere die in onszelf begint en eindigt, of - niet eindigt, de oneindige woestijn; want het wezen is naar den geest onbegrensd, gelijk alles wat niet bestaat. Zelfs de Sahara is slechts een miniatuur-reproductie van deze woestijn, waarin luchtspiegelingen en oasen van gelijke werkelijkheid zijn, en ook de leeuwen die haar doorzwerven zijn leeuwen in het klein. Deze wereld is een weerspiegeling van de Andere Wereld en vaag copieeren haar creaturen de Creatuur.

Zoo bereiken de drie reisgenooten tenslotte - wij schrijven het jaar 373 - het c h a l c i d i s c h e p a r a d i j s . Het is een Eden uit gloeiend zand in den zomer en ijzig koud, wanneer het eerste wit de toppen van den Libanon en den Antilibanon bedekt, die zich tegen het zuiden afteekenen, tot in het land der cenitische Arabieren. In het Noorden en Oosten van deze woeste streek verrijzen verschillende kloosters te midden van een vruchtbare aarde, die door de monniken wordt bebouwd. Ook oefenen zij verschillende ambachten uit en vervaardigen de meest uiteenloopende dingen, die door de kooplui uit Apamea en uit de stad Chalcis worden opgekocht. Voorbij dit akkerbouwland en de kloosters begint het wilde verlaten gebied met de afzonderlijke kluizen. Hier leven de anachoreten, biddend en boetedoend, of door een opening opstarend

ten hemel in de verwachting van een teeken dat goddelijker zou zijn dan de zon. Andere heremieten dwalen buiten rond, en voeden zich met de kruiden die groeien in de vochtige omgeving. Vochtigheid is water dat zich omhoogzuigt in teere bladeren om zich prijs te geven aan de tanden van geiten en mystici, die alles verorberen: distels, steenen en sterren - en altijd blaten of bidden zij van den honger. Honger naar kruiden of naar de oneindigheid, het is dezelfde honger, want de Oneindigheid leeft zoowel in een boksdoorn als in een waterdroppel. De anachoreten zijn geiten Gods die langs de rotshellingen grazen of op het kale weiland. Hoe geraken zij in extase als zij de fluit van den Herder vernemen! O, de muziek aan de overzijde der wolken, de zang der sferen! Deze menschen die reeds niets meer zijn dan hun eigen mediteerende geest, leven diep vertrouwd met den dood of reeds in het hemelrijk d.w.z. in het hoogste bewustzijn des levens. Dit bewustzijn is niets anders dan een echo die de dood in ons wakker roept, een emanatie van het skelet, de wortel waarmee wij in het Rijk der mineralen verankerd zijn, het gebied, dat het dichtst bij den Oorsprong ligt. In het standbeeld van een God is het marmer het goddelijke element. Zie de bezielde uitdrukking van een rots! Hij is een voorhoofd waarop het maanlicht rust en veranderd wordt in een nooit gekende melancholie. Over de boomen glijdt het zonder hen te beroeren. De boom is bijna al een ‘spijsverteringszak’. Bekijk ook het maanachtige voorhoofd van een asceet, de ivoren schaal van zijn ziel, die door kuischheid verbitterd, opstijgt met de gevleugelde kracht van het licht om het Firmament te doorkruisen. Zij verlaat het lichaam als was het reeds dood en zij lééft den dood, d.w.z. zij leeft in God, want als God ons verschijnt, stijgt hij op uit het donker van het graf. De doodskop schouwt God zooals ook de rotsen hem schouwen. Hij schouwt hem van dichterbij dan de levende wezens, want het leven is afstand en verte. Hij schouwt hem en hult zich in het gewaad van den Oernevel, dien Almoederlijken Geest, verblind door een lentelijken toover. Hij is als een groeve die in bloei staat, als een graf dat golft onder een zee van rozen. Mystiek is de zuivere essentie van de nieuwe religie, het doodsgevoel dat ontdekt is door de woestijn, die zich tooit met de bloemen van Christus. Maar er komen uren, waarin

die woestijn uitgedroogd schijnt te zijn; een helsche vuurvlaag doorveegt haar, waarin vlammen, demonen en vrouwen knetteren: de lust die den wellusteling vervolgt in de gedaante van duivelsche vrouwen, voorgespiegelde begeerten des vleezes; want de hallucinatie is het lichaam van het denkbeeld. Is het lichaam van het Universum niet een zinsbegoocheling van God? Hoe dikwijls voel ik mij niet als een koortsdroom. Van wie? Welk fantastisch dier droomt mij in zijn slaap? Ik brand en besta niet. O, de schimmige vlam die alles vervluchtigt! Welk een hitte! Die van een ster is nul. Engelen en duivels vervolgen de arme kluizenaars die worden doorstraald en verzengd - licht en kool. Ook de woestijn is pervers, en de Sphinx is stom, om het geheim der Zonde te bewaren.

Hiëronymus vestigt zich in een der witte kloosters dat midden op een groenen heuvel ligt. Hij leeft nu in een kleine cel waarvan het venstertje uitziet op de wijde beemden der overluchtsche wereld. Hij waant te leven in een graf. Tusschen hem en de wereld der menschen bevinden zich vier muren van steen. De stilte die gevolgd is op het lawaai daarbuiten, heeft de gestalte aangenomen der dingen die om hem heen zijn, een houten bank, deze tafel, en in het bijzonder de gestalte van het kruis dat zwart op den kalkwitten wand bij het hoofdeinde hangt van zijn bed. Zijn ziel omcirkelt zichzelf in al haar bewegingen, zonder een uitweg te kunnen vinden, terwijl hij onbeweeglijk en geconcentreerd rust in zichzelf. Nu haar dwalende en heilzame vluchten verlamd zijn, is zij ten volle aanwezig: en op deze wijze verandert Hiëronymus vezel voor vezel in zijn eigen ziel. Maar het is een pijnlijke en gespannen bekeering. De eigen ziel te zijn, welk een tragedie! Hoevelen gaan den weg naar het graf zonder haar op dien tocht te hebben gevonden. Anderen vreezen en vermijden haar. Nog anderen ontmoeten haar pas kort voor den dood, gelijk Napoleon op Sint-Helena. Donker voorvoelde hij haar voor het eerst bij het vlammen van den brand van Moscou en Hiëronymus, de Heilige, voorvoelde haar in de onderaardsche duisternis der catacomben, binnen en buiten zichzelf, ver en nabij. Zoo zien wij bijvoorbeeld ook de droefenis van den schemer. Een uitvloeisel der dingen, glijdt zij met zachten riemslag door de lucht onze oogen binnen, tot-

dat zij zich verdicht tot een traan, den virgiliaanschen traan der dingen. Al de glorie van Virgilius straalt in de tranen der dingen en in het maanlichte zwijgen der nacht. Daarom is hij een dichter, ook nu nog, tweeduizend jaar na Jezus Christus. Tusschen vier grafkamerwanden, in de geconcentreerde, bijna lichamelijke stilte, die zich sluit als een ring om zijn borst, neemt Hiëronymus bezit van zichzelf en duikt als het ware vóór zich op als een nieuw onbekend wezen - de brullende, licht ontroerbare leeuw, die zijn klauwen op den doodskop legt. Verplettert of streelt hij hem? Deze leeuw heeft de gevoeligheid van de mystische duif, de duif van den olijftak, den Zondvloed en strijdenden Heiligen Geest. Hij is satiricus en asceet, hij geeselt anderen zoowel als zichzelf. Brandend, verbrandt en verlicht hij. Hij verbrandt de ketters en schenkt licht aan allen die bezield zijn door het waarachtige Geloof. Doch de ascetische leeuw is nog slechts een knaap die in de chalcidische woestijn zijn leven als cenobiet - het leven der geestelijke verlossing - pas begint. Omringd door boeken en fantomen, past hij zich aan bij zijn kloosterlijke omgeving. De fantomen spoken in de boeken als schaduwen die glijden langs een muur. Als zij tot ons binnenste ingaan, vallen hun nieuwe eigenschappen ten deel. Met geweld nemen zij ons in bezit en bepalen ons lot. Hiëronymus studeert en mediteert. Zijn kunstenaarsnatuur loutert en verheldert zich. Hij doorleeft uren van een allerhoogste, bedroefde extase, schaduwen die glijden langs den spiegel des lichts. Er is geen volkomen extase zonder een droppel bitterheid. Zij is het zout der spijzen. De pijn van het leven wordt beminnenswaard voor deze creaturen van Jezus. Hij verliest zijn levende en verscheurende dorens en vervloeit in een verlichten nevel. O, raadsel der smart! Geheimzinnig heimwee, ver verwijderd strand waarlangs wij rondtrekken, het hoofd tegen den zilten zeewind en de voeten in het vochtige zand... Urenlang staat hij voor zijn venster, de oogen gericht op een ver en onduidelijk punt. Is het een wolk of een berg? Het is een lila, onstoffelijke, abstracte kleur, ontdaan van alle substantie, doch tot den rand gevuld met ons bovenwerkelijk leed. De monnik is iets meer dan dertig jaar oud. Hij is een lyrische, bevleugelde natuur. Hij droomt. De dichterlijke ader is een ver teruggrijpende herinnering aan vleugels,

welke zich roeren in menige ziel, die een dag- of een nachtvogel was, een leeuwerik of een uil. Droomerij is als het ware een tocht van onze verbeelding, een etherische reis, waarbij de zwerver het landschap, dat hij doortrekt op de meest vrije en bonte manier zelf formeert. De verbeelding is een vrouw die ons in gewaagde avonturen verstrikt. Maagd en boeleerster, doet zij ons gelijkelijk ontbranden voor God en den Duivel en maakt geen onderscheid tusschen een heilige en een bandiet. Hiëronymus weert de fantastische vrouwegestalte, de waanzinnig geworden godin, van zich af in naam van de rede, die op haar beurt een vrouw is, doch begaafd met een andere wijsheid d.w.z. met een ander verleden. Zij vliegt niet, want zij kàn niet vliegen, zij is ontvleugeld. Zij delireert niet, uit gebrek aan de noodige hitte, zij is bekoeld. Koude kristalliseert, zij is geometrisch. Zie den oorsprong der wetenschap!

Hiëronymus is nauwelijks dertig jaar oud en reeds loopen er twee witte strepen door zijn haar, Vuur en sneeuw gelijk de Etna. Reeds is hij de mysticus van Christus en de doctor der Kerk, leeuw en doodskop. Katholiek theoloog en dichter der maagdelijkheid en van de woestijn, is hij een dubbelnatuur, doch het een van het ander gescheiden, en verward in een strijd die door den gloed der jeugd wordt verbitterd - dit kettersch en vleeschelijk wijfje dat zich tusschen den katholiek en den dichter plaatst, doch aan de zijde des dichters en tegen den katholiek.

Deze strijd tusschen ziel en lichaam, dit huwelijksconflict is de eigenlijke handeling van het drama, van het leven. Het wordt door twee fundamenteel tegengestelde principes beheerscht: de schepper en de verwoester, want het doel van de schepping bestaat in haar vernietiging. Scheppen echter beteekent slechts vormen, vernietigen enkel vervormen. Alles voltrekt zich binnen vast-omschreven grenzen, midden in een gevangenis. De rechtlijnige scheppende drift beschrijft een cirkel, wier punt van uitgang den terugkeer reeds in zich draagt: dit is de tragische grens, het kruis, waaraan God sterft. Zijn vier armen verlengen zich en beschrijven het Wereldrond. Aan de overzijde daarvan ligt het Niet-zijn, de absolute Dood, God van Christus verlost, niets dan God.

Hiëronymus is een jong asceet, en de jeugd is heidensch.

Deze godin weert zich en streeft ernaar zich voort te planten, gelijk alle bliksems. Bestendigheid is het eigenlijk wezenskenmerk der onbestendigheid. Daarom is de jeugd wellustig en melancholisch, een nevel die zich vormt tot gestalten van een bezielde schoonheid, die gemakkelijk tot goden worden. Iedere zinnelijke neiging beantwoordt aan een andere, een vergeestelijkende. Is de hemel niet een verzet tegen de hel, en is Jezus Christus niet, hoe dan ook, God verdeeld in zichzelf? Weerstreeft de Verlosser den Schepper? Ja, tusschen Schepper en Verlosser heeft zich een bevriezende klove geopend: Vader, waarom hebt Gij mij verlaten?

Terwijl de jeugd van Hiëronymus dus een demon is, die hem glimlachend toewenkt, verschijnt de dood hem stil en gelijk de maan, als het astrale lichaam van een bruid. De liefde en de dood! Maar de jonge liefde, met rozen bekranst, overwint den dood. In de lente worden de graven tot een wieg. De monnik wendt zijn blikken af van het verbijsterende beeld, dat prijkt met een weelde van bloesems. Hij tracht zich te verstrooien. Hij verricht lichamelijk werk en studeert hebreeuwsch. Hij stopt de ooren vol met steenen die in zijn herinnering blijven hechten - heilige steenen van den Berg Sinaï. Doch de arbeid kalmeert hem niet. Hij vast en geeselt zich de borst met een kiezelsteen, hij doet boete. Het wordt erger. De verbeelding voedt zich met den honger en zwakheid versterkt haar. Het drama neemt in hevigheid toe om tot een oplossing te komen. Zoo is het leven in zijn drang naar zelfmoord, het wezen dat walgt van zichzelf, van zijn bedrieglijke substantie, bedrieglijk en tegelijk onbedrieglijk, tot in den gloed der pijnkreten toe! Slechts de illusie is levend, zij alleen lijdt; de werkelijkheid daarentegen rust in een eeuwige zaligheid. De rotsen slapen aan de borst van God en wij waken in de armen des duivels. Ja, wij zijn de leugen, een voor den duur van een bliksem mogelijk geworden absurditeit. Het onmogelijke bestaat niet. Zelfs de mensch is mogelijk geworden! Doch hij ontkent zijn legendaire afhankelijkheid geenszins. Evenals de andere dieren kent ook hij alles. Allen kennen zij het leven en den dood en zij weten dat zij den wensch van hun broeders vervullen wanneer zij sterven. Zij houden zich dood wanneer zij gelooven dat men hen aanvalt. Het kind, dat uit angst doet alsof het slaapt, sluit oogen

en mond en houdt den adem in. Gehoorzamend aan een dierlijk instinct, neemt het niet de houding van een slapende, doch van een doode aan. Zelfs de boomen kennen den dood. Beschouw hen in den herfst en zie hoe bleek zij in het donker van het landschap staan! Zij zijn bang voor den winter, voor den dood.

Hiëronymus wordt zwak en ziekelijk en om de maat van het ongeluk vol te maken, verliest hij Innocentius en Hylas, zijn beide metgezellen, getrouwe makkers, toegewijde offers, die aan zijn voeten gehecht zijn, aan de klauwen van den leeuw die verwekt is in de bosschen der menschelijke fantasie, waar Faunen en Centauren, goden en monsters opgroeien. Hij wordt ziek, zijn vrienden sterven, doch hìj wederstaat! Er zijn lichamen die onverwoestbaar zijn. Tegenover elken vernietigenden aanslag houden zij stand. Hen verlaat de ziel niet, terwijl zij menig geweldig en robuust lichaam ontvlucht bij den eersten slag. Vrouwennukken! De ziel is vrouwelijk gelijk de geest mannelijk is en uit hun beider vereeniging worden wij geboren. Wij zijn scheppende ziel en critische geest, waanzin en rede, substantie en vorm, Golgotha en het Vaticaan, de heilige Paulus en de heilige Thomas. Ieder rampzalig schepsel is dat alles tegelijk en tevens niets! Alles en niets! Een bliksemstraal die geen seconde duurt en tegelijk de Oneindigheid omspant! Welk een poovere macht! God in lompen gehuld, Jezus Christus. Ja, men begrijpt zoowel den God des menschen als den god godmensch.

Tweemaal getroffen in het hart, vlucht de zieke Hiëronymus uit het duistere klooster naar de woestijn, wier landschap een beteren achtergrond vormt voor zijn tragedie. De woestijn verbeeldt reeds den overgang van deze naar de Andere Wereld. Hij dringt door tot in verre verschroeide woestenijen die in hem de fijne sensibiliteit van asceet en kunstenaar verhoogen, van kuisch en zinnelijk man. De stilte weegt zwaar op hem, de Onmetelijkheid overvalt hem met vrees. Welk een bovennatuurlijke angst! Als nooit tevoren ondergaaat hij de vreeze Gods en tevens Gods aantrekkingskracht. De vrees verruimt de liefde, zij vergoddelijkt haar gelijk zij ook de krachten der Natuur vergoddelijkt heeft. Vreezend en liefhebbend, zou hij geheel in zijn vrees en zijn liefde willen opgaan om de Goddelijkheid te verwerven. Maar alleen dat wat

een vlam van geestelijke liefde in ons is, vermag haar te bereiken. Zij verteert zichzelf, vermagert en neemt zienderoogen af. Maar in dit verdwijnen schuilt de beweging van een wellustige vlucht die tijdens zijn nachtelijke droomen zijn onderdrukte, maar niet overwonnen zinnelijkheid weer wakker roept. Zij benut den slaap van haar vijand om haar vrijheid te verkrijgen, en pas nu raakt zij buiten zichzelf! Zij wreekt zich op den slapenden, verstrooiden asceet door wellustige droomen in hem op te roepen; want evenals de duivels heeft ook zij een mythologische natuur. Haar rijk en substantie is de droom of de oermist. In onze droomen glijden wij terug naar den voortijd en naar het oerwoud. Daar vallen ons opnieuw onze oorspronkelijke eigenschappen ten deel, de visionnaire krachten die vele dieren ook thans nog in volledigen waaktoestand bezitten. In den droom bespeuren wij den wolf reeds op grooten afstand, terwijl wákend onze gevoelens ontaarden en verruwen. Wij zijn meer engel en dier, dichter bij de aarde en bij den hemel, want de rationeele, ontwaakte mensch is weggegleden uit zichzelf en uit alle aardsche en hemelsche dingen in de richting van een Niets, dat hij met schimmen en fantasieën bevolkt, waardoor hij een nieuwe besterde ruimte ontwerpt.

Zoo leeft Hiëronymus heen en weer geslingerd door de klauwen der nacht, totdat het licht van den dag hem bevrijdt, het licht van de rede. In den zomer geschroeid door zon en dorst, slaapt hij op steenen die hem de huid verwonden, welke gerimpeld en zwart is als die van een Ethiopiër en die beenderen en bitterheid omhult. Maar de tranen in zijn oogen verdrogen niet. Zij dansen voor zijn blikken, die gloeiende beelden oproepen, welke in den nachtelijken koortsgloed tastbare tegenwoordigheid verwerven: duivelsche en hemelsche beelden van engelen en vrouwen; want de schoonheid der vrouw is het laatste woord van den Duivel, het meest vage en tegelijk meest verleidelijke. De menschelijke creaturen zijn woorden, de gewone dieren slechts vraagen uitroepteekens en de boomen en rotsen zijn murmelende of stomme gebaren. Doch het uitroepteeken, of het gebaar bevat een nieuwe verborgen welsprekendheid.

De arme asceet strijdt tegen de vijanden van zijn verbeelding, die opduiken in zijn geheugen, dat siddert als de bodem

van de arena tijdens den wedstrijd. Vijanden van zijn verbeelding, maar niettemin verschrikkelijk! Hij, toch een werkelijk wezen, in de armen der begoocheling! Is er een aanrakingspunt tusschen de werkelijkheid en de begoocheling? De illusie heeft evenmin iets illusoirs, als de werkelijkheid iets werkelijks. Dat is hun aanrakingspunt. Hiëronymus strijdt tegen de spoken die hem benauwen, maar hij biedt hun geen weerstand! Het onweegbare verdrukt het weegbare, onbekommerd om alle wetten der zwaartekracht. Zoo lacht de dichter over den geleerde, den man die maatstaven aanlegt binnen het onmeetbare en de eeuwigheid bant binnen de uren van een klok. Doch alles gebeurt op een eiland. En op zee? Wat hebt ge daar in die onmetelijkheid aan een meter en een klok? Daar bevelen de goden en de dichters. Wij echter trachten hen tegen te werken en hen te dwingen! Is Don Quichote wel in staat een windmolen omver te rennen? Een w i n d m olen!

Hiëronymus verteert zichzelf in de woestenij, die hem bedriegt. Zij bedriegt hem, daar hij haar-zelf voortdurend weer met gestalten bevolkt. De woestijn gelijkt op een stad, en welk een stad! Zij is als het Rome van zijn studietijd: het onderaardsche van de martelaars en, in het licht der zon, het Rome der boeleersters, die martelaressen der Zonde; want ook de hel is een circus van Nero. Het leege geruisch der straten, het asch-achtige leven, de door schaduw omschemerde paleizen en het glinsterend contrast der vrouwen daarmee werkt afstompend op hem. Het is het vleeschelijke licht dat hun gewaden doordringt en hun naaktheid openlijk aan de blikken prijsgeeft. Daar verschijnen hem plotseling Hylas en Innocentius, bezield met zijn eigen leven, want slechts ten koste van de levenden staan de dooden van den dood op. Zij spreken met hem als vroeger. Doch het is Hiëronymus zelf, die spreekt in de eenzaamheid en de stilte, twee vormen der woestijn, die zichzelf tot in het abstracte verliezen in het rijk, dat aan gene zijde ligt van de golvende woestenij zonder eind. Hij spreekt voor zichzelf en met luider stem. Hij spreekt zich uit en legt rekenschap af tegenover zichzelf. Tusschen de twee polen van zijn ik brengt hij een harmonische schikking tot stand. Hij neemt een houding aan, vrij van alle stoffelijke feilen, de houding van een ziel die geheel vervoerd is tot God

in de beschouwelijke verstarring, die uit twee tegengestelde en elkander opheffende krachtspelingen te voorschijn spruit. De engel en de duivel sluiten een verbond, waarin alleen de engel zich vertoont met wijd uitgespreide onbeweeglijke vleugels, als uit maanlicht gemaakt. Doch opnieuw breekt uit de ongetroebelde gelukzaligheid als een opzweepende absurditeit de groote keizerlijke stad te voorschijn, liederlijk en onzalig, in een dronken roes en vol tranen, wankelend aan den rand van het graf, en wederom staan stralend voor zijn oogen de boeleersters en bacchanten op, gloeiend van wellust en dansend op de klanken eener vreemde helsche muziek. Sommigen herkent hij. Deze hier draagt de trekken van een godin, die alle goden en godinnen overleefd heeft en hem nu stort in een panischen angst. Dat is het v e r s c h r i k k e l i j k s c h o o n e in het beeld van het landschap der vrouw. Met een greep van zwavelige vlammen omspant hem de verzoeking der zonde. Neergestort in den helschen vuurgloed, verheft hij zijn verbrande handen tot den Heer: ‘Ik bad, riep, geeselde mij de borst en smeekte tot God, die over de stormen beveelt!’ Zoover verloor hij het begrip van God, dat hij de godheid der stormen aanriep. Hij delireerde en toornde over zichzelf. Wie was de verontwaardigde en wie de onwaardige? Wie was de asceet en wie de kunstenaar? Hoe is het mogelijk hen van elkander te onderscheiden, waar zij zoo innig verbonden zijn in twist en strijd? Door duizenden mijlen van elkander gescheiden, vormen zij toch hetzelfde wezen. Hetzelfde? ‘Hetzelfde’ is niets dan een hypothese, een v a s t p u n t b i n n e n o n s, dien collectieven wirwar, en door ons in den geest uitgedacht. Op dit punt concentreeren wij ons en hier omheen weven wij onze meest eigen persoonlijkheid die ernaar streeft zichzelf te vereeuwigen. Zoo zou ook Hiëronymus in een onafgebroken en moeizame zelfbepaling zijn boven-werkelijk ik willen zijn, door hemzelf geschapen in zijn geestelijke beschouwingen. Hij zou willen triomfeeren over alle beweeglijke krachten en alle winden gebieden die ons drijven en verstrooien. Hij zou de volkomen christen willen zijn, de zuivere mysticus. Wat is mystiek anders dan het verlangen naar individualiteit of naar concentratie op het ik, verheven tot zijn hoogste potentie, tot God?

Maar wat kunnen wij heden op een afstand van duizend en

meer jaar nog van de goddelijke comedie van den heiligen Hiëronymus zien? Wij zien hem voor zijn grot, of kluis, bij het aanbreken der morgenschemering, besmeurd met imaginaire kussen en omarmingen, terneer geworpen en overdekt met schaamte. Hij zoekt een zuiverder toevluchtsoord in de onmetelijkheid der woestijn, die niets is dan zand. Thans houdt hij zich verborgen in de kuilen van het terrein, vol schaduw en vochtigheid en zwerft door de uitgedorde woestenij, of blijft getroffen staan op den top van een rots. Een hoogte is altijd een inspireerende verrassing, een geheimzinnige vreugde. Is zij een uitstraling van de aarde of van den hemel? Het is de hemel die zich spiegelt in de oogen van Hiëronymus en in zijn ziel, die als een wolk opstijgt uit zijn borst, in verre namelooze trillingen. Zie den asceet van Christus, den overwinnaar die aan zijn voeten den zinnelijken kunstenaar vertrapt, den verheerlijker van den Schepper. De mysticus vereert den Verlosser.

Vroolijk en toegerust met nieuwe kracht, trekt hij zich weer terug in zijn eenzame grot, die met tallooze tegen den muur geplaatste manuscriptrollen is gevuld. Hij schrijft, leest en oefent zich in het hebreeuwsch, hetgeen tevens een zeer nuttige penetentie is. Door zich te folteren, vormt hij zich. Hij leert de taal van de Heilige Schrift. Hij ontcijfert de raadselachtige letters, die tezamen raadselachtige woorden vormen, rauwe en gutturale, welke hem als steenen in de ooren slaan, die nog vol zijn van platonische en virgiliaansche muziek. Maar het is de taal van God en de Profeten! Grieksch en latijn zijn de talen des Duivels, dien onvergelijkelijken Kunstenaar. Welk een verzoeking!

Eerst de boeleersters der Via Sacra in een visionnaire nachtmerrie, thans de heidensche goden van het Woord, gelijk Cicero die op de rostra spreekt. Nieuwe gewetenswroeging foltert hem. De zonde is een creatieve lust der zinnen en deugd is hetzelfde als kuischheid, in wezen één enkele geslachtsdrift - hoe verborgen dan ook in zijn drang -, die zichzelf kastijdt en, door het leed vergeestelijkt, wederom opleeft. ‘Geestelijke wezens ontstaan uit ongestild verlangen.’ Hiëronymus kastijdt zich, maar tegenover de klassieke werken schiet zijn weerstand tekort. Terwijl hij een psalm van David leest, klinkt er een herderszang van Virgilius in zijn

herinnering. ‘Een zwak en erbarmelijk mensch, vastte ik voordat ik Cicero las. Na nachten, die ik wakend en onder tranen van gewetenswroeging doorbracht, sloeg ik Plautus op. Berouwvol en gebroken bladerde ik in de Profeten, wier taal mij ruw en verachtelijk scheen.’ De kuischheid en de zinnelijkheid, de ziel en het lichaam der Liefde, ascese en kunst brengen den treurigen kluizenaar, die zijn weg baant door een helschen gloed, het voorhoofd badend in de wolken der lust, tot wanhoop. Overmand door zware vermoeidheid valt hij eindelijk in slaap. Doch de slaap der levenden is een nieuw, stralend en bevolkt landschap - er is geen slaap zonder droom. In dit rijk dringen wij binnen, geheimzinnig wakend, d.w.z. in een onbekenden waaktoestand bevangen, die genesteld is binnen den eigenlijken slaap, een ondoorzichtige taaie massa, die ons van de wereld scheidt. Na zulke uren van verbitterden strijd tusschen den dichter in hem en den heilige, tusschen Homerus en Jesaja, tusschen de rauwe stem van God en de harmonische woorden der Goden, dwaalt Hiëronymus als verloren door deze streken, die bestaan en tegelijk niet bestaan, rond. Languit op den grond, slaapt hij onder een vooruitspringend rotspunt dat drukt op zijn hoofd. Hij wordt gekweld door krampachtige schokken en stoot verwarde flarden van zinnen uit. Bleek, met gesloten oogen, en gehuld in een rotszware schaduw, is hij als een doode, met een ziel liggend in een doorzichtig graf. Naar buiten is hij een doode, want het leven heeft zich geheel teruggetrokken in zijn herinnering, een landschap, bevolkt en gegeeseld door een etherisch gevleugelde fantasie, een razenden stormwind die dingen, wezens en wolken kneedt naar zijn wil. En iemand - hij zelf, wakend in zijn eigen slaapbevangen lichaam - beschouwt dit innerlijke landschap en grijpt in de drama's die zich daar afspelen in. Hij leeft op een wonderlijke vlakte, die identiek is met de aanvankelijke kindsheid, waarin het Woord vleeschelijke gestalte verkrijgt, de zielen zich stoffelijk afteekenen, het onzichtbare zichtbaar wordt en de engelen en duivelen met een natuurlijkheid verschijnen, die volkomen dierlijk of plantaardig is.

Wanneer Hiëronymus slaapt, vertoeft hij ver van zijn dagelijksch, door de rede gebonden, verworven zijn en is hij weer overgeleverd aan zijn oorspronkelijke jeugd. Hij dwaalt door

den bloesemenden afgrond van onbekende elysische diepten door Cicero en Virgilius vergezeld. Maar tegelijkertijd zweeft hij in een volkomen Ledig, waarin alles niets en hìj alles is. Hij voelt hoe een onzegbare, onlichamelijk doorleden beklemming hem aangrijpt. Hij lijdt alsof hij niet zelf de ziekte was. Het is een pijn die hem foltert, doch die haar haard buiten hem heeft, in het hart van den ondoorgrondelijken nacht. Doch in een bovenmenschelijke, verlossende inspanning heft hij zich eindelijk op in de ruimte, die volstroomt van licht. De zon stijgt en stijgt totdat zij het geheele gewelf van den hemel vervult. En zie, het gaat voor hem open als twee vleugeldeuren van fonkelend goud. Daarbinnen het goddelijk gerecht, nog meer goud en edelgesteente (in joodschen stijl), engelen van bovennatuurlijke schoonheid en de opperste Rechter in zijn toornig vlammende gestalte, de oude God van Israël. Als Hij Hiëronymus ziet, slingert Hij hem twee bliksemstralen in het gezicht en vraagt hem:

- Wie zijt gij?
- Een christen.
- Gij liegt! Ge zijt een ciceroniaan en geen christen!

Getroffen tot in het diepst van zijn ziel, waagt de beklaagde het niet te antwoorden. Hij levert zijn naakte lichaam uit aan de grimmige woede van een beulsengel, den vijand der dichtkunst, die hem op de wreedste wijze tuchtigt. Zich rondwentelend en steunend, jammert het arme slachtoffer: Erbarm u over mij, o Heer! Erbarm u over mij! Daarop erbarmde de rechter zich met het oog op de jeugd van den beschuldigde. De oude hebreeuwsche god week voor de heidensche godin, het oerbeeld der jeugd. Wie, of jongeling of jonkvrouw, gelooft niet aan deze godin? Zelfs oude menschen gelooven aan haar, zij verven hun haar en schminken hun wangen. Zij binden zich het goddelijke masker voor het gelaat. Daarom is ons leven een carnaval, een groteske parodie op het Leven. De wereld is vol van dronken goden en godinnen, beschonken Apollo's en breidellooze Afrodite's. Dansend en zingend, dagen zij den dood en de rede uit.

Hiëronymus belooft nooit meer een blik in een profaan boek te slaan. Hij heeft goed beloven! Het was de Heilige die deze belofte deed, maar de kunstenaar zweeg. De kunstenaar zal geen afstand doen van zijn recht en zijn houding met deze

handige woorden rechtvaardigen: ‘Als de wereldlijke wijsheid mij betoovert, dan is het slechts omdat ik van een slavin en krijgsgevangene een dochter Israëls wil maken.’ (Uit den brief Ad Magnum.)

Doch pas na Hiëronymus en Augustinus blijkt de haat tegen de cultuur op de meest ruwe wijze en de tijd breekt aan van den barbaarschen christelijken geest. Onbehouwen menschen, opgegroeid ver van Italië, wijzen iedereen vorm van kunst en schoonheid af. De heilige Caesarius van Arles zag hoe in een droom een draak zijn arm opvrat, waarmee hij leunde op een klassiek boek. Het was de draak van den s l e c h t e n s m a a k , die in het hoofd van den heilige in slaap gevallen en tijdens zijn droom weer wakker geworden was. Ja, als wij slapen, ontwaken in ons monsters en voorvaderlijke geesten, kruipend door de schaduwen van een universeel Zwart Woud, een bosch, waarin wij iederen nacht opnieuw verdwalen. Er zijn boomen die in onzen droom bloeien als midden in den voorjaarsmei en andere die met één slag ontbladerd worden in een stortvloed van welkend loover. De heilige Eloy is nog erger, hij noemt Homerus en Virgilius godvergeten dichters - zooals men tegenwoordig een Victor Hugo, of wie dan ook, voor een ezel uitscheldt, die leeft ver van de i n t e l l i g e n t i a v u l p i n a , waarover Carlyle gesproken heeft - en hij verklaarde de werken der heidenen nul en van geener waarde. Gregorius de Groote is ondanks zijn versierenden bijnaam dezelfde meening toegedaan als de heilige Eloy, de heilige Isidorus van Sevilla en andere wilde theologen uit het behaarde Gallië en het kale, bijna arabische Iberië. Aan het einde der zevende eeuw bezat de bisschoppelijke bibliotheek van Toledo, de westgotische hoofdstad, slechts één Cicero, stom en vergeten op zijn plank.

Maar gij, Hiëronymus, wanneer gij niet na Christus Cicero zoudt liefhebben, zoudt gij niet omgaan in mijn ontroerde gedachten, die u martelen - ik weet het slechts al te goed - om uw boete nog te verzwaren. Daarom vergeeft gij mij ook. Het is een kwellende lust te pijnigen wie men liefheeft. Wij hunkeren naar een gelukzaligheid die doodelijk werkt. Vreugde verdragen wij slechts in zeer kleine doses. Dit is volkomen menschelijk, d.w.z. past ten volle bij het verdeelde dier, dat geslingerd wordt tusschen twee elkaar bestrijdende principes,

die het nochtans bezielen, één negatief en een ander dat aanvaardt, het n e e n van den Duivel en het ja van God. De mensch heeft s u b s t a n t i e noch k w a l i t e i t, hij is niets dan een dubieus bijwoord. Wat mij aangrijpt, heilige Hiëronymus, is uw innerlijke tweespalt, gij in strijd met uzelf, uw nagels geslagen in het eigen hart, uw wezen waarin twee engelen elkander bestrijden: de kuische en de zinnelijke. De engel der kuischheid zal overwinnen, want hij is de gelouterde en geïdealiseerde engel der zinnelijkheid. Hij streeft naar het bezit van het uitverkoren schepsel, hoezeer ook slechts van verre en zonder het aan te raken, opdat het bewaard blijve in een staat van reinheid en bloeiende genade. Dit liefelijke waas en deze genade in haar verren tooverglans vormen heel de poëzie der kuischheid en maagdelijkheid, die beide muzen van Hiëronymus. En zijn c i c e r o n i a a n s c h e d u i v e l? De duivel schept den heilige.

Critisch bulletin

De knoopen van het weefsel
Bibliotheek der Ned. letteren
A. Drost, Hermingard van de eikenterpen
P. van Langendonck, Gedichten
A. Hegenscheidt, Starkadd
D. Vzn. Coornhert, De dolinge van Ulysse N.V. Uitgeversmij. Elsevier, A'dam; f 2.50 geb. p. dl.

Het eerste van de honderd deelen, waarin de Maatschappij der Ned. Letterkunde en de Koninklijke Vlaamsche Academie de waardevolste en karakteristiekste producten der vaderlandsche letterkunde zal uitgeven, de verzameling geestelijke poëzie uit de Middeleeuwen, door Prof. van Mierlo bijeengebracht, en hier in dezen jaargang aangekondigd, was een boek van belang, maar nog niet in de eerste plaats geschikt om het karakter der serie en de bedoeling van den opzet te verduidelijken. Het was een bloemlezing en als zoodanig in deze serie een uitzondering. Intusschen is in een straf tempo de uitgave voortgeschreden. Met de drie deelen, die de laatste maanden uitgekomen zijn, is het streven van de samenstellers veel duidelijker geworden. Elk van de hierin opgenomen werken heeft een dubbel belang, in dit opzicht bestaat er een overeenkomst tusschen deze deelen: zij bevatten n.l. werken, die niet alleen op zichzelf waarde bezitten, een zekere blijvende waarde als letterkundige schepping, maar die tevens van belang zijn geweest in de ontwikkeling onzer letteren. Zij zijn niet alleen schepping, zij hebben ook een stimuleerenden invloed gehad, zij hebben nieuwe perioden ingeluid en voorbereid. Zoo wordt het ons door deze drie deelen duidelijk hoe de serie ook den ontwikkelingsgang onzer letterkundige historie belichten wil. In het groote weefsel der Nederlandsche litteratuur, dat de samenstellers voor ons ophangen, worden nu de knoopen goed zichtbaar. Onder litteratuur-historici kan het meeningsverschil worden behandeld, of de bedoelde werken inderdaad zulke gewichtige knooppunten in het geheel vormen. Hier en daar is dat in twijfel getrokken; naar het mij voorkomt ten onrechte, al blijft een verschil in waardeeringsgraad natuurlijk mogelijk.

In de eerste plaats en bovenal is er reden ons te verheugen, dat werken uit onze letterkunde, die zelfs sinds hun eerste verschijning niet meer herdrukt waren, thans het eerherstel deelachtig worden en de feitelijke bevestiging hunner blijvende plaats in de Nederlandsche litteratuur door een hernieuwde uitgave. In 1561 gaf Coornhert op

zijn eigen drukkerij te Haarlem de vertaling uit van de eerste twaalf boeken van de Odyssee. In het tweede twaalftal heeft hij zelf slechts tot in het achttiende boek aandeel gehad. In het begin van de 17e eeuw is het werk herdrukt. Daarna niet meer. Anno 1939 wordt het dus pas binnen ieders bereik gebracht. In 1832 gaf Aarnout Drost den roman Hermingard van de Eikenterpen uit. Potgieter, als wiens voorlooper hij tezeer is beschouwd, kende hij toen nog niet. Meer dan honderd jaar heeft het geduurd, eer thans een herdruk van dit merkwaardige boek kon verschijnen. De gedichten van Prosper van Langendonck, een der Vlaamsche pioniers van Van nu en straks, zijn wel enkele malen herdrukt, maar Starkadd, ofschoon nogeens herdrukt in 1921, is tamelijk onbekend gebleven in ons land. Pas bij Hegenscheidts dood, dit jaar, heeft men het belang ervan weer opgehaald. In een bespreking onlangs verhaalde Nijhoff van het enthusiasme van Johan de Meester over Starkadd, een geestdrift die aansluit bij de vreugde, waarmee het in Vlaanderen destijds werd begroet. Die geestdrift is mij door de lezing van het werk, gebreken ervan ten spijt, tenvolle verklaarbaar geworden. Critiek op de keus van dit Vlaamsche werk lijkt mij dan ook niet gerechtvaardigd. Niet alleen heeft het voor Vlaanderen zijn bijzonder stuwend belang gehad en heeft het daarom recht op een plaats in deze serie, maar ook de waarde ervan op zichzelf verklaart de keus, uit kracht van eigen schoonheid.

Coornhert is een van de groote bouwers geweest aan onze taal, die het Nederlandsch zijn begonnen te vormen in dezelfde jaren, toen door den opstand de Nederlanden een natie werden en de bewoners dezer landen een volk. Hij is in vele opzichten een pionier geweest, als humanistisch denker, voorvechter der verdraagzaamheid, als taalkundige, als dichter. Hij was ook de eerste Homerusvertaler in ons land en een der eerste in Europa. Wel moest hij een Latijnsche bewerking gebruiken, maar het is toch Homerus' Odyssee die uit zijn rijmende verzen voor ons opdaagt. Ook het rhythmisch probleem heeft hij even simplistisch als gelukkig opgelost: hier geen krampachtige poging tot het scheppen van een Nederlandschen hexameter, maar vrije versregels met een vier- of vijftal accenten. En merkwaardig genoeg ontstaat er op deze wijze een verwante rhythmische golf, die beter voldoet dan de later toegepaste strakke hexameterimitaties. Het is niet alleen interessant vergelijkingen te maken met het origineel en met hedendaagsche Homerusvertalingen, ook op zichzelf is deze vertaling boeiende lectuur, om de eigenaardige verhaalmacht en plastiek. En buitendien omdat men hier onze taal in wording ziet, in de handen van een vroegen meester allengs soepeler, kleuriger, rijker worden dan ze nog was en aldus voorbereid tot dat verfijnd gebruik dat vervolgens de

groote zeventiendeëeuwers ervan zouden maken. We zien er iemand aan het werk die zelf zag, zelf met de zintuigen leefde, en in de vertaling der Grieksche voorstellingen verried hoe hij de eigen oogen de kost gaf. Zoo in het zevende boek de boomgaard achter het paleis van koning Alcinous, welke haast een eigen bongerd wordt:

> Achter aan 't paleis zag men een lustige boomgaard staan
> Zo groot als twee ossen in vier dagen konnen ploegen,
> Ende was met een hoge mure rondsomme bevaan.
> Des had hij vol lustig geboomte bij oorden doen voegen, (in rijen)
> Die peren, appels, granaten, en lekkere vruchten droegen,
> Vijgen en olijven, die haar aders nemmermeer sluiten,
> Ook winters en zomers haar meesters met vruchten genoegen.
> De westewind blaast daar altijd uit warme konduiten;
> Hier doet ze wassen, daar weer rijpt ze d'overvloedige fruiten,
> Vrucht volgt bloem, daar weer verse vruchten uit groeien.
> Men ziet daar ook peer na peer, appel na appel spruiten;
> D'een vijge jaagt d'ander; de druiven haar ook spoeien
> Om altijd vol wijns de ranke lastig te vermoeien
> Aan veel purpure wijngaards, staande in 't heetste der zonnen,
> Die vol druiven hangende van nieuws altijd weer bloeien.
> Hier droogt men razijnen, daar werdt de vrolijke wijn gewonnen:
> Men treedt ze, men perst ze, men slaat ze in de tonnen.
> Ter zijden staat een chierlijke tuin vol beddekens kleine
> Met eeuwige groente, men zoud' 's niet al noemen konnen.
> Het een draagt isop, 't ander balsem, 't derde mageleine, (hyssop, kruizemunt, marjolein)
> Andren wat anders; elk heeft een schoon rozemarijne
> Mids in zijn vierkant: die spreien hem elks om breder.
> Aan elken zijde vliet een zuiver fonteine;
> D'een bevochtigt de boomgaard door haar dauwe teder,
> D'ander straalt onder 't paleis ter stadwaarts neder,
> Daar de burgers alt'zamen hun water uit halen. -

De uitgave is toevertrouwd aan Dr. Weevers, die op dit onderwerp promoveerde.

Bij de ‘Hermingard van de eikenterpen’ kan men aarzelen, of men zich niet het meest moet verheugen over de uitnemende inleiding van Prof. van Eyck. Niet ouder dan tweeëntwintig jaar was de, jonggestorven, schrijver, toen hij dezen eersten roman uitgaf in 1832. Het bewijst een groot en vroegrijp talent. Het is echter in de schaduw gebleven van het door Potgieter naar voren gebracht, en door dezen met Bakhuizen van den Brink grootendeels geschreven verhaal, dat onder den titel ‘De pestilentie van Katwijk’ bekend geworden is. Die roman wordt beschouwd als een der

werken die de vaderlandsche historische romans hebben ingeluid. De ‘Hermingard van de Eikenterpen’ echter is, zooals Prof. van Eyck met overtuiging en overtuigend betoogt, de uiting van een minder vaderlands beperkte, meer algemeene romantiek, uiting van Drosts e i g e n gedachtenleven dat een a n d e r e richting uitging dan waar de door Drost onvoltooide ‘Pestilentie van Katwijk’ door de latere bewerkers heengestuwd is. De didactiek overheerscht niet de uitbeelding noch de idee, welke Drost tot zijn roman bezielde, aldus Van Eycks stelling. Deze idee, naar de inleider het, tot op drie plaatsen, formuleert, is die van het in ‘Hermingard’ belichaamde ‘evangelisch geloof als het, voor alle menschen, in alle tijden, onder alle omstandigheden enig-waar en enig-heilbrengend Christendom’. Met deze idee had Drost zich als een geestverwant van het Réveil doen kennen, dat in Potgieters Gids later zoo gemeden werd (zelfs zoo, dat Mevr. Bosbooms bekeeringsroman ‘Het huis Lauernesse’ er nooit besproken is). Van Drost had men dus mogen verwachten, dat hij mettertijd andere wegen zou zijn gegaan dan Potgieter met De Gids is ingeslagen. Daarom vormt deze bekeeringsgeschiedenis uit den germaanschen tijd een afzonderlijk moment in onze letterkunde, de aanhef van een uitgebleven, door algemeen christelijke gedachten gedragen levenswerk, waarmee Drost een anderen kant uitgegaan zou zijn dan zijn bewonderende tijdgenooten die zijn nalatenschap hebben bewerkt voorstonden. Den eigenlijken Drost dient men dus los te maken van het beeld, dat door Potgieters en Bakhuizens aanvullenden arbeid later van hem is ontstaan. Ook wat het proza betreft, is Drosts ‘Hermingard’ niet het werk van een ‘voorlooper’. Evenals aan den inhoud der latere historische romans door Potgieters toedoen een andere wending, naar het vaderlandsch-historische, werd gegeven, is ook het proza andere wegen gegaan dan Drost begonnen was te betreden. Het vloeiende proza van Drost vormt een opvallende tegenstelling tot het vernuftige proza van Potgieter. Drosts evenwichtige, muzikale zinsbouw bezit een meditatieve gedragenheid, zoo natuurlijk, dat men hier eigenlijk een vrijer proza ontmoet dan door en sinds Potgieter in de negentiende eeuw geschreven werd. Het is jammer, dat Drosts vroege dood de volle ontplooiing van dit proza, zoowel als de ontwikkeling zijner levensidee, heeft verijdeld. Het aspect der negentiendeëeuwsche litteratuur had er anders door kunnen worden. Niet slechts dat een groot auteurstalent, dat als romanschrijver waarschijnlijk in ons land zijn gelijke niet had gevonden, verloren ging, maar ook zou een productief tegenwicht, of pendant, gevormd zijn tegenover Potgieters enkel vaderlandsche romantiek en zijn vernuftig gecompliceerd proza. Drost was door een wijdere en grootscher idee bezield dan Potgieter, hij schreef een welluidender

en natuurlijker Nederlandsch: deze twee gedachten zijn door Prof. Van Eyck wel niet in zoo sterke mate geaccentueerd maar zijn betoog wijzigt in dezen zin den kijk op het begin onzer negentiende-eeuwsche litteratuur en suggereert een waardeeringsverschuiving van Potgieter naar Drost. De 'Hermingard' is geschreven in een proza van een natuurlijken ademtocht dat ons blijft boeien. Ook om andere rechtzettingen is Van Eycks inleiding van belang: Drosts werk wordt er losgemaakt van den vermeenden invloed van Scott, en in tegenstelling gebracht tot het ermee reeds meermalen vergeleken 'Les Martyrs' van Chateaubriand (Drost verheerlijkt niet als Chateaubriand het officieele Christendom maar het oorspronkelijk evangelische en verwerpt daarom juist de figuur van Konstantijn den Groote). De opvattingen van Kalff en van Te Winkel over de 'Hermingard' worden weerlegd. Enkele ongemeen boeiende bladzijden bevat de inleiding over het wezen der romantiek. Op te merken valt, dat Van Eycks analyse van het boek een hechter bouw aantoont dan Drost zich bij de compositie misschien bewust is geweest en dat dit bij uitstek constructieve karakter van den roman niet zoozeer op een geboren verteller wijst, die uit dit overwegend meditatieve boek dan ook niet spreekt. De conclusie der inleiding komt scherp naar voren in dit citaat: 'Hoeveel zuiverder en dieper dan in de, primair mijns inziens uit een lijden aan burgerlijkheidsbesef ontstane en in zijn wijdere vorm vernationaliseerde en verliberaliseerde romantiek van Potgieter, is (het) Europeesch romantische tot uitdrukking gekomen in de "Hermingard" dat, dank zij zijn kwaliteiten als kunstwerk en de jeugd van zijn schrijver ten spijt, onze bijzondere aandacht eist', een lofspraak welke door de lectuur van het werk bevestigd wordt.

Prosper van Langendonck is niet de belangrijkste geweest van de schrijvers die in 1893 Van nu en straks hebben opgericht, de herdruk van zijn gedichten wijzigt dit oordeel niet: het was geen groot talent dat zich hier uitsprak maar terecht noemt Maurice Gilliams hem in zijn lezenswaardige inleiding de 'eerste groote zielsvermoeide' in de Vlaamsche dichtkunst, en daarom in zijn eenzaamheid en gedifferentieerdheid een wegbereider der groote lyriek van Karel van de Woestijne. Tusschen zijn beredeneerdheid en, soms, den invloed van Willem Kloos (hoe zou men anders verwachten in die jaren!), tusschen conventionaliteit en vage klachten door staan er sterke gedichten, als dat nijpend de profundis 'Ik weet niet waar ik ga, ik weet niet waar ik sta...', sonnetten als Hannibal en het portret van Guido Gezelle, het breede gedicht Het woud en de meer klassiek beheerschte, natuurverbeeldende verzen.

'Starkadd' heb ik, met verrassing hier en daar, gelezen en gewaardeerd om de boeiende wijze waarop er de dreiging van den konings-

moord wordt opgedreven, in de niet altijd even sterke maar toch levendige blanke verzen, de onder Shakespeare's invloed met verdienstelijk leerlingschap gaande gemaakte spanning van het listig opstoken door den boosaardig sluwen Saemund en de langzaamaan nauwer om den koning heen getrokken cirkels van het verraad, wiens argeloos voorgevoelen nog de spanning versterkt. Zoo zijn er tal van sterke, heldere en open fragmenten in dit niet geheel evenwichtige stuk (Starkadds terugkeer bijv.). Men verbaast zich erover, dat dit drama door een groot dramatisch oeuvre is gevolgd. Maar een belangrijk moment in de Vlaamsche litteratuur is het stellig geweest en een schepping van waarde is het gebleven. De inleiding van Dr. Rutten stelt de werking en de waarde van het treurspel in het licht. Ook in dit werkstuk van een jonge letterkundige beweging vinden wij fragmenten van groote poëtische waarde, als in het tweede bedrijf die elegische hymne aan den zonsondergang der liefde:

> Een bron van wijsheid is de liefde voor
> Den man; zij breekt uit diepten niet vermoed,
> Met bangheid hoort hij 't dondren van haar naadren,
> Een dreigen schijnt het op zijn levensbaan,
> Maar onafweerbaar stijgt ze, en stijgt en klimt
> Ten trans, en gloeit en gloriet in den hemel,
> En nijgt tot zinken; in 't namiddagstralen
> Laait zij hem nog de starende oogen uit;
> Zij zinkt; ginds in een nooit beseft mysterie
> Van zee en lucht zinkt zij, nog eens opgloeiend
> In haren dood; en blind een stond, droomt hij
> Hem na, den onbegrepen meteoor!
> Een glans draalt nog, eilaas, een schemerglans.
> En heeft zij hem het leven leeggebrand,
> Verschroeid, onwederbrengbaar, de eigen bloesems,
> Toch blijft een diepe weemoed om haar gaan.
> Een glans drijft nog, een laatste schemerglans! -

Fragmenten van deze kracht zijn niet talrijk, in Starkadd, maar niettemin heeft dit gansche lyrisch-dramatische werk een helderheid en gespannenheid, die telkens en opnieuw de aandacht en bewondering gaande maken. Zoo deze nieuwe deelen dus al niet allereerst hoogtepunten onzer letteren aanwijzen, dan toch stellig belangrijke uitgangspunten, en buitendien verrassende gezichtspunten op het te weinig gekende werk van ‘minores’, dat hier en daar ook onverwachte sterke stijgingen bevat.

ANTHONIE DONKER

De man zonder problemen

Arthur van Schendel, Anders en eender Folemprise, L.J.C. Boucher, Den Haag; *f* 2.90, *f* 3.90

Arthur van Schendel, De zeven tuinen. Roman J.M. Meulenhoff, Amsterdam; *f*3.50, *f*4.50

Van schoolmeesterlijke zijde hoorde ik meer dan eens, en juist naar aanleiding van Arthur van Schendel, een onderscheid maken tussen 'boekbespreking' en 'kritiek'. Er werd geëist dat een zo eerwaarde figuur ter wille van zijn verdiensten in het verleden geen slachtoffer zou worden van een recensie die enkel uitgaat van de waarde van een bepaald boek, en dit behandelt volgens de normen waarmee men onverschillig welk ander boek zou bespreken. Velen voerden het in de practijk ook zo door. Van Schendel, zo heette het telkens, vertegenwoordigt een 'toestand', waarvan ieder boek slechts een toevallige episode is; men miskent de toestand wanneer men afgaat op enkele van zulke episoden, en deze niet onmiddellijk in verband ziet met hun verleden en hun toekomst.

Dit laatste standpunt acht ik in hoge mate aanvechtbaar en zelfs ongeoorloofd, wanneer het niet toevalligerwijze gaat om de studie van een literaire persoonlijkheid, voorzover deze al een stuk historie en dus in zekere mate 'overzichtelijk' geworden is. Wij leven in een haastige en ongeduldige tijd, waarin men al gaarne historie schrijft van debutanten, en de gedragslijn van bijvoorbeeld een dertigjarige voor heel zijn verdere leven met plezier afleidt uit een paar jeugdwerken. Er is een goedkope manier van literaire persoonsbeschrijving en psychologische kritiek in de mode gekomen, die, onder de dichters nog meer dan onder de prozaschrijvers, stellig al verschillende jammerlijke slachtoffers gemaakt heeft. Omgekeerd tiert ook de besprekerij, het uitdelen van pluimpjes en straffen door middel van adjectieven en adverbia, maar al te welig, en is het begrijpelijk dat ernstiger lieden er tegen opkomen, dat omwille van een enkel goed boek een schrijver tot genie geproclameerd, of vanwege een enkele mislukking voor jaren 'afgeboekt' wordt.

Intussen wil het mij voorkomen, dat er tegen de geïsoleerde boekbespreking principieel in geen enkel opzicht iets in te brengen valt, wanneer men zich maar houdt aan bepaalde grondregels: fundamenten van elk kritisch onderzoek, van elke aesthetische waardering. Integendeel, hoe vruchtbaar en interessant het bestuderen van een gehele figuur naar aanleiding van een speciaal boek ook moge zijn, de onbevangenheid van oordeel, de literaire rechtvaardigheid komen beter tot hun recht bij een afzonderlijke beschouwing van elk boek, op zodanige wijze dat er geen enkele vlag wordt toegelaten die de

lading dekt, niet de naam meer geldt maar het ding, en de woorden gewogen worden naar hun intrinsieke taak: niet meer en niet minder te zeggen dan wat zij behelzen.

In het bizondere geval van Van Schendel lijkt iedere andere houding ook teveel op een hoon, - een opgedrongen emeritaat aan iemand van wien men eventueel nog een verrassende wending beleven kan. De geforceerde welwillendheid waarmee ook zijn slechtere werken bejegend worden, zweemt teveel naar een 'van de doden niets dan goeds'; daarmee is niemand gebaat, en Van Schendel zelf allerminst. Want hoe sceptisch men ook staan moge tegenover de historische rechtvaardigheid en het waarderingsvermogen van het grote publiek zelfs op de lange baan, één ding is zeker, - het minderwaardige boek dat geen direct succes heeft (hetwelk altijd aan toevallige omstandigheden te danken is), krijgt dit succes ook nooit meer. Er wordt nooit een mislukking uit de vergetelheid opgediept en plotseling verafgood door de massa. Is er ook al geen absolute Beloner in het rijk der letteren, een Nemesis is er zeer zeker, en zij laat zich door geen vergoelijkende vriendelijkheid vermurwen.

Nu willen de omstandigheden dat Van Schendel bij alle faam die hij geniet, allesbehalve een populair schrijver is. Hij was dat ondanks zijn tijdelijk 'klassiek' schijnende 'Zwerver' vroeger nooit, en hij is dat ook niet geworden nadat hij een veel bekender geluid begon aan te slaan in zijn 'Fregatschip' en in dat sympathieke, door-en-door hollands-bevattelijke boek 'De Waterman'.

Doch laat ons een ogenblik dit alles vergeten voor de 'boekbespreking', om er straks nog even op terug te komen.

Er zijn thans kort achter elkaar twee boeken van Van Schendel verschenen: een verhalenbundel en een roman, beide omvangrijk genoeg om geheel voor zichzelf te kunnen spreken. Het lijkt bij elkaar erg veel, en gezien de heersende mentaliteit in ons land is men al gauw geneigd van 'veelschrijverij' te spreken. Absoluut genomen, en vergeleken met allerlei buitenlandse producenten is dat onverdiend; er zijn ook heel wat nederlandse schrijvers die - ik laat in het midden met welk resultaat - in kwantum geenszins achterblijven bij Van Schendel. Maar bij het lezen van deze twee boeken ontkomt men toch niet aan de indruk dat v o o r h e t i n n e r l i j k e t e m p o v a n j u i s t d e z e s c h r i j v e r er toch wel sprake is van een 'teveel', hetgeen betekent 'een te haastig schrijven en een te onvoldragen publiceren'. Vooral bij de verhalen uit de bundel 'Anders en eender' valt dit zeer sterk op.

Wanneer hun verzameltitel niet als een zinledige gemeenplaats moet worden opgevat, dan suggereert hij het woordje 'toch', en zou de formule 'Anders en toch eender' de draad kunnen aangeven, die de verscheidenheid van onderwerpen verbindt, en tevens hun stereo-

tiepe eenderheid van behandeling rechtvaardigt. Maar er is niets wat deze veronderstelling ondersteunt, des te minder nu er achter de moraliserende beschouwingen waarmee deze verhalen iedere keer ingeleid worden, zelden een zodanig afgerond geheel van gebeurtenissen of karakters volgt, dat ook daaruit een duidelijke idee zich opdringt. Nagenoeg al deze verhalen zijn maar aanzetten, vluchtige schetsen waaromheen veel geredeneerd wordt, zonder dat de vertelling genoegzaam voor zichzelf spreekt. Het ‘fabelachtige’ eraan is een hypertrofie; wat bij Lafontaine in een enkele regel als moraal achteraankomt ter verduidelijking van 's schrijvers bedoeling met het op-zichzelf al boeiende verhaaltje, is hier een lange predikatie vooraf, die meestal maar door een half exempel gevolgd wordt.

En hoe onproblematisch, hoe stichtelijk-conformistisch is dat alles! Zeker, Van Schendel is de onproblematische auteur bij uitstek; en als zodanig zou hij in onze veelal nodeloos getourmenteerde letteren zijn eigen plaats kunnen innemen. Indien er maar iets anders tegenover stond, zoals in de dagen van olim, toen hij ons tenminste de idylle gaf, de nostalgie uit oude, verre landen, de atmosfeer van lang voorleden eeuwen. Niet dat men naar zulk een terugkeer zou verlangen of hem aan welk thema dan ook gebonden achten. Maar de dorheid van deze verhalen, zelfs van die welke als vertelkunst iets beter geslaagd zijn, blijft ook van de oppervlakkigste veraangenaming gespeend; hun vorm is slap, hun taal onpersoonlijk, hun gestalten zijn slechts zinnepoppen, die men voorgedragen waant door iemand met een veel langere en wittere baard nog dan die van Coornhert.

Over het hoofdbestanddeel, de ‘moraal’ der verschillende geschiedenisjes, zou allerlei te zeggen zijn, dat ons echter veel te ver zou voeren op het hachelijke gebied der burgerlijke ethiek. Er is voor uiterste gladheid gezorgd, en men stoot zich hier alleen aan des schrijvers onverdroten ijver om geen aanstoot te geven. Een adem van nieuwerwetse brave-hendrikachtigheid waait u uit al deze grootvaderlijke zekerheden toe, die zich mild en bezadigd voordoen, zonder dat ze in zich die kiem van nieuwe controvers verbergen, die steeds te vinden is in de wijsheid welke de ouderdom uit strijd en storm van ervaringen vergaard heeft. Trouwens, al een generatie geleden was Van Schendel ‘oud en wijs’, - daaraan is niets veranderd, maar blijkbaar ook niets toegevoegd. Tevredenheid en berusting - hier op elke bladzij gepredikt - die niet het product zijn van opstand en vertwijfeling, blijken de onvruchtbare elementen van een conformisme dat de sterkste karaktertrek en de grootste zwakheid is van dit boek.

In een roman als ‘De zeven tuinen’ zou men verwachten althans het schetsmatige dat zo hinderlijk is in de verhalen, en dat de lezing

ervan zo bemoeilijkt, te missen; want het is juist de doorwerktheid die bepaalde vertellingen doet uitgroeien en verinnigen tot romans. Inderdaad is de hoofdpersoon van dit boek, - een park met bos, - duidelijk genoeg tot uitdrukking gekomen. Maar uit alles blijkt, dat deze hoofdpersoon oorspronkelijk slechts bedoeld is als achtergrond en omgeving voor de mensen die de uitsluitende acteurs in het hoofdgebeuren hadden moeten zijn. Deze mensen echter missen net als in de verhalen een scherp-getekende, gedifferentieerde persoonlijkheid. Het zijn schimmen die rondwaren tussen de bomen, en het werden de 'dingen' die hier, met meer begrip waargenomen en met meer liefde getekend, zich op de voorgrond drongen, en de eigenlijke romanhelden overwoekerden. Een roman van bomen en planten is 'De zeven tuinen' toch ook niet geworden, ondanks de enkele suggestieve en 'atmosferische' bladzijden die aan het vegetatieve leven gewijd zijn. Dat werd weer door de opzet belet.

Een sterke persoonsbeschrijver is Van Schendel nooit geweest, evenmin als een scherp psycholoog; zulks strookt volkomen met zijn conformisme hetwelk gefixeerde persoonlijkheidsnormen meebrengt. De echte romanschrijver aanvaardt ieder karakter als volwaardig binnen het kader van zijn werk, en houdt er derhalve in het ideale geval geen enkele ethische norm op na. Hij is geen rechter of dominee of pastoor; hij mengt op het voorbeeld van Hoger Hand een beetje vrije wil door het determinisme der omstandigheden, en laat zijn volkje verder betijen. Bij Van Schendel echter is alles normatief en helaas maar al te vaak ook genormaliseerd geworden. Tot zelfs in de taal en in de uitdrukkingswijze. Hij zalft.

Het gedrag van de jongelieden wier puberteitsstuipen hier de 'stof' vormt, wordt ons bekend gemaakt door de besprekingen van verschillende volwassenen. Maar of het nu de vertrouwde tuinman dan wel een pas aangenomen knecht, een zonderlinge heremiet, mevrouw-zelf of haar naaste familie is, allen spreken op precies dezelfde omslachtige toon, met dezelfde zinswendingen, met dezelfde wijze van observatie. Ook zij zijn even ongedifferentieerd gebleven als de gestalten der jongeren, die zelf nooit aan het woord komen, hetgeen maar goed is, wanneer men ziet dat reeds de ouderen praten in deze trant: 'Het spreekt vanzelf dat Reinier, na zoo lang doorgebracht in andere omgeving (s i c) waar hij meer gezien heeft, verschilt in de opvatting.' En een paar regels verder: 'Eerst hadden zij er heftige bestrijding tegen, met knappe woorden, dat verzeker ik u, veel knapper dan Reinier weet te zeggen, die al gauw stottert in het redeneeren.' (pag. 189.)

Het is vooral de vorm die uitermate zwak is in dit boek. En men kan er zeker niet de keurige stylist in ontdekken, die Van Schendel toch ook ooit geweest is...

Tot zover de ‘boekbespreking’, die uiteraard niets meer kan geven dan een reeks van beredeneerde en soms ook onberedeneerbare indrukken tijdens en na het lezen.

Wil men deze jongste boeken met alle geweld in een verband zien met de vorige van Van Schendel, dan kan men helaas slechts toeneming van haast, vermoeiing en conformisme constateren. Dit is geen schrijver met een opgaande lijn, - zijn talrijke werken rechtvaardigen een dergelijke apodictisch klinkende uitspraak; op zijn best is hij iemand die zichzelf gelijkblijft. En in deze uiterste gelijkmatigheid zie ik de oorzaak waardoor Van Schendel wel de epitheta der roem, maar niet de geliefdheid van de ware schoonheidsbrengers heeft weten te verwerven. Deugd wordt geëerd, maar kunstenaarschap is iets anders dan deugd. Van Schendel is meer en meer de Bravehendrik van onze literatuur geworden; een die er in alle opzichten zijn mag, behept met vele deugden en zeer weinig ondeugden. Maar net als alle uitsluitend-braven is hij op den duur een beetje eentonig, een beetje vervelend, want weinig stoutmoedig-naar-de-geest. Misschien verrast hij ons toch nog een keer. Dat zal dan des te meer gevierd worden, naarmate hij ons thans minder hoop geeft op zoiets.

ALBERT HELMAN

Heden in verleden
E. du Perron, Schandaal in Holland H.P. Leopold, Den Haag; *f* 2.50, *f* 3.50

De opmerking is gemaakt, dat Du Perron het beruchte zedenschandaal uit onze 18e eeuw, betreffende den dichter Onno Zwier van Haren, zou hebben opgerakeld uit lust in ‘onsmakelijke’ geschiedenissen. Ik geloof het niet; daarvoor wordt de ‘onsmakelijke’ geschiedenis zelf te weinig in detail en enkel uit de aanduidingen van een halfwas meisje, dat zelf niet eens begrepen heeft hoe en wat, verteld. Eerder neem ik aan, dat de schrijver zich tot het geval voelde aangetrokken om het ‘lawaai er omheen’, dat zulk een typisch Hollandsch lawaai van verontruste farizeesche burgerdeugd en roddel-lust is, toen ter tijde reeds zooals nu. De vermaakte toon, waarop Du Perron een voorstelling van deze echt-burgerlijke en ijle opwinding geeft, de wijze, waarop hij zijn figuren laat acteeren met de hevige en mannelijke gebaren van ‘hou me vast of ik bega een ongeluk’, terwijl zij daarbij toch angstvallig het oog gericht houden op het eigenbelang, staat daarvoor borg. Deze au fond vrij tamme Hollandsche regenten, die Du Perron beschrijft, zijn echte Hollandsche burgerzonen, uit de burgerij opgekomen en burgers gebleven ondanks hun verwaande allures van de meesters in het land, die van geslacht op geslacht in opgemaakte bedden konden stappen door

hun rijkdom, hun landgoederen en hun door de armeren aanvaard aanzien.

Het schriftuur zelf is nogal heterogeen. Een roman kan men het eerst in de tweede helft noemen, vanaf Hoofdstuk V, De gekreukte Zondag. De voorafgaande hoofdstukken zijn uitsluitend historische verhandeling, met biografische mededeelingen omtrent de gebroeders Willem en Onno van Haren. Psychologisch wordt de eenigszins imbeciele 'schanddaad' van Onno van Haren nergens voorbereid. Dit heeft ook inderdaad niet veel om het lijf, men zou het geval in een opvoedkundigen tijd als de onze 'ontoelaatbaresexueele voorlichting van de jeugd' of iets dergelijks noemen. Het feit zelf interesseerde den schrijver blijkbaar maar matig - een bewijs temeer, dat het hem niet om een 'onsmakelijke' geschiedenis ging, - het feit wordt gesteld; hoe het echter in de verbeelding van de verontwaardiging der anderen uitgroeit, getrouw naar den titel van het boek, 'Schandaal in Holland', dat geeft Du Perron, geamuseerd, in al zijn malle en opgeblazen details weer, maar ook hoe dit, in zekeren zin, een mensch kan 'kraken'.

Dat het boek niet bevredigt en ook wat de stijl betreft voor een schrijver als Du Perron nogal 'gemeenplaatsig' is uitgevallen - slechts hier en daar verraadt het zijn geest en humor, zelfs in de humoristische scènes - moet, naar mijn meening, geweten worden aan een vergissing in de vormgeving. De stof, zooals Du Perron hem thans behandelt, is een stof voor een tooneelspel, de figuren zijn door hem gezien en neergezet als typen voor een komedie (hier een tragi-comedie), de tamme, half zieke, slechts in boeken verdiepte verwekker van het schandaal Onno van Haren, die volstrekt niet begrijpt wat er aan de hand is, zich zijn bedreven 'zonde' niet dan na het geschreeuw der anderen bewust, zijn solidair en waardig blijvende vrouw Adeleide, de dapper doende aanstaande schoonzoon Hogendorp die vooral graag een baantje ziet openkomen, de onnoozele dochter Betje, die in de valstrikken loopt, welke de vragen der intrigeerenden haar stellen, de oude krijgsman in zijn vreedzame nadagen Tiddinga, het zijn alle aangewezen typen om een blijspel mee op te zetten.

Zooals het boek nu geworden is kan men slechts constateeren, dat Du Perron ongetwijfeld betere en voor zijn schrijverstalent karakteristiekere boeken heeft geschreven. Want zelfs als bijdrage voor het beruchte geval-Van Haren heeft zijn schriftuur nauwelijks waarde, al verwerkt het al het beschikbare materiaal - zonder echter het feit zelf er in te betrekken. Het is de geschiedenis van een 'schandaal in Holland' gebleven, zooals er waarschijnlijk vele, meer of minder groote, schandalen in Holland waren - en zullen zijn.

CONSTANT VAN WESSEM

Nog eens het eiland in de branding
K. van der Geest, Wrakhout H.P. Leopold's U.-M.N.V. Den Haag; *f* 2.50, *f* 3.50

K. van der Geest liet in 1937 ‘Eiland in de Branding’ verschijnen, in 1938 ‘Thuisreis’ en nu een derde boek, ‘Wrakhout’ getiteld. Zijn eerste boek was voor velen een verrassing. Met zeer sobere middelen werd daarin de geschiedenis verteld van een onzer waddeneilanden en van zijn bewoners, simpele lieden, die van het leven maar weinig verwachting hebben en die de enkele illusie, die zij zijn gaan koesteren, n.l. dat hun eiland misschien eenmaal als badplaats carrière zal maken, in rook zien opgaan. Reint de Kruk, de winkelier, is in dit proces de stuwende kracht, de slimme wroeter, zooals men die in alle geïsoleerde gemeenschappen aantreft, de vertegenwoordiger van de niet-werkende, maar listig uitdenkende, uitbuitende klasse. In dat eerste boek, ‘Eiland in de Branding’, was Reint de hoofdpersoon.

Het tweede boek van Van der Geest was wederom een verrassing. Het bleef dezelfde gematigde, maar zuivere stijlkwaliteiten behouden, het gaf een zelfde frissche zeewind, een forsche ademtocht, een ruimte van lucht en water, maar in andere verhoudingen en met nieuwe avonturen, n.l. die van een varensgezel, zwervend en aan lager wal, op weg naar huis, maar dit thuis alleen in de dood bereikend.

Na die beide boeken bereidt het derde, ‘Wrakhout’, ons eerder een lichte teleurstelling dan een nieuwe verrassing. Deze roman speelt wederom op het eiland. De hoofdpersoon is ‘Jan van Kees en Niene’, een inderdaad naar huis teruggekeerde varensgezel, maar een, die na zijn reizen tusschen zee en lucht, geen vrede meer vinden kan op het beperkte eiland, waar zijn moeder reeds jaren geleden gestorven is. Jan is niet meer tot werken in staat, hij drinkt en verliederlijkt en verdrinkt tenslotte als hij meedoet aan het reddingswerk van een schip, dat nabij de kust is gestrand. Deze Jan is de hoofdpersoon van ‘Wrakhout’. Hij komt er te leven in een totaal verwaarloosd huisje in de duinen, hij vindt geen omgang dan met wrakken als hij, door het lot geslagen visschers, strandvonders, gewezen matrozen, oude, verweduwde en verweesde vrouwen. Jan, die zelf wrakhout is, kan toch tusschen het andere wrakhout niet aarden. Men geeft hem een baantje aan den vuurtoren, maar hij verzuimt meermalen zijn dienst. Zijn eenige uitkomst ziet hij in de kroeg. De drank vernietigt de rest gezond verstand, die nog in hem was. Op een donkeren nacht, als hij zijn onlust heeft overwonnen en probeert wat te verdienen met de standvonderij, komt hij tegenover Ate, den veldwachter te staan, dien hij na een korte woordenwisseling

met een jeneverflesch het hoofd in slaat. Het lijk begraaft hij in het zand onder zijn huis. Er zijn wel enkele menschen, die hem gaan verdenken, maar het vasteland en zijn gerechtigheid is verre en dus lukt het hem langen tijd zijn misdaad geheim te houden. Eindelijk gaat hij het de dominee biechten en deze dringt er op aan, dat hij zich bij den burgemeester meldt. Maar daar kan Jan niet toe komen; hij blijft liever nog wat rondloopen en verkiest tenslotte de 'heldendood' in de golven.

Het is een eenvoudig psychologisch verhaal uit een gemeenschap, waarin een menschenleven niet zoo heel zwaar telt. Er is weinig spanning, weinig opwinding en tot op zekere hoogte suggereert dit vlakke, gelijkmatige zeer goed het uitgeleefde leven op zulk een waddeneiland. Men vraagt zich alleen af of het avontuurlijke zeemansbestaan, dat Jan achttien lange jaren geleid heeft, geen diepere sporen in hem zou hebben achtergelaten. Kan een mensch, na zulk een bewogen leven, wel zoo leeg zijn als de schrijver hem ons voorstelt? Zullen niet telkens herinneringen opduiken, zal het leven niet zeker relief krijgen door vergelijking met vroeger? Zou de daadwerkelijkheid van dit eene gebeuren in Jan's leven op het eiland niet de weerklank losmaken van zooveel ander, heftig gebeuren in de voorafgaande jaren in de havens en op zee?

Intusschen komen ook enkele figuren uit 'Eiland in de Branding' in dit boek terug, b.v. Reint de Kruk en Bon Afke, maar zoo typisch en scherp belicht als ze waren in het eerste boek, zoo flauwtjes en lauwtjes geeft de schrijver ze hier in dit derde. Hij wilde blijkbaar al zijn kracht zetten op Jan en op diens zwakheid en onbeteekenend leven.

Met dit al is dit boek, ondanks behoorlijke stijlkwaliteiten, wel wat al te grijs, grauw, bedaard en mager geworden.

C.J. KELK

Van overduidelijk naar onduidelijk
Adriaan van der Veen, Oefeningen A.A.M. Stols, Maastricht; f 1.50, f 2.25

Adriaan van der Veen, Geld speelt de groote rol H.P. Leopold N.V., 's Gravenhage 1939; f 1.90, f 2.50

Ik weet niet zeker welke van de beide boekjes van den jongen prozaïst Van der Veen het eerst geboren is. Ik veronderstel 'Geld', ofschoon de definitieve uitgave een later jaartal draagt dan 'Oefeningen'. Indien deze veronderstelling juist is, dan is het eigenlijk jammer dat Van der Veen dat 'Geld' nog heeft laten nakomen. Hoewel het boekje zeer zeker kwaliteiten heeft, is het toch weinig persoonlijk. Van der Veen vertelt ons over de narigheden van een

gezin, dat door de werkloosheid getroffen wordt, op de wijze van een dagboek. Het is allemaal heel akelig en somber en men wordt geroerd door zooveel tegenslag, maar het is toch te oppervlakkig van visie om werkelijk belangrijk te zijn. Al worden de tranen verbeten ingehouden en al betracht Van der Veen een groote soberheid - die hem tot eer strekt, - dit boekje herinnert mij onherroepelijk aan het oude realisme, aan Herman Robbers bijvoorbeeld. Die kon ook zooiets druilerigs hebben en ons met de gelijkmatigheid en oppervlakkigheid van een motregen al door maar door vertellen over niet belangrijke levens en hun nog minder belangrijke gebeurlijkheden. Echter, Van der Veen heeft het voordeel van zijn beknoptheid; hij weet tenminste van ophouden. Dit heeft hij, die aan het begin van zijn literaire carrière staat, al vast vóór op de oude realisten, die zelfs na een langen staat van dienst nog niet afgeleerd hadden door hun lengte hun lezers te vervelen.

Echter dit alles is van weinig belang, wanneer men Van der Veen's tweede boekje ‘Oefeningen’ leest. De beide schrifturen lijken vrijwel niets op elkaar. Van der Veen heeft zijn neiging tot het realisme volkomen afgezworen en zich geworpen op de veel moderner vorm van het surrealisme. Dit wijst op een beweeglijken geest. In deze korte verhalen leidt de schrijver ons binnen in zijn wereld van droombeelden, die soms meer, soms minder te ontcijferen zijn. Ik zou zoo zeggen, dat in deze beelden een tamelijk flink erotisch element schuilt, maar ik moet onmiddellijk bekennen, dat ik daar niet erg van op de hoogte ben. Wel van de erotiek, maar niet van deszelfs afspiegelingen in onderbewuste toestanden. En aangezien in dezen de weerslag tegenwoordig voor veel belangrijker geldt dan de zaak zelf, ligt de fout bij mij als ik wel eens niet in staat ben 's heeren Van der Veen's aandoeningen geheel te volgen. Daardoor zal het ook wel komen, dat ik ‘Kerkje in Droomland’ en ‘Stervende Stad’ prefereer boven de andere verhalen. In deze twee schetsen zit het meeste houvast. De vlucht uit de realiteit in het eerste is even duidelijk te volgen als het herbevolken van de leege stad door den schrijver in het tweede zichtbaar is. In beide geeft Van der Veen door middel van zijn methode een beeld, en een goed beeld, in het eerste het beeld van een mensch en in het tweede van een stad. Beelden, die niet eens lijden aan te groote subjectiviteit. In deze twee verhalen is een helderheid van eigen visie over Van der Veen vaardig geworden, waardoor het mogelijk is hem vrijwel woord voor woord te volgen.

‘Eerste dag’ staat vrijwel op zichzelf en is eigenlijk een prozagedicht. Het valt eenigermate buiten het kader van de andere verhalen.

De overgeschoten drie zijn mij veel te vaag. Ook herinneren zij mij

aan het studentenkolderproza zooals b.v. de Fietstaal. Dit geldt vooral voor het laatste verhaal. Echter bij die Fietstaal weet men met nonsens-proza te doen te hebben en niemand verwacht, dat men er iets achter zoekt. Deze verhalen van Van der Veen hebben echter wel die pretentie.

Nog een enkel woord wil ik zeggen over de uitgave. Dit bundeltje proza telt twee en veertig pagina's, waarvan er nog vijf in beslag zijn genomen door de aanbevelende voorrede van S. Vestdijk. Dit maakt m.i. een tamelijk topzware indruk. De letterkeuze op de omslag suggereert ook iets wat er niet is. Door de combinatie van lettersoorten treft bij de eerste blik 'Oefeningen' en 'S. Vestdijk'. Nu zal wel niemand zich daardoor laten misleiden, maar het lijkt mij toch niet juist. Vooral niet tegenover den schrijver.

C. EGGINK

De schoenmaker en de leest
Leo Ott, Het huis 'De engel' C.A.J. van Dishoeck N.V., Bussum; *f* 2.90, *f* 3.90

Er bestaan lieden, die, zonder het etiket van de kruik gezien te hebben, 'met de oogen dicht' dus, een bols van een oude De Kuyper kunnen onderscheiden. Hun litteraire collega's - als zij bestaan - zouden het moeilijk hebben met een bladzijde uit dezen roman van Leo Ott. Want in niets doet dit boek aan het voorgaande werk van dezen schrijver denken.

Bepaaldelijk van den auteur van 'Menschen onder Schijnwerpers', dat alleraardigste, levendige boek over een variété-programma van 14 dagen, beginnend met de première en eindigende met het 'nieuwe programma' is in dit nieuwe boek niets meer te bekennen. Het Huis 'De Engel' is een historische roman. Zij speelt in de eerste helft van de 17e eeuw en verhaalt van de omzwervingen van Maarten Falck, die in zijn jeugd zijn ouders voor zijn oogen door een Spaansch edelman zag vermoorden en nu maar één doel heeft: dien moord te wreken.

Wij volgen hem als soldaat, als koopman en tenslotte als kommies aan boord van een West-Indiëvaarder. Steeds op zoek naar den Spanjaard bovengenoemd.

Het andere motief is de voorloopig onbeantwoorde liefde van een Rotterdamsch meisje voor onzen avonturier.

Dit meisje, Anna Witte, bewoont met haar moeder het huis 'De Engel', waar Maarten Falck tusschen zijn verre tochten in, zijn intrek neemt.

Het conflict tusschen de wraakzucht, gevoegd bij een lust tot vrijheid en avontuur en de stille huiselijke bindende liefde, die hem te

Rotterdam wacht, eindigt met de overwinning van laatstgenoemd element, nadat hij den Spanjaard op St. Eustatius voor het grijpen had, maar hem had losgelaten op aansporen van een Hollandschen jezuïet - ook uit Rotterdam -, die zich in krachtig en correct (sic!) Hollandsch tegen de parate executie van den Spanjaard had verzet.

Leo Ott is een verhaler van gebeurtenissen. Om den zielsinhoud der personen bekommert hij zich weinig. Meer dan hun beroep en hun naam en voornamen vernemen wij nauwelijks.

De gebeurtenissen, reizen en vechten, zijn vlot, en hier en daar ook wel boeiend beschreven, maar af en toe denkt men toch ineens bij de lectuur aan P. Louwerse.

Leo Ott schrijft in dit boek een klankrijk proza, met rustig stroomende perioden en hij is ook wel een goed verteller.

Maar de taal is hier en daar hinderlijk conventioneel, nl. als de schrijver het zich te gemakkelijk maakt.

Een gezicht is ‘open vriendelijk’ (blz. 139); iemand is ‘buitengewoon eenvoudig en toch sierlijk gekleed’ (idem).

Een ander maal wordt een koppige liefde ‘slechts matig door de tegenpartij geapprecieerd’ (blz. 149).

Af en toe zelfs drijft hij regelrecht naar den onzin af: ‘Het zelfbewuste frontbaardje (van Frederik Hendrik) vormde een eigenaardig contrast met de weelderige omgeving’.

Hier en daar lijkt de invloed van Van Schendel aanwezig.

Is het volgende niet op en top Van Schendel?

‘In de kajuit, waar het reeds vrij donker was, wachtte de schipper hem aan het hoofdeinde van de tafel, terwijl de opperstuurman, de commandant van de soldaten, de stuurman en de chirurgijn al aan weerszijden van de groote tafel waren gezeten. De schipper wees den kommies de plaats tegenover zich... en in een korte toespraak gewaagde hij van zijn hoop op een voorspoedige reis in alle eensgezindheid.’

Natuurlijk is het boek goed genoeg voor de leesbibliotheek en als de helden des geestes, die de litteraire adviseurs der Nederlandsche filmproducenten zijn, eens verder willen zien dan hun Boefjes en Spooktreinen, dan moeten zij dit boek maar eens lezen. Het heeft, dunkt mij, alle kwaliteiten voor een filmscenario.

Maar het is niet duidelijk, waarom Leo Ott het terrein, waar hij zoo heeft uitgeblonken, dat der litteraire reportage, heeft verlaten voor een geschiedenis als deze.

Het genre wordt voorloopig voldoende - ook wat het quantum betreft - door Van Schendel vertegenwoordigd.

A. MOUT

Een faits divers
Marcel Matthijs, Een spook op zolder Boekengilde 'Die Poorte', Oud-God Antwerpen

Marcel Matthijs heeft met 'Een Spook op Zolder' een boek geleverd dat veler belangstelling op zijn naam zal vestigen. Hij heeft den roman geschreven van een moordenares. Grootsch onderwerp, als men nagaat wat sommige meesters van den roman er van hebben gemaakt.

Hoe wordt men een moordenares? Een ongeluk ligt op een klein plaatsje, pleegt de volkswijsheid te zeggen; maar ge moet natuurlijk eenigen aanleg hebben om misdadiger te worden.

Filomène De Blieck, de heldin van het boek, loopt met dien aanleg niet te koop. Zij heeft eerder godsdienstige neigingen en genoot haar opvoeding in een nonnenklooster. Maar er is iets in haar geaardheid dat haar bloot stelt om in baldadigheid te vervallen, als de omstandigheden eenigszins meehelpen.

Psychologisch gesproken is de hoofdpersoon van dit boek een zeer geprononceerd type. Zij is niet dom, maar haar verstandelijkheid is zonder verfijning en heeft meer van sluwheid en berekening dan van vernuft. Zij is godsdienstig, maar zonder vroomheid. Zij denkt er aan in een klooster te gaan, maar deze neiging is veeleer een uiting van haar machtsmanie, dan van een hoogere roeping. Filomène De Blieck vertoont het ontembaar verlangen in hoog aanzien te staan bij haar medemenschen. Dezen aanleg kan men speuren in al haar handelingen. Hij wordt nog verscherpt door een zware vernedering die voor zulk karakter moeilijk om te dragen is. Tengevolge van de drankzucht van den vader heeft het gezin De Blieck zijn socialen rang niet kunnen ophouden. Groot is dan ook de verbittering van het meisje, als zij verneemt dat zij bij vreemden in dienst zal moeten gaan om in het onderhoud van het gezin te helpen voorzien. Deze verbittering is een stimulans voor de negatieve kanten van haar karakter: de achterdocht, het wantrouwen, de bekrompen eigenwijsheid, de koele berekening. Dat alles wordt nog verergerd door een ontgoochelde liefde, waarbij de machtsmaniak natuurlijk veel meer teleurgesteld is dan de smachtende jonkvrouw; want sexueel is zij vrij onverschillig.

Behept met al deze ongunstige karaktertrekken, gaat het meisje gedurende jaren door het leven, schommelend tusschen haar agressieven aanleg en de koele berekening waarmee ze steeds een schijnbaar evenwicht weet in stand te houden. Tot het toeval haar betrekt in een handgemeen met haar tante en zij in een vlaag van dolle woede de vrouw met een strijkijzer den schedel verbrijzelt.

Het verhaal is uiterst sober en haast schematisch gehouden. De stijl is van een directheid waarvan men alleen bij Walschap de weerga vindt.

Het genre van Marcel Matthijs is er een dat men brutaal zou kunnen noemen. Het mist verfijning en nuanceering. Hij schildert met grove kladden. Wij staan hier voor een bijna bloote mededeeling van de feiten, waarbij alle bijkomstigheden zorgvuldig opzij werden gelaten. Het relaas heeft de gebondenheid van dagboeknotities. Het is dan ook de hoofdpersoon die zelf vertelt. De figuur van de heldin is uiterst streng van teekening. Men zou haar bijna gestyliseerd kunnen noemen. Ook in dit opzicht vertoont dit verhaal eenige gelijkenis met vroegere werken van Walschap, toen hij nog bij voorkeur de gedetermineerde typen behandelde. Men zou die Filomène haast een kunstmatige creatie gaan noemen, indien de schrijver niet af en toe door zeer treffende details de menschelijkheid van haar psychologie kwam bewijzen.

Wat is het dan, dat spijts al deze hoedanigheden: vlugheid van stijl, gebondenheid van het verhaal, juistheid der typeering, dramatiek der feiten, oorzaak is dat bij den lezer een gevoel van onvoldaanheid blijft bestaan?

Het is het algemeen kenmerk van des schrijvers techniek, die mangelt aan nuanceering en ontleding. Niet het f a i t s d i v e r s is belangrijk, noch de omstandigheden die ertoe hebben geleid; maar de wijze waarop de personages er bij betrokken werden en de manier waarop hun gemoed er door wordt bewogen. Dit boek zou er veel bij gewonnen hebben, indien de psychologie van den hoofdpersoon, de eenige figuur van beteekenis trouwens, meer ware uitgediept. Het is de psychologie van den dader, die een misdaad interessant, want menschelijk moet maken. Voor de misdaad van een bekrompen brute kan men alleen gruwen. Bij Filomène De Blieck zijn alle moreele reacties rudimentair of conventioneel. Er is geen sprake van een werkelijk prangend zielsconflikt. Er is geen tweestrijd; er is geen berouw en er is geen opstanding. Er is geen zedelijk probleem, en er is dus ook maar in beperkte mate een roman.

Het gemis aan verfijning, de ruwe stof waaruit de figuur van den hoofdpersoon is gemaakt, de kleinburgerlijke bekrompenheid bij de heldin van het boek, kunnen niet beter worden gekenschetst dan door de reden die haar aanzet om zich na den moord bij de politie aan te melden. Zij heeft zich onder het volk gemengd dat rond het huis der misdaad samenstroomt en maakt volgende overweging: ‘Als ik de schande van een arrestatie in volle straat of in mijn hotel wil voorkomen, heb ik geen minuut te verliezen’. En daarmee blijft Filomène De Blieck overigens zichzelf getrouw; want ze is steeds op niets anders gesteld geweest dan op uiterlijk fatsoen.

Met zulke stof was natuurlijk geen Raskolnikov te scheppen. Het boek eindigt zonder de minste projectie, het valt als een steen. Na het proces zijn de laatste woorden van de moordenares de volgende: 'Bijna met een gevoel van vreugd stap ik den celwagen in die mij voor goed uit de hatelijke wereld voert'. Dit gemis aan reactie bij de hoofdpersoon moet ook den lezer ijskoud achterlaten; want hij weet maar al te goed dat elk gevoel van sympathie aan zulk wezen zou verspild zijn. Met de keuze van zijn materiaal heeft de schrijver dus zelf in zekere mate de waarde van zijn boek bepaald. Naarmate de figuren van edeler stof zijn en fijner geteekend worden, zijn zij litterair interessanter.

We zullen echter den auteur beoordeelen naar wat hij geeft en niet naar wat hij had kunnen geven. In 'Het Spook op Zolder' heeft hij alleszins het bewijs geleverd van zijn zeer merkwaardig talent.

KAREL LEROUX

Lagerlöf in Amerikaansche gedaante
Robert Nathan, en het werd weer lente
Robert Nathan, de betooverde reis
Robert Nathan, Winter in april N.V. Uitg. v.h. C.A. Mees, Santpoort; *f* 1.90, f 2.75

Hij is een merkwaardig schrijver in het huidige Amerika, tevergeefs zoek ik naar een gelijksoortige verschijning in de tegenwoordige literatuur. Zijn hoofdpersonen hebben allen iets gemeen, en leest men enkele van zijn boeken achter elkaar, dan gaat men het prototype van zijn verbeelding zien. Het is het zwakke, ietwat malle in den mensch, maar dat nochtans onoverwinnelijk is. Daarom kunnen zijn menschen moeilijk het rhythme der zakelijke wereld bijbeenen, ze willen tenslotte noch verdienen, noch carrière maken, ze vluchten liever weg in een wat hobbyachtige liefhebberij, zooals in 'De betooverde reis', of in een droom, die een waan wordt: 'En het werd weer lente', of in een onuitgesproken zoete verliefdheid van de ziel: 'Winter in April'.

Nathans menschen zijn sociaal niet al te bruikbaar, ze slagen niet bijster in het maatschappelijke bestaan, ze voelen zich zelfs zoo half en half ongelukkig tusschen geslaagde menschen, maar in de rozegaarden en tuinen hunner droomen leven ze veilig en tevreden, daarin zijn ze niet meer bang voor de wereld, die weinig vriendelijkheid en liefde geeft. Telkens overwoekert hun droom en waan hen bijna en modeleert hun uiterlijk leven, zooals bij Mr. Hector Pecket, die er vandoor gaat op zijn eigengebouwde zeilschip - op wielen - 'waarin hij zich zoo vaak edel en vredig voelde'. Wordt de droom tot waan, dan zijn Nathans menschen nochtans niet belache-

lijk, zoo teer en elegant hanteert de auteur zijn incorporaties; zijn hoofdpersonen blijven altijd trouwe, aandoenlijke menschjes; de lezer kan nooit hardop lachen, alleen maar telkens vergevend glimlachen.

De auteur noemt zich geen sprookjesschrijver, maar zijn verhalen zijn tenslotte sprookjes, als novelle aangekleed, en de vonk der magie zit er diep in verscholen, met al de verschuivingen van het droomavontuur, het loslaten der objectieve werkelijkheid. Men moet een verteller van groot talent en een zuiver denker zijn, om deze figuren zoo zonder eenige geforceerdheid te kunnen uitbeelden, altijd omgeven van een zacht waas van ironie, dan eens over de werkelijkheid, die hen niet begrijpt, en dan eens over hun hulpeloosheid; het is een ironie, die er verre van is aan te klagen, maar die zoo zachtjesweg glimlacht. De auteur is zoo zeker in zijn vertelkunst, dat hij zelden of nooit zich tusschen zijn figuren schuift om den lezer te commentarieeren, hij vertelt maar heel simpeltjes en gewoonweg. Nauwelijks onder het lezen, maar na het lezen van het boek, ontdekt de lezer de zinrijkheid van een parabel in deze licht-kleurige novellen.

Ik zei reeds, dat Robert Nathan een eigen figuur is, toch kan zijn werk voor een groot gedeelte een moderne nabloei genoemd worden van de lyriek van Selma Lagerlöf. Ook zijn figuren zijn telkens geheel metaphoor. Mr. Pecket in zijn boot op wielen, Jered Otkar, de daklooze in het stadspark, ze zijn pendants van den pianist uit Gösta Berling, heette hij niet Löwenberg, die piano speelde op zijn toonloos instrument en toch Beethoven hoorde, omdat hij muziek in zijn ziel had. Robert Nathan mist het groote élan van Lagerlöf, hij heeft niet haar overstroomende innigheid noch het bloeiende van haar woord, zijn emotie is gereserveerder, zijn uitdrukking soberder, daarom is hij meer litterair in zijn vorm. Maar ook Nathans fantasie is de ontvluchting uit een te liefdelooze wereld. Het eigene aan hem, kan men het modern noemen, is, dat hij niet alleen geen weg in haar weet, maar ook geen weg in haar zoekt, en met wat zachten spot en een verholen deernis de wereld laat, voor wat ze is.

H. Laman Trip de Beaufort

Herijking van literaire waarden
Denis Saurat, Perspectives Parijs, Stock, 1938

Saurat staat apart. Als professor woonachtig in Londen, neemt hij om zoo te zeggen niet lijfelijk deel aan het Fransche literaire leven. Van uit de verte zendt hij merkwaardige artikelen, o.a. aan het niet minder merkwaardige, te weinig bekende, ja bijna confidentieele

tijdschriftje ‘Marsyas’. Hij schrijft werken van literair-historischen en philosophischen aard, zoo in het Fransch als in het Engelsch; ze worden veel gelezen, maar incorporeeren hem niet in een groep. Ze zijn daarvoor meestal veel te persoonlijk van strekking en toon. Hij wil ook niet geïncorporeerd worden. Hij blijft alleen, oordeelt alleen, handelt alleen. Hij is een der schranderste menschen van onzen tijd - en hij is een geweten. Zijn uitspraken zijn een maat. Hij heeft hier 38 verhandelingen bijeengebracht, pittige, bondige stukjes, iets als de interventies in een debat van een spreker die het al goed vindt als hij gelegenheid gehad heeft, duidelijk te zeggen waar het volgens hem op staat, en die tot al te veel toelichting niet bereid is. Hij vraagt het woord, hij spreekt, hij gaat zitten; en het is hem genoeg.

Saurat's voornaamste doel is geweest: herziening van het geijkte oordeel over vermaarde literaire figuren. En in heel veel gevallen stemt hij tegen. Hij is tegen Bossuet, de Maistre, Stendhal, Jules Renard, Joyce. Aanmerkingen heeft hij op Chateaubriand, Baudelaire, Sainte-Beuve, Claudel, Lamartine, Rimbaud, Anatole France, Péguy, Ibsen, Lawrence, Thomas Mann, Goethe. Daarentegen stemt hij geestdriftig vóór Victor Hugo, Conrad, Kipling, Blake, Zola.

In de tweede plaats levert Saurat hier een aantal nieuwe toelichtingen en interpretaties. Zij betreffen onderwerpen als het verschil tusschen klassieken en romantici - den invloed van de Kabbala op Baudelaire en Rimbaud - het occultisme en de literatuur - de zin van zeker sonnet van Mallarmé, dat hij op Kabbalistische wijze verklaart - de evolutie van de Satan-figuur van Milton tot Victor Hugo en France - de figuur van Françoise in de romans van Proust - de wereldbeschouwing van Valéry, van Swinburne, van sir John Frazer - het innerlijk leven van Goethe - de karakterbepaling van vreemde volken, enz. Deze beschouwingen zijn vernuftig, oorspronkelijk en plausibel; er is alle aanleiding toe, er kennis van te nemen en mijn aankondiging heeft ten doel, daartoe aan te sporen.

Tenslotte bevat ‘Perspectives’ eenige beginselverklaringen van Saurat. Deze zijn belangrijk op zichzelf. Bovendien maken ze zijn literaire keuzen, zooals ik die boven heb aangeduid, begrijpelijk en kunnen ze zelfs van tevoren doen raden: ik heb daarom nagelaten, ze hier ter plaatse stuk voor stuk te verklaren.

Ik zal zijn voornaamste beginselverklaringen noemen. Hij is van meening dat het eigenlijke van ieder kunstwerk niet voortkomt uit het onderbewuste, al zal dit wel de aandrift tot de schepping leveren. Het is de bewuste, door de rede gecontroleerde persoonlijkheid, die den aard en de waarde der prestaties bepaalt. Saurat zelf,

ook als criticus, laat zich door de rede leiden, is rationalist; hij gehoorzaamt daarbij in hooge mate aan de stem van het gezond verstand; hij weet, naar hij zelf zegt, dat het tegenwoordig gewoonte is, duistere gedichten juist om hun duisterheid te waardeeren, maar hij voor zich verkiest ronduit, ze te begrijpen: 'je choisis nettement d'avoir l'explication'. Hem moet men niet aankomen met dubbelzinnig, onduidelijk, vaag-suggereerend werk, en vooral niet met werk dat innerlijk niet waarachtig is of de uiterlijke gegevens niet juist weergeeft. Een dichter die zichzelf ontrouw is, of een dichter die van het leven een manifest-onwaar beeld geeft, vindt bij hem geen waardeering. Saurat weet dat zulk een dichter, of meer in het algemeen: zulk een schrijver, op bepaalde oogenblikken gewild kan zijn, nut kan hebben ter versterking van door den tijdgeest geprefereerde tendenties; maar hierom bekommert Saurat zich niet, daar het oordeel dat hij zich wenscht te vormen in wezen is: e e n o o r d e e l v o o r a l l e t i j d e n. Zoo is te verklaren dat hij Flaubert boven Stendhal verkiest: de psychologie van den eerste verliest nooit de eenvoudige grondwaarheden uit het oog, en die van Stendhal doet dat eigenlijk soms wel. Vestdijk heeft in de N.R.C. uit Saurat's uitingen dienaangaande afgeleid dat Saurat aan Flaubert de voorkeur geeft o m d a t bij dezen de traditioneele moraal beter beveiligd zou zijn dan bij Stendhal. Dat is een dwaling. Saurat is moralist (men kan niet schrijven zonder dit te zijn, en zelfs de grootste tegenstander van alle moraal is, juist doordat hij het is, nog moralist), maar Saurat is geen voorstander van de traditioneele moraal. Hij is voorstander van de waarheid.

Merkwaardig is daarbij dat een onbedwingbare neiging naar het rationalisme bij hem samengaat met een bijna onophoudelijke, in ieder geval telkens terugkeerende bezorgdheid omtrent de metaphysische waarheid, welke, naar hij bij al zijn rationalisme toch zeer goed beseft, slechts met irrationeele middelen te benaderen is. Voltaire is zijn man, maar de mysticus Blake ook... 'La raison aboutit à la platitude', schrijft hij.

En eindelijk karakteriseert hem de weigering om als criticus te transigeeren. Hij vindt het van een schrijver eenvoudig k n a p p e r, een lang gedicht geschreven te hebben, dan een kort en stelt dus de kortademige schrijvers bij de anderen achter. Hij eischt in een literair geschrift in de eerste plaats compositie en erkent daarom niet dat notities, dagboekbladen, mémoires gelijkwaardig aan romans en gedichten zouden zijn. Niet dat hij den roman en het gedicht als de eenige literaire genres van waarde beschouwt - critiek en essay kunnen b.v. naar zijn meening in principe even groote en goede werken omvatten als de beide genoemde kunstsoorten - maar het genre dat geen aanleiding geeft tot compositie, of daartoe in

mindere mate aanleiding geeft, is volgens hem ipso facto van geringeren rang. In innerlijke grootheid, veruiterlijkt door goed gebouwd werk, ziet hij terecht het criterium bij uitstek voor de beoordeeling van iedere kunstprestatie.

JOHANNES TIELROOY

Kleine man - wat nu?
H. Fallada, Der eiserne Gustav Ernst Rowohlt, Berlijn

De uitgeversfirma Ernst Rowohlt te Berlijn geeft een boek van Theodor Linke uit, getiteld 'Wellington, der eiserne Herzog'.

Het doet bijna aan een opzettelijke ironie denken, dat dezelfde uitgeverij tegelijkertijd een nieuw boek van Hans Fallada doet verschijnen onder den titel 'Der eiserne Gustav'. Tegenwoordig moet alles van ijzer zijn. Onze dagen willen daar ginds in Duitschland nu eenmaal dreunende woorden vernemen en doen woorden evenals menschen bij voorkeur in rinkelend harnas optreden.

We vragen ons af, wie toch met dien ijzeren Gustaaf kan zijn bedoeld. In de eerste plaats denken we aan Gustaaf Adolf, dien koning van Zweden, die met bloed en ijzer de Duitsche landen heeft gedrenkt. Of anders denken we - misschien een weinig minder pathetisch - aan figuren uit jongeren tijd en dan weliswaar niet aan Gustaaf Stresemann, den wispelturigen en werkzamen politicus van de republiek van Weimar, maar aan zijn ouden staatkundigen vriend - of naar het uitkwam: tegenstander - Gustaaf Noske, immers deze laatste Gustaaf heeft ook met bloed en ijzer zijn twijfelachtigen roem verworven.

Hoe dit nu wezen moge, in beide gevallen zouden we het mis hebben gehad. We moeten nog bescheidener zijn en afdalen tot den onbekenden kleinen burger van Berlijn, een aapjeskoetsier, die zijn epitheton ornans aan den Berlijnschen volkshumor dankt, sedert hij met zijn koetsje een rit van Berlijn naar Parijs maakte, welke destijds gedurende eenige weinige dagen de dagbladen in beroering bracht.

Al dadelijk zij gezegd, dat ons boek een apologie van het nationaalsocialisme is. Gustaaf, de ijzeren man, wien het stelsel van de Weimar-republiek zijn rijtuigje ontnam, vindt ten slotte vrede en heil in aansluiting bij de nationaal-socialisten. Deze politieke zijde van den roman, die den indruk maakt, min of meer gewrongen te zijn, heeft iets onartistieks of om het op z'n echt Berlijnsch uit te drukken: het is op en top talmi edelkitsch (nagemaakte prachtbocht).

Maar wie zich niet storen wil aan die opgedrongen strekking moge

gerust dien indrukwekkend dikken foliant van bijna 1000 bladzijden ter hand nemen en dan zal het hem niet zwaar vallen gedurende de lezing van groote stukken daarvan de bruine tint te vergeten, immers - laten we rechtvaardig blijven - Fallada is iemand, die schrijven kan, wien het schrijven aangeboren natuurlijke begaafdheid is, die het vak door en door kent en daarvan vaak op de genoeglijkste wijze blijk geeft.

Men weet, dat de roem van Fallada gevestigd werd door dien bewusten kleinen man, welke in geen geval proletariër worden wilde, maar zich tot het uiterste vastklemmend aan zijn hooge-boorden-trots boven water bleef. Dat boek 'Kleine man, wat nu?' veroverde (en dit naar recht en verdienste) stormenderhand de Duitsche lezerskringen. Onlangs had ik het weer eens in handen en nu kwam het mij gebrekkig, leeg en bloedeloos voor. Deze ervaring verandert evenwel niets aan de waarheid, dat het werk ten tijde van zijn verschijning - zeker meer dan een decade geleden - de beste tijdroman was, die bestond. Maar aan dit verschil in waardeering ontwaart men slechts, hoe nauw deze soort van romans aan den eigen tijd gebonden is en hoe veel feller brandend en ernstiger, hoe veel gewichtiger en omvattender de vraagstukken van onze dagen, de zorgen en nooden van heel de wereld zijn geworden.

Dit eerste boek van Fallada, dat hem in één slag beroemd maakte, vindt zijn pendant in het nieuwe boek van hem, dat thans vóór ons ligt. Het is het logische vervolg op het oude.

Beide boeken gewagen van den ondergang van den kleinen-burgerstand en nu is het niet alleen de op zich zelf staande kleine werklooze ideologische burger, die 'wat nu?' vraagt, maar het gansche burgerdom stelt morrend en angstig deze vraag. Dezelfde kringen, die zij aan zij met de boeren Hitler in het zadel hielpen of beter uitgedrukt: die de voorwaarden schiepen voor zijn massabeweging, voelen zich heden ten dage, zooals men zegt, verraden en verkocht. Het atomiseeringsproces, dat thans ondergaan wordt door den kleinen handelsman, den kleinen industrieel, ja, door elk kleinburgerlijk bestaan, tusschen de molensteenen van het tot het uiterste opgevoerde kapitalisme eenerzijds en die van de in weerwil van alle bevoorrechting proletarische massa's anderzijds volgens het noodlot van de ontwikkelingsgeschiedenis - dat proces gaat in deze dagen sneller dan ooit voort. Vermoedelijk zou dat alles ook zonder nationaalsocialisme langs economischen weg even zoo gekomen zijn, maar dat neemt niet weg, dat het voor den kleinen burger moeilijk te aanvaarden moet zijn, dat een beweging, die hem de welvaart voorspiegelde, den wortel van zijn bestaan afsnijdt.

Dit alles heeft niets ter wereld te maken met staatkundige overtuigingen, welke ook. Het geldt hier een zuiver economische be-

schouwing, die evenwel noodzakelijk was om aan te toonen, waaraan het boek relief en achtergrond ontleent en welke perspectieven het opent.

De ijzeren Gustaaf is zooiets als de machinenvreter, dien Ernst Toller laatstelijk ons zoo diep overtuigend ten tooneele heeft gevoerd. Het Pruisische onderofficiersgemoed heeft geen begrip van den grooten samenhang van alle dingen, van de onvermijdelijkheid van de steeds voortschrijdende economische ontwikkeling. Dat gemoed ziet in de techniek, in de machine, in de hem zegepralend voorbijsnorrende autotaxi, die hem in stofwolken hult, niet het goede, dat in al het nieuwe zijn kan, maar uitsluitend een kwaad. Voor hem is de wedloop tusschen zijn paarden en de paardekrachten van de automobielen een zaak van levensbeschouwing. Hij wordt verbitterd - en wie neemt het hem kwalijk? - maar vindt niet de troost van den wijze, hij vlucht ook niet naar de vertroostingen van zijn geloof, hij kan niet afstand doen, hij kan er zich niet bij neerleggen en zoo verhardt hij na zijn tocht naar Parijs in gewilde crânerie, in aanstellerige strengheid en als wij het voorbeeld van den Pruisischen mensch willen kennen, dan moeten wij Fallada dankbaar zijn, dat deze ons dit type, dat den een sympathiek, den ander antipathiek is, zoo onmiskenbaar voor oogen heeft gesteld.

Dooden kunnen zich niet verweren. Het is al lang geleden, dat de dagbladpers den ijzeren Gustaaf bij diens dood in onze herinnering terugriep. In het Derde Rijk zweeg de groote pers bijna geheel, alleen de Frankfurter Zeitung gaf een paar spaarzame regeltjes. Ware de roman geen vrucht van dichterlijke vrijheid geweest, ware dus de oude aapjeskoetsier werkelijk nationaal-socialist geworden, dan konden wij er gerust op zijn, bij zijn dood meer van hem gehoord te hebben.

Dit vast te stellen is daarom van gewicht, omdat het de verbeeldingskracht van onzen schrijver in nog helderder licht brengt.

Dichter mogen wij hem noemen, al ware het slechts om de wijze, waarop hij de plaatsen in de roman behandelt, die gewijd zijn aan de levens- en lijdensgeschiedenis van de dochter van zijn ijzeren Gustaaf. Die dochter is allesbehalve van ijzer, zij is zoo volkomen wankel en onbeheerscht, dat zij, steeds elke neiging volgend, al dieper en dieper in het moeras van haar hartstochten verzinkt. De stukken, die dit karakter beschrijven, getuigen van zoo veel verbeeldingskracht en uitbeeldingsvermogen, dat wij alleen al wegens deze episoden ieder, die niet beginselshalve elk nationaal-socialistisch boek ongelezen laat, het werk kunnen aanbevelen. Die dochter is een figuur, welke men niet vergeet, die vleesch en bloed is geworden, die leeft en wier hartstocht ons aangrijpt en ontroert.

Hierin, in de schildering van de verwarringen en verdolingen van het menschenhart, ligt Fallada's kracht en grootheid. Zoodra hij ‘pruisisch’ wordt en aan het politikasteren slaat, zinkt hij in elkaar, wordt hij bloedeloos en smachtig en prikkelt hij de zenuwen.

Wat verder nog van den schrijver en zijn werk te zeggen? Misschien nog in vogelvlucht den gang van het verhaal, den inhoud van het boek in chronologische orde. Gustaaf Hackendahl, gewezen wachtmeester van een Pruisisch cavalerieregiment, om zoo te zeggen het oertype van den Berlijnschen huurkoetsier, vader van vijf kinderen, hoofd van een stalhouderij, die hij van kleine onderneming tot zeker aanzien bracht, wordt geplaatst in den wirwar en het rumoer van den na-oorlogschen - of is het alweer een nieuwen vooroorlogschen? - tijd. Hij moet den ondergang van zijn bedrijf beleven door de mededinging van de autotaxi, maar - en ziedaar de groote daad zijns levens - in stede van stil ter zijde te blijven, zich erbij neer te leggen en zonder protest te capituleeren, heeft hij een denkbeeld opgevat, het eenige denkbeeld van zijn leven. Met zijn oud, afgedankt rijtuigje zal hij een tocht - met pleisterplaatsen - van Berlijn naar Parijs ondernemen. Het gelukt hem, een bereidwilligen en ervaren manager te vinden en zoo wordt zijn laatste rit een triomftocht. Destijds werd die rit als een daad van volkerenverzoening, vrede en vriendschap stichtend, toegejuicht en in de wolken verheven. De weekoverzichten in de bioscopen leefden ervan, evenals de illustraties en er werd schier te veel spectakel rondom de zaak gemaakt, maar hoe dan ook: een koetsje, uit de dagen van onze overgrootvaders, was herleefd en doorkruiste de landstreken en alles was aanwezig wat den held maakt: het denkbeeld op zich zelf, dat aan zijn brein ontsproot, de taaiheid en moed, waarmee het ten spijt van volgehouden tegenstand werd verwezenlijkt... In zoo verre mogen wij nog heden ten dage den ouden koetsier zijn eeretitel van ‘IJzeren Gustaaf’ gunnen. Het aanbevelende prospectus van het boek eindigt met de woorden: ‘Een grootsch boek over de onvergankelijke levenskracht van het Duitsche volk, dat wel veel lijden, maar nooit te gronde gaan kan. Het bevat lach en traan, nederlaag en overwinning, haat en liefde, daling en stijging, het is roman en tevens document.’ Dat is overdreven, maar in weerwil daarvan bevelen wij dit boek - zij het met alle noodig voorbehoud - aan.

PEREGRINUS ALTER

Herzien. Herdenken
Honderd jaar Camera Obscura
Camera Obscura van Hildebrand. 40ste druk. Geïllustreerd door Jo Spier Haarlem, De Erven F. Bohn, 1939; f 17.50 geb.
P.H. Ritter jr., Een kapper over een professor. Geïllustreerd door Anton Pieck C.F. Callenbach N.V., Nijkerk
E. Werkman en M. Sybr. Koops, De familie Stastok geprolongeerd. Een celluloidloze film Andries Blitz, Amsterdam; f 1.90 geb.

Bij dit jubileum zetten we onze lievelingsauteurs, de zoekers, de zwervers, de rusteloozen, de demonischen, in de kast en grijpen... de Camera. Zelfs de man die alles heeft verpatst en wiens bibliotheek niet meer bevat dan een lang verjaarde Baedecker, een Fransche grammaire, ‘Hoe maak ik zelf een auto?’, Heukels' Schoolflora en een volledige Schiller, waar z'n oom geen raad meer mee wist, zelfs deze man heeft op z'n armzalig boekenplankje nog een Camera staan. Een feit, dat overtuigender dan alle speeches en gelegenheidsstukken bewijst, hoezeer de Camera met het Nederlandsche volksleven is verbonden.

De Camera heeft niets van de verrukkingen en vernederingen, de inferno's en de paradijzen van hen, die wij zooeven terzijde hebben gesteld. Wanneer Hildebrand zich waagt aan motieven die zoo bij uitstek dichterlijk zijn als ‘Het Water’ en ‘De Wind’, dan derailleert hij op de poëzie zelve van 't geval en geeft rhethoriek, welke eenvoudig ongenietbaar is, zelfs voor lezers, die van goeden wille zijn en in de Camera een welbehagen hebben. Maar wanneer diezelfde Hildebrand het milieu Stastok, Kegge, Witse teekent, wanneer hij de kleinburgerlijkheid typeert door detailbeschrijvingen, gewoonten, stopwoorden, die tegelijk meesterlijk van het leven afgekeken en doodelijk treffend zijn, dan geeft hij werk dat zoo uniek-Nederlandsch en aan geen tijd gebonden is, dat men ineens die honderd jaar verstaat.

Zeer vaderlandsche vaderlanders zouden op Hildebrand wellicht eenigszins getinte theorieën kunnen bouwen, ze zouden dit typisch Nederlandsche, dit ‘volksche’, nationale boek misschien graag annexeeren. Echter wil de ironie van de geschiedenis, dat juist de auteur van dit boek, de dominee, de kenner van de Schrift, placht te zeggen, dat de zaligheid uit de Joden is...

De Camera van 1839 was nog maar een bescheiden boekje, dat door een 25-jarig student ter perse werd gebracht. Reeds in het voorjaar

1840 bleek een tweede druk verantwoord en in 1851 kwam een derde, die naar inhoud ongeveer verdubbeld was. Eenige onuitgegeven stukken, waaronder De Familie Kegge en Gerrit Witse, waren toegevoegd. In de vierde, wettige druk van 1854, komen dan ook de 'Verspreide Stukken van Hildebrand' voor. En nu, dit jaar, tellen we tot veertig; de veertigste druk zou een jubileumuitgave zijn. En hij is dat geworden, van binnen en van buiten, een prachtig boek, door Jo Spier geïllustreerd. Spier is de Camera gaan lezen en heeft momentopnamen gemaakt. En wie heeft meer oog voor hèt moment dan hij. Om een voorbeeld te noemen: wanneer hij 'Kinderrampen' illustreert, dan teekent hij een jasje en een petje aan de kapstok in de groote, holle gang van de school. Natuurlijk, in dat jasje behoorde een jongetje, ziehier de kindertragedie verbeeld. Nu kan men over die illustraties veel woorden vuil maken. Ze zouden, wordt Spier verweten, te sterk anecdotisch zijn. Maar dat is juist, naast de scherpe typeeringen van Dorbeen, Nurks, Kegge en de anderen, de bekoring ervan. Is niet de Camera zelf sterk anecdotisch en liggen in die quasi-bijkomstigheden niet vaak de essentialia? Goed, ze zijn soms wat ijl, wat mager, die teekeningen, maar waarom het verwijt, dat ze voor de Camera te modern zouden zijn? Wat drommel, het was toch niet begonnen om een bedrieglijke imitatie, zoodat men het nieuwe niet van het oude onderscheiden zou? Het is, open en eerlijk, de veertigste druk, de visie anno 1939. En juist het geheim van de actualiteit van de Camera, nú nog, na 100 jaar, dat geheim waar we allen naar zoeken en allen over praten, waar we van stotteren bijna, is hier in die teekeningen vlot en vloeiend uitgezegd. Zoo ergens, dan is in deze illustraties 'De Familie Stastok geprolongeerd'.

Ik zeg dit, omdat bij Andries Blitz in Amsterdam een geschriftje onder deze titel is verschenen, 'De Familie Stastok geprolongeerd', 'Een celluloidloze Film', gedrukt met paarse inkt, als een getikt manuscript. Een scenario dus. Het maakt de indruk, dat het resultaat verre beneden de idee is gebleven. Waarbij we trouwens zoo billijk moeten zijn te erkennen, dat de opgave, die de schrijvers E. Werkman en M. Sybr. Koops zich stelden, een zeer hachelijke is geweest. In de inleiding spreken de auteurs zelf over de moeilijkheid, een boek als de Camera te verfilmen, daar juist het essentieele van de Camera buiten de regionen van de film ligt. En toch wagen zij het er op en eindigen de inleiding met een passage, niet vrij van rancune en van pretentie: 'Moge het feit dat een belangrijk deel van het Nederlandsche volk de Camera zal "herdenken etc. etc." voldoende verantwoording zijn voor een verfilming van "De Familie Stastok". Voor een verfilming die op het witte doek geen werkelijkheid zal worden, nademaal de producers Hildebrand's onsterfelijke

boek minder aantrekkelijk voor het publiek achten dan een zeker deel der Jordaan-literatuur of enkele in trein en tram verslonden romannetjes. Daarom onze hartelijke erkentelijkheid aan den heer Andries Blitz, die ons door deze publicatie een ander publiek tracht te geven dan het aldus onderschatte bioscooppubliek.'

Nu meen ik, dat de auteurs dat andere, nieuwe publiek ook wel een beetje onderschatten. En verder is het ernstige van dit geval, dat het heelemaal geen verfilming van de Familie Stastok ìs. Daar kan de vondst, om Hildebrand, die bij Oom en Tante Stastok op bezoek is, plotseling door rookwolken te omgeven en over te plaatsen in een nieuw milieu Stastok, anno 1939, niets aan goed maken. Integendeel, Oom Stastok ontpopt zich (in het tiende beeld) tot een stijve, dienstdoenerige filmexplicateur. Hij is hier alleen nog maar monotone stem, die een filmjournaal begeleidt over de ontwikkeling van de techniek. Deze Oom Stastok zou nog eerder op de Spoorwegtentoonstelling op z'n plaats geweest zijn dan bij het Jubileum van de Camera. Eigenlijk is de titel het beste van dit werkje.

En nu een van de belangrijkste boeken, die bij deze Camera-herdenking het licht zagen, 'Een kapper over een professor' van P.H. Ritter Jr. We danken dit boek aan het grappige feit, dat de heer Ritter geschoren wordt door denzelfden kapper, een geposeerd man van acht-en-vijftig nu, die eenmaal, als jongmaatje, den ouden professor Beets bediende. We krijgen dus, om het huiselijk uit te drukken, den professor ingezeept. Het ìs ook alles heel huiselijk in de eerste vier hoofdstukken, het schuimt goed, maar - zooals bij een goeden kapper behoort, de professor komt er wat glad af. We krijgen inderdaad veel aardige dingen te lezen over Beets als vader en grootvader, er wordt iets belicht van de verhoudingen in het kerkelijk leven van die dagen, er wordt ons inzage gegeven in een correspondentie met de goden van dezen tijd, met mannen als Donders, Abraham Kuyper, Paul Krüger, Cosijn, Huet en anderen en tenslotte vieren we Beets' zeventigsten verjaardag. 'Men ziet op dit feest den beminnelijken, den huiselijken en den conventioneelen Beets vereenigd. En hetgeen de scherpe speurder daarachter ontwaart, is de geneigdheid van ons volk, het dichterschap te erkennen, wanneer het zich in huiselijken vorm vertoont.' In die huiselijke vorm krijgen we ook de vele wetenswaardigheden, waar we zonder den kapper nooit achter gekomen zouden zijn. Maar het allerbelangrijkste danken we toch aan den heer Ritter, die aan zijn boek een beschouwing over de Camera toevoegde, welke alleen al meer waard is dan de vier voorafgaande hoofdstukken samen, terwijl hij tot besluit een hoofdstuk wijdt aan 'De Critiek op de Camera'. Nadat hij eerst heeft gewezen op de typische parallellen in de compositie van 'De Familie Stastok', 'De Familie Kegge' en 'Gerrit

Witse', een verwantschap van motieven, waaraan het boek z'n innerlijke eenheid dankt, bespreekt hij deze stukken in extenso en zegt o.m. dat de geheele Camera Obscura eigenlijk niet anders is dan de karakteristiek en karikatuur van sociale typen. Een eigen persoonlijkheid bezitten deze figuren niet. Van een dramatiek, die uitsluitend ontstaan kan door innerlijke conflicten van menschelijk zieleleven, kan in een boek als de Camera geen sprake zijn. En hij bewaarheidt deze theorie in een analyse van Kegge, die zich nooit vertrouwelijk uitspreekt over de dood van z'n zoon. 'Hij (Hildebrand) zal daar tegen op hebben gezien, omdat hij daardoor genoodzaakt was, Kegge als p e r s o o n te ontmaskeren en afbreuk te doen aan zijn s o c i a l e karikatuur. Intusschen valt de scène van het gesprek van Hildebrand met de grootmoeder' (waarin dus wèl vertrouwelijk over die dood wordt gesproken) 'uit den ironischen stijl van het verhaal.' En buiten het talent van Hildebrand, zouden we willen toevoegen. Die huivering om afbreuk te doen aan Kegge's sociale karikatuur, zal bij Hildebrand eenvoudig zijn voortgekomen uit een natuurlijk gevoel voor de grenzen van zijn talent. Als hij die grenzen overschrijdt, komt er een grootmoeder, die al lang in het graf van Rhijnvis Feith had behooren te liggen. Dan komt, om met Ritter te spreken, de romanticus den ironicus in de rede vallen.

Het is een van de belangrijkste waarden van dit boek, dat het aan de kleinere stukken van de Camera uitvoerig aandacht besteedt. En niet alleen aan Een oude Kennis en Een onaangenaam mensch in den Haarlemmerhout, maar evenzeer aan opstellen als Kinderrampen, Humoristen, Eene Tentoonstelling van Schilderijen, De Huurkoetsier e.a. We onderschrijven de meening van den heer Ritter, dat Hildebrand wel degelijk, ook in zijn novellistische typeeringen, den geringen, burgerlijken, sectarischen geest van ons volk heeft w i l l e n geeselen. Alleen zitten we dan nog met grootvader Beets, voor welk probleem Ritter deze knappe oplossing vond, dat 'het behoort tot die allerwonderlijkste verschijnselen, welke zich alleen in Nederland voordoen, dat de castigator morum niet op een zolderkamertje blijft ketteren, maar na de kleinheid van zijn volk doorleefd te hebben, zich schaart in zijn rijen en het spel medespeelt, zij het op waardiger wijze dan zij het doen.'

We hebben de Camera dit jaar weer opgenomen, we zijn gaan bladeren en... gaan lezen. En we hebben onszelf zoo hier en daar op een schaterlach betrapt. Nu mag Mej. Jongejan in een zeer knap artikel in De Nieuwe Taalgids ons al een kijkje gunnen in het atelier van Hildebrand en met al z'n modellen komen aandragen, Sterne, Irving, Jane Austen, Bulwer, Dickens, Leigh Hunt, Huart, Daalberg, Kist, Potgieter - deze academische invloedenkwestie, die nog niet zoo eenvoudig is, doet, en dat erkent de schrijfster ook zelf, aan

de sprankelende humor van de Camera niet af. Laat het dan voor moderne begrippen wat breedsprakig zijn dat werk van Hildebrand, het is nog altijd actueel. U en ik, geboren Nederlanders, hebben nog altijd net zulke tantes (laten we hopen, dat ze niet op het Critisch Bulletin zijn geabonneerd) en we kunnen van deze typeering en hekeling genieten. Daarom, al is het nu niet mijn dagelijksche lectuur, de Camera blijft een kostelijk boek, 'al zeg ik het zelf'.

ANNE H. MULDER

Periscoop

Clare Lennart, Maanlicht A.W. Bruna & Zoon N.V., Utrecht; *f* 3.50 geb.

Het nieuwe nog al pretentieus uitgegeven boekske van Clare Lennart, getiteld 'Maanlicht', is bedoeld als 'sprookje voor groote menschen'. Zulk een ondertitel riekt wat schoolmeesterachtig, een gezicht waar de hooge moraal van af te scheppen is en een onmenschelijk groote dreigende wijsvinger doemt voor ons op. Een werkelijk sprookje doet het bij groot en klein. Het mag fantastisch-dichterlijke droomerij zijn, zooals het reëele in het irreëele zijn gestalte vindt, maar zoo men de passie wil preeken in sprookjesvorm, dan geen gemanoevreer met de wijsvinger alleen. Het vraagt heel wat meer geest en oorspronkelijkheid, fel zijn en mild zijn tegelijk, dan de schrijfster ons hier bood. Clare Lennart bewees ons de litteraire waarde en artistieke mogelijkheden van haar werk in haar beide romans 'Mallemolen' en 'Avontuur'.

Laten we haar dit minder geslaagde sprookje niet te zwaar aanrekenen en laten wij met onverflauwde belangstelling haar volgende boek tegemoetzien.

M.v.T.

Vrij
Door A.H. van der Feen

I

Voor de hooge vensters waren dwarse tralies, zwarte notenbalken op een achtergrond van blauw en groen, de zonnige zomerlucht en den belommerden tuin.

Het was in de kamer van den Directeur der gevangenis; naast den Directeur zat de Officier van Justitie, beiden achter het groote bureau ministre, twee keurig gekleede en welverzorgde heeren van middelbaren leeftijd.

Tegenover hen, voor het bureau, zat in een aangeschoven eikenhouten leunstoel Wessel Geertsen in zijn gevangeniskleeren met zijn celnummer 140 op den rug, wit katoenen cijfers op het vaalbruine buis. Ook hij was iemand van middelbaren leeftijd met een kaal, grauw hoofd, een ruigen stoppelbaard van eenige dagen, welke het gelaat met de sombere, diep liggende, bruine oogen nog bolbleeker maakte.

Geertsen hield den brief nog even in de hand, vouwde hem dan met wat bevende vingers dicht, stak hem in het couvert en dan opstaande reikte hij hem den Directeur weer toe.

'Dank u.'

'Nee, u moogt hem behouden,' sprak de Directeur.

'O.'

Geertsen ging zitten, draaide den brief wat in zijn handen.

'Tja... dat is wel een heel pijnlijk geval, meneer Geertsen', sprak nu de Officier van Justitie, 'een héél pijnlijk geval. Ellendig! U heeft hier dus acht jaar volkomen onschuldig gezeten. Van dit oogenblik af is u natuurlijk vrij. Er moeten nog wel een paar formaliteiten vervuld worden, revisie van het proces en dan zal men u ongetwijfeld een ruime schadevergoeding uitbetalen, daar heeft u recht op. Maar dat neemt natuurlijk toch niet weg...'

Geertsen zat met gebogen hoofd, zachtjes knikkend, het cou-

vert nu stil in de hand; het was niet duidelijk of de woorden van den Officier tot hem doordrongen.

‘Dolf Terwolden...’ mompelde hij dan, ‘dus die deed het...’

‘Had u eenig vermoeden?’ vroeg de Directeur.

Geertsen hief nu het hoofd.

‘Hoegenaamd niet! Ik heb altijd gedacht een gewone boef, die binnengeslopen was en toen zijn maatregelen nam om de verdenking op een ander af te wentelen.’

‘Ja, alles pleitte absoluut tegen u,’ sprak de Officier.

Geertsen knikte, zag den Officier nu aan en glimlachte.

‘Och ja...’ en hij haalde zijn schouders op, ‘in uw plaats was ik misschien ook wel tot die conclusie gekomen. Maar het was toch mis,’ besloot hij op zachten toon.

‘En u werd de dupe,’ sprak de Officier. ‘Ik vind het heel ellendig!’

Geertsen zweeg, staarde langs de zwarte tralies naar het zonnige buiten; er kwam een vreemde blauwe glans in zijn oogen; ook de twee anderen zeiden even niets en verschoven wat doelloos de papieren voor hen.

‘Maar,’ sprak Geertsen dan plotseling terwijl hij den Officier weer aanzag, ‘deze mededeeling of deze bekentenis van Dolf, neemt de Justitie die nu maar ineens aan als een wettig en overtuigend bewijs van zijn schuld?’

‘Nee, nee, meneer Geertsen,’ antwoordde de Officier, ‘maar de brief die hij schreef aan de Minister van Justitie is veel uitvoeriger. U herinnert zich misschien dat in de hand van de vermoorde kassier zich een fragment bevond van een of ander stuk, dat hem blijkbaar door de moordenaar ontrukt was. Wij hebben er u nog naar gevraagd en er overal naar gezocht, maar het is nooit gevonden. Evenwel werd het fragment bewaard. En Adolf Terwolden stuurt nu dat stuk, dat een ondershandsche schuldbekentenis blijkt te zijn van hem aan de kassier ten bedrage van vijf mille. Aan die schuldbekentenis ontbreekt een fragment en dat ontbrekende fragment is dat, wat zich in de hand van de kassier bevond.’

‘Zoo... Was dat de aanleiding... was dat...?’ sprak Geertsen voor zich uit starend. ‘Ja, dan wordt het wel duidelijk. Alleen is het vreemd, dat Dolf dat stuk bewaard heeft. Ik zou het in zijn geval maar gauw hebben verbrand.’

De Officier schudde het hoofd.

‘Nee meneer Geertsen, dat zou u niet gedaan hebben. Dat is de psychologie van de misdadiger, die u niet begrijpt.’

Geertsen glimlachte.

‘Dank u,’ sprak hij dan droogjes.

De Officier knikte.

‘Ja, u heeft helaas maar al te zeer het recht om zoo sarcastisch te zijn, meneer Geertsen. Maar ik wilde u dit zeggen: Een misdadiger heeft haast altijd een neiging om een bewijs van zijn schuld te bewaren. Vooral als het een solistische misdaad is, waarover hij met niemand kan spreken. Dan is het of hij af en toe tòch behoefte heeft om nog weer eens iets van die misdaad terug te zien. Het zijn vaak de meest onbeduidende voorwerpen, een knoopje, een sleutel, een doosje, een stuk papier. En dat verstoppen ze dan wel heel angstvallig, maar ze doen het niet weg.’

Geertsen knikte, bekeek opnieuw den brief.

‘Uit Rio de Janeiro,’ sprak hij dan. ‘Wanneer is Dolf daarheen gegaan?’

‘Dat weet ik niet,’ antwoordde de Officier.

‘En wordt zijn uitlevering nu gevraagd?’

‘Nee. Hij is dood.’

‘Dood?’ en Geertsen sperde verrast zijn oogen. ‘O... daarom...’

‘Ja, die brieven zijn ons toegezonden door tusschenkomst van de Hollandsche consul in Rio, op Verzoek van een notaris daar.’

Er viel even een stilte en in die stilte trad, na een tikje op de deur, een dienstmeisje binnen met een blad waarop drie koppen koffie stonden, een kan dampende melk en een schaal klontjes; ze zette het blad voor den Directeur op het bureau, ‘Alstublieft’ en dan ging ze weer heen.

‘Meneer de Officier’ sprak de Directeur, ‘wilt u zich bedienen?’ en als de Officier dit gedaan had: ‘Meneer Geertsen...’

‘Na u,’ sprak deze wat kortaf en dan plots: ‘Leeft de oude heer Terwolden nog?’

‘Niet beter te weten,’ antwoordde de Officier en zich tot den Directeur wendend: ‘Nietwaar?’

‘Dat geloof ik ook wel,’ antwoordde deze.

‘Die zal dan toch zeker ook bericht hebben gekregen dat

Dolf dood is,' sprak Geertsen plots op levendigen toon.

'Maar van dit andere...?'

'Ik vermoed dat de oude heer Terwolden dáár niets van af weet,' antwoordde de Officier, 'want deze stukken zijn langs een vrij lange hierarchische weg pas gisteren in mijn bezit gekomen. Meneer Terwolden, de vader, zal er zeker al tien dagen eerder mee op de hoogte zijn geweest en als hij dan tevens ervaren had dat niet u, maar zijn zoon de schuldige was, dan zou hij toch zeker al wel iets van zich hebben laten hooren; al was het alleen maar om u zoo spoedig mogelijk vrij te krijgen.'

Geertsen knikte.

'Wordt het hem in ieder geval van justitiëele zijde medegedeeld?'

'Ja, dat zullen we wel moeten doen, hoe pijnlijk het ook is voor die ouwe heer.'

'Rookt u, meneer de Officier?' vroeg de Directeur en als de aangesprokene een sigaar uit het kistje nam. 'Meneer Geertsen, steekt u eens op?'

Geertsen glimlachte wat moe.

'Zeer verplicht, meneer de Directeur, maar ik ben het rooken wat ontwend,' maar dan ziende dat het gezicht van den Directeur wat wrevelig betrok: 'die koffie smaakt me buitengewoon, meneer de Directeur.'

'Enfin, meneer Geertsen,' sprak de Officier nu, 'indien hier meneer de Directeur geen administratieve bezwaren heeft, dan kunt u de gevangenis verlaten wanneer u maar wilt. Als u mij uw adres dan maar stuurt in verband met de dagvaarding voor de revisiebehandeling van uw proces.'

'Ik heb geen enkel bezwaar,' sprak de Directeur. 'U krijgt uw eigendommen terug, de kleeren, die u droeg, toen u hier kwam en dan uw uitgaanskas, die nogal opgeloopen is in die jaren.'

'Tja...' sprak Geertsen, 'maar dan verzoek ik toch nog om één gunst en dat is deze, dat ik nu niet ineens de straat word opgejaagd. Ik heb geen kleeren, want die ouwe plunje van me...'

De Directeur knikte glimlachend.

'Ja, en dat is ook een en al naphtaline en of de mot er nu heelemaal uit gebleven zal zijn...!'

‘Maar u hebt of krijgt geld genoeg, meneer Geertsen,’ sprak de Officier en dan met een handgebaar naar de telefoon:

‘Belt u even een kleedingmagazijn op!’

‘Mag ik?’

‘Natuurlijk,’ antwoordde de Directeur, blijkbaar verheugd dat hij den ander dan toch eens een genoegen kon doen. ‘Hier heeft u de Gids.’

Geertsen zocht er even in; de twee heeren waren opgestaan en naar een hoek der kamer gegaan waar ze zacht praatten.

‘Gaat u naar familie, meneer Geertsen?’ vroeg de Officier toen Geertsen na een en ander besteld te hebben de telefoon weer neerlegde.

‘Nee, meneer de Officier,’ antwoordde Geertsen, die nu ook opstond, ‘ik heb alleen nog maar een broer in Groningen; die zocht me aanvankelijk wel eens op maar ik heb hem verzocht om dat maar na te laten. Hij dacht blijkbaar dat ik schuldig was en dan wilde hij een berouwhebbende zondaar van me maken. Nou, dat was natuurlijk een poging die à priori tot mislukking gedoemd was. En toen brieven met bijbelteksten. Gezanik. Och, ik geef toe, een broer die levenslang zit wegens roofmoord, dat is nogal een benauwende relatie voor een fatsoendelijk man. Ik heb hem toen geschreven dat hij maar moest denken dat ik dood was en dat vond hij blijkbaar ook een oplossing.’

‘Maar hij zal nu toch wel blij zijn als hij hoort dat u onschuldis is!’

‘Dat is mogelijk, maar ik zal daar toch geen onderzoek naar instellen.’

‘U is niet gehuwd, hé?’

‘Nee. Goddank niet! Dan was het niet te dragen geweest. Stel je voor dat je zoo iets overkomt als je vrouw en kinderen hebt. 't Is waar, misschien zou je vrouw dan ten minste aan je onschuld gelooven. Maar och...’ en Geertsen zweeg, zijn blik dwaalde door het raam naar den tuin, waar op een grasveld een paar kinderen speelden. ‘Uw kinderen?’ vroeg hij, den Directeur aanziende.

Deze wendde zich om, keek en lachte.

‘Ja, mijn zoon en mijn dochter!’

‘Wat moet er toch wel in u zijn omgegaan, meneer Geertsen?’ sprak hoofdschuddend de Officier, die nu zijn papieren

bijeen zocht, ze in zijn actetasch borg en die dan dichtknipte.

‘Och, meneer de Officier,’ antwoordde Geertsen met een zwakken glimlach. ‘Aanvankelijk verbazing, woede, verontwaardiging, wanhoop, verbittering, zooals zich dat denken laat, dan de machtelooze aanvaarding, maar ten slotte... de minachting.’

‘Hoe bedoelt u: de minachting?’ vroeg de Officier.

‘Wel, u begrijpt zelf wel dat ik heel anders tegenover de gevangenis, het personeel, de heeren van de reclasseering enzoovoorts stond dan iemand die werkelijk schuldig is en zijn straf moet ondergaan. Natuurlijk onderging ik het zitten niet als een straf, ik aanvaardde geen straf, ik voelde het als een mishandeling door de overheid! En daarom beschouwde ik mezelf ook altijd als de meerdere van al die menschen, van de cipiers, van de zaalopzichters, ook van u, meneer de Directeur, en ook van u, meneer de Officier! En dat moet u me maar niet kwalijk nemen, want juist dàt gevoel, dat meerderwaardigheids-gevoel, dat hield me op, dat hield me sterk, dat was voor mij een vorm van zelftroost! Ik voelde me zooals iemand zich zal voelen, die door een troep bandieten in gijzeling wordt gehouden of als iemand, die door tijdelijke machthebbers in een concentratiekamp wordt opgesloten. Zoowel de een als de ander voelt zich dan stellig altijd de meerdere van degenen, die hem gijzelen of opsluiten, ook al is hij gedwongen hun martelingen of plagerijen te ondergaan. Ik moest inwendig ook altijd lachen indien men zoo'n beetje uit de hoogte welwillend tegen mij was.’

‘U heeft toch niet te klagen gehad over de behandeling hier?’ vroeg de Directeur, die zich dit laatste blijkbaar wat aantrok.

‘Heelemaal niet, meneer de Directeur,’ antwoordde Geertsen.

‘Ik heb er tenminste altijd naar gestreefd om uw lot zoo dragelijk mogelijk te maken, binnen zekere grenzen dan.’

‘Ongetwijfeld, maar uw welwillendheid was uit den aard der zaak altijd die van een gevangenisdirecteur tegenover een misdadiger en niet die van een mensch tegenover een gelijkwaardig medemensch.’

‘Nee, dat geef ik toe, maar dat kon ook niet.’

‘Het is ook allerminst een verwijt, meneer de Directeur. Maar om diezelfde reden heb ik ook de heeren van de reclas-

seering niet meer willen ontvangen. Beste, brave, tactvolle menschen, maar ondanks dit alles toch menschen, die à priori aan mijn schuld moesten gelooven en dat ook deden. En die mijn steeds herhaalde betuigingen van onschuld maar zoo'n beetje als manisch gingen beschouwen en dan probeerden er over heen te praten! En dàt was niet te harden!'

'Ja, meneer Geertsen,' sprak de Officier, die nu zijn actetasch onder den arm nam, 'het is een aaneenschakeling van narigheid geweest voor u. En ik vind het ellendig dat de Justitie door een fatale samenloop van omstandigheden u dat heeft moeten aandoen. En dan te bedenken dat er nochtans een mensch op de wereld leefde, die wist en kon bewijzen, dat u onschuldig was!'

'Ja, maar ook maar één,' sprak de Directeur. 'Adolf Terwolden, de dader.'

'Alleen hij maar...?' zei Geertsen zacht, terwijl zijn blik wat peinzend afdwaalde naar het zonnige buiten.

'Hoe oud is u nu, meneer Geertsen?' vroeg de Officier.

'Pardon?' Geertsen schrok blijkbaar op uit een overpeinzing, doch dan toch dadelijk de vraag nog na-hoorend: 'Ik word de volgende maand vijftig, meneer de Officier.'

'Dat is nog niet zoo erg oud. Ik hoop hartelijk dat er voor u nog vele mooie levensjaren zullen zijn weggelegd,' en hij reikte Geertsen de hand.

'Dank u, meneer de Officier,' antwoordde Geertsen zacht.

'Directeur,' sprak de Officier dan, terwijl hij ook dezen de hand drukte, 'tot genoegen. Adieu meneeren.'

'Meneer de Officier!'

De Officier vertrok nu en de Directeur trad dadelijk op zijn bureau toe, schakelde de huistelefoon in.

'Verschuil... met de Directeur. Zeg eens dat Vos dadelijk bij me komt... Ja.'

Hij legde den hoorn neer.

'U dacht toch zeker in ieder geval vandaag nog te vertrekken, meneer Geertsen?'

'Zoodra ik die kleeren heb, meneer de Directeur. Als u dan zoo goed zoudt willen zijn om de betaling van de uitgaanskas te bespoedigen, dan kan ik die kleeren meteen betalen.'

'Uw uitgaanskas is 289,50,' sprak de Directeur een notitieboekje raadplegend.

‘Dat is ruim voldoende voor de eerste weken,’ sprak Geertsen, ‘bovendien staat er nog geld van me bij notaris de Boer. Maar ik had nog een vriendelijk verzoek...’

‘En dat is, meneer Geertsen?’

‘Zoudt u voor mij bij het Bevolkingsregister even willen laten informeeren wanneer Adolf Terwolden is afgeschreven naar het buitenland?’

‘Interesseert u dat?’

‘Ja.’

‘Goed, ik zal het dadelijk doen en dan zie ik u straks nog wel.’

Op dat oogenblik kwam na een scherpe tik op de deur de cipier Vos binnen, een groote rosharige kerel met een kort afgeknipt rood snorretje en borstelige wenkbrauwen boven zijn felle lichtblauwe oogen. Hij sloeg binnengetreden zijn hakken tegen elkaar, keek even met verwondering naar Geertsen.

‘U heeft me ontboden, Directeur?’

‘Ja, Vos. Ik moet je iets heel bizonders vertellen. Iets heel droevigs eigenlijk ook. Het is gebleken dat hier meneer Geertsen volkomen onschuldig is veroordeeld.’

‘Onschuldig veroordeeld,’ herhaalde Vos terwijl hij Geertsen aanzag. ‘Dat is verdomme ook wat...’

‘Ja, dat is héél erg!’ sprak de Directeur. ‘Maar je begrijpt wel dat meneer Geertsen nu ook geen oogenblik langer als een gedetineerde mag worden behandeld.’

‘Nee, dat is glad Directeur!’

‘Meneer Geertsen is een vrij man evengoed als jij en ik. Meneer kan heen gaan wanneer hij wil. Maar nu is er dit: Meneer heeft wat kleeren besteld en wil die nog even in ontvangst nemen. Ze worden dadelijk bezorgd en de quitantie die er bij is, kan worden aangeboden aan de kas. Ik zal meneer Velders wel waarschuwen, maar zeg jij het dan even aan de portier. Begrepen?’

‘Jawel Directeur. Anders niets van uw orders?’

‘Nee, dankje.’

Vos klapte andermaal zijn hakken tegen elkaar, maakte rechtsomkeert en verliet de kamer.

‘Nou, meneer Geertsen, dan is er op het oogenblik niets meer te bespreken denk ik,’ sprak de Directeur. ‘Ik zie u zeker nog wel voor u heengaat?’

‘Natuurlijk, meneer de Directeur.’

‘Mag ik u dan nu nog eens langs een bizondere weg naar uw... kamer brengen? Want ik durf nu geen cel meer te zeggen. U wou daar toch nog even zijn nietwaar?’

‘Ja, om me te verkleeden.’

‘Dan ga ik u maar voor.’

De Directeur haalde een ring met sleutels uit zijn achterzak, zocht er een passepartout uit, opende daarmee een ijzeren deur, welke zich naast de brandkluis bevond. Die deur gaf toegang tot een portaaltje en aan het einde van dat portaaltje bevond zich een tweede deur, welke van binnen met twee grendels was gesloten; de Directeur schoof de grendels weg en opende dan ook die deur.

‘Zoo, meneer Geertsen,’ sprak hij dan glimlachend, ‘nu is u weer op bekend terrein. Tot straks dan.’

‘Tot straks, meneer de Directeur!’

Geertsen stapte het portaal op; achter zich hoorde hij de deur sluiten, dan het geluid van de ijzeren grendels, welke weer werden dichtgeschoven.

‘Nu is u weer op bekend terrein,’ had de Directeur gezegd. Inderdaad, dit was het rondloopende portaal, waarop de deuren der cellen uitkwamen. Acht jaar lang had hij dit portaal een paar maal daags betreden, maar steeds onder geleide en in groepsverband, om te gaan luchten of om naar de werkzaal te gaan. Er hing altijd dezelfde zware lucht naar de latrines en naar lysol, soms dikzwaar om in te ademen, vooral ook tegen het etensuur, als de lucht uit de keuken er nog bij kwam van uien of kool.

Nu was hij er alleen; zonderling. De meeste celdeuren stonden open op dit uur, de bewoners waren meerendeels nog op de werkzalen.

Hij trad toe op zijn eigen cel, nummer 140, ook de deur daarvan stond open en daarbinnen hoorde hij praten; hij luisterde even verwonderd, maar dan zag hij, dat het Vos was, die tegen de kanarie sprak.

‘Potverdomme, dat is ook wat, dat ze u daar maar onschuldig veroordeeld hebben!’ sprak Vos dadelijk toen hij Geertsen zag.

‘Ja, dat is heel erg,’ antwoordde Geertsen, weinig geneigd om met Vos over het geval te gaan praten.

‘U zat hier al toen ik kwam,’ zei Vos. ‘Was 't voor een kraak?’

‘Nee, voor een moord.’

‘Toe maar, bliksem! En u had het niet gedaan?’

Geertsen glimlachte.

‘Nee, ik had het zeker niet gedaan.’

‘Dan zullen ze u een schadevergoeding moeten geven en een goeie plok ook. Hoe lang zit u al?’

‘Acht jaar.’

‘Potverdomme... Krijgt u misschien wel... zestien duzend gulden!’

‘Zoo? Ja, dat is mogelijk. We zullen het afwachten.’

‘En hoe weten ze 't nou ineens?’

‘Degeen die het deed, heeft het nog bekend.’

‘Op zijn sterfbed zeker.’

‘Zoo iets.’

‘Zoo'n smeerkees! Tjonge, tjonge, 't zal je goddorie toch overkomen!’ Vos bleef nog even staan, keek Geertsen aan. Doch wijl Geertsen nu vóór alles behoefte had om alleen te zijn met zijn gedachten, sprak hij:

‘Ik ga nu maar wat liggen, want ik ben er wel een beetje van ontdaan.’

‘Ja van eiges, dat slaat op je zenuwen. Eet u nog hier?’

‘Ja graag, dat wil ik wel.’

‘Dan kan u het in de kantien gebruiken, met als u wilt een potje bier d'r bij.’

‘Nee, nee, hier maar,’ antwoordde Geertsen, ‘net als altijd.’

Vos draalde nog even, maar voelde nu toch blijkbaar wel, dat de ander erg graag alleen wilde zijn; hij zei niets meer en ging heen, liet de deur aanstaan.

Wessel Geertsen ging op zijn bed zitten; hij voelde zich plotseling vreeselijk moe en sloot de oogen.

II

Rechtop zittend zonk hij weg in een droomloozen slaap, uit welken hij echter even plotseling wakker schoot, als dat hij er in was verzonken.

Hij trok nu zijn beenen op, ging languit liggen, de handen gevouwen achter het hoofd.

O ja... o ja... o ja... hij was vrij... hij was vrij... Dolf Ter-

wolden had het gedaan... Dolf Terwolden, de zoon van den Baas... Had hij nooit kunnen denken... Hoe schreef hij ook dat het gegaan was...? Nog even de brief...

> ... toen ik de daad had gepleegd en van de Velde de schuldbekentenis had ontrukt, heb ik het licht uitgedaan ten einde te voorkomen dat iemand, die er toevallig langs kwam, het lijk zou zien liggen. En u vooral ook niet als u weg zoudt gaan en misschien nog even zoudt komen kijken. Alleen de nachtveiligheidsdienst zou het op zijn ronde dan aantreffen.
> Ik smeerde wat bloed aan uw regenjas en wachtte toen tot ik u zag vertrekken.
> Toen ben ik naar uw bureau geslopen, heb daar de revolver ingelegd en daar bovenop een met bloed bevlekt bankbiljet van honderd gulden gegooid; ik had handschoenen aangetrokken om het vinden van vingerafdrukken te voorkomen.
> Ik weet, dat ik een misdadiger ben en erger en wreeder nog tegenover u dan tegenover van de Velde, maar ik bid God...

Nu ja... God had zich blijkbaar met het geval niet bemoeid... dat was maar gezwam in de ruimte... Vuile schoft!... Bah!... Ja, ja, ja... zoo was het dus gegaan... och jee, ja... die avond... om acht uur gewoon naar de Bank, nog wat werken aan de Balans, het boekjaar liep van Mei tot Mei... 28 Mei '31 was het... in de lift had hij van de Velde nog getroffen, die kwam ook overwerken... maar ze mochten elkaar niet... nee... negeerden mekaar zoo'n beetje... in de lift hadden ze ook niks tegen elkaar gezegd... van de Velde stapte uit op de eerste étage waar de kluis was en de kassen... en hij ging door naar de tweede... Tja... of het gisteren pas gebeurd was... in de kleedkamer zijn jas opgehangen en zijn hoed... 't kettinkje was kapot van zijn jas, moest hij heelemaal over drie kapstokken heenhangen en toen gaan werken... niks bizonders, tot elf uur... ja 't sloeg net elf buiten, toen hij weer in de kleedkamer terugkwam... met de lift weer naar beneden... naar huis... krant gelezen en toen naar bed... alles gewoon... En toen midden in de nacht, verdomme, ineens die herrie... gebonk op de deur... politie...! Wat politie?... Hij

begreep er niets van!... Of hij zich maar wilde aankleeden en meegaan... God ja...! En toen snel achtereen als in een angstige droom waaruit je anders altijd wakker wordt en er dan om lacht... maar uit deze droom was hij nooit meer wakker geworden... die bleef in een gruwelijke opeenvolging van allerlei martelingen en verschrikkingen... van de Velde dood voor de geopende brandkast met een schotwond in de hals en toen ineens al die bewijzen tegen hem... de bloedsporen op zijn jas... de revolver... het bebloede bankbiljet... de Rechter van Instructie, die hem wilde intimideeren. 'Wat helpt het of u nu halsstarrig blijft ontkennen tegenover al die éclatante bewijzen?... Gebruikt uw verstand dan toch!' Och ja en later die rechtzitting... en die gesprekken met Mr. Verheul zijn verdediger, keurig manneke zonder levenservaring... dat pleidooi met een peroratie, het inroepen van de clementie... en toen hijzelf met een schreeuw: 'Nee ik wil geen clementie... ik ben onschuldig!' waarop de stem van die vaderlijke President: 'Beklaagde, u moet rustig blijven, wanneer uw verdediger aan het woord is. Meneer spreekt in uw belang!'... Och ja... En toen later voor het Hof nog eens zoo'n vertooning... Maar van toen af begon de realiteit toch al zoo'n beetje te verdoffen... hij werd er ook zoo moe van... heele brokken uit die tijd waren weg in zijn herinnering... en toen het leven in de cel... die brave ouwe dominee, die hem sprak van een goedertieren en rechtvaardigen Hemelschen Vader... och arme, dat was toen het moment niet... en dan stilaan, na vlagen van oproerigheid en woede was de machtelooze berusting gekomen... en toen eindelijk de minachting... ja, dat troostte wel niet direct, maar het hielp ophouden, dulden... maar ook was toen toch wel gekomen een langzame versuffing, het stilaan wegsterven van alle begeerten... zoo maar een vegeteeren werd het, grauw, altijd in schaduwen... met alleen als een vreemd opjuichend licht soms even het jubelen van de kanarie... die had een van de heeren van de reclasseering gebracht maar hij had het niet willen hebben...

'Ja, maar ik laat hem toch hier en ik weet dat u het beestje wel zult verzorgen ook.' Aardig... zoo deden ze, maar hem paste het niet... hij wilde niet getroost worden van buitenaf... Nee! Hij had zijn minachting en die was hem genoeg; en tenslotte had hij ook geweigerd nog tegen iemand te spre-

ken of antwoord te geven, noch tegen de bewaarders, noch tegen de zaalopzichters, noch tegen den Directeur of de heeren van de reclasseering, ook niet tegen dien goeien ouwen dominee, die eindelijk verdrietig heenging en zei: 'Ik laat u toch niet los', en toen had hij een Bijbel gestuurd... Goeie man... Tja, en nu ineens... nu moesten ze dan toch wel allemaal erkennen dat ze verkeerd hadden gezien... Acht jaar... acht jaar in een graf... en dan herrijzen... Dat zou de Baas, meneer Terwolden Senior toch ook wel...

Ineens kwam Geertsen overeind uit zijn liggende houding. God ja... dat was hem straks in de Directeurskamer ook al door het hoofd geflitst, toen de Officier zei, dat er al dien tijd maar één man was geweest die wist dat hij onschuldig was, onschuldig gevangen zat, Dolf Terwolden... Maar de houding van de vader, van Terwolden Senior, die hem als getuige in de rechtszaal altijd maar afviel... en de aandacht vestigde op de slechte verhouding met van de Velde... God ja... En hij was toch twintig jaar bij de Bank van Terwolden & Co. in dienst geweest en opgeklommen van jongste bediende tot Hoofdboekhouder... daar had zijn advocaat ook nog de aandacht op gevestigd... maar de Baas bleef hem bezwaren... Geen enkel woord van waardeering ook... Hij had er toen niets van begrepen, het zoo maar onbegrijpelijk-afschuwelijk gevonden... maar het paste in het kader van al de ellende... Maar nu?... Zonderling... Of niet zonderling?... Vervloekt!... Hij moest dit uitdenken...

Ineens stuitte Geertsens gedachtenstroom.

Wat was dat?

Er werd op de deur van zijn cel getikt.

'Binnen!'

En hij lachte nu ineens, om dat tikken! Het waren Vos en een collega van Vos, die binnentraden met drie groote doozen van het kleedingmagazijn.

'Hier maar neerzetten, meneer Geertsen?' vroeg Vos.

'Ja dank u, uitstekend,' sprak Geertsen, die ook even glimlachend knikte tegen den anderen bewaarder, die hem nieuwsgierig aan zag.

'We zullen u strakkies niet meer kennen,' zei Vos.

'Daar is kans op,' antwoordde Geertsen. 'Maar kan ik de barbier soms even krijgen?'

‘Natuurlijk meneer! U begrijpt u wordt nou op uw wenken bediend! Potverdikkie nou!’

Toen lachten ze alle drie.

Een goed half uur later was Geertsen geschoren en gekleed in een donker blauw, modieus colbert kostuum, waarover hij een lichtgrijze demie had aangetrokken; op het hoofd droeg hij een grijzen deukhoed, zijn voeten waren gestoken in keurige bruine schoenen.

Hij kon zichzelf niet zien, wijl er nergens een spiegel hing. Juist toen hij uit zijn cel op het portaal trad, kwamen de ploegen van de werkzalen aangemarcheerd; de mannen gingen terug naar hun cellen om te eten en een uur te rusten. Geertsen bleef staan en keek met een wonderlijk gevoel van gêne naar dien goorgrauwen troep en ze keken allemaal naar hem, nieuwsgierig, zooals elke ondagelijksche verschijning in de gevangenis bekeken wordt, maar geen scheen er te zijn, die hem herkende.

Ze marcheerden in het gelid, maar telkens, als een getroffen en neervallende vogel uit een zwerm, schoot er een uit den troep de open deur van zijn cel in, sloeg die dan met een klap achter zich dicht.

Toen ze allen verdwenen waren, kwam Vos weer toegeloopen; hij lachte een tikje spottend, maakte een stram-militair saluut.

‘Excellentie! Nou maar u ziet er tiptop uit. 'n Fijn pakkie! Tjonge, tjonge. Maar u gaat toch nog niet weg?’

‘Jawel. Waarom niet?’

‘Het eten!’

‘O ja. Nou geef mijn portie maar aan Arie, als het mag.’

Vos lachte.

‘U gaat zeker een fijn biefstukkie pakken met gebakken aardappeltjes!’

‘Wie weet,’ antwoordde Geertsen. ‘Heb ik nog iets in die cel van me te doen? Die kanarie. Tja. Weet u daar iemand voor? Ik stel er geen prijs op.’

‘Mijn vrouw kan misschien nog wel zoo'n pietje gebruiken. Hij zingt prima’, en dan als Geertsen zijn hand uitstak, ‘Meneer Geertsen, nog een lang en gelukkig leven, hoor! En probeer u maar zoo gauw mogelijk om dat zaakie hier te vergeten!’

‘Dank u,’ antwoordde Geertsen. ‘En ook bedankt voor de vriendelijke behandeling. Het beste!’

De Directeur hief het hoofd toen Geertsen weer binnen kwam.

‘Nee maar, meneer Geertsen! Ik zou u waarachtig niet herkennen!’

‘Dus ik zie er niet mal uit? Er is nergens een spiegel.’

‘Mal? Nee, nee, geen sprake van! U ziet er een beetje fatterig uit zoo met die kleurige pochette uit de zak van uw demie.’

‘Die... die zit er in vastgenaaid,’ zei Geertsen aan het ding trekkend.

‘Laat u zitten, laat u zitten! Het is keurig!’ sprak de Directeur glimlachend. ‘O ja, ik heb voor u geïnformeerd bij het Bevolkingsregister. Adolf Terwolden is op 1 November 1931 afgeschreven naar Rio de Janeiro.’

‘1 November 1931,’ herhaalde Geertsen, zijn wenkbrauwen fronsend. ‘Dat is dus zoowat veertien dagen nadat mijn veroordeeling in staat van gewijsde kwam. Dat vond hij zeker een veilige gedachte. Zoo... hm... Ik dank u voor de genomen moeite, meneer de Directeur.’

‘Tot uw dienst hoor, maar ik heb hier meteen uw geld. De quitantie van het kleedingmagazijn was 132,75 dus u krijgt nog 156,75. Ik heb het hier afgepast. Als u het even wilt nazien en natellen en dan hier teekenen.’

‘Het klopt allemaal prachtig,’ sprak Geertsen en hij stak het geld in zijn wat kil-nieuw voelenden broekzak nadat hij wat onvast zijn handteekening over den plakzegel had geschreven. ‘En dan neem ik dus nu afscheid van u. Ik dank u, meneer de Directeur, voor de humane behandeling, die ik altijd van uw zijde mocht ondervinden en als ik daar niet altijd even dankbaar op reageerde...’

De Directeur schudde het hoofd en reikte hem de hand.

‘Meneer Geertsen, ik begrijp er alles van! Ik hoop dat het u goed gaat en dat u op de duur de doorgestane ellende nog zult kunnen vergeten. En ik durf het haast niet te vragen, maar als u ooit nog eens in de buurt komt en u kunt uw afkeer overwinnen, zoekt u me dan nog eens op. Daar zult u me werkelijk een héél groot genoegen mee doen!’

Geertsen knikte.

‘Ik zal het niet vergeten,’ antwoordde hij wat heesch.

‘Ik laat u uit,’ sprak de Directeur nog. ‘Pardon, mag ik even...’ en hij opende een deur, liet Geertsen voorgaan.

Ze liepen nu samen door de gang, welke deel uitmaakte van de ambtswoning van den Directeur; er stond een paraplustander in, een kapstok, waar kleeren op hingen; een Friesche staartklok tikte er rustig-nadrukkelijk; op den marmeren vloer lag een donkergroene looper.

Over dien looper gingen Geertsens voeten en hij voelde dat zijn loopen onvast was; ook hing er in die gang iets, wat hem vreemd-ontroerend beving, de sfeer van een gewoon huis, iets met een lucht naar boenwas; ergens achter een deur klonken kinderstemmen.

Aan het einde van de gang was de voordeur.

De Directeur opende die en dan, zonder verder meer iets te zeggen, scheidden ze met nog een knikje en een handdruk. En toen stond Wessel Geertsen ineens buiten, op het trottoir van een breede drukke straat, alleen.

III

Hij voelde de ruimte om zich heen als iets hols, waarbinnen hij wankelend ging en nergens iets vond om er tegen te steunen; en die holte was gevuld met een opdringend verblindend licht; van een bloemenkar woei rozengeur naar hem toe; langs hem heen daverde en suisde het verkeer.

Dus nu was hij weer vrij, dit was de vrijheid!

Ineens snikte hij het uit, zoo maar een snik, waar geen huilen op volgde, maar dadelijk daarop was er toch de schaamte voor de menschen, die hij tegenkwam; hij haalde haastig, maar wat onwennig, een nieuwen zakdoek uit zijn killen zak, koud en glad voelde die zakdoek aan, maar hij snoot er toch zijn neus in en ging voor een étalage staan om zich wat te beheerschen, wat wel lukte.

Waarom had hij ineens gesnikt?

Hij begreep en voelde dat het ook goeddeels de physieke schok was, zoo ineens was die verandering maar gekomen, en dan nu die lucht, die zuivere buitenlucht; alles was er zoo boordevol mee, zoo vreemd en zoo koel was het, als die langs zijn keel en in zijn longen drong; die lucht maakte hem een beetje dronken en het licht misschien ook wel. Dat moest

wennen, ja, ja dat moest wennen, want dat licht deed pijn. Als je ook acht jaar in de schaduw hebt geleefd en dan ineens die alomme felle zon!

Hij liep nu weer door, maar met een gevoel van schuwheid voor de menschen, welke schuwheid wies; als iemand hem zou herkennen!

Och, die zou dan misschien wel net doen of hij hem niet zag, maar bovendien herkennen, na acht zulke jaren!... Als hij maar eens ergens een spiegel ontdekte. In de winkelruit van de étalagekast had hij wel een reflex waargenomen van zichzelf, doch slechts vaag en ook zoo vreemd, heelemaal niet herkenbaar-eigen, een heer met een lichte demie en met een grijzen deukhoed op. Was hij dat? Hij had ook eigenlijk niet scherper dùrven kijken, dat wist hij wel.

Hij was het loopen ontwend zoo over straat, wonderlijk vermoeiend was dat; hij werd telkens duizelig en dan zat zijn adem ook vast, kon hij niet diep doorhalen. Zou hij asthma hebben? Het beste was maar om eerst naar een restaurant te gaan en daar meteen wat te rusten en verder te overleggen. Want hij was nu vrij! Ja, ja, hij was vrij! Heusch. Raar idee! Aan de overzijde van het plein, dat hij nu bereikte, was een groot café-restaurant; boven het terras aan de straat was een zonnescherm uitgespannen, daar onder schenen wel alle tafeltjes bezet te zijn. Het geluid van die pratende menschen gonsde hem tegemoet.

Nee, daar ging hij toch maar liever niet tusschen zitten, daar zou ook wel geen plaats meer voor hem zijn; hij ging maar liever naar binnen.

Daar in de groote en wat holle ruimte waren nog maar weinig menschen.

Hij keek even rond, trad dan toe op een tafeltje, dat wat achteraf stond in een soort nis; daar ging hij zitten, trok zijn demie uit, hing zijn hoed op; meteen liepen de zweetdruppels van zijn voorhoofd; hij droogde zich haastig af, keek schuw rond of iemand het gezien had.

Toen ineens bedacht hij dat ze aan zijn kaalgeknipt hoofd zouden kunnen zien dat hij juist uit de gevangenis was ontslagen en hij deed een greep naar zijn hoed, toen meteen een kellner voor hem stond.

‘O ja...’ sprak hij verschrikt, ‘geef mij maar een biefstuk

met gebakken aardappels' en meteen wist hij dat dit de suggestie was van Vos, zooeven.

'Half biefstukkie met gebakken aardappels meneer,' zei de kellner wat zangerig en lichtelijk corrigeerend. 'Wenscht u ook groente er bij? Een pikje sla?'

'Ja, dat is goed.'

'En wenscht u ook iets te drinken? Een glaasje bier?'

'Goed, een glas bier.'

'Een glas bier. Donker of licht meneer?'

'Donker.'

'Donker, jawel meneer,' en de kellner die, naar Geertsen meende, wat beschermend deed, ging heen. Maar hij was toch wel beleefd geweest, dat was zoo en uit niets bleek dat hij iets bizonders opmerkte.

Gek, in de gevangenis had hij steeds dat meerderwaardigheidsgevoel gehad, zijn hautaine minachting. En dat hij hier in de gewone vrije samenleving nu zoo schuw was, zoo onzeker en achterdochtig! Hij zou een beetje moeten aanpassen, natuurlijk! Wat hem nog het meest hinderde, dat waren die vrije geluiden allerwegen en het licht, het daverende licht dat maar overal was en blakkerde en verblindde.

Waar hij nu zat was schaduw, maar daar verderop brandde het overal in zijn oogen, het sloeg van de huizen, fonkelde op de trams en de auto's; het maakte hem zoo gejaagd, zoo onrustig, dat licht; hij wendde en draaide er telkens het hoofd voor, als toen hij nog een kind was en een kameraadje hem met een spiegeltje aldoor sarrend in de oogen brandde.

En ineens bedacht hij, dat hij nu anders in zijn doodstille cel zou zijn, waar een getemperd stil licht zou staan, soms was dat blauwig, soms grijs, al naar gelang de hemel helder of bewolkt was, maar altijd rustig gedempt en daar zou hij nu erwtensoep eten met een stuk bruin brood en niemand zou, een uur lang, om of bij hem zijn.

O, dat opdringende geroes van de stemmen buiten op het terras! Mijn God, het klonk als een dreiging, een angstig makend oproer! Was er iets? Hij richtte zich half op, keek, maar er scheen toch niets verontrustends te zijn.

In de zaal, dichter bij hem, kwamen nu telkens nieuwe menschen aan de gedekte tafeltjes zitten en praatten en lachten; dames waren er bij; hoor! een hooge vrouwenlach! Wat waren

al die menschen luidruchtig, opdringerig luidruchtig en dat gerinkel met borden en eetgerei, God, God, door de herrie van buiten heen, die bellende bonkende trams, dat ventgeroep, de claxons... dat ronkte, ronkte... Wat was dat vermoeiend... wat was dat uitputtend vermoeiend!

Ineens was de kellner daar weer, bracht het bestelde.

'Zal ik de sla voor u aanmaken, meneer?'

'Ja... goed... graag.'

Het groote glas donkere bier met een witten schuimrand stond voor hem, ook het schaaltje met de smakelijke bruine biefstuk en de gebakken aardappels er omheen geschikt.

De geur van de gebruinde boter, al die jaren niet meer geroken, bracht plotseling een gevoel van weemoed over hem; een herinnering, hij wist niet precies waaraan, maar hij voelde dat hij op het punt stond om het weer uit te snikken. Doch hij beheerschte zich krampachtig, poogde glimlachend rond te zien, nam dan maar een teug van het bier; het was koel en vol en hij merkte nu ook dat hij dorst had; op het tafeltje naastaan travailleerde de kellner de sla.

Even later ging hij eten; een oogenblik was er wel iets van een aangenaam herkennen van den smaak der gebakken aardappels, van de jus, maar hij had zijn bier in een paar slokken leeg gedronken en nu viel het eten hem niet goed; het koolzuur vloog prikkelend terug door zijn neus, als toen hij nog een kind was en een 'kogelfleschje' dronk. Maar het maakte hem nu onpasselijk. Hij staarde op het witte servet, op het sierlijke peper-en-zout-stelletje... Nee, dat eten was hij ontwend... Och ja... hij was alles ontwend... Wat moest hij nu eigenlijk gaan doen?... Hij was vrij... God ja, hij was vrij!... Een ander leven beginnen... Wat voor een ander leven?... O, hij zou nu wel volledig gerehabiliteerd worden, maar iets van de besmetting der gevangenis zou nochtans altijd om hem heen waren... 'Hij heeft gezeten... Verdacht van moord... Levenslang gekregen... Toen bleek zijn onschuld... Maar als ze je toch acht jaar laten zitten...! Zou hij nu werkelijk niets van die zaak...?'

Och, wat was hij toch moe...! Hij kon haast niet rechtop blijven zitten... Zou hij nu ziek worden en dood gaan?... Toch nog in vrijheid sterven?... Dat zou prachtig en aandoenlijk zijn... Jazzes!

Het werd nu maar steeds voller in het restaurant; zelfs het tafeltje, waarop de kellner de sla had aangemaakt, werd weggehaald en vlakbij, op een armreikens afstand kwamen er nu twee dames en twee heer en zitten.

En toen ineens viel het gevoel op hem, dat al die menschen aan die tafeltjes naar hem keken, direct of verstolen en dat ze allemaal over hem praatten, fluisterden, lachten... zich oprichtten, naar hem toe bogen...

Hij durfde niet meer opzien, tikte ineens maar hard met zijn mes tegen zijn bord om den kellner te roepen en af te rekenen, maar het was eigenlijk een noodsein, een geroep om hulp!

'Kom bij u, meneer!'

Het klonk van ergens uit de verte.

Hij bleef onbewegelijk zitten, het hoofd gebogen, zijn adem stokte weer wat, hij durfde zich niet te verroeren, een felle kramp trok door zijn knieën... En wat was er toch boven hem... wat hing daar toch boven hem...? Hij durfde niet op te zien...

Toen kwam de kellner; Geertsen rekende af, greep zijn demie en zijn hoed en ging met een afgewend gelaat langs het nabije tafeltje en tusschen de andere tafeltjes door ging hij, hoog kijkend over de menschen heen, maar hij voelde al hun blikken van onder tegen zijn oogen branden en hij hoorde de fluistering over hem; ze keken hem ook allemaal na.

In de hal drong het geluid van de straat weer feller op hem in; hij deinsde terug.

Toen ineens herinnerde hij zich dat aan het restaurant ook een hotel verbonden was; de portier wees hem den weg door een draaideur naar de hal van het hôtelgedeelte.

In de hal, achter de mahoniehouten toonbank, stond de hotelportier voor een groot sleutelbord te praten met den hotelklerk, die achter zijn lessenaar zat.

'Heeft u een kamer voor mij?'

'Een eenpersoonskamer, meneer?'

'Ja.'

'Zeker... Ik heb een kamer voor u vrij op de derde étage, de prijs is drie vijftig inclusief ontbijt. Wilt u die even zien? Uw bagage komt zeker... e...?'

Hij begreep de bedoeling der vraag, haalde een bankbiljet te voorschijn. 'Ik zal vooruit betalen.'

‘O...’ En de klerk lachte plots, ‘dat was heusch de bedoeling niet, maar natuurlijk als u vooruit w i l t betalen. Het komt toch op hetzelfde neer, nietwaar?... Morgen of nu... Dan heeft u er geen last meer van. Ha, ha, ha... Graag. Dank u zeer... ik zal u even een quitantie... Misschien wilt u onderwijl dit...’

En hij legde het lijstje met vragen voor het politieregister voor Geertsen neer met een keurig potlood.

Geertsens hand beefde terwijl hij schreef en mijn God, wat een hanepooten zette hij!... Zonder beroep... Woonplaats... Hij vulde maar wat in. Den Haag, Staringlaan 50...

‘Lift!... Kamer 187 voor meneer!’

Toen ging alles wel vlot; langs schemeringen van staal en glas en kijkjes op portalen met kleurig gestreepte loopers als korte visioenen, steeg hij op, stapte uit op een stil portaal, liep achter den man, die de lift had bediend, over een dikken roodgebloemden looper naar kamer 187, trad er binnen.

‘Verlangt meneer nog iets?’

‘Nee, dank je.’

Dan was hij alleen; hij sloot haastig de balcondeuren, waardoor het straatrumoer uit de diepte tot hem opsteeg en naar binnen drong; de zon scheen vol in de kamer, zette alles in een wit-blauw licht.

Verdomme... die zon...! Hij kòn het niet velen! Dat verblindde... verblindde...!

Hij rukte de overgordijnen dicht, trok ze naar elkaar toe, sloeg ze over elkaar heen, dat geen kiertje het zonlicht meer kon doorlaten.

En toen, zich omwendend, keek hij plots in een spiegel.

Hij deinsde achteruit!

Was hij dat?... God... God... Was hij zoo geworden?... Een ouwe, zieke, gore stumperd... Afschuwelijk!... Och nee, maar dat kòn toch niet!... Dat moest door een lichtvalling komen. Hij rukte een der overgordijnen weer open, keek nogeens. Maar dan gaf hij een gil! Zijn hart bonsde plots van ontzetting; in den rood en schemer was zijn gelaat nog een weinig gekleurd geweest, maar nu in het onbarmhartige witblauwe licht was het geelbleek, als dat van een lijk, met brandende, diepliggende oogen...

Godverdomme... Godverdomme... Godverdomme...!

Hij siste de vloeken uit en rukte het gordijn weer dicht.

In den valen rossen schemer van de kamer trok hij zich wat kleeren van het lichaam, trapte de nieuwe schoenen, die hem knelden, uit, rukte zijn boord van zijn hals en wierp zich op bed.

Toen drong het tot hem door dat er nog geen oogenblik vreugde in hem was geweest om het vrij-zijn. Hij had altijd gedacht, in zijn fantasieën, dat dit vrij komen iets zegevierends zou beteekenen, maar daar was niets dat op een zegeviering leek!

Hij voelde maar boven alles uit, één ding: angst! Ja, angst! Hij was bang voor dit vrij-zijn, hij was bang voor de menschen, voor het licht, voor de zon, voor het gedruisch van het leven, voor de heele wereld, voor zijn eigen verschijning zelfs...!

Hij kreunde, dan wierp hij zich voorover, drukte zijn bonzend hoofd in het kussen en snikte, snikte...

IV

Toen hij wakker werd, bleek hij op zijn rug te liggen.

Hij had even tijd noodig om er zich rekenschap van te geven waar hij was, maar dan met snelle schokken schoot de herinnering weer toe.

O ja... hij was vrij... uit de gevangenis... zoo maar ineens in vrijheid gesteld... de brief van Dolf Terwolden... dit was een hôtelkamer... en wat daar op de vloer lag... zijn nieuw colbertje... zijn boord, zijn schoenen... ja, ja, die had hij van zich afgerukt en neergesmeten...

Van buiten drong het straatrumoer als een dof geroezemoes tot hem door, soms met één geluid er duidelijk waarneembaar boven uit, het tinken van een trambel, de snel wegstervende loeiing van een brandweerwagen... O, daar sloeg een klok.

Hij telde: Een...twee... drie... Drie uur was het dus, drie uur in den middag.

Ja, en wat nu?

Opstaan en weer de straat op? Maar hij was immers bang voor de straat! Wat was daar dan om bang voor te zijn? O ja, het lawaai, al die geluiden, die kon hij niet meer aan zijn

hoofd velen, daar zou hij gek van worden, die daveringen, die dreuningen en dan het licht, het steeds door maar martelende licht!

Misschien kon hij die marteling ondervangen door een blauwe of gele bril maar dan bleef toch het lawaai!

En de menschen daar op straat bleven toch ook, de kijkende menschen, de stil om hem lachende menschen...

En als hij al de angsten voor die dingen overwon, wat dan nog? Waar moest hij dan heen? Naar zijn vroegere kamers gaan? Of die goeie juffrouw Tulleken nog zou leven? En er nog zou wonen? God ja en zijn vrienden van de kegelclub en van zijn bridgeavond. Mendeling en van Alphen en van Goor en Rietmeyer... Tja, die hadden al die jaren maar gewoon door geleefd, terwijl hij daar zat. Misschien waren ze de gevangenis wel eens gepasseerd en hadden dan gezegd:

'Daar zit-ie... Wie had dat ooit Van Geertsen kunnen denken!'

Ja, ja, inderdaad, wie had dat ooit kunnen denken!

Maar nu was hij vrij! En binnenkort zou iedereen dat weten, vrij omdat hij onschuldig was en een schadevergoeding zouden ze hem geven, een schadevergoeding voor acht verloren levensjaren. Wat is de waarde van een levensjaar? Dat zouden ze dan moeten uitrekenen.

Och ja... En dan?

Een baan zoeken, want zoo hoog zou die schadevergoeding wel niet zijn dat hij er levenslang door gepensionneerd was! Tusschenkomst van de heeren van de reclasseering? Dat nooit! Hij wilde niet geréclasseerd worden, dat zou een erkenning zijn dat hij gedéclasseerd was geweest! Dank je wel! Bij Terwolden had hij toen al vier en twintig honderd gulden gehad.

Als de Baas hem weer eens terug nam.

Hij lachte grimmig... Stel je voor met zoo'n gevangeniskop weer achter zijn bureau. Maar bovendien, de Baas... O ja, wat was dat ook weer?... Juist... dat was wat anders... die zou...

Zijn gedachten verwarden zich wat en zonder zich er rekenschap van te geven was hij weer opgestaan en keek nu meteen in den spiegel.

Hij gaf een schreeuw!

O God... nee, nee... zoo niet!... Dat was toch wel het vreeselijkste van alles om zoo door het leven te moeten gaan... Een kadaverkop had hij gekregen... dikkig gezwollen, goorgeel... of er zoo maar een reep open kon bersten door de ontbinding... En dat zagen ze allemaal... dat zag iedereen... of hij melaatsch was...!

Hij vloekte weer van machtelooze woede en ellende.

En dan plots, met een vloek, rukte hij de overgordijnen weg, trok de deuren open, stond zoo half ontkleed als hij was, op het balcon, hoog boven het plein daar onder hem in de diepte, waaruit het lawaaiende leven naar hem opjoelde.

Godverdomme!... En was hij daar nu bang voor?... Ha, ha... Ja, ze keken allemaal naar dat smoelwerk van hem... Ja, kijken jullie maar... verrekkelingen!... Ik spuug op jullie... nee, je kunnen toch niet bij me... ik sta veel te hoog... ja, schreeuw maar... scheld maar... dreig maar... ik spuug op jullie... ik kots op jullie...!

Ineens draaide alles door elkaar, huizen, menschen, auto's; hij greep zich vast aan de ijzeren balustrade, sloot de oogen, voelde het balcon met hem wegzinken, heel snel, heel diep... dan kwam alles weer tot stilstand, hij deed zijn oogen open; beneden op het plein ging het verkeer regelmatig rumoerend door en niemand keek naar boven, naar hem...

Hij wankelde nog even toen hij terug trad in de kamer.

Een kwartier later liep hij over den gebloemden rooden looper het portaal weer af; hij passeerde de lift, nu een leegen koker met een deur van krullerig ijzer lofwerk, daarnevens was de breede trap; die daalde hij af.

Maar halverwege bedacht hij dat ze het misschien vreemd zouden vinden, als hij de lift niet nam.

Hij wendde zich om, liep weer naar boven, ging naar de leege liftkooi en belde; heel zwakjes beneden rinkelde het schelletje Het duurde even.

Een kamermeisje ging voorbij, zag hem aan, knikte met een lachje.

Ineens schokte het door hem: ‘Waarom lacht ze?’ Een woede greep hem. ‘Waarom lacht die meid? Waar was ze heengegaan? Dan zou hij haar...’

Nu klikte er iets beneden in de liftkooi en dan begon er iets

te suizen, roode lichtjes versprongen en dan ineens was daar het geglimmer van de glazen deuren van de lift; dezelfde man van straks was er in, schoof wat ijzerrinkelend het deurtje open.

Geertsen stapte in.

Hij sloot even de oogen bij het snelle dalen, dat was weer dat zinkende gevoel van zooeven op het balcon, een val... maar een tegenschokje herstelde het. Hij was beneden. Nu stond hij weer in de hotelhal, de mahoniehouten toonbank, het sleutelbord; de portier liet juist de tochtdeur draaien voor menschen die heengingen; de klerk zat aan zijn lessenaar te werken, keek niet op.

Waarom keek die man niet op? Was dat een opzettelijk negeeren? Hij voelde zich ineens weer woedend worden.

'Goeden middag,' sprak hij schor.

De klerk hief nu het hoofd.

'Pardon?'

'Goeden middag!' herhaalde Geertsen met scherpe stemverheffing.

'O... Gaat u al vertrekken? Meneer... e...' vroeg de klerk wat onzeker.

'Stik vent!' siste Geertsen en toen stormde hij ineens naar de draaideur, stiet den portier opzij, ging zoo woest en onbedachtzaam te werk, dat de deur kraakte en hij eerst met zijn voeten schopte tegen het hout en dan half ingekneld, met een vloek en na een stomp in zijn rug, zich er uitwrong.

Toen was hij opnieuw op straat en meteen viel het daverende licht weer op hem aan en de donderende dreuning der geluiden.

Aan den overkant van het plein was een brillenwinkel, dat had hij boven op het balcon nog in een flits waargenomen, maar het verkeer was te druk op het ronde plein, auto's, trams, fietsen; hij kon den overkant zoo niet bereiken.

Een zinlooze wrevel greep hem over dit obstakel en ineens stapte hij midden in het verkeer; een paar fietsen botsten rinkelend tegen elkaar, een kluw van glimmend nikkel, een geschreeuw, een knarsend gillen van autoremmen, vloeken braken los uit de plotse chaos, maar Geertsen had de overzijde al bereikt, lachte, hij had alleen een slag van een auto-spatbord tegen zijn heup gekregen, het zinderde wat.

De verkeersstremming duurde nog even, ze scholden hem na, een taxichauffeur wilde uit zijn wagen komen, hem te lijf.

'Je kunnen allemaal verrekken!' schreeuwde Geertsen. Zoo, dat deed hem goed.

Een agent schoot toe, kalmeerde den hevig gesticuleerenden taxi-chauffeur, die op Geertsen wees, maar het ging snel over, even later draaide de verkeerscaroussel op het ronde plein weer regelmatig door.

In den brillenwinkel vroeg Geertsen naar een blauwen bril tegen het licht.

Doch de bediende ried hem aan er een met gele glazen te nemen; een blauwe was goed op het strand en voor de wintersport, die verdonkerde alles; door de gele glazen bleef je de kleuren waarnemen, zag je alles veel zonniger en vroolijker.

'Zonniger en vroolijker,' herhaalde Geertsen met een sneer. Hij paste den bril, de bediende hield hem plots een spiegel voor.

Door Geertsen voer een schok; zijn uiterlijk was nu bepaald hideus geworden; binnen de zwarte cirkels van het brilmontuur staarden thans donkergele, vlakke, glimmerende oogen, welke herinneringen wekten aan met jodium besmeerde wonden.

Een geluid gorgelde uit zijn keel, half een kreuning, half een grijnslach was het; de bediende keek even verschrikt.

'Die neem ik,' hij hield hem meteen op, kreeg er nog een étui bij, betaalde en verliet den winkel zonder te groeten. Nu zou ten minste zeker niemand hem herkennen; als een Gyges-ring was die bril eigenlijk, niemand zag meer dat Wessel Geertsen daar liep, hij was zoo maar een vreemdeling met een afzichtelijk voorkomen.

Keken ze niet allemaal naar die afzichtelijkheid?

Ja, ja, net als hij verwacht had! Kijk, die dame stootte den meneer aan met wien ze liep. Misschien droomde ze vannacht wel van die spookverschijning! O ja, allemaal keken ze met iets van schrik, van afkeer op hun gezichten. Hij poogde er verachtelijk om te glimlachen, maar al die blikken overweldigden hem ten slotte toch, joegen hem op, hij ging eerst haastiger loopen, maar dat maakte hem nog gejaagder; toen joegen en dreven ze hem een zijstraat in, een stille zij-

straat, bijna zonder verkeer, met niets als een voddenman achter een kar, die iets onverstaanbaars riep.

Of was die roep toch weer een hoon, een spottend scheldwoord aan zijn adres? Wat riep hij dan toch?

Ineens bemerkte hij dat hij deze zijstraat kende, het was een toesteker welke hij vroeger dikwijls nam, als hij van kantoor naar huis ging. God, daar aan het einde en dan even links, daar was het kantoor in het Bankgebouw!

Hoe kwam hij hier? Had zijn onderbewustzijn er hem naar toe gevoerd? Hij had het kantoor immers geschuwd! Straks had hij er nog vaag om gedacht en toen gezegd: Nee, niet doen... niet doen... Wàt niet doen?

En nu ging hij toch die richting en hij wist het en hij wist ook waarom en hij ging niet terug.

Kom, kom... nu moest hij zichzelf niet voor de mal houden. Hij wilde er wel degelijk heen, hij wilde de Baas spreken. Hij moest de Baas spreken. Hij had hem iets te vragen... Ja, ja, hij had de oude heer Terwolden iets te vragen... Als die maar niet in conferentie was... O, hij wist de weg... en aan een conferentie komt ook een eind... Hij had de tijd... Maar hij had hem iets te vragen... ja, ja... hij had hem zeer zeker en noodig iets te vragen... en hij zou hem dat ook vragen...!

Hij sloeg den hoek van de straat om, maar toen bleef hij eensklaps staan, het Bankgebouw... zijn kantoor...!

Een duizeling draaide weer in hem op; hij greep zich vast aan een lantaarnpaal, stond even hijgend; een juffrouw kwam er aan, keek wantrouwend, dan meewarig.

'Is u niet goed?'

Maar hij gaf geen antwoord; het ging al weer over en nu snel en vreemd klaarde er iets in hem, al het angstig-verwarrende zonk weg voor een koude, doelbewuste vastberadenheid. Hij ging naar de Baas toe, recht naar hem toe. Maar nu oppassen, tactvol zijn, rustig, rustig... niemand zou hem herkennen.

V

Hij naderde het Gebouw; zijn hart klopte niet sneller; hij wàs volkomen rustig. Ja daar stond het, zijn oude kantoor,

daar scheen niets veranderd te zijn in die acht jaar. Zoo, hier was de ingang, een portier, die hij niet kende, maar die bleef in zijn loge zitten; natuurlijk, behalve Terwolden & Co. waren hier nog meer firma's in gehuisvest en als je dan niets te vragen had...

Een beetje anders was het toch wel, andere kleuren dacht hij en kleiner, maar dat kon toch niet; hij stapte in de paternosterlift, schokte zacht naar boven, zag de étages weer, hoorde daar telkens stemmen, zag menschen loopen, dit was de tweede, zijn oude étage... ja... een beetje feller klopte zijn hart nu toch wel... hij moest op de derde zijn... Hier!

Hij stapte uit, stond op het portaal.

Ineens ging er een deur open.

Hij schrok; God, dat was Smalt, de arbitrage-man, weinig veranderd; Smalt liep voorbij, lette nauwelijks op hem.

Tja en daar verderop, daar was kamer 63, het privékantoor van de Baas, van Terwolden Senior.

Zijn stap vertraagde nu toch, zijn voeten kleefden wat aan den cocos looper.

Ineens hoorde hij het ruischen van W.C.-water, een deur ging open, Geertsen bleef staan.

En toen zag hij iemand uit die deur van de W.C. komen. Het was hem, de Baas, de oude Heer Terwolden; Geertsen kon zijn gezicht niet zien, zag hem alleen op zijn rug, maar het was hem zonder twijfel; ouder geworden, hij liep meer gebogen, maar het was toch nog dezelfde gang, met die korte schokbeweginkjes van de handen bij het loopen.

Zou hij er nu ineens op af...?

Nee... nee... hij moest nu toch even kalmeeren... Ja, daar ging de Baas naar kamer 63, deed de deur open, was verdwenen.

Toen was Geertsen weer even heel alleen op het portaal; het was er stil, net als vroeger, achter een deur was het geklikkel van een schrijfmachine, verder op het zacht bonkende suizen van de paternosterlift; ergens rinkelde een telefoonschelletje. Hij bleef nog even staan, dan wat aarzelend deed hij een paar stappen in de richting van kamer 63.

Daar binnen was de Baas nu en hij wist ook precies, hoe hij daar zat.

Aan zijn groote schrijftafel, recht tegenover de deur. Altijd

als je daar binnenkwam - en hij was er honderden malen ontboden - dan voelde je even iets van een beklemming, de hypnose van dien zich dan meteen opheffenden kop van den Baas en de felle donkere oogen achter de lorgnetglazen, of er een mitrailleur op je gericht werd. En dan moest je over dat zachte tapijt dat er lag, dat heele eind loopen van de deur naar het bureau; het waren maar zes of zeven stappen, maar het leek altijd veel langer en recht op dien dreigenden mitrailleur ging je dan af.

Nu stond hij weer voor die deur; vroeger klopte hij er op en deed dan meteen open, want je hoorde nooit een stem van binnen daarop reageeren.

Ditmaal zou hij niet tikken en ineens naar binnen gaan.

Zijn hand maakte een aanvangsbeweging voor het grijpen van de kruk.

Dan liep hij er haastig voorbij.

Nee, nee... nog niet. Zijn gedachten waren teveel teruggezonken in het verleden... hij moest zich strak oriënteer en in het nu en dan, als hij dat gedaan had...

Hij glimlachte even wat bitter.

'Nee, nee... niet talmen, Wessel Geertsen,' fluisterde hij, 'niet jezelf voor de gek houden met bedachte uitstelmotiefjes... je ging er nu op af... Toe dan... godver... Vooruit!'

Hij wendde zich bruusk, trad op de kamerdeur toe, draaide de kruk om, opende de deur en trad binnen.

En dadelijk zag hij dat alles precies zoo was als vroeger.

Achter het groote bureau was de kop van den Baas; het haar nu spierwit, maar overigens was er geen verandering in te zien.

En ook nu ging weer prompt die kop, welke gebogen was over eenige papieren, omhoog en twee lorgnetglazen fonkelden Geertsen tegemoet.

Doch dadelijk richtte zich nu ook het geheele bovenlichaam op in blijkbare verwondering.

'Pardon?'

Het klonk droog en scherp als een revolverschot.

Geertsen was onwillekeurig bij de deur blijven staan, toch even gevangen in die oude beklemming, maar meteen begreep hij ook, dat de Baas hem in dien hideusen lijkachtigen kop met de glanzend gele ooggaten onmogelijk kon herkennen.

‘Pardon?’ herhaalde Terwolden op half gemelijken, half ongerusten toon, terwijl hij oprees uit zijn stoel. ‘Wie is u?... Hoe komt u...?’

Geertsen gaf nog steeds geen antwoord, hij schreed zonder haast, bedachtzaam, recht op het schrijfbureau toe.

‘Wel verdomme...! Wie is u?... Wat wenscht u?’ kreet Terwolden.

‘Ik wensch u te spreken, meneer Terwolden,’ zei Geertsen nu en zijn stem klonk wonderlijk hol en heesch.

‘Spreken? Dan moet u zich laten aandienen! Dit is geen manier... Ik ken u niet.’

‘U kent me niet?’ herhaalde Geertsen langzaam naderend:

‘Ja, u kent me heel goed, meneer Terwolden,’ en meteen haakte hij zijn bril af en keek den ander vlak in het gelaat. Op dat gelaat plooiden zich boven den neus en om de oogen saamtrekkende rimpels van verwonderd-niet-begrijpen, maar dan plots viel de mond open, de rimpels ontspanden zich met een omhoog gaan van de wenkbrauwen, een schok ging door het lichaam, een hand greep naar achter, vatte de leuning van den bureaustoel.

‘Geertsen...’

Het was een fluistering.

Geertsen sprak niet dadelijk, dan knikte hij.

‘Ja... Geertsen. Ik ben het, meneer Terwolden... ik leef nog... ik ben niet bezweken door de marteling van de gevangenis... dat zou anders een heele rust voor u geweest zijn...’

‘Ik... ik begrijp je niet, Geertsen... ik...,’ stamelde Terwolden nog bijna fluisterend.

‘Zoo... begrijpt u me niet?... Het valt ook niet mee, hé... Om mij onvoorbereid zoo ineens terug te zien... maar nu weet ik meteen...’ en Geertsen deed nog een stap nader, strekte zijn arm uit en richtte zijn wijsvinger op den man tegenover hem, ‘nu zie ik meteen, dat mijn vermoeden dus waarheid is. O, ik heb het gevoeld... ik wist het... Waarom die angst voor mij, meneer Terwolden?... Die angst is een verraderlijk ding, meneer Terwolden!... Die angst is een bekentenis, meneer Terwolden!’

‘Ik begrijp je niet... waarachtig Geertsen, ik begrijp je niet!’ bracht de ander met moeite uit. ‘Mijn God... wat wil je van me?’ kreet hij plotseling rauw.

‘Wat wil je van me?’ herhaalde Geertsen met een lachje.

‘Uw eerste vraag zou moeten zijn: Hoe kom jij vrij? Jij, de moordenaar van van de Velde?... Waarom stelt u die vraag niet, meneer Terwolden?... Ik kreeg mede door uw toedoen immers levenslang!’

Terwolden boog het hoofd.

‘Dolf is dood,’ sprak hij dan dof.

Er viel een stilte; Terwolden bleef staan met neergeslagen oogen; Geertsen keek naar hem.

‘Ja,’ sprak de laatste dan, ‘Dolf is dood; dat is de tweede bekentenis die u ontsnapt. En waarom is u toen niet dadelijk naar de Justitie gegaan om van mijn vermoorde leven misschien nog iets te redden?’

‘Ik... ik had de moed niet...’ fluisterde Terwolden bijna onverstaanbaar.

‘Schoft... gewetenlooze vuile schoft...!’ sprak Geertsen gesmoord, terwijl hij nu eensklaps met een paar stappen achter het bureau was gekomen en vlak voor Terwolden stond. ‘Jij wist alles... ontken het niet... jij wist alles!’

‘Maar het was mijn zoon... mijn eenige zoon...!’ kreet Terwolden.

‘Je eenige zoon... Ja! En je bent oud, hè?... En dan is dat een mooi theatraal effect... de oude vader, die zijn eenige zoon redde... Iets uit een boekje, hé?... Schoft!... Maar het was niet alleen om je zoon... het was om je eigen naam... het was om je zaak... En daarom loog je voor de Rechtbank en liet mij levend begraven... mij levenslang martelen... in de hoop dat ik wel spoorloos zou verdwijnen, zou bezwijken onder die marteling... Maar ik ben niet doodgegaan, schoft!... ik ben niet bezweken onder de marteling, schoft!’

‘Geertsen!’ kreet Terwolden.

Maar het was al geschied.

Geertsen was op hem toegevlogen, had hem met zijn vuist volvlak in het gelaat geslagen; het montuur van het lorgnet brak, drong in Terwoldens oog, een glasscherf kerfde den neus open; dan greep Geertsen hem bij de keel, drukte den strot dicht, de handen van Terwolden klauwden om die van Geertsen, de nagels drongen in diens vleesch, Terwoldens adem rochelde, gierde, het gelaat werd donkerrood, blauwrood...

Toen eindelijk liet Geertsen den halfgeworgde los en met een laatste inspanning van zijn krachten, terwijl hij met een hand steunde op het bureau gaf hij den wankelenden man een trap tegen den onderbuik, dat deze zonder een kreet te slaken achterover sloeg; het hoofd bonsde tegen de kastdeur. Geertsen hijgde; hij zag doodsbleek, keek naar zijn handen, het bloed stroomde er langs; hij sloeg het af, het spatte op de papieren welke op het bureau lagen.

Dan trad hij toe op zijn slachtoffer, bukte zich over het lichaam heen; de oogen waren gesloten, uit het eene sijpelde bloed, de neus zag zwart, was dik gezwollen; opzij was een bloederige kerf tot op de wang, daar stak nog een stuk uit van het lorgnetmontuur, een splinter glas fonkelde er in.

'Zoo... ja... zoo is het goed... daar ligt hij... als hij nu maar dood is..., als ik hem nu maar vermoord heb... de schoft... de schoft!'

Nog even lichtte hij de voet om nog een trap te geven tegen het lichaam, maar dan plots wendde hij zich af; hij dopte het bloed van zijn handen, wond om de rechter, welke het meest bekrabd was, zijn zakdoek, zette zijn bril weer op.

En dan zonder nog eenmaal om te zien, stapte hij naar de deur, opende die, sloot haar achter zich.

Toen was hij weer op het portaal, waar nog dezelfde stilte heerschte als zooeven; achter een deur was het geklikkel van een schrijfmachine, verderop het zacht bonkende suizen van de paternosterlift.

Naar die lift ging hij toe. Toen hij er voor stond zonk juist een kooi weg, waarin een paar meisjes stonden, ze ginnegapten wat, maar het liet Geertsen onberoerd, een volgend oogenblik waren ze verdwenen; de volgende kooi gaapte leeg voor hem, hij stapte er in, schokte zacht omlaag; beneden in de hal was niemand dan de portier in zijn loge; die keek niet op.

Nu liep hij weer buiten op straat; het was er heel anders dan straks, het geluid van het verkeer kwam nu nog slechts verdoft tot hem of hij liep in een hermetisch gesloten glazen kooi, met iets onwezenlijks over alles, of hij droomde.

Droomde hij inderdaad? Zijn loopen en zijn denken, dat was toch reëel! Wat was er achter hem?... O ja... dat...! Ja, dat was nu gebeurd... Gek, dat wist hij zeker, dat was vandaag

aldoor in hem geweest, maar hij had het in zijn geest nooit heelemaal uit durven denken... en toch was al zijn handelen daarop gericht... En nu was het dus zoo... en het was goed, ja het was heel goed... en bevrijdend.

Hij liep toe op een taxistand, waar een heel rijtje wagens stond te wachten; hij stapte in den voorste; de chauffeur, die verderop stond te praten, schoot toe.

'Waarheen gaat de reis, meneer?'

'Naar de strafgevangenis.'

En Wessel Geertsen trok het portier dicht met een daverenden klap!

De Fransche Revolutie en wij
Door W. van Ravesteyn

Wij, wij staan in den aanvang van een nieuwen Wereldoorlog, den tweeden. Wereldoorlog? Tot nog toe zijn nog s l e c h t s het Britsche, het Fransche Rijk - te zamen een goede 500 millioen menschen - en eenige Europeesche staten erin betrokken. De eerste Wereldoorlog omvatte, toen hij op zijn hoogtepunt was, nagenoeg de geheele bewoonde wereld. Wij kunnen nog niet zeggen of het weer zoover zal komen. Voor het oogenblik hebben wij er reeds meer dan genoeg aan.

Heeft het zin zich dan in dit tijdsgewricht nog weer eens bezig te houden met een historisch gebeuren, 150 jaar her, dat reeds in de Mei- en Juli-maanden van dit fatale jaar 1939 ampel is herdacht of gevierd? Gevierd? Nu ja: in het land van zijn ontstaan, in Frankrijk. Waarmee vooral? Met een geweldige exhibitie van militaire kracht: een overweldigende parade van de enorme massa's doode en levende vernielingsmachten, waarover het land der Revolutie aan het einde van dit derde decennium der 20e eeuw na Christus beschikt. Een exhibitie, zóó overdonderend en... meesleepend voor wie ze op dien schoonen midzomerdag als vreemdeling-toeschouwer mocht gadeslaan, dat zij een hunner, een Engelschen dichter[1)], tot iets als lyrisch proza bezielde: ‘Geliefde menschheid, spuitende fontein van moed, zelfs doodsmolm met een gloed van cocardes bespiklend, die de stompzinnigheid nog costumeert en de onuitsprekelijke somberheid van wachten, van uitbuiterij, van idiote eerzucht, van heel den train-train van 't kleine leven, verandert, omzet in een meesterlijk uitbarstend grootsch spektakel!’ Overigens met niets dan het obligate volksfeest, dat onder de Derde Republiek iets is geworden als een Fransche - leg den nadruk op dit adjectief -

1) Lord Derwent in Statesman 22 Juli j.l.

31e Augustus ten onzent, met een paar tentoonstellingen en eenige woorden. Maar de ware herdenking was de geweldige militaire parade, die 10 maanden na de September-maand van '38, toen Frankrijk een van de diepste vernederingen der laatste 150 jaar scheen te hebben ondergaan, landgenoot en vriend de overtuiging schonk, dat het, even goed, ja beter dan vóór 25 jaar, in staat was binnenkort den erfvijand weer tegemoet te treden in een doodelijke worsteling om er nog eens, en dan voor goed, overwinnend uit te voorschijn te treden. Anderhalve eeuw dus na de uitbarsting van dien vulkaan, die zij in de jaren na 1789 bleek te zijn, niets dan een geweldige parade van militaire bereidheid om de uitbarsting te vieren. En in het overige Europa, om van de wereld daarbuiten, de zooveel wijdere, maar niet te spreken? Is het niet waar, wat, om er maar één te noemen, een vermaard Fransch schrijver in een der vele Fransche herdenkingsartikelen schreef[1]: 'Zij (de Revolutie van '89) is niet een toevallige catastrophe geweest, die men had kunnen afwenden. Zij is geweest een groot, verwacht en noodzakelijk, uur in de menschelijke evolutie, een noodzakelijke crisis, niet slechts die van een natie, maar van de geheele menschheid, waarvan die natie de voorhoede was.' Crisis, niet slechts van één volk, maar van de geheele menschheid, van geheel Europa in ieder geval. En noodzakelijke, onvermijdelijke crisis. Ach, zelfs een uitmuntend vertegenwoordiger van de wereld, die in 1789 onder begon te gaan - ook al herleefde zij schijnbaar op zooveel gebied, territoriaal en cultureel, nog weer, na 1815 - een der uitmuntendste, de groote Prince de Ligne, hoezeer hij nog niets kon begrijpen van de diepere oorzaken, die nu iedere schooljongen leert, wist toch al, dat zij een Europeesche crisis was. Zegt hij niet in zijn, ons nu zoo curieus voorkomend opstel over 'de Fransche Revolutie, haar oorzaken en effecten'[2], na een opsomming van een bladzijde der 'oorzaken', die alle mogelijke lieden al hadden gegeven, dat hij, als 'man van de wereld' en waarnemer, nu ook eens zal vertellen, wat er eigenlijk gebeurd is: 'Dwazen, schurken, de gens d'esprit, dwalingen, afgrijslijkheden,

1) Romain Rolland: Nécessité de la Révolution in E u r o p e , Numéro special: La Révolution francaise, blz. 239.
2) Mémoires et Mélanges historiques, 1828, IV, blz. 147.

verbijstering. Dat is de titel, het epigram, de epigraaf, of hoe men het noemen wil van de historie der revoluties van Frankrijk, Holland, Polen, Zweden, Amerika...' En, terwijl hij dit thema dan verder ontwikkelt, op echt-18e eeuwsche, Voltairiaansche wijze, constateert hij in ieder geval, hij, de tijdgenoot, d i r e c t e waarnemer en lijder, wat thans maar al te vaak wordt vergeten, welk een nauw verband de tijdgenooten zagen tusschen die voor ons zoo heterogeen en ongelijkwaardig geworden bewegingen, waarbij men ook het verzet in de Zuidelijke Nederlanden tegen Josef's hervormingen moet tellen. Oppervlakkig verband door een oppervlakkigen 'grand-seigneur', laatsten vertegenwoordiger van een ondergaande klasse, de 18e eeuwsche 'groote wereld' gezien. Maar is het met onzen tijd, ondanks onze grootere eruditie, onze onvergelijkelijk meerdere kennis beter gesteld? De Fransche Revolutie crisis, niet van een volk, maar van de geheele, althans Europeesche menschheid, en, daardoor - trouwens reeds door haar voorloopster, de Amerikaansche, - die van de geheele menschheid, na korter of langer incubatie-tijd. (Voor de Chineesche wereld b.v. pas beginnend in 1911.) Is er, behalve in den kleinen kring der beroepshistorici, in dit jaar in de wereld buiten het Fransche Rijk - nu 20 millioen km^2 omvattend, - iets van aan den dag getreden? Hebben wij hier te lande Mei of Juli 1789 als gebeurtenissen, die ook ons 'aangaan' in den wijdsten zin des woords, ik wil niet zeggen gevierd, maar zelfs herdacht? Zeker: er zijn eenige artikeltjes in de pers, eenige prentjes - niet te vergeten! - aan gewijd. Eén tijdschrift, dat van de Arbeiderspartij, wijdde er zelfs een heele aflevering aan, waarin een aantal van haar kopstukken korte beschouwinkjes ten beste gaven. Maar was er bij de natie als geheel ook maar een spoor van het besef, dat in bovengeciteerde woorden van Romain Rolland gelijk bij honderd andere Fransche schrijvers valt waar te nemen? Het besef, dat de Revolutie van 150 jaar geleden ook ons staats-volks-beschavingsleven een nieuwen inhoud heeft gegeven, dat zij ook ons bestaan heeft gemodeleerd, dat wij onszelf, als moderne menschen, zooals wij reilen en zeilen, zonder haar niet kunnen denken? Men weet: het tegendeel is hier eer waar. Een groot deel onzer publieke opinie - de 'kerkelijk' georiënteerde - veel meer dan de

helft der natie, cultureel, politiek, tot voor kort zelfs overheerschend en ook nu nog machtig, loochent dit alles. Dit deel geeft voor uit 'anti-revolutionnaire' of prae-revolutionnaire denkbeelden te leven. En, hoewel zij zich bij onze staatsvormen, uit de Revolutie voortgekomen, wel bevinden, doen zij uit demagogische overwegingen, speculeerend op de achterlijkheid en onwetendheid van het grootste deel des volks, nog altijd, alsof zij met deze booze beginselen niets te maken hebben. Een bezadigd liberaal als Robert Fruin moge al, nu welhaast een eeuw geleden, de sofismen en drogredeneeringen hebben aangetoond[1)], waarmee de grondlegger van het 'anti-revolutionnaire' staatsrecht ten onzent, Groen van Prinsterer, zijn systeem in elkaar timmerde, dit neemt niet weg, dat dit grootste deel van het Nederlandsche volk op zijn scholen, van de lagere tot de Hooge, nog steeds met deze sofismen wordt opgevoed. En is het in andere landen beter? Leeft in de Angelsaksische wereld - van de onder fascistische tyrannieën levende volken spreken wij in dit verband natuurlijk niet - in dit opzicht meer besef dan ten onzent? Wij weten dat het niet zoo is. De Revolutie wordt in het algemeene historische bewustzijn dezer volken niet als een steeds aanwezige realiteit gevoeld en slechts een erudiete minderheid is zich bewust van den directen en indirecten invloed, dien zij op de wording van het moderne Engeland en Amerika heeft uitgeoefend[2)].

Wie zich in deze dagen - nu het lot van Europa weer opnieuw in den smeltkroes van den oorlog is geworpen - rekenschap wil geven van haar beteekenis voor ons, moet zich tot een wereldhistorisch gezichtspunt trachten te verheffen, mag niet blijven staan bij de lotgevallen van een volk of zelfs van Europa, moet beproeven dit wereldhistorisch gebeuren van het einde der 18e eeuw in het licht van het verleden zoowel als van die toekomst te zien, waarop het historisch verleden reeds eenig licht vooruitwerpt.

1) R. Fruin: Het antirevolutionnaire staatsregt van Mr. Groen van Prinsterer ontvouwd en beoordeeld. Amsterdam, Gebherd en Co., 1853.
2) In het bovengenoemde nummer van E u r o p e b.v. heeft men dan ook niets anders kunnen opnemen dan een beschouwing van een Engelschen schrijver E.E. Kellett over: De Fransche Revolutie en de Engelsche dichters.

Het eerste, wat ons dan, dunkt mij, moet treffen is, dat de Revolutie de moeder is van datgene, waaronder wij heden het zwaarste gebukt gaan: het huidige militaire apparaat, het levende vooral, in zijn vollen omvang. Van ons technisch oorlogsapparaat kan men zeggen, dat het denkbaar is zonder dat de historische gebeurtenissen van 1789 en volgende jaren zich zóó zouden hebben voltrokken. De technische ontwikkeling, die ons het huidig geschut, de huidige vernielingsmiddelen, het vliegtuig, de pantserschepen en onderzeeërs heeft gebracht, is zeker door de Fransche Revolutie, d.w.z. eenige eminente revolutionnairen, haar aanhangers, bevorderd. Zij is, in het tempo, dat wij kennen, eerst mogelijk geworden in de voltooide kapitalistische wereld, die uit de oorlogen der revolutie en de Napoleontische, na 1815 begon te ontstaan. Maar men kan zich voorstellen, dat zij, zij 't ook in een ietwat langzamer tempo, zich zou hebben voltrokken, indien Louis XVI een andere figuur was geweest en, door tijdige hervormingen, het uitbreken van de bewegingen van 1789 had voorkomen. Men kan zich onze massale legers zonder 1792-'93-'94 niet denken. Herinnert gij u een der bijfiguren uit dat verschrikkelijke boek, dat in 1932 plotseling van een geheel onbekenden schrijver, die later bleek een medicus[1)] te zijn, als een soort van literaire bom in de Fransche literatuur werd geworpen? Den leeraar in de geschiedenis Princhard, een man, die in een hospitaal zich met alle mogelijke middelen aan een terugzending naar de hel van het front tracht te onttrekken, en die het daartoe niet versmaadt, een ordinaire dief te worden? Herinnert gij u zijn verschrikkelijke tirade tegen de Revolutie, die hij afsteekt tegen Bardamu, de hoofd-figuur, die slechts één eer er op na houdt, steeds zoo laf mogelijk te zijn? Hier is het requisitoir! En hoe verschrikkelijk... waar is het!

> ‘Vriend,’ zoo vertrouwde hij mij toe, ‘de tijd verloopt en werkt niet voor me... Mijn geweten is ontoegankelijk voor wroeging: ik ben, god zij dank, van die timiditeit vrij... Misdaden tellen waarachtig zeker niet in deze wereld... Daar heeft men al lang van afgezien... Maar stommiteiten... En ik geloof, dat ik er eene begaan heb... Een onherstelbare...’

1) L.-F. Céline: Voyage au bout de la nuit. Denoël et Steele.

> ‘Door blikjes te stelen?’
> ‘Ja, verbeeld je: ik dacht, dat dat slim was! Om me aan het vechten te onttrekken en zóó, beschaamd maar nog levend, terug te komen naar de vrede, zooals je, uitgeput na een diepe duik, terugkomt naar de oppervlakte van de zee... Ik ben bijna geslaagd... Maar de oorlog duurt beslist te lang... Naarmate die zich verlengt, vinden ze geen individuen meer, die voldoende walgelijk zijn, dat het Vaderland er van zou walgen...
> Thans zijn er geen soldaten meer, onwaardig om de wapens te dragen en vooral om onder de wapens en door de wapens te sterven... Ze zullen, het is 't laatste nieuwtje, een held van me maken!...’

En, na daarover te hebben uitgeweid - als historicus had de man moeten weten, dat dit althans niets nieuws is, in dezen zin, dat ook in de huur-, dwang- en slavenlegers vóór de Revolutie de ‘moreele’ eigenschappen van den soldaat er niets toe deden - komt hij op wat hij als de kern van het kwaad beschouwt en roept hij:

> ‘Luister nu eens goed, kameraad, en laat nu eens niet meer, zonder je goed te doordringen van zijn belang, dit kapitale teeken voorbijgaan, waar alle moordende huichelarijen van onze maatschappij van schitteren: De verteedering over het lot, over den toestand van het klootjesvolk... Ik zeg u, o kleine luitjes, klootjesvolk, gij die geslagen, gerantsoeneerd wordt en altijd zweet, ik waarschuw jelui, als de grooten dezer wereld jelui gaan liefhebben, dan gaan ze jelui tot worstjes draaien... Dat is het teeken... het onfeilbare teeken. Met ‘genegenheid’ begint dat. Louis XIV, herinner je goed, die bekommerde zich ten minste nog geen donder om het volk. Louis XV van 't zelfde. Die veegde er zijn gat mee af. Men leefde niet erg best in die dagen - de armen hebben nooit goed geleefd - maar de koppigheid en razernij om ze te villen, die men bij onze huidige tyrannen vindt, bestond toen nog niet. Daar is geen rust, zeg ik ulieden, voor de kleinen, dan in de minachting der grooten, die alleen maar uit belang of uit sadisme aan het volk kunnen denken... En knoop het ook goed in je ooren, zoolang wij er nog zijn, dat het de filosofen geweest zijn, die het goeie volk praatjes gingen

verkoopen... Het volk, dat alleen maar den catechismus kende! Zij, proclameerden ze, zouden het eens gaan opvoeden... Awel! ze hadden waarheden te onthullen! Mooie! En geen verlepte! Schitterende! Dat je der heelemaal verstomd van stond! Dat is 't 'em - begon het te roepen, dat goeie volk, dat is 't 'em precies! Laten we daar maar allemaal voor sterven! Het verlangt nooit iets anders dan maar te sterven, het volk! Zoo is 't nou eenmaal! 'Leve Diderot!' hebben ze gebruld en toen: 'Bravo Voltaire!' Dat zijn ten minste filosofen! En leve Carnot ook, die de overwinningen zoo maar organiseert! En leve iedereen! Dat zijn ten minste kerels, die het goeie volk niet laten krepeeren in onwetendheid en afgoderij! Zij toonen het de wegen van de Vrijheid! Zij emancipeeren het! En dat heeft niet getraineerd! Laat iedereen eerst kranten leeren lezen. Daar zit het heil! Verdomme! En gauw wat! Geen analfabeten meer! Niks als burgersoldaten! Die stemmen! Die lezen! En die vechten! En die marcheeren! En die kushandjes werpen! En met dat regiem was het heel gauw fijn rijp, het goeie volk! En toen moest het enthousiasme van bevrijd te zijn toch wel ergens voor dienen? Danton was toch niet welsprekend voor niks. Met wat brullerijen, zoo goed van gevoel, dat je ze nog meent te hooren, heeft hij 't in een handomdraaien gemobiliseerd, dat goeie volk. En dat was het eerste vertrekken van de eerste bataillons van geestdriftige geëmancipeerden! De eerste kloten van stemmers en vaandelzieken, die die Dumouriez meenam om zich in Vlaanderen een gat door hun donder te laten schieten! Wat die Dumouriez zelf betreft, die een beetje laat was gekomen bij dat idealistische spelletje, dat heelemaal nieuwe spelletje, hij prefereerde per slot de poon en ging er van door. Dat was onze laatste soldenier!... De soldaat voor niks, dat was het nieuwe... Zoo nieuw, dat Goethe, al was 't dan Goethe, toch, toen hij bij Valmy kwam, der zich nog aan vergaapte. Tegenover die cohorten, in lompen en vol geestdrift, die zich spontaan kwamen laten uitbeenen door den koning van Pruisen voor het verdedigen van de nog onuitgegeven patriottische fictie, had Goethe het gevoel, dat hij nog wat leeren moest! 'Van dezen dag af,' declameerde hij, prachtig en wel, op de manier van

> zijn genialiteit, ‘begint een nieuw tijdvak.’ Wat je plappert! In 't vervolg, daar het systeem zoo uitstekend was, begonnen ze helden in series te maken, en die al minder kostten, van wegen de verbetering van het systeem! Iedereen heeft er zich wel bij bevonden. Bismarck, de twee Napoleons, Barrès zoo goed als de ridderlijke Elsa. De vaandel-religie remplaceerde prompt de hemelsche, die ouwe wolk, die toch al door de Hervorming was doorgestoken en sinds langen tijd in een paar bisschopsmutsen opgeborgen. Vroeger was de fanatieke mode: Leve Jezus, op de brandstapel met de ketters! maar die ketters waren per slot zeldzaam en vrijwilligers. Terwijl tegenwoordig, waar we nu zijn, onmetelijke horden kreten van: Aan de galg met die sukkels zonder merg! Weg met die citroenen zonder sap! Met millioenen rechts uit de flank!...

En zóó nog een poos. Bardamu heeft gelijk, wanneer hij op deze redevoering laat volgen, dat die Princhard - dien hij niet meer terug zag - ook maar beter ‘verdwenen’ was.

‘Hij wist te veel, die kerel, en dat was 'em naar zijn kop gestegen.’ Ja, die Princhard wist te veel voor een ‘dienstplichtige’ van 1915-'16 in het om zijn leven strijdende Frankrijk. Maar sprak hij overigens niet, in wat rauwe taal, een waarheid uit, die iederen historisch geschoolde bekend is? Wat zei hij anders dan wat omstreeks denzelfden tijd een deftig en conservatief historicus[1)] ten onzent uitsprak, toen hij in een Gids-artikel herinnerde aan Taine's profetische woord over den algemeenen dienstplicht als tweelingbroeder van het algemeen kiesrecht, beide kenschetsend als ‘de twee vreeselijke leiders of regelaars der moderne geschiedenis’ en daarop liet volgen: ‘wij weten ook welke beloften van moordpartijen en bankroet zij inhouden voor de 20e eeuw, welk een verscherping van allen wrok en elk internationaal wantrouwen, welk een verkwisting van menschelijken arbeid, welk een misbruik van persoonlijke ontdekkingen, welk een vervolmaking van alle vernielingswerktuigen, welk een terugkeer tot de lagere en ongezonde vormen der militaire maatschappijen uit de Oudheid, welk een retrogressie naar alle egoïstische en brutale instinkten, naar de gevoelens, de

1) Mr. W.H. de Beaufort: Onvoorziene gevolgen in De Gids, 1 Jan. 1915, gecit. in mijn artikel: Oorlogsliteratuur, N. Tijd. XX, blz. 267.

zeden en de moraal van de “Polis” der Oudheid en den “Stam” der Barbaarschheid.’ Profetische woorden van den grooten Franschen geleerde en die Mr. W.H. de Beaufort met commentaren voorzag als deze: ‘Wie voor dertig jaar zich had te slapen gelegd, angstig droomend van anarchie en socialistische beroering en thans op eenmaal wakker werd onder de ijzeren vuist van den krijgsman, zoude voorzeker eraan twijfelen, of hij nog wel in dezelfde wereld verkeerde.’ De ‘socialistische beroeringen’ mochten dan, enkele jaren nadat dit geschreven werd, niet uitblijven, weer 20 jaar later rustte de ‘ijzeren vuist van den krijgsman’ nog meedoogenloozer op groote deelen der wereld dan van 1914-'18 het geval was. Sterker nog: van de vreeselijke Gidsen der moderne geschiedenis, van Castor en Pollux A.K. en A.D., was slechts één overgebleven. De Algemeene Dienstplicht had het Algemeen Kiesrecht overleefd en verzwolgen. Het huidige Duitschland, het huidige Rusland, het huidige Italië, het huidige Spanje, het huidige Griekenland, het huidige Turkije, honderden millioenen hebben van de twee groote kinderen der Revolutie er nog slechts één in leven gelaten. Hun tot Moloch's verheven nationale goden eischen wel het bloed, de botten, de levens van al hun mannelijke onderdanen, in staat de wapens te dragen of te dienen - en wie is het niet? - en welhaast ook van een groot deel der vrouwelijke, maar invloed op hun politiek, waarvan toch leven en lijden dier millioenen afhangt, dulden zij van die millioenen niet meer. De Staten, almachtig geworden, hebben een slavernij in 't leven geroepen, bruter en somberder dan ooit de Oudheid heeft gekend. Dit althans is een ontwijfelbare werking der Fransche Revolutie. Van de Gelijkheid, de Vrijheid en de Broederschap, die drie schoone godinnen, die zij afbeeldde, is voor die honderden millioenen alleen de Gelijkheid op aarde neergedaald, de gelijkheid, voor zoover zij als massa's zich aan den dood mogen wijden.

Wil dit zeggen, dat wij de Revolutie van '89 betreuren moeten? Wil het zeggen, dat wij, zooals onze brave liberalen gaarne plegen, haar moeten of mogen ‘schiften’, anders gezegd het ‘goede’ van haar aanvaarden en het ‘slechte’ - de September-moorden b.v. of de Terreur, - verwerpen of van de hand wijzen? Laat een Duitscher, een helaas tamelijk

wel vergeten Duitscher, maar die een belangrijk en een vrijdenkend man was, zelfs in zijn tijd merkwaardig, toen Duitschland er zoovele telde, antwoorden. J.G. Seume schreef in 1805[1)], na een lang beklag, dat hij een Duitscher was - men weet: zulk zelfbeklag kan men bijna bij alle groote Duitschers aanheffen tot op den huidigen dag -: 'De Franschen zijn sinds 15 jaar eerst tot een natie in den hoogeren zin des woords geworden; weliswaar door een vreeselijke wedergeboorte, om welke niemand hen benijden zal, maar zij zijn het geworden... Zij hebben de kracht der natie verzameld en nu staan daar mannen, die zich als zoodanig denken en voelen en als zoodanig gehandeld hebben en handelen.' En: 'de Franschman zonder onderscheid vecht voor zijn vaderland, dat hem nu lief is geworden, dat hem en zijn familie een gelijk uitzicht op alle voordeelen voorhoudt en deze voordeelen ook werkelijk verleent. Iedere man wordt gewaardeerd naar datgene, wat hij waard is; bij ons vindt de schatting plaats naar wat het kerkeboek spreekt, de geldzak van vader weegt of het hofmaarschalksambt voorschrijft.'

Deze zelfde man, beroemd door zijn groote voetreizen, die hem in 1801 van Leipzig naar Sicilië voerden en in 1805 door Polen, de Oostzee-provincies, naar Petersburg, Moskou, en door Finland, Zweden en Denemarken terug, heeft in zijn meest blijvende werken, deze twee groote reisbeschrijvingen, beelden opgehangen van de feodaliteit en de lijfeigenschap - toen nog in het grootste deel van Europa overheerschend - die huidige dwazen die de Revolutie verafschuwen nog maar eens moeten lezen om te beseffen, wat de Revolutie heeft afgeschaft en opgeheven. Wat natuurlijk in 't geheel niet wil zeggen, dat er in de 19e eeuw en in de 20e niet ergere hellen zijn ontstaan dan b.v. die der Baltische baronnen van toen. Maar in de inleiding tot de tweede groote reis, die hem zoowel de ergste voorbeelden van adellijke tyrannie en slavernij als een toen reeds aan de spits der beschaving staande maatschappij, de Zweedsche, met eigen oogen had doen aanschouwen, schreef hij aan het adres van zijn volk, de Duitschers, ook deze woorden: 'Voor ons bestaat geen redding, dan dat wij het goede der Franschen overnemen en hun ver-

1) Mein Sommer 1805, in Prosaische und poetische Werke IV, blz. 10 volg.

schrikkingen vermijden. Zij zijn door het gelijkmaken der lasten, de eenige ware vrijheid en gerechtigheid, tot de grootste nationale kracht opgestegen. Bij hen is, trots het ijzeren periodieke juk van deze of gene despotie, steeds nog de grootste som van algemeene publieke gerechtigheid; dus de grootste bijeenvoeging van publieke middelen tot nationale ondernemingen. In plaats dat wij, philosophischer en humaner dan zij, tot hen trachtten op te stijgen, hopen wij, zeer verkeerd, dat zij weer tot ons zullen terugzinken.' Seume kon nog, terecht misschien, in die jaren schrijven, dat de Duitschers, d.w.z. hun élite, philosophischer en humaner waren dan de Franschen, die sinds 1789 de verschrikkelijke beproevingen van Revolutie, Contra-Revolutie en herstel van een bijna onbeperkt gezag hadden moeten doorstaan. Maar toch was hij er - hoezeer hij het Napoleontische despotisme verafschuwe - van overtuigd, dat de Duitschers, wilden zij zich uit de vernedering verheffen, waarin... hun geschiedenis hen had gestort, slechts in Frankrijk en in Frankrijk alleen, een voorbeeld hadden om na te volgen. Hoe scherp zag ook deze Duitscher - evenals bijna alle grooten van dit volk - de eigen misère. 'Wij hebben sinds Karel den Groote in ons vaderland een zoo zonderling weefsel van halve gerechtigheid, halve vrijheid, halve rede en in 't algemeen van halfbestaan gehad, dat de vreemdelingen bij nader inzien reeds zeer vaak zich hebben verbaasd over het feit, dat wij nog zoo lang politiek leefden. De crisissen waren talrijk en zijn nu gevaarlijker dan ooit. Zoo lang wij naar verhouding nog kracht en pit in zeden en constitutie hadden, of liever zoolang onze buren rondom ons ook nog in chaos verkeerden, hielden wij ons nog fatsoenlijk en waardig. De dertigjarige oorlog was de eerste van onze groote lethale nationale krankzinnigheden. Wij willen de vorsten niet bij voorkeur den last van het onheil opladen, want waar het volk de beslissing kreeg, ging het relatief niet beter. Dat toont de oude en de nieuwere geschiedenis. Allen dragen hun deel der schuld.' Bewonderenswaardige diagnose, die ons in dit jaar 1939, nu hetzelfde volk zich opnieuw aan een doodelijke nationale krankzinnigheid heeft overgeleverd, als een profetie voorkomt. Want de Duitschers volgden - wij weten het - Seume's raad van 1805 niet. Integendeel: zij hadden zich toen

reeds cultureel van Frankrijk afgewend en verscherpten in de daarop volgende jaren ook politiek hun tegenstelling tegen het verst-gevorderde cultuurland steeds meer. De Revolutie, die in 1789 geestdrift had gewekt, niet alleen onder de hoogstbeschaafde Duitschers, maar zelfs onder een groot deel van de eenvoudigen, zooals blijkt uit de literatuur en de volkspoëzie, was reeds in 1793 door dezelfde élite verloochend[1)], toen de feodale machten de Republiek trachtten te vernietigen en zij, door binnen- en buitenlandsche vijanden tegelijk besprongen, tot terreur en samentrekking van alle krachten onder één sterk centraal gezag moest overgaan. De Duitsche euvelen - de vorsten, de feodaliteit, de opperheerschappij van een adellijke kaste, de slaafschheid van burgers en boeren - verrezen verscherpt uit de crisis van 1813-15, den val van het Napoleontische, het Westersche Rijk. Slechts in die deelen van Duitschland die, zij 't ook onder Napoleontischen dwang, de hervormingen der burgerlijke revolutie werkelijk hadden doorgevoerd - het Rijnland in hoofdzaak - was de macht van de feodaliteit geknakt en de baan voor een, ook geestelijke aansluiting aan Frankrijk en het Westen geëffend. De mislukking der Maart-revolutie (1848) en de daarop volgende tweede reactie-periode deden ook dit te niet. De Fransch-Duitsche oorlog, door den vertegenwoordiger der Pruisische jonkers, Bismarck, ontketend, ruimde volkomen de mogelijkheid op, dat een deel van het Duitsche volk zich naar het Westen zou oriënteeren en de ideeën der groote Revolutie zou aanvaarden. Een steeds breeder wordende afgrond scheidde voortaan de wereld ten Westen van Vogezen en Boven-Rijn van het steeds zich compacter samenballende Germanië onder hegemonie der Pruisische feodaliteit. Toen de jonge Fransche in het grensland geboren geleerde, Lucien Herr, die, als de beste Franschen, de hoop op een verzoening van den Duitschen en den Franschen geest niet had opgegeven, in de jaren '80 der vorige eeuw zijn studie-reis door Duitschland ondernam, in de hoop er de voortzetters van de groote denkers van het einde der 18e en het begin der 19e eeuw te vinden, moest hij reeds consta-

1) De overvloedige bewijzen kan men vinden in: Vor dem Untergang des alten Reichs, 1756-1795, herausgegeben von Prof. Dr. E. Horner, Leipzig, 1930 (Deutsche Literatur. Reihe Politische Dichtung).

teeren, dat Duitschland geen bodem meer bood voor die hoop. Wat een Seume in 1805 nog als eenig heilmiddel voor zijn volk had gezien, was niet alleen versmaad, maar alle gebreken van den Duitschen ‘geest’, die in 't begin der 19e eeuw een scherpen waarnemer in 't oog vielen, waren enorm verscherpt. De afgrond was breeder en dieper geworden.

Mogen wij dit op rekening van de Fransche Revolutie schrijven, zooals het onmiskenbare feit, dat zij den dienstplicht in 't leven heeft geroepen en de nationale gevoelens op de spits gedreven? Voorzeker neen. De ontwikkeling der nationaliteitsgevoelens in de 19e eeuw - ook bij de kleine nationaliteiten, die eerst in die eeuw uit de feodale sluimering ontwaakten, waarin zij vóór dien verkeerden - was blijkbaar een onvermijdelijk stadium in de geschiedenis van Europa. Zij was de noodzakelijke begeleiding van de ontwikkeling in de r i c h t i n g der democratie, - meer mag men niet zeggen - waarvan de Westersche volken, Frankrijk in de eerste plaats, na 1789 het voorbeeld hadden gegeven. Frankrijk zelf leverde het bewijs, dat het, zij 't na geweldige convulsies, die meer dan een eeuw besloegen - van 1789 tot de liquidatie van de Dreyfus-crisis - een staatkundigen toestand kon bereiken, waarin, zooals een Herr, een Jaurès inzagen - ja zelfs Friedrich Engels meende, een geleidelijke opstijging in de richting der democratie mogelijk werd. De ontwikkeling van nationale democratieën - naar het voorbeeld van Frankrijk, van Zwitserland, van de Skandinavische landen - behoefde geen hinderpaal te zijn - op een zekeren trap van deze evolutie - voor een vreedzaam samenleven, ja een evolutie tot hoogere vormen van internationale samenwerking. De noodlottige ontwikkeling van Duitschland onder Pruisische hegemonie heeft dit verijdeld en Europa in den maalstroom van 1914 gestort, een maalstroom, waaruit het, misschien, eerst weer in veilig water kan geraken, wanneer Duitschland den weg opgaat, dien zijn beste zonen reeds voor meer dan een eeuw zagen, den weg der Fransche Revolutie. De noodlottige vraag blijft, of het hiervoor niet reeds te laat is en een volk, evenals een mensch, ooit hetgeen op een bepaald historisch moment verzuimd is, nog kan inhalen of herstellen.

September '39

Water in zicht
Door S. Vestdijk

I

Wie zijn die blauwe golven? Het zijn ouders,
Mijn vader en mijn moeder. Op hun schouders
Dragen zij al de bootjes die ik zag
Voor ik acht jaar werd. Sindsdien, nacht en dag,
Hebben zij steeds diezelfde lasten voort-
Gedragen, blauw en smal en ongestoord.
'k Geloof, ik moet mij in hen baden gaan,
Ook als het modd'rig is waar'k net kan staan.

II

Wees toch maar blij met de zonsondergangen
Die - niemand weet er iets mee aan te vangen -
Mijn stadje soms tot op het been benauwen.
Dan ziet men 't zich weerbarstig dubbelvouwen
Als een kameel die grauw in de woestijn
Tezamenknikt en nog slechts dorst wil zijn.
En 't drinkt met groote teugen uit het water
De roode wolken en het zongeklater.

III

Ik zal u heden 't nieuwe eiland toonen
Waar ik met al mijn nazaten zal wonen.
Is het er niet, kan het er ook niet zijn?
Kom hier, en leg den kijker op 't kozijn,
En tuur opmerkzaam, - daar, die witte streep
Die ik met diamant heb ingekeept
In 't glas, dat is het schuim, dat is het branden
Van water op onzichtbare eilanden.

IV

Er was een man, die alles wist wat ik
Vergeten ben: 't verloren oogenblik,
Gewoonten, spelletjes, en zelfs zoowaar
Wat ik 's middags heb gegeten ieder jaar.
‘Hoe komt het, dat je alles van mij weet?’
Hij sprak: ‘Dat is de tijd, dat is het leed,
Véél vrije tijd...’ - Hij had een droev'gen blik,
Was werkloos, ziek, en even oud als ik.

V

Mijn moeder, jong gestorven, zag ik op
Een bank zitten. Door 't visioen gefopt
Riep ik nochtans met een brutale stem:
‘Dat kan niet!’ Daarop zij: ‘Daar heb je hèm,
De kleine jongen, altijd bolleboos
In het ontkennen. Kijk, de plek die 'k koos
Is zoo dat iedereen ons goed kan zien;
Kom bij me of schaam je je voor mij misschien?’

VI

Het monster was besprenkeld als met roet,
Grijparmen had hij, lachtanden en bloed-
Beloopen oogen, - en ik dacht: dit is
Het ergste wat er op de wereld is...
Maar toen, toen zag 'k er vier! Vier monsters, hier
Op deze zelfde plaats bij de rivier
(Eén was iets kleiner). - O gruwzame spot
Van 't voorstellingsvermogen: vier, mijn God...

VII

Uit 't water hief ik grill'ge kiezelsteenen,
Aldaar slechts uit de tweede hand beschenen,
Van weinig waarde in hun vuns moeras,
Maar in mijn hand zoo glinsterend als glas
In 't zonnelicht, zoo blank en hard en edel
Als een gebleekte salamanderschedel,
Die slechts atomen rottenis bevat
In enk'le naden, schoongespoeld na 't bad.

VIII

Denk eens, dat de oceaan meer dan vier vijfde
Van 't gansche wereldoppervlak inlijfde,
En dat er visschen zijn die daar een weg
Van duizend zomers hebben afgelegd,
Kuitschietend op den breuk van 't jaar, en stom
Heenkeerend nìmmer naar de plaats weerom
Waar zij geboren werden, ook al dreven
Ze er éénmaal overheen tijdens hun leven.

IX

Wond'ren die uitbleven: ik zie zoo helder
Hun vergeefsche figuur, of in een kelder
Ter dood veroordeelden hun namen schreven
Op ieder muurvlak, waar zij aangewreven
Als zonden van het noodlot blijven staan.
Toch heeft men 't lief, dien laatsten letterwaan,
Dat woord, dat beeld... Het grondwater weerkaatst
Ze reeds, en wischt ze uit op 't allerlaatst.

X

Ongaarne verderlevend na dien slag
Leef ik des nachts, gestorven overdag.
Wel was ook vroeger vaak het land der droomen
Waakland voor mij, maar nu 't zoo is gekomen
Dat ik mij splitste tegen de natuur,
Sta ik bij 't raam in 't middernachtlijk uur
En tuur en droom en lonk de stonde tegen
Dat ik mij oplos in een najaarsregen.

Najaar 1936

Joseph Roth
Door Gerth Schreiner

> ‘De geschiedenis van de literatuur is even moeilijk te schrijven als de natuurgeschiedenis.’ Heinrich Heine in ‘Die romantische Schule’.

De luide klaagzang van de necrologieën op Joseph Roth is verstomd. Gebleven is de stille rouw in de harten dergenen, die het geluk hebben gehad hem persoonlijk te leren kennen. De liefde, die hem van alle kanten ten deel werd, gold in de eerste plaats den mens. De tengere man, wiens gezicht door een de laatste jaren van alcohol eeuwig Vochtige snor in twee helften werd gesneden: een edel voorhoofd en een zwakke kin, waartussen boven een misvormde neus twee kleine, gezwollen ogen diabolisch oplichten en kinderlijk vriendelijk glimlachen konden, voerde oppositie tegen de machtige tijd. Hij erkende zijn broze conventies eenvoudig niet. Dat imponeerde velen, vooral hen, die alleen maar de vrijheden zagen, die hij zich permitteerde, maar die niet wilden inzien, hoe duur hij deze betaalde. Zij kostten hem vroeg het leven en nog meer. Men schrok, toen men bij zijn dood hoorde, dat hij pas vijf en veertig jaar oud was. Sinds lang was hij lichamelijk een wrak. Ongebroken was slechts zijn helder, kritisch verstand. Onverzwakt was slechts zijn fijn gevoel voor wat hij onder katholiciteit verstond: voor de gemeenschap van al het levende op aarde volgens Gods plan, en voor het kwaad, dat in het individu aan de gemeenschap wordt berokkend. Hij heeft het eens zo uitgedrukt: ‘Want het leven van deze aarde vormt een geheel, en iets dat leeft is nog verbonden met iets anders, dat millioenen kilometers verder leeft, en als er ergens kwaad geschiedt, dan is het overal geschied.’

Om zijn menselijkheid werd hij door velen vereerd, die zijn werk maar oppervlakkig kenden en die zich door de lectuur van zijn ‘Hiob’ en ‘Radetzkymarsch’ herinnerden, dat hij een groot schrijver was.

Daarom was de smart om zijn sterven zo groot.

Hij had al lang geen vaste woonplaats meer.

Hij reisde - hoe speelde hij dat toch klaar? - van de ene Europese stad naar de andere. Hij sliep in hotelkamers - nu in Parijs - dan in Londen - dan weer in Amsterdam - dan in Marseille - en telkens weer in Parijs. Dat trok hem geweldig aan. Het 'Hotel de la Poste', 18, Rue de Tournon, vlak bij het Jardin du Luxembourg, is eigenlijk een armzalige bistro, waar kleine lieden uit de buurt: chauffeurs, postboden, straatvegers en ambtenaartjes in en uit gaan. In een kleine kamer op een van de verdiepingen boven het café stond zijn bed. Van zijn morgen, die gewoonlijk laat op de dag begon, tot diep in de nacht leefde hij als overal in het café, dronk met bekenden en onbekenden of alleen, discussieerde met schrijvers, als zij bij hem kwamen, luisterde naar mensen uit het volk, in wier eenvoudige gesprekken hij de diepere zin van het gebeurende zocht en vond, - en dronk. Hij zocht mensen en dingen niet, zij kwamen tot hem.

Er wordt verteld, dat hij eens in Ostende met een paar Duitse en Oostenrijkse schrijvers in een café zat. 'Ga je niet mee zwemmen, Roth?' vroeg een van hen. Maar Roth antwoordde: 'Waarom zou ik in zee gaan? De vissen komen toch ook niet in het café.' Deze anecdote is typerend voor hem.

Dikwijls was hij lichamelijk zo moe, dat hij in slaap viel. Zijn verbazing, als hij uit zo'n korte, op bewusteloosheid lijkende slaap weer tot zichzelf kwam, was zeer groot en bijna smartelijk. De huidige wereld was een kwelling voor hem.

Toen ik eens in Amsterdam, bij Reijnders, bij hem kwam met een Oostenrijkse journaliste, de zuster van een voormalig soldaat uit een adellijke familie, met wien hij in Wenen op de militaire academie was geweest, was hij eerst erg in zijn schik. Het Weense dialect, de gemeenschappelijke kennissen en herinneringen veranderden hem volkomen. Nog correcter dan anders sloeg hij de hakken tegen elkaar, gaf hij, met die onnavolgbare Oostenrijkse gratie, de handkus, trok hij, zich oprichtend, met een coquette beweging zijn mantel weer om zich heen, die hem bij de buiging van de schouders was gegleden, en hij was op en top d e officier van het oude keizerlijk-koninklijke leger. Maar midden in het

gesprek werden zijn ogen plotseling star. Alsof zij zich omkeerden en naar binnen keken. Het gordijn van de oogleden zakte en het hoofd zonk hem op de borst.

Toen hij uit deze toestand weer ontwaakte kwam zijn blik uit oneindige verten terug, viel op de Nederlandse tapkast, waarachter zich in de hoge, scherpgeslepen spiegels de talloze flessen en glazen weerkaatsten, en keerde zich naar de buurtafeltjes, waar gesprekken werden gevoerd in alle mogelijke talen. Nog steeds afwezig zei hij met een wanhopige stem: 'Hoe kennen wij elkaar eigenlijk allemaal?'

Eigenlijk was hij altijd alleen. Hij was vervreemd van de uiterlijke realiteit. Maar zijn geest was steeds helder - achter dingen en mensen schouwend, om hen op een ander plan hun werkelijke plaats te geven. Slechts zijn lichaam stierf langzaam af. In meer dan een opzicht deed hij denken aan den ongelukkigen Duitsen dichter Christian Dietrich Grabbe, die in de eerste helft van de vorige eeuw, verwoest door alcohol en ziekte, jong te gronde ging. 'Hij zou niet gestorven zijn, omdat hij dronk, maar hij dronk, omdat hij wilde sterven: hij stierf aan zelfdronk', zegt Heinrich Heine van hem in zijn 'Memoiren'.

De ondergang van Oostenrijk riep Roth nog eenmaal tot de werkelijkheid terug. Toen wij hem de vorige winter in Parijs bezochten, had hij de vaste wil te blijven leven en weer helemaal gezond te worden. Hij kwam handen te kort om allen, die zijn hulp zochten, bij te staan. Hij schreef haast niets meer. Niet alleen omdat zijn ogen hem weer eens de dienst opzeiden en hij zo goed als niets kon zien - maar vooral omdat zijn tijd volkomen in beslag werd genomen door het adviseren van vluchtelingen, door telefoongesprekken met officiële Franse instanties, door bezoeken bij de politie en bij comité's. Een jeugdvriend van hem, een geëmigreerd arts, hoopte hem te kunnen genezen, als hij maar een tijdlang uit Parijs weg wilde gaan om buiten te wonen. Het was te laat. Zijn zwak lichaam was niet meer bestand tegen de lichamelijke en geestelijke inspanningen. Sinds zijn pas ongeldig - en hij een emigrant onder emigranten was geworden - leed hij onder de angst, die de vaderlandslozen zo dikwijls overvalt. Hij vreesde, dat hij niet meer naar Parijs terug zou mogen gaan, als hij het nu zou verlaten. Daarom bedankte

hij ook voor uitnodigingen van vrienden in Nederland. De nood der vluchtelingen wurgde hem. 's Nachts had hij dikwijls hartkrampen. Zijn vriend, de dokter, verbaasde zich er over, dat hij er telkens nog weer bovenop kwam. Maar tenslotte kreeg de dood hem toch te pakken. Het was een verlossing voor hem.

Als er ondanks dit leven der laatste jaren telkens weer boeken en zelfs in de ellendigste Parijse tijd kort voor zijn dood novellen, korte verhalen, artikelen en essays van zijn hand verschenen, dan vroeg men zich af, wanneer hij eigenlijk schreef.

Hij had zijn eigen manier van werken. Zolang hij van zijn honoraria behoorlijk kon leven, had hij steeds iets, dat hij eufemistisch zijn ‘secretaris’ noemde. Deze ‘secratarissen’ hadden in de eerste plaats tot taak, het mechanisme van het dagelijks leven voor hem op gang te houden. Zij wekten hem 's morgens en brachten hem 's nachts, als het nodig was, naar huis. Zij zorgden er voor, dat zijn garderobe steeds keurig geborsteld was, hoe versleten de nauwe pijpen van zijn broek volgens oud-Oostenrijkse snit en het korte jasje tenslotte ook waren geworden. Zij herinnerden hem aan afspraken. Het kon hem weinig schelen, dat hij afhankelijk van hen was. Al was hij doorlopend op jacht naar honoraria en voorschotten, omdat zijn manier van leven veel geld kostte, toch negeerde hij in de romantische wereld, waarin hij leefde, de betekenis van het geld. Een van deze ‘secretarissen’ leerde hij in Amsterdam zijn handtekening namaken. Op die manier kon hij het aan den man overlaten alle aan hem geadresseerde zendingen in ontvangst te nemen. Natuurlijk werd hij op een kwade dag het slachtoffer van deze lichtzinnigheid. Juist in een tijd, dat hij elke gulden dringend nodig had, werd hij voor duizenden bedrogen.

Deze ‘secretarissen’ dicteerde hij op de luidruchtigste uren van de dag, in een hoekje van een café, of 's nachts in de stilte van zijn hotelkamer, de wijn- of borrelfles naast zich. Eigenlijk vertelde hij hun zijn verhalen, want hij was eigenlijk verteller en zij schreven die dan op. De opgeschreven vertelling bewerkte hij dan nog eens: zin voor zin - bladzijde voor bladzijde - hoofdstuk voor hoofdstuk. Daarna dicteerde hij alles nog eens. Hij werkte heel langzaam. Het

spreekt vanzelf, dat hij de schrik van zijn uitgevers was. Het was niet gemakkelijk ‘copy van hem los te krijgen’. Geen stukje papier gaf hij uit handen, voor elk woord op zijn plaats stond. En zelfs dan eiste hij nog het recht uitvoerige correcties aan te mogen brengen in de drukproeven. Zijn intens werk aan het manuscript maakte hem letterlijk tot wat de Duitsers een ‘Schrift-steller’ noemen.

En toch merkt men deze moeizame arbeid niet aan zijn proza, vooral niet aan de boeken uit zijn beste tijd, waarin hij ‘Hiob’ en ‘Radetzkymarsch’ schreef.

Ik heb deze zomer, te gast in een stil, door bomen omgeven landhuis in het Nederlandse Gooi, waar al zijn boeken in de bibliotheek stonden, enkele van zijn romans herlezen. De lijsters kwamen te voorschijn uit de struiken rondom het grasveld. De mezen sprongen van tak op tak. En de spechten stieten, bij hun vlucht door het bos, hun korte, snelle schreeuwen uit. Boven de bloemen in de tuin zoemden bijen en hommels hun opwindend eentonig zomerlied, dat geen begin en geen einde heeft, niets dan een op-en-neer. Aan de blauwe hemel trokken witte wolken in snelle vaart van de zee af landinwaarts. Zo eenvoudig en zo vanzelfsprekend als deze natuur was de legende van den Oost-joodsen Hiob Mendel Singer, wien alles ontnomen wordt: de kinderen, het vaderland, de vrouw, zodat hij met God gaat twisten - die echter tenslotte toch Gods almachtige hand in de loop der dingen vindt. Pas toen ik ‘Hiob’ voor de tweede maal las en nu met kritisch verstand, merkte ik het kunstige van deze ongekunsteldheid - het pathos van het onpathetische: in het grote de oratorische, hebreïsch-oudtestamentaire herhalingen en in de herhalingen de stijging van het thema en de beelden - in het kleine: de woord- en zinvorming uit de Oost-joodse zielstoestand en de lichamelijke reactie van de mensen op het beleven van dingen en gedachten.

Door de stevigheid van de détails vergeet men de broosheid van het geheel, door de sterkte van het woord de zwakte van de fabel. Deze laatste is moeizaam geconstrueerd. Duidelijk ziet men de draad, die de staties van het leed, dat den Oost-joodsen Hiob overkomt, met elkaar verbindt. En aan het slot verschijnt als de oude God uit de machine Menuchim op het toneel. Als kreupele geboren en als toevallijder in het

Galicische dorp achtergelaten, is hij nu plotseling in Amerika een welschapen, welsprekend, muzikaal en rijk man, en, precies op de avond van een grote feestdag, waarop de gehele Oost-joodse folklore geënsceneerd is, duikt hij op om Gods almacht te bewijzen. Gods wonderbaarlijke hand wordt hier toch al te zeer door de fantastische wetenschap en het aesthetische geloof van den bekeerling Joseph Roth geleid. Men wordt door deze slot-apotheose in geen enkele wijze ontroerd. Men zou haar het liefst maar vergeten. Maar onuitwisbaar blijft de grandiose beschrijving, hoe de tot de liefde ontwaakte dochter van Mendel Singer in de avond door de eindeloze korenvelden van Galicië loopt om den kozak te ontmoeten en hoe zij 's nachts voor het vertrek naar Amerika van haar minnaar afscheid neemt. Proza van dit soort is er maar heel weinig in de Duitse literatuur. In deze prachtige passages openbaart zich Roths grote vertelkunst. Hij vindt steeds weer nieuwe, fijne détails. Maar hij is geen ontdekker van nieuwe zielstoestanden en de compositie daarvan. Ook niet in ‘Radetzkymarsch’. Ook daar kent men de bijzondere situaties en weet men, hoe alles af zal lopen; geboeid wordt men slechts door Roths vertelkunst. Men geeft zich er aan over in het zekere gevoel, dat men door niets zal worden verrast, zij het dan door de romantische glans, die Roth de ondergang van een officiersgeslacht en van het Habsburgse rijk verleent.

Men heeft ‘Hiob’ wel eens vergeleken met Tolstoi's volkslegenden. Volgens mij ten onrechte. Roth heeft veel geleerd van de grote Russische vertellers, in de eerste plaats van Tolstoi en Dostojewski. Hun grote invloed op zijn stijl is onmiskenbaar. Maar in wezen zijn hier toch grote verschillen. Terwijl Tolstoi's volksvertellingen door den dichter en volksopvoeder als een soort biblia pauperum zijn bedoeld, iets van de eenvoudige doordringendheid van houtsneden hebben, herinnert Roths ‘Hiob’ aan sierlijke, coloristisch zeer subtiele schilderingen achter glas. Bij het lezen kwamen mij schilderijen van Marc Chagall en van mijn vriend Jankel Adler voor de geest, waarop naturalistische détails, uit hun verband met het geheel gerukt, op elkaar zijn gelegd, elkaar snijden, afstoten en aantrekken, zodat zij in hun spanningen voor een mystieke, slechts te vermoeden achtergrond onna-

tuurlijke of bovennatuurlijke betekenis krijgen. Dit wil niet zeggen, dat Roth expressionist of surrealist in de gewone betekenis van het woord is. Zijn stijl is veeleer een stuk van zijn wezen, dat zijn oorsprong vindt in zijn afkomst uit het Oost-joodse milieu.

Stefan Zweig heeft in zijn 'Afscheidsrede' (die verkort in het weekblad 'Die Österreichische Post' van 1 Juli '39 is verschenen, en waarvan de onverkorte publicatie in een nummer van het Parijse tijdschrift 'Europe' werd aangekondigd) op den 'joodsen mens in Roth' gewezen. Roth zelf sprak daar niet dikwijls over en ook dan slechts in grappige termen. Hij voelde zich in de eerste plaats Oostenrijker. Door deze liefde voor Oostenrijk, voor de oude keizerlijk-koninklijke, katholieke en Habsburgse nationaliteitenstaat, die zijn laatste levensjaren vervulde, vergat Roth volkomen, wat hij als echte romanticus wilde vergeten.

Wie is niet verbaasd in het maandblad 'Nouvelles d'Autriche' (Juninummer 1939) in een necrologie van de hand van Stefan Fingal te lezen, dat deze onvoorwaardelijke legitimist en strenge katholiek zijn journalistieke loopbaan na de oorlog als socialist bij de radicale Weense 'Wiener Arbeiterzeitung' begon, dat hij medewerker aan de Berlijnse sociaal-democratische 'Vorwärts' en de burgerlijk radicale Weense krant 'Neuer Tag' is geweest? Stefan Fingal vertelt, hoe hij in 1922 tijdens een staking van de arbeiders met Roth door de straten van Berlijn liep. Roth was verbitterd, omdat de staking op het punt stond dood te lopen. De straat was duister, er was geen stroom. Plotseling vlamden de booglampen op.

'Dat zijn de doodslampen van de revolutie', zei Roth toen. In deze jaren tussen 1918 en 1922 heeft hij dus geloofd, dat de revolutie der arbeiders de vervulling van de grote burgerlijke Franse revolutie zou zijn en zijn verlangen naar de grote gemeenschap van alle mensen op aarde zou bevredigen. Zijn teleurstelling veranderde zijn liefde voor de revolutie in haat tegen de revolutionnairen. Hij stelde hen verantwoordelijk voor zijn teleurstelling. Hij keerde terug naar het burgerlijke kamp. Hij werd reizend verslaggever voor de 'Frankfurter Zeitung'. Met zijn berichten uit Sowjet-Rusland maakte hij naam. Maar ook bij de burgers liep het op een teleurstelling uit. De 'Radetzkymarsch', die 'bijbel der legitimisten',

maakte hem tot afgod van de kringen, die hij jarenlang fel had bestreden. Hij werd zelf legitimist en ook weer streng katholiek. ‘Het is,’ schrijft Stefan Fingal, ‘zelfs voor een vriend, die gedurende twintig jaar Roths kameraad was, buitengewoon moeilijk, alle afzonderlijke fases, die van het socialisme naar de burgerij en dan tot het monarchisme leidden, te verklaren. Roth was nooit snel en onbedacht in zijn overgangen tot nieuwe opvattingen.’

Roth zelf sprak er niet meer over. Hij bouwde een muur van bonmots om zich heen en verschanste zich daar achter, zoals hij zich voor de burgerlijke wereld achter de borrelfles verschool. Hij leidde de aandacht, die hem ten deel viel, af op anecdotes. Reeds tijdens zijn leven was hij, net als Christian Dietrich Grabbe, een legende geworden. Slechts weinigen wisten, hoe ontzettend hij onder de eenzaamheid leed. Mensen, die intiem met hem waren, hebben mij verteld, dat de gruwelijke angst voor ziekte en oud worden hem dikwijls tot tranen van wanhoop bracht.

Zijn dat indiscreties? Neen! Men moet deze dingen kennen, als men Roths persoonlijkheid en zijn werk wil begrijpen. Daarom is het dom, dat mensen, die zich zijn vrienden noemen, Roths opgang en ommekeren met de mantel van het zwijgen willen bedekken, of zich met halve toespelingen en hele mystiek-aesthetische versieringen van zijn wezen vergenoegen. Zelfs Stefan Zweig gaat in dit opzicht in zijn stilistisch zeer fijne ‘Afscheidsrede’ te ver, als hij er over uitwijdt, dat er in Roth ‘drie mensen in een eenmalig en niet herhaalbare mengeling’ leefden, een ‘Russische mens van grote hartstochten’, vervuld ‘van een geestdrift van gevoel, maar helaas ook de Russische neiging tot zelfvernietiging’ - een ‘Joodse mens met een helder, angstaanjagend wakker, kritisch verstand, een mens van rechtvaardige en milde wijsheid, die verschrikt en tegelijk met heimelijke liefde den wilden, den russischen, den demonischen mens in zichzelf gadesloeg’ en ‘een Oostenrijkse mens, nobel en ridderlijk in elk gebaar, even charmant en betoverend in het dagelijks wezen als musisch en muzikaal in zijn kunst’. Dat zijn zeer schone aesthetische formuleringen, maar zij zeggen niets over Roths werkelijke afstamming, ontwikkeling, rijpheid en ommekeer. Wij weten nu:

Joseph Roth werd in de laatste jaren van zijn leven een romanticus, die geheel in het verleden leefde: in het Oostenrijk van de Habsburgers, waarin hij zijn gelukkigste tijd doorbracht, in de oorlog, als officier. Hij romantiseerde de Habsburgse nationaliteitenstaat, waarin ook de mens van Oost-joodse afkomst opgangsmogelijkheden had, toen hij in zijn hoop, door de revolutie der arbeiders in hem gewekt, werd teleurgesteld. Toen de gemeenschap der mensen op aarde, waar de revolutie der arbeiders naar streefde, nog niet te realiseren bleek, en de machten van de reactie weer de overhand kregen, liet hij zich opnemen in de gemeenschap der gelovigen. Want hij hongerde en dorstte naar gemeenschap.

Hij gruwde van de toekomst. Het heden bestond daarom voor hem alleen maar, om er geestige kritiek op uit te oefenen. En omdat dat eigenlijk geen leven is, dronk hij. Toen Mies Blomsma hem in Parijs achter zijn borrelglas had getekend, schreef hij onder de tekening: ‘Das bin ich wirklich: böse, besoffen, aber gescheit’. Hij kende zich zelf en de wereld beter, dan de meesten dachten.

Er bestaan geen scherpere en geestiger opmerkingen over onze tijd dan die, welke Roth in de laatste maanden van zijn leven in kranten en tijdschriften der Duitse en Oostenrijkse emigratie publiceerde. Eigenlijk zijn zij waard samen met zijn laatste kleine verhalen - meest beschouwingen over gebeurtenissen en gesprekken in ‘zijn bistro’ - gepubliceerd te worden. Ik hecht er meer waarde aan dan aan zijn laatste romans. Met een hevigheid, die men in het vervallen lichaam niet meer vermoedde, schreeuwt daar de mens uit Roth: de mens, die verlangde naar de liefde der mensen, de mens, die onder de onrechtvaardigheden, aan anderen begaan, leed, als waren zij hem zelf aangedaan.

Inmiddels verscheen in de Forum-serie, uitgegeven door Bermann-Fischer, Stockholm, Allert de Lange, Amsterdam en Querido, Amsterdam, een herdruk van de ‘Radetzkymarsch’.

De jongste generatie en de werkelijkheid
Door Anthonie Donker
VII

Van de dichters van zijn leeftijd is M. Mok degene, wiens persoonlijkheid, geesteshouding en levensbeschouwing zich het duidelijkst afteekent. Wat hij heeft geschreven is niet als bij de anderen voornamelijk reactie op de levensondervindingen, hij treedt die ondervindingen en daarmede het leven met een de verschijnselen samenvattend oordeel tegemoet. Niet temperament en gemoedsgesteldheid in de eerste plaats geven hier antwoord op het leven, in zijn antwoord ligt een levensvisie, die niet alleen impuls maar ook geesteshouding is. Daarmee hangt ook samen, dat zijn werk het breedst, en meer geobjectiveerd is.

Men is altijd geneigd tot generaliseeren, en zoo is er naar aanleiding van het werk dat door Mok de laatste jaren, in betrekkelijk korten tijd, is uitgegeven, gesproken van de opkomst van een nieuwe epiek. Daarvan kan men echter niet spreken alsof het een strooming was. Er is alleen, en dit is opmerkelijk genoeg, een dichter weer in staat gebleken tot den breederen opzet van het epische gedicht. Maar zijn geval staat op zichzelf; immers Hoorniks omvangrijke gedichten hebben toch een veel meer lyrisch dan episch karakter.

Dat Mok een geesteshouding tegenover zijn levensindrukken heeft, hoe negatief en somber die overigens zijn moge, stelt hem ook in staat tot een opvallende eenheid van visie. Driemaal heeft Mok nu een episch gedicht gepubliceerd, en een groote innerlijke overeenkomst treft ons in de onderwerpen dier gedichten. Alle drie verbeelden een uittocht, een massa die rampzalig en wanhopig een uitweg zoekt: de Joden uit Egypte, het kaas- en broodvolk, de ratten van Hameln. De ellendigheid van die massa, haar vormloosheid en ordeloosheid wordt nog rampzaliger in de stomme, gelaten of op-

standige kuddedrift, waarmee zij zich in een (wan-)hoop zonder bewustzijn te bevrijden zoekt. In haar instinctieve maar geestelooze heilsbegeerte wordt de massa der noodlottigen zelf weer een noodlot, zij stort zich slechts van de eene ellende over in de andere; in den uittocht of den opstand is niets meesleepends dan het dof fatale, dat allen allen meesleuren. Dat is wat Mok in het menschdom bovenal getroffen heeft, en hij heeft het verbeeld in een stuk historie van het Joodsche volk, waar hij van afstamt, in een brok Hollandsche geschiedenis van het volk, waartoe hij behoort[1)], en in de beklemmende legende van den rattenvanger van Hameln. (Exodus verscheen eerst in de Stem, daarna in 1938 bij Mees, Santpoort; het Kaas- en broodspel eerst in De Gids, daarna in 1938 bij De Tijdstroom, De rattenvanger eerst in Werk, thans bij Stols in Maastricht).

Het is inderdaad epiek, wat Mok schrijft. Het is geen verhulde lyriek, al zijn er prachtige fragmenten van lyrisch gehalte bij. Hij is er in geslaagd zijn overtuiging een objectieven vorm te geven. Men kan een gedicht als het Kaas- en broodspel (vijfenzestig bladzijden poëzie, in gekruist rijm geschreven, telle men als dichterarbeid niet licht) lezen als een verhaal. Ja, zelfs zoozeer heeft het de kenmerken van het verhaal, dat het niet het meest treft door afzonderlijke schoonheden en bijzondere details, maar zich, meestal juist zonder brillant of verrassend te worden, eenigszins egaal en op een gelijke hoogte voortbeweegt, maar op deze wijze een gaandeweg dieper doordringenden indruk vestigt, zoodat men na bladzijden achtereen te hebben voortgelezen opziet en merkt dat geleidelijk een beeld is ontstaan, zonder dat men bepaalde bijzonderheden zooals men zich uit een meer lyrisch geaard gedicht pleegt te herinneren, als de verwekkers daarvan kan aanwijzen. Het beeld ontstaat dus door de werking van het geheel, en dat bewijst het epische karakter van het werk.

Wat in de derde plaats treft, is een omstandigheid die maar een zeer negatieve verdienste lijkt, doch tegenwoordig be-

1) Het verleden van ons volk bevat zooveel historische en legendarische, door de schrijvers ongebruikte schatten, maar onze romans zeuren voort over den gegoeden middenstand, en het welvaartsverval dat bestaat in minder koekjes bij de thee!

paald vermelding verdient: Mok schrijft nooit onzin, er staat nooit zoo maar wat. Het is wel beschamend, dat men genoodzaakt is, dit als een bijzonderheid te memoreeren, maar de meeste zijner tijdgenooten, hoe kennelijk ook van talent voorzien, schrijven menigmaal maar wat op, iets dat hunzelf niet voldoende duidelijk kon worden, laat staan den lezer, een vage voorstelling, een schijnbaar vermetel beeld, maar dat de adaequaatheid mist waarmee het woord van den dichter heeft op te roepen wat hij gezien heeft, en dat zich in zijn onduidelijkheid op hoop van zegen en ontzag verschuilt. Mok nu maakt den indruk zich in zijn epische gedichten constant van elk woord en elken zin rekenschap te hebben gegeven. Daardoor kon hij erin slagen die 'duurwerking' zijner plastiek te bereiken, waarvan reeds sprake was. Het Kaas- en broodspel is een gedicht dat met weinig inzinkingen, ook zonder bijzondere heffing voortgaat, min of meer monotoon, maar niet monotoner dan het leven der seizoenen en der menschengeslachten zelf is, waarvan het gewaagt, en door die eentonigheid heen, zelfs met behulp ervan, den indruk geeft, dien de dichter beoogt. Het verhaalt van de grootsche afwisseling, die bestaat in de jaarlijksche gedaanteverwisselingen der aarde, de kracht der elementen, het wisselspel van voortbrenging en zelfvernietiging, en het verhaalt van de doodsche afwisseling, die nochtans leven heet, waarin door de eeuwen de geslachten der paupers den buik der aarde openleggen en den buit moeten ophoopen en versleepen, en met gekromde ruggen, in stad en land de hand ophouden voor het poover overschot als de buit onder de meesters is verdeeld. Soms laat de aarde den buit niet los, soms doet zij zelf haar overvloed weer teniet, vaker breidt zij dien overvloed tot den versten horizon uit maar nu werpen de menschen zich erop en betwisten elkaar den buit, in hun strijd gaat de overvloed teloor, verbrand, vertrapt, maar na opstand volgt weer onderwerping en na vernietiging weer nieuwe overvloed. Er komt geen einde aan het grootsch en somber spel, dat zich in stralende zon of striemenden regen afspeelt. Het is een grootsche greep dien de dichter gedaan heeft, en om dit beeld op te roepen, heeft hij gebruik gemaakt van de middeleeuwsche episode van den opstand van het kaas- en broodvolk, op het eind van de 15e eeuw; op-

trekkend van Alkmaar naar Hoorn en Haarlem, die hier een teeken wordt voor het altijd durend kaas- en broodspel, dat zich onder de auspiciën der onverstoorbare seizoenen afspeelt tusschen onderdrukten en onderdrukkers, onder werking en tegenwerking, bij wisseling van nederlaag en overwinning, als men al niet beter doet in geen overwinning ooit anders dan een Pyrrhuszege te zien en in de moordende afwisseling den achtergrond der doodsche eentonigheid ontwaart. Moks kijk op den opstand is meer beschouwelijk dan aanklagend, en dit teekent tevens zijn kijk op de menschheid en zijn levenshouding. In zijn verbeeldingen is hij geen strijdbaar wreker van onrecht maar een passief, verontrust en mede-lijdend toeschouwer. Zijn werk is dan ook niet als sociale poëzie op te vatten, al is het doortrokken van een diepe begaanheid met het lot der tekortkomenden; het besef van sociaal onrecht is een element in zijn werk maar niet de drijfveer ervan. Dit geldt, met verschillende schakeeringen, ook van zijn tijdgenooten Van Hattum, Den Brabander en Hoornik, die, elk begonnen met verzen die protesten tegen onrecht waren en dus een zeker actieve beteekenis hadden, allengs zoozeer van persoonlijke problemen vervuld raakten, dat het sociale onrecht meer tot een factor daarin terugliep, die mede op hun gevoelens inwerkte zonder echter de hoofdzakelijke problematiek van hun werk te vormen.

Moks visie is vooral beklemd en begaan, hij ziet het menschenlot aan als een bedroevend natuurverschijnsel. Wat hem vervult is een gemengd gevoel van verschrikking, medelijden, machteloosheid, fataliteit, met een inslag van passieve wrok, van lijdelijk verzet tegen de tijdelijke of eeuwige oorzaken of veroorzakers der ellende op aarde. En verder is er een bijna domineerende hang om bij de verschrikkingen, de wreedheden, vernietiging en ondergang, bloed en dood te verwijlen, een zekere doffe wellust der ellende. De laatste eigenschap doet zijn werk het meest schade. Het Kaas- en broodspel heeft het gebrek van een zekere vormloosheid, het verhaal heeft onduidelijke, vervaagde omtrekken, en de indruk die ervan overblijft is meer die van een durend, onveranderlijk lotsbestel dan een scherp beeld van het verloop van den opstand; het relaas lijkt daardoor vol herhaling, het mist dramatische schakeering en pas bij verscherpte aandacht

wordt men gewaar, dat er toch telkens iets anders gebeurt, het lijkt echter aldoor hetzelfde en daardoor meermalen noodeloos herhaald: het volk trekt verder van stad tot stad, de woede slaat om in angst en legt zich neer maar rijst weer op. Dit maakt het gedicht traag van beweging, ondanks de driftige stormloop die voor een groot deel het onderwerp ervan is, en dat tempo wordt dan nog vertraagd doordat de dichter met een zeker sombere wellust bij de wreedheden, de slachtingen verwijlt. Het maakt dat het gedicht niet enkel den geest der verbeelding ademt maar ook een soort van bloedlucht afgeeft. Behalve de geest en de ziel zijn ook de instincten erbij betrokken. Nu vergete men niet dat het instinct, met name sexueele instincten een machtige drijfveer ook juist van de poëzie zijn. Ik geloof dat deze bijna altijd wortelt in een sexueelen instinctbodem, wat men niet verkeerd versta, door nu over het hoofd te zien dat haar bloei, daaruit voortgekomen, iets heel anders is dan de wortels en de bodem. Demaskeeren der schoonheid is nog geen deracineeren. Bij Mok is nu de beklemde wellust van het vergoten bloed, de onbehaaglijke lust der vernietiging een niet voldoende in de verbeelding verwerkt element gebleven. Dat, intusschen, een episch gedicht op dit oogenblik tot een relaas van verschrikking, van strijd, verbittering, gebrek, armoede, foltering en dood, in rauwe middeleeuwsche gedaante wordt, is zeer begrijpelijk. Het Kaas- en broodspel is als een benauwde terugblik uit den huidigen nacht der tijden naar die andere, middeleeuwsche duisternis, en het is als een gerekte echo van Shelley's woorden, dat ‘history is a record of miseries an crimes’. Even begrijpelijk als het is, dat in een tijd van opbloei en verwachting als voor veertig jaren een episch gedicht als Mei geschreven kon worden (het zij hier met inachtneming der verhoudingen genoemd), dat over de natuur en de ziel, haar rijkdom, haar grootheid en beperking handelen kon. Zonder in gewilde vergelijkingen te vervallen, kan men, geloof ik, op nog een ander verschil wijzen, dat een zekere kenteekenende waarde heeft: zooals uit de verzen van A. Roland Holst vooral het woord ‘ruischen’ bijblijft, evenzoo uit deze gedichten het woord ‘reutelen’; het teekent een verschil van geestesgesteldheid. Woordvoerder van een tijd waarin niets meer te verdoezelen en te verbloemen valt, geeft

Mok de volle maat der menschelijke misère, en dit is hem slechts ten goede aan te rekenen; het bezwaar geldt alleen de toegift, de bijsmaak. Al kan men op dit oogenblik niet verwachten, laat staan verlangen (de lezer van poëzie is trouwens nooit eischer, altijd debiteur), dat de ziel zich uit de uiterste verwarring met zulk een geloof en zelfbewustzijn naar haar betere oorsprong of toekomst wendt als dat bij de dichters van het verlangen en het elysium mogelijk was, toch zal elk tenvolle gerealiseerd gedicht zich in de atmosfeer van den geest, van de verbeelding bewegen, en dit nu is hier niet geheel het geval. Er 'ruischt een zwarte bloedfontein' (ditmaal, zoowaar, toevallig juist bij den ander het woord ruischen!), en de 'orkaan van klanken; reutelen en gillen' die de baaierd achter het gedicht is, is hier niet tenvolle opgeheven in de grootsche verbeeldingsorde van het dichtervisioen.

Merkwaardig genoeg kende een voorspoedige tijd als die van omstreeks 1880 ook de vreemde genietingen van het leed, maar dat was geheel anders: het genot van het lijden was voor den romantischen dichter van tachtig allerminst instinctief doch aesthetisch. Dit was niet alleen romantische leedcultus, koestering van gemis, 'bonheur d'être triste', het was bovendien een zelfvoldoening, zelfbevestiging haast van den dichter wiens hoogheid zich in het lijden aan de aardsche laagheid bevestigd zag, het was een hooghartig leed dat de schoonheid der lijdende ziel des te meer deed uitkomen: zoo was het bij Kloos, bij Van Eeden, ook bij Verwey in het eerst, een zelfverheffing en zelfverheerlijking van de uitverkoren kunstenaarsziel waar het leed mede toe werd aangewend, en de dichter sloeg zichzelf in dat lijden gade, hij vergeleek zich met den lijdenden Christus van wien hij de zielegrootheid en -schoonheid in het lijden onderging niet alleen maar genoot. Bij Mok is het, in overeenstemming met den tijd en verder vooral van zijn wezen uit, geheel anders. Het leedgenot (een eigenaardig, op zichzelf betrokken leedvermaak) is hier instinctief, het zijn de lusthuiveringen der verschrikking, het vertoont een masochistische trek. En de lijdensverschrikking, waaraan de dichter op een persoonlijk instinctieve wijze deel heeft, is een massaal lijden. Behoudens dat persoonlijk gebiologeerd zijn door de verschrikkingen en

ondergangen, heeft Mok de menschelijke ellende als dichter geobjectiveerd, in tegenstelling tot bijv. Hoornik, voor wien het een meer persoonlijk probleem bleef en wiens uitspraak daarover dan ook lyrisch bleef. Maar dat veralgemeend zien der ellende, waardoor Mok zijn Exodus en Kaas- en broodspel en Rattenvanger schrijven kon, bracht behalve een verruiming van het onderwerp der menschelijke misère ook nog weer een nieuw probleem mee, nl. dat van de massa zelf: niet dat het lijden algemeen is, was Moks ontdekking, maar de massa zelf als lotsverschijnsel houdt hem ook bezig, want deze is niet alleen een veelvoud van menschelijk lijden, zij is ook een ding op zichzelf, de menschenmassa is een natuurverschijnsel, soms een ramp op soortgelijke wijze als de massavorming van sneeuw of water tot lawine en bandjir wordt. Ook in dat opzicht is Moks dichterschap karakteristiek voor zijn tijd. Hij ziet de plaag der massa die den horizon verduistert, de sprinkhanen van Egypte, de horden van rebellen of landsknechten, de ratten van Hameln. Een tegeneffect van hooge dichterlijke waarde schept in zijn poëzie hier tegenover de eeuwige onbewogenheid der natuur. De aarde bloeit en welkt en bloeit onverschillig door

> Sluipend bewustzijn van vergeefs te strijden:
> alweder kiemt een nieuwe dageraad,
> de wind golft en de witte wolken rijden,
> een stoet die op de maat der eeuwen gaat;
> de landen geuren naar den ochtend open,
> de aarde doet haar ouden bloei gestand,
> zij tintelt in de zon, van dauw bedropen,
> en leeft, en taalt niet naar de meesterhand.

Het zijn de fragmenten over het leven der natuur, het keeren der seizoenen waarin de poëtische kracht van het gedicht, voorzoover die niet vooral in het epische totaalbeeld bestaat, culmineert. De beschrijving der gevechten en plunderingen is op vele plaatsen minder geslaagd en wordt nu en dan teveel een bloedbrei maar de indruk van het geheel wordt weer verhoogd door die tegenstellende werking der natuurbeelden; wat de afzonderlijke plastiek van den opstand tekortschiet wordt hier weer door epische werking goedge-

maakt. Daaronder zijn fragmenten die, op geheel eigen wijze, aan Van Collem doen denken, en waarin de eeuwige teelen groeikracht der aarde in een haast pantheïstische grootschheid opdaagt. Zoo in het fragment waar de andere vijand van de arme boeren, niet de landheeren, rentmeesters en landsknechten maar het geweld der elementen, regenhozen en overstroomingen hun huizingen belaagt, en het water door steen en hout binnensijpelt en hun zwakke beveiligingen losweekt en wegrot, tot de bitse koude binnendringt

> dan joeg de koude
> oneindigheid, een zee, die spat noch schuimt,
> maar alles overspoelt doorheen de gaten; -

na die beschrijving volgt dan het wederaanbrekend voorjaar, in een passage vol prachtig opklarende helderheid

> Een lente: het geboomte, dat, bedropen,
> zijn twijgen in den lagen hemel stak,
> werd van een vreemde siddering bekropen,
> een tinteling doorgloeide het en brak
> in knoppen naar het licht; de wolken vluchtten
> als een verslagen leger naar de kim,
> een blauwe sluier spande langs de luchten,
> een leeuwerik begon zijn hoogen klim
> en strooide door den klaren dag zijn klanken;
> er dansten vonken in den grauwen poel
> der velden, uit hun troebelheid werd blanke
> verwachting; een sinds lang ontkend gevoel
> bemeesterde de wereld; gretig dronken
> land en geboomte water, wind en zon,
> het heil des hemels werd hun uitgeschonken,
> Of God Zijn schepping andermaal begon;
> en uit een somberheid, die hem versteende,
> betrad de mensch den drooggevallen grond
> en strompelde langs barst en bult - en weende
> om de ontreddering, die hij bevond.

Het is als het eerste betreden van den aardbodem na den zondvloed.

Een gedicht, zoo vol gruwel en verschrikking als dit somber spel der menschheid, van mensch en mensch, en van mensch en elementen, plaatst ons nadrukkelijk voor de eigenaardige werking der schoonheid in de kunst, die tot zelfs het tegendeel van wat men 'mooi' heet pleegt te omvatten. De schoonheid der kunst beschikt even vrij over het 'leelijke' als over 'het mooie', en zonder, zooals Ter Braak meende, daar een schoonen schijn voor te hangen, een drapeering, een kleurenweelde als op den Saul en David die de krankzinnigheid verzoet of verbloemt: de schoonheid van den Saul en David bestaat juist bij uitstek in Sauls krankzinnigheid. Er is niets vermooid aan den gruwel van den gek, het verschil met de werkelijkheid is slechts die uiterst kenteekenende feillooze levenswaarheid die voor altijd van de krankzinnigheid meer te verstaan geeft en van het menschdom meer onthult dan een gansch krankzinnigengesticht tezamen: het is dat openslaan der werkelijkheid, waarachter men meestal niet zien kan, waardoor de actueele realiteit dien staat van eeuwige werkelijkheid verkrijgt en het gruwelijk verschijnsel zijn wezen onthult, het is dit onthulde dat men schoonheid noemt. Het zij dan zoo leelijk als dit gore lompenvolk van den kaas- en broodopstand

> begeerig lekten zij hun dorre monden,
> zij stonken en de heele wereld stonk.

Doordringender dan de stank is in het kunstwerk de penetrante geur der eeuwigheid. De kunstenaar geeft van den mestvaalt evenals de chemicus nog iets anders te weten dan dat het een hoop vuil is: de schoonheid van zijn mestvaalt bestaat niet in een opluistering met lichtspelingen maar in de onverbiddelijke verbeelding van het eeuwig wezen der verrotting.

Het besef van den eeuwig keerenden strijd en het eeuwig weerkeeren der seizoenen geeft aan Moks relaas een grondtoon van gelatenheid; hij is geen opstandig dichter, al gromt er onder zijn verzen een onderdrukte wrok, en al zijn er enkele sporen niet alleen van leedgenot maar ook van wraakgenot, van op anderen betrokken leedvermaak. Maar hij is te diep doordrongen van het onafwendbare in het menschelijke en in het natuurgeschieden om er een beeld van te geven

dat behalve een constateering tevens als bij Gorter, een ideale wensch, als bij Henr. Roland Holst een aanklacht zou zijn.

> de loop der wereld was niet af te wenden,
> wie eens onder het juk gebogen liep,
> moest blijven loopen tot zijn schouders braken.

Die gelatenheid spreekt ook uit het slot, een visioen van een stoet van barrevoetsche boetegangers, voortgejaagd door hun beulen, maar zijzelf, in wie alle opstandigheid uitstierf, zijn reeds onbereikbaar geworden voor het wraakgeroep en staren in een verte: hemel, eeuwigheid? geheel duidelijk is de beteekenis van dit slot niet - maar het eenige wat de mensch volgens de slotwoorden te zeggen heeft, is een smeekbede om erbarmen, vergeving om het door allen al sinds duizend jaren gedragen leed. Van oudtestamentische, middeleeuwsche, eeuwig-menschelijke verschrikking is dit gedicht doortrokken, en het ziet al die ellende onder het licht der eeuwigheid, dat is te zeggen van de eeuwige, nooit uitgebloeide aarde, zoodat het leed zooal geen zin dan toch een verband krijgt in den tijd, en kleiner lijkt te worden door zijn altijddurendheid en zijn algemeenheid, maar tegelijkertijd door die veelheid ook weer zooveel grooter, dat zich de roepstem eruit verheft van een onuitgesproken waarom en de smeekbede om vergeving van een schuld in niets anders bestaande dan in het menschzijn, en geboet door het tot leed gedoemd zijn zelf:

> Vergeef ons, om ons duizendjarig leed.

Exodus doet voor het Kaas- en broodspel niet zooveel onder, het heeft zelfs kwaliteiten die dit gedicht weer mist; er is meer schakeering in. Het is echter, hoewel de stof ervan grootscher is, toch niet een zoo groote greep, het is nog niet zoo vrijuit geschreven als het Kaas- en broodspel. Met dat al is het toch ook een gedicht van belang, met groote momenten erin, als Mozes' rustige ingekeerde afzondering, de beschrijving der plagen van Egypte (een motief dat nu zeer karakteristiek voor Moks dichterschap blijkt), waaronder vooral de kikvorschenplaag sterk plastisch verbeeld is, Faro's toorn en najagen der wegtrekkende Joden, een der weinige

plaatsen in Moks werk waar de onderdrukte woede die het nochtans verraadt, geheel en al uitbreekt. Daartegenover staan gedeelten die er niet ten volle uitgekomen zijn, het brandende braambosch, de ondergang van 's konings leger in de Roode Zee, en ook de voor- en nazang geven niet naar hun bedoeling een verduidelijking of verdieping van het verhaalde. Een grootsche stof zit hier in een niet geheel bevrijde verbeelding gewrongen, maar in verscheidene passages is de plastiek toch al sterk.

Na deze beide gedichten is De Rattenvanger van Hameln een inzinking, een intermezzo misschien, maar juist dat is dan te betreuren, bij zulk een rijk motief, voor bepaalde kanten waarvan Moks talent ongetwijfeld de geschiktheid bezat. Het gedicht, evenals Exodus in strofen geschreven, die verder niet veel verschillen van de verzen van het Kaas- en broodspel, is korter dan de andere, maar ook korter dan de stof verlangt. En alle deelen van het gegeven zijn daar op tekortgekomen: de hongersnood, de beklemming van de rattenplaag, de verwoesting, de magie van den rattenvanger en zijn fluit (curieus hier de associatie met Boutens p i j p e n van den dood in den regel: dat alle leven tot den dood bekoort), de paniek, het van overal opdagen der rissen ratten, het hals over kop in den dood tuimelen der begoochelde massa's, dan het meevoeren van de kinderen en de beklemmende vrees, waaarhéén, hun raadselachtig verdwijnen, de vreemde leegte daarna, van dat alles, en daarmee van de gansche betoovering, is veel te weinig tot zijn recht gekomen, en Mok had er veel meer van kunnen maken als hij het breeder en grooter opgezet had, wat hij nog altijd zou kunnen doen, want dit gedicht is maar een schets van wat er van te maken was. Ook in Brownings Pied piper of Hamelin, dat als kindervertelling is gedicht, missen wij de demonie van het motief; maar hier is het geheel vervaagd en vervlakt, en ook de versvorm zelf heeft daaronder geleden en verraadt een te zwakke inspiratie, men merkt hier meer dan in de andere gedichten de zwakke regels die een krachtiger epiek anders verdraagt, men treft er vaker de zwakke rijmen aan die ook in de andere gedichten wel voorkomen, de vele enjambementen verslappen den bouw, en de welsprekendheid waartoe Moks werk kan inzakken, dreigt hier meer dan tevoren (al kan juist deze zich

ook verinnigen, zooals in de meditatie over de rust der dooden in de derde strofe). Het is jammer, dat wij hiermee geen Hollandschen rattenvanger rijker zijn geworden.

In elk der drie gedichten is de massa, tot zelfs in haar gewelddaden, passief, zonder besef van bedoeling, zonder overtuiging en bezieling, bevangen in een slaafsch volgelingschap. Zoo komt de vraag op, hoe Moks verbeelding zich zou realiseeren, als hij zich waagde aan een bewuste massa, aan het Joodsche volk in de verstrooiing, zijn vervolging, den strijd om behoud en herwinning van zijn bezieling, den strijd tusschen macht en geloof - maar die stofzoo breed en grootsch, zoo tragisch en uitgebreid tegelijk, zou haast niet meester te worden zijn, en een mislukking ware vergeeflijk. Maar wellicht kon hij erin slagen het gegeven tot een episode te beperken en het dan zijn eeuwigen achtergrond te geven, zooals het in het Kaas- en broodspel reeds eenmaal is gelukt. Uit de enkele religieuze regels in zijn werk valt echter niet op te maken, of met zijn pessimistische beschouwelijkheid ook genoeg geloofsvervoering en Joodsch besef samengaan, om zulk een vermetel ondernemen aan te kunnen.

Moks lyriek, verzameld in Verloren droomen, is als een bewijs uit het ongerijmde voor zijn epischen aanleg. Geen dezer gedichten haalt die verbeeldingsvlucht die in zijn beste epische werk bereikt is. En tegelijk treft ook hier het gemak, waarmede zijn vers lijkt te ontstaan, en dat licht aanleiding geeft tot een welsprekendheid zonder poetische concentratie; wanneer deze welsprekendheid in een langer gedicht op adem kan komen, kan zij zich ontplooien en wordt de verbeelding, evenals in een betoog de gedachtengang, als het ware stelselmatig in steeds breeder concentrische cirkels opgevoerd, een spiraalwerking waarmee vooral het Kaas- en broodspel gekenschetst kan worden. Geheel en al billijk schijnt dit oordeel niet, want kenden wij zijn epische gedichten niet, men zou ongetwijfeld met vreugde een talent in deze lyrische poëzie begroeten. Maar toch heerscht hier voortdurend die vaagheid van uitdrukking, waardoor zijn verzen zoo egaal, zoo mistig worden, een mist waar verre lampen vergeefs doorheen te schijnen trachten. Jarenlang heeft Moks poëzie, uit de tijdschriften bekend, dat grijze karakter vertoond, die eigenschap van een vloeistof die nooit kristalliseeren wil, dat

onbestemde dat zijn verzen met een onvoldane herinnering weer dadelijk aan de vergetelheid deed prijsgeven. In een breed veld der verbeelding heeft hij met zijn epische poëzie opeens die bezwaren op waarlijk verrassende wijze kunnen overwinnen. Zijn lyriek echter heeft bijna altijd nog dat vervagende, die soms branderige, soms gelaten druilerigheid, en zij is van een gemakkelijke toegeeflijkheid waardoor geen vaste vorm ontstaat. De lange duur van het epische gedicht maakt, dat men de zwakte der vage regels er in minder gewaar wordt. Zijn gedichten hebben altijd wel iets te zeggen, als een mensch die genoeg gedachten heeft om een aantal uitspraken over het leven te doen, die het aanhooren en het overdenken waard zijn. Maar hij zegt het zoo mat, en de gedichten, waarin zijn stem klemmender wordt, zijn te tellen. Het leed, de lust, de vergankelijkheid, de verlatenheid, de berusting, met dezelfde gesluierde stem is er sprake van. Daaruit hoeft echter niet te volgen, dat hij zich nu maar uitsluitend aan de epiek moet wijden; het is mogelijk, dat die epiek hem in staat stelt mettertijd ook de zwakheden zijner lyriek te overwinnen. Want de aard van zijn eigen kunnen zal hem door zijn epische gedichten ongetwijfeld duidelijker bewust geworden zijn.

Het schrift aan den muur
Door Dr M. van Blankenstein

De belangrijkste gebeurtenis van den laatsten tijd is de aanslag te München geweest. Het is de eerste daad van gevaarlijke opstandigheid in het Derde Rijk. Het regime is erdoor geschokt. Het was een onlogisch maar veel geuit vermoeden, dat deze daad te vergelijken zou zijn met den brand in het rijksdaggebouw, en door de leiders van het nationaal-socialisme zou georganiseerd zijn. Als verklaring was het heel onwelwillend bedoeld. En toch was het, voor het regime, veel gunstiger dan hetgeen in werkelijkheid zal zijn gebeurd.

Vele uiterlijke omstandigheden pleiten tegen een opzet van hooger hand. Hitler is ternauwernood ontsnapt. Zouden de zijnen zijn kostbaar leven hebben gewaagd door te vertrouwen op de nauwkeurigheid van een wekker in een helsche machine, die geen kwartier te vroeg had mogen afloopen? Het was een bizarre gedachte, dat de partij zelf voor den aanslag de plek gekozen had, die heilig is in haar herinnering, en als tijdstip het gewijde oogenblik van de herdenking van den opmarsch naar de Feldherrnhalle. Het moge waar zijn, dat de leiders van het Duitsche nationalisme niet zuinig zijn met menschenlevens; zou men echter bij voorkeur de levens van de oude strijders der partij, die ter onderscheiding van alle anderen voor deze eere-bijeenkomsten met den Führer worden uitgenoodigd, opgeofferd hebben voor een demonstratie?

De omstandigheden waren ook zoo heel anders dan bij gelegenheid van den brand in het rijksdaggebouw. Toen zat het bewind nog niet in het zadel. Hindenburg stond aan het hoofd van den staat, en wenschte, dat de wettigheid zou worden geëerbiedigd. Men had rekening te houden met zijn wil en zijn gevoeligheden, en hij hield ervan zich te beroepen op den eed op de grondwet, dien hij als president der republiek had afgelegd. Men had toen een voorwendsel noodig voor het

begin van de terreur. De lijsten van hen, die gevangen zouden worden gezet, onmiddellijk nadat het voorwendsel geschapen zou zijn, lagen klaar. Men ging, zoodra de brand uitgebroken was, zonder verder een oogenblik te verliezen, volgens die lijsten aan het werk. Het was direct duidelijk waarvoor de brand had moeten dienen. En weinigen hebben in twijfel verkeerd, ook al had men toen niet, gelijk nu, een voorbeeld van dergelijke provocatie. Goebbels en de zijnen trokken uit het gebeurde alle partij. Zij schroomden niet te laten blijken, hoezeer de brand in hun kraam te paskwam. Met het vinden van een dader zat men niet verlegen. Den armen sukkel Van der Lubbe had men reeds bij de hand. Dat was toen nog niet zoo gemakkelijk als nu. Er was iets dat op rechtspraak leek in Duitschland overgebleven. Andere slachtoffers die men uitgekozen had, kreeg men niet veroordeeld, doordat zij bij hun verstand waren en zich, in een openbaar proces, tegen een al te zorgeloos opgestelde aanklacht konden verdedigen. Het spel was uitermate doorzichtig, en omdat het toen zoo doorzichtig was, heeft men gemeend, nu een herhaling beleefd te hebben. Ik wil niet zeggen, dat deze aanslag ondoorzichtig is; zijn doorzichtigheid is echter van heel anderen aard.

Ook van iets anders heeft men gesproken. De gestapo zelf zou den aanslag op touw hebben gezet. De geheime politie van de Russische tsaren heeft daarvan historisch voldoende opgehelderde voorbeelden geleverd. Zij placht daarmede van tijd tot tijd haar onmisbaarheid te bewijzen. Dat bewijs was haar af en toe een grootvorst waard. De betrekkingen tusschen gestapo en Hitler zijn echter van heel anderen aard dan die der Russische ochrana tot het keizerlijk huis. En de gestapo heeft het waarlijk niet noodig haar onmisbaarheid op zoo gevaarlijke wijze te demonstreeren. Hitler erkent die; hij weet, dat zijn regime zonder de gestapo niet lang bestaan zou. Nu de oorlog is uitgebroken, is de gestapo meer dan ooit de zuil geworden, die het gebouw van het nationaal-socialistisch bewind draagt. Zij heeft niet slechts op opstandige stroomingen in het volk, maar zelfs op machtige groepen in het leger te letten. Als de gestapo een schijnaanslag op Hitler zou hebben gepleegd die zoo heel erg dicht bij een werkelijken aanslag kwam, en als zij daarvoor al wat de partij het heiligst is en de

levens van de dierbaarsten onder de partijgenooten zou opgeofferd hebben, dan ware dat een blijk van opstandigheid van de gestapo zelf. Het is mogelijk, zelfs waarschijnlijk, dat in de gestapo anti-Hitleriaansche elementen verscholen zitten. Wanneer zij - wat ook weer niet onwaarschijnlijk is - deelgenomen hebben aan den aanslag, hebben zij zeker niet gehandeld in opdracht van het lichaam waar zij deel van uitmaken. Van medeplichtigheid aan een dergelijke daad tegen den Führer mag men Himmler en zijn waarlijk getrouwen niet verdenken. De aanslag is een uiting geweest van vijandigheid tegenover het systeem. Theoretisch beschouwd komen vele groepen daarvoor in aanmerking. Want er heerscht groote verbittering in het Derde Rijk, een verbittering waarvan de aanslag zeker niet de laatste of ernstigste uiting zal blijken. Het pijnlijke van het gebeurde voor het bewind is juist, dat het onmogelijk anders te verklaren is dan als demonstratie van de verdeeldheid in het Rijk, die de Duitsche propaganda met zooveel klem pleegt te loochenen. Het kan niet de daad van een enkeling geweest zijn. Velen hebben moeten samenwerken, voor de aanslag op die plek en op dat oogenblik mogelijk was. Bij duizenden zijn dan ook verdachten in hechtenis genomen. Maar de hoofdschuldigen heeft men niet gevonden, hoe klein de kring ook zijn moge van degenen, die er voor in aanmerking komen. Iedere week die voorbijgaat, zonder dat men het Duitsche volk op waarlijk overtuigende wijze de echte schuldigen kan presenteeren, maakt het geval beklemmender, ja verlammender voor het regime. De angst moet zich uitbreiden in zijn gelederen. Want wat is geschied kan wederom geschieden, zoolang de oorsprong ervan niet goed is blootgelegd. Dat beseft ook het Duitsche volk. Men heeft allerlei gezegd, om den aanslag te verklaren. De eerste reactie op den aanslag was ronduit dom: De Engelsche Secret Service heette de schuldige. Nu kan men Churchill ervan betichten de Athenia te hebben laten torpedeeren, zonder een enkelen Duitscher daardoor te verontrusten. Iets anders echter is het, als men het Duitsche volk ervan tracht te overtuigen dat de hand der Engelschen reikt tot in den Bürgerbräuhaus-Keller, te midden van Hitler en zijn uitverkorenen. Als de Secret Service daar een aanslag kon voorbereiden, wat in Duitschland is dan nog veilig voor zijn geheimzinnige macht? Men

heeft deze beschuldiging dan ook maar heel kort gehandhaafd. Het was duidelijk, dat men naar een ernstiger verklaring van het gebeurde zoeken moest. Dat was vooral te noodzakelijker, omdat zij die dezen aanslag hebben kunnen plegen, in staat zijn Hitler ook elders te bereiken. Ieder van de gehate leiders van het regime - en daartoe hoort in de eerste plaats Himmler zelf - wist nu, in hoe groot gevaar zijn eigen veiligheid was.

Toen heeft men zich niet meer met de gebruikelijke praatjes opgehouden. De communisten mochten het dezen keer niet hebben gedaan. De Joden heeft men er niet van willen beschuldigen, omdat dit het onderzoek in een verkeerde richting zou hebben geleid. Een oogenblik nog heeft men beweerd, toen de dader maar niet te vinden bleek, dat de aanslag reeds in vredestijd, in Augustus, was voorbereid. Dan moest het inderdaad moeilijk zijn, de sporen van den opzet te vinden. De bewering was echter een dwaasheid. Men heeft zelf medegedeeld, dat de bom door een uurwerk, dat op 9.22 uur gezet was, tot ontploffing was gebracht. Het was dus een helsche machine van het wekker-type geweest. Er is geen wekker, die men 2½ maand vooruit op een bepaalde minuut zetten kan, die dan al dien tijd loopt, en vervolgens trouw zijn plicht doet. Een op afloopen gezette wekker vervult gewoonlijk binnen 12 uur zijn taak. Men kon met een dergelijk verhaal slechts bewerken, dat het groote publiek in zijn medewerking verslapte. Immers, was de opzet van zoo ouden datum, dan was het nutteloos zich het hoofd te breken met verdachte verschijnselen van de laatste dagen en weken.

Dit bezwaar moest worden opgeheven. De overheid richtte zich tot het volk met de vraag, of men iemand aan de radio zijn teleurstelling had hooren uiten over het spoedig einde van de rede. Dit immers kon een man zijn, die geweten had van hetgeen te wachten stond, en dus medeplichtig was aan de voorbereiding. Uit deze vraag kon het publiek opmaken, als hoe hopeloos de politie-autoriteiten zelf hun zoeken beschouwden. Sedertdien heeft men ook niets anders meer gehoord, dan gefluister over arrestaties bij duizenden, van tastenden aard, en zonder eenig bepaald resultaat. Men heeft het middel niet gevonden het volk en zich zelf gerust te stellen. De geheimzinnige vijanden liepen nog vrij rond. Hun on-

vindbaarheid bewees, evenals de aanslag zelf, hun macht. Er moest iets op gevonden worden. Toen vernam men van de bekentenis van Georg Elser, een vrij poovere figuur, die den aanslag met voor hem zeer merkwaardige technische vaardigheid zou hebben voorbereid. Is hij een nieuwe Van der Lubbe? Hem vond men alléén. Hij zou echter gehandeld hebben in opdracht van Otto Strasser, den broeder van Gregor Strasser, zeker de merkwaardigste figuur onder de, op 30 Juni 1934 vermoorde nationaal-socialisten. Gregor Strasser was de groote theoreticus geweest van het nieuwe geloof, een man, die eens als mededinger naar de leiding in aanmerking is gekomen. Tegen het primitief leiders-genie van Hitler had hij niet opgekund. De partij was, onder de leiding van Hitler en zijn medewerkers uit den eersten tijd, ver afgedwaald van zijn idealen als intellectueel. Hij had zich van den voorgrond teruggetrokken, en leefde als apotheker te Berlijn. Maar op 30 Juni 1934 wist men hem te vinden, gelijk zoo menigeen, die Hitler of zijn paladijnen in het verleden in den weg had gestaan. Zijn broeder Otto, feller natuur, intellectueel radicaal in de partij en daarom tegenstander van de richting, waarin Hitler haar leidde, was bijtijds naar het buitenland gevlucht. Daar zou hij jaren lang te Praag asyl vinden en tevens middelpunt zijn van het Duitsche bewind vijandig gezinde emigranten van allerlei oorsprong. Na den val van Praag ontkwam hij naar Zwitserland, en uit Zwitserland ging hij verder naar Parijs of Londen. Waar hij bij vijanden kwam van het Duitsche regime was hij welkom, omdat hij in de ballingschap nog nuttige betrekkingen onderhield met Duitschers in belangrijke posities; vooral ook met leden van het oude officierscorps.

Het lag voor de hand dat men Otto Strasser beschuldigde, de voornaamste aanstichter te zijn tot de daad. Strasser heeft iedere betrekking tot de daad bestreden. Hij, van zijn kant, beschuldigt Himmler. Er is geen reden, Strasser niet te gelooven, wanneer hij ieder aandeel in de daad loochent. Evenmin echter is er reden hem wel te gelooven, als hij zelf een bepaalden aanstichter aanwijst.

De Duitsche overheid beging een slimheid: Toen zij de bekentenis van Elser bekend maakte, deed zij tegelijkertijd mededeeling van den menschenroof, gepaard met moord, op

Nederlandsch gebied, waarvan, met twee anderen, de Engelsche majoor Stevens, en de Engelsche ex-kapitein Payne Best het slachtoffer waren geworden. De gestapo was erin geslaagd, met voorspiegeling van vredesonderhandelingen, dit gezelschap naar de grens te lokken. Het is mogelijk, dat de eerste besprekingen van Duitschen, militairen kant te goeder trouw zijn gevoerd. Het is immers niet waarschijnlijk, dat agents provocateurs, als onderhandelaars optredende, hun trouw aan Hitler zouden betuigen. Het is zeer wel mogelijk, ja, het is zelfs waarschijnlijk, dat de onderhandelingen verraden zijn, en toen door de gestapo zijn gebruikt om den, bijzonder door haar gezochten majoor Stevens in handen te krijgen. Men moet aannemen, dat zij slechts zijn lijk van Nederlandsch gebied heeft ontvoerd. Maar toen dit was geschied kon de vermelding van deze ‘arrestatie’, in uiterlijken samenhang gebracht met de bekentenis van Elser, den schijn wekken alsof er ook innerlijke samenhang tusschen de gevallen bestond. Die echter ontbrak volkomen.

De samenzwering, dat is nog mijn overtuiging, is op touw gezet door een der groepen die in de partij zelf vijandig staan tegenover het regime. Alleen lieden, die niet slechts onverdacht waren, maar in een goeden reuk stonden van betrouwbaarheid als leden der partij, hebben zoo vaak als noodig was, en zoo rustig als noodig was, kunnen doordringen tot de plek, waar de helsche machine is geplaatst. Het Duitsche publiek gelooft in de ‘alte Kämpfer’ als de daders. Doodsvijanden heeft het regime echter vele. Men vindt die ten eerste overal in Oostenrijk en onder de Oostenrijkers. Het is voor het regime moeilijk, onder hen vrienden van vijanden te onderscheiden, omdat onder de felste haters vele lieden zijn, die Hitler vroeger met evenveel vuur hebben aangehangen. Bijzonder verbitterd zijn de Tirolers, die, verdreven uit hun geboorteland, zich door het regime aan de Italianen verraden achten. Gevaarlijk felle, nieuwe en daarom onbekende vijanden heeft Hitler ook onder de Balten, die hij, op aandrang der Russen, heeft laten overbrengen naar het Rijk. Dat zijn lieden die, uit een voortreffelijke sociale positie, uit een stoffelijk en geestelijk aangenaam bestaan weggerukt zijn, en tot ontwortelde paupers zijn gemaakt, met een zeer onzekere

toekomst, omdat de door hen bijzonder gehate en verachte bolsjewiki het zoo wilden.

Gevaarlijker echter zijn de vijanden, die er in Duitschland steeds zijn geweest, of die in de laatste jaren ontstaan zijn. Ik zal ze niet allen opsommen. De onschuldigsten zijn de sociaaldemocraten, die zoo weinig weerstandsvermogen tegen het nationaal-socialisme bleken te bezitten, en die veelal hun kinderen niet aan de suggestie ervan hebben vermogen te onttrekken. Gevaarlijker zijn de geheime communisten, die innerlijk ontoegankelijk zijn gebleven voor het systeem, maar die zich voor den schijn daarbij hebben aangesloten. Duizenden hunner hebben zich gehaast om in de gelederen der nazi's te worden opgenomen, toen deze daarvoor nog openstonden. Zij vonden er een atmosfeer, die hun heelemaal niet vreemd was. De radicale elementen in S.A. en S.S. stonden in opvattingen niet ver van hen af. Menigmaal is moeilijk te zeggen geweest, wie het meest van de anderen overnam, de extreme nazi's of de ‘bekeerde’ revolutionnairen van links. Hun haat tegen het regime viel samen met den wrok van de echte nationaal-socialisten van de richting-Röhm, die onderworpen waren nadat hun leiders op 30 Juli 1934 waren uitgeroeid. De communisten voelden zich goed opgeborgen in de S.A., en waren overtuigd, dat zij daar rustig de komst van het goede oogenblik konden verbeiden. Het is zelfs voor de ingewijden heel moeilijk, deze ‘biefstuk’ genaamde partijleden - van buiten bruin, van binnen rood - van de echte nazi's te onderscheiden.

Deze communisten hebben waarlijk geen innerlijken vrede gesloten met het regime, sedert dit met Moskou zich heeft verzoend. Voor hen is de stap van Moskou een list, om te zekerder het fascisme ten gronde te richten. Zij beseffen de mogelijkheden, die hun revolutie daardoor heeft gekregen, in het bijzonder tegenover het gehate regime in Duitschland. De instructies uit Moskou van de komintern zijn ook niet veranderd. Zij moedigen de volgelingen in de bruine gelederen aan, hun strijd, die nu in het kritieke stadium gekomen is, uit alle macht voort te zetten.

Er zijn nog andere vijanden van het regime, die verbitterder zijn dan ooit. In de gelederen van de geloovige christenen, protestanten en katholieken, waarin naast veel onverzoen-

lijkheid ook veel aarzeling was en bewondering voor de kracht van het systeem, is veel minder aarzeling gekomen sedert Hitler zich met Moskou, den aartsvijand, heeft verbonden. Vele burgerlijke elementen in Duitschland, vooral in industrie en bankwezen, hebben met ontzetting de verbroedering gezien met de gevreesde bolsjewiki. Hebben zij Hitler niet met hun geld en invloed aan de macht geholpen, juist omdat zij van hem beschutting tegen het roode gevaar hebben verwacht? De groote grondbezitters, in het bijzonder in het Oosten des Rijks, wier belangen Hitler zoolang trouw heeft gediend, weten nu wat hun te wachten staat, als de koers van het oogenblik wordt voortgezet. Zij zijn op machtige posten vertegenwoordigd in het leger. Er was een tijd, dat de hoogste aanvoerders van de strijdkrachten des Rijks in staat waren, een zeker tegenwicht te vormen tegen de macht van de wilde lieden, die nu het hoogste gezag in Duitschland uitoefenen. De meesten hunner zijn van hun posten verwijderd. Von Schleicher is vermoord, Von Fritsch is gesneuveld onder omstandigheden die hij op zijn minst had kunnen vermijden, als een diep ontmoedigd man. Maar in den oorlog zijn het niet enkel meer de hoogste aanvoerders, die het lot van land en regime in handen hebben.

Het wemelt dus in Duitschland van verbitterde groepen en individuen. Daaronder moeten degenen, die verantwoordelijk zijn voor den aanslag, worden gezocht. Het karakter en de omstandigheden van de daad geven een aanwijzing. Daaruit sprak de wensch het nationaal-socialisme te treffen, juist daar waar het, voor het eigen gevoel van den dader, het pijnlijkst getroffen kon worden. Wie het er enkel om te doen was Hitler, met of zonder zijn paladijnen, te dooden, had allicht een gemakkelijker en zekerder methode gekozen dan de romantische aanslag in het Bürgerbräuhaus, die zooveel kansen van ontdekking en van mislukking opleverde.

Wat er in den Bürgerbräuhaus-Keller is gebeurd, en vooral het voorspel en het naspel er van zijn voor Hitler en de zijnen erger dan een verloren veldslag. Zij hebben het niet geheim kunnen houden, en evenmin hebben zij het publiek de propagandistische geruststelling kunnen toedienen van een, al dan niet gefingeerde, opheldering. Zij staan tegenover een feit,

waarmede zij niets hebben weten aan te vangen, en dat, hoe men het keert of draait, van gevaarlijke verdeeldheid, in het land niet alleen maar vooral ook in de partij, getuigt. Er zullen niet veel Duitschers zijn, die niet een, aan zekerheid grenzend vermoeden koesteren, wie de aanslag hebben beraamd en uitgevoerd. Zij weten ook dat het regime zelf daarover niet in twijfel zal verkeeren. Deze aldus bekende vijand echter is onzichtbaar, ontastbaar, onvindbaar. Ook deze revolutie heeft zijn Scarlet Pimpernel; wellicht zelfs een heele reeks daarvan.

Men heeft er tenslotte niets anders op geweten, dan een nieuwe Van der Lubbe als schuldige te ontdekken. De gestapo is zich echter zeker bewust, dat het Duitsche volk niet gelooft, dat deze daad door één man zou kunnen gepleegd zijn. Daarom wordt Otto Strasser als organisator van de daad aangewezen. Deze aanwijzing lag, zooals gezegd, voor de hand. Hij is een der gevaarlijkste Duitsche tegenstanders van het regime buiten Duitschland. En hij heeft den moord op zijn broeder te wreken. Otto Strasser ontkent zijn aandeel in de daad. De gestapo is verantwoordelijk, zegt hij op zijn beurt. En hij vertelt tegelijkertijd, dat hij zelf vele aanhangers heeft in de gestapo. Dat laatste is zeker waar. Vele oppositioneele groepen hebben toegang gevonden tot die organisatie. Hieruit ziet men reeds, hoe onafzienbaar de mogelijkheden voor een complot in Duitschland zijn. Geen wonder, dat het onderzoek vastgeloopen is, en men een uitweg heeft gezocht in algemeene beschuldigingen, waarbij die, welke tegen de beide uit ons land ontvoerde Engelschen zijn uitgebracht, bijzonder dwaas zijn, omdat de feiten reeds het onmogelijke van de aantijging hebben onthuld. De tegenwoordigheid van een Nederlandsch officier, ter controleering van de twee Engelschen, opdat op ons gebied niet tegen de Duitsche regeering samengezworen zou worden, is een afdoende tegenbewijs.

Critisch bulletin

Over Henriëtte van Eyk
Of de strijd met het episch tekort

Er is in het dreunend drenzen van het harmonium door de Zondagochtendstilte der Hollandsche steden iets dat den houtworm aantrekt. Maar wie let na den psalm van David op het houtmolm op den grond?

Men bewondert òf haat den dictator, maar waar is het objectief oog, dat ziet, dat er knieën in zijn broek staan en de plooi er in ontbreekt? En als het paard van den generaal verkouden is op den morgen van de parade, wie zal dan den hoogen rijder durven raden, het gewicht van zijn kaplaarzen en vijftig jaar stevigen kost over te dragen op den rug van een dier, dat zich prettiger voelt?

Het is een tekort in ons leven, in ons waarnemen en schrijven, dat we het détail enkel, als bijzaak, erkennen; dat we de beteekenis van het domme jongetje op de achterste bank pas op haar verschrikkelijke waarde zullen schatten, als het vóór ons staat en brallend aan zijn ondergeschikten, - de nòg dommere jongetjes van weleer! - een huiszoeking door onze woning gelast; dat we verzuimen de menschlievende hand te drukken, die een kwartier, voordat we passeerden, de bananenschil opnam en in de gemeentelijke vuilnismand mikte; dat we met geestdrift onze nationale verdediging steunen, maar de bacterie miskennen, die onzen dood zal zijn; dat we muizenvallen neerzetten bij de keldertrap, maar 't zachte lachen niet hooren om de derde treê van onderen, die loszit en op kantelen staat. Het is dit episch tekort, dat een bestaan verschaft aan het Engelsche ‘Punch’ en een goed inkomen aan zijn teekenaars.

Het is dit episch tekort, deze overgroote zindelijkheid ten aanzien van door 't leven, door huiskamers en carrières rondslingerende kleinigheden, het is dit te weinig ten aanzien van dit teveel, waartegen Henriëtte van Eyk voor eenige jaren den strijd aanbond, zonder hartstocht of drift, maar met veel ambitie, vrouwelijke speelschheid en Hollandsch nuchteren zin.

Is het niet begonnen onder de scheikundeles, toen ze met twee reageerbuisjes vol akelig spul in haar handen over den drempel de klas in kwam vallen en daarna wekenlang het huis moest houden met een verbonden hand?

Ieder wordt geroepen op zijn uur en op de wijze, welke met zijn aard en aanleg 't beste strookt.

De Hollandsche schilder Van Looy ontwaakte tot schrijver, toen de

sneeuw ‘traag schommelend’ neervlokte op de pleinen en in de waterstraten van Venetië.

Van Eeden werd dichter met negen jaar, toen de allereerste liefde zijn hart om beurten verruimde èn benauwde.

En waarom zou Henriëtte van Eyk, lachend over den drempel getuimeld, dan niet, weliswaar gewond, maar als schrijfster, opstaan midden onder de scheikundeles?

Roeping en bekeering vragen stilte en inkeer. En 'n niet ernstig gewonde hand lijkt wel 'n prettige ziekte ter voorbereiding van 'n mild en blij genezen in den humor...

Blaise Pascal vond de roulette uit, toen hij op 'n nacht van de kiespijn niet slapen kon. Henriëtte van Eyk ontdekte het episch tekort, toen ze, tusschen klucht en drama in, het ‘practicum’ binnentuimelde in een lucht van zwavelwaterstof en chloor, en een week of wat den tijd kreeg om er over na te denken.

Ze las sprookjes: het eenige kinderspeelgoed, dat niet veroudert naarmate we ouder worden, maar dat met ons meegroeit, als we het daartoe de kans geven.

De sprookjeswereld is niet uitsluitend en bij uitstek de wereld van het kìnd. Het is de wereld van het aandachtig s c h o u w e n , van het aandachtig en onbevooroordeeld z i e n .

Het is de wereld van het kind en van den kluizenaar, van den eenvoudige van geest en van hen, die het haardvuur niet uitsluìtend waardeeren om de warmte, die het uitstraalt bij een bepaald minimum aan kolen en hout. Het is de wereld van hen, die niet aarzelen om de bloem te laten staan, die ze plukken in den geest! In hoeverre onderscheidt het sprookje voor groote menschen, Van Eeden's ‘Kleine Johannes’, zich van andere sprookjes, die men meer in het bijzonder voor kinderen bestemd meent?

Voor zoover het een sprookje is, in niets. En dus slechts in zooverre, als het... géén sprookje is.

‘Het heeft veel van een sprookje, mijn verhaal, maar het is toch alles werkelijk zoo gebeurd,’ leidt Van Eeden zichzelf in.

Doch is dat ‘maar’ niet juist een eerste vereischte voor een sprookje; is immers de ‘echtheid’ óók bij sprookjes niet de voornaamste toets, het eerste merkteeken?

Nergens is ‘de Kleine Johannes’ zoo echt een sprookje als daar, waar het verhaalde onmiskenbaar echt gebeurd is.

Johannes moet school blijven. Hij zit alleen in de klas. ‘De meester was weggegaan en had de deur hard toegeslagen.’ IJverig schrijft hij aan zijn strafwerk. Maar dan komt er een muisje langs den muur geloopen. Het wipt op zijn bank en kijkt hem met z'n kleine oogjes heel verstandig aan. ‘Zooiets komt voor! Kan best waar gebeurd zijn!’ zegt de ongeduldige man-op-leeftijd. ‘Maar is het belangrijk?!

Is het interessant?!' Het muisje zegt hem niets, maar Johannes zegt het wel wat. Het is tegenover hem zelfs heel mededeelzaam.

Neen, het sprookje is niet mìnder echt dan de werkelijkheid. Het is... èchter. Door een overmaat aan echtheid doet het sprookje ons het echte van de werkelijkheid verstaan, de echtheid van al dat kleine, dat we anders over het hoofd zouden zien.

Houdt die overmaat aan echtheid onwaarheid in? De kinderen en allen, die mèt hen het sprookje leeren verstaan in eenvoud en geduld, weten van die overmaat de bedoeling en dat die zuiver is en ècht...

'Gabriël', zooals het verscheen, als 'schrift' der 'Vrije Bladen', was het eerste, wat we van haar lazen.

Later heeft ze de historie van het idealistisch zonnestraaltje, dat, gezeten op het paard Saartje, als koning, eindigt, voortgezet en uitgebreid tot een heelen roman, tot 'de geschiedenis van een mager mannetje', dat den strijd aanbindt met dictators en wapenkoningen en dat ondanks veel stumperigs en mislukkerigs z'n menschlievende carrière toch nog tot een blij en grootsch einde brengt.

Maar de indruk, welke dat eerste boekje op ons maakte, - die latere eerste hoofdstukken van dat latere, groote boek, - was te diep en te volledig, dan dat die door wat ook zou kunnen worden uitgewischt. De magere 'Gabriël' der 'Urfassung' week zelfs niet voor een romàn! Een anarchistische jeugddroom werd levend:

'n bom te leggen onder de wereld der burgers, onder die nette, uit stuiverromans, 'goede litteratuur', hofnieuws en een vast inkomen hecht opgebouwde wereld van den Heer en Mevrouw Jansen, die met vreugde kennis geven van de geboorte van hun zoon Jackie, en van den WelEdelGeboren Heer Willem Christiaans, die in het bezit van alle burgerdeugden en met achterlaten van een aardig vermogen zacht en kalm in den Heere ontsliep.

De bom is niet ontploft.

In het drassige Holland ontploffen geen bommen.

De nette Heer en Mevrouw Jansen zijn er op een windstillen Zondagachtermiddag omheen gewandeld, bewonderend, vol waardeering voor de gave, glad geschuurde rondheid van het ding. En zelfs de WelEdelGeboren Heer Willem Christiaans, rustig in zijn met burgerdeugden gecapitonneerde kist den jongsten dag verbeidend, achtte het onnoodig zich om te draaien in zijn graf.

- Dat zooiets hier mogelijk is (nòg mogelijk, nog stéédsmogelijk), is één der grootste Vreugden van Holland! -

Om iets in perspectief, om door iets héén te zien, moet men het zien met twéé oogen, moet men het van twéé kanten zien. Wie zóó ziet, beseft, dat, wat klein lijkt, soms enkel maar veraf is, en dat, wat

groot lijkt, soms enkel maar dichtbij. En wie, zóó ziende, schrijft, zal er op bedacht zijn, het epische tekort naar best vermogen aan te vullen, het kleine te eeren om het groote waard te zijn.

Zooals men een stereoscopische plaat, een stereoscopisch dubbelbeeld op de juiste plaats achter den kijker moet schuiven, wil men één dieptebeeld en geen twee door elkaar heen vloeiende en elkaar verwarrende voorstellingen waarnemen, zoo is het ook met de kleine 'Gabriël' gesteld en met al de volgende boeken van Henriëtte van Eyk tot en met de groote en definitieve 'Gabriël' toe.

Haar lezende, moet men in de geest met twee oogen leeren zien op den juisten afstand. Voor éénoogigen en geestelijk loenschen blijft de lectuur van haar boeken zonder vrucht.

Wie in een kordaat officier enkel een indrukwekkend stuk weermacht vermag te bewonderen en niet tegelijkertijd den liefhebbenden zoon van een eerzame weduwe met een thee- en koffie-agentuur, zal zeker verzuimen de noodige eer te bewijzen aan 'de Kleine Parade' en blind blijven voor den ondeugenden glans eener 'Intieme Revue'!

'Er was eens een onschuldige, magere zonnestraal, die op een warmen voorjaarsdag voor het eerst naar de aarde mocht. Dagen en dagenlang had ie in de hemelruimte moeten wachten op zijn beurt, en nu wàs hij dan zoo ver, tenminste bijnà. Hij zat op een boomstammenbank en keek nog eens over het glooiend grasveld omlaag, naar de korenvelden, waar hij was opgegroeid.'

Zoo begint 'Gabriël' in de definitieve lezing. (De eerste 'Gabriël' is, met de correspondeerende, eerste hoofdstukken vergeleken, op drie regels één regel beknopter!) En zoo zou iedere geschiedenis van een jongeling, die om het ver te brengen de wijde wereld in trekt, wel kunnen beginnen - op twee, drie 'maars' na!

Het eerste 'maar' geldt den hoofdpersoon, die eigenlijk geen jongeling is, maar een magere zonnestraal; het tweede 'maar' de 'boomstammenbank', welke in haar concrete samengesteldheid uit den 'simpelen' stijl valt van zoodanig romantisch verhaal eener jeugdig 'draufgängerische' carrière, en het derde 'maar' natuurlijk dat 'had ie', dat door zijn overgroote losheid zelfs geen pas geeft in een stijl, die desnoods nog een 'boomstammenbank' verdraagt.

En dus blijkt reeds dadelijk uit den aanhef, dat dit een verhaal in vier, - in mìnstens vier, - stijlen is.

De eerste stijl is de argeloos erentfeste van 'Jörn Uhl' en 'Frau Sorge', van 'Merijntje Gijzen' en 'de Ravenzwarte'.

De tweede is die van het 'modern sprookje', waarvoor de eerste, 'magere' 'Gabriël' nog kon doorgaan.

De derde is die, welke telkens opzettelijk door de twee eerste heen-

valt: een beheerscht spotten door het gebruik van een verkeerd of van een al te plechtstatig en breedsprakig woord.

En de vierde is die van Henriëtte van Eyk: de spottend plezierige, welke slechts door de drie eerste mogelijk werd. - Heeft men voor een kluchtig schaduwspel ook niet een wand, een hand en een lamp van noode? -

Het is de stijl van het episch tekort. En die komt slechts tot zijn recht, waar dit tekort eerst duidelijk voelbaar gemaakt en aangekondigd is.

Wie de voosheid van een stijl wil aantoonen, moet riskeeren, er doorheen te zakken. Wie demonstreeren wil, dat iets verschillende kanten heeft, moet zich de moeite nemen, er van verschillende kanten omheen te loopen!

Henriëtte van Eyk heeft het litteraire ruimtebeeld met eenige demensies verrijkt. En zoo is er in één boek van haar plaats voor den hemel, als woning van de zon, èn voor de achterbuurt, waar de arme zijn vagevuur en zijn hel beleeft, voor het koningsschap èn voor de revolutie, voor de juffrouw met de bindertjesnachtmuts èn voor de muis achter het behang, voor zonnestraal en modderplas, voor het onbenullig groote èn voor het niet geheel ongewichtige kleine.

'De Kleine Parade' en 'Intieme Revue' zijn eveneens met meer dan één pen geschreven. En ditmaal komt de schrijfster rond voor haar procédé uit door het te doen voorkomen, alsof zij niet zelf schrijft, maar zekere Thérèse Wentinck (met ck!), die in het 'Voorwoord' tot 'Intieme Revue' de schrijfster hautain-weg over haar schouder heen vernedert tot het 'schepseltje', dat haar 'heelemaal overtypt' tegen een kleine vergoeding.

Het leêge leven van nietsdoen zonder vreugde, van weldadigheid zonder liefde en zonder overleg, van brutaliteit zonder meer, zooals dat geleefd wordt door de Thérèse Wentinck's (met ck!) en de gravinnen Knal (van en tot iets anders) kan men beschrijven vanuit de diepte der bewondering, zooals de auteurs van stuiver- en duurdere romans het doen, maar men kan het ook beschrijven vanuit de hóógte, vanuit de hoogte van den preekstoel, zooals Pater Abraham a Santa Clara deed, vanuit de hoogte van de tribune, zooals vóór en tijdens de Fransche revolutie (de gróóte) door de volksredenaars geschiedde, vanuit de wolken van den hoogen idealist, gelijk Tolstoi het deed in zijn 'Opstanding'. Men kan het echter ook beschrijven vanaf den beganen grond, zooals Reuter dat zoo vermakelijk in zijn 'Doorluchtigheidje' demonstreerde.

En van dichtbij ziet men alles het best!

Henriëtte van Eyk ging nog één stap verder en beschreef dat leven vanuit het standpunt zelf van hen, die het leven.

Thérèse Wentinck ziet om zich heen en schrijft, maar door haar oogen kijken de oogen van Henriëtte van Eyk m e ê . Ze staat achter haar, leeft in haar, vuurt haar aan tot het gebruik van alle die allerschoonste stijlbloempjes, tot de openbaring van alle die allerbekrompenste overwegingen. Ja, 't is per slot van rekening zóó, dat Henriëtte van Eyk al schrijvende zeer meesterlijk de ròl van Thérèse Wentinck spéélt, aldus diepte brengend in het vlakke beeld van stuiverromans en modeplaten en het episch tekort aanvullende, waar het 't grootst was:

in de beschrijving van het tot onzichtbaarheid en roerloosheid toe door stuiverromans en vrouwenbladen v e r g r o o t e en v e r p l e c h t i g d e ,

van het tot onzichtbaarheid en verwaarloosbaarheid toe door volksredenaars, omwentelaars en menschheidsvrienden v e r k l e i n d e en v e r g r o o f d e

leven der overbodigen.

Was het Anthony Leeuwenhoek niet, die aantoonde, dat er ook in den mesthoop een opgewekt leven tiert?

In haar aandeel in het met E. de Nève gezamenlijk ‘Aan den Loopenden Band’ verrichte werk, in de op 't eerste oog heel dwaze schetsen ook, welke haar bundeltje ‘Als de wereld donker wordt...’ vullen, in meer dan één hoofdstuk uit de definitieve ‘Gabriël’ glanst ons het klare licht tegen, dat haar al het groote zoo klein doet zien, als het is, en al het kleine zoo groot, als het wezen kan.

Mogen we het noemen?

Mogen we haar den roem afstrijden van 'n heel gràppig schrijfster te zijn, alléén maar grappig, uitsluìtend grappig?

Maar 't is onmiskènbaar, dat door heel haar werk de heldere vlam jaagt van liefde en deernis, liefde tot voor het kleinste, deernis juist mèt het kleinste.

En is het wonder, dat in deze wereld en in dezen tijd die vlam soms tot een giftig en heet groen verschiet?

Is het wonder, dat die vlam zich bij voorkeur zacht knetterend verschuilt in de wereld van het kleine, de wereld van Kersthaas en houtworm, van stempelaars op zolder en bedelaars in kelders?

En dat deze vlam slechts een klein, mager zonnestraaltje vindt om zich blij aan te spiegelen?

FR. VAN OLDENBURG ERMKE

Henriëtte van Eyk, Truus de nachtmerrie E.M. Querido, Amsterdam; f 1.75, f 2.50

Ik heb altijd gedacht, dat een nachtmerrie iets heel griezeligs was, dat tevens een interessant tintje had als je er aan het ontbijt van ver-

telde en voorts een aanknoopingspunt voor zielkundige beschouwingen. Maar ik schijn het mis te hebben, als ik Henriëtte van Eyk mag gelooven. Een nachtmerrie is een paard, een gewoon paard. Wel is waar een paard met eigenaardige gewoonten, als daar zijn op zolders wonen, menschelijke taal spreken en gehuld in een cape in een cabaret verschijnen op zijn achterpooten, maar toch een paard. Wat haar van haar stamgenooten onderscheidt is dat zij vleugels van cellophaan heeft, maar is tegenwoordig niet alles van cellophaan voorzien en kon Pegasus soms ook niet vliegen? Neen, alles wel beschouwd is een nachtmerrie wel degelijk een paard, dat luistert naar de huiselijke naam van Truus.

Echter, dit paard is een uitzonderlijke taak opgelegd. Zij is verplicht 's nachts menschen, die te laat en te veel gegeten hebben uit hun huizen weg te halen en mee te voeren naar het Droomkamp, waar hun nachtrust verstoord zal worden door ijselijke voorstellingen.

Maar deze Truus blijkt van ander hout gesneden te zijn dan haar collega-nachtmerries; zij kan het niet langer aanzien dat de menschen in het nachtelijk uur gefolterd worden en daarom springt zij op eigen initiatief heel anders met haar slachtoffers om. Zij laat hen doen, wat zij het liefste willen. En het zijn de gevolgen van deze opstandigheid die Henriëtte van Eyk ons hier voorzet. Want natuurlijk ontstaan er door dat vervullen van dierbaarste wenschen de raarste situaties. De vervulling van een dierbare wensch loopt nu eenmaal in den regel falikant uit door het merkwaardig verschil tusschen wensch en werkelijkheid. Allerlei onverwachte factoren spelen een rol en daar zit je dan.

Truus houdt er ook een eigen liefste wensch op na. Voor haar is het het toppunt van zaligheid om te trouwen met Jupiter, het stokpaard en dan samen als gewone paarden in een wei met boterbloemen. Maar daar kan niets van komen. Jupiter is geklommen op de maatschappelijke ladder en wenscht niet terug te vallen in het oude paardenbestaan. En Truus weigert steevast een ambtenaarsvrouw te worden.

Tot slot spelen de Opperdroomheer en de Geest van de Zolder nog een groote rol en Truus moet zich voorbereiden op haar nieuwe functie van hoofd van een droomkamp voor alleen maar paedagogische droomen.

Henriëtte van Eyk vertelt deze geschiedenis met haar oude fantaisie en vaardigheid. Wie haar vorig oeuvre gelezen heeft, weet wel zoowat wat hem te wachten staat. Voor wie dat niet doet, is dit ‘Truus de Nachtmerrie’ een aardige eerste kennismaking, want ik voor mij prefereer haar wonderlijke sprookjesachtige geschiedenissen zooals Gabriël, en dan liefst nog de eerste, dunne Gabriël, haar zonder-

linge Kerstverhalen, zooals ‘N.V. De Kersthaas’ en nu weer deze droomentragi-comedie boven haar ‘Kleine Parade’.

C. EGGINK

Stijl en inhoud

Ina Boudier Bakker, Aan den grooten weg P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam; f 3.90, f 4.90

Elk onderwerp is ten slotte goed, dat waaraan mijn tuinman denkt, terwijl hij het pad schoffelt, dat waarover mijn waschvrouw piekert, terwijl ze de wasch opvouwt en dat waarover Ina Boudier Bakker gepeinsd heeft, toen ze dit boek opzette. Maar tot kunst wordt een onderwerp door het hoe en niet door het dat. Ina Boudier heeft steeds belangstelling getoond voor het menschelijk zwakke en voor het menschelijk hulpelooze. Zij tracht dit met aperceptie te zien en al schrijvend te beschermen. Ik denk hier aan haar bundel novellen ‘Kinderen’, aan haar besten roman ‘Armoede’, een jeugdwerk der schrijfster, dat ik nu nog eens ter hand heb genomen. Het is niet de roman van een groot psycholoog, noch die van een voortreffelijk prozaïst, maar het is het boek van een auteur, die verhalen kan, die goed observeert en dit geobserveerde kan weergeven in een lang verhaal. Het onderwerp van dit laatste boek, het is de twee en twintigste roman en het vijf en twintigste boek der schrijfster, wil de strijd om het bestaan van enkele pensionhouders in de provincie uitbeelden, de strijd wordt moeilijk omdat de nieuw aangelegde weg de kansen van het bedrijf vermindert. De groote weg, waar het verkeer langs gaat, is tegelijk als symbool bedoeld van de vervlakking en verwereldlijking van oude intimiteit. Evenwel is er een ander pad, dat de waarlijke grootheid heeft, en dat daarom onvergankelijk is, op een der laatste bladzijden duidt de auteur het aan: ‘Die àndere groote weg, die zich breekt door donkere steegjes, en worstelt in verborgen schuilhoeken en trekt, ongekend en ongeacht - maar der wereld eenig houvast - door alle leven zijn lichtend voor.’ Dit is wel de weg van toewijding en plicht, die de auteur uitbeeldt in de figuren van Groo Sondaal, Corrie en Johannes. Maar deze hoofdpersonen maken niet den indruk reëele menschen te zijn, menschen die wij ontmoeten, menschen met wie wij spreken, die onze huizen in- en uitgaan. De personen in dit boek blijven schimmen in een schemerachtig bestaan, ook Ds. Velders, ondanks zijn suikerpreekje, verbreekt niet de indifferentie der schrijfster tegenover het Christendom. De auteur is blijven praten over personen in plaats van zich in menschen in te denken. Het heeft haar ontbroken aan de fantasie die een innerlijk gezicht en een innerlijk gehoor heeft. Dit is wel de essentieele onvolmaaktheid van dit werk.

Dezelfde wazigheid, onverbondenheid ligt ook in den stijl. Er is stijl en stijl, geen criticus die dit bestrijdt. Elke taal, mits ze echt is, mag er wezen. Ze verkrijgt haar bestaansrecht door haar levende aanwezigheid, dit geldt evenzoo goed voor het Haarlemmerdijksch als voor het patriciërs Amsterdamsch. Elk stylistisch verschijnsel, zij het nu een arabeske van Couperus, een wrong van Huygens, is gerechtvaardigd, wanneer het echt is, wanneer het dus leeft, wanneer het iets zegt, wanneer het waarlijk en waarachtig een expressie is. Dan is elke taal, hoe ze ook reilt en zeilt in haar woorden en zinnen, gezond, of ze gesproken of geschreven wordt, of ze uitzonderingen schept of regels toepast. Dan is ze taal, dan is ze uiting voor het innerlijke en woordelooze leven van den mensch, dan is het ook niet meer zoo erg of er oneffenheden in voorkomen; Vondels taal is, misschien willens en wetens, niet vrij geweest van germanismen. Zelfs bij Hooft zijn er wel eens onschoonheden te vinden, maar hun gezonde taal heeft haar eigen stijl. En elke stijl is eigenlijk nieuw, geen twee Nederlanders spreken of schrijven op dezelfde wijze, de taalvorm, die wij stijl noemen, is als een eeuwig bewogen zee, die nooit en nimmer met bewegen ophoudt en toch nooit op gelijke wijze golft en rimpelt. Het sentiment van den auteur behoeft zich niet te uiten in logisch voldachte volzinnen, een zin kan verhakstukt worden, hij kan uit een poover woordje bestaan, evenzoo goed kan hij samengesteld zijn uit een bloemtros van woorden zooals de trossen van een veelbloemige hortensia, ik denk aan zinnen van Potgieter en van Henriëtte Roland Holst. Maar wat niet kan, dat is een stijl, die niets zegt. Dan heeft hij zijn eigen natuur verzaakt. En wat niet mag, dat zijn stijlverschijnselen, die geen expressie meer zijn, want dan zijn ze onwezenlijk. Het ontbreekt den auteur, die een niets zeggenden stijl heeft, aan bewust of intuïtief taalinzicht, zijn taal is dan een leeg hulsel, een hoes, die flappert en klappert, die geen geestelijk goed meer te dekken heeft. Dan wordt zulk een taal vlak, de woorden verbleeken en het lezen is niet langer een vreugde.

Taal en stijl van deze auteur zijn bij oppervlakkige lezing en bij nauwkeurige analyse slap en onzuiver. De slordigheden von deze taal gaan terug op een onnauwkeurig denken, een niet afvoelen van het onderwerp. Enkele voorbeelden zullen slechts genoemd worden. Waarom een onzuivere metaphoor als: ‘botsingen en ongelukken; die in den geest staan’, wat is een ‘hotel maken’? De tijden van het werkwoord zijn vele malen verkeerd gebruikt, omdat het aanvoelen van het tijdsverband niet precies, niet af is, de gebeurtenissen staan derhalve scheef en wiebelig in het tijdsverband. Verre van mooi zijn constructies, waarin vergelijkingen van ongelijksoortige deelen staan: ‘Kalm is ze geworden, maar ook overlegd scherper,

in plaats van haar opvliegenden drift'. Naar Boudiers stijl zou dus gezegd kunnen worden: 'Hij werd moe in plaats van zijn goede gezondheid'. Wat is eigenlijk de beteekenis van woorden als heenleven, Iepen? Is het laatste een contaminatie van leppen en lepelen? Waarom wordt nalaten geschreven als achterlaten juist zou zijn? Waarom uitwijken als ontwijken bedoeld is?

Nieuwe woorden in de levende taal kunnen verrassend en verrijkend zijn, omdat ze een mogelijkheid tot een nieuwe expressie openen, graag steun ik dan ook het naturalisatieproces van een vreemd woord, dat langzaam aan verhollandscht is en de Nederlandsche taal iets te geven heeft. Maar waarom nieuwe woorden gebruiken, als het oude woord het beter doet? 'Haar kapiteinsweduwepensioen verleven', als verleven hier een germanisme is, dan is het verkeerd opgevat, is het een analogie vorm van verdoen, dan is het een niet zuiver gevoelde nabootsing. De praefixe ver duidt een verandering aan: 'Hij keek naar het verzwerven der vogels', schreef Van Looy, maar verleven krijgt geen toevoeging van beteekenis door dit praefixe. Beter is het dus maar zijn kopje thee te blijven drinken en het niet te verdrinken! Infinitieven worden door de auteur maar al te graag opgestapeld: 'Heel in de vroegte heeft Corrie Groo zien loopen plukken'. Dit leidt tot een verpoovering van de taal evenals de fout der fouten uit alle damesbrieven, het weglaten van het voegwoordje dat, een fout, die ook in dezen stijl gevonden wordt. De inversies zijn het typeerende karakteristiek van Boudiers stijl, ze staan in negen van de tien zinnen. Nu is een inversie iets zeldzaam moois in de levende taal, het is een omgekeerde woordschikking, die de emotie van het oogenblik heeft omgegooid, de zeggingskracht is grooter dan die der oude en regelmatige volgorde, het is een soort nieuwe orde uit de wanorde voortgekomen. Als een klein kind, dat al in volzinnen spreekt, neervalt, dan zal het meteen in een inversie spreken, omdat het geschrokken is. Een emotioneele stijl bezit veel inversies en het is niet toevallig dat het een kenmerk is van den stijl der tachtigers. In de geuzenliederen, in het Wilhelmus zijn de inversies explosies van een diep gevoel; zou vandaag de Wilhelmusregel nog bestaan, als er toenmaals gedicht was: 'Ik wil so bouwen op U', inplaats van het hartstochtelijke: 'Op U so wil ik bouwen'? Maar er zijn ook verhaspelde inversies, doodeenvoudig omdat iemand niet voelt, bij welke zinsdeelen de bepalingen moeten staan, het zijn de inversies en verschuivingen in de opzettelijk onverzorgde taal van Jhr. Joh. van Goerée d'Overflaquée: 'Vrijdag acht en twintig September thuis tot mijn genoegen, de eerste rolpens dit jaar, met roode kool'. Bij Boudier: 'In zijn nog altijd traag werkend gevoel, dringt zich het besef, dat hij iets verzuimd heeft, met een eersten vlijm van jalouzie', waarom

niet natuurlijk weg gezegd: ‘In zijn nog altijd traag werkend gevoel, dringt zich met een eersten vlijm van jalouzie, het besef dat hij iets verzuimd heeft’? Inversies, die geen emotie aanduiden, missen doel. Dan wordt het eenvoudig wat gek om de dingen andersom dan gewoonlijk te zeggen.

Vertellen is ten slotte een groote kunst, Dickens, Fontane, Tolstoy waren grootmeesters daarin. Het is dat wonderbaarlijk gemak van mededeelzaamheid waardoor alles en iedereen een plaats krijgt, waar de stijl verbonden is met den inhoud zooals het lichaam met den geest. Een breedsprakige schrijflust is bij lange na nog geen vertelkunst. Met een spijtig verdriet schrijf ik dit alles neer, want de intentie van Ina Boudier Bakker is goed.

H. Laman Trip-de Beaufort

Symboliek en realiteit
Reinier van Genderen Stort, Rondom een balling N.V. Em. Querido U.M., Amsterdam; f 2.90, f 3.75

Reinier van Genderen Stort behoort allerminst tot de auteurs, die van velerlei drangen bezeten zijn. Hij behoort niet tot de schrijvers, die het leven in al zijn phasen begeeren uit te beelden, hij streeft in het geheel niet naar veelzijdigheid. Zelfs kan men zeggen, dat aan zijn geschriften elke gedachte aan strijd of streven ontbreekt. Van Genderen Stort behoort tot hen, voor wie het een uitgemaakte zaak is, dat de wereld geregeerd diende te worden door een kleine keurbende van schoone geesten, wien alle vulgaire drang naar bezit of macht vreemd is en voor wie het smaken van hoogere genietingen, geestelijke of bijna geestelijke, vrijwel uitsluitend het doel en den zin van het leven bepaalt.

Hij hecht, dientengevolge, groote beteekenis aan de macht der traditie en aan de verfijning der zintuigen, welke hiermede samenhangt, en als nader gevolg daarvan is hij geneigd de waarde van het individu afhankelijk te stellen van afkomst, milieu, ontwikkeling en beschaving, factoren, die, volgens hem, ook de moreele waarde bepalen, m.a.w. voor hem behoort het denkbeeld, dat er ‘rangen en standen’ bestaan en moeten bestaan, volstrekt niet tot de verouderde begrippen.

In hem sluimert, evenwel, de hoop, dat er eenmaal een wereldbestel mogelijk zal blijken, waarin ieder mensch, van welken oorsprong ook, in staat zal zijn, naar de mate van zijn aangeboren gaven, te genieten van het vele ‘goede, schoone en ware’, dat ons het leven te genieten geeft. In zooverre is hij idealist. Zijn overtuiging, dat daarbij de ‘happy few’ den anderen, opkomenden, gereedelijk de helpende hand hebben te bieden om zekere lagere

drangen in zich te leeren overwinnen, verraadt een in beginsel aanwezig democratisch levensgevoel.

Dit eigenaardig en ietwat oudmodisch epicuristisch humanisme, met, van onzen tijd, een democratische schakeering, laat natuurlijk niet na de voorstelling te beïnvloeden, die Van Genderen Stort, ver van het gewoel levend, zich van het werkelijke leven maakt. Zijn wereld is niet een reëele, al vinden er de gebeurtenissen in plaats, die ook de reëele wereld kenmerken; in de boeken van Van Genderen Stort zijn zij anders genuanceerd dan in de werkelijkheid. Dit, echter, is des schrijvers recht. Deze schrijver eigent zich daarenboven grootere rechten toe dan waarop de meeste tegenwoordige auteurs meenen aanspraak te mogen maken: zijn zienswijze grijpt diep in het leven zijner romanfiguren in. Wanneer zij kinderen ter wereld brengen of sterven, geschiedt dit niet zonder goedkeurend of veroordeelend commentaar van Van Genderen Stort. Zijn menschen komen dus niet zoo vrij te leven als dat in de boeken van het meerendeel onzer tegenwoordige schrijvers het geval is. Zij worden geboren, leven en sterven krachtens de wetten, door den schrijver a priori voor hen opgesteld.

In dit gezicht wijkt zijn nieuwe boek ‘Rondom een Balling’ weinig af van het hieraan voorafgaande ‘Het Goede Leven’. Ook hier de kleine, min of meer misdeelde Jodenjongen, Jozef Maanhout ditmaal, die door een kameraad van beteren huize, Melchior Eilander, tot hoogere levensvormen wordt geïnspireerd. Ook hier het samengaan van dit ‘hoogere’ met aanzienlijker stoffelijke levensvoorwaarden.

Jozef Maanhout, de arts, heft op zijn beurt een vervallene en verwordene op naar het begeerde en geïdealiseerde levensniveau, n.l. den krantenschrijver Klaas Pronk, versteedscht boerenzoon, die kostelijke gaven blijkt te ontplooien, zoodra hij zich gereinigd voelt van het troebele in hem.

Maar toch is het geestelijk centrum van dit boek, de meest volstrekte epicuristische figuur, tevens de balling. Melchior Eilander, doctor in de letteren, die alleen aan Pallas en aan Bacchos gelooft en offert, blijkt niet in staat een vrouw gelukkig en tot moeder te maken. Vrijwillig staat hij de geliefde, Berthe, aan zijn vriend Jasper af. Deze Jasper herwint door de liefde van dit meisje de levenslust, die zijn oorsprong, van een melancholischen vader, hem scheen te ontzeggen. Melchior blijft alleen, eerst gelukkig met zijn begeerteloosheid en zijn afgoden, naderhand beseffend hoeveel hij ontbeert, als hij het geluk van Berthe en Jasper aanschouwt, het geluk van Jozef bovenal, die èn het geloof in God èn de bevrediging van een gezin erlangt. De zuster van Berthe, overigens, de in een wild echt bijna verkomen Tonia, wordt tenslotte de verafgode gade van Klaas

Pronk. De drie jonge gezinnen verheugen zich in een gezond, veelbelovend kroost.

De eigenaardigheid van Van Genderen Stort als romancier om alles zich te laten voltrekken naar de plannen, die hij aangaande de Idee in zijn boeken koestert, is in wezen niets anders dan het toegeven aan een neiging tot symboliek. Men kan zijn verhalen niet met geijkte, realistische maten meten. Zoo men dit doet, dan worden zijn vertellingen bijna potsierlijk en de deftige, archaïsche stijl, dien hij bezigt, doet aan als een welgeslaagde parodie.

Er is zeer veel gedwongens, dat eigenlijk symbolisch is bedoeld. Zoo bewoont Melchior Eilander (die naam reeds!) een huis, door een zonderling te Scheveningen gebouwd, met uitzicht op de zee, een soort burcht, met een gothische zaal en geheel ingericht naar de behoeften van een verheven kluizenaar. De onvruchtbaarheid en de geslotenheid van den godsverzaker wordt er mee gekenschetst. Zoo wordt, daarentegen, het kind van Jozef, den tot het Christendom bekeerden Jood, prompt in een kerstnacht geboren. Zoo is er opgang en neergang van alle personen, naar gelang de centrale Idee van den schrijver zulks verlangt.

Men moet over al dergelijke bedenkingen heenstappen, wil men in dit soort boeken het behagen scheppen, dat zij bedoelen te schenken. Men moet er in zien: een idealistische verbeelding van een mensch, die, ver van de wereld en haar gewoel, op eigen wijze, doch gegrondvest op een eeuwen oude cultuur, naar de diepere waarden puurt van het innerlijke leven.

Van Genderen Stort doet dat op zijn wijze en hij verwerkelijkt het in welgekozen bewoordingen. Hij tracht een Idee te belichamen, die niet geheel strookt met het aanzicht van de werkelijkheid en die zich als Idee ook niet geheel belichamen laat. Hiermede is, meen ik, de waarde en tegelijk de beperking van zijn persoonlijkheid in hoofdzaak vastgesteld.

C.J. KELK

‘Verbeelding’ en ‘werkelijkheid’ van Nederlandsche zeehelden

Johan van Hulzen, Witte de With (Van Holkema en Warendorf N.V.; f 2.90, f 3.90); Willem de Geus, Piet Heyn (H.P. Leopold N.V.; f 2.90, f 3.90); J.C.M. Warnsinck, drie zeventiende-eeuwsghe admiraals (P.N. van Kampen en Zoon N.V.; f 2.25, f 2.75).

Eerst in de laatste jaren vindt ook onze historie ter zee meer belangstelling bij onze romanciers. Men kan terzijde laten of hierin al weer ‘berekening’ schuilt, een mee-doen aan een blijkbaar ge-

voelde behoefte: waar vraag is, is aanbod; alleen het feit zij geconstateerd.

Van de beide romans over zeehelden Witte de With en Piet Heyn is die over den laatste zeker de belangrijkste. Johan van Hulzen heeft in zijn verbeelding van Witte de With een fragment van diens leven gekozen en voor ons zeker niet het belangrijkste, n.l. dat van zijn jeugd en Compagnie's jaren (tot den slag bij Duins, den eersten, onder commando van Tromp). Ongetwijfeld bevat de jeugd van Witte de With interessant materiaal voor een roman, doch de titel is nu wat misleidend en gaf ons het recht meer te verwachten, vooral de dramatische jaren van den eersten Engelschen oorlog, met zijn tallooze tegenslagen voor Witte de With, tegenslagen, die in zekeren zin ook door zijn karakter werden bewerkt. Ook daarin ligt interessant materiaal voor een roman en m.i. interessanter dan het nu gekozene - maar ook moeilijker.

Het boek, dat Johan van Hulzen nu over Witte de With schreef, is niet geheel bevredigend en niet enkel om de keuze van de levensvoorvallen, die nu zijn in beeld gebracht. Het is merkwaardig - en ook opvallend, dat de gedeelten over den Mennoniet Witte de With het meest geslaagd zijn, meer dan die over den zeevaarder en vechter.

Willem de Geus toont zich in zijn ‘Piet Heyn’ verre de meerdere van Van Hulzen in zijn beschrijvingen ter zee. Hier is iemand aan het woord, die de zee en het schip en ook den tijd, waarin zijn geschiedenis voorvalt, goed kent.

De schrijver heeft terecht niet het zwaartepunt gelegd op het wapenfeit, dat Piet Heyn tot op onze dagen populair maakte, de verovering van de Spaansche Zilvervloot, een wapenfeit, dat wel veel geld, maar slechts weinig roem heeft ingebracht, en waarop Piet Heyn zelf ook niet zoo bijster trots is geweest. De heeren XIX van de West-Indische Compagnie, voor wie hij als admiraal vocht, hebben hem ook meer met lof dan met geld betaald, trouwens geld won men liever dan dat men het uitgaf en een van de verdiensten van Piet Heyn - en voor onze marine de belangrijkste - is geweest, dat, toen hij daarna in staatsdienst overging, hij aan zijn benoeming als voorwaarde verbond, dat de belangen van schepen en scheepsvolk niet meer werden opgeofferd aan de schrielheid van een bestuur, dat voor deze belangen geen geld over had. Op dit punt legt De Geus terecht den nadruk, daar het Piet Heyn eert als mensch en als admiraal. Zijn geheele boek, dat het leven van den admiraal beschrijft van de wieg tot het graf, laat ons zien hoe Piet Heyn uit eigen harde ervaring en uit aanvankelijke fouten tot deze menschlievendheid rijpte, die zijn nagedachtenis meer siert dan dat ‘zijn naam klein was’.

Men vindt in het boekje, dat J.C.M. Warnsinck voor de Patriaserie over drie zeventiende-eeuwsche admiraals schreef, beiden, Piet Heyn en Witte de With terug. En merkwaardig: met de bloote feiten en de aangehaalde documenten geeft de schrijver ons een veel treffender en dramatischer beeld van de beide zeehelden dan de romanciers hebben vermocht, zeker Van Hulzen... Witte de With staat ons in deze 'werkelijkheid' veel nader, wij kunnen den man, die zoowel zichzelf als anderen dwars zat met zijn lastig, opvliegend, naijverig karakter en zijn misantropische hardvochtigheid, ons veel beter als mensch voorstellen dan zooals wij hem, met dezelfde eigenschappen, in den roman uitgebeeld aantreffen. Maar ook zijn dapperheid komt bij Warnsinck voldoende naar voren, zoodat hem terecht den lof mag worden gegeven, dat hij 'een wacker Cavalier' was. Zijn tekortkomingen en zijn fouten heeft Witte de With door zijn dapperen dood tijdens den zeeslag in den Sont naar behooren afgeboet.

CONSTANT VAN WESSEM

Dom Francisco Manuel de Melo, De strijd in het Engelsche kanaal C. de Boer Jr, den Helder; f 0.95

Drie honderd jaar geleden, in 1639, werd bij Duins de zeeslag geleverd, waarin Maarten Harpertsz Tromp de Spaansche vloot onder d'Oquendo overwon. Ter herdenking van dit belangrijke wapenfeit is thans de vertaling verschenen van De Melo's 'Conflito do Canal de Inglaterra', door dezen in 1660 in het Portugeesch geschreven over dien strijd tusschen de Spaansche en Hollandsche wapenen.

Het is merkwaardig dezen zeeslag beschreven te lezen, door Spaansche oogen gezien, maar objectief en onpartijdig beoordeeld. Aardige trekjes, zooals die over Tromp, wanneer de laster beweert, dat deze slechts zijn kruit verschoot om later te kunnen zeggen, dat gebrek aan munitie hem tot den terugtocht had gedwongen als hij het onderspit dolf, en de Melo zegt: 'Ik vermoed, dat deze opinie slechts een product is van de boosaardigheid zijner tegenstanders', maken het geschrift zeer leesbaar.

Dr. M. de Jong, privaat-docent in het Portugeesch te Amsterdam, bezorgde met hulp van kapitein ter zee J.C.M. Warnsinck de vertaling.

CONSTANT VAN WESSEM

Edelsteenen en kiezels
De zwerftocht van Belcampo N.V. Uitgeversmij 'Kosmos', Amsterdam, z.j.; f 2.25, f 2.90

Het sympathieke van deze reisbeschrijving is de afwezigheid van een bepaalden vorm; zooals de schrijver tamelijk kriskras door de landen,

welke hij bezocht, heentrok, zoo is ook dit boek geschreven: zonder werkelijk ‘verband’, zonder de overweging van een systematicus, die bijvoorbeeld 15 bladzijden voor Florence zou willen reserveeren, tien voor Pisa, twaalf-en-een-half voor Rome en zeven-driekwart voor Napels. Ook krijgt men het gevoel, dat de indrukken zeer frisch zijn; het is, alsof de schrijver deze tijdens zijn reis heeft genoteerd en niet achteraf, toen hij al een tijdlang thuis was. Het voordeel van deze methode (of als zij niet werkelijk is toegepast: deze wijze van schrijven) is, dat elke plaatselijke kleur zijn volle waarde behoudt en dat wij van elk détail op zichzelf kunnen genieten zonder het voorafgaande of het nog komende te kennen. De auteur werpt ons als het ware een hoeveelheid losse, bontgekleurde steenen in den schoot zonder zelf een mozaïek er van te hebben willen samenstellen en voor menschen, die niet erg dol op didactische reisbeschrijvingen zijn, is dit boek aangename lectuur, omdat het zoo ongekunsteld is. Deze ongekunsteldheid ontaardt echter niet in al te simpele naïveteit: zoodra men het boek voor driekwart door is, begint men zich te verwonderen, hoe de schrijver er in geslaagd is één van de thema's waarop dit boek ‘gebouwd’ is (want er is ten slotte een motief, dat al deze losse opmerkingen bij elkaar houdt, er is dus misschien toch sprake van een mozaïek, zij het ook niet van een beeld; dit motief is: het zwerven) te varieeren. De auteur heeft tijdens zijn tocht kans gezien het hoofd boven water te houden door snelportretten te teekenen en de wijze waarop hij de werkzaamheden hiermee verbonden: het werven van een klant, het teekenen, het in ontvangst nemen van het geld steeds weer op andere wijze weet voor te stellen, getuigt van inzicht in de compositie zelfs van ‘vormloos’ werk.

De humor van dit boek, die ongetwijfeld aanwezig is, heeft een eigen toon, zij is bonhomie- en bohémien-achtig, zij is vooral dikwijls ‘langs den neus weg’, maar (en dit is wellicht een bezwaar van elk boek, waarin de ‘zwerverij’ als een al te groote deugd wordt aangeprezen) soms evenzeer gewild, opgeschroefd en flauw; ik noteer de voor mijn gevoel niet zeer leuke, ja bepaald ‘ouderwetsche’ foefjes als: ‘en sliep de heele nacht op rozen en als een er van’ (blz. 137), ‘ik drukte Ina het kostgeld in de hand en de hand’ (blz. 88), mentale krachtpatserij als ‘De natuur had daar eventjes op haar eigen houtje een Rembrandt-tentoonstelling georganiseerd en ik was de eenige bezoeker’ (ik vergis me, dit is geen mentale krachtpatserij doch eenvoudig een déraillement: het landschap in Italië doet aan de Italiaansche schilders denken, zeker niet aan Rembrandt, maar zelfs als we dit den schrijver vergeven, dan nog houd ik niet van schilderijen-tentoonstellingen in de natuur, maar alles is een kwestie van smaak, een ander vindt dit wellicht een treffend beeld, dat

schilder en natuur op zuivere wijze karakteriseert). Een uitlating naar aanleiding van een bezoek aan de Uffizi: ‘En meteen word je vervuld met groote blijdschap, dat er tenminste kerels zijn geweest, die, in plaats van in de gewone prutzooi rond te ploeteren, het eenvoudige ideaal achterna stortten om een doek te beschilderen op een wijze, zooals het te voren niet was gedaan,’ (blz. 129) is in elk geval wèl mentale krachtpatserij, dat soort krachtpatserij, dat zich pleegt te uiten in volkomen holle woorden en leege phrasen, hiermee blijk gevend van algeheele onmacht.

Het is voor den lezer zoo verrassend en pijnlijk, dat naast treffende opmerkingen, zeer geslaagde grappen en een sympathieken toon, plotseling kinderachtigheden opduiken, die men van dezen auteur niet zou verwachten, dat naast zinnen als deze: ‘Ik ging daarna het geweldige kasteel bezien, dat daar al eeuwen en eeuwen den heelen omtrek beheerscht en waarin de kunstenaarsvoetstappen liggen van Dante en Petrarca. Nu liggen de mijne er bij’ (blz. 89), of: ‘Het is natuurlijk minder onaangenaam om een radio te hebben dan een vrouw, die er voortdurend om zanikt’ (blz. 8) de lezer vergast wordt op zooiets: ‘Ook ventte ik in het paleis, waar Lord Byron had gewoond, en waarvan hij de breede trappen gewoonlijk te paard besteeg, daarmee de eerste lift instellend’ (blz. 103).

Losse citaten als deze zijn verschrikkelijk onrechtvaardig, omdat de geslaagde passages hun kracht verliezen en de slechte stukken nog slechter worden, zoodat het werk in zijn geheel in een verkeerd daglicht geplaatst wordt. Het is dan ook noodig bij wijze van compensatie nogmaals te verzekeren, dat deze werkelijke aardige reisbeschrijving, samengesteld uit vele elementen, over een land waarvan men nauwelijks iets nieuws kan zeggen zich gunstig onderscheidt van vele andere, al zijn er dan ook een stuk of wat kiezels tusschen de edelsteenen geraakt.

R. BLIJSTRA

Philosophie en parapsychologie
Dr. P.A. Dietz, Wereldzicht der parapsychologie H. Meulenhoff, Amsterdam; f 2.10, f 2.75

Een nuchter gestemde Hollander zou, bij het lezen van den titel van dit werk van Dr. Dietz, met een kleine wijziging van de opmerking van den heer Kegge, kunnen mompelen: ‘dat is primo een misvatting’. Hij zou er, met andere woorden, ernstig bezwaar tegen kunnen maken dat de parapsychologie, die nog haar bestaansrecht als wetenschap zou hebben aan te toonen, reeds aanspraak meende te mogen maken op het recht een uitlegging te geven van de gezamenlijke resultaten van de exacte wetenschappen en de geesteswetenschappen, en ons een wereldbeeld en een wereldbeschouwing

voor te leggen, met een gebaar van gezag en van innerlijke zekerheid.

Zulke nuchter gestemde, en ten opzichte van de parapsychologie sceptisch gezinde, lieden zijn er nog vele, ook onder degenen die op het gebied der geesteswetenschappen werken, om de natuurwetenschappen nog buiten beschouwing te laten. Voor hen is de parapsychologie, zoo niet een fraai verkapte en bedenkelijke belangstelling voor ziekelijke of bedriegelijke rarigheden, dan toch een, nog nauwelijks als wetenschappelijk te beschouwen, onsamenhangend en onsystematisch onderzoek van op zijn hoogst twijfelachtige verschijnselen.

Er zijn er nog velen wien het blijkbaar ontgaat dat dezelfde wetenschappen die zich van al het abstracte en denkbeeldige afkeerden, om zich uitsluitend bezig te houden, exact bezig te houden, met de eenig gegevene werkelijkheid, de stof, achter die stoffelijke werkelijkheid gestuit zijn op datgene wat zij als onwaardig voor hare onderzoekingen hadden beschouwd, den geest, de geestelijke verschijnselen.

De kringloop, dien wij op zooveel andere gebieden herhaaldelijk kunnen vaststellen, heeft zich ook op het gebied der wetenschappen voltrokken. Wij naderen, velen zijn zelfs genaderd, tot eenzelfde panpsychistische wereldbeschouwing als de in magisch-dynamistische opvattingen levende primitieven. Zooals voor de primitieven in de subtielere practijken van hun dagelijksch leven de stoffelijke wereld slechts het spiegelbeeld van hun gedachten en gevoelens is, zoo is voor vele moderne denkers en wetenschappelijke werkers het wezen van de stof eigenlijk een uiting, een schepping, een wisselende vorm, van den geest.

Sinds het begrip natuurwet ‘onttroond’ is, om Kohnstamm's woorden te gebruiken, sinds de gesloten geachte reeks der oorzaken en gevolgen, in tijd en ruimte, verbroken is, en er een, meer of minder ruime, plaats is gelaten voor werkingen en verschijnselen welke ‘wonderen’ kunnen worden genoemd door degenen die aan hun optreden nog niet gewend zijn, is tevens het recht van bestaan erkend van die wetenschap welke haar onderzoek richt op de onderbrekingen van den normaal geachten loop der dingen.

Het is een fout, den mensch eigen, om van een onjuiste veronderstelling uit te gaan. Het woord ‘normaal’, of daaraan gelijkwaardige termen, is een uiting van een fundamenteele vergissing welke het menschelijke weten eeuwenlang wezenlijk heeft beperkt.

Het begrip ‘normaliteit’ is een ijdele afperking van het leven en de werkelijkheid. Het Niemandsland buiten die grenzen achtte men voor exploratie onbelangrijk. Het was een gebied dat slechts door gedrochten van ontwrichte gemoederen was bewoond, meende men.

Deze essentieele fout, de bewuste afperking van de realiteit, die aan het menschelijke en maatschappelijke leven evenveel afbreuk doet als aan het wetenschappelijk onderzoek, is er de oorzaak van dat de mensch voor zichzelf in zijn diepste wezen een even groot raadsel is gebleven als het leven en de wereld rondom hem.

Nadat de resultaten van de moderne natuurkunde hadden aangetoond dat de afperkingen van stof en werkelijkheid veel te nauw waren aangegeven, heeft men na een langen omweg het oorspronkelijk uitgangspunt van de menschelijke handelingen, het onberedeneerde panpsychisme der primitieven, als een wetenschappelijk verdedigbare opvatting erkend.

Dit begint te leiden tot een omwenteling in onze geestelijke wereld, welke op den duur een algeheele vernieuwing moet brengen.

Hiermede is dan ook, in beginsel, het recht van de parapsychologie erkend om te spreken van een nieuw wereldbeeld of een nieuwe wereldbeschouwing, welke zij heeft ontdekt en geïnterpreteerd.

Dit goede recht is door Dr. Dietz in zijn boek opgeëischt, doch met de bescheidenheid van den man van wetenschap die het tekort van de verzamelde gegevens en de nog ontoereikende kennis beseft. Toch heeft de schrijver, die te zamen met Dr. W.H.C. Tenhaeff zooveel nuttig werk heeft gedaan ter erkenning van de parapsychologie als wetenschap en ter waardeering van de resultaten van haar onderzoek, met dit boek een goede inleiding gegeven in de geestelijke wereld welke door de parapsychologie kan worden opgebouwd. De mensch is een venster op het heelal. Een verbeterde kennis van den mensch, een critische, onbevooroordeelde bestudeering van zijn wezenlijke eigenschappen, kan ons een steeds zuiverder blik op het universum geven, en waar de exacte wetenschappen en de wijsbegeerte weifelend blijven staan, *kan* de parapsychologie betrouwbare wegen vinden.

Dr. Dietz geeft in zijn boek een overzicht van de parapsychologische verschijnselen, hij probeert deze naar hun wezen samen te vatten, en van daaruit tot een inzicht in den mensch en de wereld te komen. Zijn uitkomsten zijn, gegeven het voorloopig nog fragmentarische karakter van de aanvaarde phenomenen, in zekere mate persoonlijk willekeurig gewaardeerd, maar - en dit is de bijzondere beteekenis van zijn boek - hij stelt ieder in staat zich een voorstelling te maken van wat de parapsychologie heeft bijgedragen om tot een wezenlijk nieuwe interpretatie van den mensch en het leven te komen.

Het kernpunt van zijn beschouwingen is dat de parapsychologie een ervaringswetenschap is, en dat de verschijnselen waarmede zij zich bezig houdt, volkomen passen in de nieuwe ideeënwereld welke is

ontstaan nadat de opvattingen omtrent mensch en wereld grondig zijn gewijzigd tengevolge van de ontdekkingen van de jongste natuurkunde.

Dietz acht het mogelijk, en hij maakt het waarschijnlijk, dat de parapsychologische verschijnselen - van de 'eenvoudige' als telepathie en helderziendheid tot de 'subtielere' als de intrasomatische en extrasomatische parergie en de phenomenen inzake persoonlijke onsterfelijkheid - volledig zullen worden aanvaard en juist gewaardeerd, waardoor zij, opgenomen in een kosmisch beeld, een universeele beschouwing kunnen grondvesten.

Dit boek is dan ook een uitmuntende samenvatting van de vele kleinere bijdragen welke Dr. Dietz heeft gegeven, en bewijst een keer te meer dat hij een zeer bekwaam bouwer is in deze wetenschap in aanleg.

Een enkele opmerking, die geen vitterij is, houde men mij ten goede. Zij betreft den technischen kant van het boek, de taal en stijl ervan. Beide zijn gebrekkig te noemen. Het boek is ontsierd o.a. door vele leelijke, Duitschachtige woorden, en een soms stunteligen stijl. De lezer vraagt zich herhaaldelijk af hoe een man die zulke subtiel geestelijke onderscheidingen weet te maken, zich geen betere waardeering inzake schoonheid en zuiverheid van taal en stijl heeft kunnen verwerven. Onze Nederlandsche taal is rijk aan goede, duidelijke woorden, vooral op het gebied van het innerlijke leven. Een parapsycholoog mag allerminst dit uiterst belangrijke geestelijke werktuig verwaarloozen.

J. BROUWER

Levensbeschouwing en practisch werk
W.C. Bijl, J.W. Hoekstra, G.J. Lindemans en K.F. Proost
Volksontwikkeling, beginselen en practijk Van Loghum Slaterus N.V., Arnhem; f 2.90, f 3.90

De titel van dit belangrijke boek belooft minder dan de inhoud geeft. Ook de ondertitel 'Beginselen en praktijk' doet niet voldoende uitkomen in welke mate de schrijvers hebben geworsteld met de philosofische fundering van hun practisch werk. Men vatte deze aanhef niet als een verwijt op, maar als een klacht over het feit, dat een zó voortreffelijk geschrift tot dusver niet de aandacht, die het verdient, heeft getrokken. Men zou het namelijk niet alleen in handen willen zien van degenen, die op de een of andere wijze bij sociaal werk zijn betrokken. Het raakt i e d e r e inspanning van sociaal-paedagogische aard.

Het uitgangspunt van de schrijvers is het onderscheid dat zij maken tussen statische en dynamische methoden van volksontwikkeling

(een tegenstelling, welke ook kan worden weergegeven met de termen burgerlijk en revolutionnair). Het statische type der volksontwikkeling draagt een philantropisch karakter; het wil geestelijke nood helpen lenigen, steun geven zonder de bestaande sociale verhoudingen te doorbreken. De dynamische volksontwikkeling daarentegen streeft naar culturele vernieuwing, die niet halt houdt bij de grenzen van bepaalde maatschappelijke tradities. Zij graaft dieper, werkt geïnspireerder en blijft over haar resultaten meer in het onzekere dan de practisch-philantropische activiteit met een beperkter doel.

Dr. Proost c.s. staan critisch tegenover de talrijke vormen der statische volksontwikkeling: ‘een bonte verzameling van organisaties, die zonder veel samenhang trachten nuttig te zijn in eigen omgeving’... ‘Allerwege wordt men getroffen door het schijnbaar toevallige in den opzet, dat nauw grenst aan individualisme en uitzonderlijkheid. Dezelfde verschijnselen doen zich in versterkte mate als specialistische voor, wanneer men het werk zelf beschouwt. Volksontwikkeling van dit type berust geheel op den cursus, het tijdelijke verband waarin een aantal personen vereenigd worden teneinde op deskundige wijze in bepaalde onderwerpen te worden ingeleid; tusschen de deelnemers onderling, evenals tusschen hen en den docent, bestaat in het algemeen geen andere dan deze zakelijke betrekking, vóór noch na, noch zelfs tijdens den cursus’ (blz. 35).

In plaats van de ‘coöperatie-achtige distributie-apparaten’ van cultuurgoederen, verlangen de schrijvers volksopvoeding in diepe gemeenschapszin. Wie het probleem aldus stelt, wordt echter gedwongen zijn practisch sociaal werk te plaatsen op de grondslag van een levensbeschouwing, die even doorwerkt als doordacht is.

Het uitvoerige tweede hoofdstuk, dat over de fundering van deze levensbeschouwing handelt, heeft als cultuurphilosofisch essay grote verdiensten. Weliswaar is het niet op ieder punt even helder en is het niet overal evenwichtig, doch deze tekortkomingen worden opgeheven door het originele en diepzinnige betoog, dat werkelijk tot in de kern der dingen doordringt. Wij kunnen ons geheel verenigen met de conclusie: ‘opvoeden kan alleen maar helpen zijn. Helpen, door den nadruk op de zelfopvoeding te leggen, door te toonen, dat hij die zichzelf ontwikkelt de grenzen van zijn bewustzijn verwijdt, de psychische atmosfeer van zijn omgeving zuivert, de werkelijke eenzaamheid ontvlucht en tot een hooger en inniger contact met zijn medemenschen komen kan’ (blz. 91).

Deze gedachte vindt men terug in de hoofdstukken over de opbouw en de organisatie van het werk, al staan daarin feitelijke mededelingen en korte zakelijke beschouwingen op de voorgrond. Ik zal geen

poging doen tot een samenvatten van de bladzijden, die gewijd zijn aan lichaamscultuur, handenarbeid, natuurbeleving, dans, muziek, lekespel en feesten. Ze geven een beknopt en duidelijk beeld van de moeilijkheden, waarmede men in het maatschappelijk werk te kampen heeft. Waarschijnlijk zal het oordeel van den ervaren practicus over dit gedeelte van het boek anders luiden dan dat van den passief-belangstellenden lezer. Zij kunnen er echter ieder op hun wijze stof tot overdenking in vinden - waarmede de vier schrijvers hun doel hebben bereikt: de fundamentele betekenis van hun werk in een nieuw licht te plaatsen.

P.J. BOUMAN

Irene Nemirovsky's huwelijksromans
Irene Nemirovsky: La proie

Waar ligt de overgang tusschen karakterstructuur en neurose? Dit is een vraag, die zich herhaaldelijk opdringt aan den lezer van een boek als La Proie, waarvan de hoofdpersoon een figuur is, die te gronde gaat aan zijn zelf geschapen conflicten.

Jean-Luc moet, om zijn studie te kunnen voltooien, zijn toevlucht nemen tot het verrichten van elk werk, dat hem eenig geld verschaft: het wasschen van auto's in een garage, het bijwerken van kinderen op school, als kellner dienen in een restaurant. Hij woont in een vervallen paviljoentje aan den buitenkant van Parijs met zijn vader, die niet lang meer leven kan, zijn tweede moeder, een broer en zuster. Honger en ellende staan voor de deur, telkens wordt er iets naar den lommerd gebracht, om een week te kunnen leven. Het gezin wacht, tot Jean-Luc voor hen allen de kost zal verdienen en deze wetenschap drukt hem zwaar.

Dan leert hij een meisje kennen, Edith Sarlat, de dochter van een befaamd bankier. Om haar te kunnen ontmoeten, neemt hij af en toe een kamer in een klein hotel bij het park Montsouris. In den herfstavond zitten zij in het armelijk vertrek; buiten gutst de regen op het terras, waar de ijzeren stoeltjes onder een zeil staan opgeborgen. In den vijver weerkaatsen trillend de lantaarns. Zij zitten hier buiten de wereld, met zichzelve alleen. De melancholie is een betoovering temeer van deze ongerepte liefde, die Jean-Luc alles doet vergeten.

Edith komt minder; zijn vriend Dourdan waarschuwt hem, dat Edith zich heeft verloofd met ‘een rijken jongeling’. Urenlang staat hij bij een telefooncel om haar op te bellen. Eindelijk dringt het tot hem door, dat Edith hem als passe-temps heeft gebruikt. Hij leent kleeren, om naar de verlovingsreceptie te gaan in het schitterend huis van den bankier Sarlat. Met andere bezoekers

treedt hij de salons binnen en staat plotseling tegenover Edith. Hij dwingt haar tot de belofte, hem terug te zien.

Eén ding overheerscht alle andere gevoelens in Jean-Luc: zijn woede, dat Edith hem om den tuin heeft geleid en dat hij haar als een madonna heeft aanbeden. Opnieuw komen zij samen, doch nu niet in de teere, droomverloren ongereptheid van uren zwijgend bij elkaar zitten. Hij heeft een weloverwogen plan, waaraan hij Edith, maar in de eerste plaats zichzelve opoffert. Hij dwingt haar, haar verloving te verbreken en bezoekt haar vader, om hem mee te deelen, dat hij met Edith moet trouwen terwille van het kind, dat geboren zal worden.

Zoo verschaft hij zich toegang tot den kring van groote financiers en staatslieden, die hij anders nimmer zou hebben bereikt. Hij wordt gedreven door een hartstochtelijke eerzucht, die hij vooral als wraak meent te moeten qualificeeren. Als de krach van het huis Sarlat den zelfmoord van zijn schoonvader tengevolge heeft, vraagt men Jean-Luc aandeelen, die in zijn bezit zijn, te verkoopen, teneinde Langon, den minister, die de fraude van Sarlat had toegelaten, ten val te brengen. Doch Jean-Luc ziet nu zijn toekomst duidelijk voor zich. Hij gaat naar Langon en dwingt dezen, in ruil voor zijn stilzwijgen, hem tot zijn secretaris te maken.

Nu woont hij in een even schitterend huis als eertijds zijn schoonvader, nu ontvangt hij, nu is hij in aanzien. Doch zijn vrouw is hem gaan haten en zijn kind is voor hem een vreemde. Door een toeval ontmoet hij de vrouw van zijn vriend Dourdan, dien hij vroeger moedwillig in den steek heeft gelaten en die tot vijf jaar gevangenisstraf werd veroordeeld. Marie, de eenzame en Jean-Luc, de ontgoochelde, steunen op elkaar in een stekelige vriendschap, die vol bitterheid is. Jean-Luc beseft, hoe hij in de eerste jaren van zijn jeugd onherroepelijk de hoogste goederen heeft verspeeld terwille van zijn eerzucht. Als Dourdan vrij komt, keert Marie naar hem terug en ondanks de uitzinnige wanhoop van Jean-Luc verlaat zij hem, om met haar echtgenoot naar Amerika te trekken.

Edith heeft hem reeds sinds eenigen tijd verlaten voor Langon, met wien zij een tweede huwelijk wil aangaan. In het weelderige appartement, waaruit zijn vrouw en kind zijn vertrokken, zit Jean-Luc alleen, als zijn jongere broeder, die hem altijd zoozeer bewonderd heeft, hem komt opzoeken, om het recept te vragen van dit welslagen in de wereld. Hoe moet hij het aanleggen, om net zooals Jean-Luc tot eer en aanzien te komen?

Jean-Luc hoort hem niet, hij tuurt afwezig voor zich uit; nu is Marie op weg naar Amerika, hij heeft niets meer van het leven te wachten. Als een slaapwandelaar staat hij op en de jongere broer hoort in de naaste kamer een vreemden zachten knal; als hij binnen-

snelt, vindt hij Jean-Luc op den grond liggen; in zijn armen sterft de broer, dien hij zoozeer bewonderde.

Op vele punten herinnert La Proie aan Le Rouge et le Noir. Dezelfde ambitie, hetzelfde vastberaden verloochenen van de waarden, die voor de jeugd het hoogste zijn, dezelfde verschijning van twee vrouwen, waarvan de eene de liefde, de andere het geld representeert. Jean-Luc is echter geen Julien Sorel! Daartoe ontbreekt hem de grootheid, de moed, de menschenkennis, de genialiteit. De tragiek van zijn lot is, dat hij van deze Sorel-eigenschappen een zekere dosis bezit, juist voldoende, om hem het spel te doen wagen, maar te weinig, om er als een held uit te voorschijn te komen. Julien Sorel werd niet door een Edith uit zijn baan geworpen, hij had zelf zijn weg nauwkeurig bepaald en ging voor niemand of niets opzij, behalve voor het doorbreken van de liefde, die al het andere plotseling zoo luttel en voorbijgaand doet zijn. Daarin bestond zijn grootheid.

Jean-Luc was een gevoelige jongen, met een neurotischen inslag, die door het leven op een beslissend moment, toen door zijn familie alles van hem werd verwacht, werd geknauwd in zijn beste verwachtingen. Armoede en dood stonden als dreigende wachters op zijn weg en joegen hem voort naar een oplossing. Had hij den tijd gehad, zich van het door Edith toegebrachte trauma te herstellen, wellicht zou uit Jean-Luc dan een ander mensch zijn gegroeid. Nu werd hij een knotwilg, vergroeid, gehavend, wanstaltig. Hij gaat tegronde aan zichzelf.

Daarom is het boek van Némirovsky een boek van onzen tijd, zooals Le Rouge et le Noir een boek was uit Stendhal's tijd. Onze tijd biedt geen mogelijkheid voor een karakter als Sorel, onze tijd is de tijd van ‘trauma's’. De norsche verbetenheid van dezen eenzamen Jean-Luc doet hem grooter lijken dan hij is. Hij blijft au fond een zwakke, terwijl Sorel een karakter was.

Jean-Luc is een pars pro toto en als zoodanig heeft Némirovsky hem gestempeld tot drager van het lot der hedendaagsche jeugd. Waar Sorel zich wilde ontwikkelen tot de brillante figuur, die met volle recht een eerste plaats in de maatschappij zou innemen, - waar hij opbouwde, construeerde, langs vaste lijnen zich voortbewoog naar een duidelijk gekozen doel, - daar is bij Jean-Luc slechts sprake van grijpen, grijpen om zich te verweren. Sorel wilde zijn, die hij was, Jean-Luc speelt een rol, die zijn krachten teboven gaat. Sorel zou onder alle omstandigheden een stoutmoedige held zijn gebleven, Jean-Luc had zich, - zoo een psychiater zich op tijd met hem had bemoeid, wellicht ontpopt als een tevreden notaris of leeraar.

Némirovsky, die met haar David Golder het zuivere realisme

huldigde, kwam in haar later werk tot een meer bespiegelende levenshouding, die in La Proie een duidelijk tijdsbeeld projecteert. Het eerste gedeelte van dit boek herinnert ons aan den stijl van Julien Green: de beschrijving van het najaarspark, van de droomachtige kamer, waar Edith en Jean-Luc zwijgend bij elkaar zitten, terwijl de regen aan de ruiten zingt, is van een andere orde dan de sfeer van David Golder. Elk auteur maakt tijdens zijn leven veranderingen in zijn stijl door. Merkwaardig is echter, dat, hoewel La Proie in vele opzichten voor den modernen lezer belangwekkender problemen geeft dan David Golder, de eersteling van deze bijzonder begaafde schrijfster toch haar meesterwerk blijft.

Vergeleken bij sommige van haar andere romans, is La Proie op een hooger niveau gecomponeerd; Némirovsky heeft hier geheel nieuwe motieven gevonden en de uitbeelding van haar figuren, hoewel niet met zulk een vaste meesterhand tot stand gebracht als in David Golder, wekt in hooge mate onze belangstelling en onze bewondering. Némirovsky heeft ons nog veel te geven en met spanning zien wij haar volgend boek, dat reeds is aangekondigd, tegemoet.

EMMY VAN LOKHORST

Irène Némirovsky, Deux (Albin Michel)

Aanvankelijk schijnt deze huwelijksroman ons teleur te zullen stellen. Het begin is eenigszins verward. Allerlei paren worden ons beschreven, waarvoor wij ons nog niet kunnen interesseeren, omdat de karakterteekening te vaag en het aantal personen te groot is. Doch gaandeweg maakt zich uit deze reeks figuren het paar Marianne-Antoine los. Het verhaal van hun huwelijk blijkt het centrale punt van deze psychologische studie te zijn.

Een huwelijk in Frankrijk beteekent geheel iets anders dan een huwelijk in ons land, zooals ook het begrip liefde voor den Franschman een geheel anderen inhoud heeft dan voor den gemiddelden Hollander. De ‘amour’, die in de chansons en in de boulevard-romans de rol speelt van het uitsluitend-sensueele, bereikt in Frankrijk slechts zelden de diepere lagen, vanwaaruit bij ons Hollanders, de liefde ontstaat. Waarschijnlijk houdt dit ten nauwste verband met het verschil in accent en beteekenis van de ethiek tusschen Franschman en Hollander. Bij ons heeft de liefde meer een ethisch accent, in Frankrijk is het veel meer een gelijkelijke uitwisseling van erotische gewaarwordingen. De ‘amour’ is een spel, dat zijn regels zoekt in de objecten, waarmee het gespeeld wordt; deze objecten zijn dragers of draagsters van de physieke mogelijkheden, welke na eenigen tijd, als er voldoende in geëxperi-

menteerd is, geenerlei nieuws meer bieden en bij gebrek aan belangstelling vergaan.

In Frankrijk is het huwelijk meestal een contract, een overeenkomst; daar trouwt men niet zonder bruidsschat en andere zakelijke aangelegenheden te overwegen. Jonge menschen trouwen er niet, zooals bij ons, ‘op niets’, om een gezin te stichten.

Slechts zelden vindt men in de Fransche letterkunde de liefde geteekend als draagster van de ontroering die zoowel physiek als geestelijk is, en van de fundamenteel-constructieve krachten, die een huwelijk vraagt.

De magie, die de liefde tusschen twee menschen creëert, is een zeldzaamheid in Frankrijk. Ook in het huwelijk van Marianne en Antoine bestaat zij niet. Voor hun huwelijk is Marianne wanhopig verliefd geweest op Antoine, die haar met een zekere onverschillige hoffelijkheid beantwoordde. Antoine ontweek haar, angstig voor de consequenties die haar overstelpende neiging zou kunnen hebben. Doch tenslotte, als zij reeds geheel murw geslagen is door zijn koelheid, besluit hij haar ten huwelijk te vragen, en ondanks de bittere resignatie, waarmee Marianne reeds afstand had willen doen van haar idool, aanvaardt zij zijn huwelijksaanzoek.

Hun huwelijk is aanvankelijk niet onaardig, zij hebben het niet kwaad met elkaar. Maar dan gebeurt het geheimzinnige, dat den mensch op het meest onverwachte oogenblik kan treffen. Eveline, Marianne's zuster, heft haar champagnekelk op om Marianne en Antoine toe te drinken. Haar oogen ontmoeten die van Antoine en op dat moment ontstaat in Antoine en Eveline een fatale attractie, die het hun onmogelijk maakt, elkander te ontwijken. Ook deze verhouding, die twee radelooze geliefden teistert en ontwricht, wordt met het woordje amour aangeduid.

Marianne bemerkt mets van dezen toestand. Wanhopig vechten haar man en haar zuster, om zich te bevrijden van hun schuldige verbondenheid. Zij kunnen elkander niet loslaten en Antoine betrapt zich zelf op een dag, dat hij een der hoogtepunten van zijn gevoel voor Eveline heeft beleefd, op den wensch, dat hij of zij zullen sterven, omdat het leven met deze heftige ontembare liefde verder niet te dragen is.

Ook Eveline heeft dit gevoeld. Zij pleegt zelfmoord, om te ontsnappen aan den greep van deze fataliteit. De reis, die Antoine maakt om het kleine hotel te vinden, waar Eveline een einde aan haar leven heeft gemaakt, een hotel dat niemand bekend is, wordt zoo aangrijpend beschreven, dat niemand ooit deze bladzijden zal vergeten.

Marianne, geheel vervuld van de beslommeringen, die haar huishouden en haar twee kinderen haar opleggen, heeft niets van het

drama bemerkt. Antoine leeft verder door, als opgesloten in een graf. Het verdriet om Eveline is erger nog dan de liefde, die hij had verwenscht.

Marianne heeft in de afwezigheid van haar echtgenoot afleiding gezocht in een verhouding met een vroegeren aanbidder, dien zij 'gelukkig' wil maken! Op een middag, als zij het huis wil verlaten om naar haar vriend te gaan, roept Antoine haar. Hij ligt op den divan en hij grijpt haar hand vast, haar smeekend, hem niet alleen te laten. Hij is bang, dat hij uit elkaar zal springen of gek worden door dat onmenschelijk leed, dat hij zoo langen tijd alleen gedragen heeft. Marianne had hem eenige dagen tevoren 's avonds zien inslapen, als een ter dood veroordeelde zoo vermoeid en aan het eind van alles. Toen zij midden in den nacht ontwaakte, zag zij hem nog in dien diepen slaap verzonken, met de veronaltabletten naast zich en toen zij zich over hem heen boog, zag zij zijn slapend gezicht overstroomd van tranen.

Dien nacht had zij plotseling begrepen, dat Eveline gestorven was om Antoine.

Marianne laat haar echtgenoot niet alleen, zij blijft bij hem, houdt zijn hand vast, en laat haar afspraak wachten. Uit deze tortuur, uit deze wanhoop wordt iets nieuws geboren: een kameraadschap, die niet zonder warmte is, van twee menschen, die niet samen de verrukkelijke optillende liefde kennen, maar die toch op elkaar gesteld zijn en die voor elkaar in het barre leven een toevlucht beteekenen. Verbraeck noemde in de Litteraire Gids dit boek: 'de Natuurlijke-Historie des huwelijks'. Hiermede duidt hij aan, dat het boek van opzet een zekeren betoogtrant heeft. Némirovsky heeft hier over het huwelijk willen schrijven, niet over Marianne en Antoine. Daarom zijn alle omringende paren van uit denzelfden hoek belicht. Het geheele leven wordt uitsluitend gezien vanuit het huwelijksprobleem. Daardoor heeft het boek iets beperkts en theoretisch. Dat niettemin Némirovsky er in slaagt, ons tot in ons merg te ontroeren, bewijst weer, dat zij een zeer groot schrijfster is. De figuren Marianne en Antoine leven voor ons op een eigenaardige wijze. Wij zien niet hun levend gelaat, maar hun leed en hun strijd maken wij aan den lijve door.

Door en door Fransch is dit boek, niet alleen in de huwelijksconflicten, maar ook in de wijze, waarop de kinderen worden beschreven. De plaats van de kinderen in het gezin heeft hier een geheel andere beteekenis dan bij ons in Holland. In dit boek zijn de kinderen een massale aanwezigheid, wier spelletjes en rumoerige amusementen met een zekeren humor worden beschreven, doch deze kinderen hebben nimmer een eigen gezicht, wij zien ze niet als levende persoonlijkheidjes voor ons. Het lijkt wel alsof deze kin-

deren noch voor den vader noch voor de moeder een andere beteekenis hebben dan die van ‘kroost’. Zij moeten voor deze kinderen zorgen, maar zij leven niet met ze. Nergens is een kinderhand in staat, den vader tot andere bespiegelingen over het leven te brengen. Nergens zien kinderoogen de moeder aan, als zij afleiding zoekt in de verhouding met een vriend. Deze bijna vanzelfsprekende onverschilligheid tusschen ouders en kinderen, en kinderen en ouders behoort bij het betoog, dat de schrijfster over het huwelijk heeft willen houden. Haar boek heet ‘Deux’. Man en vrouw. Anders is er niet, vanuit deze these.

Na ‘La Proie’, is deze huwelijksroman weer een nieuw staal van Némirovsky's buitengewone psychologische gaven. Het is een tijdsbeeld, op andere wijze dan de ‘Education Sentimentale’ dat was. Flaubert zette zijn figuren in het historisch tijdvak van 1848, Némirovsky beschrijft niet het Parijs van deze dagen, maar zij geeft het tijdperk 1939 weer in de mentaliteit van de door haar beschreven personen. Het ‘patertje langs den kant’, waarmee het boek begint, is reeds een voorspel van de verwikkelingen waarin later de huwelijkspartners verward zullen raken. Geen gebod, geen moraal, geen innerlijke tucht weerhoudt deze dwalende zielen, zich over te geven aan de roepstem der zinnen. Geen vertroosting, geen hooger uitzicht kennen zij in hun leed, dat door diezelfde verwikkelingen over ze komt. Zij woelen rond in dit kleine gebied van begeerte en bevrediging, en als het huwelijk - als kameraadschap - een modus vivendi geworden is, waardoor de dagen dragelijk blijken, verandert er niets aan de leegte van hun gedachtenleven, aan de uitzichtloosheid van hun bestaan. De tragiek van ‘het patertje langs den kant’ heeft Némirovsky ons nog niet in alle geledingen doen voelen, ofschoon zij hier en daar de sfeer van wanhoop heeft gesuggereerd, met een steile kracht, in rossig-walmend proza, dat den horizon van deze levens oproept zooals ook toortslicht op een stormachtigen avond een landschap kan belichten.

EMMY VAN LOKHORST

Emigrantenlot
Klaus Mann, Der vulkan Querido Verlag N.V., Amsterdam; f 4.50, f 5.50

In een roman van meer dan 700 bladzijden heeft Klaus Mann, de zoon van Thomas Mann, het lot der Duitsche emigranten trachten te teekenen. Zijn bedoeling was om niet slechts het individueele lot van enkele uitgewekenen in mentaliteit en handeling weer te geven, maar veeleer een grootsch fresco te ontwerpen, dat ons groepen menschen, de emigranten, tegen den achtergrond van vreemde landen, vreemde steden, zou toonen. Zoo verplaatst ons

zijn werk afwisselend naar Parijs, Zürich, Praag, Amsterdam, New-York, Hollywood, Barcelona... De atmosfeer van velerlei steden en landschappen leeft in zijn boek, maar ook de groote zorgen en vragen van dezen tijd, waarin alle waarden, de menschelijke waarden allereerst, op zulk een onbarmhartige wijze worden aangetast. De politieke, economische, sociale, geestelijke vraagstukken, die het leven van dezen tijd zoo uiterst bewogen en wankel maken, worden gevlochten in de zich op verscheidene gebieden van menschelijke activiteit voltrekkende handelingen. Dit boek der 'Heimatlosen' is daardoor even gevarieerd en gecompliceerd geworden als het huidige leven.

Klaus Mann heeft zich in zijn boek bijna zonder uitzondering bepaald tot de Duitsche emigranten, tot hen dus, die voor het Hitlerregime vloden om redenen van overtuiging of lijfsbehoud. Roerend beschreven vaak is het noodlot van deze menschen, die los van eigen huis en grond, van het geliefde vaderland, onder vreemde lucht, op vreemden bodem, een nieuw bestaan moeten vinden. Het Duitschland, dat zij liefhadden ging teloor, maar vurig leeft het in hun herinnering, in hun hart. Eens moet er toch weer een andere tijd komen, een tijd, waarin een ander Duitschland ontstaat. Daarop hopen zij, daarom kunnen zij voortleven, daarom klampen zij zich vast aan ieder bericht 'dat het ginds slecht gaat, dat het niet lang meer kan duren, dat het regime op instorten staat'. Reeds in 1933, het aanvangsjaar van Klaus Mann's boek, vlamt deze hoop in vele harten op; ook later, in de volgende jaren, blijven de meesten hopen, maar in enkelen groeit toch het besef, dat de begrensde, eenzijdige emigranten-visie wel eens niet meer met de werkelijkheid zou kunnen overeenstemmen. De meesten van deze menschen toch leven op eilanden, eilanden zonder communicatie. Hun psyche, aanvankelijk nog beheerscht door bloed en sap van het verlaten vaderland, begint zich onder invloed van de vreemde, vaak vijandelijke omgeving, te vervormen, te ontwrichten. Het verstand, reeds moeilijk functionneerend door rancune en ressentiment, raakt meer en meer ondermijnd. Zulke menschen bijten zich vast in hun haat en zien ieder verschijnsel des levens in de antithese fascisme-antifascisme. In hun afkeer voor het nationaal-socialistische Duitschland, dat à tout prix vernietigd moet worden, gaan zij zóó ver dat zij geheel West-Europa, geheel de civilisatie, zouden willen opofferen. Nu blijkt dat het regime van Hitler niet zonder meer instort, moet er volgens hen oorlog komen; dat is onvermijdelijk. Ten hoogste geirriteerd worden die menschen als zij in aanraking komen met bezadigder geesten, die niet kunnen begrijpen dat men de beschaving wil redden door haar te vernietigen. Een Europeesche of mondiale oorlog toch beteekent algemeene destructie, ook van de civilisatie.

Deze visie wordt met onweerlegbare argumenten verdedigd door een beroemd auteur op Mallorca, die in discussie komt met Marion von Kammer, een begaafde voordrachtskunstenares, die door haar anti-nationaalsocialistische activiteit het Duitsche staatsburgerschap heeft verloren. De genoemde schrijver spreekt over de onmiskenbare schuld der groote democratieën, over de rechtvaardigheid van een aantal Duitsche eischen, maar Marion wil van niets hooren; het woord Hitler is voldoende om haar te doen opbruisen. Ieder onderscheidingsvermogen heeft deze vrouw, prototype van zoovele uitgewekenen, verloren.

De Duitsche emigranten, waarmede Klaus Mann ons in aanraking brengt, zijn het er allen over eens, dat het nationaal-socialistische Duitschland behoort te verdwijnen. Wat voor een Duitschland, staatkundig, economisch en sociaal, voor het nationaal-socialistische in de plaats moet komen, is evenwel een vraag die door de meesten niet wordt beantwoord. In het vage verlangt men naar de democratie, maar zonder er zich rekenschap van te geven, dat een democratie in den trant van de grondwet van Weimar toch waarschijnlijk niet meer mogelijk noch gewenscht zou zijn. Klaus Mann heeft dit zelf wel gevoeld en hij laat daarom tusschen eenige emigranten een discussie ontbranden, waarin iemand voor een ‘autoritative Demokratie’ pleit. Enkelen verlangen zelfs een dictatorialen regeeringsvorm als overgangsmaatregel. Op die en velerlei andere wijze worden door Klaus Mann de groote vraagstukken van onzen tijd via zijn personen op boeiende wijze behandeld. Duitschland is steeds het uitgangspunt; Europa is het doel. De wereldburger Mann, kind van zijn tijd, denkt steeds in Europeesch-, in wereldverband. Hij hoopt op een betere toekomst, op een tijd, dat de vele energie, die nu braak ligt, weer in het belang van Duitschland en Europa zal kunnen worden aangewend. Liefde en volharding, hoop en vertrouwen, zijn daarvoor noodig. ‘Das goldende Zeitalter, heisst es, liege nicht hinter uns, sondern vor uns; wir seien nicht aus dem Paradiese vertrieben, mit einem flammenden Schwerte, sondern wir müssten es erobern durch ein flammendes Herz, durch die Liebe; die Frucht der Erkenntnis gebe uns nicht den Tod, sondern das ewige Leben’. Deze beteekenisvolle woorden van Heine plaatste de auteur aan den aanvang van het derde en laatste deel van zijn roman dat in 1937 en 1938 speelt.

Het is moeilijk, gezien de veelheid van gebeuren en de verscheidenheid der handelende personen, eenig denkbeeld te geven van dit rijk geschakeerde boek, dat helaas hier en daar door te groote langdradigheid vermoeit. In het algemeen kan echter wel gezegd worden dat het den auteur zeer wel gelukt is zijn personen voor ons te doen leven. Zóó is het met de reeds genoemde emigrante Marion von

Kammer, weduwe van den Franschen dichter Marcel Poiret, die in den Spaanschen burgeroorlog sneuvelt. Marcel Poiret had een vriend: de kleine Kikjou, een jonge man van niet geheel duidelijke origine. In Parijs maakt Kikjou, 'le petit singe', kennis met den uitgeweken Duitschen dichter Martin Korella, een begaafde ontwortelde. Kikjou en Martin, geteekend met waarlijk meesterlijke pen, zijn weldra zeer aan elkaar verbonden. Discreet aanduidend, dat het samenleven van Kikjou en Martin geen normale vriendschap was, laat Mann ons deelen in het lot van deze schijnbaar onafscheidelijken. Schijnbaar, want de zware narcotica, waar Martin tenslotte tot geen enkelen prijs meer buiten kan, scheiden de beide vrienden. Kikjou wil alleen nog maar met Martin omgaan indien deze 'la chose infernale', de heroïne, vaarwel zegt. Met zeer bijzonder talent is de desintoxicatie-kuur, waartoe Martin zich ten laatste laat dwingen, beschreven. Hij ontsnapt echter uit de inrichting en weer is de injectie-spuit zijn eenig heul. Zoo gaat dan Martin Korella te gronde; Kikjou, die zich geheel in God heeft vastgebeten, blijft onbarmhartig, vertoont zich niet. Eerst na Martin's dood begrijpt hij dat zijn God geen God der liefde was. Rondgeleid door den 'Engel der Heimatlosen', die hem de menschelijke ellende op vele plaatsen toont, komt hij tot een dieper, menschelijker besef. De 'Engel der Heimatlosen', gezonden door God den Vader, is een eenigszins zonderlinge, wat gedwongen aandoende figuur. Ook God, die aan het einde van het boek de Heimatlosen toespreekt, doet niet geheel overtuigend aan.

De dood van Martin Korella, die zichzelf met narcotica vernietigde, moet symbolisch worden gezien. Zijn voortdurend zoeken naar bedwelming toch was een vlucht uit de werkelijkheid, die niet kan worden geduld. De mensch moet leven, ook in den vreemde, ook in de emigratie; het hem toegemeten 'Pensum Leben' mag hij niet eigenmachtig verkorten. Vergeeflijk evenwel was dit ingrijpen bij Marion's zuster Tilly, die in Zürich kennismaakte met een jongen emigrant. Enkele uren slechts kent zij hem als hij midden in den nacht van zijn bed wordt gelicht om door de vreemdelingenpolitie te worden weggevoerd wegens het niet kunnen toonen van een pas. Nooit ziet Tilly den jongeman weer; daarom berooft zij zich van het leven in dezelfde hotelkamer, waar zij hem heeft toebehoord. Dit sterven, groot van eenvoud, van een beklemmende fataliteit, toont ons Klaus Mann in zijn volle kracht. Menschelijker dan in zijn vroegere boeken is Mann geworden; jammer is dat hij zich nu en dan, gelijk reeds werd opgemerkt, niet voldoende beperking heeft kunnen opleggen. Te betreuren is ook, dat hij, ondanks zijn streven te groote eenzijdigheid te vermijden, hier en daar de objectiviteit te zeer uit het oog verliest. Zijn visie op het gebeuren in Spanje is

bijvoorbeeld nogal kinderlijk en geeft blijk van weinig historisch inzicht. Maar over het algemeen heeft Mann wel distantie weten te bewaren tot tè eenzijdige emigranten-mentaliteit, al blijft hij natuurlijk ondanks dit een typische emigrant, een ontwortelde. 'Der Vulkan' heeft de auteur zijn laatsten roman genoemd; geen titel ware juister. Het gevoel van den vulkaan, waarop wij allen leven, van de welhaast ondragelijke spanningen, die jaar na jaar grooter en dreigender zijn geworden, beheerscht het heele boek. Het besef van niet te ontwijken rampen, de steeds weer onderdrukte, steeds weer groeiende vrees voor de groote uitbarsting, leeft in iederen regel. Toch gelooft Klaus Mann, naar reeds werd opgemerkt, in een toekomstige, betere wereld. Waarschijnlijk zal volgens hem de vulkaan daartoe moeten barsten; wij echter zouden er de voorkeur aan geven indien met rede en verstand, met de veelzijdige middelen die ons ten dienste staan, deze uitbarsting in het belang onzer beschaving alsnog zou kunnen worden bedwongen.

J.F. OTTEN

P.S.

Camera Obscura 1939

Na het ter perse gaan van mijn artikel voor het Nov. nr bereikte mij nog een geschriftje van Dr. C. Tazelaar over 'De Cultuurwaarde van Hildebrands Camera Obscura', uitgegeven bij de U.M. Holland, Amsterdam (f 0.75), oorspronkelijk een radiolezing voor de N.C.R.V., nu, met bewijsplaatsen en citaten tot een boekje uitgebreid.

De zooveel procent radiorede die hierin zit, brengt natuurlijk ongeveer hetzelfde, wat elke Camera-beschouwing in dit jaar brengt, maar juist de aanteekeningen geven dit boekje recht op een eigen plaatsje in de jubileumliteratuur. We denken b.v. aan de zeer lezenswaardige passage over de 'chambre obscure', een instrument dat in de 16e eeuw was uitgevonden en waarvoor de Romantiek een zeer bijzondere interesse had en ook aan de verwijzing naar H.W.J. Schregel, 'Stilistische en syntactische beschouwingen over de Camera Obscura van Hildebrand'.

Een werkje, dat de beteekenis van de Camera vooral tracht te verklaren uit twee elementen - het karakter en de eigenschappen van het boek; een enthousiast pleidooi voor iets waar we het eigenlijk allemaal wel over eens zijn, al kunnen we dan onderling gaan twisten of werkelijk, zooals Dr. Tazelaar beweert, meisjes nog getypeerd worden met 'ze is een Amélie, een Klaartje Donze, een Koosje van Naslaan', etc. Het blijft een persoonlijke kwestie, dat ik, na alles wat Dr. Tazelaar en de anderen beweerd hebben over het lezen van de Camera Obscura op de middelbare scholen, wel eens een interview zou willen hebben met Mien Proost.

ANNE H. MULDER